

ENCHIRIDION PATRISTICUM

LOCI SS. PATRUM, DOCTORUM,
SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM

QUOS IN USUM SCHOLARUM COLLEGIT
M. J. ROUËT DE JOURNEL S. J.

EDITIO QUARTA ET QUINTA

FRIBURGI BRISGOVIAE MCMXXII
HERDER & Co.
TYPOGRAPHI EDITORES PONTIFICII
BEROLINI, CAROLSRUHAE, COLONIAE, MONACHII, VINDOBONAE, LONDINI
S. LUDOVICI MO.

Nihil obstat.

Lutetiae Parisiorum, die 3 Ianuarii 1922.

Léonce de Grandmaison.

Imprimatur

Friburgi Brisgoviae, die 25 Ianuarii 1922.

Dr. Mutz, Vic. gen.

Omnia iura reservantur.

PRAEFATIO.

Necesse est omnibus catholicis, qui sese ecclesiae matris legitimos filios probare student, ut sanctae sanctorum patrum fidei inhaereant, agglutinentur, immoriantur.

(*Vinc. Lir.*, Common. 33.)

Cum ab annis amplius quinquaginta omnibus theologiae studiis usui sit cl. H. Denzinger *Enchiridion symbolorum et definitionum*, operaे pretium fore visum est si, quod ille de ecclesiae documentis tam feliciter esset exsecutus, de ss. patrum operibus tentaretur. Nec deerant quae nos horarentur alia eius generis opera, qualia sunt de *Historia philosophiae graecae Testimonia auctorum collecta* ab H. Ritter et L. Preller (ed. 8 Gotha 1898), de ecclesiastica vero historia E. Preuschen, *Analecta zur Geschichte der alten Kirche und des Kanons* (Freiburg i. Br. 1898), recentissimum C. Kirch, *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae* (Friburgi 1910).

Quemadmodum autem *Enchiridion symbolorum* integrum conciliorum et pontificum doctrinam et historiam non suppeditat, ita nos multo etiam minus totam ss. patrum theologiam exponendam suscepimus; ita ut nihil a nostro proposito magis alienum fieri posset quam si quis, hoc libello contentus, ipsorum patrum opera adire neglegeret, quorum immediato tantum commercio plenus ac genuinus catholicae traditionis sensus hauriri potest.

At neminem fugit sacrae theologiae lectorem vel auditorem quam arduum sit traditionis quod vocant argumentum brevi scholarum spatio complecti, cuius incommodi haec praecipua causa esse videtur, quod ii ss. patrum loci, qui ad stabiliendum dogma maxime valeant, aut in scholasticis tractatibus concisi et dispersi aut in patrologiis completis paene obruti aliorum documentorum copia inveniantur.

Hoc igitur commodi ab isto libello exspectatur, ut praestantiora patristicae traditionis documenta discipulis praesertim, dum scholas audiunt aut relegunt, in promptu sint tamquam in summulum quamdam collecta; quae, licet apertum prorsus dogmatum historiae campum relinquat nec minutas singulorum scriptorum referat opiniones, tamen propter accuratum locorum delectum eorumque chronologicam dispositionem facili

conspectu illustriores quosque catenae traditionis, ut aiunt, anulos exhibeat.

Paucis dicamus nos id egisse, ut libellum conscriberemus ad praxim et usum scholarum destinatum, non reconditae illum quidem doctrinae, sed tamen diligentis inquisitionis; unde vel ipsi contionatores sententias patrum in re dogmatica paeclariores facile haurire possent.

Pauca nunc de ipsa libri compositione et forma indicemus.

1. Ii loci delecti sunt vere usu triti, sive de facto scholarum usu saepius veniant, sive ita mentem alicuius patris vel aetatis significant, ut ad constituendum et complendum traditionis argumentum nullatenus omitti posse videantur. Quod autem iam aiebat cl. Denzinger, «se in seligendis documentis quandoque ambiguum haesisse», nos maiore etiam ratione constemur; ita tamen labori non pepercimus, easque oīni modo cautiones et diligentiam adhibuimus, ut iure sperare liceat nec quidquam maioris momenti vel utilitatis excidisse, et delectum nostrum doctorum suffragiis probatum iri.

2. Apud patres dicta quedam sunt quae doctrinae communiter receptae aduersentur. Etsi omnes illas obiectiones, ut quae proprie ad historiam theologiae positivae pertinerent, referendas non curavimus, tamen eas paucas recepimus, quae ita notae sunt, ut ipsae quoque in scholis quasi classicae habeantur.

3. Quae a scriptoribus fusi et quasi oratorie tractata erant, integra referri ipsa operis ratio prohibebat. Textus tamen non ita breves et exiles recitandi erant, ut magis ex ipsis verbis quam ex mente et sententia argumentum peti videretur. Quapropter, diligenter inspecto contextu, ea rettulimus, quae necessaria erant ad aequam et sufficientem rei intellegentiam. Ceterum hae semper magistri partes erunt, ut textibus hic allatis innexus mentem patrum iam facilius et plenius auditoribus exponat.

4. Textus, ut antea diximus, secundum ordinem chronologicum et scriptorum et operum dispositi sunt; eos tamen patres non separavimus, qui, fere coaevi, mente et doctrina inter se vel dependent vel conveniunt; potius autem praemissimus opera quae diversis vitae temporibus scribi solent, epistulas dico vel sermones. In temporibus indicandis adhaesimus ut plurimum cl. Bardenhewer.

5. Ne augeretur etiam libri moles, et quia plerique patrum loci ad unicam materiam non pertinent, satius existimavimus uniuscuiusque textus argumentum speciali titulo non indicare, verum omnes eiusdem operis locos serie continua ordinare, praemissa singulis indicatione libri, capit is, aut paragrap hi (integra notatio prima quaque vice invenietur), quae ratio omnium aptissima visa est, ut citius et facilius quae-siti textus reperirentur. Ad quod etiam iuvabunt capita pagina rum, sinistra parte nomina scriptorum, dextera vero operum titulos exhibentia.

6. Si qua intra ipsos textus ut minus utilia omissa sunt, punctis interpositis (...) semper signantur. Huiusmodi puncta, ut par est, initio vel fine paragraphorum non inseruimus. Stellulae vero (****) signant lacunas in ipsis documentis.

7. Quae in textibus aut in translatione supplenda erant, uncis quadratis [—] includuntur. In ipsis textibus graecis haec aliquando latine supplentur, quoties nempe supplenda verba non in proximo con-

textu inveniuntur. Iisdem uncis includuntur plerique canones scripturarum; solum enim catalogum indicantes, brevitatis utilitatisque gratia, intra cancelllos posuimus quod non est ipse scriptoris textus.

8. Sacrae scripturae loci in graeco textu cum «signis citationis», in latino autem *italicis typis* citantur.

9. Quantum fieri potuit, binae singulis textibus *editiones* ad calcem paginarum indicatae sunt, Migniana scil. quotiescumque existebat, et si qua altera recentior melioris erat notae. Textus ipse conformis est editioni illi, quae prior inscribitur. In iis, quae iam prodierunt sive in Corpore Vindobonensi sive in Corpore Berolinensi, eorum textum secuti sumus; in iis vero, quae, nondum in lucem edita, eorumdem Corporum ambitu continentur, interim textu Migniano contenti fuimus, exceptis tamen patribus apostolicis, qui iuxta notissimam editionem Funk citantur. Denique quod attinet ad eos scriptores, qui illis Corporibus non inserentur, secuti sumus aut Mignianam aut optimam ex recentibus editionem. Prima autem vice indicavimus integrum editoris nomen.

10. Textibus graecis subiunximus, utilitatis gratia, latinam translationem, quae plerumque ex Migne desumpta est, at non raro ad maiorem fidelitatem et claritatem emendata.

11. In margine interiore appositi sunt numeri minores, quorum ope cum ipsius textus argumentum tum ceteri textus paralleli commode invenirentur. Remittunt enim isti numeri ad numeros quibus signantur singuli articuli Indicis theologicici; ubi rursus reperientur numeri ceterorum textuum de eadem materia. Notare iuvat illos numeros marginales consulto affixos esse ei praecise loco, quo tractari incipit indicata materia. Porro summa capitum Indicis theologicici transcripta est in charta separata, ut statim invenirentur generalia textuum argumenta.

12. In Indice theologicico et in scripturistico typis crassioribus indicati sunt textus patrum graecorum et syrorum, ut a latinis distinguerentur, uncis autem rotundis inclusi sunt textus illi, qui potius obici solent (cf. supra, n. 2).

13. Quattuor adduntur indices:

a) Index chronologicus scriptorum et operum, initio libri positus.

b) Index theologicus, ad quem, ut diximus, remittunt numeri marginis interioris; index autem ille praesertim ad usum scholarum compositus est, ita ut quaestiones non tam modo historico exhibeat quam eo ordine et forma, quibus in scholis tractari solent. Eumdem indicem, quantum fieri poterat, iuxta ordinem Summae S. Thomae disponimus.

c) Index locorum scripturae.

d) Index alphabeticus scriptorum, operum, rerum.

14. Textus iam citati in Enchiridio symbolorum ut plurimum non iterum allati sunt, sed ad illos tantummodo remittitur lector. Item textus mere historicos saepe omisimus, ut qui apud Kirch, op. cit., inveniantur; ad cuius numeros semper remisimus

Qui illa duo opera edenda magna cum laude curaverat cl. bibliopola B. Herder, hoc quoque tertium Enchiridion in lucem proferendum suscepit, quod, cum iisdem simile sit et quasi ad unam seriem constituendam aptissimum, haud imparem prioribus fortunam consecuturum esse speramus.

Nec tamen nos fugit in tanto tantaeque varietatis opere non pauca certo remanere vitia, pluraque in eo esse emendanda, quo theologiae studiosis utilius evadat. Ad quod perficiendum doctiores enixe rogamus ut nobis monitis et consiliis opem ferant.

Restat ut ipse ex animo gratias agam magistris optimis cum huius seminarii emeritis et praesentibus tum Instituti Catholici Parisiensis, qui mihi doctis benevolisque consiliis semper adstiterunt. Socii vero alii non pauci assidua diligentia mecum amicissime laboraverunt, inter quos nominare liceat P. P. Browe et praecipue P. C. Burdo, qui magnam operis partem mecum sociatis curis confecit: iis omnibus grati animi debitum libenter persolvo.

Ore Place, Hastings (in Anglia), in festo SS. Petri et Pauli,
29 Iunii 1911.

M. J. Rouët de Journel S. J.

PRAEFATIO AD EDITIONEM ALTERAM.

Haec editio altera, quae ab integro typis mandata est, in paucis a priore discrepans legenti apparebit. Etsi mole quidem minor, re tamen vera nullus omnino locus deletus est, at vero triginta circiter additi sunt novi, praesertim Nestorii, Theodori Mopsuesteni, S. Leontii Byzantini, etc. Hi ordine suo chronologico inserti sunt, adiunctique sunt in margine numeri cum litterulis a, b, etc. Qua ratione cum hi loci facile apparent, tum numeri primae editionis (excepto tantum libri ultimo) immutati servantur.

Deleta sunt nonnulla errata; textus aliqui iuxta novissimas editiones correcti; index theologicus passim refectus; in temporibus indicandis quaedam iuxta recentia doctiorum opera sunt emendata, neque ideo tamen locorum ordo mutatus.

Quodsi haec nova editio melior priore videbitur, illud adscriptum velim iis, qui mihi amice consilia et auxilia praebeuerunt; inter quos sunt nominandi DD. O. Bardenhewer, A. d'Alès, P. Koetschau. In perlegendis emendandisque schematis operam mihi navaverunt V. Furci, A. Gandon, P. d'Hérouville, A. Rose. Quorum omnium memoriam pergratam mihi dulce est retinere.

Lutetiae Parisiorum, in festo S. Ignatii, 31 Iulii 1913.

PRAEFATIO AD RECENTIORES EDITIONES.

Huius operis tertia editio, cum fere integra typis expressa esset simul atque editio altera, in paucis admodum ab eadem discrepabat. Sub finem additi erant duo loci S. Gregorii Turonensis. In indice theologico, qui studiosis est quasi clavis totius libri, adiecti erant aliqui numeri, quibus ad plures locos remitteretur lector. Numeros autem parvos, qui in margine interiori illis respondent (cf. Praef. 1^{ae} edit., n. 11), adidimus in hac 4^a et 5^a editione.

Cum vero hoc Enchiridion, quale praesto erat, plurimis satisficerit, summam rem intactam reliquimus, exoptantes ut eiusdem ope magis atque magis studium catholicæ doctrinae, patrum testimonio stabilitæ, foveatur.

Lutetiae Parisiorum, 5 Ianuarii 1922.

M. J. Rouët de Journel S. J.

INDEX CHRONOLOGICUS.

Num.		Pag.
1	DIDACHE, seu DOCTRINA 12 APOSTOLORUM, 90/100	1
S. CLEMENS ROMANUS, Papa 92—101.		
11	Epistula ad Corinthios I, 96/8	5
30	EPISTULA BARNABAE, 96/8	11
S. IGNATIUS ANTIOCHENUS, † 107.		
38	Epistula ad Ephesios	13
44	Epistula ad Magnesios	15
48	Epistula ad Trallianos	16
52	Epistula ad Romanos	17
56	Epistula ad Philadelphenses	18
62	Epistula ad Smyrnaeos	20
66	Epistula ad Polycarpum	22
69	S. Ignatii martyrium colbertinum	23
S. POLYCARPUS, 70 (?)—156.		
71	Epistula ad Philippenses, paulo post 107	24
77	Martyrium S. Polycarpi, 156/7	25
82	HERMAE PASTOR, 140/155	27
94	S. PAPIAE fragmenta, ca 130	33
96	EPISTULA AD DIOGNETUM, saec. II.	34
[?] S. CLEMENS ROMANUS.		
101	Epistula ad Corinthios II, ca 150	37
106*	S. CAIUS PRESBYTER	38
S. DIONYSIUS CORINTHIUS, med. saec. II.		
107	Epistula ad Romanos	39
108	HYMNUS VESPERTINUS GRAECORUM, saec. II vel III	39
S. QUADRATUS.		
109	Apologia, ca 124	39
ARISTIDES.		
110	Apologia, ca 140	40

Num.		Pag.
S. IUSTINUS, ca 100/10—163/7.		
113	Apologia I, 150/55	42
130	Apologia II	50
132	Dialogus cum Tryphone Iudeo, post 150/55	51
147	[?] De resurrectione	58
149	[?] Cohortatio ad Graecos, 250/300	59
TATIANUS, saec. II.		
152	Adversus Graecos oratio, ca 165	61
ATHENAGORAS.		
161	Legatio pro Christianis, ca 177	64
168	De resurrectione mortuorum, paulo post 177	68
S. THEOPHILUS ANTIOCHENUS.		
171	Ad Autolycum, ca 181/2	70
187	ABERCII epitaphium, ca 180	77
188	S. HEGESIPPI fragmentum, ca 180	78
189	S. MELITONIS SARDENSIS fragmenta, † ante 194/5 . .	78
190*	POLYCRATES EPHESINUS	79
S. IRENAEUS, ca 140—ca 202.		
191	Adversus haereses	79
263	Demonstratio praedicationis evangelicae (Ἐπίδειξις)	101
264	Fragmenta	102
268	FRAGMENTUM MURATORIANUM, ca 200	105
MINUCIUS FELIX.		
269	Octavius, 180/92	107
TERTULLIANUS, ca 160—222/3.		
274	Apologeticus, 197	109
286	De testimonio animae, 197/200	112
287	De spectaculis, ca 200	112
288	De praescriptione haereticorum, ca 200	112
301	De oratione, 200/6	116
302	De baptismo, 200/6	116
311	De paenitentia, 200/6	118
318	Ad uxorem, 200/6	120
321	Adversus Hermogenem, 200/6	120
329	De virginibus vclandis, ca 206	122
331	Adversus Marcionem, 207/8	123
346	De anima, 208/11	127
353	De carne Christi, 208/11	129
360	De carnis resurrectione, 208/11	131

Index chronologicus.

XIII

Num.		Pag.
366	De exhortatione castitatis, 208/11	132
367	De corona, 211	133
368	De idolatria, ca 211	133
369	Ad Scapulam, 212	133
370	De fuga in persecutione, 213	133
371	Adversus Praxeum, 213/8	134
380	De monogamia, ca 217	137
383	De pudicitia, 217/23	137
S. HIPPOLYTUS, saec. II—III.		
388	De Antichristo, ca 200	138
390	In Danielem, 200/4	139
391	Contra haeresim Noeti, 200/10	140
395	Adversus Graecos, ante 222	142
397	Philosophumena, post 222	143
400	Contra Artemonem, ca 230	146
CLEMENS ALEXANDRINUS, ca 150—211/15.		
401	Protrepticus, ca 195	146
406	Paedagogus, paulo post 195	149
415	Stromata, 208/11	152
436	«Quis dives salvetur?»	161
439	Fragmenta	162
ORIGENES, 185/6—254/5.		
443	Περὶ ἀρχῶν, ca 230	163
471	In Genesim commentarii, ca 231	172
472	De oratione, post 231	173
474	In Lucam homiliae, post 233	173
478	In Ioannem commentarii, 228—post 238	174
483	In Psalmos commentarii, ante 244	176
486	In Ieremiam homiliae, post 244	177
489	In Exodum homiliae, post 244	179
491	In Numeros homiliae, post 244	179
493	In Leviticum homiliae, post 244	179
498	In Romanos commentarii, post 244	181
503	In Matthaeum commentarii, post 244	182
510	Contra Celsum, 248	185
537	In Iesu Nave homiliae, 249/51	196
539	Fragmenta	197
541	ADAMANTIUS, seu Dialogus de recta in Deum fide, 295/305	197
545	THEOGNOSTUS	198
546	S. CORNELIUS I, Papa 251—253	199
S. CYPRIANUS, ca 200—258.		
548	Ad Donatum, paulo post 246	199
549	Quod idola dii non sint	200

Num.		Pag.
551	De lapsis, 251	200
555	De catholicae ecclesiae unitate, 251	201
558	De dominica oratione, 251/2	202
560	Ad Demetrianum, 252	202
562	De mortalitate, 252/3	203
563	De opere et eleemosynis, 253	203
565	De bono patientiae, 256	204
568	Epistulae	204
600	Sententiae episc. LXXXVII in concilio carthaginensi, 256	212
601	[?] De rebaptismate, 256	212
601*	S. STEPHANUS I, Papa 254—257	212
	FIRMILIANUS, † 269.	
602	Epistula ad Cyprianum, 256	212
	NOVATIANUS, † ca 257.	
603	De Trinitate, ante 251	212
608*	S. DIONYSIUS ROMANUS, Papa 259—268 . .	214
	S. DIONYSIUS ALEXANDRINUS, fin. saec. II—264/5.	
609	Fragmenta	214
	S. GREGORIUS THAUMATURGUS, ca 213—270/5.	
611	Expositio fidei, 260/70	215
611*	S. PETRUS ALEXANDRINUS	216
	S. METHODIUS, † ca 311.	
612	Convivium decem virginum	216
614	De libero arbitrio	218
616	De resurrectione	219
	ARNOBIUS, † ca 327.	
617	Adversus nationes, ca 305	219
	LACTANTIUS.	
624	Divinae institutiones, 305/10	221
	ARIUS, ca 280—336.	
648	Fragmenta ex Thalia	228
651	Fragmenta ex epistula ad Alexandrum Alexandrinum . .	230
	EUSEBIUS CAESARIENSIS, ca 265—340.	
652	Historia ecclesiastica, 311—325	230
661	Praeparatio evangelica, 315—320	234
664	Demonstratio evangelica, paulo post 315/20	236
674	De ecclesiastica theologia, 337/8	240

Num.		Pag.
	S. ALEXANDER EP. ALEXANDRINUS, † 328.	
675	Epistula ad Alexandrum Constantinopolitanum	241
	APHRAATES, fin. saec. III—med. saec. IV.	
681	Demonstrationes, 337—345	243
	S. EPHRAEM, ca 306—373.	
703	Hymni et sermones	248
718	Carmina nisibena	252
722	Interpretationes in s. scripturam, post 363	252
727	Adversus haereses, sermones, post 363	254
730	Adversus scrutatores, sermones, post 363	254
739	Necrosima seu funebres canones	256
741	Testamentum	256
742	[Opera graeca:] Reprehensio sui ipsius, De compunctione, Sermo de paenitentia, Oratio ad ss. Dei matrem	256
	S. ATHANASIUS, 295—373.	
746	Oratio contra gentes, ca 318	258
748	Oratio de Incarnatione Verbi, ca 318	259
753	Apologia contra Arianos, ca 348	261
754	Epistula de decretis nicaenae synodi, ca 350	262
759	De sententia Dionysii, 350/1	266
760	Adversus Arianos orationes IV, 356—362	266
777	Epistulae IV ad Serapionem, 356—362	279
785	Epistula de synodis, 359	284
788	De Incarnatione Dei Verbi et contra Arianos, ca 365	285
791	Epistula festalis 39*, 367	287
792	Epistula ad Afros, 369/70	288
793	De virginitate, ca 370	288
794	Epistula ad Epictetum, 370/1	288
795	Epistula ad Adelphium, ca 371	290
796	[?] Contra Apollinarium [ca 380]	290
801	Fragments	294
	S. CAESARIUS NAZIANZENUS, † 363/9.	
805	Dialogi	295
	S. CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS, ca 313—386.	
807	Catecheses, 348	296
	S. HILARIUS, ca 315—366.	
854	In Matthaeum commentarius, 353—355	316
857	De Trinitate, 356—359	316
879	De synodis, 359	322
882	Tractatus super Psalmos, ca 365	323
897	[?] POEMA ADVERSUS MARCIONEM, 360/70	327

Num.		Pag.
	S. PHOEBADIUS EP. AGINNENSIS, † post 392.	
898	Liber contra Arianos, 357/8	327
899	De fide orthodoxa, 360/1	328
	[?] S. GREGORIUS ELIBERITANUS, † post 392.	
900	[Dicti] Tractatus Origenis	328
	MARIUS VICTORINUS, saec. IV.	
904	Adversus Arium, 356—361	329
908	De generatione divini Verbi	330
	S. EUSTATHIUS EP. ANTIOCHENUS, † medio saec. IV.	
909	[?] In Lazarum, Mariam et Martham homilia	330
	S. BASILIUS, ca 330—379.	
911	Epistulae	331
930	Adversus Eunomium, 363—365	342
943	De Spiritu Sancto, 375	348
955	In Psalmos homiliae, ante 370	355
964	[?] Commentarius in Isaiam	358
966	Homiliae	359
972	De fide	361
973	[?] Sermo asceticus	361
974	Regulae brevius tractatae, post 370	362
	S. GREGORIUS NAZIANZENUS, ca 329—389/90.	
979	Orationes	364
1017	Epistulae	381
1020	Carmina	382
	S. GREGORIUS NYSSENUS, ca 335—394.	
1021	De hominis opificio, 379	382
1022	De vita Moysis, ca 390	383
1024	In Ecclesiasten homiliae	384
1025	In Canticum canticorum homiliae	384
1026	De oratione dominica	385
1027	De beatitudinibus	385
1028	Oratio catechetica, 385 aut post	386
1037	Quod non sint tres dii [Ad Ablabium]	390
1039	De communibus notionibus	390
1040	Contra Eunomium	391
1052	Adversus Apollinarium, Antirrheticus	395
1056	De anima et resurrectione	397
1059	De infantibus qui praemature abripiuntur	398
1060	Adversus eos qui castigationes aegre ferunt	399
1061	Orationes: De mortuis, In diem luminum sive in baptismum Christi, In Christi resurrectionem	399

Num.		Pag.
DIDYMUS ALEXANDRINUS, ca 313—398.		
1066	De Spiritu Sancto, ante 381	401
1068	De Trinitate, post 381	402
1077	Contra Manichaeos	405
S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS, 340/5—post 394		
1078	Carmen ad Seleucum	406
1079	Fragmenta	407
S. EPIPHANIUS, ca 315—403.		
1081	Ancoratus, 374	407
1090	Adversus haereses Panarium, 374—377	411
THEODORUS MOPSUESTENUS, † ca 428.		
1113	De Incarnatione	419
1113c	Epistula ad Dominum	420
1113d	Contra Apollinarium	421
1113e	Fragmentum in Matthaeum 26, 26	421
S. IOANNES CHRYSOSTOMUS, 344—407.		
1114	Ad Theodorum lapsum, 371/8	421
1116	De virginitate	422
1117	De diabolo tentatore	422
1118	De sacerdotio, 381—385	423
1121	De incomprehensibili, 386/7	425
1132	De Lazaro homiliae, 388	429
1133	De consubstantiali, contra Anomoeos, 386—404	430
1135	Quod Christus sit Deus, 387 (?)	430
1136	De paenitentia homiliae	431
1139	Sermones panegyrici, 387: In S. Lucianum, In S. Romanum, De resurrectione mortuorum	432
1143	Ad populum Antiochenum, de statuis, 387	433
1144	Catecheses ad illuminandos, 388/9	434
1146	De Anna sermones, 387	435
1147	In Genesim homiliae, 388	435
1156	In principium Actorum homiliae, 388	438
1157	De proditione Iudee homiliae, 388	439
1158	In Ioannem homiliae, ca 389	439
1170	In Matthaeum homiliae, ca 390	444
1181	In epistolam ad Romanos homiliae, 391	449
1189	In epistolam I ad Corinthios homiliae, ca 392	452
1201	In epistolam ad Galatas commentarius, 393/7	456
1202	In epistolam ad Ephesios homiliae, 392/7	457
1205	In epistolam ad Philippenses homiliae, 393/7	458
1207	In epistolam II ad Timotheum homiliae, 393/7	460
1208	In Psalmos expositio, 393/7	460
1209	Homiliae in quosdam locos Novi Testamenti, 398: 1. in illud: Pater, si possibile est, etc., 2. In paralyticum demissum per tectum, 3. De ferendis reprehensionibus, 4. In illud: Mulier alligata est legi, etc., sive De libello repudii	461

Num.		Pag.
1213	In epistulam II ad Thessalonicenses homiliae, 400 . . .	462
1214	In Actus apostolorum homiliae, 400/1	463
1217	In epistulam ad Hebreos homiliae, ca 402	464
1225	[Homiliae ineditae:] 1. Quod frequenter sit conveniendum, 2. Adversus Catharos	467
1227	[?] Epistula ad Caesarium monachum	468
1228	Fragments	469
1231	CONSTITUTIONES APOSTOLORUM, ca 400 . . .	470
1237	CANONES APOSTOLORUM, ca 400	472
1240	SACRAMENTARIUM SERAPIONIS, saec. IV . . .	473
	S. OPTATUS MILEVITANUS, floruit ca 370.	
1242	Contra Parmenianum Donatistam, ca 370	474
	S. PACIANUS, † ca 390.	
1243	Epistulae	474
	FAUSTINUS, ex. saec. IV.	
1246	De Trinitate, ca 380	475
	S. AMBROSIUS, ca 340—397.	
1247	Epistulae	475
1258	Enarrationes in 12 Psalms davidicos	477
1264	De fide, ad Gratianum, 378/9	478
1275	De excessu fratris sui Satyri, 377/8	480
1278	De paradiso, ca 375	481
1279	De Cain et Abel, post 375	481
1280	De Spiritu Sancto, 381/2	481
1288	De incarnationis dominicae sacramento, 382	483
1290	Apologia prophetae David, 383/9	483
1292	De paenitentia, 380/90	484
1301	Expositio evangelii secundum Lucam, 385/9	485
1311	Sermo contra Auxentium, 386	487
1312	Expositio in Psalmum CXVIII, 387/8	487
1315	Hexaemeron, 386/9	488
1320	De officiis ministrorum, post 386	489
1321	De Abraham, 387	489
1325	De bono mortis, 388/90	489
1326	De institutione virginis, 391/2	490
1328	De obitu Valentiniani consolatio, 392	490
1329	De mysteriis, a.?	490
1335	[?] De lapsu virginis consecratae	491
1336	[?] De sacramentis	491
1341	AMBROSIASTER, 370/5	492
	RUFINUS, ca 345—410.	
1344	Commentarius in symbolum apostolorum, ca 404	493

Num.		Pag.
S. HIERONYMUS, ca 342—419.		
1345	Epistulae	493
1358	Dialogus contra Luciferianos, ca 382	496
1361	De perpetua virginitate B. Mariae, adversus Helvidium, ca 388	497
1362	In epistolam ad Galatas commentarii, 386/7	497
1365	In epistolam ad Ephesios commentarii, 386/7	498
1371	In epistolam ad Titum commentarii, 386/7	499
1372	Praefatio in libros Salomonis, 389/90	499
1373	In Ecclesiasten commentarius, 389/90	500
1376	In Michaeam commentarii, ca 392	500
1377	In Habacuc commentarii, ca 392	500
1378	Adversus Iovinianum, ca 393	501
1384	In Ionam commentarii, ca 394	502
1385	Contra Ioannem Hierosolymitanum, 398/9	502
1386	In evangelium Matthei commentarii, 398	502
1391	In Psalmos breviarium, tractatus, commentarioli, 392—401	503
1394	Apologia adversus libros Rufini, 401	503
1396	Contra Vigilantium, 406	504
1397	Prologus in libros Samuel et Malachim, 406	504
1398	In Isaiam commentarii, 408—410	504
1403	Dialogus adversus Pelagianos, 415	505
1407	In Ieremiam commentarii, 415—420	507
1410	In evangelium Marci tractatus, a.?	507
PELAGIUS.		
1411	Epistula ad Demetriadem, 412/3	507
1413	De libero arbitrio	508
1414	CAELESTII fragmentum	509
1415	IULIANI fragmenta	509
S. AUGUSTINUS, 354—430.		
1417	Epistulae	509
1461	Enarrationes in Psalmos	518
1492	Sermones	524
1535	De symbolo sermo ad catechumenos	532
1537	De ordine, 386	533
1538	De moribus ecclesiae catholicae, 388	533
1539	De Genesi contra Manichaeos, 388/90	533
1545	De libero arbitrio, 388/95	535
1548	De vera religione, 389/91	535
1552	De diversis quaestionibus LXXXIII, 389/96	536
1557	De utilitate credendi, 391/2	537
1558	De duabus animabus, contra Manichaeos, 391/2	537
1559	Contra Fortunatum Manichaeum, 392	537
1561	De fide et symbolo, 393	538
1564	De Genesi ad litteram imperfectus liber, 393/4	538
1565	De sermone Domini in monte, 393/6	538
1566	Contra Adimantum, 393/6	539
1568	Epistulae ad Galatas expositio, 393/6	539

Num.		Pag.
1569	De diversis quaestionibus, ad Simplicianum, 396/7	539
1577	De agone christiano, 396/7	542
1580	Contra epistulam Manichaei quam vocant fundamenti, 397	542
1582	De doctrina christiana, 397	543
1589	De catechizandis rudibus, 400	544
1591	Confessiones, 400	545
1597	Contra Faustum Manichaeum, 400	546
1608	De consensu evangelistarum, 400	548
1613	De fide rerum quae non videntur, 400	549
1616	Contra epistulam Parmeniani, 400	550
1621	De baptismo, 400	551
1640	De bono coniugali, 400/1	554
1643	De sancta virginitate, 400/1	555
1645	Contra litteras Petilianae Donatistae, 400—402	555
1648	[?] De unitate ecclesiae, 402	556
1649	De Trinitate, 400—416	556
1683	De Genesi ad litteram, 401—415	564
1709	Contra Felicem Manichaeum, 404	569
1712	De natura boni, 405	570
1713	Contra Cresconium Donatistam, 406	570
1714	Breviculus collationis cum Donatistis, 411	570
1715	De peccatorum meritis et remissione, 412	571
1729	De spiritu et littera, 412	573
1738	De civitate Dei, 413—426	575
1789	De bono viduitatis, 414	585
1791	De natura et gratia, 415	585
1799	De perfectione iustitiae hominis, 415	586
1802	Ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas, 415	587
1806	In Ioannis evangelium tractatus, 416/7	588
1846	In epistulam Ioannis ad Parthos tractatus, 416	595
1850	De gestis Pelagii, 417	596
1852	De gratia Christi et de peccato originali, 418	596
1858	Sermo ad Caesariensis ecclesiae plebem, 418	598
1859	Contra sermonem Arianorum, 418	598
1861	De adulterinis coniugiis, 419	598
1865	Quaestiones in Heptateuchum, 419	599
1867	De nuptiis et concupiscentia, 419/20	600
1878	De anima et eius origine, 419/20	602
1883	Contra duas epistulas Pelagianorum, 420	603
1895	Contra adversarium legis et prophetarum, 420	605
1898	Contra Julianum, 421	605
1913	Enchiridion, sive De fide, spe et caritate, 421	608
1934	De cura pro mortuis gerenda, 421	613
1936	De gratia et libero arbitrio, 426/7	613
1944	De correptione et gratia, 426/7	615
1965	Retractationes, 426/7	619
1975	De haeresibus, 428	621
1977	Tractatus adversus Iudaeos, 428	622
1978	De praedestinatione sanctorum, 428/9	622
1992	De dono perseverantiae, 428/9	625
2007	Opus imperfectum contra Julianum, 429/30	629

Num.		Pag.
	S. INNOCENTIUS I, Papa 401—417.	
2014	Epistulae	630
	S. COELESTINUS I, Papa 422—432.	
2018	Epistulae	631
	MARIUS MERCATOR, † post 451.	
2019	Commonitorium adversus haeresim Pelagii et Caelestii, 431/2	631
	PAULUS OROSIUS, fin. saec. IV — saec. V.	
2020	Liber apologeticus, 415	632
	S. HILARIUS ARELATENSIS, ca 400—450/5.	
2021	Epistula ad S. Augustinum, 428/9	632
	PAULINUS MEDiolanensis.	
2023	Vita S. Ambrosii	633
	S. PROSPER AQUITANUS, † ca 463.	
2024	Epistula ad S. Augustinum, 428/9	633
2026	Responsiones ad capitula obiectionum Gallorum, 431/2	634
2031	Responsiones ad capitula obiectionum Vincentianarum, 431/2	635
2034	Liber contra collatorem, 431/2	635
2039	Expositio Psalmorum, 433	637
2041	Liber sententiarum ex S. Augustino, ca 450	637
2042	[?] De vocatione omnium gentium, med. saec. V	637
	LEPORIUS.	
2048	Libellus emendationis ad episcopos Galliae, ca 418	638
	S. CASSIANUS, ca 360—ca 435.	
2050	Collationes, 419—428	639
2054	De incarnatione Christi, adversus Nestorium, 430/1	640
	NESTORIUS, † 451.	
2057 a	Sermones	641
2057 d	Liber Heraclidis, 450	642
	S. CYRILLUS ALEXANDRINUS, † 444.	
2058	Epistulae	642
2063	Homiliae paschales	645
2065	Thesaurus de sancta et consubstantiali Trinitate, ante 428	646
2081	De sancta et consubstantiali Trinitate dialogi, ante 428	651
2091	De adoratione in spiritu et veritate, ante 428	655
2093	Glaphyra in Genesim, ante 428	656
2094	In Psalmos explanatio, ante 428	656
2096	In Isaiam commentarius, ante 428	657
2100	In Ioelem commentarius, ante 428	658
2101	In Matthaeum commentarius, post 428	658

Num.		Pag.
2102	[?] In Marcum commentarius	659
2103	In Lucam commentarius, post 428	659
2104	In Ioannem commentarius, post (vel ca) 428	659
2122	In epistulam ad Romanos commentarius, post 428	666
2124	Scholia de incarnatione Unigeniti, post 428	667
2126	De recta fide ad Reginas, 429/30	668
2128	Adversus Nestorium, 430	669
2132*	Anathematismi, 431	670
2133	Adversus nolentes confiteri s. virginem esse deiparam .	670
2134	Quod unus sit Christus	671
2135	Contra Iulianum imperatorem, ca 433	671
2139	Epistula ad Calosyrium	672
2140	Adversus Anthropomorphitas	672
S. PROCLUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 446.		
2141a	Orationes	674
THEODORETUS, ca 386—ca 458.		
2142	Epistulae	674
2143	Graecarum affectionum curatio, 429/37	675
2149	De incarnatione Domini, 431/5	677
2150	Eranistes, dialogi, ca 447	678
2152	Haereticarum fabularum compendium, post 451	679
2156	Quaestiones in scripturam sacram	681
2165*	SOCRATES	684
2165*	SOZOMENUS	684
MACARIUS MAGNES, saec. V.		
2166	Apocritica, post 410	685
2167	[?] SYNOPSIS SCRIPTURAE SACRAE, fin. saec. V .	685
S. VINCENTIUS LIRINENSIS, saec. V.		
2168	Commonitorium, 434	686
S. PETRUS CHRYSOLOGUS, ca 406—ca 450.		
2176	Sermones	689
2178	Epistula ad Eutychen, ca 449	689
S. LEO I MAGNUS, Papa 440—461.		
2179	Epistulae	690
2190	Sermones	692
VICTOR VITENSIS, † ca 510.		
2215	Historia persecutionis Africae provinciae, 486	698
S. MAXIMUS TAURINENSIS, saec. V.		
2217	Homiliac	698
2219	Sermones	699

Num.		Pag.
GENNADIUS, saec. V.		
2220	Liber ecclesiasticorum dogmatum, ca 470	699
S. CAESARIUS ARELATENSIS, 470/1—543.		
2230	Homiliae	701
2232	Sermones	702
S. FULGENTIUS, 468—533		
2235	Epistulae	703
2248	Ad Trasimundum, ca 515	706
2251	De Trinitate	707
2252	De remissione peccatorum, ca 520	707
2253	Ad Monimum, ca 520	707
2260	De fide, ad Petrum	709
2276	Epistula episcoporum africanorum in Sardinia exsulam, 523	713
PSEUDO-DIONYSIUS AREOPAGITA, ca 500.		
2279	Epistulae	714
2280	De divinis nominibus	714
2286	De ecclesiastica hierarchia	717
S. LEONTIUS BYZANTINUS, ca 485—ca 543.		
2287a	Contra Nestorianos et Eutychianos, 529/44	718
ZACHARIAS MITYLENUS, saec. VI.		
2288	De mundi opificio	719
S. SOPHRONIUS, † 638.		
2289	Epistula synodica ad Sergium Constpl., 634	719
MISSALE GOTHICUM seu GOTHICO-GALLICANUM, saec. VI vel VII.		
2290a	Missa in assumptione B. M. Virginis	721
S. GREGORIUS I MAGNUS, 540—604.		
2291	Epistulae	721
2302	Moralia, 578—595	723
2318	Dialogi, 593/4	728
2324	In Ezechielem homiliae	729
2330	In Evangelia homiliae	730
S. ANDREAS CRETENSIS, † ca 720.		
2336a	Homiliae	732
2336b	Canones et triodia	732
S. GERMANUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 733.		
2336c	Orationes	732

Num.		Pag.
	S. IOANNES DAMASCENUS, fin. saec. VII—ante	754.
2337	De haeresibus	733
2338	De fide orthodoxa	733
2377	Adversus eos, qui sacras imagines abiciunt	751
2379	De recta sententia	751
2380	Contra Iacobitas	752
2381	Contra Manichaeos dialogus	753
2383	De sancta Trinitate	753
2384	De duabus in Christo voluntatibus	754
2387	Adversus Nestorianorum haeresim	755
2388	Homilia in ficum arefactam	755
2389	Homiliae in dormitionem B. V. Mariae	756
	S. GREGORIUS TURONENSIS, 538—593/4.	
2290 b	Libri Miraculorum	757
	Index theologicus	759
	Index scripturisticus	785
	Index alphabeticus	791

INDEX SIGLORUM.

- A = Archambault, G., Justin, Dialogue avec Tryphon, texte grec, trad. franq., 2 vol., Paris 1909, in «Textes et documents» publiés par H. Henmer et P. Lejay.
- AS, AG = Assemani, J. S., S. P. N. Ephraem Syri opera omnia quae exstant, graece, syriace, latine, 6 vol. (3 vol. syriace et latine, 3 vol. graece et latine), Romae 1732—1746.
- B = Ballerini, S. Ambrosii opera omnia, 6 vol., Milani 1875 sqq.
- Bk = Bickell, G., S. Ephraemi Syri Carmina nisibena, Lipsiae 1866.
- Bw = Bonwetsch, G. N., Methodius von Olympus, Erlangen und Leipzig 1891.
- C = Cruice, P., Philosophumena . . . , Parisiis 1860.
- CA = Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi, ed. I. C. T. de Otto, 9 vol., Ienae 1851—1881.
- CB = [Corpus Berolinense] Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, herausg. von der Kirchenväter-Kommission der Königl. preußischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1897 sqq.
- CV = Corpus [Vindobonense] scriptorum ecclésiasticorum latinorum . . . Academiae litterarum caesareae vindobonensis, Vindobonae 1866 sqq.
- D = Dindorf, G., S. Epiphanii opera, 5 vol., Lipsiae 1859 ad 1862.
- DB = Denzinger-Bannwart, Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Ed. 10 et sqq, Friburgi 1908 sqq.
- DTC = Dictionnaire de théologie catholique, publié sous la direction de A. Vacant et E. Mangenot, Paris 1903 sqq.
- F = Funk, F. X., Patres apostolici, ed. 2, 2 vol., Tubingae 1901; id., Didascalia et Constitutiones apostolorum, 2 vol., Paderbornae 1905.
- Fa = Fausset, W. Y., Novatiani De Trinitate, Cambridge 1909, in «Cambridge Patristic Texts».
- Fe = Feltoe, C. L., The Letters and other Remains of Dionysius of Alexandria, Cambridge 1904, in «Cambridge Patristic Texts».
- Fi = Field, F., S. Ioannis Chrysostomi Homiliae in Matthaeum, 3 vol., Cantabrigiae 1839; id., S. Ioannis Chrysostomi Commentarius in epistulas Pauli, 7 vol., Oxoniae 1844 sqq.
- G = Gaisford, T., Eusebii Praeparationes evangelicae, 4 vol., Oxoniae 1843; id., Eusebii Demonstratio evangelica, 2 vol., Oxoniae 1852.
- Ge = Geffcken, J., Zwei griechische Apologeten, Leipzig 1907.

- H = Harvey, W. W., S Irenaei . . . libri V adversus haereses, 2 vol., Cantabrigiae 1857.
- Ha = Hahn, (Aug. und) G. L., Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche, 3. Aufl., Breslau 1897.
- J = Jülicher, A., Vincentii Lirinensis Commonitorium, Freiburg i. Br. 1895, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger.
- JTS = Journal of Theological Studies, Oxford 1900 sqq.
- K = Kirch, C., Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae, ed. 2 et 3, Friburgi 1914.
- Kr = Krüger, G., Die Apologien Justins des Märtyrers, 2. ed., Freiburg i. Br. 1896, in «Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften», herausg. von Dr G. Krüger.
- L = Lommatzsch, C. H. E., Origenis opera omnia, 25 vol., Berolini, 1831—1848.
- La = Lamy, T. J., S. Ephraem Syri hymni et sermones, 4 vol., Mechliniae 1882—1902
- Lf = Loofs, F., Nestoriana, Halle a. S. 1905.
- M = Mason, A. J., The five theological orations of Gregory of Nazianzus, Cambridge 1899, in «Cambridge Patristic Texts».
- ML, MG = Migne, J. P., Patrologiae cursus completus. Series prima latina, Parisiis 1844 sqq. Series graeca, Parisiis 1857 sqq.
- MGh = Monumenta Germaniae historica edidit Societas aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi. Gregorii I Papae Registrum Epistolarum, 2 vol., ed. P. Ewald et L.M. Hartmann, Berolini 1891—1899; id. Scriptores rerum Meroving., Tom. I, Gregorii Turonensis opera, Libri VIII Miraculorum, ed. B. Krusch, Hannov. 1884—1885.
- N = Nairn, J. A., Περὶ Ἱεροσύνης (De sacerdotio) of S. John Chrysostom, Cambridge 1906, in «Cambridge Patristic Texts».
- Nau = Nau, F., Nestorius, Le Livre d'Héraclide de Damas . . ., Paris 1910.
- O = Oehler, F., Tertulliani opera omnia, 3 vol., Lipsiae 1851 ad 1854; id., Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκ. Νύσσης τὰ εὑρισκόμενα (1 vol. solum prodiit), Halle a. S. 1865.
- P = Pusey, P. E., S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. in XII prophetas, 2 vol., Oxonii 1868; id., S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. in D. Ioannis evangelium. Accedunt fragmenta varia (In Rom, in 1 Cor, in 2 Cor, in Hebr, etc.), 3 vol., Oxonii 1872; id., S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. epistolae tres oecumenicae; libri V contra Nestorium; XII capitum explanatio; XII capitum defensio utraque; Scholia de Incarnatione Unigeniti, Oxonii 1875; id., S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. De recta fide ad Imperatorem (De Incarnatione Unigeniti dialogus); De recta fide ad Principissas; De recta fide ad Augustas; Quod unus Christus dialogus; Apologeticus ad Imperatorem, Oxonii 1877.
- Pr = Preuschen, E., Tertullianus, De praescriptione haereticorum. 2 Aufl. Tübingen 1910, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger; id., Tertullianus, De paenitentia, De pudicitia, 2. Aufl. Tübingen 1910, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger.

- PS = *Patrologia Syriaca*, accurante R. Graffin, Parisiis 1894 sqq.
- R = *Reischl*, G. C. (et J. Rupp), S. Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi opera quae supersunt omnia, 2 vol., Monaci 1848—1860 (2um vol. edidit Rupp).
- Ra = *Kauschen*, G., *Tertulliani Apologeticci recensio nova*, in *Florilegio patristico*, fasc. VI, Bonnae 1906.
- Rd = *Raeder*, J., *Theodoreti graecarum affectionum curatio*, Lipsiae 1904.
- Rth = *Routh*, M. J., *Reliquiae sacrae*, ed. 2, 5 vol., Oxonii 1846 sqq.
- S = *Scheel*, O., S. Augustini *Enchiridion*, Freiburg i. Br. 1903, in «Sammlung ...» von Dr G. Krüger.
- Sr = *Rawley*, J. H., *The Catechetical Oration of Gregory of Nyssa*, Cambridge 1903, in «Cambridge Patristic Texts».
- Sw = *Swete*, H. B., *Theodori ep. Mopsuest. in epistolas B. Pauli commentarii*, 2 vol., Cambridge 1880—1882.
- Tr = *Turner*, C. H., *Gennadius, Liber ecclesiasticorum dogmatum*, in *JTS* 7 (1906), 89 sqq.
- TS = *Texts and Studies, Contributions to Biblical and Patristic Literature*, ed. by J. A. Robinson, Cambridge 1891 sqq.
- TU = *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, herausg. von O. v. Gebhardt und A. Harnack, Leipzig 1883 sqq.
- W = *Watzing*, J. P., M. Minucii Felicis Octavius, in *Bibliotheca Teubneriana*, Lipsiae 1912.

Abbreviationes istae saepius usurpantur:

a. = annus *vel* ante. ca = circa. p. = post. p. p. = paulo post.

DIDACHE
SEU DOCTRINA DUODECIM APOSTOLORUM,
90/100.

17 C. 1, n. 2. Ἡ μὲν οὖν δόδος τῆς Ζώῆς ἐστιν αὕτη· «Πρῶ-
18 τον ἀγαπήσεις τὸν Θεὸν τὸν ποιήσαντά σε, δεύτερον τὸν
πλησίον σου ὡς σεαυτόν» [Mt 22, 37—39; Mc 12, 30 31; cf. Dt
19 6, 5; Lv 19, 18]. πάντα δὲ δσα ἐὰν θελήσῃς μὴ γίνεσθαι σοι,
καὶ σὺ ἄλλω μὴ ποίει [cf. Mt 7, 12; Lc 6, 31]. 3. Τούτων δὲ
τῶν λόγων ἡ διδαχή ἐστιν αὕτη· «Ἐύλογεῖτε τοὺς καταρωμέ-
νους ὑμῖν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἔχθρῶν ὑμῶν, νηστεύετε
δὲ ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς· ποία γάρ χάρις, ἐὰν ἀγαπάτε
τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς; οὐχὶ καὶ τὰ ἔθνη τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν;
ὑμεῖς δὲ ἀγαπάτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ οὐχ ἔξετε ἔχθρόν»
[Mt 5, 44 sqq; Lc 6, 32 sq].

82 4, 13. Οὐ μὴ ἐγκαταλίπης ἐντολὰς Κυρίου, φυλάξεις δὲ ἀ 2
παρέλαβες, μήτε προστιθεὶς μήτε ἀφαιρῶν.

529 4, 14. Ἐν ἐκκλησίᾳ ἔξομολογήσῃ τὰ παραπτώματά σου, 3
536 καὶ οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχήν σου ἐν συνειδήσει πονηρῷ.
459 7, 1. Περὶ δὲ τοῦ βαπτίσματος, οὕτω βαπτίσατε· ταῦτα 4
465 πάντα προειπόντες, «βαπτίσατε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ
461 τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» [Mt 28, 19] ἐν ὅδατι ζῶντι.
462

17 1, 2. Via igitur lucis haec est: *Primum diliges Deum qui te 1
18 creavit, deinde proximum tuum sicut te ipsum; omnia vero quae- 2
19 cumque non vis tibi fieri, nec tu alteri facias.* 3. Doctrina autem
horum verborum haec est: *Benedicite maledicentibus vobis et orate
pro inimicis vestris, ieuniate pro persecutibus vos; quae enim
gratia, si diligitis eos qui vos diligunt? Nonne et gentes idem
faciunt? Vos autem diligite eos qui oderunt vos, neque inimicum
habebitis.*

82 4, 13. Ne derelinquas mandata Domini; custodies vero quae 2
accepisti, neque addens neque demens.

529 4, 14. In ecclesia confiteberis peccata tua, neque accedes ad 3
536 orationem tuam in conscientia mala.

459 7, 1. De baptismo autem, sic baptizate: haec omnia postquam 4
465 antea dixistis, *baptizate in nomine Patris et Iilii et Spiritus Sancti*

1. F (= Funk) 1, 2.
4. F 1, 16.

2. F 1, 14.

3. F 1, 14.

2. Ἐὰν δὲ μὴ ἔχης ὄδωρ ζῶν, εἰς ἄλλο ὄδωρ βάπτισον· εἰ δ' οὐ δύνασαι ἐν ψυχρῷ, ἐν θερμῷ. 3. Ἐὰν δὲ ἀμφότερα μὴ ἔχης, ἔκχεον εἰς τὴν κεφαλὴν τρὶς ὄδωρ «εἰς ὄνομα Πατρὸς⁴⁶³ καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος». 4. Πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος⁴⁶⁴ προνηστευσάτω δὲ βαπτίζων καὶ δὲ βαπτιζόμενος καὶ εἴ τινες ἄλλοι δύνανται· κελεύεις δὲ νηστεῦσαι τὸν βαπτιζόμενον πρὸ μιᾶς ἢ δύο.

5 8, 2. Μηδὲ «προσεύχεσθε ὡς οἱ ὑποκριταί» [Μτ 6, 5], ἀλλ' ¹⁷ ὡς ἐκέλευσεν δὲ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ, «οὕτω προσ-¹³ εύχεσθε· Πάτερ ἡμῶν δὲ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, κτλ.» [Μτ 6, 9 sqq.]

6 9, 1. Περὶ δὲ τῆς εὐχαριστίας, οὕτως εὐχαριστήσατε· 2. Πρῶ-⁵⁰² τον περὶ τοῦ ποτηρίου· Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ ⁴⁹³ τῆς ἀγίας ἀμπέλου Δαυὶδ τοῦ παιδός σου, ἡς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ δέ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 3. Περὶ δὲ τοῦ κλάσματος· Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς Ζωῆς καὶ γνώσεως, ἡς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ δέ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 4. "Ωσπερ ἦν ⁵¹¹ τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν δρέων καὶ συν-αχθὲν ἐγένετο ἔν, οὕτω συναχθήτω σου δέ ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῶν ⁵⁰ περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν· διτὶ σοῦ ἐστιν δέ δόξα³⁷ καὶ δύναμις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας. 5. Μηδεὶς ⁵⁰⁵ δὲ φαγέτω μηδὲ πίέτω ἀπὸ τῆς εὐχαριστίας ὑμῶν, ἀλλ' οἱ βαπτισθέντες εἰς ὄνομα Κυρίου· καὶ γάρ περὶ τούτου εἴρηκεν δὲ Κύριος· «Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί» [Μτ 7, 6].

in aqua viva. 2. Sin autem non habes aquam vivam, in alia aqua ⁴⁶¹ baptiza; si non potes in frigida, in calida. 3. Sin autem neutram ⁴⁶² habes, effunde in caput ter aquam *in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*. 4. Ante baptismum ieunato baptizans et bapti-⁴⁶⁴ zandus et si qui alii possunt; baptizandum autem iube ieunare unum vel duos dies antea.

5 8, 2. Neque orate sicut hypocritae, sed sicut praecepit Do-¹⁷ minus in evangelio suo, ita orate: *Pater noster, qui es in caelis,*¹³ sanctificetur nomen tuum, etc.

6 9, 1. Quod ad eucharistiam attinet, sic gratias agite: 2. Pri-⁵⁰² mum de calice: Gratias tibi agimus, Pater noster, pro sancta vite ⁴⁹³ David pueri tui, quam indicasti nobis per Iesum puerum tuum; gloria tibi in saecula. 3. De pane fracto autem: Gratias tibi agimus, Pater noster, pro vita et scientia, quam indicasti nobis per Iesum puerum tuum; gloria tibi in saecula. 4. Sicut hic panis ⁵¹¹ fractus dispersus erat supra montes, et collectus factus est unus, ita colligatur ecclesia tua a finibus terrae in regnum tuum; quoniam ⁵⁰ tua est gloria et virtus per Iesum Christum in saecula. 5. Nemo ³⁷ autem edat neque bibat a vestra eucharistia, nisi qui baptizati sunt in nomine Domini; de hoc etenim dixit Dominus: *N̄e date sanctum canibus.*

508 10, 1. Μετὰ δὲ τὸ ἐμπλησθῆναι οὕτως εὐχαριστήσατε· 7
 2. Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἀγιε, ὑπὲρ τοῦ ἀγίου ὁνόματός
 σου, οὐ κατεσκήνωσας ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ ὑπὲρ τῆς
 424 γνώσεως καὶ πίστεως καὶ ἀθανασίας, ἡς ἐτρώρισας ἡμῖν διὰ
 194 Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ δὲ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 3. Σύ,
 Δέσποτα παντοκράτορ, «ἔκτισας τὰ πάντα» [Sap 1, 14; Apr 4, 11]
 ἔνεκεν τοῦ ὁνόματός σου, τροφὴν τε καὶ ποτὸν ἔδωκας τοῖς
 ἀνθρώποις εἰς ἀπόλαυσιν, ἵνα σοὶ εὐχαριστήσωσιν, ἡμῖν δὲ
 502 ἔχαρίσω πνευματικὴν τροφὴν καὶ ποτὸν καὶ Ζωὴν αἰώνιον διὰ
 τοῦ παιδός σου. 4. Πρὸ πάντων εὐχαριστοῦμέν σοι, δτὶ δυ-
 νατὸς εἰ· σοὶ δὲ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 5. Μνήσθητι, Κύριε,
 τῆς ἐκκλησίας σου, τοῦ ῥύσασθαι αὐτὴν ἀπὸ παντὸς πονηροῦ
 50 καὶ τελειώσαι αὐτὴν ἐν τῇ ἀγάπῃ σου, «καὶ σύναξον αὐτὴν ἀπὸ
 37 τῶν τεσσάρων ἀνέμων» [Mt 24, 31] τὴν ἀγιασθεῖσαν εἰς τὴν
 σὴν βασιλείαν, ἥν ἡτοίμασας αὐτῇ· δτὶ σοῦ ἐστιν δὲ δύναμις
 καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 6. Ἐλθέτω χάρις καὶ παρελθέτω
 δὲ κόσμος οὗτος. «Ωσαννὰ τῷ Θεῷ Δαυίδ» [Mt 21, 9]. Εἴ
 506 τις ἄγιος ἐστιν, ἐρχέσθω· εἰ τις οὐκ ἐστι, μετανοείτω· «μαράν
 ἀθά» [1 Cor 16, 22]· ἀμήν.

506 14, 1. Κατὰ κυριακὴν δὲ Κυρίου συναχθέντες κλάσατε ἅρτον 8
 529 καὶ εὐχαριστήσατε, προεξομολογησάμενοι τὰ παραπτώματα ὑμῶν,
 536 ὅπως καθαρὰ ἡ θυσία ὑμῶν ἦ. 2. Πᾶς δὲ ἔχων τὴν ἀμφιβολίαν
 μετὰ τοῦ ἐταίρου αὐτοῦ μὴ συνελθέτω ὑμῖν, ἔως οὐ διαλλαγῶσιν,
 516 ἵνα μὴ κοινωθῇ ἡ θυσία ὑμῶν. 3. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ δηθεῖσα
 ὑπὸ Κυρίου· «Ἐν παντὶ τόπῳ» καὶ χρόνῳ «προσφέρειν μοι

508 10, 1. Postquam autem impleti estis, sic gratias agite: 2. Gratias 7
 tibi agimus, Pater sancte, pro sancto nomine tuo, quod fecisti ut
 habitet in cordibus nostris, et pro scientia et fide et immortalitate,
 424 quam indicasti nobis per Iesum puerum tuum; gloria tibi in sae-
 194 cula. 3. Tu, Domine omnipotens, *creasti omnia* propter nomen
 tuum, et cibum potumque dedisti hominibus ad fruendum, ut tibi
 502 gratias agant, nobis autem largitus es spiritualem cibum et potum
 et vitam aeternam per puerum tuum. 4. Ante omnia gratias tibi
 agimus, quod potens es; gloria tibi in saecula. 5. Recordare,
 Domine, ecclesiae tuae, ut eam liberes ab omni malo eamque
 50 perficias in caritate tua, et *collige eam a quattuor ventis sancti-*
 37 *ficatam in regnum tuum quod ei parasti, quoniam tua est virtus*
 et gloria in saecula. 6. Adveniat gratia et praetereat mundus hic.
 506 *Hosanna Deo David.* Si quis sanctus est, accedat; si quis non
 est, paenitentiam agat. *Maranatha.* Amen.

506 14, 1. Die dominica autem convenientes frangite panem et 8
 529 gratias agite, postquam delicta vestra confessi estis, ut sit mun-
 536 dum sacrificium vestrum. 2. Omnis vero, cui est controversia
 cum amico suo, ne conveniat vobiscum, donec reconciliati sint,
 516 ne inquietetur sacrificium vestrum. 3. Hoc enim est dictum a
 Domino: *In omni loco et tempore offeratur mihi sacrificium*

θυσίαν καθαράν· δτι βασιλεὺς μέγας εἰμί, λέγει Κύριος, καὶ τὸ ὄνομά μου θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι» [Mal. 1, 11 14].

9 15, 1. Χειροτονήσατε οὖν ἑαυτοῖς ἐπισκόπους καὶ διαικόνους³⁹₆₁ ἀξίους τοῦ Κυρίου, ἄνδρας πραεῖς καὶ ἀφιλαργύρους καὶ ἀλη-⁵⁵⁷ θεῖς καὶ δεδοκιμασμένους· ὑμῖν γάρ λειτουργοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων. 2. Μὴ οὖν ὑπερ-
ίδητε αὐτούς· αὐτοὶ γάρ εἰσιν οἱ τετιμημένοι ὑμῶν μετὰ τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων.

10 16, 3. Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις πληθυνθήσονται οἱ ψευδο-⁵⁹⁷ προφῆται καὶ οἱ φθορεῖς, καὶ στραφήσονται τὰ πρόβατα εἰς λύκους, καὶ ἡ ἀγάπη στραφήσεται εἰς μῖσος· 4. αὐξανούσης γάρ τῆς ἀνομίας μισήσουσιν ἀλλήλους καὶ διώξουσι καὶ παρα-
δώσουσι, καὶ τότε φανήσεται ὁ κοσμοπλανῆς ὡς νίδος Θεοῦ καὶ ποιήσει «σημεῖα καὶ τέρατα» [Mt 24, 24], καὶ ἡ γῆ παρα-¹⁷ δοθήσεται εἰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ποιήσει ἀθέμιτα, ἢ οὐδέποτε γέγονεν ἐξ αἰῶνος. 5. Τότε ἥξει ἡ κτίσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν πύρωσιν τῆς δοκιμασίας, «καὶ σκανδαλισθήσονται πολλοὶ» [Mt 24, 10] καὶ ἀπολούνται, «οἱ δὲ ὑπομείναντες» ἐν τῇ πίστει αὐτῶν «σωθήσονται» [cf. Mt 10, 22; 24, 13] ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κατα-
θέματος. 6. «Καὶ τότε φανήσεται τὰ σημεῖα» [Mt 24, 30] τῆς ἀληθείας· πρῶτον σημείον ἐκπετάσεως ἐν οὐρανῷ, εἶτα σημείον φωνῆς σάλπιγγος, καὶ τὸ τρίτον ἀνάστασις νεκρῶν· 7. οὐ⁵⁹⁸ πάντων δέ, ἀλλ' ὡς ἐρρέθη· «Ἡξει ὁ Κύριος καὶ πάντες οἱ ἄγιοι μετ' αὐτοῦ» [Zach 14, 5]. 8. «Τότε ὅψεται» ὁ κόσμος τὸν Κύριον «ἐρχόμενον ἐπάνω τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ» [Mt 24, 30].

mundum, quoniam rex magnus sum, dicit Dominus, et nomen meum mirabile in gentibus.

9 15, 1. Constituite igitur vobis episcopos et diaconos dignos³⁹₆₁ Domino, viros mansuetos et argenti non cupidos et veraces et⁵⁵⁷ probatos; vobis enim ministrant et ipsi ministerium prophetarum et doctorum. 2. Ne igitur contemnatis eos; ipsi enim sunt honorati inter vos una cum prophetis et doctoribus.

10 16, 3. In diebus novissimis multiplicabuntur falsi prophetae et⁵⁹⁷ corruptores, et convertentur oves in lupos, et caritas convertetur in odium. 4. Cum enim aucta fuerit iniquitas, odio se invicem habebunt et persecutur et prodent; ac tum apparebit orbis de-
ceptor tamquam filius Dei et faciat *signa et prodigia*, et terra¹⁷ tradetur in manus eius, et faciet iniqua, quae numquam facta sunt a saeculis. 5. Tum veniet creatura hominum in ignem probationis, et scandalizabuntur multi atque peribunt; qui vero perseveraverint in fide sua, salvabuntur ab ipso maledicto. 6. Tunc que apparet signa veritatis; primum signum caeli aperti, deinde signum tubae, et tertium resurrectio mortuorum; 7. neque vero⁵⁹⁸ omnium, sed sicut dictum est: *Veniet Dominus et omnes sancti cum eo.* 8. Tunc videbit mundus Dominum venientem supra nubes caeli.

S. CLEMENS ROMANUS, PAPA 92—101.

Epistula ad Corinthios I, 96/8.

55 5, 1. Άλλ' ἵνα τῶν ἀρχαίων ὑποδειγμάτων παισώμεθα, 11
 ζέλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἔγριστα γενομένους ἀθλητάς· λάβωμεν τῆς
 γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναῖα ὑποδείγματα. 2. Διὰ Ζῆλον καὶ φθόνον
 οἱ μέριστοι καὶ δικαιότατοι στύλοι ἐδιώχθησαν καὶ ἔως θανάτου
 ἤθλησαν. 3. Λάβωμεν πρὸ δοφθαλμῶν ἡμῶν τοὺς ἀγαθοὺς
 ἀποστόλους· 4. Πέτρον, δος διὰ Ζῆλον ἄδικον οὐχ ἔνα οὐδὲ
 31 δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπήνεγκεν πόνους καὶ οὕτω μαρτυρήσας
 ἐπορεύθη εἰς τὸν ὁφειλόμενον τόπον τῆς δόξης. 5. Διὰ Ζῆλον
 καὶ ἔριν Παῦλος ὑπομονῆς βραβείον ἔδειξεν, 6. ἐπτάκις δεσμὰ
 φορέσας, φυγαδευθείς, λιθασθείς, κήρυξ γενόμενος ἐν τε τῇ
 37 ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει, τὸ γενναῖον τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος
 ἔλαβεν, 7. δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπὶ τὸ
 τέρμα τῆς δύσεως ἐλθὼν καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων,
 οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸν ἄγιον τόπον ἐπορεύθη,
 ὑπομονῆς γενόμενος μέριστος ὑπογραμμός. 6, 1. Τούτοις τοῖς
 ἀνδράσι δοσίως πολιτευσαμένοις συνηθροίσθη πολὺ πλῆθος
 ἐκλεκτῶν, οἵτινες πολλαῖς αἰκίαις καὶ βασάνοις διὰ Ζῆλος πα-
 θόντες ὑπόδειγμα κάλλιστον ἐγένοντο ἐν ἡμῖν. 2. Διὰ Ζῆλος
 διωχθείσαι γυναῖκες Δαναΐδες καὶ Δίρκαι, αἰκίσματα δεινὰ
 καὶ ἀνόσια παθοῦσαι, ἐπὶ τὸν τῆς πίστεως βέβαιον δρόμον
 κατήντησαν καὶ ἔλαβον γέρας γενναῖον αἱ ἀσθενεῖς τῷ σώ-
 ματι.

55 5, 1. Sed ut vetera exempla relinquamus, ad proximos athletas 11
 veniamus; saeculi nostri generosa exempla proponamus. 2. Propter
 zelum et invidiam, qui maxima et iustissimae columnae erant,
 persecutionem passi sunt et usque ad mortem certaverunt. 3. Po-
 namus nobis ante oculos bonos apostolos: 4. Petrum, qui, propter
 zelum iniquum, non unum aut alterum, sed plures labores sustulit,
 31 atque ita testimonio perhibito in debitum gloriae locum discessit.
 5. Propter zelum et contentionem Paulus patientiae praemium
 exhibuit, 6. septies in vincula coniectus, fugatus, lapidatus, in
 37 oriente ac occidente verbi praeco factus, illustrem fidei suae famam
 sortitus est; 7. qui, postquam mundum universum iustitiam docuit,
 et ad occidentis terminos venit et coram praefectis testimonium
 perhibuit, sic e mundo migravit et in locum sanctum abiit, sum-
 mūm patientiae exemplar exsistens. 6, 1. Viris istis sancte vitam
 instituentibus magna electorum multitudo aggregata est, qui sup-
 pliciis multis et tormentis, propter zelum passi, exemplar optimum
 inter nos extiterunt. 2. Propter zelum persecutionem passae mulieres
 Danaïdae et Dircae, postquam gravia et nefanda supplicia sus-
 nuerunt, ad firnum fidei cursum pertigerunt et debiles corpore
 nobile praemium acceperunt.

- 12 7, 4. Ἀτενίσωμεν εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ γνῶμεν ὡς 410
ἔστιν τίμιον τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ, ὅτι διὰ τὴν ἡμετέραν
σωτηρίαν ἐκχυθὲν παντὶ τῷ κόσμῳ μετανοίας χάριν ὑπήνεγκεν. 422
5. Διέλθωμεν εἰς τὰς γενεὰς πάσας καὶ καταμάθωμεν, ὅτι ἐν 347
γενεᾷ καὶ γενεᾷ «μετανοίας τόπον ἔδωκεν» [Sep 12, 10] ὁ Δε-
σπότης τοῖς βουλομένοις ἐπιστραφῆναι ἐπ’ αὐτόν.
- 13 24, 1. Κατανοήσωμεν, ἀγαπητοί, πῶς ὁ Δεσπότης ἐπιδείκνυ- 27
ται διηγεκώς ἡμῖν τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἔσεσθαι, ἵσ τὴν 598
ἀπαρχὴν ἐποιήσατο τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀνα-
στήσας. 2. Ἰδωμεν, ἀγαπητοί, τὴν κατὰ καιρὸν γινομένην ἀνά-
στασιν. 3. Ἡμέρα καὶ νῦν ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦσιν· κοιμᾶται
ἡ νῦν, ἀνίσταται ἡ ἡμέρα· ἡ ἡμέρα ἀπεισιν, νῦν ἐπέρχεται.
- 14 27, 4. Ἐν λόγῳ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ συνεστήσατο τὰ 188
πάντα καὶ ἐν λόγῳ δύναται αὐτὰ καταστρέψαι.
- 15 31, 2. Τίνος χάριν ηὔλογήθη ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ; οὐχὶ 363
δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν διὰ πίστεως ποιήσας;
- 16 32, 4. Καὶ ἡμεῖς οὖν, διὰ θελήματος αὐτοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ 362
κληθέντες, οὐ δι’ ἔαυτῶν δικαιούμεθα οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας
σοφίας ἢ συνέσεως ἢ εὔσεβείας ἢ ἔργων ὧν κατειργασάμεθα
ἐν δσιότητι καρδίας, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, δι’ ἓις πάντας τοὺς
ἀπ’ αἰώνος ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἐδικαίωσεν· ὥς ἔστω ἡ δόξα
εἰς τοὺς αἰώνας τῶν αἰώνων. Ἄμην. 33, 1. Τί οὖν ποιήσωμεν, 363

- 12 7, 4. Sanguinem Christi intentis oculis intueamur, et cognoscamus quam pretiosus sit Deo et Patri eius, qui propter nostram salutem effusus toti mundo paenitentiae gratiam obtulit. 5. Per 422
veniamus ad omnes mundi actates, et discamus quod in omni 347
generatione volentibus ad ipsum converti Dominus *paenitentiae*
locum concesserit. *Sap. 12, 10*
- 13 24, 1. Consideremus, dilecti, quemadmodum Dominus futuram 27
resurrectionem continuo nobis ostendat, cuius primitias Dominum 598
Iesum Christum fecit, suscitans eum a mortuis. 2. Intueamur,
dilecti, resurrectionem, quae suo tempore fit. 3. Dics et nox
resurrectionem nobis ostendunt: nox cubat, exsurgit dies; obit
dies, nox ingruit et insequitur.
- 14 27, 4. Verbo maiestatis suaee constituit omnia et verbo suo 188
potest illa evertere.
- 15 31, 2. Cuius gratia Abraham pater noster benedictus fuit? 363
Nonne, quia iustitiam et veritatem per fidem operatus est?
- 16 32, 4. Et nos igitur, ex voluntate eius [Dei] in Christo Iesu 362
vocati, non per nos ipsos iustificamur neque per sapientiam nostram
aut intelligentiam aut pietatem aut opera, quae in cordis sancti-
tate operati sumus, sed per fidem, per quam omnipotens Deus
ab initio omnes iustificavit; cui sit gloria in saecula saeculorum.
Amen. 33, 1. Quid igitur faciemus, fratres? Cessabimus a bonis 363

12. F 1, 108; MG 1, 224.

14. F 1, 134; MG 1, 268.

16. F 1, 138; MG 1, 272.

13. F 1, 132; MG 1, 260.

15. F 1, 138; MG 1, 272.

ἀδελφοί; ἀργήσωμεν ἀπὸ τῆς ἀγαθοποῖας καὶ ἐγκαταλίπωμεν τὴν ἀγάπην; Μηδαμῶς τοῦτο ἔάσαι δὲ Δεσπότης ἐφ' ἡμῖν γε τενηθῆναι, ἀλλὰ σπεύσωμεν μετὰ ἐκτενείας καὶ προθυμίας «πᾶν ἔργον ἀγαθὸν» [Tit 3, 1] ἐπιτελεῖν.

¹⁹⁸ 34, 5. Τὸ καύχημα ἡμῶν καὶ ἡ παρρησία ἔστω ἐν αὐτῷ· ¹⁷ ὑποτασσώμεθα τῷ θελήματι αὐτοῦ· κατανοήσωμεν τὸ πᾶν πλῆθος τῶν ἀγέλων αὐτοῦ, πῶς τῷ θελήματι αὐτοῦ λειτουργοῦσιν παρεστῶτες.

⁴¹⁶ 36, 1. Αὕτη ἡ δόξα, ἀγαπητοί, ἐν ᾧ εὑρομεν τὸ σωτήριον ¹⁸ ³⁷⁴ ἡμῶν, Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ἀρχιερέα τῶν προσφορῶν ἡμῶν, ⁴²⁴ τὸν προστάτην καὶ βοηθὸν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν. 2. Διὰ τούτου ἀτενίζομεν εἰς τὰ ὑψη τῶν οὐρανῶν, διὰ τούτου ἐνοπτριζόμεθα τὴν ἄμιμον καὶ ὑπερτάτην ὅψιν αὐτοῦ, διὰ τούτου ἡνεψχθησαν ἡμῶν οἱ δοφθαλμοὶ τῆς καρδίας, διὰ τούτου ἡ ἀσύνετος καὶ ἐσκοτωμένη διάνοια ἡμῶν ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς, διὰ τούτου ἡθέλησεν δὲ Δεσπότης τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς γεύσασθαι, «ὅς ἦν ἀπαύγασμα τῆς μεταλασύνης αὐτοῦ, τοσούτῳ μείζων ἔστιν ἀγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον ὅνομα κεκληρονόμηκεν» [Hebr 1, 3-4]

⁵⁷ 40, 1. Πάντα τάξει ποιεῖν ὁφείλομεν, ὅσα δὲ Δεσπότης ¹⁹ ἐπιτελεῖν ἐκέλευσεν κατὰ καιροὺς τεταγμένους. 2. Τάς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ εἰκῇ ἡ ἀτάκτως, ἐκέλευσεν τίνεσθαι, ἀλλ᾽ ὥρισμένοις καιροῖς καὶ ὥραις. . . .

³⁹ 5. Τῷ γάρ ἀρχιερεῖ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομέναι εἰσίν, καὶ τοῖς ⁵⁵⁶ ιερεῦσιν ἴδιος δὲ τόπος προστέτακται, καὶ λευῖταις ἴδιαι διακονίαι

operibus et caritatem derelinquemus? Neutquam hoc apud nos fieri permittat Dominus, sed cum diligentia et animi alacritate *omne opus bonum* peragere festinemus.

¹⁹⁸ 34, 5. Gloratio nostra et fiducia in ipso sit [Domino]; voluntati ¹⁷ eius subiciamur et multitudinem universam angelorum eius diligenter consideremus, quomodo adstantes voluntatem eius exsequantur.

⁴¹⁶ 36, 1. Haec est via, dilecti, in qua salutem nostram invenimus, ¹⁸ ³⁷⁴ Iesum Christum, oblationum nostrarum pontificem, infirmitatis ⁴²⁴ nostrarae patronum et auxiliatorem. 2. Per hunc caelorum altitudinem adspicimus; per hunc vultum eius immaculatum et ex celsum speculamur; per hunc oculi cordis nostri aperti sunt; per hunc insipiens et obscurata mens nostra in lucem efflorescit; per hunc voluit Dominus nos immortalem cognitionem gustare, *qui maiestatis Dei splendor existens, tanto maior est angelis, quanto excellentius nomen sortitus est.*

⁵⁷ 40, 1. Cuncta ordine debemus facere, quae nos Dominus statutis temporibus peragere iussit. 2. Oblationes scilicet et officia sacra perfici, neque temere vel inordinate fieri praecepit, sed ³⁹ statutis temporibus et horis. . . . 5. Summo quippe sacerdoti sua ⁵⁵⁶ munera tributa sunt, sacerdotibus locus proprius assignatus est,

17. F 1, 142; MG 1, 276.
19. F 1, 150; MG 1, 288.

18. F 1, 144; MG 1, 280.

έπικεινται· δο λαϊκὸς ἄνθρωπος τοῖς λαϊκοῖς προστάγμασιν δέ-⁵⁵⁴ δεται.

- 20 42, 1. Οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν εὐηγγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ Κυρίου³⁴ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰησοῦς δο Χριστὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξεπέμφθη.
 2. Ο Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· ἐγένοντο οὖν ἀμφότερα εὐτάκτως ἐκ θελήματος Θεοῦ.
 3. Παραγγελίας οὖν λαβόντες καὶ πληροφορηθέντες διὰ τῆς¹⁴¹ ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πιστωθέντες ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ, μετὰ πληροφορίας Πνεύματος Ἅγιου ἐξῆλθον εὐαγγελιζόμενοι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ μέλλειν ἔρ-³⁹ χεσθαι. 4. Κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες καθίστανον⁶⁰ τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι, εἰς ἐπισκόπους⁵⁵⁷ καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν.
- 21 44, 1. Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἔγνωσαν διὰ τοῦ Κυρίου³⁹ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δτι ἔρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς⁶⁰ ἐπισκοπῆς. 2. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εἰληφότες τελείαν κατέστησαν τοὺς προειρημένους καὶ μεταξὺ ἐπινομὴν δεδώκασιν, ὅπως, ἐὰν κοιμηθῶσιν, διαδέξανται ἔτεροι δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν. 3. Τοὺς οὖν κατα-⁵⁷ σταθέντας ὑπ' ἔκείνων ἡ μεταξὺ ὑφ' ἔτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας πάσης, καὶ λειτουργήσαντας ἀμέμπτως τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μετὰ ταπεινοφροσύνης, ἡσύχως καὶ ἀβαναύσως, μεμαρτυρημένους τε πολλοῖς χρόνοις ὑπὸ πάντων, τούτους οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβάλλεσθαι τῆς λειτουργίας.

et levitis sua ministeria incumbunt. Homo laicus praeceptis laicis⁵⁵⁴ constringitur.

- 20 42, 1. Apostoli nobis evangelii praedicatores facti sunt a Deo.³⁴ mino Iesu Christo, Iesus Christus missus est a Deo. 2. Christus igitur a Deo et apostoli a Christo; et factum est utrumque ordinatim ex voluntate Dei. 3. Itaque acceptis mandatis et per resurrectionem Domini nostri Iesu Christi plena certitudine imbuti ✓ Deique verbo confirmati, cum certa Spiritus Sancti fiducia egressi³⁹ sunt annuntiantes regni Dei adventum. 4. Per regiones igitur et⁶⁰ urbes verbum praedicantes primitias earum spiritu cum probassent,⁵⁵⁷ constituerunt episcopos et diaconos eorum qui credituri erant.
- 21 44, 1. Apostoli quoque nostri per Iesum Christum Dominum³⁹ nostrum cognoverunt contentionem de nomine episcopatus obor-⁶⁰ turam. 2. Ob eam ergo causam, perfecta praescientia praediti, constituerunt praedictos ac deinceps ordinationem dederunt, ut, cum illi decessissent, ministerium eorum alii viri probati exciperent. 3. Itaque qui constituti sunt ab illis vel deinceps ab aliis viris⁵⁷ eximiis consentiente universa ecclesia, quique inculpate gregi Christi descrivierunt cum humilitate, quiete nec illiberaliter, et longo tempore ab omnibus testimonium praeclarum reportarunt, hos iudicamus munere suo non iuste deici.

- 65 45, 2. Ἐγκεικύφατε εἰς τὰς ἴεράς γραφάς, τὰς ἀληθεῖς, τὰς 22
 70 διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἅγιου. 3. Ἐπίστασθε ὅτι οὐδὲν
 ἄδικον οὐδὲ παραπεποιημένον γέγραπται ἐν αὐταῖς.
 141 46, 6. "Ἡ οὐχὶ ἔνα Θεὸν ἔχομεν καὶ ἔνα Χριστὸν καὶ ἐν 23
 Πνεύμα τῆς χάριτος τὸ ἐκχυθὲν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ μία κλῆσις ἐν
 Χριστῷ;
 17 46, 7. Μνήσθητε τῶν λόγων Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. 24
 18 8. Εἶπεν γάρ· «Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ· καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ
 19 οὐκ ἐγεννήθη, ἢ ἔνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκανδαλίσαι· κρεῖττον
 ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον καὶ καταποντισθῆναι εἰς τὴν θάλασ-
 σαν, ἢ ἔνα τῶν ἐκλεκτῶν μου διαστρέψαι» [Mt 26, 24; Lc 17, 2].
 39 47, 6. Αἰσχρά, ἀγαπητοί, καὶ λίαν αἰσχρὰ καὶ ἀνάξια τῆς 25
 57 ἐν Χριστῷ ἀγωγῆς ἀκούεσθαι, τὴν βεβαιοτάτην καὶ ἀρχαίαν
 Κορινθίων ἐκκλησίαν δι' ἐν ἦ δύο πρόσωπα στασιάζειν πρὸς
 τοὺς πρεσβυτέρους. 7. Καὶ αὕτη ἡ ἀκοή οὐ μόνον εἰς ἡμᾶς
 ἔχωρησεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἑτεροκλινεῖς ὑπάρχοντας ἀφ' ἡμῶν,
 ὥστε καὶ βλασφημίας ἐπιφέρεσθαι τῷ ὄντι ματὶ Κυρίου διὰ τὴν
 ὑμετέραν ἀφροσύνην, ἔαυτοῖς δὲ κίνδυνον ἐπεξεργάζεσθαι.
 273 49, 2. Τὸν δεσμὸν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τίς δύναται ἔξ- 26
 ηγήσασθαι; 3. Τὸ μεταλείον τῆς καλλονῆς αὐτοῦ τίς ἀρκετὸς
 ἔξειπεν; 4. Τὸ ὑψος, εἰς δὲ ἀνάγει ἡ ἀγάπη, ἀνεκδιηγητόν ἐστιν.
 532 5. Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ Θεῷ, «ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἀμαρ-

-
- 65 45, 2. Inspexistis diligenter scripturas sacras, quae verae sunt 22
 70 et datae per Spiritum Sanctum. 3. Non fugit vos nihil iniustum
 neque perversum scriptum esse in illis.
 141 46, 6. Nonne unum Deum habemus et unum Christum et 23
 unum Spiritum gratiac super nos effusum, et una vocatio est in
 Christo?
 17 46, 7. Recordamini verborum Iesu Domini nostri. 8. Dixit 24
 18 enim: *Vae homini illi! Bonum erat ei, si natus non fuisset, quam*
ut unum ex electis meis scandalizaret; melius erat, ut ei mola
circumponeretur et demergeretur in mare, quam ut unum de electis
meis perverteret.
 39 47, 6. Turpia, fratres, turpia valde auditu sunt et christiana 25
 57 vivendi ratione indigna, quae comperimus: firmissimam et anti-
 quam Corinthiorum ecclesiam propter unum aut alterum hominem
 seditionem mouere contra presbyteros. 7. Et hic quidem rumor
 non tantum ad nos, sed ad eos etiam manavit, qui a nobis alieni
 sunt, ita ut propter vestram amentiam blasphemiae nomini Do-
 mini inferantur, vobis ipsis autem periculum creetur.
 273 49, 2. Vinculum caritatis Dei quis potest enarrare? 3. Quis 26
 pulchritudinis eius magnificentiam eloqui valet? 4. Altitudo, ad
 532 quam evehit caritas, inenarrabilis est. 5. Caritas nos Deo ad-

τιών» [1 Petr 4, 8], ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· οὐδὲν βάναυσον ἐν ἀγάπῃ, οὐδὲν ὑπερήφανον· ἀγάπη σχίσμα οὐκ ἔχει, ἀγάπη οὐ στασιάζει, ἀγάπη πάντα ποιεῖ ἐν δμονοίᾳ· ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, δίχα 275 ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστόν ἐστιν τῷ Θεῷ. 6. Ἐν ἀγάπῃ προσ- 410 ελάβετο ἡμᾶς ὁ Δεσπότης· διὰ τὴν ἀγάπην, ἣν ἔσχεν πρὸς ἡμᾶς, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἔδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν θελήματι Θεοῦ, καὶ τὴν σάρκα ὑπὲρ τῆς σαρκὸς ἡμῶν καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

- 27 57, 1. Ύμεῖς οὖν οἱ τὴν καταβολὴν τῆς στάσεως ποιήσαντες 57 ὑποτάγητε τοῖς πρεσβυτέροις καὶ παιδεύθητε εἰς μετάνοιαν, κάμψαντες τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν.
- 28 58, 2. Ζῆ δὲ Θεὸς καὶ Ζῆ δὲ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ τὸ 141 Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ᾧ τε πίστις καὶ ἡ ἐλπὶς τῶν ἐκλεκτῶν, ὅτι δὲ ποιήσας ἐν ταπεινοφροσύνῃ μετ' ἐκτενοῦς ἐπιεικείας ἀμετα- μελήτως τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένα δικαιώματα καὶ προστά- ματα, οὕτος ἐντεταγμένος καὶ ἐλλόγιμος ἔσται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν σωζομένων διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἔστιν αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰώνας τῶν αἰώνων. Ἄμήν.
- 29 63, 2. Χαρὰν γὰρ καὶ ἀγαλλίασιν ἡμῖν παρέξετε, ἐὰν ὑπήκοοι 57 τενόμενοι τοῖς ὑφ' ἡμῶν γεγραμμένοις διὰ τοῦ Ἅγίου Πνεύ- ματος ἐκκόψητε τὴν ἀθέμιτον τοῦ Ζήλους ὑμῶν δργὴν κατὰ τὴν ἔντευξιν, ἣν ἐποιησάμεθα περὶ εἰρήνης καὶ δμονοίᾳς ἐν τῇδε τῇ

glutinat, caritas peccatorum multitudinem tegit, caritas omnia sus- tinet, omnia patienter tolerat; nihil sordidum in caritate, nihil superbum; caritas schisma non habet, caritas seditionem non movet, caritas omnia in concordia facit; in caritate omnes Dei 275 electi sunt perfecti, sine caritate nihil Deo acceptum est. 6. In 410 caritate nos Dominus sibi assumpsit; propter caritatem, quam erga nos habuit, Dominus noster Iesus Christus voluntate divina san- guinem suum pro nobis tradidit, et carnem pro carne nostra et animam pro animabus nostris.

- 27 57, 1. Vos igitur, qui seditionis fundamenta iecistis, in oboe- 57 dientia subditi estote presbyteris, et correctionem suscipite in paenitentiam, genua cordium vestrorum flectentes.
- 28 58, 2. Sicut Deus vivit et Dominus Iesus Christus vivit et 141 Spiritus Sanctus, fides et spes electorum, ita qui in humilitate cum aequitate assidua impigre mandata et praecepta a Deo proposita exsequitur, constitutus et electus erit in numero eorum, qui sal- vantur per Iesum Christum, per quem ei est gloria in saecula saeculorum. Amen.
- 29 63, 2. Gaudium enim et laetitiam nobis praestabitis, si, oboe- 57 dientes facti iis quae scripsimus per Spiritum Sanctum, resecetis illegitimum zeli vestri studium secundum exhortationem, quam de

27. F 1, 170; MG 1, 324.
29. F 1, 182.

28. F 1, 172; deest apud Migne.

ἐπιστολῇ. 3. Ἐπέμψαμεν δὲ ἄνδρας πιστοὺς καὶ σώφρονας ἀπὸ νεότητος ἀναστραφέντας ἔως γήρους ἀμέμπτως ἐν ἡμῖν, οἵτινες καὶ μάρτυρες ἔσονται μεταξὺ ὑμῶν καὶ ἡμῶν.

EPISTULA BARNABAE, 96/8.

- 17 4, 14. Προσέχωμεν, μήποτε, ὡς γέραπται, «πολλοὶ κλητοί, 30
ὅλιγοι δὲ ἐκλεκτοί» [Mt 20, 16; 22, 14] εύρεθῶμεν.
 413 5, 5. Εἰ δὲ Κύριος ὑπέμεινεν παθεῖν περὶ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, 31
ἄντος τοῦ κόσμου κύριος, ὃ εἶπεν δὲ Θεὸς ἀπὸ καταβολῆς
κόσμου· «Ποιήσωμεν ἀνθρώπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' δμοίωσιν
ἡμετέραν» [Gn 1, 26]: πῶς οὖν ὑπέμεινεν ὑπὸ χειρὸς ἀνθρώπων
373 παθεῖν; μάθετε. 6. Οἱ προφῆται, ἀπ' αὐτοῦ ἔχοντες τὴν χάριν,
 409 εἰς αὐτὸν ἐπροφήτευσαν· αὐτὸς δέ, ἵνα καταργήσῃ τὸν θάνατον
καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δείξῃ, ὅτι ἐν σαρκὶ ἔδει αὐτὸν
φανερωθῆναι, ὑπέμεινεν, 7. ἵνα τοῖς πατράσιν τὴν ἐπαγγελίαν
ἀποδῷ καὶ αὐτὸς ἔσαυτῷ τὸν λαὸν τὸν καινὸν ἐτοιμάζων ἐπι-
 428 δείξῃ ἐπὶ τῆς τῆς ὥν, ὅτι τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας κρινεῖ.
 8. Πέρας γέ τοι διδάσκων τὸν Ἰσραὴλ καὶ τηλικαῦτα τέρατα
καὶ σημεῖα ποιῶν ἐκήρυξσεν, καὶ ὑπερηγάπησεν αὐτόν. 9. “Οτε
δὲ τοὺς ἴδιοις ἀποστόλους τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγ-
γέλιον αὐτοῦ ἐξελέξατο, ὅντας ὑπὲρ πᾶσαν ἀμαρτίαν ἀνομω-
 17 τέρους, ἵνα δείξῃ ὅτι «οὐκ ἦλθεν καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρ-
 374 τωλούς» [Mt 9, 13], τότε ἐφανέρωσεν ἔσαυτὸν εἶναι Υἱὸν Θεοῦ.
 10. Εἰ τὰρ μὴ ἦλθεν ἐν σαρκὶ, πῶς ἂν ἐσώθησαν οἱ ἀνθρώποι
βλέποντες αὐτόν, ὅτε τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι ἥλιον, ἔργον τῶν

pace ac concordia fecimus in hac epistula. 3. Misimus autem
viros fideles et castos, a iuventute usque ad senectutem inculpate
nobiscum versatos, qui et testes erunt inter vos et nos.

- 17 4, 14. Attendamus ne quando, sicut scriptum est, *multi vocati, 30
pauci vero electi* inveniamur.
 413 5, 5. Si Dominus sustinuit pati pro anima nostra, cum sit totius 31
mundi dominus, cui dixit Deus in constitutione mundi: *Faciamus
hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram;* quomodo
373 igitur per manum hominum pati sustinuit? Discite. 6. Prophetae
 409 ab eo gratiam habentes de eo prophetaverunt; ipse autem, quia
in carne oportebat eum apparere, ut mortem destrueret et resurrec-
tionem a mortuis ostenderet, sustinuit, 7. ut patribus promissum
reddaret, et ipse populum novum sibi parans, cum in terra esset,
 428 ostenderet resurrectione facta se ipsum iudicaturum esse. 8. Porro
docens Israel ac tam magna prodigia et signa faciens praedicabat,
et valde diligebat eum. 9. Cum autem apostolos suos ipsius evan-
gelium praedicaturos eligeret, homines omni peccato iniquiores, ut
 17 ostenderet se *non venisse vocare iustos sed peccatores*, tunc palam
 374 fecit se esse Filium Dei. 10. Si enim non venisset in carne, quo-
modo servati fuissent homines videntes eum, cum adspicientes

χειρῶν αὐτοῦ ὑπάρχοντα, ἐμβλέποντες οὐκ ἰσχύουσιν εἰς τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ ἀντοφθαλμῆσαι;

- 32 6, 11. Ἐπεὶ οὖν ἀνακαινίσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἀμαρτιῶν, ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τύπον, ὃς παιδίων ἔχει τὴν ψυχήν, ὃς ἀν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμᾶς.
- 33 7, 2 Εἰ οὖν δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁν Κύριος καὶ «μέλλων κρίνειν ζώντας καὶ νεκρούς» [2 Tim 4, 1], ἐπαθεν, ἵνα ἡ πληγὴ αὐτοῦ ζωοποιήσῃ ἡμᾶς, πιστεύσωμεν ὅτι δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οὐκ ἡδύνατο παθεῖν εἰ μὴ δι' ἡμᾶς. 3. Ἄλλὰ καὶ σταυρωθεὶς «ἐποτίζετο ὅξει καὶ χωλῆ» [Mt 27, 34 48]. Ἀκούσατε πῶς περὶ τούτου πεφανέρωκαν οἱ Ἱερεῖς τοῦ ναοῦ. Γεγραμμένης ἐντολῆς· «Ος ἀν μὴ νηστεύσῃ τὴν νηστείαν, θανάτῳ ἐξολεθρευθήσεται» [Lv 23, 29], ἐνετείλατο Κύριος, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιῶν ἔμελεν τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος προσφέρειν θυσίαν, ἵνα καὶ δὲ τύπος δὲ γενόμενος ἐπὶ Ἰσαὰκ τοῦ προσενεχθέντος ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τελεσθῇ.
- 34 11, 11. Ἡμεῖς μὲν καταβαίνομεν εἰς τὸ ὄδωρ γέμοντες ἀμαρτιῶν καὶ ῥύπου, καὶ ἀναβαίνομεν καρποφοροῦντες ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ πνεύματι ἔχοντες.

- 35 12, 9. Λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναοῦ, ἐπιθεὶς τοῦτο τὸ ὄνομα, δπότε ἔπειψεν αὐτὸν κατάσκοπον τῆς γῆς· «Λάβε βιβλίον εἰς τὰς χεῖράς σου καὶ γράψον ἃ λέγει Κύριος, ὅτι ἐκκόψει ἐκ τοῦ οἴκου πάντα τοῦ Ἀμαλὴκ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν» [Ex 17, 14]. 10. Ἰδε πάλιν

solem, qui aliquando non erit et opus est manuum eius, non valcent in radios illius obtueri?

- 32 6, 11. Ubi igitur nos renovavit per remissionem peccatorum, effecit, ut aliam formam haberemus, animam nempe puerorum instar, utpote qui nos reformavit.
- 33 7, 2. Si ergo Dei Filius, qui est Dominus et iudicaturus est vivos et mortuos, passus est, ut plaga ipsius vividos nos redderet, credamus non potuisse Filium Dei pati nisi propter nos. 3. Cruci vero affixus aceto ac felle potabatur. Audite quomodo de hac re indicia dederint sacerdotes templi. Scripto praeccepto: *Qui ieiunium non ieiunat, morte exterminabitur; praeceperit Dominus, quia et ipse pro peccatis nostris vas spiritus oblaturus erat in hostiam, ut et impletetur figura facta in Isaac, qui super altare fuit oblatus.*
- 34 11, 11. Nos descendimus quidem in aquam pleni peccatis ac sordibus, emergimus autem fructificantes in corde timorem et in spiritu spem in Iesum habentes.
- 35 12, 9. Dicit igitur Moses Iesu filio Nave, hoc nomen ei imponens, cum mitteret eum exploratorem terrae: *Accipe librum in manus tuas et scribe quae dicit Dominus: radicitus excissurum esse Filium Dei in novissimis diebus omnem domum Amalec.* 10. Ecce

32. F 1, 54; MG 2, 741.

33. F 1, 58; MG 2, 744.

34. F 1, 74; MG 2, 760.

35. F 1, 76; MG 2, 764.

Ίησοῦς, οὐχὶ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ Γιὸς τοῦ Θεοῦ, τύπω δὲ ἐν σαρκὶ φανερωθείς. Ἐπεὶ οὖν μέλλουσιν λέγειν, δτὶ δὲ Χριστὸς υἱός ἔστιν Δαυὶδ, αὐτὸς προφητεύει Δαυὶδ, φοβούμενος καὶ συνίων τὴν πλάνην τῶν ἄμαρτωλῶν· «Ἐπεν δὲ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἔως ὅτι θῶ τοὺς ἔχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου» [Ps 109, 1] . . . 11. Ἰδε, πῶς Δαυὶδ λέγει αὐτὸν κύριον, καὶ υἱὸν οὐ λέγει.

356 16, 8. «Οἰκοδομηθήσεται δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου» [Dn 36
357 9, 24 sqq?]. προσέχετε δέ, ἵνα δὲ ναὸς τοῦ Κυρίου ἐνδόξως οἰκοδομηθῇ. Πῶς, μάθετε. Λαθόντες τὴν ἀφεσιν τῶν ἄμαρτιῶν καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τῷ ὄνομα ἐγενόμεθα καινοί, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι· διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς δὲ Θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν.

529 19, 12. Οὐ ποιήσεις σχίσμα, εἰρήνεύσεις δὲ μαχομένους 37
530 συναταγών. Ἐξομολογήσῃ ἐπὶ ἄμαρτίαις σου. Οὐ προσήξεις ἐπὶ προσευχὴν ἐν συνειδήσει πονηρᾶ.

S. IGNATIUS ANTIOCHENUS, † 107.

Epistula ad Ephesios.

37 3, 2. Ἰησοῦς Χριστός, τὸ ἀδιάκριτον ἡμῶν Ζῆν, τοῦ Πατρὸς 38
ἡ γνώμη, ὡς καὶ οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κατὰ τὰ πέρατα δρισθέντες,
ἐν Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμῃ εἰσίν.

376 7, 2. Εἷς ιατρός ἔστιν, σαρκικός τε καὶ πνευματικός, γεν- 39
383 νητὸς καὶ ἀγέννητος, ἐν σαρκὶ γενόμενος Θεός, ἐν θανάτῳ Ζωὴ

rursum Iesus, non filius hominis, sed Dei Filius, figura autem in carne manifestatus. Quoniam vero dicturi erant Christum esse filium David, ipse David prophetat, reformidans et intellegens errorem sceleratorum: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* . . .

11. Ecce quomodo David eum dominum vocet, et filium non vocet.

356 16, 8. *Aedificabitur autem in nomine Domini*: attendite, ut 36
357 templum Domini magnifice aedificetur. Quomodo? Discite. Accep-
ta remissione peccatorum et spe habita in nomen Domini facti
suimus novi, iterum ab integro creati; ideo in nobis, in domicilio
nostro, vere Deus habitat.

529 19, 12. Non facies dissidium, sed pacem conciliabis conten- 37
536 dentes associans. Confiteberis peccata tua. Non accedes ad ora-
tionem in conscientia mala.

37 3, 2. Iesus Christus, inseparabilis nostra vita, sententia Patris 38
est, ut et episcopi, per tractus terrae constituti, in sententia Iesu
Christi sunt.

376 7, 2. Medicus unus est, et carnalis et spiritualis, genitus et 39
383 ingenitus, in carne exsistens Deus, in morte vita vera, et ex Maria

36. F 1, 88; MG 2, 773.

38. F 1, 216; MG 5, 648.

37. F 1, 92; MG 2, 780.

39. F 1, 218; MG 5, 649.

ἀληθινή, καὶ ἐκ Μαρίας καὶ ἐκ Θεοῦ, πρῶτον παθητὸς καὶ τότε ἀπαθῆς, Ἰησοῦς Χριστὸς δὲ Κύριος ἡμῶν.

- 40 9. 1. Ἐγνων δὲ παροδεύσαντάς τινας ἐκεῖθεν, ἔχοντας ¹⁴¹ κακὴν διδαχὴν· οὓς οὐκ εἰάσατε σπείραι εἰς ὑμᾶς, βύσαντες τὰ ὥτα, εἰς τὸ μὴ παραδέξασθαι τὰ σπειρόμενα ὑπ’ αὐτῶν, ὡς ὅντες λίθοι ναοῦ Πατρός, ἡτοιμασμένοι εἰς οἰκοδομὴν Θεοῦ Πατρός, ἀναφερόμενοι εἰς τὰ ὑψη διὰ τῆς μηχανῆς Ἰησοῦ ⁴¹⁰ Χριστοῦ, ὃς ἐστιν σταυρός, σχοινιώ χρώμενοι τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ· ἡ δὲ πίστις ὑμῶν ἀναγυρεὺς ὑμῶν, ἡ δὲ ἀγάπη δόδος ἡ ἀναφέρουσα εἰς Θεόν. 2. Ἐστὲ οὖν καὶ σύνοδοι πάντες, ³⁵⁸ θεοφόροι καὶ ναοφόροι, χριστοφόροι, ἀγιοφόροι, κατὰ πάντα κεκοσμημένοι ἐν ταῖς ἐντολαῖς Ἰησοῦ Χριστοῦ.
- 41 16. 1. «Μὴ πλανᾶσθε», ἀδελφοί μου· οἱ οἰκοφθόροι «βα-⁵⁹⁰ σιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν» [1 Cor 6, 9]. 2. Εἰ οὖν οἱ κατὰ σάρκα ταῦτα πράσσοντες ἀπέθανον, πόσῳ μᾶλλον, ἐὰν πίστιν Θεοῦ ἐν κακῇ διδασκαλίᾳ φθείρῃ, ὑπὲρ ἣς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐσταυρώθη; ‘Ο τοιούτος, ὑπαρὸς γενόμενος, εἰς τὸ πῦρ ⁵⁹² τὸ ⁵⁹⁴ ἀσβεστον χωρήσει, δομοίως καὶ δὲ ἀκούων αἴτοῦ.
- 42 18. 2. ‘Ο Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς δὲ Χριστὸς ἐκυοφορήθη ὑπὸ ³⁷⁴ Μαρίας κατ’ οἰκονομίαν Θεοῦ ἐκ σπέρματος μὲν Δαυίδ, Πνεύ-⁴²⁹ ματος δὲ Ἁγίου· ὃς ἐγεννήθη καὶ ἐβαπτίσθη, ἵνα τῷ πάθει τὸ ὄνδρο καθαρίσῃ.
- 43 20. 2. Οἱ κατ’ ἄνδρα κοινῇ πάντες ἐν χάριτι ἐξ ὀνόματος ³⁸ συνέρχεσθε ἐν μιᾷ πίστει καὶ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ, «τῷ κατὰ ³⁷⁵

et ex Deo, primum passibilis et tunc impassibilis, Iesus Christus Dominus noster.

- 40 9. 1. Cognovi autem nonnullos inde transiisse, habentes per-¹⁴¹ versam doctrinam; quos non permisistis seminare inter vos, et obturastis aures, ne recipereτis quae ab ipsis sunt disseminata, ut qui lapides sitis templi Patris, praeparati in Dei Patris aedificium, sublati in alta per machinam Iesu Christi, quae est crux, Spiritu ⁴¹⁰ Sancto pro fune utentes; fides autem vestra vos sursum trahit, caritas vero via ducens ad Deum. 2. Estis igitur et viae comites ³⁵⁸ omnes, deiferi et templiféri, christiféri, sanctiféri, per omnia ornati in praeceptis Iesu Christi.
- 41 16. 1. *Ne erretis, fratres mei: familiarum perturbatores regnum* ⁵⁹⁰ *Dei non hereditabunt.* 2. Si autem ii, qui secundum carnem haec operati sunt, morte sunt affecti, quanto magis, si quis fidem Dei prava doctrina corrumpat, pro qua Iesus Christus crucifixus est? Talis, inquinatus factus, in ignem inextinguibilem ibit; similiter ⁵⁹² et qui audit ipsum. ⁵⁹⁴
- 42 18. 2. Deus noster Iesus Christus in utero gestatus est a Maria ³⁷⁴ iuxta dispensationem Dei ex semine quidem David, Spiritu autem ⁴²⁹ Sancto; qui natus est et baptizatus, ut passione aquam purificaret.
- 43 20. 2. Vos ad unum omnes nominatim per gratiam convenitis ³⁸ in una fide et in uno Iesu Christo, *qui secundum carnem e.r. genere* ³⁷⁵

40. F 1, 220; MG 5, 652.

42. F 1, 226; MG 5, 660.

41. F 1, 226; MG 5, 657.

43. F 1, 230; MG 5, 661.

σάρκα ἐκ τένους Δαυίδ» [Rom 1, 3], τῷ υἱῷ ἀνθρώπου καὶ Υἱῷ Θεοῦ, εἰς τὸ ὑπακούειν ὑμᾶς τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τῷ πρεσβυτέρῳ τερίῳ ἀπερισπάστῳ διαινοίᾳ, ἔνα ἄρτον κλῶντες, ὃς ἐστιν φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ μὴ ἀποθανεῖν, ἀλλὰ ζῆν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ παντός.

Epistula ad Magnesios.

39 6, 1. Παραινῶ, ἐν δυονοίᾳ Θεοῦ σπουδάζετε πάντα πράσιν, προκαθημένου τοῦ ἐπισκόπου εἰς τόπον Θεοῦ καὶ τῶν πρεσβυτέρων εἰς τόπον συνεδρίου τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν διακόνων τῶν ἐμοὶ γλυκυτάτων πεπιστευμένων διακονίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃς πρὸ αἰώνων παρὰ Πατρὶ ἦν καὶ ἐν τέλει ἐφάνη.
 103 8, 1. Εἰ μέχρι νῦν κατὰ ίουδαϊσμὸν ζῶμεν, δομολογοῦμεν 45
 425 χάριν μὴ εἰληφέναι. 2. Οἱ γὰρ θειότατοι προφῆται κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν ἔζησαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐδιώχθησαν, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῆς χάριτος αὐτοῦ, εἰς τὸ πληροφορηθῆναι τοὺς ἀπειθοῦντας,
 161 ὅτι εἰς Θεός ἐστιν, ὁ φανερώσας ἑαυτὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ
 374 τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ὃς ἐστιν αὐτοῦ Λόγος ἀπὸ σιγῆς προελθών,
 12 δῶς κατὰ πάντα εὐηρέστησεν τῷ πέμψαντι αὐτόν. 9, 1. Εἰ οὖν
 οἱ ἐν παλαιοῖς πράγμασιν ἀναστραφέντες εἰς καινότητα ἐλπίδος
 ἥλθον, μηκέτι σαββατίζοντες, ἀλλὰ κατὰ κυριακὴν ζῶντες, ἐν
 ᾧ καὶ ἡ Ζωὴ ἡμῶν ἀνέτειλεν δι' αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ,
 ὃ τινες ἀρνοῦνται, δι' οὗ μυστηρίου ἐλάβομεν τὸ πιστεύειν,
 καὶ διὰ τοῦτο ὑπομένομεν, ἵνα εὑρεθῶμεν μαθηταὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μόνου διδασκάλου ἡμῶν· 2. πῶς ἡμεῖς δυνησόμεθα

David filius est hominis et Filius Dei, ut oboediatis episcopo et presbyterio mente indivulsa, frangentes panem unum, qui pharmacum immortalitatis est, antidotum ne moriamur, sed vivamus semper in Iesu Christo.

39 6, 1. Hortor, ut in concordia Dei omnia peragere studeatis, 44
 555 episcopo praesidente loco Dei et presbyteris loco senatus apostolici,
 et diaconis mihi suavissimis concreditum habentibus ministerium
 Iesu Christi, qui ante saecula apud Patrem erat et in fine apparuit.
 103 8, 1. Si adhuc iuxta iudaismum vivimus, confitemur nos gratiam 45
 425 non accepisse. 2. Divinissimi namque prophetae iuxta Iesum
 Christum vixerunt. Ob hoc et persccutionem passi sunt, gratia
 ipsius inspirati, ut increduli certi redderentur, quod unus sit Deus,
 161 qui se ipsum manifestaverit per Iesum Christum Filium suum, qui
 374 est Verbum eius e silentio progressum, qui in omnibus ei qui
 12 ipsum miserat complacuit. 9, 1. Si igitur qui in vetere rerum
 ordine degerunt, ad novam spem pervenerunt, non amplius sab-
 batum colentes, sed iuxta dominicam viventes, in qua et vita nostra
 exorta est per ipsum et mortem ipsius (quod quidam negant, per
 quod mysterium fidem accepimus, et propter hoc sustinemus, ut
 inveniamur discipuli Iesu Christi, solius doctoris nostri); 2. quo-

Ζήσαι χωρὶς αὐτοῦ, οὐ καὶ οἱ προφῆται μαθηταὶ ὅντες τῷ πνεύματι ὡς διδάσκαλον αὐτὸν προσεδόκων; Καὶ διὰ τοῦτο, ὃν δικαίως ἀνέμενον, παρὼν ἥγειρεν αὐτοὺς ἐκ νεκρῶν.

46 10. 3. Ἀτοπόν ἐστιν Ἰησοῦν Χριστὸν λαλεῖν καὶ ιουδαϊζειν.¹²

‘Ο γάρ χριστιανισμὸς οὐκ εἰς ιουδαϊσμὸν ἐπίστευσεν, ἀλλ’ ιουδαϊσμὸς εἰς χριστιανισμόν, εἰς ὃν πᾶσα γλώσσα πιστεύσασα εἰς Θεὸν συνήχθη.

47 11. Θέλω προφυλάσσεσθαι ὑμᾶς, μὴ ἐμπεσεῖν εἰς τὰ ἄγ-²³ κιστρα τῆς κενοδοξίας, ἀλλὰ πεπληροφορησθαι ἐν τῇ γεννήσει²⁷ καὶ τῷ πάθει καὶ τῇ ἀναστάσει τῇ γενομένῃ ἐν καιρῷ τῆς ἡγεμονίας Ποντίου Πιλάτου· πραχθέντα ἀληθῶς καὶ βεβαίως ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, ἣς ἐκτραπήναι μηδενὶ ὑμῶν γένοιτο.

Epistula ad Trallianos.

48 2. 1. “Οταν γάρ τῷ ἐπισκόπῳ ὑποτάσσησθε ὡς Ἰησοῦν εῷ Χριστῷ, φαίνεσθέ μοι ου κατὰ ἄνθρωπον ζῶντες, ἀλλὰ κατὰ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δι’ ἡμᾶς ἀποθανόντα, ἵνα πιστεύσαντες εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸ ἀποθανεῖν ἐκφύγητε. 2. Ἀναγκαῖον οὖν ἐστίν, ὥσπερ ποιεῖτε, ἀνευ τοῦ ἐπισκόπου μηδὲν πράσσειν ὑμᾶς, ἀλλ’ ὑποτάσσεσθαι καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ ὡς τοῖς ἀποστόλοις Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, ἐν ᾧ διάγοντες εὑρεθησόμεθα. 3. Δεῖ δὲ καὶ τοὺς διακόνους ὅντας μυστηρίων⁵⁵⁷ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντα τρόπον πᾶσιν ἀρέσκειν. Οὐ γάρ

modo nos poterimus vivere sine ipso, quem etiam prophetae, cum essent spiritu discipuli eius, ut doctorem exspectabant? Et propter hoc is, quem iuste praestolabantur, adveniens suscitavit ipsos ex mortuis.

46 10. 3. Absurdum est Iesum Christum profari et iudaizare,¹² christianismus enim non in iudaismum credidit, sed iudaismus in christianismum, in quo omnes, qui credunt in Deum, congregati sunt.

47 11. Cautum vobis cupio, ne incidatis in hamos inanis doctrinae,²³ sed ut plene certi reddamini de nativitate et passione et resurrectione,²⁷ quae contigit tempore praefecturae Pontii Pilati; quae vere et indubitanter gesta sunt a Iesu Christo, spe nostra, a qua averti nemini vestrum accidat.

48 2. 1. Cum enim episcopo subiecti sitis ut Iesu Christo, videmini⁶⁰ mihi non secundum hominem, sed secundum Iesum Christum vivere, qui propter nos mortuus est, ut credentes in mortem ipsius mortem effugiatis. 2. Necessarium itaque est, quemadmodum facitis, ut sine episcopo nihil agatis, sed et presbyterio subditi sitis ut apostolis Iesu Christi, spei nostrae, in quo conversantes inveniemur. 3. Oportet autem et diaconos, qui sunt ministri my-⁵⁵⁷ steriorum Iesu Christi, omni modo omnibus placere; non enim

46. F 1, 238; MG 5, 672.

48. F 1, 242; MG 5, 676.

47. F 1, 238; MG 5, 672.

βρωμάτων καὶ ποτῶν εἰσιν διάκονοι, ἀλλ' ἐκκλησίας Θεοῦ
ὑπηρέται. Δέον οὖν αὐτοὺς φυλάσσεσθαι τὰ ἐγκλήματα ὡς πῦρ.

39 3, 1. Ὁμοίως πάντες ἐντρεπέσθωσαν τοὺς διακόνους ὡς πῦρ.
60 555 Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς καὶ τὸν ἐπίσκοπον ὅντα τύπον τοῦ Πατρός,
τοὺς δὲ πρεσβυτέρους ὡς συνέδριον Θεοῦ καὶ ὡς σύνδεσμον
ἀποστόλων. Χωρὶς τούτων ἐκκλησία οὐ καλεῖται.

39 7, 2. Ὁ ἐντὸς θυσιαστηρίου ὃν καθαρός ἐστιν· δὲ ἐκτὸς 50
555 θυσιαστηρίου ὃν οὐ καθαρός ἐστιν· τοῦτ' ἐστιν, δὲ χωρὶς
ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτερίου καὶ διακόνων πράσσων τι, οὗτος
οὐ καθαρός ἐστιν τῇ συνειδήσει.

23 9, 1. Κωφώθητε οὖν, δταν ὑμῖν χωρὶς Ἰησοῦν Χριστοῦ λαλῆ⁵¹
376 τις, τοῦ ἐκ γένους Δαυίδ, τοῦ ἐκ Μαρίας, δὲ ἀληθῶς ἐγεννήθη,
ἔφαγέν τε καὶ ἔπιεν, ἀληθῶς ἐδιώχθη ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου,
ἀληθῶς ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανεν, βλεπόντων τῶν ἐπουρανίων
27 καὶ ἐπιτείων καὶ ὑποχθονίων· 2. δὲς καὶ ἀληθῶς ἤγερθη ἀπὸ
νεκρῶν, ἐτείραντος αὐτὸν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.

Epistula ad Romanos.

58 *Inscr.* Ἰγνάτιος, δὲ καὶ Θεοφόρος, τῇ ἡλειμένῃ ἐν μεγα- 52
λειότητι Πατρὸς ὑψίστου καὶ Ἰησοῦν Χριστοῦ τοῦ μόνου Υἱοῦ
αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ ἡγαπημένῃ καὶ πεφωτισμένῃ ἐν θελήματι τοῦ
θελήσαντος τὰ πάντα δὲ ἐστιν, κατὰ ἀγάπην Ἰησοῦν Χριστοῦ τοῦ
374 Θεοῦ ἡμῶν, ἦτις καὶ προκάθηται ἐν τόπῳ χωρίου Ῥωμαίων,

ciborum et potuum diaconi sunt, sed ecclesiae Dei ministri.
Oportet igitur, ut sibi caveant a criminibus tamquam ab igne.

39 3, 1. Cuncti similiter revereantur diaconos ut Iesum Christum, 49
60 555 sicut et episcopum, qui est typus Patris, presbyteros autem ut
senatum Dei et concilium apostolorum: sine his ecclesia non
vocatur.

39 7, 2. Qui intra altare est, mundus est; qui vero extra altare 50
555 est, non est mundus; hoc est, qui sine episcopo et presbyterio et
diaconis quidpiam agit, is non est mundus in conscientia.

23 9, 1. Obturate igitur aures vestras, cum vobis quispiam loquitur 51
376 sine Iesu Christo, qui ex genere David, qui ex Maria, qui vere
natus est, edit et bibt, vere persecutionem passus est sub Pontio
Pilato, vere crucifixus et mortuus est, videntibus caelestibus et
27 terrestribus et subterraneis; 2. qui et vere resurrexit a mortuis,
resuscitante ipsum Patre ipsius.

58 *Inscr.* Ignatius, qui et Theophorus, ecclesiae misericordiam 52
consecutae in magnificentia Patris altissimi et Iesu Christi, Filii
eius unici; ecclesiae dilectae et illuminatae voluntate eius qui vult
omnia quae sunt secundum caritatem Iesu Christi Dei nostri; quae
374 etiam praevidet in loco regionis Romanorum, digna Deo, digna

49. F 1, 244; MG 5, 677.

51. F 1, 248; MG 5, 681.

50. F 1, 246; MG 5, 680.

52. F 1, 252; MG 5, 685.

ἀξιόθεος, ἀξιοπρεπής, ἀξιομακάριστος, ἀξιέπαινος, ἀξιοεπίτευκτος, ἀξιόαγνος καὶ προκαθημένη τῆς ἀγάπης, χριστόνομος, πατρώνυμος, ἦν καὶ ἀσπάζομαι ἐν δύναμι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Υἱοῦ Πατρός.

- 53 3, 1. Οὐδέποτε ἔβασκάνατε οὐδενί, ἄλλους ἐδιδάξατε. Ἐγὼ 58 δὲ θέλω, ἵνα κάκεῖνα βέβαια ἦ, ὃ μαθητεύοντες ἐντέλλεσθε.
2. Μόνον μοι δύναμιν αἰτεῖσθε ἔσωθέν τε καὶ ἔξωθεν, ἵνα μὴ 326 μόνον λέγω, ἀλλὰ καὶ θέλω, ἵνα μὴ μόνον λέγωμαι χριστιανός, ἀλλὰ καὶ εὑρεθῶ. Ἐὰν γὰρ εὑρεθῶ, καὶ λέγεσθαι δύναμαι, καὶ τότε πιστὸς εἶναι, ὅταν κόσμῳ μὴ φαίνωμαι.
- 54 4, 3. Οὐχ ὡς Πέτρος καὶ Παῦλος διατάσσομαι ὑμῖν· ἐκεῖνοι 56 ἀπόστολοι, ἐγὼ κατάκριτος· ἐκεῖνοι ἐλεύθεροι, ἐγὼ δὲ μέχρι νῦν δούλος. Ἀλλ' ἐὰν πάθω, ἀπελεύθερος γενήσομαι. Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἀναστήσομαι ἐν αὐτῷ ἐλεύθερος. Νῦν μανθάνω δεδεμένος μηδὲν ἐπιθυμεῖν.
- 55 9, 1. Μνημονεύετε ἐν τῇ προσευχῇ ὑμῶν τῆς ἐν Συρίᾳ 58 ἐκκλησίας, ἥτις ἀντὶ ἐμοῦ ποιμένι τῷ Θεῷ χρῆται. Μόνος αὐτὴν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπισκοπήσει καὶ ἡ ὑμῶν ἀγάπη.

Epistula ad Philadelphenses.

- 56 3, 2. "Οσοι γὰρ Θεοῦ εἰσιν καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗτοι μετὰ 50 τοῦ ἐπισκόπου εἰσίν· καὶ δοσοὶ ἀν μετανοήσαντες ἔλθωσιν ἐπὶ 60 τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας, καὶ οὗτοι Θεοῦ ἔσονται, ἵνα ὥσιν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστὸν ζῶντες. 8. «Μὴ πλανᾶσθε», ἀδελφοί 47

decora, digna quae beata praedicetur, digna laude, digna quae voti compos fiat, digne casta et universo caritatis coetui praesidens, Christi legem habens, Patris nomine insignita, quam et saluto in nomine Iesu Christi, Filii Patris.

- 53 3, 1. Nemini umquam invidistis, alios docuistis. Ego vero illa 58 quoque firma esse volo, quae docetis et praecipitis. 2. Vires tantum 326 mihi et internas et externas petite, ut non solum loquar, sed et velim, ut non solum dicar christianus, sed et inveniar. Si enim inventus fuero, etiam dici potero christianus, et tunc fidelis esse valebo, cum mundo amplius non apparebo.
- 54 4, 3. Non ut Petrus et Paulus vobis praecipio; illi apostoli, 56 ego condemnatus; illi liberi, ego usque nunc servus. Sed si patiar, libertus siam Iesu Christi et in ipso resurgam liber. Nunc vincitus disco nihil concupiscere.
- 55 9, 1. Memores estote in precibus vestris ecclesiae Syriac, quae 58 mei loco Deo pastore utitur. Solus Jesus Christus illam vice episcopi reget atque vestra caritas.
- 56 3, 2. Quotquot enim Dei et Iesu Christi sunt, hi sunt cum 50 episcopo; et quotquot paenitentia ducti redierint ad unitatem 60 ecclesiac, et hi Dei erunt, ut secundum Iesum Christum vivant.

53. F 1, 254; MG 5, 688.

55. F 1, 262; MG 5, 696.

54. F 1, 256; MG 5, 689.

56. F 1, 266; MG 5, 700.

μου· εἴ τις σχίζοντι ἀκολουθεῖ, «βασιλείαν Θεού οὐ κληρονομεῖ» [1 Cor 6, 9 εῷ]. εἴ τις ἐν ἀλλοτρίᾳ γνώμῃ περιπατεῖ, οὗτος τῷ πάθει οὐ συγκατατίθεται.

485 4. Σπουδάσατε οὖν μιᾶς εὐχαριστίας χρῆσθαι· μία γὰρ σὰρξ
511 τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν ποτήριον εἰς ἔνωσιν
39 τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ἐν θυσιαστήριον, ὃς εἰς ἐπίσκοπος ἀμα
τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ διακόνοις, τοῖς συνδούλοις μου· ἵνα, δ
ἔαν πράσητε, κατὰ Θεὸν πράσητε.

13 5, 1. Ἡ προσευχὴ ὑμῶν εἰς Θεόν με ἀπαρτίσει, ἵνα ἐν 57
μῷ κλήρῳ ἡλεήθην ἐπιτύχω, προσφυγὼν τῷ εὐαγγελίῳ ὃς σάρκὶ⁸
425 Ἰησοῦ καὶ τοῖς ἀποστόλοις ὃς πρεσβυτερίῳ ἐκκλησίας. 2. Καὶ
τοὺς προφήτας δὲ ἀταπῶμεν, διὰ τὸ καὶ αὐτοὺς εἰς τὸ εὐαγ-
γέλιον κατηγγελέντας καὶ εἰς αὐτὸν ἐλπίζειν καὶ αὐτὸν ἀναμένειν,
ἐνῷ καὶ πιστεύσαντες ἐσώθησαν, ἐν ἐνότητι Ἰησοῦ Χριστοῦ
ὄντες, ἀξιαγάπητοι καὶ ἀξιοθαύμαστοι ἄγιοι, ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ
μεμαρτυρημένοι· καὶ συντριθμημένοι ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τῆς κοινῆς
ἐλπίδος.

20 7, 1. Εἴ γὰρ καὶ κατὰ σάρκα μέ τινες ἡθέλησαν πλανῆσαι, 58
ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα οὐ πλανάται ἀπὸ Θεοῦ ὅν. «Οἶδεν γὰρ πόθεν
ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει» [Ιο 3, 8], καὶ τὰ κρυπτὰ ἐλέγχει.

522 8, 1. Οὐ δὲ μερισμός ἐστιν καὶ ὀργή, Θεὸς οὐ κατοικεῖ. 59
Πάσιν οὖν μετανοοῦσιν ἀφίει ὁ Κύριος, ἔαν μετανοήσωσιν εἰς
ἐνότητα Θεοῦ καὶ συνέδριον τοῦ ἐπισκόπου.

473. *Ne erretis, fratres mei: si quis schisma facientem sectatur, regni
divini hereditatem non consequitur; si quis ambulat in aliena
doctrina, cum passione non communicat.*

485 4. Studcatis igitur una eucharistia uti: una enim est caro
511 Domini nostri Iesu Christi, et unus calix in unitatem sanguinis
39 ipsius, unum altare, sicut unus episcopus cum presbyterio et dia-
conis, conservis meis; ut, quod faciatis, secundum Deum faciatis.

13 5, 1. Oratio vestra ad Deum me perficiet, ut sorte per miseri- 57
cordiam mihi assignata potiar, configiens ad evangelium tamquam
ad carnem Iesu, et ad apostolos tamquam ad ecclesiae pres-
425 byterium. 2. Sed et prophetas diligamus, quia et ipsi evangelium
8 annuntiaverint, et in Christum speraverint et ipsum exspectaverint,
per quem et credentes salutem consecuti sunt, Iesu Christo uniti,
sancti amore et admiratione digni, a Iesu Christo testimonium
adepti et connumerati in evangelio spei communis.

20 7, 1. Quamquam enim nonnulli secundum carnem me decipere 58
voluerunt, Spiritus tamen non decipitur a Deo ortus. *Novit enim
unde veniat et quo vadat*, et secreta coarguit.

522 8, 1. Ubi autem divisio est et ira, ibi Deus non habitat. Omni- 59
bus igitur paenitentibus remittit Deus, si se convertant ad unionem
cum Deo et ad communionem cum episcopo.

57. F 1, 266; MG 5, 700.
59. F 1, 270; MG 5, 704.

58. F 1, 268; MG 5, 701.

- 60 8, 2. Ἐπεὶ ἥκουσά τινων λεγόντων ὅτι, ἐὰν μὴ ἐν τοῖς ¹³
ἀρχείοις εὕρω, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, οὐ πιστεύω· καὶ λέγοντός ¹⁶
μου αὐτοῖς, δτι γέγραπται, ἀπεκρίθησάν μοι, δτι πρόκειται. Ἐμοὶ
δὲ ἀρχεία ἔστιν Ἰησοῦς Χριστός.
- 61 9, 1. Καλοὶ καὶ οἱ Ἱερεῖς, κρεῖσσον δὲ δὲ ἀρχιερεὺς δ πεπι- ⁴²⁴
στευμένος τὰ ἄγια τῶν ἀγίων, δς μόνος πεπίστευται τὰ κρυπτὰ
τοῦ Θεοῦ· αὐτὸς ὢν θύρα τοῦ Πατρός, δι’ ἣς εἰσέρχονται ¹¹
Ἄβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπό- ⁴²⁵
στολοὶ καὶ ἡ ἐκκλησία. Πάντα ταῦτα εἰς ἐνότητα Θεοῦ.
2. Ἐξαίρετον δὲ τι ἔχει τὸ εὐαγγέλιον, τὴν παρουσίαν τοῦ ²⁴
Σωτῆρος, Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ πάθος αὐτοῦ καὶ
τὴν ἀνάστασιν. Οἱ γὰρ ἀγαπητοὶ προφῆται κατήγειλαν εἰς ⁸
αὐτόν· τὸ δὲ εὐαγγέλιον ἀπάρτισμά ἔστιν ἀφθαρσίας.

Epistula ad Smyrnaeos.

- 62 1, 1. Δοξάζω Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Θεὸν τὸν οὗτως ὑμᾶς ³⁸
σοφίσαντα· ἐνόησα γὰρ ὑμᾶς κατηρτισμένους ἐν ἀκινήτῳ πίστει,
ῶσπερ καθηλωμένους ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ
σαρκὶ τε καὶ πνεύματι καὶ ἡδρασμένους ἐν ἀγάπῃ ἐν τῷ αἵματι
Χριστοῦ, πεπληροφορημένους εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν, ἀληθῶς ³⁷⁶
ὄντα «ἐκ τένους Δαυὶδ κατὰ σάρκα» [Rom 1, 3], Υἱὸν Θεοῦ ³⁷⁵
κατὰ θέλημα καὶ δύναμιν Θεοῦ, γεγενημένον ἀληθῶς ἐκ παρ- ³⁷⁷
θένου, βεβαπτισμένον ὑπὸ Ιωάννου, ἵνα «πληρωθῇ πᾶσα δικαιο-

- 60 8, 2. Cum audirem quosdam dicentes: «Nisi invenero in ¹³
archivis, hoc est in evangelio, non credo»; et dicente me ipsis, ¹⁶
quod scriptum est, responderunt mihi hoc esse demonstrandum.
Mihi vero archiva Iesus Christus.

- 61 9, 1. Boni quidem sunt sacerdotes, praestantior autem est ⁴²⁴
summus pontifex, cui credita sunt sancta sanctorum, cui soli se-
creta Dei sunt tradita; qui ipse est ianua Patris, per quam in- ¹¹
greduntur Abraham et Isaac et Iacob et prophetae et apostoli et ⁴²⁵
ecclesia. Omnia haec ad unionem cum Deo. 2. Eximum autem ²⁴
quidquam habet evangelium, nimirum adventum Salvatoris, Domini
nostrri Iesu Christi, passionem ipsius ac resurrectionem. Dilecti ⁸
namque prophetae annuntiaverunt eum; evangelium vero est per-
fectio vitae aeternae.

- 62 1, 1. Glorifico Iesum Christum Deum, qui vos adeo sapientes ³⁸
reddidit; observavi enim perfectos vos esse in fide immobili, ut
clavis affixos cruci Domini Iesu Christi quoad carnem et animam,
et stabilitos in caritate per sanguinem Christi, plena firmaque fide ³⁷⁶
credentes in Dominum nostrum vere oriundum ex genere David
secundum carnem, Filium Dei secundum voluntatem et potentiam ³⁷⁵
Dei, natum vere ex virginie, baptizatum a Ioanne, ut impleretur ³⁷⁷

60. F 1, 270; MG 5, 704.
62. F 1, 274; MG 5, 708.

61. F 1, 272; MG 5, 704.

419 σύνη ὑπ' αὐτοῦ» [Mt 8, 15]. 2. ἀληθῶς ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ Ἡρώδου τετράρχου καθηλωμένον ὑπὲρ ἡμῶν ἐν σαρκὶ, ἀφ' 35 οὗ καρποῦ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ θεομακαρίστου αὐτοῦ πάθους, ἵνα «ἄρῃ σύσσημον» [Is 5, 26] εἰς τοὺς αἰώνας διὰ τῆς ἀναστάσεως εἰς τοὺς ἀγίους καὶ πιστοὺς αὐτοῦ, εἴτε ἐν Ἰουδαίοις εἴτε ἐν ἔθνεσιν, ἐν ἐνὶ σώματι τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ.

400 2. Ταῦτα γὰρ πάντα ἔπαθεν δι' ἡμᾶς, ἵνα σωθῶμεν· καὶ 63
376 27 ἀληθῶς ἔπαθεν, ὡς καὶ ἀληθῶς ἀνέστησεν ἑαυτόν, οὐχ ὥσπερ ἄπιστοί τινες λέγουσιν, τὸ δοκεῖν αὐτὸν πεπονθέναι, αὐτοὶ τὸ δοκεῖν ὅντες· καὶ καθὼς φρονοῦσιν, καὶ συμβήσεται αὐτοῖς, οὓσιν ἀσωμάτοις καὶ δαιμονικοῖς.

3, 1. Ἐγὼ γὰρ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ αὐτὸν οἶδα καὶ πιστεύω ὅντα. 2. Καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον 19 ἥλθεν, ἔφη αὐτοῖς· «Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον» [cf. Lc 24, 39]. Καὶ εὐθὺς αὐτοῦ ἤψαντο καὶ ἐπίστευσαν, κραθέντες τῇ σαρκὶ αὐτοῦ καὶ τῷ 31 πνεύματι. Διὰ τοῦτο καὶ θανάτου κατεφρόνησαν, ηύρεθησαν δὲ ὑπὲρ θάνατον. 3. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν συνέφαγεν αὐτοῖς καὶ συνέπιεν ὡς σαρκικός, καίπερ πνευματικῶς ἦνωμένος τῷ Πατρί.

485 7, 1. Εὐχαριστίας καὶ προσευχῆς ἀπέχονται [haeretici docetae], 64 διὰ τὸ μὴ δμολογεῖν τὴν εὐχαριστίαν σάρκα εἶναι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν παθοῦσαν,

419 ab eo omnis iustitia; 2. vere sub Pontio Pilato et Herode tetrarcha clavis confixum pro nobis in carne (ex cuius fructu nos sumus, e 35 divine beata passione eius), ut per resurrectionem suam in saecula elevet vexillum pro sanctis et fidelibus suis, sive in Iudeis sive in gentibus, in uno corpore ecclesiae suaee.

400 2. Omnia autem haec passus est propter nos, ut salutem con- 63
376 sequeremur; et vere passus est, ut et vere se ipsum resuscitavit; 27 non, ut quidam infideles dicunt, secundum apparentiam eum passum esse, ipsi secundum apparentiam existentes; et quemadmodum sapiunt, sic et continget iis, quippe qui sint sine corpore et instar daemonicorum.

3, 1. Ego enim scio, et post resurrectionem eum in carne fuisse, et credo eum adhuc in carne esse. 2. Et quando ad Petrum 19 et socios eius venit, dixit iis: *Apprehendite, palpate me et videte, quod non sim daemonium incorporule.* Et confessim ipsum tetigerunt 31 et crediderunt, commixti carne eius et spiritu. Propter hoc etiam mortem contempserunt et mortis sunt inventi vinctores. 3. Post resurrectionem autem cum illis comedit et bibit ut carnalis, quamvis spiritualiter unitus esset Patri.

485 7, 1. Ab eucharistia et oratione abstinent [haeretici docetae], eo 64 quod non confitentur eucharistiam carnem esse Salvatoris nostri Iesu Christi, quae pro peccatis nostris passa est, quamque Pater

ἥν τῇ χρηστότητι δὲ Πατὴρ ἥγειρεν. Οἱ οὖν αντιλέγοντες τῇ δωρεῇ τοῦ Θεοῦ συζητούντες ἀποθνήσκουσιν. Συνέφερεν δὲ αὐτοῖς ἀγαπᾶν, ἵνα καὶ ἀναστῶσιν.

65 8. 1. Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς ³¹ τῷ Πατρί, καὶ τῷ πρεσβυτερῷ ὡς τοῖς ἀποστόλοις· τοὺς δὲ ⁶⁰ διακόνους ἐντρέπεσθε ὡς Θεοῦ ἐντολήν. Μηδεὶς χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου τι πρασδέτω τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἐκείνη βεβαία εὐχαριστία ἡγείσθω, ή ὑπὸ ἐπίσκοπον οὕσα ⁴⁹⁹ ὢ ἂν αὐτὸς ἐπιτρέψῃ. 2. "Οπου ἀν φανῇ δὲ ἐπίσκοπος; ἐκεὶ τὸ πλῆθος ἔστω, ὥσπερ ὅπου ἀν ἦ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία. Οὐκ ἔξον ἔστιν χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου οὔτε ⁴⁶⁷ βαπτίζειν οὔτε ἀγάπην ποιεῖν· ἀλλ' ὃ ἂν ἐκεῖνος δοκιμάσῃ, τοῦτο καὶ τῷ Θεῷ εὐάρεστον, ἵνα ἀσφαλὲς ἦ καὶ βέβαιον πᾶν ὃ πράσσεται.

Epistula ad Polycarpum.

66 3. 2. Τὸν ὑπέρ καιρὸν προσδόκα, τὸν ἄχρονον, τὸν ἀόρατον, ⁴⁰⁰ τὸν δι' ἡμᾶς ὄρατόν, τὸν ἀψηλάφητον, τὸν ἀπαθῆ, τὸν δι' ἡμᾶς παθητόν, τὸν κατὰ πάντα τρόπον δι' ἡμᾶς ὑπομείναντα. ⁴¹⁰

67 5. 1. Ταῖς ἀδελφαῖς μου προσλάλει, ἀγαπᾶν τὸν Κύριον ⁵⁸² καὶ τοῖς συμβίοις ἀρκεῖσθαι σαρκὶ καὶ πνεύματι. 'Ομοίως καὶ τοῖς ἀδελφοῖς μου παράγγελλε ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, «ἀγαπᾶν τὰς συμβίοις ὡς δὲ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν» [Eph 5, 25 29]. 2. Εἴ τις δύναται ἐν ἀγνείᾳ μένειν εἰς τιμὴν τῆς σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἐν ἀκαυχησίᾳ μενέτω. 'Εὰν καυχήσηται, ἀπώλετο, καὶ

benignitate sua resuscitavit. Qui ergo contradicunt dono Dei alterantes moriuntur. Melius autem esset illis diligere, ut et resurgerent.

65 8. 1. Omnes episcopo obtemperate ut Iesus Christus Patri, et ³⁹ presbyterio ut apostolis; diaconos autem revereamini ut Dei manū ⁶⁰ datum. Separati ab epi c po nemo quidquam faciat eorum quae ad ecclesiam spectant. Valida eucharistia habeatur illa, quae sub ⁴⁹⁹ episcopo peragitur, vel sub eo cui ipse concesserit. 2. Ubi com paruerit episcopus, ibi et multitudo sit, quemadmodum, ubi fuerit Christus Iesus, ibi catholica est ecclesia. Non licet sine episcopo ⁴⁶⁷ neque baptizare neque agapen celebrare; sed quodcumque ille probaverit, hoc et Deo est beneplacitum, ut firmum et validum sit omne quod peragitur.

66 3. 2. Eum, qui ultra tempus est, exspecta, intemporelem, in- ⁴⁰⁰ visibilem, propter nos visibilem, impalpabilem, impatibilem, propter nos patibilem, qui omni modo propter nos sustinuit. ⁴¹⁰

67 5. 1. Sororibus meis dico, ut Dominum aiment et maritis ⁵⁸² contentae sint carne ac spiritu. Similiter et fratribus meis manda in nomine Iesu Christi, ut *diligant coniuges suas sicut Dominus ecclesiam*. 2. Si quis potest in castitate manere ad honorem carnis Domini, in humilitate maneat. Si glorietur, periit, et si se maiorem

65. F 1, 282; MG 5, 713.
67. F 1, 290; MG 5, 724.

66. F 1, 290; MG 5, 721.

570 ἐὰν γνωσθῇ πλέον τοῦ ἐπισκόπου, ἔφθαρται. Πρέπει δὲ τοῖς γαμοῦσι καὶ ταῖς γαμουμέναις μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἔνωσιν ποιεῖσθαι, ἵνα δὲ γάμος ἦ κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ’ ἐπιθυμίαν. Πάντα εἰς τιμὴν Θεοῦ γινέσθω.

366 6. 2. Ἀρέσκετε ὡς στρατεύεσθε, ἀφ’ οὗ καὶ τὰ ὄψώνια 68 κομίζεσθε· μή τις ὑμῶν δεσέρτωρ εὑρεθῇ. Τὸ διάπτισμα ὑμῶν μενέτω ὡς ὅπλα, ή πίστις ὡς περικεφαλαία, ή ἀγάπη ὡς δόρυ, ή ὑπομονὴ ὡς πανοπλία· τὰ δεπόσιτα ὑμῶν τὰ ἔργα ὑμῶν, ἵνα τὰ ἄκκεπτα ὑμῶν ἀξια κομίσησθε. Μακροθυμήσατε οὖν μετ’ ἀλλήλων ἐν πραότητι, ὡς δὲ Θεός μεθ’ ὑμῶν.

S. Ignatii martyrium colbertinum.

374 2, 4.. Τραϊανὸς εἶπεν· Καὶ τίς ἐστιν θεοφόρος; Ἰγνάτιος ἀπ- 69 εκρίνατο· Ὁ Χριστὸν ἔχων ἐν στέρνοις. Τραϊανὸς εἶπεν· Ἡμεῖς οὖν σοι δοκοῦμεν κατὰ νοῦν μὴ ἔχειν θεούς, οἷς καὶ χρώμεθα συμμάχοις πρὸς τοὺς πολεμίους; Ἰγνάτιος εἶπεν· Τὰ δαιμόνια τῶν ἔθνων θεούς προσαγορεύεις πλανώμενος· εἰς γάρ ἐστιν Θεός, «ὅ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς» [Ps 14:5, 6], καὶ εἰς Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁ Γιὸς αὐτοῦ ὁ μονογενῆς, οὐ τῆς φιλίας δναίμην. 5. Τραϊανὸς εἶπεν· Τὸν σταυρωθέντα λέγεις ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου; Ἰγνάτιος εἶπεν· 413 Τὸν ἀνασταυρώσαντα τὴν ἀμαρτίαν μετὰ τοῦ ταύτης εύρετού καὶ πᾶσαν καταδικάσαντα δαιμονικὴν κάκιαν ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν αὐτὸν ἐν καρδίᾳ φορούντων. 6. Τραϊανὸς εἶπεν· Σὺ οὖν ἐν ἑαυτῷ φέρεις τὸν Χριστόν; Ἰγνάτιος εἶπεν· Ναί· γέτραπται γάρ· «Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω» [2 Cor 6, 16].

570 episcopo censeat, interiit. Decet vero, ut sponsi et sponsae de sententia episcopi coniugium faciant, ut nuptiae secundum Dominum sint, non secundum cupiditatem. Omnia ad honorem Dei fiant.

366 6, 2. Placete illi, cui militatis, a quo et stipendia fertis; neino 68 vestrum desertor inveniatur. Baptismus vester maneat velut arma, fides ut galea, caritas ut hasta, patientia ut tota armatura; deposita vestra sint opera vestra, ut accepta vestra digne reportetis. Longanimes igitur estote alter ad alterum in mansuetudine, ut et Deus erga vos.

374 2, 4. At Traianus: Quis est, ait, gestator Dei? Ignatius respondit: Is qui habet Christum in pectore. Tum Traianus: Annon videmur tibi, inquit, et nos in animo gestare deos nostros, quibus adversus hostes adiutoribus utimur? Ignatius respondit: Daemonia gentium errans vocas deos; est enim unus Deus, qui *caelum et terram et mare et omnia quae sunt in iis fecit*; et unus Christus Iesus, Filius eius unigenitus, cuius amicitia utinam fruar! 5. Traianus dixit: Illum dicis, 413 qui sub Pontio Pilato crucifixus est? Ignatius respondit: Eum, qui in cruce sustulit peccatum cum eius inventore et omnem daemoniacam malitiam damnans subiecit pedibus eorum, qui ipsum in corde gerunt. 6. At Traianus: Ergo, ait, geris in te Christum? Ignatius respondit: Immo; scriptum enim est: *Habitabo et ambulabo inter eos.*

70 6, 5. Μόνα γάρ τὰ τραχύτερα τῶν ἀτίων αὐτοῦ λειψάνων ²⁸⁵ περιελείφθη, ἅτινα εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἀπεκομίσθη καὶ ἐν ληνῷ κατετέθη, θησαυρὸς ἀτίμητος, ύπὸ τῆς ἐν τῷ μάρτυρι χάριτος τῇ ἀγίᾳ ἐκκλησίᾳ καταλειφθέντα.

S. POLYCARPUS, 70(?)—156.

Epistula ad Philippenses, paulo post 107.

- 71 2, 3 . . . μνημονεύοντες δὲ ὑν εἶπεν δόκιμος διδάσκων· ¹⁷ «Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε· ἀφίετε, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν» ¹⁹ ἐλεᾶτε, ἵνα ἐλεηθῆτε· ω̄ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθῆσεται ὑμῖν» [Mt 7, 1 2; Lc 6, 36—38]. καὶ δι «μακάριοι οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ διωκόμενοι ἔνεκεν δικαιοσύνης, δι «τινὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ» [Lc 6, 20; Mt 5, 3 10].
- 72 3, 2. Ἀπώλ [Παῦλος] ὑμῖν ἔγραψεν ἐπιστολάς, εἰς ἃς ἐὰν ἐγκύπ-²³⁸ τητε, δυνηθῆσεσθε οἰκοδομεῖσθαι εἰς τὴν δοθεῖσαν ὑμῖν πίστιν· 3. «ἥτις ἐστὶν μήτηρ πάντων ἡμῶν» [Gal 4, 26], ἐπακολουθούσης τῆς ἐλπίδος, προαγούσης τῆς ἀγάπης τῆς εἰς Θεὸν καὶ Χριστὸν καὶ εἰς τὸν πλησίον. Ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ἡ, πεπλήρωκεν ἐντολὴν δικαιοσύνης· δ γάρ ἔχων ἀγάπην μακράν ἐστιν πάσης ἀμαρτίας.
- 73 6, 1. Καὶ οἱ πρεσβύτεροι δὲ εὔσπλαγχνοι, εἰς πάντας ἐλεή-⁶¹ μονες, . . . μὴ ἀπότομοι ἐν κρίσει, εἰδότες δι πάντες ὁφειλέται ⁵²² ₅₄₅ ἐσμὲν ἀμαρτίας.
- 74 7, 1. «Πᾶς γάρ ὃς ἂν μὴ δύολογὴ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν 410 σαρκὶ ἐληλυθέναι, ἀντίχριστός ἐστιν» [1 Io 4, 2 3]. καὶ δις ἂν

- 70 6, 5. Solae duriores sanctorum eius reliquiarum partes relictæ ²⁸⁵ et Antiochiam ablatae sunt atque in capsæ depositæ, ut thesaurus inaestimabilis, ob martyris gratiam sanctæ ecclesiae relictæ.
- 71 2, 3. Memores [estote] eorum, quæ dixit Dominus docens: *Nolite iudicare, ne iudicemini; dimittite, et dimittetur vobis; miseremini, ut misericordiam consequamini; qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis;* et: *Beati pauperes et qui persecutionem patiuntur, quoniam ipsorum est regnum Dei.*
- 72 3, 2. Absens [Paulus] vobis scripsit epistulas, in quas si intuca-²³⁸ mini, aedificari poteritis in fide, quæ vobis est data; 3. *quæ est mater omnium nostrum*, subsequentे spe, præcedente caritate in Deum et in Christum et in proximum. Si quis enim intra haec fuerit, mandatum iustitiae implevit; nam qui caritatem habet, longe est ab omni peccato.
- 73 6, 1. Presbyteri sint ad commiserationem proni, misericordes ⁶¹ erga cunctos, . . . non severi nimium in iudicio, scientes nos ⁵²² ₅₄₅ omnes debitores esse peccati.
- 74 7, 1. *Omnis enim qui non confessus fuerit Iesum Christum in carne venisse, antichristus est;* et qui non confessus fuerit testi-

70. F 2, 284; MG 5, 985.

71. F 1, 298; MG 5, 1008.

72. F 1, 298; MG 5, 1008.

73. F 1, 302; MG 5, 1009.

74. F 1, 304; MG 5, 1012.

μὴ δμολογῆ τὸ μαρτύριον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου ἔστιν· καὶ δὲ ἀν μεθοδεύη τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπι-
598 θυμίας καὶ λέγῃ μήτε ἀνάστασιν μήτε κρίσιν, οὗτος πρωτότοκός
601 80 ἔστι τοῦ σατανᾶ. 2. Διὸ ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τῶν
πολλῶν καὶ τὰς ψευδοδιδασκαλίας ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παρα-
δοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν.

410 8, 1. Ἀδιαλείπτως οὖν προσκαρτερῶμεν τῇ ἐλπίδι ἡμῶν 75
καὶ τῷ ἀρραβώνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν, δὲς ἔστι Χριστὸς Ἰησοῦς,
«δὲς ἀνήνεγκεν ἡμῶν τὰς ἀμαρτίας τῷ ἰδίῳ σώματι ἐπὶ τὸ
ζύλον» [1 Petr 2, 24], «δὲς ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη
δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [1 Petr 2, 22]. ἀλλὰ δι' ἡμᾶς,
ίνα ζήσωμεν ἐν αὐτῷ, πάντα ὑπέμεινεν.

416 12, 2. Ο δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ 76
Χριστοῦ καὶ αὐτὸς δὲ αἰώνιος ἀρχιερεύς, Θεὸς Ἰησοῦς Χριστός,
οἰκοδομήσαι ὑμᾶς ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ καὶ ἐν πάσῃ πραότητι
καὶ ἐν πάσῃ ἀοργησίᾳ καὶ ἐν ὑπομονῇ καὶ μακροθυμίᾳ καὶ
προσκαρτερήσει καὶ ἀγνείᾳ, καὶ δώῃ ὑμῖν κλήρον καὶ μερίδα
μετὰ τῶν ἀτίων αὐτοῦ καὶ ἡμῖν μεθ' ὑμῶν καὶ πᾶσιν τοῖς ὑπὸ⁷⁷
τὸν οὐρανόν, οἵτινες μέλλουσιν πιστεύειν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν
Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ «τὸν Πατέρα αὐτοῦ τὸν ἐγείραντα αὐτὸν
ἐκ νεκρῶν» [Gal 1, 1].

Martyrium S. Polycarpi, 156/7.

37 Inscr. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν τῇ 77
38 ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροικούσῃ ἐν Φιλομηλίῳ καὶ πάσαις

monium crucis, ex diabolo est; et qui eloquia Domini ad desideria
598 sua traduxerit dixeritque nec resurrectionem nec iudicium esse,
601 80 hic primogenitus est satanae. 2. Ideo relinquentes vanitatem mul-
torum et falsas doctrinas, ad traditam nobis ab initio doctrinam
revertamur.

410 8, 1. Indesinenter ergo perseveremus in spe nostra et pignore 75
iustitiae nostrae, quod est Iesus Christus, *qui peccata nostra in*
corpo suo super lignum pertulit, qui peccatum non fecit, nec
inventus est dolus in ore eius; sed propter nos, ut in ipso vivamus,
omnia sustinuit.

416 12, 2. Deus autem et Pater Domini nostri Iesu Christi, et 76
ipse sempiternus pontifex, Dei Filius Iesus Christus, aedificet vos
in fide et veritate et in omni mansuetudine et sine iracundia et
in patientia et in longanimitate et tolerantia et castitate; et det
vobis sortem et partem inter sanctos suos et nobis vobiscum et
omnibus qui sunt sub caelo, qui credituri sunt in Dominum
nostrum Iesum Christum et in *ipsius Patrem, qui resuscitavit eum*
a mortuis.

37 Inscr. Ecclesia Dei quae Smyrnae peregrinatur, ecclesiac Dei 77
38 quae Philomelii peregrinatur, et omnibus ubique terrarum sanctae

75. F 1, 304; MG 5, 1012.
77. F 1, 314; MG 5, 1029.

76. F 1, 310; MG 5, 1016.

ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἀγίας καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις· «ἔλεος, εἰρήνη καὶ ἀγάπη» Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ «πληθυνθείη» [Iud 2].

- 78 2, 3. Προσέχοντες τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι τῶν κοσμικῶν ⁵⁹² κατεφρόνουν βασάνων [οἱ μάρτυρες], διὰ μιᾶς ὥρας τὴν αἰώνιον ⁵⁹⁴ κόλασιν ἔξαγοραζόμενοι. Καὶ τὸ πῦρ ἦν αὐτοῖς ψυχρὸν τὸ τῶν ἀπηνῶν βασανιστῶν. Πρὸ δοφθαλμῶν τὰρ εἶχον φυτεῖν τὸ αἰώνιον καὶ μηδέποτε σβεννύμενον, καὶ τοῖς τῆς καρδίας δοφθαλμοῖς ἀνέβλεπον τὰ τηρούμενα τοῖς ὑπομείνασιν ἀγαθά.
- 79 8, 1. Ἐπεὶ δέ ποτε κατέπαυσεν τὴν προσευχήν, μνημο-⁵¹ νεύσας ἀπάντων καὶ τῶν πώποτε συμβεβληκότων αὐτῷ, μικρῶν τε καὶ μεγάλων, ἐνδόξων τε καὶ ἀδόξων καὶ πάσης τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ὥρας ἐλθούσης τοῦ ἔξεναι, ὅνῳ καθίσαντες αὐτὸν ἥγαγον εἰς τὴν πόλιν, ὅντος σαββάτου μεγάλου.
- 80 14, 3. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων σὲ αἰνῶ, σὲ εὔλογῷ,¹⁴¹ σὲ δοξάζω διὰ τοῦ αἰώνιου καὶ ἐπουρανίου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀγαπητοῦ σου παιδός, δι' οὗ σοὶ σὺν αὐτῷ καὶ Πνεύματι Ἅγιψ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰώνας. Ἄμην.
- 81 17, 3 [Τὸν Χριστὸν] Υἱὸν ὅντα τοῦ Θεοῦ προσκυνοῦμεν³⁷⁴ τοὺς δὲ μάρτυρας ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ Κυρίου ἀγα-³⁹⁵ πώμεν ἀξίως ἐνεκα εύνοιας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ᾱδιον

et catholicae ecclesiae paroeciis: *misericordia, pax et caritas Dei Patris et Domini nostri Iesu Christi multiplicetur.*

- 78 2, 3. Ad Christi gratiam attendentes mundana tormenta sper-⁵⁹² nebant [*martyres*], unius horae spatio se ab aeterna poena redimentes.⁵⁹⁴ Frigidusque ipsis videbatur ignis crudelium carnificum. Prae oculis enim habebant fugam illius qui aeternus est et numquam extinguetur, et oculis cordis respiciebant ad ea bona, quae reservantur sustinentibus.
- 79 8, 1. Cum autem precationem tandem finivisset, in qua men-⁵¹ tionem fecerat omnium qui aliquando cum ipso versati fuerant, parvorum quidem et magnorum, clarorum et obscurorum, totiusque per orbem terrarum catholicae ecclesiae, cumque hora proficisciendi venisset, asino eum imponentes, in urbem duxerunt die magni sabbati.
- 80 14, 3. Quapropter de omnibus te laudo, tibi benedico, te glori-¹⁴¹ fico per sempiternum et caelestem pontificem Iesum Christum, dilectum tuum Filium, per quem tibi cum ipso et Spiritu Sancto gloria et nunc et in futura saecula. Amen.
- 81 17, 3. [Christum] utpote Filium Dei adoramus; martyres vero³⁷⁴ tamquam Domini discipulos et imitatores merito diligimus propter³⁹⁵ τοὺς

78. F 1, 316; MG 5, 1032.
80. F 1, 330; MG 5, 1040.

79. F 1, 320; MG 5, 1036.
81. F 1, 336; MG 5, 1041.

βασιλέα καὶ διδάσκαλον· ὥν γένοιτο καὶ ἡμᾶς κοινωνούς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι.

- 285 18. 1. Ἰδὼν οὖν δὲ κεντυρίων τὴν τῶν Ἱουδαίων γενομένην φιλονεικίαν, θεὶς αὐτὸν ἐν μέσῳ, ὡς ἔθος αὐτοῖς, ἔκαυσεν. 2. Οὕτως τε ἡμεῖς ὑστερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίον ὀστᾶ αὐτοῦ ἀπεθέμεθα, δποι καὶ ἀκόλουθον ἦν. 3. Ἐνθα ὡς δυνατὸν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ παρέξει δὲ Κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον, εἰς τε τὴν τῶν προηθληκότων μνήμην καὶ τῶν μελλόντων ἀσκησίν τε καὶ ἔτοιμασίαν.

HERMAE PASTOR, 140/55.

- 33 Vis. 2 c. 4, n. 1. Ἀπεκαλύφθη δέ μοι, ἀδελφοί, κοιμαμένω⁸² ὑπὸ νεανίσκου εὐειδεστάτου λέγοντός μοι· Τὴν πρεσβυτέραν, παρ' ἣς ἔλαβες τὸ βιβλίδιον, τίνα δοκεῖς εἶναι; Ἐγώ φημι· Τὴν Σίβυλλαν. Πλανᾶσαι, φησίν, οὐκ ἔστιν. Τίς οὖν ἔστιν; φημί. Ἡ Ἐκκλησία, φησίν. Εἴπον αὐτῷ· Διατί οὖν πρεσβυτέρα; “Οτι, φησίν, πάντων πρώτη ἐκτίσθη· διὰ τοῦτο πρεσβυτέρα, καὶ διὰ ταύτην δὲ κόσμος κατηρτίσθη.”
- 198 Vis. 3, 4, 1. Ἀποκριθεὶς λέγω αὐτῇ· Κυρία, μεγάλως καὶ⁸³ θαυμαστῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα τοῦτο. Οἱ δὲ νεανίσκοι οἱ ἔξ οἱ οἰκοδομοῦντες τίνες εἰσίν, κυρία; Οὗτοί εἰσιν οἱ ἄγιοι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ οἱ πρώτοι κτισθέντες, οἵς παρέδωκεν δὲ Κύριος πᾶσαν τὴν κτίσιν αὐτοῦ αὔξειν καὶ οἰκοδομεῖν καὶ δεσπόζειν τῆς

eximiam ipsorum erga regem ac magistrum suum benevolentiam;
quorum utinam et nos fiamus consortes ac condiscipuli.

- 285 18. 1. Videns autem centurio a Iudeis ortam contentionem, corpus in medio positum, ut illis mos erat, exussit. 2. Atque ita nos postea ossa illius gemmis pretiosissimis exquisitiora et super aurum probatiora tollentes, ubi decebat, deposuimus. 3. Quo etiam loci nobis, ut fieri poterit, in exultatione et gaudio congregatis Dominus praebebit natalem martyrii cius dicem celebrare, tum in memoriam eorum qui certamina iam pertulerunt, tum ut posteri exercitati sint et parati ad eadem sustinenda.

- 33 Vis. 2, 4, 1. Revelatum est autem, fratres, mihi dormienti a⁸² iuvenc speciosissimo dicente mihi: Anum, a qua accepisti libellum, quam putas esse? Ego dico: Sibyllam. Erras, inquit, non est. Quae est ergo? inquam. Respondet: Ecclesia. Dixi ei: Quare igitur anus est? Quoniam, inquit, omnium prima condita est; propter hoc anus est, et propter ipsam mundus creatus est.

- 198 Vis. 3, 4, 1. Respondens dico ei. Domina, magne et mirabiliter haec res se habet. Iuvenes autem sex, qui aedificabant,⁸³ qui sunt, domina? Hi sunt, inquit, sancti angeli Dei, qui primi creati sunt, quibus tradidit Dominus omnem creaturam suam, ut

κτίσεως πάσης· διὰ τούτων οὖν τελεσθήσεται ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου. 2. Οἱ δὲ ἔτεροι οἱ παραφέροντες τοὺς λίθους τίνες ²⁰³ εἰσὶν; Καὶ αὐτοὶ ἄγιοι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ· οὗτοι δὲ οἱ ἐξ ὑπερέχοντες αὐτούς εἰσιν. Συντελεσθήσεται οὖν ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου, καὶ πάντες δόμοι εὑφρανθήσονται κύκλῳ τοῦ πύργου καὶ δοξάσουσιν τὸν Θεόν, ὅτι ἐτελέσθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου.

- 84 Vis. 3, 5, 1. Ἀκουε νῦν περὶ τῶν λίθων τῶν ὑπαγόντων ³⁸ εἰς τὴν οἰκοδομήν. Οἱ μὲν οὖν λίθοι οἱ τετράγωνοι καὶ λευκοὶ καὶ συμφωνοῦντες ταῖς ἀρμογαῖς αὐτῶν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀπόστολοι καὶ ἐπίσκοποι καὶ διδάσκαλοι καὶ διάκονοι οἱ πορευ-⁵⁵⁷ θέντες κατὰ τὴν σεμνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπισκοπήσαντες καὶ διδάξαντες καὶ διακονήσαντες ἀγνῶς καὶ σεμνῶς τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ Θεοῦ, οἱ μὲν κεκοιμημένοι, οἱ δὲ ἔτι ὅντες· καὶ πάντοτε ἑαυτοῖς συνεφώνησαν καὶ ἐν ἑαυτοῖς εἰρήνην ἔσχον καὶ ἀλλήλων ἥκουον· διὰ τοῦτο ἐν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου συμφωνοῦσιν αἱ ἀρμογαὶ αὐτῶν.
- 85 Mand. 1, 1. Πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶν δ ¹⁸⁸ Θεός, δ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ ¹⁸⁹ μὴ ὅντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα καὶ πάντα χωρῶν, μόνος δὲ ¹⁰⁰ ἀχώρητος ὦν.

- 86 Mand. 4, 1, 4. Λέγω αὐτῷ· Κύριε, ἐπίτρεψό μοι ὀλίγα ⁵⁷² ἐπερωτῆσαι σε. Λέγε, φησίν. Κύριε, φημί, εἰ γυναῖκα ἔχῃ τις ⁵⁷³ πιστὴν ἐν Κυρίᾳ καὶ ταύτην εὔρῃ ἐν μοιχείᾳ τινί, ἀρα ἀμαρτάνει δ ἀνὴρ συνζῶν μετ' αὐτῆς; 5. Ἄχρι τῆς ἀγνοίας, φησίν,

augeant et aedificant et dominentur totius creaturae. Propter hos igitur consummabitur aedificatio turris. 2. Ceteri autem, qui afferunt ²⁰⁵ lapides, qui sunt? Et ipsi, inquit, sancti sunt angelī Dei; illi autem sex iis praecellunt. Consummabitur igitur aedificatio turris, et omnes simul exsultabunt in circuitu turris et glorificabunt Deum, quoniam consummata est aedificatio turris.

- 84 Vis. 3, 5, 1. Audi nunc de lapidibus qui vadunt in aedificatione. Lapidem igitur quadrati et albi et congruentes commissuris suis, hi sunt apostoli et episcopi et doctores et diaconi, qui am-⁵⁵⁷ bulaverunt in sanctitate Dei, et episcopatum gesserunt et docuerunt et ministraverunt caste et sancte electis Dei, alii dormientes, alii adhuc viventes; et semper inter se consenserunt, et inter sese pacem habuerunt, et alter alterum audierunt: propterea in aedificatione turris convenienti commissurae eorum.

- 85 Mand. 1, 1. Primum omnium crede unum esse Deum, qui ¹⁸⁸ omnia creavit et consummavit, et ex nihilo fecit omnia, ut sint, ¹⁸⁹ et omnia capit, solus autem incapabilis est. ¹⁰⁰

- 86 Mand. 4, 1, 4. Dico ei: Domine, permitte mihi, ut te pauca ⁵⁷² interrogem. Dic, inquit. Domine, inquam, si quis uxorem habet ⁵⁷³ fidelem in Domino eamque deprehendit in adulterio aliquo, numquid peccat vir, si convivit cum ea? 5. Quamdiu nescit, inquit,

84. F 1, 440; MG 2, 903.
86. F 1, 474; MG 2, 918.

85. F 1, 468; MG 2, 913.

ούχ ἀμαρτάνει· ἐὰν δὲ γνῷ δ ἀνὴρ τὴν ἀμαρτίαν αὐτῆς καὶ μὴ μετανοήσῃ ἡ γυνή, ἀλλ' ἐπιμένῃ τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ συνζῇ δ ἀνὴρ μετ' αὐτῆς, ἔνοχος γίνεται τῆς ἀμαρτίας αὐτῆς καὶ κοινωνὸς τῆς μοιχείας αὐτῆς. 6. Τί οὖν, φημί, Κύριε, ποιήσῃ δ ἀνὴρ, ἐὰν ἐπιμείνῃ τῷ πάθει τούτῳ ἡ γυνή; Ἀπολυσάτω, φησίν, αὐτὴν καὶ δ ἀνὴρ ἐφ' ἑαυτῷ μενέτω· «ἐὰν δὲ ἀπολύσας τὴν γυναῖκα ἐτέραν γαμήσῃ», καὶ αὐτὸς «μοιχάται» [Mc 10, 11; Mt 19, 9].

528 Mand. 4, 3, 6. Μετὰ τὴν κλῆσιν ἐκείνην τὴν μεγάλην καὶ 87 σεμνὴν [baptismum] ἐάν τις ἐκπειρασθεὶς ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἀμαρτήσῃ, μίαν μετάνοιαν ἔχει· ἐὰν δὲ ὑπὸ χειρα ἀμαρτάνῃ καὶ μετανοήσῃ, ἀσύμφορόν ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τοιούτῳ· δυσκόλως γάρ ζήσεται.

577 Mand. 4, 4, 1. Λέγε, φησίν. Ἐὰν γυνή, φημί, Κύριε, ἢ 88 πάλιν ἀνήρ τις κοιμηθῇ καὶ γαμήσῃ τις ἐξ αὐτῶν, μήτι ἀμαρτάνει δ γαμῶν; 2. Οὐχ ἀμαρτάνει, φησίν· ἐὰν δὲ ἐφ' ἑαυτῷ μείνῃ τις, περισσοτέραν ἑαυτῷ τιμὴν καὶ μεγάλην δόξαν περιποιεῖται πρὸς τὸν Κύριον· ἐὰν δὲ καὶ γαμήσῃ, οὐχ ἀμαρτάνει. 3. Τήρει οὖν τὴν ἀγνείαν καὶ τὴν σεμνότητα, καὶ ζήσῃ τῷ Θεῷ.

148 Sim. 5, 2, 1. Ἀκουε τὴν παραβολήν, ἣν μέλλω σοι λέγειν, ἀν- 89 ήκουσαν τῇ νηστείᾳ. 2. Εἶχε τις ἀγρὸν καὶ δούλους πολλοὺς καὶ μέρος τι τοῦ ἀγροῦ ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα· καὶ ἐκλεξάμενος δοῦλόν τινα πιστὸν καὶ εὐάρεστον ἔντιμον, προσεκαλέσατο αὐτὸν καὶ λέγει αὐτῷ· Λάβε τὸν ἀμπελῶνα τοῦτον δν ἐφύτευσα, καὶ χαράκωσον αὐτόν, ἔως

non peccat; si autem vir peccatum eius cognoverit neque paenitentiam egerit mulier, sed permanet in fornicatione sua, ac convivit vir cum ea, particeps fit peccati eius et socius adulterii eius. 6. Quid igitur, inquam, Domine, faciat maritus, si uxor in hac libidine permanserit? Dimittat eam, inquit, et vir maneat secum; sin vero uxore dimissa aliam duxerit, et ipse adulterium committit.

528 Mand. 4, 3, 6. Post vocationem illam magnam et sanctam 87 [baptismum], si quis tentatus a diabolo peccaverit, unam paenitentiam ✓ habet; sin autem subinde peccat et paenitentiam agit, non prodest homini eiusmodi; difficile enim vivet.

577 Mand. 4, 4, 1. Dic, inquit. Si mulier, inquam, Domine, aut 88 invicem vir aliquis dormiverit et nupserit aliquis eorum, numquid peccat nubens? 2. Non peccat, inquit; si autem secum quis manet, abundantiorem honorem et magnam gloriam sibi comparat apud Dominum; etsi vero nubit, non peccat. 3. Serva igitur castitatem et pudicitiam, et vives Deo.

148 Sim. 5, 2, 1. Audi similitudinem, quam tibi dicturus sum, spectantem 89 ad iejunium. 2. Quidam habuit agrum servosque multos et in parte aliqua agri plantavit vitem. Et elegit servum quemdam fiducem et acceptum honoratum, advocavit eum et dicit ei: Accipe hanc vineam quam

87. F 1, 480; MG 2, 919.

88. F 1, 480; MG 2, 922.

89. F 1, 530 538; MG 2, 957 961.

ἔρχομαι, καὶ ἔτερον δὲ μὴ ποιήσῃς τῷ ἀμπελῶνι· καὶ ταύτην μου τὴν ἐντολὴν φύλαξον, καὶ ἐλεύθερος ἔσῃ παρ' ἐμοί. Ἐξῆλθε δὲ ὁ δεσπότης τοῦ δούλου εἰς τὴν ἀποδημίαν.... 5. Μετὰ χρόνον ἦλθεν ὁ δεσπότης τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἀγροῦ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἀμπελῶνα. Καὶ ἴδων τὸν ἀμπελῶνα κεχαρακωμένον εὐπρεπῶς . . . ἔχαρη λίαν ἐπὶ τοῖς ἔργοις τοῦ δούλου. 6. Προσκαλεσάμενος οὖν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἀγαπητόν, δὲν εἶχε κληρονόμον, καὶ τοὺς φίλους, οὓς εἶχε συμβούλους, λέγει αὐτοῖς δσα ἐνετείλατο τῷ δούλῳ αὐτοῦ καὶ δσα εὑρε τεγονότα. Κάκεινοι συνεχάρησαν τῷ δούλῳ ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ ἡ ἐμαρτύρησεν αὐτῷ ὁ δεσπότης. 7. Καὶ λέγει αὐτοῖς· Ἐτώ τῷ δούλῳ τούτῳ ἐλευθερίαν ἐπηγγειλάμην, ἐάν μου τὴν ἐντολὴν φυλάξῃ ἣν ἐνετείλαμην αὐτῷ. ἐφύλαξε δέ μου τὴν ἐντολὴν καὶ προσέθηκε τῷ ἀμπελῶνι ἔργον καλόν, καὶ ἐμοὶ λίαν ἥρεσεν. Ἀντὶ τούτου οὖν τοῦ ἔργου οὐ εἰργάσατο θέλω αὐτὸν συγκληρονόμον τῷ υἱῷ μου ποιῆσαι. 5, 5, 1. Ἐπιλύσω σοι τὴν πάραβολὴν τοῦ ἀγροῦ καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἀκολούθων πάντων, ἵνα γνωστὰ πᾶσι ποιήσῃς αὐτά. Ἄκουε γῦν, φησί, καὶ σύνιε αὐτά. 2. Ὁ ἀγρὸς ὁ κόσμος οὗτός ἐστιν· ὁ δὲ κύριος τοῦ ἀγροῦ ὁ κτίσας τὰ πάντα καὶ ἀπαρτίσας αὐτὰ καὶ δυναμώσας· ὁ δὲ υἱὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιόν ἐστιν· ὁ δὲ δοῦλος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστιν· αἱ δὲ 375 ἀμπελοὶ ὁ λαὸς οὗτός ἐστιν, δὲν αὐτὸς ἐφύτευσεν· 3. οἱ δὲ 198 χάρακες οἱ ἄγιοι ἄγγελοι εἰσὶ τοῦ Κυρίου οἱ συγκρατοῦντες τὸν λαὸν αὐτοῦ· αἱ δὲ βοτάναι αἱ ἑκτειλμέναι ἐκ τοῦ ἀμπελῶνος αἱ ἀνομίαι εἰσὶ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ· τὰ δὲ ἐδέσματα, ἂν ἔπειψεν αὐτῷ ἐκ τοῦ δείπνου, αἱ ἐντολαί εἰσιν, ἃς ἔδωκε τῷ λαῷ αὐτοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· οἱ δὲ φίλοι καὶ σύμβουλοι οἱ ἄγιοι ἄγγελοι οἱ πρῶτοι κτισθέντες· ἡ δὲ ἀποδημία τοῦ δεσπότου ὁ χρόνος δὲ περισσεύων εἰς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ . . .

plantavi, et obsaepi eam, usquedum veniam, et aliud ne facias vineae; et hoc mandatum meum custodi, et liber eris apud me. Et peregre profectus est dominus servi. . . . 5. Post aliquantum temporis venit dominus servi et agri et intravit in vineam. Et videntis vineam decenter obsaepitam . . . gavisus est valde de operibus servi. 6. Advocavit itaque filium suum dilectum, quem habebat heredem, et amicos, quos habebat consiliarios, et dicit iis omnia quae praeceperat servo suo quaeque invenerat perfecta. Et illi congratulati sunt servo de testimonio quod dedit ei dominus. 7. Et dicit iis: Ego servo huic libertatem promisi, si mandatum meum custodierit quod mandavi ei; custodivit autem mandatum meum et adiecit vineae opus bonum, mihique valde placuit. Pro hoc igitur opere quod operatus est, volo eum coheredem filii mei facere. 5, 5, 1. Solvam tibi similitudinem agri ac reliquorum omnium, quae sequuntur, ut ea omnibus nota facias. Audi nunc, inquit, et intellege ea. 2. Ager hic mundus est; dominus agri, qui creavit omnia et perfecit ea confirmavitque; filius Spiritus Sanctus est; servus Filius Dei est; vinea populus hic est, quem plantavit ipse; 375 3. pali sancti angeli sunt Domini, qui continent populum ipsius; 198 herbae e vinea evulsae iniquitates sunt servorum IDei; cibi quos misit iis de cena mandata sunt, quae dedit populo suo per Filium suum; amici et consiliarii sancti angeli, quos primos creavit; absentia patrisfamiliae est tempus quod in adventum eius restat. . . .

6, 2. Ὁ Θεὸς τὸν ἀμπελῶνα ἐφύτευσε, τοῦτ' ἔστι τὸν λαὸν
 209 ἔκτισε καὶ παρέδωκε τῷ Υἱῷ αὐτοῦ· καὶ δὲ Υἱὸς κατέστησε
 τοὺς ἀγγέλους ἐπ' αὐτοὺς τοῦ συντηρεῖν αὐτούς· καὶ αὐτὸς
 413 τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν ἐκαθάρισε πολλὰ κοπιάσας καὶ πολλοὺς
 κόπους ἤντληκώς· οὐδεὶς γάρ ἀμπελῶν δύναται σκαφῆναι ἀτέρ
 κόπου ή μόχθου. 3. Αὐτὸς οὖν καθαρίσας τὰς ἀμαρτίας τοῦ
 λαοῦ ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς τρίβους τῆς Ζωῆς, δοὺς αὐτοῖς τὸν
 νόμον, διὸ ἔλαβε παρὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. 4. Βλέπεις, φησίν,
 διὸ αὐτὸς κύριός ἔστι τοῦ λαοῦ, ἔξουσίαν πᾶσαν λαβών παρὰ
 τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. "Οτι δὲ ὁ κύριος σύμβουλον ἔλαβε τὸν
 υἱὸν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐνδόξους ἀγγέλους περὶ τῆς κληρονομίας
 τοῦ δούλου, ἄκουε. 5. Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τὸ προόν, τὸ
 κτίσαν πᾶσαν τὴν κτίσιν, κατώκισεν δὲ Θεὸς εἰς σάρκα, ἣν
 ἡβούλετο. Αὕτη οὖν ή σάρξ, ἐν ή κατώκησε τὸ Πνεῦμα τὸ
 Ἅγιον, ἐδούλευσε τῷ Πνεύματι καλῶς ἐν σεμνότητι καὶ ἀγνείᾳ
 πορευθεῖσα, μηδὲν δλως μιάνασα τὸ Πνεῦμα. 6. Πολιτευ-
 σαμένην οὖν αὐτὴν καλῶς καὶ ἀγνῶς καὶ συγκοπιάσασαν τῷ
 Πνεύματι καὶ συνεργήσασαν ἐν παντὶ πράγματι, ἴσχυρῶς καὶ
 ἀνδρείως ἀναστραφεῖσαν, μετὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἅγιου εἴλατο
 κοινωνόν· ἥρεσε γάρ τῷ Θεῷ ή πορεία τῆς σαρκὸς ταύτης,
 διὸ οὐκ ἐμιάνθη ἐπὶ τῆς γῆς ἔχουσα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον.
 7. Σύμβουλον οὖν ἔλαβε τὸν Υἱὸν καὶ τοὺς ἀγγέλους τοὺς
 ἐνδόξους, ἵνα καὶ ή σάρξ αὕτη, δουλεύσασα τῷ Πνεύματι
 ἀμέμπτως, σχῇ τόπον τινὰ κατασκηνώσεως καὶ μὴ δόξῃ τὸν
 μισθὸν τῆς δουλείας αὐτῆς ἀπολωλεκέναι· πᾶσα γάρ σάρξ
 357 ἀπολήψεται μισθὸν ή εὑρεθεῖσα ἀμίαντος καὶ ἀσπιλος, ἐν ή
 τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατώκησεν.

6, 2. Deus vineam plantavit, id est populum creavit tradiditque
 209 Filio suo; et Filius posuit angelos super eos, ut eos conservarent;
 413 et ipse eorum peccata abluit, multa laborans multosque labores
 patiens; nulla enim vinea fodiri potest sine labore vel dolore. 3. Ipse
 igitur peccatis populi ablutis ostendit iis semitas vitae, dans iis
 legem quam accepit a Patre suo. 4. Vides, inquit, eum dominum
 esse populi, accepta a Patre suo omni potestate. Quod autem
 dominus in consilium adhibuit filium suum ac gloriosos angelos
 de hereditate servi, audi. 5. Spiritum Sanctum, qui ante erat, qui
 creavit omnem creaturam, fundavit Deus in carne, quae ei placuit.
 Haec igitur caro, in qua habitavit Spiritus Sanctus, servivit Spiritui
 bene in sanctitate et castitate ambulans, neque omnino Spiritum
 maculans. 6. Hacc igitur cum recte et caste ambularet et laboraret
 cum Spiritu ac cooperaretur in omni negotio, fortiter ac viriliter
 conversaretur, assumpsit eam sociam ac consortem Spiritus Sancti;
 placuit enim IDeo conversatio huius carnis, quia non est maculata
 in terra, habens Spiritum Sanctum. 7. Itaque in consilium adhibuit
 Filium et angelos gloriosos, ut et haec caro, quae Spiritui sine culpa
 servivit, locum habitandi aliquem haberet neque mercedem servitii
 sui videretur perdidisse; mercedem enim recipiet omnis caro, quae
 357 invenitur sine macula et sine labe, in qua Spiritus Sanctus habitavit.

- 90 Sim. 8, 11, 3. Ἀποκριθείς μοι λέτε· "Οσοι, φησίν, ἐξ⁵³¹ ὅλης καρδίας αὐτῶν μετανοήσωσι καὶ καθαρίσωσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν πονηριῶν αὐτῶν τῶν προειρημένων καὶ μηκέτι μηδὲν προσθῶσι ταῖς ἀμαρτίαις αὐτῶν, λήψονται ἵασιν παρὰ τοῦ Κυρίου τῶν προτέρων ἀμαρτιῶν, ἐὰν μὴ διψυχήσωσιν ἐπὶ ταῖς ἐντολαῖς ταύταις, καὶ ζήσονται τῷ Θεῷ. "Οσοι δέ, φησίν, προσθῶσι ταῖς ἀμαρτίαις αὐτῶν καὶ πορευθῶσιν ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τοῦ αἰώνος τούτου, θανάτῳ ἑαυτοὺς κατακρίνουσιν.
- 91 Sim. 9, 1, 1. Θέλω σοι δεῖξαι, δσα σοι ἔδειξε τὸ Πνεῦμα¹⁴⁸ τὸ "Ἄγιον τὸ λαλῆσαν μετὰ σοῦ ἐν μορφῇ τῆς ἐκκλησίας.³⁷⁵ ἐκεῖνο γὰρ τὸ Πνεῦμα δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστίν.
- 92 Sim. 9, 16, 3. Πρὶν . . . φορέσαι τὸν ἄνθρωπον τὸ ὄνομα⁴⁷⁵ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, νεκρός ἐστιν· ὅταν δὲ λάβῃ τὴν σφραγίδα, ἀποτίθεται τὴν νέκρωσιν καὶ ἀναλαμβάνει τὴν Ζωήν. 4. Ἡ σφραγὶς⁴⁶¹ οὖν τὸ ὕδωρ ἐστίν· εἰς τὸ ὕδωρ οὖν καταβαίνουσι νεκροὶ καὶ⁴⁶³ ἀναβαίνουσι Ζῶντες.
- 93 Sim. 9, 17, 4. Πάντα τὰ ἔθνη τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν κατοι-³⁷ κοῦντα, ἀκούσαντα καὶ πιστεύσαντα ἐπὶ τῷ ὄνόματι ἐκλήθησαν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Λαβόντες οὖν τὴν σφραγίδα μίαν φρόνησιν³⁸ ἔσχον καὶ ἔνα νοῦν, καὶ μία πίστις αὐτῶν ἐγένετο καὶ μία⁵⁰ ἀγάπη, καὶ τὰ πνεύματα τῶν παρθένων μετὰ τοῦ ὄνόματος ἐφόρεσαν· διὰ τούτο ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου μιᾶς χρόᾳ ἐγένετο λαμπρὰ ὡς δὲ ἥλιος.
-
- 90 Sim. 8, 11, 3. Respondens mihi dicit: Quotquot, inquit, ex⁵³¹ toto corde suo paenitentiam egerint et se purificaverint ab iniquitatibus suis praedictis neque amplius quidquam adiecerint peccatis suis, remedium peccatorum priorum a Domino accipient, si non dubitaverint de mandatis istis, et vivent Deo. Quotquot autem, inquit, adiecerint peccatis suis et ambulaverint in desideriis huius saeculi, ad mortem se damnabunt.
- 91 Sim. 9, 1, 1. Volo tibi ostendere, quaecumque tibi ostendit¹⁴⁸ Spiritus Sanctus, qui in figura ecclesiac tecum locutus est; ille³⁷⁵ enim Spiritus Filius Dei est.
- 92 Sim. 9, 16, 3. Priusquam . . . homo nomen filii IDei portaverit,⁴⁷⁵ mortuus est; cum autem acceperit sigillum, deponit mortalitatem^v et resumit vitam. 4. Sigillum ergo est aqua; in aquam igitur⁴⁶¹ descendunt mortui et ascendunt vivi.⁴⁶³
- 93 Sim. 9, 17, 4. Omnes gentes quae sub caelo habitant, post-³⁷ quam audierunt et crediderunt, in nomine Filii IDei vocati sunt. ✓ Accepto igitur sigillo unam cogitationem habuerunt et unum sensum,³⁸ et una fides eorum fuit et una caritas, et spiritus virginum porta-verunt cum nomine: ideo structura turris uno colore splendida fuit ut sol.

90. F 1, 574; MG 2, 980.

92. F 1, 608; MG 2, 995.

91. F 1, 576; MG 2, 979.

93. F 1, 610; MG 2, 998.

S. PAPIAS, ca 130.

(Fragm., apud Eus., H. E. 3, 39.)

80 «Εἰ δέ που καὶ παρηκολουθηκώς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἔλθοι, 94
 15 τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους· τί Ἐνδρέας ἢ τί
 Πέτρος εἶπεν ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος ἢ τί Ἰω-
 ἀννης ἢ Ματθαῖος ἢ τις ἔτερος τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν,
 ἢ τε Ἀριστίων καὶ δι πρεσβύτερος Ἰωάννης, οἱ τοῦ Κυρίου
 μαθηταί, λέγουσιν. Οὐ γάρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με
 ὡφελεῖν ὑπελάμβανον, δσον τὰ παρὰ Ζώσης φωνῆς καὶ με-
 νούσης.»

75 «Ἐνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἄξιον δίς καταριθμοῦντι αὐτῷ τὸ Ἰωάννου
 ὄνομα. . . . Οἵς καὶ ἀναγκαῖον προσέχειν τὸν νοῦν· εἰκός γάρ τὸν
 δεύτερον, εἰ μή τις ἔθέλοι τὸν πρῶτον, τὴν ἐπ' ὀνόματος φερομένην
 Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν ἔωρακέναι.

18 «Καὶ τοῦτο δι πρεσβύτερος ἔλεγε· Μάρκος μὲν ἔρμηνευτὴς 95
 Πέτρου γενόμενος, δσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ
 μέντοι τάξει, τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα·
 οὔτε γάρ ἥκουσε τοῦ Κυρίου οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ,
 ὕστερον δέ, ὡς ἔφην, Πέτρω, δις πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο
 τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν
 ποιούμενος λογίων, ὥστε οὐδὲν ἥμαρτε Μάρκος, οὕτως ἔνια
 γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν· ἐνδὸς γάρ ἐποιήσατο πρόνοιαν,
 τοῦ μηδὲν ὧν ἥκουσε παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαί τι ἐν αὐτοῖς.»

80 «Quodsi quis interdum mili occurrebat qui cum senioribus ver- 94
 15 satus fuisse, dicta seniorum exquirebam: quid Andreas, quid Petrus,
 quid Philippus, quid Thoimās, quid Iacobus, quid Ioannes, quid Mat-
 thaeus, quid ceteri Domini discipuli dicere soliti essent, quidnam
 Aristion et Ioannes presbyter, discipuli Domini, praedicarent. Neque
 enim ex librorum lectione tantam me utilitatem capere posse existi-
 mabam, quantam ex hominum adhuc superstitem viva voce.»

Hic etiam observandum est, bis ab eo positum esse nomen Ioannis. . . .
 75 Atque hoc animadvertere necessarium puto: verisimile est enim Apo-
 calypsim illam Ioannis nomine inscriptam, si non a priore illo, certe
 ab hoc posteriore visam fuisse.

18 3, 39. «Aiebat etiam presbyter ille: Marcus, Petri interpres, 95
 quaecumque memoriae mandaverat, diligenter perscripsit, non tamen
 ordine, quae a Domino aut dicta aut gesta fuerant. Neque enim
 ipse Dominum audierat aut sectatus fuerat umquam. Sed cum
 Petro, ut dixi, postea versatus est, qui pro audientium utilitate,
 non vero ut sermonum Domini historiam contexeret, evangelium
 praedicabat. Quocirca nihil peccavit Marcus, qui nonnulla ita
 scripsit, prout ipse memoria repetebat. Id quippe unum studebat,
 ut ne quid eorum quae audierat praetermitteret, aut ne quid falsi
 iis affingeret.»

94. F 1, 350; CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 286; MG 20, 297.

95. F 1, 358; CB 2, 290; MG 20, 300.

Ταῦτα μὲν οὖν ἴστορηται τῷ Παπίᾳ περὶ τοῦ Μάρκου. Περὶ δὲ 17 τοῦ Ματθαίου ταῦτ' εἴρηται·

«Ματθαῖος μὲν οὖν ἐβραῖδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνετράψατο, ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἔκαστος.»

Κέχρηται δ' αὐτὸς μαρτυρίας ἀπὸ τῆς Ἰωάννου προτέρας ἐπι-⁷⁵ στολῆς καὶ ἀπὸ τῆς Πέτρου δμοίως. Ἐκτέθειται δὲ καὶ ἄλλην ἴστορίαν περὶ γυναικός ἐπὶ πολλαῖς ἀμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ Κυρίου, ἣν τὸ καθ' Ἐβραίους εὐαγγέλιον περιέχει.

EPISTULA AD DIOGNETUM, saec. II.

- 96 C. 3, n. 1. ‘Εξῆς δὲ περὶ τοῦ μὴ κατὰ τὰ αὐτὰ Ἰουδαίοις ¹² θεοσεβεῖν αὐτοὺς [Χριστιανούς] οἷμαί σε μάλιστα ποθεῖν ἀκοῦσαι. 2. Ἰουδαῖοι τοίνυν, εἰ μὲν ἀπέχονται ταύτης τῆς προειρημένης λατρείας, καλῶς Θεὸν ἔνα τῶν πάντων σέβειν καὶ δεσπότην ἀξιούσι φρονεῖν· εἰ δὲ τοῖς προειρημένοις δμοιοτρόπως τὴν θρησκείαν προσάγουσιν αὐτῷ ταύτην, διαμαρτάνουσιν. . . . 4, 1. Ἀλλὰ μὴν τό γε περὶ τὰς βρώσεις αὐτῶν ψωφοδεὲς καὶ τὴν περὶ τὰ σάββατα δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν τῆς περιτομῆς ἀλαζονείαν καὶ τὴν τῆς νηστείας καὶ νουμηνίας εἰρωνείαν, καταγέλαστα καὶ οὐδενὸς ἄξια λόγου, οὐ νομίζω σε χρήζειν παρ' ἔμοιν μαθεῖν. 2. Τό τε γὰρ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κτισθέντων εἰς χρῆσιν ἀνθρώπων ἢ μὲν ὡς καλῶς κτισθέντα παραδέχεσθαι, ἢ δ' ὡς ἄχρηστα καὶ περισσὰ παραιτεῖσθαι, πῶς οὐκ ἀθέμιστον;

Haec de Marco Papias narrat. De Matthaeo vero sic habet: 17

«Matthaeus quidem, inquit, hebraico sermone divina scripsit oracula; interpretatus est autem unusquisque illa, prout potuit.»

Idem Papias testimoniis ex priore Ioannis epistula, et ex priore ⁷⁵ itidem Petri desumptis útitur. Aliam quoque exponit historiam de muliere quae multorum criminum coram Domino accusata est; quae quidem historia in evangelio secundum Hebraeos scripta habetur.

- 96 3, 1. Deinceps autem de eo, quod non idem cultus divinus iis ¹² [Christianis] est atque Iudeis, te maxime cupidum esse audiendi puto. 2. Iudei igitur, si quidem abstinent cultu supra memorato [idolorum], bene Deum unum omnium venerari dominumque existimare volunt; si simili tamen modo, quo supra dicti, hoc cultu eum prosequuntur, in errore versantur. . . . 4, 1. At vero corum quoad cibos timiditatem et circa sabbata superstitionem et circa circumcisioinem iactantiam et circa iciunium et novilunium simulationem, quae ridicula sunt et nulla memoratione digna, non arbitror te necesse habere a me discere. 2. Etenim eorum, quae a Deo in usum hominum creata sunt, alia quidem tamquam bene creata accipere, alia vero ut inutilia et supervacanea recusare, quomodo non est nefas?

29 5. 1. Χριστιανοὶ γὰρ οὗτε γῇ οὗτε φωνῇ οὕτε ἔθεσι διακεκρι- 97
 μένοι τῶν λοιπῶν εἰσιν ἀνθρώπων. . . . 5. Πατρίδας οἰκοῦσιν
 ἴδιας, ἀλλ' ὡς πάροικοι· μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ
 πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ζένοι· πᾶσα ζένη πατρίς ἐστιν αὐτῶν,
 καὶ πᾶσα πατρίς ζένη. 6. Γαμοῦσιν ὡς πάντες, τεκνογονοῦσιν·
 ἀλλ' οὐ δίπτουσι τὰ γεννώμενα. 7. Τράπεζαν κοινὴν παρα-
 τίθενται, ἀλλ' οὐ κοίτην. 8. «Ἐν σαρκὶ» τυγχάνουσιν, ἀλλ'
 «οὐ κατὰ σάρκα» [2 Cor 10, 3] ζῶσιν. 9. Ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν,
 ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται. 10. Πείθονται τοῖς ὥρισμένοις
 νόμοις, καὶ τοῖς ἴδιοις βίοις νικῶσι τοὺς νόμους. 11. Ἀγα-
 πῶσι πάντας, καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται. 12. Ἀγνοοῦνται,
 καὶ κατακρίνονται· θανατοῦνται, καὶ ζωοποιοῦνται. 13. «Πτω-
 χεύουσι, καὶ πλουτίζουσι πολλούς» [2 Cor 6, 10]· πάντων
 ὑστεροῦνται, καὶ ἐν πάσι περισσεύουσιν. 14. Ἀτιμοῦνται, καὶ
 ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται· βλασφημοῦνται, καὶ δικαιοῦνται.
 15. «Λοιδοροῦνται, καὶ εὐλογοῦσιν» [1 Cor 4, 12]· ὑβρίζονται,
 καὶ τιμῶσιν. 16. Ἀγαθοποιοῦντες ὡς κακοὶ κολάζονται· κολα-
 ζόμενοι χαίρουσιν ὡς ζωοποιούμενοι. . . . 6, 1. Ἀπλῶς δ' εἶπεν,
 ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχή, τοῦτο εἰσὶν ἐν κόσμῳ Χριστιανοί.

188 7, 2. Αὐτὸς ἀληθῶς δ' παντοκράτωρ καὶ παντοκτίστης καὶ 98
 374 ἀόρατος Θεός, αὐτὸς ἀπ' οὐρανῶν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν Λόγον
 375 τὸν ἄγιον καὶ ἀπερινόητον ἀνθρώποις ἐνίδρυσε καὶ ἐγκατεστήριξε
 ταῖς καρδίαις αὐτῶν· οὐ, καθάπερ ἂν τις εἰκάσειεν, ἀνθρώποις

29 5. 1. Christiani enim neque regione neque sermone neque 97
 vitae institutis distincti a ceteris sunt hominibus. . . . 5. Patrias
 habitant proprias, sed tamquam inquilini; omnia cum aliis habent
 communia tamquam cives, et omnia patiuntur tamquam peregrini;
 omnis peregrina regio eorum est patria, et omnis patria peregrina.
 6. Uxores ducunt ut omnes, liberos procreant; sed non abiciunt
 fetus. 7. Mensam communem habent, non lectum. 8. *In carne*
 sunt, sed *non secundum carnem* vivunt. 9. In terra degunt, sed
 in caelo civitatem suam habent. 10. Obsequuntur legibus con-
 stitutis, et suo vitae genere superant leges. 11. Amant omnes, et
 omnes eos persequuntur. 12. Ignorantur, et condemnantur; morte
 afficiuntur, et vivificantur. 13. *Mendici sunt, et ditant multos;*
 omnibus rebus indigent, et omnia illis redundant. 14. Dedecorantur,
 et inter dedecora afficiuntur gloria; fama eorum laceratur, et
 iustitiae eorum testimonium perhibetur. 15. *Obiurgantur, et bene-
 dicunt;* contumeliose tractantur, et honorem deferunt. 16. Cum
 bonum faciant, tamquam improbi puniuntur; dum puniuntur,
 gaudent, tamquam vivificantur. . . . 6, 1. Ut autem simpliciter
 dicam, quod est in corpore anima, hoc sunt in mundo Christiani.

188 7, 2. Ipse vere omnium regnator et omnium conditor et in- 98
 374 visibilis Deus, ipse e caelis veritatem et Verbum sanctum et in-
 375 comprehensibile inter homines locavit et cordibus eorum infixit;
 non, quemadmodum aliquis conicere possit, hominibus ministrum

νηπηρέτην τινὰ πέμψας ἢ ἄγγελον ἢ ἄρχοντα ἢ τινα τῶν διεπόντων τὰ ἐπίτεια ἢ τινα τῶν πεπιστευμένων τὰς ἐν οὐρανοῖς διοικήσεις, ἀλλ’ αὐτὸν τὸν τεχνίτην καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων,¹⁸¹ ψι τοὺς οὐρανοὺς ἔκτισεν, ψι τὴν θάλασσαν ἴδιοις ὅροις ἐνέκλεισεν . . . τοῦτον πρὸς αὐτοὺς ἀπέστειλεν. 3. Ἄρα γε, ὡς⁴¹¹ ἀνθρώπων ἀν τις λογίσατο, ἐπὶ τυραννίδι καὶ φόβῳ καὶ καταπλήξει; 4. Οὐ μὲν οὖν· ἀλλ’ ἐν ἐπιεικείᾳ καὶ πραῦτηι ὡς βασιλεὺς πέμπων σιδὸν βασιλέα ἐπεμψεν, ὡς Θεὸν ἐπεμψεν, ὡς ἀνθρωπὸν πρὸς ἀνθρώπους ἐπεμψεν, ὡς σώζων ἐπεμψεν, ὡς πείθων, οὐ βιαζόμενος· βία γὰρ οὐ πρόσεστι τῷ Θεῷ.

- 99 9, 2. Ἐπεὶ δὲ πεπλήρωτο μὲν ἡ ἡμετέρα ἀδικία καὶ τελείως⁴⁰⁸ πεφανέρωτο, ὅτι δι μισθὸς αὐτῆς κόλασις καὶ θάνατος προσ-⁴¹⁰ εδοκάτο, ἥλθε δὲ δι καιρός, δι Θεὸς προέθετο λοιπὸν φανερῶσαι τὴν ἑαυτοῦ χρηστότητα καὶ δύναμιν (ὧ τῆς ὑπερβαλλούσης φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ), οὐκ ἐμίσησεν ἡμᾶς οὐδὲ ἀπώσατο οὐδὲ ἐμνησικάκησεν, ἀλλὰ ἐμακροθύμησεν, ἥνεσχετο, ἐλεύν αὐτὸς τὰς ἡμετέρας ἀμαρτίας ἀνεδέξατο, αὐτὸς «τὸν ἕιδον Υἱὸν ἀπέδοτο» [Rom 8, 32] λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν, τὸν ἄγιον ὑπὲρ ἀνόμων, τὸν ἄκακον ὑπὲρ τῶν κακῶν, «τὸν δίκαιον ὑπὲρ τῶν ἀδίκων» [1 Petr 3, 18], τὸν ἀφθαρτὸν ὑπὲρ τῶν φθαρτῶν, τὸν ἀθάνατον ὑπὲρ τῶν θνητῶν. 3. Τί γὰρ ἄλλο τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἡδυνήθη καλύψαι ἢ ἐκείνου δικαιοσύνη; 4. Ἐν τίνι δικαιωθῆναι δυνατὸν τοὺς ἀνόμους ἡμᾶς καὶ ἀσεβεῖς ἢ ἐν μόνῳ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ; 5. "Ω τῆς γλυκείας ἀνταλλαγῆς,

aliquem mittens aut angelum aut principem aut aliquem eorum qui terrena gubernant, aut aliquem eorum quibus commissa est cura rerum in caelis administrandarum, sed ipsum opificem et¹⁸¹ creatorem omnium, per quem caelos condidit, per quem mare suis terminis inclusit . . . hunc ad eos misit. 3. An, ut hominum⁴¹¹ aliquis cogitare possit, tyrannidis exercendae et terroris incutiendi causa? 4. Minime vero; sed in clementia et lenitate ut rex mittens filium regem misit eum, ut Deum misit, ut hominem ad homines misit, ut servans misit, ut persuadens, non violentiam adhibens; violentia enim non inest Deo.

- 99 9, 2. Cum autem completa esset iniustitia nostra et plene mani-⁴⁰⁸ festum factum esset mercedem eius supplicium et mortem imminere,⁴¹⁰ advenissetque tempus quod Deus praestiterat ad suam deinceps benignitatem ac potentiam declarandam (ο immensam humanitatem et caritatem Dei), nos odio non habuit neque reiecit neque ultus est, sed patienter tulit, sustinuit, miserans ipse peccata nostra suscepit, ipse *proprium Filium dedit* pretium redemptionis pro nobis, sanctum pro iniquis, mali expertem pro malis, *iustum pro iniustis*, incorruptibilem pro corruptilibus, immortalem pro mortalibus. 3. Quid enim aliud peccata nostra potuit tegere quam illius iustitia? 4. In quo alio iniqui nos et impii iustificari potuimus quam in solo Filio Dei? 5. O dulcem permutationem, ο imper-

Ὥ τῆς ἀνεξιχνιάστου δημιουργίας, Ὥ τῶν ἀπροσδοκήτων εὐεργεσιῶν· ἵνα ἀνομία μὲν πολλῶν ἐν δικαιίῳ ἐνὶ κρυβῇ, δικαιοσύνη δὲ ἐνὸς πολλοὺς ἀνόμους δικαιώσῃ.

594 10, 7. Τότε τῆς ἀπάτης τοῦ κόσμου καὶ τῆς πλάνης κατα- 100 γνώση, ὅταν τὸ ἀληθῶς ἐν οὐρανῷ Ζῆν ἐπιγνῶς, ὅταν τοῦ δοκούντος ἐνθάδε θανάτου καταφρονήσῃς, ὅταν τὸν δοντας θάνατον φοβηθῆς, δις φυλάσσεται τοῖς κατακριθησομένοις εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, ὃ τοὺς παραδοθέντας αὐτῷ μέχρι τέλους κολάσει. 8. Τότε τοὺς ὑπομένοντας ὑπὲρ δικαιοσύνης θαυμάσεις τὸ πῦρ τὸ πρόσκαιρον καὶ μακαρίσεις, ὅταν ἐκεῖνο τὸ πῦρ ἐπιγνῶς.

(?) S. CLEMENS ROMANUS.

Epistula ad Corinthios II, ca 150.

374 C. 1, n. 1. Ἀδελφοί, οὕτως δεῖ ἡμᾶς φρονεῖν περὶ Ἰησοῦ 101

428 Χριστοῦ, ὡς περὶ Θεοῦ, ὡς περὶ «κριτοῦ Ζώντων καὶ νεκρῶν» [Act 10, 42].

609 5, 5. Καὶ γινώσκετε, ἀδελφοί, ὅτι ἡ ἐπιδημία ἡ ἐν τῷ κόσμῳ 102 τούτῳ τῆς σαρκὸς ταύτης μικρά ἔστιν καὶ δλιγοχρόνιος, ἡ δὲ ἐπαγγελία τοῦ Χριστοῦ μεγάλη καὶ θαυμαστή ἔστιν, καὶ ἀνά- 594 παυσις τῆς μελλούσης βασιλείας καὶ Ζωῆς αἰώνιου. . . . 6, 7. Ποι- ούντες γάρ τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ εὑρήσομεν ἀνάπαυσιν· εἰ δὲ μήτε, οὐδὲν ἡμᾶς δύσεται ἐκ τῆς αἰώνιου κολάσεως, ἐὰν παρακούσωμεν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ.

531 8, 2. Ἔως ἐσμὲν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ἐν τῇ σαρκὶ ἀ ἐπρά- 103
584 ξαμεν πονηρὰ μετανοήσωμεν ἐξ δλης τῆς καρδίας, ἵνα σωθῶμεν

vestigabilem institutionem, o inexspectata beneficia, ut iniquitas quidem multorum abscondatur in uno iusto, iustitia autem unius multos iniustos iustificet!

594 10, 7. Tunc imposturam mundi et errorem damnabis, cum verc in 100 caelo vivere didiceris, cum eam quae hic mors esse censemur contempseris, cum veram mortem formidaveris, quae servatur iis qui damnabuntur ad ignem aeternum, qui sibi traditos usque ad finem supplicio afficiet. 8. Tunc admiraberis eos, qui pro iustitia ignem patiuntur temporarium, et beatos praedicabis, cum ignem illum cognoveris.

374 1, 1. Fratres, ita sentire nos oportet de Iesu Christo tamquam 101
428 de Deo, tamquam de iudice vivorum et mortuorum.

609 5, 5. Et scitote, fratres, quod peregrinatio carnis huius in hoc 102 mundo brevis est ac parvi temporis, promissio autem Christi magna et admirabilis est, atque requies futuri regni ac vitae aeternae. . . .

594 6, 7. Facientes enim voluntatem Christi requiem inveniemus; sin minus, nihil nos ab aeterno supplicio eripiet, si mandata illius contemnimus.

531 8, 2. Quamdiu in hoc mundo sumus, peccatorum quae in carne 103
584 gessimus ex toto corde paenitentiam agamus, ut a Domino salve-

100. F 1, 408; MG 2, 1181.
102. F 1, 190; MG 1, 336.

101. F 1, 184; MG 1, 329.
103. F 1, 192; MG 1, 341.

ύπὸ τοῦ Κυρίου, ἔως ἔχομεν καιρὸν μετανοίας. 3. Μετὰ γὰρ τὸ ἐξελθεῖν ἡμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου οὐκέτι δυνάμεθα ἐκεῖ ἐξομολογήσασθαι ἡ μετανοεῖν ἔτι.

104 9, 1. Καὶ μὴ λεγέτω τις ὑμῶν, ὅτι αὕτη ἡ σάρξ οὐ κρίνεται οὐδὲ ἀνίσταται. 2. Γνώτε· ἐν τίνι ἐσώθητε, ἐν τίνι ἀνεβλέψατε, εἰ μὴ ἐν τῇ σαρκὶ ταύτῃ ὅντες; 3. Δεῖ οὖν ἡμᾶς ὡς ναὸν Θεοῦ φυλάσσειν τὴν σάρκα. 4. Ὁν τρόπον γὰρ ἐν τῇ σαρκὶ ἐκλήθητε, καὶ ἐν τῇ σαρκὶ ἐλεύσεσθε. 5. Εἰ Χριστὸς δὲ Κύριος δὲ σώσας ἡμᾶς, ὥν μὲν τὸ πρώτον πνεῦμα, ἐγένετο σάρξ καὶ οὔτως ἡμᾶς ἐκάλεσεν, οὔτως καὶ ἡμεῖς ἐν ταύτῃ τῇ σαρκὶ ἀποληψόμεθα τὸν μισθόν.

105 14, 2. Οὐκ οἴομαι δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ὅτι «ἐκκλησία» ζῶσα ³⁴ «σῶμά ἔστιν Χριστοῦ» [Eph 1, 22 23]· λέγει γὰρ ἡ γραφή· «Ἐποίησεν δὲ θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἄρσεν καὶ θῆλυ» [Gn 1, 27]. τὸ ἄρσεν ἔστιν δὲ Χριστός, τὸ θῆλυ δὲ ἐκκλησία· καὶ ἔτι τὰ βιβλία τῶν προφητῶν καὶ οἱ ἀπόστολοι τὴν ἐκκλησίαν οὐ νῦν ³⁵ εἶναι, ἀλλὰ ἄνωθεν· ἦν γὰρ πνευματική, ὡς καὶ δὲ Ἰησοῦς ἡμῶν, ἐφανερώθη δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ἵνα ἡμᾶς σώσῃ.

106 17, 7. Οἱ δὲ δίκαιοι εὐπραγήσαντες καὶ ὑπομείναντες τὰς βα- ⁵⁴ σάνους καὶ μισήσαντες τὰς ἡδυπαθείας τῆς ψυχῆς, ὅταν θεάσωνται τοὺς ἀστοχήσαντας καὶ ἀρνησαμένους διὰ τῶν λόγων ἢ διὰ τῶν ἔργων τὸν Ἰησοῦν, ὅπως κολάζονται δειναῖς βασάνοις πυρὶ ἀσβέστῳ, ἔσονται δόξαν διδόντες τῷ Θεῷ αὐτῶν, λέγοντες διὰ τοῦτο ἔσται ἐλπὶς τῷ δεδουλευκότι Θεῷ ἐξ ὅλης καρδίας.

106* *Caii presbyteri fragmentum, apud Eus., II. E. 2, 25, De sepulchris romanis principum apostolorum, v. K 137 sq.*

mur, dum paenitentiae tempus habemus. 3. Postquam enim e mundo exivimus, non amplius possumus ibi confiteri aut paenitentiam agere.

104 9, 1. Et nemo vestrū dicat hanc carnem non iudicari neque ⁶⁰⁰ resurgere. 2. Agnoscite: in quo servati estis, in quo visum recepistis, nisi dum in hac carne vivitis? 3. Nos ergo decet carnem sicut templum Dei custodire. 4. Quemadmodum enim in carne vocati estis, ita in carne venietis. 5. Si Christus Dominus, qui nos servavit, cum primum esset spiritus, caro factus est atque sic vocavit nos, ita etiam nos in hac carne mercedem recipiemus.

105 14, 2. Non autem vos ignorare puto quod ecclesia viva est ³⁴ corpus Christi; dicit enim scriptura: *Fecit Deus hominem masculum et feminam*; mas est Christus, femina ecclesia; atque etiam biblia prophetarum et apostoli dicunt, ecclesiam non ex hoc demum ³³ tempore esse, sed a principio; spiritualis enim erat, sicut et Iesus noster, apparuit autem in novissimis diebus, ut nos salvos faceret.

106 17, 7. Iusti qui bona fecerunt et tormenta sustinuerunt oderuntque ⁵⁹⁴ animae libidines, ubi videbunt, quomodo qui aberraverunt et dictis vel factis Iesum abnegaverunt tormentis terribilibus igne inextinguibili puniantur, Deo suo gloriam dabunt dicentes: Erit spes ei qui Deo ex toto corde servivit.

104. F 1, 194; MG 1, 341.
106. F 1, 206.

105. F 1, 200; deest apud Migne.

S. DIONYSIUS CORINTHIUS, med. saec. II.

Epistula ad Romanos.

Fragm., apud Eus., H. E. 2, 25, De cathedra romana S. Petri, v. K 60.

Ibid. 4, 23, De provida caritate Soteris, episc. romani, v. K 61

58 Ibid. 4, 23. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους 107
59 μέμνηται ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς ἐκκλη-
σίας τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ποιεῖσθαι· λέγει γοῦν·

«Τὴν σήμερον οὖν κυριακήν ἀγίαν ἡμέραν διηγάγομεν, ἐν
ἡ ἀνέγνωμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολήν, ἥν ἔζομεν ἀεὶ ποτε ἀνα-
γνώσκοντες νουθετεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλή-
μεντος γραφεῖσαν.»

HYMNUS VESPERTINUS GRAECORUM,

saec. II vel III.

141 Φῶς ἰλαρὸν ἀγίας δόξης ἀθανάτου Πατρός, οὐρανίου, ἀγίου, 103
μάκαρος, Ἰησοῦ Χριστέ· ἐλθόντες ἐπὶ τοῦ ἡλίου δύσιν, ἴδόντες
φῶς ἐσπειρινόν, ὑμνοῦμεν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἀγιον Πνεῦμα
410 Θεοῦ. Ἄξιος εἰ ἐν πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς ὁσίαις,
Υἱὲ Θεοῦ, Ζωὴν δὲ διδούς· διὸ δὲ κόσμος σε δοξάζει.

S. QUADRATUS.

Apologia, ca 124.

(Apud Eus., H. E. 4, 3.)

25 Τοῦ δὲ σωτῆρος ἡμῶν τὰ ἔργα ἀεὶ παρῆν, ἀληθῆ γὰρ ἦν, 109
οἱ θεραπευθέντες, οἱ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, οἱ οὐκ ὄφθησαν

58 4, 23. In hac ipsa etiam epistula meminit Clementis epistulae ad 107
59 Corinthios scriptae, quam ex prisca consuetudine in ecclesia legi soli-
tam esse testatur his verbis:

•Hodic, inquit, sacrum diem dominicum transegimus, in quo
epistulam vestram legimus, quam quidem perpetuo deinceps legentes,
perinde ac priorē illam nobis a Clemente scriptam epistulam,
optimis praeceptis ac documentis abundabimus.»

141 Lumen hilare sanctae gloriae immortalis Patris, caelestis, sancti, 108
beati, Iesu Christe; cum ad solis occasum pervenerimus, lumen
cernentes vespertinum, laudamus Patrem et Filium et Sanctum
410 Spiritum Dei. Dignus es temporibus omnibus sanctis vocibus
celebrari, Fili Dei, vitae dator; quapropter te mundus glorificat.

25 Servatoris nostri opera semper conspicua erant, quippe quae 109
vera essent: ii scilicet qui morbis liberati, aut qui ex morte ad

107. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 378; MG 20, 388.

108. Rth (= Routh) 3, 515.

109. CB 2, 302; MG 20, 308; F 1, 376.

μόνον θεραπευόμενοι καὶ ἀνιστάμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ παρόντες, οὐδὲ ἐπιδημούντος μόνον τοῦ σωτῆρος, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγέντος ἥσαν ἐπὶ χρόνον ἵκανόν, ὡστε καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους τινὲς αὐτῶν ἀφίκοντο.

ARISTIDES.

Apologia, ca 140.

(Apud *Ioannem*, monachum Sⁱ Sabae, Vita Barlaam et Iosaph cc. 26 27.)

- 110 1. Ὡδῶν δὲ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα ὅτι κατὰ 88 ἀνάγκην κινεῖται, συνήκα τὸν κινοῦντα καὶ διακρατοῦντα εἶναι Θεόν· πᾶν γὰρ τὸ κινοῦν ἴσχυρότερον τοῦ κινουμένου, καὶ τὸ διακρατοῦν ἴσχυρότερον τοῦ διακρατουμένου ἐστίν. Αὔτὸν οὖν 188 λέγω εἶναι Θεὸν τὸν συστησάμενον τὰ πάντα καὶ διακρατοῦντα, ἀναρχὸν καὶ ἀΐδιον, ἀθάνατον καὶ ἀπροσδεή, ἀνώτερον πάντων 102 τῶν παθῶν καὶ ἐλαττωμάτων, ὁργῆς τε καὶ λήθης καὶ ἀγνοίας 113 115 καὶ τῶν λοιπῶν.
- 111 4. Ἐλθωμεν οὖν, ὃ βασιλεῦ, ἐπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ὅπως 101 ἀποδείξωμεν περὶ αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοί, ἀλλὰ φθαρτὰ καὶ ἀλλοιούμενα, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παραχθέντα προστάγματι τοῦ 189 ὄντως Θεού, ὃς ἐστιν ἄφθαρτός τε καὶ ἀναλλοίωτος καὶ ἀόρατος, αὐτὸς δὲ πάντα δρᾷ, καὶ καθὼς βούλεται, ἀλλοιοὶ 98 101 καὶ μεταβάλλει.
- 112 15. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ γενεαλογοῦνται ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ 374 Χριστοῦ. Οὗτος δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου διμολογεῖται, 410

vitam revocati fuerant; qui quidem non solum dum sanabantur, aut dum ad vitam revocabantur, conspecti sunt ab omnibus, sed secuto deinceps tempore. Nec solum quamdiu in terris moratus est servator noster, verum etiam post cius discessum diu superstites fuerunt, adeo ut nonnulli eorum etiam ad nostra usque tempora pervenerint.

- 110 1. Mundum eaque omnia quae in ipso sunt necessario moveri 88 conspiciens, eum a quo movetur et conservatur Deum esse intellecti. Etenim quidquid movet, eo quod inovetur fortius est; et quod conservat, fortius est eo quod conservatur. Quocirca ipsum 188 Deum esse dico qui omnia procreavit atque conservat, quique sine 102 initio est et aeternus et immortalis et nulla re indigens, omnibus 113 que perturbationibus et defectibus sublimior, hoc est ira et oblivione 115 et ignorantia reliquisque omnibus eiusmodi.
- 111 4. Ad ipsa igitur elementa, o rex, accedamus, ut ea deos non 101 esse demonstremus, sed corruptioni et mutationi subiecta, atque 189 ex nihilo in ortum producta esse iussu veri Dei, qui incorruptibilis et immutabilis est et invisibilis; ipse autem omnia cernit, et arbitratu suo immutat atque convertit.
- 112 15. Christiani a Domino nostro Iesu Christo originem ducunt. 374 Hic Dei altissimi Filius esse creditur, qui in Spiritu Sancto de 410

110. MG 96, 1108; TS 1, 1 (ed. Rendel Harris, 1893), 100.

111. MG 96, 1109; TS 1, 1, 101. 112. MG 96, 1121; TS 1, 1, 110.

ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ ἀπ' οὐρανοῦ καταβὰς διὰ τὴν σωτηρίαν
 430 τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐκ παρθένου ἀγίας γεννηθεὶς ἀσπόρως
 377 τε καὶ ἀφθόρως σάρκα ἀνέλαβε, καὶ ἀνεφάνη ἀνθρώποις, δύπας
 141 ἐκ τῆς πολυθέου πλάνης αὐτοὺς ἀνακαλέσηται. . . . Καὶ οὗτοί
 [οἱ Χριστιανοί] εἰσιν οἱ ὑπὲρ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς εὑρόντες
 188 τὴν ἀλήθειαν· τινῶσκουσι γὰρ τὸν Θεόν, κτίστην καὶ δημιουργὸν
 τῶν ἀπάντων ἐν Γῇ μονογενεῖ καὶ Πνεύματι Ἀγίῳ, καὶ ἄλλον
 Θεὸν πλὴν τούτου οὐ σέβονται. Ἐχουσι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ
 τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς καρδίαις κεχαραγμένας,
 598 καὶ ταύτας φυλάττουσι, προσδοκῶντες ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ
 29 ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰώνος. Οὐ μοιχεύουσιν, οὐ πορνεύουσιν,
 οὐ ψευδομαρτυροῦσιν, οὐκ ἐπιθυμοῦσι τὰ ἀλλότρια, τιμῶσι
 πατέρα καὶ μητέρα, καὶ τοὺς πλησίον φιλοῦσι, δίκαια κρίνουσιν,
 ὅσα οὐ θέλουσιν αὐτοῖς τίνεσθαι ἔτέρω οὐ ποιοῦσι, τοὺς
 ἀδικοῦντας αὐτοὺς παρακαλοῦσι καὶ προσφιλεῖς αὐτοὺς ἔαυτοῖς
 ποιοῦσι, τοὺς ἔχθροὺς εὐεργετεῖν σπουδάζουσι, πραεῖς εἰσι καὶ
 ἐπιεικεῖς, ἀπὸ πάσης συνουσίας ἀνόμους καὶ ἀπὸ πάσης ἀκα-
 θαρσίας ἐγκρατεύονται, χήραν οὐχ ἔχοντι ἀφθόνως ἐπιχορηγεῖ· ξένον
 ἐὰν Ἰδωσιν, ὑπὸ στέγην εἰσάγουσι, καὶ χαίρουσιν ἐπ' αὐτῷ ὡς
 ἐπὶ ἀδελφῷ ἀληθινῷ· οὐ γὰρ κατὰ σάρκα ἀδελφοὺς ἔαυτοὺς
 καλοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Ἔτοιμοί εἰσιν ὑπὲρ Χριστοῦ τὰς
 ψυχὰς· αὐτῶν προέσθαι· τὰ γὰρ προστάγματα αὐτοῦ ἀσφαλῶς
 φυλάττουσιν, ὅσιας καὶ δικαίως ζῶντες, καθὼς Κύριος δὲ Θεὸς
 αὐτοῖς προσέταξεν.

430 caelo descendit ad salvandos homines, et, ex sancta virgine genitus
 377 sine semine et sine corruptione, carnem assumpsit et apparuit
 141 hominibus, ut eos a polytheismi errore revocaret. . . . Atque hi
 sunt [Christiani] qui veritatem supra omnes terrae nationes invenierunt.
 188 Siquidem Deum rerum omnium conditorem atque architectum in
 Filio unigenito et Spiritu Sancto agnoscant, nec praeter eum ullum
 alium deum venerantur. Habent autem Domini Iesu Christi
 598 mandata cordibus suis insculpta caque custodiunt, mortuorum re-
 29 surrectionem ac futuri sacculi vitam exspectantes. Non adulterii,
 non fornicationis crimine sese devinciunt, non falsum testimonium
 dicunt, aliena non concupiscunt, patri et matri honorem tribuunt,
 proximos amant, iustum iudicium ferunt, quae sibi ipsis fieri nolunt
 aliis non faciunt, eos a quibus laeduntur obsecrant ac sibi eorum
 amicitiam conciliant; inimicos beneficiis afficere student, lenes et
 faciles se praebent, ab omni iniquo concubitu atque ab omni im-
 puritate abstinent, viduam non contemnunt, pupillo maerorem non
 inferunt, qui habent non habenti prolixe subministrat; peregrinum
 si viderint tecto admittunt eiusque non secus ac veri et germani
 fratris adventu delectantur: non enim carnis sed animi ratione
 fratres se vocant; vitam suam Christi causa profundere parati sunt,
 nam ipsis praecepta firme observant, sancte videlicet ac iuste,
 quemadmodum Dominus Deus ipsis imperavit, viventes.

S. IUSTINUS, ca 100/10—163/7.

Apologia I, 150/55.

- 113 6. Ἐνθένδε καὶ ἄθεοι κεκλήμεθα. Καὶ ὅμολογοῦμεν τῶν νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας Θεοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνόν τε, καὶ τὸν παρ'³⁷⁴ αὐτοῦ Υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα, καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἐπομένων καὶ ἔξομοιουμένων ἀγαθῶν ἀγέλων στρατόν,¹⁹⁸ Πνεῦμα τε τὸ προφητικὸν σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἀφθόνως παραδιδόντες.
- 114 10. "Ον τρόπον γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ἐποίησε, τὸν αὐτὸν ἡγούμεθα τρόπον, διὰ τὸ ἐλέσθαι τοὺς αἴρουμένους τὰ αὐτῷ ἀρεστά, καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας καταξιωθῆναι. Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν γενέσθαι, οὐχ ἡμέτερον ἦν· τὸ δὲ ἐξακολουθῆσαι οἵς φίλον αὐτῷ αἴρουμένους, δι' ὧν αὐτὸς ἐδωρήσατο λογικῶν δυνάμεων, πείθει τε καὶ εἰς πίστιν ἄγει ἡμᾶς.
- 115 12. Σύμμαχοι πρὸς εἰρήνην ἐσμέν . . . οἱ ταῦτα δοξάζομεν,⁵¹⁴ ὡς λαθεῖν Θεὸν κακοεργόν . . . ἀδύνατον εἶναι, καὶ ἔκαστον ἐπ' αἰωνίαν κόλασιν ἢ σωτηρίαν κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων πορεύεσθαι. Εἰ γὰρ οἱ πάντες ἀνθρωποι ταῦτα ἐγίνωσκον, οὐκ
-
- 113^v 6. Inde et athei appellamur; atque atheos quidem nos esse¹⁴¹ confitemur, si de opinatis eiusmodi diis agatur; secus vero, si de verissimo illo Deo et iustitiae ac temperantiae ac ceterarum virtutum patre, nulla admixta vitiositate. Sed eum et Filium, qui³⁷⁴ ab eo venit et nos ista docuit, et ceterorum qui illum assectantur eique assimilati sunt bonorum angelorum exercitum, et Spiritum¹⁹⁸ propheticum colimus et adoramus, ratione et veritate venerantes, et omni discere volenti, sicut ipse edociti sumus, sine invidia trahentes.
- 114 10. Quemadmodum enim ab initio [Deus] non existentes creavit,¹⁸⁹ eodem modo futurum credimus ut, qui elegerint quae ipsi placent,³¹⁴ ob hanc electionem immortalitate et Dei convictu dignentur. Nam ut a principio fieremus, in nobis situm non erat; ut autem ea sequamur, quae ipsi placent, exhibitis ad eligendum rationalibus facultatibus quas ab eo accepimus, id ipse nobis persuadet et ad fidem nos adducit.
- 115 12. Auxiliarii ad pacem sumus . . . qui haec docemus fieri omnino⁵⁹⁴ non posse, . . . ut Deum lateat maleficus atque unumquemque ad aeternam sive poenam sive salutem pro meritis actionum suarum proficisci. Nam si haec cognita omnibus hominibus essent, nemo

113. MG 6, 336; Kr (= G. Krüger) 4. Rursus edidit critice *G. Rauschen* in *Florilegio patristico*, fasc. 2 (1904).

114. MG 6, 341; Kr 7. 115. MG 6, 341; Kr 8.

592 ἀν τις τὴν κακίαν πρὸς ὀλίγον ἡρεῖτο, γινώσκων πορεύεσθαι ἐπ' αἰώνιαν διὰ πυρὸς καταδίκην, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἔαυτὸν συνεῖχε καὶ ἐκόσμει ἀρετῇ, δπιας τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ τύχῃ ἀγαθῶν, καὶ τῶν κολαστηρίων ἀπηλλαγμένος εἴη.

26 12. Γενήσεσθαι ταῦτα πάντα [sc. persecutioes contra Christianos] 116 προείπε, φημί, ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος καὶ τοῦ Πατρὸς πάντων καὶ Δεσπότου Θεοῦ Υἱὸς καὶ ἀπόστολος ὧν Ἰησοῦς Χριστός, ὃφ' οὐ καὶ τὸ Χριστιανὸν ἐπονομάζεσθαι ἐσχήκαμεν· δθεν καὶ βέβαιοι γινόμεθα πρὸς τὰ δεδιδαγμένα ὑπ' αὐτοῦ πάντα, ἐπειδὴ ἔργω φαίνεται γινόμενα δσα φθάσας γενέσθαι προείπεν· δπερ 120 Θεοῦ ἔργον ἔστι· πρὶν ἢ γενέσθαι εἶπε [lege: εἰπεῖν], καὶ οὕτως δειχθῆναι γινόμενον ὡς προείρηται.

141 13. Ἀθεοὶ μὲν οὖν ὡς οὐκ ἐσμέν, τὸν δημιουργὸν τοῦδε 117 τοῦ παντὸς σεβόμενοι . . . τίς σωφρονῶν οὐχ δμολογήσει; Τὸν 374 διδάσκαλὸν τε τούτων γενόμενον ἡμῖν, καὶ εἰς τοῦτο γεννηθέντα Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πίλατου, τοῦ γενομένου ἐν Ἰουδαίᾳ ἐπὶ χρόνοις Τιβερίου Καίσαρος ἐπιτρόπου, Υἱὸν αὐτοῦ τοῦ ὄντως Θεοῦ μαθόντες, καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρῳ ἔχοντες, Πνεῦμά τε προφητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει, δτι μετὰ λόγου τιμῶμεν, ἀποδείξομεν. Ἐνταῦθα γάρ μανίαν ἡμῶν καταφαίνονται, δευτέραν χώραν μετὰ τὸν ἀτρεπτὸν καὶ ἀεὶ ὄντα Θεόν, καὶ γεννήτορα τῶν ἀπάντων, ἀνθρώπῳ σταυρωθέντι διδόναι ἡμᾶς λέγοντες· ἀγνοοῦντες τὸ ἐν τούτῳ μυστήριον, ώ προσέχειν ὑμᾶς ἔξηγουμένων ἡμῶν προτρεπόμεθα.

592 vitium ad tempus eligeret, cum se ad aeternam ignis condemnationem proficisci sciret, sed se omnino contineret et virtute exornaret, tum ad bona quae a Deo promittuntur consequenda, tum ad fugienda supplicia.

26 12. Futura haec [sc. persecutioes contra Christianos], inquam, omnia 116 praedixit magister noster, Parentis et Domini omnium Dei Filius et apostolus Iesus Christus, a quo etiam habuimus, ut Christiani appellaremur. Unde et confirmamur in omnibus, quae ille docuit: quandoquidem re ipsa videmus evenire quaecumque futura prae-120 dixit. Quod quidem Dei opus est res antequam fiant praedicere, easque, ut praedictac fuerunt, ita factas exhiberi.

141 13. Atheos igitur nos non esse, qui opificem huius universi 117 colimus . . . quis ratione usus non concedet? Nostrum autem harum rerum doctorem, natum ad hoc munus, Iesum Christum, ac sub Pontio Pilato, Iudacae temporibus Tiberii Caesaris praeside, crucifixum, veri Dei Filium esse electi, ipsumque secundo loco, Spiritum autem propheticum tertio habentes ordine, non sine ratione a nobis coli demonstrabimus. Hoc enim loco insaniae nos accusant, post immutabilem et sempiternum et patrem omnium Deum homini crucifixo alterum locum a nobis dictitantes deferri, mysterium huius rei ignorantes, quod, dum exponimus, ut attente audiatis hortamur.

118 14. Οἱ πάλαι μὲν πορνείαις χαίροντες, νῦν δὲ σωφροσύνην³⁰ μόνην ἀσπαζόμενοι· οἱ δὲ καὶ μαγικαῖς τέχναις χρώμενοι, ἀγαθῷ³² καὶ ἀγενήτῳ Θεῷ ἔαυτοὺς ἀνατεθεικότες· χρημάτων δὲ καὶ κτημάτων οἱ πόρους παντὸς μᾶλλον στέργοντες, νῦν καὶ ἔχομεν εἰς κοινὸν φέροντες, καὶ παντὶ δεομένῳ κοινωνοῦντες· οἱ μισάλληλοι δὲ καὶ ἀλληλοφόνοι, καὶ πρὸς τοὺς οὐχ δμοφύλους διὰ τὰ ἔθη ἑστίας κοινὰς μὴ ποιούμενοι, νῦν, μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Χριστοῦ, δμοδίαιτοι γινόμενοι, καὶ ὑπὲρ τῶν ἔχθρῶν εὐχόμενοι, καὶ τοὺς ἀδίκως μισοῦντας πείθειν πειρώμενοι, δπως οἱ κατὰ τὰς τοῦ Χριστοῦ καλὰς ὑποθημοσύνας βιώσαντες, εὐέλπιδες ὦσι, σὺν ἡμῖν τῶν αὐτῶν παρὰ τοῦ πάντων δεσπόζοντος Θεοῦ τυχεῖν.

119 15. Περὶ μὲν οὖν σωφροσύνης τοσοῦτον εἶπεν· «Ος ἄν⁵² ἐμβλέψῃ γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἥδη ἐμοίχευσε τῇ²⁹⁰ καρδίᾳ παρὰ τῷ Θεῷ» [Mt 5, 28] . . . , καὶ· «Ος γαμεῖ ἀπολελυμένην ἀφ' ἑτέρου ἀνδρός, μοιχάται» [Mt 5, 32] . . . «Ωσπερ καὶ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διταγμίας ποιούμενοι ἀμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί, καὶ οἱ προσβλέποντες γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς. Οὐ γάρ μόνον δ μοιχεύων ἔργῳ ἐκβέβληται παρ' αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ δ μοιχεῦσαι βουλόμενος· ὡς οὐ τῶν ἔργων φανερῶν μόνον τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνθυμημάτων.

120 18. Οἵ [Πυθαγόρα, Πλάτωνι, . . .] κἀν δμοίως ἡμᾶς ἀπο-⁶⁰⁰ δέξασθε οὐχ ἡττον ἐκείνων Θεῷ πιστεύοντας, ἀλλὰ μᾶλλον, οἱ

118 14. Qui olim stupris gaudebamus, nunc casti moniam unice³⁰ amplexum; qui magicis etiam artibus utebamur, bono et ingenito³² nos consecravimus Deo; qui pecuniarum et possessionum vias omnibus antiquiores habebamus, nunc etiam ea quae possidemus in commune conferimus et cum indigentibus quibusque communiamus; qui mutuis odiis et caedibus pugnabamus et cum iis qui tribules nostri non essent communem focum ob diversa instituta non habebamus, nunc, postquam Christus apparuit, convictores sumus, et pro inimicis oramus; et qui nos inquis odiis prosequuntur, eos suadendo flectere conamur, ut, qui secundum praeclara Christi praecepta vixerint, bonam spem habeant eadem se ac nos a dominatore omnium Deo consecuturos.

119 15. Itaque de castitate tantumdem dixit: *Qui inspicerit mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est in corde aīpud Deum . . .*⁵², et: *Qui dicit repudiatam ab altero viro, moechatur. . .* Quemadmodum etiam ii qui ex lege humana duplex matrimonium inueniunt, ita et qui mulierem aspiciunt ad concupiscendum eam, peccatores sunt apud magistrum nostrum. Non enim is solum ab eo eicitur qui re et actu moechatur, sed etiam qui moechari vult; quippe cum Deo non facta solum, sed etiam cogitata pateant.

120 18. Quibus [Pythagorae, Platonis etc.] nos saltem aequē approbate,⁶⁰⁰ qui non minus quam illi, immo magis, Deo credimus, quippe cum

118. MG 6, 348; Kr 10.
120. MG 6, 356; Kr 16,

119. MG 6, 349; Kr 11.

καὶ τὰ νεκρούμενα καὶ εἰς τὴν βαλλόμενα πάλιν ἀπολήψεσθαι ἔχουτῶν σώματα προσδοκῶμεν· ἀδύνατον μηδὲν εἶναι Θεῷ λέγοντες. 19. Καὶ [τί] κατανοοῦντι ἀπιστότερον ἂν μᾶλλον δόξαι, ἢ εἰ ἐν σώματι μὴ ὑπῆρχομεν καὶ τις ἔλεγεν, ἐκ μικρᾶς τινος ῥανίδος τῆς τοῦ ἀνθρωπείου σπέρματος, δυνατὸν δύστεα τε καὶ νεῦρα καὶ σάρκας εἰκονοποιηθέντα, οὐα δρῶμεν, γενέσθαι; . . . Ἀλλ' ὃν τρόπον τὴν ἀρχὴν οὐκ ἀν ἐπιστεύσατε ἐκ τῆς μικρᾶς ῥανίδος δυνατὸν τοιούτους γενέσθαι, καὶ δρᾶτε γινομένους· τὸν αὐτὸν τρόπον λογίσασθε, ὅτι διαλυθέντα καὶ δίκην σπερμάτων εἰς τὴν διαλυθέντα τὰ ἀνθρώπεια σώματα, κατὰ καιρὸν προστάξει Θεοῦ ἀναστῆναι, καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδύσασθαι, οὐκ ἀδύνατον.

⁵⁹⁴ 21. Ἀπαθανατίζεσθαι δὲ ἡμεῖς μόνους δεδιδάγμεθα τοὺς 121
ὅσιας καὶ ἐναρέτως ἐγγὺς Θεῷ βιούντας, κολάζεσθαι δὲ τοὺς
ἀδίκως, καὶ μὴ μεταβάλλοντας, ἐν αἰωνίῳ πυρὶ πιστεύομεν.

²⁵ 30. "Οπως δὲ μὴ τις ἀντιτίθεις ἡμῖν, τί κωλύει καὶ τὸν 122
παρ' ἡμῖν λεγόμενον Χριστόν, ἀνθρωπὸν ἐξ ἀνθρώπων ὄντα,
μαρικῇ τέχνῃ ἀς λέγομεν δινάμεις πεποικέναι, καὶ δόξαι διὰ
²⁴ τοῦτο Υἱὸν Θεοῦ εἶναι, τὴν ἀπόδειξιν ἦδη ποιησόμεθα, οὐ τοῖς
λέγουσι πιστεύοντες, ἀλλὰ τοῖς προφητεύουσι πρὸν ἡ γενέσθαι,
κατ' ἀνάγκην πειθόμενοι, διὰ τὸ καὶ ὅψει ὡς προεφητεύθη
δρᾶν γενόμενα καὶ γινόμενα· ἥπερ μεγίστη καὶ ἀληθεστάτη
ἀπόδειξις καὶ ὑμῖν, ὡς νομίζομεν, φανήσεται.

31. *De Christo praedicto a prophetis, v. K 52.*

122*

nostra etiam corpora, mortua et in terram coniecta, nos rursus
recepturos speremus, nihil non posse a Deo fieri asserentes. 19. Et
quid incredibilius videatur attente consideranti, quam si in corpore
non essemus nobisque diceret aliquis ex parva quadam humani
seminis gutta ossa et carnes ea quam videmus forma fieri posse? . . .
Sed quemadmodum numquam omnino credidissetis tales vos ex
parva gutta fieri posse, et tamen factos videtis, eodem modo fieri
posse existimare ut dissoluta hominum corpora et instar seiminum
in terram resoluta, Dei iussu certo tempore resurgent et incorrup-
tionem induant.

⁵⁹⁴ 21. Nos immortalitatem eos consequi solos didicimus, qui se 121
vitae sanctitate et virtute Deo appropinquant; qui autem improbe
vivunt nec se convertunt, eos igne aeterno credimus puniri.

²⁵ . 30. Sed ne quis nobis opponat nihil obstare, quo minus et is, 122
qui apud nos dicitur Christus, homo ex hominibus, arte magica
quaes dicimus miracula ediderit, ac propterea Filius Dei esse visus
²⁴ sit, iam demonstrationem instituemus, non dicentibus credentes, sed
futura antequam fiant prædicentibus necessario fidem habentes,
eo quod ipsis oculis ita, ut prædicta fuerant, evenisse et evenire
videamus: quae sane demonstratio vobis quoque, ut arbitramur,
maxima et verissima videbitur.

123 43. Τὰς τιμωρίας, καὶ τὰς κολάσεις, καὶ τὰς ἀγαθὰς ἀμοιβὰς 366 κατ’ ἀξίαν τῶν πράξεων ἐκάστου ἀποδίδοσθαι διὰ τῶν προφητῶν μαθόντες, καὶ ἀληθὲς ἀποφαινόμεθα. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο ἔστιν, ἀλλὰ καθ’ εἴμαρμένην πάντα γίνεται, οὔτε τὸ ἐφ’ ἡμῖν ἔστιν δλως. Εἰ γὰρ εἴμαρται τόνδε τινὰ ἀγαθὸν εἶναι, καὶ τόνδε 371 φαῦλον, οὐθ’ οὗτος ἀποδεκτός, οὐδὲ ἑκεῖνος μεμπτέος. Καὶ 294 αὖ εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλά, δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον τένος, ἀναίτιόν ἔστι τῶν διπωσδήποτε πραττομένων. Ἀλλ’ διτὶ ἐλευθέρᾳ προ- 221 αιρέσει καὶ κατορθοὶ καὶ σφάλλεται, οὕτως ἀποδείκνυμεν. Τὸν αὐτὸν ἀνθρωπὸν τῶν ἐναντίων τὴν μετέλευσιν ποιούμενον δρῶμεν. . . . Οὐδὲ γὰρ ἦν ἀξιος ἀμοιβῆς ἢ ἐπαίνου, οὐκ ἀφ’ ἑαυτοῦ ἐλόμενος τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τοῦτο τενόμενος· οὐδὲ εἰ κακὸς ὑπῆρχε, δικαίως κολάσεως ἐτύγχανεν, οὐκ ἀφ’ ἑαυτοῦ τοιούτος ὥν, ἀλλ’ οὐδὲν δυνάμενος εἶναι ἔτερον παρ’ ὅ ἐγεγόνει.

124 52. Δύο γὰρ αὐτοῦ [Χριστοῦ] παρουσίας προεκήρυξαν οἱ 400 προφῆται· μίαν μέν, τὴν ἥδη τενομένην, ὡς ἀτίμου καὶ παθητοῦ ἀνθρώπου· τὴν δὲ δευτέραν, ὅταν μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν μετὰ τῆς ἀγγελικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς παραγενήσεσθαι κεκήρυκται, ὅτε καὶ τὰ σώματα ἀνεγερεῖ πάντων τῶν τενομένων ἀνθρώπων· 599 καὶ τῶν μὲν ἀξίων, ἐνδύσῃ ἀφθαρσίαν· τῶν δ’ ἀδίκων, ἐν αἰσθήσει αἰώνιᾳ μετὰ τῶν φαύλων δαιμόνων εἰς τὸ αἰώνιον 594 πῦρ πέμψει.

123 43. Poenas et supplicia et bonas remunerations secundum 366 meritum actionum cuiusque reddi per prophetas edocti, et verum manifestamus. Nam si hoc non est, sed secundum fatum omnia fiunt, nihil omnino est penes nos. Si enim fatum est hunc bonum 371 esse, et hunc malum, neque ille laudandus est, neque iste vitu- 294 perandus. Ac rursus si non electione libera, ad fugiendum turpia et eligendum honesta virtutem habet humanum genus, innocens est quidquid agat. Sed libera animi inductione hominem vel bene 221 agere vel male sic demonstramus. Hominem eumdem in contrariis transcurrere videimus. . . . Non enim remuneratione aut laude dignus foret, si ex se ipso bonum non eligeret, verum ita natus esset; nec merito, si malus esset, puniretur, ut qui non ex sese talis foret, sed aliud ab eo, quod natus fuisset, esse non posset.

124 52. Iduos enim illius [Christi] adventus praedixerunt prophetae, 400 unum quidem, qui iam exhibitus est, tamquam despicti et passibilis hominis, alterum autem, quando cum gloria e caelis una cum angelico suo exercitu adventurus praedicatur; quando et corpora 599 resuscitabit omnium, quicumque exstiterunt, hominum, ac dignorum quidem corpora induet incorruptione, iniquorum autem in perpetuo sensu cum pravis daemonibus in ignem perpetuum mittet. 594

123. MG 6, 392; Kr 35.

124. MG 6, 404; Kr 43.

24 53. Τίνι γάρ ἀν λόγῳ ἀνθρώπῳ σταυρωθέντι ἐπειθόμεθα, 125
 428 ὅτι πρωτότοκος τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ ἐστι, καὶ αὐτὸς τὴν κρίσιν
 τοῦ παντὸς ἀνθρωπείου γένους ποιήσεται, εἰ μὴ μαρτύρια, πρὸν
 ἡ ἐλθεῖν αὐτὸν ἀνθρωπον γενόμενον, κεκηρυγμένα περὶ αὐτοῦ
 εὑρομεν, καὶ οὕτως γενόμενα δρῶμεν;

55. *De gloria crucis, v. Κ' 53.*

125*

459 61. "Οσοι ἀν πεισθῶσι καὶ πιστεύωσιν ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὑφ' 126
 473 ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι, καὶ βιοῦν οὕτως δύνα-
 σθαι ὑπισχνῶνται, εὔχεσθαι τε καὶ αἰτεῖν νηστεύοντες παρὰ τοῦ
 Θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἄφεσιν διδάσκονται, ἡμῶν συνευχο-
 μένων καὶ συνηστευόντων αὐτοῖς. Ἐπειτα ἄγονται ὑφ' ἡμῶν
 461 ἔνθα ὕδωρ ἐστί, καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, δὸν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ
 441 ἀναγεννήθημεν, ἀναγεννῶνται. Ἐπ' ὀνόματος γάρ τοῦ Πατρὸς
 465 τῶν ὄλων καὶ Δεσπότου Θεοῦ, καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ
 462 Χριστοῦ, καὶ Πνεύματος Ἅγιου, τὸ ἐν τῷ ὕδατι τότε λουτρὸν
 ποιοῦνται . . . Καὶ λόγον δὲ εἰς τοῦτο παρὰ τῶν ἀποστόλων
 ἐμάθομεν τοῦτον.

24 63. Ἀλλ' εἰς ἀπόδειξιν γεγόνασιν οἵδε οἱ λόγοι [προφητικοί], 127
 447 ὅτι Γίδος Θεοῦ καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦς ὁ Χριστός ἐστι, πρό-
 373 τερον Λόγος ὢν, καὶ ἐν ἴδεᾳ πυρὸς ποτὲ φανείς, ποτὲ δὲ καὶ
 375 408 ἐν εἰκόνι ἀσωμάτων· νῦν δὲ διὰ θελήματος Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ
 ἀνθρωπείου γένους ἀνθρωπὸς γενόμενος, ὑπέμεινε καὶ παθεῖν
 δόσα αὐτὸν ἐνήργησαν οἱ δαίμονες διατεθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνοήτων

24 53. Quomodo enim homini crucifixo crederemus eum esse 125
 428 primogenitum ingenito Deo, ac iudicium de universo genere hu-
 mano facturum, nisi testimonia de eo, antequam homo factus
 veniret, praedicata inveniremus, eaque eventu confirmata vide-
 reimus?

459 61. Quicumque persuasum habuerint et crediderint vera esse 126
 473 quae a nobis docentur et dicuntur, seque ita vivere posse pro-
 miserint, ii precari et ieunantes priorum peccatorum veniam a
 Deo petere docentur, nobis una precantibus et ieunantibus. Deinde
 461 eo ducuntur a nobis ubi aqua est, et eodem regenerationis modo
 141 regenerantur, quo et ipsi sumus regenerati. Nam in nomine
 465 Parentis universorum ac Domini Dei, ac salvatoris nostri Iesu
 462 Christi, et Spiritus Sancti, lavacrum in aqua tunc suscipiunt. . . .
 Hanc autem huius rei rationem ab apostolis accepimus.

24 63. Haec autem [prophetarum testimonia] ideo diximus, ut Filium 127
 147 Dei et legatum esse Iesum Christum demonstraremus; qui quidem,
 373 cum antea Verbum esset, ac modo in specie ignis, modo in
 375 408 imagine incorporea visus esset, nunc voluntate Dei pro humano
 genere homo factus, ea etiam perpeti sustinuit, quaecumque in
 eum insani Iudei, daemonum impulsu, moliti sunt. . . . *Nemo*

Ιουδαίων. . . . «Ούδεις ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, καὶ οἵς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ» [Mt 11, 27]. Ιουδαῖοι οὖν ἡγησάμενοι ἀεὶ τὸν Πατέρα τῶν δλων λελαληκέναι τῷ Μωσεῖ, τοῦ λαλήσαντος αὐτῷ ὅντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, δις καὶ ἄγγελος καὶ ἀπόστολος κέκληται, δικαίως ἐλέγχονται καὶ διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὡς οὔτε τὸν Πατέρα οὔτε τὸν Υἱὸν ἔγνωσαν. Οἱ γάρ τὸν Υἱὸν Πατέρα φάσκοντες εἶναι ἐλέγχονται μήτε τὸν Πατέρα ἐπιστάμενοι, μήθ' διτὶ ἐστὶν Υἱὸς τῷ Πατρὶ τῶν δλων γινώσκοντες· δις καὶ Λόγος πρωτότοκος ὃν τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ὑπάρχει. Καὶ πρότερον διὰ τῆς τοῦ πυρὸς μορφῆς καὶ εἰκόνος ἀσωμάτου τῷ Μωσεῖ καὶ τοῖς ἑτέροις προφήταις ἐφάνη· νῦν δ' ἐν χρόνοις τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς, ὡς προείπομεν, διὰ παρθένου ἀνθρωπος γενόμενος κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλήν, ὑπὲρ σωτηρίας τῶν πιστεύοντων αὐτῷ, καὶ ἔξουθενθῆναι καὶ παθεῖν ὑπέμεινεν, ἵνα ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν θάνατον.

128 65. Ἐπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος,⁴⁹³ καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος· καὶ οὗτος λαβὼν αἶνον καὶ⁴⁹⁴ δόξαν τῷ Πατρὶ τῶν δλων διὰ τοῦ ὄντος τοῦ Υἱοῦ καὶ¹⁴¹ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου ἀναπέμπει· καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ κατηξιώσθαι τούτων παρ' αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ποιεῖται· οὐ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς δὲ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων· ἀμήν. Τὸ δὲ ἀμήν τῇ ἔβραϊδι φωνῇ τὸ γένοιτο σημαίνει. Εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος, καὶ

cognovit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, et quibus Filius revelaverit. Patrem igitur universorum Iudei semper cum Moyse collocutum existimantes, cum is qui locutus est Filius Dei esset, qui et angelus et legatus vocatus est, merito et a propheticō Spiritu et ab ipso Christo arguuntur, quod nec Patrem nec Filiū noverint. Nam qui Filiū Patrem esse dicunt, hi arguuntur, quod nec Patrem sciant, nec Filiū esse universorum Patri cognoscant. Qui, cum Verbum sit primogenitum Dei, Deus etiam est. Ac prius quidem Moysi et ceteris prophetis in specie ignis et imagine incorporeā visus est; nunc autem, vestri imperii temporibus, ex virginē, ut iam diximus, homo factus secundum Patris voluntatem, pro eorum salute qui illi credunt et pro nihilo haberi et pati sus-⁴¹⁴ tinuit, ut mortuus et resurgens mortem vinceret.

128 65. Deinde ei qui fratribus praeest panis affertur et poculum⁴⁹³ aquae et vini; quibus ille acceptis laudem et gloriam universorum⁴⁹⁴ Parenti per nomen Filii et Spiritus Sancti emittit, et gratiarum¹⁴¹ actionem pro his ab illo acceptis donis prolixe exsequitur. Postquam preces et gratiarum actionem absolvit, populus omnis acclamat: amen; amen autem hebraea lingua idem valet ac fiat. Postquam vero is qui praeest gratiarum actionem absolvit, et po-

έπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν
 500 διάκονοι διδόσασιν ἐκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ
 502 εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὑδατος, καὶ τοῖς οὐ παρ-
 507 οῦσιν ἀποφέρουσι.

505 66. Καὶ ἡ τροφὴ αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχαριστία· ἥς
 οὐδὲν ἄλλω μετασχεῖν ἔξον ἔστιν ἢ τῷ πιστεύοντι ἀληθῆ εἶναι
 τὰ δεδιδαγμένα ὑφ' ἡμῶν, καὶ λουσαμένῳ τὸ ὑπέρ ἀφέσεως
 ἀμαρτιῶν καὶ εἰς ἀναγέννησιν λουτρόν, καὶ οὕτως βιοῦντι ὡς
 485 δὲ Χριστὸς παρέδωκεν. Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν
 490 πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ' ὃν τρόπον διὰ Λόγου Θεοῦ
 σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς δὲ σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σάρκα καὶ
 αἷμα ὑπέρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ τὴν δι' εὐχῆς
 λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἔξ οὐδὲν
 495 καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκο-
 500 ποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἰναι. Οἱ
 γὰρ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπὲρ αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν,
 505 δὲ καλεῖται εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐντετάλθαι αὐτοῖς τὸν
 510 Ἰησοῦν· λαβόντα ἄρτον, εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· «Τοῦτο ποιεῖτε
 515 εἰς τὴν ἀνάμνησίν μου· τουτέστι τὸ σῶμά μου» [Lc 22, 19]·
 καὶ τὸ ποτήριον δομοίως λαβόντα καὶ εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν·
 «Τοῦτό ἔστι αἷμά μου» [Mt 26, 28], καὶ μόνοις αὐτοῖς μεταδοῦ-
 ναι. “Οπέρ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν
 520 τίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες. “Οπι γὰρ ἄρτος
 καὶ ποτήριον ὑδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μυουμένου τελεταῖς
 μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε, ἢ μαθεῖν δύνασθε.

500 pulus omnis acclamavit, ii qui apud nos dicuntur diaconi paneim,
 502 vinum et aquam in quibus gratiae actae sunt unicuique praesentium
 507 participanda distribuunt et ad absentes perferunt.

505 66. Atque hoc alimentum apud nos vocatur eucharistia, cuius
 nemini alii licet esse participi, nisi qui credat vera esse quae do-
 cemus, atque illo ad remissionem peccatorum et regenerationem
 485 lavacro ablutus fuerit, et ita vivat, ut Christus tradidit. Neque
 enim ut communem panem neque ut communem potum ista su-
 490 mimus; sed quemadmodum per Verbum Dei caro factus Iesus
 Christus salvator noster et carnem et sanguinem habuit nostrae
 salutis causa, sic etiam illam alimoniam, in qua per precem ipsius
 verba continentem gratiae actae sunt, ex qua sanguis et carnes
 nostrae per mutationem aluntur, incarnati illius Iesu et carnem
 495 et sanguinem esse edocti sumus. Nam apostoli in commentariis
 suis, quae vocantur evangelia, ita sibi mandasse Iesum tradiderunt:
 eum scilicet accepto pane, cum gratias egisset, dixisse: *Hoc facite
 in meam commemorationem; hoc est corpus meum;* et poculo simi-
 liter accepto actisque gratiis dixisse: *Hic est sanguis meus, ipsi-
 que solis tradidisse.* Atque id quidem etiam in Mithrae mysteriis
 ut fieret, pravi daemones imitati docuerunt; nam panem et poculum
 aquae in mysteriis eius qui initiatur, quibusdam verbis additis,
 apponi, aut scitis aut discere potestis.

129 67. Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἦ¹⁴ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τίνυ προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἔτιχωρεῖ.

Apologia II.

130 6. Ὄνομα δὲ τῷ πάντων Πατρὶ Θετόν, ἀγεννήτῳ ὅντι, οὐκ¹⁰⁹ ἔστιν· φὶ γὰρ ἂν καὶ ὀνόματι προσατορεύηται, πρεσβύτερον ἔχει τὸν θέμενον τὸ ὄνομα. Τὸ δὲ πατήρ, καὶ θεός, καὶ κτίστης, καὶ κύριος, καὶ δεσπότης, οὐκ ὀνόματά ἔστιν, ἀλλ' ἐκ τῶν εὐποιῶν καὶ τῶν ἔργων προσρήσεις. Ὁ δὲ Γιὸς ἐκείνου, διόνοιος λεγόμενος κυρίως ιδίος, διάλογος πρὸ τῶν ποιημάτων,¹⁵⁷ καὶ συνών, καὶ γεννώμενος, δτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα¹⁸¹ ἔκτισε καὶ ἐκόσμησε· Χριστὸς μέν, κατὰ τὸ κεχρῖσθαι καὶ κοσμῆσαι τὰ πάντα δι' αὐτοῦ τὸν Θεόν, λέγεται· ὄνομα καὶ αὐτὸ περιέχον ἄγνωστον σημασίαν· δν τρόπον καὶ τὸ Θεὸς προσαγόρευμα οὐκ ὄνομά ἔστιν, ἀλλὰ πράγματος δυσεξηγήτου⁹¹ ἐμφυτος τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων δόξα. Ἰησοῦς δὲ καὶ ἀνθρώπου καὶ σωτῆρος ὄνομα καὶ σημασίαν ἔχει. Καὶ γὰρ καὶ⁴¹³ ἀνθρωπος, ὡς προέφημεν, γέγονε, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς βουλὴν ἀποκηθεὶς ὑπὲρ τίνυ πιστευόντων ἀνθριπών καὶ καταλύσει τῶν δαιμόνων.

131 13. Τὸν γὰρ ἀπὸ ἀγεννήτου καὶ ἀρρήτου Θεοῦ Λόγου μετὰ³⁷⁴ τὸν Θεὸν προσκυνοῦμεν καὶ ἀγαπῶμεν, ἐπειδὴ καὶ δι' ἡμᾶς⁴¹⁰

129 67. Solis dicta die omnium sive urbes sive agros incolentium¹⁴ in eumdem locum fit conventus, et commentaria apostolorum aut scripta prophetarum leguntur, quoad licet per tempus.

130 6. Nomen autem universorum Parenti, eo quod ingenitus sit,¹⁰⁹ nullum inditum est; quocumque enim nomine appelletur, antiquiore habet eum qui nomen imposuit. Haec autem, pater, deus, conditor, dominus, herus, non sunt nomina, sed ex beneficiis et operibus appellationes. Eius autem Filius, qui solus proprie¹⁵⁷ filius dicitur, Verbum, antequam mundus crearetur; quod et una cum eo aderat, et genitum est, cum per illud omnia initio condidit¹⁸¹ et ornavit; hic, inquam, Filius, eo quod unctus sit et per eum Deus omnia ornaverit, Christus vocatur; quo quidem et ipso nomine res significatur incognoscibilis, quemadmodum Dei appellatio non nomen est, sed rei non enarrabilis insita naturae hominum opinio.⁹¹ Iesus autem et hominis et salvatoris nomen et significationem habet; nam et homo factus est, ut antea diximus, de Iei et Patris⁴¹³ voluntate partu editus, pro credentibus hominibus et ad daemonum eversionem.

131 13. Natum enim ex ingenito et ineffabili Deo Verbum post³⁷⁴ Deum adoramus et amamus; quandoquidem propter nos homo⁴¹⁰

129. MG 6, 429; Kr 58.

130. MG 6, 453; Kr 65.

131. MG 6, 465; Kr 72.

402 ἀνθρωπος γέγονεν, δπας καὶ τῶν παθῶν τινας ἡμετέρων συμ-
μέτοχος γενόμενος, καὶ ιασιν ποιήσηται.

Dialogus cum Tryphone Iudeo, post 150/55.

218 5. Εἰ δ' ὁ κόσμος γεννητός, ἀνάγκη καὶ τὰς ψυχὰς γεγονέ- 132
ναι, καὶ οὐκ εἶναι ποι τάχα. Διὰ γάρ τοὺς ἀνθρώπους ἐγένοντο
καὶ τὰ ἄλλα ζῷα, εἰ δὲ κατ' ίδίαν, καὶ μὴ μετὰ τῶν ίδίων
σωμάτων φήσεις αὐτὰς γεγονέναι.

Οὗτας δοκεῖ δρθῶς ἔχειν. — Οὐκ ἄρα ἀθάνατοι; — Οὔκ,
ἐπειδὴ καὶ ὁ κόσμος γεννητὸς ἡμῖν ἐφάνη. — Ἐλλὰ μὴν οὐδὲ
ἀποθνήσκειν φημὶ πάσας τὰς ψυχὰς ἐτώ· ἔρμαιον γάρ ήν ὡς
526 ἀληθῶς τοῖς κακοῖς. Ἐλλὰ τί; Τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν, ἐν
κρείττονι ποι χώρῳ μένειν, τὰς δὲ ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν
χειρονι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένας χρόνον τότε. Οὗτας αἱ
μέν, ἀξιαι τοῦ Θεοῦ φανεῖσθαι, οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔπι· αἱ δὲ
κολάζονται ἔστι ἀν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι δ Θεὸς
Θέλη. . . . “Οσα γάρ ἔστι μετὰ τὸν Θεὸν ή ἔσται ποτέ, ταῦτα
φύσιν φθαρτὴν ἔχειν, καὶ οἴλα τε ἔξαφανισθῆναι καὶ μὴ εἶναι
ἔπι. Μόνος γάρ ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος δ Θεός, καὶ διὰ
τοῦτο Θεός ἔστι· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα μετὰ τοῦτον γεννητὰ καὶ
φθαρτά. Τούτου χάριν καὶ ἀποθνήσκουσιν αἱ ψυχαὶ καὶ κολά-
ζονται.

219 6. Ἡ ψυχὴ ήτοι ζωὴ ἔστιν, ή ζωὴν ἔχει. Εἰ μὲν οὖν ζωὴ 133
ἔστιν, ἄλλο τι ἀν ποιήσειε ζῆν, οὐχ ἔαυτήν, ὡς καὶ κίνησις

402 factus est, ut passionum nostrarum particeps factus medicinam
illis faceret.

218 5. Quodsi mundus genitus est, necesse est animas quoque 132
genitas esse, ac posse nullas esse. Sunt enim factae hominum et
ceterorum animalium causa, si omnino separatim ac non una cuin
propriis corporibus genitas dices.

Videtur hoc recte se habere. — Non ergo immortales sunt? —
Non: siquidem statuimus mundum esse genitum. — Non tamen
perire dico omnes animas: vere enim de lucro id esset improbis.
586 Quid igitur? Piorum quidem animas in meliore loco manere, ini-
quorum autem et malorum in deteriore, iudicii tempus exspectantes.
Sic istae, cum Deo dignae iudicatae fuerint, non iam moriuntur;
hac vero puniuntur, quamdiu eas esse et puniri Deus voluerit. . . .
Quaecumque enim post Deum sunt aut erunt aliquando, ea na-
turam habent corruptioni obnoxiam, ac talia sunt ut aboleri possint
ac iam nulla esse. Solus enim Deus est qui nec genitus sit nec
corruptioni obnoxius, ac propterea Deus est; reliqua vero omnia,
quae post eum sunt, genita et corruptioni obnoxia. Hoc ipsum
causa est, cur animae et moriantur et puniantur.

218 6. Anima vel vita est, vel vitam habet. Quodsi vita est, aliud 133
quidpiam vivere faciat, non se ipsam: sicut et motus aliud quid-

132. MG 6, 488; A (= Archambault) 1, 29.

133. MG 6, 489; A 1, 34.

ἄλλο τι κινήσειε μᾶλλον ἢ ἔαυτήν. "Οτι δὲ Ζῆψ ψυχή, οὐδεὶς ἀντείποι. Εἰ δὲ Ζῆψ, οὐ Ζωὴ οὐσία Ζῆψ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς Ζωῆς· ἔτερον δέ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐκείνου οὖν μετέχει· Ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ Ζῆψ αὐτὴν δὲ Θεὸς βούλεται· οὔτως ἄρα καὶ οὐ μεθέξει ποτέ, ὅταν αὐτὴν μὴ θέλοι Ζῆψ. Οὐ γάρ δι' αὐτῆς ἐστι τὸ Ζῆψ, ὡς τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ ὥσπερ ἄνθρωπος οὐ διαπαντός ἐστιν, οὐδὲ σύνεστιν ἀεὶ τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα, ἀλλ' ὅτε ἂν δέη λυθῆναι τὴν ἀρμονίαν ταύτην, καταλείπει ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα, καὶ δὲ ἄνθρωπος οὐκ ἐστιν· οὔτως καὶ ὅταν δέη τὴν ψυχὴν μηκέτι εἶναι, ἀπέστη ἀπ' αὐτῆς τὸ ζωτικὸν πνεῦμα, καὶ οὐκ ἐστιν ἡ ψυχὴ ἔτι, ἀλλὰ καὶ αὐτή, δόθεν ἐλήφθη, ἐκεῖσε χωρεῖ πάλιν.

134 23. Τὴν δὲ περιτομὴν [δὲ Ἀβραάμ] εἰς σημεῖον, ἀλλ' οὐκ εἰς⁴⁴² δικαιοσύνην ἔλαβεν, ὡς καὶ αἱ γραφαὶ καὶ τὰ πράγματα ἀναγκάζει ήμάς ὁμολογεῖν. "Ωστε δικαίως εἴρητο περὶ ἐκείνου τοῦ λαοῦ, διτὶ ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, ἡ οὐ περιτμηθήσεται τῇ ήμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ. Καὶ τὸ μὴ δύνασθαι δὲ τὸ θῆλυ γένος τὴν σαρκικὴν περιτομὴν λαμβάνειν, δείκνυσιν διτὶ εἰς σημεῖον ἡ περιτομὴ αὕτη δέδοται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔργον δικαιοσύνης. Τὰ γάρ δίκαια καὶ ἐνάρετα ἄπαντα δομοίως καὶ τὰς θηλείας δύνασθαι φυλάσσειν δὲ Θεός ἐποίησεν.

135 41. Καὶ ἡ τῆς σεμιδάλεως δὲ προσφορά, ὡς ἄνδρες, ἔλεγον,⁵¹⁴ ἡ ὑπὲρ τῶν καθαριζομένων ἀπὸ τῆς λέπρας προσφέρεσθαι παραδοθεῖσα, τύπος ἦν τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας, δὸν εἰς

piam moveat potius quam se ipsum. Animam autem vivere, nemo negaverit. Sed si vivit, non ideo vivit, quod vita sit, sed quod vitae particeps. Aliud autem id quod alicuius est particeps, aliud id ipsum cuius est particeps. Vitae autem anima est particeps, eo quod eam Deus vivere velit; sic etiam particeps aliquando non erit, cum eam Deus vivere nolet. Neque enim ut Dei, ita etiam animae propria vita est. Sed quemadmodum homo non semper constat, neque perpetuo corpus cum anima coniunctum est, sed, cum solvi oportet hanc harmoniam, relinquit corpus anima, nec iam exstat homo; sic etiam, cum animam non iam esse oportuerit, discedit ab ea spiritus vitalis, nec iam exstat anima, sed et ipsa, unde educta est, eo revertitur.

✓ 134 23. Circumcisionem [Abraham] in signum, non ad iustitiam ac-⁴⁴² cepit, ut scripturac et res ipsae nos cogunt confiteri. Quocirca iure de populo illo dictum est animam quae octavo die non circumcideretur ex genere suo exterminatum iri. Nam quod genus muliebre circumcisionem accipere non potest, id argumento est illam in signum datam esse, non ut opus iustitiae; sic enim Deus mulieres fecit, ut, quae iustitiam et virtutem spectant, ea pariter ipsae quoque omnia observare possent.

135 41. Similac quoque oblatio, o viri, aiebam, praescripta pro iis⁵¹⁴ qui a lepra purgabantur, figura erat panis eucharistiae, quem

134. MG 6, 528; Λ 1, 108.

135. MG 6, 564; Λ 1, 182.

483 ἀνάμινησιν τοῦ πάθους οὗ ἔπαθεν ὑπὲρ τῶν καθαιρομένων τὰς
ψυχὰς ἀπὸ πάσης πονηρίας ἀνθρώπων, Ἰησοῦς Χριστὸς δ
516 Κύριος ἡμῶν παρέδωκε ποιεῖν. . . . Περὶ μὲν τῶν ὑφ' ὑμῶν
τότε προσφερομένων θυσιῶν λέγει δὲ Θεός, ὡς προέφην, διὰ
Μαλαχίου, ἐνὸς τῶν δώδεκα· «Οὐκ ἔστι θέλημά μου ἐν ὑμῖν,
κτλ.» [Mal 1, 10 sqq.] Περὶ δὲ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ ὑφ' ἡμῶν
τῶν ἐθνῶν προσφερομένων αὐτῷ θυσιῶν, τουτέστι τοῦ ἄρτου
τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου δμοίως τῆς εὐχαριστίας,
προλέγει τότε, εἰπὼν καὶ τὸ ὅνομα αὐτοῦ δοξάζειν ἡμᾶς, ὑμᾶς
δὲ βεβηλοῦν.

374 48. Οὐκ ἀπόλλυται τὸ τοιοῦτον εἶναι Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, 136
ἐὰν ἀποδεῖξαι μὴ δύνωμαι δτι καὶ προϋπήρχεν Υἱὸς τοῦ ποιητοῦ
375 τῶν ὅλων, Θεὸς ὢν, καὶ γεγέννηται ἀνθρωπος διὰ τῆς παρ-
377 θένου. Ἀλλὰ ἐκ παντὸς ἀποδεικνυμένου δτι οὔτός ἔστιν δ
Χριστὸς δ τοῦ Θεοῦ, δστις οὔτος ἔσται, ἐὰν δὲ μὴ ἀποδεικνύω
402 δτι προϋπήρχε, καὶ γεννηθῆναι ἀνθρωπος δμοιοπαθῆς ἡμῖν,
σάρκα ἔχων, κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ὑπέμεινεν, ἐν τούτῳ
πεπλανῆσθαι με μόνον λέγειν δίκαιον, ἀλλὰ μὴ ἀρνεῖσθαι δτι
οὔτός ἔστιν δ Χριστός, ἐὰν φαίνηται ὡς ἀνθρωπος ἐξ ἀνθρώ-
πων γεννηθείς, καὶ ἐκλογῇ γενόμενος εἰς τὸ[ν] Χριστὸν εἶναι
ἀποδεικνύηται. Καὶ γάρ εἰσί τινες, ὡς φίλοι, ἔλεγον, ἀπὸ τοῦ
ἡμετέρου γένους δμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν εἶναι, ἀνθρωπὸν
δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι· οἵς οὐ συντίθεμαι,
οὐδὲ ἀν πλεῖστοι ταῦτα μοι δοξάσαντες εἴποιεν· ἐπειδὴ οὐκ

483 Dominus noster Iesus Christus, in recordationem passionis quam
subiit ad purificandas hominum animas ab omni iniuritate, fieri
516 praecepit. . . . De sacrificiis quidem quae a vobis offerebantur, sic
Deus, ut iam dixi, per Malachiam, unum ex duodecim, loquitur:
Non est voluntas mea in vobis, etc. De iis autem sacrificiis, quae
in omni loco a nobis gentibus offeruntur ei, hoc est de pane
eucharistiae et de calice similiter eucharistiae, iam tum praedicit,
illud etiam addens, nomen suum a nobis glorificari, a vobis autem
profanari.

374 48. Nequaquam irritum erit quod demonstravi, hunc esse 136
Christum Dei, si demonstrare non possim illum etiam praeexistisse
375 Filium creatoris universorum, Deum existentem, et hominem ex
377 virginē genitum esse. Sed cum omnino demonstratum sit hunc
esse Christum Dei, qualiscumque ille sit, si non demonstravero
402 praeexistisse, et hominem perpessionibus nostris obnoxium et
carnem habentem nasci, secundum Patris voluntatem, sustinuisse,
in hoc tantum acquum fuit dicere me errasse, nequaquam autem
negare eum Christum esse, etiam si homo ex hominibus genitus
videatur, nec quidquam amplius demonstretur nisi cum electione
consecutum esse ut Christus esset. Sunt enim quidam, amici, ex
genere nostro, qui eum Christum esse confitentur, quamvis hominem
ex hominibus genitum esse pronuntient; quibus ego non assentior,
nec assentirer, etiamsi maxima pars quac mecum consentit idem

ἀνθρωπείοις διδάγμασι κεκελεύσ, εθα ύπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ πείθεσθαι, ἀλλὰ τοῖς διὰ τῶν μακαρίων προφητῶν κηρυχθεῖσι καὶ δι' αὐτοῦ διδαχθεῖσιν.

137 61. Μαρτύριον δὲ καὶ ἄλλο ὑμῖν, ὡς φίλοι, ἔφην, ἀπὸ τῶν γραφῶν δώσω, δτι ἀρχὴν πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων δ Θεὸς γεγέννηκε δύναμίν τινα ἐξ ἑαυτοῦ λογικήν, ἥτις καὶ δόξα Κυρίου ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἀγίου καλεῖται, ποτὲ δὲ υἱός, ποτὲ δὲ κύριος³⁷⁴ δὲ σοφία, ποτὲ δὲ ἀγγελος, ποτὲ δὲ θεός, ποτὲ δὲ κύριος³⁷⁴ καὶ λόγος· ποτὲ δὲ ἀρχιστράτηγον ἑαυτὸν λέγει, ἐν ἀνθρώπου μορφῇ φανέντα τῷ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ. Ἐχειν γάρ πάντα προσονομάζεσθαι ἔκ τε τοῦ ὑπηρετεῖν τῷ πατρικῷ βουλήματι, καὶ ἐκ τοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς θελήσει γεγεν[ν]ησθαι. [Ἄλλ' οὐ τοιοῦτον]¹ δποιον καὶ ἐφ' ἡμῶν γενόμενον δρῶμεν· λόγον γάρ τινα προβάλλοντες, λόγον γεννῶμεν, οὐ κατὰ ἀποτομήν, ὡς ἐλαττωθῆναι τὸν ἐν ἡμῖν λόγον, προβαλλόμενοι· καὶ δποιον ἐπὶ πυρὸς δρῶμεν ἄλλο γενόμενον, οὐκ ἐλαττουμένου ἐκείνου ἐξ οὗ ἡ ἀναψις γέγονεν, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ μένοντος, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀναφθὲν καὶ αὐτὸ δν φαίνεται, οὐκ ἐλαττώσαν ἐκεῖνο ἐξ οὗ ἀνήφθη.

138 65. Οὐ γάρ τολμήσω τοῦτο [έναντίας εἰναι τὰς γραφὰς ἀλλή-⁷⁰ λαις] ποτε ἡ ἐνθυμηθῆναι ἡ εἰπεῖν· ἀλλ' ἐὰν τοιαύτη τις δοκοῦσα εἰναι γραφὴ προβληθῆ, καὶ πρόφασιν ἔχῃ ὡς ἐναντία οὐσα, ἐκ παντὸς πεπεισμένος δτι οὐδεμίᾳ γραφὴ τῇ ἐτέρᾳ ἐναντία ἐστίν, αὐτὸς μὴ νοεῖν μᾶλλον δμολογήσω τὰ είρημένα, καὶ τοὺς ἐνα-

diceret; neque enim humanis doctrinis iussi sumus ab ipso Christo credere, sed iis quae a beatis prophetis praedicata et ab ipso tradita sunt.

137 61. Alio etiam vobis ex scripturis testimonio, amici, demonstrabo¹⁵⁷ Deum ante omnes creaturas principium genuisse ex se ipso virtutem quamdam rationalem, quae et gloria Domini a Spiritu Sancto vocatur, ac nunc filius, nunc sapientia, nunc angelus, nunc deus, nunc dominus et verbum, interdum etiam archiducem se ipse³⁷⁴ appellat, Iesu filio Nave apparens (habet enim has omnes appellationes ex eo, quod Patris voluntati ministret et voluntate de Patre¹⁶³ genitus sit). Quale est quod in nobis fieri videmus; aliquem enim sermonem proferentes, sermonem gignimus, nec tamen cum abscissione qua sermo ille, qui in nobis est, dum eum proferimus, imminuat; quale est etiam quod videmus ex igne alium ignem nasci, non imminuto illo ex quo hic accensus est; et qui ex eo accensus est, exstat ipse et appetit, nec eum imminuit ex quo accensus est.

138 65. [Scripturas inter se pugnare] numquam audebo nec cogitare nec dicere, sed si qui proponatur scriptura quae eiusmodi esse videatur et practextum, quasi esset alteri contraria, praebeat, cum persuasum habeam nullam scripturam alteri contrariam esse, fatebor potius me non intellegere quae dicuntur, et iis, qui scripturas inter se

¹ «Videntur haec iniecta ab indocto librario» (Otto).

137. MG 6, 613; Λ 1, 282.

138. MG 6, 625; Λ 1, 305.

τίας τὰς γραφὰς ὑπολαμβάνοντας τὸ αὐτὸ φρονεῖν μᾶλλον ἐμοὶ πεῖσαι ἀγωνίσομαι.

¹⁴ 88. Ἰωάννου γὰρ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ Ἱορδάνου, καὶ «κη-

¹⁷ 139
¹⁸ ρύσσοντος βάπτισμα μετανοίας» [Mc 1, 4; Lc 3, 3], καὶ «Ζώνην
¹⁹ δερματίνην καὶ ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμῆλου» [Mt 3, 4; cf. Mc
²⁰ 1, 6] μόνον φοροῦντος, καὶ μηδὲν ἐσθίοντος πλὴν «ἄκριδας
καὶ μέλι ἄγριον» [Mc 1, 6; cf. Mt 3, 4], οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον
αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστόν [cf. Lc 3, 15]. πρὸς οὓς καὶ αὐτὸς
ἔβοَا· «Οὐκ εἰμὶ δὲ Χριστός» [Io 1, 20], ἀλλὰ «Φωνὴ βοῶντος»
[Mt 3, 3; Mc 1, 3; Lc 3, 4; Io 1, 23]. «ἴζει γὰρ δὲ ἴσχυρότερός
μου» [Mc 1, 7; cf. Mt 3, 11; Lc 3, 16], «οὐ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ
ὑποδήματα βαστάσαι» [Mt 3, 11].

⁴¹⁹ 95. Καὶ γὰρ πᾶν γένος ἀνθρώπων εὑρεθήσεται ὑπὸ κατάραν 140
δν. . . . Εἰ οὖν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Χριστὸν ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς
γένους ἀνθρώπων δὲ Πατήρ τῶν δλων τὰς πάντων κατάρας
ἀναδέξασθαι ἐβουλήθη, εἰδὼς δτι ἀναστήσει αὐτὸν σταυρωθέντα
καὶ ἀποθανόντα, διὰ τοῦτο ὡς κεκατηραμένου τοῦ ὑπομείναντος
κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ταῦτα παθεῖν τὸν λόγον ποιείτε,
καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἑαυτοὺς θρηνεῖτε; Εἰ γὰρ καὶ δὲ Πατήρ αὐτὸν
καὶ αὐτὸς παθεῖν ταῦτα αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου γένους
ἐνήργησεν, ὑμεῖς οὐχὶ ὡς γνώμῃ Θεοῦ ὑπηρετοῦντες τοῦτο
ἐπράξατε. Οὐδὲ γὰρ τοὺς προφήτας ἀναιροῦντες εὐσέβειαν
εἰργάσασθε. Καὶ μή τις ὑμῶν λεγέτω· Εἰ δὲ Πατήρ αὐτὸν
ἡθέλησε ταῦτα παθεῖν, ἵνα τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἴασις γένηται
[cf. Is 53, 5] τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲν ἡδικήσαμεν. Εἰ

pugnare suspicantur, ut idem potius ac ego sentiant, persuadere
conabor.

¹⁴ 88. Cum sederet ad Iordanem Ioannes et *baptisma paenitentiae* 139
¹⁷ *praeedicaret*, ac tantummodo *zonam pelliceam et vestem* tantum ex
¹⁸ *cameli pilis* contextam gestaret, nec quidquam praeter *locustas et*
¹⁹ *mel agreste* ederet, suspicabantur homines eum esse Christum.

Ad quos ipse clamabat: *Non ego sum Christus, sed vox clamantis;*
veniet enim fortior me, cuius non sum dignus ut calceamenta portem.

⁴¹⁹ 95. Omne humanum genus maledictioni obnoxium reperietur. . . . 140
Igitur si pro hominibus ex omni genere suum etiam Christum
Parens universorum maledictiones omnium in se suscipere voluit,
cum futurum sciret ut eum crucifixum et mortuum suscitaret ad
vitam, cur de eo, qui secundum Patris voluntatem haec pati non
refugit, quasi is maledictus fuisset, ita loquimini, ac non potius
vosmetipsos lugetis? Etsi enim ab ipso etiam illius Patre per-
fectum est, ut haec pro humano genere pateretur, nequaquam vos
id fecistis ut Dei consilio inserviretis; neque enim in prophetis
occidendis pietatem coluistis. Nec quisquam ex vobis dicat: Si
voluit Pater haec cum pati, ut eius livore genus humanum sana-
retur, nihil nos iniqui fecimus. Quodsi haec ita dicitis, ut vos

μὲν οὖν μετανοοῦντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, καὶ ἐπιγνύντες τοῦτον εἶναι τὸν Χριστόν, καὶ φυλάσσοντες αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, ταῦτα φήσετε, ἄφεσις ὑμῖν τῶν ἀμαρτιῶν ὅτι ἔσται προεῖπον.

141 100 Καὶ Υἱὸν Θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν [Χριστόν] ἐν τοῖς ³⁷³ ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες, καὶ Υἱὸν ¹⁴ ³⁷³ αὐτὸν λέγοντες, νενοίκαμεν καὶ πρὸ πάντων ποιημάτων ἀπὸ τοῦ Πατρὸς δυνάμει αὐτοῦ καὶ βουλῇ προελθόντα (ὅς καὶ σοφία καὶ ἡμέρα καὶ ἀνατολὴ καὶ μάχαιρα καὶ λίθος καὶ ὥρδος καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ, κατ' ἄλλον καὶ ἄλλον τρόπον ἐν τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις προσηγόρευται)· καὶ διὰ τῆς παρθένου ⁴³³ ἀνθρωπος γεγονέναι, ἵνα καὶ δι' ἣς δόσοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ὄφεως παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, καὶ διὰ ταύτης τῆς δόσοῦ καὶ κατάλυσιν λάβῃ. Παρθένος γάρ οὖσα Εὕα καὶ ἄφθορος, τὸν λόγον τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφεως συλλαβοῦσα, παρακοὴν καὶ θάνατον ἔτεκε. Πίστιν δὲ καὶ χαρὰν λαβοῦσα Μαρία ἡ παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ Γαβριὴλ ἀγγέλου, διτὶ Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' αὐτὴν ἐπελεύσεται, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει αὐτήν, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς ἄγιόν ἔστιν Υἱὸς Θεοῦ, ἀπεκρίνατο· «Γένοιτο μοι κατὰ τὸ ὅμιλα σου» [I.c 1, 38].

142 102. ‘Ως ἐγίνωσκε [ὁ Θεός] καλὸν εἶναι γενέσθαι, ἐποίησεν ²⁰³ αὐτεξουσίους πρὸς δικαιοπραξίαν καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους, καὶ χρόνους ὥρισε μέχρις οὗ ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι τὸ αὐτεξουσίον ἔχειν αὐτούς.

eorum quae peccatis paeniteat, atque hunc Christum esse agnoscatis eiusque mandata servetis, iam dixi futuram vobis peccatorum remissionem.

141 100. Cum eum [Christum] Filium Dei esse in commentariis apostolorum legamus, et Filium dicimus illum et esse intellegimus, ¹⁴ ³⁷³ ac ante omnes res creatas ex Patre, ipsius virtute et voluntate, prodiisse (qui quidem et sapientia et dies et oriens et gladius et lapis et virga et Iacob et Israel alio atque alio modo in prophetarum libris appellatus est), et ex virginе hominem esse factum, ⁴³³ ut, qua via initium orta a serpente inobedientia accepit, eadem et liberationem acciperet. Eva enim cum virgo esset et incorrupta, sermone serpentis concepto, inobedientiam et mortem peperit. Maria autem virgo, cum fidem et gaudium perceperisset, nuntianti angelō Gabrieli laetum nuntium, nempe Spiritum Domini in eam superventurum et virtutem Altissimi ei obumbraturam, ideoque et quod nasceretur ex ea sanctum esse Filium Dei, respondit: *Fiat mihi secundum verbum tuum.*

142 102. Ut praeclarum [Deus] esse iudicabat, liberos ad iustitiae ²⁰³ observationem angelos et homines creavit, ac tempore definivit ²²¹ quoad bonum esse iudicaret eos libero uti arbitrio.

141. MG 6, 709; Λ 2, 122.

142. MG 6, 713; Λ 2, 130.

¹⁴ 103. Ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι ἡ φῆμι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων 143
αὐτοῦ [Χριστοῦ] καὶ τῶν ἔκείνοις παρακολουθησάντων συντετάχ-
¹⁹ θοι, ὅτι «ἰδρὼς ὥσεὶ Θρόμβοι κατεχεῖτο» [cf. Lc 22, 44], αὐτοῦ
εὔχομένου καὶ λέγοντος· «Παρελθέτω, εἰ δυνατόν, τὸ ποτήριον
τοῦτο» [Mk 26, 39].

³⁷ 110. Καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν δὲ ἐκφοβῶν καὶ δουλαγωγῶν ἡμᾶς 144
τοὺς ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν πεπιστευκότας κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν,
ζι φανερόν ἔστι. Κεφαλοτομούμενοι γάρ, καὶ σταυρούμενοι, καὶ
θηρίοις παραβαλλόμενοι, καὶ δεσμοῖς καὶ πυρί, καὶ πάσαις τοῖς
ἄλλαις βασάνοις, ὅτι οὐκ ἀφιστάμεθα τῆς δμολογίας, δῆλόν
ἔστιν· ἀλλ’ ὅσψπερ ἀν τοιαῦτά τινα γίνηται, τοσούτῳ μᾶλλον
ἄλλοι πλείονες πιστοὶ καὶ θεοσεβεῖς διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ
Ἰησοῦ γίγνονται. Ὁποῖον ἐὰν ἀμπέλου τις ἐκτέμῃ τὰ καρπο-
φορήσαντα μέρη, εἰς τὸ ἀναβλαστήσαι ἐτέρους κλάδους καὶ
εὐθαλεῖς καὶ καρποφόρους ἀναδίδωσι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ
ἐφ' ἡμιῶν γίνεται.

117. *De propagatione christianismi, v. K 59.*

144*

¹⁵⁴ 128. Ἀτμητον δὲ καὶ ἀχώριστον τοῦ Πατρὸς ταύτην τὴν 145
δύναμιν ὑπάρχειν, ὅνπερ τρόπον τὸ τοῦ ἡλίου φασὶ φῶς ἐπὶ¹⁹
γῆς εἶναι ἀτμητον καὶ ἀχώριστον ὄντος τοῦ ἡλίου ἐν τῷ οὐρανῷ,
καὶ ὅταν δύσῃ, συναποφέρεται τὸ φῶς· οὕτως δὲ Πατήρ, ὅταν
βούληται, λέγουσι, δύναμιν αὐτοῦ προπηδᾶν ποιεῖ· καὶ ὅταν
¹⁹⁸ βούληται, πάλιν ἀναστέλλει εἰς ἕαυτόν. Κατὰ τούτον τὸν τρόπον
καὶ τοὺς ἀγγέλους ποιεῖν αὐτὸν διδάσκουσιν. Ἄλλ’ ὅτι μὲν
οὖν εἰσιν ἀγγελοι, καὶ ὅτι μένοντες, καὶ μὴ ἀναλυόμενοι εἰς

¹⁴ 103. In commentariis quos ab eius [Christi] apostolis eorumque 143
discipulis scriptos dico, proditum est sudorem veluti guttas sanguinis
ex eo defluxisse, cum precaretur ac diceret: *Si fieri potest, transeat
calix iste.*

³⁷ 110. Neminem esse qui nos in Iesum per totum orbem terrarum 144
³¹ credentes exterreat et in servitatem redigat, in promptu est. Dum
enim gladio percutimus, dum crucifigimus, dum feris tradimus et
vinculis et igni et omnibus aliis tormentis, a confessione, ut mani-
festum est, non discedimus. Sed quanto magis magisque talia
nobis infliguntur, eo plures alii per nomen Iesu-fideles et pii fiunt.
Quemadmodum vitis, si quis partes illas amputet quae fructum
ferunt, ita proficit, ut alios florentes et fructiferos palmites rursus
proferat, idem nobis quoque evenit.

¹⁵⁴ 128. Hanc virtutem a Patre abscindi aut separari non posse, 145
quemadmodum lux solis in terra abscindi et separari nequit a sole
qui est in caelo, et cum sol occiderit, lux simul occidit; sic, cum
vult Pater, inquiunt, facit ut virtus eius prosiliat; rursus cum vult,
¹⁹⁸ illam ad se ipsum reflectit. Eodem modo angelos etiam ab illo
fieri docent. Sed angelos quidem semper esse ac semper manere,

143. MG 6, 717; Λ 2, 140.

144. MG 6, 729; Λ 2, 166.

145. MG 6, 776; Λ 2, 256.

έκεινο ἐξ οὗπερ γεγόνασιν, ἀποδέδεικται· καὶ ὅτι δύναμις αὕτη ἦν καὶ Θεὸν καλεῖ ὁ προφητικὸς λόγος, διὰ πολλῶν ὡσάυτως ἀποδέδεικται, καὶ ἄγγελον, οὐχ ὡς τὸ τοῦ ἥλιου φῶς ὀνόματι μόνον ἀριθμεῖται, ἀλλὰ καὶ ἀριθμῷ ἔτερόν τι ἐστι, καὶ ἐν τοῖς προειρημένοις διὰ βραχέων τὸν λόγον ἐξήτασα, εἰπών τὴν ¹⁵⁶ δύναμιν ταύτην γεγεννῆσθαι ἀπὸ τοῦ Πατρός, δυνάμει καὶ βουλῇ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐ κατὰ ἀποτομήν, ὡς ἀπομεριζομένης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, δποια τὰ ἀλλα πάντα μεριζόμενα καὶ τεμνόμενα οὐ τὰ αὐτά ἐστιν ἀ καὶ πρὶν τμηθῆναι· καὶ παραδείγματος χάριν παρειλήφειν τὰ ὡς ἀπὸ πυρὸς ἀναπτόμενα πυρὰ ἔτερα δρῶμεν, οὐδὲν ἐλαττουμένου ἐκείνου ἐξ οὐ ἀναφθῆναι πολλὰ δύνανται, ἀλλὰ ταύτου μένοντος.

146 141. Ἐὰν μετανοήσωσι, πάντες βουλόμενοι τυχεῖν τοῦ παρὰ ³⁵⁵ τοῦ Θεοῦ ἐλέους δύνανται, καὶ μακαρίους αὐτοὺς ὁ λόγος προλέγει εἰπών· «Μακάριος ὃ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἀμαρτίαν» [Ps 31, 2]· τοῦτο δέ ἐστιν, ὡς μετανοήσας ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασι, τῶν ἀμαρτημάτων παρὰ τοῦ Θεοῦ λάβῃ ἀφεσίν, ἀλλ' οὐχ ὡς ὑμεῖς ἀπατᾶτε ἑαυτούς, καὶ ἀλλοι τινὲς ὑμῖν ὅμοιοι κατὰ τοῦτο, οἵ λέγουσιν ὅτι, κἀνταλλακτοῦσι, θεόν δὲ γινώσκουσιν, οὐ μὴ λογίσηται αὐτοῖς Κύριος ἀμαρτίαν.

[?] De resurrectione.

147 8. Ἀλλὰ μὴν καὶ [ὁ Θεός] κέκληκεν αὐτὴν [τὴν σάρκα] ἐπὶ ⁵⁹⁸ τὴν ἀνάστασιν, καὶ ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιαν ζωὴν. "Ἐνθα γὰρ

neque in id, ex quo exstitere, dissolvi demonstratum est. Illam autem virtutem, quam et Deum sermo propheticus, ut multis similiter demonstratum est, et angelum vocat, non solo nomine, ut lucem solis, numerari, sed et numero aliud quid esse, etiam supra breviter disserui; cum virtutem illam ex Patre genitam dicerem, ¹⁵⁶ virtute et voluntate ipsius, non vero per abscissionem, quasi Patris substantia divideretur, quemadmodum et cetera omnia, quae dividuntur et scinduntur, non eadem sunt ac antequam scinderentur; ac exempli causa sumpsi ignes, quos ex alio igne accendi vides, non imminuto illo, ex quo multi accendi possunt, sed eodem manente.

146 141. Si paenitentiam agant, omnes volentes assequi miseri-³⁵⁵ cordiam a Deo possunt, et beatos illos scriptura praedicat dicens: *Beatus cui non imputavit Dominus peccatum.* Hoc est, si peccatorum cum paeniteat, peccatorum a Deo accipit remissionem, sed non, sicut vosmetipso decipitis et alii quidam in hoc vobis similes, qui dicunt, etsi peccatores sint, modo Deum noverint, non imputare illis Dominum peccatum.

147 8. Verumtamen carnem quoque ad resurrectionem [Deus] vocavit, ⁵⁹⁸ eique vitam sempiternam promittit. Dum enim homini salutem

- τὸν ἄνθρωπον εὐαγγελίζεται σῶσαι, καὶ τῇ σαρκὶ εὐαγγελίζεται.
 216 Τί γάρ ἐστιν δὲ ἀνθρωπός, ἀλλ' ἡ τὸ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστῶς ζῶν λογικόν; Μή οὖν καθ' ἑαυτὴν ψυχὴ ἄνθρωπος; Οὔκ· ἀλλ' ἀνθρώπου ψυχή. Μή οὖν καλοῖτο σῶμα ἄνθρωπος; Οὔκ· ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται. Εἴπερ οὖν κατ' ἴδιαν μὲν τούτων οὐδέτερον ἄνθρωπός ἐστι, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀμφοτέρων συμπλοκῆς καλεῖται ἄνθρωπος, κέκληκε δὲ ὁ Θεός εἰς Ζωὴν καὶ ἀνάστασιν τὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸ μέρος, ἀλλὰ τὸ ὅλον κέκληκεν, διπέρ ἐστὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα.
- 220 10. Ἀνάστασίς ἐστι τοῦ πεπτωκότος σαρκίου. Πνεῦμα γάρ 148 οὐ πίπτει· ψυχὴ ἐν σώματι ἐστιν, οὐ ζῆ δὲ ἄψυχον. Σῶμα, ψυχῆς ἀπολειπούσης, οὐκ ἐστιν. Οἶκος γάρ τὸ σῶμα ψυχῆς· πνεύματος δὲ ψυχὴ οἶκος. Τὰ τρία ταῦτα τοῖς ἐλπίδα εἰλικρινῇ καὶ πίστιν ἀδιάκριτον ἐν τῷ Θεῷ ἔχουσι σωθήσεται.

[?] Cohortatio ad Graecos, 250/300.

- 65 8. Οὐκοῦν ἐπειδήπερ οὐδὲν ἀληθὲς περὶ θεοσεβείας παρὰ 149 τῶν ὑμετέρων διδασκάλων μανθάνειν ἐστὶ δυνατόν, ἵκανὴν ὑμῖν ἀπόδειξιν τῆς ἑαυτῶν ἀγνοίας διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους στάσεως παρεσχηκότων, ἀκόλουθον ἥγοῦμαι ἀνελθεῖν ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους προγόνους, τοὺς καὶ τοὺς χρόνους τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων πολλῷ προειληφότας, καὶ μηδὲν ἀπὸ τῆς ἴδιας αὐτῶν φαντασίας διδάξαντας ἡμᾶς, μηδὲ πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντας, ἢ τὰ ἀλλήλων ἀνατρέπειν πειρωμένους, ἀλλ' ἀφιλονείκως καὶ ἀστασιάστως τὴν παρὰ Θεοῦ δεξαμένους γνῶσιν καὶ ταύτην

216 annuntiat, hanc etiam annuntiat carni. Ecquid enim aliud est homo, quam ex anima et corpore animal rationale? An anima singulatum est homo? Nequaquam; sed est hominis anima. Num ergo corpus homo dicetur? Minime; sed hominis corpus dicetur. Quare si neutrum horum singulatum est homo, sed, quod ex ambo rum complexu constat, nominatur homo; si et Deus ad vitam et resurrectionem hominem vocavit, non partem eius, sed totum, hoc est animam et corpus, vocavit.

- 220 10. Resurrectio est carnis quae cecidit. Nam spiritus non cadit. 148 Anima in corpore est, quod siue anima non vivit. Corpus, anima discedente, non est. Nam dominus est animae corpus, et spiritus dominus anima. Tria haec in iis, qui sinceram spem et fidem minime dubiam habuerint in Deo, salvabuntur.

- 65 8. Igitur cum veri nihil ex magistris vestris de religione disci 149 possit, ut qui vobis idonea suae rerum ignorationis documenta mutuis dissensionibus præbuerint, sequi mihi videtur, ut ad maiores nostros recurramus, qui et multo antiquiores vestris fuere, nec quidquam proprio marte excogitatum nos docuerunt, nec inter se digladiati aut suas invicem opiniones evertere conati sunt, sed sincullo contentionis et partium studio scientiam a Deo acceperunt

διδάσκοντας ἡμᾶς. Οὕτε γὰρ φύσει οὕτε ἀνθρωπίνῃ ἐννοίᾳ οὕτω 66 μεγάλα καὶ θεῖα γινώσκειν ἀνθρώποις δυνατόν, ἀλλὰ τῇ ἀνωθεν ἐπὶ τοὺς ἀγίους ἄνδρας τηνικαῦτα κατελθούσῃ δωρεῇ, οἵς οὐ λόγων ἐδέησε τέχνης, οὐδὲ τοῦ ἑριστικῶς τι καὶ φιλονείκως εἰπεῖν, ἀλλὰ καθαρὸὺς ἔαυτοὺς τῇ τοῦ θείου Πνεύματος παρασχεῖν ἐνεργείᾳ, ἵν' αὐτὸ τὸ θεῖον ἐξ οὐρανοῦ κατιὸν πλῆκτρον, ὥσπερ ὀργάνῳ κιθάρας τινὸς ἢ λύρας τοῖς δικαίοις ἀνδράσι χρώμενον, τὴν τῶν θείων ἡμῖν καὶ οὐρανίων ἀποκαλύψῃ γνῶσιν.

150 22. Ἀναγκαῖον δὲ οἶμαι καὶ τούτῳ προσέχειν τὸν νοῦν, 189 οὐδὲ ποιητὴν αὐτὸν [τὸν Θεόν] δι Πλάτων, ἀλλὰ δημιουργὸν δονομάζει θεῶν, καίτοι πολλῆς διαφορᾶς ἐν τούτοις οὔσης κατὰ τὴν αὐτοῦ Πλάτωνος δόξαν. Ὁ μὲν γὰρ ποιητής, οὐδενὸς ἔτερου προσδεόμενος, ἐκ τῆς ἔαυτοῦ δυνάμεως καὶ ἔξουσίας ποιεῖ τὸ ποιούμενον· διὸ δὲ δημιουργός, τὴν τῆς δημιουργίας δύναμιν ἐκ τῆς ὑλῆς εἱληφώς, κατασκευάζει τὸ γινόμενον.

151 23. "Ωστε μάτην ἔοικεν δι Πλάτων ἀδύνατα χαρίζεσθαι τῷ 196 κατ' αὐτὸν δημιουργῷ, τοὺς ἄπαξ διὰ τὸ ἐξ ὑλῆς γεγενῆσθαι φθαρτοὺς καὶ αὐτοὺς τενομένους, αὐθις δι' αὐτοῦ ἀφθάρτους καὶ ἀλύτους ἐπαγγελλόμενος ἔσεσθαι. Τὴν γὰρ τῆς ὑλῆς δύναμιν, ἀγέννητον καὶ ἰσόχρονον καὶ ἡλικιῶτιν, κατὰ τὴν αὐτοῦ δόξαν, τοῦ δημιουργοῦ οὖσαν, ἀντιστατεῖν εἰκὸς τῇ αὐτοῦ βουλήσει. Τῷ γὰρ μὴ πεποιηκότι οὐδεμία ἔξουσία πρὸς τὸ μὴ γεγονός· ὥστε οὐδὲ βιασθῆναι αὐτὴν δυνατόν, τῆς ἔξωθεν πάσης ἀνάγκης ἐλευθέρων οὖσαν.

eamque nos docuerunt. Neque enim natura aut humani ingenii 66 acie res tam magnae ac divinae cognosci ab hominibus possunt, sed eo quod tum in sanctos homines descendebat dono, quibus quidem nec verborum artificio opus fuit, nec pugnaciter quidquam et rixandi studio dicere, sed puros se ipsos divini Spiritus operationi praebere, ut divinum illud delapsum e caelis plectrum, velut quedam citharac aut lyrae instrumento, ita iustis hominibus utens, divinarum nobis et caelestium rerum cognitionem recluderet.

150 22. Necessarium puto et hoc animadvertere, quod non creatorem 189 illum [Deum] Plato, sed opificem appellat deorum; cum inter utrumque plurimum sit, ipsius Platonis iudicio, discriminis. Creator enim, nulla re alia indigens, sua virtute et potestate id quod fit efficit; opifex vero, accepta ex materia condendi facultate, opus suum construit.

151 23. Videtur igitur Plato frustra opifici suo impossibilia largiri, 196 dum eos, qui semel corruptioni, utpote facti ex materia, obnoxii sunt, rursus illius beneficio a corruptione et dissolutione immunes fore pronuntiat. Nam materiae vim, utpote ingenitam, et, ut ipse opinatur Plato, aequalē opifici et coaequam, obluctari par est ipsius voluntati. Ei enim qui non creavit, nulla est in id, quod est increatum, potestas: unde nec vis ulla ei inferri potest, cum ab omni externa necessitate libera sit.

TATIANUS, saec. II.

Adversus Graecos oratio, ca 165.

102 4. Θεὸς δὲ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἔχει σύστασιν ἐν χρόνῳ, μόνος 152
 188 98 ἀναρχος ὢν, καὶ αὐτὸς ὑπάρχων τῶν ὅλων ἀρχή. Πνεῦμα δὲ
 Θεός, οὐ διῆκον διὰ τῆς ὑλῆς, πνευμάτων δὲ ὑλικῶν καὶ τῶν
 ἐν αὐτῇ σχημάτων κατασκευαστής, ἀράτος τε καὶ ἀναφῆς,
 87 αἰσθητῶν καὶ ἀοράτων αὐτὸς γεγονὼς πατήρ. Τοῦτον διὰ τῆς
 ποιήσεως αὐτοῦ ἴσμεν, καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὸ δόγματον
 τοῖς ποιημασι καταλαμβανόμεθα.

153 5. Θεὸς δὲ ἐν ἀρχῇ τὴν δὲ ἀρχὴν Λόγου δύναμιν παρειλή- 153
 181 φαμεν. Ὁ γὰρ Δεσπότης τῶν ὅλων, αὐτὸς ὑπάρχων τοῦ
 παντὸς δὲ ὑπόστασις, κατὰ μὲν τὴν μηδέπω γεγενημένην ποίσιν
 μόνος δὲ δὲ πᾶσα δύναμις δρατῶν τε καὶ ἀοράτων
 αὐτὸς ὑπόστασις δὲ, σὺν αὐτῷ τὰ πάντα διὰ λογικῆς δυνά-
 μεως, αὐτὸς καὶ δὲ Λόγος δὲ δὲ ἐν αὐτῷ ὑπέστησε. Θελήματι
 δὲ τῆς ἀπλότητος αὐτοῦ προπηδᾷ Λόγος· δὲ δὲ Λόγος, οὐ κατὰ
 κενοῦ χωρήσας, ἔργον πρωτότοκον τοῦ Πατρὸς γίνεται. Τοῦτον
 158 ἴσμεν τοῦ κόσμου τὴν ἀρχήν. Γέγονε δὲ κατὰ μερισμόν, οὐ
 κατὰ ἀποκοπήν. Τὸ γὰρ ἀποτμηθὲν τοῦ πρώτου κεχώρισται.
 τὸ δὲ μερισθέν, οἰκονομίας τὴν αἴρεσιν προσλαβόν, οὐκ ἐνδεῖ
 τὸν δθεν εἴληπται πεποίηκεν. Ὡσπερ γὰρ ἀπὸ μιᾶς δαδός
 ἀνάπτεται μὲν πυρὰ πολλά, τῆς δὲ πρώτης δαδὸς διὰ τὴν

102 4. Deus noster non esse coepit in tempore, cum, solus sine 152
 188 98 principio, ipse omnium sit principium. Spiritus Deus, non tamen
 materiam permeans spiritus, sed materialium spirituum et figura-
 rum, quae in materia sunt, opifex; et visu et tactu indeprehensus,
 quippe cum ipse sensibilium et invisibilium exstiterit parens. Hunc
 87 ex his quae creavit cognoscimus et potentiam invisibilem ex operi-
 bus apprehendimus.

153 5. Deus erat in principio; principium autem Verbi potentiam 153
 181 esse accepimus. Universorum enim Dominus, qui ipse est universi
 hypostasis, quatenus quidem nondum facta erat creatio, solus erat;
 quatenus autem ipse omnis potentia, visibilium et invisibilium
 hypostasis erat, apud ipsum omnia ab ipso et a Verbo qui in
 ipso erat, per rationalem potentiam sustentabantur. Voluntate
 autem simplicitatis eius prosilit Verbum; Verbum autem, non in
 vacuum progressum, fit opus primogenitum Patris. Hoc scimus
 158 esse mundi principium. Natum est autem per communicationem,
 non per abscissionem. Nam quod abscissum est, a primo separatur.
 Quod autem per communicationem progreditur voluntariam ad-
 ministrationem suscipiens, id eum non imminuit ex quo desumptum
 est. Quemadmodum enim ex una face multi ignes accenduntur,

152. MG 6, 813; TU Band 4, Heft 1 (ed. E. Schwartz, 1888), 4.

153. MG 6, 813; TU 4, 1, 5.

έξαιφιν τῶν πολλῶν δᾳδῶν οὐκ ἐλαττοῦται τὸ φῶς· οὕτω καὶ δὲ Λόγος, προελθὼν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς διυνάμεως, οὐκ ἀλογὸν πεποίηκε τὸν γεγενηκότα.

154 5. Οὔτε τὰρ ἄναρχος ἡ ὑλὴ καθάπερ δὲ Θεός, οὐδὲ διὰ 196 τὸ ἄναρχον καὶ αὐτὴ ἴσοδύναμος τῷ Θεῷ· γεννητὴ δὲ καὶ οὐχ ὑπὸ τοῦ ἄλλου γεγονυῖα, μόνου δὲ ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ 188 προβεβλημένη.

155 6. Καὶ σωμάτων ἀνάστασιν ἔσεσθαι πεπιστεύκαμεν μετὰ τὴν 598 τῶν δλων συντέλειαν, οὐχ ὡς οἱ Στωϊκοὶ δογματίζουσι κατά τινας κύκλων περιόδους, γινομένων ἀεὶ καὶ ἀπογινομένων τῶν αὐτῶν, οὐκ ἐπὶ τι χρήσιμον, ἅπαξ δέ, τῶν καθ' ἡμᾶς αἰώνων πεπερασμένων, καὶ εἰς τὸ παντελές, διὰ μόνων τῶν ἀνθρώπων τὴν σύστασιν, ἔσεσθαι, χάριν κρίσεως. . . . Κἀν τὰρ πάνυ 600 φληνάφους καὶ σπερμολόγους ἡμᾶς νομίσητε, μέλον οὐκ ἔστιν ἡμῖν, ἐπεὶ τούτῳ τῷ λόγῳ πεπιστεύκαμεν. “Ωσπερ τὰρ οὐκ ὃν πρὶν ἦ γενέσθαι τίς ἥμην οὐκ ἐγίνωσκον, μόνον δὲ ἐν ὑποστάσει τῆς σαρκικῆς ὑλῆς ὑπῆρχον, γεγονὼς δὲ δ μὴ πάλαι διὰ τῆς γενέσεως τὸ εἶναι πεπίστευκα· τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ γενόμενος καὶ διὰ θανάτου μηκέτι ὃν αὐθίς τε μηκέθ' δρώμενος, ἔσομαι πάλιν, ὥσπερ μὴ πάλαι γεγονὼς εἴτα γεννηθείς. Κἀν πῦρ ἔξαφανίσῃ μου τὸ σαρκίον, ἔξατμισθεῖσαν τὴν ὑλὴν δὲ κόσμος κεχώρηκεν· κἀν ἐν ποταμοῖς, κἀν ἐν θαλάσσαις ἐκδαπανηθῶ, κἀν ὑπὸ θηρίων διασπασθῶ, ταμείοις ἐναπόκειμαι πλουσίου Δεσπότου. Καὶ δὲ μὲν πτωχὸς καὶ ἄθεος οὐκ οἶδε

nec tamen primae facis, ob plures accensas faces, lux imminuitur;
sic Verbum ex Patris potentia prodiens genitorem Verbi expertem
non fecit.

154 5. Non caret initio materia quemadmodum Deus; nec Deo, 196 ut initii expers, parem habet potestatem; verum creata est, nec ab alio facta, sed a solo universorum opifice producta. 188

155 6. Corporum resurrectionem futuram credimus, cum omnia 598 fuerint absoluta; non, ut Stoici decernunt, secundum quosdam orbium circuitus iisdem semper nascentibus et pereuntibus, nullam ob rem utilē, sed semel, sacculis nostris absolutis, et in perpetuum, propter hominum solorum constitutionem, iudicīi causa. . . . Etiamsi 600 vobis omnino nugatores et blaterones videamur, parvi pendimus, cum hac ratione adducti crediderimus. Quemadmodum enim, cum non essem antequam nascerer, ignorabam quis essem, ac tantum in substantia carneae materiae exsistebam; genitus autem qui olim non eram, ex generatione consecutus sum ut me exsistere non dubitem; eodem modo genitus ac per mortem esse ac videri desinens, denuo exsistam, quemadmodum olim, cum non essem, postea genitus sum. Etiamsi mea caro igne evanescat, diffusam instar vaporis materiam mundus exceptit. Etiamsi in fluminibus, etiamsi in mari absumar, etiamsi a feris dilanier, thesauris recondor divitis Domini. Ac inopeim quidem et atheum latent quae re-

τὰ ἀποκείμενα· Θεὸς δὲ δ βασιλεύων, ὅτε βούλεται, τὴν δρατὴν αὐτῷ μόνῳ ὑπόστασιν ἀποκαταστήσει πρὸς τὸ ἀρχαῖον.

181 7. Λόγος τὰρ δ ἐπουράνιος, πνεῦμα τετονῶς ἀπὸ τοῦ 156
Πατρός, καὶ Λόγος ἐκ τῆς λογικῆς δυνάμεως, κατὰ τὴν τοῦ
γεννήσαντος αὐτὸν Πατρὸς μίμησιν, εἰκόνα τῆς ἀθανασίας τὸν
ἀνθρωπὸν ἐποίησεν, ἵνα, ὥσπερ η ἀφθαρσία παρὰ τῷ Θεῷ,
τὸν αὐτὸν τρόπον Θεοῦ μοῖραν ἀνθρωπος μεταλαβὼν ἔχῃ καὶ
198 τὸ ἀθάνατον. Ο μὲν οὖν Λόγος πρὸ τῆς τῶν ἀνδρῶν κατα-
203 σκευῆς ἀγγέλων δημιουργὸς γίνεται. Τὸ δὲ ἐκάτερον τῆς ποι-
221 ἡσεως εἶδος αὐτεξούσιον γέρονε, τάγαθοῦ φύσιν μὴ ἔχον, δ
371 πλὴν μόνον παρὰ τῷ Θεῷ, τῇ δὲ ἐλευθερίᾳ τῆς προαιρέσεως
ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκτελειούμενον· δπως δ μὲν φαῦλος δικαίως
κολάζηται δι' αὐτὸν τετονῶς μοχθηρός, δ δὲ δίκαιος χάριν
τῶν ἀνδραγαθημάτων ἀξίως ἐπαινῆται, κατὰ τὸ αὐτεξούσιον
τοῦ Θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα.

218 13. Οὐκ ἔστιν ἀθάνατος, ἀνδρες "Ελληνες, η ψυχὴ καθ' 157
ἔαυτὴν, θνητὴ δέ. Ἀλλὰ δύναται η αὐτὴ καὶ μὴ ἀποθνήσκειν.
Θνήσκει μὲν τὰρ καὶ λύεται μετὰ τοῦ σώματος, μὴ τινώσκουσα
598 τὴν ἀλήθειαν, ἀνίσταται δὲ εἰς ὕστερον ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ
κόσμου σὸν τῷ σώματι, θάνατον διὰ τιμωρίας ἐν ἀθανασίᾳ
λαμβάνουσα· πάλιν τε οὐ θνήσκει, καν πρὸς καιρὸν λιθῇ, τὴν
ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ πεποιημένη.

357 13. Γέρονε μὲν οὖν συνδίαιτον ἀρχῆθεν τὸ πνεῦμα τῇ ψυχῇ· 158
364 τὸ δὲ πνεῦμα ταύτην ἔπεσθαι μὴ βουλομένην αὐτῷ καταλέοιπεν.

condita sunt; regnator autem Deus conspicuam sibi soli substantiam, ubi volet, in pristinum statum revocabit.

181 7. Verbum enim illud caeleste, spiritus a Patre genitus, et 156
Verbum ex rationali potentia, ad imitationem Patris, a quo genitum est, imaginem immortalitatis hominem fecit; ut, quemadmodum immortalitas est apud Deum, sic homo, Dei portionis particeps 198 factus, immortalitatem etiam habeat. Verbum quidem ante homines 203
221 creatos angelorum fit opifex. Utraque autem opificii species libera 371
creata est, non habens naturam boni; id enim soli Deo inest, ab hominibus autem libera animi inductione perficitur, ut malus merito puniatur per se improbus factus; iustus autem ob recte facta iure laudetur, ut qui, libero utens arbitrio, voluntatem Dei transgressus non sit.

218 13. Non est immortalis per se ipsa, ο Graeci, anima, sed 157
mortalis. Potest tamen eadem non mori. Moritur enim et dis-
598 solvitur cum corpore, si veritatem ignoret; postea autem resurgit in fine mundi una cum corpore, mortem per supplicia in immortalitate accipiens. Rursus autem non moritur, etiamsi solvatur ad tempus, si Dei cognitione instructa sit.

357 13. Initio quidem exstitit spiritus animae convictor; sed spiritus 158
364 eam deseruit, cum nolle ipsum sequi. Ipsa autem, quasi scintillam

156. MG 6, 820; TU 4, 1, 7.
158. MG 6, 833; TU 4, 1, 14.

157. MG 6, 833; TU 4, 1, 14.

Ἡ δέ, ὥσπερ ἔναυσμα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ κεκτημένη καὶ διὰ τὸν χωρισμὸν τὰ τέλεια καθορᾶν μὴ δυναμένη, ζητοῦσα τὸν Θεόν, κατὰ πλάνην πολλοὺς θεοὺς ἀνετύπωσε, τοῖς ἀντισοφιστεύουσι δαίμοσι κατακολουθήσασα. Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ παρὰ πᾶσιν μὲν οὐκ ἔστι, παρὰ δέ τισι τοῖς δικαίως πολιτειομένοις καταγόμενον καὶ συμπλεκόμενον τῇ ψυχῇ, διὰ προαγορεύσεων ταῖς λοιπαῖς ψυχαῖς τὸ κεκρυμμένον ἀνήγγειλε.

- 159 15. Καὶ χρὴ λοιπὸν ἡμᾶς ὅπερ ἔχοντες ἀπολωλέκαμεν, τοῦτο ³⁵⁷ νῦν ἀναζητεῖν, Ζευγνύναι τε τὴν ψυχὴν τῷ Πνεύματι τῷ Ἀγίῳ, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν συζυγίαν πραγματεύεσθαι. . . . Ἄσαρκος μὲν οὖν ὁ τέλειος Θεός, ἄνθρωπος δὲ σάρξ· δεσμὸς δὲ τῆς σαρκὸς ²¹⁶ ψυχή, σχετικὴ δὲ τῆς ψυχῆς ἡ σάρξ. Τὸ δὲ τοιούτον τῆς συστάσεως εἶδος, εἰ μὲν ὡς ναὸς ἦ, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ βούλεται Θεὸς διὰ τοῦ πρεσβεύοντος Πνεύματος· τοιούτου δὲ μὴ ὄντος ²²⁸ τοῦ σκηνώματος, προῦχει τῶν θηρίων ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἔναρθρον φωνὴν μόνον· τὰ δὲ λοιπά, τῆς αὐτῆς ἐκείνοις διαίτης ἔστιν, οὐκ ὧν δομοίωσις τοῦ Θεοῦ.
- 160 21. Οὐ γάρ μωραίνομεν, ἀνδρες Ἔλληνες, οὐδὲ λήρους ³⁷⁴ ἀπαγγέλλομεν, Θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ γετονέναι καταγέλλοντες.

ATHENAGORAS.

Legatio pro Christianis, ca 177.

- 161 4. Ἡμῖν δέ, διαιροῦσιν ἀπὸ τῆς ὑλῆς τὸν Θεόν, καὶ δει- ¹⁸⁸ κνύουσιν ἔτερον μέν τι εἶναι τὴν ὑλην, ἄλλο δὲ τὸν Θεόν, καὶ

virtutis eius possidens, et quia separata erat, non valens ad contemplandum perfecta, quaerens Deum erravit et multos deos effinxit, ambulans post daemones qui in contrarium fallebant. Spiritus Dei omnibus quidem non inest, sed in quibusdam, iis qui iuste conversantur, residens, et conglutinatus animae, per praedictiones ceteris animabus abscondita nuntiavit.

- 159 15. Reliquum est, ut nos, quod habentes perdidimus, id nunc ³⁵⁷ requiramus, iungamusque animam Spiritui Sancto et coniunctionem ad Deum efficiamus. . . . Sine carne est perfectus Deus, homo autem caro; vinculum carnis, anima; continens autem animam, ²¹⁶ caro. Talis quidem constitutionis species si est quasi templum, commorari in ipso vult Deus per legatum Spiritum. Si tale non ²²⁸ est tabernaculum, praeceps beluis homo per articulatam vocem tantum, in ceteris vero eiusdem victus est ac illae, non autem similitudo Dei.

- 160 21. Non despimos, o Gracci, neque nugas praedicamus Deum ³⁷⁴ sub hominis forma natum nuntiantes.

- 161 4. Nobis autem, qui Deum a materia disiungimus, et aliud ¹⁸⁸ quidem materiam, aliud vero Deum esse, ac plurimo utrumque

159. MG 6, 837; TU 4, 1, 16.

160. MG 6, 832; TU 4, 1, 23.

161. MG 6, 897; Ge (=Geffcken) 123.

102 τὸ διὰ μέσου πολύ, τὸ μὲν γὰρ θεῖον ἀγέννητον εἶναι καὶ ἀῖδιον, νῷ μόνῳ καὶ λόγῳ θεωρούμενον, τὴν δὲ ὑλην τενητὴν καὶ φθαρτήν, μήτι οὐκ ἀλόγως τὸ τῆς ἀθεότητος ἐπικαλοῦσιν ὄνομα;

66 7. Ἡμεῖς δὲ ὧν νοοῦμεν καὶ πεπιστεύκαμεν ἔχομεν προ- 162 φήτας μάρτυρας, οἱ Πνεύματι ἐνθέψι ἐκπεφωνήκασι καὶ περὶ 254 τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῶν τοῦ Θεοῦ. Εἴποιτε δ' ἀν καὶ ὑμεῖς, συνέσει καὶ τῇ περὶ τὸ ὅντως θεῖον εὔσεβείᾳ τοὺς ἄλλους προϊχοντες, ὡς ἔστιν ἀλογον, παραλιπόντας πιστεύειν τῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ Πνεύματι ὡς ὅργανα κεκινηκότι τὰ τῶν προφητῶν στόματα, προσέχειν δόξαις ἀνθρωπίναις.

66 9. [Οἱ προφῆται] κατ' ἔκστασιν τῶν ἐν αἵτοις λογισμῶν, 163 κινήσαντος αὐτοὺς τοῦ θείου Πνεύματος, ἢ ἐνηργούμεντο ἐξ- εφώνησαν, σιγχρησαμένου τοῦ Πνεύματος ὥσει καὶ αὐλητὴς αὐλὸν ἐμπνεῖσα.

102 10. Τὸ μὲν οὖν ἀθεοὶ μὴ εἶναι, ἔνα τὸν ἀγένητον καὶ ἀῖδιον 164 98 καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθῆ καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀχώρητον, νῷ μόνῳ καὶ λόγῳ καταλαμβανόμενον, φωτὶ καὶ κάλλει καὶ πνεύ- ματι καὶ δινάμει ἀνεκδιηγήτῳ περιεχόμενον, ὑφ' οὗ γεγένηται 181 τὸ πᾶν διὰ τοῦ αὐτοῦ Λόγου καὶ διακεκόσμηται καὶ συγκρα- τεῖται, Θεὸν ἄγοντες, ἵκανῶς μοι δέδεικται. Νοοῦμεν γὰρ καὶ 141 Γιὸν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μὴ μοι γελοῖόν τις νομίσῃ τὸ υἷόν εἶναι 148

102 intervallo distare demonstramus (Deum enim increatum et aeternum esse, ac sola mente et ratione cognosci posse, materiam autem creatam corruptioni obnoxiam), nonne immerito atheorum nomen imponitur?

66 7. Nos autem eorum quae perspicimus et credimus testes habemus 162 prophetas, qui divino Spiritu afflati de Deo ac rebus divinis pro- 254 nuntiarunt. Atque id quidem ipsi quoque confirmabitis, qui pru- dentia et pietate in verum numen ceteros superatis, alienum esse a ratione, ut Dei Spiritui, qui prophetarum ora tamquam instru- menta pulsavit, credere superscedentes, humanis opinionibus ad- haereamus.

66 9. {Prophetæ} mente et animo extra se rapti, impellente Spiritu 163 Sancto, quae ipsis inspirabantur, ea sunt locuti, utente illis Spiritu Sancto velut si tibiam inflet tibicen.

102 10. Satis igitur demonstratum a me est atheos nos non esse, 164 98 qui unum ingenitum et aeternum tenemus Deum, invisibilem et 108 impassibilem, qui nec capi aut comprehendi potest, qui sola mente et ratione cognoscitur, ac luce et pulchritudine et spiritu ac po- 181 tentia non enarrabili circumdatus est, a quo denique omnia per ipsius Verbum et creata et ornata sunt, et conservantur. Agnoscamus 141 enim et Dei Filium. Nec quisquam ridiculum existimet Deo esse 148

162. MG 6, 904; Ge 125.

163. MG 6, 908; Ge 127.

164. MG 6, 908; Ge 127.

τῷ Θεῷ. Οὐ γάρ, ὡς ποιηταὶ μυθοποιοῦσιν, οὐδὲν βελτίους τῶν ἀνθρώπων δεικνύντες τοὺς Θεούς, ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἢ περὶ τοῦ Υἱοῦ πεφρονήκαμεν· ἀλλ' ἔστιν δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῦ Πατρὸς ἐν ἴδεα καὶ ἐνεργείᾳ. Πρὸς αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο, ἐνὸς ὅντος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὁντος δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πατρί, καὶ Πατρὸς ἐν Υἱῷ, ἐνότητι καὶ δυνάμει Πνεύματος, νοῦς καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ δι' ὑπερβολὴν συνέσεως σκοπεῖν ὑμῖν ἔπεισιν, δὲ παῖς τί βούλεται, ἐρῶ διὰ βραχέων πρώτον τέννημα εἶναι τῷ Πατρί, οὐχ ὡς γενόμενον, ἐξ ἀρχῆς τὰρ δὲ Θεὸς νοῦς ἀΐδιος ὃν εἶχεν αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ τὸν Λόγον, ἀΐδιως λογικὸς ὃν, ἀλλ' ὡς τῶν ὑλικῶν ξυμπάντων ἀποίου φύσεως καὶ γῆς ἀχρείας ὑποκειμένων δίκην, μεμιγμένων τῶν παχυμερεστέρων πρὸς τὰ κουφότερα ἐπ' αὐτοῖς, ἴδεα καὶ ἐνέργεια εἶναι προελθών.... Καίτοι καὶ αὐτὸς τὸ ἐνέργον τοῖς ἐκφωνοῦσι¹⁶⁷ προφητικῶς "Ἄγιον Πνεῦμα ἀπόρροιαν εἶναι φαμεν τοῦ Θεοῦ, ἀπορρέον καὶ ἐπαναφερόμενον ὡς ἀκτῖνα ἡλίου. Τίς οὖν οὐκ¹⁵² ἀπορήσαι, λέγοντας Θεὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν Θεὸν καὶ Πνεῦμα "Άγιον, δεικνύντας αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῇ ἐνώσει δύναμιν καὶ τὴν ἐν τῇ τάξει διαίρεσιν, ἀκούσας ἀθέους καλουμένους; Καὶ οὐκ ἐπὶ τούτοις τὸ θεολογικὸν ἡμῶν ἵσταται μέρος· ἀλλὰ¹⁹⁸ καὶ πλήθος ἀγρέλων καὶ λειτουργῶν φαμεν, οὗς δὲ ποιητὴς καὶ δημιουργὸς κόσμου Θεὸς διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ Λόγου διένειμε, καὶ διέταξε περὶ τε τὰ στοιχεῖα εἶναι καὶ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ καὶ τὴν τούτων εύταξίαν.

filium. Neque enim, ut poetae fabulantur, qui nihilo meliores hominibus inducunt deos, ita de Deo et Patre aut de Filio sentimus. Sed est Filius Dei Verbum Patris in idea et operatione; ab eo eius et per eum facta omnia, cum Pater et Filius unum sint. Cum autem Pater sit in Filio, et Filius in Patre, unitate et virtute Spiritus, mens et Verbum Patris est Filius Dei. Quod si vobis pro summa vestra intelligentia inquirere subeat, quid sibi velit filius, dicam breviter primam esse Patris progeniem, non quod factus sit (ab aeterno enim Deus habebat in se ipso Verbum, utpote ab aeterno rationalis), sed quod prodierit, ut omnium materialium rerum, quae instar informis naturae et inertis terrae, partibus crassioribus commixtis cum levioribus, iacebant, idea et actus foret. . . . Spiritum Sanctum, qui in prophetis operatur, effluentiam¹⁶⁷ Dei esse dicimus, emanantem et redeuntem veluti radium solis. Quis igitur non miretur, cum atheos vocari audiat eos, qui Deum¹⁵² Patrem et Filium Deum et Spiritum Sanctum asserunt, ac eorum et in unione potentiam et in ordine distinctionem demonstrant? Neque his tamen theologiae nostrae ratio continetur; sed et multi-¹⁹⁸ tudinem angelorum et ministrorum agnoscimus, quos creator et opifex mundi Deus per Verbum suum distribuit et ordinavit, ut circa elementa, caelos, mundum et quae in eo sunt, eorumque temperationem versarentur.

141 24. Ὡς τὰρ Θεόν φαμεν καὶ Υἱὸν τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ 165
 Πνεῦμα Ἀγίου, ἐνούμενα μὲν κατὰ δύναμιν, τὸν Πατέρα, τὸν
 162 Υἱόν, τὸ Πνεῦμα, διτὶ νοῦς, λόγος, σοφία Υἱὸς τοῦ Πατρός,
 168 καὶ ἀπόρροια, ὡς φῶς ἀπὸ πυρός, τὸ Πνεῦμα· οὕτως καὶ
 ἔτερας εἶναι δυνάμεις κατειλήμμεθα περὶ τὴν ὑλὴν ἔχούσας καὶ
 δι’ αὐτῆς.

118 31. Εἰ μὲν τὰρ ἔνα τὸν ἐνταῦθα βίον βιώσεσθαι πεπείσμεθα, 166
 290 κἀνταῦθα βίον δουλεύοντας σαρκὶ καὶ αἷματι ἢ κέρδους
 ἢ ἐπιθυμίας ἐλάττους γενομένους ἀμαρτεῖν. Ἐπεὶ δὲ ἐφεστη-
 κέναι μὲν οὓς ἐννοοῦμεν, οὓς λαλοῦμεν, καὶ νύκτωρ καὶ μεθ’
 ἡμέραν τὸν Θεὸν οἴδαμεν, πάντα δὲ φῶς αὐτὸν ὅντα, καὶ τὰ
 ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν δρᾶν, πεπείσμεθα, τοῦ ἐνταῦθα ἀπαλλα-
 γέντες βίου, βίον ἔτερον βιώσεσθαι ἀμείνονα ἢ κατὰ τὸν ἐνθάδε,
 610 καὶ ἐπουράνιον, οὐκ ἐπίγειον (ὡς ἀν μετὰ Θεοῦ καὶ σὺν Θεῷ
 ἀκλινεῖς καὶ ἀπαθεῖς τὴν ψυχὴν, οὐχ ὡς σάρκες, κἀνταῦθα βίον
 592 ἀλλ’ ὡς οὐράνιον πνεῦμα, μενοῦμεν): ἢ συγκαταπίπτοντες τοῖς
 λοιποῖς χείρονα καὶ διὰ πυρός (οὐ τὰρ καὶ ἡμᾶς, ὡς πρόβατα
 ἢ ὑποζύγια, πάρεργον καὶ ἵνα ἀπολοίμεθα καὶ ἀφανισθείμεν
 ἔπλασεν δ Θεός), ἐπὶ τούτοις οὐκ εἰκὸς ἡμᾶς ἐθελοκακεῖν, οὐδὲ
 αὐτοὺς τῷ μεγάλῳ παραδιδόναι κολασθησομένους δικαστῇ.

575 33. Οὐ τὰρ μελέτῃ λόγων, ἀλλ’ ἐπιδείξει καὶ διδασκαλίᾳ 167
 577 ἔργων τὰ ἡμέτερα· ἢ οὗτος τις ἔτέχθη μένειν, ἢ ἐφ’ ἐνὶ γάμῳ.

141 24. Quemadmodum enim Deum dicimus et Filium Verbum 165
 ipsius, et Spiritum Sanctum, unitos secundum virtutem, Patrem et
 162 Filiū et Spiritum Sanctum, quia mens, verbum et sapientia Filius
 198 Patris, effluvium autem, ut lumen ab igne, Spiritus; sic alias esse
 potestates accepimus, quae circa materiam et ope materiae prin-
 cipatum exercent.

118 31. Si hanc tantum vitam nos victuros crederemus, tum sane 166
 290 locus esset suspicandi nos carni et sanguini inservientes, vel avaritia
 aut cupiditate victos peccare. Sed cum iis quae cogitamus quae-
 que loquimur, Deum noctem diemque adesse sciamus, eumque
 persuasum habeamus, cum totus lumen sit, ea etiam quae in cor-
 dibus nostris latent, videre, nosque hac vita liberatos aliam ista
 610 praestantiorē, ac caelestem, non terrenam victuros (quippe cum
 apud Deum et cum Deo extra omnem immutationem et perpassione in
 anima, non ut caro, etsi carnem habituri simus, sed ut caelestis
 592 spiritus mansuri simus), vel, si aliorum ruinis abripiamur, deteriorem
 ac in ignis supplicio victuros (neque enim nos etiam Deus tamquam
 pecora et iumenta perfuntorie et ut periremus et evanesceremus
 creavit), in his institutis verisimile non est ut libenter peccemus,
 nosque in agno iudici puniendos tradamus.

575 33. Neque meditatione sermonum, sed demonstratione et disci- 167
 577 plina actionum res nostrae continentur, ut quisque vel qualis

165. MG 6, 945; Ge 142.
 167. MG 6, 965; Ge 152.

166. MG 6, 961; Ge 150.

‘Ο γάρ δεύτερος εύπρεπής ἐστι μοιχεία. «“Ος γάρ ἀν ἀπολύσῃ, φησί, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται» [Mt 19, 9]. οὗτε ἀπολύειν ἐπιτρέπων ἡς ἔπαινος τις τὴν παρθενίαν, οὗτε ἐπιγαμεῖν. ‘Ο γάρ ἀποστερῶν ἔαυτὸν τῆς πρότερας γυναικός, καὶ εἰ τέθνηκε, μοιχός ἐστι παρακεκαλυμμένος, παραβαίνων μὲν τὴν χειρα τοῦ Θεοῦ, δι τὸν ἀρχῆ δ Θεὸς ἔνα ἄνδρα ἐπλασε καὶ μίαν γυναῖκα, λύων δὲ τὴν σάρκα πρὸς σάρκα κατὰ τὴν ἔνωσιν πρὸς μίξιν εἰς τοῦ γένους κοινωνίαν.

De resurrectione mortuorum, paulo post. 177.

- 168 12. ‘Ο μέντοι Θεὸς οὗτ’ ἀν μάτην ἐποίησε τὸν ἀνθρωπὸν,¹⁹¹ ἐστι γάρ σοφός, οὐδὲν δὲ σοφίας ἔργον μάταιον. οὗτε διὰ¹⁹³ χρείαν ἰδίαν, παντὸς γάρ ἐστιν ἀπροσδεής, τῷ δὲ μηδενὸς δεομένῳ τὸ παράπαν οὐδὲν τῶν ὑπ’ αὐτοῦ γενομένων συντελέσειν ἀν εἰς χρείαν ἰδίαν. Ἀλλ’ οὐδὲ διά τινα τῶν ὑφ’ αὐτοῦ γενομένων ἔργων ἐποίησε τὸν ἀνθρωπὸν· οὐδὲν γάρ τῶν λόγῳ καὶ κρίσει χρωμένων, οὗτε τῶν μειζόνων οὔτε τῶν καταδεεστέρων τέγονεν ἢ τίνεται πρὸς ἔτέρου χρείαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν τῶν γενομένων Ζωὴν τε καὶ διαμονὴν. . . . Οὐκοῦν, εἰ μήτε ἀναιτίας καὶ μάτην τέγονεν ἀνθρωπὸς, οὐδὲν γάρ τῶν ὑπὸ Θεοῦ γενομένων μάταιον κατά γε τὴν τοῦ ποιήσαντος γνώμην, μήτε χρείας ἔνεκεν αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ὑπὸ Θεοῦ γενομένων ποιημάτων, εὑδηλον δι τι, κατὰ

✓ natus est maneat, vel unicis in nuptiis. Secundae enim decorum adulterium. *Quicumque enim dimiserit, inquit, uxorem suam ei aliam duxerit, moechatur*, nec eam dimitti sinens, cuius virginitati finem quis imposuit, nec aliam insuper duci. Nam qui se ipse prima uxore spoliat, etiamsi mortua sit, occulta quadam ratione est adulter; tum quod manum Dei transgredierat (nam initio Deus unum hominem finxit ac unam mulierem), tum quod carnis cum carne coniunctionem quodam veluti vinculo ad commiscendum genus colligatam dissolvat.

- 168 12. Deus autem nec frustra hominem fecit, est enim sapiens,¹⁹¹ nullum autem sapientiae opus inutile; nec ad proprium suum usum, nulla enim re indiget; qui autem nulla omnino re indiget, sua ei opera nihil ad proprium usum attulerint. Sed nec ob aliquam rerum a se creatarum hominem condidit. Nihil enim ex iis, quae ratione et iudicio utuntur, ad alterius sive superioris sive inferioris usum creatum est aut creatur, sed ad propriam eorum, qui creantur, vitam et perpetuitatem. . . . Quam ob rem si nec sine causa nec frustra creatus est homo (nihil enim inter divina opera inutile, quantum ad auctoris consilium spectat), nec ad ipsius creatoris usum, nec ad alterius cuiuspiam rei ab ipso conditae; liquet Deum, si prima et latius patens consideretur ratio, propter se ipsum et

μὲν τὸν πρῶτον καὶ κοινότερον λόγον, δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν ἐπὶ πάσης τῆς δημιουργίας θεωρουμένην ἀγαθότητα καὶ σοφίαν ἐποίησεν δὲ Θεὸς τὸν ἀνθρωπὸν, κατὰ δὲ τὸν προσεχέστερον τοῖς γενομένοις λόγον, διὰ τὴν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωήν,
218 οὐκ ἐπὶ μικρὸν ἔξαπτομένην, εἶτα παντελῶς σβεννυμένην.

598 12. Τά γε μὴν δι' αὐτὸν τὸ εἶναι καὶ ζωὴν καθὼς πέφυκε 169
τενόμενα, ὡς αὐτῆς τῆς αἰτίας τῇ φύσει συνειλημμένης καὶ κατ' αὐτὸν μόνον τὸ εἶναι θεωρουμένης, οὐδεμίαν οὐδέποτε δέξαιτ' ἀν τὴν τὸ εἶναι παντελῶς ἀφανίζουσαν αἰτίαν. Ταύτης δὲ ἐν τῷ εἶναι πάντοτε θεωρουμένης, δεῖ σώζεσθαι πάντως καὶ τὸ γενόμενον ζῶον, ἐνεργοῦν τε καὶ πάσχον δὲ πέφυκεν, ἐκατέρου τούτων ἐξ ὧν τέργονε τὰ παρ' ἑαυτοῦ συνεισφέροντος.

216 15. Εἰ γὰρ πᾶσα κοινῶς ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἐκ ψυχῆς 170
219 ἀθανάτου καὶ τοῦ κατὰ τὴν τένεσιν αὐτῇ συναρμοσθέντος σώματος ἔχει τὴν σύστασιν, καὶ μήτε τῇ φύσει τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτὴν μήτε τῇ φύσει τοῦ σώματος χωρὶς ἀπεκλήρωσε Θεὸς τὴν τοιάνδε τένεσιν, ἢ τὴν ζωὴν καὶ τὸν σύμπαντα βίον, ἀλλὰ τοῖς ἐκ τούτων γενομένοις ἀνθρώποις, ἵν' ἐξ ὧν γεννῶνται καὶ ζῶσι διαβιώσαντες, εἰς ἓν τι καὶ κοινὸν καταλήξωσι τέλος, δεῖ πάντως ἐνδὸς ὅντος ἐξ ἀμφοτέρων ζώου, τοῦ καὶ πάσχοντος διπόσα πάθη ψυχῆς καὶ διπόσα τοῦ σώματος, ἐνερ-

eluentem in omnibus ipsius operibus bonitatem et sapientiam ad ductum fuisse, ut hominem faceret; si vero propior et ipsis hominibus creatis interior ratio spectetur, propter ipsorum vitam, quae 218 quidem non ad breve aliquod tempus succendenda, ac postea omnino extingueda sit.

598 12. Quae ob hanc ipsam causam condita sunt ut essent et 169
vitam sibi convenientem degerent, cum haec causa colligata sit cum natura, et in sola existendi ratione posita, iis numquam quidquam possit accidere, cur omnino esse desinant. Sed cum causa illa, ob quam condita sunt, semper existendi ratione spectetur, necesse est ad perpetuitatem animal ita conditum servari, ea agens et patiens, quae ipsius naturae congruunt, duabus illis partibus, ex quibus constat, quod suum cuiusque est afferentibus.

216 15. Nam si omnis communiter hominum natura ex anima im- 170
219 mortalī constat et corpore, quod cum anima in creatione coniunctum fuit, ac neque naturae animae per se ipsam aut corporis naturae separatim Deus eiusmodi creationem ac vitam et totius vitae discursum despondit et destinavit, sed compositis ex utroque hominibus, ut quibus ex rebus constant cum lignuntur et vivunt, cum iisdem ad unum aliquem et communem finem, vita perfecta, perveniant; necesse est omnino, ut cum unum sit ex utrisque animal quod patitur quacumque anima patitur et corpus, et ope-

169. MG 6, 997; TU 4, 2, 62.

170. MG 6, 1004; TU 4, 2, 65.

γοῦντός τε καὶ πράττοντος ὑπόσα τῆς αἰσθητικῆς ἢ τῆς λογικῆς δεῖται κρίσεως, πρὸς ἐν τι τέλος ἀναφέρεσθαι πάντα τὸν ἐκ τούτων είρμόν.

S. THEOPHILUS ANTIOCHENUS.

Ad Autolycum, ca 181/2.

- 171 I. 1, n. 4. Ἀναρχος δέ ἔστιν [δό Θεός], διτι ἀγέννητός ἔστιν· ¹⁰¹ ἀναλλοίωτος δέ, καθότι ἀθάνατός ἔστι. Θεός δὲ λέγεται διὰ τὸ τεθεικέναι τὰ πάντα ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀσφαλείᾳ, καὶ διὰ τὸ θέειν· τὸ δὲ θέειν ἔστιν τὸ τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ ἐνεργεῖν καὶ ¹⁸⁸ τρέφειν καὶ προνοεῖν καὶ κυβερνᾶν καὶ ζωοποιεῖν τὰ πάντα. ²³⁵ Κύριος δέ ἔστι διὰ τὸ κυριεύειν αὐτὸν τῶν ὅλων· πατὴρ δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πρὸ τῶν ὅλων· δημιουργὸς δὲ καὶ ποιητὴς διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι κτίστην καὶ ποιητὴν τῶν ὅλων· ψυστος δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀνώτερον τῶν πάντων· παντοκράτωρ δὲ διτι αὐτὸς τὰ πάντα κρατεῖ καὶ ἐμπεριέχει. . . . Καὶ τὰ πάντα ¹⁹⁴ δό Θεός ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ἵνα διὰ τῶν ἔργων γινώσκηται καὶ νοηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ.
- 172 1, 6. Κατανόησον, ὡς ἄνθρωπε, τὰ ἔργα αὐτοῦ, καιρῶν ⁸⁷ μὲν κατὰ χρόνους ἀλλαγήν, καὶ ἀέρων τροπάς, στοιχείων τὸν ⁸⁸ εὔτακτον δρόμον, ἡμερῶν τε καὶ νυκτῶν καὶ μηνῶν καὶ ἐνιαυτῶν τὴν εὔτακτον πορείαν, . . . τὴν τε πρόνοιαν ἣν ποιεῖται δό Θεός ἐτοιμάζων τροφὴν πάσῃ σαρκὶ, ἢ τὴν ὑποταγὴν ἣν ὥρισεν ὑποτάσσεσθαι τὰ πάντα τῇ ἀνθρωπότητι. . . . Οὗτος Θεός μόνος δό ποιήσας ἐκ σκότους φῶς, δό ἐξαγαγὸν φῶς ἐκ θη-

ratur ac perficit quaecumque sensuum aut rationis iudicio continentur; necesse est, inquam, ut tota eiusmodi rerum series ad unum aliquem finem referatur.

- 171 1, 4. Caret principio [Deus], quia ingenitus est: immutabilis est ¹⁰⁴ quatenus immortalis. Deus [Θεός] dicitur, διὰ τὸ τεθεικέναι, id est, quia omnia in sua ipsius stabilitate posuit, et διὰ τὸ θέειν, quod idem est ac currere et movere, et operari, et nutritre, et ¹⁸⁸ providere et gubernare et vivificare omnia. Dominus est quia omnibus dominatur; pater, quia ante omnia; conditor et creator, quia omnia condidit et creavit; altissimus, quia supra omnia; omnipotens, quia omnia tenet et complectitur. . . . Atque omnia ¹⁹⁴ Deus fecit, cum antea non essent, ut ex operibus cognoscatur et intellegatur eius maiestas.

- 172 1, 6. Considera, o homo, eius opera, tempestatum statis tem-⁸⁷ poribus vicissitudines, aëris mutationes, astrorum attemperatum ⁸⁸ cursum, dierum et noctium, mensium et annorum rite descriptas vices, . . . tum providentiam, qua Deus cibum omni carni præparat, tum servile obsequium, quod homini ab omnibus præstari inssit. . . . Solus ille Deus est, qui lucem ex tenebris fecit, qui

171. MG 6, 1029; CA 8, 12.

172. MG 6, 1033; CA 8, 18.

σαυρῶν αύτοῦ, ταμεῖά τε νότου καὶ θησαυροὺς ἀβύσσους καὶ δριαὶ θαλασσῶν.

- 598 1, 7. "Οταν ἀπόθῃ τὸ θνητὸν καὶ ἐνδύσῃ τὴν ἀφθαρσίαν,¹⁷³
 367 τότε ὅψει κατ' ἀξίαν τὸν Θεόν. Ἀνεγείρει γάρ σου τὴν σάρκα
 ἀθάνατον σὺν τῇ ψυχῇ ὁ Θεός· καὶ τότε ὅψει γενόμενος
 ἀθάνατος τὸν ἀθάνατον, ἐὰν νῦν πιστεύσῃς αὐτῷ· καὶ τότε
 ἐπιγνώσῃ ὅτι ἀδίκως κατελάθησας αὐτοῦ. 8. Ἀλλὰ ἀπιστεῖς
 νεκροὺς ἐγείρεσθαι. "Οτε ἔσται, τότε πιστεύσεις θέλων καὶ
 μὴ θέλων· καὶ ἡ πίστις σου εἰς ἀπιστίαν λογισθήσεται, ἐὰν
³ μὴ νῦν πιστεύσῃς. Πρὸς τί δὲ καὶ ἀπιστεῖς; "Η οὐκ οἶδας,
 257 δτι ἀπάντων πραγμάτων ἡ πίστις προηγεῖται; Τίς γὰρ δύναται
 θερίσαι γεωργός, ἐὰν μὴ πρῶτον πιστεύῃ τὸ σπέρμα τῇ γῇ·
 ἢ τίς δύναται διαπέρασαι τὴν θάλατταν, ἐὰν μὴ πρῶτον ἔαυτὸν
 πιστεύῃ τῷ πλοίῳ καὶ τῷ κυβερνήτῃ; Τίς δὲ κάμνων δύναται
 θεραπευθῆναι, ἐὰν μὴ πρῶτον ἔαυτὸν πιστεύῃ τῷ ἰατρῷ;
 Ποίαν δὲ τέχνην ἡ ἀπιστήμην δύναται τις μαθεῖν, ἐὰν μὴ πρῶτον
²⁵⁴ ἐπιδῷ ἔαυτὸν καὶ πιστεύῃ τῷ διδασκάλῳ; Εἰ οὖν γεωργὸς
 πιστεύει τῇ γῇ, καὶ ὁ πλέων τῷ πλοίῳ, καὶ ὁ κάμνων τῷ
 ἰατρῷ, σὺ οὐ βούλει σεαυτὸν πιστεύσαι τῷ Θεῷ, τοσούτους
 ἀρραβώνας ἔχων παρ' αὐτοῦ;
- 476 1, 12. Σὺ δὲ οὐ βούλει χρισθῆναι ἔλαιον Θεοῦ; Τοιγαροῦν¹⁷⁴
⁴⁷⁸ ἡμεῖς τούτου εἴνεκεν καλούμεθα Χριστιανοί, δτι χριόμεθα ἔλαιον
 Θεοῦ.
- 8 1, 14. "Ἄμα καὶ ἐπιτυχῶν ἱερᾶς γραφαῖς τῶν ἀγίων προ-¹⁷⁵
⁶⁶ φητῶν, οἱ καὶ προεῖπον διὰ Πνεύματος Θεοῦ τὰ προγεγονότα

lumen e thesauris suis educit, et receptacula austri ac thesauros
 abyssi et terminos maris fecit.

- 598 1, 7. Cum mortalitatem deposueris et immortalitatem indueris,¹⁷³
 367 tunc Deum pro meritis videbis. Excitat enim tuam carnem cum
 anima immortalem Deus, ac tunc factus immortalis, immortalem
 videbis, si nunc ei credideris; tunc etiam cognosces te contra illum
 inique locutum esse. 8. Sed mortuos excitari non credis. Cum
 res eveniet, tunc credes, velis nolis; sed tua fides in incredulitatis
³ loco deputabitur, nisi nunc credas. Sed cur non credis? An
²⁵⁷ ignoras rebus omnibus fidem praeire? Quis enim agricola metere
 potest, nisi prius semen terrae crediderit? Aut quis mare trans-
 mittere, nisi prius se ipse rati credat et gubernatori? Quis autem
 aegrotans sanari potest, nisi prius se ipse medico crediderit? Aut
 quam artem quis aut disciplinam ediscere potest, nisi se prius
²⁵⁴ tradiderit et crediderit magistro? Igitur si terrae credit agricola,
 si navigaturus rati, si aegrotus medico, non vis tu credere te Deo,
 tot ac tantis ab eo pignoribus acceptis?

- 476 1, 12. Tu non vis ungi oleo Dei? Nos enim ideo Christiani¹⁷⁴
⁴⁷⁸ vocamur, quod Dei oleo ungimur.
⁸ 1, 14. Simul quod in sacras scripturas incidi sanctorum pro-¹⁷⁵
⁶⁶ phetarum, qui per Spiritum Dei et praeterita eodem quo gesta

173. MG 6, 1036; CA 8, 24.

174. MG 6, 1041; CA 8, 36.

175. MG 6, 1045; CA 8, 42.

ῷ τρόπῳ τέτονε, καὶ τὰ ἐνεστῶτα τίνι τρόπῳ τίνεται, καὶ τὰ ἐπερχόμενα ποίᾳ τάξει ἀπαρτισθήσεται· ἀπόδειξιν οὖν λαβύν²⁵⁴ τῶν γνομένων καὶ προαναπεφωνημένων, οὐκ ἀπιστώ, ἀλλὰ πιστεύω, πειθαρχῶν Θεῷ.

176 1, 14. Ἔντυχε φιλοτίμως ταῖς προφητικαῖς γραφαῖς· καὶ ⁵⁹⁴ αὐταὶ σε τρανότερον δὴ γῆσουσι πρὸς τὸ ἐκφυτεῖν τὰς αἰωνίους ⁶⁰⁹ κολάσεις καὶ τυχεῖν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ ³⁹⁷ δοὺς στόμα εἰς τὸ λαλεῖν, καὶ πλάσας οὓς εἰς τὸ ἀκούειν, καὶ ποιήσας ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ δρᾶν, ἔξετάσει τὰ πάντα καὶ κρινεῖ τὸ δίκαιον, ἀποδιδοὺς ἑκάστῳ κατὰ ἀξίαν τῶν μισθῶν. Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν διὰ ἔργων ἀγαθῶν ζητοῦσι τὴν ἀφθαρ- ⁶¹¹ σίαν δωρήσεται ζωὴν αἰώνιον, χαράν, εἰρήνην, ἀνάπτασιν, καὶ πλήθη ἀγαθῶν, ὥν «οὗτε ὀφθαλμὸς εἶδεν, οὗτε οὓς ἤκουσεν, οὗτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη» [1 Cor 2, 9]. τοῖς δὲ ἀπίστοις καὶ καταφρονηταῖς καὶ «ἀπειθοῦσι τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ», ἐπὰν ἐμφύρωνται μοιχείαις καὶ πορνείαις καὶ ἀρσενοκοιτίαις καὶ πλεονεξίαις καὶ ταῖς ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις, ἔσται «ὅργὴ καὶ θυμός, θλίψις καὶ στενοχωρία» [Rom 2, 8 9], καὶ τὸ τέλος τοὺς τοιούτους καθέξει πῦρ αἰώνιον.

177 2, 3. Θεοῦ δὲ τοῦ ὑψίστου καὶ παντοκράτορος καὶ τοῦ ¹⁰⁰ ὄντως Θεοῦ τοῦτο ἔστι, μὴ μόνον τὸ πανταχόσε εἶναι, ἀλλὰ ¹¹⁸ καὶ πάντα ἐφορᾶν καὶ πάντων ἀκούειν· δι τὴν μηδὲ τὸ ἐν τόπῳ χωρεῖσθαι· εἰ δὲ μή γε, μείζων δ ἡ χωρῶν τόπος αὐτοῦ

sunt modo, et praesentia eodem quo geruntur praedixerunt, et futura eodem ordine quo perficiuntur; cum igitur ea, quae eveniunt ²⁵⁴ et praedicta sunt, demonstrationem mihi exhibeant, non sum incredulus, sed credo, obtemperans Deo.

176 1, 14. Lege studiose propheticas scripturas, et ipsac tutius te ⁵⁹⁴ ducent, ut effugias aeterna supplicia et aeterna Dei bona con- ⁶⁰⁹ sequaris. Nam qui dedit os ad loquendum, et aures finxit ad ³⁶⁷ audiendum, et oculos fecit ad videndum, excutiet omnia et iustum feret iudicium, suam cuique pro meritis mercedem tribuens. Iis ⁶¹¹ quidem, qui secundum patientiam bonis operibus incorruptionem quaerunt, donabit vitam aeternam, gaudium, pacem, quietem, multitudinem bonorum, quae nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Incredulis autem et superbis, et iis qui non acquiescent veritati, credunt autem iniquitati, cum repleti fuerint adulteriis, scortationibus, puerorum stupris, avaritia et infandis simulacrorum cultibus, erit ira et indignatio, tribulatio et angustiae, ac tandem tales detinebit ignis aeternus.

177 2, 3. Dei altissimi et omnipotens et vere Dei est non solum ¹⁰⁰ ubique esse, sed etiam omnia inspicere, omnia audire, neclum loco ¹¹⁸ contineri; alioqui continens locus maior eo invenietur; est enim

176. MG 6, 1045; CA 8, 42.

177. MG 6, 1049; CA 8, 50.

εύρεθήσεται· μεῖζον γάρ ἔστι τὸ χωροῦν τοῦ χωρουμένου· Θεὸς γάρ οὐ χωρεῖται, ἀλλὰ αὐτός ἔστι τόπος τῶν δλων.

196 2, 4. Πλάτων δὲ καὶ οἱ τῆς αἱρέσεως αὐτοῦ Θεὸν μὲν 178 δυολογοῦσιν ἀγέννητον καὶ πατέρα καὶ ποιητὴν τῶν δλων εἶναι· εἴτα ὑποτίθενται Θεὸν καὶ ὑλὴν ἀγένητον, καὶ ταύτην φασὶ συνηκμακέναι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ Θεὸς ἀγένητος καὶ ὑλὴ ἀγένητος, οὐκ ἔτι δὲ Θεὸς ποιητὴς τῶν δλων ἔστι κατὰ τοὺς Πλατωνικούς, οὐδὲ μὴ μοναρχία Θεοῦ δείκνυται, ὅσον τὸ κατ' αὐτούς. Ἔτι δὲ καὶ ὥσπερ δὲ Θεός, ἀγένητος ὢν, καὶ ἀναλλοίωτος ἔστιν, οὕτως εἰ καὶ ἡ ὑλὴ ἀγένητος ἦν, καὶ ἀναλλοίωτος καὶ ἰσόθεος ἦν· τὸ γάρ γενητὸν τρεπτὸν καὶ ἀλλοίωτον, τὸ δὲ ἀγένητον ἀτρεπτὸν καὶ ἀναλλοίωτον. Τί δὲ μέγα, εἰ δὲ Θεὸς ἐξ ὑποκειμένης ὑλῆς ἐποίει τὸν κόσμον; Καὶ γάρ τεχνίτης ἄνθρωπος, 189 ἐπάν τοις ὑλῇ λάβῃ ἀπό τινος, ἐξ αὐτῆς ὅσα βούλεται ποιεῖ. Θεοῦ δὲ ἡ δύναμις ἐν τούτῳ φανεροῦται, ἵνα ἐξ οὐκ ὄντων ποιῇ 179 196 ὅσα βούλεται, καθάπερ καὶ τὸ ψυχὴν δοῦναι καὶ κίνησιν οὐχ ἐτέρου τινός ἔστιν, ἀλλ' ἡ μόνου Θεοῦ.

189 2, 10. Καὶ πρῶτον μὲν [οἱ προφῆται] συμφώνως ἐδίδαξαν 179 196 ἡμᾶς ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα ἐποίησεν. Οὐ γάρ τι τῷ Θεῷ συνήκμασεν, ἀλλ' αὐτὸς ἔαυτοῦ τόπος ὢν καὶ ἀνενδεής ὢν καὶ 194 ὑπερέχων πρὸ τῶν αἰώνων ἡθέλησεν ἄνθρωπον ποιῆσαι ψυχὴν τούτῳ οὖν προητοίμασε τὸν κόσμον. Ο γάρ γενητὸς καὶ προσδεής ἔστιν· δὲ ἀγένητος οὐδενὸς προσδεῖται. Ἐχων

quod continet maius eo quod continetur; Deus autem loco non circumscribitur, sed ipse est omnium locus.

196 2, 4. Plato et qui eum sequuntur, Deum quidem fatentur in- 178 genitum, et patrem et creatorem omnium esse; sed deinde statuunt duo esse ingenita, Deum et materiam, eamque Deo coaequam esse dicunt. Quod si Deus ingenitus et materia ingenita, non iam Deus creator est omnium secundum Platonicos, nec Dei constabit monarchia, quantum in ipsis est. Deinde, quemadmodum Deus, quatenus ingenitus, etiam immutabilis est, ita et materia, si esset ingenita, immutabilis quoque et Deo aequalis foret; quod enim genitum est, verti et mutari potest, ingenitum autem nec verti potest nec mutari. Quid autem magni esset, si Deus ex materia subiecta mundum facheret? Opifex enim apud nos, cum materiam 189 ab aliquo acceperit, ex ea quidquid placuerit effingit. Dei autem potentia in eo spectatur, ut ex nihilo faciat quaecumque voluerit; quemadmodum animam et motum dare non est alterius cuiusquam praeterquam Dei.

189 2, 10. Ac primo quidem [prophetæ] summo consensu docuere 179 196 Deum ex nihilo omnia creasse. Nihil enim Deo coaevum, sed, cum sibi ipse locus sit, nec ulla re egeat, ac sacculis antiquior sit, 194 hominem facere voluit cui innotesceret; huic homini mundum præparavit. Nam qui creatus est, multis rebus eget, increatus autem

ούν δ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Λόγον ἐνδιάθετον ἐν τοῖς ἰδίοις ¹⁶³ σπλάγχνοις, ἐγένησεν αὐτὸν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας ἔξερευ-
ξάμενος πρὸ τῶν ὅλων. Τούτον τὸν Λόγον ἔσχεν ὑπουργὸν ¹⁸¹
τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένων, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν.
Οὗτος λέγεται ἀρχή, ὅτι ἀρχεῖ καὶ κυριεύει πάντων τῶν δι'
αὐτοῦ δεδημιουργημένων. Οὗτος οὖν, ὃν πνεῦμα Θεοῦ καὶ ⁶⁶
ἀρχὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις Ὑψίστου, κατήρχετο εἰς τοὺς
προφήτας, καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει τὰ περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ
κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων. Οὐ γάρ ἡσαν οἱ προφῆται ¹⁴⁸
ὅτε δ κόσμος ἐγίνετο, ἀλλὰ ἡ σοφία ἡ ἐν αὐτῷ οὖσα ἡ τοῦ
Θεοῦ, καὶ δ Λόγος δ ἄγιος αὐτοῦ δ ἀεὶ συμπαρὼν αὐτῷ....
Μωϋσῆς δὲ δ καὶ Σολομῶνος πρὸ πολλῶν ἐτῶν γενόμενος,
μᾶλλον δὲ δ Λόγος δ τοῦ Θεοῦ ὡς δι' δργάνου δι' αὐτοῦ
φησιν· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν δ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν»
[Gn 1, 1].

180 2, 15. Αἱ τρεῖς ἡμέραι [πρὸ] τῶν φωστήρων γεγονοῦαι τύποι ¹⁴¹
εἰσὶν τῆς Τριάδος, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς
Σοφίας αὐτοῦ.

181 2, 16. Ἔτι μὴν καὶ εὐλογήθῃ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τῶν ⁴³⁷
ὑδάτων γενόμενα, ὅπως ἡ καὶ τοῦτο εἰς δεῖγμα τοῦ μέλλειν ⁴⁷⁵
λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους μετάνοιαν καὶ ἀφεσιν ἀμαρτιῶν
διὰ ὄδατος καὶ «λουτροῦ παλινγενεσίας» [Tii 3, 5], πάντας
τοὺς προσιόντας τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀναγεννωμένους καὶ λαμ-
βάνοντας εὐλογίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

nulla omnino. Habens igitur Deus suum ipsius Verbum in propriis ¹⁶³
visceribus insitum genuit illud cum sua sapientia, proferens ante
omnia. Hoc Verbo usus est administro operum suorum, et per ¹⁸¹
illud omnia condidit. Vocatur principium eo quod principatum
habeat et dominatum eorum omnium, quae per ipsum creata sunt.
Hic igitur cum sit spiritus Dei et principium et sapientia et virtus ⁶⁶
Altissimi, descendebat in prophetas, ac per eos de mundi creatione
et ceteris rebus loquebatur; nondum enim erant prophetae, cum ¹⁴⁸
mundus crearetur, sed tantum sapientia Dei quae est in eo, ac
sanctum Verbum eius quod ei semper adest.... Moyses autem,
qui multis annis ante Salomonem fuit, vel potius Verbum Dei sic
per cum veluti per instrumentum loquitur: *In principio creavit
Deus caelum et terram.*

180 2, 15. Tres illi dics, qui ante luminaria fuerunt, imago sunt ¹⁴¹
Trinitatis, Dei, eius Verbi, eiusque Sapientiae.

v 181 2, 16. Benedixit Deus iis quae ex aquis nata sunt, ut id quo- ⁴³⁷
que signum esset homines paenitentiam et remissionem peccatorum ⁴⁷⁵
per aquam et *lavacrum regenerationis* accepturos, quotquot ad
veritatem accedunt et regenerantur et benedictionem a Deo ac-
cipiunt.

180. MG 6, 1077; CΛ 8, 102.

181. MG 6, 1077; CΛ 8, 104.

162 2, 22. Ό δὲ Λόγος αύτοῦ [τοῦ Θεοῦ], δι' οὗ τὰ πάντα 182
 147 πεποίηκε, δύναμις ὡν καὶ σοφία αύτοῦ, ἀναλαμβάνων τὸ πρόσ-
 ωπον τοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου τῶν ὅλων, οὗτος παρείητο
 εἰς τὸν παράδεισον ἐν προσώπῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ὥμιλει τῷ Ἀδάμ.
 Καὶ γὰρ αὐτὴ ή θεία γραφὴ διδάσκει ἡμᾶς τὸν Ἀδάμ λέγοντα
 157 τῆς φωνῆς ἀκηκοέναι. Φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἔστιν ἀλλ' ἡ δούλος
 163 δο τοῦ Θεοῦ, δος ἔστι καὶ Υἱὸς αύτοῦ, οὐχ ὡς οἱ ποιηταὶ καὶ
 μυθογράφοι λέγουσιν υἱοὺς θεῶν ἐκ συνουσίας γεννωμένους,
 ἀλλὰ, ὡς ἀλήθεια διηγεῖται, τὸν Λόγον τὸν ὄντα διαπαντὸς
 ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ Θεοῦ; Πρὸ γάρ τι γίνεσθαι, τοῦτον εἶχε
 σύμβούλον, ἔαυτοῦ νοῦν καὶ φρόνησιν ὄντα· δπότε δὲ ἡθέ-
 λησεν δο Θεὸς ποιῆσαι δοσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν Λόγον
 ἐγέννησε προφορικόν, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, οὐ κενωθεὶς
 αύτὸς τοῦ Λόγου, ἀλλὰ Λόγον τεννήσας καὶ τῷ Λόγῳ αύτοῦ
 διαπαντὸς δημιῶν. «Οθεν διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ ἀγιαι γραφαι,
 καὶ πάντες οἱ πνευματοφόροι, ἐξ ὧν Ἰωάννης λέγει· «Ἐν
 ἀρχῇ ἦν δο Λόγος, καὶ δο Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν» [Io 1, 1],
 δεικνὺς δτι ἐν πρώτοις μόνος ἦν δο Θεός, καὶ ἐν αὐτῷ δο
 Λόγος. «Ἐπειτα λέγει· «Καὶ Θεὸς ἦν δο Λόγος· πάντα δι'
 αύτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αύτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἔν» [Io 1, 3].
 184 Θεὸς οὖν ὧν δο Λόγος καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκὼς, δπότε ἀν βούληται
 δο Πατὴρ τῶν δηλων, πέμπει αύτὸν εἰς τινα τόπον, δος παρα-
 τινόμενος καὶ ἀκούεται καὶ δρᾶται, πεμπόμενος ὑπ' αύτοῦ, καὶ
 ἐν τόπῳ εὑρίσκεται.

162 2, 22. Sed eius [Dei] Verbum, per quod fecit omnia, cum sit 182
 147 eius virtus et sapientia, assumens Patris et Domini universorum
 personam, veniebat in paradisum sub persona Dei et cum Adamo
 conversabatur. Nam et ipsa nos divina scriptura docet Adamum
 157 dixisse auditam a se esse vocem; vox autem illa quid aliud est
 163 nisi Verbum Dei, quod est quoque Filius eius, non ut poetae et
 mythographi fingunt filios deorum ex concubitu genitos, sed, ut
 veritas narrat, Verbum semper existens et in corde Dei insitum?
 Antequam enim quidquam fieret, eo utebatur consiliario; est enim
 mens eius et prudentia. Cum autem voluit Deus ea facere quae
 statuerat, hoc Verbum genuit prolatitium, primogenitum omnis
 creaturæ; non ita tamen ut Verbo vacuus fieret, sed Verbum
 gignens et cum Verbo suo semper unitus. Hacc nos docent
 scripturæ sanctæ, et quotquot Spiritu Sancto afflati fuere, inter
 quos Ioannes dicit: *In principio erat Verbum, et Verbum erat
 apud Deum, docens initio solum fuisse Deum et in ipso Verbum.*
 Deinde addit: *Et Deus erat Verbum; omnia per ipsum facta sunt,*
 184 *et sine ipso factum est nihil.* Verbum igitur, cum Deus sit et ex
 Deo genitum, illud Pater universorum, cum voluerit, mittit in ali-
 quem locum, quo cum venerit, auditur et videtur, missum ab illo,
 et in loco invenitur.

183 2, 25. Οὗτω καὶ τῷ πρωτοπλάστῳ ἡ παρακοὴ περιεποιή-³⁰⁰
σατο ἐκβληθῆναι αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου, οὐ μέντοι γε ὡς
κακοῦ τι ἔχοντος τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως, διὰ δὲ τῆς παρα-
κοῆς δ ἄνθρωπος ἐξήντλησε πόνον, ὁδύνην, λύπην, καὶ τὸ ²⁹⁹
τέλος ὑπὸ θάνατον ἔπεσε.

184 2, 27. Ἀλλὰ φήσει οὖν τις ήμιν· Θνητὸς φύσει ἐγένετο ²³¹
ο ἄνθρωπος; Οὐδαμῶς. Τί οὖν, ἀθάνατος; Οὐδὲ τοῦτο φαμεν.
Ἀλλὰ ἐρεῖ τις· Οὐδὲν οὖν ἐγένετο; Οὐδὲ τοῦτο, ἐγὼ μέν.
Οὔτε οὖν φύσει θνητὸς ἐγένετο οὔτε ἀθάνατος. Εἰ γὰρ ἀθά-
νατον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς ἐπεποιήκει, Θεὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει.
Πάλιν, εἰ θνητὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει, ἐδόκει ἀν δ Θεὸς αἴτιος
εἶναι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Οὔτε οὖν ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν ²²¹
οὔτε μὴν θνητόν, ἀλλά, καθὼς ἐπάνω προειρήκαμεν, δεκτικὸν
ἀμφοτέρων, ἵνα δέψῃ ἐπὶ τὰ τῆς ἀθανασίας, τηρήσας τὴν ἐντολὴν
τοῦ Θεοῦ, μισθὸν κομίσηται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀθανασίαν καὶ
γένηται θεός· εἰ δ' αὖ τραπῇ ἐπὶ τὰ τοῦ θανάτου πράγματα,
παρακούσας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἔαυτῷ αἴτιος ἦ τοῦ θανάτου.
Ἐλεύθερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν δ Θεὸς ἄνθρωπον.

185 3, 12. Ἀκόλουθα εύρισκεται καὶ τὰ τῶν προφητῶν καὶ ⁶⁵
τῶν εὐαγγελίων ἔχειν, διὰ τὸ τοὺς πάντας πνεύματοφόρους
ἐνὶ Πνεύματι Θεοῦ λελαληκέναι.

186 3, 15. Παρ' οὓς [τοῖς Χριστιανοῖς] σωφροσύνη πάρεστιν, ἐγ-²⁹
κράτεια ἀσκεῖται, μονογαμία τηρεῖται, ἀγνεία φυλάσσεται, ἀδικία ⁵⁷⁵
ἐκπορθεῖται, ἀμαρτία ἐκριζοῦται, δικαιοσύνη μελετᾶται, νόμος
πολιτεύεται, θεοσέβεια πράσσεται, Θεὸς δομολογεῖται, ἀλήθεια

183 2, 25. Sic primo homini mandati praetergressio id attulit, ut e ³⁰⁰
paradiso eiceretur; non quod mali quidquam inesset ligno scientiae,
sed ex peccato tamquam ex fonte in hominem fluxerunt labores,
dolores, molestiae, ac denique mors ipsa. ²⁹⁹

184 2, 27. Sed nobis dicet aliquis: Natura mortalis factus est homo? ²³¹
Minime. Num immortalis? Nihilo magis. Nihil ergo erat? Neque
etiam id dicimus. Igitur nec mortalis natura, nec immortalis
factus. Nam si immortalem ab initio fecisset, Deum eum fecisset.
Kursus si mortalem, videretur Deus causa illius mortis esse. Nec
immortalem igitur fecit nec mortalem, sed, ut supra diximus, ²²¹
capacem utriusque, ut, si ad ea ferretur, quae ducunt ad im-
mortalitatem, observandis Dei mandatis, mercedem ab eo acciperet
immortalitatem, et deus fieret; si vero deflecteret ad ea, quae ducunt
in mortem, non oboediens Deo, ipse sibi mortis auctor esset.
Liberum enim Deus et sui iuris hominem fecit.

185 3, 12. Consentaneae inveniuntur prophetarum et evangeliorum ⁶⁵
sententiae, propterea quod omnes uno Dei afflati Spiritu locuti sunt.

186 3, 15. Apud quos [Christianos] adest temperantia, continentia col-²⁹
tur, unicum matrimonium servatur, castimonia custoditur, iniustitia ⁵⁷⁵
exterminatur, peccatum radicitus evellitur, iustitia exercetur, lex
observatur, cultus Dei peragitur, Deus confitendo celebratur, veritas

183. MG 6, 1092; CA 8, 126.
185. MG 6, 1137; CA 8, 218.

184. MG 6, 1093; CA 8, 130.
186. MG 6, 1141; CA 8, 224.

βραβεύει, χάρις συντηρεῖ, εἰρήνη περισκέπει, λόγος ἄγιος δδηγεῖ,
σοφία διδάσκει, Ζωὴ βραβεύει, Θεὸς βασιλεύει.

ABERCII EPITAPHIUM, ca 180.

Ἐκλεκτῆς πόλεως δὲ πολεῖτης τοῦτ' ἐποίησα
Ζῶν ἵν' ἔχω καιρῷ | σώματος ἔνθα θέσιν.
Οὔνομ' Ἀβέρκιος ὃν δὲ | μαθητῆς ποιμένος ἀγνοῦ,
δος βόσκει προβάτων ἀγέλας | ὅρεσιν πεδίοις τε,
δοφθαλμοὺς δος ἔχει μεγάλους | πάντη καθορῶντας.
Οὗτος γάρ μ' ἐδίδαξε | (τὰ Ζωῆς¹) γράμματα πιστά·
58 ΕΙΣΡΩΜΗν δος ἔπειμψεν | ΕΜΕΝΒΑΣΙΛΕΙΑΝ ἀθρῆσαι
ΚΑΙΒΑΣΙΛΙΣσαν ἰδεῖν χρυσόσΤΟΛΟΝΧΡυσοπέδιλον·
ΛΑΟΝΔΕΙΔΟΝ ἐκεὶ λαμπρὰν | ΣΦΡΑΓΕΙΔΑΝΕχοντα.
ΚΑΙΣΥΡΙΗΣΠΕδον εἶδον | ΚΑΙΑΣΤΕΑΤΠΑντα, νίσιβιν
37 ΕΥΦΡΑΤΗΝΔΙΑβάς, πάντΗΔΕΣΧΟΝΣΥΝΟμίλους
ΠΤΑΥΛΟΝΕΧΟΝΕΤΤΟ *** | ΠΠΙΣΤΙΣ πάντη δὲ προῆγε
485 ΚΑΙΤΤΑΡΕΘΗΚΕ τροφὴν | ΠΑΝΤΗΙΧΘΥΝ ἀπὸ πηγῆς
508 ΠΑΝΜΕΓΕΘΗΚΑΘαρὸν δὲν | ΕΔΡΑΞΑΤΟΠΑΡΘένος ἀγνή,
ΚΑΙΤΟΥΤΟΝΕΤΤΕδωκε φίλοισεσθίειν διὰ παντός,
493 οἵνον χρηστὸν ἔχουσα | κέρασμα διδοῦσα μετ' ἄρτου.
502 Ταῦτα παρεστῶς εἶπον | Ἀβέρκιος ὡδε γραφῆναι,
ἔβδομηκοστὸν ἔτος καὶ | δεύτερον ἥγον ἀληθῶς.
588 Ταῦθ' ὁ νοῶν εὔξαιτο ὑπὲρ | Ἀβέρκιου πᾶς δὲ συνψδός . . .

dominatur, gratia custodit, pax communis, sanctum verbum manu
ducit, sapientia docet, vita dirigit, Deus regnat.

Electae civitatis civis | hoc feci
vivens ut habeam | corporis hic sedem.
Nomen mihi Abergius, | discipulus pastoris casti,
qui pascit ovium greges | in montibus et agris,
cui oculi sunt grandes | ubique consipientes.
Is me docuit | litteras fideles (vitae);
58 qui Romam me misit | regnum contemplaturum
visurumque reginam aurea | stola, aureis calceis decoram.
Ibique vidi populum splendido | sigillo insignem. ✓
Et Syriae vidi campos | urbesque cunctas, Nisibin quoque,
37 transgresso Euphrate, ubique vero nactus sum colloquentes,
Paulum habens *** | Fides vero ubique mihi dux fuit,
485 praebuitque cibum | ubique piscem e fonte
508 ingentem, purum, quem | prehendit virgo casta;
deditque almicis perpetuo edendum,
493 vinum optimum habens | ministrans mixtum cum pane.
502 Haec adstans dictavi | Abergius hic inscribenda,
annum agens septuagesimum et | vere secundum.
588 Haec qui intellegit quique eadem sentit, oret pro | Abergio . . .

¹ Haec addenda conicit Pitra.

187. D. Cabrol, Dict. d' Archéol. chr. 1, 70. — Litteris maioribus scri-
• buntur quae exhibent fragmenta in museo Lateranensi servata.

S. HEGESIPPUS, ca 180.

(Fragm., apud Eus., H. E. 4, 22.)

188 1. Ο μέν ουν Ἡγήσιππος ἐν πέντε τοῖς εἰς ήμᾶς ἐλθοῦσιν ύπο-³⁹
μνήμασιν τῆς ἴδιας γνώμης πληρεστάτην μνήμην καταλέοιπεν· ἐν οἷς⁵⁰
δηλοὶ ὡς πλείστοις ἐπισκόποις συμμίζειν ἀποδημίαν στειλάμενος
μέχρι Ῥώμης, καὶ ὡς δτὶ τὴν αὐτὴν παρὰ πάντων παρείληφεν δι-
δασκαλίαν· ἀκούσαι γέ τοι πάρεστιν μετά τινα περὶ τῆς Κλήμεντος
πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτῷ εἰρημένα ἐπιλέγοντος ταῦτα·

2. «Καὶ ἐπέμενεν ἡ ἐκκλησία ἡ Κορινθίων ἐν τῷ ὁρθῷ λόγῳ
μέχρι Πρίμου ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορίνθῳ· οἵσι συνέμιξα πλέων
εἰς Ῥώμην καὶ συνδιέτριψα τοῖς Κορινθίοις ἡμέρας ἵκανάς, ἐν
αἷς συνανεπάημεν τῷ ὁρθῷ λόγῳ. 3. Γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ,⁵⁶
διαδοχὴν ἐποιησάμην μέχρις Ἀνικήτου· οὐδὲ διάκονος ἢν Ἐλεύ-
θερος, καὶ παρὰ Ἀνικήτου διαδέχεται Σωτήρ, μεθ' δὲν Ἐλεύθερος.
Ἐν ἑκάστῃ δὲ διαδοχῇ καὶ ἐν ἑκάστῃ πόλει οὕτως ἔχει ὡς ὃ
νόμος κηρύσσει καὶ οἱ προφῆται καὶ ὁ Κύριος.»

S. MELITO SARDENSIS, ♀ ante 194/5.

189 Fragm. 7. Ως οὐδεμίᾳ ἀνάγκῃ τοῖς νοῦν ἔχουσιν, ἐξ ὧν³⁷⁴
μετὰ τὸ βάπτισμα ὁ Χριστὸς ἔπραξε, παριστᾶν τὸ ἀληθὲς καὶ³⁷⁶
ἀφάνταστον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ σώματος τῆς καθ' ἡμᾶς
ἀνθρωπίνης φύσεως. Τὰ γὰρ μετὰ τὸ βάπτισμα ὑπὸ Χριστοῦ²⁵

188 1. Hegesippus quidem in quinque commentariorum libris, qui ad nos³⁹
pervenerunt, luculentissima fidei sua testimonia nobis reliquit. Scribit⁵⁰
enim se, cum Romam proficisceretur, plurimos episcopos adiisse, et ab
omnibus unam eamdemque audivisse doctrinam. Idem postquam de
Clementis ad Corinthios epistula quaedam commemoravit, haec addit,
quae nos, si placet, audiamus:

2. «Et Corinthiorum quidem, inquit, ecclesia in recta fide per-
mansit usque ad Primum, eiusdem loci episcopum; quibuscum
familiariter collocutus sum dum Romanam navigarem; nec paucos
dies versatus sum cum Corinthiis, mutuamque ex recta fide con-
solationem cepimus. 3. Romanum vero cum venissem, catalogum feci⁵⁶
usque ad Anicetum, cuius tum diaconus erat Eleutherus. Post
obitum deinde Aniceti successit Soter, quem excepit Eleutherus.
In singulis autem episcoporum successionibus et per singulas urbes⁶⁰
eadem manent, quae per legem ac prophetas et a Domino ipso
praedicata sunt.»

189 Fragm. 7. Non est necessarium his, quos ratio non fugit, ex³⁷⁴
actionibus Christi post baptismum adstruere et demonstrare animae³⁷⁶
et corporis eius et humanae naturae nobiscum convenientis veri-
tatem et ab omni fictione remotionem. Nam quae post baptismum²⁵

188. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 368; MG 20, 377.

189. MG 5, 1221; CA 9, 415.

πραχθέντα, καὶ μάλιστα τὰ σημεῖα, τὴν αὐτοῦ κεκρυμμένην ἐν
 383 σαρκὶ θεότητα ἐδήλουν καὶ ἐπιστοῦντο τῷ κόσμῳ. Θεὸς γὰρ
 ὃν δομοῦ τε καὶ ἄνθρωπος τέλειος διατάσσεται· τὰς δύο αὐτοῦ
 οὐσίας ἐπιστώσατο ἡμῖν· τὴν μὲν θεότητα αὐτοῦ διὰ τῶν
 σημείων ἐν τῇ τριετίᾳ τῇ μετὰ τὸ βάπτισμα, τὴν δὲ ἀνθρωπότητα
 αὐτοῦ ἐν τοῖς τριάκοντα χρόνοις τοῖς πρὸ τοῦ βαπτίσματος,
 ἐν οἷς, διὰ τὸ ἀτελὲς τὸ κατὰ σάρκα, ἀπέκρυψε τὰ σημεῖα τῆς
 αὐτοῦ θεότητος, καίπερ Θεὸς ἀληθῆς προαιώνιος ὑπάρχων.

⁷⁴ Fragm. apud Eus., H. E. 4, 26. Ἀνελθὼν οὖν εἰς τὴν 190
 ἀνατολὴν καὶ ἔως τοῦ τόπου γενόμενος ἔνθα ἐκηρύχθη καὶ
 ἐπράχθη, καὶ ἀκριβῶς μαθὼν τὰ τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία,
 ὑποτάξας ἐπεμψά σοι· μῶν ἔστι τὰ δύνοματα· [Μωυσέως πέντε
 (Γέν., Ἔξ., Ἄρ., Λευ., Δευτ.), Ἰησοῦς Ναοῦ, Κριτ., Ῥούθ,
 Βασιλειῶν τέσσαρα, Παραλ.] δύο, Ψαλμ. Δαυΐδ, Σολομώνος
 Παροιμίαι ἡ καὶ Σοφία, Ἔκκλ., Ἀισμα Ἀισμ., Ἰώβ, Προφητῶν·
 Ἡσ., Ἱερ., τῶν δώδεκα ἐν μονοβίβλῳ, Δαν., Ἱεζ., Ἔσδρ.].

*Polycratis Ephesini Epistula ad Victorem romanum de quaestione 190**
paschali, apud Eus., H. E. 5, 24, v. K 91 sqq.

S. IRENAEUS, ca 140 — ca 202.

Adversus haereses¹.

³⁷ L. 1, c. 10, n. 1. Ἡ μὲν γὰρ ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης 191
 80 τῆς οἰκουμένης ἔως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ
 103 τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν
 141 εἰς ἔνα Θεόν, Πατέρα παντοκράτορα, «τὸν πεποιηκότα τὸν
 188

a Christo gesta sunt, maxime miracula, latenter eius in carne
 divinitatem potissimum mundo comprobabant et confirmabant.

³⁸³ Cum enim idem Deus simul et homo perfectus esset, duas naturas
 suas nobis patefecit: divinitatem quidem per miracula triennio
 isto post baptismum patrata, humanitatem vero suam triginta illis
 annis baptismum antegressis, quibus carnis vilitas tegebat et abs-
 condebat divinitatis signa, tametsi Deus verus esset et sempiternus.

⁷⁴ Fragm. apud Eus., H. E. 4, 26. Profectus ergo in orientem et 190
 in ipso loco existens, ubi haec praedicata et gesta sunt, diligenter
 didici libros veteris testamenti, eorumque subiectum indicem misi
 tibi: haec sunt nomina: [Mosis libri V (Gen., Ex., Num., Lev.,
 IDeut.), Iesus Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV, Paral. II, Ps. Da-
 vidis, Salomonis Proverbia, quae et Sapientia, Eccle., Cant. Cant.,
 lob; Prophetae: Is., Ier., Prophetarum XII lib. I, Dan., Ez., Esdr.].

³⁷ 1, 10, 1. Ecclesia enim per universum orbem usque ad fines 191
 80 terrae seminata, et ab apostolis et a discipulis eorum accepit eam
 103 fidem, quae est in unum Deum, Patrem omnipotentem, qui fecit

188

¹ Latinum textum, etsi quandoque a graeco dissert, non emendavimus
 propter eius peculiarem valorem.

190. CB Eus. 2, 386; MG 20, 396.

191. MG 7, 549; II (= Harvey) 1, 90.

οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰς θαλάσσας καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς» [Ps 145, 6; Act 4, 24; 14, 15], πίστιν· καὶ εἰς ἓν Χριστὸν Ἰησοῦν, 375 τὸν Γίὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας· καὶ εἰς Πνεῦμα Ἀγιον, τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας, καὶ τὰς ἐλεύσεις, καὶ τὴν ἐκ παρθένου τέννησιν, 430 καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἔνσαρκον 427 εἰς τοὺς οὐρανὸὺς ἀνάληψιν τοῦ ἡγαπημένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τὸ «ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα» [Eph 1, 10], καὶ ἀναστήσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρω- 599 πότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Θεῷ καὶ 374 σωτῆρι καὶ βασιλεῖ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀοράτου, «πᾶν γόνυ κάμψη ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἔξομολογήσηται» [Phil 2, 10–11] αὐτῷ, καὶ κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποιήσηται, τὰ μὲν «πνευματικὰ τῆς 428 πονηρίας» [Eph 6, 12], καὶ ἀγγέλους παραβεβηκότας καὶ ἐν ἀποστασίᾳ γεγονότας, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους καὶ ἀνόμους καὶ βλασφήμους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψῃ· 594 τοῖς δὲ δικαίοις καὶ δόσιοις καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τετηρηκόσι καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι, τοῖς ἀπ' ἀρχῆς, τοῖς δὲ ἐκ μετανοίας, ζωὴν χαρισάμενος, ἀφθαρσίαν δωρήσηται καὶ 609 δόξαν αἰώνιαν περιποιήσῃ.

192 1, 10, 2. Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρειληφυῖα καὶ ταύτην τὴν 50 πίστιν, ὡς προέφαμεν, ἡ ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ 80 διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἕνα οἶκον οἰκοῦσα· καὶ

caelum et terram, et mare, et omnia quae in iis sunt; et in unum 375 Iesum Christum, Filium Dei, incarnatum pro nostra salute; et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas praedicavit dispositiones Dei, et adventum, et eam quac est ex virginē generationem, et pas- 430 sionem, et resurrectionem a mortuis, et in carne in caelos ascen- 427 sionem dilecti Iesu Christi Domini nostri, et de caelis in gloria Patris adventum eius, ad recapitulanda universa, et resuscitandam 599 omnem carnem humani generis, ut Christo Iesu Domino nostro, et Deo, et salvatori, et regi, secundum placitum Patris invisibilis, 374 omne genu curvet caelestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur ei, et iudicium iustum in omnibus faciat: spiri- 428 talia quidem nequitiae, et angelos transgressos, atque apostatas factos, et impios, et iniustos, et iniquos, et blasphemos homines in aeternum ignem mittat; iustis autem et acquis, et praecepta 594 eius servantibus, et in dilectione eius perseverantibus, quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem ex paenitentia, vitam donans, 609 incorruptelain loco muneric conferat, et claritatem aeternam cir- cumdet.

192 1, 10, 2. Hanc praedicationem cum acceperit, et hanc fidem, 50 quemadmodum praediximus, ecclesia, et quidem in universum 80 mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum in-

δύμοίως πιστεύει τούτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει καὶ διδάσκει καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἐν στόμα κεκτημένη. Καὶ γὰρ αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιοι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτή. Καὶ οὕτε αἱ ἐν Γερμανίᾳς ἴδρυμέναι ἐκκλησίαι ἄλλως πεπιστεύκασιν ἢ ἄλλως παραδιδόασιν, οὕτε ἐν ταῖς Ἰβηρίαις, οὕτε ἐν Κελτοῖς, οὕτε κατὰ τὰς Ἀνατολάς, οὕτε ἐν Αἴγυπτῳ, οὕτε ἐν Λιβύῃ, οὕτε αἱ κατὰ μέσα τοῦ κόσμου ἴδρυμέναι· ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κτίσμα τοῦ Θεοῦ, ἐν δλῷ τῷ κόσμῳ εἰς καὶ ὁ αὐτός, οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῇ φαίνει, καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς 32 ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. Καὶ οὕτε ὁ πάνυ δυνατὸς ἐν λόγῳ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προεστώτων, ἔτερα τούτων ἐρεῖ (οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον [Mt 10, 24; 1.c 6, 40]), οὕτε ὁ ἀσθενὴς ἐν τῷ λόγῳ ἐλάττωσει τὴν παράδοσιν. Μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως οὔσης, οὕτε ὁ πολὺ περὶ αὐτῆς δυνάμενος εἶπεν ἐπλεόνασεν, οὕτε ὁ τὸ δλίγον ἡλαττόνησε.

536 1, 13, 7. Τοιαῦτα δὲ [Μάρκου μαθηταί] λέγοντες καὶ πράτοντες, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας, πολλὰς ἔξηπατήκασι τυναίκας, αἵτινες, «κεκαυτηριασμέναι τὴν συνείδησιν» [1 Tim 4, 2], αἱ μὲν καὶ εἰς φανερὸν ἐξομολογοῦνται, αἱ δὲ δυσωπούμεναι τούτο, ἡσυχῇ δέ πως ἔαυτάς ἀπηλπικυῖαι τῆς Ζωῆς τοῦ Θεοῦ, ἔνιαι μὲν εἰς τὸ παντελές ἀπέστησαν, ἔνιαι δὲ ἐπαμφοτερίζουσιν.

habitans; et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor, et consonanter haec praedicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. Nam etsi in mundo loquelae dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hae quae in Germania sunt fundatae ecclesiae aliter credunt, aut aliter tradunt; neque hae quae in Hiberis sunt, neque hae quae in Celtis, neque hae quae in Oriente, neque hae quae in Aegypto, neque hae quae in Libya, neque hae quae in medio mundi constitutae: sed sicut sol, creatura Dei, in universo mundo unus et idem est, sic et lumen, praedicatio veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines qui volunt ad cognitionem veritatis 32 venire. Et neque is qui valde praevalet in sermone, ex iis qui praesunt ecclesiis, alia, quam haec sunt, dicet (*nemo enim supermagistrum est*), neque infirmus in dicendo deminorabit traditionem. Cum enim una et eadem fides sit, neque is, qui multum de ea potest dicere, ampliat, neque is qui minus, deminorat.

536 1, 13, 7. Talia autem dicentes et operantes [gnōtici, Marci discipuli], et in iis quoque quae sunt secundum nos regiones Rhodanenses, multas seduxerunt mulieres, quae, *cauterizatas conscientias habentes*, quaedam quidem etiam in manifesto exomologesim faciunt, quaedam autem reverentes hoc ipsum in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes, a vita Dei, quaedam quidem in totum abscesserunt, quaedam autem inter utrumque dubitant.

193. MG 7, 592; II 1, 126.

ROUET DE JOURNEL, Ench. patr.

194 1, 22, 1. Cum teneamus autem nos regulam veritatis, id ¹⁰⁴ vest, quia sit unus Deus omnipotens, qui omnia condidit per ¹⁸¹ Verbum suum, et aptavit, et fecit ex eo quod non erat, ad ¹⁸⁸ hoc ut sint omnia, quemadmodum scriptura dicit: *Verbo enim Domini caeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus eorum* [Ps 32, 6]; et iterum: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [Io 1, 3], ex omnibus autem nihil subtractum est, sed omnia per ipsum fecit Pater, sive visibilia sive invisibilia, sive sensibilia sive intellegibilia, sive temporalia propter quamdam dispositionem sive sempiterna et aeonia, non per angelos neque per virtutes aliquas abscissas ab eius sententia; nihil enim indiget omnium Deus, sed et per Verbum et Spiritum suum omnia faciens et disponens et gubernans et omnibus esse praestans: . . . hanc ergo tenentes regulam, licet valde varia et multa dicant [haeretici], facile eos deviasse a veritate arguimus.

194* 1, 24. *De Saturnino et Baslide*, v. K 107 sqq.

1, 26. *De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis*, v. K 114 sqq.

1, 27, 1. *De Cerdone*, v. K 117.

195 1, 27, 2. [Marcion] id quod est secundum Lucam evan-²² gelium circumcidens, et omnia quae sunt de generatione Domini conscripta auferens, et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem huius universitatis suum Patrem confitens Dominus conscriptus est, semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi qui evangelium ¹⁶ tradiderunt apostoli, suasit discipulis suis, non evangelium sed particulam evangelii tradens iis.

195* 1, 28, 1. *De Continentibus et Tatiano*, v. K 121 sq.

196 2, 1, 1. Neque ab aliquo motus, sed sua sententia et ¹⁹¹ libere fecit omnia [Deus], cum sit solus Deus, et solus Domi-¹⁰³ nus, et solus conditor, et solus Pater, et solus continens omnia, et omnibus, ut sint, ipse praestans.

197 2, 6, 1. Invisibile enim eius [Dei] cum sit potens, magnam ⁸⁶ mentis intuitionem et sensitatem omnibus praestat potentissimae et omnipotentis eminentiae. Unde etiamsi *nemo cognoscit Patrem, nisi Filius, neque Filius, nisi Pater, et quibus Filius revelaverit* [Mt 11, 27; Lc 10, 22], tamen hoc ipsum omnia cognoscunt, quando ratio mentibus infixa moveat ea, et revelet iis, quoniam est unus Deus, omnium Dominus.

198 2, 9, 1. Ipsa enim conditio [mundi] ostendit eum, qui con-⁸⁷ didit eam; et ipsa factura suggerit eum, qui fecit; et mundus manifestat eum, qui se disposuit. Ecclesia autem omnis per ⁷⁸ universum orbem hanc accepit ab apostolis traditionem.

194. MG 7, 669; II 1, 188.

196. MG 7, 710; II 1, 251.

198. MG 7, 734; II 1, 272.

195. MG 7, 688; II 1, 217.

197. MG 7, 724; II 1, 263.

189 2, 10, 4. Homines quidem de nihilo non possunt aliquid 199
facere, sed de materia subiacenti; Deus autem, quam homines
hoc primo melior, eo quod materiam fabricationis sua, cum
ante non esset, ipse adinvenit.

157 2, 13, 8. Generationem prolativi hominum verbi transferunt 200
163 in Dei aeternum Verbum, et prolationis initium donantes et
genesin, quemadmodum et suo verbo. Et in quo distabit Dei
Verbum, immo magis ipse Deus, cum sit Verbum, a verbo
hominum, si eamdem habuerit ordinationem et emissionem
generationis?

412 2, 22, 4. Omnes venit per semetipsum salvare, omnes, 201
473 inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes, et par-
vulos, et pueros, et iuvenes, et seniores. Ideo per omnem ✓
venit aetatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes;
in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes aetatem,
simul et exemplum illis pietatis effectus, et iustitiae, et sub-
iectionis; in iuvenibus iuvenis, exemplum iuvenibus fiens et
15 sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, ut sit per-
fectus magister in omnibus, non solum secundum expositionem
veritatis, sed et secundum aetatem, sanctificans simul et
seniores, exemplum ipsis quoque fiens; deinde et usque ad
mortem pervenit, ut sit *primogenitus ex mortuis, ipse primatum*
tenens in omnibus [Col 1, 18], princeps vitae, prior omnium,
et praecedens omnes.

118 2, 26, 3. Quid autem si quis interroget nos, si omnis 202
numerus omnium, quae sunt facta et quae fiunt, scitur a Deo,
124 et si secundum illius providentiam unusquisque eorum eam
quae secundum se est accepit quantitatem; nobisque con-
sentientibus et confitentibus, quia nihil omnino horum quae
facta sunt et quae fiunt et fient scientiam Dei fugit, sed per
illius providentiam unumquodque eorum et habitum et ordinem
et numerum et quantitatem accipere et accepisse propriam,
... accipiens a nobis huiusmodi testimonium et consensum,
pergit ad hoc, ut et arenam enumeret et calculos terrae, sed
et fluctus maris et stellas caeli et causas excogitare numeri
qui putatur inventus: nonne in vanum laborans, et delirus
hic talis, et irrationalis ab omnibus qui sensum habent iuste
dicetur?

70 2, 28, 2. Si autem omnium quae in scripturis requiruntur 203
103 absolutiones non possumus invenire, alterum tamen Deum
praeter eum qui est non requiramus; impietas enim haec
maxima est. Cedere autem haec talia debemus Deo, qui et
nos fecit, rectissime scientes quia scripturae quidem perfectae
65 sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu eius dictae.

199. MG 7, 736; II 1, 274.

201. MG 7, 784; II 1, 330.

203. MG 7, 804; II 1, 349.

200. MG 7, 747; II 1, 285.

202. MG 7, 801; II 1, 346.

204 2, 28, 6. Irrationabiliter autem inflati audaciter inenarrabilia Dei mysteria scire vos dicitis: quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: *De die autem illa et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus* [Mc 13, 32]. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est; neque nos erubescamus, quae sunt in quaestionibus maiora secundum nos, reservare Deo. *Nemo enim super magistrum est* [Mt 10, 24; Lc 6, 40]. Si quis itaque nobis dixerit: Quomodo ergo Filius prolatus a Patre est? dicimus ei, quia prolationem istam, sive generationem sive nuncupationem sive adapertitionem aut quolibet quis nomine vocaverit generationem eius inenarrabilem existentem, nemo novit; non Valentinus, non Marcion, neque Saturninus, neque Basilides, neque angeli, neque archangeli, neque principes, neque potestates, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius. Inenarrabilis itaque generatio eius cum sit, quicumque nituntur generationes et prolationes enarrare, non sunt compotes sui, ea quae inenarrabilia sunt enarrare promittentes.

205 2, 30, 9. Ipse a semetipso fecit libere et ex sua potestate, 188 et disposuit et perfecit omnia, et est substantia omnium voluntas eius; solus hic Deus invenitur, qui omnia fecit solus omnipotens, et solus Pater condens et faciens omnia, et visibilia et invisibilia, et sensibilia et insensata, et caelestia et terrena, *Verbo virtutis suae* [Hebr 1, 3]; et omnia aptavit et disposuit sapientia sua, et omnia capiens, solus autem a nomine capi potest; ipse fabricator, ipse conditor, ipse inventor, ipse factor, ipse Dominus omnium. . . . Hic Pater Domini nostri Iesu Christi per Verbum suum, qui est Filius eius, per 191 eum revelatur et manifestatur omnibus, quibus revelatur; cognoscunt enim eum hi quibus revelaverit Filius. Semper 157 autem coexistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem, et angelis et archangelis et potestatibus et virtutibus et omnibus, quibus vult revelare Deus.

206 2, 34, 2. Si qui autem hoc in loco dicant non posse 218 animas eas, quae paulo ante esse coeperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse ut sint immortales, vel si generationis initium acceperint cum ipso corpore mori: discant, quoniam sine initio et sine fine, 102 vere et semper idem, et eodem modo se habens solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quae autem sunt ab illo 195 omnia, quaecumque facta sunt et fiunt, initium quidem suum accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo qui

204. MG 7, 808; II 1, 355.
206. MG 7, 835; II 1, 382.

205. MG 7, 822; II 1, 367.

ea fecit, quoniam non sunt ingenita; perseverant autem et extenduntur in longitudinem saeculorum, secundum voluntatem factoris Dei, ita ut sic initio fierent, et postea ut sint iis donat.

¹⁹⁶ 2, 34, 3. Quemadmodum enim caelum, quod est super 207 nos, firmamentum et sol et luna et reliquae stellae, et omnia ornamenta ipsorum, cum ante non essent, facta sunt et multo 235 tempore perseverant secundum voluntatem Dei: sic et de animabus et de spiritibus et omnino de omnibus his, quae facta sunt, cogitans quis, minime peccabit, quando omnia, quae facta sunt, initium quidem facturae suae habeant, perseverant autem quoadusque ea Deus et esse et perseverare voluerit.

13 3, 1, 1. Non enim per alios dispositionem salutis nostrae 208 cognovimus, quam per eos, per quos evangelium pervenit ad nos; quod quidem tunc preeonaverunt, postea vero per Dei voluntatem in scripturis nobis tradiderunt, fundamentum et columnam fidei nostrae futurum. . . . Exierunt in fines terrae . . . caelestem pacem hominibus annuntiantes, qui quidem et omnes pariter et singuli eorum habentes evangelium Dei.

¹⁴ ¹⁵ Ο μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἐβραίοις τῇ ἴδιᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν καὶ γραφὴν ἔξήνεγκεν εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ¹⁶ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιούντων τὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον, Μάρκος, δομαθητὴς καὶ ἐρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα ¹⁷ ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε. Καὶ Λουκᾶς δέ, δομαθητὸς Παύλου, τὸ ὑπ’ ἐκείνου κηρυσσόμενον εὐαγγέλιον ἐν βιβλίῳ ¹⁸ κατέθετο. Ἐπειτα Ἰωάννης, δομαθητὴς τοῦ Κυρίου, δοκιμασθεὶς τὸ στῆθος αὐτοῦ ἀναπεσών, καὶ αὐτὸς ἔξέδωκε τὸ εὐαγγέλιον, ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων.

80 3, 3, 1. Traditionem itaque apostolorum in toto mundo 209 manifestatam, in omni ecclesia adest respicere omnibus qui ⁶⁰ vera velint videre; et habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt neque cognoverunt, quale ab

¹⁴ 3, 1, 1. Ita Matthaeus in Hebreis ipsorum lingua scripturam 208 ¹⁵ edidit evangelii, cum Petrus et Paulus Romae evangelizarent et ¹⁶ fundarent ecclesiam. Post vero horum excessum, Marcus, discipulus et interpres Petri, et ipse quae a Petro annuntiata erant ¹⁷ per scripta nobis tradidit. Et Lucas autem, sectator Pauli, quod ab illo praedicabatur evangelium in libro condidit. Postea et ¹⁸ Ioannes, discipulus Domini, qui et supra pectus eius recumbebat, et ipse edidit evangelium, Ephesi Asiae commorans.

207. MG 7, 836; H 1, 382.
209. MG 7, 848; II 2, 8.

208. MG 7, 844; II 2, 2.

his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quae seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas ecclesias committebant. . . .

210 3, 3, 2. Sed quoniam valde longum est in hoc tali vo-⁵² lumine omnium ecclesiarum enumerare successiones, maxima⁸⁰ et antiquissimae et omnibus cognitae, a gloriosissimis duobus⁵⁸ apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae eccle-⁵⁶ siae, eam quam habet ab apostolis traditionem et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia vel vanam gloriam, vel per caecitatem et malam sententiam, praeterquam oportet colligunt. Ad hanc enim ecclesiam, propter po[ten]tiorem prin-
cipalitatem, necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique [vel: qui prae]sunt ecclesiis] conservata est ea quae est ab apostolis traditio.

211 3, 3, 3. Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι⁵⁶ ἀπόστολοι τὴν ἐκκλησίαν, Λίνω τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Τούτου τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον⁷⁵ ἐπιστολαῖς μέμνηται. Διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος, μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληρούνται Κλήμης, δὲ καὶ ἔωρακῶς τοὺς μακαρίους ἀποστόλους⁸⁰ καὶ συμβεβληκῶς αὐτοῖς, καὶ ἔτι ἔναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ δοφθαλμῶν ἔχων, οὐ μόνος,
ἔτι γὰρ πολλοὶ ὑπελείποντο τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων δεδι-
δαγμένοι. Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος, στάσεως οὐκ ὀλίγης⁵⁸ τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ρώμῃ
ἐκκλησία ίκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμ-
βιβάζουσα αὐτούς, καὶ ἀνανεούσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἦν
νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει. . . .

211 3, 3, 3. Fundantes igitur et instruentes beati apostoli ecclesiam,⁵⁶
Lino episcopatum administrandae ecclesiae tradiderunt. Huius Lini Paulus in his quae sunt ad Timotheum epistulis meminit.⁷⁵ Succedit autem ei Anacletus; post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos apostolos, et con-⁸⁰ tulit cum iis, et cum adhuc insonantem praedicationem apostolorum et traditionem ante oculos haberet, non solus, adhuc enim multi supererant tunc ab apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente, dis-⁵⁸ sensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facta, scripsit quae est Romae ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem. . . .

60 3, 3, 4. Καὶ Πολύκαρπος δὲ οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων ²¹² μαθητεύθεις, καὶ συναναστραφεῖς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν ἔωρακόσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀποστόλων κατασταθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν, 15 ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίᾳ, ἐπίσκοπος, δὸν καὶ ἡμεῖς ἔωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ (ἐπιπολὺ γάρ παρέμεινε, καὶ πάνυ γηραλέος ἐνδόξως καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας ἐξῆλθε τοῦ εὐ βίου), ταῦτα διδάξας ἀεὶ δὲ καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων ἔμαθεν, ἀ καὶ ἡ ἐκκλησίᾳ παραδίδωσιν, ἀ καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ. Μαρτυροῦσιν τούτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐκκλησίαι πᾶσαι, καὶ οἱ μέχρι νῦν διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον.

62 3, 4, 1. Tantae igitur ostensiones cum sint, non oportet ²¹³ adhuc quaerere apud alios veritatem, quam facile est ab ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositarium dives, plenissime in eam contulerint omnia quae sint veritatis, uti 50 omnis quicumque velit sumat ex ea potum vitae. Haec est enim vitae introitus; omnes autem reliqui fures sunt et latrones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quae autem sunt ecclesiae, cum summa diligentia diligere, et 52 apprehendere veritatis traditionem. Quid enim? Et si de aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus apostoli conversati sunt, et ab iis de praesenti quaestione sumere quod certum et re liquidum est? Quid autem, si neque apostoli quidem scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis, quibus committebant ecclesias?

14 3, 11, 7. Tanta est autem circa evangelia haec firmitas, ut ²¹⁴ 22 et ipsi haeretici testimonium reddant iis, et ex ipsis egrediens unusquisque eorum conetur suam confirmare doctrinam. Ebio- 17 naei etenim, eo evangelio quod est secundum Matthaeum solo utentes, ex illo ipso convincuntur non recte praesumentes de 19 Domino. Marcion autem, id quod est secundum Lucam circumcidens, ex his quae adhuc servantur penes eum blasphemus in solum existentem Deum ostenditur. Qui autem Iesum 375

60 3, 3, 4. Et Polycarpus autem, non solum ab apostolis edocitus, ²¹² et conversatus cum multis ex iis qui Dominum nostrum viderunt, sed etiam ab apostolis in Asia, in ea quae est Smyrnis ecclesia, 15 constitutus episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra aetate (multum enim perseveravit, et valde senex gloriosissime et nobilissime martyrium faciens exivit de hac vita), hacc docuit semper quae ab apostolis didicerat, quae et ecclesiae tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent quae sunt in Asia ecclesiac omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo.

212. MG 7, 851; H 2, 12.
214. MG 7, 884; II 2, 45.

213. MG 7, 855; II 2, 15.

separant a Christo, et impassibilem perseverasse Christum, passum vero Iesum dicunt, id quod secundum Marcum est praeferentes evangelium, cum amore veritatis legentes illud corrigi possunt. Hi autem qui a Valentino sunt, eo quod est secundum Ioannem plenissime utentes ad ostensionem coniugationum suarum, ex ipso deteguntur nihil recte dicentes.

215 8, 11, 8. Neque autem plura numero quam haec sunt,¹⁴ neque rursus pauciora capit esse evangelia.

Ἐπειδὴ *** τέσσαρα κλίματα τοῦ κόσμου, ἐνῷ ἐσμέν, εἰσί, καὶ τέσσαρα καθολικὰ πνεύματα, κατέσπαρται δὲ ἡ ἐκκλησία³⁷ ἐπὶ πάσης τῆς γῆς, στύλος δὲ καὶ στήριγμα ἐκκλησίας τὸ εὐαγγέλιον καὶ πνεῦμα Ζωῆς, εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν στύλους, πανταχόθεν πνέοντας τὴν ἀφθαρσίαν καὶ ἀναζωπυροῦντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ μὲν φανερὸν δτὶ δ τῶν ἀπάντων τεχνίτης Λόγος, δ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβίμ καὶ συνέχιων τὰ πάντα, φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις, ἔδικεν ἡμῖν τετρά-¹³ μορφον τὸ εὐαγγέλιον, ἐνὶ δὲ πνεύματι συνεχόμενον.

216 8, 11, 9. Τούτων δὲ οὕτως ἔχόντων, μάταιοι πάντες καὶ¹⁴ ἀμαθεῖς, προσέπι δὲ καὶ τολμηροί, οἱ ἀθετοῦντες τὴν ἴδεαν τοῦ εὐαγγελίου, καὶ εἴτε πλείονα, εἴτε ἐλάττονα τῶν εἰρημένων παρεισφέροντες εὐαγγελίων πρόσωπα· οἱ μέν, ἵνα πλείονα δόξωσι τῆς ἀληθείας ἐξευρηκέναι, οἱ δέ, ἵνα τὰς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ ἀθετήσωσιν.

217 3, 15, 1. Neque enim [Ebionaei] contendere possunt Paulum³⁸ non esse apostolum, quando in hoc sit electus, neque Lucam mendacem esse possunt ostendere, veritatem nobis cum omni diligentia annuntiantem. Fortassis enim et propter hoc operatus est Deus plurima evangelii ostendi per Lucam, quibus necesse haberent omnes uti, ut sequenti testificationi eius, quam habet de actibus et doctrina apostolorum, omnes sequentes,

215 8, 11, 8. Quoniam enim quattuor regiones mundi sunt in quo¹⁴ sumus, et quattuor principales spiritus, et disseminata est ecclesia³⁷ super omnem terram, columna autem et firmamentum ecclesiae est evangelium et spiritus vitae, consequens est quattuor habere eam columnas, undique flantes incorruptibilitatem et vivificantes homines. Ex quibus manifestum est, quoniam, qui est omnium artifex Verbum, qui sedet super cherubim et continet omnia, declaratus hominibus, dedit nobis quadriforme evangelium, quod uno¹³ spiritu continetur.

216 3, 11, 9. His igitur sic se habentibus, vani omnes et indocti¹⁴ et insuper audaces, qui frustrantur speciem evangelii, et vel plures quam dictae sunt vel rursus pauciores inferunt personas evangelii: quidam ut plus videantur quam est veritatis adinvenisse, quidam vero ut reprobent dispositiones Dei.

215. MG 7, 885; II 2, 46.
217. MG 7, 917; II 2, 79.

216. MG 7, 890; II 2, 50.

et regulani veritatis inadulteratam habentes, salvari possint. Igitur testificatio eius vera, et doctrina apostolorum manifesta et firma et nihil subtrahens, neque alia quidem in abscondito, alia vero in manifesto docentium.

375 3, 16, 9. Si alter quidem passus est, alter autem impassi- 218
 387 bilis mansit; et alter quidem natus est, alter vero in eum, qui natus est, descendit et rursus reliquit eum; non unus, sed duo monstrantur. . . . Nolite errare; unus et idem est Christus Iesus Filius Dei, qui per passionem reconciliavit nos Deo, et surrexit a mortuis, qui est in dextera Patris, et perfectus in 374 omnibus. . . . Ipse enim vere salvavit, ipse est Verbum Dei, ipse Unigenitus a Patre, Christus Iesus Dominus noster.

356 3, 17, 1. Et iterum potestatem regenerationis in Deum 219
 dans discipulis, dicebat iis: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti* [Mt 28, 19].

357 Hunc enim promisit per prophetas [cf. Ioel 2, 28] effundere in novissimis temporibus super servos et ancillas, ut prophetent; unde et in Filium Dei, filium hominis factum, descendit, cum ipso assuescens habitare in genere humano, et requiescere in hominibus, et habitare in plasmate Dei, voluntatem Patris operans in ipsis, et renovans eos a vetustate in novitatem Christi.

308 3, 17, 2. Dominus pollicitus est mittere se Paracletum, qui 220
 nos aptaret Deo [Io 16, 7]. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unus panis; ita nec nos multi unum fieri in Christo Iesu poteramus, sine aqua quae de caelo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat; sic et nos, lignum aridum existentes primum nunquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria 475 pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam quae est ad in- corruptionem unitatem acceperunt; animae autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei.

400 3, 18, 6. Si non vere passus est, nulla gratia ei, cum nulla 221
 fuerit passio; et nos cum incipiemos vere pati, seducens videbitur adhortans nos vapulare et alteram praebere maxillam, si ipse illud non prior in veritate passus est; et quemadmodum illos seduxit, ut videretur iis ipse hoc quod non erat, et nos seducit adhortans perferre ea, quae ipse non pertulit. . . .

384 3, 18, 7. Ἡνωσεν οὖν, καθὼς προέφαμεν, τὸν ἄνθρωπον 413 τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ μὴ ἄνθρωπος ἐνίκησε τὸν ἀντίπαλον τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἀν δικαιώσεις ἐνίκηθη δὲ έχθρός.

384 3, 18, 7. Haecre itaque fecit et adunivit, quemadmodum praec- 221
 413 diximus, hominem Deo. Si enim homo non vicisset inimicum hominis, non iuste victus esset inimicus.

218. MG 7, 928; H 2, 90.
 220. MG 7, 930; II 2, 92.

219. MG 7, 929; H 2, 92.
 221. MG 7, 936; II 2, 99.

- 222 3, 19, 1. Ignorantes autem eum, qui ex virgine est Emmanuel, ⁴³⁰ privantur munere eius, quod est vita aeterna; non recipientes autem Verbum incorruptionis, perseverant in carne mortali, et sunt debitores mortis, antidotum vitae non accipientes. . . .
2. Quoniam autem ipse proprie praeter omnes qui fuerunt ³⁷⁴ tunc homines, Deus et Dominus et rex aeternus et Unigenitus ²⁴ et Verbum incarnatum praedicatur et a prophetis omnibus et apostolis et ab ipso Spiritu, adest videre omnibus qui vel modicum de veritate attigerint. Haec autem non testificantur scripturae de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisse. Sed quoniam praeclaram praeter omnes habuit in se eam quae est ab altissimo Patre genitaram, praeclarata autem functus est et ea quae est ex virgine generatione; utraque scripturae divinae de eo testificantur.
- 223 3, 21, 10. Recapitulans in se Adam, ipse [Dominus] Verbum ⁴¹⁵ existens ex Maria, quae adhuc erat virgo, recte accipiebat ⁴²⁹ generationem Adae recapitulationis.
- 224 3, 22, 4. Quemadmodum illa [Eva] virum quidem habens ²³⁰ Adam, virgo tamen adhuc existens (*erant enim utrique nudi* in paradiſo, *et non confundebantur* [Gn 2, 25], quoniam paulo ante facti non intellectum habebant filiorum generationis; oportebat enim illos primo adolescere, dehinc sic multiplicari), inobediens facta, et sibi et universo generi humano causa ³⁰² ⁴²² facta est mortis: sic et Maria habens praedestinatum virum, ⁴³⁰ et tamen virgo, oboediens, et sibi et universo generi humano causa facta est salutis. Et propter hoc lex eam, quae desponsata erat viro, licet virgo sit adhuc, uxorem eius, qui desponsaverat, vocat; eam quae est a Maria in Eam recirculationem significans; quia non aliter quod colligatum est solveretur, nisi ipsae compagines alligationis reflectantur retrorsus; ut primae coniunctiones solvantur per secundas, secundae rursus liberent primas. . . . Sic autem et Eva inobedientiae nodus solutio- ⁴³³ nem accepit per oboedientiam Mariae. Quod enim alligavit virgo Eva per incredulitatem, hoc virgo Maria solvit per fidem.
- 225 3, 23, 5. Retundens petulantem carnis impetum, quoniam ³⁰⁰ indolem et puerilem amiserat sensum et in cogitationem peiorum venerat, frenum continentiae sibi et uxori suae circumdedit, timens Deum et adventum eius exspectans et velut tale quid significans: Quoniam, inquit, eam, quam habui a Spiritu, ²⁹⁸ sanctitatis stolam amisi per inobedientiam, et nunc cognosco ²⁹⁹ quod sim dignus tali tegumento, quod delectationem quidem nullam praestat, mordet autem et pungit corpus.
- 226 3, 24, 1. Praedicationem vero ecclesiae undique constan- ⁸² tem et aequaliter perseverantem et testimonium habentem a ⁸³

222. MG 7, 938; II 2, 102.

224. MG 7, 959; II 2, 123.

226. MG 7, 966; II 2, 131.

223. MG 7, 955; II 2, 120.

225. MG 7, 963; II 2, 128.

prophetis et ab apostolis et ab omnibus discipulis . . . et eam quae secundum salutem hominis est solitam operationem, quae est in fide nostra; quam perceptam ab ecclesia custodimus, et quae semper a Spiritu Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum iuvenescens et iuvenescere faciens ipsum ⁴⁷ vas in quo est. . . . *In Ecclesia posuit Deus apostolos, prophetas, doctores* [1 Cor 12, 28], et universam reliquam operationem Spiritus, cuius non sunt participes omnes qui non currunt ad ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam et operationem pessimam. Ubi enim ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic ecclesia et omnis gratia; Spiritus autem veritas.

⁴⁹ 90 4, 6, 4. Ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος ὅτι θεὸν εἰδέναι οὐδεὶς ²²⁷ δύναται μὴ οὐχὶ Θεοῦ δοξάζοντος, τουτέστιν, ἀνευ Θεοῦ μὴ γινώσκεσθαι τὸν Θεόν· αὐτὸ δὲ τὸ γινώσκεσθαι τὸν Θεόν, θέλημα εἶναι τοῦ Πατρός. Γνώσονται καὶ αὐτὸν οἵς ἀντοκαλύψῃ ὁ Υἱός.

⁴⁶ 96 4, 6, 6. Etenim per ipsam conditionem revelat Verbum ²²⁸ conditorem Deum, et per inmundum fabricatorem mundi Dominum, et per plasma eum, qui plasmaverit, artificem, et per Filium eum Patrem qui generaverit Filium: et haec omnes similiter quidem colloquuntur, non autem similiter credunt.

⁴⁹ 99 4, 11, 2. Et hoc Deus ab homine differt, quoniam Deus ²²⁹ quidem facit, homo autem fit; et quidem qui facit, semper idem est, quod autem fit, et initium et medietatem et adiectionem et augmentum accipere debet. Et Deus quidem bene facit, bene autem fit homini. Et Deus quidem perfectus in omnibus, ipse sibi aequalis et similis, totus cum sit lumen et totus mens et totus substantia et fons omnium bonorum; homo vero profectum percipiens et augmentum ad Deum.

¹⁰ 100 4, 12, 3. In lege igitur et in evangelio cum sit primum ²³⁰ et maximum praeceptum diligere Dominum Deum ex toto corde, dehinc simile illi, diligere proximum sicut se ipsum, unus et idem ostenditur legis et evangelii conditor. Consummatae enim vitae praecepta in utroque testamento cum sint eadem, eundem ostenderunt Deum, qui particularia quidem praecepta apta utrisque praecepit, sed eminentiora et summa, sine quibus salvari non est, in utroque eadem suasit.

⁹⁰ 90 4, 6, 4. Edocuit autem Dominus, quoniam Deum scire nemo ²²⁷ potest nisi Deo docente, hoc est, sine Deo non cognosci Deum; hoc ipsum autem cognosci eum, voluntatem esse Patris. Cognoscunt enim eum quibuscumque revelaverit Filius.

227. MG 7, 988; II 2, 160.
229. MG 7, 1002; H 2, 175.

228. MG 7, 989; II 2, 160.
230. MG 7, 1005; II 2, 178.

231 4, 14, 1. Igitur initio non quasi indigens Deus hominis ¹⁹³ plasmavit Adam, sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur, quemadmodum ipse ait: *Pater, clarifica me claritate quam habui apud te, priusquam mundus fieret* [Io 17, 5]. Nec nostro ministerio indigens iussit ut eum sequeremur, sed nobis ipsis attribuens salutem.

232 4, 17, 5. Sed et suis discipulis dans consilium primitias ⁴⁸⁶ Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi ⁵¹⁹ nec infructuosi nec ingratii sint, eum qui ex creatura panis est accepit, et gratias egit, dicens: *Hoc est meum corpus* [Mt 26, 26]. Et calicem similiter qui est ex ea creatura quae est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem; quam ecclesia ab apostolis accipiens in ⁵¹² universo mundo offert Deo, ei qui alimenta nobis praestat, primitias suorum munerum in novo testamento, de quo in ⁵¹⁶ duodecim prophetis Malachias sic praesignificavit: *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non accipiam de manibus vestris; quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum clarificatur inter gentes, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum, quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens* [Mal 1, 10 11]; manifestissime significans per haec, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo, omni autem loco sacrificium offeretur ei, et hoc purum, nomen autem eius glorificatur in gentibus.

233 4, 18, 2. Non genus oblationum reprobatum est: oblationes ⁵¹⁴ enim et illic, oblationes autem et hic, sacrificia in populo, sacrificia in ecclesia; sed species immutata est tantum, quippe cum iam non a servis sed a liberis offeratur.

234 4, 18, 4. Quomodo constabit iis [haereticis] eum panem in ⁴⁸⁵ quo gratiae actae sint corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis eius, si non ipsum fabricatoris mundi Filium dicant, ¹⁸¹ id est Verbum eius, per quod lignum fructificat, et defluunt fontes, et terra dat primum quidem faenum, post deinde spicam, deinde plenum triticum in spica?

4, 18, 5. Πῶς *** τὴν σάρκα λέγουσιν εἰς φθορὰν χωρεῖν,⁵¹⁰ καὶ μὴ μετέχειν τῆς Ζωῆς, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τρεφομένην; "Η τὴν γνώμην ἀλλα-

234 4, 18, 5. Quomodo autem rursus dicunt carnem in corruptionem devenire et non percipere vitam, quae corpore Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutent aut abstineant of-

231. MG 7, 1010; II 2, 184.

233. MG 7, 1025; II 2, 201.

232. MG 7, 1023; II 2, 197.

234. MG 7, 1027; II 2, 204.

Ξάτωσαν, ἡ τὸ προφέρειν τὰ εἰρημένα παραιτείσθωσαν. Ὡμῶν δὲ σύμφωνος ἡ γνώμη τῇ εὐχαριστίᾳ, καὶ ἡ εὐχαριστία βεβαιοῖ τὴν γνώμην. *** Προσφέρομεν δὲ αὐτῷ τὰ ἴδια, ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν ἀπαγγέλλοντες, καὶ δμολογοῦντες σαρκὸς ⁴⁹⁶ καὶ πνεύματος ἔγερσιν. Ὡς γὰρ ἀπὸ γῆς ἄρτος προσλαμβανόμενος τὴν ἐπίκλησιν¹ τοῦ Θεοῦ, οὐκέτι κοινὸς ἄρτος ἐστίν, ἀλλ' εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνεστηκοῦσα, ἐπιγείου τε καὶ οὐρανίου, οὕτω καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι φθαρτά, τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς αἰώνας ἀναστάσεως ἔχοντα.

¹⁸¹ 4, 20, 1. Non ergo angeli fecerunt nos nec nos plasma- 235 verunt, nec angeli potuerunt imaginem facere Dei; nec alias quis, praeter Verbum Domini, nec virtus longe absistens a Patre universorum. Nec enim indigebat horum Deus ad faciendum quae ipse apud se praedefinierat fieri, quasi ipse suas ¹⁴¹ non haberet manus. Adest enim ei semper Verbum et Sa- ¹⁴⁴ pientia, Filius et Spiritus, per quos et in quibus omnia libere ¹⁸⁰ et sponte fecit, ad quos et loquitur, dicens: *Faciamus homi-* ¹⁹⁵ *nem ad imaginem et similitudinem nostram* [Gn 1, 26].

¹⁰⁵ 4, 20, 5. Secundum magnitudinem quidem eius, et mirabilem gloriam, *nemo videbit Deum et vivet* [Ex 33, 20]; in- ¹⁰⁷ capabilis enim Pater; secundum autem dilectionem et humanitatem, et quod omnia possit, etiam hoc concedit iis, qui se diligunt, id est videre Deum, quod et prophetabant prophetae. Quoniam *quae impossibilia apud homines, possibilia apud Deum* [Lc 18, 27]. Homo etenim a se non videt Deum. Ille autem volens videtur hominibus, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult. Potens enim in omnibus Deus; visus quidem tunc per Spiritum prophetiae, visus autem et per Filium adoptive, videbitur autem et in regno caelorum paternaliter, Spiritu quidem praeparante hominem in Filio Dei, Filio autem adducente ad Patrem, Patre autem incorrup- ⁶⁰⁷ telam donante in aeternam vitam, quae unicuique evenit ex eo quod videat Deum.

ferendo quae predicta sunt. Nostra autem consonans est sententia eucharistiae, et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quae sunt eius, congruenter communicationem ⁴⁹⁶ et unitatem praedicantes carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, iam non communis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et caelesti, sic et corpora nostra percipientia eucharistiam iam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia.

¹ Sic legendum, cum mss., non autem ἔκκλησιν, cum edd. Cf. *Ad. Harnack, Die Pfäffischen Irenäus-Fragmente* (TU 20 [N. F. 5], 3. Heft 1900), p. 56.

235. MG 7, 1032; II 2, 213.

236. MG 7, 1035; II 2, 216.

- 237 4, 26, 2. Iis qui in ecclesia sunt presbyteris oboedire oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut ostendimus; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum secundum placitum Patris acceperunt; reliquos vero, qui absistunt a principali successione et quocumque loco colligunt, suspectos habere.
- 238 4, 27, 2. Dominum in ea, quae sunt sub terra, descendedisse, evangelizantem et illis adventum suum, remissione peccatorum existente his qui credunt in eum.
- 239 4, 28, 2. Quemadmodum enim in novo testamento ea quae est ad Deum fides hominum aucta est, additamentum accipiens Filium Dei, ut et homo fieret particeps Dei; ita et diligentia conversationis aucta est, cum non solum a malis operibus abstinere iubemur, sed ab ipsis cogitationibus et otiosis dictionibus et sermonibus vacuis et verbis scurrilibus: sic et poena eorum, qui non credunt Verbo Dei et contemnunt eius adventum et convertuntur retrosum, ad ampliata est; non solum temporalis, sed et aeterna facta. Quibus cumque enim dixerit Dominus: *Discedite a me, maledicti, in ignem perpetuum* [Mt 25, 41], isti erunt semper damnati; et quibuscumque dixerit: *Venite, benedicti Patris mei, percipite hereditatem regni, quod praeparatum est vobis in sempiternum* [ib. 34], hi semper percipiunt regnum.
- 240 4, 33, 2. Quomodo autem iuste Dominus, si alterius Patris existit, huius condicionis quae est secundum nos accipiens panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit?
- 241 4, 33, 7. Ἀνακρινεῖ δὲ [δὸς ἀλεθῶς πνευματικός] τοὺς τὰ σχίσματα ἐργαζομένους, κενοὺς δόντας τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, καὶ τὸ ἕδιον λυσιτελές σκοπούντας, ἀλλὰ μὴ τὴν ἔνωσιν τῆς ἐκκλησίας, καὶ διὰ μικρὰς καὶ τὰς ὑψούσας αἰτίας τὸ μέγα καὶ ἔνδοξον σῶμα τοῦ Χριστοῦ τέμνοντας καὶ διαιρούντας, καὶ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς ἀναιροῦντας.
- 242 4, 33, 8. Γνώσις ἀληθής ἡ τῶν ἀποστόλων διδαχή, καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου, ***
-
- 241 4, 33, 7. Iudicabit autem [discipulus spiritualis] et eos qui schismata operantur, qui sunt inanes, non habentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes quam unitatem ecclesiae; et propter modicas et quaslibet causas magnum et gloriosum corpus Christi conscindunt et dividunt, et quantum in ipsis est interficiunt.
- 242 4, 33, 8. Agnitio vera est apostolorum doctrina, et antiquus ecclesiae status, in universo mundo,

237. MG 7, 1053; II 2, 236.

239. MG 7, 1061; II 2, 245.

241. MG 7, 1076; II 2, 261.

238. MG 7, 1058; II 2, 241.

240. MG 7, 1073; II 2, 257.

242. MG 7, 1077; II 2, 262.

60 et character corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam quae in unoquoque loco est ecclesiam
 79 tradiderunt; quae pervenit usque ad nos custoditione sine fictione scripturarum tractatio plenissima, neque additamentum
 82 neque ablationem recipiens; et lectio sine falsatione, et secundum scripturas expositio legitima, et diligens, et sine periculo
 274 et sine blasphemia; et praecipuum dilectionis munus, quod est pretiosius quam agnitus, gloriosius autem quam prophetia,
 omnibus autem reliquis charismatibus supereminens.

31 4, 33, 9. Quapropter ecclesia omni in loco, ob eam quam 243
 habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore praemittit ad Patrem, reliquis autem omnibus non tantum non habentibus hanc rem ostendere apud se, sed nec quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium.

221 4, 37, 1. Illud autem, quod ait: *Quoties volui colligere filios tuos, et noluisti?* [Mt 23, 37] veterem legem libertatis hominis manifestavit: quia liberum eum Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia Dei voluntarie, et non coactum a Deo.

332 Βίᾳ Θεῷ οὐ πρόσεστιν, ἀγαθὴ δὲ γνώμη πάντοτε συμ-
 334 πάρεστιν αὐτῷ.

Et propter hoc consilium quidem bonum dat omnibus. Posuit autem in homine potestatem electionis, quemadmodum 203 et in angelis (etenim angeli rationabiles), uti hi quidem qui oboedissent iuste bonum sint possidentes, datum quidem a 294 Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non oboedierunt, iuste non invenientur cum bono et meritam poenam percipient; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsis vero non custodierunt diligenter illud neque pretiosum arbitrii sunt, sed supereminens bonitatis contempserunt. . . . Et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud; hi autem qui illud non operantur, iudicium iustum excipient Dei, quoniam non sunt operati bonum, cum possint operari illud.

249 4, 37, 5. Et non tantum in operibus, sed etiam in fide 245 liberum et suaे potestatis arbitrium hominis servavit Dominus, dicens: *Secundum fidem tuam fiat tibi* [Mt 9, 29]; propriam fidem hominis ostendens, quoniam propriam suam habet sententiam. Et iterum: *Omnia possibilia sunt credenti* [Mc 9, 22];

332 4, 37, 1. Vis enim a Deo non sit, sed bona sententia adest 244
 334 illi semper.

243. MG 7, 1078; II 2, 263.
 245. MG 7, 1102; II 2, 289.

244. MG 7, 1099; II 2, 285.

et: *Vade, sicut credidisti, fiat tibi* [Mt 8, 13]. Et omnia talia suae potestatis secundum fidem ostendunt hominem. Et propter hoc is qui credit ei habet vitam aeternam; qui autem non credit Filio, non habet vitam aeternam, sed ira Dei manebit super ipsum [Io 3, 36].

246 4, 37, 7. Pretiosam arbitremur coronam, videlicet quae³²⁶ per agonem nobis acquiritur, sed non ultro coalitam. Et quanto per agonem nobis advenit, tanto est pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus.

Οὐχ δμοίως ἀγαπᾶται τὰ ἐκ τοῦ αὐτομάτου προσγινόμενα τοῖς μετὰ *** σπουδῆς εύρισκομένοις.

247 4, 39, 2. Facere enim proprium est benignitatis Dei, fieri³²⁷ autem proprium est hominis naturae. Si igitur tradideris ei³²⁸ quod est tuum, id est fidem in eum et subiectionem, recipies eius artem, et eris perfectum opus Dei. 3. Si autem non credideris ei et fugeris manus eius, erit causa imperfectionis in te, qui non oboedisti, sed non in illo, qui vocavit. Ille enim misit, qui vocarent ad nuptias; qui autem non oboederunt ei, semetipsos privaverunt a regia cena. Non igitur ars deficit Dei; potens est enim de lapidibus suscitare filios Abrahae; sed ille qui non consequitur eam, sibimet suaे imperfectionis est causa.

Οὔτε τὸ φῶς ἔξασθενεῖ διὰ τοὺς ἑαυτοῖς τυφλώττοντας.³²⁹ ἀλλ' ἔκείνου μένοντος ὅποιον καὶ ἐστίν, οἱ τυφλωθέντες παρὰ τὴν αἰτίαν τὴν ἑαυτῶν ἐν ἀορασίᾳ καθίστανται, μήτε τοῦ φωτὸς μετ' ἀνάγκης δουλαγωγοῦντός τινα, μήτε τοῦ Θεοῦ βιαζομένου, εἰ μὴ θέλοι τις κατασχεῖν αὐτοῦ τὴν τέχνην. Τὰ οὖν ἀποστάντα τοῦ πατρικοῦ φωτὸς καὶ παραβάντα τὸν θεσμὸν τῆς ἐλεύθερίας, παρὰ τὴν αὐτῶν ἀπέστησαν αἰτίαν, ἐλεύθερα καὶ αὐτεξουσία τὴν γνώμην τεγονότα.

248 5. *Praef.* Oportebit et te et omnes lecturos hanc scrip-³³⁰ turam, impensis legere ea quae a nobis praedicta sunt, ut et argumenta ipsa scias, adversus quae contradictiones facimus. Sic enim et legitime iis [haereticis] contradices, et de prae-

246 4, 37, 7. Sed neque similiter diliguntur ea quae ultro adveniunt,³³¹ quam illa quae cum multa sollicitudine adinveniuntur.

247 4, 39, 3. Nec enim lumen deficit propter eos qui semetipsos³³² excaecaverunt; sed illo perseverante quale et est, excaecati per³³³ suam culpam in caligine constituuntur. Neque lumen cum magna necessitate subiciet sibi quemquam, neque Deus coget eum, qui nolit continere eius artem. Qui igitur abstiterunt a paterno lumine et transgressi sunt legem libertatis, per suam abstiterunt culpam, liberi arbitrii et suaे potestatis facti.

246. MG 7, 1104; II 2, 291.
248. MG 7, 1120; II 2, 314.

247. MG 7, 1110; II 2, 299.

parato accipies adversus eos contradictiones, illorum quidem sententias per caelestem fidem, velut stercora, abiciens; solum autem verum et firmum magistrum sequens, Verbum Dei,
 411 Iesum Christum Dominum nostrum, qui propter immensam suam dilectionem factus est quod sumus nos, uti nos perficeret esse quod est ipse.

413 5, 2, 2. Si autem non salvetur haec [veritas carnis Christi], 249 videlicet nec Dominus sanguine suo redemit nos, neque *calix eucharistiae communicatio sanguinis eius est*, neque *panis quem frangimus communicatio corporis eius est* [1 Cor 10, 16]. . . .

Ἐπειδὴ μέλη αὐτοῦ ἐσμεν, καὶ διὰ τῆς κτίσεως τρεφόμεθα, τὴν δὲ κτίσιν ἡμῖν αὐτὸς παρέχει, τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων, καὶ βρέχων, καθὼς βούλεται, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον 509 αἷμα ὕδιον ὄμοιογησε, ἐξ οὗ τὸ ἡμέτερον δεύει αἷμα, καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον ὕδιον σῶμα διεβεβαιώσατο, ἀφ' οὗ τὰ 493 ἡμέτερα αὔξει σώματα. 3. Ὁπότε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον πο-
 494 τήριον καὶ ὁ γεγονὼς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ
 510 καὶ γίνεται ἡ εὐχαριστία σῶμα Χριστοῦ, ἐκ τούτων δὲ αὔξει μὴ εἶναι λέγουσι τὴν σάρκα τῆς δωρεᾶς τοῦ Θεοῦ, ἢτις ἔστι Ζωὴ αἰώνιος, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου 598 τρεφομένην, καὶ μέλος αὐτοῦ ὑπάρχουσαν; . . . Καὶ δηνπερ τρόπον τὸ ξύλον τῆς ἀμπέλου κλιθὲν εἰς τὴν γῆν τῷ ὕδατι καιρῷ ἐκαρποφόρησε, καὶ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν καὶ διαλυθείς, πολλοστὸς ἐγέρθη διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, τοῦ συνέχοντος τὰ πάντα, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ εἰς χρῆσιν ἐλθόντα ἀνθρώπων, καὶ προσλαμβανόμενα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, εὐχαριστία γίνεται, δπερ ἔστι σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα ἐξ αὐτῆς

5, 2, 2. Et quoniam membra eius sumus et per creaturam 249 nutrimur, creaturam autem ipse nobis praestat, solem suum oriri faciens et pluens quemadmodum vult, eum calicem, qui est creatura, 509 suum sanguinem qui effusus est, ex quo auget nostrum sanguinem, et eum panem, qui est a creatura, suum corpus confirmavit, ex 493 quo nostra auget corpora. 3. Quando ergo et mixtus calix et 494 factus panis percipit verbum Dei et fit eucharistia sanguinis et corporis Christi, ex quibus augetur et consistit carnis nostrae sub- 510 stantia, quomodo carnem negant capaceim esse donationis Dei, quae est vita aeterna, quae sanguine et corpore Christi nutritur, 598 et membrum eius est? . . . Et quemadmodum lignum vitis depositum in terram suo fructificat tempore, et granum tritici decidens in terram et dissolutum multiplex surgit per Spiritum Dei qui continet omnia, quae deinde per sapientiam in usum hominis veniunt, et percipientia verbum Dei eucharistia fiunt, quod est corpus et sanguis Christi; sic et nostra corpora ex ea nutrita et reposita in ✓

τρεφόμενα, καὶ τεθέντα εἰς τὴν γῆν καὶ διαλυθέντα ἐν αὐτῇ, ἀναστήσεται ἐν τῷ ὁδῷ καιρῷ, τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τὴν ἔγερσιν αὐτοῖς χαριζομένου εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ Πατρός.

250 5, 3, 2. Λαβών δὲ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, ἐποίησεν ἄνθρωπον. Καίπερ πολλῷ δυσκολώτερον καὶ ἀπιστότερον ἦν ἐκ μὴ ὄντων δστέων τε καὶ νεύρων *** καὶ τῆς λοιπῆς τῆς κατὰ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας ποιῆσαι εἰς τὸ εἶναι, καὶ ἔμψυχον καὶ λογικὸν ἀπεργάσασθαι ζῶν, ἢ τὸ γεγονός, ἐπειτα ἀναλυθὲν εἰς τὴν γῆν *** αὐθις ἀποκαταστήσαι, εἰς ἑκεῖνα χωρῆσαν δθεν τὴν ἀρχὴν μηδέπω γεγονὸς ἔτερόνει δ ἄνθρωπος. Ὁ τὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ποιήσας δπότε ἤθελε, πολλῷ μᾶλλον τοὺς ἥδη γεγονότας αὐθις ἀποκαταστήσει θελήσας εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ διδομένην ζωήν.

251 5, 6, 1. Perfecti igitur, qui et Spiritum in se perseverantem habuerint Dei et animas et corpora sine querela servaverint; Dei, id est illam quae ad Deum est fidem servantes, et eam quae ad proximum est iustitiam custodientes. 2. Unde et templum Dei plasma esse ait: *Nescitis, dicens, quoniam templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos* [1 Cor 3, 16 17]; manifeste corpus templum dicens, in quo habitat Spiritus.

252 5, 7, 1. Si autem Spiritus eius, qui suscitavit Iesum a mortuis, habitat in vobis: qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra [Rom 8, 11]. Quae sunt ergo mortalia corpora? Numquidnam animae? Sed incorporales animae, quantum ad comparationem mortalium corporum. *Insufflavit enim in faciem hominis Deus flatum vitae, et factus est homo in animam viventem* [Gn 2, 7], fatus autem vitae in corporalis. Sed ne mortalem quidem possunt dicere ipsum flatum vitae existentem. Et propter hoc David ait: *Et anima mea illi vivet* [Ps 21, 31], tamquam immortali substantia eius

terram et resoluta in ea resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem iis donante in gloriam Dei Patris.

250 5, 3, 2. Sumpsit Deus limum de terra, et formavit hominem. 225 Et quidem multo difficilius et incredibilius est ex non existentibus ossibus et nervis et venis et reliqua dispositione, quae est secundum hominem, facere ad hoc ut sit, et quidem animalem et rationabilem facere hominem, quam, quod factum est et deinde resolutum est in terram, propter causas quas praediximus rursus redintegrare, licet in illa cesserit, unde et initio nondum factus, factus est homo. Qui enim initio eum, qui non erat, fecit ut esset quando voluit, multo magis eos, qui iam fuerunt, rursus restituet volens in eam quae ab eo datur vitam.

250. MG 7, 1129; II 2, 325.
252. MG 7, 1139; H 2, 336.

251. MG 7, 1138; II 2, 335.

existente. Sed neque spiritum possunt dicere mortale cor-
 583 pus. . . . Mori enim est vitalem amittere habilitatem, et sine spiramine in posterum et inanimalem et immemorabilem fieri et deperire in illa, ex quibus et initium substantiae habuit. Hoc autem neque animae evenit, flatus est enim vitae; neque spiritui, incompositus est enim et simplex spiritus, qui resolvi non potest, et ipse vita est eorum qui percipiunt illum.

229 5, 10, 1. Et rursus qui infructuosi sunt a iustitia et velut 253 sentibus obvoluti homines, si diligentiam percipient, et velut insertionem accipientes verbum Dei, in pristinam veniunt hominis naturam, eam quae secundum imaginem et simili-
 353 tudinem facta est Dei. 2. Sed quemadmodum oleaster in-
 sertia substantiam quidem ligni non amittit, qualitatem autem fructus immutat et aliud percipit vocabulum, iam non oleaster,
 354 sed fructifera oliva existens edicitur: sic et homo per fidem insertus et assumens Spiritum Dei, substantiam quidem carnis non amittit, qualitatem autem fructus operum immutat et aliud accipit vocabulum, significans illam quae in melius est trans-
 mutationem; iam non caro et sanguis, sed homo spiritualis existens edicitur.

406 5, 14, 1. Si enim non haberet caro salvari, nequaquam 254 Verbum Dei caro factum esset. Et si non haberet sanguis iustorum inquiri, nequaquam sanguinem habuisse Dominus.

302 5, 16, 3. Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ Ἀδάμ προσεκόψαμεν 255
 415 [τῷ Θεῷ], μὴ ποιήσαντες αὐτοῦ τὴν ἐντολὴν· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ Ἀδάμ ἀποκατηλάγημεν, ὑπήκοοι μέχρι θανάτου γενόμενοι. Οὐδὲ γὰρ ἄλλως τινὶ ἡμεν δφειλέται, ἀλλ' ἡ ἐκείνῳ οὐ καὶ τὴν ἐντολὴν παρέβημεν ἀπ' ἀρχῆς.

160 5, 18, 2. Et sic unus Deus Pater ostenditur, qui est super 256
 141 omnia et per omnia et in omnibus. Super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi; per omnia autem Verbum, 35 et ipse est caput ecclesiae; in omnibus autem nobis Spiritus, et ipse est aqua viva, quam praestat Dominus in se recte credentibus et diligentibus se et scientibus, quia *unus Pater, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus nobis* [Eph 4, 6].

60 5, 20, 1. Omnes enim ii [haeretici] valde posteriores sunt 257 quam episcopi quibus apostoli tradiderunt ecclesias. . . . Neces-

302 5, 16, 3. [Deum] in primo quidem Adam offendimus, non facientes 255
 415 eius praeceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus, oboedientes usque ad mortem facti. Neque enim alteri cuidam eramus debitores, sed illi, cuius et praeceptum transgressi fueramus ab initio.

253. MG 7, 1148; H 2, 346.

255. MG 7, 1168; H 2, 368.

257. MG 7, 1177; H 2, 377.

254. MG 7, 1161; H 2, 360.

256. MG 7, 1173; H 2, 374.

sitatem ergo habent . . . alteram et alteram ambulare exorbitantes viam. . . . Eorum autem qui ab ecclesia sunt 80 sémita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eamdem esse fidem.

258 5, 24, 3. Diabolus autem, quippe apostata existens angelus, 210 hoc tantum potest, quod detegit in principio, seducere et abstrahere mentem hominis ad transgredienda praecepta Dei, et paulatim obcaecare corda eorum, qui conarentur servire ei, ad obliviousendum quidem verum Deum; ipsum autem quasi Deum adorare.

259 5, 31, 2. Cum enim Dominus *in medio umbrae mortis*⁴²⁶ [Ps 22, 4] abierit, ubi animae mortuorum erant, post deinde⁴²⁷ corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumptus est, manifestum est, quia et discipulorum eius, propter quos et 596 haec operatus est Dominus,

αἱ ψυχαὶ ἀπέρχονται εἰς *** τὸν τόπον τὸν ὥρισμένον αὐτᾶς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κάκει μέχρι τῆς ἀναστάσεως φοιτῶσι, περιμένουσαι τὴν ἀνάστασιν· ἔπειτα, ἀπολαβούσαι τὰ σώματα 598 καὶ δοκλήρως ἀναστάσαι, τουτέστι σωματικῶς, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἀνέστη, οὕτως ἐλεύσονται εἰς τὴν ὅψιν τοῦ Θεοῦ.

260 5, 32, 1. Oportet iustos primos in conditione hac, quae⁶⁰⁴ renovatur, ad apparitionem Dei resurgentem recipere promissionem hereditatis, quam Deus promisit patribus, et regnare in ea; post deinde fieri iudicium. In qua enim conditione laboraverunt sive afflitti sunt, omnibus modis probati per sufferentiam, iustum est in ipsa recipere eos fructus sufferentiae; et qua conditione imperfecti sunt propter Dei dilectionem, in ipsa vivificari; et in qua conditione servitutem sustinuerunt, in ipsa regnare eos. Dives enim in omnibus Deus, et omnia sunt eius. Oportet ergo et ipsam conditionem reintegratam ad pristinum sine prohibitione servire iustis.

261 5, 33, 3. Presbyteri meminerunt, qui Ioannem discipulum⁶⁰⁴₁₅ Domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de temporibus illis docebat Dominus, et dicebat: Venient dies, in quibus vineae nascentur singulae decem milia palmitum habentes, et in uno palmite dena milia brachiorum, et in uno vero palmite dena milia flagellorum, et in unoquoque flagello dena

259 5, 31, 2. animae abibunt in invisibilem locum, definitum iis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem comimorabuntur, sustinentes resurrectionem; post recipientes corpora, et perfecte resurgentem, 598 hoc est corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.

258. MG 7, 1188; H 2, 390.
260. MG 7, 1210; H 2, 413.

259. MG 7, 1209; H 2, 412.
261. MG 7, 1213; H 2, 417.

milia botrum, et in unoquoque botro dena milia acinorum, et unumquodque acinum expressum dabit viginti quinque metretas vini. . . .

5, 33, 4. Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας, Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνήρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων· ἔστι γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα.

604 5, 36, 1. Παρελθόντος δὲ τοῦ σχήματος τούτου, καὶ ἀνα-262 νεῳθέντος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀκμάσαντος πρὸς τὴν ἀφθαρσίαν, ὥστε μηκέτι δύνασθαι πέρα παλαιωθῆναι, ἔσται δὲ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινή· ἐν τοῖς καινοῖς ἀναμενεῖ δὲ ἄνθρωπος ἀεὶ καινός, καὶ προσομιλῶν τῷ Θεῷ· *** φησὶν γὰρ Ἡσαΐας· «Οὐ τρόπον γὰρ δὲ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινή, ἀλλὰ ποιῶ, μένει ἐνώπιον ἐμοῦ, λέγει Κύριος, οὕτω στήσεται τὸ σπέρμα ὑμῶν καὶ τὸ ὄνομα ὑμῶν» [Is 66, 22]. ‘Ως οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι, τότε καὶ οἱ μὲν καταξιωθέντες τῆς ἐν οὐρανῷ διατριβῆς ἐκεῖσε χωρήσουσιν, οἱ δὲ τῆς τοῦ παραδείσου τρυφῆς ἀπολαύσουσιν, οἱ δὲ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως καθέξουσιν· πανταχοῦ γὰρ δὲ σωτήρ δραθήσεται, καθὼς ἄξιοι ἔσονται οἱ δρῶντες αὐτόν.

Demonstratio praedicationis evangelicae (Ἐπίδειξις).

605 61. Quoad unionem, concordiam et pacem inter bestias 263 diversas ac natura sua inter se oppositas et infensas, aiunt seniores sic re vera fore, cum iterum veniet Christus super

15 5, 33, 4. Haec autem et Papias Ioannis auditor, Polycarpi 261 autem contubernialis, vetus homo, per scripturam testimonium perhibet, in quarto librorum suorum: sunt enim illi quinque libri conscripti.

604 5, 36, 1. Praetereunte autem figura hac et renovato homine et 262 vigente ad incorruptelam, ut non possit iam veterascere, erit caelum novum et terra nova, in quibus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam haec semper perseverabunt sine fine, Isaías ait: *Quemadmodum enim caelum novum et terra nova, quae ego facio, perseverant in conspectu meo, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum.* Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint caelorum conversatione, illuc transibunt, id est in caelos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erunt videntes eum.

262. MG 7, 1222; II 2, 427.

263. TU 31 [3. Reihe, 1. Bd], 1. Heft (des hl. Irenäus Schrift zum Erweisen der apostolischen Verkündigung Εἰς ἐπίδειξιν . . . in armenischer Version entdeckt, herausgegeben und ins Deutsche übersetzt von Lic. Dr Karapet Ter-Mekertschian und Lic. Dr Erwand Ter-Minassiantz, 1907), p. 45*. Ibi invenies armenianum textum quem latine transtulimus.

universa regnaturus. Per haec enim symbolice significatur 15 homines diversi ac disparati generis, in nomine Christi cum pace et concordia unanimes esse conventuros. . . . Et haec iam nunc evenerunt; nam ii, qui antea ita nequam erant, ut nullo scelere abstinerent, iam, posteaquam Christum cognoverunt illique crediderunt, simul fidem amplexi sunt moresque ita mutaverunt, ut nihil severissimae iustitiae praetermittant.

Fragmenta.

264 Fragm. 2 (ex epist. ad Florinum), apud Eus., H. E. 5, 20. 80

Ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, . . . οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον γάρ σε, παῖς ἔτι ὧν, ἐν τῇ κάτῳ Ἀσίᾳ παρὰ Πολυκάρπῳ, 15 λαμπρῶς πράσσοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ καὶ πειρώμενον εὔδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γάρ τὰ τότε διαμνημονεύω τῶν ἔναγχος γινομένων (αἱ γὰρ ἐκ παιδῶν μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἐνοῦνται αὐτῇ), ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο διακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου καὶ τὴν τοῦ σώματος ἴδεαν καὶ τὰς διαλέξεις ὃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν 16 ὡς ἀπήγγελλεν, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑορακότων τὸν Κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευεν τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἢν δὲ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει, καὶ περὶ τῶν διυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν «τῆς Ζωῆς τοῦ Λόγου» [cf. 1 Io 1, 1] παρειληφὼς δι Πολύκαρπος ἀπήγγελλεν πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἔμοὶ γεζονὸς σπουδαίως

264 Fr. 2. Haec dogmata, Florine, . . . hi qui ante nos exsistere 80 presbyteri, quique apostolorum discipuli fuere, minime tibi tridderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia 15 apud Polycarpum, cum in imperatoria aula splendide ageres et illi te probare conareris. Nam ea, quae tunc gesta sunt, melius memoria teneo, quam quae nuper acciderunt (quippe, quae pueri discimus, simul cum animo ipso coalescunt eique penitus inhaerent); adeo ut et locum dicere possim, in quo sedens beatus Polycarpus disserebat, processus quoque eius et ingressus, vitaeque modum et corporis speciem, sermones denique quos ad multitudinem habebat; et familiarem consuetudinem, quae illi cum Ioanne ac 16 reliquis qui Dominum viderant, intercessit, ut narrabat, et qualiter 20 dicta eorum commemorabat; quaeque de Domino ex ipsis audiverat, de miraculis illius etiam, ac de doctrina, quae ab iis, qui *Verbum vitae* ipsi conspicerant, acceperat Polycarpus, qualiter referebat, cuncta scripturis consona. Haec iam tunc temporis per Dei clementiam, quae mihi obtigit, studiose audiebam, non in charta,

ἵκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ ἀεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεού γνησίως αὐτὰ ἀναμαρτύρωμαι· καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ὅτι εἴ τι τοιούτον ἀκηκόει ἐκεῖνος δι μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἀν καὶ ἐμφράξας τὰ ὥτα αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ σύνηθες αὐτῷ εἰπών: «Ὥαλε Θεέ, εἰς οἶους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι», πεφεύγει ἀν καὶ τὸν τόπον ἐνῷ καθεζόμενος ἢ ἐστὼς τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων.

59 Fragm. 3 (ex epist. ad Victorem P.), apud *Eus.*, H. E. 5, 24. 265

Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνίκητου καὶ περὶ ἄλλων τινῶν μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους, εὐθὺς εἰρήνευσαν, περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες εἰς ἑαυτούς. Οὕτε γὰρ δι Ἀνίκητος τὸν Πολύκαρπον πεῖσαι ἐδύνατο μὴ τηρεῖν, ἀτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων οἷς συνδιέτριψεν, ἀεὶ τετηρηκότα, οὔτε μὴν δι Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἐπεισεν τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων δφείλειν κατέχειν. Καὶ τούτων οὕτως ἔχόντων, ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν δι Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν τῷ Πολυκάρπῳ, κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς ἐκκλησίας εἰρήνην ἔχόντων καὶ τῶν τηρούντων καὶ τῶν μὴ τηρούντων.

sed in corde meo ea consignans, et semper, per Dei gratiam, exacte ea mente revolvo. Atque in conspectu Dei contestari possum beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane ac, obturatis auribus suis, pro more suo dicturum fuisse: «Deus, quae me in tempora reservasti, ut haec sustinerem!» atque ex loco ipso effugiturum, in quo sedens vel stans eiusmodi sermones audivisset.

50 Fr. 3. Cum beatus Polycarpus Aniceti temporibus Romam 265 venisset, atque inter illos de quibusdam aliis rebus modica esset controversia, statim inmutuo pacis osculo se complexi sunt, de hoc capite non magnopere inter se contendentes. Neque enim Anicetus Polycarpo persuadere umquam poterat ut observare [Pascha more asiatico] desineret, quippe qui cum Ioanne Domini nostri discipulo et cum reliquis apostolis, quibuscum familiariter vixerat, eum morem perpetuo observasset. Neque item Polycarpus Aniceto persuadere conatus est ut observaret, cum Anicetus eorum qui ante se fuerant presbyterorum morem sibi retinendum esse diceret. Quae cum ita se haberent, communicarunt sibi invicem, et Anicetus in ecclesia consecrandi munus Polycarpo honoris causa concessit; tandemque cum pace a se invicem discesserunt, tam iis qui observabant quam illis qui minime observabant pacem communionemque totius ecclesiae retinentibus.

266 Fragm. 6 (ex serm. ad Demetrium). Immensus cum sit Deus ¹⁰⁰
 et mundi opifex atque omnipotens, immensa et mundi opifice ¹⁰⁴
 atque omnipotenti voluntate, et effectu novo potenter et efficaciter
 fecit ut omnis plenitudo eorum quae nata sunt in ortum
 venirent, cum antea non essent, quidquid scilicet sub aspectum
 non cadit et quidquid oculis subicitur. Atque adeo continet singula, et ad proprium perducit exitum, ob quem exicitata sunt et nata, nullo modo in aliud, quam prius natura fuerat, transmutatum. Nam proprium hoc est operationis Dei, non in infinitatem sensus tantum progreedi, aut mentem etiam transgredi, rationem et orationem, tempus et locum et omne aevum; verum etiam excedere substantiam et plenitudinem seu perfectionem.

267 Fragm. 34. Ἐπειδὴ τινες, οὐκ οὖδ' ὅπόθεν κινηθέντες, δι' ¹⁸⁸
 ἡμισέίας τὸ δημιουργικὸν τοῦ Θεοῦ παραιροῦνται, μόνου τοῦ ¹⁹⁶
 ποιοῦ τοῦ περὶ ὑλην αἴτιον αὐτὸν λέγοντες, ἀγέννητον αὐτὴν τὴν ὑλην εἰπόντες, φέρε πυθώμεθα αὐτῶν, τί ποτε καὶ ***
 ἀμετάβλητον. Ἀμετάβλητος ἄρα ή ὑλη. Εἰ ἀμετάβλητος ή ὑλη, τὸ δὲ ἀμετάβλητον οὐ τρέπεται κατὰ ποιότητα, οὐ κοσμοποιεῖται. Δι' οὐ παρέλκον αὐτοῖς φαίνεται τὸν Θεὸν ἐπιβάλλειν ποιότητας τῇ ὑλῇ, ὅλως τῆς ὑλῆς οὐκ ἐπιδεχομένης τροπήν, ἀγεννήτου καθ' αὐτὴν τυγχανούσης. Ἔτι εἰ ἀγέννητος ή ὑλη, πάντως κατά τινα ποιότητα πεποίηται, καὶ ταύτην ἀτρεπτον, οὐκ ἀν εἴη πλειόνων ποιοτήτων δεκτική, οὐδ' ἀν κοσμοποιῶτο. Μὴ κοσμοποιουμένη δέ, ἐκτὸς ποιεῖ τὸν Θεὸν δι' ὅλων τοῦ δημιουργεῖν.

Fragm. 38 (MG 7, 1253; H 2, 500), de eucharistia et sacrificio missae, non inserimus, cum iam bene compertum sit illud esse spurium. Cf. Ad. Harnack, Die Pfäffischen Irenäusfragmente als Fälschungen Pfaffs nachgewiesen, Leipzig, Hinrichs, 1900, p. 34 50 sqq (TU 20 [N. F. 5], 3. Heft).

267 Fr. 34. Quandoquidem aliqui, nescio qua ratione moti, ex dimidia parte Deo vim opificem mundi adimunt, eum solius qualitatis, quae materiae inest, causam asserentes, ipsam vero materiam ingenitam dicentes; agedum inquiramus, quid *** immutabile. Immutabilis itaque est materia. Si immutabilis est materia, immutabile autem non alteratur secundum qualitatem, mundus ex ea non conditur. Quapropter supervacaneum iis videtur, Deum qualitates materiae imprimere; siquidem materia omnino mutationem haud admittit, quod per se sit ingenita. Ulterius, si materia est ingenita, utique cum quadam qualitate, eaque immutabili, facta est; neque iam esset plurimum qualitatum capax, neque etiam mundus ex ea conderetur. Mundo autem inde non condito, Deus a creatione mundi prorsus alienus fit.

FRAGMENTUM MURATORIANUM, ca 200.

268

75 quibus tamen interfuit et ita posuit
 14 tertio evangelii librum secundo lucan
 18 lucas iste medicus post ascensum XPi
 19 cum eo paulus quasi ut iuris studiosum
 5 secundum adsumisset numeni suo
 ex opinione concribset dnm tamen nec ipse
 vedit in carne et idē prout asequi potuit
 ita et ad nativitate iohannis incipet dicere
 20 quarti evangeliorum iohannis ex decipolis
 10 cohortantibus condescipulis et eps suis
 dixit conieunate mihi odie triduo et quid
 cuique fuerit revelatum alterutrum
 nobis ennarremus eadem nocte reve
 latum andreae ex apostolis ut recognis
 15 centibus cuntis iohannis suo nomine
 16 cuncta discriberet et ideo licet varia sin
 culis evangeliorum libris principia
 doceantur nihil tamen differt creden
 tium fidei cum uno ac principali spu de
 20 clarata sint in omnibus omnia de nativi
 tate de passione de resurrectione
 de conversatione cum decipulis suis
 ac de gemino eius adventu
 primo in humilitate dispectus quod fo
 25 it secundum potestate regali . . . pre
 clarum quod foturum est quid ergo
 mirum si iohannes tam constanter
 sincula etiā in epistulis suis proferam
 dicens in semeipsu quae vidimus oculis
 30 nostris et auribus audivimus et manus
 nostraræ palpaverunt haec scripsimus vobis [1 Io 1, 1 sqq]
 sic enim non solum visurem sed et auditorem
 sed et scriptorē omnium mirabilū dñi per ordi
 nem profetetur acta autē omniū apostolorum
 35 sub uno libro scribta sunt lucas obtime theofi

268. II. Lietzmann, Kleine Texte, Heft 1, 2. Aufl. Bonn 1908; G. Rauschen,
 Florilegium patristicum, fasc. 3, Bonnae 1905. — Aliquas annotationes sub
 iungimus, quibus textus facilius legatur (lineas documenti indicamus):
 2 tertio = tertium; secundo = secundum; 4 eo = eum; lege iuris, vel litteris,
 vel itineris socium; 5 secundum = secun; numeni = nomine vel numine;
 6 concribset = conscripsit; 7 idē = ideo; 8 ad = ab; incipet = incipit;
 9 iohannis = forsan Iohannes [est auctor]; decipolis = discipulis; 10 eps
 = episcopis; 14/5 lege recognoscentibus cunctis iohannes etc.; 19 spu
 = spiritu; 24/5 foit = fuit; 25 secundum = secundo; 28 proferam = pro
 ferat; 29 semeipsu = semetipsum; 34 profetetur = profitetur.

le comprindit quia sub praesentia eius singula
gerebantur sicuti et semote passionē petri
evidenter declarat sed et profectionē pauli ab ur
be ad spaniā proficiscentis epistulae autem

40 pauli quae a quo loco vel qua ex causa directe
sint volentibus intellegere ipse declarant
primū omnium corintheis scysmae heresis in
terdicens deinceps b callactis circumcisione
romanis autē ordine scripturarum sed et

45 principium earum . . . esse XPM intimans
prolexius scripsit de quibus sincolis neces
se est ad nobis desputari cum ipse beatus
apostolus paulus sequens predecessoris sui
ioannis ordinē non nisi nomenatī semp̄tē

50 ecclesiis scribat ordine tali a corenthis
prima ad efesiū seconda ad philippinses ter
tia ad colosensis quarta ad calatas quin
ta ad tensaolenecensis sexta ad romanos
septima verum corintheis et thesaolecen

55 sibus licet pro correbtione iteretur una
tamen per omnem orbem terrae ecclesia
deffusa esse denoscitur et iohannis enī in a
pocalebsy licet septē eccleseis scribat
tamen omnibus dicit verū ad filemonem una

60 et ad titū una et ad tymotheū duas pro affec
to et dilectione in honore tamen eccliae ca
tholice in ordinatione ecclastice
discepline sc̄ificate sunt fertur etiam ad

laudecenses alia ad alexandrinos pauli no

65 mine fincte ad heresem marcionis et alia plu
ra quae in catholicam eccliam recepi non
potest fel enim cum melle misceri non con
cruit epistola sane iude et superscritio
ioannis duas in catholica habentur et sapi

70 entia ab amicis salomonis in honorē ipsius
scripta apocalapse etiam iohannis et pe
tri tantum recipimus quam quidam ex nos
tris legi in ecclia nolunt pastorem vero
nuperrim e temporibus nostris in urbe

75 roma herma conscripsit sedente cathe
tra urbis romae aeccliae pio ep̄s fratre
eius et ideo legi eum quidē oportet se pu

37

74

37 *lege* semota passione; 40 directe = directae; 41 ipse = ipsae;
42 scysmae heresis = schismae haereses; 43 *lege* Galatis circumcisionem;
44 ordine = ordinem; 49 *lege* nominatim septem; 50 a = ad; 57 iohannis
= Iohannes; 60/1 affecto = affectu; 63 sc̄ificate = sanctificatae; 64 laude
censes = Laodicense; 68 superscritio = superscripti; 69 duas = duac.

plicare vero in ecclisia populo neque inter
profetas compleatum numero neque inter
80 apostolos in fine temporum potest
arsinoi autem seu valentini vel mitiades
nihil in totum recipemus qui etiam novi
psalmorum librum marcioni conscripse
runt una cum basilide assianom catafry
85 cum constitutorem
.

MINUCIUS FELIX.

Octavius, 180/92.

88 18. Quod si ingressus aliquam domum omnia exulta, dis- 269
posita, ornata vidisses, utique praeesse ei crederes dominum
et illis bonis rebus multo esse meliorem. Ita et in hac mundi
domo cum caelo terraque perspicias providentiam, ordinem,
legem, crede esse universitatis dominum parentemque ipsis
sideribus et totius mundi partibus pulchriorem.

105 18. [Deus] universa quaecumque sunt verbo iubet, ratione 270
108 dispensat, virtute consummat. Hic non videri potest, visu
clarior est, nec comprehendi, tactu purior est, nec aestimari,
117 sensibus maior est, infinitus, immensus et soli sibi tantus,
quantus est, notus; nobis vero ad intellectum pectus angustum
est, et ideo sic eum digne aestimamus dum inaestimabilem
dicimus. Eloquar quemadmodum sentio: magnitudinem Dei
qui se putat nosse, minuit; qui non vult minuere, non novit.
Nec nomen Deo quaeras: Deus nomen est. Illic vocabulis
opus est, cum per singulos propriis appellationum insignibus
multitudo dirimenda est: Deo qui solus est, Dei vocabulum
112 totum est. Quem si patrem dixero, carnalem opineris; si
regem, terrenum suspiceris; si dominum, intelleges utique
mortalem. Aufer additamenta nominum et perspicies eius
2 claritatem. Quid quod omnium de isto habeo consensum?
86 91 Audio vulgus: cum ad caelum manus tendunt, nihil aliud
quam ‚Deum‘ dicunt et ‚Deus magnus est‘ et ‚Deus verus est‘
et ‚si Deus dederit‘. Vulgi iste naturalis sermo est an christiani
confidentis oratio?

29 31. At nos pudorem non facie, sed mente praestamus; 271
575 unius matrimonii vinculo libenter inhaeremus, cupiditatem pro-
creandi aut unam scimus aut nullam. Convivia non tantum
pudica colimus, sed et sobria; nec enim indulgemus epulis

79 compleatum = completo; 82 recipemus = recipimus.

269. W (= Waltzing) 24; CV 2 (ed. C. Halm, 1867), 23; ML 3, 288.

270. W 25; CV 2, 24; ML 3, 290.

271. W 54; CV 2, 45; ML 3, 337.

aut convivium mero ducimus, sed gravitate hilaritatem temperamus; casto sermone, corpore castiore plerique inviolati corporis virginitate perpetua fruuntur potius quam gloriantur; tantum denique abest incesti cupido, ut nonnullis rubori sit etiam pudica coniunctio.

272 34. Difficilis est, id quod non sit incipere, quam id quod ⁵⁹⁸ fuerit iterare. Tu perire et Deo credis, si quid oculis nostris hebetibus subtrahatur? Corpus omne sive arescit in pulverem sive in humorem solvit vel in cinerem comprimitur vel in nidorem tenuatur, subducitur nobis, sed Deo elementorum custodia reservatur. Nec, ut creditis, ullum damnum sepulturae timemus, sed veterem et meliorem consuetudinem humandi frequentamus. Vide adeo, quam in solacium nostri resurrectionem futuram omnis natura meditetur. Sol demergit et nascitur, astra labuntur et redeunt, flores occidunt et reviviscunt, post senium arbusta frondescunt, semina nonnisi corrupta revirescunt: ita corpus in saeculo¹, ut arbores in hiberno: occultant viorem ariditate mentita. Quid festinas, ut cruda adhuc hieme reviviscat et redeat? Exspectandum nobis etiam corporis ver est. Nec ignoro plerosque conscientia meritorum nihil se esse post mortem magis optare quam credere: malunt enim extingui penitus quam ad supplicia reparari.

273 35. Nec tormentis aut modus ullus aut terminus. Illic sa-⁵⁹²
piens ignis membra urit et reficit, carpit et nutrit. Sicut ignes fulminum corpora tangunt nec absumunt, sicut ignes Aetnaei montis et Vesuvi montis et ardentium ubique terrarum flagrant nec erogantur: ita poenale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inexesa corporum laceratione nutritur. Eos autem merito torqueri, qui Deum nesciunt, ut impios, ut iniustos, nisi profanus nemo deliberat, cum parentem omnium et omnium dominum non minoris sceleris sit ignorare quam laedere. Et quamquam imperitia Dei sufficiat ad poenam,²⁹ ita ut notitia prosit ad veniam, tamen si vobiscum christiani comparemur, quamvis in nonnullis disciplina nostra minor est, multo tamen vobis meliores deprehendemur. Vos enim adulteria prohibetis et facitis, nos uxoribus nostris solummodo viri nascimur; vos sclera admissa punitis, apud nos et cogitare peccare est; vos consciens timetis, nos etiam conscientiam solam, sine qua esse non possumus; denique de vestro numero carcer exaestuat, christianus ibi nullus nisi aut reus suaे religionis aut profugus.

¹ In CV legitur *sepulcro*.

272. W 60; CV 2, 49; ML 3, 347.

273. W 61; CV 2, 50; ML 3, 348.

TERTULLIANUS, ca 160—222/3.

Apologeticus, 197.

²⁸ 7. Cum odio sui coepit veritas, simul atque apparuit, inimica ²⁷⁴

²⁹ est. Tot hostes eius, quot extranei, et quidem proprie ex aemulatione Iudei, ex concussione milites, ex natura ipsi etiam domestici nostri. Cotidie obsidemur, cotidie prodimur, in ipsis etiam plurimum coetibus et congregationibus nostris opprimimur. Quis umquam taliter vagienti infanti supervenit? Quis cruenta, ut invenerat, Cyclopum et Sirenum ora iudici reseravit? Quis vel in uxoribus aliqua immunda vestigia deprehendit? Quis talia facinora, cum invenisset, celavit aut vendidit, ipsos trahens homines? Si semper latemus, quando proditum est quod admittimus? Inimo a quibus prodi potuit?

⁴⁵⁷ Ab ipsis enim reis non utique, cum vel ex forma omnium mysteriorum silentii fides debeatur. Samothracia et Eleusinia reticentur; quanto magis talia, quae prodita interim etiam humanam animadversionem provocabunt, dum divinitus servatur? Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei. Et unde extraneis notitia, cum semper etiam piae initiationes arceant profanos et ab arbitris caveant, nisi si impii minus metuant?

¹⁰³ 17. Quod colimus, Deus unus est; qui totam molem istam ²⁷⁵

¹⁸⁹ cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum, verbo quo iussit, ratione qua disposuit, virtute qua potuit, ¹⁹⁴ de nihilo expressit, in ornementum maiestatis suae: unde et

⁸⁶ Graeci nomen mundo κόσμον accommodaverunt.... Et haec est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare

² non possunt. Vultis ex operibus ipsius tot ac talibus, quibus

continemur, quibus sustinemur, quibus oblectamur, etiam quibus

exterremur, vultis ex animae ipsius testimonio comprobemus?

Quae, licet carcere corporis pressa, licet institutionibus pravis

circumscripta, licet libidinibus et concupiscentiis evigorata,

licet falsis diis exancillata, cum tamen resipiscit, ut ex crapula,

ut ex somno, ut ex aliqua valetudine, et sanitatem suam

patitur, Deum nominat, hoc solo nomine, quia proprie verus

sic unus: ,Deus magnus, Deus bonus', et ,Quod Deus dederit',

omnium vox est. Iudicem quoque contestatur illum, ,Deus

videt', et ,Deo commando', et ,Deus mihi reddet'. O testi-

monium animae naturaliter christiana! Denique pronuntians

haec, non ad Capitolium, sed ad caelum respicit. Novit enim

sedem Dei vivi; ab illo, et inde descendit.

³⁰ 18. Haec [dognata christiana] et nos risimus aliquando. De ²⁷⁶

vestris sumus. Fiunt, non nascuntur christiani.

274. Ra (= Rauschen) 30; ML 1, 307.

276. Ra 60; ML 1, 378.

275. Ra 58; ML 1, 375.

277 21. Eadem semper omnes ingerebant fore, uti sub extimis ³⁷³
 curriculis saeculi ex omni iam gente et populo et loco cultores
 sibi adlegeret Deus multo fideliores, in quos gratiam trans-
 ferret, pleniorē quidem ob disciplinae auctioris capacitatem.
 Venit igitur qui ad reformandam et illuminandam eam ven-
 turus a Deo praenuntiabatur, Christus ille Filius Dei. Huius
 igitur gratiae disciplinaeque arbiter et magister, illuminator
 atque deductor generis humani, Filius Dei annuntiabatur, non
 quidem ita genitus ut erubescat in filii nomine aut de patris
 semine. . . . Dei Filius nullam de impudicitia habet matrem; ⁴³⁰
 etiam quam videtur habere, non nupserat. Sed prius sub-
 stantiam edisseram et ita nativitatis qualitas intellegeatur. Iam ¹⁸¹
 ediximus Deum universitatem hanc mundi Verbo et Ratione et
 Virtute molitum. . . . Et nos autem Sermonem atque Rationem ¹⁶²
 itemque Virtutem, per quae omnia molitum Deum ediximus,
 propriam substantiam spiritum inscribimus, cui et Sermo insit
 pronuntianti et Ratio adsit disponenti, et Virtus praesit per-
 ficieni. Hunc ex Deo prolatum didicimus, et prolatione ¹⁶³
 generatum, et idcirco Filium Dei et Deum dictum ex unitate ¹⁵⁸
 substantiae. Nam et Deus spiritus. Et cum radius ex sole
 porrigitur, portio ex summa; sed sol erit in radio, quia solis
 est radius, nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de
 Spiritu Spiritus, et de Deo Deus, ut lumen de lumine accen-
 sum. Manet integra et indefecta materiae matrix, etsi plures
 inde traduces qualitatis mutueris. Ita et quod de Deo pro-
 fectum est Deus est et Dei Filius, et unus ambo. Ita de
 Spiritu Spiritus et de Deo Deus: modulo alterum numerum,
 gradu, non statu fecit, et a matrice non recessit, sed excessit.
 Iste igitur Dei radius, ut retro semper praedicabatur, delapsus ³⁷⁷
 in virginem quamdam et in utero eius caro figuratus, nascitur ³⁸⁴
 homo Deo mixtus. Caro spiritu structa nutritur, adolescit, ³⁹⁰
 affatur, docet, operatur, et Christus est.

278 22. Operatio eorum [daemonum] est hominis eversio: sic ²¹⁰
 malitia spiritalis a primordio auspicata est in hominis exitium.
 Itaque corporibus quidem et valetudines infligunt, et aliquos
 casus acerbos, animae vero repentinōs et extraordinarios per
 vim excessus. Suppetit illis ad utramque substantiam hominis ²⁰⁰
 adeundam mira subtilitas et tenuitas sua. . . . Omnis spiritus
 ales est. Hoc angeli et daemones. Igitur momento ubique
 sunt: totus orbis illis locus unus est; quid ubi geratur, tam
 facile sciunt, quam annuntiant. Velocitas divinitas creditur,
 quia substantia ignoratur.

279 37. Hesterni sumus et orbem iam et vestra omnia im-²⁸
 plevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra

277. Ra 68; ML 1, 394.

278. Ra 76; ML 1, 405.

279. Ra 107; ML 1, 462.

ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum: sola vobis reliquimus templa. Possumus dinumerare exercitus vestros: 31 unius provinciae plures erunt¹. Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere? Potuimus et inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes, solius divertii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupssemus a vobis, suffudisset utique dominationem vestram tot qualiumcumque civium amissio, immo etiam et ipsa destitutione punisset. Procul dubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum et stuporem quemdam quasi mortui orbis; quaesissetis quibus imperaretis. Plures hostes quam cives vobis remansissent.

29 38. Nihil est nobis dictu, visu, auditu, cum insania circi, 280 cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenae, cum xysti vanitate.

29 39. Eiusmodi vel maxime dilectionis operatio notam nobis 281 inurit penes quosdam. Vide, inquiunt, ut invicem se diligent: ipsi enim invicem oderunt; et ut pro alterutro mori sint parati: ipsi enim ad occidendum alterutrum paratores.

28 40. [Existimant] omnis publicae cladis, omnis popularis in- 282 commodi Christianos esse in causa. Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si caelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim 'Christianos ad leonem' adclamatur.

29 44. De vestris semper aestuat carcer, de vestris semper 283 metalla suspirant, de vestris semper bestiae saginantur, de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illuc Christianus, nisi hoc tantum, aut si et aliud, iam non Christianus.

594 48. Restituetur omne humanum genus, ad expungendum 284 609 quod in isto aevo boni seu mali meruit, et exinde pendendum in immensam aeternitatis perpetuitatem. Ideoque nec mors iam, nec rursus ac rursus resurrectio, sed erimus idem qui nunc, nec alii post: Dei quidem cultores apud Deum semper, superinduti substantia propria aeternitatis; profani vero et qui 592 non integre ad Deum, in poena aequa iugis ignis, habentes ex ipsa natura eius, divinam scilicet subministrationem incorruptibilitatis. Noverunt et philosophi diversitatem arcani et publici ignis. Ita longe alius est qui usui humano, alius qui iudicio Dei appetet, sive de caelo fulmina stringens, sive

¹ Hanc sententiam omittit Rauschen cum pluribus mss.

280. Ra 109; ML 1, 466. 281. Ra 111; ML 1, 471.

282. Ra 115; ML 1, 479. 283. Ra 123; ML 1, 497.

284. Ra 136; ML 1, 527.

de terra per vertices montium eructans; non enim absumit quod exurit, sed, dum erogat, reparat. Adeo manent montes semper ardentes, et qui de caelo tangitur, salvus est, ut nullo iam igni decinerescat. Et hoc erit testimonium ignis aeterni, hoc exemplum iugis iudicii poenam nutrientis. Montes uruntur et durant: quid nocentes et Dei hostes?

285 50. Cruciate, torquete, damnate, atterite nos: probatio est²⁹ enim innocentiae nostrae iniquitas vestra. Ideo nos haec pati³¹ Deus patitur. Nam et proxime, ad lenonem damnando Christianam potius quam ad leonem, confessi estis labem pudicitiae apud nos atrociorum omni poena et oinni morte reputari. Nec quidquam tamen proficit exquisitior quaeque crudelitas vestra: illecebra est magis sectae. Plures efficimur, quoties metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum.

De testimonio animae, 197/200.

286 3. Satanam in omni vexatione et aspernatione et dete-²⁹⁸ statione pronuntias, quem nos dicimus malitiae angelum, totius erroris artificem, totius saeculi interpolatorem, per quem homo a primordio circumventus, ut paeceptum Dei excederet, et³⁰² propterea in mortem datus exinde totum genus de suo semine infectum suae etiam damnationis traducem fecit.

De spectaculis, ca 200.

287 2. Nemo negat, quia nemo ignorat, quod ultro natura⁸⁶ suggerit, Deum esse universitatis conditorem, eamque universitatem tam bonam quam homini mancipatam.

De praescriptione haereticorum, ca 200.

288 7. Nobis curiositate opus non est, post Christum Iesum,⁸² nec inquisitione, post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus.

289 9. In primis hoc propono: unum utique et certum aliquid²⁶⁴ institutum esse a Christo, quod credere omnimodo debeant nationes, et idcirco quaerere, ut possint, cum invenerint, credere. Unius porro et certi instituti infinita inquisitio non⁸² potest esse, quaerendum est donec invenias, et credendum

285. Ra 141; ML 1, 534.

286. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 138; ML 1, 613.

287. CV 20, 2; ML 1, 631.

288. ML 2, 20; Pr (=Preuschen) 7. Ediderunt etiam critice *G. Rauschen, Florilegium patristicum*, fasc. 4, Bonnae 1906; *P. de Labrielle, Texte latin, trad. française*, Paris 1907.

289. ML 2, 23; Pr 8.

ubi inveneris; et nihil amplius, nisi custodiendum quod credisti; dum hoc insuper credas, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum, cum id inveneris et credideris, quod ab eo institutum est, qui non aliud tibi mandat inquirendum quam quod instituit. De hoc quidem si quis dubitat, constabit penes nos esse id quod a Christo institutum est.

13. Regula est autem fidei, ut iam hinc quid defendamus 290
 103 profiteamur, illa scilicet qua creditur, unum omnino Deum v
 189 esse, nec alium praeter mundi conditorem; qui universa de
 181 nihilo produxerit, per Verbum suum primo omnium emissum;
 161 id Verbum, Filium eius appellatum, in nomine Dei varie visum
 377 a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum
 373 ex Spiritu Patris Dei et virtute in virginem Mariam, carnem
 375 factum in utero eius, et ex ea natum egesse Iesum Christum;
 23 exinde praedicasse novam legem, et novam promissionem
 regni caelorum; virtutes fecisse; fixum cruci, tertia die re-
 surrexisse; in caelos ereptum sedisse ad dexteram Patris;
 185 misisse vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat; ven-
 428 turum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aeternae
 594 et promissorum caelestium fructum, et ad profanos adiudi-
 599 candois igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum
 carnis restitutione.

78 19. Ubi apparuerit esse veritatem et disciplinae et fidei 291
 79 christiana, illic erit veritas scripturarum et expositionum et
 omnium traditionum christianarum.

50 20. Apostoli ... dehinc in orbem profecti, eamdem doc- 292
 52 trinam eiusdem fidei nationibus promulgaverunt, et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, a quibus traducem fidei et semina doctrinae ceterae exinde ecclesiae mutuatae sunt, et cotidie mutuantur ut ecclesiae fiant; ac per hoc et ipsae apostolicae deputantur, ut soboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. Itaque tot ac tantae ecclesiae, una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes prima, et apostolicae, dum una omnes probant unitatem; dum est illis communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis: quae iura non alia ratio regit quam eiusdem sacramenti una traditio.

52 21. Hinc igitur dirigimus praescriptionem: si Dominus 293
 80 Jesus Christus apostolos misit ad praedicandum, alios non esse recipiendos praedicatores, quam Christus instituit; quia nec alius Patrem novit nisi Filius, et cui Filius revelavit [Mt 82 11, 27], nec aliis videtur revelasse Filius, quam apostolis quos misit ad praedicandum, utique quod illis revelavit. Quid autem

290. ML 2, 26; Pr 11.
 292. ML 2, 32; Pr 15.

291. ML 2, 31; Pr 14.
 293. ML 2, 33; Pr 15.

praedicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit, et hic praescribam non aliter probari debere nisi per easdem ecclesias, quas ipsi apostoli considerunt, ipsi iis praedicando, tam viva, quod aiunt, voce, quam per epistulas postea. Si haec ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quae cum illis ecclesiis apostolicis, matricibus et originalibus fidei, conspiret, veritati deputandam, sine dubio tenentem quod ecclesiae ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo accepit; reliquam vero omnem doctrinam de mendacio praeiudicandam, quae sapiat contra veritatem ecclesiarum et apostolorum, et Christi et Dei. Superest ergo uti demonstremus, an haec nostra doctrina, cuius regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur, et hoc ipso, an ceterae de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulli doctrina diversa: hoc est testimonium veritatis.

294 23. Si reprehensus est Petrus, quod, cum convixisset eth-⁶³ nicas, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu, utique conversationis fuit vitium, non praedicationis.

295 28. Age nunc, omnes [ecclesiae] erraverint; deceptus sit⁶² apostolus de testimonio reddendo quibusdam; nullam respexerit⁶² Spiritus Sanctus, uti eam in veritatem duceret, ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis; neglexerit officium Dei villicus, Christi vicarius, sinens ecclesias aliter interim intellegere, aliter credere, quam ipse per apostolos praedicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantae in unam fidem erraverint?

296 32. Ceterum, si quae audent interserere se aetati apostolicae, ut ideo videantur ab apostolis traditae, quia sub⁶⁰ apostolis fuerunt, possumus dicere: Edant ergo origines ecclesiarum suarum; evolant ordinem episcoporum suorum, ita⁶⁰ per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt: sicut Smyrnaeorum ecclesia Polycarpum ab Ioanne collocatum refert; sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum edit;⁵⁶ proinde utique et ceterae exhibent quos ab apostolis in episcopatum constitutos apostolici seminis traduces habeant. Confinant tale aliquid haeretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est? Sed etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa⁵⁰ enim doctrina eorum cum apostolica comparata ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit, neque apostoli alicuius auctoris esse, neque apostolici; quia, sicut apostoli non diversa inter se docuissent, ita et apostolici non contraria apostolis

294. ML 2, 36; Pr 18.
296. ML 2, 44; Pr 24.

295. ML 2, 40; Pr 22.

edidissent, nisi illi qui ab apostolis didicerunt aliter praedicaverunt. Ad hanc itaque formam probabuntur ab illis ecclesiis, quae licet nullum ex apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quae denique cotidie instituuntur; tamen in eadem fide conspirantes non minus apostolicae deputantur, pro consanguinitate doctrinae. Ita omnes haereses, ad utramque formam nostris ecclesiis provocatae, probent se quaqua putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec probare possunt quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab ecclesiis quoquo modo apostolicis, scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicae.

52 36. Percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc 297 cathedrae apostolorum suis locis praesident; apud quas ipsae authenticae litterae eorum recitantur, sonantes vocem et re-praesentantes faciem uniuscuiusque. Proxima est tibi Achaia? Habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, 55 habes Ephesum. Si autem Italiae adiaces, habes Roman, unde nobis quoque auctoritas praesto est. Ita quam felix ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt; ubi Petrus passioni dominicae adaequatur; ubi Paulus Ioannis exitu coronatur; ubi apostolus Ioannes postea quam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur!

80 37. Si haec ita se habent, ut veritas nobis adiudicetur, 298
 52 quicumque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, constat ratio pro-
 45 positi nostri, definientis non esse admittendos haereticos ad ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad scripturas non pertinere. Si enim haeretici sunt,
 262 christiani esse non possunt, non a Christo habendo quod de sua electione sectati haereticorum nomine admittunt. Ita non christiani, nullum ius capiunt christianarum litterarum. Ad quos merito dicendum est: Qui estis? quando et unde venistis? quid in meo agitis, non mei? quo denique, Marcion, iure silvam meam caedis? qua licentia, Valentine, fontes meos transvertis? qua potestate, Apelles, limites meos commoves? quid hic ceteri ad voluntatem vestram seminatis et pascitis? Mea est possessio; olim possideo; habeo origines firmas, ab ipsis auctoribus, quorum fuit res. Ego sum heres apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adiuraverunt, ita teneo. Vos certe exheredaverunt semper et abdicaverunt ut extraneos, ut inimicos.

- 299 40. Sequetur, a quo intellectus intervertatur eorum, quae⁴⁵⁵ ad haereses faciant? A diabolo scilicet, cuius sunt partes intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res sacramentorum divinorum idolorum mysteriis aemulatur. Tinguit et ipse⁴⁵⁹ quosdam, utique credentes et fideles suos; expositionem de- lictorum de lavacro repromittit; et si adhuc memini, Mithra⁴⁷³ signat illic in frontibus milites suos; celebrat et panis oblationem, et imaginem resurrectionis inducit et sub gladio redimit coronam. Quid? quod et summum pontificem unius⁵⁰⁶ nuptiis statuit, habet et virgines, habet et continentes.
- 300 41. Ipsae mulieres haereticae quam procaces, quae audeant⁵⁰⁰ docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan et tinguere! Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes: nunc neophytes collocant, nunc saeculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic promereri est. Itaque alias hodie episcopus, cras alias; hodie diaconus, qui cras⁵⁵⁹ lector; hodie presbyter, qui cras laicus; nam et laicis sacer⁵⁵⁴ dotalia munera iniungunt.

De oratione, 200/6.

- 301 19. Similiter et de stationum diebus non putant plerique⁵⁰⁴ sacrificiorum orationibus interveniendum, quod statio solvenda sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium eucharistia resolvit an magis Deo obligat? Nonne sollemnior erit statio tua, si et ad aram Deo steteris? Accepto corpore⁴⁹⁸ Domini et reservato utrumque salvum est, et participatio sacrificii et exsecutio officii.

De baptismo, 200/6.

- 302 ✓ 1. Felix sacramentum aquae nostrae, quia ablutis delictis⁴⁵⁹ pristinae caecitatis in vitam aeternam liberamur! . . . Nos⁴⁶¹ pisciculi secundum ἵθελνον Iesum Christum in aqua nascimur, nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus.
- 303 ✓ 4. Omnes aquae de pristina originis praerogativa sacra-⁴³⁸ mentum sanctificationis consequuntur invocato Deo. Supervenit⁴⁴⁷ enim statim Spiritus de caelis et aquis superest sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificatae vim sanctificandi com- bibunt. Quamquam ad simplicem actum competit similitudo,⁴³⁷ ut, quoniam vice sordium delictis inquinamur, aquis abluamur.

299. ML 2, 54; Pr 31. 300. ML 2, 56; Pr 32.

301. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 192; ML 1, 1181.

302. CV 20, 201; ML 1, 1197. Rursus critice edidit J. M. Lupton in «Cambridge Patristic Texts» 1908.

303. CV 20, 204; ML 1, 1204.

463 7. Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione 304
 476 de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotio
 478 solebant; ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus
 dicitur a chrismate, quod est unctionis, quae Domino nomen
 accommodavit, facta spiritualis, quia Spiritu unctus est a Deo
 Patre, sicut in Actis: *Collecti sunt enim vere in ista civitate
 adversus sanctum Filium tuum quem unxisti* [Act 4, 27]. Sic et
 475 in nobis carnaliter currit unctionis, sed spiritualiter proficit; quo-
 modo et ipsius baptismi carnalis actus quod in aqua mergimur, ✓
 spiritualis effectus quod delictis liberamur.

439 8. Dehinc manus imponitur per benedictionem, advocans ✓
 et invitans Spiritum Sanctum.

460 10. In Actis apostolorum invenimus, quoniam, qui Ioannis 305
 baptismum habebant, non accepissent Spiritum Sanctum, quem
 ne auditu quidem noverant: ergo non erat caeleste, quod
 caelestia non exhibebat.

470 12. Praescribitur nemini sine baptismo competere salutem, 306 ✓
 ex illa maxime pronuntiatione Domini, qui ait: *Nisi natus ex
 aqua quis erit, non habet vitam* [Io 3, 5].

141 13. Lex tinguendi imposta est et forma praescripta: *Ite, 307*
 462 inquit, *doceite nationes, tinguentes eas in nomen Patris et Filii*
 465 *et Spiritus Sancti* [Mt 28, 29].

450 15. Unus omnino baptismus est nobis, tam ex Domini 308 ✓
 469 evangeliu quam ex apostoli litteris, quoniam unus Deus et
 unum baptismum et una ecclesia in caelis. Sed circa haereticos
 sane quid custodiendum sit, digne quis retractet. Ad nos
 45 enim editum est. Haeretici autem nullum habent consortium
 nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio
 communicationis. Non debo in illis cognoscere quod mihi
 est praeceptum, quia non idem Deus est nobis et illis, nec ✓
 unus Christus, id est idem, ideoque nec baptismus unus, quia
 non idem; quem cum rite non habeant, sine dubio non habent,
 nec capit numerari quod non habetur; ita nec possunt ac-
 cipere, quia non habent. Sed de isto plenius iam nobis in
 446 Graeco digestum est. Semel ergo lavacrum inimus, semel ✓
 delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet.

472 16. Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, unum 309
 et ipsum, sanguinis scilicet, de quo Dominus: *Habeo, inquit,*
baptismo tingui [Lc 12, 50], cum iam tinctus fuisse; venerat
 enim per aquam et sanguinem, sicut Ioannes scripsit, ut aqua
 tinguatur, sanguine glorificaretur, perinde nos faceret aqua
 vocatos, sanguine electos; hos duos baptismos de vulnere
 perfossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem eius crederent

304. CV 20, 206; ML 1, 1206.

306. CV 20, 210; ML 1, 1213.

308. CV 20, 213; ML 1, 1216.

305. CV 20, 209; ML 1, 1211.

307. CV 20, 212; ML 1, 1215.

309. CV 20, 214; ML 1, 1217.

aqua lavarentur, qui aqua lavissent etiam sanguinem portarent; hic est baptismus qui lavacrum et non acceptum repreäsentat et perditum reddit.

310 17. Superest ad concludendam materiolam de observatione 467 quoque dandi et accipiendi baptismi commonefacere. Dandi quidem habet ius sumimus sacerdos, qui est episcopus; dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate, propter ecclesiae honorem, quo salvo salva pax est; alioquin 468 etiam laicis ius est; quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari potest; nisi episcopi iam aut presbyteri aut diaconi, vocantur discentes; Domini sermo non debet abscondi ab ullo: perinde et baptismus, aequae Dei census, ab omnibus exerceri potest. Sed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modestiae incumbit, cum ea maioribus competant, ne sibi assumant dicatum episcopis officium! Episcopatus aemulatio schismatum mater est; omnia licere dixit sanctissimus apostolus, sed non omnia expedire [cf. 1 Cor 6, 12; 10, 23]. Sufficiat scilicet in necessitatibus ut utaris, sicubi aut loci aut temporis aut personae condicio compellit: tunc enim constantia succurrentis excipitur, cum urget circumstantia periclitantis, quoniam reus erit perditii hominis, si supersederit praestare quod libere potuit.

310* 18. *Contra baptismum infantium et de patrinis*, v. K 197.

De paenitentia, 200/6.

311 2. Bonum factum Deum habet debitorem, sicuti et malum, 366 quia iudex omnis remunerator est causae.

312 4. Omnibus ergo delictis, seu carne, seu spiritu, seu facto, 522 seu voluntate commissis, qui poenam per iudicium destinavit, idem et veniam per paenitentiam spopondit, dicens ad populum: *Paenitere, et salvum faciam te* [Ez 18, 21]; et iterum: *Vivo, inquit Dominus, et paenitentiam malo quam mortem* [Ez 33, 11]. Ergo paenitentia vita est, cum praeponitur morti. 547 Eam tu peccator, mei similis (immo me minor, ego enim praestantiam in delictis meam agnosco), ita invade, ita amplexare, ut naufragus alicuius tabulae fidem. Haec te peccatorum fluctibus mersum prolevabit, et in portum divinae clementiae protelabit.

313 6. Quam porro ineptum, quam paenitentiam non adimplere, 543 et veniam delictorum sustinere, hoc est, pretium non exhibere, ad mercem manum emittere! Hoc enim pretio Dominus

310. CV 20, 214; ML 1, 1217.

311. Pr (= Preuschen) 3; ML 1, 1230. Critice edidit P. de Labriolle, Texte latin, trad. franc., Paris 1906.

312. Pr 5; ML 1, 1233.

313. Pr 8; ML 1, 1237.

veniam addicere instituit; hac paenitentiae compensatione redimendam proponit impunitatem.

⁴⁴⁶ 7. Haec igitur venena eius [daemonis] providens Deus, clausa ³¹⁴
⁵⁴⁷ licet ignoscentiae ianua et intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo paenitentiam ⁵²⁸ secundam, quae pulsantibus patefaciat; sed iam semel, quia iam secundo; sed amplius numquam, quia proxime frustra. Non enim et hoc semel satis est? Habes quod iam non merebaris: amisisti enim quod acceperas. . . . Verum non statim succidendum ac subruendum est animus desperatione, si secundae quis paenitentiae debitor fuerit; pigeat sane peccare rursus, sed rursus paenitere non pigeat; pigeat iterum periclitari, sed non iterum liberari. Neminem pudeat; iteratae valetudinis iteranda medicina est; gratus in Dominum exstiteris, si, quod tibi Dominus offert, non recusaveris; offendisti, sed reconciliari adhuc potes. Habes cui satisfacias, et quidem volentem.

⁵²⁵ 9. Huius igitur paenitentiae secundae et unius, quanto in ³¹⁵
⁵²⁸ arcto negotium est, tanto operosior probatio, ut non sola conscientia preferatur, sed aliquo etiam actu administretur.
⁵³⁶ Is actus, qui magis graeco vocabulo exprimitur et frequentatur, ἔξομολόγησις est, qua delictum Domino nostrum confitemur,
⁵³⁰ non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione
⁵³¹ disponitur, confessione paenitentia nascitur, paenitentia Deus mitigatur. Itaque exomologesis prosterendi et humiliificandi hominis disciplina est, conversationem iniungens misericordiae illicem; de ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum maeroribus deicere, illa quae peccavit tristi tractatione mutare; ceterum pastum et potum pura nosse, non ventris scilicet, sed animae causa; plerumque vero ieuniis preces alere, ingemiscere, lacrimari et mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum, presbyteris advolvi, et caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suaे iniungere. Haec omnia exomologesis, ut paenitentiam commendet, ut de periculi timore Dominum honoret, ut in peccatorem ipsa pronuntians pro Dei indignatione fungatur, et temporali afflictione aeterna supplicia non dicam frustretur, sed expungat. Cum igitur prævolvit hominem, magis relevat; cum squalidum facit, magis mundatum reddit; cum accusat, excusat; cum condemnat, absolvit. In quantum non pepercenis tibi, in tantum tibi Deus, crede, parcer.

⁵³⁶ 10. Plerisque tamen hoc opus, ut publicationem sui, aut ³¹⁶
 suffugere aut de die in diem differre praesumo, pudoris magis

314. Pr 12; ML 1, 1241.
 316. Pr 14; ML 1, 1244.

- 315. Pr 13; ML 1, 1243.

memores quam salutis; velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione conscientiam medentium vitant et ita cum erubescientia sua pereunt. . . . Grande plane emolumen-
tum verecundiae occultatio delicti pollicetur. Videlicet si quid humanae notitiae subduxerimus, proinde et Deum celabimus? Adeone existimatio hominum et Dei conscientia comparantur? An melius est damnatum latere quam palam absolvi?

- 317 12. Si de exomologesi retractas, gehennam in corde con-⁵⁰⁰
sidera, quam tibi exomologesis extinguet, et poenae prius magnitudinem imaginare, ut de remedii adeptione non dubites. Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola ⁵⁰²
quaedam eius tales flammarum ictus suscent, ut proximae urbes aut iam nullae exstent aut idem sibi de die sperent? Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus fetu, et, quod ⁵⁰⁴
nobis iudicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devorentur, numquam tamen finiuntur. Quis haec supplicia interim montium non iudicii minantis exemplaria deputabit? Quis scintillas tales non magni alicuius et inaestimabilis foci missilia quaedam et exercitoria iacula consentiet?

Ad uxorem, 200/6.

- 318 L. 2, c. 5. Non sciet maritus, quid secreto ante omnem ⁴⁹¹
cibum gustes? Et si sciverit panem, non illum credit esse ⁴⁹⁸
qui dicitur? Et haec ignorans quisque rationem simpliciter sustinebit, sine gemitu, sine suspicione panis an veneni?
319 2, 7. Si ergo ratum est apud Deum matrimonium huius-⁵⁷⁰
modi [fidelis cum infidelis], cur non prospere cedat, ut et a pressuris et angustiis et impedimentis et inquinamentis non ita lassetur, iam habens ex parte divinae gratiae patrocinium?
320 2, 9. Dubitandum et inquirendum et identidem deliberan-⁵⁷⁰
dum est, an idoneus sit in vectis dotalibus, cui Deus censem suum credidit. Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem eius matrimonii, quod ecclesia conciliat, et confirmat oblatio, et obsignat benedictio, angeli renuntiant, Pater rato habet?
320* *Adv. Iudeos*, 7: *De universalis propagatione christianismi*, v. K 207.

Adversus Hermogenem, 200/6.

- 321 3. Dei nomen dicimus semper fuisse apud ipsum et in ⁹⁷
ipso, Domini vero non semper. Diversa enim utriusque con-¹⁰¹
dicio. Scilicet Deus substantiae ipsius nomen, id est divinitatis, Dominus vero non substantiae, sed potestatis. Substantia

317. Pr 16; ML 1, 1247.

318. ML 1, 1296; O (= Oehler) 1, 690.

319. ML 1, 1299; O 1, 693.

320. ML 1, 1302; O 1, 696.

321. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 128; ML 2, 199.

semper fuit cum suo nomine, quod est Deus; postea Domini, accendentis scilicet rei, mentio.

103 4. Quodsi Deus est, unicum sit necesse est, ut unius sit. 322

196 Aut quid erit unicum et singulare, nisi cui nihil adaequabitur? quid principale, nisi quod super omnia, nisi quod ante omnia et ex quo omnia? Haec Deus [solus]¹ habendo, est, et solus habendo, unus est. Si et alius habuerit, tot iam erunt dii, quot habuerint quae Dei sunt. Ita Hermogenes duos deos infert, <dum>¹ materiam parem Deo infert. [Deum autem unum esse oportet, quia quod summum sit Deus est; summum autem non erit nisi quod unicum fuerit; unicum autem esse non poterit cui aliquid adaequabitur; adaequabitur autem Deo materia, cum aeterna censemur.]

189 8. Putans itaque [Hermogenes] materiam Deo non com- 323

parasse, quam scilicet subiciat illi, atquin etiam praeponit illam Deo et Deum potius subicit materiae, cum vult eum de materia cuncta fecisse. Si enim ex illa usus est ad opera mundi, iam et materia superior invenitur, quae illi copiam operandi subministravit, et Deus subiectus materiae videtur, cuius substantiae eguit. Nemo enim non eget eo, de cuius utitur; nemo non subicit ei, de cuius eget ut possit uti; sic et nemo de alieno utendo non minor est eo, de cuius utitur, et nemo, qui praestat de suo uti, non in hoc superior est eo, cui praestat uti. Itaque materia ipsa quidem Deo non eguit, sed eguisse <se> Deo praestitit, divite et locuplete et liberali minori, opinor, et invalido et minus idoneo de nihilo facere 104 quae velit. Grande revera beneficium Deo contulit, *** ut haberet hodie per quem Deus cognosceretur et omnipotens vocaretur, nisi quod iam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre.

197 16. Nescio qua possit evadere sententia Hermogenes, qui 324

Deum, quoquo modo de materia malum condidit, sive voluntate, sive necessitate, sive ratione, non putet mali auctorem. Porro si mali auctor est ipse qui fecit, plane socia materia per substantiae suggestum, exclusa iam causa materiae introducenda. Nihilominus enim et per materiam Deus auctor mali ostenditur, si ideo materia praesumpta est, ne Deus mali 189 auctor videretur. Exclusa itaque materia, dum excluditur causa eius. Superest, uti Deum omnia ex nihilo fecisse constet. Videbimus an et mala, cum apparuerit quae mala, et an mala interim ea, quae putas. Dignius enim de suo arbitrio produxit, haec quoque producendo de nihilo, quam de praeiudicio alieno, si de materia produxisset. Libertas, non necessitas,

¹ Ita Kroymann.

322. CV 47, 131; ML 2, 201.

324. CV 47, 143; ML 2, 211.

323. CV 47, 134; ML 2, 204.

Deo competit. Malo, voluerit mala a semetipso condidisse quam non potuerit non condidisse.

- 325 17. Unici Dei status hanc regulam vindicat, non aliter¹⁰⁴ unici nisi quia solius, non aliter solius nisi quia nihil cum¹⁰⁵ illo. Sic et primus erit, quia omnia post illum: sic omnia¹⁰⁶ post illum, quia omnia ab illo: sic ab illo, quia ex nihilo, ut illi quoque scripturae ratio constet.
- 326 19. Ipsum principium, in quo Deus fecit caelum et terram,¹⁰⁷ aliquid volunt fuisse quasi substantivum et corpulentum, quod in materiam interpretari possit. Nos autem unicuique vocabulo proprietatem cum vindicamus, *** principium initium esse et competisse ita poni rebus incipientibus fieri. Nihil enim, quod fieri habet, sine initio esse, quod initium sit illi ipsum, dum incipit fieri. Ita principium sive initium inceptionis esse verbum, non alicuius substantiae nomen.
- 327 20. Auctoritatem scripturae mihi vindico, quod et Deum,¹⁰⁸ qui fecit, et ea, quae fecit, ostendens, unde fecerit non proinde testatur. Nam cum in omni operatione tria sint principalia, qui facit et quod fit et ex quo fit, tria nomina sunt edenda in legitima operis enarratione: persona factoris, species facti, forma materiae. Si materia non edetur, ubi et opera et operae operator eduntur, apparet ex nihilo eum operatum. Proinde enim ederetur ex quo, si ex aliquo fuisse operatus.
- 328 21. Dico enim, etsi non aperte scriptura pronuntiavit ex¹⁰⁹ nihilo facta omnia, sicut nec ex materia, non tantam fuisse necessitatem aperte significandi de nihilo facta omnia, quanta esset, si ex materia facta fuissent, quoniam, quod fit ex nihilo, eo ipso dum non ostenditur ex aliquo factum, manifestatur ex nihilo factum, et non periclitatur, ne ex aliquo factum existimetur, quando non demonstretur, ex quo sit factum. . . . Ita si ex nihilo Deus cuncta fecit, potuit scriptura non adiecissem illum ex nihilo fecisse. Ex materia eum fecisse omni modo debuit edixisse, <si sci>licet ex materia fecisset; quia illud in totum habebat intellegi, et si non significaretur, at istud in dubio, nisi significaretur.

De virginibus velandis, ca 206.

- 328* 1. *Regula fidei*, v. K 189.

- 329 2. Eas ego ecclesias proposui, quas et ipsi apostoli vel¹¹⁰ apostolici viri condiderunt, et puto ante quosdam. Habent¹¹⁰ igitur et illae eamdem consuetudinis auctoritatem, tempora et antecessores opponunt magis quam posteræ istae. Quod ob-

325. CV 47, 144; ML 2, 212.

326. CV 47, 146; ML 2, 214.

327. CV 47, 148; ML 2, 215.

328. CV 47, 149; ML 2, 216.

329. ML 2, 890; O (= Ochler) 1, 885.

servabimus, quid deligemus? Non possumus respuere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum, cum quibus scilicet communicamus ius pacis et nomen fraternitatis. Una nobis et illis fides, unus 459 Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta. Semel dixerim, una ecclesia sumus.

430 6. *Misit*, inquit [apostolus], *Deus Filium suum factum ex muliere* [Gal 4, 4]; quam utique virginem constat fuisse, licet Hebion resistat. Agnosco et angelum Gabrielem ad virginem missum; sed cum benedicit illam, inter mulieres, non inter virgines deputat: *Benedicta tu inter mulieres* [Lc 1, 28]. Sciebat 432 et angelus mulierem etiam virginem dici. . . Hic certe nihil prophetice dictum videri potest, ut futuram mulierem, id est nuptam, apostolus nominarit dicendo: *factum ex muliere*. Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est virum passam, sed illa quae erat praesens, quae erat virgo, et mulier vocabatur per vocabuli huius proprietatem, secundum primordii formam, virginis et ita universo mulierum generi defensam.

Adversus Marcionem, 207/8¹.

103 L. 1, n. 3. Deus, si non unus est, non est, quia dignius 331 credimus non esse quodcumque non ita fuerit, ut esse debet. Deum autem ut scias unum esse debere, quaere quid sit 110 Deus, et non aliter invenies. Quantum humana condicio de Deo definire potest, id definio, quod et omnium conscientia 102 agnoscat: Deum summum esse magnum in aeternitate constitutum, [innatum, infectum, sine initio, sine fine].

87 1, 10. A primordio rerum conditor harum cum ipsis pariter 332 compertus est, ipsis ad hoc prolatis, ut Deus cognosceretur. . . . 91 Animae enim a primordio conscientia Dei dos est; eadem nec alia et in Aegyptiis et in Syris et in Ponticis.

455 1, 14. Sed ille quidem [Christus] usque nunc nec aquam 333 462 reprobavit creatoris, qua suos abluit, nec oleum, quo suos 476 ungit, nec mellis et lactis societatem, qua suos infantat, nec 477 485 panem, quo ipsum corpus suum repraesentat, etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus creatoris.

86 1, 18. Nos definimus Deum primo natura cognoscendum, 334 93 dehinc doctrina recognoscendum, natura ex operibus, doctrina ex praedicationibus. Sed cui nulla natura est, naturalia instrumenta non suppetunt. Ergo vel praedicationibus revelationem sui debuerat operari, maxime adversus eum revelandus,

¹ Liber 5 scriptus est ca 211. 330. ML 2, 897; O 1, 891.

331. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 293; ML 2, 249.

332. CV 47, 302; ML 2, 257. 333. CV 47, 308; ML 2, 262.

334. CV 47, 313; ML 2, 266.

qui et condicionis et praedicationis operibus tot ac tantis vix tamen hominem fide impleverat.

335 2, 5. Liberum et sui arbitrii et suaे potestatis invenio ²²¹ hominem a Deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem Dei in illo animadvertis quā eiusmodi status formam. . . . Hunc statum eius confirmavit etiam ipsa lex ²⁹⁴ tunc a Deo posita. Non enim poneretur lex ei, qui non haberet obsequium debitum legi in sua potestate, nec rursus comminatio mortis transgressioni adscriberetur, si non et contemptus legis in arbitrii libertatem homini deputaretur.

336 3, 8. Christus eius [Marcionis], ne mentiretur, ne falleret ³⁷⁶ et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur et quod erat mentiebatur: caro nec caro, homo nec homo. Proinde Deus, opinor, nec Deus. Cur enim non ³⁷⁴ etiam Dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriore frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto, tam fallax repertus in aperto? . . . Sic nec passiones Christi eius fidem merebuntur; nihil enim passus ⁴⁰⁰ est, qui non vere est passus; vere autem pati phantasma non potuit. Eversum est igitur totum Dei opus.

337 3, 19. Hoc lignum [crucis] et Hieremias tibi insinuat, *<de>* ⁴⁸⁷ dicturis praedicans Iudeis: *Venite, iniciamus lignum in panem eius* [Ier 11, 19], utique in corpus. Sic enim Dominus in evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut et hinc iam eum intellegas corporis sui figuram pani dedisse, cuius retro corpus in panem prophetes figuravit, ipso Domino hoc sacramentum postea interpretatu.

338 3, 24. Confitemur in terra nobis regnum promissum, sed ⁶⁰⁴ ante caelum, sed alio statu, utpote post resurrectionem in mille annos in civitate divini operis Hierusalem caelo delatum, quam et apostolus matrem nostram sursum designat. Et politeuma nostrum, id est municipatum, in caelis esse proununtians, alicui utique caelesti civitati eum deputat. Hanc et Ezechiel novit [cf. Ez 48, 30—35] et apostolus Ioannes vidit [cf. Apc 21, 2] et qui apud nostram est novae prophetiae sermo testatur, ut etiam effigiem civitatis ante representationem eius conspectui futuram in signum praedicarit. Denique proxime expunctum est orientali expeditione. Constat enim ethnicis quoque testibus in Iudea per dies quadraginta matutinis momentis civitatem de caelo pependisse, omni moeniorum habitu evanescente de profectu diei, et alias de proximo nullam. Hanc dicimus excipiendis *<de>* resurrectione sanctis et resovendis omnium bonorum, utique spiritualium, copia in compensationem eorum, quae in saeculo vel despeximus vel

335. CV 47, 340; ML 2, 290.

337. CV 47, 408; ML 2, 348.

336. CV 47, 389; ML 2, 331.

338. CV 47, 419; ML 2, 355.

amisimus, a Deo prospectam, siquidem et iustum et Deo dignum illic quoque exsultare famulos eius, ubi sunt et afflitti in nomine ipsius. Haec ratio regni *<sub>cālestis*. Post cuius mille annos, intra quam aetatem concluditur sanctorum resurrectio pro meritis maturius vel tardius resurgentium, tunc, et mundi destructione et iudicii conflagratione commissa, de 610 mutati in atomo in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelae superindumentum, transferemur in caeleste regnum, de quo nunc sic [ideo] retractatur, quasi non praedicato apud creatorem ac per hoc alterius Dei Christum probante, a quo primo et solo sit revelatum.

¹⁴ 4, 2. Transeo nunc ad evangelii, sane non iudaici sed 339
²² pontici, interim adulterati, demonstrationem, praestructuram, ordinem quem aggredimur. Constituimus imprimis evangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus 20 evangelii promulgandi ab ipso Domino sit impositum. . . .
¹⁷ Denique nobis fidem ex apostolis Ioannes et Matthaeus in-
¹⁹ sinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instaurant.

²² 4, 4. Ego meum [evangelium] dico verum, Marcion suum; 340
 ego Marcionis affirmo adulteratum, Marcion meum. Quis inter nos determinabit nisi temporis ratio, ei praescribens auctoritatem, quod antiquius reperietur, et ei praeiudicans vitiacionem, quod posterius revincetur? . . . Itaque dum emendat, utrumque confirmat: et nostrum anterius, id emendans quod invenit, et id posterius quod de nostri emendatione constituens suum et novum fecit.

⁸⁰ 4, 5. In summa, si constat id verius quod prius, id prius 341
⁵² quod *<ab initio>*, id ab initio quod ab apostolis, pariter utique constabit id esse ab apostolis traditum, quod apud ecclesias 73 apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus quod lac a Paulo 75 Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatae sint correcti, 55 quid legant Philippenses, Thessalonenses, Ephesii, quid etiam Romani de proximo sonent, quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius 60 Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem re-census in Ioannem stabit auctorem. Sic et ceterarum gene- 19 rositas recognoscitur. Dico itaque apud illas, nec solas iam 22 apostolicas, sed apud universas, quae illis de societate sacra-menti confoederantur, id evangelium Lucae ab initio editionis suae stare, quod cum maxime tuemur, Marcionis vero pleris- que nec notum. Nullis autem notum ut non eo damnatum? Habet plane et illud ecclesias, sed suas, tam posteras quam adulteras, quarum si censum requirâs, facilius apostaticum

339. CV 47, 426; ML 2, 363.
 341. CV 47, 430; ML 2, 366.

340. CV 47, 428; ML 2, 365.

invenias quam apostolicum, Marcione scilicet conditore vel aliquo de Marcionis examine. Faciunt favos et vespae, faciunt ecclesias et Marcionitae. Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum ceteris quoque patrocinabitur evangeliis, quae profinde per illas et secundum illas habemus, Ioannis dico atque Matthaei, licet et Marcus quod edidit Petri affirmetur, cuius interpres Marcus. Nam et Lucae digestum Paulo adscribere solent.¹⁴

342 4, 34. Sed ecce sic tuus sit iste Christus contrarium docens Moysi et creatori, ut, si non contrarium ostendero, meus sit. Dico enim illum conditionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem, ut aliam ducat: *Qui dimiserit, inquit, uxorem et aliam duxerit, adulterium commisit, et qui a marito dimissam duxerit, aequa adulter est* [Lc 16, 18], ex eadem utique causa dimissam, qua non licet dimitti, ut alia ducatur; illicite enim dimissam pro indimissa dicens adulter est. Manet enim matrimonium quod non rite diremptum est; manente *<autem>* matrimonio nubere adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum prohibuit, et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi causa cessat, ob quam prohibuit; et iam non contrarium Moysi docet, cuius praeceptum alicubi conservat, nondum dico confirmat.

343 4, 40. Acceptum panem et distributum discipulis corpus suum illum fecit *hoc est corpus meum* [Lc 22, 19] dicendo, id est figura corporis mei. Figura autem non fuisse, nisi veritatis esset corpus. Ceterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit, quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere pro nobis.

344 5, 1. Nihil sine origine nisi Deus solus. Quae quantum praecedit in statu omnium rerum, tantum praecedat necesse est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit, quia nec habeas dispicere quid quale sit, nisi certus an sit, cum cognoveris unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad hanc materiam devolutus, apostoli quoque Pauli originem a Marcione desidero, novus aliqui discipulus nec ullius alterius auditor, qui nihil interim credam nisi nihil temere credendum, temere porro credi quodcumque sine originis agnitione creditur.

345 5, 9. Et ipsum, quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit defendi proprietates vocabulorum «mortuorum» *<et «resurrectionis»>*. [Ita] mortuum [vocabulum] non est nisi quod amisit animam, de cuius facultate vivebat; corpus est quod amittit animam et amittendo fit mortuum: ita mortui vocabulum

342. CV 47, 533; ML 2, 442.
344. CV 47, 568; ML 2, 468.

343. CV 47, 559; ML 2, 460.
345. CV 47, 601; ML 2, 491.

600 corpori competit. Porro si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic et resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat quam quae cecidit. Surgere enim potest dici et quod omnino non cecidit, quod semper retro iacuit. Resurgere autem non est nisi eius quod cecidit; iterum enim surgendo, quia cecidit, resurgere dicitur. «Re» enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus in terram per mortem, sicut et res ipsa testatur ex Dei lege. Corpori enim dictum est: *Terra es et in terram ibis* [Gn 3, 19]. Ita quod de terra est ibit in terram, hoc cadit quod in terram ibit, hoc resurgit 299 quod cadit. *Quia per hominem mors, et per hominem resurrectio* 414 [1 Cor 15, 21]. Hic mihi et Christi corpus ostenditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut saepe iam docuimus. Quodsi sic in Christo vivificamur omnes, sicut mortificamur in Adam, quando in Adam corpore mortificemur, sic necesse est et in Christo [corpore] vivificemur. Ceterum similitudo non constat, si non in eadem substantia mortificationi in Adam vivificatio concurrat in Christo. Sed interposuit aliquid adhuc de Christo et propter praesentem disceptationem non omitendum. Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum eius Dei ostendero, apud quem creditur carnis resurrectio.

De anima, 208/11.

593 7. Dolet apud inferos anima cuiusdam et punitur in flamma 346 et cruciatur in lingua et de digito animae felicioris implorat solacium roris. Imaginem existimas exitum illum pauperis laetantis et divitis maerentis? Et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? sed et si imago credenda est, testimoniunum erit veritatis. Si enim non haberet anima corpus¹, non caperet imago animae imaginem corporis, nec mentiretur de corporalibus membris scriptura, si non erant.

217 9. Quid nunc quod et effigiem animae damus, Platone 347 nolente, quasi periclitetur de animae immortalitate? Omne enim effigiatum compositum et structile affirmat: dissolubile autem omne compositicum et structile; sed animam immortalem, igitur indissolubilem, qua immortalem et ineffigiam, qua indissolubilem. Ceterum compositiciam et structilem, si effigiatam; tamquam alio eam modo effigians intellectualibus formis, pulchram iustitia et disciplinis philosophiae, deformem vero contrariis artibus. Sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas.

¹ Cf. n. 355.

346. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 308; MI, 2, 656.

347. CV 20, 310; MI, 2, 659.

- 348 21. Non dabit arbor mala bonos fructus, si non inseratur, ³⁰⁸
et bona malos dabit, si non colatur. Et lapides filii Abrahae
fient, si in fidem Abrahae formentur. Et genimina viperarum
fructum paenitentiae facient, si venena malignitatis exspuerint.
Haec erit vis divinae gratiae, potentior utique natura, habens ³³³
in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod
 $\alpha\mu\tau\epsilon\zeta\omega\sigma\iota\omega$ dicitur; quae cum sit et ipsa naturalis atque
mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur.
- 349 22. Definimus animam Dei flatu natam immortalem, cor-²¹⁷
poralem¹, effigiatam, substantia simplicem, de suo sapientem,
varie procedentem, liberam arbitrii, accidentiis obnoxiam, per ²¹⁸
ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem,
ex una redundantem.
- 350 41. Solus Deus sine peccato, et solus homo sine peccato ³⁷⁴
Christus, quia et Deus Christus. ³⁹⁸
- 351 55. Nulli patet caelum, terra adhuc salva, ne dixerim clausa. ⁵³⁶
Cum transactione enim mundi reserabuntur regna caelorum.
Sed in aethere dormitio nostra cum puerariis Platonis aut in
aëre cum Ario aut circa lunam cum Endymionibus Stoicorum.
Immo, inquis, in paradiſo, quo iam tunc et patriarchae et
prophetae appendices dominicae resurrectionis ab inferis mi-
graverint. Et quomodo Ioanni in spiritu paradiſi regio re-
velata, quae subicitur altari, nullas alias animas apud se praeter
martyrium ostendit [cf. Apc 6, 9]? Quomodo Perpetua fortissima
martyr sub die passionis in revelatione paradiſi solos illic
commartyres suos vidit, nisi quia nullis rhomphaea paradiſi
ianitrix cedit nisi qui in Christo decesserint, non in Adam? ⁵³⁷
Nova mors pro Deo et extraordinaria pro Christo alio et
privato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici
et fidelis in morte, si pro Deo occumbas, ut Paracletus monet,
non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis, si
crucem tuam tollas et sequaris Dominum, ut ipse praecepit
[cf. Mt 10, 38]. Tota paradiſi clavis tuus sanguis est. Habes
etiam de paradiſo a nobis libellum, quo constituimus omnem
animam apud inferos sequestrari in diem Domini.
- 352 58. Congruentissimum est animam, licet non exspectata ⁵⁸⁶
carne, puniri, quod non sociata carne commisit. Sic et ob ²⁹⁰
cogitatus pios et benivolos, in quibus carne non eguit, sine
carne recreabitur. Quid nunc, si et in carnalibus prior est
quae concipit, quae disponit, quae mandat, quae impellit?
Et si quando invita, prior tamen tractat, quod per corpus
actura est. Numquam denique conscientia posterior erit facto.
Ita huic quoque ordini competit eam priorem pensare mer-

¹ Cf. n. 355. 348. CV 20, 334; ML 2, 685.

349. CV 20, 335; ML 2, 686. 350. CV 20, 368; ML 2, 720.

351. CV 20, 388; ML 2, 744. 352. CV 20, 395; ML 2, 751.

587 cedes cui priori debeantur. In summa, cum carcerem illum, quem evangelium demonstrat, inferos intellegimus et novissimum quadrantem modicum quoque delictum mora resurrectionis illic luendum interpretamur, nemo dubitabit animam aliquid pensare penes inferos salva resurrectionis plenitudine per carnem quoque.

De carne Christi, 208/11.

376 5. Iam hic responde, interactor veritatis. Nonne vere 353 crucifixus est Deus? nonne vere mortuus, ut vere crucifixus? nonne vere resuscitatus, ut vere scilicet mortuus? Falso ergo statuit inter nos scire Paulus tantum Iesum crucifixum? falso sepultum ingessit? falso resuscitatum inculcavit? Falsa est igitur et fides nostra, et phantasma est totum quod speramus a Christo? Scelestissime hominum, qui interemptores excusas Dei. Nihil enim ab iis passus est Christus, si nihil vere est passus. Parce unicae spei totius orbis. Quid destruis ne-
257 cessarium dedecus fidei? Quodcumque Deo indignum est, mihi expedit. Salvus sum, si non confundar de-Domino meo. *Qui mei, inquit, confusus fuerit, confundar et ego eius* [cf. Mc 8, 38]. Alias non invenio materias confusionis, quae me per contemptum ruboris probent bene impudentem et feliciter stultum. Natus est Dei Filius: non pudet quia pudendum est; et mortuus est Dei Filius: prorsus credibile est quia ineptum est; et sepultus surrexit: certum est quia impossibile. Sed
377 haec quomodo in illo vera erunt, si ipse non fuit verus, si non vere habuit in se quod figeretur, quod moreretur, quod sepeliretur et resuscitaretur, carnem scilicet sanguine suffusam, ossibus structam, nervis intextam, venis implexam, quae nasci et mori novit? Humana sine dubio, ut nata de homine; ideoque mortalis haec erit in Christo, quia Christus homo et filius hominis. Aut cur homo Christus et filius hominis, si nihil hominis et nihil ex homine? . . . Quid dimidias mendacio Christum? Totus veritas fuit. Maluit, crede, nasci quam ex aliqua parte mentiri, et quidem in semetipsum; ut carnem gestaret sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica vestitam, sine fame esurientem, sine dentibus edentem, sine lingua loquentem; ut phantasma auribus fuerit sermo eius per imaginem vocis.

200 6. Constat angelos carnem non propriam gestasse, utpote 354 naturas substantiae spiritalis, et, si corporis alicuius, sui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, ut videri et congregari cum hominibus possent. Igitur cum

353. ML 2, 760; O (= Oehler) 2, 433.

354. ML 2, 764; O 2, 438.

relatum non sit unde sumpserint carnem, relinquitur intellectui nostro non dubitare hoc esse proprium angelicae potestatis, ex nulla materia corpus sibi sumere.

355 11. Si habet aliquid per quod est, hoc erit corpus eius. Omne quod est, corpus est sui generis: nihil est incorporale, nisi quod non est¹.

356 14. Sed angelum, aiunt, gestavit Christus. Qua ratione? ⁴¹⁰
Qua et hominem. Eadem ergo est et causa, ut hominem gestaret Christus: salus hominis fuit causa; scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de causa est. Nam etsi angelis perditio reputatur, *in ignem praeparatum* ²⁰⁸ *diabolo et angelis eius* [Mt 25, 41], numquam tamen illis restitutio repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a Patre. Quod Pater neque repromisit neque mandavit, Christus administrare non potuit.

357 16. Defendimus autem non carnem peccati evacuatam esse ³⁹⁷ in Christo, sed peccatum carnis, non materiam, sed naturam, nec substantiam, sed culpam, secundum apostoli auctoritatem dicentis: *Evacuavit peccatum in carne* [Rom 8, 3]. Nam et alibi: *In similitudine*, inquit, *carnis peccati* [ib.] fuisse Christum. Non quod similitudinem carnis acceperit, quasi imaginem corporis, et non veritatem; sed similitudinem peccatrixis carnis vult intellegi; quod ipsa non peccatrix caro Christi, eius fuit par, cuius erat peccatum, genere, non vitio Adae; quando hinc etiam confirmamus eam fuisse carnem in Christo, cuius natura est in homine peccatrix; et sic in illa peccatum evanescutum, quod in Christo sine peccato habeatur, quae in homine sine peccato non habebatur.

358 17. Deus imaginem et similitudinem suam, a diabolo captam, ⁴³⁰ aemula operatione recuperavit. In virginem enim adhuc Evam irrepserat verbum aedificatorium mortis; in virginem aequo introducendum erat Dei Verbum exstructorium vitae; ut, quod per eiusmodi sexum abierat in perditionem, per eumdem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti, credidit Maria Gabrieli. Quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit.

359 23. Virgo quantum a viro; non virgo quantum a partu. . . . ⁴³¹
Et si virgo concepit, in partu suo nupsit, ipsa patesfacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi an emissi, idem illud sexus resignaverit. . . . Utique magis non virgo dicenda est quam virgo, saltu quodam mater ante quam nupta.

¹ Attulimus hunc locum ad explicandum quo sensu intellegendi sint n. 346 349 374.

355. ML 2, 774; O 2, 446.

356. ML 2, 777; O 2, 450.

357. ML 2, 780; O 2, 452.

358. ML 2, 782; O 2, 454.

359. ML 2, 790; O 2, 461.

De carnis resurrectione, 208/11.

225 5. *Et finxit Deus hominem* [Gn 1, 27]. Magnae sine dubio 360 differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim quae fiebant eo, cui fiebant, si quidem homini fiebant, cui mox a Deo addicta sunt. Merito igitur, ut famula, iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant, contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso Deo exstructus est.

225 6. *⟨Non⟩ adeo magna res* [agebatur], quae ista materia 361 exstribebatur. Itaque totiens honoratur, quotiens manus Dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi Deum occupatum ac deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia et ipsa 228 imprimis affectione, quae liniamenta ducebat. Quodcumque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur, homo futurus, quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc. Sic enim praefatio Patris ad Filium: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit hominem Deus, id utique quod finxit, ad imaginem Dei fecit illum*, scilicet Christi [Gn 1, 26].

455 8. Caro salutis est cardo. De qua cum anima Deo alli- 362 459 gatur, ipsa est quae efficit ut anima alligari possit. Scilicet 475 caro abluitur, ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima 476 consecretur; caro signatur, ut et anima muniatur; caro manus 482 439 485 impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur; caro corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de Deo 508 saginetur. Non possunt ergo separari in mercede, quas opera coniungit.

189 11. Igitur confide illum totum hoc ex nihilo protulisse, et 363 Deum nosti fidendo, quod tantum Deus valeat. Nam et quidam, infirmiores hoc prius credere, de materia potius subiacenti volunt ab illo universitatem dedicatam secundum philosophos. Porro et si ita in vero haberet, cum tamen longe alias substantias longeque alias species ex reformatione materiae diceretur protulisse quam fuisse ipsa materia, non minus defenderem ex nihilo eum protulisse, si ea protulerat, quae omnino non fuerant. Quo enim interest ex nihilo quid proferri an ex aliquo, dum quod non fuit fiat, quando etiam non fuisse nihil sit fuisse? Sic et fuisse e contrario non nihil est fuisse. Nunc etsi interest, tamen utrumque mihi applaudit. 598 Sive enim ex nihilo Deus molitus est cuncta, poterit et carnem in nihilum perductam exprimere de nihilo: sive de materia modulatus est alia, poterit et carnem quocumque dehaustam evocare de alio. Et utique idoneus est reficere qui fecit:

360. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 32; ML 2, 801.

361. CV 47, 33; ML 2, 802. 362. CV 47, 36; ML 2, 806.

363. CV 47, 40; ML 2, 809.

quanto plus est fecisse quam refecisse, initium dedisse quam reddidisse, ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione.

364 14. Haec erit tota causa, immo necessitas resurrectionis,⁵⁹⁸ congruentissima scilicet Deo, destinatori iudicii. De cuius⁶⁰¹ dispositione dispicias, an utrius substantiae humanae diiudicandae censura divina praesideat, tam animae quam et carni. Quod enim congruet iudicari, hoc competit etiam resuscitari. Dicimus plenum primo perfectumque credendum iudicium Dei, ut ultimum iam atque exinde perpetuum, ut sic quoque iustum, dum non in aliquo minus, ut sic quoque Deo dignum, dum pro tanta eius patientia plenum atque perfectum. Atquin plenitudinem perfectionemque iudicii non nisi de totius hominis repraesentatione constare. Totum porro hominem ex utriusque substantiae concretione parere, idcircoque in utraque exhibendum quem totum oporteat iudicari, qui nisi totus utique non vixerit. Qualis ergo vixerit, talem iudicatum iri, quia de eo, quod vixerit, habet iudicari. Vita est enim causa iudicii, per tot substantias dispungenda, per quot et functa est.

365 63. Resurget igitur caro, et quidem omnis, et quidem ipsa,⁵⁹⁹ et quidem integra. In deposito est ubicumque apud Deum⁶⁰⁰ per fidelissimum sequestrem Dei et hominum Iesum Christum, qui et homini Deum et hominem Deo reddet, carni spiritum et spiritui carnem.

De exhortatione castitatis, 208/11.

366 7. Differentiam inter ordinem et plebem constituit ecclesiae⁵⁵⁴ auctoritas, et honor per ordinis consessum sanctificatus. Adeo, ubi ecclesiastici ordinis non est consessus, et offers, et tinguis, et sacerdos es tibi solus. . . . Igitur si habes ius sacerdotis⁴⁶⁸ in temetipso, ubi necesse est, habeas oportet etiam disciplinam sacerdotis, ubi necesse sit habere ius sacerdotis. Digamus⁵⁷⁷ tinguis? digamus offers? Quanto magis laico digamo capitale⁵⁶⁶ est agere pro sacerdote, cum ipsi sacerdoti digamo facto auferatur agere sacerdotem! Sed necessitatibus, inquis, indulgetur. Nulla necessitas excusat, quae potest non esse. Noli denique digamus deprehendi, et non committas in necessitatibus administrandi quod non licet digamo. Omnes nos Deus ita vult dispositos esse, ut ubique sacramentis eius obeundis apti simus. Unus Deus, una fides, una et disciplina. Usque adeo, nisi et laici ea observent, per quae presbyteri alleguntur, quomodo erunt presbyteri, qui de laicis alleguntur? Ergo pugnare debemus ante laicum iussum a secundo matrimonio abstinere, dum presbyter esse non aliis potest quam laicus, qui semel fuerit maritus.

364. CV 47, 43; ML 2, 813.
366. MI. 2, 922; O 1, 747.

365. CV 47, 123; ML 2, 885.

De corona, 211.

461 3. Ut a baptismate ingrediar, aquam adituri, ibidem, sed 367
 et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur
 464 nos renuntiare diabolo et pompae et angelis eius; dehinc ter
 mergitamur, amplius aliquid respondentes, quam Dominus in
 evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis con-
 cordiam praegustamus, exque ea die lavacro cotidiano per
 totam hebdomadem abstinemus. Eucharistiae sacramentum,
 et in tempore victus, et omnibus mandatum a Domino, etiam
 antelucanis coetibus, nec de aliorum manu quam praesidentium
 520 sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die
 588 facimus. Die dominico ieunium nefas ducimus, vel de geni-
 culis adorare. Eadem immunitate a die Paschæ in Pentecosten
 485 usque gaudemus. Calicis aut panis etiam nostri aliquid de-
 287 cuti in terram anxie patimur. Ad omnem progressum atque
 promotum, ad omnem aditum et exitum, ad calciatum, ad
 lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quae-
 cumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo
 terminus.

De idololatria, ca 211.

506 7. Zelus fidei perorabit ingemens: Christianum ab idolis 368
 in ecclesiam venire, . . . eas manus admovere corpori Domini,
 quae daemoniis corpora conferunt? Nec hoc sufficit. Parum
 sit, si ab aliis manibus accipient quod contaminent, sed etiam
 ipsae tradunt aliis quod contaminaverunt. Alleguntur in or-
 dinem ecclesiasticum artifices idolorum. Pro scelus! Semel
 Iudei Christo manus intulerunt, isti cotidie corpus eius la-
 cessunt. O manus praecidenda!

Ad Scapulam, 212.

28 2. Tanta hominum multitudo, pars paene maior civitatis 369
 30 cuiusque, in silentio et modestia agimus, singuli forte noti
 magis quam omnes; nec aliunde noscibles quam de emen-
 datione vitiorum pristinorum.

De fuga in persecutione, 213.

413 12. Ut redimas hominem tuum nummis, quem sanguine 370
 suo redemit Christus, quam indignum Deo et dispositione eius,
 qui *Filio suo non pepercit* [Rom 8, 32] pro te, ut fieret maledictum
 pro nobis; quia *maledictus qui pependerit in ligno* [Dt 21, 23]; . . .

367. ML 2, 79; O 1, 421.

368. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 36; ML 1, 669.

369. ML 1, 700; O 1, 542.

370. ML 2, 114; O 1, 482.

et traditus est in mortem, *mortem autem crucis* [Phil 2, 8]: totum hoc, ut nos a peccatis lucraretur! . . . Et Dominus quidem illum [hominem] redemit ab angelis mundi tenentibus potestatibus, a spiritualibus nequitiae, a tenebris huius aevi, a iudicio aeterno, a morte perpetua.

Adversus Praxean, 213/18.

371 2. Unicum quidem Deum credimus, sub hac tamen dispensatione, quam oikonomiam dicimus, ut unici Dei sit et Filius, Sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt et sine quo factum est nihil [cf. Io 1, 3]. Hunc missum a Patre in virginem et ex ea natum, hominem Deum, filium hominis et Filium Dei, et cognominatum Iesum Christum. . . . Hanc regulam ab initio evangelii decucurrisse, etiam ante priores quosque haereticos, nedum ante Praxean hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium haereticorum quam ipsa novellitas Praxeae hesterni. Quo peraeque adversus universas haereses iam hinc praeiudicatum sit id esse verum, quodcumque primum, id esse adulterum, quodcumque posterius. Sed salva ista praescriptione ubique tamen propter instructionem et munitionem quorumdam dandus est etiam retractatibus locus, vel ne videatur unaquaeque perversitas non examinata, sed praeiudicata damnari, maxime haec, quae se existimat meram veritatem possidere, dum unicum Deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et Patrem et Filium et Spiritum dicat; quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiae scilicet unitatem, et nihilominus custodiatur oikonomiae sacramentum, quae unitatem in trinitatem disponit, tres dirigens Patrem et Filium et Spiritum, — tres autem non statu sed gradu, nec substantia sed forma, nec potestate sed specie, — unius autem substantiae et unius status et unius potestatis, quia unus Deus, ex quo et gradus isti et formae et species in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti deputantur.

372 4. Spiritum non aliunde <de>puto quam a Patre per Filium.

373 7. Haec est nativitas perfecta Sermonis, dum ex Deo procedit. Conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine sophiae: *Dominus condidit me initium viarum* [Prv 8, 22], dehinc generatus ad effectum: *Cum pararet caelum, aderam illi* [ib. 27], exinde, eum Patrem sibi faciens, de quo procedendo ***, Filius factus est, primogenitus, ut ante omnia genitus, et unigenitus, ut solus ex Deo genitus, proprio de vulva cordis

371. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 229; MI, 2, 156. Rursus edidit A. Kroymann in Sammlung . . . von Dr G. Krüger, 1907.

372. CV 47, 232; MI, 2, 159. 373. CV 47, 235; MI, 2, 161.

ipsius, secundum quod et Pater ipse testatur: *Eructavit cor meum sermonem optimum* [Ps 44, 2].

98 7. Quis negabit Deum corpus esse¹, etsi Deus spiritus est? 374
Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed si et invisia illa, quaecumque sunt, habent apud Deum et suum corpus et suam formam, per quae soli Deo visibia sunt, 153 quanto magis, quod ex ipsius substantia emissum est, sine substantia non erit? Quaecumque ergo substantia Sermonis fuit, illam dico personam et illi nomen Filii vindico et, dum 160 Filium agnosco, secundum a Patre defendo.

162 8. Nec dubitaverim Filium dicere et radicis fruticem et 375
fontis fluvium et solis radium, quia omnis origo parens est et omne, quod ex origine profertur, progenies est, multo magis Sermo Dei, qui etiam proprie nomen Filii accepit. Nec frutex tamen a radice nec fluyius a fonte nec radius a sole 171 discernitur, sicut nec a Deo Sermo. . . . Tertius est Spiritus a Deo et Filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice et tertius a fonte rivus ex flumine et tertius a sole apex ex radio.

141 9. Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alter- 376
utro Patrem et Filium et Spiritum testor, tene ubique, et ita 149 quid quomodo dicatur agnosces. Ecce enim dico alium esse Patrem et alium Filium et alium Spiritum, — male accipit idiotes quisque aut perversus hoc dictum, quasi diversitatem sonet et ex diversitate separationem protendat Patris et Filii 187 et Spiritus Sancti; necessitate autem hoc dico, cum eumdem Patrem et Filium et Spiritum contendunt, adversus oikonomiam monarchiae adulantes — non tamen diversitate alium Filium a Patre, sed distributione, nec divisione alium, sed distinctione, quia non sint idem Pater et Filius, vel modulo aliis ab alio. 158 Pater enim tota substantia est, Filius vero derivatio totius et 160 portio, sicut ipse profitetur: *Quia Pater maior me est* [Io 14, 28].

A quo et minoratus canitur in psalmo modicum quid citra 159 angelos. Sic et Pater alius a Filio, dum Filio maior, dum 184 alius qui generat, alius qui generatur, dum alius qui mittit, alius qui mittitur, dum alius qui facit, alius per quem fit. Bene, quod et Dominus usus hoc verbo in persona Paracleti non divisionem significavit, sed dispositionem: *Rogabo enim, inquit, Patrem, et alium advocationem mittet vobis, Spiritum veri- 173 tatis* [Io 14, 16], sic alium a se *** Paracletum, quomodo et nos a Patre alium Filium, ut tertium gradum ostenderet in Paracleto, sicut nos secundum in Filio propter oikonomiae observationem.

¹ Cf. n. 355.

374. CV 47, 237; ML 2, 162.

376. CV 47, 239; ML 2, 164.

375. CV 47, 238; ML 2, 163.

377 13. Duos quidem definimus, Patrem et Filiū, et iam tres ¹⁴¹ cum Spiritu Sancto, — secundum rationem oikonomiae, quae facit numerum, ne, ut vestra perversitas infert, Pater ipse ³⁷⁵ credatur natus et passus, quod non licet credi, quoniam non ita traditum est — duos tamen Deos et duos Dominos numquam ex ore nostro proferimus, non quasi non et Pater Deus et Filius Deus et Spiritus Deus et Dominus unusquisque, sed ¹⁶⁴ quoniam *ideo* retro et duo Dii et duo Domini praedicabantur, ut, ubi venisset Christus, et Deus agnosceretur et Dominus ³⁷⁴ vocaretur, quia Filius Dei et Domini.

378 25. *De meo sumet* [Io 16, 14], inquit, sicut ipse de Patris. ¹⁴⁹ Ita conexus Patris in Filio et Filii in Paracleto tres efficit ¹⁶⁸ cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non ¹⁴⁶ unus, quomodo dictum est: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30], ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem.

379 27. Quaerendum quomodo Sermo caro sit factus, utrumne ¹⁶² quasi transfiguratus in carnem, an indutus carnem. Immo ³⁸² indutus. Ceterum Deum immutabilem et informabilem credi necesse est, ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcumque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo autem Deus, et sermo Domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit transfigurari, consequens est, ut sic caro factus intellegatur, dum fit in carne et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim Sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam erit substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, mixtura quae-dam, ut electrum ex auro et argento. . . . Videmus duplicum ³⁸⁵ statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, Deum et hominem Iesum (de Christo enim differo), et adeo salva ³⁹⁰ est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro pas-⁴⁰¹ siones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Sa-⁴⁰² maritide, flens Lazarum, anxia usque ad mortem, denique et mortua [est]. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae, sed et spiritus carnalia et caro spiritalia egisset ex translatione, aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae ex confusione. Immo aut Sermo mortuus esset, aut caro mortua non esset, si Sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuissest aut Sermo mortaliss. Sed quia

377. CV 47, 248; ML 2, 169.
379. CV 47, 280; ML 2, 190.

378. CV 47, 276; ML 2, 188.

substantiae ambae in statu suo quaeque distincte agebant, ideo illis et operaे et exitus sui occurserunt.

De monogamia, ca 217.

430 8. Quis corpus Domini dignius initaret quam eiusmodi 380
 432 caro, qualis et concepit illud et peperit? Et Christum quidem virgo enixa est, semel nuptura post partum, ut uterque titulus sanctitatis in Christi sensu dispungeretur, per matrem et virginem et univiram....

566 8. Petrum solum invenio maritum, per socrum; mono-381
 54 gamum praesumo, per ecclesiam, quae, super illum aedificata, omnem gradum ordinis sui de monogamis erat collocatura. Ceteros cum maritos non invenio, aut spadones intellegam necesse est, aut continentes.

588 10. Pro anima eius [mariti] orat [mulier] et refrigerium in-382 terim apostulat ei et in prima resurrectione consortium et offert annuis diebus dormitionis eius.

De pudicitia, 217/23¹.

523 1. Audio etiam edictum esse propositum, et quidem per-383
 59 emptorium. Pontifex scilicet maximus, quod est episcopus episcoporum, edicit: „Ego et moechiae et fornicationis delicta paenitentia functis dimitto.“ O edictum, cui adscribi non poterit: „Bonum factum!“

570 4. Penes nos occultae quoque coniunctiones, id est non 384 prius apud ecclesiam professae, iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur.

522 5. Adsistit idololatres, adsistit homicida, in medio eorum 385
 523 adsistit et moechus. Pariter de paenitentiae officio sedent, in sacco et cinere inhorrescunt, eodem fletu ingemiscunt, iisdem precibus ambiunt, iisdem genibus exorant, eamdem invocant matrem. Quid agis, mollissima et humanissima disciplina?

¹ Attende Tertullianum montanistam in libello *de pudicitia* retractare ea quae catholicus docuerat in libello *de paenitentia* de remissione peccatorum; quod ipse fatetur: «Erit igitur et hic adversus psychicos titulus, adversus meae quoque sententiae retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam levitatis obiectent. Numquam societatis repudium delicti praeiudicium est; quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit utilis levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore, quo carui, quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco» (De pud. 1; ed. Pr. p. 19).

380. ML 2, 939; O (= Oehler) 1, 772.

381. ML 2, 939; O 1, 773. 382. ML 2, 942; O 1, 776.

383. Pr (= Preuschen) 19; ML 2, 980. Ediderunt etiam A. Reifferscheid et G. Wissowa in CV, et P. de Labriolle, Texte latin, trad. fr., Paris 1906.

384. Pr 24; ML 2, 987. 385. Pr 26; ML 2, 989.

Aut omnibus iis hoc esse debebis, *beati enim pacifici* [Mt 5, 9], aut, si non omnibus, nostra esse. Idololatren quidem et homicidam semel damnas, moechum vero de medio excipis? Idololatrae successorem, homicidae antecessorem, utriusque collegam? Personae acceptatio est: miserabiliores paenitentias reliquisti.

386 18. Quodsi clementia Dei ignorantibus adhuc et infidelibus ⁵²⁶ competit, utique et paenitentia ad se clementiam invitat, salva illa paenitentiae specie post fidem, quae aut levioribus delictis veniam ab episcopo consequi poterit, aut maioribus et irre-⁵²⁷ missibilibus a Deo solo.

387 21. Sed habet, inquis, potestatem ecclesia delicta donandi. ⁵²¹ Hoc ego magis et agnosco et dispono, qui ipsum Paracletum in prophetis novis habeo dicentem: „Potest ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne et alia delinquent.“ Quid, si pseudopropheticus spiritus pronuntiavit? atqui magis eversoris fuisset et semetipsum de clementia commendare et ceteros ad delinquentiam temptare. Aut si et hoc secundum spiritum veritatis adfectare gestivit, ergo spiritus veritatis potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed cum plurimum malo non vult. De tua nunc sententia quaero, unde hoc ius ecclesiae ⁵²⁴ usurpes. Si quia dixerit Petro Dominus: *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam; tibi dedi claves regni caelstis*, vel: *Quaecumque alligaveris vel solveris in terra, erunt alligata vel soluta in caelis* [Mt 16, 18 sq]; idcirco praesumis et ad te derivasse solvendi et alligandi potestatem, id est ad omnem ecclesiam Petri propinquam? Qualis es, evertens atque commutans manifestam Domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem? *Super te, inquit, aedificabo ecclesiam meam*, et: *Dabo tibi claves, non ecclesiae*, et: *Quaecumque solveris vel alligaveris, non quae solverint vel alligaverint*.

S. HIPPOLYTUS, saec. II—III.

De Antichristo, ca 200.

388 2. Οὗτοι γὰρ πνεύματι προφητικῷ οἱ πάντες κατηρτισμένοι ⁶⁶ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἀξίως τετιμημένοι, ὄργάνων δίκην ἔαυτοῖς ἡνωμένοι ἔχοντες ἐν ἔαυτοῖς ἀεὶ τὸν Λόγον ὡς πλῆκτρον,

388 2. Hi namque patres spiritu prophetiac aptati dignaque ab ⁶⁶ ipso Verbo honorati, quo nimirum velut organa in se ipsis semper unitum Verbum tamquam plectrum haberent, cuius nutu atque

386. Pr 59; ML 2, 1017.

387. Pr 67; ML 2, 1024.

388. CB 1, 2. Hälfte (ed. H. Achelis, 1897), 4; MG 10, 728.

δι' οὐ κινούμενοι ἀπίγγελλον ταῦτα ἅπερ ἥθελεν ὁ Θεός. Οὐ γάρ ἔξ ιδίας δυνάμεως οἱ προφῆται ἐφθέγγοντο, μὴ πλανῶ, οὐδὲ ἅπερ αὐτοὶ ἡβούλοντο ταῦτα καὶ ἐκήρυσσον.

125 3. Οὐδένα γὰρ ἀποβάλλεται τῶν ἑαυτοῦ δούλων, οὐδένα 389
βδελύσσεται ὡς μὴ ὄντα ἀξιον τῶν θείων αὐτοῦ μυστηρίων...
πάντας ἐλεών καὶ πάντας φώζειν ἐπιθυμῶν, πάντας υἱὸν Θεοῦ
καταρτίσαι θέλων, καὶ τοὺς πάντας ἀγίους εἰς ἕνα τέλειον
410 ἄνθρωπον καλῶν. Εἳς γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, δι' οὐ καὶ ἡμεῖς
182 τυχόντες τὴν διὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἀναγέννησιν, εἰς τὸν
ἕνα τέλειον καὶ ἐπουράνιον ἄνθρωπον οἱ πάντες καταντῆσαι
377 ἐπιθυμούμεν. 4. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ἀσαρκος
ῶν ἐνεδύσατο τὴν ἀγίαν σάρκα ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου ὡς
νυμφίος ἴμάτιον, ἐξυφίνας ἑαυτῷ ἐν τῷ σταυρικῷ πάθει, ὅπως
συγκεράσας τὸ θνητὸν ἡμῶν σῶμα τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει, καὶ
μίξας τὸ φθαρτὸν τῷ ἀφθάρτῳ καὶ τὸ ἀσθενὲς τῷ ἰσχυρῷ
σώσῃ τὸν ἀπολλύμενον ἄνθρωπον... . Οἱ δὲ ἐργαζόμενοι
πατριάρχαι τε καὶ προφῆται οἱ τὸν καλὸν ποδήρη καὶ τέλειον
χιτῶνα ὑφαίνοντες Χριστοῦ, δι' ὃν ὁ Λόγος δικνούμενος κερ-
κίδος δίκην ἐξυφαίνει δι' αὐτῶν ταῦθ' ἅπερ βούλεται ὁ Πατήρ.

In Danielem, 200/4.

476 1, 16. Πίστις καὶ ἀγάπη τὸ ἔλαιον καὶ τὰ σμήγματα τοῖς 390
λουομένοις ἐτοιμάζουσιν. Τίνα δὲ ἦν τὰ σμήγματα ἀλλ' ἢ αἱ
τοῦ Λόγου ἐντολαί; τί δὲ τὸ ἔλαιον ἀλλ' ἢ τοῦ Ἀγίου Πνεύ-

afflatu, quae Deus vellet, haec prophetae annuntiabant; non enim ex sua facultate loquebantur, ne erreret, nec quae ex animo essent haec praedicabant.

125 3. Nullum suorum servorum reicit, nullum horret ut divinorum 389
mysteriorum indignum... . omnes volens omnesque salvare de-
siderans, omnes Dei filios praestare volens sanctosque omnes in
410 unum hominem perfectum vocans. Nam et unus Dei Filius est,
182 cuius etiam nos munere per Spiritum Sanctum adepti regenerationem, in unum perfectum ac caelestem hominem omnes occurrere
377 optamus. 4. Dei enim Verbum, cum esset carnis expers, sanctam carnem ex sancta virgine induit tamquam sponsus sibi ipsi in crucis patibulo vestem contexens; quo nimis mortale corpus nostrum suae adunando virtuti, et corruptibile incorruptibili, infirmum firmo miscens, homini qui perierat salutem praestaret. . . .
Textores artifices [sunt] patriarchae et prophetae, pulchrum Christo contexentes poderem ac perfectam tunicam, per quas Verbum pervadens radiorum more illarum opere contexit ea quae vult Pater.

476 1, 16. Fides et caritas oleum et unguenta lavantibus parant. 390
Quaenam vero unguenta, nisi Verbi mandata? quodnam autem

389. CB 1, 2, 6; MG 10, 732.

390. CB 1, 1. Hälfte (ed. G. N. Bonwetsch, 1897), 26; MG 10, 692.

ματος δύναμις; αῖς μετὰ τὸ λουτρὸν ὡς μύρῳ χρίονται οἱ πιστεύοντες.

390a 4, 6. Οὐδὲν γὰρ ὅλως ψεύδεται ἡ γραφή, οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον πλανᾷ τοὺς δούλους αὐτοῦ τοὺς προφήτας, δι' μν εὐηρέστησεν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ καταγγεῖλαι τοῖς ἀνθρώποις.

Contra haeresim Noeti, 200/10.

391 10. Θεὸς μόνος ὑπάρχων, καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγ-¹⁹⁶
χρονον, ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι. . . . Οὐδὲν πλὴν αὐτὸς ἦν.¹⁹¹ αὐτὸς δὲ μόνος ὢν, πολὺς ἦν. Οὔτε γὰρ ἄλογος, οὔτε ἀσοφος,¹⁵⁷
οὔτε ἀδύνατος, οὔτε ἀβούλευτος ἦν. Πάντα δὲ ἦν ἐν αὐτῷ, αὐτὸς
δὲ ἦν τὸ πᾶν. "Οτε ἡθέλησεν, καθὼς ἡθέλησεν, ἔδειξε τὸν
Λόγον αὐτοῦ καιροῖς ὥρισμένοις παρ' αὐτῷ, δι' οὐ τὰ πάντα ισι
ἐποίησεν. . . ." Ἐποίησεν οὖν ὡς ἡθέλησεν, Θεὸς γὰρ ἦν. Τῶν
δὲ γινομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργάτην ἐγένεντα Λόγον,¹⁵³
δὸν Λόγον ἔχων ἐν ἑαυτῷ, ἀόρατόν τε ὅντα τῷ κτιζομένῳ
κόσμῳ, δρατὸν ποιεῖ, προτέραν φωνὴν φθειρόμενος, καὶ φῶς
ἐκ φωτὸς γεννῶν, προῆκεν τῇ κτίσει κύριον, τὸν ἴδιον νοῦν.

392 11. Καὶ οὕτως παρίστατο αὐτῷ ἔτερος. "Ἐτερον δὲ λέγων¹⁵⁸
οὐ δύο θεοὺς λέγω, ἀλλ' ὡς φῶς ἐκ φωτός, ἢ ὡς ὅδωρ ἐκ
πηγῆς, ἢ ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἥλιου. Δύναμις γὰρ μία ἡ ἐκ τοῦ
παντός· τὸ δὲ πᾶν Πατήρ, ἐξ οὐ δύναμις Λόγος. Οὗτος δὲ
νοῦς, ὃς προβὰς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ.

oleum, nisi virtus Spiritus Sancti? quibus post lavacrum fideles
perunguntur.

390a 4, 6. Nihil omnino mentitur scriptura, nec Spiritus Sanctus⁷⁰
decipit servos suos prophetas, per quos placuit voluntatem Dei
hominibus annuntiare.

391 10. Deus solus cum esset, nihilque sibi coaevum haberet, voluit¹⁹⁶
mundum efficere. . . . Nihil erat praeter ipsum; ipse solus, multus¹⁹¹
erat. Nec enim erat sine ratione, sine sapientia, sine potentia,
sine consilio. Omnia erant in eo: ipse erat omnia. Quando voluit,
et quomodo voluit, ostendit Verbum suum temporibus apud eum
definitis; per quod omnia fecit. . . . Fecit igitur sicut voluit: Deus¹⁵³
enim erat. Eorum autem quae facta sunt, ducem, consiliarium et
operarium generabat Verbum; quod Verbum cum in se haberet,
essetque mundo creato inaspectabile, fecit aspectabile, emittens
priorem vocem; et lumen ex lumine generans, depropmsit ipsi
creaturae dominum, sensum suum.

392 11. Atque ita astitit ei alias. Cum alium dico, non duos deos¹⁵⁸
dico; sed tamquam lumen ex lumine et aquam ex fonte, aut radium
a sole. Una enim virtus quae ex toto est; totum vero Pater, ex
quo virtus Verbum. Hoc vero mens est, quod, prodiens in mundum,
ostensem est puer Dei.

390a. CB 1, 1, 198.
392. MG 10, 817.

391. MG 10, 817.

375 15. Ποιὸν Υἱὸν ἔαυτοῦ δὲ Θεὸς διὰ τῆς σαρκὸς κατέπεμψεν, ἀλλ' ἡ τὸν Λόγον, δὸν Υἱὸν προσηγόρευε διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν γενέσθαι; Καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας ἀναλαμβάνει δὲ Υἱὸς καλούμενος. Οὔτε γὰρ ἀσαρκος καὶ καθ' ἔαυτὸν δὲ Λόγος, τέλειος ἦν Υἱός, καίτοι τέλειος Λόγος ἦν, μονογενής. Οὕτ' ἡ σάρξ καθ' ἔαυτὴν δίχα τοῦ Λόγου ὑποστᾶναι ἤδύνατο, διὰ τὸ ἐν Λόγῳ τὴν σύστασιν ἔχειν. Οὕτως οὖν εἰς Υἱὸς τέλειος Θεοῦ ἐφανερώθη. 16. . . . Ἰδωμεν δὲ καὶ τὸ προκείμενον· δτὶ ὅντως, ἀδελφοί, ἡ δύναμις ἡ πατρῷα, δὲ ἐστιν Λόγος, ἀπ' οὐρανοῦ κατῆλθεν, καὶ οὐκ αὐτὸς δὲ Πατήρ.

376 17. Πιστεύσωμεν οὖν, μακάριοι ἀδελφοί, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, δτὶ Θεὸς Λόγος ἀπ' οὐρανῶν κατῆλθεν εἰς τὴν ἀγίαν παρθένον Μαρίαν, ἵνα σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῆς, λαβὼν δὲ καὶ ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, λογικὴν δὲ λέγω, γεγονὼς πάντα 415 δσα ἐστὶν ἀνθρωπός, ἐκτὸς ἀμαρτίας, σώσῃ τὸν πεπτωκότα, καὶ ἀφθαρσίαν ἀνθρώποις παράσχῃ τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐν πᾶσιν οὖν ἀποδέδεικται ἡμῖν τῆς ἀληθείας 181 λόγος, δτὶ εἰς ἐστιν δὲ Πατήρ, οὖν πάρεστι Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν· δὸν ὑστέροις καιροῖς, καθὼς εἴπαμεν ἀνωτέρω, 184 ἀπέστειλεν δὲ Πατήρ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπων. Οὗτος διὰ 373 νόμου καὶ προφητῶν ἐκπρύχθη παρεσόμενος εἰς τὸν κόσμον. Καθ' δὸν οὖν τρόπον ἐκπρύχθη, κατὰ τοῦτον καὶ παρὸν ἐφανέρωσεν ἔαυτὸν ἐκ παρθένου καὶ Ἅγιου Πνεύματος, καὶνὸς

375 15. Qualem Filium suum Deus per carnem misit nisi Verbum 393 quod Filium vocavit, quia futurum erat ut ortum caperet? Et cum Filius vocatur, commune nomen amoris erga homines sumit. 157 Neque enim Verbum sine carne et per se perfectus erat Filius, 385 licet fuerit perfectum Verbum, unigenitus. Neque caro per se sine Verbo subsistere poterat, quia in Verbo habet subsistentiam. Sic ergo unus Filius Dei perfectus manifestatus est. 16. . . . Videamus nunc quod propositum nobis est: quod vere, fratres, virtus Patris, id est Verbum, e caelo descendit et non ipse Pater.

376 17. Credamus igitur, dilecti fratres, secundum traditionem apostolorum, quod Deus Verbum e caelis descendit in sanctam virginem Mariam, ut ex ea incarnatus sumpta anima humana, rationis 398 inquam participe, factus omnia quaecumque homo est, excepto 415 peccato, salvaret cum qui ceciderat, et immortalitatem hominibus largiretur iis qui crederent in nomine suo. In omnibus igitur demonstratum est nobis verbum veritatis, quod unus est Pater, 181 cuius adest Verbum, per quod omnia fecit, quod posterioribus 184 temporibus, sicut superius diximus, misit Pater ad salutem hominum. 373 Ille per legem et prophetas praedicatus est venturus in mundum. 430 Sicut igitur praedicatus est, sic praesens se ipsum manifestum fecit ex virgine et Spiritu Sancto novus homo factus: habens

άνθρωπος γενόμενος· τὸ μὲν οὐράνιον ἔχων τὸ πατρῷον ὡς Λόγος, τὸ δὲ ἐπίγειον ὡς ἐκ παλαιοῦ Ἄδαμ διὰ παρθένου σαρκούμενος. Οὗτος προελθών εἰς κόσμον Θεὸς ἐν σώματι ³⁸² ἐφανερώθη, ἀνθρωπος τέλειος προελθών. Οὐ γάρ κατὰ φαντασίαν ἢ τροπήν, ἀλλ' ἀληθῶς γενόμενος ἀνθρωπος.

Adversus Graecos, ante 222.

395 2. ‘Ημεῖς μὲν οὖν καὶ σῶμα ἀνίστασθαι πεπιστεύκαμεν. Εἰ ⁶⁰⁰ γάρ καὶ φθείρεται, ἀλλ' οὐκ ἀπόλλυται· τούτου γάρ τὰ λείψανα τῇ ὑποδεξαμένῃ τηρεῖ, καὶ δίκην σπόρου πιαινομένου καὶ τῷ τῆς λιπαρωτέρω συμπλεκομένου ἀνθεῖ· καὶ τὸ μὲν σπαρὲν κόκκος τυμνὸς σπείρεται, καὶ κελεύσματι τοῦ δημιουργήσαντος Θεοῦ θάλλων ἡμφιεσμένος καὶ ἔνδοξος ἐτείρεται, οὐ πρότερον εἰ μὴ ἀποθανὼν λυθῇ καὶ τῇ συμμιγῇ. “Ωστε τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος οὐ μάτην πεπιστεύκαμεν, ἀλλ' εἰ καὶ λύεται πρὸς ²⁹⁹ καιρὸν διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην παρακοήν, ὡς εἰς χωνευτήριον εἰς τῇν καθίσταται πάλιν ἀναπλασθησόμενον, οὐ τοιοῦτον φθειρόμενον, ἀλλὰ καθαρὸν καὶ μηκέτι φθειρόμενον, ὡς ἐκάστῳ σώματι ἡ ἴδια ψυχὴ ἀποδοθήσεται, καὶ τοῦτο ἐπενδυσμένη ⁶¹⁰ οὐκ ἀνιαθήσεται, ἀλλὰ συγχαρήσεται καθαρὰ καθαρῷ παραμείνασα, ὡς ἐν τῷ κόσμῳ νῦν δικαίως συνοδεύσασα καὶ μὴ ἐπίβουλον ἐν πᾶσιν ἔχουσα, μετὰ πάσης ἀγαλλιάσεως ἀπολήψεται. Οἱ δὲ ἄδικοι οὐκ ἀλλοιωθέντα τὰ σώματα οὐδὲ ⁵⁹⁹ πάθους ἢ νόσου μεταστάντα οὐδὲ ἐνδοξασθέντα ἀπολήψονται,

caeleste quod paternum erat, tamquam Verbum; terrenum vero tamquam ex vetere Adam, per virginem incarnatus. Sic in mundum ³⁸² egressus Deus in corpore apparuit, egressus perfectus homo. Non enim per fictionem aut mutationem, sed vere factus est homo.

395 2. Nos credimus corpus resurrecturum; si enim corruptitur, ⁶⁰⁰ non omnino perditur; terra enim, recipiens eius reliquias, eas servat; et efflorescunt, instar seminis, in terrae pinguedine immersae; et seminatum quidem granum nudum seminatur; ad imperium vero Dei creatoris florens, indutum et gloriosum exsurgit, non antequam moriens dissolvatur et terrae commisceatur. Ita ut non vane credamus resurrectionem corporum; nam etiam si ad ²⁹⁹ tempus solvatur corpus, propter transgressionem originaliter perpetrata, tamquam in conflatorio terrae mandatur, rursum aliquando reformatum: non tale corruptibile, sed purum nec iam corruptioni obnoxium; ideo cuilibet corpori sua propria anima reddetur; et illo induita non macrebit, sed cum illo gaudebit, pura ⁶¹⁰ purum inhabitans: ita ut nunc in mundo iuste comes facta, et non habens in ulla re illum insidiatorem, hoc rursus accipiet cum omni gaudio. In iusti vero non immutata accidentia corpora, nec ⁵⁹⁹ liberata affectibus et morbis, nec glorificata, sed in iis morbis

395. TU 20 [N. F. 5], 2. Heft (Fragmente vorneianischer Kirchenväter . . . ed. K. Holl, 1899), 140; MG 10, 800.

ἀλλ' ἐν οἷς νοσήμασιν ἐτελεύτων καὶ δποῖα ἦν τοιαῦτα ἀναβιώσαντα ἐπενδύσονται, καὶ δποῖοι ἐν ἀπιστίᾳ γεγένηνται, τοιοῦτοι πιστῶς κριθήσονται.

601 3. Οὐ [τοῦ Θεοῦ Λόγου] κρίσει παραστάντες οἱ πάντες, ἀν- 396 θρωποί τε καὶ ἄγρειοι καὶ δαίμονες, μίαν ἀποφθέγξονται φωνήν, οὕτως λέγοντες· «Δικαία σου ἡ κρίσις» [Ps 118, 137]. ής φωνῆς 367 τὸ ἀνταπόδομα ἐπ' ἀμφοτέροις τὸ δίκαιον ἐπάγει, τοῖς μὲν εὑ 594 πράξασι δικαίως τὴν ἀίδιον ἀπόλαυσιν παρέχοντος, τοῖς δὲ τῶν φαύλων ἐρασταῖς τὴν αἰώνιον κόλασιν ἀπονέμοντος, καὶ 592 τούτοις μὲν τὸ πῦρ ἀσβεστον διαμένει καὶ ἀτελεύτητον, σκάλης δέ τις ἔμπυρος μὴ τελευτῶν μηδὲ σῶμα διαφθείρων, ἀπαύστως 596 δόδυνην ἐκ σώματος ἐκβράσσων παραμένει. Τούτους οὐχ ὑπνος ἀναπαύσει, οὐ νὺξ παρηγορήσει, οὐ θάνατος τῆς κολάσεως ἀπολύσει, οὐ παράκλησις συγγενῶν μεσιτευσάντων ὀνήσει. Οὐ γάρ ἔτι δίκαιοι ὑπ' αὐτῶν δρῶνται, οὐδὲ μνήμης γίνονται ἀξιοι.

Philosophumena, post 222.

188 I. 10, c. 32. Θεὸς εἶς, δ πρῶτος καὶ μόνος καὶ ἀπάντων 397 ποιητὴς καὶ κύριος, σύγχρονον ἔσχεν οὐδέν, οὐ χάος ἀπειρον, οὐχ ὕδωρ ἀμέτρητον ἢ γῆν στερράν, οὐχὶ ἀέρα πυκνόν, οὐ πῦρ θερμόν, οὐ πνεῦμα λεπτόν, οὐκ οὐρανοῦ μεγάλου κυανέαν 191 ὁροφήν· ἀλλ' ἦν εἶς μόνος ἐαυτῷ, δς θελήσας ἐποίησε τὰ δόντα 118 οὐκ δόντα πρότερον, πλὴν δτι ἡθέλησε ποιεῖν, ὃς ἔμπειρος ὥν τῶν ἐσομένων· πάρεστι γάρ αὐτῷ καὶ πρόγνωσις.

quibus vitam finierunt, et eadem quae antea fuerunt resurgentia;
et quales in incredulitate vixerunt, tales certe iudicabuntur.

601 3. Cuius [Dei Verbi] iudicio adstantes omnes, homines, angeli, 396 daemones, unam hanc vocem emittent, sic dicentes: *Iustum iudicium tuum.* Cuius vocis aequitatem retributio utrisque facta 367 ostendit; cum bene facientibus iuste fructio aeterna retribuatur, 594 malorum vero cupidis aeternum supplicium reddatur, et hos manet 592 ignis inextinguibilis et qui numquam finietur, et vermis igneus non moriens, sed incessabili dolore ex corpore effervescens. Illis 596 non somnus quietem afferet, non nox leniet, non mors supplicia solvet, non iuvabit exhortatio affinum intercessorum. Nam iusti non amplius ab illis videbuntur, nec ulla sunt amplius memoria digni.

188 10, 32. Deus unus, primus et solus et omnium creator et do- 397 minus, coaevum habuit nihil, non chaos infinitum, non aquam immensam vel terram solidam, non aëra densum, non ignem calidum, non spiritum tenuem, non caeli magni cyaneam camaram; sed 191 erat unus, solus pro se, qui, dum voluit, fecit omnia quae sunt, 118 quae non erant antea, nisi quod voluit ea facere, utpote gnarus futurorum: est enim ei et praescientia.

396. TU 20, 2, 141; MG 10, 801.

397 MG 16, 3, 3446; C (Cruice) 514.

398 10, 33. Οὗτος οὖν μόνος καὶ κατὰ πάντων Θεὸς Λόγον ¹⁶³ πρώτον ἐννοηθεὶς ἀπογεννᾷ, οὐ λόγον ὡς φωνήν, ἀλλ' ἐνδιάθετον τοῦ παντὸς λογισμόν. Τοῦτον μόνον ἔξ ὄντων ἐγέννα, τὸ γάρ ὃν αὐτὸς δὲ Πατὴρ ἦν, ἔξ οὐ τὸ γεννηθέν. Αἴτιον τοῖς ¹⁸¹ γινομένοις Λόγος ἦν, ἐν ἑαυτῷ φέρων τὸ θέλειν τοῦ γεγεννηκότος, οὐκ ἀπειρος τῆς τοῦ Πατρὸς ἐννοίας· ἂμα γάρ τῷ ἐκ τοῦ γεννήσαντος προελθεῖν, πρωτότοκος τούτου γενόμενος φωνή, ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰς ἐν τῷ Πατρὶ προεννοηθείσας ἰδέας, δθεν, κελεύοντος Πατρὸς γίνεσθαι κόσμον, τὸ κατὰ ἐν Λόγος ἀπετελεῖτο ἀρέσκων Θεῷ. . . . “Οσα ἡθέλησεν, ἐποίει δὲ Θεός. Ταῦτα Λόγῳ ἐδημιούργει, ἐτέρως γενέσθαι μὴ δυνάμενα, ἢ ὡς ἐγένετο. “Οτε δὲ ὡς ἡθέλησε καὶ ἐποίησε, δνόματι καλέσας ἐσήμηνεν. Ἐπὶ τούτοις τὸν πάντων ἀρχοντα δημιουργῶν ἐκ πασῶν συνθέτων οὐσιῶν ἐσκεύασεν· οὐ θεὸν θέλων ποιεῖν ἐσφηλεν, οὐδὲ ἄγγελον (μὴ πλανῶ), ἀλλ' ἀνθρωπὸν. Εἰ γάρ θεόν σε ἡθέλησε ποιῆσαι, ἐδύνατο· ἔχεις τοῦ Λόγου τὸ παράδειγμα· ἀνθρωπὸν θέλων ἀνθρωπόν σε ἐποίησεν· εἰ δὲ θέλεις καὶ θεὸς γενέσθαι, ὑπάκουε τῷ πεποιηκότι, καὶ μὴ ἀντίβαινε νῦν, ἵνα ἐπὶ τῷ μικρῷ πιστὸς εύρεθεὶς καὶ τὸ μέγα πιστευθῆναι δυνηθῆς. Τούτου δὲ Λόγος μόνος ἔξ αὐτοῦ· διὸ καὶ ¹⁵⁸ θεός, οὐσία ὑπάρχων θεοῦ· δὲ κόσμος ἔξ οὐδενός· διὸ οὐ ¹⁸⁹ θεός· οὗτος ἐπιδέχεται καὶ λύσιν, δτε βούλεται δὲ κτίσας. ‘Ο δὲ ¹⁹⁷ κτίσας θεὸς· κακὸν οὐκ ἐποίει οὐδὲ ποιεῖ· [ποιεῖ] καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἀγαθὸς γάρ δὲ ποιῶν. . . . Τοῦτον τὸν Λόγον ¹⁸¹

375

398 10, 33. Hic igitur solus et super omnia Deus Verbum primum ¹⁶³ cogitando egignit, non verbum veluti vocem, sed interiorem universi ratiocinationem. Hunc solum ex entibus genuit; ens enim ipse Pater erat, ex quo id quod genitum est. Causa eorum quae ¹⁸¹ existunt Verbum erat, in se ipso gerens voluntatem genitoris, haud ignarum paternae cognitionis. Nam simul atque ex genitore processit, primogenita eius facta vox, habet in semetipso ideas in Patre praecogitatas; quare, iubente Patre fieri mundum, singula Verbum perficiebat placens Deo. . . . Quaecumque voluit, faciebat Deus. Haec per Verbum fabricabantur, quae aliter fieri non possunt atque facta sunt. Quando autem sicuti voluit etiam fecit ea, nomine vocando significavit. Super haec universorum principem fabricans ex omnibus compositis substantiis confecit; non deum volens facere fecellit, neque angelum (ne erres), sed hominem. Nam si deum te voluisset facere, poterat; habes Verbi exemplum; hominem volens, hominem te fecit; sin vero vis et deus fieri, oboedi ei qui te fecit, neque obnitere nunc, ut super parvum fideli tibi reperto magnum etiam concredi possit. Huius Verbum solum ex ¹⁵⁸ ipso; ideo et Deus, substantia cum sit Dei. Mundus autem ex ¹⁸⁹ nihilo; ideo non Deus; hic etiam dissolvitur, quando vult qui cum creavit. Deus autem, qui creavit, malum non faciebat neque facit; ¹⁹⁷ facit honestum et bonum; bonus est enim qui facit. . . . Hoc ¹⁸⁴

375

373 θέστεροις ἀπέστελλεν ὁ Πατήρ, οὐκέτι διὰ προφήτου λαλεῖν,
οὐ σκοτεινῶς κηρυσσόμενον ὑπονοεῖσθαι θέλων, ἀλλ' αὐτοψεὶ⁴¹²
φανερωθῆναι τοῦτον λέγων, ἵνα κόσμος ὄρῶν δυσωπηθῇ οὐκ
ἐντελλόμενον διὰ προσώπου προφητῶν, οὐδὲ δι' ἀγγέλου
φοβοῦντα ψυχήν, ἀλλ' αὐτὸν παρόντα τὸν λελαληκότα. Τοῦτον
377 ἔγνωμεν ἐκ παρθένου σώμα ἀνειληφότα, καὶ τὸν παλαιὸν ἄν-
θρωπον διὰ καινῆς πλάσεως πεφορηκότα, ἐν βίῳ διὰ πάσης
ἡλικίας ἐληλυθότα, ἵνα πάσῃ ἡλικίᾳ αὐτὸς νόμος γενηθῇ, καὶ
σκοπὸν τὸν ὕδιον ἄνθρωπον πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιδείξῃ παρών,
καὶ δι' αὐτοῦ ἐλέγξῃ, ὅτι μηδὲ ἐποίησεν ὁ Θεὸς πονηρόν, καὶ
301 ὃς αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος ἔχων τὸ θέλειν καὶ τὸ μὴ θέλειν,
379 δυνατὸς ὢν ἐν ἀμφοτέροις· τοῦτον ἄνθρωπον ἴσμεν [ἐκ] τοῦ
καθ' ἡμᾶς φυράματος γεγονέναι. Εἰ γὰρ μὴ ἐκ τοῦ αὐτοῦ
399 ὑπῆρξε, μάτην νομοθετεῖ μιμεῖσθαι τὸν διδάσκαλον. Εἰ γὰρ
413 ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος ἐτέρας ἐτύγχανεν οὐσίας, τί τὰ δμοια
415 κελεύει ἐμοὶ τῷ ἀσθενεῖ πεφυκότι, καὶ πῶς οὗτος ἀγαθὸς καὶ
δίκαιος;

374 10, 34. Χριστός ἐστιν ὁ κατὰ πάντων Θεός, δις τὴν ἀμαρτίαν 399
413 ἐξ ἀνθρώπων ἀποπλύνειν προσέταξε, νέον τὸν παλαιὸν ἄν-
415 θρωπον ἀποτελῶν, εἰκόνα τοῦτον καλέσας ἀπ' ἀρχῆς διὰ τύπου
τὴν εἰς σε ἐπιδεικνύμενος στοργήν, οὐ προστάγμασιν ὑπακούσας
σεμνοῖς, καὶ ἀγαθοῦ ἀγαθὸς γενόμενος μιμητής, ἔσῃ δμοιος ὑπ'
αὐτοῦ τιμηθείς. Οὐ γὰρ πτωχεύει Θεὸς καὶ σὲ θεὸν ποιήσας
εἰς δόξαν αὐτοῦ.

373 Verbum posterioribus temporibus mittebat Pater, non amplius per prophetam loqui neque obscure praedicatum subintellegi illud volens, sed ipso visu apparere, ut mundus illud videns revereretur non per prophetas praecipiens, neque per angelum terrens animum, 377 sed ipsum praesens quod locutum est. Hoc novimus ex virgine corpus assumpsisse, et veterem hominem per novam assumptionem 412 gestasse, in vita per quamque aetatem venisse, ut cuique aetati ipsum lex fieret, fineisque suum proprium hominem esse omnibus hominibus ostenderet praesens, et per semetipsum argueret nihil 301 Deum fecisse mali, et sua potestatis esse hominem, qui possit 379 velle et nolle, cum ad utrumque valeat; illud hominem ex nostra massa factum esse scimus. Nisi enim ex eadem exstitit, frustra legem fert imitandi praeceptorem. Si enim ille homo alias forte erat substantiae, cur similia imperat mihi debili nato, et quomodo hic bonus et iustus?

374 10, 34. Christus est Deus super omnia, qui peccatum ab ho. 399
413 minibus abluere constituens, novum perficiens veterem hominem,
415 postquam imaginem eum vocavit ab initio per effigiem quam erga te habet ostendens caritatem, cuius praceptis si oboediveris gravibus, et boni bonus factus fueris imitator, eris eius consimilis ab eo honoratus. Non enim mendicus est Deus, qui et te deum fecit ad suam gloriam.

Contra Artemonem, ca 230.

400 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 5, 28. Ταῖς θείαις γραφαῖς [haeretici]⁶⁵ ἀφόβως ἐπέβαλον τὰς χείρας, λέγοντες αὐτὰς διωρθωκέναι. . . .⁷⁰
“Οσης δὲ τόλμης ἔστι τοῦτο τὸ ἀμάρτημα, εἰκὸς μηδὲ ἔκεινους ἀγνοεῖν. “Η γάρ οὐ πιστεύουσιν Ἀγίῳ Πνεύματι λελέχθαι τὰς θείας γραφάς, καὶ εἰσιν ἀπίστοι· ἡ ἑαυτοὺς ἥροῦνται σοφωτέρους τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπάρχειν, καὶ τί ἔτερον ἡ δαιμονῶσιν;

CLEMENS ALEXANDRINUS, ca 150—211/15.

Protrepticus, ca 195.

401 C. 1, n. 7, 1. Αἴτιος γοῦν ὁ Λόγος, ὁ Χριστός, καὶ τοῦ³⁷⁴ εἶναι πάλαι ἡμᾶς (ἥν γὰρ ἐν Θεῷ), καὶ τοῦ εὖ εἶναι· νῦν δὴ³⁷⁵ 181 ἐπεφάνη ἀνθρώποις αὐτὸς οὗτος ὁ Λόγος, δόμονος ἄμφω, Θεός τε καὶ ἀνθρωπος, ἀπάντων ἡμῖν αἴτιος ἀγαθῶν, παρ' οὐ τὸ⁴¹² εὖ Ζῆν ἐκδιδασκόμενοι εἰς αἴδιον Ζωὴν παραπεμπόμεθα. . . .
3. Τοῦτό ἔστι τὸ ὅσμα τὸ καινόν, ἡ ἐπιφάνεια ἡ νῦν ἐκλάμψασα ἐν ἡμῖν τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος καὶ προόντος Λόγου· ἐπεφάνη¹⁵⁷ δὲ ἔναγχος ὁ προών σωτήρ, ἐπεφάνη ὁ ἐν τῷ ὄντι ὥν, διτὶ «ὁ Λόγος [ὅς] ἦν πρὸς τὸν Θεόν» [Ιο 1, 1], διδάσκαλος, ἐπεφάνη³⁷⁵ ὢ τὰ πάντα δεδημιούργηται Λόγος, καὶ τὸ Ζῆν ἐν ἀρχῇ μετὰ τοῦ πλάσαι παρασχῶν ὡς δημιουργός, τὸ εὖ Ζῆν ἐδίδαξεν ἐπιφανεῖς ὡς διδάσκαλος, ἵνα τὸ ἀεὶ Ζῆν ὑστερον ὡς Θεὸς χορηγήσῃ.

400 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 5, 28. [Haeretici] divinis scripturis⁶⁵ audacter manus intulerunt, eas a se emendatas esse dicentes . . .⁷⁰
Quantae porro audaciae sit eiusmodi facinus, ne ipsos quidem ignorare verisimile est. Aut enim sacras scripturas a Sancto Spiritu dictatas esse non credunt, ac proinde infideles sunt; aut semetipsos Spiritu Sancto sapientiores esse existimant, ac proinde quid aliud sunt quam daemonicati?

401 1, 7, 1. Hoc igitur Verbum Christus non solum causa fuit ut³⁷⁴ olim essemus (erat enim in Deo), sed etiam ut bene essemus; et³⁷⁵ 181 nuper hominibus apparuit idem Verbum, qui solus uterque, Deus et homo, est, nobis omnia bona conferens; a quo bene vivere⁴¹² edocti ad aeternam vitam transmittimur. . . . 3. Hoc est novum canticum, apparitio, quac inter nos nuper effulsit, Verbi quod erat¹⁵⁷ in principio et ante principium; modo enim apparuit ille, qui olim erat, servator; apparuit qui est ens in ente, cum *Verbum*, quod erat apud Deum, ut praecessor apparuit, Verbum a quo facta sunt omnia; quod, ut opifex, nobis initio vitam in creatione dederat, ut praecessor apparet, nos bene vivere docuit, ut postea vitam aeternam nobis ut Deus largiatur.

400. CB *Eus.* 2 (ed. E. Schwartz), 504; MG 20, 516.

401. CB (ed. O. Stählin, 1905 sqq.) 1, 7; MG 8, 61.

188 4, 63, 2. Ἄλλ' ή μὲν ἀνθρωπεία τέχνη οἰκίας τε καὶ ναῦς 402
καὶ πόλεις καὶ γραφὰς δημιουργεῖ, Θεὸς δὲ πῶς ἀν εἴποιμι
ὅσα ποιεῖ; "Ολον ἵδε τὸν κόσμον, ἐκείνου ἔργον ἐστίν· καὶ
οὐρανὸς καὶ ἥλιος καὶ ἄγγελοι καὶ ἀνθρώποι «ἔργα τῶν δακ-
104 τύλων αὐτοῦ» [Ps 8, 4]. 3. "Οση γε ή δύναμις τοῦ Θεοῦ· μόνον
αὐτοῦ τὸ βούλημα κοσμοποιία· μόνος γάρ δὲ Θεὸς ἐποίησεν,
ἔπει καὶ μόνος ὅντως ἐστὶ Θεός· ψιλῷ τῷ βούλεσθαι δημιουργεῖ
καὶ τῷ μόνον ἐθελήσαι αὐτὸν ἔπειται τὸ γεγενήσθαι.

91 6, 68, 2. Πᾶσιν γάρ ἀπαξαπλῶς ἀνθρώποις, μάλιστα δὲ 403
τοῖς περὶ λόγους ἐνδιατρίβουσιν ἐνέστακταί τις ἀπόρροια
110 Θεϊκή· 3. οὐ δὴ χάριν καὶ ἀκοντες μὲν ὁμολογοῦσιν ἔνα γε
εἶναι Θεόν, ἀνώλεθρον καὶ ἀγένητον τοῦτον, ἀνα που περὶ
τὰ νῦντα τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ ἴδιᾳ καὶ οἰκείᾳ περιωπῇ ὅντως
ὅντα ἀεί.

65 9, 82, 1. Καὶ μυρίας ἀν ἔχοιμί σοι γραφὰς παραφέρειν, 404
μν οὐδὲ «κεραία παρελεύσεται μία» [cf. Mt 5, 18; Lc 16, 17]
μὴ οὐχὶ ἐπιτελῆς γενομένη· τὸ γάρ στόμα Κυρίου, τὸ Ἅγιον
Πνεῦμα, ἐλάλησεν ταῦτα.

32 10, 110, 1. Τάχει μὲν δὴ ἀνυπερβλήτῳ εὔνοίᾳ τε εὐπροσίτῳ 405
ἡ δύναμις η Θεϊκή ἐπιλάμψασα τὴν γῆν σωτηρίου σπέρματος
ἐνέπλησε τὸ πᾶν. Οὐ γάρ ἀν οὕτως ἐν δλίγῳ χρόνῳ τοσοῦτον
ἔργον ἀνευ θείας κομιδῆς ἐξήνυσεν δὲ Κύριος, δψει καταφρο-
νούμενος, ἔργῳ προσκυνούμενος, δὲ καθάρσιος καὶ σωτήριος
374 καὶ μειλίχιος, δὲ θεῖος Λόγος, δὲ φανερώτατος ὅντως Θεός, δ

188 4, 63, 2. Sed humana ars et domicilia et naves et urbes et 402
picturas conficit; Dei autem opera qua ratione enumerem? Aspice
hunc mundum universum, eius opus est; et caelum et sol et angeli
104 et homines sunt *opera digitorum ipsius*. 3. Quanta est autem Dei
potentia, cuius sola voluntas est mundi creatio! Solus enim Deus
mundum creavit, ut qui solus sit vere Deus; is autem opera sua
volendo conficit, eiusque velle sequitur fieri.

91 6, 68, 2. Universo enim generi humano, praecipue vero illis 403
qui in studiis litterarum versati sunt, divina quaedam emanatio
110 est instillata; 3. a qua fateri vel inviti et reluctantēs coguntur,
quod unus sit Deus, interitus ortusque expers, qui supra nos circa
dorsa caeli velut in propria et domestica specula sc̄mper versetur.

65 9, 82, 1. Possem etiam alias tibi scripturas afferre paene in- 404
numerabiles, quarum *ne apex quidem unus præteribit*, qui non
perficiatur. Os enim Domini, Spiritus Sanctus, ea est elocutus.

32 10, 110, 1. Potentia Dei, incredibili celeritate et accessu facil- 405
lima benevolentia illucens, terram salutari semine implevit uni-
versim. Nec enim tam exiguo temporis spatio tantum opus absque
divina providentia perfecit Dominus, specie despectus, re ipsa ad-
oratus, expiator et servator et mansuetus, divinum Verbum, evi-

402. CB 1, 48; MG 8, 164.
404. CB 1, 62; MG 8, 192.

403. CB 1, 52; MG 8, 173.
405. CB 1, 78; MG 8, 225.

τῷ δεσπότῃ τῶν δλων ἔξισθείς, ὅτι ἦν υἱὸς αὐτοῦ καὶ «ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ» [Io 1, 1], 2. οὕθ' ὅτε τὸ πρώτον προ-εκηρύχθη, ἀπιστηθείς, οὕθ' ὅτε τὸ ἀνθρώπου προσωπεῖον ³⁷⁶ ἀναλαβὼν καὶ σαρκὶ ἀναπλασάμενος τὸ σωτήριον δρᾶμα τῆς ἀνθρωπότητος ὑπεκρίνετο, ἀγνοηθείς· 3. γνήσιος γάρ ἦν ἀγωνιστὴς καὶ τοῦ πλάσματος συναγωνιστής, τάχιστα δὲ εἰς πάντας ἀνθρώπους διαδοθεὶς θάττον ἡλίου ἐξ αὐτῆς ἀνατείλας τῆς πατρικῆς βουλήσεως, δῆστα ἡμῖν ἐπέλαμψε τὸν Θεόν, ὅθεν ²³ τε ἦν αὐτὸς καὶ δι' ἓντος, δι' ὧν ἐδίδαξεν καὶ ἐνεδείξατο, παρα-⁴²⁴ στησάμενος, διὰ σπονδοφόρος καὶ διαλλακτῆς καὶ σωτὴρ ἡμῶν Λόγος, πηγὴ ζωοποιός, εἰρηνική, ἐπὶ πάν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς χεόμενος, δι' ὃν ὥς ἔπος εἶπεν τὰ πάντα ἡδη πέλαγος γέγονεν ἀγαθῶν.

11, 111, 1. . . ‘Ο πρώτος [ὅτε] ἐν παραδείσῳ ἔπαιζε ⁴¹³ λελυμένος, ἐπεὶ παιδίον ἦν τοῦ Θεοῦ· ὅτε δὲ ὑποπίπτων ⁴¹⁵ ἡδονῇ . . . παρήγετο ἐπιθυμίαις, διὰ παῖς ἀνδριζόμενος ἀπειθείᾳ καὶ παρακούσας τοῦ πατρὸς ἡσχύνετο τὸν Θεόν. . . . 2. Τῶν δεσμῶν λῦσαι τοῦτον διὸ Κύριος αὐθίς ἡθέλησεν, καὶ σαρκὶ ἐνδεθείς (μυστήριον θείον τοῦτο) τὸν ὄφιν ἔχειρώσατο καὶ τὸν τύραννον ἐδουλώσατο, τὸν θάνατον, καί, τὸ παραδοξότατον, ἐκείνον τὸν ἀνθρώπον τὸν ἡδονῇ πεπλανημένον, τὸν τῇ φθορᾷ δεδεμένον, χερσὸν ἡπλωμέναις ἔδειξε λελυμένον. 3. Ὡ θαύματος μυστικοῦ· κέκλιται μὲν διὸ Κύριος, ἀνέστη δὲ ἀνθρωπός, καὶ δὲ ἐκ τοῦ παραδείσου πεσὼν μεῖζον ὑπακοῆς ἀθλον, οὐρανούς, ἀπολαμβάνει.

dentissime verus Deus, Domino universorum aequalis, quia erat ³⁷⁴ Filius eius, et *Verbum erat in Deo*; 2. neque cum primum praedicatus nullam impetravit fidem, neque cum hominis personam ³⁷⁶ indutus et carnis forma suscepta salutare egit humanitatis drama, ignoratus; 3. legitime enim certavit, et creaturam in certamine adiuvit; celerrime autem ad universos homines delatus, sole celerius ex ipsa Patris voluntate ortus, facillime nobis Deum illuccescere fecit; unde et quis ipse esset, doctrina et signis ostendit, foederis ²³ praeco et mediator et servator noster Verbum, fons vitae et pacis ⁴²⁴ super universam faciem terrae effusus; per quem, ut ita dicam, rerum universitas effecta est pelagus bonorum.

11, 111, 1. . . Primus homo, cum in paradiſo erat, ludebat ⁴¹³ solutus, quia puerulus erat Dei; postquam vero se voluptati sub-⁴¹⁵ iiciens . . . seductus est cupiditatibus, puer inobedientia factus vir, et patri non parendo, coram Deo erubuit. . . . 2. Vinculis illum solvere rursus voluit Dominus; et carnem indutus (mysterium divinum) sic serpentem devicit et tyrannum, scilicet mortem, in servitutem redigit. Et, quod incredibilissimum est, illum hominem, voluptate seductum et corruptione illigatum, expansis manibus ostendit solutum. 3. O mirabile mysterium! Succubuit quidem Dominus, surrexit autem homo; et qui e paradiſo excidit, maius oboedientiae praemium caelum accipit.

Paedagogus, paulo post 195.

417 I. 1, c. 5, n. 23, 1. Αὗθις ἔστιν δὲ ὁ Ἰσαὰκ (καὶ γὰρ ἔστιν 406 ἔτέρως ἐκλαβεῖν) τύπος [δος ἔστι] τοῦ Κυρίου, παῖς μὲν ὡς υἱός (καὶ γὰρ υἱὸς ἦν Ἀβραὰμ ὡς δὲ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ), Ἱερεῖον δὲ ὡς δὲ Κύριος. Ἄλλ' οὐ κεκάρπωται ὡς δὲ Κύριος, μόνον ἔβαστασε τὰ ξύλα τῆς Ἱερουργίας δὲ ὁ Ἰσαὰκ, ὡς δὲ Κύριος τὸ ξύλον. 2. Ἐγέλα δὲ μυστικῶς, ἐμπλήσαι ἡμᾶς προφητεύων χαρᾶς τὸν Κύριον τοὺς αἰματὶ Κυρίου ἐκ φθορᾶς λελυτρωμένους. Οὐκ ἔπαθεν δὲ <οὐ> μόνον εἰκότως ἄρα [δὲ ὁ Ἰσαὰκ] τὰ πρωτεῖα 374 τοῦ πάθους παραχωρῶν τῷ Λόγῳ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κυρίου τὴν θειότητα αἰνίττεται μὴ σφαγείς.

475 1, 6, 25, 3. Τελειοῦται δὲ τῷ λουτρῷ μόνψι [δὲ Χριστός] 407 καὶ τοῦ Πνεύματος τῇ καθόδῳ ἀγιάζεται; Οὔτως ἔχει. 26, 1. Τὸ δὲ αὐτὸ συμβαίνει τοῦτο καὶ περὶ ἡμᾶς, μὲν τέγονεν ὑπογραφὴ 359 δὲ Κύριος· βαπτιζόμενοι φωτιζόμεθα, φωτιζόμενοι υἱοποιούμεθα, υἱοποιούμενοι τελειούμεθα, τελειούμενοι ἀπαθανατιζόμεθα· «Ἐγώ, φησίν, εἶπα, θεοί ἔστε καὶ υἱοί Ὑψίστου πάντες» [I's 81, 6]. Καλεῖται δὲ πολλαχῶς τὸ ἔργον τοῦτο, χάρισμα 355 καὶ φώτισμα καὶ τέλειον καὶ λουτρόν· λουτρὸν μὲν δι' οὐν τὰς ἀμαρτίας ἀπορρυπτόμεθα, χάρισμα δὲ ψή τὰ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασιν ἐπιτίμια ἀνέιται, φώτισμα δὲ δι' οὐν τὸ ἄγιον ἐκεῖνο φῶς τὸ σωτήριον ἐποπτεύεται, τουτέστιν δι' οὐν τὸ θείον δξιωπούμεν, τέλειον δὲ τὸ ἀπροσδεές φαμεν. 3. Τί γὰρ ἔτι λείπεται τῷ

417 1, 5, 23, 1. Est quoque Isaac (aliter enim accipere possumus) 406 typus Domini; puer quidem, ut filius (erat enim filius Abrahae, sicut Christus Dei), hostia quoque sicut Dominus. Sed non immolatus est ut Dominus; tantummodo portavit ligna sacrificii Isaac, sicut lignum Dominus. 2. Risit autem mystice, praedicens fore ut Dominus laetitia nos impleret, qui sanguine Domini a corruptione redempti sumus. Non autem passus est, non solum primas passionis partes Verbo cedens; immo vero, eo quod non 374 fuit occisus, Domini divinitatem testatur.

475 1, 6, 25, 3. Solo autem lavacro [Christus] perficitur et Spiritus 407 descensione sanctificatur? Ita habet. 26, 1. Hoc ipsum nobis quoque evenit, quorum fuit exemplar Dominus. Baptizati illuminamur; illuminati in filios adoptamur; adoptati perficiamur; perfecti immortales reddimur: *Ego, inquit, dixi, dii estis et filii Excelsi omnes.* 2. Multis autem modis vocatur illud opus: gratia, illuminatio, perfectum, et lavacrum. Lavacrum quidem, per quod peccata abstergiimus. Gratia autem, qua remittuntur poenae, quae peccatis debentur. Illuminatio autem, per quam sanctam illam et salutarem lucem intuemur, hoc est, per quam Deum perspicimus. Perfectum autem dicimus, cui nihil deest. 3. Quid enim ei desit,

406. CB 1, 103; MG 8, 277.

407. CB 1, 105; MG 8, 280.

Θεὸν ἐγνωκότι; Καὶ τὰρ ἄτοπον ὡς ἀληθῶς χάρισμα κεκλήσθαι
Θεοῦ τὸ μὴ πεπληρωμένον.

- 408 1, 6, 41, 3. Τοῦ φιλοστόργου καὶ φιλανθρώπου Πατρὸς ⁵⁰⁸ ἐπομβρήσαντος τὸν Λόγον, αὐτὸς ἥδη τροφὴ γέτονεν πνευματικὴ τοῖς σώφροσιν. 42, 1. "Ω θαύματος μυστικοῦ· εἰς μὲν ¹⁴¹ δὲ τῶν δλων Πατήρ, εἰς δὲ καὶ δ τῶν δλων Λόγος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ, μία δὲ μόνη γίνε-⁴⁶
ται μήτηρ παρθένος· Ἐκκλησίαν ἔμοι φίλον αὐτὴν καλεῖν. Γάλα
οὐκ ἔσχεν ἡ μήτηρ αὐτῆ μόνη, δι μόνη μὴ γέγονεν τυνή, παρθένος δὲ ἄμα καὶ μήτηρ ἐστίν, ἀκήρατος μὲν ὡς παρθένος,
ἀγαπητικὴ δὲ ὡς μήτηρ, καὶ τὰ αὐτῆς παιδία προσκαλουμένη
ἄγιψ τιθηνέται γάλακτι, τῷ βρεφώδει Λόγῳ. . . . 3. Ὁ Λόγος
τὰ πάντα τῷ νηπίῳ, καὶ πατήρ καὶ μήτηρ καὶ παιδαγωγὸς καὶ
τροφεύς· «Φάγεσθέ μοι, φησί, τὴν σάρκα καὶ πίεσθέ μου τὸ ⁴⁸⁴
αἷμα» [cf. Io 6, 53]. Ταύτας ἡμῖν οἰκείας τροφάς δ Κύριος
χορηγεῖ καὶ σάρκα δρέγει καὶ αἷμα ἔκχει· καὶ οὐδὲν εἰς αὔξησιν
τοῖς παιδίοις ἐνδει. "Ω τοῦ παραδόξου μυστηρίου.
- 409 1, 8, 62, 3. Οὐδὲν δὲ ἐστιν, ψ μὴ τὴν αἵτιαν τοῦ εἶναι ¹⁸⁸
δ Θεὸς παρέχεται· οὐδὲν ἄρα μισεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· 4. ἀλλ' ¹⁵⁸
οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Λόγου· ἐν τῷ ἄμφω, δ Θεός, δι μετεν· «Ἐν
ἀρχῇ δ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ Θεός ἦν δ Λόγος» [Io 1, 1].
- 410 2, 2, 19, 4. Διττὸν δὲ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου· τὸ μέν ἐστιν ⁴⁸⁵
αὐτοῦ σαρκικόν, ψ τῆς φθορᾶς λελυτρώμεθα, τὸ δὲ πνευμα-

qui Deum novit? Est enim revera absurdum, Dei vocari gratiam,
quae non sit perfecta et undequaque plena.

- 408 1, 6, 41, 3. Cum amans et benignus Pater Verbum impluissest, ⁵⁰⁸
ipsum iam spiritale alimentum factum est bonis hominibus.
42, 1. O miraculum mysticum! Unus quidem est universorum ¹⁴¹
Pater, unum est etiam Verbum universorum, et Spiritus Sanctus
unus, et ipse est ubique. Una autem sola est mater virgo: mihi ⁴⁶
autem placet eam vocare Ecclesiam. Lac non habuit mater haec
sola, quoniam sola non fuit mulier. Virgo est autem simul et
mater, integra quidem et inviolata ut virgo, amans autem ut mater,
quae suos accersens infantulos sancto lacte, nempe Verbo infantili,
enutrit. . . . 8. Verbum est omnia infanti, et pater et mater et
paedagogus et altor: *Comedite, inquit, meam carnem, et bibite meum sanguinem.* Haec convenientia alimenta nobis suppeditat
Dominus, et carnem praebet, et effundit sanguinem, et ad incrementum nihil deest infantulis. O admirabile mysterium!

- 409 1, 8, 62, 3. Nil est cuius causam essendi non praebet Deus; ¹⁸⁸
nil ergo odio habet Deus; 4. sed neque Verbum; ambo enim ¹⁵⁸
unum sunt, nempe Deus. Dixit enim: *In principio Verbum erat
in Deo, et Deus erat Verbum.*

- 410 2, 2, 19, 4. Duplex est sanguis Domini: alter enim est car-⁴⁸⁵
nalis, quo redempti sumus ab interitu, alter vero spiritualis, quo

408. CB 1, 115; MG 8, 300.
410. CB 1, 167; MG 8, 409.

409. CB 1, 127; MG 8, 325.

τικόν, τοῦτ' ἔστιν ϕή κεχρίσμεθα. Καὶ τοῦτ' ἔστι πιεῖν τὸ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ, τῆς κυριακῆς μεταλαβεῖν ἀφθαρσίας· ἰσχὺς δὲ τοῦ 491 Λόγου τὸ Πνεῦμα, ὡς αἷμα σαρκός. 20, 1. Ἀναλόγως τοίνυν κίρναται δὲ μὲν οἶνος τῷ ὄντι, τῷ δὲ ἀνθρώπῳ τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ μὲν εἰς πίστιν εὐωχεῖ, τὸ κράμα, τὸ δὲ εἰς ἀφθαρσίαν ὄδηγει, τὸ Πνεῦμα, ἢ δὲ ἀμφοῖν αὐθίς κράσις ποτοῦ τε καὶ 508 ἀόρτου εὐχαριστία κέκληται, χάρις ἐπαινουμένη καὶ καλή, ἥσοι κατὰ πίστιν μεταλαμβάνοντες ἀγιάζονται καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν, τὸ θεῖον κράμα τὸν ἀνθρωπὸν τοῦ πατρικοῦ βουλήματος Πνεύματι καὶ Λόγῳ συγκίρναντος μυστικῶς.

ε⁹ 3, 1, 1, 1. Ἡν ἄρα, ὡς ἔοικεν, πάντων μέριστον μαθη- 411 μάτων τὸ γνῶναι αὐτόν· ἔαυτὸν γάρ τις ἔάν γνῷ, Θεὸν εἴσεται.

358 3, 1, 1, 5. Ὁ δὲ ἀνθρωπὸς ἐκεῖνος, ϕή σύνοικος δὲ Λόγος, 412 οὗ ποικίλλεται, οὐ πλάττεται, μιορφὴν ἔχει τὴν τοῦ Λόγου, ἔξομοιοῦται τῷ Θεῷ, καλός ἔστιν, οὐ καλλωπίζεται· κάλλος ἔστι τὸ ἀληθινόν, καὶ γάρ δὲ θεός ἔστιν· θεὸς δὲ ἐκεῖνος δὲ ἀνθρωπὸς γίνεται, ὅτι βούλεται δὲ θεός. 2, 1. Ὁρθῶς ἄρα εἶπεν Ἡράκλειτος· «Ἀνθρωποι θεοί, θεοί ἀνθρωποι· λόγος γάρ αὐτός». Μυστήριον ἐμφανές· θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ, καὶ δὲ ἀνθρωπὸς θεός.

39 3, 12, 97, 2. Μυρίαι δὲ ὅσαι ὑποθῆκαι εἰς πρόσωπα ἐκλεκτὰ 413 διατείνουσαι ἐγγεγράφαται ταῖς βίβλοις ταῖς ἀγίαις, αἱ μὲν

scilicet uncti sumus. Et hoc est bibere Iesu sanguinem, nempe fieri participem incorruptionis Domini. Verbi enim virtus est 494 Spiritus, quemadmodum sanguis carnis. 20, 1. Unde sicut vinum aquae, sic etiam homini Spiritus admiscetur. Ac temperatum quidem vinum fidem praebet, Spiritus autem deducit ad incorruptionem; ainborum autem temperamentum, potus scilicet et Verbi, dicitur eucharistia, scilicet laudabilis et praeclara gratia, cuius qui secundum fidem sunt participes, sanctificantur et corpore et anima; quippe divinum temperamentum, hominem scilicet, divina voluntas Spiritu et Verbo mystice contemperat.

89 3, 1, 1, 1. Est ergo, ut videtur, disciplinarum omnium pulcherrima et maxima, se ipsuin nosse; si quis enim se ipsum norit, Deum cognoscet.

358 3, 1, 1, 5. Homo autem ille, cui Verbum cohabitat, non variatur, 412 non fingitur, formam habet Verbi, Deo assimilatur; pulcher est, non se pulchrum fingit; vera est pulchritudo, est enim deus; deus autem fit ille homo, quia vult idem ac Deus. 2, 1. Recte ergo dicit Heraclitus: «Homines dii, dii homines, una enim utriusque ratio». Evidens mysterium: Deus in homine, et homo deus.

39 3, 12, 97, 2. Plurima autem alia praecepta, quae ad electas 413 personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt: haec quidem

411. CB 1, 235; MG 8, 556.
413. CB 1, 289; MG 8, 676.

412. CB 1, 236; MG 8, 556.

πρεσβυτέροις, αἱ δὲ ἐπισκόποις *καὶ* διακόνοις, ἄλλαι χήραις,⁵⁵⁵
περὶ ὧν ἄλλος ἀν εἴη λέγειν καιρός.⁵⁵⁶

414 3, 12, 99, 2. Πάντα ὁ Λόγος καὶ ποιεῖ καὶ διδάσκει καὶ 181
παιδαγωγεῖ. . . . 100, 2. Τοσοῦτος ὁ Λόγος οὗτος ὁ παιδα-
γωγὸς ὁ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργὸς καὶ δι'
αὐτὸν ἥδη καὶ τοῦ κόσμου παιδαγωγός, οὐ τῇ ἐγκελεύσει ἀμφω
συνεστήκαμεν προσμένοντες τὴν κρίσιν. . . . 101, 1. Ἰλαθὶ τοῖς
σοῖς, παιδαγωγέ, παιδίοις, πατήρ, ἡνίοχε Ἰσραὴλ, σὺν καὶ πατήρ,¹⁵⁹
ἐν ἀμφῷ, Κύριε Πάρασχε 2. αἰνοῦντας εὐχάριστον 141
αἶνον τῷ μόνῳ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, Υἱῷ καὶ Πατρὶ, παιδαγωγῷ
καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ, σὺν καὶ τῷ Ἀγίῳ Πνεύματι. Πάντα τῷ ἐνὶ,
ἐν φὶ τὰ πάντα, δι' ὃν τὰ πάντα ἔν, δι' ὃν τὸ ἀεί, οὐ μέλη
πάντες, οὐ δόξα αἰώνες.

Stromata, 208/11.

415 1, 20, 97, 1. ‘Ως δὲ οἱ πολλοὶ ἀνθρωποι οἱ καθέλκοντες ³¹²
τὴν ναῦν οὐ πολλὰ αἴτια λέγοιντ’ ἄν, ἀλλ’ ἐκ πολλῶν αἴτιον
ἔν (οὐκ ἔστι γάρ αἴτιος ἔκαστος τοῦ καθέλκεσθαι τὴν ναῦν,
ἀλλὰ σὺν τοῖς ἄλλοις), οὕτω καὶ ἡ φιλοσοφία πρὸς κατάληψιν
τῆς ἀληθείας, ζήτησις οὖσα ἀληθείας, συλλαμβάνεται, οὐκ αἴτια
οὖσα καταλήψεως, σὺν δὲ τοῖς ἄλλοις αἴτια καὶ συνεργός.
Τάχα δὲ καὶ τὸ συναίτιον αἴτιον. . . . 99, 3. Καίτοι καὶ καθ'
ἔαυτὴν ἐδικαίου ποτὲ καὶ ἡ φιλοσοφία τοὺς “Ἐλληνας, οὐκ
εἰς τὴν καθόλου δὲ δικαιοσύνην, εἰς ἣν εύρισκεται συνεργός

presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia autem viduis,⁵⁵⁵
de quibus fuerit aliud dicendi tempus.⁵⁵⁶

414 3, 12, 99, 2. Omnia Verbum et facit et docet et instituit. . . . 181
100, 2. Tale est Verbum illud, paedagogus, mundi et hominis
opifex, et per ipsum mundi quoque paedagogus, cuius iussu ambo
constamus, exspectantes iudicium. . . . 101, 1. Sis propitius tuis
pueris, pater, auriga Israel, fili et pater, unum ambo, Domine . . . 159
Praesta . . . 2. ut gratias agentes laudemus unum Patrem et Filium, 141
Filium et Patrem, paedagogum et magistrum Filium, una cum
Spiritu Sancto. Omnia uni, in quo omnia, per quem omnia sunt
unum, per quem est aeternitas, cuius membra sumus omnes, cuius
gloria sunt saecula.

415 1, 20, 97, 1. Quemadmodum multi homines qui navem trahunt ³¹²
non possunt dici multae causae, sed una causa ex multis constans
(non est enim unusquisque causa ut navis trahatur, sed cum aliis),
ita etiam philosophia confert ad comprehendendam veritatem, cum
sit inquisitio veritatis, non quod sit causa comprehensionis, sed
causa cum aliis et cooperatrix. Id autem etiam causa est, quod
cum aliis causat. . . . 99, 3. Quamquam per se quoque aliquando
Graecos iustificabat philosophia, non tamen usque ad universam
ac perfectam iustitiam, ad quam consequendam cooperatur (velut

(καθάπερ καὶ δ πρῶτος καὶ δ δεύτερος βαθμὸς τῷ εἰς τὸ ὑπεριῶν ἀνιόντι καὶ δ γραμματιστὴς τῷ φιλοσοφήσοντι).

88 2, 2, 5, 2. «Οσα τέ ἔστι κρυπτὰ καὶ ἐμφανῆ ἔγνων· ἡ γὰρ 416 πάντων τεχνῖτις ἐδίδαξέ με σοφία» [Sap 7, 21 22]. 3. Ἐχεις ἐν βραχεῖ τὸ ἐπάγγελμα τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας. Ἄναγει δὲ ἡ τούτων μάθησις, μετὰ δρθῆς πολιτείας ἀσκηθεῖσα, διὰ τῆς πάντων τεχνίτιδος σοφίας ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα τοῦ παντός, 109 δυσάλωτόν τι χρῆμα καὶ δυσθήρατον, ἔξαναχωροῦν ἀεὶ καὶ πόρρω ἀφιστάμενον τοῦ διώκοντος.

249 2, 2, 8, 4. Πίστις δέ, ἡν διαβάλλουσι κενὴν καὶ βάρβαρον 417 263 νομίζοντες "Ελληνες, πρόληψις ἐκούσιος ἔστι, θεοσεβείας συγκατάθεσις, «ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων» [Hebr 11, 1], κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον· «ταύτῃ γὰρ» μάλιστα «ἔμαρτυρθησαν οἱ πρεσβύτεροι· χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατόν ἔστιν εὐαρεστῆσαι» [ib. 2 6] Θεῷ. 9, 1. Ἀλλοι δ' ἀφανοῦς πράγματος ἐννοητικὴν συγκατάθεσιν ἀπέδωκαν εἶναι τὴν πίστιν, ὥσπερ ἀμέλει τὴν ἀπόδειξιν ἀγνοούμενου 254 πράγματος φανερὰν συγκατάθεσιν.... 6. 'Ο πιστεύσας τοίνυν 256 ταῖς γραφαῖς ταῖς θείαις, τὴν κρίσιν βεβαίαν ἔχων, ἀπόδειξιν ἀναντίρρητον τὴν τοῦ τὰς γραφὰς δεδωρημένου φωνὴν λαμβάνει Θεοῦ· οὐκέτ' οὖν πίστις γίνεται δι' ἀποδείξεως ὑχυρωμένη. «Μακάριοι τοίνυν οἱ μὴ ἴδοντες καὶ πιστεύσαντες» [Io 20, 29].

primus et secundus gradus ei qui ascendit in cenaculum, et grammaticus ei qui est philosophatus).

86 2, 2, 5, 2. *Et quaecumque sunt occulta et aperta, cognovi. Quae 416 est enim omnium artifex, me docuit, sapientia.* 3. Paucis habes, quid nostra profiteatur philosophia. Illorum autem doctrina cum recta vitae institutione fuerit exercitata, per omnium artificem 109 sapientiam deducit ad eum, qui est princeps universi, qui est difficilis ad apprehendendum et ad capiendum, ut qui semper recedat, et procul se proripiati ab eo, qui persequitur.

249 2, 2, 8, 4. Fides, quam Graeci calumniantur, existimantes 417 263 inanem et barbarem, est voluntaria anticipatio, pietatis assensio, rerum quae sperantur substantia, argumentum earum quae non videntur, iuxta divinum apostolum. *Per eam enim maxime testimonium acceperunt antiquiores: sine fide autem impossibile est Deo placere.* 9, 1. Alii autem tradiderunt fidem esse rei non apparentis intellectualem assensionem, demonstrationem vero esse rei ignoratae 254 evidenter assensionem.... 6. Qui divinis ergo scripturis firmo 256 iudicio credit, demonstrationem accipit cui contradici nequit, vocem scilicet Dei, qui scripturas nobis dedit. Ita fides per demonstrationem firmior fieri nequit. *Beati itaque qui non viderunt et crediderunt.*

416. CB 2, 115; MG 8, 936.

417. CB 2, 117; MG 8, 940.

- 418 2, 4, 14, 3. Ἡ μὲν γὰρ ἐπιστήμη ἔξις ἀποδεικτική, ἡ πίστις²⁵⁶
δὲ χάρις ἔξις ἀναποδείκτων εἰς τὸ καθόλου ἀναβιβάζουσα τὸ²⁵⁰
ἀπλοῦν, ὁ οὗτε σὺν ὑλῇ ἐστὶν οὗτε ὑλῇ οὗτε ὑπὸ ὑλῆς. . . .
15, 5. Ἀριστοτέλης δὲ τὸ ἐπόμενον τῇ ἐπιστήμῃ κρίμα, ὡς
ἀληθὲς τόδε τι, πίστιν εἶναι φησι. Κυριώτερον οὖν τῆς ἐπι-
στήμης ἡ πίστις καὶ ἐστὶν αὐτῆς κριτήριον.
- 419 2, 6, 31, 1. Θεία τοίνυν ἡ τοσαύτη μεταβολὴ ἔξις ἀπιστίας³⁶²
πιστόν τι³⁶³ γενόμενον καὶ τῇ ἐλπίδι καὶ τῷ φόβῳ πιστεύσαι.
Καὶ δὴ ἡ πρώτη πρὸς σωτηρίαν νεῦσις ἡ πίστις ἡμῖν ἀναφαί-
νεται, μεθ' ἣν φόβος τε καὶ ἐλπὶς καὶ μετάνοια σύν τε ἐγκρα-
τείᾳ καὶ ὑπομονῇ προκόπτουσαι ἄγουσιν ἡμᾶς ἐπί τε ἀγάπην
ἐπί τε γνῶσιν.
- 420 2, 23, 145, 3. "Οτι δὲ γαμεῖν ἡ γραφὴ συμβουλεύει οὐδὲ⁵⁷²
ἀφίστασθαι ποτε τῆς συζυγίας ἐπιτρέπει, ἀντικρυς νομοθετεῖ·
«Οὐκ ἀπολύσεις γυναῖκα πλὴν εἰ μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας» [cf. Mi
5, 32; 19, 9]. μοιχείαν δὲ ἥγεῖται τὸ ἐπιτῆμα Ζῶντος Θατέρου
τῶν κεχωρισμένων. . . . 146, 2. «Ο δὲ ἀπολελυμένην λαμβάνων
γυναῖκα μοιχάται» [ib.; Lc 16, 18], φησίν, «ἐὰν» γάρ «τις ἀπολύσῃ
γυναῖκα, μοιχάται αὐτήν» [cf. Mc 10, 11], τουτέστιν ἀνατκάζει
μοιχευθῆναι. 3. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἀπολύσας αἴτιος γίνεται τού-
του, ἀλλὰ καὶ ὁ παραδεξάμενος αὐτήν, ἀφορμὴν παρέχων τοῦ
ἀμαρτῆσαι τῇ γυναικὶ· εἰ γὰρ μὴ δέχοιτο, ἀνακάμψει πρὸς τὸν
ἄνδρα.
-
- 418 2, 4, 14, 3. Est scientia habitus demonstrativus, fides autem²⁵⁶
gratia, quae ex iis, quae demonstrari nequeunt, deducit ad id, quod²⁵⁰
est simplex, generale et universum, quod neque est cum materia,
neque materia, neque sub materia. . . . 15, 5. Aristoteles autem
iudicium illud, quod consequitur scientiam, quo verum esse hoc
aut illud iudicamus, dicit esse fidem. Est ergo fides praestantior
quam scientia, et eius criterium.
- 419 2, 6, 31, 1. Haec ergo tanta mutatio a Deo procedit qua fit,³⁶²
ut quis, ex infidelitate fidelis factus, spe et timore credat. At prima³⁶³
quidem ad salutem esse inclinatio nobis fides apparet, post quam
timor et spes ex paenitentia, cum continentia et tolerantia pro-
ficientes nos ducunt ad amorem et ad cognitionem.
- 420 2, 23, 145, 3. Quod autem consulit scriptura uxorem ducere⁵⁷²
et nec a coniugio umquam permittit discedere, legem aperte con-
stituit: *Non dimittes uxorem, praeterquam propter fornicationem.*
Adulterium autem existimat coniungi matrimonio, dum vivit alter
ex separatis. . . . 146, 2. *Qui autem dimissam accipit uxorem,*
moechatur, inquit: si quis enim dimiserit uxorem, moechatur ipsam,
hoc est, cogit eam moechari. 3. Non solum autem qui dimisit est
eius causa, sed etiam qui eam suscepit, praebens mulieri peccandi
occasione; si enim non suscipiat, revertetur ad virum.

418. CB 2, 120; MG 8, 945.

420. CB 2, 193; MG 8, 1096.

419. CB 2, 129; MG 8, 965.

248 ὅ, 1, 3, 2. Εἰ τὰρ φύσει τις τὸν Θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βα- 421
 249 σιλείδης οἴεται, [τὴν] νόησιν τὴν ἔξαιρετον πίστιν ἄμα καὶ βασιλείαν καὶ καλῶν κτίσιν, οὐσίας ἀξίαν τοῦ ποιήσαντος πλησίον ὑπάρχειν αὐτήν, ἐρμηνεύων, οὐσίαν, ἀλλ' οὐκ ἔξουσίαν, καὶ φύσιν καὶ ὑπόστασιν, κτίσεως ἀνυπερθέτου κάλλος ἀδιόριστον, οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτεξουσίου λογικὴν συγκατάθεσιν λέγει τὴν πίστιν.

86 5, 1, 6, 1. Τίς οὖν οὕτως ἄθεος <ώς> ἀπιστεῖν Θεῷ καὶ 422
 τὰς ἀποδείξεις ὡς παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖν τοῦ Θεοῦ; Πάλιν τῶν ζητημάτων ἀ μὲν αἰσθήσεως δεῖται, οἷον ἐὰν ζητῇ τις εἰ τὸ πῦρ θερμὸν ἢ ἡ χιῶν λευκή· τινὰ δὲ νουθεσίας καὶ ἐπιπλήξεως, ὡς φησιν Ἀριστοτέλης, ὡς τὸ ἐρώτημα ἐκεῖνο, εἰ χρὴ 12 γρονεῖς τιμᾶν. Ἔστιν δὲ ἀ καὶ κολάσεως ἀξία, δποιόν ἔστι τὸ
 88 αἴτειν ἀποδείξεις, εἰ πρόνοιά ἔστι. 2. Προνοίας τοίνυν οὔσης, μή κατὰ πρόνοιαν γεγονέναι πᾶσαν τὴν τε προφητείαν καὶ τὴν περὶ τὸν σωτῆρα οἰκονομίαν ἡγεῖσθαι ἀνόσιον, καὶ ἵσως οὐδὲ χρὴ τὰ τοιαῦτα πειράσθαι ἀποδεικνύναι, φανεράς οὔσης τῆς θείας προνοίας ἔκ τε τῆς ὅψεως τῶν δρωμένων πάντων, τεχνικῶν καὶ σοφῶν ποιημάτων, καὶ τῶν μὲν τάξει γινομένων, τῶν δὲ τάξει φανερούμενών.

113 5, 11, 71, 3. Εἰ τοίνυν, ἀφελόντες πάντα δσα πρόσεστι 423
 110 τοῖς σώμασιν καὶ τοῖς λεγομένοις ἀσωμάτοις, ἐπιρρίψαιμεν
 99 ἔαυτοὺς εἰς τὸ μέρεθος τοῦ Χριστοῦ κάκεῖθεν εἰς τὸ ἀχανὲς

248 5, 1, 3, 2. Si quis natura scit Deum, ut ait Basilides, intel- 421
 249 legentiam eximiam vocans simul fidem et regnum et creaturam
 essentia dignam, interpretans prope eum qui fecit illam esse quidem
 essentiam, sed non potentiam, naturam quoque et substantiam;
 dicit fidem esse indefinitam pulchritudinem creaturae, quae superari
 non potest, non autem animae liberae rationalem assensionem.

86 5, 1, 6, 1. Quis est ergo adeo impius, ut Deo non credat et 422
 probationes a Deo postulet, tamquam ab hominibus? Rursus ex
 quaestionibus aliae quidem sensu indigent: ut si quis quaerat, an
 ignis sit calidus, aut nix alba; aliquae vero admonitione et in-
 crepatione, ut ait Aristoteles: ut illa interrogatio, an oporteat
 124 honorare parentes. Sunt etiam quaedam dignae quae puniantur;
 88 cuiusmodi est quaerere probationes, an sit providentia. 2. Cum
 sit ergo providentia, non ex providentia factam fuisse et pro-
 phetiam et, quae in salvatorem facta est, oeconomiam putare est
 nefarium. Et fortasse ne conari quidem oportet haec demonstrare,
 cum sit manifesta divina providentia, ex aspectu omnium, quae
 videntur, effectorum, quae arte constant et sapientia, quorum alia
 quidem ordine fiunt, alia vero ordine manifestantur.

113 5, 11, 71, 3. Si ergo, ablatis omnibus quae adsunt corporibus, et 423
 110 iis quae dicuntur incorporea, nos ipsos proicerimus in Christi magni-
 tudinem; et inde in eius immensitatem sanctitate processerimus, ad

421. CB 2, 327; MG 9, 12.
 423. CB 2, 374; MG 9, 109.

422. CB 2, 329; MG 9, 16.

ἀγιότητι προῖομεν, τῇ νοήσει τοῦ παντοκράτορος ἀμῇ γέ πῃ προσάγοιμεν <άν>, οὐχ ὁ ἔστιν, ὁ δὲ μῇ ἔστι γνωρίσαντες· 4. σχῆμα δὲ καὶ κίνησιν ἡ στάσιν ἡ θρόνον ἡ τόπον ἡ δεξιὰ ἡ ἀριστερὰ τοῦ τῶν ὅλων Πατρὸς οὐδὲ ὅλως ἐννοητέον, καίτοι καὶ ταῦτα τέγραπται· ἀλλ' ὁ βούλεται δηλοῦν αὐτῶν ἔκαστον, κατὰ τὸν οἰκεῖον ἐπιδειχθήσεται τόπον. 5. Οὔκουν ἐν τόπῳ τὸ πρώτον αἴτιον, ἀλλ' ὑπεράνω καὶ τόπου καὶ χρόνου καὶ ὀνόματος καὶ νοήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ δὲ Μιωσῆς φησιν· «Ἐμφάνισόν μοι σαυτόν» [Ex 33, 13], ἐναργέστατα αἰνισσόμενος μὴ εἶναι διδακτὸν πρὸς ἀνθρώπων μηδὲ ῥητὸν τὸν Θεόν, ἀλλ' ἡ μόνη τῇ παρ' αὐτοῦ δυνάμει γνωστόν.

424 5, 12, 81, 6. Οὐδὲ μὴν μέρη τινὰ αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ] λεκτέον· ⁹⁷ ἀδιαιρέτον γὰρ τὸ ἔν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἄπειρον, οὐ κατὰ τὸ ¹⁰⁰ ἀδιεξίτητον νοούμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀδιάστατον καὶ μὴ ἔχον πέρας, καὶ τοίνυν ἀσχημάτιστον καὶ ἀνωνόμαστον. 82, 1. Κανὸν ⁹⁸ ὀνομάζωμεν αὐτό ποτε, οὐ κυρίως καλούντες ἡτοι ἐν ᾧ τάχαθὸν ¹¹⁰ ἡ νοῦν ἡ αὐτὸ τὸ ὃν ἡ Πατέρα ἡ Θεὸν ἡ Δημιουργὸν ἡ Κύριον, οὐχ ὡς ὄνομα αὐτοῦ προφερόμενοι λέγομεν, ὑπὸ δὲ ἀπορίας ὄνομασι καλοῖς προσχριύμεθα, ἵν' ἔχῃ ἡ διάνοια, μὴ περὶ ἀλλα πλανωμένη, ἐπερείδεσθαι τούτοις. 2. Οὐ γὰρ τὸ καθ' ἔκαστον μηνυτικὸν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀθρόως ἀπαντα ἐνδεικτικὰ τῆς τοῦ παντοκράτορος δυνάμεως· τὰ γὰρ λεγόμενα ἡ ἐκ τῶν προσόντων αὐτοῖς ῥητά ἔστιν ἡ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα

intellegentiam omnipotentis utcumque perveniemus, non ita tamen, ut quod est, sed ut quod non est cognoscamus. 4. Figura autem et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextra, vel sinistra, de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda, etiamsi haec de ipso scripta sint; sed quid significet unumquodque eorum, ostendetur suo loco. 5. Non est ergo prima causa in loco, sed supra locum et tempus et nomen et intellegentiam. Propterea Moyses quoque dicit: *Ostende mihi te ipsum*, evidentissime innuens Deum non posse doceri nec verbis exprimi ab hominibus, sed sola ea quae ab ipso proficiuntur posse potestate cognosci.

424 5, 12, 81, 6. Neque dicendum est esse aliquas eius [Dei] partes; ⁹⁷ unum enim non potest dividi. Quin etiam ideo est infinitum, non ¹⁰⁰ quod ita concipiatur ut pervadi non possit, sed quatenus nullam suscipit dimensionem et finem non habet: et ideo non habet figuram neque nomen. 82, 1. Et si aliquando cum minus proprie nominemus, vocantes unum, aut bonum, aut mentem, aut ipsum ⁹⁸ id quod est, aut Patrem, aut Deum, aut Creatorem, aut Dominum: ¹¹⁰ non id dicimus tamquam nomen eius proferentes, sed propter nominis defectum pulchris utimur nominibus, ut, in aliis non aberrans, illis inniti possit cogitatio. 2. Non enim singula ex his Deum significant, sed omnia simul omnipotentis indicant potentiam. Quae enim dicuntur, ex iis quae ipsis adsunt aut ex ea quae est inter se invicem habitudine ac relatione dicuntur; horum autem

σχέσεως, οὐδὲν δὲ τούτων λαβεῖν οἶόν τε περὶ τοῦ Θεοῦ. 3. Ἄλλ' οὐδὲ ἐπιστήμῃ λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ· αὕτη γὰρ ἐκ προτέρων καὶ γνωριμωτέρων συνίσταται, τοῦ δὲ ἀγεννήτου οὐδὲν προϋπάρχει.

91 5, 13, 87, 1. Νῦν γὰρ ἐδείχθη ἐναργῶς, «ὁ ἑτέραις γενεαῖς 425 οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, νῦν ἀπεκαλύφθη» [Eph 3, 5]. 2. Θεοῦ μὲν γὰρ ἔμφασις ἐνὸς ἦν τοῦ παντοκράτορος παρὰ πᾶσι τοῖς εὖ φρονοῦσι πάντοτε φυσική, καὶ τῆς ἀιδίου κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν εὐεργεσίας ἀντελαμβάνοντο οἱ πλεῖστοι, οἱ καὶ μὴ τέλεον ἀπηρυθριακότες πρὸς τὴν ἀλήθειαν. . . .

5, 14, 133, 7. Τοῦ Πατρὸς ἄρα καὶ ποιητοῦ τῶν συμπάντων ἐμφύτως καὶ ἀδιδάκτως ἀντιλαμβάνεται πάντα πρὸς πάντων. . . . 8. Γένος δ' οὐδὲν οὐδαμοῦ τῶν γεωργούντων οὐδὲ νομάδων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν πολιτικῶν δύναται Ζῆν, μὴ προκατειλημμένον τῇ τοῦ κρείττονος πίστει.

400 6, 9, 71, 2. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ σωτῆρος τὸ σῶμα ἀπαιτεῖν 426
402 ώς σῶμα τὰς ἀναγκαίας ὑπηρεσίας εἰς διαμονήν, τέλως ἀν 376 εἴη· ἔφατεν γὰρ οὐ διὰ τὸ σῶμα, δυνάμει συνεχόμενον ἀγίᾳ,
ἀλλ' ώς μὴ τοὺς συνόντας ἀλλως περὶ αὐτοῦ φρονεῖν ὑπεισέλθοι,
ἄσπερ ἀμέλει ὕστερον δοκήσει τινὲς αὐτὸν πεφανερώσθαι ὑπέλαβον·
αὐτὸς δὲ ἀπαξαπλῶς ἀπαθῆς ἦν, εἰς δὲν οὐδὲν παρεισδύεται κίνημα παθητικὸν οὔτε ήδονὴ οὔτε λύπη.

nihil potest de Deo accipi. 3. Sed neque per scientiam attingitur demonstrativam; ea enim ex prioribus constat et ex notioribus: nihil est autem ante ingenitum.

91 . 5, 13, 87, 1. Nunc aperte est ostensum, *id quod aliis generationibus notum non evaserat hominum filiis, nunc esse revelatum.* 2. Nam Dei quidem unius omnipotentis manifestatio apud omnes, qui recte sapiunt, omnino erat naturalis, et aeternum ex divina providentia beneficium percipiebant plurimi, qui non plane omnem exuerunt pudorem adversus veritatem. . . .

5, 14, 133, 7. Parentis igitur ac rerum omnium effectoris omnia ab omnibus, nativa quadam vi ac sine disciplinae arguento, percipiuntur. . . . 8. Nullum autem genus usquam agricolarum aut pastorum, neque etiam eorum qui in civitate degunt, potest vivere, quin superioris fide praeoccupatus fuerit.

400 6, 9, 71, 2. Sed in servatore quidem corpus ut corpus ne- 426
402 cessaria postulare ministeria, ut in vita permaneat, erit ridiculum.
376 Comedebat enim non propter corpus, quod sancta virtute continetur, sed ne iis, qui cum eo versabantur, in mentem veniret de eo aliter sentire, sicut postea quidam existimarunt eum apparuisse visione et phantasmate. Ipse autem prorsus passionis erat expers, ut quem nullus subiret motus affectionis neque voluptas neque dolor.

425. CB 2, 383 416; MG 9, 128 196.

426. CB 2, 467; MG 9, 292.

- 427 6, 13, 107, 2. Καὶ αἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐκκλησίαν προ-³⁹
κοπαὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, μιμήματα, οἷμαι, ἀγ-⁵⁵⁵
γελικῆς δόξης κάκείνης τῆς οἰκονόμιας τυγχάνουσιν, ἦν ἀναμένειν
φασὶν αἱ γραφαὶ τοὺς κατ' ἵχνος τῶν ἀποστόλων ἐν τελειώσει
δικαιοσύνης κατὰ τὸ εὐαγγέλιον βεβιωκότας.
- 428 6, 14, 108, 4. "Οταν ἀκούσωμεν· «Ἡ πίστις σου σέσωκέν ³⁶³
σε» [Mt 9, 22; Mc 5, 34; Lc 8, 48], οὐχ ἀπλῶς τοὺς δπωσοῦν
πιστεύσαντας σωθήσεσθαι λέγειν αὐτὸν [Χριστόν] ἐκδεχόμεθα,
ἔὰν μὴ καὶ τὰ ἔργα ἐπακολουθήσῃ. 5. Αὐτίκα Ἰουδαίοις μόνοις
ταύτην ἔλεγε τὴν φωνὴν τοῖς νομικῶς καὶ ἀνεπιλήπτως βεβιω-
κόσιν, οἵς μόνον ἡ εἰς τὸν Κύριον ὑπελείπετο πίστις.
- 429 6, 17, 156, 5. 'Ο γάρ τοι Θεός πάντα οἶδεν, οὐ μόνον τὰ ¹¹⁸
ὅντα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐσόμενα, καὶ ὡς ἔσται ἔκαστον, τάς τε ἐπὶ⁵
μέρους κινήσεις προορῶν πάντ' ἔφορῷ καὶ πάντ' ἐπακούει,
6. γυμνὴν ἔσωθεν τὴν ψυχὴν βλέπων, καὶ τὴν ἐπίνοιαν τὴν
ἔκάστου τῶν κατὰ μέρος ἔχει δι' αἰώνος, καὶ διπερ ἐπὶ τῶν
θεάτρων γίνεται, καὶ ἐπὶ τῶν ἔκάστου μερῶν κατὰ τὴν ἐνόρασίν
τε καὶ περιόρασιν καὶ συνόρασιν, τοῦτο ἐπὶ τοῦ Θεοῦ γίνεται.
7. Ἄθρόως τε γάρ πάντα καὶ ἔκαστον ἐν μέρει μιᾷ προσβολῇ
προσβλέπει, οὐ πάντα μέντοι κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπέρεισν.
157, 1. Ἡδη γοῦν πολλὰ τῶν ἐν τῷ βίῳ καὶ διὰ τίνος λογι-
σμοῦ ἀνθρωπίνου λαμβάνει τὴν γένεσιν, θεόθεν τὴν ἔνασιν
εἰληφότα.

-
- 427 6, 13, 107, 2. Hic quoque in ecclesia progressiones episcopo-³⁹
rum, presbyterorum, diaconorum sunt, ut arbitror, imitationes ⁵⁵⁵
gloriae angelicae et illius oeconomiae ac dispensationis, quam
dicunt scripturae exspectare illos, qui, insistentes vestigiis apo-
stolorum, vixerunt in perfectione iustitiae convenienter evangelio.
- 428 6, 14, 108, 4. Quando audierimus: *Iides tua te salvam fecit*, ³⁶³
non accipimus eum [Christum] dicere simpliciter eos salvos futuros,
qui quomodocumque crediderint, nisi opera quoque fuerint secuta.
5. Quippe Iudeis solis illam dicebat vocem, qui secundum legem
et sine reprehensione vixerant, quibus sola deerat fides in Do-
minum.
- 429 6, 17, 156, 5. Deus enim novit omnia, non solum ea quae ¹¹⁸
sunt, sed etiam quae futura sunt, et ut erit unumquodque, et eos
qui sunt singulares motus praevidens, intuetur omnia et omnia
audit, 6. et nudam animam aspiciens intrinsecus, uniuscuiusque
ex singularibus etiam habet aeternam intelligentiam, et quod fit
in theatris et in partibus rei uniuscuiusque, inspicioendo, circum-
spicioendo et simul aspicioendo, hoc evenit in Deo. 7. Is enim simul
omnia ac unumquodque etiam singillatim aspicit uno intuitu, non
tamen omnia per principale institutum. 157, 1. Multa enim ex
iis, quae sunt in vita, per humanam rationem ortum accipiunt, cum
divinitus acceperint suscitabulum.

427. CB 2, 485; MG 9, 328.
429. CB 2, 512; MG 9, 388.

428. CB 2, 486; MG 9, 329.

325 6, 17, 157, 4. Αἱ τῶν ἐναρέτων ἀνθρώπων ἐπίνοιαι κατὰ 430
 326 ἐπίπνοιαν θείαν γίγνονται, διατιθεμένης πως τῆς ψυχῆς καὶ
 διαδιδομένου τοῦ θείου θελήματος εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ψυχάς,
 τῶν ἐν μέρει θείων λειτουργῶν συλλαμβανομένων εἰς τὰς τοι-
 328 αύτας διακονίας. . . . 161, 3. Ὁτὲ δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπινοίας
 τιὺν ἀνθρώπων καὶ τοὺς ἐπιλογισμοὺς ἐμπνεῖ τι [καὶ] ἡ δύναμις
 καὶ ἐντίθησι ταῖς φρεσὶν ἴσχυν τε καὶ συναίσθησιν ἀκριβεστέραν,
 μένος τε καὶ θάρσος προθυμίας ἐπί τε τὰς ζητήσεις ἐπί τε τὰ
 ἔργα παρέχουσα.

374 7, 1, 2, 2. Τίμιον μὲν οὖν ἅπαν τὸ ὑπερέχον ἥγεῖται [δ 431
 157 γνωστικός] κατὰ τὴν ἀξίαν· καὶ τιμητέον ἐν μὲν τοῖς αἰσθητοῖς
 τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς γονεῖς . . . , ἐν δὲ τοῖς νοητοῖς τὸ
 πρεσβύτατον ἐν τενέσει, τὴν ἄχρονον ἀναρχὸν ἀρχήν τε καὶ
 ἀπαρχὴν τῶν ὄντων, τὸν Υἱόν· 3. παρ' οὐδὲ ἐκμανθάνειν 〈ἔστιν〉
 151 τὸ ἐπέκεινα αἴτιον, τὸν Πατέρα τῶν δλων, τὸ πρέσβιστον καὶ
 πάντων εὐεργετικάτατον.

607 7, 10, 55, 7. Εἴρηται γάρ· «Τῷ ἔχοντι προστεθήσεται» [cf. 432
 609 Mi 25, 29; Lc 19, 26], τῇ μὲν πίστει ἡ γνῶσις, τῇ δὲ γνώσει ἡ
 ἀγάπη, τῇ ἀγάπῃ δὲ ἡ κληρονομία. 56, 1. Γίνεται δὲ τοῦτο,
 ὅπόταν τις κρεμασθῇ τοῦ Κυρίου διά τε πίστεως διά τε γνώ-
 σεως διά τε ἀγάπης, καὶ συναναβῇ αὐτῷ ἔνθα ἔστιν δ τῆς
 πίστεως ἡμῶν καὶ ἀγάπης Θεὸς καὶ φρουρός· 2. δθεν ἐπὶ
 τέλει ἡ γνῶσις παραδίδοται τοῖς εἰς τοῦτο ἐπιτηδείοις καὶ

325 6, 17, 157, 4. Eorum cogitationes qui sunt virtute praediti per 430
 326 divinam fiunt inspirationem, cum anima quodam modo sit disposita
 et divina voluntas in humanas animas transmittatur, certis Dei
 322 ministris ad talia ministeria opem ferentibus. . . . 161, 3. Quando-
 que autem et per hominum cogitationes et ratiocinationes virtus
 aliquid inspirat, et in mentes vim immittit et sensum perfectiorem,
 promptitudinem et alacritatem animi praebens et ad quaestiones
 et ad opera.

374 7, 1, 2, 2. Quidquid est excellens, existimat [gnosticus] esse 431
 157 honorabile pro dignitate; et in rebus quidem sensibilibus esse
 honorandos magistratus et parentes . . . , in rebus autem intellegi-
 bilibus honorandum esse id, quod est in generatione vetustius,
 tempore et principio carens principium et rerum exsistentium pri-
 mitias, Filium, 3. a quo discere est ulteriore causam, nempe
 151 universorum Patrem, qui est vetustissimum et beneficentissimum.

607 7, 10, 55, 7. Dictum est enim: *Habenti dabitur*. Fidei quidem 432
 609 cognitio, cognitioni autem caritas, caritati autem hereditas. 56, 1. Hoc
 autem fit, quando quis pependerit a Domino per fidem, cognitionem
 et caritatem, et una cum eo ascenderit ubi est fidei nostrae et
 caritatis Deus et custos. 2. Hinc denique traditur cognitio iis, qui
 ad hoc sunt apti et selecti, eo quod maiore præparatione opus

430. CB 2, 513; MG 9, 389.
 432. CB 3, 41; MG 9, 480.

431. CB 3, 4; MG 9, 404.

έγκριτοις διὰ τὸ πλείονος παρασκευῆς καὶ προγυμνασίας δεῖ-
σθαι καὶ πρὸς τὸ ἀκούειν τῶν λεγομένων καὶ εἰς καταστολὴν
βίου καὶ εἰς τὸ ἐπὶ πλέον τῆς κατὰ νόμον δικαιοσύνης κατ'
ἐπίτασιν προεληλυθέναι. 3. Αὕτη πρὸς τέλος ἄγει τὸ ἀτελεύ-
τητον καὶ τέλειον, προδιδάσκουσα τὴν ἐσομένην ἡμῖν κατὰ τὸν
Θεὸν μετὰ θεῶν δίαιταν, ἀπολυθέντων ἡμῶν κολάσεως καὶ
τιμωρίας ἀπάσης, ὃς ἐκ τῶν ὀμαρτημάτων εἰς παιδείαν ὑπο-
μένομεν σωτήριον· 4. μεθ' ἣν ἀπολύτρωσιν τὸ γέρας καὶ αἱ
τιμαὶ τελειωθεῖσιν ἀποδίδονται, πεπαυμένοις μὲν τῆς καθάρ-
σεως, πεπαυμένοις δὲ καὶ λειτουργίας τῆς ἀλλης, κανὸν ἀγία ἡ
καὶ ἐν ἀγίοις· 5. ἔπειτα καθαροὺς τῇ καρδίᾳ γενομένους κατὰ
τὸ προσεχὲς τοῦ Κυρίου προσμένει τῇ θεωρίᾳ τῇ ἀιδίῳ ἀπο-
κατάστασις. 6. Καὶ θεοὶ τὴν προσηγορίαν κέκληνται, [οἱ] σύν-
θρονοι τῶν ἀλλων θεῶν, τῶν ὑπὸ τῷ σωτῆρι πρώτων τεταγ-
μένων, γενησόμενοι.

433 7, 10, 57, 3. Ἡ μὲν οὖν πίστις σύντομός ἐστιν, ὡς εἰπεῖν,²⁵⁹
τῶν κατεπειγόντων γνῶσις, ἡ γνῶσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ²⁶¹
πίστεως παρειλημμένων ἰσχυρὰ καὶ βέβαιος, διὰ τῆς κυριακῆς
διδασκαλίας ἐποικοδομουμένη τῇ πίστει εἰς τὸ ἀμετάπτωτον
καὶ μετ' ἐπιστήμης [καὶ] καταληπτὸν παραπέμπουσα. 4. Καί²⁷⁸
μοι δοκεῖ πρώτη τις εἶναι μεταβολὴ σωτήριος ἡ ἐξ ἐθνῶν εἰς
πίστιν, ὡς προείπον, δευτέρα δὲ ἡ ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν· ἡ²⁷³
δέ, εἰς ἀγάπην περαιουμένη, ἐνθένδε ἥδη φίλων φίλω τὸ γιγνῶ-³⁶¹

sit et praeexercitatione, et ad ea audienda quae dicuntur, et vitam
componendam, et ad considerate progrediendum ad id, quod est
ultra eam quae est ex lege iustitiam. 3. Ea nos deducit ad finem
interminatum et perfectum, prius docens eam quae nobis est futura
secundum Deum cum diis vivendi rationem, cum ab omni poena
et supplicio fuerimus liberati, quae sustinemus ex peccatis ad salu-
tarem disciplinam. 4. Post quam redemptionem praemium et
honores dantur consummatis, cum cessaverint quidem a purgatione,
cessaverint autem etiam ab alio quocumque ministerio, quantumvis
sancto et inter sanctos; 5. deinde eos, qui fuerint mundi corde, in
propinquitatem Domini evectos, manet perpetuae contemplationis
restitutio. 6. Et deorum appellantur nomine, qui in iisdem sedibus
sunt collocati, in quibus alii dii qui sunt primi sub servatore
constituti.

433 7, 10, 57, 3. Fides, ut ita dicam, est compendiosa eorum quae²⁵⁹
necessaria sunt cognitio. Cognitio autem est firma ac stabilis de-²⁶¹
monstratio eorum quae assumpta sunt per fidem, quae per doctrinam
Domini super fidem aedificatur, quae dicit ad infallibilitatem et
scientiam et perfectam comprehensionem. 4. Ac mihi quidem ea²⁷⁸
videtur esse prima salutaris mutatio, quae fit a gentibus ad fidem,
ut prius dixi; secunda autem, quae est a fide ad cognitionem.
Hacc vero, desinens in caritatem, amicum reddit cognoscentem²⁷³
361

σκον τῷ γιρνωσκομένῳ παρίστησιν. 5. Καὶ τάχα δ τοιοῦτος ἐνθένδε ἥδη προλαβὼν ἔχει τὸ ἵσαγγελος εἶναι.

⁵³² 7, 12, 78, 7. Ἡ δικαιοσύνη διπλῇ, ἡ μὲν δι' ἀγάπην, ἡ δὲ ⁴³⁴ διὰ φόβον. 79, 1. Εἴρηται τοῦν· «Ο φόβος τοῦ Κυρίου ἄγνὸς διαμένων εἰς αἰώνα αἰώνος» [Ps 18, 10]. Οἱ τὰρ ἐκ φόβου εἰς πίστιν καὶ δικαιοσύνην ἐπιστρέφοντες εἰς αἰώνα διαμένουσιν. Αὐτίκα ἀποχὴν κακῶν ἐργάζεται δ φόβος.

⁴⁶ 7, 17, 107, 3. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀρα φανερὸν οἶμαι γετε- ⁴³⁵ ⁵⁰ νῆσθαι μίαν εἶναι τὴν ἀληθῆ ἐκκλησίαν τὴν τῷ ὅντι ἀρχαίαν, εἰς ἣν οἱ κατὰ πρόθεσιν δίκαιοι ἐγκαταλέγονται. . . . 4. Τῇ τοῦν τοῦ ἐνὸς φύσει συγκληροῦται ἐκκλησία ἡ μία, ἣν εἰς πολλὰς κατατέμνειν βιάζονται αἱρέσεις.

„Quis dives salvetur?“

⁵⁴ C. 21, n. 3. Οὐδὲ τῶν καθευδόντων καὶ βλακευόντων ἐστὶν ⁴³⁶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οἱ «βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν» [Mt 11, 12]. . . . 4. Τοιγάρτοι τούτων ἀκούσας δ μακάριος Πέτρος, δ ἐκλεκτός, δ ἔξαιρετος, δ πρώτος τῶν μαθητῶν, ὑπὲρ οὗ μόνου καὶ ἔαυτού τὸν φόρον δ σωτήρ ἐκτελεῖ, τοχέως ἥρπασε καὶ συνέβαλε τὸν λόγον. 5. Καὶ τί φησιν; «Ίδε ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἡκολουθήσαμέν σοι» [Mt 19, 27; Mc 10, 28].

⁵⁹⁴ 33, 2. Σὺ μὲν μὴ κρίνε, τίς ἀξιος καὶ τίς ἀνάξιος· ἐνδέχεται ⁴³⁷ τάρ σε διαμαρτεῖν περὶ τὴν δόξαν· ὡς ἐν ἀμφιβόλῳ δὲ τῆς

cognito. 5. Et fortasse, qui est eiusmodi, iam anticipavit ut sit similis angelis.

⁵³² 7, 12, 78, 7. Iustitia est duplex, una quidem propter cari- ⁴³⁴ ⁵³¹ tatem, altera vero propter metum. 79, 1. Dictum quidem certe est: *Timor Domini castus, permanens in saeculum saeculi;* qui enim convertuntur a timore ad fidem et iustitiam, permanent in saeculum; iam vero abstinentiam a malis operatur timor.

⁴⁶ 7, 17, 107, 3. Ex dictis manifestum esse existimo unam esse ⁴³⁵ ⁵⁰ veram ecclesiam, eam quae vere est antiqua, in cuius catalogum referuntur ii, qui sunt iusti ex proposito. . . . 4. In unius ergo naturae sortem cooptatur ecclesia, quae est una, quam conantur haereses in multas discindere.

⁵⁴ 21, 3. Nec dormientium et in deliciis agentium est regnum ⁴³⁶ caelorum; sed *violentī rapiunt illud.* . . . 4. Itaque cum haec audisset beatus Petrus, electus ille et eximius, primus ille discipulorum, pro quo uno et se ipso salvator tributum pendit; sermonem confessim rapuit viisque eius comprehendit. 5. Quid vero ait? *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te.*

⁵⁹⁴ 33, 2. Tu quidem noli iudicare quis dignus aut indignus sit; ⁴³⁷ fieri enim potest, ut opinione tua erres. Sic vero in proclivi cum

434. CB 3, 56; MG 9, 509.

435. CB 3, 76; MG 9, 552.

436. CB 3, 173; MG 9, 625.

437. CB 3, 181; MG 9, 637.

ἀγνοίας ἄμεινον καὶ τοὺς ἀναξίους εὖ ποιεῖν διὰ τοὺς ἀξίους ἡ φυλασσόμενον τοὺς ἡσον ἀγαθούς μηδὲ τοῖς σπουδαίοις περιπεσεῖν. 3. Ἐκ μὲν γὰρ τοῦ φείδεσθαι καὶ προσποιεῖσθαι δοκιμάζειν τοὺς εὐλόγως ἡ μὴ τευχομένους ἐνδέχεται σε καὶ θεοφιλῶν ἀμελῆσαι τιναν, οὗ τὸ ἐπιτίμιον κόλασις ἔμπυρος αἰώνιος.

- 438 42, 2. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ τυράννου τελευτήσαντος ἀπὸ τῆς⁶⁰ Πάτμου τῆς νήσου μετῆλθεν [δο]ιωάννης³⁹ ἐπὶ τὴν Ἔφεσον, ἀπήει παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἔθνων, δπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσαν, δπου δὲ δλας ἐκκλησίας⁵⁵⁴ ἀρμόσαν, δπου δὲ κλῆρον ἔνα γέ τινα κληρώσαν τῶν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος σημαινομένων.

Fragmента.

- 439 *Hypothyposes.* Frigm. apud Eus., H. E. 6, 14. Ὁ Κλήμης¹⁴ . . . περὶ τῆς τάξεως τῶν εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθειται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. Προτεράφ-17 θαι ἔλεγεν τῶν εὐαγγελίων τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας, τὸ δὲ κατὰ Μάρκον ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. Τοῦ Πέτρου 18 δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύζαντος τὸν λόγον καὶ Πνεύματι τὸ εὐαγγέλιον ἔξειπόντος, τοὺς παρόντας, πολλοὺς ὅντας, παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ώς ἀν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόρρωθεν καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιή-

sit error, melius erit ut et indignis benefacias propter dignos, quam ut, dum caves indignos, ne in eos quidem qui bene merentur incidas. 3. Dum enim nimia cautione uteris viderisque probare, quinam merito necne accepturi sint, contingit ut Dei amicos colere neglegas; cuius neglectus poena aeternum ignis supplicium exsistit.

- 438 42, 2. Cum [Ioannes] post tyranni obitum e Patmo insula Ephesum⁶⁰ rediisset, vicinas quoque gentes rogatus visebat, partim quidem³⁹ episcopos constitueret, partim vero ut integras ecclesias disponeret⁵⁵⁴ ac formaret, partim etiam ut unumquemque eorum, quos Spiritus designaret, in clerum cooptaret.

- 439 Frigm. apud Eus., H. E. 6, 14. Clemens . . . traditionem¹⁴ quamdam de ordinē evangeliorum, quam a vetustioribus presbyteris acceperat, refert in hunc modum. Dicebat ex evangelīis prius scripta esse illa, quae seriem generis dominici continent. Marci¹⁷ autem evangelium ex huiusmodi occasione scriptum fuisse: cum¹⁸ Petrus in urbe Roma verbum Dei publice praedicasset et Spiritu Sancto afflatus evangelium promulgasset, multi qui aderant Marcum cohortati sunt, utpote qui Petrum iamdudum sectatus fuisset et dicta eius memoria teneret, ut quae ab apostolo praedicata erant conscriberet. Marcus igitur evangelium composuit iisque qui illud

438. CB 3, 188; MG 9, 648.

439. CB 3, 197; Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 550; MG 9, 749; 20, 552.

σαντα δὲ τὸ εὐαγγέλιον μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ· ὅπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον προτρεπτικῶς μήτε κωλῦσαι μήτε ²⁰ προτρέψασθαι. Τὸν μέντοι Ἰωάννην ἔσχατον, συνιδόντα δῆτι τὰ σωματικὰ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων, Πνεύματι θεοφορηθέντα πνευματικὸν ποιῆσαι εὐαγγέλιον.

⁷⁵ *Hypotyposes*. Frigm. apud. Eus., H. E. 6, 14. Καὶ τὴν 440 πρὸς Ἐβραίους δὲ ἐπιστολὴν Παύλου μὲν εἶναι φησιν [δὲ Κλήμης], τεγράφθαι δὲ Ἐβραίοις Ἐβραϊκῇ φωνῇ. Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα ἐκδοῦναι τοῖς Ἑλλησιν, ὅθεν τὸν αὐτὸν χρώτα εὑρίσκεσθαι κατὰ τὴν ἐρμηνείαν ταύτης τε τῆς ἐπιστολῆς καὶ τῶν Πράξεων.

⁵⁹⁸ *Adumbrationes in I Petr.* 1, 3. Decebat numquam reverti 441 secundo ad corpus animam in hac vita, neque iuštam, quae angelica facta est, neque malignam, ne iterum occasionem peccandi per susceptionem carnis accipiat; in resurrectione autem utramque in corpus reverti. Coniunguntur enim sibimet invicem iuxta genus proprium, secundum compositionem alterius se quadam congruentia coaptantes sicut sagena vel aedificatio lapidum.

¹⁵² *Adumbrationes in I Io.* 1, 1. Cum dicit [Ioannes]: *Quod 442 erat ab initio* [1 Io 1, 1], generationem tangit sine principio Filii cum Patre simul exstantis. „Erat“ ergo verbum aeternitatis significativum est non habentis initium, sicut etiam Verbum ipsum (hoc est Filius) quod secundum aequalitatem substantiae unum cum Patre consistit, sempiternum est et infectum: *Quod semper erat Verbum, significatur dicendo: In principio erat Verbum* [Io 1, 1].

ORIGENES, 185/6—254/5.

Περὶ ἀρχῶν, ca 230.

⁷⁹ L. 1, Praef., n. 2. Cum multi sint qui se putant sentire 443 ⁸⁰ quae Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus

ab ipso rogabant impertiit. Quod cum Petrus comperisset, nec ²⁰ prohibuit omnino rem fieri, nec ut fieret incitavit. At Ioannes omnium postremus, cum videret in aliorum evangeliis ea, quae ad corpus Christi pertinent, tradita esse, ipse divino Spiritu afflatus spirituale evangelium familiarium suorum rogatu conscripsit.

⁷⁵ Frigm. apud Eus., H. E. 6, 14. Et epistulam ad Hebreos 440 Pauli esse dicit [Clemens], scriptam autem esse Hebraeis hebraico sermone. Lucam vero studio eam transtulisse et dedisse Graecis; unde eundem stilum inveniri in ista translatione atque in Actibus.

440. CB 3, 201; Eus. 2, 550; MG 9, 748; 20, 549.

441. CB 3, 203; MG 9, 729. 442. CB 3, 210; MG 9, 734.

443. CB 5 (ed. P. Koetschau, 1913), 8; MG 11, 116.

sentiant, servetur vero ecclesiastica praedicatio per successionis ordinem ab apostolis tradita et usque ad praesens in ecclesiis permanens, illa sola credenda est veritas, quae in nullo ab ecclesiastica et apostolica traditione discordat.

444 1, Praef., 3. Illud autem scire oportet, quoniam sancti ⁸³ apostoli, fidem Christi praedicantes, de quibusdam quidem quaecumque necessaria crediderunt omnibus creditibus, etiam his qui pigriores erga inquisitionem divinae scientiae videbantur, manifestissime tradiderunt, rationem scilicet assertionis eorum relinquentes ab his inquirendam, qui Spiritus dona excellentia mererentur et praecipue sermonis, sapientiae et scientiae gratiam per ipsum Sanctum Spiritum percepissent; de aliis vero dixerunt quidem quia sint; quomodo autem aut unde sint siluerunt, profecto ut studiosiores quique ex posteris suis qui amatores essent sapientiae, exercitium habere possent, in quo ingenii sui fructum ostenderent, hi videlicet qui dignos se et capaces ad recipiendam sapientiam praepararent.

445 1, Praef., 4. Species vero eorum quae per praedicationem ⁸⁰ apostolicam manifeste traduntur istae sunt. Primo quod unus ¹⁸⁸ est Deus qui omnia creavit atque composuit, quique, cum ¹⁸⁹ nihil esset, esse fecit universa, . . . et quod hic Deus in no-³⁷³ vissimis diebus, sicut per prophetas suos ante promiserat, misit Dominum Iesum Christum . . . Ipse, qui venit, ante omnem ³⁷⁴ creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset, *per ipsum* namque *omnia facta sunt* [Ia 1, 3], novissimis temporibus se ipsum exinaniens homo factus est, incarnatus est, cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat, Deus. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens, quod natum ex virgine et Spiritu Sancto est. Et quoniam hic Jesus Christus natus et passus est in veritate, et ⁴⁰⁰ non per phantasiam, communem hanc mortem vere mortuus; vere enim et a mortuis resurrexit, et post resurrectionem conversatus cum discipulis suis assumptus est. Tum deinde honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum ¹⁴¹ Sanctum. In hoc non iam manifeste discernitur, utrum natus an innatus vel Filius etiam ipse Dei habendus sit necne.

446 1, Praef., 5. Post haec iam quod anima substantiam vitam-⁵⁸⁶ que habens propriam, cum ex hoc mundo discesserit, pro suis meritis dispensabitur, sive vitae aeternae ac beatitudinis hereditate potitura, si hoc ei sua gesta praestiterint, sive igni ⁵⁹⁴ aeterno ac suppliciis mancipanda, si in hoc eam scelerum culpa detorserit; sed et quia erit tempus resurrectionis mor-⁶⁰⁰ tuorum, cum corpus hoc, quod nunc *in corruptione seminatur*,

444. CB 5, 9; MG 11, 116.
446. CB 5, 11; MG 11, 118.

445. CB 5, 9; MG 11, 117.

surget in incorruptione, et quod seminatur in ignominia, surget 221 in gloria [1 Cor 15, 42]. Est et illud definitum in ecclesiastica praedicatione, omnem animam rationabilem esse liberi arbitrii 210 et voluntatis; esse quoque ei certamen adversum diabolum et angelos eius contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendant, nos vero, si recte consulteque vivamus, ab huiuscemodi labore exuere nos conemur. Unde et consequens est intellegere non nos necessitati esse subiectos, ut omnimodo, etiamsi nolimus, vel mala vel bona agere 209 cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse 334 possint aliquae virtutes ad peccatum, et aliae iuvare ad salutem; non tamen necessitate cogimur vel recte agere vel male; quod fieri arbitrantur hi qui stellarum cursum et motus causam dicunt humanorum esse gestorum, non solum eorum, quae extra arbitrii accidunt libertatem, sed et eorum, quae in nostra 224 sunt posita potestate. De anima vero, utrum ex seminis traduce ducatur, ita ut ratio ipsius vel substantia inserta ipsis corporalibus seminibus habeatur, an vero aliud habeat initium, et hoc ipsum initium si genitum est aut non genitum, vel certe si extrinsecus corpori inditur necne: non satis manifesta praedicatione distinguitur.

196 1, Praef., 7. Est praeterea et illud in ecclesiastica praedicatione, quod mundus iste factus sit et a certo tempore coeperit, et sit pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, iam non pro manifesto multis innotuit. Non enim evidens de his in ecclesiastica praedicatione sermo profertur. 447

198 1, Praef., 10. Est etiam illud in ecclesiastica praedicatione, 448 esse angelos Dei quosdam et virtutes bonas qui ei ministrant ad salutem hominum consummandam; sed quando isti creati sint vel quales aut quomodo sint, non satis in manifesto distinguitur.

354 1.. 1, c. 1, n. 3. Sed et cum de Spiritu Sancto multi sancti 449 357 participant, non utique corpus aliquod intellegi potest Spiritus Sanctus, quod divisum in partes corporales percipiat unusquisque sanctorum, sed virtus profecto sanctificans est; cuius participium habere dicuntur omnes, qui per eius gratiam sanctificari meruerint.

108 1, 1, 5. Dicimus secundum veritatem quidem Deum in- 450 comprehensibilem esse atque inaestimabilem. Si quid enim illud est, quod sentire vel intellegere de Deo potuerimus, multis longe modis cum meliorem esse ab eo quod sensimus, necesse est credi.

447. CB 5, 14; MG 11, 119.
449. CB 5, 18; MG 11, 122.

448. CB 5, 16; MG 11, 120.
450. CB 5, 20; MG 11, 124.

451 1, 1, 6. Quia ergo mens nostra ipsum per se ipsam Deum sicut est non potest intueri, ex pulchritudine operum et decorum creaturarum parentem universitatis intellegit. Non ergo corpus aliquod aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis natura simplex, nihil omnino in se adiunctionis admittens, uti ne inaius aliquid et inferius in se habere credatur, sed ut sit ex omni parte πονάς, et, ut ita dicam, ἐνάς, et mens, ac fons ex quo initium totius intellectualis naturae vel mentis est.

452 1, 1, 8. Ioannes in evangelio dicens: *Deum nemo vidit*¹⁰⁵ *umquam* [Io 1, 18], manifeste declarat omnibus qui intellegere possunt, quia nulla natura est cui visibilis sit Deus; non quasi qui visibilis quidem sit per naturam, et velut fragilioris creaturae evadat atque excedat aspectum, sed quoniam naturaliter videri impossibile est. Quodsi requiras a me, quid etiam de ipso Unigenito sentiam, si ne ipsi quidem visibilem dicam naturam Dei, quae naturaliter invisibilis est, non tibi statim vel impium videatur esse vel absurdum: rationem quippe dabimus consequenter. <Sicut enim incongruum est dicere, quod possit Filius videre Patrem, ita inconveniens est opinari, quod Spiritus Sanctus possit videre Filium.>¹ Aliud est videre, aliud cognoscere; videri et videre corporum res est, cognosci et cognoscere intellectualis naturae est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre nec de Filio sentendum est.

453 1, 2, 1. Primo illud nos scire oportet, quod alia est in Christo deitatis eius natura, quod est unigenitus Filius Patris, et alia humana natura quam in novissimis temporibus pro dispensatione suscepit.

454 1, 2, 10. Quemadmodum pater non potest esse quis, si filius non sit, neque dominus esse quis potest sine possessione vel servo: ita ne omnipotens quidem Deus dici potest, si non sint in quos exerceat potentatum; et ideo ut omnipotens ostendatur Deus, omnia subsistere necesse est. Nam si quis est qui velit vel saecula aliqua transisse vel spatia, vel quodcumque illud nominare vult, cum nondum facta essent quae facta sunt: sine dubio hoc ostendet, quod in illis vel saeculis vel spatiis omnipotens non erat Deus, et postmodum omnipotens factus est, ex quo habere coepit in quos ageret potentatum; et per hoc videbitur profectum quendam accepisse et ex inferioribus ad meliora venisse; siquidem melius esse non dubitatur esse eum omnipotentem quam non esse.

¹ Haec intra uncos scribit Koetschau in CB, quae ex libello Hieronymi Contra Iohan. Ilieros. 7 (ML 23, 360) desumuntur.

451. CB 5, 21; MG 11, 124.

453. CB 5, 27; MG 11, 130.

452. CB 5, 25; MG 11, 128.

454. CB 5, 41; MG 11, 138.

110 1, 3, 1. De Deo quidem Patre quanvis digne proloqui 455
nemo valeat, tamen possibile est intellectum aliquem capi ex
occasione visibilium creaturarum et ex his quae humana mens
naturaliter sentit.

602 1, 6, 1. Quae quidem etiam a nobis cum magno metu 456
et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus
quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque
a nobis in superioribus est quae sint de quibus manifesto
dogmate terminandum sit, quod et pro viribus fecisse nos
puto, cum de Trinitate loqueremur. De his vero disputandi
specie magis quam definiendi, prout possumus, exercemur.
Finis ergo mundi et consummatio dabitur, cum unusquisque
pro merito peccatorum etiam poenis subicietur; quod tempus
Deus solus agnoscit, quando unusquisque quod meretur ex-
pendet. In unum sane finem putamus quod bonitas Dei per
Christum suum universam revocet creaturam, subactis ac sub-
ditis etiam inimicis.

602 1, 6, 3. Iam vero si aliqui ex his ordinibus, qui sub prin- 457
cipatu diaboli agunt ac malitia eius obtemperant, poterunt
ali quando in futuris saeculis converti ad bonitatem, pro eo
quod inest in ipsis liberi facultas arbitrii; an vero permanens
et inveterata malitia velut in naturam quamdam ex consuetudine
convertatur, etiam tu qui legis probato, si omnimodis neque
in his quae videntur temporalibus saeculis neque in his quae
non videntur et aeterna sunt, penitus pars ista ab illa etiam
finali unitate ac convenientia discrepabit. Interim tamen tam
in his quae videntur et temporalibus saeculis quam in illis
quae non videntur et aeterna sunt, omnes isti pro ordine,
pro ratione, pro modo et meritorum dignitatibus dispensantur;
ut in primis alii, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis
temporibus et per maiora ac graviora supplicia necnon et
diuturna ac multis, ut ita dicam, saeculis tolerata asperioribus
emendationibus reparati et restituti eruditionibus primo angelicis,
tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, ut sic per
singula ad superiora provecti usque ad ea, quae sunt invisibilia
et aeterna, perveniant, singulis videlicet quibusque caelestium
virtutum officiis quadam eruditionum specie peragratis.

235 2, 1, 3. Quomodo enim in Deo vivimus, et movemur, et 458
sumus [Act 17, 28], nisi quod virtute sua universum constringit
et continet mundum? Quomodo autem caelum sedes Dei est,
et terra scabellum pedum eius, sicut salvator ipse pronuntiat,
nisi quia et in caelo et in terra virtus eius replet universa,
sicut et dicit: *Nonne caelum et terram ego repleo, dicit Do-
minus?* [Ier 23, 24.]

455. CB 5, 49; MG 11, 147.
457. CB 5, 83; MG 11, 169.

456. CB 5, 78; MG 11, 165.
458. CB 5, 108; MG 11, 184.

459 2, 1, 4. Nescio quomodo tanti et tales viri ingenitam, id est, non ab ipso Deo factam conditorem omnium putaverunt, sed fortuitam quamdam eius naturam virtutemque dixerunt. Et miror quomodo isti culpent eos, qui vel opificem Deum vel providentiam huius universitatis negant et impie eos sentire arguunt, quod tantum mundi opus arbitrentur sine opifice vel provisore constare; cum ipsi quoque similem culpam impietatis incurant, ingenitam dicentes esse materiam Deoque ingenito coaeternam.

460 2, 6, 3. Neque rursum anima illa [Christi], utpote substantia rationabilis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut superius diximus, velut in Verbum et sapientiam et veritatem tota iam cesserat. Unde et merito pro eo quod vel tota esset in Filio Dei vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur; et rursum Dei Filius, per quem omnia creata sunt, Iesus Christus, et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura, quae mortem utique recipere poterat; et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis praedicatur. Et hac de causa per omnem scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinae nuncupationis insignibus decoratur. Magis enim de hoc quam de ullo alio dici potest quod scriptum est, quia *erunt ambo in carne una, et iam non sunt duo, sed caro una* [Gn 2, 24; Mc 10, 8]. Magis enim Verbum Dei cum anima in carne una esse, quam vir cum uxore, putandus est.

461 2, 6, 5. Naturam quidem animae illius [Christi] hanc fuisse quae est omnium animarum, non potest dubitari; alioquin nec dici anima potuit, si vere non fuit anima. Verum quoniam boni malique eligendi facultas omnibus praesto est, haec anima, quae Christi est, ita elegit diligere iustitiam, ut pro immensitate dilectionis inconvertibiliter ei atque inseparabiliter inhaereret, ita ut propositi firmitas et affectus immensitas et dilectionis inexstinguibilis calor omnem sensum conversionis atque immutationis abscideret, ut, quod in arbitrio erat positum, longi usus affectu iam versum sit in naturam: ita et fuisse quidem in Christo humana et rationabilis anima credenda est, et nullum sensum vel possibilitatem eam putandum est habuisse peccati. 6.... Illa anima quae, quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in sapientia, semper in Deo posita est, omne quod agit, quod sentit, quod intellegit, Deus est; et ideo nec convertibilis aut mutabilis dici potest, quae inconvertibilitatem

459. CB 5, 110; MG 11, 185.
461. CB 5, 144; MG 11, 213.

460. CB 5, 142; MG 11, 211.

ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possedit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis Verbi Dei putandus est pervenisse; in hac autem anima ignis ipse divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad ceteros calor aliquis venerit.

193 2, 9, 6. Bonum esse et iustum et omnipotentem Deum 462
creatorem universorum, quibus valuimus ex divinis scripturis assertionibus in superioribus frequenter ostendimus. Hic cum in principio crearet ea, quae creare voluit, id est, rationabiles naturas, nullam habuit aliam creandi causam nisi se ipsum, id est, bonitatem suam.

603 2, 10, 4. Invenimus namque in Isaia propheta designari 463
uniuersusque proprium esse ignem quo punitur; ait enim:
Ambulate in lumine ignis vestri et in flamma quam accendistis
vobis met ipsis [Is 50, 11]. Per quos sermones hoc videtur indicari, quod unusquisque peccatorum flammatum sibi ipse proprii ignis accendat, et non in aliquem ignem qui antea iam fuerit accensus ab alio, vel ante ipsum substiterit, demergatur. Cuius ignis esca atque materia sunt nostra peccata, quae ab apostolo Paulo ligna et faenum et stipula nominantur. Et arbitror quod, sicut in corpore escae abundantia et qualitas vel quantitas cibi contraria febres generat, et febres diversi vel modi vel temporis secundum eam mensuram, qua intemperies collecta materiam suggesserit ac fomitem febrium, quae materiae qualitas ex diversa intemperie congregata causa vel acerbioris morbi vel prolixioris existit; ita anima cum multitudinem malorum operum et abundantiam in se congregaverit peccatorum, competenti tempore omnis illa malorum congregatio effervescit ad supplicium atque inflammatur ad poenas; cum etiam mens ipsa vel conscientia per divinam virtutem omnia in memoriam recipiens, quorum in semetipsa signa quaedam ac formas, cum peccaret, expresserat, et singulorum quae vel foede ac turpiter gesserat vel etiam impie commiserat, historiam quamdam scelerum suorum ante oculos videbit expositam; tunc et ipsa conscientia propriis stimulis agitatur atque compungitur et sui ipsa efficitur accusatrix et testis.

603 2, 10, 6. Si enim ad corporis sanitatem pro his vitiis, quae 464
per escam potumque collegimus, necessariam habemus interdum austerioris ac mordacioris medicamenti curam, nonnumquam vero, si id vitii qualitas depoposcerit, rigore ferri et sectionis asperitate indigemus; quodsi et haec supergressus fuerit morbi modus, ad ultimum conceptum vitium etiam ignis exurit: quanto magis intellegendum est medicum nostrum Deum volentem diluere vitia animarum nostrarum, quae ex peccatorum et

462. CB 5, 169; MG 11, 230.

463. CB 5, 177; MG 11, 236.

464. CB 5, 179; MG 11, 238.

scelerum diversitate collegerant, uti huiuscemodi poenalibus curis, insuper etiam ignis inferre supplicium his qui sanitatem animae perdiderunt? . . . Si qui ergo ex otio de omni scriptura congreget omnes languorum commemorationes, quae in combinatione peccatoribus velut corporearum aegritudinum appellationibus memorantur, inveniet quod animarum vel vitia vel supplicia per haec figuraliter indicentur.

465 3, 1, 18. Οὐκ ἀρκεῖ τὸ ἀνθρώπινον θέλειν πρὸς τὸ τυχεῖν ³²⁹ τοῦ τέλους, οὐδὲ τὸ τῶν οἰονεὶ ἀθλητῶν τρέχειν πρὸς τὸ καταλαβεῖν «τὸ βραβεῖον τῆς ἀνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» [Phil 3, 14]. Θεοῦ τὰρ συμπαρισταμένου ταῦτα ἀνύεται.... Καὶ τὸ τοὺς καρποὺς πλήρεις τεγονέναι, οὐκ ἀν εὔσεβῶς λέτοιμεν ἔργον εἶναι τοῦ γεωργοῦ ἢ ἔργον τοῦ ποτίσαντος [cf. 1 Cor 3, 6], ἀλλ' ἔργον τοῦ Θεοῦ· οὕτω καὶ ἡ ἡμετέρα τελείωσις οὐχὶ μηδὲν ἡμῶν πραξάντων γίνεται, οὐ μὴν ἀφ' ἡμῶν ἀπαρτίζεται, ἀλλὰ Θεὸς τὸ πολὺ ταύτης ἐνεργεῖ.

466 3, 3, 5. Illud quoque consequenter requirendum puto, ex ²²³ quibus causis humana anima nunc quidem a bonis, nunc autem moveatur a malis. . . . Ut mihi videtur, non aliter poterit responderi, ita ut absque omni iniustitiae culpa divina providentia demonstretur, nisi priores quaedam fuisse iis causae dicantur, quibus, antequam in corpore nascerentur animae, aliquid culpae contraxerint in sensibus vel motibus suis, pro quibus haec merito pati a divina providentia iudicatae sint. Liberi namque arbitrii semper est anima, etiam cum in cor- ²²¹ pore hoc, etiam cum extra corpus est.

467 3, 4, 1. In qua re [tentatione] consequenter arbitror re- ²¹⁹ quirendum, si in nobis, id est, hominibus, qui ex anima constamus et corpore ac spiritu vitali, est etiam aliud aliquid, quod incitamentum habeat proprium et commotionem ad malum provocantem; sicut haberi a quibusdam quaestio solet huiusmodi: utrumnam velut due animae in nobis dicendae sunt, una quaedam divinior et caelestis, et alia inferior; an vero ex hoc ipso quod corporibus inhaeremus (quae corpora secundum propriam quidem naturam mortua sunt et penitus ex anima, quia ex nobis, id est, ex animabus, corpus materiale

465 3, 1, 18. Non sufficit humana voluntas ad consequendum finem, ³²⁹ neque cursus, more athletarum, ad accipendum *bravium supernae invocationis Dei in Christo Iesu*. Deo enim cooperante illa perficiuntur. . . . Quod fructus uberes fiant, non sic diceremus opus esse agricolae vel opus rigantis, sed opus Dei; sic et nostra perfectio nec nobis nihil agentibus fit, nec tamen a nobis consummatur, sed Deus multum ex ea operatur.

465. CB 5, 232; MG 11, 289.
467. CB 5, 263; MG 11, 319.

466. CB 5, 261; MG 11, 318.

vivificatur, quod utique contrarium est et inimicum spiritui), trahimur et provocamur ad haec mala quae corpori grata sunt.

602 3, 6, 6. In hunc ergo statum [gloriae] omnem hanc nostram 468 substantiam corporalem putandum est perducendam, tunc cum omnia restituentur ut unum sint, et cum Deus fuerit omnia in omnibus. Quod tamen non ad subitum fieri, sed paulatim et per partes intellegendum est, infinitis et immensis labentibus saeculis, cum sensim et per singulos emendatio fuerit et correctio prosecuta, praecurrentibus aliis et velociore cursu ad summa tendentibus, aliis vero proximo quoque spatio in sequentibus, tum deinde aliis longe posterius, et sic per multos et innumeros ordines proficientium et Deo se ex inimicis reconciliantium pervenitur usque ad novissimum inimicum, qui dicitur mors, ut etiam ipse destruatur, ne ultra sit inimicus. Cum ergo restitutae fuerint omnes rationabiles animae in 610 huiuscmodi statum, tunc etiam natura huius corporis nostri in spiritualis corporis gloriam perducetur. Sicut enim de rationalibus naturis videmus non alias esse quae pro peccatis in indignitate vixerint, et alias quae pro meritis ad beatitudinem invitatae sint, sed has easdem, quae antea fuerant peccatrices, conversas postmodum et Deo reconciliatas videmus ad beatitudinem revocari; ita etiam de natura corporis sentiendum est, quod non aliud corpus est quo nunc in ignobilitate et in corruptione et in infirmitate utimur, et aliud erit illud quo in incorruptione et in virtute et in gloria utemur; sed hoc idem abiectis his infirmitatibus in quibus nunc est, in gloriam transmutabitur spiritale effectum, ut, quod fuit indignitatis vas, hoc ipsum expurgatum fiat vas honoris et beatitudinis habitaculum. In quo statu etiam permanere semper et immutabiliter creatoris voluntate credendum est, fidem rei faciente sententia apostoli Pauli dicentis: *Domum habemus non manufactam, aeternam in caelis* [2 Cor 5, 1].

77 4, 2, 4 (11). Οὐκοῦν τριχῶς ἀπογράφεσθαι δεῖ εἰς τὴν 469 ἔαυτοῦ ψυχὴν τὰ τῶν ἀτίων γραμμάτων νοήματα· ἵνα δὲ μὲν ἀπλούστερος οἰκοδομῆται ἀπὸ τῆς οίονεὶ σαρκὸς τῆς γραφῆς, οὕτως ὄνομαζόντων ἡμῶν τὴν πρόχειρον ἐκδοχὴν· δὲ ἐπὶ ποσὸν ἀναβεβηκύς, ἀπὸ τῆς ὥσπερεὶ ψυχῆς αὐτῆς· δὲ

77 4, 2, 4 (11). Tripliciter ergo describere oportet in anima sua 469 unumquemque divinarum intelligentiam litterarum, id est, ut simpliciores quique aedificentur ab ipso, ut ita dixerim, corpore scripturarum: sic enim appellamus communem istum intellectum; si qui vero aliquantum iam proficere coeperunt, ab ipsa quasi

τέλειος καὶ δμοιος τοῖς παρὰ τῷ ἀποστόλῳ λεγομένοις· «Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰώνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰώνος τούτου, τῶν καταργουμένων, κτλ.» [1 Cor 2, 6 7], ἀπὸ τοῦ πνευματικοῦ νόμου σκιὰν περιέχοντος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν.

470 4, 4, 1 (28). Non enim dicimus, sicut haeretici putant,¹⁵⁷ partem aliquam substantiae Dei in Filium versam, aut ex nullis substantibus Filium procreatum a Patre, id est extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit; sed, absciso omni sensu corporeo, ex invisibili et incorporeo Deo Verbum et sapientiam genitam dicimus absque ulla corporali passione, velut si voluntas procedat e mente. . . . Hoc autem ipsum quod dicimus, quia numquam fuit quando non fuit, cum venia audiendum est. Nam et haec ipsa nomina temporalis vocabuli significantiam gerunt, id est quando vel numquam; supra¹⁵⁸ omne autem tempus et supra omnia saecula et supra omnem aeternitatem intellegenda sunt ea, quae de Patre et Filio et Spiritu Sancto dicuntur. Haec enim sola Trinitas est, quae omnem sensum intelligentiae non solum temporalis, verum etiam aeternalis excedit. Cetera vero, quae sunt extra Trinitatem, in saeculis et in temporibus metienda sunt.

In Genesim commentarii, ca 231.

471 Τομ. 3, n. 6. Ἐπιβάλλων δὲ Θεὸς τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας,¹⁵⁹ οὐδενὸς ἀναιτίως γινομένου, ἐπιπορεύεται τῷ νῦν ἔκαστον τῶν ἐσομένων, ὅρῶν δὲ, ἐπεὶ τόδε γέγονε, τόδε ἔπειται· ἐὰν δὲ γένηται τόδε τὸ ἐπόμενον, τόδε ἀκολουθεῖ, οὐ δὲ ὑποστάντος τόδε ἔσται· καὶ οὕτω μέχρι τέλους τῶν πραγμάτων ἐπιπορεύθείς, οἶδεν δὲ ἔσται, οὐ πάντως ἔκαστω τῶν γινωσκομένων¹⁶⁰ αἴτιος τοῦ αὐτὸῦ συμβῆναι τυγχάνων.

anima scripturae aedificantur; qui vero perfecti sunt et similes his de quibus apostolus dicit: *Sapientiam autem loquimur inter perfectos, sapientiam autem non huius mundi, neque principum huius saeculi, qui destruuntur, etc.*, hi tales ab ipsa spiritali lege, quae umbram habet futurorum bonorum.

471 3, 6. Aggrediens Deus initium facturae mundi, quia nihil sine¹⁶¹ causa fit, percurrit mente unumquodque futurorum, videns quod quando hoc factum est, hoc sequitur; si autem fiat hoc sequens, hoc comitatur, quo exstante hoc erit; et sic absque fine rerum percurrentes, scit quae erunt, non existens omnino unicuique cognitorum causa cur eveniat.

470. CB 5, 349; MG 11, 402.

471. MG 12, 64; L. (= Lommatzsch) 8, 20.

De oratione, post 231.

⁹⁸ C. 23, n. 3. Ταῦτα ἡγοῦμαι συνεξητακέναι τῷ «Πάτερ ἡμῶν

¹⁰⁰ δὲ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» [Mt 6, 9] ὑπὲρ τοῦ ταπεινὴν περὶ Θεοῦ
ὑπόληψιν τῶν νομιζόντων αὐτὸν εἶναι τοπικῶς ἐν οὐρανοῖς
περιελεῖν καὶ μὴ ἔχειν τίνα ἐν σωματικῷ τόπῳ εἶναι τὸν Θεὸν
(ἐπεὶ τούτῳ ἀκόλουθόν ἐστι καὶ σῶμα αὐτὸν εἶναι) λέγειν, ὃ
ἔπειται δόγματα ἀσεβέστατα, τὸ διαιρετὸν καὶ ὑλικὸν καὶ φθαρ-
τὸν αὐτὸν εἶναι ὑπολαμβάνειν· πᾶν γὰρ σῶμα διαιρετόν ἐστι
καὶ ὑλικὸν καὶ φθαρτόν.

⁵⁶⁰ 28, 4. ⁴⁷³ Ἐστὶ τις χήρας προνοούμενης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας
δόφειλὴ καὶ ἔτέρα διακόνου καὶ ἄλλῃ πρεσβυτέρου, καὶ ἐπισκόπου
δὲ δόφειλὴ βαρυτάτη ἐστίν, ἀπαιτουμένη ὑπὸ τοῦ τῆς δλης
ἐκκλησίας σωτῆρος καὶ ἐκδικουμένη, εἰ μὴ ἀποδιδοῖτο.

28, 8—10. *Quisnam possit et quibus conditionibus peccata remittere,*

v. K 243 *sqq.*

In Lucam homiliae, paulo post 233.

¹⁴ 1. Ecclesia quattuor habet evangelia, haereses plurima: e

²¹ quibus quoddam scribitur secundum Aegyptios, aliud iuxta

²² duodecim apostolos. Ausus fuit et Basilides scribere evan-
gelium, et suo illud nomine titulare. Multi conati sunt scribere,
sed et multi conati sunt ordinare. Quattuor tantum evangelia
sunt probata, e quibus sub persona Domini et Salvatoris nostri
proferenda sunt dogmata. Scio quoddam evangelium, quod
appellatur secundum Thomam, et iuxta Mathiam, et alia plura
legimus, ne quid ignorare videremur, propter eos qui se
putant aliquid scire si ista cognoverint. Sed in his omnibus
nihil aliud probamus nisi quod ecclesia, id est, quattuor
tantum evangelia recipienda.

²⁰⁹ 12. Unicuique duo assistunt angeli, alter iustitiae, alter

²¹⁰ iniquitatis. Si bonae cogitationes in corde nostro fuerint, et

⁹⁸ 23, 3. Illa volui disserere de hoc *Pater noster qui es in caelis,*

¹⁰⁰ ut tollatur humilis de Deo opinio arbitrantium illum esse localiter
in caelis, et ne quis dicat in corporeo loco esse Deum (ad hoc
enim consequitur et illum esse corpus), ex quo sequuntur dogmata
impiissima, divisibilem et materialem et corruptibilem illum esse
opinari, nam omne corpus divisibile est et materiale et corruptibile.

⁵⁶⁰ 28, 4. Est aliquod debitum viduae, cuius ecclesia curam gerit;

item aliud diaconi, aliud presbyteri; episcopi denique debitum
gravissimum est, quod repetitur a totius ecclesiae salvatore et
iudicio vindicatur, ni reddatur.

472. CB 2 (ed. P. Koetschau, 1899), 351; MG 11, 488.

473. CB 2, 377; MG 11, 524. 474. MG 13, 1803; L 5, 87.

475. MG 13, 1829; L 5, 127.

in animo iustitia pullularit, haud dubium quin nobis loquatur angelus Domini. Si vero mala fuerint in nostro corde versata, loquitur nobis angelus diaboli. Quomodo igitur per singulos homines bini sunt angeli, sic opinor et in singulis disparest esse provinciis, ut sint et boni, sint et mali.

476 14. Quemcumque enim de utero effusum marem dixeris,⁴³¹ non sic aperit vulvam matris suae, ut Dominus Iesus, quia omnium mulierum non partus infantis, sed viri coitus vulvam reserat. Matris vero Domini eo tempore vulva reserata est, quo et partus editus, quia sanctum uterum et omni dignatione venerationis venerandum ante nativitatem Christi masculus omnino non tetigit.

477 17. Si peccaverimus, debemus dicere: *Peccatum meum notum feci tibi et iniuriam meam non abscondi; dixi: annuntiabo iniustitiam meam contra me Domino* [Ps 32, 5]. Si enim hoc fecerimus et revelaverimus peccata nostra, non solum Deo, sed et his qui possunt mederi vulneribus nostris atque peccatis, delebuntur peccata nostra ab eo qui ait: *Ecce delebo ut nubem iniurias tuas, et sicut caliginem peccata tua* [Is 44, 22].

In Ioannem commentarii, 228 — post 238.

478 Tom. 1, c. 17 (18), n. 103. Τὸ ἐξ οὐρανοῦ τὸ ἐξ ὑποκειμένης ὄλης, ἀρχὴ παρὰ τοῖς ἀγένητον αὐτὴν ἐπισταμένοις, ἀλλ’ οὐ παρ’ ἡμῖν τοῖς πειθομένοις, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἐποίησεν δὲ Θεός, ως ἡ μήτηρ τῶν ἐπτά μαρτύρων ἐν Μακκαβαϊκοῖς [cf. 2 Mach 7, 28] καὶ δὲ τῆς μετανοίας ἄγγελος ἐν τῷ Ποιμένι ἐδίδαξε.

479 2, 10 (6), 75. Ἡμεῖς μέντοι γε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι¹⁴¹ τυγχάνειν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἀγιον Πνεῦμα, καὶ¹⁵¹ ἀγέννητον μηδὲν ἔτερον τοῦ Πατρὸς εἶναι πιστεύοντες, ως εὐσεβέστερον καὶ ἀληθὲς προσιέμεθα τὸ πάντων διὰ τοῦ Λόγου¹⁸¹ γενομένων τὸ Ἀγιον Πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ¹⁷⁰

478 1, 17 (18), 103. Illud ex quo, tamquam ex materia subiacente,¹⁸⁹ est principium apud eos, qui ingenitam eam esse putant; secus vero apud nos, qui hoc persuasum habemus, quod ex non entibus entia fecit Deus, ut mater illa septem martyrum in Machabaeorum gestis et paenitentiae angelus in Pastore docuit.

479 2, 10 (6), 75. Nos autem, qui tres personas existere credimus,¹⁴¹ Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, et nihil praeter Patrem¹⁵¹ ingenitum esse profiteinur, ut magis pium et ut verum concedimus, cum omnia per Verbum sint, Spiritum Sanctum omnibus esse¹⁸¹₁₇₀

476. MG 13, 1836; L 5, 137.

477. MG 13, 1846; L 5, 130.

478. CB 4 (ed. E. Preuschen, 1903), 22; MG 14, 53.

479. CB 4, 65; MG 14, 128.

τάξει <πρώτον> πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ Χριστοῦ γεγενημένων.

77 10, 5 (4), 19. Οὐ καταγινώσκω δέ που καὶ τὸ ὡς κατὰ τὴν 480 ἴστορίαν ἔτέρως γενόμενον πρὸς τὸ χρήσιμον τοῦ <τού>των μυστικοῦ σκοποῦ μετατιθέναι πας αὐτούς [τοὺς εὐαγγειοστάς], ὥστε εἰπεῖν τὸ ἐν <τῷδε τῷ> τόπῳ γενόμενον ὡς ἐν ἔτέρῳ, ἢ τὸ ἐν τῷδε τῷ καιρῷ ὡς ἐν ἄλλῳ, καὶ τὸ οὕτωστι ἀπαγγελλόμενον μετά τινος παραλλαγῆς αὐτοὺς πεποιηκέναι. Προέκειτο τὰρ αὐτοῖς ὅπου μὲν ἐνεχώρει ἀληθεύειν πνευματικῶς ἀμα καὶ σωματικῶς, ὅπου δὲ μὴ ἐνεδέχετο ἀμφοτέρως, προκρίνειν τὸ πνευματικὸν τοῦ σωματικοῦ, σωζομένου πολλάκις τοῦ ἀληθοῦς πνευματικοῦ ἐν τῷ σωματικῷ, ὡς ἂν εἴποι τις, ψεύδει.

363 19, 23 (6), 152. ‘Ο δὲ ἀποθνήσκων ἐν ταῖς ἀμαρτίαις ἔαυτοῦ, 481 κάν λέγῃ πιστεύειν τῷ Χριστῷ, ὡς πρὸς τὸ ἀληθὲς οὐ πεπίστεικεν αὐτῷ· ἐὰν δὲ λέγηται μὲν πίστις, χωρὶς δὲ ἔργων τυγχάνῃ, νεκρά ἔστιν ἡ τοιαύτη, ὡς ἐν τῇ φερομένῃ Ἰακώβου 291 ἐπιστολῇ ὀνέρνωμεν [cf. Iac 2, 17]. Τίς οὖν ἄρα ἔστιν δι πιστεύων ἢ δι πεπονθώς ἐκ τοῦ διακεῖσθαι κατὰ τὸν λόγον καὶ συμπεφυκέναι αὐτῷ τὸ μὴ ἐμπεσεῖσθαι ἀν, δσον μὲν ἐπὶ τούτοις τοῖς ὅρτοις, εἰς τὰ λεγόμενα πρὸς Θάνατον εἶναι ἀμαρτήματα; [cf. 1 Io 5, 16.]

383 28, 18 (14), 157. Ἀνθρωπος γάρ ἔστιν ἀποθανὼν Ἰησοῦς. 482
392 158. Διὸ καὶ αὐτός φησι. «Νῦν δὲ ζητεῖτε με ἀποκτεῖναι,

praestantiorem, et ordine primum omnium quae a Patre per Verbum sunt.

77 10, 5 (4), 19. Non reprehendo ipsos [evangelistas] aliquo pacto 480 transposuisse ad utilitatem mysticae considerationis id, quod, quantum attinet ad historiam, alio modo factum fuerat, ita ut quod hoc loco factum fuerat, tamquam in alio gestum sit, narrarent, vel quod uno tempore, tamquam in alio, et illud quod uno modo pronuntiatum fuerat, cum quadam alteratione referrent. Propositum enim illis erat verba narrare, et spiritualiter et corporaliter, ubi liceret; ubi autem non contingebat utrumque, rem praeferre spiritualē rei corporeae, servata saepe veritate spirituali in corporali, ut aliquis diceret, mendacio.

363 19, 23 (6), 152. Qui moritur in peccatis suis, etsi dicat se 481 credere Christo, revera non credit illi; nam etsi dicatur fides, sine operibus autem exsistat, mortua est talis fides, ut legimus in 291 epistula quae Iacobi nomine circumfertur. Quis est igitur credens nisi ille, qui eo pervenit, ut non incidat, secundum haec verba, in peccata quae dicuntur esse ad mortem, quia affectus est iuxta rationem et coaluit cum ea?

383 28, 18 (14), 157. Iesus, qui mortuus est, homo est. 158. Quo- 482
392 circa ipse etiam inquit: *Nunc autem quaeritis me interficere,*

480. CB 4, 175; MG 14, 313.
482. CB 4, 412; MG 14, 720.

481. CB 4, 325; MG 14, 569.

ἀνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν λελάληκα» [Io 8, 40]. 159. Καὶ ἐπεὶ ἄνθρωπος μέν ἔστιν ὁ ἀπόθανών, οὐκ ἦν δὲ ἄνθρωπος ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ σοφία καὶ εἰρήνη καὶ δικαιοσύνη, καὶ περὶ οὗ γέτραπται· «Θεός ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]· οὐκ ἀπέθανεν ὁ Θεός Λόγος καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ δικαιοσύνη· ἀνεπίδεκτος γὰρ ἡ «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως» [Col 1, 15], θανάτου. 160. ‘Υπέρ τοῦ λαοῦ δὲ ἀπέ-⁴¹⁹ θανεν οὐτος ὁ ἄνθρωπος, τὸ πάντων ζώων καθαρώτερον,³⁹⁸ δστις τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἥρεν καὶ τὰς ἀσθενείας [cf. Is 53, 4; Mt 8, 17], ἅτε δυνάμενος πάσαν τὴν ὄλου τοῦ κόσμου ἀμαρτίαν εἰς ἑαυτὸν ἀναλαβών λύσαι καὶ ἔξαναλωσαι καὶ ἔξαφανίσαι, ἐπεὶ «μὴ ἀμαρτίαν ἐποίησεν οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [Is 53, 9; 1 Petr 2, 22], οὐδὲ ἔγνω ἀμαρτίαν.

In Psalmos commentarii, ante 244.

483 Ex tomo in Ps. 1, n. 4. Μετὰ πάσης ἀκριβείας ἔζητασ-⁶⁵ μένως τὸ Ἀγιον Πνεῦμα ὑποβέβληκεν αὐτὰ [Ps 11, 7] διὰ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ λόγου, μήποτε καὶ ὑμᾶς διαφεύγῃ ἡ ἀναλογία, καθ' ἦν ἐπὶ πάσαν ἔφθασε γραφὴν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ θεό- πνευστον μέχρι τοῦ τυχόντος γράμματος. . . . ‘Ημεῖς ὑπολαμ-⁶⁶ βάνομεν περὶ πάντων τῶν ἐξ ἐπιπνοίας τοῦ Ἅγιου Πνεύματος⁶⁷ ἀνατεγραμμένων, ὡς τῆς ἐπιδιδούσης τὴν ὑπέρ ἄνθρωπον σο- φίαν ἱερᾶς προνοίας διὰ τῶν γραμμάτων τῷ γένει τῶν ἀν- θρώπων, λόγια σωτήρια ἐνεσπαρκύιας, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἐκάστῳ γράμματι κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἵχη τῆς σοφίας.

hominem, qui locutus sum veritatem. 159. Et quoniam homo qui- dem est qui mortuus est, non erat homo veritas, sapientia, pax et iustitia et de quo scriptum est: *Deus erat Verbum*, non mortuus est ille Deus Verbum et veritas et sapientia et iustitia: si quidem *imago invisibilis Dei, primogenitus omnis creaturae* incapax est mortis. 160. Pro populo autem moritur hic homo omnibus ani-⁴¹⁹ mantibus purior, qui peccata nostra tulit et infirmitates, utpote³⁹⁸ potens universum totius mundi peccatum in se receptum solvere et consumere et delere, quoniam *peccatum non fecit neque inventus est in ore eius dolus*, neque agnovit peccatum.

483 In Ps. 1, n. 4. Exquisitissima cura et studio Spiritus Sanctus⁶⁵ per ministros verbi ista subiecit, ne umquam vobis latere posset ratio secundum quam divina sapientia omnem scripturam divinitus datam vel ad unam usque litterulam attigit. . . . Nos censemus⁶⁶ de omnibus ex afflatu Spiritus Sancti scriptis, tamquam illa magna⁶⁷ providentia, quae sapientiam humana superiorē tradit, per divinas litteras hominum generi salutaria documenta inseruerit, et singulis, ut ita dicam, litteris, quoad unaquaque capere potest, vestigia sapientiae impresserit.

74 Fragm. ex comment. in Ps. 1, apud Eus., H. E. 6, 25¹. 484
 Εἰσὶν δὲ αἱ εἴκοσι δύο βίβλοι καθ' Ἐβραίους αἵδε· [Γέν., Ἔξ.,
 Λευ., Ἀρ., Δευτ., Ἰησοῦς υἱὸς Ναοῦ· Κριτ., Ῥούθ, ἐν ἑνὶ·
 Βασιλειῶν α' β', ἐν· Βασιλειῶν γ' δ' ἐν ἑνὶ· Παραλ. α' β' ἐν
 ἑνὶ, Ἐσδρ. α' β' ἐν ἑνὶ, Ψαλμ., Παροιμ., Ἐκκλ., Ἀισμα ἀσμ.,
 Ἡσ., Ἱερ. σὺν Θρήνοις καὶ τῇ Ἐπιστολῇ, Δαν., Ἱεζ., Ἰώβ, Ἐσθ.]
 Ἐξω δὲ τούτων ἔστι τὰ Μακκαβαϊκά.

329 Ex tomo in Ps. 4. “Ωσπερ ἐὰν εἴποιμι τὸ γεωργικὸν ἀγαθόν, 485
 τὸ ποιητικὸν τοῦ καρποῦ, μικτὸν εἶναι ἐκ προαιρετικοῦ τοῦ
 κατὰ τὴν τέχνην τοῦ γεωργοῦ, καὶ ἀπροαιρέτου τοῦ παρὰ τῆς
 προνοίας κατὰ τὴν τῶν ἀέρων εὐκρασίαν, καὶ φορὰν αὐτάρκους
 ὑετοῦ· οὕτω τὸ τοῦ λογικοῦ ἀγαθὸν μικτόν ἔστιν ἐκ τε τῆς
 προαιρέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς συμπνεούσης θείας δυνάμεως τῷ
 319 τὰ κάλλιστα προελομένῳ. Οὐ μόνον τοίνυν εἰς τὸ καλὸν καὶ
 ἀγαθὸν γενέσθαι χρεία καὶ τῆς προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας καὶ
 τῆς θείας συμπνοίας, ἥτις ἔστιν ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀπροαιρετος,
 ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γενόμενον καλὸν καὶ ἀγαθὸν διαμεῖναι ἐν
 τῇ ἀρετῇ.

*In Ps. 37 hom. 2, 6. De confessione privata et publica, v. K 248. 485**

In Ieremiam homiliae, post 244.

302 Hom. 8, 1. Πέπτωκεν ἔκαστος τῶν ἐν τῇ οἰκουμένῃ ἀπὸ 486
 ἀμαρτίας. Καὶ «Κύριός ἔστιν ὁ ἀνορθῶν τοὺς κατερραγμένους»
 καὶ «ὑποστηρίζει πάντας τοὺς καταπίπτοντας» [cf. Ps 144, 14].

74 Fragm. ap. Eus., H. E. 6, 25. Sunt autem XXII libri iuxta 484
 Hebreos: [Gen., Ex., Lev., Num., Deut., Iesu Nave, Iud. cum
 Ruth, I et II Regnorum, III et IV Regnorum, Paral., Esdr., Ps.,
 Prov., Eccl., Cant. cant., Is., Ier. cum Lamentationibus et Epistula,
 Dan., Ez., Iob, Esth.] Extra horum censem sunt Libri Macha-
 baeorum.

329 In Ps. 4. Quemadmodum si dicerem bonum agriculturae, quod 485
 fructum efficit, mixtum esse ex voluntario quod in arte est agricolae
 et non voluntario quod a providentia est, propter aëris temperiem
 et imbris sufficientem copiam: sic bonum rationabilis creaturae
 mixtum est ex voluntate ipsius et conspirante divina virtute in co-
 319 qui honestissima suscipit. Non solum igitur ad id, ut honestus et
 bonus fiat aliquis, opus est voluntate nostra et divina ope con-
 spirante, quae quantum ad nos arbitraria non est, sed ad id etiam,
 ut qui honestus et bonus evasit in virtute perseveret.

302 8, 1. Corruit unusquisque in orbe per peccatum. Et Dominus 486
 est qui erigit elisos et allevat omnes corruentes. *In Adam omnes*

¹ Brevitatis causa, seriei tantum librorum indicamus; ideoque intra
 cancelllos [] ponimus quod non est ipse scriptoris textus.

484. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 572; MG 12, 1084; 20, 580.

485. MG 12, 1161; L 11, 450.

486. CB 3 (ed. E. Klostermann, 1901), 56; MG 13, 337.

Rouët de JOURNEI, Ench. patr.

«Ἐν τῷ Ἄδαμ πάντες ἀποθήσκουσιν», καὶ οὕτως πέπτωκεν ἡ οἰκουμένη καὶ δεῖται ἀνορθώσεως, ἵν' «ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθῶσιν» [cf. 1 Cor 15, 22].

- 487 18, 1. "Οσον ἔσμὲν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, μορφούμεθα, ἵν' ⁵⁸⁴ οὕτως ὀνομάσω, διὰ τὸ πήλινον ἡμῶν σκεῦος, κεραμευτικῶς καὶ μορφούμεθα ἥτοι κατὰ κακίαν ἢ κατὰ ἀρετὴν. Πλὴν οὕτως μορφούμεθα ὡς ἐπιδέχεσθαι καὶ τὴν κακίαν ἡμῶν συντριβῆναι, ἵνα γένηται καινὸν κτίσμα βέλτιον, καὶ τὴν προκοπὴν ἡμῶν ἀναλυθῆναι μετὰ τὴν μόρφωσιν αὐτῆς εἰς σκεῦος πήλινον. Ἐπάν δὲ μετὰ τὸν ἐνεστῶτα αἰώνα ἥκιμεν, πρὸς τῷ τέλει γενόμενοι τῆς Ζωῆς, ἔπειτα πυρωθέντες ἥτοι ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῶν πεπυρωμένων τοῦ πονηροῦ βελών γενώμεθα διτιπ^{οτός}οῦν γινόμεθα ἢ ὑπὸ τοῦ θείου πυρός (ἔπει καὶ «ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον» [Hebr 12, 29; 1t 4, 24] ἐστίν), ἐὰν γενώμεθα φημι ὑπὸ τοιοῦτος ἢ τοιοῦτο πυρὸς διτιποτός ἀν γενώμεθα, ἐὰν συντριβῶμεν, εἴτε ἀπὸ τοῦ καλὰ σκεύη γεγονέναι συνετρίβημεν καὶ ἀπολώλαμεν εἴτε ἀπὸ τοῦ μοχθηρὰ σκεύη γεγονέναι, οὐκ ἀνακτιζόμεθα οὐδὲ ἐπιδέχεται ἡμῶν ἢ κατασκευὴ βελτίωσιν. Διὰ τοῦτο δσον ἔσμὲν ἐνθάδε οἰονεὶ ἐν χειρὶ τοῦ κεραμέως ὅντες, καν διαπέσῃ τὸ σκεῦος ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ἐπιδέχεται θεραπείαν καὶ τὸ ἀνακτισθῆναι.
- 488 21, 2. Πάντα πνεῖ <αὐ>τῶν [τῶν προφητῶν] ἀπὸ πληρώ-⁶⁵ ματος· καὶ οὐδέν ἐστιν ἐν προφητείᾳ ἢ νόμῳ ἢ εὐαγγελίῳ ἢ ἀποστόλῳ, δο οὐκ ἐστιν ἀπὸ πληρώματος.

moriuntur; et ita corruit orbis, et indiget erectione, ut in Christo omnes vivificantur.

- 487 18, 1. Dum sumus in hac vita, formamur, ut sic dicam, propter ⁵⁸⁴ luteum vas nostrum, fictilium more, et formamur vel ad malitiam vel ad virtutem. Verum quia sic formamur, contingit et malitiam nostram conteri, ita ut fiat nova creatura melior, et progressum nostrum resolvi, postquam formatus sit, in vas luteum. Cum autem transacto hoc saeculo ad vitae finem pervenerimus, postea igniti, vel ab igne igneorum maligni telorum, erimus, quodcumque erimus, vel a divino igne (nam *Deus noster ignis consumens est*); si, inquam, ab hoc vel ab illo igne, quodcumque erimus, si conterimur, sive, postquam bona vasa fueramus, contriti sumus et periimus, sive, postquam mala vasa fueramus, non renovati sumus, neque structura nostra melior fieri potest. Quapropter dum sumus hic et quasi in manu figuli, etsi ceciderit vas e manibus eius, reparari et renovari potest.
- 488 21, 2. Omnia eorum [prophetarum dicta] a Spiritu plenitudine ⁶⁵ spirant, nihilque est sive in prophetia, sive in lege, sive in evangelio, sive in apostolo, quod non a plenitudine descendat.

487. CB 3, 151; MG 13, 464.

488. CB 3, 196; MG 13, 536.

In Exodus homiliae, post 244.

484 Hom. 5, 4. Vide magno illi ecclesiae fundamento et petrae 489 solidissimae, super quam Christus fundavit ecclesiam, quid dicatur a Domino: *Modicae*, inquit, *fidei, quare dubitasti?* [Mt 14, 31.]

485 13, 3. Volo vos admonere religionis vestrae exemplis. 490 Nostis, qui divinis mysteriis interesse consuestis, quomodo, cum suscipitis corpus Domini, cum omni cautela et veneratione servatis, ne ex eo parum quid decidat, ne consecrati muneris aliquid dilabatur; reos enim vos creditis, et recte creditis, si quid inde per neglegentiam decidat. Quodsi circa corpus eius conservandum tanta utimini cautela, et merito utimini, quomodo putatis minoris esse piaculi verbum Dei neglexisse quam corpus eius?

In Numeros homiliae, post 244.

459 Hom. 7, 2. Antea in aenigmate fuit baptismus in nube 491
473 et in mari, nunc autem in specie regeneratio est in aqua et
484 in Spiritu Sancto. Tunc in aenigmate erat manna cibus,
nunc autem in specie caro Verbi Dei est verus cibus, sicut
et ipse dicit quia: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus
vere est potus* [Io 6, 56].

413 24, 1. In Paschae festivitate agnus scribitur esse qui puri- 492
416 ficat populum, in aliis vitulus, in aliis hircus aut aries vel
capra vel vitula, sicut ex iis, quae recitata sunt, didicistis.
Unus ergo ex iis animalibus, quae ad purificandum populum
sumuntur, esse dicitur Dominus et salvator noster. Sic enim
intellexit Ioannes, qui est maior omnium prophetarum, et
signavit de ipso dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata
mundi* [Io 1, 29]. . . . Donec sunt peccata, necesse est requiri
et hostias pro peccatis. Nam pone, verbi gratia, non fuisse
peccatum: si non fuisset peccatum, non necesse fuerat Filium
Dei agnum fieri, nec opus fuerat eum in carne positum iugulari,
sed mansisset hoc quod in principio erat, Deus Verbum. . . .
421 In his omnibus hostiis unus est agnus, qui totius mundi potuit
auferre peccatum, et ideo cessaverunt ceterae hostiae, quia
talis haec fuit hostia, ut una sola sufficeret pro totius mundi
salute. Ceteri enim precibus peccata, hic solus potestate
dimisit.

In Leviticum homiliae, post 244.

475 Hom. 2, 4. Audi nunc, quantae sint remissiones peccatorum 493
in evangeliis. Est ista prima, qua baptizamur in remissionem

489. MG 12, 329; L 9, 55.

491. MG 12, 613; L 10, 56.

493. MG 12, 417; L 9, 192.

490. MG 12, 391; L 9, 156.

492. MG 12, 756; L 10, 292.

peccatorum. Secunda remissio est in passione martyrii. Tertia ⁴⁷² est quae pro eleemosyna datur. . . . Quarta nobis fit remissio ⁵⁴⁸ peccatorum per hoc, quod et nos remittimus peccata fratribus nostris. . . . Quinta peccatorum remissio est, cum converterit quis peccatorem ab errore viae sua. . . . Sexta quoque fit ⁵³² remissio per abundantiam caritatis. . . . Est adhuc et septima, ⁵³⁶ licet dura et laboriosa, per paenitentiam remissio peccatorum, cum lavat peccator in lacrimis stratum suum, et fiunt ei lacrimae suaes panes die ac nocte, et cum non erubescit sacerdoti Do- ⁵⁴⁰ mini indicare peccatum suum et quaerere medicinam, secundum eum qui ait: *Dixi: pronuntiabo adversum me iniustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* [Ps 31, 5]. In quo impletur et illud, quod Iacobus apostolus dicit: *Si quis autem infirmatur, vocet presbyteros ecclesiae, et imponant ei manus, ungentes eum oleo in nomine Domini, et oratio fidei salvabit infirmum, et si in peccatis fuerit, remittentur ei* [Iac 5, 14].

494 3, 4. Audi quid legis ordo praecipiat: *Si peccaverit, inquit, unum aliquid de istis, pronuntiet peccatum quod peccavit* [Lv 5, 5]. Est aliquod in hoc mirabile secretum, quod iubet pronuntiare peccatum. Etenim omni genere pronuntianda sunt et in publicum proferenda cuncta quae gerimus. Si quid in occulto gerimus, si quid in sermone solo, vel etiam intra cogitationum secreta commisimus, cuncta necesse est publicari, cuncta proferri, proferri autem ab illo, qui et accusator peccati est et inventor. Ipse enim nunc nos ut peccemus instigat, ipse etiam cum peccaverimus accusat. Si ergo in vita praeveniamus eum, et ipsi nostri accusatores simus, nequitiam diaboli inimici nostri et accusatoris effugimus. . . . Vide ergo quia pronuntiare peccatum remissionem peccati meretur. Praeventus enim diabolus in accusatione ultra nos accusare non poterit; et si ipsi nostri simus accusatores, proficit nobis ad salutem; si vero exspectemus ut a diabolo accusemur, accusatio illa cedit nobis ad poenam.

495 8, 2. *Et locutus est, inquit, Dominus ad Moysen dicens: Loquere filii Israel et dices ad eos: Mulier quaecumque conceperit semen et pepererit masculum, immunda erit septem diebus* [Lv 12, 2].

Παρέλκειν δόξει τὸ «ἐὰν σπερματίσθῃ» προτασσόμενον τοῦ «καὶ τέκη ἄρσεν». Ἀλλ' ἐφίστημι μήποτε ἵνα προφητικῶς ἡ Μαρία οὐκ ἐκ τοῦ ἐσπερματίσθαι τεκοῦσα ἄρσεν, μὴ νομισθῇ

495 8, 2. Illud *si conceperit semen quod praeponitur his verbis: et pepererit masculum*, videbitur esse superfluum. Sed haereo num forte totum hoc ideo dictum sit, ne Maria, quae iuxta prophetas

ἀκάθαρτος εἶναι γεγεννητικῶν τὸν σωτῆρα, εἴρηται δὲ τοῦτο.
Ἐδύνατο δὲ καὶ μὴ προσκειμένου τοῦ «ἐὰν σπερματισθῇ»
νοεῖσθαι μὴ οὐσα ἀκάθαρτος ἡ Μαρία. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἦν
τυνή, ἀλλὰ παρθένος.

Ferant ergo legis onera mulieres, virgines vero ab his
habeantur immunes.

302 8, 3. Quaecumque anima in carne nascitur, iniquitatis et 496
470 peccati sorde polluitur. . . . Addi his etiam illud potest, ut
requiratur quid causae sit, cum baptismus ecclesiae pro re-
missione peccatorum detur, secundum ecclesiae observantiam
etiam parvulis baptismum dari; cum utique si nihil esset in
parvulis quod ad remissionem deberet et indulgentiam per-
tinere, gratia baptismi superflua videretur.

526 15, 2. In gravioribus criminibus semel tantum paenitentiae 497
528 conceditur locus; ista vero communia, quae frequenter in-
currimus, semper paenitentiam recipiunt, et sine intermissione
redimuntur.

In Romanos commentarii, post 244.

416 I. 3, n. 8. Cum superius [Paulus] dixisset, quod pro omni 498
413 genere humano redemtionem semetipsum dedisset, ut eos,
qui in peccatorum captivitate tenebantur, redimeret [cf. Rom
3, 24; 1 Tim 2, 6], dum sine Deo *pro omnibus mortem gustat*
[Hebr 2, 9]; nunc addit aliquid sublimius et dicit quia *proposuit*
cum Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius [Rom 3, 25];
quo scilicet per hostiam sui corporis propitium hominibus
faceret Deum et per hoc ostenderet iustitiam suam, dum iis
remitteret praecedentia delicta, quae pessimis tyrannis ser-
viendo contraxerant eo tempore, quo sustinebat et patiebatur
Deus haec fieri.

459 5, 8. Quamvis secundum typum ecclesiis traditum omnes 499
476 baptizati simus in aquis istis visibilibus et in chrismate visibili,
tamen qui mortuus est peccato et vere baptizatur in morte
Christi, et consepelitur ei per baptismum in mortem, iste vere
in Spiritu Sancto et aqua de superioribus baptizatur.

465 5, 8. Requiras fortassis etiam hoc, quod cum ipse Dominus 500
466 dixerit ad discipulos ut baptizarent omnes gentes in nomine .

semine non suscepto peperit masculum, putaretur immunda esse
genito salvatore. Sed absque harum vocum adiectione, *si conceperit*
semen, poterat etiam Maria intellegi non esse immunda. Non
enim simpliciter erat mulier, sed virgo.

496. MG 12, 496; I, 9, 318.

498. MG 14, 946; I, 6, 204.

500. MG 14, 1039; I, 6, 383.

497. MG 12, 561; I, 9, 425.

499. MG 14, 1038; I, 6, 381.

Patris et Filii et Spiritus Sancti [Mt 28, 19], cur hic apostolus solius Christi in baptismo nomen assumpserit, dicens: *Qui cumque baptizati sumus in Christo* [Rom 6, 3], cum utique non habeatur legitimum baptismus nisi sub nomine Trinitatis.

501 5, 9. Ecclesia ab apostolis traditionem suscepit etiam par-⁴⁷⁴ vulis baptismum dare; sciebant enim illi, quibus mysteriorum secreta commissa sunt divinorum, quod essent in omnibus genuinae sordes peccati, quae per aquam et Spiritum ablui deberent.

502 7, 13. Sed non advertunt qui haec ita sentiunt, quod, sicut³⁷⁴ Dominum Iesum Christum non ita unum esse Dominum dixit, ut ex hoc Deus Pater Dominus non dicatur, ita et Deum Patrem non ita dixit esse unum Deum, ut Deus Filius non credatur. Vera est enim scriptura quae dicit: *Scitote quoniam Dominus ipse est Deus* [Ps 99, 2]. Unus autem uterque est Deus, quia non est aliud Filio divinitatis initium quam Pater; sed ipsius unius paterni fontis, sicut Sapientia dicit, *purissima est manatio* [Sap 7, 25] Filius. Est ergo Christus *Deus super omnia* [Rom 9, 5]. . . . Qui autem super omnia est, super se¹⁴¹ neminem habet. Non enim post Patrem est ipse, sed de¹⁴⁸ Patre. Hoc idem autem sapientia Dei etiam de Spiritu Sancto intellegi dedit, ubi dicit: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum, et qui continet omnia scientiam habet vocis* [Sap 1, 7]. Si ergo Filius *Deus super omnia* dicitur, et Spiritus Sanctus continere omnia memoratur, Deus autem Pater est *ex quo omnia* [1 Cor 8, 6], evidenter ostenditur naturam Trinitatis et substantiam unam esse, quae est super omnia.

In Matthaeum commentarii, post 244.

503 Fragm. ex tomo 1, apud Eus., H. E. 6, 25. Ως ἐν παρα-¹⁴ δόσει μαθῶν περὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, ἀ καὶ μόνα⁷⁵ ἀναντίρρητά ἔστιν ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται τὸ κατὰ τὸν ποτε τελώνην, ὕστερον δὲ ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδωκότα αὐτὸ τοῖς ἀπὸ ιουδαϊσμοῦ πιστεύσασι, γράμμασιν ἑβραϊκοῖς συντεταγμένον· δεύτερον δὲ τὸ κατὰ Μάρκον, ὡς Πέτρος ὑφηγήσατο

503 Fragm. ex tomo 1, apud Eus., H. E. 6, 25. Sicut ex traditione¹⁴ accepi de quattuor evangeliis, quae sola in universa Dei ecclesia,⁷⁵ quae sub caelo est, citra controversiam admittuntur: primum scilicet scriptum esse evangelium secundum Matthaeum, prius quidem publicanum, postea vero apostolum Iesu Christi, qui illud hebraico sermone conscriptum Iudacis ad fidem conversis publicavit; secundum vero secundum Marcum, qui, prout Petrus ipsi exposuerat, fecit . . .;

501. MG 14, 1047; L 6, 397.

502. MG 14, 1140; L 7, 157.

503. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 576; MG 13, 829; 20, 581.

αὐτῷ, ποιήσαντα . . . καὶ τρίτον τὸ κατὰ Λουκᾶν, τὸ ὑπὸ Παύλου ἐπαινούμενον εὐαγγέλιον, τοῖς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν πεποιηκότα· ἐπὶ πᾶσι τὸ κατὰ Ἰωάννην.

⁴⁸⁸ Tom. 11, n. 14. Τὸ «ἄγιαζόμενον διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ⁵⁰⁴ ἐντεύξεως» [I Tim 4, 5] οὐ τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἄγιαζε τὸν χρώμενον· εἰ γάρ τοῦτο, ἥγιαζε γάρ ἂν καὶ τὸν ἐσθίοντα ἀναξίως τὸν ἄρτον τοῦ Κυρίου, καὶ οὐδεὶς ἂν διὰ τὸ βρῶμα τοῦτο ἀσθενής ἦ ἄρρωστος ἐγίνετο, ἢ ἐκοιμάτο· τοιοῦτον γάρ τι δὲ Παῦλος παρέστησεν ἐν τῷ· «Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ⁵⁰⁶ ὄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί» [I Cor 11, 30]. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἄρτου τοίνυν τοῦ Κυρίου ἡ ὡφέλεια τῷ χρωμένῳ ἐστίν, ἐπὰν ἀμιάντῳ τῷ νῷ, καὶ καθαρῷ τῇ συνειδήσει μεταλαμβάνῃ τοῦ ⁴⁹⁷ ἄρτου. . . . Εἰ δὲ «πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται» [Mt 15, 17], καὶ τὸ ἄγιαζόμενον βρῶμα διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως κατ’ αὐτὸ μὲν τὸ ὑλικὸν εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται· κατὰ δὲ τὴν ἐπιγενομένην αὐτῷ εὐχῆν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ὡφέλιμον γίνεται, καὶ τῆς τοῦ νοῦ αἵτιον διαβλέψεως, δρῶντος ἐπὶ τὸ ὡφελοῦν· καὶ οὐχ ἡ ὑλὴ τοῦ ἄρτου, ἀλλ’ δὲ ἐπὶ αὐτῷ εἰρημένος λόγος ἐστὶν δὲ ὡφελῶν ⁴⁸⁷ τὸν μὴ ἀναξίως τοῦ Κυρίου ἐσθίοντα αὐτόν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ τυπικοῦ καὶ συμβολικοῦ σώματος.

⁵⁷⁰ 14, 16. Καὶ δὲ Θεός ἐστιν δὲ συζεύξας τὰ δύο εἰς ἓν, ἵνα ⁵⁰⁵ μηκέτι ὥσι δύο παρ’ οὐ ἀρμόζεται ἀνδρὶ γυνῇ· καὶ ἐπεὶ δ

et tertium secundum Lucam, quod a Paulo commendatur evangelium, in gratiam gentium conscriptum; postremum vero secundum Ioannem.

⁴⁸⁸ 11, 14. Id quod *sanctificatum est per verbum Dei et orationem* ⁵⁰⁴ *non ex se utentem sanctificat*; nam, si id ita esset, *sanctificaret et illum, qui indigne panem Domini comedet, nec ullus propter cibum hunc infirmus factus fuisse aut imbecillus aut mortuus*; tale enim quidpiam Paulus docuit his verbis: *Ideo inter 506 vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi*. Ac proinde in pane Domini utilitas est ei qui utitur, cum intemerata mente et ⁴⁹⁷ pura conscientia panis fit particeps. . . . Quodsi vero id *omne, quod intrat in os, in ventrem vadit et in secessum emittitur*, ipse etiam cibus per verbum Iesu et orationem consecratus, secundum materiale quidem elementum suum, in ventrem abit et in secessum eicitur; secundum orationem autem, quae illi accessit, iuxta proportionem fidei utilis fit efficitque ut perspicax fiat animus, spectans ad id quod prodest. Nec panis materia, sed super eum prolatum verbum, ⁴⁸⁷ illud est quod cum iuvat, qui non indigne Deo hunc comedit. Et haec quidem de typico et symbolico corpore.

⁵⁷⁰ 14, 16. Deus quidem is est, qui duo in unum compedit, ut, ex ⁵⁰⁵ quo mulier viro nupsit, duo amplius non sint; et quoniam con-

Θεὸς συνέζεινε, διὰ τοῦτο χάρισμά ἔστιν ἐν τοῖς ὑπὸ Θεοῦ συνεζευγμένοις, ὅπερ δὲ Παῦλος ἐπιστάμενος, ἐπίσης τῷ εἶναι τὴν ἀγρήν ἀγαμίαν χάρισμά φησι καὶ τὸν κατὰ Λόγον Θεοῦ γάμον εἶναι χάρισμα [cf. Eph 5, 32].

506 14, 23. Ἡδη δὲ παρὰ γεγραμμένα καὶ τινες τῶν ἡγουμένων ⁵⁷²

τῆς ἐκκλησίας ἐπέτρεψάν τινα ὥστε ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς γαμεῖσθαι γυναῖκα, παρὰ τὸ γεγραμμένον μὲν ποιοῦντες ἐν ᾧ λέλεκται· «Γυνὴ δέ[δεται] ἐφ' ὃσον χρόνον ζῇ δὲ ἀνὴρ αὐτῆς» [1 Cor 7, 39], καὶ τό· «Ἄρα οὖν μοιχαλὶς χρηματίσει ἡ γυνὴ γενομένη ἀνδρὶ ἐτέρῳ, ζῶντος τοῦ ἀνδρός» [Rom 7, 8], οὐ μὴν πάντῃ ἀλόγως· εἰκὸς γὰρ τὴν συμπεριφορὰν ταύτην συγκρίσει χειρόνων ἐπιτρέπεσθαι παρὰ τὰ ἀπ' ἀρχῆς νενομοθετημένα καὶ γεγραμμένα.

507 14, 24. Καὶ ἀποστερῶν δὲ ἀπὸ τῆς γυναικὸς ἔαυτόν, ποιεῖ ⁵⁷²

αὐτὴν πολλάκις μοιχευθῆναι, μὴ ἐκπληρῶν αὐτῆς τὰς ὄρέξεις, ⁵⁷³ κανὸν φαντασίᾳ πλείονος σεμνότητος καὶ σωφροσύνης τὸ τοιοῦτο ποιῆ· καὶ τάχα μᾶλλον οὗτος ἐπίληπτος δὲ τὸ ὃσον ἐφ' ἔαυτῷ ποιῶν αὐτὴν μοιχευθῆναι μὴ ἐκπληρῶν αὐτῆς τὰς ὄρέξεις, ἢ δὲ ἀπολύσας αὐτὴν παρεκτὸς λόγου μὲν πορνείας, ἐπὶ φαρμακείᾳ δέ, ἢ φόνῳ, ἢ τινι τῶν βαρυτάτων ἀμαρτημάτων. “Ωσπερ δὲ μοιχαλὶς ἔστι γυνὴ, κανὸν δοκῆ γαμεῖσθαι ἀνδρὶ, ἔτι ζῶντος τοῦ προτέρου· οὕτως καὶ ἀνὴρ δοκῶν γαμεῖν ἀπολελυμένην οὐ γαμεῖ, κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀπόφασιν, ὃσον μοιχεύει.

iunxit Deus, propterea iis inest gratia, qui a Deo coniuncti sunt; quod non ignorans Paulus conubium Verbo Dei consentaneum gratiam esse pronuntiat, quemadmodum castus caelibatus gratia est.

506 14, 23. Iam vero contra scripturae legem mulieri, vivente viro, ⁵⁷²

nubere quidam ecclesiae rectores permiserunt, agentes contra id quod scriptum est, in quo sic habetur: *Mulier alligata est quanto tempore vir eius vivit, et contra illud: Igitur, vivente viro, mulier vocabitur adultera si fuerit cum alio viro;* non omnino tamen sine ratione, haec enim, contra legem initio latam et scriptam, ad vitanda peiora, alieno arbitrio morem gerentes, eos permisisse verisimile est.

507 14, 24. Is quoque qui uxore abstinet, efficit saepe ut adulterium ⁵⁷²

committat, cum eius libidinem non explet, etiamsi maioris sancti-⁵⁷³ moniac vel castitatis specie ductus id faciat; et is fortasse maiore reprehensione dignus est, qui, quantum penes se est, efficit ut moechetur libidinem eius non explens, quam qui sine causa stupri, sed propter veneficium vel caedem aut gravius facinus, eam repudiavit. Quemadmodum autem adultera est uxor, etiamsi viro alteri nupta videatur, priore etiamnum vivo; ita et virum repudiatam duxisse visum non tam ipsius maritum quam adulterum esse dicendum, a servatore nostro demonstratum est.

506. MG 13, 1245; L 3, 321.

507. MG 13, 1249; L 3, 324.

410 16, 8. Ἐπεδήμησε [ὁ Χριστός] τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, 508
 ἵνα διακονήσῃ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον δδεύσῃ διακονῶν ἡμῶν τῇ
 σωτηρίᾳ, ὡς δοῦναι τὴν ἔαυτοῦ ψυχὴν λύτρον ἀντὶ πολλῶν
 τῶν πιστευσάντων εἰς αὐτόν· καὶ εἰ καθ' ὑπόθεσιν πάντες
 ἐπίστευον εἰς αὐτόν, δεδώκει ἀν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ⁴²⁰
 πάντων. Τίνι δὲ ἔδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν;
 Οὐ γάρ δὴ τῷ Θεῷ. Μήτι οὖν τῷ πονηρῷ; Οὗτος γάρ ἐκράτει
 ἡμῶν, ἔως δοθῇ τὸ ὑπέρ ἡμῶν αὐτῷ λύτρον ἢ τοῦ Ἰησοῦ
 ψυχὴ ἀπατηθέντι.

486 Series 85. Panis iste, quem Deus Verbum corpus suum 509
 487 esse fatetur, verbum est nutritorium animarum, verbum de
 Deo Verbo procedens, et panis de pane caelesti, qui positus
 est super mensam de qua scriptum est: *Praeparasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me* [Ps 22, 5]. Et
 potus iste, quem Deus Verbum sanguinem suum fatetur, verbum
 est potans et inebrians praecclare corda bibentium, qui est in
 poculo de quo scriptum est: *Et poculum tuum inebrians quam praeclarum est!* [ib.] Et est potus iste generatio vitis verae,
 quae dicit: *Ego sum vitis vera* [Io 15, 1]. Et est sanguis uvae
 illius, quae missa in torcular passionis protulit potum hunc.
 Sic et panis est verbum Christi factum de tritico illo quod
 cadens in terram multum reddidit fructum. Non enim panem
 illum visibilem, quem tenebat in manibus, corpus suum dicebat
 Deus Verbum, sed verbum in cuius mysterio fuerat panis ille
 frangendus. Nec potum illum visibilem sanguinem suum
 dicebat, sed verbum in cuius mysterio potus ille fuerat effundendus. Nam corpus Dei Verbi aut sanguis, quid aliud esse
 potest nisi verbum quod nutrit et verbum quod laetificat cor?

Contra Celsum, 248.

260 I.. 1, c. 2. Ἀπὸ Ἑλληνικῶν τις δογμάτων καὶ γυμνασίων 510
 ἐλθὼν ἐπὶ τὸν λόγον οὐ μόνον κρίνοι ἀν αὐτὰ ἀληθῆ, ἀλλὰ

410 16, 8. Inter hominum genus conversatus est [Christus], ut mini- 508
 straret et eo usque saluti nostrae inserviens procederet, ut animam
 suam pro multis in eum credentibus pretium redemptionis daret;
 et si, ut hoc ponamus, omnes in eum credidissent, animam suam
 420 redemptionis pretium pro omnibus dedisset. Cuinam autem animam
 suam redemptionis pretium pro multis dedit? Non Deo. Numquid
 igitur malo? Is enim nos dominabatur, donec pro redemptionis
 mercede anima Iesu daretur ipsi decepto.

260 1, 2. Si quis graccis disciplinis imbutus in iisque exercitatus 510
 ad nos transierit, is non modo iudicabit vera esse quae credimus,

508. MG 13, 1397; I. 4, 27. 509. MG 13, 1734; I. 4, 416.

510. CB 1 (ed. P. Koetschau, 1899), 57; MG 11, 656.

καὶ ἀσκήσας κατασκευάσαι ἂν καὶ τὸ δοκοῦν ἐλλιπὲς ὡς πρὸς Ἑλληνικὴν ἀπόδειξιν ἀναπληρώσαι, κατασκευάζων τὴν χριστιανισμοῦ ἀληθότητα. Λεκτέον δ' ἔτι πρὸς τοῦτο ὅτι ἔστι τις³² οἰκεία ἀπόδειξις τοῦ λόγου, θειωτέρα παρὰ τὴν ἀπὸ διαλεκτικῆς Ἑλληνικήν.

511 1, 3. Ἐπὶ δὲ Χριστιανοῖς ἡ Ἀρωματίαν σύγκλητος βουλὴ²⁸ καὶ οἱ κατὰ καιρὸν βασιλεῖς καὶ τὰ στρατιωτικὰ καὶ οἱ δῆμοι καὶ οἱ τῶν πιστεύοντων συγγενεῖς προσπολεμήσαντες τῷ λόγῳ ἐκώλυσαν ἂν αὐτὸν νικηθέντα ὑπὸ τῆς τῶν τοσούτων ἐπιβουλῆς, εἰ μὴ θείᾳ δυνάμει ὑπερέκυψε καὶ ὑπερανέβη, ὡς νικῆσαι ὅλον κόσμον αὐτῷ ἐπιβουλεύοντα.

512 1, 4. Τοῖς εἰσάγουσι κρίσιν δικαίαν Θεοῦ ἀπεκέκλειστο ἂν²⁹ ἡ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτανομένοις δίκη, μὴ πάντων ἔχοντων κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας πρόληψιν ὑγιῆ περὶ τοῦ ἡθικοῦ τόπου. Διόπερ³⁰ οὐδὲν θαυμαστὸν τὸν αὐτὸν Θεὸν ἅπερ ἐδίδαξε διὰ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ σωτῆρος ἐγκατεσπαρκέναι ταῖς ἀπάντων ἀνθρώπων ψυχαῖς· ἵν' ἀναπολόγητος ἐν τῇ θείᾳ κρίσει πᾶς ἀνθρωπός ἡ [cf. Rom 1, 20], ἔχων τὸ βούλημα «τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ» [Rom 2, 15].

513 1, 9. Φησὶ δέ [δος Κέλσος] τινας [Χριστιανούς] μηδὲ βουλο-⁴ μένους διδόναι ἢ λαμβάνειν λόγον περὶ ὧν πιστεύουσι χρῆσθαι²⁶⁰ τῷ «Μὴ ἔξεταζε, ἀλλὰ πίστευσον» καὶ «Ἡ πίστις σου σώσει σε». Καί φησιν αὐτοὺς λέγειν· «Κακὸν ἡ ἐν τῷ κόσμῳ σοφία,

sed etiam rationum momentis firmabit addetque ea quae deesse videntur, ut graecarum scholarum more demonstret veritatem christianismi. Sed adicio doctrinam christianam sua quadam propria³² ratione demonstrari: divina est haec ratio, et ad eam Graecorum dialectica ne comparari quidem potest.

511 1, 3. Ad Christianos quod spectat, senatus romanus, imperatores diversis temporibus, milites, populi, ipsi eorum qui credebat parentes, in eorum doctrinam conspirarunt; ut tot hostium insidiis oppressa fuisse, nisi divina virtute evasisset atque emersisset, ita ut orbem universum vicisset vel in se coniuratum.

512 1, 4. Qui iustum in se Dei iudicium attrahunt, debitam suis⁸⁹ peccatis poenam declinarent, si non omnes haberent, secundum communes notiones, opinionem sanam de re morali. Quapropter⁹¹ nihil mirum est quod ipse Deus ea, quae per prophetas et salvatorem docuit, inseverit in omnium hominum animis; ut inexcusabilis in divino iudicio sit omnis homo, habens sensum *legis scriptum in suo corde*.

513 1, 9. «Quidam [Christiani], inquit [Celsus], neque dare neque accipere causas volunt eorum quibus adhaeserunt; sed hoc illorum²⁶⁰ est: „Noli inquirere, credere potius“; et: „Fides tua te servabit“. Haec etiam illis verba tribuit: «Mala est huius mundi sapientia,

511. CB 1, 57; MG 11, 661.
513. CB 1, 61; MG 11, 672.

512. CB 1, 58; MG 11, 661.

ἀγαθὸν δ' ἡ μιωρία». Λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο ὅτι εἰ μὲν οἶόν τε πάντας καταλιπόντας τὰ τοῦ βίου πράγματα σχολάζειν τῷ φιλοσοφεῖν, ἄλλην δὸν οὐ μεταδιωκτέον οὐδενὶ ἡ ταύτην μόνην. Εὑρεθήσεται γάρ ἐν τῷ χριστιανισμῷ οὐκ ἐλάττων, ἵνα μὴ φορτικόν τι εἴπω, ἔξετασις τῶν πεπιστευμένων καὶ διήγησις τῶν ἐν τοῖς προφήταις αἰνιγμάτων καὶ τῶν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις παραβολῶν καὶ ἄλλων μυρίων συμβολικῶς τεγενημένων ἡ νεομοθετημένων. Εἰ δὲ τοῦτ' ἀμήχανον πῆ μὲν διὰ τὰς τοῦ βίου ἀνάγκας, πῆ δὲ καὶ διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν, σφόδρα ὀλίγων ἐπὶ τὸν λόγον ἀττόντων, ποία ἂν ἄλλῃ βελτίων μέθοδος πρὸς τὸ τοῖς πολλοῖς βοηθῆσαι εὑρεθείη τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῖς ἔθνεσι παραδοθείσης; Καὶ πυνθανόμεθά γε περὶ τοῦ πλήθους τῶν πιστευόντων, τὴν πολλὴν χύσιν τῆς κακίας ἀποθεμένων, ἐν ἡ πρότερον ἐκαλινδούντο· πότερον βέλτιόν ἐστιν αὐτοῖς ἀλόγως πιστεύουσι κατεστάθαι πως τὰ ἥθη καὶ ὡφελῆσθαι διὰ τὴν περὶ τῶν κολαζομένων ἐπὶ ἀμαρτίαις καὶ τιμωμένων ἐπὶ ἔργοις χριστοῖς πίστιν, ἡ μὴ προσίεσθαι αὐτῶν τὴν ἐπιστροφὴν μετὰ ψιλῆς πίστεως, ἔως ἂν ἐπιδῶσιν ἑαυτοὺς ἔξετάσει λόγων; Φανερῶς γάρ οἱ πάντες παρ' ἐλαχίστους οὐδὲ τοῦτο λήψονται, δπερ εἰλήφασιν ἐκ τοῦ ἀπλῶς πεπιστευκέναι, ἀλλὰ μενοῦσιν ἐν κακίστῳ βίῳ.

³ 1, 11. Πῶς δ' οὐκ εὐλογώτερον, πάντων τῶν ἀνθρωπίνων ⁵¹⁴
²⁵⁷ πίστεως ἡρτημένων, ἐκείνων μᾶλλον πιστεύειν τῷ Θεῷ; Τίς γάρ πλεῖ ἡ γαμεῖ ἡ παιδοποιεῖται ἡ δίπτει τὰ σπέρματα ἐπὶ

bona autem stultitia». Ad haec ego: Si fieri posset, ut homines, relictis huius vitae negotiis, in solam philosophiam incumberent, nulla sane via esset potior: invenietur enim in christianismo non minor, ne quid arrogantius dicam, tum eorum quae creduntur disquisitio, tum propheticorum aenigmatum evangelicarumque parabolaruim, et sexcentorum id genus quae figurate gesta vel sancita sunt, explanatio. Si autem id ab hominibus impetrari nequit, sive propter huius vitac necessitates, sive propter eorum infirmitatem, ita ut perpauci huic se studio dedant, ecquae ratio maiori hominum parti subveniendi excogitari potest commodior ea quam Iesus gentibus tradidit? Nam sciscitemur ab eorum qui credunt multitudine, qui que peccatorum sordes, in quibus antea volutabantur, eluerunt, utrum sit illis melius sine examine credidisse et, credendo supplicium peccata praemiaque virtutem manere, correxisse mores, an, spreta fide simplici, non ante illam morum emendationem aggredi, quam doctrinae principia penitus investigaverint? Manifestum est, perpaucis exceptis, reliquos ne id quidem assecuturos, quod alii simplici fide consecuti sunt, sed in corruptissima sua vita remansuros.

³ 1, 11. Quomodo igitur Deo credere non sit rationi consenta- ⁵¹⁴
²⁵⁷ neum magis, cum a fide omnia humana pendeant? Quis enim navigat, aut uxorem dicit, aut liberis dat operam, aut in terram

τὴν γῆν μὴ τὰ κρείττοναί πιστεύων ἀπαντήσεσθαι, δυνατοῦ
δόντος καὶ τοῦ ἐναντία γενέσθαι καὶ ἔστιν ὅτε γινομένου;

515 1, 23. Πόσῳ οὖν ἐνεργέστερον καὶ πάντων τούτων τῶν ⁸⁷
ἀναπλασμάτων βέλτιον τὸ ἐκ τῶν ὄρωμένων πειθόμενον τοῖς ¹⁰³
κατὰ τὴν εὐταξίαν τοῦ κόσμου σέβειν τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ
ἐνδὸς δόντος ἔνα καὶ συμπνέοντος αὐτοῦ ὅλῳ ἑαυτῷ καὶ διὰ
τοῦτο μὴ δυναμένῳ ὑπὸ πολλῶν δημιουργῶν τεγονέναι.

516 1, 26. Ἄρα τὸ ἐν τοσούτοις ἔτεσι βουληθέντα σπεῖραι τὸν ²⁸
ἔαυτοῦ λόγον καὶ διδασκαλίαν τὸν Ἰησοῦν τοσοῦτον δεδυνῆσθαι,
ώς πολλαχοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης διατεθῆναι πρὸς τὸν
λόγον αὐτοῦ οὐκ ὀλίγους Ἐλληνας καὶ βαρβάρους, σοφοὺς
καὶ ἀνοήτους, ὥστε μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ χριστια- ³¹
νισμοῦ, ἵν' αὐτὸν μὴ ἔξομόσωνται, ὅπερ οὐδεὶς ὑπὲρ ἄλλου
δόγματος ἴστρόηται ποιεῖν, ἀθεεὶ γεγένηται; . . . Εἰ δ' ὁ εὐγνω- ³⁰
μόνως ταῦτα κατανοῶν συγκαταθήσεται τῷ μηδὲν κρείττον ἐν ⁴⁹
ἀνθρώποις τεγονέναι ἀθεεί, πόσῳ πλέον τὸ τοσοῦτον περὶ
τοῦ Ἰησοῦ θαρρῶν ἀποφανεῖται, συνεξετάζων πολλῶν προσ-
ερχομένων αὐτοῦ τῷ λόγῳ ἀρχαιοτέρους βίους μεταγενεστέροις
καὶ κατανοῶν, ἐν ὅσαις μὲν ἀκολασίαις, ὅσαις δὲ ἀδικίαις καὶ
πλεονεξίαις ἔκαστος τῶνδε ἦν, πρίν, ὡς φησι Κέλσος καὶ οἱ
τὰ αὐτὰ αὐτῷ νομίζοντες, ἀπατηθῶσι καὶ παραδέξωνται λόγον
λυμαινόμενον, ὡς ἐκεῖνοι λέγουσι, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, ἐξ
οὗ δὲ παρειλήφασι τὸν λόγον, τίνα τρόπον τεγόνασιν ἐπι-
εικέστεροι καὶ σεμνότεροι καὶ εὐσταθέστεροι, ὡς τινας αὐτῶν
διὰ τὸν ἔρωτα τῆς ὑπερβαλλούσης καθαρότητος καὶ διὰ τὸ

spargit semina, quin ad haec facienda fide meliorum adducatur,
quamvis secus possit accidere, et aliquando accidat?

515 1, 28. Quanto igitur efficacius et omnibus istis figmentis melius ⁸⁷
est hominem, ex visibilibus persuasum bono ordine mundi, venerari ¹⁰³
creatorem unum illius qui est unus, illius qui secum omni ex parte
consentit, ita ut non possit a pluribus creatoribus fieri.

516 1, 26. An Iesus suam disseminare doctrinam volens sine Deo ²⁸
potuit paucis his annis tantum perficere, ut in multis huiuscetate nostri
orbis locis multos Graecos et barbaros, multos sapientes et ignaros
ad suam doctrinam alliceret et ita persuaderet, ut, quod de alia ³¹
religione numquam auditum est, ad mortem certare pro christia-
nismo quam illum eiurare mallent? . . . Quid si quis haec prudenter ³⁰
recogitans concesserit, nihil boni sine Deo hominibus accidere, ⁴⁹
quanto fidentius id de Iesu affirmabit, cum eorum, qui Christi
doctrinae adhaeserint, pristinos cum novis mores comparabit animad-
vertetque quantis spurciis, quantis iniustitiis, quantis cupiditatibus
dediti illi ante fuerint, quam decepti, ut Celsus suique similes lo-
quuntur, fuissent, hancque amplexi essent doctrinam, quae illorum
iudicio est humanae vitae pernicies; quanto autem, ex quo illi
doctrinae se dociles præbuerent, aequiores, graviores constantiores-
que sint redditii, ut eorum quidam, cum eximiae puritatis amore,

καθαρώτερον θρησκεύειν τὸ θεῖον μηδὲ τῶν συγκεχωρημένων ὑπὸ τοῦ νόμου ἄπτεσθαι ἀφροδισίων; 27. Ἐξετάζων δέ τις τὰ πράγματα ὅψεται ὅτι μείζω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐτόλμησεν δὲ Ἰησοῦς καὶ τολμήσας ἤνυσε. Πάντων γὰρ ἀρχῆθεν ἀντιπραττόντων τῷ σπαρῆναι τὸν λόγον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν δλην οἰκουμένην, τῶν τε κατὰ καιροὺς βασιλέων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῖς ἀρχιστρατήγων καὶ ἡγεμόνων πάντων τε ὡς ἔπος εἰπεῖν τῶν ἡντινούν ἔξουσίαν ἐγκεχειρισμένων ἔτι δὲ καὶ τῶν κατὰ πόλεις ἀρχόντων καὶ στρατικῶν καὶ δήμων, ἐνίκησε μὴ πεφυκὼς κωλυεσθαι ὡς λόγος Θεοῦ.

²⁵ 1, 68. Ὁ Κέλσος ὑπιδόμενος τὰ ἐπιδειχθησόμενα ὑπὸ τοῦ ⁵¹⁷
⁶ Ἰησοῦ γεγενημένα μεγάλα, περὶ μν ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν εἰρήκαμεν, προσποιεῖται συγχωρεῖν ἀληθῆ εἶναι ὅσα περὶ θεραπειῶν ἢ ἀναστάσεως ἢ περὶ ἄρτων ὀλίγων θρεψάντων πολλοὺς ἀναγέτραπται, ἀφ' μν λείψανα πολλὰ καταλέειπται, ἢ ὅσα ἄλλα οἴεται τερατευσαμένους τοὺς μαθητὰς ἴστορηκέναι, καὶ ἐπιφέρει αὐτοῖς· «Φέρε πιστεύσωμεν εἶναι σοι ταῦτ' εἰργασμένα.» Καὶ εὐθέως κοινοποιεῖ αὐτὰ πρὸς τὰ ἔργα τῶν γοήτων, ὡς ὑπισχγουμένων θαυμασιώτερα, καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν μαθόντων ἀπὸ Αἰγυπτίων ἐπιτελούμενα. . . . Νυνὶ δὲ οὐδεὶς μὲν τῶν γοήτων δι' μν ποιεῖ ἐπὶ τὴν τῶν ἡθῶν ἐπανόρθωσιν καλεῖ τοὺς θεασαμένους, οὐδὲ φόβῳ Θεοῦ παιδαγωγεῖ τοὺς καταπλαγέντας τὰ θεάματα, οὐδὲ πειρᾶται πείθειν οὕτω Ζῆν τοὺς ἰδόντας ὡς δικαιωθησομένους ὑπὸ Θεοῦ.

tum quo castius ad cultum divinum accedant, venereis voluptatibus etiam lege permissis abstineant. 27. Haec qui secum reputaverit, is Iesum et maiora humanis viribus ausum esse et quae ausus est perfecisse intellegeget. Nam vel ab initio nemo non impedire conatus est, quominus Iesu doctrina per totum orbem spargeretur, reges cuiusque aetatis, exercituum praefecti et duces, quicumque, ut verbo dicam, aliqua potestate praediti fuerunt, praeterea qui in urbibus auctoritate pollebant, milites, populi: hos omnes vicit, quippe quae doctrina Dei erat, et natura huiusmodi, quae non impediri posset.

²⁵ 1, 68. Celsus olfaciens adductum iri quae Iesus fecit miracula, ⁵¹⁷
⁶ et ex quibus pauca delibavimus, fingit se concedere vera esse quae
⁷ scripta sunt de curationibus, de resurrectione, de paucis panībus
ex quibus post multos saturatos multa superfuerunt, et quotquot
existimat mirum in modum ab apostolis amplificata fuisse; tum:
«Age, inquit, damus haec a te gesta». Sed confessim eodem illa
numero habenda esse ait ac ea quae praestigiatores faciunt, maiora
semper ac maiora pollicentes, et quae faciunt qui sunt aegyptiacis
artībus eruditī. . . . Nunc vero nullus praestigiator per ea, quae
facit, spectatores ad morum emendationem excitat, aut Dei timorem
docet qui spectaculis stupent, aut studet persuadere, ut vivant
quasi Deo rationem reddituri.

518 2, 9. Ἐγκαλούμεν οὖν Ἰουδαίοις τοῦτον [Ἰησοῦν] μὴ νομίσασι ³⁷⁴ Θεόν, ὑπὸ τῶν προφητῶν πολλαχοῦ μεμαρτυρημένον ὡς μεγάλην ³⁷⁵ δόντα δύναμιν καὶ Θεὸν κατὰ τὸν τῶν δλων Θεὸν καὶ Πατέρα.

Τούτῳ γάρ φαμεν . . . τὸν Πατέρα . . . εἰρηκέναι τό· «Ποιή- ¹⁴⁴ σωμεν ἀνθρωπὸν κατ' εἰκόνα καὶ δομοίωσιν ἡμετέραν» [Gn 1, 26]. προσταχθέντα δὲ τὸν Λόγον πεποιηκέναι πάντα δσα δ Πατήρ ¹⁸¹ αὐτῷ ἐνετείλατο. . . . ³⁸⁴ Οτι δέ τὸν ἐν τῷ Ἰησοῦ λέγοντα τό· «Ἐγώ εἰμι ἡ δόδος καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή» [Io 14, 6], οὐδὲ τὰ εὐαγγέλια οἶδε περιγετραμμένον τινὰ γεγονέναι, ὡς οὐδαμού ᜓ ξω τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ τυγχάνοντα, δῆλον μὲν καὶ ἀπὸ πολλῶν. . . . Ταῦτα δέ φαμεν οὐ χωρίζοντες τὸν Γίδον τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ· ἐν γάρ μάλιστα μετὰ τὴν οἰκονομίαν γεγένηται πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα Ἰησοῦ.

519 2, 15. Εἰ γάρ [οἱ εὐαγγελισταί] μὴ ἡσαν φιλαλήθεις, ἀλλ', ¹⁶ ὡς οἴεται Κέλσος, πλάσματα ἀναγράφοντες, οὐκ ἀν Πέτρον ἀνέγραψαν ἀρνησάμενον ἢ τοὺς μαθητὰς Ἰησοῦ σκανδαλίζομένους. Τίς γάρ, εἰ καὶ γέγονε ταῦτα, ἥλετξε τὸν λόγον, δτι οὕτως ἀπήντησε; Καίτοι γε κατὰ τὸ εἰκὸς ἔχρην σεσιωπήσθαι ταῦτα ἀνθρώποις, βουλομένοις διδάσκειν τοὺς ἐντυγχάνοντας τοῖς εὐαγγελίοις θανάτου καταφρονεῖν ὑπὲρ τῆς δμολογίας τοῦ χριστιανισμοῦ.

520 2, 16. Ἡμεῖς τὸ δοκεῖν ἐπὶ τοῦ παθεῖν οὐ τάσσομεν, ³⁷⁵ ἵνα ²³ μὴ ψευδὴς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις ἦ, ἀλλ' ἀληθής. 'Ο γάρ ⁴⁰⁰

518 2, 9. Damus igitur Iudeis criminis, quod Iesum non existima- ³⁷⁴ verint Deum esse, quem prophetae magnam potentiam et secundo ³⁷⁵ post rerum omnium Deum et Patrem loco Deum esse testificati sunt. Asserimus enim Patrem . . . illi dixisse: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*; Verbum autem, ut iussum ¹⁸¹ illi fuerat, fecisse omnia, quae illum Pater facere iussit. . . . Iam eum, qui in Iesu dicit: *Ego sum via, veritas et vita*, non esse ³⁸⁴ secundum evangelia circumscripum quempiam, ita ut extra animam et corpus non sit, ex pluribus locis effici potest. . . . Haec autem non eo dicimus, ut Filium Dei a Iesu separemus. Verbum enim Dei cum anima et corpore Iesu unum maxime post dispensationem factum est.

519 2, 15. Nisi [evangelistae] sinceri fuissent, sed, ut putat Celsus, ¹⁶ figmenta scripsissent, de abnegatione Petri, de discipulorum scandalō numquam fecissent mentionem. Nam, etsi haec acciderint, quis ita accidisse probasset? Quin et huiusmodi facta praetermitti oportebat, siquidem evangelii lectores docere vellent contemnendam esse mortem, cum agitur de christianismi professione.

520 2, 16. Multum abest, ut dicamus Christum specietenus passum ²³ esse, ne falsa sit, quae vera est, resurrectio. Qui enim vere mortem ⁴⁰⁰

518. CB 1, 135; MG 11, 809.

519. CB 1, 144; MG 11, 825.

520. CB 1, 145; MG 11, 828.

ἀληθῶς ἀποθανῶν εἰ ἀνέστη, ἀληθῶς ἀνέστη, δὸς δὲ δοκῶν ἀποτεθηκέναι οὐκ ἀληθῶς ἀνέστη.

119 2, 20. Ὁ μὲν Κέλσος οἴεται διὰ τοῦτο γίνεσθαι τὸ ὑπό 521 πινος προγνώσεως θεσπισθὲν ἐπεὶ ἔθεσπισθη· ἡμεῖς δὲ τοῦτο οὐ διδόντες φαμὲν οὐχὶ τὸν θεσπίσαντα αἴτιον εἶναι τοῦ ἐσομένου, ἐπεὶ προεῖπεν αὐτὸν γενησόμενον, ἀλλὰ τὸ ἐσόμενον, ἐσόμενον ἂν καὶ μὴ θεσπισθέν, τὴν αἰτίαν τῷ προγνώσκοντι παρεσχηκέναι τοῦ αὐτὸν προειπεῖν. Καὶ ὅλον γε τοῦτο ἐν τῇ προγνώσει τοῦ θεσπίζοντος αὐτὸν τυγχάνει· δυνατοῦ <δὲ> ὄντος τοῦδέ τινος γενέσθαι <δυνατοῦ δὲ> καὶ μὴ γενέσθαι, ἔσται τὸ ἔτερον αὐτῶν τόδε πι. Καὶ οὐ φαμεν δτι δ προγνώσκων, ὑφελῶν τὸ δυνατὸν εἶναι γενέσθαι καὶ μὴ γενέσθαι, οίονεὶ τοιούτον πι λέτει· τόδε πάντως ἔσται καὶ ἀδύνατον ἐτέρως γενέσθαι.

25 2, 50. Τὰ δὲ [σημεῖα] τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ 522 καρπὸν ἔσχεν οὐκ ἀπάτην, ἀλλὰ σωτηρίαν ψυχῶν. Τίς γάρ τὸν κρείττονα βίον καὶ συστέλλοντα τὰ τῆς κακίας δσημέραι ἐπὶ τὸ ἔλαττον εὐλόγως φησὶν ἀπὸ ἀπάτης γίνεσθαι;

27 2, 60. Ὁ δὲ Κέλσος . . . θέλει καὶ ὑπάρ δνειρώττειν τινὰς 523 καὶ κατὰ τὴν ἑαυτῶν βούλησιν δόξῃ πεπλανημένη φαντασιοῦσθαι· δπερ δναρ μὲν πιστεύειν γίνεσθαι οὐκ ἄλογον, ὑπάρ δὲ ἐπὶ τῶν μὴ πάντη ἐκφρόνων καὶ φρενιτίζόντων ἡ μελαγχολώντων οὐ πιθανόν.

25 3, 27. Μέσον τοίνυν σαυτὸν στήσας τῶν τε περὶ τοῦ 524 Ἀριστέου γεγραμμένων καὶ τῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἱστορουμένων,

obiit, is, si resurrexerit, vere resurrexit; sed non vere resurrexit is, qui visus est dumtaxat mori.

119 2, 20. Celsus putat rem divinatam per aliquam praenotionem 521 propterea fieri, quod divinata est. Nos vero id non concedentes dicimus non divinantem causam esse rei futurae, quia praedixit quod fieret, sed rem futuram, futuram et si non divinata fuisset, praebuisse praenoscenti causam cur praedixerit. Et totum hoc ipsum in praenotione divinantis exsistit: cum haec res possit fieri et non fieri, e duobus hoc unum erit. Et non dicimus a praenoscente auferri quod possit fieri et non fieri, quasi tale quid dicat: hoc omnino erit, et impossibile est aliter fieri.

25 2, 50. [Miraculorum] Christi et eius discipulorum fructus est non 522 deceptio, sed animarum salus; quis enim dixerit deceptione effici, ut emendetur vita et malitia cotidie magis ac magis minuatur?

27 2, 60. Celsus . . . vult quosdam somniare vigilantes et inani 523 opinione delusos sibi animo exhibere quae desiderent. Hoc quidem per somnium fieri nemo absurde crediderit; idem vero vigilantibus accidere, id non sit verisimile, nisi sint extra se et mente capti aut atra bile laborent.

25 3, 27. Te ipse potius arbitrum constituens inter ea quae de 524 Aristea scripta sunt, et ea quae de Iesu narrantur, vide ex eventu

521. CB 1, 148; MG 11, 836.

522. CB 1, 173; MG 11, 876.

523. CB 1, 183; MG 11, 892.

524. CB 1, 224; MG 11, 953.

ἴδε εἰ μὴ ἐκ τοῦ ἀποβάντος καὶ τῶν ὡφελουμένων εἰς ἡθῶν ἐπανόρθωσιν καὶ εὐλάβειαν τὴν πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν ἔστιν εἰπεῖν διὰ πιστευτέον μὲν ὡς οὐκ ἀθεεὶ γενομένοις τοῖς περὶ Ἰησοῦ ἴστορουμένοις οὐχὶ δὲ τοῖς περὶ τοῦ Προκονησίου Ἀριστέου.

525 3, 29. Αἱ δὲ τοῦ Θεοῦ Χριστῷ μαθητευθεῖσαι ἐκκλησίαι,²⁹ συνεξεταζόμεναι ταῖς μν̄ παροικούσι δήμων ἐκκλησίαις, «Ἄς⁴⁹ φωστῆρές εἰσιν ἐν κόσμῳ» [cf. Phil 2, 15]. Τίς γάρ οὐκ ἀν διολογήσαι καὶ τοὺς χείρους τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ συγκρίσει βελτιόνων ἐλάττους πολλῷ κρείττους τυγχάνειν τῶν ἐν τοῖς δήμοις ἐκκλησιῶν;

526 3, 51. Οĩα δ' ἔστιν αὐτοῖς [Χριστιανοῖς] ἀγωγὴ καὶ περὶ⁵²³ ἀμαρτανόντων καὶ μάλιστα τῶν ἀκολασταινόντων, οὓς ἀπελαύ⁵²⁵ νουσι τοῦ κοινοῦ. . . . Οὗτοι δὲ ᾖς ἀπολωλότας καὶ τεθνηκότας τῷ Θεῷ τοὺς ὑπ’ ἀσελγείας ἢ τινος ἀτόπου νενικημένους ᾖς νεκροὺς πενθοῦσι, καὶ ᾖς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντας, ἐὰν ἀξιόλογον ἐνδείξωνται μεταβολήν, χρόνῳ πλείονι τῶν κατ’ ἀρχὰς εἰσαγομένων ὕστερόν ποτε προσίενται· εἰς οὐδεμίᾳν ἀρχὴν καὶ προστασίαν τῆς λεγομένης ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταλέγοντες τοὺς φθάσαντας μετὰ τὸ προσεληυθέναι τῷ λόγῳ ἐπταικέναι.

527 3, 62. Ἐπέμφθη οὖν Θεὸς Λόγος καθὸ μὲν ἰατρὸς τοῖς³¹⁶ ἀμαρτωλοῖς [cf. Mt 9, 12; Mc 2, 17; Lc 5, 31] . . . [‘Ο Κέλσος]³⁹⁸ φησί· «Τί δὲ τοῖς ἀναμαρτήτοις οὐκ ἐπέμφθη; τί κακόν ἔστι τὸ μὴ ἡμαρτηκέναι;» Καὶ πρὸς τοῦτο φαμεν διὰ, εἰ μὲν ἀν-

et ex iis, quae ad morum emendationem pietatemque erga summum Deum inducendam uterque fecit, annon hoc iudicium ferri debeat, credendum esse non sine Deo facta fuisse quae de lesu historia prodidit, non autem quae de Arista Proconnesio.

525 3, 29. Ecclesiae Dei a Christo edoctae, si cum populorum²⁹ conciliis quibuscum habitant comparentur, *in mundo tamquam⁴⁹ lumina sunt*. Ecquis enim non fateatur eos, qui in ecclesia deteriores sunt et in meliorum comparatione peiores, multo praestantiores esse iis, qui in popularibus coetibus vivunt?

526 3, 51. Ea est agendi ratio in eos, qui peccant et maxime qui⁵²³ libidini se dedunt, ut illos a suo coetu prohibeant [Christiani]. . . .⁵²⁵ Illi ut perditos et Deo mortuos lugent eos, qui libidine aut quovis alio crimine deiecti sunt; et quasi e mortuis excitatos ducunt, si eam morum mutationem fecerint, cuius ratio haberi debeat; tardius tamen admittuntur quam qui primo recipiuntur; et quia post professam religionem lapsi sunt, ab omni dignitate et praefectura in dicta ecclesia Dei arcentur.

527 3, 62. Missus igitur est Deus Verbum ad peccatores tamquam³¹⁶ medicus. . . . Rogat [Celsus]: «Cur non missus est ad immunes a³⁹⁸ peccatis? Quid malum est non peccasse?» Ad hoc dicimus: Si

525. CB 1, 227; MG 11, 957.

527. CB 1, 256; MG 11, 1001.

526. CB 1, 247; MG 11, 988.

αμαρτήτους λέγει τοὺς μηκέτι ἀμαρτάνοντας, ἐπέμφθη καὶ τούτοις δ σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς, ἀλλ' οὐχ ὡς ἰατρός· εἰ δ' ἀν-αμαρτήτοις τοῖς μηδεπώποτε ἡμαρτηκόσιν (οὐ γὰρ διεστείλατο ἐν τῇ ἑαυτοῦ λέξει), ἔροῦμεν δtti ἀδύνατον εἶναι οὕτως ἀνθρώπον ἀναμάρτιτον. Τοῦτο δέ φαμεν ὑπεξαιρουμένου τοῦ κατὰ τὸν Ἰησοῦν νοούμενου ἀνθρώπου, «ὅς ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησε» [1 Petr 2, 22].

598 5, 22. Μὴ ὑπονοείτω δέ τις ἡμᾶς ταῦτα λέγοντας ἀπ' 528 ἑκείνων εἶναι τῶν λεγομένων μὲν Χριστιανῶν, ἀθετούντων δὲ τὸ περὶ ἀναστάσεως κατὰ τὰς γραφὰς δόγμα. . . . 23. Ἡμεῖς μὲν οὖν οὐ φαμεν τὸ διαφθαρὲν σῶμα ἐπανέρχεσθαι εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς φύσιν, ὡς οὐδὲ τὸν διαφθαρέντα «κόκκον τοῦ σίτου» [Io 12, 21] ἐπανέρχεσθαι εἰς τὸν κόκκον τοῦ σίτου. Λέγομεν γάρ, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ κόκκου τοῦ σίτου ἐγείρεται στάχυς, οὕτως λόγος τις ἔγκειται τῷ σώματι, ἀφ' οὐ μὴ φθειρομένου «ἐτείρεται» τὸ σῶμα «ἐν ἀφθαρσίᾳ» [1 Cor 15, 42].

353 5, 23. Εἰ δὲ χρὴ βεβιασμένως δονομάσαι, ἔροῦμεν δtti ὡς 529 πρὸς τὴν κοινοτέραν νοούμενην φύσιν ἐστί τινα ὑπὲρ τὴν φύσιν, ἀποιήσαι ἀν ποτε Θεός, ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναβίβαζων τὸν ἀνθρώπον καὶ ποιῶν αὐτὸν μεταβάλλειν ἐπὶ φύσιν κρείττονα καὶ θειοτέραν καὶ τηρῶν τοιούτον, δσον καὶ δ τηρούμενος δι' ὧν πράττει παρίστησιν δtti βούλεται.

8 6, 10. Τὸ γὰρ χαρακτηρίζον τὴν θεότητα ἡ περὶ μελλόντων 530 ἐστὶν ἀπαγγελία, οὐ κατ' ἀνθρωπίνην φύσιν λεγομένων καὶ ταῖς ἐκβάσεσι κρινομένων δtti θείον Πνεῦμα ἦν τὸ ταῦτα ἀπαγγέλλον.

per immunes a peccatis intellegat qui non amplius peccant, sal-vator noster ad eos missus est, sed non ut medicus; sin autem eos qui numquam peccaverunt (neque enim haec eius verba aperte distinguit), impossibile est hominem esse qui numquam pecca-verit, excepto tamen homine a Iesu assumpto, qui homo *peccatum non fecit*.

598 5, 22. Ne quis suspicetur nos, haec dicentes, ex illis esse, qui 528 Christiani quidem dicuntur, reiciunt autem dogma quod est se-cundum scripturas de resurrectione. . . . 23. Nos non dicimus corruptum corpus redire in pristinam naturam, sicut nec corruptum granum frumenti redire in granum frumenti. Dicimus enim, sicut de grano frumenti surgit spica, sic ratio quaedam inest corpori, a qua non corrupta *surgit* corpus *in incorruptionem*.

353 5, 23. Quodsi verba urgere oportet, dicemus, prout communius 529 intellegitur natura, quaedam esse supra naturam, quae faciat ali-quando Deus, supra humanam naturam efferens hominem, et faciens eum participem naturae melioris et divinioris, et servans talem, quamdiu servatus, per ea quae agit, ostendit se velle.

8 6, 10. Propria enim divinitatis nota est res futuras ita praec-530 dicere, ut praedicendi ratio vires humanas superet, et ex eventu iudicetur divinum Spiritum esse praedictionis auctorem.

528. CB 2 (ed. P. Koetschau, 1899), 23; MG 11, 1216.

529. CB 2, 24; MG 11, 1217.

530. CB 2, 80; MG 11, 1305.

531 6, 11. Εἰ μὲν πλείους ἡσαν ὅμοιώς τῷ Ἰησοῦ ἴστορού-²³ μενοὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεδημηκέναι ὡς υἱοὶ Θεοῦ, καὶ ἔκαστος αὐτῶν περισπάσας τινὰς εἰς αὐτόν, ὥστ' ἀμφήριστον εἶναι διὰ τὴν ὅμοιότητα τῆς ἐπαγγελίας περὶ τοῦ υἱὸν εἶναι Θεοῦ τὸν ὑπὸ τῶν πιστεύοντων αὐτῷ μαρτυρούμενον, χώραν ἀν εἶχε τὸ «Ἐὰν οἶδε μὲν εἰσηγῶνται τόνδε, ἄλλοι δὲ ἀλλον,^{26t} καὶ κοινὸν δὲ πάντων ἡ καὶ πρόχειρον· πίστευσον, εἰ σωθήναι θέλεις, ἡ ἀπίθι», καὶ τὰ ἔξῆς. Νυνὶ δὲ εἰς πᾶσαν τὴν οἰκου-³⁷⁵ μένην Ἰησοῦς κεκήρυκται ἐπιδημήσας τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων μόνος Γίδης Θεοῦ.

532 6, 62. Οὐδὲ ἄλλο φησὶν [δό Κέλσος] εἶναι τῷ Θεῷ μῶν ἡμεῖς ¹¹⁰ ἴσμεν. . . . Εἰ δὲ καθόλου ἀκούοιμεν τοῦ «μῶν ἡμεῖς ἴσμεν», πολλῶν ἡμεῖς ἴσμεν ἔξακουομένου· ἔστι γάρ αὐτῷ ἀρετὴ καὶ μακαριότης καὶ θειότης. Εἰ δέ τις ἀκούοι ὑψηλότερον τοῦ «μῶν ἡμεῖς ἴσμεν», ἐπεὶ πάντα δὲ ἴσμεν ἐλάττονά ἔστι τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἄτοπον καὶ ἡμᾶς παραδέξασθαι δύτι οὐδέν ἔστι τῷ Θεῷ μῶν ἡμεῖς ἴσμεν. Κρείττονα γάρ ἔστι πάντων μῶν οἶδεν οὐ μόνη ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπεραναβεβηκότων αὐτὴν τὰ προσόντα τῷ Θεῷ.

533 7, 17. Τὰ περὶ τὸν Ἰησοῦν τοίνυν καθὸ μὲν νενόηται ³⁹⁰ θεότητι ἐν αὐτῷ πραχθέντα, ἔστιν δσια καὶ οὐ μαχόμενα τῇ περὶ τοῦ θείου ἐννοίᾳ· καθὸ δὲ ἀνθρωπος ἦν, παντὸς μᾶλλον ⁴⁰⁰ ἀνθρώπου κεκοσμημένος τῇ ἄκρᾳ μετοχῇ τοῦ αὐτολόγου καὶ

531 6, 11. Si plures essent quos perinde ac Iesum in hanc vitam ²³ venisse ut filios Dei sibique sectatores adscivisse proderent historiae, ita ut incertum esset discriminis, propterea quod unusquisque eorum se pariter filium esse Dei polliceretur, cui illi qui crederent perhiberent testimonium, tunc locus foret his verbis: «Hunc si alii ²⁶⁴ proponunt, alii alium, omnes tamen dicunt id, quod in promptu est: Crede, si salvus fieri vis, aut abi», et reliqua. Nunc autem ³⁷⁵ Iesus solus est qui ut Filius Dei per terrarum orbem in hanc vitam venisse praedicetur.

532 6, 62. Dicit [Celsus] neque aliud inesse Deo eorum, quae nos ¹¹⁰ scimus. . . . Quodsi quis generaliter accipiat illud «eorum quae ¹¹⁵ nos scimus», multa scimus quae in illo sunt, nam inest ei virtus et beatitudo et divinitas; si quis vero sublimius accipiat illud «eorum quae nos scimus», cum omnia quae scimus inferiora sint Deo, nihil absurdum est nos etiam admittere nihil inesse Deo eorum, quae nos scimus; quae enim sunt in Deo, superant omnia quae scit non sola natura hominis, sed et eam antecellentium.

533 7, 17. Quoad Iesum vero, si spectantur ea quae a divinitate ³⁹⁰ in eo facta sunt, sancta sunt nec ullo modo Dei notioni repugnant; quatenus autem homo erat, prae ceteris ornatus summa Verbi ⁴⁰⁰ ipsius et sapientiae ipsius participatione, passus est ut sapiens et

531. CB 2, 81; MG 11, 1305.

533. CB 2, 168; MG 11, 1445.

532. CB 2, 132; MG 11, 1393.

τῆς αὐτοσοφίας ὑπέμεινεν ὡς σοφὸς καὶ τέλειος ἅπερ ἔχρην
ὑπομεῖναι τὸν ὑπὲρ παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἢ καὶ
413 τῶν λογικῶν πάντα πράττοντα. Καὶ οὐδὲν ἄτοπον καὶ ἀπο-
τεθνήκεναι τὸν ἀνθρωπὸν, καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ οὐ μόνον
παράδειγμα ἐκκείσθαι τοῦ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ
γὰρ καὶ εἰργάσθω ἀρχὴν καὶ προκοπὴν τῆς καταλύσεως τοῦ
πονηροῦ καὶ διαβόλου, πᾶσαν τὴν τῆν νενεμημένου.

98 7, 37. Οὐδεὶς γὰρ μαθὼν ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν καὶ 534
εἶναι τίνα δημιουργήματα ἀόρατα, τουτέστι νοητά, λέγοι ἀν
ώς ἀπολογούμενος περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀνάστασιν τό· «Πῶς
αἰσθήσεσι μὴ καταλαμβανόμενοι γνώσονται τὸν Θεόν;» ἢ· «Τί
σε χωρὶς αἰσθήσεως μαθεῖν δυνατόν ἔστι;» Καὶ οὐκ ἐν ἀνακεχω-
ρηκόσι καὶ ἀναγινωσκομένοις ὑπὸ διάλιγων μόνον καὶ φιλομαθῶν,
ἀλλ’ ἐν τοῖς δημιαδεστέροις γέγραπται ὅτι «τὰ ἀόρατα» τοῦ
Θεοῦ «ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθο-
ρᾶται» [Rom 1, 20]. Δι’ ὧν ἔστιν εἰδέναι ὅτι, εἴ καὶ τοὺς ἐν
βίᾳ ἀνθρώπους χρὴ ἀπὸ αἰσθήσεων ἀρξασθαι καὶ τῶν αἰ-
σθητῶν, μέλλοντας ἀναβαίνειν ἐπὶ τὴν τῶν νοητῶν φύσιν, ἀλλ’
οὕτι γε ἐν αἰσθητοῖς καταμένειν χρῆ.

86 7, 46. «Τὰ γὰρ ἀόρατα» τοῦ Θεοῦ «ἀπὸ κτίσεως κόσμου», 535
τουτέστι τὰ νοητά, «τοῖς ποιήμασι νοούμενα» ἐν τῷ νοεῖσθαι
«καθορᾶται» [Rom 1, 20]. Καὶ οὐχ ἴστανται γε ἀναβάντες ἀπὸ
τῶν τοῦ κόσμου κτισμάτων ἐν τοῖς ἀοράτοις τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ
γὰρ ἱκανῶς ἐκείνοις ἐγγυμνασάμενοι καὶ συνιέντες αὐτὰ ἀν-

perfectus quaecumque oportebat pati eum, qui generis humani aut
413 etiam naturarum intellegentium gratia omnia faciebat. Ac nihil
absurdum est hominem esse mortuum et eius mortem esse non
modo exemplum mortis pro pietate obeundae, sed etiam causam,
quae incepit et pergit dissolvere malum et diabolum, qui sibi
terram universam subiecerat.

98 7, 37. Nemo enim qui didicit invisibilem esse Deum et esse 534
quasdam creaturas invisibles, id est intellegibiles, dicet, ut de-
fendens ea quae sunt de resurrectione: «Quomodo sensibus non
apprehendentes cognoscent Deum?» vel: «Quid extra sensum
se discere possibile est?» Neque in secretioribus et cognitis a paucis
tantum et curiosis, sed in vulgationibus scriptum est quod *in-
visibilia Dei a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta
conspiciuntur*. Ex quibus licet scire quod, etsi in hac vita homines
oportet a sensibus incipere et sensibilibus, ut ascendant ad in-
tellegibiliū naturam, non tamen in sensibilibus sistere oportet.

86 7, 46. *Invisibilia enim Dei a creatura mundi*, id est intellegi- 535
bilia, *per ea quae facta sunt intellecta in intellectione conspicuntur*,
et non sistunt ascendentēs a creatis mundi in invisibilibus Dei;
nam satis in his exercitati et illa intellegentes, ascendunt ad aeter-

534. CB 2, 187; MG 11, 1473.

535. CB 2, 198; MG 11, 1489.

βαίνουσιν ἐπὶ τὴν ἀῖδιον δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπαξαπλῶς τὴν θεότητα αὐτοῦ, ἐπιστάμενοι δτὶ δ μὲν φιλάνθρωπος Θεὸς «τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἔαυτοῦ γνωστὸν ἐφανέρωσεν» [cf. ib. 18 19] οὐ μόνον τοῖς ἀνακειμένοις αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τισι τῶν ἔξω τῆς εἰλικρινοῦς θεοσεβείας καὶ εἰς αὐτὸν εὔσεβείας· τινὲς δὲ τῶν Θεοῦ προνοίᾳ ἀναβεβηκότων ἐπὶ τὴν τῶν τηλικούτων γνῶσιν οὐκ ἄξια τῆς γνώσεως δρῶντες ἀσεβοῦσι καὶ «τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχουσιν» [ib. 18], οὐδ' ἀπολογίας ἔτι χώραν ἐπὶ τῇ γνώσει τῶν τηλικούτων ἔχειν δυνάμενοι παρὰ τῷ Θεῷ.

- 536 8, 12. Θρησκεύομεν οὖν τὸν Πατέρα τῆς ἀλήθειας καὶ τὸν ¹⁵⁹ Υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὅντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἐν δὲ τῇ δύονοίᾳ καὶ τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος· μῶς τὸν ἑωρακότα τὸν Υἱὸν ὅντα «ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως» [cf. Hebr 1, 3] τοῦ Θεοῦ ἑωρακέναι ἐν αὐτῷ ὅντι εἰκόνι τοῦ Θεοῦ τὸν Θεόν.

In Iesu Nave homiliae, 249/51.

- 537 Hom. 3, n. 5. Si de illo populo vult aliquis salvari, ad ⁴⁷ hanc domum veniat, ut salutem consequi possit, ad hanc veniat domum, in qua Christi sanguis in signo redemptionis est.... Nemo ergo sibi persuadeat, nemo semetipsum decipiat: extra hanc domum, id est extra ecclesiam, nemo salvatur; nam si quis foras exierit, mortis suae ipse fit reus.

- 538 7, 1. Sacerdotali tuba primus in evangelio suo Matthaeus ⁷⁵ increpuit; Marcus quoque, Lucas et Ioannes suis singulis tubis ¹⁴ ¹⁷ sacerdotalibus cecinerunt. Petrus etiam duabus epistularum ¹⁸ suarum personat tubis, Iacobus quoque et Iudas. Addit nihilo- ¹⁹ ²⁰ minus adhuc et Ioannes tuba canere per epistulas suas et Apocalypsim, et Lucas apostolorum gesta describens. Novis- ³⁶ sime autem ille veniens, qui dixit: *Putto autem nos Deus novissimos apostolos ostendit* [1 Cor 4, 9], et in quattuordecim

nam potentiam Dei, et, uno verbo, ad divinitatem eius, scientes quod hominum amator Deus *veritatem et quod sui notum est manifestavit* non solum iis, qui ipsi adhaerent, sed et quibusdam alienis a sincera religione et pietate in ipsum; quidam autem ex iis, qui Dei providentia ascenderunt ad tantarum rerum cognitionem, non agentes res dignas ea cognitione, impii sunt et *veritatem in iniustitia detinent* neque amplius excusationem, post tantarum rerum cognitionem, habere possunt apud Deum.

- 536 8, 12. Colimus igitur Patrem veritatis et Filium veritatem, qui ¹⁵⁹ sunt hypostasi duae res, una vero consensione et concordia et identitate voluntatis; ita ut videns Filium, qui est *splendor gloriae et figura substantiae* Dei, viderit in eo qui est imago Dei, Deum.

536. CB 2, 229; MG 11, 1533.

537. MG 12, 841; L 11, 34.

538. MG 12, 857; L 11, 63.

epistularum suarum fulminans tubis, muros Iericho et omnes idololatriae machinas et philosophorum dogmata usque ad fundamenta deiecit.

Fragmenta.

¹⁵⁷ *Ex libris in epist. ad Hebraeos.* Lux autem aeterna quid ⁵³⁹
¹⁶² aliud est sentiendum quam Deus Pater, qui numquam fuit quando lux quidem esset, splendor vero ei non adesset? Neque enim lux sine splendore suo umquam intellegi potest. Quodsi verum est, numquam est quando Filius non Filius fuit. Erit autem, non, sicut de aeterna luce diximus, innatus, ne duo principia lucis videamur inducere, sed sicut ingenitae lucis splendor, ipsam illam lucem initium habens ac fontem, natus quidem ex ipsa, sed non erat quando non erat.

¹⁶² *Ib.* Sic et sapientia ex eo [Deo] procedens, ex ipsa Dei ⁵⁴⁰ substantia generatur. Sic nihilominus et secundum similitudinem corporalis aporrhoeae esse dicitur *aporrhoea gloriae* ¹⁵⁸ *omnipotentis* pura quaedam et *sincera* [Sap 7, 25]. Quae utraeque similitudines manifestissime ostendunt communionem substantiae esse Filio cum Patre. Aporrhoea enim δμούσιος videtur, id est unius substantiae cum illo corpore, ex quo est vel *aporrhoea* vel *vapor* [ib.].

ADAMANTIUS

seu *Dialogus de recta in Deum fide*, 295/305.

¹⁴¹ L. 1, c. 2. Ἀδαμάντιος. "Ἐνα Θεὸν καὶ κτίστην καὶ ⁵⁴¹
¹⁵³ δημιουργὸν τῶν ἀπάντων εἶναι πεπίστευκα καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ
¹⁵⁸ Θεὸν Λόγον δμούσιον, ἀεὶ ὅντα καὶ ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν ἄνθρωπον ἐκ Μαρίας ἀναλαβόντα, καὶ τοῦτον σταυρωθέντα καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν. Πιστεύω δὲ καὶ τῷ Ἅγιῳ Πνεύματι τῷ ἀεὶ ὅντι.

¹⁰⁴ 3, 9. A. Ἀγνοεῖν ἔοικας τὴν διαφορὰν τοῦ παντεξουσίου ⁵⁴²
 καὶ τοῦ αὐτεξουσίου. Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν παντεξουσίον φημι,

¹⁴¹ 1, 2. *Adamantius.* Deum unum eumque conditorem et effec- ⁵⁴¹
¹⁵³ torem omnium esse credo; Deumque Verbum, qui ex eo natus est
¹⁵⁸ eique est consubstantialis, qui semper est et novissimis temporibus hominem ex Maria assumpsit, et crucifixus est et resurrexit a mortuis. Credo etiam Spiritui Sancto, qui semper est.

¹⁰⁴ 3, 9. A. Ignorare videris distinctionem eius quod omnia potest, ⁵⁴²
 et eius quod est suaे potestatis. Deum enim dico omnipotente;

539. MG 14, 1307; L 5, 297. 540. MG 14, 1308; L 7, 300.

541. CB (ed. W. H. van de Sande Bakhuyzen, 1901) 4; MG 11, 1717.

542. CB 128; MG 11, 1800.

τὸν δὲ ἀποστάτην ἄγγελον, τὸν λεγόμενον Σατανᾶν, αὐτεξούσιον 203
λέγω, καὶ τὸν ἀνθρωπὸν δομοίως. — Μαρῖνος. Αὐτεξούσιον²²¹
φῆς τὸν διάβολον καὶ τὸν ἀνθρωπὸν; — A. Τοὺς ἄγγέλους
καὶ τοὺς ἀνθρώπους αὐτεξουσίους λέγω ὑπὸ Θεοῦ τεγενήσθαι,
ἄλλ’ οὐ παντεξουσίους.

543 5, 16. M. Ὁρισάσθω Ἀδαμάντιος ποῖον σῶμα ἀνίσταται, 600
τοῦτο δὲ περικείμεθα, εἰς δὲ ἐνδεδέμεθα, ή ἄλλο πνευματικόν; —
A. Τοῦτο τὸ σῶμά φημι ἀνίστασθαι δὲ περικείμεθα.

544 5, 28. Εὔτροπος. Αὐτῇ μόνῃ [ἀληθείᾳ], ως ἀληθῶς, δι- 49
καίως καὶ εὐσεβῶς καὶ δοσίως ή καθόλου ἐκκλησίᾳ πολιτεύεται,⁴⁵
ἥς οἱ ἔκτραπέντες καὶ ἀποσφαλέντες πόρρω τῆς ἀληθείας
τυγχάνουσι, λόγῳ μὲν ἐπαγγελλόμενοι εἰδέναι ἀλήθειαν, ἔργῳ
δὲ μακρὰν ἀφεστηκότες αὐτῆς.

THEOGNOSTUS.

545 Fragm. ex Hypotypos. lib. 2, apud *Athan.*, De descr. nic.¹⁵²
syn. 25. Οὐκ ἔξωθέν τις ἔστιν ἐφευρεθείσα ή τοῦ Υἱοῦ οὐσίᾳ,¹⁵³
οὐδὲ ἐκ μὴ ὅντων ἐπεισήχθη· ἀλλὰ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας
ἔφυ, ως τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, ως ὑδατος ἀτμίς. Οὔτε γὰρ
τὸ ἀπαύγασμα, οὔτε ή ἀτμίς, αὐτὸ τὸ ὑδωρ ἔστιν, ή αὐτὸς δὲ
ἥλιος· οὔτε ἀλλότριον, ἀλλ’ ἀπόρροια τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας,
οὐ μερισμὸν ὑπομεινάσης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας. ‘Ως γὰρ
μένων δὲ ἥλιος δὲ αὐτὸς οὐ μειοῦται ταῖς ἐκχεομέναις ὑπ’ αὐτοῦ
αὐγαῖς· οὕτως οὐδὲ ή οὐσία τοῦ Πατρὸς ἀλλοίωσιν ὑπέμεινεν,
εἰκόνα ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν Υἱόν.

desertorem autem angelum, qui Satanás dicitur, suae potestatis 203
dico, hominemque eodem modo. — *Marinus*. Suac potestatis esse²²¹
et diabolum et hominem dicis? — A. Angelos et homines suac
potestatis factos esse a Deo dico, non autem omnipotentes.

543 5, 16. M. Statuat Adamantius, quodnam corpus resurgat, hocne 600
quo circumdati sumus et in quo vincti sumus, an aliud spiritale? —
A. Hoc ipsum, quo circumdati sumus, dico excitari.

544 5, 28. *Eutropius*. Ipsa sola veritate catholica ecclesia et iuste⁴⁹
et pie et sancte vivit, a qua qui deflexerunt et aberrarunt, procul⁴⁵
absunt a veritate; iique verbo quidem sibi veritatem cognitam
esse profitentur, sed re procul ab ea distant.

545 Fragm. ex Hypotyp. l. 2. Non extrinsecus adinventa est Filii sub- 152
stantia, neque ex nihilo educta, sed ex Patris substantia nata est, ut¹⁵³
lucis splendor et aquae vapor. Neque enim splendor aut vapor ipsa
aqua vel ipse sol est; neque rursus aliquid est alienum, sed est aliquid
emanans ex Patris substantia, ita tamen ut nullam divisionem eadem
Patris substantia sit perpessa. Ut enim sol idem manens radiis ab
ipso profluentibus non minuitur; ita neque Patris substantia mutationem
ullam patitur, cum Filium sui ipsius imaginem habet.

543. CB 204; MG 11, 1853.

544. CB 242; MG 11, 1884.

545. MG 10, 240; 25, 460; *Routh*, Reliquiae sacrae 3, 411.

S. CORNELIUS I, PAPA 251—253.

¹⁴¹ *Epist. ad S. Cyprianum*, apud *Cypr.*, Epist. 49, 2. Nec 546
⁶⁰ enim [aiunt confessores schisma exuentes] ignoramus unum Deum esse et unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, unum Sanctum Spiritum, unum episcopum in Catholica esse debere.

Epist. ad Fabium, apud *Eus.*, II. E. 6, 43, *De hierarchia ecclesiastica*, cf. *DB* 45, K 254 sqq. 546*

⁴⁶³ Ex eadem epist., ib. 6, 43, 14. Ὅς [Νοουατιανός] βοηθούμενος 547
 ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν νόσῳ περιπεσών χαλεπῇ καὶ ἀποθανεῖσθαι δοσον οὐδέπω νομιζόμενος, ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ, οὗ ἔκειτο, περιχθείς ἔλαβεν, εἴ τε χρὴ λέγειν τὸν τοιοῦτον εἰληφέναι. 15. Οὐ μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχεν, διαφυγὼν τὴν νόσον, ὃν χρὴ μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα, τοῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου· τούτων δὲ μὴ τυχών, πῶς ἂν τοῦ Ἅγιου Πνεύματος ἔτυχεν;

S. CYPRIANUS, ca 200—258.

Ad Donatum, paulo post 246.

³¹⁵ 4. Et ipse quam plurimis vitae prioris erroribus implicatus 548
 tenebar, quibus exui me posse non crederem; sic vitiis adhaerentibus obsecundans eram, desperatione meliorum malis
⁴⁷⁵ meis velut iam propriis ac vernaculis et favebam. Sed post-
³⁵⁶ quam undae genetalis auxilio superioris aevi labore detersa in
 expiatum pectus ac purum desuper se lumen infudit, post-
³²⁶ quam caelitus spiritu hausto in novum me hominem nativitas
 secunda reparavit, mirum in modum protinus confirmare se
 dubia, patere clausa, lucere tenebrosa, facultatem dare quod
 prius difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur,
 ut esset agnoscere terrenum fuisse quod prius carnaliter natum
 delictis obnoxium viveret, Dei esse coepisse quod iam Spiritus
 Sanctus animaret.

⁴⁶³ 14. Cum [Novatianus] ab exorcistis foveretur, in morbum gravissimum 547
 collapsus, dum iamiam moriturus creditur, in ipso in quo iacebat
 lectulo perfusus baptismum suscepit, si tamen huiuscmodi baptis-
⁴⁷⁶ mum suscepisse dicendus est. 15. Sed neque postquam liberatus
⁴⁸¹ est morbo, reliqua percepit quae iuxta ecclesiasticam regulam
 percipi debent, neque ab episcopo consignatus est. Hoc autem
 signaculo minime percepto, quo tandem modo Spiritum Sanctum
 potuit accipere?

546. CV 3 (ed. G. Hartel, 1868—1871), 2, 611; ML 3, 722.

547. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 620; MG 20, 621; ML 3, 747.

548. CV 3, 1, 5; ML (ep. 1, 4) 4, 200.

Quod idola dii non sint.

549 [Iste libellus nihil est nisi compilatio ex Octavio Minucii Felicis et
 550 Apologetico Tertulliani; quapropter duos locos (cc. 9 et 11) hic in
 1^a editione citatos delevimus, numeros autem reliquimus, ne ordo mu-
 taretur. Ipsos vero locos fere ad verbum invenies sub nn. 270 et 277.]

De lapsis, 251.

- 551 16. Spretis his omnibus atque contemptis ante expiata 536
 delicta, ante exomologesim factam criminis, ante purgatam
 conscientiam sacrificio et manu sacerdotis, ante offensam pla- 545
 catam indignantis Domini et minantis, vis insertur corpori 506
 eius et sanguini et plus modo in Dominum manibus atque
 ore delinquent quam cum Dominum negaverunt.
- 552 17. Solus Dominus misereri potest. Veniam peccatis quae 419
 in ipsum commissa sunt solus potest ille largiri, qui peccata
 nostra portavit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro
 peccatis nostris. Homo Deo maior non potest esse, nec re-
 mittare aut donare indulgentia sua servus potest quod in
 Dominum delicto graviore commissum est, ne adhuc lapsus et
 hoc accedat ad crimen, si nesciat esse praedictum: *Maledictus*
homo qui spem habet in hominem [Ier 17, 5]. Dominus orāndus
 est, Dominus nostra satisfactione placandus est, qui negantem
 negare se dixit, qui omne iudicium de Patre solus accepit. 428
 Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum 550
 merita et opera iustorum, sed cum iudicii dies venerit, cum
 post occasum saeculi huius et mundi ante tribunal Christi
 populus eius adstiterit.
- 553 28. Denique, quanto et fide maiore et timore meliore sunt 538
 qui, quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti,
 540 quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud
 sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confitentes exomologesim
 conscientiae faciant, animi sui pondus exponant, salutarem
 medelam parvis licet et modicis vulneribus exquirant, scientes
 scriptum esse: *Deus non deridetur* [Gal 6, 7]. Derideri et
 circumveniri Deus non potest nec astutia aliqua fallente de-
 ludi. . . . 29. Confiteantur singuli, quaeso vos, fratres, delictum 545
 suum, dum adhuc qui deliquit in saeculo est, dum admitti
 confessio eius potest, dum satisfactio et remissio [facta] per
 sacerdotes apud Dominum grata est.
- 554 32. Agite paenitentiam plenam, dolentis ac lamentantis 531
 animi probate maestitiam! 33. Nec vos quorumdam moveat
 aut error improvidus aut stupor vanus, qui, cum teneantur in

551. CV 3, 1, 248; ML 4, 479.

553. CV 3, 1, 257; ML 4, 488.

552. CV 3, 1, 249; ML 4, 480.

554. CV 3, 1, 261; ML 4, 491.

tam gravi crimine, percussi sunt animi caecitate, ut nec intellegant delicta nec plangent.

36. *De fructibus verae paenitentiae, v. K 265.*

551 *

De catholicae ecclesiae unitate, 251.

⁵⁴ 4. Loquitur Dominus ad Petrum: *Ego tibi dico*, inquit, ⁵⁵⁵
⁵⁰ *quia tu es Petrus* etc. [Mt 16, 18 sq]. Super unum aedificat
³⁴ ecclesiam¹ [vel: Eidem post resurrectionem suam dicit: *Pasce oves*
meas (Io 21, 17)]. Super illum aedificat ecclesiam, et illi pascendas
oves mandat, et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem
suam parem potestatem tribuat et dicat: Sicut misit me Pater,
et ego mitto vos. Accipite Spiritum Sanctum: si cuius re-
miseritis peccata, remittentur illi; si cuius temueritis, tenebuntur
[Io 20, 21 sqq], tamen, ut unitatem manifestaret [unam cathedram
constituit], unitatis eiusdem originem [atque rationem] ab uno
incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique et
ceteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio praediti et
honoris et potestatis, sed exordium ab unitate proficiscitur
[et primatus Petro datur], ut ecclesia Christi una [et cathedra una]
monstretur. [Et pastores sunt omnes, sed grex unus ostenditur, qui
ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur.]

⁵⁰ 5. Quam unitatem tenere firmiter et vindicare debemus, ⁵⁵⁶
maxime episcopi qui in ecclesia praesidemus, ut episcopatum
quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraterni-
tatem mendacio fallat, nemo fidem veritatis perfida praevari-
catione corrumpat. Episcopatus unus est, cuius a singulis in
⁵¹ solidum pars tenetur. Ecclesia una est, quae in multitudinem
latius incremento fecunditatis extenditur, quomodo solis multi
radii sed lumen unum, et rami arboris multi sed robur unum
tenaci radice fundatum, et cum de fonte uno rivi plurimi
defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiae
largitate, unitas tamen servatur in origine. A velle radium
solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit; ab arbore
frange ramum, fructus germinare non poterit; a fonte praecide
rivum, praecitus arescit. Sic et ecclesia Domini luce perfusa
per orbem totum radios suos porrigit: unum tamen lumen est
quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur. Ramos
suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluente
largiter rivos latius pandit: unum tamen caput est et origo
una et una mater fecunditatis successibus copiosa: illius fetu
nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu eius animamur.

⁴⁷ 6. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est et ⁵⁵⁷
pudica. Unam domum novit, unius cubiculi sanctitatem casto

¹ Addimus intra [] lectiones et addita antiquorum codicum.

555. CV 3, 1, 212; ML 4, 498.

556. CV 3, 1, 213; ML 4, 501.

557. CV 3, 1, 214; ML 4, 502.

pudore custodit. Haec nos Deo servat, haec filios regno quos generavit assignat. Quisque ab ecclesia segregatus adulterae iungitur, a promissis ecclesiae separatur, nec perveniet ad Christi praemia qui reliquit ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere non potest Deum patrem qui ecclesiam non habet matrem. Si potuit evadere quisque extra arcam Noe fuit, et qui extra ecclesiam foris fuerit evadit.... Dicit Dominus: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30].¹⁴⁶ Et iterum de Patre et Filio et Spiritu Sancto scriptum est: *Et tres unum sunt* [1 Io 5, 7]. Et quisquam credit hanc unitatem de divina firmitate venientem, sacramentis caelestibus cohaerentem scindi in ecclesia posse et voluntatum collidentium divortio separari? Hanc unitatem qui non tenet, non tenet Dei legem, non tenet Patris et Filii fidem, vitam non tenet et salutem.

De dominica oratione, 251/2.

558 14. Addimus quoque et dicimus: *Fiat voluntas tua in caelo*³³³; *et in terra* [Mt 6, 10], non ut Deus faciat quod vult, sed ut³⁰⁸

nos facere possimus quod Deus vult; nam Deo quis obsistit, quominus quod velit faciat? Sed quia nobis a diabolo ob-sistitur, quominus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur, oramus et petimus, ut fiat in nobis voluntas Dei; quae ut fiat in nobis, opus est Dei voluntate, id est, ope eius et protectione, quia nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia et misericordia tutus est.

559 18. *Ego sum panis vitae qui de caelo descendit. Si qui ederit*⁴⁸¹ *de meo pane, vivet in aeternum. Panem autem quem ego dederi*⁵¹⁰

caro mea est pro saeculi vita [Io 6, 51 52]. Quando ergo dicit in aeternum vivere si qui ederit de eius pane, ut manifestum est eos vivere qui corpus eius attingunt et eucharistiam iure communicationis accipiunt, ita contra timendum est et orandum, ne, dum quis abstentus separatur a Christi corpore, remaneat a salute, comininante ipso et dicente: *Nisi ederitis carnem Filii hominis et biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis* [Io 6, 54]. Et ideo panem nostrum, id est⁵⁰⁴ Christum, dari nobis cotidie petimus, ut, qui in Christo manemus et vivimus, a sanctificatione eius et corpore non recedamus.

Ad Demetrianum, 252.

560 24. Cremabit addictos ardens semper gehenna et vivacibus⁵⁹² flammis vorax poena, nec erit unde habere tormenta vel re-⁵⁹⁴ quiem possint aliquando vel finem. Servabuntur cum corpori-

558. CV 3, 1, 276; ML 4, 528.

559. CV 3, 1, 280; ML 4, 531.

560. CV 3, 1, 368; ML 4, 561.

584 bus suis animae infinitis cruciatibus ad dolorem. . . . Erit tunc sine fructu paenitentiae dolor poenae, inanis ploratio et inefficax deprecatio. In aeternam poenam sero credunt qui in vitam aeternam credere noluerunt.

584 25. Quando istinc recessum fuerit, nullus iam paenitentiae 561 locus est, nullus satisfactionis effectus. Hic vita aut amittitur aut tenetur: hic saluti aeternae cultu Dei et fructu fidei pro 547 videtur. Nec quisquam aut peccatis retardetur aut annis, quo 522 minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti paenitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus, et quaerentibus atque intellegentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu et vitae temporalis occasu pro delictis roges, et Deum, qui unus et verus est, confessione et fide agnitionis eius implores, venia confitenti datur et credenti indulgentia salutaris de divina pietate conceditur et ad immortalitatem sub ipsa morte transitur.

De mortalitate, 252/3.

3 6. Si tibi vir gravis et laudabilis aliquid polliceretur, haberes 562 254 pollicenti fidem nec te falli aut decipi ab eo crederes, quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires. Deus tecum loquitur, et tu mente incredula perfidus fluctuaris? Deus de hoc mundo recedenti immortalitatem atque aeternitatem pollicetur, et dubitas? Hoc est Deum omnino non nosse, hoc est Christum credendi magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est in ecclesia constitutum fidem in domo fidei non habere.

De opere et eleemosynis, 253.

415 1. Multa et magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina, 563 quibus in salutem nostram Dei Patris et Christi larga et copiosa clementia et operata sit et semper operetur, quod conservandis et vivificandis nobis Pater Filium misit ut reparare nos posset, quodque Filius missus esse et hominis filius vocari voluit ut nos Dei filios faceret: humiliavit se ut populum qui prius iacebat erigeret, vulneratus est ut vulnera nostra curaret, servivit ut ad libertatem servientes extraheret. Mori sustinuit ut immortalitatem mortalibus exhiberet. . . . Cum Dominus adveniens sanasset illa quae Adam portaverat vulnera et venena serpentis antiqua curasset, legem dedit sano et praecepit ne ultra iam peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret

354 14. Eme tibi albam vestem, ut, qui secundum Adam nudus 564 fueras et horrebas ante deformis, indumento Christi candido

561. CV 3, 1, 370; ML 4, 563.
563. CV 3, 1, 373; ML 4, 601.

562. CV 3, 1, 300; ML 4, 586.
564. CV 3, 1, 384; ML 4, 612.

vestiaris. Et quae matrona locuples et dives es, ungue oculos ³⁶⁷ tuos non stibio diaboli sed collyrio Christi, ut pervenire ad videndum Deum possis, dum Deum et moribus et operibus promereris.

De bono patientiae, 256.

- 565 6. Omnis actus eius [Christi] ab ipso statim adventu patientia ⁴¹⁹ comite signatur, quod primum de [illa] sublimitate caelesti ad terrena descendens non aspernatur Dei Filius carnem hominis induere et, cum peccator ipse non esset, aliena peccata portare. Immortalitate interim posita fieri se mortalem patitur, ut innocens pro nocentium salute perimatur.
- 566 17. Cum in illa prima transgressione praecepti firmitas ²³¹ corporis cum immortalitate discesserit et cum morte infirmitas ²⁹⁹ venerit, nec possit firmitas recipi nisi cum recepta et immortalitas fuerit, oportet in hac fragilitate atque infirmitate corporea luctari semper et congregari.
- 567 19. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter ²²⁹ tulit: inde et perit primus et perdidit. Adam contra caeleste ²⁹⁸ praeceptum cibi letalis impatiens in mortem cecidit nec acceptam divinitus gratiam patientia custode servavit.

Epistulae¹.

- 568 Ep. 4 [Pomponio, a. 2], 4. Si de iis [virginibus Deo dicatis] ⁵⁸⁰ aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat paenitentiam plenam, ⁵²³ quia, quae hoc crimen admisit, non mariti sed Christi adultera est, et ideo aestimato iusto tempore postea exomologesi facta ad ecclesiam redeat. Quodsi obstinate perseverant nec se ab invicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione numquam a nobis admitti in ecclesiam posse, ne exemplum ceteris ad ruinas delictis suis facere incipient.
- 568* 15 (ML ep. 10). *Contra abusum libellorum martyrum et de reconciliacione episcopo reservata, v. K 267 sqq.*
- 569 16 [Presbyteris et diaconis, a. 250], 2. Cum in minoribus pec- ⁵²⁵ catis agant peccatores paenitentiam iusto tempore, et secundum disciplinae ordinem ad exomologesim veniant, et per manus ⁵²⁷ impositionem episcopi et cleri ius communicationis accipiant, ⁴³⁹ nunc crudo tempore persecutione adhuc perseverante, nondum restituta ecclesiae ipsius pace, ad communicationem ad-

¹ Post numerum epistulae indicatur cui et quando scripta fuerit. Numerus vero datur iuxta editionem CV; quodsi non idem est apud ML, indicatur in notis.

565. CV 3, 1, 401; ML 4, 626.

566. CV 3, 1, 409; ML 4, 633.

567. CV 3, 1, 410; ML 4, 634.

568. CV 3, 2, 476; ML (ep. 62) 4, 370.

569. CV 3, 2, 518; ML (ep. 9) 4, 251.

mittuntur, et offertur nomine eorum, et nondum paenitentia
 506 acta, nondum exomologesi facta, nondum manu iis ab episcopo
 et clero imposta, eucharistia illis datur, cum scriptum sit:
*Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit
 corporis et sanguinis Domini* [1 Cor 11, 27].

536 18 [Presbyteris et diaconis, a. 250], 1. Quoniam video facul- 570
 tatem veniendi ad vos nondum esse et iam aestatem coepisse,
 quod tempus infirmitatibus assiduis et gravibus infestat, oc-
 550 currendum puto fratribus nostris, ut, qui libellos a martyribus
 acceperunt et praerogativa eorum apud Deum adiuvari possunt,
 559 si incommodo aliquo et infirmitatis periculo occupati fuerint,
 non exspectata praeSENTIA nostra, apud presbyterum quem-
 cumque praeSENTem vel, si presbyter repertus non fuerit et
 546 urgere exitus coeperit, apud diaconum quoque exomologesim
 527 facere delicti sui possint, ut manu iis in paenitentiam imposta
 veniant ad Dominum cum pace, quam dari martyres litteris
 ad nos factis desideraverunt.

34 33 [sine inscriptione, a. 250], 1. Dominus noster, cuius prae- 571
 54 cepta metuere et servare debemus, episcopi honorem et ec-
 clesiae suae rationem disponens in evangelio loquitur et dicit
 Petro: *Ego tibi dico, quia tu es Petrus*, etc. [Mt 16, 18 19].
 39 Inde per temporum et successionum vices, episcoporum ordi-
 natio et ecclesiae ratio decurrit, ut ecclesia super episcopos
 constituatur et omnis actus ecclesiae per eosdem praepositos
 gubernetur. Cum hoc ita divina lege fundatum sit, miror
 quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse, ut ec-
 clesiae nomine litteras facerent, quando ecclesia in episcopo
 et clero et in omnibus stantibus sit constituta.

283 39 [Presbyteris et diaconis et plebi universae, a. 251], 3. Lau- 572
 rentius et Egnatius in castris et ipsi quondam saecularibus
 militantes, sed veri et spirituales Dei milites, dum diabolum
 Christi confessione prosternunt, palmas Domini et coronas
 illustri passione meruerunt. Sacrificia pro iis semper, ut
 meministis, offerimus, quoties martyrum passiones et dies anni-
 versaria commemoratione celebramus.

40 43 [Plebi universae, a. 251], 5. Deus unus est et Christus 573
 46 unus et una ecclesia et cathedra una super Petrum Domini
 voce fundata. Aliud altare constitui et sacerdotium novum
 fieri praeter unum altare et unum sacerdotium non potest.
 Quisque alibi collegerit, spargit.

58 48 [Cornelio P., a. 251], 3. Placuit ut per episcopos retenta 574
 59 a nobis rei veritate et ad comprobandam ordinationem tuam

570. CV 3, 2, 523; ML (ep. 12) 4, 259.

571. CV 3, 2, 566; ML (ep. 27) 4, 298.

572. CV 3, 2, 583; ML (ep. 34) 4, 323.

573. CV 3, 2, 594; ML (ep. 40) 4, 336.

574. CV 3, 2, 607; ML (ep. 45) 3, 711.

facta auctoritate maiore, tunc demum scrupulo omni de singularum pectoribus excusso, per omnes omnino istic positos litterae fierent; sicuti fiunt, ut te universi collegae nostri et communicationem tuam, id est catholicae ecclesiae unitatem,⁵³ pariter et caritatem probarent firmiter ac tenerent. Quod divinitus evenisse et consilium nostrum providenter processisse gaudemus.

575 55 [Antoniano, a. 251/2], 8. Factus est autem Cornelius⁵⁶ episcopus de Dei et Christi eius iudicio, de clericorum paene⁵⁸ omnium testimonio, de plebis quae tunc adfuit suffragio, de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum collegio, cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri et gradus cathedralis sacerdotalis vacaret: quo occupato et de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato, quisque iam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem qui ecclesiae non tenet unitatem.

576 55, 17. Placuit, frater carissime, examinatis causis singulo-⁵⁹ rum libellaticos interim admitti, sacrificatis in exitu subveniri, quia exomologesis apud inferos non est nec ad paenitentiam⁵⁸⁴ quis a nobis compelli potest, si fructus paenitentiae subtrahatur. Si proelium prius venerit, corroboratus a nobis invenietur [armatus] ad proelium; si vero ante proelium infirmitas urserit, cum solacio pacis et communicationis abscedit.

577 55, 27. Neminem putamus a fructu satisfactionis et spe⁵²² pacis arcendum, cum sciamus iuxta scripturarum divinarum fidem, auctore et hortatore ipso Deo, et ad agendam paenitentiam peccatores redigi et veniam atque indulgentiam paenitentibus non denegari.

578 55, 29. Quodsi invenimus a paenitentia agenda neminem⁵²² debere prohiberi et deprecantibus atque exorantibus Domini⁵²⁵ misericordiam, secundum quod ille misericors et pius est, per sacerdotes eius pacem posse concedi, admittendus est plan-⁵⁴⁵ gentium gemitus et paenitentiae fructus dolentibus non negandus. Et quia apud inferos confessio non est nec exomo-⁵⁸⁴ logesis illic fieri potest, qui ex toto corde paenituerint et rogaverint, in ecclesiam debent interim suscipi et in ipsa Domino reservari.

579 58 [Plebi Thibari consistenti, a. 253], 10. O dies ille qualis et⁵⁹⁴ quantus adveniet, fratres dilectissimi, cum coeperit populum⁶⁰¹ suum Dominus recensere et divinae cognitionis examine singularum merita recognoscere, mittere in gehennam nocentes

575. CV 3, 2, 629; ML (ep. 52) 3, 770.

576. CV 3, 2, 636; ML (ep. 52) 3, 783.

577. CV 3, 2, 646; ML (ep. 52) 3, 793.

578. CV 3, 2, 647; ML (ep. 52) 3, 794.

579. CV 3, 2, 665; ML (ep. 56) 4, 357.

et persecutores nostros flammæ poenalis perpetuo ardore
damnare, nobis vero mercedem fidei et devotionis exsolvere.
 607 Quae erit gloria et quanta laetitia, admitti ut Deum videas,
 611 honorari ut cum Christo Domino Deo tuo salutis ac lucis
aeternæ gaudium capias, Abraham et Isaac et Iacob et patri-
archas omnes et apostolos et prophetas et martyres salutare,
cum iustis et Dei amicis in regno caelorum datae immortalita-
tatis voluptate gaudere, sumere illic quod nec oculus vedit
nec auris audivit nec in cor hominis ascendit. Maiora enim
nos accipere quam quod hic aut operamur aut patimur apo-
stolus praedicat dicens: *Non sunt condignae passiones huius
temporis ad superventuram claritatem quae revelabitur in nobis* [Rom 8, 18]. Cum revelatio illa venerit, cum claritas super
nos Dei fulserit, tam beati erimus et laeti dignatione Domini
honorati, quam rei remanebunt et miseri qui Dei desertores
aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, ut eos
necessere sit cum ipso simul inextingibili igne torqueri.

58 59 [Cornelio P., a. 252], 14. Navigare audent [haeretici] et ad 580

63 Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem, unde unitas
sacerdotalis exorta est, ab schismaticis et profanis litteras
ferre nec cogitare eos esse Romanos, quorum fides apostolo
praedicante laudata est, ad quos perfidia habere non possit
accessum?

515 63 [Caecilio, a. ?], 4. *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* [Ps 109, 4]. Qui ordo utique hic est de
493 sacrificio illo veniens et inde descendens, quod Melchisedech
sacerdos Dei summi fuit, quod panem et vinum obtulit, quod
Abraham benedixit. Nam qui magis sacerdos Dei summi
quam Dominus noster Iesus Christus, qui sacrificium Deo
Patri obtulit, et obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat,
id est panem et vinum, suum scilicet corpus et sanguinem?

493 63, 9. Invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus 582
obtulit, et vinum fuisse quod sanguinem dixit. Unde apparet
513 sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici, nec sacri-
ficium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio
et sacrificium nostrum responderit passioni.

494 63, 13. Quia nos omnes portabat Christus, qui et peccata 583
nostra portabat, videmus in aqua populum intellegi, in vino
vero ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino
aqua miscetur, Christo populus adunatur, et credentium plebs
ei, in quem credidit, copulatur et iungitur.

512 63, 14. Si Christus Iesus Dominus et Deus noster ipse est 584
499 summus sacerdos Dei Patris, et sacrificium Patri se ipsum

580. CV 3, 2, 683; ML (ep. 55) 3, 818.

581. CV 3, 2, 703; ML 4, 376.

583. CV 3, 2, 711; ML 4, 383.

582. CV 3, 2, 708; ML 4, 380.

584. CV 3, 2, 713; ML 4, 385.

obtulit, et hoc fieri in sui commemorationem paecepit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id quod Christus fecit imitatur et sacrificium verum et plenum tunc offert in ecclesia Deo Patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse.

585 64 [Cyprianus et ceteri collegae qui in concilio adfuerunt numero LXVI⁴⁷³ Fido, a. 252], 2. Quantum vero ad causam infantium pertinet⁴⁷⁴ quos dixisti intra secundum vel tertium diem quem nati sint constitutos baptizari non oportere et considerandam esse legem circumcisionis antiquae, ut intra octavum diem eum qui natus est baptizandum et sanctificandum non putares, longe aliud in concilio nostro visum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum, nemo consensit, sed universi potius iudicavimus nulli hominum nato misericordiam Dei et gratiam denegandam.

586 64, 5. Si etiam gravissimis delictoribus et in Deum multum⁴⁷⁵ ante peccantibus, cum postea crediderint, remissa peccatorum datur et a baptismō atque gratia nemo prohibetur, quanto³⁰² magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil pec-³⁰³ cavit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquae prima nativitate contraxit, qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria sed aliena peccata.

587 66 [Florentio, a. 254], 8. Loquitur illic [Io 6, 67—69] Petrus,⁵⁰ super quem aedificata fuerat ecclesia, ecclesiae nomine docens et ostendens, quia, etsi contumax ac superba obaudire nolentium multitudo discedat, ecclesia tamen a Christo non recedit, et illi sunt ecclesia plebs sacerdoti adunata et pastori suo grex adhaerens. Unde scire debes episcopum in ecclesia esse et ecclesiam in episcopo, et, si qui cum episcopo non sit, in ecclesia non esse; et frustra sibi blandiri eos, qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt et latenter apud quosdam communicare se credunt, quando ecclesia, quae catholica una est, scissa non sit neque divisa, sed sit utique conexa et cohaerentium sibi invicem sacerdotum glutino copulata.

588 67 [Cyprianus, Caecilius, Primus etc. (37 episcopi) Felici et Aelio⁵⁶⁴ et plebi, a. 256], 5. Propter quod diligenter de traditione divina et apostolica observatione servandum est et tenendum, quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas ad eam plebem, cui praepositus ordinatur, episcopi eiusdem provinciae proximi quique convenient, et episcopus delegatur plebe praesente, quae sin-

585. CV 3, 2, 718; ML (ep. 59) 3, 1015.

586. CV 3, 2, 720; ML (ep. 59) 3, 1018.

587. CV 3, 2, 732; ML (ep. 69) 4, 406.

588. CV 3, 2, 739; ML (ep. 68) 3, 1027.

gulorum vitam plenissime novit et uniuscuiusque actum de eius conversatione perspexit. Quod et apud vos factum videmus in Sabini collegae nostri ordinatione, ut de universae fraternitatis suffragio et de episcoporum, qui in praesentia convenerant quique de eo ad vos litteras fecerant, iudicio episcopatus ei 561 deferretur et manus ei in locum Basilidis imponeretur.

⁴⁶ 69 [Magno, a. 255], 3. Ecclesia una est, quae una et intus 589
⁵² esse et foris non potest. Si enim apud Novatianum est, apud Cornelium [Papam] non fuit. Si vero apud Cornelium fuit, qui Fabiano episcopo legitima ordinatione successit et quem praeter sacerdotii honorem martyrio quoque Dominus glorificavit, Novatianus in ecclesia non est nec episcopus computari potest, qui evangelica et apostolica traditione contempta nemini succedens a se ipso ortus est. Habere namque aut tenere ecclesiam nullo modo potest qui ordinatus in ecclesia non est.

⁴⁶³ 69, 12. Quaesisti etiam, fili carissime, quid mihi de illis 590
 videatur, qui in infirmitate et languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani eo quod aqua salutari non loti sint sed perfusi. Qua in parte nemini verecundia et modestia nostra praejudicat, quo minus unusquisque quod putat sentiat et quod senserit faciat. Nos, quantum concipit mediocritas nostra, aestimamus in nullo mutilari et debilitari posse beneficia divina nec minus aliquid illic posse contingere, ubi plena et tota fide et dantis et sumentis ac 437 cipitur quod de divinis muneribus hauritur. . . . In sacramentis salutaribus necessitate cogente et Deo indulgentiam suam largiente totum credentibus conferunt divina compendia; nec quemquam movere debet quod aspergi vel perfundi videntur aegri, cum gratiam dominicam consequuntur.

⁴⁶⁹ 70 [Cyprianus, Liberalis etc. (31 episc. Africæ proconsularis) Ianuario, 591
 Saturnino etc. (18 episc. Numidiae), a 255], 1. Sententiam nostram non novam promimus, sed iam pridem ab antecessoribus nostris statutam et a nobis observatam vobiscum pari consensione coniungimus, censentes scilicet et pro certo tenentes neminem baptizari foris extra ecclesiam posse, cum sit baptismum unum in sancta ecclesia constitutum.

⁴⁷⁶ 70, 2. Ungi quoque necesse est eum qui baptizatus est, ut 592
⁴⁷⁸ accepto chrismate, id est unctione, esse unctus Dei et habere in se gratiam Christi possit. Porro autem eucharistia est unde baptizati unguntur oleum in altari sanctificatum¹. Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit 450 nec ecclesiam. Unde nec unctionis spiritalis apud haereticos

¹ Sic mss; in aliquibus edd. legitur: olco . . . sanctificato.

589. CV 3, 2, 752; ML (ep. 76) 3, 1140.

590. CV 3, 2, 760; ML (ep. 76) 3, 1147.

591. CV 3, 2, 767; ML 3, 1037.

592. CV 3, 2, 768; ML 3, 1040.

potest esse, quando constet oleum sanctificari et eucharistiam fieri apud illos omnino non posse.

592 a 71 [Quinto, a. 256], 1. Nescio qua etenim praesumptione⁴⁶⁹ ducuntur quidam de collegis nostris, ut putent eos qui apud haereticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere, eo quod dicant unum baptismus esse. . . . Nos autem⁴⁴⁶ dicimus eos qui inde veniunt, non rebaptizari apud nos, sed baptizari. . . . 2. Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi, quando apud veteres haereseos et schismatum prima adhuc fuerint initia, ut hi illuc essent qui de ecclesia recedebant et hic baptizati prius fuerant, quos tunc ad ecclesiam revertentes et paenitentiam agentes necesse non erat baptizare. . . . 3. Non est autem de consuetudine praescribendum, sed ratione vincendum. . . . 4. Quod quidem et Agrippinus, bonae memoriae vir, cum ceteris coepiscopis suis, qui illo tempore in provincia Africa et Numidia ecclesiam Domini gubernabant, statuit et librata consilii communis examinatione firmavit. Quorum sententiam religiosam et legitimam, salutarem fidei et ecclesiae catholicae congruentem, nos etiam secuti sumus.

593 73 [Iubaiano, a. 256], 1. Scripsisti mihi, frater carissime,⁴⁶⁹ desiderans significari tibi motum animi nostri, quid nobis videatur de haereticorum baptismus, qui foris positi et extra ecclesiam constituti vindicant sibi rem nec iuris sui nec potestatis. Quod nos nec ratum possumus nec legitimum computare, quando hoc apud eos esse constet illicitum. . . . Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciae Africæ quam Numidiae episcopi numero septuaginta et unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus, statuentes unum baptismus esse, quod sit in ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari sed baptizari a nobis quicumque ab⁴⁴⁶ adultera et profana aqua venientes abluendi sint et sanctificandi salutaris aquae veritate.

594 73, 7. Intellegimus non nisi in ecclesia præpositis et evan-⁴⁶⁷ gelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare⁵⁴⁵ et remissam peccatorum dare, foris autem nec ligari aliquid⁴⁵⁰ posse nec solvi, ubi non sit qui aut ligare possit aut solvere.

595 73, 9. Qui legitimus et ecclesiasticum baptismus consecuti⁴⁷⁶ fuerant, baptizari eos [Samaritanos] ultra non oportebat, sed tantummodo quod deerat, id a Petro et Ioanne factum est, ut oratione pro iis habita et manu imposta invocaretur et infunderetur super eos Spiritus Sanctus [Act 8, 14 sqq]. Quod nunc quoque apud nos geritur, ut, qui in ecclesia baptizantur, præpositis ecclesiae offerantur et per nostram orationem ac

592 a. CV 3, 2, 771; ML 4, 409.

594. CV 3, 2, 783; ML 3, 1114.

593. CV 3, 2, 778; ML 3, 1110.

595. CV 3, 2, 784; ML 3, 1115.

439 manus impositionem Spiritum Sanctum consequantur et signaculo dominico consummentur.

450 73, 12. Si baptizari quis apud haereticos potuit, utique et 596 remissam peccatorum consequi potuit; si peccatorum remissam consecutus est, sanctificatus est; si sanctificatus est, templum Dei factus est; si templum Dei factus est, quaero cuius Dei?

141 Si creatoris, non potuit qui in eum non credidit. Si Christi, 374 nec huius fieri potest templum, qui negat Deum Christum.

148 Si Spiritus Sancti, cum tres unum sint, quomodo Spiritus Sanctus placatus esse ei potest, qui aut Filii aut Patris inimicus est?

465 73, 18. Ubi post resurrectionem a Domino apostoli ad 597 gentes mittuntur, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti

466 baptizare gentiles iubentur. Quomodo ergo quidam dicunt foris extra ecclesiam, immo et contra ecclesiam, modo in nomine Iesu Christi cuiuscumque et quomodocumque gentilem baptizatum remissionem peccatorum consequi posse, quando ipse Christus gentes baptizari iubeat in plena et adunata Trinitate?

472 73, 22. Quidam, quasi evacuare possint humana argumentatione praedicationis evangelicae veritatem, catechumenos nobis opponunt, si quis ex his, antequam in ecclesia baptizetur, in confessione nominis apprehensus fuerit et occisus, an spem salutis et praemium confessionis amittat, eo quod ex aqua prius non sit renatus. Sciant igitur eiusmodi homines, suffragatores et fautores haereticorum, catechumenos illos primo integrum fidem et ecclesiae veritatem tenere, et ad debellandum diabolum de divinis castris cum plena et sincera Dei Patris et Christi et Spiritus Sancti cognitione procedere, deinde nec privari baptismi sacramento, utpote qui baptizentur gloriosissimo et maximo sanguinis baptismo, de quo et Dominus dicebat habere se aliud baptisma baptizari [Lc 12, 50]. Sanguine autem suo baptizatos et passione sanctificatos consummari et divinae pollicitationis gratiam consequi declarat in evangelio idem Dominus, quando ad latronem in ipsa passione credentem et confidentem loquitur et quod secum futurus sit in paradyso pollicetur.

320 76 [Nemesiano, Felici, etc., in metallo constitutis, a. 257], 4. Quis 599 non pretiosam in conspectu Dei mortem fortiter et constanter excipiat, placitus eius oculis, qui nos in congressione nominis sui desuper spectans, volentes comprobat, adiuvat dimicantes, 366 vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternae remunerans in nobis quidquid ipse praestitit, et honorans quod ipse perfecit?

596. CV 3, 2, 786; MI. 3, 1117.

598. CV 3, 2, 795; MI. 3, 1121.

597. CV 3, 2, 791; MI. 3, 1120.

599. CV 3, 2, 831; MI. (ep. 77) 4, 418.

**Sententiae episcoporum LXXXVII
in Concilio Carthaginensi, a. 256.**

600 87. *Cyprianus a Carthagine dixit:* Meam sententiam plenissime exprimit epistula quae ad Iubaianum collegam nostrum scripta est, haereticos secundum evangelicam et apostolicam contestationem adversarios Christi et antichristos appellatos, quando ad ecclesiam venerint, unico ecclesiae baptismo baptizandos esse, ut possint fieri de adversariis amici, de antichristis christiani.

(?) **De rebaptismate, 256.**

601 10. Cum salus nostra in baptismate spiritus, quod plerumque cum baptismate aquae coniunctum est, sit constituta, siquidem per nos baptismata tradetur, integre et sollemniter et per omnia quae scripta sunt assignetur atque sine ulla ullius rei separatione tradatur; aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus, ut aut suppleatur a nobis aut [a] Domino supplendum reservetur.

601* *S. Stephani I Papae fragm. epist. ad Cyprianum. De baptismo haereticorum, apud Cypr., ep. 74 et 75, v. DB 46 sq.*

FIRMILIANUS, † 269.

Epistula ad Cyprianum, a. 256.

602 Apud Cypr., Ep. 75, 16. Qualis vero error sit et quanta caecitas eius, qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas haereticorum dari posse nec permanet in fundamento unius ecclesiae, quae semel a Christo super petram solidata est, hinc intellegi potest, quod soli Petro Christus dixerit: *Quaecumque ligaveris* etc. [Mt 16, 19]. . . . Potestas ergo peccatorum remittendorum apostolis data est, et ecclesiis quas illi a Christo missi constituerunt, et episcopis qui iis ordinatione vicaria successerunt.

602* *Alia fragm. eiusdem epist. De baptismo haereticorum, v. DB 47, not., et K 308 sq.*

NOVATIANUS, † ca 257.

De Trinitate, ante 251.

603 2. Quidquid omnino de illo [Deo] rettuleris, rem aliquam ipsius magis et virtutem quam ipsum explicaveris. Quid enim

600. CV 3, 1, 461; ML 3, 1074. Rursus edidit critice *H. von Soden* in Nachrichten von der Königl. Gesellsch. der Wissensch. zu Göttingen, Philol.-histor. Kl., 1909, p. 247 sqq.

601. CV 3, 3, 82; ML 3, 1195. 602. CV 3, 2, 820; ML 3, 1168.

603. Fa (= Fausset) 8; ML 3, 890.

de eo condigne aut dicas aut sentias, qui omnibus et sermonibus et sensibus maior est? Nisi quod uno modo (et hoc ipsum quomodo possumus, quomodo capimus, quomodo intellegere licet?) quid sit Deus mente capiemus, si cogitaverimus id illum esse, quod, quale et quantum sit non possit intellegi, nec in ipsam quidem cogitationem possit venire.

³⁷⁶ 10. Neque eum haereticorum agnoscimus Christum, qui in 604 imagine (ut dicitur) fuit et non in veritate; nihil enim verum eorum quae gessit fecerit, si ipse phantasma et non veritas fuit; neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum ³⁷⁹ ex Maria nihil accepit, ne non nobis venerit, dum non in nostra substantia visus apparuit. Neque illum, qui aethereum sive sidereum, ut alii voluerunt haeretici, induit carnem, nullam in illo nostro intellegamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem.

³⁸³ 11. Verum ne ex hoc, quod Dominum nostrum Iesum 605 Christum Dei creatoris Filium in substantia veri corporis exhibitum asserimus, aliis haereticis hoc in loco hominem tantum et solum defendantibus atque ideo hominem illum nudum et solitarium probare cupientibus aut manus dedisse aut loquendi materiam commodasse videamur; non sic de substantia corporis ipsius exprimimus, ut solum et tantum hominem illum esse dicamus, sed ut, divinitate Sermonis in ipsa concretione permixta, etiam Deum illum secundum scripturas esse teneamus.

³⁸⁴ 24. Filius Dei descendit, qui, dum filium hominis in se 606 suscepit, consequenter illum Filium Dei fecit, quoniam illum Filius sibi Dei sociavit et iunxit, ut, dum filius hominis adhaeret in nativitate Filio Dei, ipsa permixtione faeneratum et mutuatum teneret quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est angeli voce, quod nolunt haeretici, inter Filium Dei hominisque, cum sua tamen sociatione, distinctio, urgendo illos uti Christum, hominis filium hominem, intellegant quoque Dei Filium, et hominem Dei Filium, id est Dei Verbum (sicut scriptum est), Deum accipient; atque ideo Christum Iesum Dominum (ut ita dixerim) ex utroque contextum atque concretum et in eadem utriusque substantiae concordia mutui ad invicem foederis confibulatione sociatum, hominem et Deum, scripturae hoc ipsum dicentis veritate, cognoscant.

⁴⁴⁷ 29. Hic est [Spiritus Sanctus] qui operatur ex aquis secundam 607 ³⁵⁶ nativitatem, semen quoddam divini generis, et consecrator ³⁵⁷ caelestis nativitatis, pignus promissae hereditatis [Eph 1, 14] et quasi chirographum quoddam aeternae salutis; qui nos Dei faciat templum [1 Cor 3, 17] et nos eius efficiat domum; qui

604. Fa 33; ML 3, 902.
606. Fa 90; ML 3, 934.

605. Fa 35; ML 3, 903.
607. Fa 109; ML 3, 944.

interpellat divinas aures pro nobis gemitibus ineloquacibus [Rom 8, 26], advocationis implens officia et defensionis exhibens munera; inhabitator corporibus nostris datus et sanctitatis effector.

608 31. Est ergo Deus Pater omnium institutor et creator, solus originem nesciens, invisibilis, immensus, immortalis, aeternus, unus Deus; cuius neque magnitudini neque maiestati neque virtuti quidquam non dixerim praeferri, sed nec comparari potest. Ex quo, quando ipse voluit, Sermo Filius natus est. . . . Hic ergo, cum sit genitus a Patre, semper est in Patre. Semper autem sic dico, ut non innatum sed natum probem. Sed qui ante omne tempus est, semper in Patre fuisse dicendus est; nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Semper enim in Patre, ne Pater non semper sit Pater. Quia et Pater illum etiam praecedit, quod necesse est prior sit, qua Pater sit; quoniam antecedat necesse est eum qui habet originem, ille qui originem nescit. . . . Hic ergo, quando Pater voluit, processit ex Patre; et qui in Patre fuit, quia ex Patre fuit, cum Patre postmodum fuit, quia ex Patre processit, substantia scilicet illa divina cuius nomen est Verbum, per quod facta sunt omnia et sine quo factum est nihil. Omnia enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt, et merito ipse est ante omnia, sed post Patrem, quando per illum facta sunt omnia. Qui processit ex eo, ex cuius voluntate facta sunt omnia, Deus utique procedens ex Deo, secundam personam efficiens post Patrem, qua Filius, sed non eripiens illud Patri, quod unus est Deus. Si enim natus non fuissest, innatus comparatus cum eo qui esset innatus, aequatione in utroque ostensa, duos faceret innatos et ideo duos faceret deos. Si non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset, et aequales inventi, duos deos merito reddidissent non geniti; atque ideo duos Christus reddidisset deos.

608* *S. Dionysii Romani fragm. ex epist. contra Sabellianos, ca 260. De Trinitate et Incarnatione, apud Athan., De decr. nic. syn. 26, cf. DB 48 sqq.*

S. DIONYSIUS ALEXANDRINUS, fin. saec. II—264/5.

Fragmenta.

609 *Elenchus et Apologia*, lib. 1. Fragm. apud Athan., De sent. 157 Dion. 15. Οὐ γὰρ ἦν ὅτε δὲ Θεὸς οὐκ ἦν Πατήρ. . . . Ἀπαύγασμα δὲ ὃν [δὲ Υἱός] φωτὸς ἀΐδιον, πάντως καὶ αὐτὸς ἀΐδιος

609 Numquam fuit quando Deus non erat Pater. . . . Cum [Filius] 157 sit splendor lucis aeternae, et ipse omnino aeternus est. Luce

608. Fa 115; MI. 3, 949.

609. MG 25, 501; ML 5, 118; Fe (= Feltoe) 186.

έστιν· ὄντος γὰρ ἀεὶ τοῦ φωτός, δῆλον ὡς ἔστιν ἀεὶ τὸ ἀπαύγασμα· τούτῳ γὰρ καὶ ὅτι φῶς ἐστὶ τῷ καταυγάζειν νοεῖται, καὶ φῶς οὐ δύναται μὴ φωτίζον εἶναι. . . . Ὅντος οὖν αἰώνιου τοῦ Πατρός, αἰώνιος δὲ Γίός ἐστι, φῶς ἐκ φωτὸς ὥν· ὄντος γὰρ γονέως, ἐστι καὶ τέκνον· εἰ δὲ μὴ τέκνον εἴη, πῶς καὶ τίνος εἶναι δύναται γονεύς; Ἀλλ' εἰσὶν ἄμφω, καὶ εἰσὶν ἀεί.

¹⁶³ *Id. Fragm. apud Athan., De sent. Dion. 23.* Ἀπόρροια 610 γὰρ νοῦ λόγος· καὶ ὡς ἑπ' ἀνθρώπων εἰπεῖν, ἀπὸ καρδίας διὰ στόματος ἔξοχετεύεται, ἔτερος γενόμενος τοῦ ἐν καρδίᾳ λόγου, δὲ διὰ γλώσσης νοῦς προπηδῶν. Οὐ μὲν γὰρ ἔμεινε προπέμψας, καὶ ἔστιν οἶος ἦν· δὲ ἔξεπτη προπεμφθεὶς καὶ φέρεται πανταχοῦ· καὶ οὕτως ἔστιν ἐκάτερος ἐν ἑκατέρᾳ, ἔτερος ὧν θατέρου· καὶ ἐν εἰσιν, ὄντες δύο. Οὕτω γὰρ καὶ δὲ Πατὴρ καὶ δὲ Γίός ἔν, καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐλέχθησαν εἶναι. . . .

*Fragm. ex epist. ad Philomenem Romanum. De baptismo haereticorum, 610** ^{*}
apud Eus., II. E. 7, 7, v. K 313 sqq.

S. GREGORIUS THAUMATURGUS, ca 213—270/5.

Expositio fidei, 260/70.

¹⁴¹ Εἰς Θεός, Πατὴρ Λόγου Ζῶντος, σοφίας ὑφεστώσης, καὶ 611
¹⁶² δυνάμεως, καὶ χαρακτῆρος ἀδίστητης. Τέλειος τελείου γεννήτωρ,
¹⁵⁷ Πατὴρ Γίοῦ μονογενοῦς. Εἰς Κύριος, μόνος ἐκ μόνου, Θεὸς ἐκ Θεοῦ, χαρακτὴρ καὶ εἰκὼν τῆς θεότητος, Λόγος ἐνεργός, σοφία τῆς τῶν ὅλων συστάσεως περιεκτική, καὶ δύναμις τῆς

enim semper existente, manifestum est et splendorem semper exsistere; eo enim ipso lucem esse intellegitur quod splendeat; ac fieri nequit ut lux non luceat. . . . Cum igitur aeternus sit Pater, aeternus est et Filius, lumen de lumine. Nam si genitor est, est et filius; quodsi filius non est, qua ratione et cuius potest esse genitor? Atqui ambo sunt, et semper sunt.

¹⁶³ Verbum quippe est mentis emanatio et (ut humano more lo- 610
quamur) ex corde per os emittitur. Mens vero, quae per linguam prosilit, diversa est a verbo quod in corde exsistit; istud enim, postquam illud praemiserit, remanet et est quale antea erat; illud vero praemissum evolat et circumquaque fertur, et sic est utrumque in altero, tametsi diversum est ab altero, et unum sunt, licet duo sint. Sic namque Pater et Filius unum sunt, et in se invicem illos esse comprobatum est.

¹⁴¹ Unus Deus, Pater Verbi viventis, sapientiae subsistentis et 611
¹⁶² virtutis et figurae aeternae; perfectus perfecti genitor, Pater Filii
¹⁵⁷ unigeniti. Unus Dominus, solus ex solo, Deus ex Deo, figura et imago deitatis, Verbum activum, sapientia omnium substantiam comprehendens, et virtus totius creaturac effectrix. Filius verus

610. MG 25, 513; MI, 5, 122; Fe 191.

611. MG 10, 984; II (- Hahn) 253.

ὅλης κτίσεως ποιητική. Υἱὸς ἀληθινὸς ἀληθινοῦ Πατρός, ἀόρατος ἀοράτου, καὶ ἀφθαρτος ἀφθάρτου, καὶ ἀθάνατος ἀθανάτου, καὶ ἀἰδιος ἀἰδίου. Καὶ ἐν Πνεύμα Ἀγίον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπαρξιν ¹⁷⁰ ἔχον, καὶ διὰ Υἱοῦ πεφηνὸς δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις· εἰκὼν ¹⁶⁹ τοῦ Υἱοῦ, τελείου τελεία, ζωὴ ζώντων αἰτίᾳ, πηγὴ ἀγία, ἀγιότης ¹⁷⁵ ἀγιασμοῦ χορηγός· ἐνῷ φανεροῦται Θεὸς δὲ Πατήρ, δὲ ἐπὶ ¹⁸² πάντων καὶ ἐν πᾶσι, καὶ Θεὸς δὲ Υἱός, δὲ διὰ πάντων. Τριάς τελεία, δόξῃ καὶ ἀἰδιότητι καὶ βασιλείᾳ μὴ μεριζομένη, μηδὲ ἀπαλλοτριουμένη. Οὔτε οὖν κτιστόν τι, ἢ δοῦλον ἐν τῇ Τριάδι, ¹⁴⁸ οὔτε ἐπείσακτον, ὡς πρότερον μὲν οὐχ ὑπάρχον, ὑστερον δὲ ἐπεισελθόν. Οὔτε οὖν ἐνέλιπέ ποτε Υἱὸς Πατρί, οὔτε Υἱῷ τὸ Πνεύμα· ἀλλ' ἀτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος ἡ αὐτὴ Τριάς ἀεί.

^{611*} *S. Petri Alexandrini epist. canon., 9. De romano martyrio SS. Petri et Pauli, v. K 347.*

S. METHODIUS, † ca 311.

Convivium decem virginum.

⁶¹² Or. 3, c. 6. Δεδημιούργητο [δὲ Ἄδαμ] αὐτὸς ἔξω φθορᾶς, ²³¹ ἵνα τὸν βασιλέα γεραίρη πάντων καὶ ποιητήν, ἀντίφθογγα μελῶδῶν ταῖς τῶν ἀγγέλων ἔξ οὐρανοῦ φερομέναις βοαῖς. Ἀλλ' ἐπεὶ συνέβη παρεληλυθότα τὴν ἐντολήν, δλέθριον πτῶμα καὶ ²⁹⁹ δεινὸν πεσεῖν εἰς θάνατον ἀναστοιχειώθεντα· διὰ τοῦτο φησιν δὲ Κύριος, ἔαυτὸν εἰς τὸν βίον ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐληλυθέναι, καταλελοιπότα τὰς τάξεις καὶ τὰ στρατόπεδα τῶν ἀγγέλων.... Ἔλειπε γὰρ ἀνθρωπὸν εἰς τὴν βίβλον ἐγκαταλεχθῆναι ταύτην

veri Dei, invisibilis ex invisibili, incorruptibilis ex incorruptibili, immortalis ex immortali, aeternus ex aeterno. Et unus Spiritus ¹⁷⁰ Sanctus, ex Deo substantiam habens, et qui per Filium apparuit hominibus; imago Filii, perfecti perfecta, vita viventium causa, ¹⁶⁹ fons sanctus, sanctitas sanctificationem inducens; in quo Deus ¹⁷⁵ Pater manifestatur, qui est super omnia et in omnibus, et Deus ¹⁸² Filius, qui est per omnia. Trinitas perfecta, gloria et aeternitate et regno non divisa, neque abalienata. Neque creatum quid aut ¹⁴⁸ serviens in Trinitate neque superinductum, quasi antea non fuisset et postea supervenisset. Neque ita defuit umquam Filius Patri, neque Filio Spiritus; sed invertibilis et immutabilis eadem Trinitas semper.

⁶¹² 3, 6. Creatus est [Adam] ipse expers corruptionis, ut laudaret ²³¹ regem et creatorem omnium, altero velut choro respondens angelorum de caelo clamoribus. Sed cum contigisset eum, violato Dei ²⁹⁹ mandato, exitiali et terribili casu cadere in mortem et dissolutionem, propterea dicit Dominus se in mundum e caelis venisse, relictis angelorum ordinibus et cohortibus. . . . Restabat ut homo in illum librum et numerum adscriberetur, cum illum Dominus

ἔτι καὶ τὸν ἀριθμόν, βαστάσαντος αὐτὸν τοῦ Κυρίου καὶ ἀμφι-
εσαμένου· ἵνα μὴ καὶ πάλιν, ὡς ἔφην, ταῖς τρικυμίαις καὶ
415 ταῖς ἀπάταις περικλυσθεὶς καταποντωθῆ. Ταύτη γὰρ τὸν ἄν-
θρωπον ἀνείληφεν δὲ Λόγος, ὅπως δὴ δι' αὐτοῦ καταλύσῃ τὴν
409 ἐπ' ὀλέθρῳ γεγονυῖαν καταδίκην, ἡττήσας τὸν δφιν. Ὡρμοζε
γὰρ μὴ δι' ἑτέρου νικηθῆναι τὸν πονηρόν, ἀλλὰ δι' ἐκείνου ὃν
δὴ καὶ ἐκόμπαζεν ἀπατήσας αὐτὸν τετυραννηκέναι· δτι μὴ ἀλ-
λως τὴν ἀμαρτίαν λυθῆναι καὶ τὴν κατάκρισιν δυνατὸν ἦν, εἰ
μὴ πάλιν δὲ αὐτὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος, δι' ὃν εἴρητο τὸ «Γῇ εἱ,
καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ» [Gn 3, 19], ἀναπλασθεὶς ἀνέλυσε τὴν
ἀπόφασιν, τὴν δι' αὐτὸν εἰς πάντας ἔξενηνεγμένην· ὅπως,
καθὼς ἐν τῷ Ἀδὰμ πρότερον πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω
δὴ πάλιν καὶ ἐν τῷ ἀνείληφότι Χριστῷ τὸν Ἀδὰμ πάντες ζω-
ποιηθῶσι.

475 8, 8. Ἐγὼ γὰρ τὸν ἄρσενα ταύτη γεννᾶν εἰρήσθαι νομίζω 613
358 τὴν ἐκκλησίαν· ἐπειδὴ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἐκτύπωσιν καὶ
τὴν ἀρρενωπίαν τοῦ Χριστοῦ προσλαμβάνουσιν οἱ φωτιζόμενοι,
τῆς καθ' ὅμοιώσιν μορφῆς ἐν αὐτοῖς ἐκτυπουμένης τοῦ Λόγου,
καὶ ἐν αὐτοῖς γεννωμένης κατὰ τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ πίστιν·
ῶστε ἐν ἔκαστῳ γεννᾶσθαι τὸν Χριστὸν νοητῶς. Καὶ διὰ
τοῦτο ἡ ἐκκλησία σπαργά καὶ ὡδίνει, μέχριπερ ἂν δὲ Χριστὸς
ἐν ἡμῖν μορφωθῆ γεννηθείς [cf. Gal 4, 19], ὅπως ἔκαστος τῶν
ἄγίων, τῷ μετέχειν Χριστοῦ, Χριστὸς γεννηθῆ. Καθ' δὲ λόγον
καὶ ἐν τινὶ γραφῇ φέρεται· «Μὴ ἀψησθε τῶν χριστῶν μου,
καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύησθε» [Ps 104, 15].

suscepisset et induisset, ne rursus, ut dicebam, fraudum fluctibus
415 circumvolvutus demergeretur. Ideo enim hominem suscepit Verbum,
ut per se ipsum, devicto serpente, capitis damnationem solveret.
409 Congruebat enim non ab alio vinci malum spiritum nisi ab illo
quem gloriabatur fraude suae subiecisse tyrannidi; nam neque
aliter solvi poterat peccatum et damnatio, nisi rursus idem ille
homo, propter quem dictum erat illud: *Terra es et in terram
reverteris*, renovatus abrogasset sententiam quae propter illum in
omnes ceciderat, ut, sicut prius in Adam omnes moriuntur, sic
rursus in Christo, qui Adam assumpsit, omnes vivificantur.

475 8, 8. Ego enim hac de causa dictum existimo gigni marem 613
358 ab ecclesia, quod nempe ii qui illuminantur Christi lineamenta
effigiemque ac virilem vere animum aspectumque assumunt, Verbi
forma, quae secundum similitudinem est, iis impressa, et per certam
scientiam fidemque in iis progenita, ita ut in unoquoque spiritualiter
nascatur Christus. Ac propterea ecclesia velut fervet turgetque
ac parturit, donec formetur in nobis genitus Christus; quo nimis
quisque sanctorum, qua ratione Christi particeps est, Christus
nascatur. Iuxta quem sensum in quadam scriptura dicitur: *Nolite
tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari*. Tam-

Οίονεὶ χριστῶν τεγονότων τῶν κατὰ μετουσίαν τοῦ Πνεύματος εἰς Χριστὸν βεβαπτισμένων· συμβαλλούσης ἐνταῦθα τὴν ἐν τῷ Λόγῳ τράνωσιν αὐτῶν καὶ μεταμόρφωσιν τῆς ἐκκλησίας.

De libero arbitrio.

614 C. 2, n. 8. Τὸν δημιουργὸν ἐπαινεῖν ἡρχόμην, τὴν τε γῆν¹⁸⁷ πεπηγυῖαν δρῶν, καὶ ζύγων διαφοράς, καὶ ποικίλα φυτῶν τὰ ἔξανθήματα. 9. Οὐχ ἴστατο δέ μοι ἐπὶ τούτοις καὶ μόνοις δ νοῦς, ἀλλὰ τὸ λοιπόν, ὅθεν ταῦτα τὴν σύστασιν ἔχει, ζητεῖν ἡρχόμην, πότερον ἐκ τινος συνόντος ἀεὶ τῷ Θεῷ, ή ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου, συνυπάρχοντος αὐτῷ οὐδενός. Τὸ γάρ ἐξ οὐκ¹⁸⁸ δύντων [τι] τεγονέναι οὐδὲ σκοπεῖν μοι καλῶς ἐδόκει, [μὴ] τέλεον ἀπιθάνου [τοῖς πολλοῖς] ὑπάρχοντος τοῦ λόγου. Τὰ γάρ γινόμενα ἐξ ὄντων πέφυκε τὴν σύστασιν ἔχειν. Καὶ δμοίως ἀληθῶς ἐδόκει μηδὲν λέγειν ἀεὶ συνεῖναι τῷ Θεῷ ἔτερόν τι παρ' αὐτόν, ἀλλ' ἐξ <μόνου> αὐτοῦ τὰ ὄντα τεγονέναι· καὶ γάρ πως ἐπειθέ με τὸ εὔτακτον τῶν στοιχείων καὶ ἡ περὶ αὐτὰ τῆς φύσεως εὐκοσμία.

615 7, 8 (Fragm. apud *Photium*, Biblioth. 236). ‘Ο μὲν γάρ¹⁸⁹ ἀνθρωπος καὶ χωρὶς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔσται, ή δ’ οὐκ ἔσται, ἐὰν μὴ πρότερον ἀνθρωπος ή. “Οθεν τὰς τέχνας ἐξ οὐκ ὄντων εἰς ἀνθρώπους πεφυκέναι γίνεσθαι, λέγειν ἀναγκαῖον. 9. Εἰ τοίνυν τοῦτο οὕτως ἔχον ἐπ’ ἀνθρώπων ἐδείξαμεν, πῶς οὐχὶ προσῆκε τὸν Θεὸν μὴ μόνον ποιούτητας, ἐξ οὐκ ὄντων φάναι

quam christi evaserint, per commercium Spiritus, qui in Christum baptizati sunt, suas hic ecclesia conferente partes ad eorum in Verbo effigiem et transformationem.

614 2, 8. Coepi laudare opificem, qui terram fixam animaliumque¹⁹⁰ differentias ac varios plantarum flores aspicere. 9. Non autem¹⁹¹ in istis et solis constitutus animus, sed de cetero quaerere coepi, unde haec constituta essent; num ex aliquo quod semper coexistat Deo, vel ex ipso soloque Deo, nulla ei re coexistenti, consistarent. Nam aliquid ex nihilo factum fuisse, ratione non omnino improbabili plurimis suppetente, non considerandum duxi. Habent enim quae fiunt ex aliquo fieri et constitui; similiter etiam vere dicendum videbatur nihil Deo praeter ipsum coexistere, esseque res ipso solo creante; id enim suaserat compositus elementorum ordo naturaeque in iis concinnitas.

615 7, 8. Homo quidem etiam sine tectonica erit; at illa nisi prius¹⁹² existente homine nulla erit. Quare dicendum necessario, habere artes natura ut ex nihilo fiant in hominibus. 9. Ergo si ita habere ostendimus in hominibus, quomodo non aequum erit dicere posse a Deo non solum qualitates, sed et substantias, fieri ex nihilo?

614. Bw (– Bonwetsch) 1, 7; MG 18, 244.

615. Bw 1, 21; MG 18, 256.

δύνασθαι ποιεῖν, ἀλλὰ καὶ οὐσίας; Τῷ γὰρ δυνατὸν φανῆναι γίνεσθαί τι ἐξ οὐκ ὄντων τὸ καὶ τὰς οὐσίας οὕτως ἔχειν δείκνυται.

De resurrectione.

51 (al. 12), 1. Διὸ ἐπίστησον ὡς καὶ δὲ Κύριος τὰ αὐτὰ 616 ταῦτα διδάσκειν θέλων, μὴ πιστεύοντων Σαδδουκαίων εἰς τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκός. Δόγμα γὰρ τοῦτο Σαδδουκαίων. “Οθεν συσκευασάμενοι τὴν κατὰ τὴν γυναικα καὶ τοὺς ἐπτὰ ἀδελφοὺς παραβολήν, ἵνα τὸν περὶ ἀναστάσεως τῆς σαρκὸς λόγον ἀπορήσωσι, προσῆλθον αὐτῷ, ἀμέλει αὐτὸς δὲ εὐαγγελιστὴς ἐπεσημάνατο «προσῆλθον δὲ αὐτῷ» εἰπών «καὶ Σαδδουκαῖοι, λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν» [Mt 22, 23]. 2. ‘Ο οὖν Χριστός, εἰ μὴ ἦν ἀνάστασις σαρκός, ἀλλὰ μόνον ἐσψύζετο [ἥ] ψυχή, συνέθετο ἀν αὐτοῖς, ὡς καλῶς καὶ ὁρθῶς φρονοῦσι. Νυνὶ δὲ ἀποκρούεται λέγων· «Ἐν τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται, ἀλλ’ ὡς ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ εἰσιν» [ib. 30]. οὐ τῷ σάρκα μὴ ἔχειν, ἀλλὰ τῷ μὴ γαμεῖν καὶ γαμεῖσθαι, ἀλλ’ εἶναι λοιπὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ.

ARNOBIUS, † ca 327.

Adversus nationes, ca 305.

I., 1, c. 42. Natum hominem colitis. Etiamsi esset id 617 verum . . ., tamen pro multis et tam liberalibus donis, quae ab eo profecta in nobis sunt, Deus dici appellarique deberet. Cum vero Deus sit re certa et sine ullius seriae dubitationis ambiguo, inficiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum ab nobis coli et praesidem nostri corporis nuncupari? Ergone,

Dum enim possibile videtur ut aliquod ex nihilo fiat, posse etiam substantias ex nihilo fieri ostenditur.

51 (al. 12), 1. Ac vide, quaeso, quemadmodum Dominus eadem 616 illa tradere Sadducæis, qui resurrectionem negabant, voluerit. Est enim hoc Sadducæorum dogma. Unde composita illa parabola de muliere septemque fratribus, ut de resurrectione carnis sermonem haberent, accesserunt ad eum; unde evangelista ait: *Accesserunt ad eum et Sadducaci, dicentes resurrectionem non esse.* Proinde Christus, si nulla carnis esset resurrectio, sed anima sola salutem consequeretur, illis utique ut recte ac præclare sentientibus, suam auctoritatem adiungeret. Renuens vero ait: *In resurrectione neque ducunt uxores, neque nubunt, sed ut angelii in caelo sunt;* non quod carnem non habeant, sed quod mutuas nuptias nullas contrahant, sed deinceps sint corruptionis expertes.

616. Bw 1, 160; MG 18, 281.

617. CV 4 (ed. A. Reifferscheid, 1875) 28; ML 5, 771.

inquiet aliquis furens iratus et percitus, Deus ille est Christus?
Deus, respondebimus, et interiorum potentiarum Deus.

618 1, 43. Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis magis, qui umquam fuere per saecula, consimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit?

619 1, 54. Non creditis gesta haec [miracula Christi]. Sed qui ea conspicati sunt fieri et sub oculis suis viderunt agi, testes optimi certissimique auctores et crediderunt haec ipsi et credenda posteris nobis haud exilibus cum approbationibus tradiderunt. Quinam isti sint, fortasse queritis? Gentes, populi, nationes et incredulum illud genus humanum; quod, nisi aperta res esset et luce ipsa, quemadmodum dicitur, clarior, numquam rebus huiusmodi credulitatis suae commodaret assensum. At numquid dicemus illius temporis homines usque adeo fuisse vanos, mendaces, stolidos, brutos, ut, quae numquam viderant, vidisse se fingerent, et quae facta omnino non erant, falsis proderent testimoniiis aut puerili assertione firmarent, cumque possent vobiscum et unanimiter vivere et inoffensas ducere coniunctiones, gratuita susciperent odia et exsecrabi haberentur in nomine?

620 1, 58. Sed ab indoctis hominibus et rudibus scripta sunt [evangelia], et idcirco non sunt facili auditione credenda. Vide ne magis haec fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata mendaciis, mente simplici prodita, et ignara lenociniis ampliare. Trivialis et sordidus sermo est. Numquam enim veritas sectata est fucum, nec, quod exploratum et certum est, circumduci se patitur orationis per ambitum longiorem.

621 2, 5. Nonne vel haec saltem fidem vobis faciunt argumenta credendi, quod iam per omnes terras in tam brevi temporis spatio immensi nominis huius sacramenta diffusa sunt; quod nulla iam natio est tam barbari moris et mansuetudinem nesciens, quae non eius amore versa molliverit asperitatem suam et in placidos sensus assumpta tranquillitate migraverit; quod tam magnis ingenii praediti oratores, grammatici, rhetores, consulti iuris ac medici, philosophiae etiam secreta rimantes magisteria haec expetunt, spretis quibus paulo ante fidebant?

622 2, 64. Sed si generis Christus humani, inquitis, conservator advenit, cur omnino non omnes aequali munificentia liberat? Non aequaliter liberat qui aequaliter omnes vocat? aut ab indulgentia principali quemquam repellit aut despuit, qui sublimibus, infimis, servis, feminis, pueris uniformiter potestatem veniendi ad se facit? Patet igitur omnibus fons vitae

618. CV 4, 28; ML 5, 773.

620. CV 4, 39; ML 5, 796.

622. CV 4, 99; ML 5, 910.

619. CV 4, 36; ML 5, 792.

621. CV 4, 50; ML 5, 816.

neque ab iure potandi quisquam prohibetur aut pellitur. Si tibi fastidium tantum est, ut oblati respuas beneficium muneris, quinimmo si tantum sapientia praevalens, ut ea quae offeruntur a Christo ludum atque ineptias nomines, quid invitans exspectatur, cuius solae sunt hae partes, ut sub tui iuris arbitrio fructum suae benignitatis exponat?

¹¹² 3, 19. Quidquid de Deo dixeris, quidquid tacitae mentis ⁶²³ cogitatione conceperis, in humanum transilit et corrumpitur sensum, nec habet propriae significationis notam quod nostris ¹⁰⁹ dicitur verbis atque ad negotia humana compositis. Unus est hominis intellectus de Dei natura certissimus, si scias et sentias nihil de illo posse mortali oratione deponi.

LACTANTIUS.

Divinae institutiones, 305/10.

⁸⁷ L. 1, c. 2, n. 5. Nemo est tam rudis, tam feris moribus, ⁶²⁴ quin oculos suos in caelum tollens, tametsi nesciat cuius dei providentia regatur hoc omne quod cernitur, aliquam tamen esse intellegat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione, nec posse fieri, quin id quod mirabili ratione constat consilio maiore aliquo sit instructum.

¹⁰³ 1, 3, 7. Dii si plures sint, minus valebunt, aliis tantumdem ⁶²⁵ in se habentibus. Virtutis autem perfecta natura in eo potest esse, in quo totum est, quam in eo, in quo pars exigua de toto est. Deus vero, si perfectus est, ut esse debet, non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia. 8. Deorum igitur virtutes ac potestates infirmiores sint necesse est, quia tantum singulis deerit, quantum in ceteris fuerit: ita, quanto plures, tanto minores erunt.

⁸ 1, 4, 1. Prophetae, qui fuerunt admodum multi, unum Deum ⁶²⁶ praedicant, unum loquuntur, quippe qui unius Dei spiritu pleni quae futura essent pari et consona voce praedixerint. 2. At enim veritatis expertes non putant his esse credendum; illas enim non divinas, sed humanas fuisse voces aiunt, videlicet quia de uno Deo praeconium faciunt, aut insanii aut fallaces fuerunt. 3. Atquin impleta esse implerique cotidie illorum vaticinia videmus et in unam sententiam congruens divinatio docet non fuisse furiosos. Quis enim mentis emotae non modo futura praecinere, sed etiam cohaerentia loqui possit? . . . 5. Praeterea voluntas fingendi ac mentiendi eorum est, qui

623. CV 4, 124; ML 5, 962.

624. CV 19 (ed. S. Brandt, 1890) 7; MG 6, 121.

625. CV 19, 8; ML 6, 123. 626. CV 19, 11; ML 6, 127.

opes appetunt, qui lucra desiderant; quae res procul ab illis sanctis viris absuit. 6. Ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam vitae necessariis non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarent contenti extemporali cibo quem Deus subministrasset. Et hi non modo quaestum nullum habuerunt, sed etiam cruciatus atque mortem.

627 2, 7 (8), 1. Oportet in ea re [religiosa], maxime in qua vitae²⁵⁵ ratio versatur, sibi quemque confidere suoque iudicio ac propriis²⁶⁰ sensibus niti ad investigandam et perpendendam veritatem, quam credentem alienis erroribus decipi tamquam ipsum rationis expertem. 2. Dedit omnibus Deus pro virili portione sapientiam, ut et inaudita investigare possent et audita perpendere. Nec, quia nos illi temporibus antecesserunt, sapientia quoque antecesserunt, quae, si omnibus aequaliter datur, occupari ab antecedentibus non potest. 3. Illibabilis est tamquam lux et claritas solis, quia, ut sol oculorum, sic sapientia lumen est cordis humani. 4. Quare cum sapere, id est veritatem quaerere, omnibus sit innatum, sapientiam sibi admunt qui sine ullo iudicio inventa maiorum probant et ab aliis pecudum more dicuntur.

628 2, 8 (9), 8. Nemo quaerat, ex quibus ista materiis tam magna,¹⁸⁹ tam mirifica opera Deus fecerit; omnia enim fecit ex nihilo...

26. Faber sine ligno nihil aedificabit, quia lignum ipsum facere non potest; non posse autem imbecillitatis humanae est. 27. Deus vero facit sibi ipse materiam, quia potest; posse¹⁰⁴ enim Dei est; nam, si non potest, Deus non est. 28. Homo facit ex eo quod est, quia per mortalitatem imbecillus est, per imbecillitatem definitae ac modicae potestatis; Deus autem facit ex eo quod non est, quia per aeternitatem fortis est, per¹⁰² fortitudinem potestatis immensae, quae fine ac modo caret sicut vita factoris.

629 3, 27, 1. Ad verum frequenter accedunt [philosophi], sed⁴ nihil ponderis habent [eorum] praecepta, quia sunt humana, et²⁵⁵ auctoritate maiore, id est divina, carent. 2. Nemo igitur credit, quia tam se hominem putat esse qui audit, quam est ille qui praecipit.

630 3, 30, 9. Dissolutis religionibus universis et omnibus quae-²⁵⁰ cumque in earum defensionem dici vel solebant vel poterant refutatis, deinde convictis philosophiae disciplinis, ad veram nobis religionem sapientiamque veniendum est, quoniam est, ut docebo, utrumque coniunctum, ut eam vel argumentis vel exemplis vel idoneis testibus asseramus, et stultitiam, quam

627. CV 19, 124; ML 6, 287.

629. CV 19, 261; ML 6, 433.

628. CV 19, 132; ML 6, 297.

630. CV 19, 272; ML 6, 446.

nobis isti deorum cultores obiectare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus.

¹ 4, 4, 1. Quibus rebus appareat, quam inter se coniuncta 631 sint sapientia et religio. Sapientia spectat ad filios, quae exigit amorem, religio ad servos, quae exigit timorem. Nam sicut illi patrem diligere debent et honorare, sic hi dominum colere ac vereri. 2. Deus autem qui unus est, quoniam utramque personam sustinet et patris et domini, et amare eum debemus, quia filii sumus, et timere, quia servi. Non potest igitur nec religio a sapientia separari nec sapientia a religione secerni, quia idem Deus est qui et intellegi debet, quod est sapientiae, et honorari, quod est religionis. 3. Sed sapientia praecedit, religio sequitur, quia prius est Deum scire, consequens colere.

⁴¹² 4, 8, 1. Testificamur illum [Christum] esse bis natum, primum 632 in spiritu, postea in carne; unde apud Ieremiam ita dicitur: *Priusquam te formarem in utero, novi te* [Ier 1, 5]; item: *Beatus qui erat antequam nasceretur* [ib.]; quod nulli alii contigit ³⁷⁴ praeter Christum. 2. Qui cum esset a principio Filius Dei, ³⁷⁵ regeneratus est denuo secundum carnem. . . . 6. Quomodo igitur procreavit [Pater]? Primum nec sciri a quoquam possunt ¹⁶³ nec enarrari opera divina; sed tamen sanctae litterae docent, in quibus cautum est illum Dei Filium Dei esse Sermonem, itemque ceteros angelos Dei spiritus esse; nam sermo est spiritus cum voce aliquid significante prolatus. 7. Sed tamen, quoniam spiritus et sermo diversis partibus proferuntur, si quidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc Dei Filium ceterosque angelos differentia est; illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt, quia non ad doctrinam Dei tradendam, sed ad ministerium creabantur; 8. ille vero, cum sit et ipse spiritus, tamen cum voce ac sono ex Dei ore processit, sicut verbum, ea scilicet ratione, quia voce eius ad populum fuerat usurus, id est, quod ille magister futurus esset doctrinae Dei et caelestis arcani ad homines perferendi. Ipsum primo locutus est, ut per eum ad nos loqueretur, et ille vocem Dei ¹⁶¹ ac voluntatem nobis revelaret. 9. Merito igitur Sermo ac Verbum Dei dicitur, quia Deus procedentem de ore suo vocalem spiritum, quem non utero sed mente conceperat, inexcogitabili quadam maiestatis suae virtute ac potentia in effigiem, quae proprio sensu et sapientia vigeat, comprehendit; et alias item spiritus suos in angelos figuravit. . . . 11. Nostrae voces, licet aurac misceantur atque vanescant, tamen plerumque permanent litteris comprehensae; quanto magis Dei vocem credendum est et manere in aeternum et sensu ac virtute comitari, quam de Deo Patre tamquam rivus de fonte traduxerit!

12. Quodsi quis miratur ex Deo Deum prolatione vocis ac ¹⁵⁰ spiritus potuisse generari, si sacras voces prophetarum cognoverit, desinet profecto mirari.

633 4, 12, 1. Descendens itaque de caelo Sanctus ille Spiritus ⁴³⁰ Dei sanctam virginem cuius utero se insinuaret elegit; at illa divino Spiritu hausto repleta concepit et sine ullo attactu viri repente virginalis uterus intumuit.

634 4, 13, 1. Summus igitur Deus ac Parens omnium, cum ⁴¹² religionem suam transferre voluisse, doctorem iustitiae misit e caelo, ut novis cultoribus novam legem in eo vel per eum daret, non sicut ante fecerat per hominem, sed tamen nasci eum voluit tamquam hominem, ut per omnia summo Patri similis exsisteret. 2. Ipse enim Pater Deus, origo et principium ¹⁵¹ rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ a Trismegisto verissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. Idcirco etiam Filium bis nasci oportuit, ut et ipse fieret ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ. 3. In prima enim nativitate spiritali ³⁷⁴ ἀμήτωρ fuit, quia sine officio matris a solo Deo Patre generatus est; 4. in secunda vero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam sine patris ⁴³⁰ officio virginali utero procreatus est, ut medium inter Deum ⁴¹⁴ hominemque substantiam gerens nostram hanc fragilem imbecillamque naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere. 5. Factus est et Dei Filius per Spiritum et hominis per carnem, id est, et Deus et homo.

635 4, 28, 2. Hac condicione gignimur, ut generanti nos Deo ¹ iusta et debita obsequia praebeamus, hunc solum noverimus, hunc sequamur. 3. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo et religati sumus, unde ipsa religio nomen accepit, non, ut Cicero interpretatus est, a relegendō.

636 4, 29, 3. Cum dicimus Deum Patrem et Deum Filium, non ¹⁵⁹ diversum dicimus nec utrumque secernimus, quia nec pater a filio potest nec filius a patre secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari nec filius potest sine patre generari. 4. Cum igitur et Pater Filium faciat et Filius Patrem, una ¹⁶⁰ utriusque mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tamquam defluens ex eo rivus; ille tamquam sol, hic quasi radius ex sole porrectus. . . . 13. Quapropter cum mens et voluntas alterius in altero sit vel potius una in utroque, merito unus Deus uterque appellatur, quia quidquid est in Patre ad Filium transfluit, et quidquid est in Filio a Patre descendit.

637 4, 30, 11. Sola igitur catholica ecclesia est quae verum ⁴⁷ cultum retinet Hic est fons veritatis, hoc domicilium fidei,

633. CV 19, 309; ML 6, 478.

635. CV 19, 388; ML 6, 535.

637. CV 19, 396; ML 6, 542.

634. CV 19, 316; ML 6, 482.

636. CV 19, 392; ML 6, 538.

hoc templum Dei; quo si quis non intraverit vel a quo si quis exierit, a spe vitae ac salutis alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. 12. Agitur enim de vita et salute; cui nisi caute ac diligenter consulatur, amissa 521 et extincta erit. 13. Sed tamen, quia singuli quique coetus haereticorum se potissimum christianos et suam esse catholicam ecclesiam putant, sciendum est illam esse veram in qua est confessio et paenitentia, quae peccata et vulnera, quibus subiecta est imbecillitas carnis, salubriter curat.

²⁴ 5, 3, 18. Disce, si quid tibi cordis est, non idcirco [Christum] 638
³⁷³ a nobis Deum creditum, quia mirabilia fecit, sed quia vidimus in eo facta esse omnia quae nobis annuntiata sunt vaticinio prophetarum. 19. Fecit mirabilia; magum putassemus, ut et vos nunc putatis et Iudei tunc putaverunt, si non illa ipsa facturum prophetae omnes uno spiritu praedixissent. 20. Itaque Deum credimus non magis ex factis operibusque mirandis quam ex illa ipsa cruce, quam vos sicut canes lambitis, quoniam simul et illa praedicta est. 21. Non igitur suo testimonio — cui enim de se dicenti potest credi? — sed prophetarum testimonio, qui omnia quae fecit ac passus est multo ante cecinerunt, fidem divinitatis accepit, quod neque Apollonio neque Apuleio neque cuiquam magorum potuit aut potest aliquando contingere.

²⁹ 5, 10, 15. Nec est difficile docere, cur deorum cultores 639 boni et iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt qui colunt cruertos deos Martem atque Bellonam? Quomodo aut parentibus parcent qui expulsorem patris sui Iovem, aut natis ex se infantibus, qui Saturnum? Quomodo pudicitiam tuebuntur qui colunt deam nudam et adulteram et quasi apud deos prostitutam? 16. Quomodo se rapinis et fraudibus abstinebunt qui Mercuri furta neverunt docentis non fraudis esse decipere, sed astutiæ? Quomodo libidines coercebunt qui Iovem, Herculem, Liberum, Apollinem ceterosque venerantur, quorum adulteria et stupra in mares et feminas non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris atque cantantur, ut sint omnibus notiora? 17. Possuntne inter haec iusti esse homines, qui, etiamsi natura sint boni, ab ipsis tamen diis erudiantur ad iniustitiam? Ad placandum enim deum quem colas iis rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit, ut vitam colentium deus pro qualitate numinis sui formet, quoniam religiosissimus est cultus imitari.

³¹ 5, 13, 11. Cum videat vulgus dilacerari homines variis 640 tormentorum generibus et inter fatigatos carnifices invictam tenere patientiam, existimant, id quod res est, nec consensum

638. CV 19, 409; ML 6, 560.

640. CV 19, 441; ML 6, 592.

ROUËT DE JOURNAL, Ench. patr.

639. CV 19, 432; ML 6, 583.

tam multorum nec perseverantium morientium vanam esse nec ipsam patientiam sine Deo cruciatus tantos posse superare. 12. Latrones et robusti corporis viri eiusmodi lacerationes perferre non queunt, exclamat et gemitus edunt, vincuntur enim dolore, quia deest illis inspirata patientia; nostri autem, ut de viris taceam, pueri et mulierculae tortores suos taciti vincunt, et exprimere illis gemitum nec ignis potest. 13. Eant Romani et Mucio glorientur aut Regulo. . . . 14. Ecce sexus infirmus et fragilis aetas dilacerari se toto corpore urique perpetitur, non necessitate, quia licet vitare si velint, sed voluntate, quia confidunt Deo.

641 6, 5, 11. Sicut virtus non est bonum ac malum scire, ita ²³⁷ virtus est bonum facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum virtute coniuncta est, ut scientia praecedat virtutem, virtus sequatur scientiam, quia nihil prodest cognitio, nisi et actio subsequatur.

642 6, 23, 33. Ne quis divina paecepta circumscribere se ⁵⁷² putet posse, adduntur illa, ut omnis calunnia et occasio fraudis ⁵⁷³ removeatur, adulterum esse qui a marito dimissam duxerit, et eum qui praeter crimen adulterii uxorem dimiserit, ut alteram ducat [Mt 5, 32; 19, 9]; dissociari enim corpus et distrahi Deus noluit.

643 7, 6, 1. Nunc totam rationem brevi circumscriptione signe- ¹⁹⁴ mus. Idcirco mundus factus est, ut nascamur; ideo nascimur, ut agnoscamus factorem mundi ac nostri Deum; ideo agnoscimus, ut colamus; ideo colimus, ut immortalitatem pro laborum mercede capiamus, quoniam maximis laboribus cultus Dei constat; ideo praemio immortalitatis afficimur, ut similes angelis effecti summo Patri ac Domino in perpetuum serviamus et simus aeternum Deo regnum. 2. Haec summa rerum est, hoc arcanum Dei, hoc mysterium mundi. . . .

644 7, 7, 4. Quodsi exstitisset aliquis qui veritatem sparsam ⁴ per singulos [philosophos] per sectasque diffusam colligeret in unum ac redigeret in corpus, is profecto non dissentiret a nobis. Sed hoc nemo facere nisi veri peritus ac sciens potest; verum autem scire non nisi eius est, qui sit doctus a Deo.

645 7, 9, 4. Deus non aspectu nobis aliove fragili sensu com- ⁸⁶ prehendendus est, sed mentis oculis intuendus, cum opera eius praeclera et miranda videamus. 5. Nam illos, qui nullum omnino deum esse dixerunt, non modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis simillimi ex solo corpore constiterunt nihil cernentes animo et ad sensum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant esse nisi quod oculis contuebantur.

641. CV 19, 497; ML 6, 651.

642. CV 19, 569; ML 6, 720.

643. CV 19, 603; ML 6, 757.

644. CV 19, 606; ML 6, 759.

645. CV 19, 611; ML 6, 764.

593 7, 21, 1. Primum dicimus tantam esse Dei potestatem, ut 646
 594 etiam incorporalia comprehendat et quemadmodum voluerit
 200 afficiat. Nam et angeli Deum metuunt, quia castigari ab eo
 possunt inenarrabili quodam modo, et daemones reformidant,
 quia torquentur ab eo ac puniuntur. 2. Quid ergo mirum, si,
 cum sint immortales animae, tamen patibiles sint Deo? Nam
 cum in se nihil habeant solidum et contrectabile, a solidis et
 corporalibus nullam vim pati possunt; sed quia in solis spiri-
 tibus vivunt, a solo Deo tractabiles sunt, cui virtus ac sub-
 stantia spiritalis est. 3. Sed tamen docent nos sanctae litterae,
 quemadmodum poenas impii sint daturi. Nam quia peccata
 in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur, ut in cor-
 poribus piaculum solvant; et tamen non erit caro illa, quam
 Deus homini superiecerit, huic terrenae similis, sed insolubilis
 ac permanens in aeternum, ut sufficere possit cruciatibus et
 592 igni sempiterno, cuius natura diversa est ab hoc nostro, quo
 ad vitae necessaria utimur, qui nisi alicuius materiae fomite
 alatur, exstinguitur. . . . 5. Idem divinus ignis una eademque
 vi ac potentia et cremabit impios et recreabit, et quantum e
 corporibus absumet, tantum reponet ac sibi ipsi aeternum
 pabulum subministrabit: quod poetae in vulturem Tityi trans-
 tulerunt. Ita sine ullo revirescentium corporum detramento
 587 aduret tantum ac sensu doloris afficiet. 6. Sed et iustos cum
 iudicaverit Deus, etiam igni eos examinabit. Tum quorum
 peccata vel pondere vel numero praevaluerint, perstringentur
 igni atque amburentur, quos autem plena iustitia et maturitas
 virtutis incoixerit, ignem illum non sentient; habent enim ali-
 quid in se Dei, quod vim flammæ repellat ac respuat. 7. Tanta
 est vis innocentiae, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius, quia
 accepit a Deo hanc potentiam, ut impios urat, iustis temperet.
 585 Nec tamen quisquam putet animas post mortem protinus iudi-
 586 cari; omnes in una communique custodia detinentur, donec
 tempus adveniat quo maximus iudex meritorum faciat examen.
 8. Tum quorum fuerit probata iustitia, hi praemium immortalis
 599 tatis accipient; quorum autem peccata et scelera detecta, non
 resurgent, sed cum impiis in easdem tenebras recondentur
 ad certa supplicia destinati.

428 7, 24, 1. Veniet summi et maximi Dei Filius, ut vivos ac 647
 604 mortuos iudicet. . . . 2. Verum ille, cum deleverit iniustitiam
 iudiciumque maximum fecerit, ac iustos, qui a principio fuerunt,
 ad vitam instauraverit, mille annos inter homines versabitur
 eosque iustissimo imperio reget. . . . 3. Tum qui erunt in cor-
 poribus vivi, non morientur, sed per eosdem mille annos in-
 finitam multitudinem generabunt, et erit soboles corum sancta

646. CV 19, 650; ML 6, 800.

647. CV 19, 658; ML 6, 808.

et Deo cara. . . . 5. Sub idem tempus etiam princeps daemonum, qui est machinator omnium malorum, catenis vincetur, et erit in custodia mille annis caelestis imperii, quo iustitia in orbe regnabit, ne quod malum adversus populum Dei moliatur. . . . 7. Mundus denique ipse gaudebit, et omnis rerum natura laetabitur, erepta et liberata dominio mali et impietatis et sceleris et erroris. 8. Non bestiae per hoc tempus sanguine alentur, non aves praeda, sed quieta et placida erunt omnia. . . . 26, 5. Cum vero completi fuerint mille anni, renovabitur mundus a Deo et caelum complicabitur et terra mutabitur. Et transformabit Deus homines in similitudinem angelorum, et erunt candidi sicut nix et versabuntur semper in conspectu Omnipotentis et Domino suo sacrificabunt et servient in aeternum. 6. Eodem tempore fiet secunda illa et⁵⁹ publica omnium resurrectio, in qua excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos.

ARIUS, ca 280—336.

Fragments ex Thalia.

648 Fragm. apud *Athan.*, Or. 1 adv. Arianos, c. 5. «Οὐκ ἀεὶ¹⁸⁶ δ Θεὸς πατὴρ ἦν· ἀλλ’ ἦν ὅτε δ Θεὸς μόνος ἦν, καὶ οὕπω πατὴρ ἦν· ὑστερὸν δὲ ἐπιγέγονε πατήρ. Οὐκ ἀεὶ ἦν δ Γίός· πάντων τὰρ γενομένων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ πάντων ὄντων κτισμάτων καὶ ποιημάτων γενομένων, καὶ αὐτὸς δ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε, καὶ ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν· καὶ οὐκ ἦν πρὶν γένηται, ἀλλ’ ἀρχὴν τοῦ κτίζεσθαι ἔσχε καὶ αὐτός. Ἡν γάρ, φησί, μόνος δ Θεός, καὶ οὕπω ἦν δ Λόγος καὶ ή Σοφία. Εἴτα θελήσας ἡμᾶς δημιουργῆσαι, τότε δὴ πεποίκεν ἔνα τινά, καὶ ὠνόμασεν αὐτὸν Λόγον καὶ Σοφίαν καὶ Γίόν, ἵνα ἡμᾶς δὶ’ αὐτοῦ δημιουργήσῃ. . . . Καὶ τῇ μὲν φύσει, ὥσπερ πάντες, οὗτῳ καὶ αὐτὸς δ Λόγος ἐστὶ τρεπτός, τῷ δὲ ἴδιῳ αὐτεξουσίῳ, ἔως

648 Fragm. apud *Athan.*, Or. 1 adv. Arianos, c. 5. «Non semper¹⁸⁶ Deus fuit pater, sed fuit cum Deus solus esset, nondumque pater erat; postea vero factus est pater. Non semper fuit Filius, nam cum omnia ex nihilo sint orta resque omnes creatae sint et factae, ipsum quoque Dei Verbum ex nihilo factum est, et fuit aliquando cum non esset, nec erat antequam fieret; sed habuit quoque creationis initium. Erat enim, inquit, solus Deus, nondumque erat Verbum et Sapientia. Cum autem nos postea voluit creare, tunc profecto unum quemdam fecit, quem et Verbum et Sapientiam et Filium nominavit, ut nos per ipsum crearet. . . . Verbum natura, ut nos omnes, est mutabile quoque arbitrio, quo usque volet, bonum

βούλεται, μένει καλός· ὅτε μέντοι θέλει, δύναται τρέπεσθαι καὶ αὐτὸς ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, τρεπτῆς ὧν φύσεως.»

186 Ib. c. 6. Εἰπεῖν δὲ πάλιν ἐτόλμησεν ὅτι «οὐδὲ Θεὸς ἀλη-⁶⁴⁹
θινός ἔστιν δὲ Λόγος. Εἰ δὲ καὶ λέγεται Θεός, ἀλλ' οὐκ ἀλη-
θινός ἔστιν· ἀλλὰ μετοχῇ χάριτος, ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες,
οὗτα καὶ αὐτὸς λέγεται ὀνόματι μόνον Θεός. Καὶ πάντων
ζένων καὶ ἀνομοίων ὄντων τοῦ Θεοῦ κατ' οὐσίαν, οὗτα καὶ
ὁ Λόγος ἀλλότριος μὲν καὶ ἀνόμοιος κατὰ πάντα τῆς τοῦ
Πατρὸς οὐσίας καὶ ἴδιότητός ἔστι· τῶν δὲ γενητῶν καὶ κτι-
σμάτων ἴδιος καὶ εἶς αὐτῶν τυγχάνει. . . . Καὶ ὅτι μεμερισμέναι
τῇ φύσει, καὶ ἀπεξενωμέναι καὶ ἀπεσχυνισμέναι, καὶ ἀλλότριοι,
καὶ ἀμέτοχοί εἰσιν ἀλλήλων αἱ οὐσίαι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ
Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος, καί, ὡς αὐτὸς ἐφθέγξατο,
ἀνόμοιοι πάμπαν ἀλλήλων ταῖς τε οὐσίαις καὶ δόξαις εἰσὶν ἐπ'
ἀπειρον».

186 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 15. «Αὐτὸς ⁶⁵⁰
γοῦν δὲ Θεὸς καθός ἔστιν, ἄρρητος ἄπασιν ὑπάρχει. Ἰσον οὐδὲ
δύοιον οὐχ διόδοξον ἔχει μόνος οὗτος. Ἀγέννητον δὲ αὐτὸν
φαμεν διὰ τὸν τὴν φύσιν γεννητὸν· τοῦτον ἀναρχὸν ἀνυμνοῦμεν
διὰ τὸν ἐν χρόνῳ γεγαότα. Ἀρχὴν τὸν Υἱὸν ἔθηκε τῶν γενητῶν
δὲ ἀναρχος, καὶ ἦνεγκεν εἰς Υἱὸν ἔαυτῷ τόνδε τεκνοποιήσας.
Ἴδιον οὐδὲν ἔχει τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπόστασιν ἴδιότητος· οὐδὲ
τάρ ἔστιν Ἰσος, ἀλλ' οὐδὲ διοσύνιος αὐτῷ.»

perseverat: quod si voluerit, potest quoque ut et nos mutari, cum
mutabili sit natura.»

186 Ib. c. 6. Praeterea ausus est dicere «Verbum non esse verum ⁶⁴⁹
Deum. Nam tametsi dicitur Deus, inquit, non tamen verus est
Deus; sed gratiae factus particeps non aliter quam alii omnes,
ipse quoque nomine dumtaxat dicitur Deus.. Quemadmodum item
res omnes secundum naturam diversae et dissimiles Dei sunt, ita
et Verbum omnino alienum et dissimile est naturae proprietatisve
Dei Patris, sed ad res factas et creatas pertinet, quarum una
ipsum est. . . . Addit similiter natura divisas, diversas, disiunctas
alienasque nec invicem participes esse Patris, Filii et Sancti Spiritus
substantias; quin etiam, ut ipse ait, penitus inter se et substantia
et gloria sunt infinite dissimiles».

186 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 15. «Ipse igitur ⁶⁵⁰
Deus, secundum illud quod est, ineffabilis omnibus est. Hic solus
nullum sibi vel aequalem vel similem vel aequalis gloriae habet.
Ingenitum autem illum dicimus, propter eum qui natura genitus
est: hunc sine principio celebramus, propter eum qui initium habet.
Aeternum ipsum veneramur, propter eum qui in tempore natus
est. Qui sine initio est, Filium posuit initium creaturarum, hunc-
que tulit ac sibi in Filium adoptavit, qui nihil Deo proprium habet
secundum propriam substantiam, non est enim aequalis aut con-
substantialis illi.»

Fragmenta ex epistula ad Alexandrum Alexandrinum.

651 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 16. «Οἶδαμεν ἐνα
ένα Θεόν, μόνον ἀγένητον, μόνον ἀΐδιον, μόνον ἄναρχον,
μόνον ἀληθινόν, μόνον ἀθανασίαν ἔχοντα, μόνον σοφόν, μόνον
ἀγαθόν, μόνον δυνάστην, πάντων κριτήν, διοικητήν, οἰκονόμον,
ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον, δίκαιον καὶ ἀγαθόν, νόμου καὶ
προφητῶν καὶ καινῆς διαθήκης τοῦτον Θεόν· γεννήσαντα Υἱὸν
μονογενῆ πρὸ χρόνων αἰώνιων, δι' οὐ καὶ τοὺς αἰώνας καὶ
τὰ δύλα πεποίκε. . . . Καὶ δὲ θεός, αἴτιος τῶν πάντων
τυγχάνων, ἔστιν ἄναρχος μονάρχας. Οὐ δὲ Υἱός, ἀχρόνως
γεννηθεῖς ὑπὸ τοῦ Πατρός, καὶ πρὸ αἰώνων κτισθεῖς καὶ
θεμελιωθεῖς, οὐκ ἦν πρὸ τοῦ γεννηθῆναι, ἀλλ' ἀχρόνως πρὸ¹⁸⁶
πάντων γεννηθεῖς, μόνος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπέστη. Οὐδὲ γάρ
ἔστιν ἀΐδιος, ἢ συναΐδιος, ἢ συναγένητος τῷ Πατρὶ· οὐδὲ ἄμμα
τῷ Πατρὶ τὸ εἶναι ἔχει, ὡς τινες λέγουσι τὰ πρός τι, δύο
ἀγεννήτους ἀρχὰς εἰσηγούμενοι· ἀλλ' ὡς μονὰς καὶ ἀρχὴ¹⁸⁷
πάντων, οὕτως δὲ θεός πρὸ πάντων ἔστι.»

651* *Epistula de sua doctrina ad Eusebium Nicomediensem, apud Epiiph., Haer. 69, v. K 400 sq.*

EUSEBIUS CAESARIENSIS, ca 265—340.

Chronicon 2, 2058. *De cathedra romana S. Petri, v. K 421.*

Historia ecclesiastica, 311—325.

652 I. 2, c. 15, n. 1. Τοσοῦτον δὲ ἐπέλαμψεν ταῖς τῶν ἀκροα-¹⁸⁸
τῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὐσεβείας φέγγος, ὡς μὴ τῇ εἰς

651 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 16. «Agnoscimus unum Deum, solum ingenitum, solum aeternum, solum principio parentem, solum verum, solum immortalitate praeditum, solum sapientem, solum bonum, solum potentem, omnium iudicem, administratorem, dispensatorem, immutabilem et inalterabilem, iustum et bonum, legis, prophetarum et novi testamenti Deum, qui Filium unigenitum ante tempora aeterna genuit, per quem et saecula et universa condidit. . . . Et Deus quidem, cum omnium sit causa, omnino solus absque principio est; Filius vero sine tempore a Patre genitus et ante saecula creatus et fundatus, non erat priusquam gigneretur; sed sine tempore, ante omnia genitus, solus a Patre existit, non enim est aeternus, coaeternus aut una cum Patre ingenitus, neque simul cum Patre habet esse, ut quidam dicunt de iis quae ad aliud referuntur, duo ingenita principia inducentes: sed Deus, ut est unitas et principium omnium, sic ante omnia est.»

652 2, 15, 1. Tantus autem veritatis fulgor emicuit in mentibus eorum, qui Petrum audierant, ut parum haberent semel audisse,

651. MG 26, 708.

652. CB 2 (ed. E. Schwartz, 1903—1909), 140; MG 20, 172.

ἄπαξ ἵκανως ἔχειν ἀρκεῖσθαι ἀκοῇ μηδὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θείου κηρύγματος διδασκαλίᾳ, παρακλήσεσιν δὲ παντοίαις Μάρκον, οὐ τὸ εὐαγγέλιον φέρεται, ἀκόλουθον ὅντα Πέτρου, λιπαρῆσαι μᾶς ἀν καὶ διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς καταλείψοι διδασκαλίας, μὴ πρότερόν τε ἀνεῖναι ἢ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτῃ αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου γραφῆς. 2. Γνόντα δὲ τὸ πραχθέν φασι τὸν ἀπόστολον ἀποκαλύψαντος αὐτῷ τοῦ Πνεύματος, ἡσθῆναι τῇ τῶν ἀνδρῶν προθυμίᾳ κυρώσαι τε τὴν γραφὴν εἰς ἔντευξιν ταῖς ἐκκλησίαις.

3. 1. *De praedicatione apostolorum et de SS. Petri et Pauli romano martyrio, v. K 428.*

75 3, 3, 1. Πέτρου μὲν οὖν ἐπιστολὴ μία, ἡ λεγομένη αὐτοῦ 653 προτέρα, ἀνωμολόγηται, ταύτη δὲ καὶ οἱ πάλαι πρεσβύτεροι ὡς ἀναμφιλέκτῳ ἐν τοῖς σφῶν αὐτῶν κατακέχρηνται συγγράμμασιν· τὴν δὲ φερομένην δευτέραν οὐκ ἐνδιάθηκον μὲν εἶναι παρειλήφαμεν, ὅμως δὲ πολλοῖς χρήσιμος φανεῖσα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐσπουδάσθη γραφῶν. . . . 5. Τοῦ δὲ Παύλου πρόδηλοι καὶ σαφεῖς αἱ δεκατέσσαρες· ὅτι γε μήν τινες ἡθετήκασι τὴν πρὸς Ἐβραίους, πρὸς τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ὡς μὴ Παύλου οὖσαν αὐτὴν ἀντιλέγεσθαι φήσαντες, οὐ δίκαιον ἀγνοεῖν.

26 3, 7, 6. Συγκρίνας δέ τις τὰς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν λέξεις 654 ταῖς λοιπαῖς τοῦ συγγραφέως [Ιωσήπου] ιστορίαις ταῖς περὶ

nec contenti essent caelestis verbi doctrinam viva voce, nullis traditam scriptis accepisse; sed Marcum Petri sectatorem, cuius hodieque exstat evangelium, enixe orarent, ut doctrinae illius, quam auditu acceperant, scriptum aliquod monumentum apud se re-linqueret. Nec prius destiterunt, quam hominem expugnassent, auctoresque illius quod secundum Marcum dicitur evangelii ex-stitissent. 2. Quod cum Petrus per revelationem Sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardentī hominum studio, librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, ut deinceps in ecclesiis lege-reetur.

75 3, 3, 1. Quod vero ad Petrum attinet, una eius epistula, quae 653 prior dici solet, sine controversia admittitur. Cuius etiam testi-monio veteres presbyteri, utpote extra omne dubitationem positae, in scriptis suis frequentissime usi sunt. Quae vero secunda ap-pellatur, eam quidem inter sacros novi testamenti libros censitam non esse a maioribus accepimus; sed tamen, cum utilis esse vide-retur quamplurimis, una cum reliquis sacrae scripturae libris studiose lectitata est. . . . 5. Pauli vero quattuordecim epistulae notae sunt omnibus et perspicuae; sciendum tamen est epistulam ad Hebraeos a nonnullis ideo esse repudiatam, quod dicerent eam ab ecclesia romana pro certa ac genuina Pauli epistula non haberi.

26 3, 7, 6. Quodsi quis servatoris nostri verba cum iis comparet, 654 quae ab eodem scriptore [Ιosepho] de universo bello [iudaico] com-

τοῦ παντὸς πολέμου, πῶς οὐκ ἀν ἀποθαυμάσειν, θείαν ὡς
ἀληθῶς καὶ ὑπερφυῶς παράδοξον τὴν πρότυνωσιν δμοῦ καὶ
πρόρρησιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν δμολογήσας;

655 3, 16. Τούτου δὴ οὖν [Κλήμεντος] δμολογουμένη μία ἐπιστολὴ⁵⁹
φέρεται, μεγάλη τε καὶ θαυμασία, ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων
ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διετυπώσατο, στάσεως τηνικάδε κατὰ
τὴν Κόρινθον γενομένης. Ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις
ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιευμένην πάλαι τε καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς
ἔγνωμεν.

656 3, 25¹. [Καινὴ διαθήκη. Ἡ ἀτία τῶν Εὐαγγελίων τετρακτύς,⁷⁵
Πράξ. τ. ἀπόστ., Παύλου ἐπιστολαί, Ἰωάνν. α', Πέτρ. α', ἐπὶ²
τούτοις, εἴ γε φανείη, Ἀποκ. Ἰωάνν.] Καὶ ταῦτα μὲν ἐν δμο-
λογουμένοις. Τῶν δ' ἀντιλεγομένων, γνωρίμων δ' οὖν δμως
τοῖς πολλοῖς· [Ἰακ., Ἰούδ., Πέτρ. β', Ἰωάνν. β' καὶ γ',] εἴτε τοῦ
εὐαγγελιστοῦ τυγχάνουσαι, εἴτε καὶ ἔτερου δμωνύμου ἐκείνῳ.
Ἐν τοῖς νόθοις· [Παύλου Πράξεις, Ποιμήν, Ἀποκάλ. Πέτρου,
Βαρναβᾶ ἐπιστ., τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαί.] Ἐτι
τε, ὡς ἔφην, ή Ἰωάννου Ἀποκάλυψις, εἴ φανείη· ἥν τινες, ὡς
ἔφην, ἀθετοῦσιν, ἔτεροι δὲ ἐγκρίνουσιν τοῖς δμολογουμένοις.
Ἡδη δ' ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ' Ἐβραίους εὐαγγέλιον
κατέλεξαν, Ὡ μάλιστα Ἐβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι
χαίρουσιν.

memorata sunt, quomodo non admiretur praescientiam ac prae-
dictionem servatoris nostri, eamque vere divinam et supra modum
stupendam esse fateatur?

655 3, 16. Huius [Clementis] exstat epistula ab omnibus uno con-⁵⁹
sensu recepta, eximia prorsus atque mirabilis, quam nomine ec-
clesiae romanae ad Corinthiorum ecclesiam scripsit, cum apud
eos gravis esset exorta dissensio. Hanc in plerisque ecclesiis et
nostra et superiori memoria palam recitari consuevisse compe-
rimus.

656 3, 25¹. [Canon librorum novi testamenti. Sacra Evangeliorum⁷⁵
quadriga, Actus apostolorum, Pauli epistulac, 1. Io., 1. Petr.; po-
stremo, si ita videbitur, Apocalypsis Ioannis.] Et haec communī
omnium consensu recepta. Ex iis vero quae in dubium revocantur,
sed a plurimis commemorantur: [epistulae Iacobi, Iudei, 2. Petri,
2. et 3. Ioannis,] sive illae ab ipso revera evangelista, sive ab
altero eiusdem nominis compositae sunt. Inter spuria: [Actus Pauli,
Pastor, Apocalypsis Petri, Barnabae epistula, Institutiones aposto-
lorum.] His adiunge, si lubet, Ioannis Apocalypsin, quam non-
nulli, ut superius dixi, ex albo scripturarum expungunt, alii inter
libros omnium consensu probatos annumerant. Sed et in eundem
ordinem iam a quibusdam relatum est evangeliū secundum
Hebracos, quo maxime delectantur Hebrei illi qui Christi fidem
suscepérunt.

¹ Vide not. 1, p. 177.

655. CB 2, 230; MG 20, 249.

656. CB 2, 250; MG 20, 268.

80 3, 36, 4. [Ιγνάτιος] τὴν δι' Ἀσίας ἀνακομιδὴν μετ' ἐπιμε- 657
λεστάτης φρουρῶν φυλακῆς ποιούμενος, τὰς κατὰ πόλιν αἵ
ἐπεδήμει, παροικίας ταῖς διὰ λόγων διμιλίαις τε καὶ προτροπαῖς
ἐπιρρωνύς, ἐν πρώτοις μάλιστα προφυλάττεσθαι τὰς αἱρέσεις
ἄρτι τότε πρώτον ἐπιπολαζούσας παρήνει προὔτρεπέν τε ἀπρὶξ
ἔχεσθαι τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως, ἥν ὑπὲρ ἀσφαλείας
καὶ ἐγγράφως ἥδη μαρτυρόμενος διατυποῦσθαι ἀναγκῶν ἥγειτο.

3, 39, 4 sqq. Fragm. S. Papiae, v. 91 sq.

604 3, 39, 11. Καὶ ἄλλα δὲ ὁ αὐτὸς [Παπίας] ὡς ἐκ παραδόσεως 658
15 ἀγράφου εἰς αὐτὸν ἤκοντα παρατέθειται, ξένας τέ τινας παρα-
βολὰς τοῦ σωτῆρος καὶ διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τινα ἄλλα
μυθικώτερα. 12. ἐν οἷς καὶ χιλιάδα τινά φησιν ἐτῶν ἔσεσθαι
μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, σωματικῶς τῆς Χριστοῦ βασι-
λείας ἐπὶ ταυτησὶ τῆς γῆς ὑποστησομένης· ἀ καὶ ἥγοῦμαι τὰς
ἀποστολικὰς παρεκδεξάμενον διηγήσεις ὑπολαβεῖν, τὰ ἐν ὑπο-
δείγμασι πρὸς αὐτῶν μυστικῶς εἰρημένα μὴ συνεορακότα.
13. Σφόδρα γάρ τοι σμικρὸς ὃν τὸν νοῦν, ὡς ἂν ἐκ τῶν
αὐτοῦ λόγων τεκμηράμενον εἰπεῖν, φαίνεται, πλὴν καὶ τοῖς μετ'
αὐτὸν πλείστοις δσοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῆς δμοίας αὐτῷ
δόξης παραίτιος γέγονεν τὴν ἀρχαιότητα τάνδρὸς προβεβλη-
μένοις, ὥσπερ οὖν Εἰρηναίῳ καὶ εἴ τις ἄλλος τὰ δμοία φρονῶν
ἀναπέφηνεν.

4, 3. Fragm. S. Quadrati, v. 109.

4, 22. Fragm. S. Hegesippi, v. 188.

4, 23. Fragm. S. Dionysii Corinthii, v. 107.

4, 26. Fragm. S. Melitonis Sardensis, v. 190.

80 3, 36, 4. [Ignatius Antiochenus], cum per Asiam sub accuratissima 657
satellitum custodia duceretur, singularum nihilominus civitatum quas
ingrederetur ecclesias sermonibus et cohortationibus suis confirmans
monebat imprimis ut ab haeresibus caverent, quae tunc primum
copiosius pullulabant, hortatusque est ut apostolorum traditionibus
tenaciter inhaererent, quas quidem ad certiorem posteritatis notitiam
testimonio suo confirmatas scriptis mandare necessarium duxit.

604 3, 39, 11. Idem praeterea [Papias] alia nonnulla nudae vocis 658
15 traditione ad se pervenisse testatur, novas quasdam scilicet serva-
toris parabolas ac praedicationes aliaque fabulis propiora; 12. inter
quae et mille annorum spatium post corporum resurrectionem fore
dicit, quo regnum Christi corporaliter stet in orbe terrarum. Quae
quidem ita opinatus esse videtur Papias ex male intellectis apo-
stolorum narrationibus, cum ea quae arcano quodam sensu et
exempli causa ab illis dicebantur, non satis pavidisset. 13. Fuisse
enim videtur mediocri admodum ingenio praeditus, ut ex scriptis
illius conicere licet; plerisque tamen post ipsum ecclesiasticis scrip-
toribus eiusdem erroris occasionem praebuit, hominis vetustate
sententiam suam tuentibus, puta Irenaeo, et si quis alias eiusdem
opinionis fautor exstitit.

659 4, 29, 6. Ὁ Τατιανὸς συνάφειάν τινα καὶ συναγωγὴν οὐκ 13
οἶδ' ὅπως τῶν εὐαγγελίων συνθεῖς, Τὸ διὰ τεσσάρων τοῦτο ¹⁴
προσυνόμασεν, δὲ καὶ παρά τισιν εἰς ἔτι νῦν φέρεται.

660 5, 10, 3. Ὁ Πάνταινος καὶ εἰς Ἰνδοὺς ἐλθεῖν λέγεται, ἔνθα 17
λόγος εὑρεῖν αὐτὸν προφθάσαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν τὸ κατὰ ³⁷
Ματθαίον εὐαγγέλιον παρά τισιν αὐτόθι τὸν Χριστὸν ἐπεγνω-
κόσιν, οἵς Βαρθολομαῖον τῶν ἀποστόλων ἔνα κηρύξαι αὐτοῖς
τε Ἐβραίων γράμμασι τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖψαι γραφήν,
ἥν καὶ σύζεσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον.

5, 20 et 24. *Fragm. S. Irenaei*, v. 264 sq.

5, 28. *Fragm. S. Hippolyti (Contra Artemoneum)*, v. 400.

6, 14. *Fragm. Clementis Alexandrini*, v. 439 sq.

6, 25. *Fragm. Origenis*, v. 484 503.

6, 43. *Fragm. S. Cornelii I P*, v. 547.

660 * 8, 1. *De statu ecclesiae ante persecutionem Diocletianam*, v. K 414 sq.

Praeparatio evangelica, 315—320.

661 L. 1, c. 1. Ἐπειδὴ γὰρ τὸν χριστιανισμὸν τινες οὐδένα 260
λόγον ἀποσύζειν, ἀλόγιψ δὲ πίστει καὶ ἀνεξετάστῳ συγκαταθέσει
τοὺς προσηγορίας ἐφιεμένους τὸ δόξαν κυροῦν ὑπειλήφασιν·
μηδὲν φάσκοντες δύνασθαι ἀποδείξεως ἐναργὲς παρέχειν τεκ-
μήριον τῆς ἐν τοῖς ἐπαγγελομένοις ἀληθείας, πίστει δὲ μόνῃ
προσέχειν ἀξιοῦν τοὺς προσιόντας· παρ' δὲ καὶ πιστοὺς χρη-
ματίζειν, τῆς ἀκρίτου χάριν καὶ ἀβασανίστου πίστεως· εἰκότως

659 4, 29, 6. Tatianus catenam et collectionem nescio quam evan- 13
geliorum contexuit, quam Diatessaron, hoc est evangelium ex ¹⁴
quattuor evangelii compositum, nominavit, quod opus a quibus-
dam etiamnum habetur.

660 5, 10, 3. Pantaenus ad Indos usque penetrasse dicitur ibique 17
evangelium Matthei, quod adventum ipsius iam praevenerat, ³⁷
apud quosdam Christi notitia imbutos repperisse: quibus scilicet
Bartholomaeus, unus ex apostolis, olim, ut fama est, praedi-
caverat, et evangelium Matthei hebraicis conscriptum litteris re-
liquebat, quod quidem ad predicta usque tempora servatum esse
memoratur.

661 1, 1. Cum enim nonnulli persuasum habeant christianam doc- 260
trinam nulla posse ratione defendi, sed, qui nomen illud amplect-
tantur, eos, quod scinel visum fuerit, inconsiderata fide neglegentique
assensione comprobare; adeoque asseverent evidens certumque ar-
gumentum habere nullum, quo rerum quae promittuntur veritatem
demonstrent, sed ad solam fidem adhaerere velle, eosdemque
propter istam sine ullo iudicio et examine acceptataam fidem fideles
vulgo nominari; iure sane ac merito facturus mihi operae pretium

659. CB 2, 392: MG 20, 401. 660. CB 2, 450; MG 20, 456.

661. MG 21, 25; G (= Gaisford) 1, 6.

ἐπὶ τίνδε καθεὶς τὴν πραγματείαν τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, εἰς προκατασκευὴν τῆς δλῆς ὑποθέσεως, ἵγοῦμαι δεῖν βραχέα προδιαλαβεῖν περὶ τῶν Ζιητηθέντων ἢν πρὸς ἡμᾶς εὐλόγως ὑπό τε Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐκ περιτομῆς, παντός τε τοῦ μετὰ ἀκριβοῦς ἔξετάσεως τὰ καθ' ἡμᾶς διερευνωμένου.

662 2, 6. Φύσει μὲν οὖν καὶ αὐτοδιδάκτοις ἐννοίαις, μᾶλλον 662 δὲ θεοδιδάκτοις, καλόν τι καὶ ὠφέλιμον τυγχάνειν, τὸ σημαῖνον τὴν τοῦ Θεοῦ προσιγγορίαν τε καὶ οὔσιαν. Πάντες γὰρ ἄνθρωποι κοινοῖς λογισμοῖς προειλήφεσαν, τοῦ τῶν δλῶν δημιουργοῦ τούτο πάσῃ λογικῇ καὶ νοερῷ ψυχῇ φυσικαῖς ἐννοίαις ὑποσπείραντος· οὐ μὴν καὶ τῇ προαιρέσει τῇ κατὰ λόγον ἐκέχρηντο.

663 119 6, 11. Εἰ χρὶ λέγειν, οὐ τὴν πρόγνωσιν αἰτίαν τῶν γινο- 663
122 μένων (οὐ γὰρ ἐφάπτεται τοῦ προεγνωσμένου ἀμαρτησομένου ὁ Θεός, ὅταν ἀμαρτάνῃ), ἀλλὰ παραδοξότερον μέν, ἀληθὲς δὲ ἐροῦμεν, τὸ ἐσόμενον αἴτιον τοῦ τοιάνδε εἶναι τὴν περὶ αὐτοῦ πρόγνωσιν. Οὐ γὰρ ἐπεὶ ἔγνωσται γίνεται, ἀλλ' ἐπεὶ γίνεσθαι ἔμελλεν ἔγνωσται. Διαστολῆς δὲ δεῖται. Εἰ μὲν γὰρ τὸ „πάντις ἔσται“ οὕτω τις ἔρμηνεύει ὡς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι τὸ προεγνωσμένον, οὐ διδόαμεν αὐτῷ. Οὐ γὰρ ἐροῦμεν, ἐπεὶ προέγνωσται ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη ἦν ἰούδαν προδότην γενέσθαι.

videor, si, cum hoc evangelicae demonstrationis opus aggrediar,
ad totius materiae praeparationem pauca de rebus iis ante definiām,
de quibus tum Graeci, tum circumcisi, aut si qui praeterea
diligentius res nostras scrutari velint, iustum nobis quaestionem
movere posse videantur.

662 2, 6. Natura et cogitationibus per se doctis, magisque a Deo 662
doctis, pulchrum quid et utile exsistere, quod indicat Dei nomen
et substantiam; omnes enim homines communibus rationibus praē-
91 sumpserunt, creatore universorum illud omni rationali et intellegenti
animae per naturales cogitationes inserente; praesumptione tamen
quae secundum naturam est non usi sunt.

663 119 6, 11. Si oportet dicere non praecognitionem esse causam eorum 663
122 quae eveniunt (non enim potitur praecognito peccatore Deus, quando
peccat), sed, quod magis mirum est at verum, dicemus rem futuram
esse causam cur talis de ipsa sit praecognitio. Non enim quia
cognita fuit evenit, sed quia evenire debebat cognita fuit. Di-
stinctione opus est. Si enim „omnino erit“ ita aliquis interpretatur,
ut necesse sit evenire rem praecognitam, non concedimus ei. Non
enim dicemus, quia praecognitum fuit Iudam proditorem evenire,
prorsus necesse fuisse ut Iudas proditor eveniret.

* 662. MG 21, 140; G 1, 159.

663. MG 21, 492; G 2, 109.

Demonstratio evangelica, paulo post 315/20.

664 I. 1, c. 10. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλειον παρῆν, . . . πέπαυτο τὰ 416 πρώτα καὶ λέλυτο παραχρῆμα διὰ τῆς τοῦ κρείττονος καὶ ἀληθοῦς Ἱερουργίας. Οὗτος δ' ἦν δὲ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἀνωθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων ἥξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ προβάτου δίκην ὑπὲρ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων τένους σφαγήσεσθαι προ- 419 αγορευόμενος. . . . "Οτε τοίνυν κατὰ τὰς τῶν προφητῶν μαρ- 422 τυρίας εὑρηται τὸ μέγα καὶ τίμιον λύτρον Ἰουδαίων ὅμοιον καὶ Ἑλλήνων, τὸ τοῦ παντὸς κόσμου καθάρσιον, πάντων ἀνθρώπων ἀντίψυχον, τὸ πάσης κηλίδος καὶ ἀμαρτίας καθαρὸν Ἱερεῖον, δὲ ὁμὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ θεοφιλές καὶ ἀγνὸν πρόβατον, τὸ προ- 373 φητευόμενον ἀρνίον, . . . οὐκ ἔθ' ὅσιον ἡγούμεθα καταπίπτειν ἐπὶ τὰ πρώτα καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα, σύμβολα καὶ εἰκόνας, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἀλήθειαν περιέχοντα.

665 3, 5. Ἀρ' οὖν οἵδε [οἱ μαθηταί] τὸ τέλος οὐ συνεωράκεσαν 27 τοῦ διδασκάλου, καὶ οὕτω κέχρητο θανάτῳ; Τί δῆτα οὖν καὶ μετὰ τὸ αἰσχιστὸν ἐκεῖνο τέλος αὐτοῦ ἐπέμενον, τὸν ἐν νεκροῖς θεολογοῦντες, τὰ ἵσα παθεῖν; Καὶ τίς πώποτ' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρόδηλον ἔλοιτο τοιαύτην τιμωρίαν;

666 3, 5. Καὶ μὴν εἴπερ ψεύσματα ἦν [miracula Christi] κατὰ 16 συνθήκην αὐτοῖς [discipulis] πεπλασμένα, θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως τοσοῦτο πλήθος τὴν συμφωνίαν ἐπὶ τοῖς πλάσμασι καὶ μέχρι

664 1, 10. Ubi vero quod perfectum erat advenit, . . . priora illa 416 desierunt et praestantiore et veriore sacrificio illico sublata sunt. Hic autem fuit Christus Dei, is qui antiquitus, a primis temporibus dictus est ad homines esse venturus atque pecudis instar pro toto 419 genere humano interficiendus. . . . Quando igitur secundum testi- 422 monia prophetarum inventum est magnum magnique aestimandum pro redimendis et Iudeis pariter et Graecis, pretium, illud videlicet pro toto mundo piaculum, illud pro cunctorum hominum animis piaculum, illa pro omni macula et peccato hostia purissima, ille utique agnus Dei, illa Deo accepta et mundissima ovis, ille agnus 373 de quo prophetae tam multa dixerunt, . . . non amplius fas esse putamus in prima illa et infirma elementa recidere, quae signa et imagines sed non ipsam veritatem complectuntur.

665 3, 5. Ergo illi [apostoli] praeceptoris sui exitum non viderunt, 27 et quali morte fuerit affectus? Cur igitur, post illam turpissimam illius necem, de eo qui mortuus esset theologiam proferentes, exspectabant ut eadem paterentur? Sed quis umquam pro ulla doctrina eiusmodi supplicium manifestum eligeret?

666 3, 5. Quodsi mendacia haec erant [miracula Christi], quae illi 16 [discipuli] ex composito finxisserint, operaē pretium erit admirari, quoniam pacto tantus numerus consensum illum inter se in rebus fictis vel usque ad mortem servaverit, neque ullus umquam earum

664. MG 22, 85; G 1, 99.

665. MG 22, 201; G 1, 248.

666. MG 22, 209; G 1, 259.

θανάτου διεφύλαξεν, οὐδείς τε αὐτῶν πώποτε τὰ συμβάντα τοῖς προανηρημένοις τρέσας, ἐξέστη τῆς ἔταιρίας, οὐδ' ἀντεκήρυξε τοῖς ἄλλοις, εἰς φῶς ἀγαρών τὰ συντεθειμένα.

198 4. 1. [Ἐβούλετο] γὰρ δὲ Θεός, ὅτε μόνος ὡς ἀγαθὸς ἀγαθοῦ 667 τε παντὸς ἀρχὴ καὶ πηγὴ, τῶν αὐτοῦ θησαυρῶν πλείους ἀποφύναι κοινωνούς· ἄρτι τε [ἔμελλε] τὴν λογικὴν πᾶσαν προβάλλειν λεσθαι κτίσιν, ἀσωμάτους τινὰς νοερὰς καὶ θείας δυνάμεις, ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους, ἄϋλα τε καὶ πάντη καθαρὰ πνεύματα, προσέτι δὲ ψυχὰς ἀνθρώπων ἀφετον καὶ ἐλεύθερον τῆς αὐθεκουσίου περὶ τὸ καλὸν ἢ τούναντίον αἱρέσεως τὴν φύσιν ἐπαγομένας.

150 4. 3. Τά γε μὴν τῆς προκειμένης ἡμῖν θεολογίας ἐπέκεινα 668 παντὸς ὄντα παραδείγματος οὐδὲν μὲν οἷον τὰ ἐκ σωμάτων 153 ἐπάγεται, δευτάτῃ δὲ διανοίᾳ φαντάζεται Υἱὸν γεννητόν, οὐ 157 χρόνοις μέν τισιν οὐκ ὄντα, ὑστερὸν δέ ποτε γεγονότα, ἀλλὰ πρὸ χρόνων αἰώνιων ὄντα, καὶ προόντα, καὶ τῷ Πατρὶ ὡς Υἱὸν διὰ παντὸς συνόντα, καὶ οὐκ ἀγέννητον ὄντα, γεννώμενον δ' ἐξ ἀγεννήτου Πατρός, μονογενῆ ὄντα, Λόγον καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ· οὐ κατὰ διάστασιν ἢ τομὴν ἢ διαίρεσιν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προβεβλημένον, ἀρρήτως δὲ καὶ ἀνεπιλογίστως ἡμῖν, ἐξ αἰώνος, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ἀνεκφράστου καὶ ἀπερινόήτου βουλῆς τε καὶ δυνάμεως οὐσιούμενον διδάσκοντα.

rerum formidine, quae illis qui prius sublati erant accidissent, a societate desciverit neque reliquis contradixerit, prodens ea quae inter ipsos composuissent.

198 4. 1. [Voluit] enim Deus, utpote solus bonus bonique omnis 667 principium et fons, suorum thesaurorum plures enasci participes, 200 et iam omnem rationalem creaturam [era] producturus, incorporeas aliquas intellegentes et divinas potestates, angelos et archangelos, 221 immateriales et omnino puros spiritus, et praeterea animas hominum, quae solutam et liberam voluntariae circa bonum vel contrarium electionis naturam acciperent.

150 4. 3. Proposita nobis theologia, quae est ultra omnem comparationem, nihil corporalibus simile offert, sed acutissimae cogitationi praesentat Filium genitum, qui non in temporibus ullis defuit, 157 ut aliquando postea fieret, sed ante tempora aeterna fuit et praecessit et Patri tamquam Filius semper adfuit, et non ingenitus, sed genitus ex ingenito Patre, unigenitus, Verbum et Deus ex Deo; illumque non per divisionem aut sectionem aut separationem ex Patris substantia productum, sed supra omnem sermonem et cogitationem, ex aevo, magisque ante omnia aeva, ex Patris ineffabili et incomprehensibili voluntate et potentia nascentem nos docet.

667. MG 22, 252; G 1, 312.

668. MG 22, 257; G 1, 320.

669 4, 12. Οὐ μίαν αἰτίαν [mortis Christi], ἀλλὰ καὶ πλείους εὗροι 413
ἄν τις ἔθελήσας ζητεῖν. Πρώτην μὲν τὸν δόγματος διδάσκει,
ίνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ· δευτέραν δέ, ὅπως τὰς
ἡμετέρας ἀπομάζοιτο ἀμαρτίας, ὑπὲρ ἡμῶν τρωθείς, καὶ τενό- 416
μενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· τρίτην, ὡς ἄν ιερείον Θεοῦ καὶ 422
μεγάλη θυσία ὑπὲρ τοῦ σύμπαντος κόσμου προσαχθεῖ τῷ
ἐπὶ πάντων Θεῷ· τετάρτην, ὡς ἄν αὐτὸς τῆς πολυπλανούς
καὶ δαιμονικῆς ἐνεργείας ἀπορρήτοις λόγοις καθαιρεσιν ἀπερ-
γάσαιτο· πέμπτην ἐπὶ ταύτῃ, ὡς ἄν τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις καὶ 412
μαθηταῖς τῆς μετὰ τὸν θάνατον παρὰ Θεῷ Ζωῆς τὴν ἐλπίδα
μὴ λόγοις μηδὲ ῥήμασι καὶ φωναῖς, ἀλλὰ αὐτοῖς ἔργοις παρα-
στήσας, δόφθαλμοῖς τε παραδοὺς τὴν διὰ τῶν λόγων ἐπαγ-
γείαν, εὐθαρσεῖς αὐτοὺς καὶ προθυμοτέρους ἀπεργάσαιτο, καὶ
πᾶσιν Ἑλλησιν ὁμοῦ καὶ βαρβάροις τὴν πρὸς αὐτοῦ κατα-
βληθεῖσαν εὐσεβῇ πολιτείαν κηρύξαι.

670 4, 13. Ταῦτα δὴ οὖν ἄπαντα εἰς τὸ χρήσιμον, καὶ πᾶσιν 390
ἡμῖν ὡφέλιμον δι πάντα φιλάνθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος ταῖς 383
πατρικαῖς βουλαῖς διηκονεῖτο, μένων πάλιν αὐτὸς ἄϋλος καὶ
ἀσώματος, οἷος καὶ προτοῦ παρὰ τῷ Πατρὶ ἦν, οὔτε μετα- 405
βαλὼν τὴν οὐσίαν, οὐδὲ ἀφανισθεὶς τῆς ἑαυτοῦ αὐτὸς φύσεως,
οὐδὲ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδοθείς, οὐδὲ ἀποπεσῶν
τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐδὲ τὴν οἰκείαν τοῦ Λόγου παραπολέσας
δύναμιν, οὐδὲ μὲν ἔνθα ἦν αὐτῷ τὸ ἀνθρώπιον σκεύος
τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἔτεροις δὲ εἶναι τοῦ παντὸς

669 4, 12. Non unam causam [mortis Christi], qui vult quaerere, in- 413
veniet, sed plures. Primam illam ipsum Verbum docet, ut tam in
mortuis quam in vivis dominaretur; alteram, ut nostras abstergeret
maculas peccatorum, qui pro nobis sacrificatus et exsecratio factus 416
sit; tertiam, ut tamquam Dei victima atque ingens sacrificium ipsi 422
supremo Deo offerretur pro universo mundo; quartam, ut sic fal-
laciae et daemoniacae efficacie eversionem moliretur; quintam, 412
ut suis familiaribus ac discipulis vitae, quae post mortem apud
Deum futura est, spem, non oratione neque verbis et vocibus, sed
factis repraesentans atque, quod verbis pollicitus fuerat, oculis
ipsis intuendum subiciens confidentiores eos atque alacriores prae-
staret ad eam quae ab ipso instituta fuerat vitae rationem omnibus,
Graecis simul et barbaris, nuntiandam.

670 4, 13. Haec omnia ad usum atque utilitatem omnium nostrorum, 390
humanum genus omni prosequens amore, Dei Verbum paternis 383
consiliis administrabat, ipse rursus manens et materiae expers et
incorporeus, cuiusmodi etiam pridem apud Patrem erat, neque 405
mutans essentiam neque perdens quod suae ipsius naturae pro-
prium erat, neque corporis vinculis impeditus aut a sua divinitate
deiectus ac ne domesticam quidem Verbi potestate amittens,
sed neque illic quidem degens tantum, ubi ipsi humanum vas
aderat, ut in aliis universi partibus esse prohiberetur. Etenim

κεκωλυμένος. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ' ὃ ἐν ἀνθρώποις ἐποιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρου, καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ τε ἦν, καὶ τῶν πάντων ἀθρόως καὶ ἐν τῷ τότε τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ ἐπὶ γῆς ἐπεμέλετο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας δμοίως ήμīν ἀποκεκλεισμένος, οὐδὲ τὰ θεῖα πράτειν σινιγθως παραποδιζόμενος.

- 515 5. 3. "Ωσπερ ἐκεῖνος [ὁ Μελχισεδέκ], Ἱερεὺς ἐθνῶν τυγχάνων, 671 οὐδαμοῦ φαίνεται θυσίαις σωματικᾶς κεχρημένος, οἷνψ δὲ μόνιψ καὶ ἄρτῳ τὸν Ἀβραὰμ εύλογων [cf. Gn 14, 18 sqq], τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον πρῶτος μὲν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, 499 ἔπειτα οἱ ἐξ αὐτοῦ πάντες Ἱερεῖς ἀνὰ πάντα τὰ ἔθνη τὴν πνευματικὴν ἐπιτελοῦντες κατὰ τοὺς ἑκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς 493 Ἱερουργίαν, οἷνψ καὶ ἄρτῳ, τοῦ τε σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος αἰνίττονται τὰ μυστήρια, τοῦ Μελχισεδέκ ταῦτα πνεύματι θείῳ προτεθεωρηκότος, καὶ τῶν μελλόντων ταῖς εἰκόσι προκεχρημένου.
- 147 5. 13. "Ωσπερ ἐπὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις προφητῶν, Ἡσαΐου, 672 φέρε εἰπεῖν, καὶ Ἱερεμίου, καὶ τῶν παραπλησίων, ἀνθρωπος μὲν ἦν τὸ δρώμενον, Θεὸς δὲ ὁ διὰ τοῦ φαινομένου, ὥσταν δὶ' ὀργάνου θεσπίζων· καὶ τοτὲ μὲν Χριστοῦ πρόσωπον, τοτὲ δὲ Πνεύματος Ἄγιου, τοτὲ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἦν, διὰ τοῦ προφήτου χρηματίζον· οὕτω δὴ καὶ νῦν εἰσαγομένω τῷ Μωσεῖ ὁ ἀνωτάτῳ καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς διὰ τοῦ φανέντος ἀγγέλου τὰ προκείμενα θεσπίζει.

tunc quoque, cum inter homines versabatur, nihilominus omnia complebat, interim et cum Patre idem erat, et in ipso erat, et omnium rerum pariter in eodem tempore tam caelestium quam terrestrium curam gerebat, nusquam ab illa praesentia, qua cunctis rebus adest, nostro more exclusus neque divina ne ageret more suo impeditus.

- 515 5. 3. Queinadmodum ille [Melchisedech], qui sacerdos gentium 671 erat, nusquam videtur sacrificiis corporalibus functus, sed vino solo et pane, dum ipsi Abraham benedicit, ita sane primus ipse 499 Salvator ac Dominus noster, deinde qui ab ipso profecti sunt sacerdotes in omnibus gentibus, spirituale secundum ecclesiasticas 493 sanctiones sacerdotii munus obeuentes, vino ac pane et corporis illius et salutaris sanguinis mysteria repraesentant, quae sane mysteria Melchisedech tanto ante spiritu divino cognoverat et rerum futurarum imaginibus usus fuerat.

- 147 5. 13. Sicut apud prophetas in hominibus, Isaiam exempli gratia 672 et Ieremiam et similes, homo erat visus, Deus autem per id quod manifestabatur, tamquam per organum, eloquebatur, et modo Christi persona, modo Spiritus Sancti, modo Dei supremi erat per prophetam respondens; ita et nunc Moysi introducto Deus summus et supremus per manifestatum angelum proposita eloquitur.

673 10, 1. [‘Ο Χριστός] τοὺς τῶν πασχόντων μελῶν πόνους εἰς 416 ἔαυτὸν ἀναλαμβάνει, καὶ τὰς ἡμετέρας νόσους ἴδιοποιεῖται, καὶ πάντων ἡμῶν ὑπεραλγεῖ καὶ ὑπερπονεῖ, κατὰ τοὺς τῆς φιλανθρωπίας νόμους. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα πράξας δ ἀμνὸς τοῦ 419 Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κολασθεῖς καὶ τιμωρίαν ὑποσχών, ἦν αὐτὸς μὲν οὐκ ὥφειλεν, ἀλλ’ ἡμεῖς τοῦ πλήθους ἔνεκεν τῶν πεπλημμελημένων, ἡμῖν αἴτιος τῆς τῶν ἀμαρτημάτων ἀφέσεως κατέστη, ἀτε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀναδεξάμενος θάνατον, μάστιγάς τε καὶ ὕβρεις, καὶ ἀτιμίας ἡμῖν ἐποφειλομένας εἰς αὐτὸν μεταθείς, καὶ τὴν ἡμῖν προστειμημένην κατάραν ἐφ’ ἔαυτὸν ἐλκύσας, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· καὶ τί γὰρ ἄλλο ἢ ἀντίψυχον;

De ecclesiastica theologia, 337/8.

674 I. 2, c. 14. Δέον ἐν τι θεῖον, ἄρρητον, ἀγαθόν, ἀπλούν, 115 ἀσύνθετον, μονοειδὲς τὸ ἐπέκεινα τῶν δλων δμολογεῖν, αὐτόθεον, αὐτονοῦν, αὐτόλογον, αὐτοσοφίαν, αὐτοφῶς, αὐτοζωήν, αὐτοκαλόν, αὐτοαγαθὸν ὅντα, καὶ τούτων δ τι ἀν τις κρείττον ἐπινοήσειν, μᾶλλον δ’ ὑπὲρ πάντα νοῦν, καὶ πάσης ἐπέκεινα διανοίας τε καὶ ἐνθυμήσεως, τὸν δὲ τούτου μονογενῆ Υἱόν, 153 ὃντα εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἐξ αὐτοῦ φύντα πάντη τε καὶ κατὰ 162 πάντα δμοιότατον ὅντα τῷ γεγεννηκότι, καὶ αὐτὸν Θεὸν καὶ νοῦν καὶ Λόγον καὶ σοφίαν καὶ Ζωὴν καὶ φῶς εἶναι αὐτοῦ τε τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ εἰκόνα, οὐκ αὐτὸν ὅντα τὸν Πατέρα,

673 10, 1. [Christus] patientium membrorum labores in se ipsum 416 assumpsit et nostras infirmitates suas fecit et secundum leges amoris erga homines pro omnibus nobis et dolores et labores sustinuit. Neque solum haec faciens Dei agnus, verum etiam pro 419 nobis tormenta passus supplicioque affectus, quo non ipse dignus erat, sed nos ob multitudinem peccatorum, ut peccata nobis dimitterentur auctor exstitit, utpote qui pro nobis et mortem subierit atque verbera et probra et contumelias quibus nos digni eramus in se ipsum transtulerit atque execratio pro nobis factus execrationem quae nobis debebatur ad se ipsum attraxerit. Quid enim aliud ille ac pro animis nostris pretium?

674 2, 14. Necessario unum aliquid divinum, ineffabile, bonum, 115 simplex, incompositum, uniforme, quod est ultra universa, agnoscendum est, quod est ipse Deus, ipsa mens, ipsum Verbum, ipsa sapientia, ipsum lumen, ipsa vita, ipsum pulchrum, ipsum bonum et quidquid his melius aliquis excogitaret, magisque supra omnem mentem et ultra omnem disquisitionem et cogitationem; eiusque 153 unigenitus Filius, ut imago Patris ex eo natus et omnino et in 162 omnibus simillimus genitori, et qui Deus et mens et Verbum et sapientia et vita et lumen est ipsiusque pulchri et boni imago,

673. MG 22, 724; G 1, 922.

674. CB 4 (ed. E. Klostermann, 1906), 115; MG 24, 928.

ἀλλὰ τὸν τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Υἱόν, οὐδὲ αὐτὸν ὅντα τὸν ἀγέννητον καὶ ἄναρχον, ἀλλὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ φύντα καὶ ἀρχὴν ἐπιτραφόμενον τὸν τετενηκότα.

S. ALEXANDER EPISC. ALEXANDRINUS, † 328.

Epistula ad Alexandrum Constantinopolitanum.

- 152 4. Περὶ μὲν οὖν ὅτι δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οὕτε ἐξ οὐκ ὅντων 675 τετένηται, οὔτε ἵν ποτε δτε οὐκ ἦν, αὐτάρκης παιδεύσαι Ἰωάννης δὲ εὐαγγελιστής, τράφων οὕτως περὶ αὐτοῦ· «Ο μονογενῆς Υἱός, δὲ ὃν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός» [Ιο 1, 18]. Προνοούμενος τὰρ δὲ θείος δεικνύναι διδάσκαλος, ἀλλήλων ἀχώριστα πράγματα δύο, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὅντα αὐτὸν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς ὡνόμασεν. Ἀλλὰ τὰρ καὶ ὅτι τοῖς ἐξ οὐκ ὅντων γενομένοις δὲ Λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ συναριθμεῖται, «πάντα δι' αὐτοῦ γεγονέναι» [ιβ. 1, 3] δὲ αὐτός φησιν Ἰωάννης.
- 157 7. Ἄσεβεστάτης οὖν φανείσης τῆς ἐξ οὐκ ὅντων ὑποθέσεως, 676 ἀνάγκη τὸν Πατέρα ἀεὶ εἶναι Πατέρα· ἔστι δὲ Πατήρ ἀεὶ παρόντος τοῦ Υἱοῦ, δι' ὃν χρηματίζει Πατήρ. Ἀεὶ δὲ παρόντος αὐτῷ τοῦ Υἱοῦ, ἀεὶ ἔστιν δὲ Πατήρ τέλειος, ἀνελλιπής τυγχάνων ἐν τῷ καλῷ· οὐ χρονικῶς, οὐδὲ ἐκ διαστήματος, οὐδὲ ἐξ οὐκ ὅντων γεννήσας τὸν μονογενῆ Υἱόν.
- 158 9. «Ἐτῶ καὶ δὲ Πατήρ ἐν ἐσμεν» [Ιο 10, 20]. «Οπερ φησὶν 677 δὲ Κύριος, οὐ Πατέρα ἔσατὸν ἀναγορεύων, οὐδὲ τὰς τῇ ὑποστάσει διύο φύσεις μίαν εἶναι σαφηνίζων· ἀλλ' ὅτι τὴν πατρικὴν ἐμφέρειαν ἀκριβῶς πέφυκε σώζειν δὲ Υἱὸς τοῦ Πατρός, τὴν

non ipse Pater, sed Patris unigenitus Filius, nec ipse ingenitus et imprincipiatus, sed ex illo natus et principium sibi adscribens genitorem.

- 152 4. Verum quod Filius Dei neque ex nihilo factus sit, neque 675 tempus fuerit quo non erat, abunde docet Ioannes evangelista, ita scribens de illo: *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris.* Statiens enim divinus magister ostendere duo esse alterum ab altero inseparabilia, Patrem et Filium, esse illum in sinu Patris dixit. Iam vero quod inter res ex nihilo factas Verbum Dei non computetur, *omnia per ipsum facta sunt*, ipse ait Ioannes.
- 157 7. Cum impiissima esse videatur suppositio orta ex iis quae 676 non sunt, necesse est Patrem semper esse Patrem; est autem semper Pater quando adest Filius, per quem se habet Patrem. Cum autem semper illi adsit Filius, semper est Pater perfectus, nullo bono carens; qui non in tempore, neque ex intervallo, neque ex his quae non sunt genuit unigenitum Filium.
- 158 9. *Ego et Pater unum sumus.* Quod dicit Dominus, non Patrem 677 se ipsum annuntians, neque duas persona naturas unam esse declarans; sed, quia paternam similitudinem exacte natus est servare

675. MG 18, 553.

676. MG 18, 557.

677. MG 18, 561.

κατὰ πάντα ὄμοιότητα αὐτοῦ ἐκ φύσεως ἀπομαξάμενος, καὶ ἀπαράλλακτος εἰκὼν τοῦ Πατρὸς τυγχάνων, καὶ τοῦ πρωτοτύπου ἔκτυπος χαρακτήρ.

678 11. Φασὶ γάρ ήμᾶς οἱ φληγάφων ἐφευρεταὶ μύθων, ἀπο-¹⁵² στρεφομένους τὴν ἐξ οὐκ ὄντων ἀσεβῆ καὶ ἀγραφον κατὰ¹⁵³ Χριστοῦ βλασφημίαν, ἀγέννητα διδάσκειν δύο. Δυοῖν θάτερον λέγοντες δεῖν εἶναι οἱ ἀπαίδευτοι, ἢ ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὸν εἶναι φρονεῖν, ἢ πάντως ἀγέννητα λέγειν δύο· ἀγνοοῦντες οἱ ἀνάσκητοι, ὡς μακρὸν ἀν εἴη μεταξὺ Πατρὸς ἀγεννήτου καὶ τῶν κτισθέντων ὑπ’ αὐτοῦ ἐξ οὐκ ὄντων λογικῶν τε καὶ ἀλόγων.
Ων μεσιτεύουσα φύσις μονογενῆς, δι’ ἣς τὰ ὅλα ἐξ οὐκ ὄντων¹⁸¹ ἐποίησεν δ Πατήρ τοῦ Θεοῦ Λόγου· ἢ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὄντος Πατρὸς γεγέννηται.

679 12. Οὐκοῦν τῷ μὲν ἀγεννήτῳ Πατρὶ οἰκεῖον ἀξίωμα φυλα-¹⁵² κτέον, μηδένα τοῦ εἶναι αὐτῷ τὸν αἴτιον λέγοντας· τῷ δὲ Υἱῷ¹⁵⁷ τὴν ἀρμόζουσαν τιμὴν ἀπονεμητέον, τὴν ἀναρχὸν αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς γέννησιν ἀνατιθέντας, καὶ ὡς ἐφθάσαμεν, αὐτῷ σέβας ἀπονέμοντες, μόνον εὔσεβῶς καὶ εὐφήμως τὸ ,ἥν‘ καὶ τὸ ,ἀεὶ‘ καὶ τὸ ,πρὸ αἰώνων‘ λέγοντες ἐπ’ αὐτοῦ· τὴν μέντοι θεότητα αὐτοῦ μὴ παραιτούμενοι, ἀλλὰ τῇ εἰκόνι καὶ τῷ χαρακτῆρι τοῦ Πατρὸς ἀπηκριβωμένην ἐμφέρειαν κατὰ πάντα ἀνατιθέντες· τὸ δὲ ἀγεννητὸν τῷ Πατρὶ μόνον ἴδιωμα παρεῖναι δοξάζοντες, ἀτε δὲ καὶ αὐτοῦ φάσκοντος τοῦ σωτῆρος· «Ο Πατήρ μου μείζων μου ἐστί» [Io 14, 28].

Filius Patris, in omnibus conformitatem illius ex natura impressam habens et immutata imago Patris existens, et primi exemplaris exemplatus character.

678 11. Iunt enim isti ineptarum inventores fabularum, nos, qui¹⁵² aversamur hanc ex nihilo impiam et non scriptam adversus Christum¹⁵³ blasphemiam, docere ingenita duo. Duorum dicunt imperiti alterum necessarium esse, vel ex nihilo illum esse arbitrari, vel omnino ingenita dicere duo; ignorant isti rudes quantum intersit inter Patrem ingenitum et creatam ab illo ex nihilo rationalia et non rationalia. Inter utrumque media est natura unigenita, per quam¹⁸¹ universa ex nihilo fecit Pater Dei Verbi, quae ex ipso existente Patre genita est.

679 12. Igitur ingenito Patri propriam dignitatem servemus, dicentes¹⁵¹ nullam illi esse causam essendi; Filio autem convenientem honorem¹⁵⁷ tribuamus, adscribentes illi generationem ex Patre absque initio; et, ut supra, illi cultum tribuentes, solum dicentes pie sancteque de illo ,erat‘ et ,semper‘ et ,ante saecula‘, divinitatem tamen illius non reicientes, sed imagini et characteri Patris exactam in omnibus similitudinem adscribentes; Patri autem soli proprium inesse existimantes quod sit ingenitus; salvator enim ipse dicit: *Pater meus maior me est.*

598 12. Μετὰ τοῦτο τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν οἴδαμεν· ἡς 680
 376 ἀπαρχὴ γέγονεν δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, σῶμα φορέσας
 429 ὀληθῶς καὶ οὐ δοκήσει, ἐκ τῆς θεοτόκου Μαρίας, ἐπὶ συντελείᾳ
 413 τῶν αἰώνων εἰς ἀθέτησιν ἀμαρτίας ἐπιδημήσας τῷ γένει τῶν
 ἀνθρώπων, σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανόν, ἀλλ' οὐ διὰ ταῦτα τῆς
 ἔσωτοῦ θεότητος ἥττων γεγενημένος· ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, ἀνα-
 ληφθεὶς ἐν οὐρανοῖς, καθήμενος ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης.

APHRAATES, fin. s. III.—med. s. IV.¹

Demonstrationes, 337—345².

188 Dem. 1, n. 19. Haec est fides: ut homo credat in Deum, 681
 141 omnium Dominum, qui fecit caelum et terram et mare et
 omnia quae in iis sunt; qui fecit hominem ad imaginem suam,
 et dedit Moysi legem, misitque de Spiritu suo in prophetas,
 598 deinde misit in mundum Christum suum; item ut credat homo
 459 in resurrectionem mortuorum, atque insuper credat in baptismi
 sacramentum. Haec est fides ecclesiae Dei.

394 6, 12. Christus Spiritum non accepit in mensura, verum 682
 Pater dilexit eum, et tradidit in manus eius omnia, universo-
 que thesauro suo eum praeposuit. Dixit enim Ioannes: *Non
 dedit Pater Filio suo Spiritum in mensura, sed dilexit eum, et
 omnia tradidit in manibus eius* [Io 3, 34 sq].

357 6, 14. Idcirco, carissime, de Spiritu Christi nos etiam 683
 accepimus, et Christus in nobis habitat, sicuti scriptum est
 dixisse Spiritum hunc per os prophetae: *Habitabo in iis, et
 in ambulabo inter illos* [Lev 26, 12]. Praeparemus igitur tempa-
 364 nostra Spiritui Christi, neque ipsum contristemus, ne forte a
 475 nobis recedat. . . . A baptismo enim accipimus Spiritum Christi;
 et eadem hora qua Spiritum invocant sacerdotes, aperit caelum

598 12. Post hoc novimus resurrectionem mortuorum, cuius primitiae 680
 376 fuit Dominus noster Iesus Christus, qui carnem revera gestavit
 429 413 neque sola specie, sumptam ex Maria deipara, qui in fine saecu-
 lorum, ut peccatum tolleretur, ad humanum genus advenit cruci-
 que fixus et mortuus est neque tamen idcirco divinitatis suac
 detrimentum passus est; suscitatus ex mortuis, assumptus est in
 caelum sedetque ad dexteram maiestatis.

¹ Genuinum textum Patrum Syrorum, ut qui plurimis minus sit utilis,
 non scribimus; latinam autem translationem locorum S. Ephraem, quae
 in editione Assemâni saepius minime fidelis est, accurate iuxta syriacum
 textum emendavimus.

² Auctore R. Duval, Anciennes littératures chrétiennes, t. II; Ia
 littérature syriaque, 3e éd., Paris 1907, Demonstrationes 1—10 scriptae
 sunt a. 337, 11—23 ab a. 344 ad 345, 23 a. 345.

680. MG 18, 568.
 683. PS 1, 291.

681. PS 1, 43.

682. PS 1, 287.

et descendit, aquis incubat, eumque induunt qui baptizantur.⁴¹⁷ Ab omnibus enim de corpore natis Spiritus abest, donec ad ³⁰² aquae regenerationem accedant; tunc accipiunt Spiritum Sanctum. In priore quidem generatione nascuntur spiritu ²²² animali praediti, qui in homine creatur, nec morietur umquam, ²¹⁸ sicut scriptum est: *Factus est homo in animam viventem* [Gn 2, 7]. At in altera, baptismi scilicet, regeneratione Spiritum Sanctum ex ipsa divinitate recipiunt immortalem. Cum ergo moriuntur ⁵⁹³ homines, spiritus animalis absconditur cum corpore, quod sensu destituitur; Spiritus autem caelstis, quem acceperunt, ad naturam suam, ad Christum, redit. Porro utramque rem docet apostolus dicens: *Sepelitur corpus animaliter, et resurgit spiritualiter* [1 Cor 15, 44]. . . . Ex homine autem, qui Spiritum ex aqua receptum contristavit, egreditur Spiritus priusquam ille moriatur, atque ad naturam suam, ad Christum, vadens hominem accusat a quo contristatus est.

684 7, 1. Ex omnibus qui progeniti sunt corporusque induerunt, ³⁹⁸ unus dumtaxat innocens est, nempe Dominus noster Iesus Christus, prout ipse de se testimonium perhibet. Ait enim: *Ego vici mundum* [Io 16, 33]. De ipso testatur etiam propheta: *Iniquitatem non fecit, neque inventus est in ore eius dolus* [Is 53, 9]. . . . Neque ex hominibus ullus alius est qui in stadium ³⁰² descendat quin vulneretur aut feriatur; peccatum enim a tempore quo Adam praeceptum transgressus est regnavit; a multis autem percussum fuerat, multosque vulneraverat, multos etiam occiderat, sed nemo ex his interfecit illud, donec advenit sal- ⁴¹³ vator noster, qui illud sustulit suaequa affixit cruci.

685 7, 3. Non virum in proelio vulneratum sapienti medico ⁵³⁶ se committere piget, eo quod in pugna superatus ceciderit; ⁵⁴⁰ idemque, cum sanatus fuit, a rege non reicitur, sed exercitu eius iterum adnumeratur et adscribitur. Ita eum, qui a Satana percussus fuit, non debet pudere delictum suum confiteri illudque relinquere et paenitentiam in remedium postulare. . . . Si quis autem erubuerit, sanari non poterit, quoniam plagas suas non vult patefacere medico, qui duos denarios accepit, ut per hos omnibus qui sauciati fuerint mederetur [cf. I.c 10, 35]. 4. Vos igitur, medici, qui insignis medici nostri estis discipuli, non debetis medicinam iis denegare quibus curatione opus est. Quicumque vobis suum vulnus detexerit, ei remedium imponite paenitentiae; eum autem, qui infirmitatem suam manifestare erubuerit, ne hanc a vobis abscondat adhortamini; cumque ipsam vobis revelaverit, nolite eam publicare, ne ⁵⁴¹ propter illum ab inimicis et ab iis qui nos oderunt, innocentes in culpa esse iudicentur.

600 8, 3. Ex his autem disce, insipiens, unumquodque seminum 686 proprium corpus induere; numquam seminas triticum, hordeum autem metis; numquam vineam plantas quae ficus proferat; cuncta vero secundum propriam naturam crescunt; ita etiam corpus quod decidit in terram, idem ipsum resurget. De corporis autem corruptione et dilapsione ex parabola seminis te oportet discere hoc perinde esse ac semen tuum, quod in terram cadens putrescit et corrumpitur, atque ex ipsa corruptione crescit, germinat et fructum praebet.

598 8, 6. De hac igitur mortuorum resurrectione, carissime, pro 687 meis viribus te erudiam. Deus ab initio creans hominem de 225 pulvere eum finxit, et erexit eum. Si ergo hominem, cum 189 non exsisteret, e nihilo fecit, quanto nunc ipsi facilius est eum terrae, seminis instar, mandatum excitare!

586 8, 20. Fides autem nostra docet homines in eum somnum 688 [animarum post mortem] semel lapsos sic consopiri, ut bonum a malo non discernant; nec iustos promissam retributionem neque impios debitam poenam excipere, donec iudex adveniat et homines a dextris vel a sinistris constituat. Scito igitur ex his quae scripta sunt, cum iudex sederit apertique fuerint coram eo libri et facta bona et mala recitata, eos qui bene egerint bona a [Deo] bono accepturos; qui autem mala commiserint, a iusto iudice male multabuntur.

486 12, 6. Postquam abiit Iudas ab iis [discipulis, Salvator] accepit 689 panem et benedixit deditque discipulis suis et dixit iis: *Hoc est corpus meum; accipite, comedite ex eo omnes.* Etiam super vinum ita benedixit et dixit iis: *Hic est sanguis meus, novum testamentum, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Similiter facite in meam commemorationem, quando congregabimini [Mt 26, 26 28]. Porro nondum comprehensus fuerat Dominus. Hisque dictis, surrexit e loco, ubi pascha fecerat et corpus suum in escam dederat sanguinemque in potum, et ivit cum discipulis suis ad locum ubi comprehensus est. Qui autem corpus suum manducavit et babit suum sanguinem cum mortuis reputatur. Dominus autem suismet manibus corpus suum praebuit manducandum, et, priusquam crucifigeretur, sanguinem suum potandum dedit.

459 12, 10. Baptizatus est Israel in medio mari hac paschatis 690 456 nocte, in die salvationis; et salvator noster etiam pedes lavit discipulorum suorum nocte paschatis, quod est sacramentum baptismi. Noveris etenim, carissime, salvatorem nocte illa 460 dedisse baptismum veritatis. Nam quamdiu cum discipulis conversatus est, baptismus legis, quo sacerdotes baptizabant, erat baptismus ille de quo dicebat Ioannes: *Paenitentiam agite*

686. PS 1, 363.
689. PS 1, 515.

687. PS 1, 370.
690. PS 1, 527.

688. PS 1, 398.

a peccatis vestris [Mt 3, 2]. At in ea nocte manifestavit iis sacramentum baptismi passionis mortis suae, sicuti dixit apostolus: *Concepulti estis cum eo per baptismum in mortem et cum eo surrexistis per virtutem Dei* [Rom 6, 3 4]. Scito igitur, amice, baptismum Ioannis nihil valuisse ad remissionem peccatorum, sed ad paenitentiam.

- 691 14, 11. Salvator noster, rex magnus, mundum rebellem ⁴¹⁸ in gratiam cum Patre suo reduxit; cum peccatores essemus, peccatum omnium nostrum ipse portavit factusque est nuntius reconciliationis inter Deum et creaturam eius; cum impii et rebelles essemus, petiit a nobis ut nosmet ei reconciliaremus, sicut apostolus ait: *Factus est legatus reconciliationis, et reconciliavit nos cum Patre suo* [2 Cor 5, 18]. Decebat quidem nos, qui peccaveramus et inique egeramus, quaerere et implorare, ut cum factore nostro in gratiam rediremus; et ipse a nobis reconciliationem postulavit. Cum enim mali destructor exsisteret, poenam ipse reddendam sibi suscepit.
- 692 17, 2. Pro certo tenemus Iesum, Dominum nostrum, esse ³⁷⁴ Deum Filium Dei, regem filium regis, lumen de lumine, creatorem, consiliarium, ducem, viam, salvatorem, pastorem, congregatorem, portam, margaritam, et lucernam. Et ita plurimis nominibus designatur. Ceteris autem omissis, demonstremus illum esse Filium Dei, ipsumque Deum qui a Deo prodivit.
- 693 20, 12. Cum dixit Abraham diviti: *Abyssus magna est inter nos et vos; neque ex vobis ad nos venient, aut de nobis ad vos* [Lc 16, 26], ostendit post mortem et resurrectionem nullam fore paenitentiam. Neque impii resipiscunt regnumque ingredientur, neque iusti peccabunt amplius ut ad cruciatum abeant. Haec ⁵⁸⁴ est abyssus magna.
- 694 22, 15. Veniet vivificator, interfector mortis, eiusque im- ⁵⁹⁹ perium a iustis ut ab iniquis tollet. Mortui resurgent in clamore, et mors omnibus captivis suis destituetur et exspoliabitur. Universi filii Adam ad iudicium congregabuntur, et unusquisque ⁶⁰¹ perget ad locum sibi paratum. Resurrectio iustorum ad vitam procedet, resurrectio vero impiorum tradetur morti.

- 695 22, 17. Sed *neque impii resurgent in iudicio, neque peccatores 586 in concilio iustorum* [Ps 1, 5]. Sicut enim iusti in bonis operibus consummati ad iudicium non convenient iudicandi, ita neque impii, quorum multiplicata sunt peccata et supereffluens mensura debitorum, ad iudicium procedere compellentur; verum ut surrexerint, revertentur in infernum, quemadmodum ait David: *Revertentur peccatores in infernum, et omnes gentes quae obliviscuntur Deum* [Ps 9, 18].

691. PS 1, 598.
694. PS 1, 1023.

692. PS 1, 787.
695. PS 1, 1026.

693. PS 1, 911.

612 22, 19. Audi nunc apostolum dicentem: *Urusquisque mercedem accipiet secundum laborem suum* [1 Cor 3, 8]. Qui parum laboraverit, prout desfatigatus fuerit recipiet. Qui multum currevit, pro modo cursus sui praemium tollet. . . . Et rursum apostolus ait: *Stella stellam antecellit claritate; sic et resurrectio mortuorum* [1 Cor 15, 41 42]. Noveris itaque, etiam cum ad vitam ingredientur homines, mercedem pariter fore mercede ampliorem, gloriam gloria insigniorem, et praemium amplius altero.

595 22, 22. Verum poenas etiam dicam non fore singulis 697 aequales. Qui multum peccavit, multum castigabitur; qui autem minus deliquit, parcus castigabitur. Hi vadent *ad tenebras exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium* [Mt 8, 12]. Illi in ignem, prout meruerint, labentur, nec scriptum est eorum dentes collisum iri, aut tenebras illic inveniri. Alii in alterum locum decident, *ubi vermis corum non morietur, et ignis corum non extinguitur, et fient stupor universae carni* [Is 66, 24]. Aliis ianua occludetur, iudexque dicet: *Nescio vos* [Mt 15, 12]. Animadverte igitur, sicut praemia, ita et poenas non fore singulis aequales.

302 23, 3. Quia primus homo serpenti auditum praebuit, male-698 dictionis sententiam suscepit, qua serpenti in praedam cederet; et maledictio in omnes eius posteros descendit. . . . Ad ro-gandam pacem reclusa est porta, et caligo de mente multorum aufugit; illuxit lumen intellectus, et fructus germinarunt olivae splendidae, in qua signum est sacramenti vitae, quo perficiuntur Christiani et sacerdotes et reges et prophetae; tenebras il-552 luminat, ungit infirmos, et per arcanum suum sacramentum paenitentes reducit.

353 23, 48. Magnum est [Dei] optimi donum quod apud nos 699
342 est. Libere enim volens nos in peccatis nostris iustificari, licet nil ei prosint opera nostra bona, nos erudit, ut coram eo placeamus; et cum ipsum rogare nolumus, nobis irascitur. Iugiter nobis proclamat: *Petite et accipite, et cum quaesieritis, invenietis* [Mt 7, 7].

377 23, 51. Magnum est donum [Dei] optimi apud nos, quod 700 a rege tamquam pignus sibi simile abductum est, amantissime que habitum, quodque ad finem usque servabit. Hic est Filius hominis, corpus de Maria, quod ex nobis ad locum vitae deductum est. Debole corpus fortissimum factum est, et splendidiore atque illustriore quam in suo lapsu amisit Adam gloria donatum.

423 23, 61. Nos vero qui cognovimus unum Deum esse, maiestatem eius debemus confiteri, adorare, laudare, exaltare, glori-

696. PS 1, 1030.
699. PS 2, 94.

697. PS 1, 1031.
700. PS 2, 99.

698. PS 2, 6.
701. PS 2, 127.

ficare, sanctificare, celebrare per Iesum, eius Filium, salvatorem nostrum, qui sibi nos elegit atque ad se vocavit, per quem cognovimus illum, et facti sumus illius adoratores, populus et ecclesia et congregatio sancta. Gloria et honor sit Patri et ¹⁴¹ eius Filio eiusque Spiritui vivo et sancto, ab ore omnium qui ipsum laudant sursum et infra, in saecula saeculorum.

702 23, 63. O tu qui iuras per caput tuum et mentiris! Si tibi ⁴⁶⁵ vera sunt tria nomina illa inclita et laudanda Patris et Filii et Spiritus Sancti, super caput tuum commemorata, quando vitae tuae signum accepisti; si verum tibi est baptisma, ne per caput tuum iuraveris, et scito potestatem tibi non esse per caput tuum iurandi.

S. EPHRAEM, ca 306—373¹.

Hymni et sermones.

703 *Hymni de Epiphania*, 10, 1. Adamus peccato suo omnes ³⁰⁰ dolores sibi adscivit, mundus eius vestigiis insistens omnia debita. Ac veluti si suus lapsus ei placuissest, de sua restituzione ⁴¹⁵ non cogitabat. Gloria illi qui venit eum restituere! 2. Haec ⁴⁵⁹ causa impulit purissimum Dominum, ut ipse veniret baptismum ⁴⁶² cum impuris peccatoribus suscepturus. Ad gloriam eius caeli aperti sunt. Qui omnes mundat, communi omnium baptismo ablui volens descendit in aquas, easque ad nostrum baptismum sanctificavit.

704 10, 14. Bonus Dominus hisce duobus allaborat: cogere ³³⁴ ³²⁹ non vult libertatem nostram nec ut remissi simus permittit. Si enim coactione utitur, potestatem arbitrii tollit; si vero relaxatione, privat animam auxilio suo. 15. Sciens Dominus ³²⁵ quod si cogit privat nos, si auxilium retrahit perdit nos, si docet acquirit nos, non cogit nec auxilium retrahit, ut facit Malus, sed docet, erudit et acquirit, utpote Bonus.

705 *Sermo de Domino nostro*, 33. Comprehende enim humili-³⁸³ tatem Domini nostri ab utero ad sepulcrum, et vide quomodo veluti pedissequa adhaeret parvitati magnitudo, humiliationi exaltatio. Nam ubi variis in rebus magnitudo Domini se manifestavit, divinitas eius signis praeclaris revelata est, ut notum fieret illum unum, qui ibi aderat, non unum sed duos esse. Neque enim sola exstabat natura inferior neque sola ³⁸² natura superna, sed duae sunt naturae, quarum una alteri immixta erat, una sublimis, altera humilis; propterea duae ³⁹⁰ illae naturae exprimebant affectus suos, ut per affectus duarum

¹ Vide not. 1, p. 243.

702. PS 2, 134.

705. La 1, 224.

703. La (= Lamy) 1, 98.

704. La 1, 102.

homines duas eas esse discernerent, et non reputaretur unus et simplex qui duo erat per commixtionem, sed agnosceretur duo esse propter commixtionem qui unus erat propter essentiam.

⁵⁴ *Sermones in hebdomadam sanctam*, 4, 1. Simon, discipule mi,⁷⁰⁶ ego te constitui fundamentum ecclesiae sanctae. Petram vocavi te antea, quia tu sustinebis omnia aedificia; tu es inspector eorum, qui mihi aedificabunt ecclesiam in terra; si quid reprobum aedificare velint, tu fundamentum reprimas eos; tu es caput fontis a quo hauritur doctrina mea, tu es caput discipulorum meorum; per te omnes gentes potabo; tui est suavitas illa vivifica quam largior; te elegi ut sis in mea institutione velut primogenitus et heres efficiaris thesaurorum meorum; claves regni mei dedi tibi. Ecce principem te constitui super omnes meos thesauros.

⁴⁸⁸ 4, 4. Accepit Iesus Dominus noster in manibus suis merum ⁷⁰⁷
⁴⁹³ in initio panem et benedixit, signavit ac sanctificavit eum in nomine Patris et in nomine Spiritus, et fregit atque distribuit discipulis suis minutatim in sua bonitate propitia, panem vocavit corpus suum vivum, et se ipso atque Spiritu replevit eum; extendens autem manum dedit iis panem quem dextera sua sanctificaverat: Accipite, manducate omnes ex hoc quod sanctificavit verbum meum. Quod nunc vobis dedi ne panem existimetis, accipite, manducate hunc panem nec conteratis micas eius; quod vocavi corpus meum, hoc revera est. Una particula enim eius milia milium sanctificare valet et sufficit ut vitam praebeat omnibus, qui manducant eam. Accipite, manducate in fide nihil haesitantes, quia hoc est corpus meum, et qui manducat illud in fide, ignem et spiritum in illo manducat; si quis autem dubitans manducat illud, merus panis fit ei, at qui cum fide manducat panem in nomine meo sanctificatum, si purus sit, purus conservatur, si peccator, condonatur. Qui autem illum despicit aut spernit vel contumelia afficit, pro certo habeat quod contumelia afficit Filium, qui eum vocavit et realiter effecit corpus suum.

⁴⁸⁵ 4, 6. Postquam manducaverunt discipuli panem novum et ⁷⁰⁸
⁴⁸³ sanctum et fide intellexerunt se per eum manducavisse Christi corpus, continuavit Christus explicare et tradere totum sacramentum. Accepit miscuitque calicem vini; deinde eum benedixit, signavit ac sanctificavit, profitens suum sanguinem esse qui effundendus erat. . . . Iussit eos bibere Christus et explicavit iis sanguinem suum esse calicem quem bibebant: Hic est verus sanguis meus, qui pro vobis omnibus effunditur; accipite, bibite ex eo omnes, quia novum testamentum est in sanguine meo. Sicut vidistis me facientem, sic facietis in meam com-

memorationem. Quando congregabimini in nomine meo in ecclesia ubique locorum, facite quod feci in mei memoriam; manducate corpus meum, et bibite sanguinem meum, testamentum novum et vetus.

709 6, 9. Sicut per corpus honoratur Christus, sic per illud ⁴⁰⁰ opprobriis afficitur. Si corpus flagellatur, per naturam suam corporalem ipse patitur. Corpus vitam non praestat et cadaver a flagellis nihil patitur. Pati nequit divinitas; nec mori et rursus vivere potest Deus, qui sempiterna est vita et inscrutabilis. In assumpto autem corpore Christus, unicum Dei Verbum, venit ad nativitatem et incrementum, formam visibilem et nutrimentum accepit, venit per successionem generationum temporibus subiectus et numeris. In divinitate et humanitate ³⁸⁵ quae hypostatice unitae fuerunt, in humanitate qua usus est divinitus et humanitus, in dominatione et subiectione, in re et actione Filius Dei, qui homo factus est, unus ipse est absque divisione. Impassibilis cum sit Deus, ipse passibilis et impassibilis fuit. Non, ut dicunt hodie, corpus tantum crucis ³⁹² affixum fuit. Sed, sicut ego credo, Deus homo crucifixus est. Qui voce magna clamavit et exspiravit, latusque lancea perforatum habuit, ipse est Deus absconditus. Voce clamavit et obscuratus est sol; unus est in divinitate et humanitate absque divisione. Humana nostra natura gratias agat enti spirituali quod corpus induit, et confiteatur illum non duos sed unum esse ex Patre et ex Maria; qui in duos eum dividit, non gaudebit cum eo in Eden, et qui Patrem cum Filio confundit, ab ecclesia secedit et separatur, quia nulla est in divinitate separatio.

710 *Sermo de magis, incantatoribus, et divinis, et de fine et con-*⁶⁰⁹ *summatione*, 11. Qui bona ficerint, transibunt in locum bonis ⁵⁹² repletum; remanebunt autem mali in gehenna, ut fiant cibus ignis, abripient eos fluctus ignis, ut abeat unusquisque in habitaculum suum; hunc immergent in caenum, unde num ⁵⁹⁴ quam extrahetur; illum immittent in ignem, ut ibi in aeternum ⁵⁹⁵ maneat; alter in tenebras egredietur et ignem numquam videbit; alius in abyssum descendet et inde numquam ascendet; alius ⁶¹² vero in locum sanctum abibit, ut maneat ibi in aeternum. Sunt qui sedebunt in secundo gradu, alii in tertio, alii exaltabuntur usque ad quintum gradum, alii ad decimum, alii ad trigesimum, alii sedebunt in supernis. . . . Unusquisque enim obtinebit ab ipsa iustitia mercedem iuxta laborem suum.

711 *Hymni de B. Maria*, 18, 12. In sinu Mariae infans factus ³⁷⁷ est, qui ab aeterno aequalis est Patri. Communicavit nobis magnitudinem suam et acquisivit infirmitatem nostram; factus ⁴¹⁴ est nobiscum mortalis, ut, infusa nobis eius vita, non amplius

429 moriamur. . . . 20. Haec virgo facta est mater, servata vir-
 430 ginitate et sigillis non solutis, gestat in utero fetum, integris
 virginalibus, et facta est Dei mater atque ancilla opusque
 eius sapientiae. . . . 32. Maria hominem non ita concepit, ut
 natura ingressum infantis sensu apprehenderet; etenim usque
 383 in uterum ignis erat et spiritus, in utero matris suae homo
 factus est remanens Deus perfectus.

445 *Hymni de oleo et oliva*, 4. Gratum enim Spiritui Sancto 712
 est illud oleum, quod ei ministrat eique ut discipulus adhaeret,
 quo designantur sacerdotes et uncti. Spiritus Sanctus enim
 oleo signum suum ovibus suis imprimit. Sicut anulus in ceram
 sigillum suum imprimit, sic occultum Spiritus sigillum per oleum
 imprimitur in baptismo, illa vero in baptismo signata sunt.

594 *Sermo de fine et admonitione*, 8. Scimus omnes, dilecti, 713
 iudicium tremendum futurum esse. Et non est qui recognitet
 corde nec qui stultitiae suaem memor sit; severissimum quippe
 de peccatore fiet iudicium, et tormentorum eius non erit finis,
 596 nec parvo instante quiescat poena a plectendo peccato eius,
 quia in aeternum durabit et nullo umquam tempore solvetur
 ei; iudicium ultionis erit et cunctis retributionem debitam
 reddet.

148 *Hymnus de defunctis et Trinitate*, 11. Pater genitor et Filius 714
 171 genitus e sinu eius, Spiritus Sanctus procedens a Patre et
 189 Filio; Pater factor, qui fecit mundum ex nihilo; Filius creator,
 181 qui universa condidit cum genitore suo. 12. Spiritus Sanctus
 paracletus et miserator, quo perficitur omne quod fuit et erit
 et est; Pater mens, Filius autem verbum, Spiritus vox, tria
 nomina, una voluntas, una potestas.

302 *Hymni de instauratione ecclesiae*. 4, 1. Adam, suadente 715
 serpente, iustitiae debitorem se constituit, et delicti poena in
 433 omnes generationes transmissa est. Angelus et puella sese
 ordinaverunt, locuti sunt et audierunt et debitum solverunt. . . .
 3. Deus constituit mediatores angelum et puellam, ut suis verbis
 rem converterent et reconciliatio fieret atque inter supernos
 et infimos chirographum debitorum dilaceraretur.

25 *Hymni dispersi*. 15, 1. Cum Dominus in terram descendit 716
 non reliquit thronum caelestem, et cum habitavit in Maria non
 evacuavit caelum; ipso in navi dormiente non aliis increpavit
 ventos; cum autem aquam vertit in vinum, separatum non
 erat Verbum ab illo corpore, sed hisce omnibus demonstravit
 se Deum esse.

302 22, 8. Transgressio mandati in horto chirographum Adamo 717
 scripserat, quo reum declarabatur et morti subiectum omne

712. La 2, 805 not.; *Assemani*, Biblioth. orient. 1, 94.

713. La 3, 148. 714. La 3, 242. 715. La 3, 974.

716. La 4, 730. 717. La 4, 772.

genus humanum; iustitia Iesu ipsum sustulit in Golgotha;⁴¹⁵ sanguine et aqua lateris sui laceravit chirographum generis nostri. Benedictus qui in cruce sua suspendit debitum mortis voracis hominique iustificationem dedit [cf. Col 2, 12—14].

Carmina nisibena.

- 718 3 [scriptum a. 350], 1. Est aberratio, si investigamus quid sit Deus et cui similis sit. Quomodo enim possumus pingere in nobis imaginem illius essentiae, quae similis est menti? 2. Non possumus perscrutari aspectum eius, ita ut pingatur in intellectu nostro; audit sine auribus, loquitur sine ore, operatur sine manibus, videt sine oculis. Non potest eam comprehendere animus noster et desistit ab ea, cum talis sit; sed ipsa in bonitate sua induit formam humanam, ut nos collegeret sibique similes redderet. 3. Discamus quomodo haec essentia sit spiritualis et apparuerit tamquam corporalis, et iterum sit pura et apparuerit tamquam irata. Fiebant enim haec propter nostram utilitatem, quia essentia illa nobis similis facta est, ut nos ei similes fieremus. Revera quidem unus tantum ei similis est, Filius, qui processit ab ea eiusque accuratissima imago est.
- 719 27 [scriptum a. 370], 8. Revera quidem tu [Domine] et mater tua soli estis, qui omni ex parte omnino pulchri estis; non enim in te, Domine, labes est, nec ulla in matre tua macula. Infantes autem mei duabus his pulchritudinibus minime similes sunt.
- 720 35 [scriptum a. 363/73], 8. Vidi prophetas et iustos, inquit Malus sociis suis; et quamquam vires eorum valde fortes erant, tamen iis inerat odor quidam meae naturae. Figmentum enim hominum cognatum est fermento nostro. Hic autem indutus est corpore Adami et perturbat nos, quia non dominatur in eum fermentum nostrum. Certe et homo est et Deus, quia humanitas eius mixta est cum divinitate eius.
- 721 73 [scriptum a. 363/73], 1. Ecce, dilecti mei, sub terra sunt cadavera et corpora sepulchorum, et in caelo sunt iusti. Hi enim duo loci portant deposita hominum; itaque terra et caelum clamarent, si iusti praemio suo resurrectionis fraudarentur.

Interpretationes in s. scripturam, post 363.

- 722 In Gen 1. Adamum ad imaginem et similitudinem Dei esse creatum tripliciter intellegimus. Non enim illam creaturam verbum vocaret similitudinem Dei, nisi propter eius

718. Bk (= Bickell) 78.

719. Bk 122.

720. Bk 143.

721. Bk 222.

722. AS 1, 128.

libertatem eiusque in creaturas dominium. Illud quoque tales esse imaginem tripliciter intellegimus. Primum: quia, sicut potestas Dei est in omnia, ita dominium Adam in omnia positum est. Secundo: quia animam puram accepit, quae in se recipit omnia genera virtutum divinaque charismata. Tertio: quia per rationalem partem intellectus et dirigentem se applicat ad omnem locum, et in se excitat imagines omnium quae vult.

²²⁶ 2. *Accipit Deus costam de Adam et fecit mulierem [Gn 2, 22]*, 723

²²⁷ ut esset unum caput mundo; quod autem ex eo sumpserit ut illud impleretur: *Masculum et feminam fecit eos [Gn 1, 27]*; haec, ne quis suspicaretur alium fuisse fabricatorem mulieris ²²⁴ illumque non insufflasse spiritum in Eam. Non enim anima ex anima generatur: *Os ex ossibus meis, non: anima ex anima mea; et erunt ambo corpus unum [Gn 2, 23 sq]*, non: anima una.

⁵⁹⁸ 9. Rursus tertium Phase, quod fecerunt filii Israel post 724

reditum in terram promissionis et divisionem hereditatum suarum, figurat resurrectionem mortuorum, atque omnium rationalium universale Phase, cum hominum tum angelorum, ⁶⁰¹ et designationem hereditatum eorum. Verum, iuxta ordines eorum, qui ad illud legale Phase veniunt, rursus distingue tres ordines qui ad illud caelestium et terrestrium festum in resurrectione confluunt, eos scilicet qui sunt supra iudicium, et eos qui iudicandi sunt, et eos qui ad iudicium non veniunt. Supra iudicium illi sunt, qui cum apostolis perfecte splendent. Iudicandi illi, qui hic opera sua in igne paenitentiae probaverunt et ad vitam pervenerunt. Illi vero qui non veniunt ad iudicium, ii sunt qui nulla omnino bona egerunt et abeunt ⁵⁹⁴ in supplicium aeternum, secundum hoc: *Non resurgent impii in iudicio [Ps 1, 5]*.

⁴⁸³ In Iobel 2, 24. *Et replebuntur areae vestrae frumento...* 725

⁴⁷⁶ *Et redundabunt pariter torcularia vino et oleo...* Mystice illud perfectum est a Messia, qui dedit populo a se redempto, ecclesiae scilicet suae, frumentum et vinum et oleum mysticum: frumentum quod est mysterium corporis eius sancti, et vinum sanguinem suum propitiatorium, et rursus oleum in unguentum suave, quo signati sunt baptizati induentesque arma Spiritus Sancti.

²⁸⁵ *Sermones exegetici*: In Is 26, 10. Ecce vita in ossibus martyrum: quis dicat ea non vivere? Ecce monumenta viva, et quis de hoc dubium moveat? Arces sunt inaccessibles, a latronibus immunes, civitates munitae, a praedatoribus tutae, turres altae et validae ei qui in illis refugium habet, immunes

723. AS 1, 129.
725. AS 2, 252.

724. AS 1, 255.
726. AS 2, 349.

ab occisoribus, ad quas mors non appropinquat. Qui invidia et perfidia consumitur, animam corrumpente veneno, ex illis accipit auxilia ut casset venenum neque noceat.

Adversus haereses, sermones, post 363.

- 727 Sermo 2. Potestatem enim fecit discipulis suis ut una vice ⁴⁴⁶
tantum per aquam peccata purificarent humanae naturae; atque ⁵²¹
concessit ut solverent et ligarent, ut, qui ligatus est, petat coram
illo, qui omnia condonat; qui enim omnia ignoscit, cum dolore
nostro nobis ignoscit. Iustum est enim illum exagitari, qui
delectando peccaverit.
- 728 3. Duos esse deos impossibile est, cum nomen adorandum ¹⁰³
Dei sit unum; nisi Deus unus est, non est Deus. Sed neque
unus est, si nec summus est nec super omnia. Impossibile autem
est illum summum esse et excelsum super omnia cui coniungitur
aliquid aequale. Et si non sunt plures dii, rursus non
sunt plura entia suprema. Nomen enim amborum unum est,
unaque gloria et entis supremi et Dei; hoc enim est nomen
Dei: essentia quae non habet initium, substantia quae prior
est et senior omnibus.
- 729 58. Moysi inmanifestavit nomen suum, cum ,Qui sum' sese ⁹⁴
appellavit, quod nomen est essentiae, nec umquam alia entia
illo nomine vocavit sicut nominibus suis plura vocavit, ut
uno nomine quod emisit doceret se esse solum ens, non
vero alia.

Adversus scrutatores, sermones, post 363.

- 730 Sermo 4. Primogenitus intravit ventrem, nec passa est ³⁷⁷
pura virgo. Intravit, et exiit in partu; inde fremuit illa de- ⁴³⁰
cora: ecce gloriosus et occultus eius ingressus, despectus et
patens egressus; Deus enim est in ingressu, homo etiam in
egressu.
- 731 27. Deus est essentialiter. Essentia eius gloriosa est sicut ⁹⁴
nomen eius. Si essentialiter nomen eius ab omnibus est
distinctum, essentialiter et eius generatio omnibus ignota latet.
Tantus est ut frustra contendant creaturae illum intellegere,
cum nihil in eo creaturae simile sit.
- 732 32. Ecce propter nos multiplicasti gloriam tuam, ut ostendes nobis te esse magnum. Essentia tua est magna, et propter homines minuta est gloria tua. . . . Iam si te minueret similitudo imaginis humanitatis quam mutuando induisses, quanto magis te minuit corpus quod misericordia tua in veritate induisti, et non in similitudine.

727. AS 2, 440.

730. AS 3, 5.

728. AS 2, 443.

731. AS 3, 48.

729. AS 2, 555.

732. AS 3, 58.

112 44. Habet Deus nomina completa et genuina; habet vero 733 etiam metaphorica et transeuntia, quae cito induit et cito deponit, ut si dicatur paenitere et obliuisci et meminisse. Et sicut tenuisti eum esse iustum et bonum, ita tene eum esse generatorem, crede eum esse creatorem.

115 45. Ille est perfectus omnino in omnibus, parturiens sine 734 dolore, creans sine labore, habitans sine loco, dives sine thesauro. Non enim est locus qui eum capiat et includat, nec est investigans scrutatio quae sufficiat ut comprehendatur.

108 47. Mansio nostra, quae est inter rerum apparentium breves 735 limites, ostendit non pertingere cogitationis nostrae conatus ad Filium, cum nemo sit qui eius initium comprehendat et investiget; Pater enim eius ab unoquoque in omnibus est absconditus; et quantumvis extendit homo propriam scientiam et cogitationem, impossibile est investigare quomodo sit, aut 114 comprehendere quantus sit. Admirare creaturas et glorifica creatorem, neve inquiras essentiam omnibus excellentiorem.

465 51. Quis negare possit trina nomina quorum illapsus olim 736 iuxta Iordanem ministerium implevit? Verum est in nominibus in quibus baptizatum est corpus tuum corpora baptizari; et quamvis bene multa sint nomina Domini universorum, baptizari nos iussit distincte in Patre et Filio et Spiritu.

148 73. Typos habes Patris solem, Filii fulgorem, Spiritus 737 Sancti fervorem; et tamen illud unum est, et Trinitas in hoc se exhibet. Quod non comprehenditur, quis explanabit? Unum est plures, unum est tres, et tres sunt unum. Aenigma magnum, admiratio patens. Distinctus est sol a fulgore suo; distincti sunt, par est tamen, et ipse fulgor solis est sol. Nemo tamen dicit duos esse soles, licet fulgor eius in res inferiores sit sol; sic non duos deos vocamus, sicque Dominus noster Deus est super creaturas.

148 *Adv. scrutatores* (alia series), sermo 2. Esse Patrem con- 738
 150 fitere; eum vero ne confitearis esse comprehensibilem. Rursus crede esse Filium; numquid tamen illum perscrutabilem esse credes? Spiritum Sanctum esse tene; ne vero teneas illum esse vestigabilem. Eos esse unum crede; ne tamen dubites esse tres.... Una enim est voluntas in consensu; non est confusio in coniunctione; magnus enim ordo ibi; ne enim, cum coniuncti sint, putes ibi adesse confusionem; ne etiam, cum distincti sint, existimes illud esse divisionem. Coniuncti sunt, non confusi; distincti, non divisi; coniunctio eorum non est confusa, nec distinctio eorum divisa. Quis misceat divisiones eorum? Quis dividat coniunctiones eorum? Confuge ad silentium, miser.

733. AS 3, 79.
736. AS 3, 94.

734. AS 3, 82.
737. AS 3, 137.

735. AS 3, 85.
738. AS 3, 194.

Necrosima, seu funebres canones.

- 739 1. A nobis discesserunt et a nobis longe facti sunt [iusti ⁵⁸⁶ mortui], sed collocutio eorum nobiscum est, et, licet dormientes, docent nos. Vestimenta tantum eorum corrupta sunt, [id est] corpus quod discerpserunt morbi; anima vero servatur in vita sicut est, nullamque patitur corruptionem. Anima iustorum nobiscum est; nam sermo eorum nobiscum est, et tamquam vivi nobiscum colloquuntur in paeceptis et institutis. Anima eorum vivit et cogitat, in paradiſo a creatore servata. Et corpora in terra custodiuntur, quasi debitum ad restitutionem.
- 740 53. Per crucem mors victa est, in paradiſum Adam reversus ⁴¹⁵ est et heres factus est regni confundens diabolum; splendorem et gloriam quam amiserat Adam cum transgressus est mandatum, reddidit illi Dominus eius in baptismo cum venit; et iterum veniet in fine et resuscitabit eum et pueros eius, illosque gloria induet in thalamo luminis.

Testamentum.

- 741 72. Quando diem trigesimum complevero, mei memoriam, ⁵⁸⁷ fratres, facite. Mortui enim oblatione iuvantur quam viventes faciunt.... 78. Si viri Mathathiae qui mysteria detinebant, pro exercitibus, ut legistis, oblationibus eorum expiaverunt crimina qui in bello ceciderant et impii suis moribus erant, quanto magis sacerdotes Filii sanctis oblationibus et linguarum suarum orationibus defunctorum crimina expiant!

[Opera graeca.]

- 742 *Reprehensio sui ipsius.* Εἶδον οἴκους, καὶ ἐνόησα τὸν οἴκο-⁸⁸ νόμον. Εἶδον τὸν κόσμον, καὶ συνῆκα τὴν πρόνοιαν. Εἶδον ναῦν δίχα κυβερνήτου βαπτιζομένην· εἶδον τὰς τῶν ἀνθρώπων πράξεις μηδὲν περαινούσας ἀνευ Θεοῦ τοῦ κυβερνῶντος αὐτάς. Εἶδον πόλιν καὶ πολιτείας διαφόρους εἰς σύστασιν, καὶ συνῆκα ότι τῇ τοῦ Θεοῦ διατάξει τὰ πάντα συνέστηκεν. Ἐκ τοῦ ποι-μένος τὸ ποίμνιον, καὶ ἐκ Θεοῦ τὸ αἷξεν ἐπὶ τῆς γῆς τὰ σύμπαντα.

-
- 742 Domos vidi et oeconomum adesse cognovi. Mundum vidi et ⁸⁸ providentiam intellexi. Navem absque gubernatore submergi adspexi, et inanes hominum labores sine Dei gubernatione esse animadvertei. Civitates et respuplicas diversas bene constitutas vidi, et Dei ordinatione cuncta consistere intellexi. Ex pastore grex, et ex Deo cuncta quae super terram sunt crescunt.

739. AS 3, 225.

740. AS 3, 312.

741. AG 2, 401.

742. AG 1, 123; quae opera graeca vocamus servata sunt in graeca translatione quam damus.

⁵³² *De compunctione.* Ὡ δύναμις δακρύων, πῶς ἐν διπῇ ὁφ-743 θαλμοῦ ἀνάγη εἰς οὐρανὸν ἵπταμένη, καὶ τὰ σὰ αἰτήματα λαμ-βάνεις παρὰ Θεοῦ. Συναντᾷ σοι γὰρ ἱλαρῶς βαστάζων συγ-χώρησιν. Δώρησαι οὖν, Δέσποτα, ἐμοὶ τῷ ἀναξίῳ δάκρυα καθεκάστην, καὶ ἴσχύν, ἵνα πηγὰς δακρύων μετὰ τῆς γλυκύτητος βρύσουσα διαπαντός φωτισθῇ μου ἡ καρδία ἐν προσευχῇ κα-θαρῷ, δπως ἂν ἔξαλειφθῇ τὸ μέγα γραμματεῖον ἐν δάκρυσιν δλίγοις, καὶ κατασβεσθῇ ἐκεὶ δι' δλίγου κλαυθμοῦ τὸ πῦρ τὸ καιόμενον. Εἰ γὰρ ἐνταῦθα κλαύσω, ἐκεῖσε δυσθήσομαι τοῦ πυρὸς τοῦ ἀσβέστου.

⁵³⁶ *De paenitentia, sermo.* Λέγε πρῶτος τὰς ἀμαρτίας, ἵνα 744 δικαιωθῆς, εἶπεν δὲ Θεός. Τοσαύτην συγκατάβασιν εἰς ἀπαν-θρωπίαν τρέπεις, αἱρετικέ; Ἀπὸ λόγων ποιεῖται τῆς μετανοίας τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ διὰ λόγου ἔξομολόγησις προοίμιον μετανοίας ἐστί. Διὰ τοῦτο καὶ προοίμια σωτηρίας δίδοται τῷ τελώνῃ [cf. Lc 18, 13], οὐ τελείως αὐτὸν ἀπήλλαξε τοῦ ὁφειλήματος, δτι ὅπου τελείως μετενόησε. Μάθε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀκρίβειαν, καὶ σύνες τῆς μετανοίας τὴν λυσιτέλειαν. Πρὸς τὴν πρᾶξιν δίδωσι τὸν μισθόν. Διὰ τοῦ λόγου ἔξωμολογήσατο, καὶ ἀπε-δείχθη πρὸς προκοπὴν μετανοίας ἐνεργοῦς.

⁴²⁹ *Oratio ad sanctissimam Dei matrem.* Ἄλλ', ὦ παρθένε δέσ-745
⁴³⁴ ποινα, ἄχραντε θεοτόκε, κυρία μου δλόδοξε, ὑπερπανάγαθέ μου, ὑψηλοτέρα οὐρανῶν, ὑπερκαθαρωτέρα ἡλιακῶν μαρμαρυ-τῶν, ἀκτίνων, λαμπηδώνων, . . . δάβδος ἡ βλαστήσασα τοῦ

⁵³² O lacrimarum vis, quomodo in ictu oculi, sublata pennis, in 743 caelum ascendis et postulata tua a Deo obtines, qui occurrit tibi propitius, indulgentiam ac remissionem peccatorum deferens. Lar-gire igitur mihi indigno, Domine, lacrimas per singulos dies atque fortitudinem, ut fontes lacrimarum iugiter cum dulcedine fundens cor meum illustretur in oratione munda, ut magnum illud deli-citorum meorum chirographum modicis lacrimis deleatur, ignisque ardens exiguo fletu ibi extinguitur. Nam hic si flevero, illic in-extinguibilem ignem evadam.

⁵³⁶ Dic primus peccata tua ut iustificeris, ait Deus. Tantam in-744 dulgentiam in crudelitatem convertis, o haeretice? A verbis in-cohat paenitentiae principium; quoniam quae verbo fit confessio initium paenitentiae est; propterea et salutis initia dantur publicano, nec perfecte ipsum debitis liberarunt, quia nondum perfecte paeni-tentiam fecerat. Disce Dei rigorem et accuratam exactionem et intellege paenitentiae utilitatem. Pro actionis ratione mercedem tribuit. Verbo confessus est et ad efficacis paenitentiae profectum receptus est.

⁴²⁹ At, o virgo domina, immaculata deipara, domina mea glorio-745
⁴³⁴ sissima, beneficentissima mea, caelis sublimior, multo purior solaribus splendoribus, radiis, fulgoribus, . . . virga illius Aaronis germinans,

Ἄαρὼν ἐκείνου, ὃάβδος ἐδείχθης ἀληθῶς, καὶ ἄνθος δὲ υἱός σου Χριστὸς ἡμῶν ἀληθινός, Θεός καὶ ποιητής μου· σὺ κατὰ σάρκα τὸν Θεὸν ἐγένησας καὶ Λόγον, πρὶν τόκου παρθενεύ-⁴³⁰ ουσα, παρθένος μετὰ τόκου, καὶ κατηλλάγημεν Θεῷ Χριστῷ⁴³² τῷ υἱῷ σου.

S. ATHANASIUS, 295—373.

Oratio contra gentes, ca 318.

- 746 34. Κατ’ εἰκόνα γὰρ Θεοῦ πεποίηται, καὶ καθ’ δμοίωσιν²²⁸ τέργονεν [ἢ ψυχή], ὡς καὶ ἡ θεία σημαίνει γραφὴ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσα· «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα καὶ καθ’ δμοίωσιν ἡμετέραν» [Gn 1, 26]. «Οθεν καὶ δτε πάντα τὸν ἐπιχυθέντα ὢπτον τῆς ἀμαρτίας ἀφ’ ἔαυτῆς ἀποτίθεται, καὶ μόνον τὸ κατ’ εἰκόνα καθαρὸν φυλάττει, εἰκότως, διαλαμπρυνθέντος τούτου, ὡς ἐν κατόπτρῳ θεωρεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς¹⁶² τὸν Λόγον, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα, οὖν καὶ ἔστιν εἰκὼν ὁ σωτήρ, λογίζεται. «Ἡ εἰ μὴ αὐτάρκης ἔστιν ἡ παρὰ τῆς ψυχῆς⁸⁷ διδασκαλία διὰ τὰ ἐπιθολούντα ταύτης ἔξωθεν τὸν νοῦν, καὶ μὴ δρᾶν αὐτὴν τὸ κρείττον· ἀλλ’ ἔστι πάλιν καὶ ἀπὸ τῶν φαινομένων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καταλαβεῖν, τῆς κτίσεως ὥσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ ἀρμονίας τὸν ἔαυτῆς δεσπότην καὶ ποιητὴν σημαινούσης καὶ βοώσης.
- 747 35. Ἀγαθὸς γάρ οὖν καὶ φιλάνθρωπος δὲ Θεός, καὶ κηδό-¹⁰⁵ μενος τῶν ὑπ’ αὐτοῦ γενομένων ψυχῶν, ἐπειδὴ ἀόρατος καὶ¹⁰⁸

virga vere apparuisti, et flos filius tuus verus Christus noster, Deus et factor meus; tu secundum carnem Deum genuisti et Verbum, ante partum virginitatem servans, virgo post partum, et reconciliati⁴³⁰ fuimus cum Deo Christo filio tuo.⁴³²

- 746 34. Ad imaginem siquidem et similitudinem Dei facta et creata²²⁸ est anima, ut et divina scriptura indicat, quae ex persona Dei ita loquitur: *Iaciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Quocirca cum omnes peccati maculas, quibus aspersa fuerit, abs-terserit et solani illam similitudinem puram atque integrum servaverit, merito in ea perpurgata ac splendescente, tamquam in speculo,¹⁶² Verbum imaginem Patris contemplabitur; et in Verbo Patrem, cuius et salvator imago est, cogitatione comprehendet. Vel si ipsa per⁸⁷ se anima haec praestare iam non queat, cum ob ea quae mentem extrinsecus turbant et inquinant, tum quia ipsa quid potius eligendum sit non videat; certe ex rebus aspectabilibus Dei cognitionem haurire potest, quandoquidem res créatae, admirabili ordine et concentu quo compositae sunt, quibusdam veluti litteris, dominum et creatorem indicant et quasi voce praedicant.

- 747 35. Bonus enim et clemens Deus, animarum quas creavit¹⁰⁵ curam gerens, quia eius naturae est quae videri et comprehendi¹⁰⁸

ἀκατάληπτός ἐστι τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γενητῆς οὐσίας ὑπάρχων, καὶ διὰ τοῦτο ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως, τῷ τὰ μὲν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι, τὸν δὲ ἀγένητον· τούτου ἔνεκεν τὴν κτίσιν οὗτα διεκόσμησε τῷ ἔισιτοῦ Λόγῳ δ Θεός, ἵνα, ἐπειδὴ τὴν φύσιν ἐστὶν ἀόρατος, κανὸν ἐκ τῶν ἔργων γινώσκεσθαι δυνηθῆ τοῖς ἀνθρώποις.

Oratio de incarnatione Verbi, ca 318.

188 2. Ἀλλοι δέ, ἐν οἷς ἐστι καὶ διὰ μέτας παρ' Ἑλλησι Πλάτων, 748

189 ἐκ προϋποκειμένης καὶ ἀγενήτου ὕλης πεποιηκέναι τὸν Θεὸν τὰ δλα διηγοῦνται· μὴ ἀντὶ γὰρ δύνασθαι τι ποιῆσαι τὸν Θεόν, εἰ μὴ προϋπέκειτο ἡ ὕλη· ὥσπερ καὶ τῷ τέκτονι προϋποκεῖσθαι δεῖ τὸ ξύλον, ἵνα καὶ ἐργάσασθαι δυνηθῇ. . . . 3. Ταῦτα μὲν οὖτοι μυθολογοῦντιν· ἡ δὲ ἔνθεος διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν πίστις τὴν μὲν τούτων ματαιολογίαν ὡς ἀθεότητα διαβάλλει. Οὔτε γὰρ αὐτομάτως, διὰ τὸ μὴ ἀπρονόητα εἶναι, οὔτε ἐκ προϋποκειμένης ὕλης, διὰ τὸ μὴ ἀσθενῆ εἶναι τὸν Θεόν· ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων καὶ μηδαμῶς ὑπάρχοντα τὰ δλα εἰς τὸ εἶναι πεποιηκέναι τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Λόγου οἰδεν, ἡ φησι διὰ μὲν Μωϋσέως· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν δ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» [Gn 1, 1].

200 4. Ἀνθρωποι δέ, κατολιγωρήσαντες καὶ ἀποστραφέντες τὴν 749 πρὸς τὸν Θεὸν κατανόησιν, λογισάμενοι δὲ καὶ ἐπινοήσαντες ἔισιτοῖς τὴν κακίαν, ὥσπερ ἐν τοῖς πρώτοις ἐλέχθη, ἔσχον τὴν

nequeat omnemque creatam substantiam transcendat, atque idcirco futurum erat ut humanum genus illius cognitionem non assequeretur, eo quod homo sit ex nihilo factus et Deus sine ullo sit 87 principio: eam ob rem naturam creatam suo Verbo tam apte composuit, ut, quia ipse ex sui natura videri non potest, saltē ex operibus ab hominibus cognosci posset.

188 2. Alii, inter quos etiam magnus apud gentiles Plato numeratur, 748
189 asseverant Deum omnia fecisse ex materia prius existente et non facta; neque enim Deum aliquid facere potuisse, nisi prius materia exstitisset; quemadmodum opus est ut lignum, quo faber utitur, prius existat, ut ex eo aliquid facere possit. . . . 3. En ergo quae illi quidem effutiunt; at divina doctrina et Christi fides procul has 191 illorum ineptias tamquam detestandam impietatem reicit. Novit enim res non fortuito factas esse, quia providentia gubernatur, neque ex materia prius existente, quia Deus imbecillis non est, sed Deum omnia, neutiquam prius existentia, ex nihilo per Verbum fecisse ut essent, uti per Moysen ait: *In principio fecit Deus caelum et terram.*

200 4. Homines, neglecta ac reiecta Dei contemplatione, sibi 749 ipsis malitiā excogitaverunt, uti superiore oratione dictum est, atque ita in denuntiatam mortis damnationem misere inciderunt. Nec

προαπειληθεῖσαν τοῦ θανάτου κατάκρισιν, καὶ λοιπὸν οὐκ ἔτι, ὡς γεγόνασι, διέμενον· ἀλλ' ὡς ἐλογίζοντο, διεφθείροντο, καὶ δ θάνατος αὐτῶν ἐκράτει βασιλεύων. Ἡ γὰρ παράβασις τῆς ²³¹ ἐντολῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτοὺς ἐπέστρεφεν, ὥνα, ὥσπερ οὐκ ὄντες γεγόνασιν, οὕτως καὶ τὴν εἰς τὸ εἶναι φθορὰν ὑπομείνωσι τῷ χρόνῳ εἰκότως.

750 5. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἔξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίκεν, ²⁹⁹ ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἔχαρισατο τῇ τοῦ Λόγου χάριτι· οἱ δὲ ἀνθρώποι, ἀποστραφέντες τὰ αἰώνια, καὶ συμβουλίᾳ τοῦ διαβόλου εἰς τὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστραφέντες, ἐαυτοῖς αἴτιοι τῆς ἐν τῷ θανάτῳ φθορᾶς γεγόνασιν, ὄντες μέν, ὡς ²³¹ προεῖπον, κατὰ φύσιν φθαρτοί, χάριτι δὲ τῆς τοῦ Λόγου μετουσίας τοῦ κατὰ φύσιν ἐκφυγόντες, εἰ μεμενήκεισαν καλοί. Διὰ γὰρ τὸν συνόντα τούτοις Λόγον καὶ ἡ κατὰ φύσιν φθορὰ τούτων οὐκ ἥγγιζε.

751 9. Συνιδὼν γὰρ ὁ Λόγος, διτὶ ἀλλως οὐκ ἀν λυθείη τῶν ⁴⁰⁹ ἀνθρώπων ἡ φθορά, εἰ μὴ διὰ τοῦ πάντως ἀποθανεῖν· οὐχ ⁴¹⁴ οἶόν τε δὲ ἦν τὸν Λόγον ἀποθανεῖν ἀθάνατον ὄντα καὶ τοῦ Πατρὸς Υἱόν· τούτου ἔνεκεν τὸ δυνάμενον ἀποθανεῖν ἔαυτῷ λαμβάνει σῶμα, ὥνα τούτο τοῦ ἐπὶ πάντων Λόγου μεταλαβόν, ἀντὶ πάντων ἱκανὸν γένεται τῷ θανάτῳ, καὶ διὰ τὸν ἐνοικήσαντα Λόγον ἀφθαρτὸν διαμεινῇ, καὶ λοιπὸν ἀπὸ πάντων ἡ φθορὰ παύσηται τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι. “Οθεν ὡς ἰερεῖον ⁴¹⁶ καὶ θῦμα παντὸς ἐλεύθερον σπίλου, δὲ αὐτὸς ἔαυτῷ ἔλαβε

vero post haec quales creati sunt permansere; sed suis cogitationibus in dies magis corrupti, in mortis ditionem et potestatem sunt redacti. Nam praecepti transgressio illos ad propriae naturae ²³¹ condicionem revocavit, ut, quemadmodum cum non essent facti sunt, sic in eo quod sunt corruptionem, labente tempore, paterentur, idque meritissimo.

750 5. Nam Deus non solum nos ex nihilo fecit, sed etiam divini ²⁹⁹ Verbi gratia secundum Deum vivere concessit. At homines, ab aeternis rebus aversi et ad res corruptioni subiectas consilio diaboli conversi, sibi ipsis corruptionis mortis auctores facti sunt; qui, ut ²³¹ dixi, ex natura quidem mortales erant, sed gratia, qua Verbi erant participes, naturae condicionem haud dubie effugissent, si boni utique permansissent. Siquidem propter Verbum, quod cum illis fuisset, ad eos naturalis corruptio non accessisset.

751 9. Nam cum Verbum intellegereret non posse aliter hominum ⁴⁰⁹ corruptionem solvi, nisi omnino morerentur; cum item fieri non ⁴¹⁴ posset ut Verbum, utpote immortale et Patris Filius, moreretur: idcirco corpus quod mori posset sibi assumpsit, ut illud, Verbi omnium praesidis factum particeps, morti pro omnibus satis esset atque propter Verbum in se habitans incorruptum permaneret, ac denique in posterum corruptio resurrectionis gratia ab omnibus discederet. Hinc corpus quod sibi ipse accepit velut hostiam et ⁴¹⁶

σῶμα προσάγων εἰς θάνατον, ἀπὸ πάντων εὐθὺς τῶν δμοίων
 419 ἡφάντε^z τὸν θάνατον τῇ προσφορᾷ τοῦ καταλλήλου. Ὑπὲρ
 422 πάντας γὰρ ὁν δ Λόγος τοῦ Θεοῦ, εἰκότως, τὸν ἑαυτοῦ ναὸν
 καὶ τὸ σωματικὸν ὅργανον προσάγων ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων,
 ἐπλήρου τὸ ὄφειλόμενον ἐν τῷ θανάτῳ· καὶ οὕτως συνὺν διὰ
 τοῦ δμοίου τοῖς πᾶσιν δ ἀφθαρτος τοῦ Θεοῦ Γίός, εἰκότως
 τοὺς πάντας ἐνέδυσεν ἀφθαρσίαν ἐν τῇ περὶ τῆς ἀναστάσεως
 ἐπαγγελίᾳ.

414 54. Αὐτὸς γὰρ ἐνηγνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν· καὶ 752
 αὐτὸς ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου
 Πατρὸς ἔννοιαν λάβωμεν· καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' ἀν-
 θρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν.

Apologia contra Arianos, ca 348.

554 75. Θεόγνιος, καὶ Μάρις . . . ἔλεγον καὶ περὶ ποτηρίου κυρια- 753
 563 κοῦ κεκλασμένου, ὑποβληθέντος αὐτοῖς ὑπὸ Ἰσχύρα, δὸν ἥγανον
 μεθ' ἑαυτῶν, λέγοντος ἑαυτὸν εἶναι πρεσβύτερον, δος οὐκ ἔστι
 πρεσβύτερος. Ὑπὸ γὰρ Κολλούθου τοῦ πρεσβύτερου φαν-
 τασθέντος ἐπισκοπήν, καὶ ὑστερὸν ὑπὸ κοινῆς συνόδου Ὅσιου
 καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐπισκόπων κελευσθέντος πρεσβυτέρου εἶναι,
 καθὸ καὶ πρότερον ἦν, κατεστάθη· καὶ κατὰ ἀκολουθίαν πάντες
 οἱ ὑπὸ Κολλούθου κατασταθέντες ἀνέδραμον εἰς τὸν αὐτὸν
 τόπον, εἰς δὸν καὶ πρότερον ἦσαν, ὡς καὶ αὐτὸς Ἰσχύρας λαϊκὸς
 ὄφθη.

victimam omni puram macula morti offerendo, mortem statim ab
 419 omnibus similibus, suo pro aliis oblato, propulsavit. Sic enim Dei
 422 Verbum superius omnibus existens, suum templum et corporeum
 instrumentum pro omnibus, uti decebat, devovendo et offerendo,
 id quod debebatur in morte solvit, atque ita omnibus per simile
 corpus coniunctus, incorruptus Dei Filius omnes resurrectionis pro-
 missione incorruptos iure et merito reddidit.

414 54. Ipse siquidem homo factus est, ut nos dii efficeremur; ipse 752
 se ipsum per corpus videndum exhibuit, ut nos invisibilis Patris
 cognitionem acciperemus; ipse iniurias sibi ab hominibus illatas
 sustinuit, ut nos immortalitatis heredes institueremur.

554 75. Theognius, et Maris . . . locuti sunt et de calice dominico 753
 563 confracto, quod scelus^z delatum fuerat ab Ischyra, quem secum
 adducebant, quique se presbyterum iactitabat, tametsi non pres-
 byter. Ordinatus quippe fuit a Collutho presbytero, qui falso
 episcopi nomine gloriabatur, demumque in communi synodo ab
 Hosio et sociis eius episcopis celebrata ad priorem presbyteri
 ordinem redactus est. Ac consequenter quotquot a Collutho fuerant
 ordinati, ii sunt ad priorem reversi condicionem, ita ut ipse quoque
 Ischyras inter laicos visus fuerit.

Epistula de decretis nicaenae synodi, ca 350.

754 11. 'Ο Θεὸς κτίζει, καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων δὲ τὸ κτίζειν εἴρηται.¹¹² καὶ δὲ μὲν Θεὸς ὡν ἔστι· λέγονται δὲ καὶ οἱ ἀνθρωποι εἶναι,⁹⁵ παρὰ Θεοῦ καὶ τοῦτο λαβόντες ἔχειν. Ἀρ' οὖν οὕτως δὲ Θεὸς κτίζει ὡς ἀνθρωποι; Ἡ οὕτως ὡν ἔστιν ὡς ἀνθρωπος; Μὴ γένοιτο· ἀλλως ἐπὶ Θεοῦ τὰς λέξεις λαμβάνομεν, καὶ ἐτέρως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ταύτας διανοούμεθα. 'Ο μὲν γάρ Θεὸς¹⁸⁹ κτίζει, καλῶν τὰ μὴ δύντα εἰς τὸ εἶναι, οὐδενὸς ἐπιδεόμενος· οἱ δὲ ἀνθρωποι τὴν ὑποκειμένην ὑλὴν ἔργαζονται, εὐξάμενοι πρότερον, καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ποιεῖν λαβόντες παρὰ τοῦ πάντα δημιουργήσαντος Θεοῦ διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου. Πάλιν τε¹⁰⁰ οἱ μὲν ἀνθρωποι, οὐ δυνάμενοι καθ' ἑαυτοὺς εἶναι, ἐν τόπῳ τυγχάνοντές εἰσι περιεχόμενοι, καὶ συνεστώτες ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ· δὲ δὲ Θεὸς ὡν ἔστι καθ' ἑαυτόν, περιέχων τὰ πάντα, καὶ ὑπ' οὐδενὸς περιεχόμενος· καὶ ἐν πᾶσι μὲν ἔστι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα καὶ δύναμιν, ἔξω δὲ τῶν πάντων πάλιν ἔστι κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν. Ὡσπερ οὖν οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ ἀνθρωποι κτίζουσιν ὅνπερ τρόπον δὲ Θεὸς κτίζει, οὐδὲ οὕτως εἰσὶν οἱ ἀνθρωποι ὡσπερ ἔστιν δὲ Θεός· οὕτως ἀλλως ἔστιν ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις, καὶ ἀλλως ἔστιν δὲ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρός. Τῶν μὲν γάρ ἀνθρώπων τὰ γεννήματα μέρη πως τῶν γεννώντων εἰσίν, ἐπεὶ καὶ αὐτὴ τῶν σωμάτων ἡ φύσις οὐχ ἀπλῇ τίς ἔστιν, ἀλλὰ διευστή, καὶ ἐκ μερῶν ἔχει τὴν σύνθεσιν· . . . δὲ δὲ Θεός, ἀμερῆς ὡν, ἀμερίστως ἔστι καὶ ἀπαθῆς τοῦ⁹⁷ Υἱοῦ Πατήρ. Οὔτε γάρ ἀπορροὴ τοῦ ἀσωμάτου ἔστιν, οὔτ'

754 11. Deus creat et de hominibus idem quoque dicitur; Deus¹¹² item is est qui est; homines similiter dicuntur esse, quod ipsum⁹⁵ quidem a Deo acceperunt. An ergo ita Deus creat ut homo? An eodem modo est quo homo? Minime, sed aliter has voces de Deo intellegimus, aliter de hominibus. Nam Deus quidem creat,¹⁸⁹ ea quae non erant vocans ut sint, nullaque re indigens; homines vero non nisi subiecta utuntur materia, postquam a Deo, qui omnia per proprium Verbum creavit, arte in agendi precibus obtinuerint. Praeterea homines, qui per se ipsi esse non possunt, loco circum-¹⁰⁰ scribuntur atque in Dei Verbo consistunt; at Deus, qui per se vere est, omnia continet et a nulla re ipse continetur; in omnibus est sua bonitate et potentia; at extra omnia est propria natura. Quemadmodum ergo non eodem modo creant homines quo Deus creat, nec eodem modo sunt quo ille, ita aliter procreantur homines et aliter Filius ex Patre nascitur. Fetus enim hominum partes quodammodo sunt gignentium, quippe cum nec ipsa corporum natura simplex sit, sed fluxa atque ex partibus composita; . . . Deus autem⁹⁷ individuus est, ac proinde absque divisione nihilque patiendo Filii est Pater. Nihil enim ex re incorporeo effluere, nihilve in eam,

ἐπιρροή τις εἰς αὐτὸν γίνεται, ὡς ἐπ' ἀνθρώπων. Ἀπλοῦς δὲ 163 ὁν τὴν φύσιν, ἐνδὸς καὶ μόνου τοῦ Υἱοῦ Πατέρος ἔστι· διὰ τοῦτο γάρ καὶ μονογενῆς ἔστι, καὶ μόνος ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρός ἔστι, μόνον τε αὐτὸν ἐξ ἑαυτοῦ δείκνυσιν δ· Πατέρος λέγων· «Οὗτός ἔστιν δὲ Υἱός μου δὲ ἀγαπητός, ἐνῷ ηὔδοκησα» [Μt 3, 17]. Λόγος δέ ἔστιν οὗτος τοῦ Πατρός, ἐνῷ τὸ ἀπαθέες καὶ ἀμερὲς τοῦ Πατρὸς νοεῖν δυνατόν. Λόγος γάρ οὐδὲ δὲ τῶν ἀνθρώπων κατὰ πάθος καὶ μέρος γεννᾶται· μήτι γε δὲ τοῦ Θεοῦ.

158 20. Ἡ ἐκ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ τέννησις ἀλλη παρὰ τὴν ἀν- 755 θρώπων φύσιν ἔστι, καὶ οὐ μόνον δμοιος, ἀλλα καὶ ἀδιαίρετος ἔστι τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, καὶ ἐν μέν εἰσιν αὐτὸς καὶ δὲ Πατέρος, ὡς αὐτὸς εἴρηκεν, ἀεὶ δὲ ἐν τῷ Πατρί ἔστιν δὲ Λόγος, καὶ δὲ Πατήρ ἐν τῷ Λόγῳ [Io 10, 30], ὡς ἔστι τὸ ἀπαύγασμα πρὸς τὸ φῶς· τοῦτο γάρ καὶ ἡ λέξις σημαίνει· διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος, τοῦτο νοοῦσα, καλῶς δμοούσιον ἔγραψεν, ἵνα τὴν τε τῶν αίρετικῶν κακοήθειαν ἀνατρέψωσι, καὶ δείξωσιν ἀλλον εἶναι τῶν γενητῶν τὸν Λόγον.

97 22. Εἰ μὲν οὖν τὸν Θεὸν ἡγεῖται τις εἶναι σύνθετον, ὡς 756 ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ συμβεβηκός, ἡ ἔξωθέν τινα περιβολὴν ἔχειν καὶ καλύπτεσθαι, ἡ εἶναι τινα περὶ αὐτὸν τὰ συμπληροῦντα τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ὥστε λέγοντας ἡμᾶς Θεὸν ἡ δονομάζοντας ιες Πατέρα μὴ αὐτὴν τὴν ἀόρατον αὐτοῦ καὶ ἀκατάληπτον οὐσίαν σημαίνειν, ἀλλά τι τῶν περὶ αὐτῆν· μεμφέσθωσαν μὲν τὴν

uti hominibus accidit, potest influere. Quocirca, cum Deus sit 163 natura simplex, unius quoque ac solius Filii est Pater. Idcirco enim et unigenitus est et solus est in sinu Patris, euīnque solum ex se ipso esse aperte Pater declarat his verbis: *Hic est Filius meus dilectus in quo mihi complacui.* Ipse est Verbum Patris, quem proinde ut Patrem nec quid pati nec dividi posse intellegendum est; quippe cum ipsi etiam homines proprium verbum citra divisionem ac nihil patiendo producant; multo igitur magis Deus suum Verbum.

158 20. Cum Filii ex Patre generatio alia plane sit a natura ho- 755 minum, nec solum similis ille sit substantiae Patris, sed dividi ab ea non queat, cum item unum ipse et Pater sint, ut idem dixit, semperque Verbum sit in Patre et Pater in Verbo, eo modo quo splendor se habet ad lucem, id enim dictio ipsa significat: idcirco synodus, ca re perspecta, eum esse consubstantiale recte scripsit, ut et haereticorum perversitatem everteret et Verbum aliud a factis rebus esse ostenderet.

97 22. Si quis ergo Deum compositum esse existimat, ut in sub- 756 stantia accidens, vel ita ut aliquem extrinsecus amictum habeat quo contegatur, aut quaedam circum eum sint quae eius substantiam compleant, adeo ut, cum Deum dicimus vel Patrem no- 168 minamus, non eius substantiam, quae nec videri nec comprehendendi potest, sed aliquid corum, quae circum ipsam sunt, significemus;

σύνοδον γράψασαν ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱόν· κατανοείτωσαν δὲ ὅτι δύο ταῦτα βλασφημοῦσιν, οὕτω διανοούμενοι· τόν τε γὰρ Θεὸν σωματικόν τινα εἰσάγουσι, καὶ τὸν Κύριον οὐκ αὐτοῦ τοῦ Πατρός, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἶναι Υἱὸν καταψεύδονται. . . . Εἰ μὲν οὖν μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔστιν δ¹⁵² Λόγος, ως ἄν Υἱὸς εἴη φύσει γνήσιος ἐκ Πατρός, ἀλλ' ως τὰ κτίσματα διὰ τὸ δεδημιουργῆσθαι λέγεται καὶ αὐτὸς ως τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας ἔστι τοῦ Πατρός, οὔτε αὐτὸς δ¹⁵⁸ Υἱὸς κατ' οὐσίαν ἔστιν Υἱός, ἀλλ' ἐξ ἀρετῆς, ως ἡμεῖς οἱ κατὰ χάριν καλούμενοι υἱοί. Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔστι μόνος, ως Υἱὸς γνήσιος, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, λεχθείη ἄν εἰκότως καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ δ¹⁶² Υἱός. 23. Καὶ γὰρ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἀπαυγάσματος τοιοῦτον ἔχει τὸν νοῦν. Οὐ γὰρ κατὰ τὸ ἔξαπτόμενον ἐκ τῆς θέρμης τοῦ ἥλιου πῦρ, δπερ καὶ σβέννυσθαι πάλιν εἴωθεν, εἰρήκασιν οἱ ἄγιοι εἶναι τὸν Λόγον πρὸς τὸν Θεόν· τοῦτο γὰρ ἔργον ἔξωθεν καὶ κτίσμα τοῦ ποιούντος ἦν. Ἀλλὰ ἀπαύγασμα αὐτὸν εὑηγγελίσαντο πάντες, ἵνα τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἴδιον καὶ ἀδιαιρετον καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἐνότητα δηλώσωσι.

757 27. Περὶ δὲ τοῦ ἀδίως συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρί, καὶ δ¹⁴² μὴ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ως εἰρήκασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἔξεστω πάλιν ὑμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὦριγένους. . . . «Κατανοείτω γὰρ δ¹⁵² τολμῶν καὶ λέγων· Ἡν ποτε ὅτε οὐκ ἦν δ¹⁵⁸ Υἱός,

synodum per me licet incusent, quae Dei Filium ex eius substantia esse scripserit; intellegant tamen se ita sentiendo duplēm impietatem committere; nam quemdam incorporeum inducunt, et Dominum non sui Patris sed rerum quae circum ipsum sunt Filium esse mentiuntur. . . . Si igitur Verbum non ita est ex Deo, ut verus ex Patre natura sit Filius; sed si eo tantum modo ex Deo es¹⁵² esse dicitur, quo res omnes creatae, quia nempe a Deo factae sunt: sane neque ex substantia Patris est; neque ipse Filius substantia est Filius, sed solum ex virtute, non aliter ac nos, qui gratia filii vocamur. Sin autem solus ex Deo est, tamquam verus Filius, ut revera est, iure ac merito ex substantia Dei Filius dicendus est. 23. Certe rem ita se habere patet ex exemplo lucis et splendoris. ¹⁶² Non enim instar ignis, qui ex calore solis accenditur ac postea solet extingui, Verbum se ad Deum habere sancti censuere; ita quippe externum et creatum effectoris opus esset. Verum Filium omnes splendorem esse dixere, ut eum proprie ac sine divisione ex substantia esse eiusque cum Patre unitatem significant.

757 27. Quod autem Verbum ab aeternitate sit cū Patre, nec δ¹⁴² alterius quam Patris substantiae vel hypostasis proprius sit, ut declaravit synodus, liceat vos iterum a laborioso Origene audire. . . . «Intellegat enim qui dicere audet: Fuit aliquando cū non esset

δτι ἔρει καὶ τό· Σοφία ποτὲ οὐκ ἦν, καὶ Λόγος οὐκ ἦν, καὶ Ζωὴ οὐκ ἦν» . . . Ἰδοὺ ήμεῖς μὲν ἐκ πατέρων εἰς πατέρας διαβεβηκέναι τὴν τοιαύτην διάνοιαν ἀποδεικνύομεν· ὑμεῖς δέ, ὡς νέοι Ἰουδαῖοι καὶ τοῦ Καϊάφα μαθηταί, τίνας ἄρα τῶν ὥημάτων ὑμῶν ἔχετε δεῖξαι πατέρας; Ἀλλ' οὐδένα τῶν φρονίμων καὶ σοφῶν ἀν εἴποιτε· πάντες γάρ ὑμᾶς ἀποστρέφονται πλὴν μόνου τοῦ διαβόλου· μόνος γάρ ὑμῖν οὗτος τῆς τοιαύτης ἀποστασίας πατήρ τέγονεν. . . . Ἡν γάρ η σύνοδος ἐγγράφως ὑμολόγησε πίστιν, αὕτη τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐστί. Ταύτην ἐκδικοῦντες οἱ μακάριοι πατέρες οὕτως ἔτραψαν, καὶ κατέκριναν τὴν ἀρειανὴν αἵρεσιν.

- 152 30. «Ωσπερ οὖν τοῦτο τοιοῦτον ἔχει τὸν νοῦν, οὕτως δ 758 βουλόμενος λέγειν τὸν Θεὸν ἀγένητον λεγέτω μήν, εἰ ἀπαξ οὕτως αὐτῷ δοκεῖ, μὴ μέντοι διὰ τὸ εἶναι τὸν Λόγον τῶν γενητῶν, ἀλλ' ὅτι, καθὰ προείπον, δ Θεὸς οὐ μόνον οὐκ ἐστὶ 181 γενητός, ἀλλὰ καὶ τῶν γενητῶν ποιητής ἐστι διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου. Καὶ γάρ καὶ οὕτω λεγομένου τοῦ Πατρός, πάλιν εἰκὼν 158 δ Λόγος ἐστὶ καὶ δμοούσιος τοῦ Πατρός· εἰκὼν δὲ ὡν αὐτοῦ, 162 ἄλλος ἀν εἴη τῶν γενητῶν καὶ τῶν πάντων· οὐ γάρ ἐστιν εἰκών, τούτου καὶ τὴν ἰδιότητα καὶ τὴν δμοίωσιν ἔχει, ὥστε τὸν λέγοντα ἀγένητον καὶ παντοκράτορα τὸν Πατέρα, νοεῖν ἐν τῷ ἀγενήτῳ καὶ τῷ παντοκράτορι καὶ τὸν τούτου Λόγον καὶ τὴν Σοφίαν, ἥτις ἐστὶν δ Υἱός.

Filius, idem esse ac si diceret: Sapientia aliquando non erat, Verbum non erat, et Vita non erat» . . . En igitur nos quidem hanc sententiam a patribus ad patres transisse demonstramus; vos vero, o novi Iudaei et Caiphae discipuli, quos patres qui vestris voculis faverint exhibere potestis? Nullum certe prudentem et sapientem umquam proferetis; omnes enim a vobis abhorrent praeter unum diabolum, qui nempe solus huius vestræ defectionis pater et auctor exstitit. . . . Nam fides quam synodus scripto confessa est, ipsa vere est catholicae ecclesiae, quam ut tuerentur, placuit beatis patribus ita scribere, arianamque haeresim condemnare.

- 152 30. Ut igitur hic est illarum dictionum sensus, sic qui Deum 758 non factum cupit dicere, dicat sane si prorsus ita ipsi videtur, verum non eo utatur nomine ut significet Verbum rebus factis annumerandum esse, sed quia Deus, ut supra dixi, non solum non 181 est factus, sed et rerum factarum per proprium Verbum effector est. Namque etiam cum talis dicitur Pater, nihilominus Verbum 158 et imago Patris et eidem consubstantiale est, ac proinde, cum eius 162 sit imago, aliud certe a rebus factis et ab omnibus esse dicendum est. Cuius enim est imago, eius et proprietatem et similitudinem habet, adeo ut, qui Patrem non factum et omnipotentem appellat, is in non facto et omnipotente huius Verbum et Sapientiam, quae ipse est Filius, intellegat.

De sententia Dionysii, 350/1.

759 9. «Ἐν ἀρχῇ μὲν ἦν δὲ Λόγος» [Io 1, 1].³⁷⁷ ἡ δὲ παρθένος ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἐν γαστρὶ ἔσχε, καὶ τέτονεν δὲ Κύριος ³⁸⁴₃₉₀ ἀνθρωπος. Καὶ εἰς μὲν ἔστιν δὲ ἐξ ἀμφοτέρων σημαινόμενος· «Ο γὰρ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [ib. 14].³⁸⁵ τὰ δὲ περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως εἰρημένα βήματα ἴδιαν καὶ κατάλληλον ἔχει πρὸς ἔκαστον τῶν λεγομένων τὴν ἔρμηνείαν· καὶ δὲ τὰ ἀνθρώπινα τοῦ Λόγου γράφων οἶδε καὶ τὰ περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ· καὶ δὲ περὶ τῆς θεότητος ἐξηγούμενος οὐκ ἀγνοεῖ τὰ ἴδια τῆς ἐνσάρκου παρουσίας αὐτοῦ· ἀλλ' ἔκαστον ὡς ἐπιστήμων καὶ δόκιμος τραπεζίτης διακρίνων, κατ' ὅρθὸν τῆς εὔσεβείας βαδιεῖται. “Οτε γοῦν αὐτὸν κλαίοντα λέγει, οἶδεν διτὶ ἀνθρωπος γενόμενος δὲ Κύριος δείκνυσι τὸ μὲν κλαίειν τοῦ ἀνθρώπινου, ἐξείρει δὲ Λάζαρον ὡς Θεός· καὶ πεινῶντα μὲν αὐτὸν καὶ διψῶντα οἶδε σωματικῶς, θεϊκῶς δὲ χορτάζοντα ἀπὸ πέντε ἄρτων πεντακισχιλίους· καὶ κείμενον μὲν οἶδεν ἐν μνημείῳ σῶμα ἀνθρώπινον, ἐγειρόμενον δὲ ὡς Θεοῦ σῶμα παρ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου.

Adversus Arianos orationes IV, 356—362!¹

760 Or. 1, n. 14. Εἰ μὴ ἦν ποτε δτε οὐκ ἦν, ἀλλ' ἀδιός ἔστιν ¹⁵⁷ δὲ Υἱός, καὶ συνυπάρχει τῷ Πατρὶ, οὐκέτι υἱόν, ἀλλ' ἀδελφὸν εἶναι τοῦ Πατρὸς λέγετε αὐτόν. Ἀνόητοι καὶ φιλόνεικοι. Εἰ

759 9. *In principio quidem erat Verbum; virgo autem circa con-*³⁷⁷
*summationem saeculorum in utero habuit, Dominusque homo*³⁸⁴
*factus est. Atque unus quidem est qui duabus illis sententiis*³⁹⁰
indicatur, nam Verbum caro factum est. Quae porro de divinitate
et de humanitate eius dicta sunt, propriam et unicuique de quo
agitur congruentem habent interpretationem, ita ut, qui humana
Verbi scribit, eius quoque divinitatem agnoscat; et qui de divinitate
loquitur, minime sit ignorans eorum, quae ad carnalem eius ad-
ventum spectant, sed ut peritus et probus trapezita inter singula
distinguens, in recta pietatis incedat via. Cum igitur eum lacri-
mantem dicit, probe novit Dominum hominem factum quoad
humanitatem lacrimas profundere, ut Deum vero Lazarum a
mortuis suscitare; novit quoque illum esurire corporaliter, ac di-
vinitus ex quinque panibus quinque milia satiare; corpus itidem
humanum in sepulcro iacere novit, nec ignorat illud ipsum a Verbo,
ut Dei corpus, suscitari.

760 1, 14. Si non fuit aliquando, inquiunt, cum non esset Filius, ¹⁵⁷
sed ipse aeternus est unaque cum Patre existit, nolite iam eum
filium, sed fratrem Patris dicere. O stolidos admodum et litigiosos!

¹ Iuxta Loofs scriptae sunt a. 338—339; iuxta Cavallera 347—350.
759. MG 25, 492. 760. MG 26, 40.

μὲν γὰρ ἀτίδιως συνεῖναι μόνον αὐτὸν ἐλέγομεν, καὶ μὴ υἱόν,
 153 πιθανή τις ἦν αὐτῶν ἡ προσποίητος εὐλάβεια· εἰ δὲ ἀτίδιον
 λέγοντες δύμοιογοῦμεν αὐτὸν Υἱὸν ἐκ Πατρός, πῶς δὲ γεννηθεὶς
 ἀδελφὸς τοῦ γεννήσαντος δύναται νομίζεσθαι; . . . Οὐ γὰρ ἔκ
 τινος ἀρχῆς προϋπαρχούσης δὲ Πατὴρ καὶ δὲ Υἱὸς ἐγεννήθησαν,
 ἵνα καὶ ἀδελφοὶ νομισθῶσιν· ἀλλὰ δὲ Πατὴρ ἀρχὴ τοῦ Υἱοῦ
 καὶ γεννήτωρ ἐστί, καὶ δὲ Πατὴρ πατήρ ἐστι, καὶ οὐχ υἱός τινος
 γέγονε· καὶ δὲ Υἱὸς δὲ υἱός ἐστι, καὶ οὐκ ἀδελφός. Εἰ δὲ
 ἀτίδιον γέννημα τοῦ Πατρὸς λέγεται, καλῶς λέγεται. Οὐ γὰρ
 ἀτελῆς οὐσία τοῦ Πατρὸς ἦν ποτε, ἵνα καὶ τὸ ὄντον αὐτῆς
 ἐπισυμβαίνη ταύτη· οὐδὲ ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου γεγέννηται
 δὲ Υἱός, ἵνα καὶ ὑστερίζῃ τῆς πατρώντας ὑπάρξεως· ἀλλὰ Θεοῦ
 γέννημά ἐστι, καὶ ὡς Θεοῦ τοῦ ἀεὶ ὄντος ὄντος ὁντιος ὁντιος Υἱός, ἀτίδιως
 ὑπάρχει. Ἀνθρώπων μὲν γὰρ ὄντον τὸ ἐν χρόνῳ γεννᾶν διὰ.
 τὸ ἀτελὲς τῆς φύσεως· Θεοῦ δὲ ἀτίδιον τὸ γέννημα, διὰ τὸ
 ἀεὶ τέλειον τῆς φύσεως.

196 1, 29. Ἄλλ' ἴδού, φασί, καὶ ἀεὶ ποιητής ἐστιν δὲ Θεός, καὶ 761
 οὐκ ἐπιγέγονεν αὐτῷ τοῦ δημιουργεῖν ἡ δύναμις· ἀρ' οὖν,
 ἐπειδὴ δημιουργός ἐστιν, ἀτίδια ἐστι καὶ τὰ ποιήματα, καὶ οὐ
 θέμις εἰπεῖν οὐδὲ ἐπὶ τούτων· Οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῆ; . . . "Ινα
 δέ, κανὸν ἀμυδρὸν τινὰ λογισμὸν εὑρόντες, μὴ σιωπήσωμεν,
 ἀκουέτωσαν δτι, εἰ καὶ τῷ Θεῷ δυνατὸν ἀεὶ ποιεῖν, ἀλλὰ οὐκ
 ἥδυνατο τὰ γενητὰ ἀτίδια εἶναι· ἐξ οὐκ ὄντων γάρ ἐστι, καὶ

Si enim eum ab aeternitate tantum simul exstisset cum Patre
 nec filium esse asseveraremus, aliquid utique probabilitatis haberet
 153 simulata illorum religio. Sin autem, cum eum aeternum dicimus,
 eumdem confitemur genitum ex Patre Filium, qua, quaequo, ratione
 genitus genitoris frater possit existimari? . . . Neque enim ex ali-
 quo principio prius existente Pater et Filius geniti fuerunt, ut
 censeantur esse fratres: Pater quidem principium et genitor est
 Filii, et Pater pater est, nec alicuius fuit filius; Filius autem filius
 est, non frater. Si idem porro aeternus Patris fetus dicitur, recte
 omnino dicitur. Nam non aliquando imperfecta fuit Patris natura,
 ut, quod illius proprium esset, eidem postea accederet; neque ut
 homo ex homine genitus est Filius, ut Patre exsisteret posterior,
 sed Dei fetus est, qui, utpote proprius Dei semper exsistentis
 Filius, ab aeternitate et ipse exsistit. Hominum quidem proprium
 est in tempore gignere, propter naturae defectum; at aeternus est
 Dei fetus, quia semper perfectissima fuit Dei natura.

196 1, 29. Atqui, inquiunt, semper quoque Deus fuit effector, nec 761
 efficiendi facultas illi postea accessit; num ergo, quia opifex est,
 aeterna quoque sunt eius opera, nec de his dicere licet: Non
 erant antequam fierent? . . . Ne autem, vel levem invenientes ra-
 tionem, sileamus, audiant illi res factas aeternas esse non potuisse,
 189 etiamsi eas semper potuerit facere Deus. Illae enim ex nihilo sunt,

οὐκ ἦν πρὶν γένηται. Τὰ δὲ οὐκ ὄντα πρὶν γένηται, πῶς 189
ἡδύνατο συνυπάρχειν τῷ ἀεὶ ὄντι Θεῷ; Διὸ καὶ πρὸς τὸ
λυσιτελές αὐτῶν ἀφορῶν δὲ Θεός, δτε εἰδεν δτι δύναται γε-
νόμενα διαμένειν, τότε καὶ πεποίηκε πάντα. . . . ‘Ο δέ γε Υἱός, 152
οὐκ ὕν ποίημα, ἀλλ’ ἴδιος τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός, ἀεὶ ἔστιν· 157
ἀεὶ γὰρ ὄντος τοῦ Πατρός, ἀεὶ εἶναι δεῖ καὶ τὸ ἴδιον τῆς
οὐσίας αὐτοῦ, ὅπερ ἔστιν δὲ Λόγος αὐτοῦ καὶ ἡ Σοφία. Καὶ τὰ
μὲν κτίσματα κἄν μηδέπω ὑπάρχῃ, οὐκ ἐλαττοῖ τὸν ποιητήν.
ἔχει γὰρ τὸ δύνασθαι δημιουργεῖν, δτε βούλεται· τὸ δὲ γέννημα,
ἔὰν μὴ ἀεὶ συνῇ τῷ πατρί, ἐλάττωμα τῆς τελειότητος τῆς
οὐσίας αὐτοῦ ἔστιν. “Οθεν τὰ μὲν ποιήματα, δτε ἡθέλησεν,
ἐδημιουργήθη διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ· δὲ Υἱὸς ἀεὶ ἔστιν ἴδιον
γέννημα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας.

762 1, 42. Οὐ γὰρ ἡλαττώθη δὲ Λόγος σῶμα λαβών, ἵνα καὶ 395
χάριν Ζητήσῃ λαβεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐθεοποίησεν ὅπερ ἐνε- 415
δύσατο, καὶ πλέον ἔχαρίσατο τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων τοῦτο.
“Ωσπερ γὰρ ἀεὶ προσεκυνεῖτο Λόγος ὕν καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ
ὑπάρχων· οὕτως δὲ αὐτὸς ὕν καὶ ἀνθρωπος γενόμενος, κληθείς
τε Ἰησοῦς, οὐδὲν ἡττον ἔχει πάσαν ὑπὸ πόδα τὴν κτίσιν, καὶ
ἐν τῷ δνόματι τούτῳ τὰ γόνατα κάμπτουσαν αὐτῷ, καὶ ἐξ-
ομοιογουμένην δτι καὶ τὸ γενέσθαι σάρκα τὸν Λόγον, καὶ θάνατον
ὑπομεῖναι σαρκί, οὐκ ἐπ’ ἀδοξίᾳ τῆς θεότητος αὐτοῦ γέγονεν,
ἀλλ’ εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. Δόξα δὲ Πατρός ἔστι τὸν
γενόμενον ἀνθρωπὸν καὶ ἀπολόμενον εὑρεθῆναι, καὶ νεκρωθέντα

nec erant antequam fierent. Quae autem non erant antequam
fierent, quomodo simul cum Deo, qui semper est, possint existere?
Hinc Deus rerum ipsarum commido prospiciens tunc omnia fecit,
cum vidit posse facta permanere. . . . At vero Filius, cum non 152
opus, sed naturae Patris sit proprius, semper idcirco est. Cum enim 157
semper sit Pater, semper quoque esse oportet quod eius naturae est
proprium, quod idem et Verbum et Sapientia eius est. Ceterum res
creatae licet nondum exsistant, nihil tamen suo detrahunt effectori,
cum eas pro sua voluntate possit producere; at fetus, nisi semper
simil sit cum patre, perfectionis eius naturae sequetur imminutio.
Hinc opera quidem, cum voluit, per suum produxit Verbum; Filius
vero semper est proprius naturae Patris fetus.

762 1, 42. Nec enim Verbum carne assumpta diminutum est, ut 395
quacreret accipiendam gratiam, sed potius divinum reddidit quod 415
induit, eoque humanum genus munifice locupletavit. Ut enim
quatenus Dei Verbum et in forma Dei erat, semper fuit adoratum;
ita idem etiam quatenus homo factus et vocatus Iesus, universas
res creatas sub pedibus subiectas habet, omnesque in hoc nomine
ipsi flectunt genua, confitenturque non ignominiosum eius divinitati,
sed gloriosum Deo Patri esse, quod Verbum caro factum sit et
mortem carnē subicerit. Patri scilicet gloria est, factum et postea

Ζωοποιηθῆναι, καὶ ναὸν γενέσθαι Θεοῦ. Καὶ τὰρ καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς δυνάμεων, ἀγρέλων τε καὶ ἀρχαγρέλων ἀεὶ μὲν προσκυνούντων αὐτόν, προσκυνούντων δὲ καὶ νῦν ἐν τῷ δόνόματι Ἰησοῦ τὸν Κύριον, ἡμῶν ἔστιν αὕτη ἡ χάρις καὶ ὑπερύψωσις, διτὶ τε καὶ ἀνθρωπος γενόμενος προσκυνεῖται δ τοῦ Θεοῦ Γίος, καὶ οὐ ξενισθήσονται αἱ οὐράνιοι δυνάμεις βλέπουσαι τοὺς συσσώμους ἐκείνου πάντας ἡμᾶς εἰσαγομένους εἰς τὰς χώρας αὐτῶν.

299 1, 51. Ἐπειδὴ τὰρ δὲ πρῶτος ἀνθρωπος Ἀδὰμ ἐτράπη, 763 καὶ διὰ τῆς ἀμαρτίας δὲ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, διὰ τοῦτο τὸν δεύτερον Ἀδὰμ ἐπρεπεν ἀτρεπτὸν εἶναι· ἵνα καν πάλιν δὲ ὄφις ἐπιχειρήσῃ, αὐτοῦ μὲν τοῦ ὄφεως ἡ ἀπάτη ἔξασθενήσῃ, τοῦ δὲ Κυρίου ἀτρέπτου καὶ ἀναλλοιώτου δντος, πρὸς πάντας δὲ ὄφις ἀσθενής τοῖς ἐπιχειρήμασι γένηται. «Ωσπερ 302 τὰρ, τοῦ Ἀδὰμ παραβάντος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐφθασεν ἡ ἀμαρτία [cf. Rom 5, 12], οὗτως, τοῦ Κυρίου γενομένου ἀνθρώπου, καὶ τὸν ὄφιν ἀνατρέψαντος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἡ τοιαύτη ἰσχὺς διαβήσεται, ὥστε λέγειν ἔκαστον ἡμῶν· «Οὐ 413 τὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν» [2 Cor 2, 11]. Οὐκοῦν εἰκότως δὲ Κύριος, δὲ ἀεὶ καὶ φύσει ἀτρεπτος, ἀταπῶν δικαιοσύνην, καὶ μισῶν ἀδικίαν, χρίεται, καὶ αὐτὸς ἀποστέλλεται, ἵνα δὲ αὐτός τε ὁν καὶ αὐτὸς διαμένων, τὴν τρεπτὴν σάρκα λαβών, τὴν μὲν ἀμαρτίαν ἐν αὐτῇ κατακρίνῃ [Rom 8, 3], ἐλευθέραν δὲ αὐτὴν κατασκευάσῃ εἰς τὸ δύνασθαι λοιπὸν τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληροῦν ἐν αὐτῇ, ὥστε καὶ λέγειν δύνασθαι· «Ἡμεῖς

perditum reperiri hominem, mortuum revocari ad vitam ac templum Dei fieri. Cum enim caeli potestates, angeli et archangeli qui Dominum semper adoravere, nunc eum in nomine Iesu adorent, nostra profecto gratia et gloria est, quod etiam homo factus Dei Filius adoretur, nec virtutibus caelestibus mirum videbitur, cum nos omnes, qui eiusdem ac ille naturae corpora habemus, in suam regionem viderint introduci.

299 1, 51. Cum enim Adam primus homo fuerit mutatus, et mors 763 per peccatum in mundum intraverit, eam ob rem secundum Adam decebat esse immutabilem, ut, si serpens insidias iterum tenderet, eius fraudes irritae forent, suminamque propter Domini immutabilitatem vim nullam adversus quemquam haberent omnes eius co-302 natus. Nam quemadmodum peccante Adamo peccatum in omnes homines pertransiit, ita, postquam Dominus factus homo serpentem devicit, vis illa permanabit in omnes homines, ut singuli nostrum 413 dicant: *Non enim ignoramus cogitationes eius.* Meritissimo igitur Dominus, qui semper et natura immutabilis est, qui iustitiam amat et iniquitatem odio habet, ungitur et mittitur, ut idem ipse et existens et permanens, carne mutabili assumpta, peccatum in ipsa condemnet cuncte reddat liberam, ut legis iustitiam possit deinceps in ipsa implere. Hinc iam licet dicere: *Nos autem non*

δὲ οὐκ ἐσμὲν ἐν σαρκὶ, ἀλλ’ ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ἡμῖν» [ib. 9].

- 764 2, 21. Πῶς γάρ, εἰ καθ’ ὑμᾶς ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν, οὗτος¹⁵² τέ ἐστι τὰ οὐκ ὄντα εἰς τὸ εἶναι δημιουργεῖν; Εἰ δὲ κτίσμα ὃν¹⁹⁰ δημιουργεῖ καὶ αὐτὸς κτίσμα, ἔσται καὶ ἐφ’ ἑκάστου κτίσματος τὸ αὐτὸν νοούμενον, ὥστε δύνασθαι καὶ αὐτὰ δημιουργεῖν. Καὶ εἰ τοῦτο οὕτω βούλεσθε, τίς ἡ χρεία τοῦ Λόγου, δυναμένων τῶν ὑποβεβήκότων παρὰ τῶν ὑπερεχόντων γίνεσθαι, ἡ δλως δυναμένου καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἑκάστου τῶν τενομένων ἀκούσαι παρὰ τοῦ Θεοῦ· Γενοῦ, καὶ· Ποιήθητι· καὶ οὕτως ἂν ἔκαστον ἐδημιουργεῖτο; Ἀλλ’ οὐδὲ γέγραπται τοῦτο, οὔτε δυνατὸν ἦν. Τῶν γὰρ τενομένων οὐδέν ἐστι ποιητικὸν αἴτιον· πάντα γὰρ¹⁸¹ διὰ τοῦ Λόγου γέγονεν. οὐκ ἂν ἐργασαμένου καὶ αὐτοῦ τὰ πάντα, εἰ καὶ αὐτὸς δ Λόγος τῶν κτισμάτων ἦν· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἄγγελοι δημιουργεῖν δυνήσονται, κτίσματα δύντες καὶ αὐτοί, κανὸς Οὐαλεντίνος καὶ Μαρκίων καὶ Βασιλείδης τοιαῦτα φρονῶσι, καὶ ὑμεῖς ἐκείνων Ζηλωταὶ τυγχάνητε.
- 765 2, 56. Καὶ γὰρ καὶ εἰ μὴ τὰ ἔργα ἔκτιστο, ἀλλ’ ἦν δ Λόγος⁴⁰⁶ τοῦ Θεοῦ, «καὶ Θεὸς ἦν δ Λόγος» [Io 1, 1]. Τὸ δὲ τενέσθαι αὐτὸν ἀνθρωπὸν οὐκ ἀν ἐτένετο, εἰ μὴ τῶν ἀνθρώπων ἡ χρεία γέγονεν αἴτια. Οὐκ ἔστιν ἄρα κτίσμα δ Υἱός· εἰ γὰρ κτίσμα¹⁵² ἦν, οὐκ ἂν εἴπε· «Γεννᾷ με» [Prv 8, 25]· δτι τὰ μὲν κτίσματα ἔξωθέν ἐστιν ἔργα τοῦ ποιοῦντος, τὸ δὲ τεννημα οὐκ ἔξωθεν,

in carne sed in Spiritu sumus, si quidem Spiritus Dei habitat in nobis.

- 764 2, 21. Qui enim fieri queat, ut ea quae non sunt efficiat ut¹⁵² sint, si, ut putatis, factus e nihilo est? Quodsi ille, licet creatus,¹⁹⁰ possit producere creaturam, certe idem de singulis creaturis erit intellegendum, nempe illas quoque creare posse. Quod si a vobis conceditur, quid Verbo opus fuit, cum inferiores a superioribus effici queant, vel saltem cum res singulae factae potuerint a Dco initio audire «Fias» et «Efficere», atque ita fuissent productae? Verum neque id scriptum est, neque fieri potuit. Nulla enim rerum quae sicut causa est efficiens; nam omnia per Verbum facta¹⁸¹ sunt, quod sane non fecisset omnia, si ipsum quoque Verbum e rebus creatis esset. Nec enim vel angeli poterunt creare, cum ipsi sint creati, licet ita senserint Valentinus, Marcion et Basilides, quorum vos aemulatores estis.

- 765 2, 56. Etiamsi nulla fuissent creata opera, nihilominus Verbum⁴⁰⁶ Dei erat, et Deus erat Verbum. Ipsum autem Verbum nequaquam homo factum esset, nisi causa fuisset hominum necessitas. Itaque Filius res creata non est; nam, si res creata esset, non dixisset: Gignit me, cum res creatae externa sint effectoris opera, res autem genitae non sint quid externum, ut opus, sed sunt ex patre, cuius

764. MG 26, 189.

765. MG 26, 268.

153 ὡς ἔργον, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρός ἐστιν ἴδιον τῆς οὐσίας. Διόπερ τὰ μὲν κτίσματα, δὲ δὲ Λόγος τοῦ Θεοῦ Υἱὸς μονογενής.

359 2, 59. Αὕτη δὲ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία ἐστίν, δτὶ μὲν ἐστι 766 ποιητής, τούτων καὶ πατήρ κατὰ χάριν ὑστερον γίνεται· γίνεται δὲ δταν οἱ κτισθέντες ἀνθρωποι, ὡς εἶπεν δὲ ἀπόστολος, λάβωσιν «εἰς τὰς καρδίας ἔαυτῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ κράζον· Ἀββᾶ, δὲ Πατήρ» [Gal 4, 6]. Οὗτοι δέ εἰσιν δσοι, δεξάμενοι τὸν Λόγον, ἔλαβον ἔξουσίαν παρ' αὐτοῦ τέκνα Θεοῦ 423 τενέσθαι· ἀλλως γάρ οὐκ ἀν γένοιντο υἱοί, ὅντες φύσει κτίσματα, εἰ μὴ τοῦ ὄντος φύσει καὶ ἀληθινοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ὑποδέξονται. Διό, ἵνα τοῦτο γένηται, «δὲ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [Io 1, 14], ἵνα τὸν ἀνθρωπὸν δεκτικὸν θεότητος ποιήσῃ.

407 2, 68. 'Αλλ' ἡδύνατο, φασί, καὶ κτίσματος ὄντος τοῦ σω-

409 τῆρος, μόνον εἴπειν δὲ Θεὸς καὶ λῦσαι τὴν κατάραν. Τὸ αὐτὸ¹⁵⁸ δ' ἀν ἀκούσαιεν καὶ αὐτοὶ παρ' ἑτέρου λέγοντος· Ἡδύνατο καὶ μηδ' ὅλως ἐπιδημήσαντος αὐτοῦ, μόνον εἴπειν δὲ Θεὸς καὶ λῦσαι τὴν κατάραν. 'Αλλὰ σκοπεῖν δεῖ τὸ τοῖς ἀνθρώποις λυσιτελοῦν καὶ μὴ ἐν πᾶσι τὸ δυνατὸν τοῦ Θεοῦ λογίζεσθαι.... 'Ἡδύνατο καὶ χωρὶς Μωσέως καὶ μόνον εἴπειν καὶ ἔξαγαγεῖν τὸν λαὸν ἐξ Αἰγύπτου· ἀλλὰ συνέφερε διὰ Μωσέως. 'Ἡδύνατο καὶ ἐξ ἀρχῆς δὲ σωτήρ ἐπιδημήσαι, ἢ ἐλθῶν μὴ παραδοθῆναι Πιλάτῳ· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἥλθε, καὶ ζητούμενος εἴπειν· «Ἐγώ εἰμι» [Io 18, 5]· δὲ γὰρ ποιεῖ, τοῦτο καὶ συμφέρει τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἀλλως οὐκ ἐπρεπε γενέσθαι· καὶ δπερ δὲ συμ-

153 naturae sunt quid proprium. Hinc illae res sunt creatae; hic vero, Verbum Dei Filius unigenitus est.

359 2, 59. Haec est Dei benignitas, quod, quorum effector est, 766 horum etiam pater gratia postea fiat, quod tunc contingit cum creati homines, ut ait apostolus, *Spiritum Filii eius clamantem: Abba, Pater, in suis cordibus suscipiunt*. Hi porro sunt qui, suscepto Verbo, potestatem ab eo accepere filios Dei fieri. Nec 423 enim alio modo filii possunt fieri, cum ex natura sua sint creati, nisi Spiritum eius qui naturalis et verus est Filius acceperint. Quod ut fieret, *Verbum caro factum est*, ut hominem ad divinitatem recipiendam idoneum redderet.

407 2, 68. Atqui, inquit, etiam si salvator creatus esset, poterat 767

409 Deus tantummodo dicere, atque ita solvere maledictionem. At¹⁵⁸ simili modo ipsis ita occurri possit: Etiam sine ullo eius adventu poterat Deus tantummodo dicere, atque ita solvere maledictionem. Verum attendere oportet quid sit hominibus utile, non autem quid in omnibus possit Deus. Poterat quoque absque Moyse solummodo dicere populumque educere ex Aegypto; at id per Moysen fieri conveniebat. Quin etiam ipse salvator poterat ab initio advenire; vel, postquam advenit, poterat non tradi Pilato; attamen in fine saeculorum advenit, et quaesitus dixit: *I ego sum*. Quod enim ille facit, id hominibus expedit, nec aliter fieri decuit; quod

φέρει καὶ πρέπει, τούτου καὶ πρόνοιαν ποιεῖται. . . . Εἰ διὰ τὸ δυνατὸν εἰρήκει, καὶ ἐλέλυτο ἡ κατάρα· τοῦ μὲν κελεύσαντος ἡ δύναμις ἐπεδείκνυτο, ὁ μέντοι ἄνθρωπος τοιοῦτος ἐγίνετο, οἷος ἦν καὶ ὁ Ἄδαμ πρὸ τῆς παραβάσεως, ἔξωθεν λαβὼν τὴν χάριν, καὶ μὴ συνηρμοσμένην ἔχων αὐτὴν τῷ σώματι· τοιοῦτος γὰρ ὥν καὶ τότε τέθειτο ἐν τῷ παραδείσῳ· τάχα δὲ καὶ χείρων ἐγίνετο, ὅτι καὶ παραβαίνειν μεμάθηκεν. "Ων τοίνυν τοιοῦτος, εἰ καὶ παραπέπειστο ὑπὸ τοῦ ὄφεως, ἐγίνετο πάλιν χρεία προστάξαι τὸν Θεὸν καὶ λῦσαι τὴν κατάραν· καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον ἐγίνετο ἡ χρεία, καὶ οὐδὲν ἡττον οἱ ἄνθρωποι ἔμενον ὑπεύθυνοι, δουλεύοντες τῇ ἀμαρτίᾳ. . . . 69. Πάλιν τε εἰ κτίσμα ἦν ὁ Υἱός,⁴¹⁴ ἔμενεν ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἡττον θνητός, μὴ συναπτόμενος τῷ Θεῷ.⁴¹⁵ οὐ γὰρ κτίσμα συνήπτε τὰ κτίσματα τῷ Θεῷ, ζητοῦν καὶ αὐτὸν τὸν συνάπτοντα· οὐδὲ τὸ μέρος τῆς κτίσεως σωτηρία τῆς κτίσεως ἀν εἴη, δεόμενον καὶ αὐτὸν σωτηρίας. "Ινα οὖν⁴¹⁹ μηδὲ τοῦτο γένηται, πέμπει τὸν ἔαυτον Υἱόν, καὶ γίνεται οὐδὲ⁴²² ἀνθρώπου, τὴν κτιστὴν σάρκα λαβὼν· ἵν' ἐπειδὴ πάντες εἰσὶν ὑπεύθυνοι τῷ θανάτῳ, ἀλλος ὥν τῶν πάντων, αὐτὸς ὑπὲρ πάντων τὸ ἴδιον σῶμα τῷ θανάτῳ προσενέγκῃ, καὶ λοιπόν, ὡς πάντων δι' αὐτοῦ ἀποθανόντων, δὲ μὲν λόγος τῆς ἀποφάσεως πληρωθῆ (πάντες γὰρ ἀπέθανον ἐν Χριστῷ)· πάντες δὲ δι' αὐτοῦ γένωνται λοιπὸν ἐλεύθεροι μὲν ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν κατάρας, ἀληθῶς δὲ διαμείνωσιν εἰσαεὶ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδυσάμενοι. Τοῦ γὰρ Λόγου ἐνδυσαμένου τὴν σάρκα, καθὼς πολ-

autem et expedit et decet, id ipse curat et providet. . . . Si Deus pro sua potentia dixisset solutaque esset maledictio, apparuisset quidem iubentis potestas, talisque factus fuisse homo qualis fuit Adam ante peccatum, qui nimurum gratiam extrinsecus acciperet nec eam corpori conexam haberet. Enimvero cum istiusmodi esset Adam, in paradyso est collocatus, immo vero forte peior factus est, quippe qui peccare didicerit. Quodsi, cum talis fuissest, contigisset quoque ut a serpente deciperetur, Deum iterum iubere et maledictionem solvere opus fuissest, eoque modo nullum finem consecuta esset necessitas, hominesque nihilominus rei mansissent ac peccato serviissent. . . . 69. Praeterea, si Filius res creata esset,⁴¹⁴ homo nihilominus mortalis remaneret, utpote minime cum Deo⁴¹⁵ copulatus. Nec enim res aliqua creata res alias creatas cum Deo potest coniungere, cum ipsa coniungentem aliquem quaerat. Neque pars aliqua creatae naturae salutem illi posset afferre, cum ipsa salute quoque indigeat. Quod ne fieret, Deus sui ipsius Filium misit, qui⁴¹⁹ creata carne assumpta factus est filius hominis, ut, quoniam omnes⁴²² rei essent mortis, ille qui alius est ab omnibus proprium corpus pro omnibus morti offerret, atque ita omnibus veluti per ipsum mortuis sententia adversum nos lata completeretur (omnes enim in Christo mortui sunt), et omnes deinceps a peccato et maledictione, quae ex eo secula est, per ipsum fierent liberi vereque in perpetuum permanerent, immortalitate et incorruptione, postquam resurrexisserint,

λάκις δέδεικται, πᾶν μὲν δῆγμα τοῦ ὅφεως δι' δλου κατεσβένυτο ἀπ' αὐτῆς· εἴ τι ἐκ τῶν σαρκικῶν κινημάτων ἀνεφύετο κακόν, ἔξεκόπτετο, καὶ συνανηρεῖτο τούτοις δὲ τῆς ἀμαρτίας ἀκόλουθος θάνατος.

158 3, 3. «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί» [Ιο 14, 10]. 768
 Ἐστὶ γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρί, ὡς γε νοεῖν ἔξεστιν, ἐπειδὴ σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦτο τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἴδιον 162 ἐστιν, ὡς ἐκ φωτὸς ἀπαύγασμα, καὶ ἐκ πηγῆς ποθαμός, ὥστε τὸν δρῶντα τὸν Υἱὸν δρᾶν τὸ τοῦ Πατρὸς ἴδιον, καὶ νοεῖν, δτὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι, ἐκ τοῦ Πατρὸς ὅν, οὕτως ἐν τῷ Πατρὶ ἐστιν. Ἐστὶ δὲ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, ἐπειδὴ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἴδιον, τοῦτο δὲ Υἱὸς τυγχάνει ὧν, ὡς ἐν τῷ ἀπαύγασματι δὲ ἡλιος, καὶ ἐν τῷ λόγῳ δὲ νοῦς, καὶ ἐν τῷ ποταμῷ δὲ πηγή· οὕτω γὰρ δὲ θεωρῶν τὸν Υἱόν, θεωρεῖ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὸ ἴδιον, καὶ νοεῖ, δτὶ δὲ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ ἐστι. Τοῦ γὰρ εἶδους καὶ τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς οὐσης τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, ἀκολούθως δὲ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἐστι, καὶ δὲ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ εἰκότως εἰρηκὼς πρότερον· «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐσμεν» [Ιο 10, 30], ἐπήγαγε τό· «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ δὲ Πατὴρ ἐν ἐμοί». ἵνα τὴν μὲν ταύτητα τῆς θεότητος, τὴν δὲ ἐνότητα τῆς οὐσίας δείξῃ.

148 3, 4. «Ἐν γάρ εἰσιν, οὐχ ὡς ἐνὸς πάλιν εἰς δύο μέρη διαιρεθέντος, καὶ μηδὲν ὄντων πλὴν ἐνός· οὐδὲ ὡς τοῦ ἐνὸς δὶς δνομαζομένου, ὥστε τὸν αὐτὸν ἄλλοτε μὲν Πατέρα, ἄλλοτε

induti. Namque postquam Verbum carnem induit, ut saepe dictum est, ab ea extinctus penitus est serpentis morsus, et quidquid mali exoriebatur ex carnis motibus praecisum omnino est, ac denique ipsa mors peccati comes fuit simul interempta.

158 3, 3. *Ego in Patre, et Pater in me est.* Filius enim in Patre 768 est, quantum licet intellegere, quia totum, quod est Filius, hoc naturae Patris proprium est, eo modo quo ex luce splendor et ex fonte fluvius exoritur, adeo ut, qui Filium videt, id quod proprium est Patris videat, intellegatque Filium idcirco in Patre esse, quia ex Patre habet ut sit; et vicissim Patrem in Filio esse, quia Filius est id quod proprium est ex Patre, sicuti sol est in splendore, mens in verbo, et fons in fluvio. Ita enim, qui Filium contemplatur, id quod naturae Patris proprium est simul contemplatur Patremque in Filio esse intellegit. Nam cum forma et divinitas Patris hoc ipsum sit quod est Filius, omnino sequitur ut Filius sit in Patre et Pater in Filio. Quocirca cum antea dixisset: *Ego et Pater unum suntus*, hic recte ait: *Ego in Patre, et Pater in me est*, ut scilicet eamdem amborum divinitatem unamque naturam esse doceret.

148 3, 4. Unum enim illi sunt, non quod unum in duas partes sit divisum quae nihil sint praeter unum, neque quod unum bis nominetur, ita ut idem aliquando Pater, aliquando sui Filius fiat;

δὲ Υἱὸν ἔαυτοῦ γίνεσθαι· τοῦτο γάρ Σαβέλλιος φρονήσας, αἱρετικὸς ἐκρίθη. Ἀλλὰ δύο μὲν εἰσιν, ὅτι ὁ Πατὴρ πατήρ ἐστι, καὶ οὐχ ὁ αὐτὸς νίός ἐστι· καὶ ὁ Υἱὸς νίός ἐστι, καὶ οὐχ ὁ αὐτὸς πατήρ ἐστι. Μία δὲ ἡ φύσις· οὐ γάρ ἀνόμοιον τὸ γέννημα τοῦ γεννήσαντος· εἰκὺν γάρ ἐστιν αὐτοῦ, καὶ πάντα τὰ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ ἐστι. Διὸ οὐδὲ ἄλλος Θεὸς ὁ Υἱός· οὐ γάρ ἔξωθεν ἐπενοήθη· ἐπεὶ πάντως καὶ πολλοί, ζένης παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπινοουμένης θεότητος· εἰ γάρ καὶ ἔτερόν ἐστιν ὡς γέννημα ὁ Υἱός, ἀλλὰ ταύτον ἐστιν ὡς Θεός· καὶ ἐν εἰσιν αὐτὸς ὁ Πατὴρ τῇ ἰδιότητι καὶ οἰκειότητι τῆς φύσεως, καὶ τῇ ταύτοτητι τῆς μιᾶς θεότητος, ὥσπερ εἴρηται.

769 3, 6. Οὐκ ἐκ μέρους δὲ ἡ τῆς θεότητος μορφή, ἀλλὰ τὸ ¹⁵⁸ πλήρωμα τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός ἐστι τὸ ἔιναι τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὅλος Θεός ἐστιν ὁ Υἱός. Διὰ τοῦτο καὶ ἵσα Θεῷ ὑν, «οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ ἔιναι ἵσα Θεῷ» [Phil 2, 6]. καὶ πάλιν ἐπειδὴ τοῦ Υἱοῦ ἡ θεότης καὶ τὸ εἶδος οὐδενὸς ἄλλου ἢ τοῦ Πατρός ἐστι, τοῦτο ἐστιν, ὅπερ εἴπε τό· «Ἐγώ ἐν τῷ Πατρί» [Io 14, 10]. Οὕτω «Θεὸς. ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον ἔαυτῷ ⁴²³ καταλλάσσων» [2 Cor 5, 19]. τὸ γάρ ἰδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἐστὶν ὁ Υἱός, ἐν ᾧ ἡ κτίσις πρὸς τὸν Θεὸν κατηλλάσσετο. Οὕτως ἂν εἰργάζετο ὁ Υἱός, τοῦ Πατρὸς ἐστιν ἔργα· ¹⁸⁰ τὸ γάρ εἶδος τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός ἐστιν ὁ Υἱός, ἥπερ εἰργάζετο τὰ ἔργα· οὕτω δὲ διὰ βλέπων τὸν Υἱὸν δρᾷ τὸν Πατέρα· ἐν γάρ τῇ πατρῷ φθεότητί ἐστι καὶ θεωρεῖται ὁ Υἱός·

quae cum sentiret Sabellius, haereticus est iudicatus. Verum duo quidem sunt, quia Pater pater est, nec ipse est filius; et vicissim Filius est filius, nec ipse pater est. Una vero illorum natura est, nec enim genitoris genitus est dissimilis, cum imago eius sit, et omnia quae Patris sunt sint quoque Filii. Hinc Filius alius non est Deus, quia non extrinsecus effictus est; alioquin complures dii inducerentur, si extranea excogitaretur divinitas praeter Patris divinitatem. Tametsi enim aliud est Filius ut genitus, attamen idem est ut Deus; atque adeo ipse et Pater unum sunt cum naturae proprietate, tum eadem et una divinitate, quemadmodum dictum est.

769 3, 6. Ceterum non ex parte tantum divinitatis forma est, sed ¹⁵⁸ hoc quod est Filius, plenitudo est divinitatis Patris, ita ut Filius totus sit Deus. Hinc cum aequalis Deo esset, *non rapinam arbitratus est Deo aequalem esse*. Similiter, quia Filius divinitas et species seu forma nullius alius quam Patris est, hoc ipsum est quod dixit: *Ego in Patre. Sic Deus in Christo erat mundum reconcilians sibi*. Namque naturae Patris proprius est Filius, in quo natura creata cum Deo reconciliatur. Sic ea, quae Filius agebat, ⁴²³ 180 opera Patris erant, quia Filius species seu forma erat Patris divinitatis, quae ipsa opera efficiebat. Sic qui videt Filium, Patrem simul videt, quia in paterna divinitate et est et cernitur Filius;

καὶ τὸ ἐν αὐτῷ πατρικὸν εἶδος δείκνυσιν ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα· καὶ οὕτως ἔστιν δὲ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ.

357 3, 24. Οὐκ ὅρα ᾧς ἔστιν δὲ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρί, οὕτω καὶ 770
 358 ἡμεῖς γινόμεθα ἐν τῷ Πατρί· οὐ γάρ καὶ δὲ Υἱὸς μετέχων ἔστι
 τοῦ Πνεύματος, ἵνα διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Πατρὶ γένηται· οὐδὲ
 λαμβάνων ἔστι τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ μᾶλλον ἀύτὸς τοῖς πᾶσι τοῦτο
 170 χορηγεῖ· καὶ οὐ τὸ Πνεῦμα τὸν Λόγον συνάπτει τῷ Πατρὶ,
 181 ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει. Καὶ δὲ
 182 μὲν Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἔστιν, ᾧς Λόγος ἕδιος καὶ ἀπαύγασμα
 αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ χωρὶς μὲν τοῦ Πνεύματος ζένοι καὶ μακράν
 ἐσμεν τοῦ Θεοῦ· τῇ δὲ τοῦ Πνεύματος μετοχῇ συναπτόμεθα
 τῇ θεότητι· ὥστε τὸ εἶναι ἡμᾶς ἐν τῷ Πατρὶ μὴ ἡμέτερον εἶναι,
 ἀλλὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν ἡμῖν ὄντος καὶ ἐν ἡμῖν μένοντος,
 359 ἔως αὐτὸ τῇ διμολογίᾳ φυλάττομεν ἐν ἡμῖν. . . . 25. Καὶ ὥσπερ
 360 οἵοι καὶ θεοὶ διὰ τὸν ἐν ἡμῖν Λόγον, οὕτως ἐν τῷ Υἱῷ καὶ
 ἐν τῷ Πατρὶ ἔσόμεθα, καὶ νομισθησόμεθα ἐν Υἱῷ καὶ ἐν Πατρὶ
 ἐν τετενήσθαι διὰ τὸ ἐν ἡμῖν εἶναι Πνεῦμα, ὅπερ ἔστιν ἐν
 364 τῷ Λόγῳ τῷ ὄντι ἐν τῷ Πατρί. “Οτε γοῦν ἐκπίπτει τις ἀπὸ
 τοῦ Πνεύματος διά τινα κακίαν, ή μὲν χάρις ἀμεταμέλητος
 διαμένει τοῖς βουλομένοις, κἀν τις ἐκπεσὼν μετανοῇ· οὐκέτι
 δὲ ἐν τῷ Θεῷ ἔστιν ἐκεῖνος δὲ πεσών, διὰ τὸ ἀποστῆναι ἀπ’
 αὐτοῦ τὸ ἐν τῷ Θεῷ ἄγιον καὶ παράκλητον Πνεῦμα.

390 3, 31. [Χριστός] Θεὸς ὢν, ἕδιον ἔσχε σῶμα, καὶ τούτῳ 771
 401 χρώμενος δργάνῳ, γέτονεν ἄνθρωπος δι’ ἡμᾶς. Καὶ διὰ τοῦτο

paternaque species, quae in illo est, Patrem in eodem exhibet,
 atque hoc modo Pater est in Filio.

357 3, 24. Non igitur ut est Filius in Patre, ita et nos in Patre 770
 358 sumus. Namque Filius non fit Spiritus particeps ut sit in Patre,
 neque ipse Spiritum accipit, sed eum potius omnibus impertit.
 170 Nec item Spiritus Verbum cum Patre coniungit, sed potius Spiritus
 181 hoc a Verbo accipit. Denique Filius in Patre est tamquam pro-
 182 prium eius Verbum et splendor; nos autem, si quidem absit Spiritus,
 alieni et procul a Deo sumus; sed Spiritus participes effecti cum
 ipsa coniungimur divinitate, ac proinde non nostrum est nos esse
 in Patre, sed Spiritus qui in nobis est et in nobis manet, quamdiu
 359 scilicet eum in nobis confessione servamus. . . . 25. Unde quemad-
 modum filii et dī efficiunt ob Verbum quod in nobis habemus,
 ita in Filio et in Patre erimus, unumque in iisdem effecti esse
 existimabimur, propterea quod in nobis sit Spiritus qui in Verbo
 364 est, quod ipsum Verbum est in Patre. Quocirca cum aliquis vitio
 aliquo a Spiritu defecerit, illa quidem gratia apud eos qui volue-
 rint irrevocabilis permanet, si modo ipsos postquam ceciderint
 paeniteat; verumtamen ille qui cecidit non amplius in Deo est, eo
 quod sanctus et paracletus Spiritus, qui in Deo est, ab ipso recesserit.

390 3, 31. [Christus] cum Deus esset, proprium habuit corpus, quo 771
 401 ut instrumento utens homo propter nos factus est. Hinc quae

τὰ μὲν ἴδια ταύτης αὐτοῦ λέγεται, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ ἦν, οἵᾳ ἐστὶ τὸ πεινῆν, τὸ διψῆν, τὸ πάσχειν, τὸ κοπιᾶν, καὶ τὰ ὅμοια, ὥν ἐστιν ἡ σὰρξ δεκτική· τὰ δὲ αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἴδια ἔργα, οἵᾳ ἐστι τὸ ἐγείρειν νεκρούς, καὶ τυφλοὺς ποιεῖν ἀναβλέπειν, καὶ τὴν αἰμορροοῦσαν ἰδεῖσθαι αὐτόν, διὰ τοῦ ἴδιου σώματος αὐτὸς ἐποίει· καὶ διὰ μὲν Λόγος τὰς τῆς σαρκὸς ἐβάσταζεν ἀσθενείας,³⁹¹ ώς ἴδιας· αὐτοῦ γὰρ ἦν ἡ σάρξ· καὶ ἡ σάρξ δὲ ὑπούργει τοῖς τῆς θεότητος ἔργοις, διτὶ ἐν αὐτῇ ἐγένετο· Θεοῦ γὰρ ἦν σῶμα.

772 3, 34. "Ινα δὲ καὶ τὸ ἀπαθὲς τῆς τοῦ Λόγου φύσεως, καὶ⁴⁰⁰ τὰς διὰ τὴν σάρκα λεγομένας ἀσθενείας αὐτοῦ γινώσκειν τις⁴⁰¹ ἀκριβέστερον ἔχῃ, καλὸν ἀκοῦσαι τοῦ μακαρίου Πέτρου· ἀξιόπιστος γὰρ οὗτος γένοιτ' ἄν μάρτυς περὶ τοῦ σωτῆρος· γράφει τοίνυν ἐν τῇ ἐπιστολῇ λέγων· «Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί» [1 Petr 4, 1]. Οὐκοῦν καὶ δταν λέγηται πεινῆν, καὶ διψῆν, καὶ κάμνειν, καὶ μὴ εἰδέναι, καὶ καθεύδειν, καὶ κλαίειν, καὶ αἴτειν, καὶ φεύγειν, καὶ γεννᾶσθαι, καὶ παραπεῖσθαι τὸ ποτήριον, καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ τῆς σαρκός, λεχθείη ἄν ἀκολούθως ἐφ' ἑκάστου· Χριστοῦ οὖν πεινῶντος καὶ διψῶντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί· καὶ μὴ εἰδέναι λέγοντος καὶ ῥαπιζομένου, καὶ κάμνοντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί· καὶ ὑψουμένου πάλιν, καὶ γεννωμένου, καὶ αὐξάνοντος σαρκί· καὶ φοβουμένου, καὶ κρυπτομένου σαρκί· καὶ λέγοντος· «Εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἔμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο» [Mt 26, 39], καὶ τυπτομένου, καὶ λαμβάνοντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί· καὶ ὅλως πάντα τὰ τοιαῦτα «ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί».

carnis sunt propria, illi attribuuntur, quia nempe in ea exsistebat; sic ergo dicitur esurire, sitire, pati, laborare et similia quae ad carnem pertinent. At quae propria Verbi erant opera, ut mortuos ad vitam revocare, caecis visum restituere, haemorrhioissam sanare, per proprium praestabat corpus. Proinde Verbum proprias carnis³⁹¹ infirmitates portabat, quia caro sua erat, et vicissim caro divinitatis operibus faciens inserviebat, quia in illa erat, quippe quae Dei corpus esset.

772 3, 34. Ut autem accuratius cognosci possit naturam Verbi pati⁴⁰⁰ nihil posse, carnisque infirmitates propter carnem ipsi attribui,⁴⁰¹ haud abs re erit beatum Petrum audire; dignus siquidem testis est cui de salvatore dicenti fides habeatur. Sic ergo in epistula scribit: *Christo igitur pro nobis carne passo*. Proinde cum esurire dicitur et sitire, laborare, ignorare, dormire, flere, postulare, fugere, nasci, calicem deprecari ac denique quaecumque carnis propria sunt, de singulis recte dici possit: Christo igitur carne pro nobis esuriente et sitiende, seque ignorare dicente, colaphis caeso, et laborante pro nobis carne, exaltato item, nascente, crescente carne; timente et latente carne; ac dicente similiter: *Si fieri potest, transcat a me calix iste*, vapulante et accipiente pro nobis carne; in ceteris deinceps similibus rite addi queat: *pro nobis carne*. Idcirco enim

Καὶ τὰρ καὶ αὐτὸς δ ἀπόστολος διὰ τοῦτ' εἰρηκε· «Χριστοῦ οὐν παθόντος» οὐ θεότητι, ἀλλ' «ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί», ἵνα μὴ αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἴδια κατὰ φύσιν, ἀλλ' αὐτῆς τῆς σαρκὸς ἴδια φύσει τὰ πάθη ἐπιγνωσθῇ. Μή τοινυν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων τις σκανδαλιζέσθω, ἀλλὰ μᾶλλον γινωσκέτω, ὡς τὴν φύσιν αὐτὸς δ Λόγος ἀπαθής ἐστι, καὶ δμως δι' ἣν ἐνεδύσατο σάρκα, λέγεται περὶ αὐτοῦ ταῦτα, ἐπειδὴ τῆς μὲν σαρκὸς ἴδια ταῦτα, τοῦ δὲ σωτῆρος ἴδιον αὐτὸ τὸ σῶμα.

⁴⁰⁰ 3, 41. Εἰ γὰρ καὶ δ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἀλλὰ τῆς σαρκὸς ⁷⁷³
³⁹⁰ ἴδια τὰ πάθη· καὶ εἰ ἡ σὰρξ θεοφορεῖται ἐν τῷ Λόγῳ, ἀλλ'
 ἡ χάρις καὶ ἡ δύναμις ἐστι τοῦ Λόγου. Τὰ γοῦν ἔργα τοῦ
 Πατρὸς διὰ τῆς σαρκὸς ἐποίει· καὶ οὐδὲν ἥττον πάλιν τὰ
 πάθη τῆς σαρκὸς ἐδείκνυτο ἐν αὐτῷ· οἷον ἐπυνθάνετο καὶ
 ἦτειρε Λάζαρον, ἐπέπληττε τῇ μητρὶ, λέγων· «Οὕπα ἥκει ἡ
³⁸⁴ ὥρα μου» [Ιο 2, 4], καὶ εὐθὺς τὸ ὄδωρον ἐποίει. Ἀληθινὸς
 γὰρ Θεὸς ἦν ἐν τῇ σαρκὶ, καὶ ἀληθῆς σὰρξ ἦν ἐν τῷ Λόγῳ.
 Διὰ τοῦτο ἐκ μὲν τῶν ἔργων ἐγνώριζεν ἑαυτὸν Υἱόν τε τοῦ
 Θεοῦ, καὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα· ἐκ δὲ τῶν τῆς σαρκὸς παθῶν
 ἐδείκνυεν, δτι ἀληθὲς ἐφόρει σῶμα, καὶ ἴδιον ἦν αὐτοῦ τοῦτο.

⁴⁰⁴ 3, 43. Ἄμελει λέγων ἐν τῷ εὐαγγελίῳ περὶ τοῦ κατὰ τὸ ⁷⁷⁴
 ἀνθρώπινον αὐτοῦ· «Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου
 τὸν Υἱόν» [Ιο 17, 1], δῆλός ἐστιν δτι καὶ τὴν περὶ τοῦ πάντων
 τέλους ὥραν ὡς μὲν Λόγος γινώσκει, ὡς δὲ ἀνθρωπος ἀγνοεῖ·

et ipse apostolus dicit: *Christo igitur passo, non divinitate, sed pro nobis carne, ut illae affectiones non propriae Verbi naturae, sed carnis naturae propriae esse agnoscerentur.* Nemini igitur haec humana sint scandalum, sed omnes potius agnoscamus Verbum quidem pro naturae suae condicione nihil pati posse, sed propter carnem quam induit ista illi attribui, quia nempe haec carnis propria sunt, ipsumque corpus salvatoris est proprium.

⁴⁰⁰ 3, 41. Etsi Verbum caro factum est, propriae nihilominus sunt ⁷⁷³
³⁹⁰ carnis affectiones; et vicissim quamvis caro in Verbo divine
 gestatur, gratia tamen et virtus Verbi est. Itaque Patris opera
 per carnem efficiebat, sed nihilominus carnis affectiones in illo
 exhibebantur, ut, cum sciscitatius est et Lazarum ad vitam re-
 vocavit, cum item matrem increpavit dicens: *Nondum venit hora*
³⁸⁴ *mea*, et tamen continuo aquam in vinum convertit. Siquidem
 verus Deus in carne, et vera caro erat in Verbo. Idcirco ex
 operibus quidem se Filium Dei suumque ostendebat Patrem, sed
 ex carnis affectionibus se verum corpus habere illudque proprium
 sui esse probabat.

⁴⁰⁴ 3, 43. Certe cum in evangelio de se, ut homine, ita loquitur: ⁷⁷⁴
Pater, venit hora, glorifica Filium tuum, clare demonstrat se ipsam
 quoque horam, qua omnium rerum finis est futurus, ut Verbum
 cognoscere, sed ut hominem ignorare. Hominis enim proprium

ἀνθρώπου γάρ ἴδιον τὸ ἀγνοεῖν, καὶ μάλιστα ταῦτα. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο τῆς φιλανθρωπίας ἴδιον τοῦ σωτῆρος. Ἐπειδὴ γάρ τέρονεν ἄνθρωπος, οὐκ ἐπαισχύνεται διὰ τὴν σάρκα τὴν ἀγνοούσαν εἰπεῖν· Οὐκ οἶδα, ἵνα δείξῃ δτὶ εἰδὼς ὡς Θεὸς ἀγνοεῖ σαρκικῶς. Οὐκ εἴρηκε γοῦν· Οὐδὲ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οἶδεν, ἵνα μὴ ἡ θεότης ἀγνοούσα φαίνηται· ἀλλ’ ἀπλῶς· «οὐδὲ δὲ Υἱός» [Mc 13, 32]. ἵνα τοῦ ἐξ ἀνθρώπων γενομένου Υἱοῦ ἡ ἀγνοία ἦ.

775 3, 61. Οὐκοῦν εἰ [δὲ Υἱός] ἀλλος ἐστὶ τῶν πάντων, ὥσπερ καὶ ¹⁵⁴ ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἐδείχθη, καὶ μᾶλλον τὰ ἔργα δι’ αὐτοῦ τέρονε, μὴ λεγέσθω βουλήσει, ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς οὕτως γίνηται, ὥσπερ καὶ τὰ δι’ αὐτοῦ γενόμενα συνέστη. Καὶ γάρ δὲ μὲν Παῦλος, οὐκ ὧν πρότερον, ὕστερον δμας διὰ θελήματος Θεοῦ ἀπόστολος γέρονεν [1 Cor 1, 1]. ἡ δὲ κλῆσις ἡμῶν, ὡς ποτε καὶ αὐτὴ μὴ οὖσα, νῦν δὲ ἐπιγενομένη, προηγουμένην ἔχει τὴν βούλησιν, καί, ὡς αὐτὸς πάλιν δὲ Παῦλός φησι, «κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ» [Eph 1, 5] γέρονε. Τό τε διὰ Μισέως λεγόμενον· «Γενηθήτω φῶς» [Gn 1, 3], καὶ «Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ» [ib. 11], καὶ «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον» [ib. 26], ήτούμαι, καθὰ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, τῆς βουλήσεως τοῦ ποιούντος εἶναι τοῦτο σημαντικόν. Τὰ μὲν γάρ μὴ δοντα ποτέ, ἀλλ’ ἔξωθεν ἐπιγινόμενα, δὲ δημιουργὸς βουλεύεται ποιῆσαι· τὸν δὲ ἴδιον Λόγον ἐξ αὐτοῦ φύσει γεννώμενον οὐ προβουλεύεται. . . . 62. Καταισχυνθέντες [Ariani] ἐπὶ τῷ λέγειν ποίημα ¹⁵⁵

est ignorare, maximeque res huiusmodi. Verum hoc ipsum singularis salvatoris benevolentiae et benignitatis effectus. Quoniam enim homo factus est, idcirco propter carnem ignorantem dicere non erubescit: Nescio, ut scilicet ostendat se ut Deum scire, at secundum carnem ignorare. Itaque non dixit: Neque Filius Dei novit, ne divinitas ignorare videretur; sed tantummodo: *neque Filius*, ut nimirum ignoratio Filii ex hominibus nati esse intellegeretur.

775 3, 61. Itaque si [Filius] alius est a rebus omnibus, ut antea ¹⁵⁴ probatum est, potiusque opera per eum facta sunt; absit ut voluntate dicatur exstisset, ne ipse codicim modo fiat, quo ea, quae per ipsum facta sunt, prodierunt. Namque Paulus per voluntatem Dei apostolus postea factus est, cum id antea non esset. Vocatio item nostra, cum aliquando non fuerit, nunc autem facta sit, antecedentem habet Dei voluntatem et, ut idem Paulus loquitur, *secundum propositum eius voluntatis* facta est. Practerea, quod per Moysen dicitur: *Fiat lux et Producat terra et faciamus hominem*, signa reor esse, quemadmodum supra dictum est, voluntatis creatoris. Nam ea quidem, quae aliquando non erant, sed extrinsecus postea fiunt, facere creator deliberat; cum autem Verbum suum ex se ipso natura gignit, praeviā nullam adhibet deliberationem. . . . 62. [Ariani] veriti Verbum Dei factum et creatum dicere, vel non ¹⁵⁵

καὶ κτίσμα, καὶ· Οὐκ ἦν πρὸν τεννηθῆ δ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἀλλως πάλιν κτίσμα λέγουσιν αὐτὸν εἶναι, βούλησιν προβαλλόμενοι καὶ λέγοντες· «Εἰ μὴ βουλήσει τέγονεν, οὐκοῦν ἀνάγκη καὶ μὴ θέλων ἔσχεν δ Θεὸς Υἱόν.» Καὶ τίς δ τὴν ἀνάγκην ἐπιβαλὼν αὐτῷ, πονηρότατοι, καὶ πάντα πρὸς τὴν αἵρεσιν ἑαυτῶν ἔλκοντες; Τὸ μὲν γὰρ ἀντικείμενον τῇ βουλήσει ἔωράκασι· τὸ δὲ μεῖζον καὶ ὑπερκείμενον οὐκ ἔθεώρησαν. “Ωσπερ γὰρ ἀντίκειται τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην, οὕτως ὑπέρκειται καὶ προηγεῖται τοῦ βουλεύεσθαι· τὸ κατὰ φύσιν.

¹⁴⁸ 4, 1. Τοῦ ἐνδὸς γὰρ Θεοῦ Υἱὸς ὃν δ Λόγος, εἰς αὐτόν, οὐ 776 καὶ ἔστιν, ἀναφέρεται· ὡστε δύο μὲν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱόν, μονάδα δὲ θεότητος ἀδιαίρετον καὶ ἄσχιστον. Λεχθείη δ' ἂν καὶ οὕτω μία ἀρχὴ θεότητος, καὶ οὐ δύο ἀρχαί· δθεν κυρίως καὶ μοναρχία ἔστιν. ‘Ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς ἀρχῆς ἔστι φύσει Υἱὸς δ Λόγος, οὐχ ὡς ἀρχὴ ἐτέρα καθ' ἑαυτὸν ὑφεστώς οὐδὲ’ ἔξωθεν ταύτης τεγονώς, ἵνα μὴ τῇ ἐτερότητι δυαρχία καὶ πολυαρχία γένηται, ἀλλὰ τῆς μιᾶς ἀρχῆς ἴδιος Υἱός, ἴδια Σοφία, ἴδιος Λόγος, ἐξ αὐτῆς ὑπάρχων.

Epistulae IV ad Serapionem, 356—362.

¹⁸⁶ Ep. 1, n. 1. “Ἐγραφεις . . . ώς ἔξελθόντων μέν τινων ἀπὸ 777 τῶν Ἀρειανῶν διὰ τὴν κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν,

fuisse priusquam genitum est, ipsum alia ratione creatum esse conantur ostendere, cum voluntatis nomen praetendunt et haec dicitant: «Si voluntate non factum est, ergo necessitate et nolens Deus Filium habuit.» Ecquis igitur necessitatem illi potest imponere, o sceleratissimi, qui omnia ad vestram haeresim attrahitis? Scilicet viderunt quidem quod voluntati opponitur; at quod maius et superius est, minime intellexerunt. Ut enim voluntati opponitur id quod est praeter mentem, sic deliberationi antecellit et praeit id quod ex natura est.

¹⁴⁸ 4, 1. Cum enim Verbum unius Dei sit Filius, ad illum cuius 776 est refertur, ita ut duo quidem sint Pater et Filius, unitas vero divinitatis individua sit nulloque modo separabilis; ac proinde dicendum est unum esse divinitatis principium, non duo principia; unde proprie et monarchia est. Ex ipso autem principio Verbum Filius natura exsistit, non ut aliud principium per se ipsum subsistens, neque aliunde quam ex ipso uno principio natus, ne dyarchiam et polyarchiam, id est, duo vel plura principia diversitas inducat, sed unius principii proprius est Filius, propria Sapientia, propriumque Verbum ex eo exsistens.

¹⁸⁶ 1, 1. Scripsisti . . . quosdam impiam Arianorum in Dei Filium 777 haeresim detestantes ab illis quidem discessisse, sed eosdem de

776. MG 26, 468. Ista oratio 4^a probabiliter non ab Athanasio, sed eadem fere aetate scripta est.

777. MG 26, 529.

φρονούντων δὲ κατὰ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος, καὶ λεγόντων αὐτὸ μὴ μόνον κτίσμα, ἀλλὰ καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἐν αὐτῷ εἶναι, καὶ βαθμῷ μόνον αὐτὸ διαφέρειν τῶν ἀγγέλων. Τοῦτο δέ ἐστι πρὸς μὲν τοὺς Ἀρειανοὺς προσποιητὸς μάχη· ἀλλθῆς δὲ ἀντιλογία πρὸς τὴν εὐσεβῆ πίστιν. "Ωσπερ γὰρ ἐκεῖνοι, ἀρνούμενοι τὸν Υἱόν, ἀρνοῦνται καὶ τὸν Πατέρα· οὕτω καὶ οὗτοι, δυσφημοῦντες εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, δυσφημοῦσι καὶ εἰς τὸν Υἱόν.

778 1. 16. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἀν εἴη ποτὲ δι Πατὴρ Υἱός, οὕτως ¹⁴⁸ οὐκ ἀν ποτε γένοιτο δι Υἱὸς Πατήρ. Καὶ ὥσπερ οὐ παύσεται ποτε δι Πατὴρ μόνος ἀν Πατήρ, οὕτως οὐ παύσεται ποτε δι Υἱὸς μόνος ἀν Υἱός. Μανία ἄρα καν δλως ἐνθυμεῖσθαι καὶ λέγειν ἐπὶ μὲν Υἱοῦ ἀδελφόν, ἐπὶ δὲ Πατρὸς τὸ πάππου ὄνομα. Οὐδὲ γὰρ ἀνομάσθη ἐν ταῖς γραφαῖς υἱὸς τὸ Πνεῦμα, ἵνα μὴ ¹⁷³ ἀδελφὸς νομισθῇ· οὐδὲ υἱὸς τοῦ Υἱοῦ, ἵνα μὴ πάππος νοοῖτο δι Πατὴρ· ἀλλ' δι Υἱός, τοῦ Πατρὸς υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς πνεῦμα εἴρηται· καὶ οὕτως τῆς ἀγίας Τριάδος μία ἡ θεότης καὶ πίστις ἐστίν.

779 1. 20. Τοιαύτης δὲ συστοιχίας καὶ ἐνότητος τῆς ἐν τῇ ἀγίᾳ ¹⁴⁸ Τριάδι οὕσης, τίς ἀν διέλοι ἡ τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρός, ἡ τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ, ἡ αὐτοῦ τοῦ Πατρός; ἡ τίς οὕτω ¹⁷⁹ τολμηρὸς ὡς εἰπεῖν ἀνόμοιον καὶ ἔτεροφυή τὴν Τριάδα πρὸς ἑαυτήν, ἡ ἀλλοτριούσιον τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, ἡ ξένον τὸ ¹⁶⁴ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ; Πῶς δὲ ταῦτα ἐστίν; Ἄν τις πάλιν ἐρωτήσει ¹⁵⁰

Spiritu Sancto prave sentire, contendereque illum non tantum rem creatam, sed etiam unum ex administris spiritibus esse, soloque gradu ab angelis differre. Et haec simulata quidem pugna cum Arianis, sed vera est cum pia fide certatio. Nam ut illi Filium negantes negant et Patrem, ita et isti indigna de Spiritu Sancto loquentes indigna quoque de Filio loquantur necesse est.

778 1. 16. Quemadmodum numquam Pater futurus est Filius, sic ¹⁴⁸ numquam Filius futurus est Pater. Et ut numquam Pater desinet solus esse Pater, ita Filius numquam desinet esse solus Filius. Nemo igitur nisi mente captus dixerit vel cogitaverit fratrem esse Filio et nomen avi Patri convenire. Hinc enim nusquam in scripturis sacris Spiritus filius dictus est, ne frater esse existimaretur, ut nec filius Filii, ne Pater avus crederetur. Sed Filius Patris est filius; et Spiritus Patris spiritus dictus est, atque ita una Trinitatis divinitas et fides est.

779 1. 20. Cum igitur ea sit in sancta Trinitate coniunctio et unitas, ¹⁴⁸ quis iam vel Filium a Patre vel Spiritum a Filio aut ab ipso Patre separare audeat? vel quis eo temeritatis deveniet, ut dissimilis et ¹⁷⁹ diversae naturae Trinitatem esse, aliamque a Patre substantiam Filium habere, ac denique Spiritum Filio externum esse contendat? ¹⁶⁴ Si quis rursus sciscitur quoniammodo haec esse possint, ut scilicet, ¹⁵⁰

Ζητῶν· πῶς τοῦ Πνεύματος ὄντος ἐν ἡμῖν, λέγεται δὲ Υἱὸς εἶναι ἐν ἡμῖν, τοῦ τε Υἱοῦ ὄντος ἐν ἡμῖν, λέγεται δὲ Πατὴρ εἶναι ἐν ἡμῖν; ἢ πῶς ὅλως Τριάδος οὐσίης, ἐν ἐνὶ σημαίνεται 180 ἡ Τριάς; ἢ πῶς τοῦ ἐνὸς ὄντος ἐν ἡμῖν, ἡ Τριάς ἐν ἡμῖν λέγεται; διελέτω πρῶτον αὐτὸς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτός, ἢ τὴν σοφίαν τοῦ σοφοῦ· ἢ εἰπάτω, πῶς ἔστι ταῦτα. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο δύναται, πολλῷ πλέον περὶ Θεοῦ τοιαῦτα Ζητεῖν μαινομένων ἔστι τὸ τόλμημα· ἡ γὰρ θεότης οὐκ ἐν ἀποδείξει λόγων, ὥσπερ εἴρηται, παραδίδοται, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ εὔσεβει λογισμῷ μετ' εὐλαβείας.

357 1, 24. Καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος λεγόμεθα πάντες μέτοχοι 780
358 τοῦ Θεοῦ· «Οὐκ οἴδατε» γάρ, φησίν, «ὅτι ναὸς Θεοῦ ἔστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν οἰκεῖ; Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον δὲ Θεός. Ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἄτιος 165 ἔστιν, οἵτινές ἔστε ὑμεῖς» [1 Cor 3, 16 sq]. Εἰ κτίσμα δὲ ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον, οὐκ ἂν τις ἐν αὐτῷ μετουσίᾳ τοῦ Θεοῦ γένοιτο ἡμῖν· ἀλλ' ἡ ἄρα κτίσματι μὲν συνηπτόμεθα, ἀλλότριοι δὲ τῆς θείας φύσεως ἐγνόμεθα, ὡς κατὰ μηδὲν αὐτῆς μετέχοντες. . . . Εἰ δὲ τῇ τοῦ Πνεύματος μετόυσίᾳ γινόμεθα κοινωνοὶ θείας φύσεως, μαίνοιτο ἂν τις λέγων τὸ Πνεῦμα τῆς κτιστῆς φύσεως, καὶ μὴ τῆς τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐν οἷς γίνεται, οὗτοι θεοποιοῦνται· εἰ δὲ θεοποιεῖ, οὐκ ἀμφίβολον δῆτι ἡ τούτου φύσις Θεοῦ ἔστι.

cum Spiritus in nobis est, Filius in nobis esse dicatur, et cum 180 Filius in nobis est, Pater in nobis esse itidem dicatur; vel quomodo, cum sit Trinitas, in uno tamen significetur Trinitas; quomodo item cum unus in nobis est, Trinitas in nobis esse dici queat; quisquis, inquam, ita interrogaverit, vel prius ipse splendorem a luce et sapientiam a sapiente dividat, vel quomodo haec sint edisserat. Quod si praestare non valeat, multo magis haec de Deo inquirere summae temeritatis et insaniae esse fatendum est; siquidem divinitas, ut dictum est, non argumentis traditur, sed fide, necnon ratione cum pietate coniuncta.

357 1, 24. Omnes similiter per Spiritum Dei participes dicimur: 780
358 *Nescitis*, inquit [Paulus], *quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus.* *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.* Sed si Spiritus Sanctus res creata esset, nulla sane Dei communicatio nobis in ipso esset; sed rei creatae coniungerentur, et divinae naturae alieni essemus, utpote nulla in parte eius facti participes. . . . Si porro Spiritus communicatione divinae naturae consortes efficimur, nemo certe nisi insanus dixerit Spiritum non Dei, sed creatae esse naturae. Nec enim alia de causa hi in quibus ille est, dii efficiuntur. Quodsi deos efficit, dubium non est, quin eius natura Dei sit.

781 1, 26. Εἰ δὲ τὸ μὲν Πνεῦμα πάντα πληροῖ, καὶ ἐν τῷ²⁰¹ λόγῳ πάρεστιν ἐν μέσῳ πάντων, οἱ δὲ ἄγγελοι ἐλαττοῦνται τούτῳ, καὶ ἔνθα ἀποστέλλονται, ἐκεῖ πάρεισιν· οὐκ ἀμφίβολον οὖν ὅτι οὔτε τῶν γενητῶν, οὔτε δλως ἄγγελός ἐστιν, ὡς ὑμεῖς λέγετε, τὸ Πνεῦμα, ἀλλ’ ἀνὰ τῆς τῶν ἀγγέλων φύσεώς ἐστιν.

782 1, 28. Ἰδωμεν δὲ ὅμως καὶ πρὸς τούτοις καὶ αὐτὴν τὴν¹⁴² ἐξ ἀρχῆς παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ πίστιν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἣν δὲ μὲν Κύριος ἔδωκεν, οἱ δὲ ἀπόστολοι ἐκήρυξαν, καὶ οἱ πατέρες ἐφύλαξαν. Ἐν ταύτῃ γὰρ ἡ ἐκκλησία τεθεμέλιωται, καὶ δὲ ταύτης ἐκπίπτων οὔτ’ ἀν εἴη οὔτ’ ἀν ἔτι λέγοιτο χριστιανός. Τριάς τοίνυν ἀγία καὶ τελεία ἐστίν, ἐν Πατρὶ καὶ¹⁸⁰ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι θεολογουμένη, οὐδὲν ἀλλότριον ἡ ἔξιθεν ἐπιμιγνύμενον ἔχουσα, οὐδὲ ἐκ δημιουργοῦ καὶ τενητοῦ συνισταμένη, ἀλλ’ ὅλη τοῦ κτίζειν καὶ δημιουργεῖν οὖσα· δμοία δὲ ἑαυτῇ καὶ ἀδιαιρέτος ἐστι τῇ φύσει, καὶ μία ταύτης ἡ ἐνέργεια. Ὁ γὰρ Πατήρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ τὰ πάντα ποιεῖ· καὶ οὕτως ἡ ἐνότης τῆς ἀγίας Τριάδος σώζεται. . . . Τριάς δέ ἐστιν οὐχ ἔως ὀνόματος μόνον καὶ φαντασίας λέξεως,¹⁴⁹ ἀλλὰ ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει Τριάς. Ὡσπερ γὰρ δὲ ὁν ἐστιν δὲ Πατήρ, οὕτως δὲ ὁν ἐστι καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς δὲ τούτου Λόγος. Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον οὐκ ἀνύπαρκτόν ἐστιν, ἀλλ’ ὑπάρχει καὶ ὑφέστηκεν ἀληθῶς. . . . Καὶ δι τοῦτης ἡ πίστις τῆς ἐκκλησίας ἐστί, μαθέτωσαν πῶς δὲ μὲν Κύριος ἀποστέλλων τοὺς ἀπο-

781 1, 26. Si igitur Spiritus omnia implet et in Verbo praesens²⁰¹ est in medio omnium; si contra angeli hac in re illi cedunt, atque illic tantum adsunt quo mittuntur, dubium utique non est, quin Spiritus nec res facta nec angelus sit, uti contendere audetis, sed angelorum natura superior certe censendus est.

782 1, 28. Videamus similiter et praeterea hanc ab initio traditionem¹⁴² doctrinamque ac fidem catholicae ecclesiae, quam scilicet Dominus tradidit, apostoli praedicavere et patres servavere. In ea enim ecclesia fundata est, a qua si quis exciderit, is nec esse nec amplius dici christianus ulla ratione poterit. Itaque Trinitas sancta¹⁸⁰ et perfecta est, quae in Patre et Filio et Spiritu Sancto agnoscitur, nihilque alienum vel extrinsecus admixtum habet, neque ex creatore et re creata constat, sed tota creandi et efficiendi vi praedita est; sibi quoque similis et individua est natura, unaque eius est efficacia et actio. Nam Pater per Verbum in Spiritu Sancto omnia facit, coque modo sanctae Trinitatis unitas servatur. . . . Porro Trinitas¹⁴⁹ non nomine tenus et sola verborum specie est Trinitas, sed vere et re ipsa exsistit Trinitas. Nam sicuti vere est Pater, ita et vere est eius Verbum, quod et ipsum super omnia est Deus. Nec item Spiritus Sanctus non exsistit, sed utique vere est et exsistit. . . . Sed ut hanc esse fidem ecclesiae intellegant, eos discere operaे pretium est, quoniammodo Dominus mittens apostolos iisdem prae-

στόλους παρήγγειλε τούτον θεμέλιον τιθέναι τῇ ἐκκλησίᾳ λέγων· «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος» [Mt 28, 19].

158 3, 1. Οἵαν γὰρ ἔγνωμεν ἴδιότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, 783
166 ταύτην ἔχειν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν εὐρήσομεν. Καὶ ὡσπέρ
ὅ Υἱὸς λέγει· «Πάντα δσα ἔχει δ Πατὴρ ἐμά ἐστιν» [Io 16, 15],
οὕτως ταύτη πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ εὐρήσομεν ὅντα καὶ ἐν τῷ
Πνεύματι. Καὶ ὡς δ Πατὴρ ἔδειξε τὸν Υἱὸν λέγων· «Οὗτός
ἐστιν δ Υἱός μου δ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ηύδοκησα» [Mt 3, 17],
168 οὕτως τοῦ Υἱοῦ ἐστι τὸ Πνεῦμα· «Ἐξαπέστειλε» γάρ, φησὶν
δ ἀπόστολος, «τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις
ἡμῶν κράζον· Ἀββᾶ, δ Πατὴρ» [Gal 4, 6]. . . . Οὐκοῦν εἰ δ
Υἱὸς διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἴδιότητα, καὶ διὰ τὸ εἶναι
αὐτοῦ τῆς οὐσίας ἴδιον τέννημα, οὐκ ἔστι κτίσμα, ἀλλ' δμοού-
σιος τοῦ Πατρός, οὕτως οὐκ ἀν εἴη οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον
κτίσμα· ἀλλὰ καὶ ἀσεβῆς δ λέγων τοῦτο, διὰ τὴν πρὸς τὸν
Υἱὸν ἴδιότητα αὐτοῦ, καὶ διὰ ὃτι ἐξ αὐτοῦ δίδοται πᾶσι, καὶ ἂ
ἔχει τοῦ Υἱοῦ ἐστιν.

180 3, 6. Οὕτω δὲ καὶ τοῦ Πνεύματος γενομένου ἐν ἡμῖν, ἐλεύ- 784
σεται δ Υἱός καὶ δ Πατὴρ, καὶ μόνην ποιήσουσιν ἐν ἡμῖν [cf.
Io 14, 23]. Ἄδιαίρετος γὰρ ἡ Τριάς, καὶ μία ταύτης ἡ Θεότης·
καὶ εἰς Θεός ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν. Αὕτη
145 τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἡ πίστις· ἐν Τριάδι γὰρ αὐτὴν
ἐθεμελίωσε καὶ ἐρρίζωσεν δ Κύριος, εἰρηκὼς τοῖς μαθηταῖς.

ceperit ut istud fundamentum ecclesiae iacerent: *Euntes, inquit,
docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et
Spiritus Sancti.*

158 3, 1. Qualem scimus proprietatem esse Filii ad Patrem, eamdem 783
166 ad Filium habere Spiritum Sanctum comperiemus. Et quem-
admodum Filius dicit: *Omnia quaecumque habet Pater, mea sunt,* .
ita haec omnia per Filium in Spiritu esse deprehendemus. Ac
168 sicut Pater Filium his verbis indicat: *Hic est Filius meus dilectus,
in quo mihi complacui;* ita quoque Filii est Spiritus: *Misit enim,
ait apostolus, Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem: Abba,
Pater. . . .* Proinde si Filius, propter suam proprietatem ad Patrem
et quod sit eius substantiae proprius fetus, non est creatura, sed
Patri consubstantialis, sic nec Spiritus Sanctus fuerit creatura;
quin etiam qui hoc dicit impius est, ob proprietatem scilicet eius
ad Filium; et quia ex ipso datur omnibus, et quae habet ille
Filii sunt.

180 3, 6. Itaque Spiritu ad nos veniente, venient Filius et Pater, et 784
mansionem apud nos facient. Indivisa namque est Trinitas et una
eius divinitas, et unus Deus super omnia, per omnia et in omnibus.
145 Haec est catholicae ecclesiae fides. In Trinitate enim ipsam
fundavit et radicavit Dominus, qui ait discipulis: *Euntes docete*

«Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος» [Mt 28, 19]. Κτίσμα δὲ εἰ ἦν τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἀν 166 συνέταξεν αὐτὸ τῷ Πατρί· ἵνα μὴ ἡ ἀνόμοιος ἐσυτῇ ἡ Τριάς, ζένου τινὸς καὶ ἀλλοτρίου συντασσομένου αὐτῇ. Τί γὰρ ἔλειπε τῷ Θεῷ, ἵνα ἀλλοτριούσιον προσλάβηται, καὶ σὺν αὐτῷ δοξάζηται; Μή γένοιτο.

Epistula de synodis, 359.

- 785 5. Οὐ γὰρ προέταξαν [Patres nicaeni] ὑπατείνυ, καὶ μῆνα, καὶ 64 ἡμέραν· ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ Πάσχα· «Ἐδοξε τὰ ὑποτεταμένα»⁸⁰ τότε γὰρ ἔδοξε πάντας πείθεσθαι· περὶ δὲ τῆς πίστεως ἔγραψαν, οὐκ «Ἐδοξεν», ἀλλ’ «Οὕτως πιστεύει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία»· καὶ εὐθὺς ὡμολόγησαν πῶς πιστεύουσιν, ἵνα δείξωσιν δτι μὴ νεώτερον, ἀλλ’ ἀποστολικόν ἔστιν αὐτῶν τὸ φρόνημα, καὶ ἂ ἔγραψαν, οὐκ ἐξ αὐτῶν εὑρέθη, ἀλλὰ ταῦτ’ ἔστιν, ἀπερ ἐδίδαξαν οἱ ἀπόστολοι.
- 786 35. Εἰ δὲ ὅταν ἀκούομεν· «Ἐγώ εἰμι ὁ ὢν» [Ex 3, 14],⁹⁷ καὶ· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν»¹⁰⁸ [Gn 1, 1], καὶ· «Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εῖς ἔστι» [Dt 6, 4; Mc 12, 29], καὶ· «Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ» [Gn 17, 1], οὐχ ἔτερόν τι ἀλλ’ αὐτὴν τὴν ἀπλῆν καὶ μακαρίαν καὶ ἀκατάληπτον τοῦ ὄντος οὐσίαν νοοῦμεν· καν γὰρ ἀδυνάτως ἔχωμεν καταλαβεῖν, ὅ τι ποτέ ἔστιν, ἀλλ’

omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Quodsi Spiritus creatura esset, non eum cum Patre copulasset, ne Trinitas sibi ipsi dissimilis esset, si extraneum quidpiam et alienum ipsi adiungeretur. Quid enim Deo deerat, ut quinquam diversæ substantiae assumeret et cum illo glorificaretur?

Absit.

- 785 5. [Patres nicaeni] non consulatum nec mensem nec diem prae-64 posuere, sed de Paschate quidem ita scripsere: «Decreta sunt quae⁸⁰ sequuntur»; tunc enim decretum est ut omnes morem gererent; de fide vero nequaquam dixere «Decretum est», sed «Sic credit catholica ecclesia», statimque confessi sunt quidnam crederent, ut declararent non recentiorem, sed apostolicam esse suam sententiam. Quaeque illi scripto tradidere, non ab illis inventa, sed ea ipsa sunt quae docuerunt apostoli.

- 786 35. Sin autem, cum audimus: *Ego sum qui sum*, et: *In principio fecit Deus caelum et terram*, et: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Dominus unus est*, et: *Haec dicit Dominus omnipotens*, non aliud nisi ipsam simplicem, beatam, incomprehensibilem eius qui est substantiam intellegimus; quamvis enim quidnam ille sit comprehendere nequeamus, attamen, cum has voces audimus, Pater,¹¹⁰

110 ἀκούοντες τὸ Πατήρ, καὶ τὸ Θεός, καὶ τὸ Παντοκράτωρ, οὐχ ἔτερόν τι, ἀλλ’ αὐτὴν τὴν τοῦ ὄντος οὐσίαν σημαινομένην νοοῦμεν.

158 51. Πάλιν τε εἰ, καθὰ προείπομεν, οὐκ ἐκ μετουσίας ἐστὶν 787
δὲ Γεός· ἀλλὰ τὰ μὲν γενητὰ πάντα ἐκ μετουσίας ἔχει τὴν
161 παρὰ Θεοῦ χάριν, αὐτὸς δὲ τοῦ Πατρὸς Σοφία καὶ Λόγος
162 ἐστίν, οὐ μετέχει τὰ πάντα· δῆλον δτὶ αὐτὸς ὢν τὸ θεοποιὸν
καὶ φωτιστικὸν τοῦ Πατρός, ἐνῷ τὰ πάντα θεοποιεῖται καὶ
Ζωοποιεῖται, οὐκ ἀλλοτριούσιός ἐστι τοῦ Πατρός, ἀλλ’ δμο-
358 ούσιος. Τούτου γὰρ μεταλαμβάνοντες τοῦ Πατρὸς μετέχομεν
182 διὰ τὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι ἴδιον τὸν Λόγον. “Οθεν εἰ ἦν ἐκ
μετουσίας καὶ αὐτός, καὶ μὴ ἐξ αὐτοῦ οὐσιώδης θεότης καὶ
εἰκὼν τοῦ Πατρός, οὐκ ἀν ἐθεοποίησε θεοποιούμενος καὶ αὐτός.

De incarnatione Dei Verbi et contra Arianos, ca 365.

359 8. Καὶ κατὰ τοῦτο δὲ Γεός τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γέ- 788
393 γονεν, ἵνα οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι τοῦ Ἄδαμ, υἱοὶ τοῦ
375 Θεοῦ γένωνται. Ὁ γὰρ γεννηθεὶς ἀνθρεψ ἐκ Πατρὸς Λόγος
ἀρρήτως, ἀφράστως, ἀκαταλήπτως, ἀδίως, δὲ αὐτὸς ἐν χρόνῳ
429 γεννᾶται κάτωθεν ἐκ παρθένου θεοτόκου Μαρίας· ἵνα οἱ κά-
τωθεν πρότερον γεννηθέντες ἀνθρεψ γεννηθῶσιν ἐκ δευτέρου,
τουτέστιν ἐκ Θεοῦ. Αὐτὸς οὖν μητέρα ἔχει μόνον ἐπὶ γῆς,
καὶ ἡμεῖς Πατέρα μόνον ἔχομεν ἐν οὐρανῷ. Καὶ διὰ τοῦτο
ἐαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου καλεῖ, ἵνα οἱ ἀνθρώποι Θεὸν καλέσωσι

Deus, Omnipotens, nihil aliud quam eius qui est substantiam
indicari concipimus.

158 51. Rursum si, prout supra diximus, non ex participatione sit 787
Filius, sed opificia quidem omnia ex participatione Dei gratiam
161 habeant, ipse vero Patris Sapientia et Verbum sit, qui cum eo
162 communia habet omnia, certe, cum sit ipse id quo Pater deificat
et illuminat, in quo scilicet omnia deificantur et vivificantur, non
358 alienae a Patre substantiae est, sed consubstantialis. Huius enim
182 participatione Patris participes efficimur, eo quod ipse proprium
Patris sit Verbum. Unde si ipse quoque ex participatione esset
et non ex se substantialis divinitas et imago Patris, non dei-
ficaret alios, cum et ipse deificatus esset.

359 8. Idcirco Filius Dei filius hominis factus est, ut filii hominis, 788
393 hoc est Adae, filii Dei efficiantur. Quod enim desuper ex Patre
375 Verbum modo ineffabili, inexplicabili, incomprehensibili et aeterne
429 genitum est, ipsum in tempore inferius generatur ex virgine deipara
Maria, ut, qui inferius antea geniti fuerant, desuper secundo gigne-
rentur, id est ex Deo. Ipse igitur matrem dumtaxat habet in terra;
et nos Patrem dumtaxat habemus in caelo. Quocirca filium ho-
minis se ipsum appellat, ut homines Deum vocarent Patrem in

Πατέρα ἐν τοῖς οὐρανοῖς· «Πάτερ ἡμῶν», φησίν, «ὅτι ἐν τοῖς οὐρανοῖς» [Mt 6, 9]. «Ωσπερ οὖν ἡμεῖς οἱ δούλοι τοῦ Θεοῦ³⁷⁹ νιοὶ Θεοῦ τεγόναμεν, οὕτως δὲ Δεσπότης τῶν δούλων υἱὸς τοῦ ἴδιου δούλου τέγονε Θνητός, τουτέστι τοῦ Ἀδάμ, ἵνα οἱ³⁸⁰ νιοὶ τοῦ Ἀδὰμ θνητοὶ ὄντες υἱοὶ τοῦ Θεοῦ γένωνται, κατὰ τὸ λεγόμενον· «Ἐδωκεν αὐτοῖς ἔξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι» [Io 1, 12]. «Οθεν καὶ θανάτου γεύεται δὲ Γίδος τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν σαρκικὸν αὐτοῦ πατέρα, ἵνα οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνθρώπου τῆς Ζωῆς τοῦ Θεοῦ μεταλάβωσι, διὰ τὸν κατὰ Πνεῦμα αὐτῶν Πατέρα Θεόν. Αὐτὸς οὖν κατὰ φύσιν Γίός ἐστι τοῦ Θεοῦ, ἡμεῖς δὲ κατὰ χάριν.

789 10. «Οτε δοξολογοῦσι τὰ σεραφὶμ τὸν Θεόν, λέγοντα τρίτον·¹⁴⁵ «Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος Κύριος σαβαώθ» [Is 6, 3], Πατέρα καὶ¹⁴⁹ Γίδον καὶ Ἅγιον Πνεῦμα δοξολογοῦσι. Καὶ διὰ τοῦτο, ὥσπερ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Γίδου βαπτιζόμεθα, οὕτως καὶ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἅγίου Πνεύματος, καὶ γινόμεθα υἱοὶ Θεοῦ, οὐ θεῶν. Πατὴρ γάρ καὶ Γίδος καὶ Ἅγιον Πνεῦμα Κύριος σαβαώθ ἐστι. Μία γάρ ή θεότης καὶ εἷς Θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι.

790 21. Καὶ δταν [δο Χριστός] λέγῃ· «Πάτερ, εἰ δυνατόν, τὸ ποτήριον τοῦτο παρελθέτω ἀπ’ ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ ἐμὸν θέλημα³⁸⁸ γένηται, ἀλλὰ τὸ σόν» [Mk 26, 39]. καὶ· «Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ή δὲ σὰρξ ἀσθενής» [ib. 41; Mc 14, 38]. δύο θελήματα ἐνταῦθα δείκνυσι, τὸ μὲν ἀνθρώπινον, δπερ ἐστὶ τῆς σαρκός, τὸ δὲ θεϊκόν, δπερ Θεοῦ. Τὸ γάρ ἀνθρώπινον διὰ τὴν ἀσθέ-

caelis: *Pater noster, inquit, qui es in caelis.* Quemadmodum igitur³⁷⁹ nos servi Dei filii Dei facti sumus, sic Dominus servorum proprii servi, id est Adami, filius mortalis factus est, ut filii Adami qui³⁸⁸ mortales erant filii Dei fierent, iuxta illud: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Unde mortem gustat Filius Dei, propter carnalem patrem suum, ut filii hominis vitae Dei participes efficerentur, propter Deum, Patrem suum secundum Spiritum. Ipse igitur secundum naturam Filius est Dei, nos autem per gratiam.

789 10. Cum seraphim Deum glorificant ter dicentes: *Sanctus, 145 sanctus, sanctus Dominus sabaOTH,* Patrem et Filium et Spiritum¹⁴⁹ Sanctum glorificant. Quapropter sicut in nomine Patris et Filii baptizamur, ita et in nomine Spiritus Sancti, et efficimur filii Dei, non deorum. Pater enim et Filius et Spiritus Sanctus Dominus sabaOTH est. Una enim est divinitas, et unus Deus, in tribus hypostasisibus.

790 21. Cum [Christus] ait: *Pater, si possibile est, transeat a me calix³⁸⁸ iste; verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat,* et: *Spiritus³⁸⁹ quidem promptus est, caro autem infirma,* duas voluntates ibi ostendit: alteram humanam quae est carnis, alteram divinam quae Dei est. Siquidem humana ob infirmitatem carnis deprecatur pas-

νειαν τῆς σαρκὸς παραιτεῖται τὸ πάθος· τὸ δὲ θεϊκὸν αὐτοῦ πρόθυμον. «Ωσπερ δὲ δ Πέτρος ἀκούσας περὶ τοῦ πάθους ἔδειλίασε, καὶ εἶπεν· «Ἔλεώς σοι, Κύριε»· ἐπιτιμῶν δὲ αὐτῷ δ Κύριος λέγει· «Ὕπαγε ὁπίσω μου, σατανᾶ, σκάνδαλον μου εἶ, δτὶ οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων» [Μι 16, 22 sq]. οὕτως καὶ ἐνταῦθα νοεῖται· γενόμενος γὰρ ἐν δμοιώματι ἀνθρώπων, παραιτεῖται τὸ πάθος, ὡς ἀνθρωπος· Θεὸς δὲ ὃν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν τὴν θεϊκὴν ἀπαθής ὑπάρχων, προθύμιως ὑπεδέξατο τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατον.

Epistula festalis 39^a, 367.

⁷⁴ [Τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία εἴκοσι δύο· Γέν., Εξ., Λευ., Ἀρ., 791 Δευτ., Ἰησοῦς δ τοῦ Ναυῆ, Κριτ., Ῥούθ, Βασιλειῶν τέσσαρα εἰς δύο ἀριθμούμενα, Παραλ. α', β', Εσδρ. α', β', Ψαλμ., Παροιμ., Ἐκκλ., Ἀισμα ἀσμ., Ἰώβ, Προφῆται (οἱ δώδεκα, Ἡσ., Ιερ. καὶ 75 σὺν αὐτῷ Βαρούχ, Θρῆν., Ἐπιστ., Ἱεζ., Δαν.). Τῆς καινῆς· Εὐαγγ. τέσσαρα (Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω.), Πράξ., Ἐπιστολαὶ καθολικαὶ ἐπτά (Ἰακ., Πέτ. δύο, Ἰω. τρεῖς, Ἰούδ.), Παύλου ἐπιστ. ιδ' (Ρωμ., Κορ. δύο, Γαλ., Ἐφ., Φιλ., Κολ., Θεσσ. δύο, Ἐβρ., Τιμ. δύο, Τίτ., Φιλήμ.), Ἰωάννου Ἀποκ.] . . . 'Αλλ' ἔνεκά γε πλειόνος ἀκριβείας προστίθημι καὶ τοῦτο γράφων ἀνατκαίως, ὃς δτὶ ἐστὶ καὶ ἔτερα βιβλία τούτων ἔξωθεν· οὐ κανονιζόμενα μέν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς ἄρτι προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσε-

sionem; divina autem eius voluntas prompta est. Ut vero Petrus audiens de passione timuit et dixit: *Miserearis tui, Domine;* incrpans autem illum Dominus ait: *Vade post me, satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quae Dei sunt, sed ea quae hominum;* ita et hic intellegitur; in similitudinem enim hominum factus deprecatur passionem ut homo; Deus autem cum sit et secundum substantiam divinam impassibilis exsistat, alacriter passionem et mortem exceperit.

⁷⁴ [Canon scripturarum. Veteris testamenti libri XXII: Gen., Ex., 791 Lev., Num., Deut., Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV pro duobus numerata, Paral. II pro uno, Esdr. II pro uno, Ps., Prov., Eccl., Cant. cant., Iob, Prophetae XII pro uno, Is., Ier., et cum 75 ipso Baruch, Lamentationes, Epistula, Ez., Dan. Novi testamenti: Evangelia IV (Mt., Mc., Lc., Io.), Act., Epistulae catholicae VII (Iac., Pet. II, Io. III, Iud.), Pauli epp. XIV (Rom., Cor. II, Gal., Eph., Phil., Col., Thess. II, Hebr., Tim. II, Tit., Philem.), Ioannis Apoc.] . . . Sed maioris accurationis causa illud quoque scripto addere necesse duxi, esse nimirum alios libros praeter istos, non in canonem quidem redactos, sed quos a patribus decretum est legendos ab iis esse, qui nuper ediscendi pietatis verbi gratia ac-

βείας λόγον· Σοφία Σολομῶντος, καὶ Σοφία Σιράχ, καὶ Ἐσθήρ,
καὶ Ἰουδίθ, καὶ Τοβίας, καὶ Διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων,
καὶ δὲ Ποιμήν.

Epistula ad Afros, 369/70.

792 2. Τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Κυρίου τὸ διὰ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ^{ει}
ἐν τῇ Νικαίᾳ γενόμενον μένει εἰς τὸν αἰώνα. Ἄν τε γὰρ ἀριθ-
μὸν ἀριθμῷ τις συμβάλῃ, πλείους οἱ ἐν Νικαίᾳ τῶν κατὰ μέρος
εἰσίν, δσον καὶ τὸ δλον πλεῖόν ἐστι τοῦ μέρους· ἃν τε τὸ
αἴτιον τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ τῶν μετ' αὐτὴν τοσούτων γενομένων
συνόδων παρὰ τούτων διαγνῶναι τις ἐθέλοι, εὑροι ἀν τὴν μὲν
ἐν Νικαίᾳ ἔχοιςαν τὸ αἴτιον εὔλογον, τὰς δὲ ὅλας διὰ μῆσος
καὶ φιλονεικίαν ἐκ βίας συγκροτηθείσας.

De virginitate, ca 370¹.

793 5. Μέγα φάρμακόν ἐστι σωτηρίας ἡ ταπεινοφροσύνη· δ 203
γὰρ Σωτανᾶς οὐχ ἔνεκεν πορνείας ἢ μοιχείας ἢ κλοπῆς κατ-
ηνέχθη ἐκ τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ἡ ὑπερηφανία αὐτὸν κατέβαλεν
εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς ἀβύσσου. Οὕτω γὰρ εἴρηκεν· «Ἀνα-
βήσομαι καὶ θήσομαι τὸν θρόνον μου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ
ἔσομαι δμοιος τῷ Υἱῷστῳ» [Is 14, 14]. Καὶ διὰ τοῦτον τὸν
λόγον κατεβλήθη, καὶ ἐγένετο ἡ κληρονομία αὐτοῦ τὸ πιθρὸ τὸ
αἰώνιον.

Epistula ad Epictetum, 370/71.

794 6. Ἰδιοποιεῖτο τὰ τοῦ σώματος ἕδια ὡς ἔαυτοῦ δ Λόγος ³⁷⁰
δ ἀσώματος. Ἀμέλει τοῦ σώματος τιπτομένου παρὰ τοῦ ὑπηρέ- ⁴⁰⁰

cesserint: Sapientia Salomonis et Sapientia Sirach, Esther, Iudith,
Tobias, Doctrina ut vocant apostolorum, et Pastor.

792 2. Domini autem verbum per oecumenicam nicaenam synodum ^{ει}
prolatum in aeternum manet. Si enim numerum numero quis
compararit, tanto plures sunt nicaeni illis peculiaribus, quanto
totum est sua parte maius. Quodsi quis internoscere velit, quid
causae sit quod nicaena synodus, et quod tot aliae sint celebratae,
is comperiet nicaenam quidem legitimam habere causam, alias
autem odio, contentione, vi coactas esse.

793 5. Ingens remedium est ad salutem animi humilitas, siquidem ²⁰³
Satanas non ob scortationem aut adulterium aut furtum deiectus
est ex caelis, sed superbia illum inde praecepitavit ad inferiores
abyssi partes. Sic enim locutus est: *Ascendam et ponam thronum
meum e regione Dei et ero similis Altissimo.* Et propter hoc verbum
deiectus est, et eius hereditas fuit ignis aeternus.

794 6. Quae corporis erant propria sibi ipsi incorporeum Verbum ³⁷⁶
propria effecit. Quocirca cum a ministro corpus caederetur, quasi ⁴⁰⁰

¹ Lucta E. F. v. d. Goltz, in TU 29 [N. F. 14], Heft 2a, p. 122, scriptus
est hic liber inter a. 310 et 330.

792. MG 26, 1032.

793. MG 28, 257.

794. MG 26, 1060.

του, ώς αύτὸς πάσχων ἔλεγε· «Τί με δέρεις;» [Ιο 18, 23]. . . . Ἐ γὰρ τὸ ἀνθρώπινον ἔπασχε σῶμα τοῦ Λόγου, ταῦτα συνὼν αὐτῷ δὲ Λόγος εἰς ἔαυτὸν ἀνέφερεν, ἵνα τῆς τοῦ Λόγου θεό-
390 τητος μετασχεῖν δυνηθῶμεν. Καὶ ἦν παράδοξον, δτι αὐτὸς ἦν δὲ πάσχων καὶ μὴ πάσχων· πάσχων μέν, δτι τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἔπασχε σῶμα, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πάσχοντι ἦν· μὴ πάσχων δέ, δτι τῇ φύσει Θεὸς ὁν δὲ Λόγος, ἀπαθής ἐστι. Καὶ αὐτὸς μὲν δὲ ἀσώματος ἦν ἐν τῷ παθητῷ σώματι· τὸ δὲ σῶμα εἶχεν ἐν ἔαυτῷ τὸν ἀπαθή Λόγον, ἀφανίζοντα αὐτοῦ τοῦ σώματος τὰς
416 ἀσθενείας. Ἐποίει δὲ τοῦτο καὶ ἐγένετο οὕτως, ἵνα τὰ ἡμῶν αὐτὸς δεχόμενος, καὶ προσενεγκὼν εἰς θυσίαν, ἔξαφανίσῃ. . . .
380 7. Οὐ θέσει δὲ ταῦτα ἐτίνετο, μὴ γένοιτο, ώς τινες πάλιν ὑπέλαβον· ἀλλ' ὅντως ἀληθείᾳ ἀνθρώπου γενομένου τοῦ σω-
τῆρος, ὅλου τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίᾳ ἐγίνετο. Εἰ γὰρ θέσει
ἦν ἐν τῷ σώματι δὲ Λόγος, κατ' ἐκείνους, τὸ δὲ θέσει λεγό-
μενον φαντασία ἐστί, δοκήσει εύρισκεται καὶ ή σωτηρία καὶ ή
ἀνάστασις τῶν ἀνθρώπων λεγομένη, κατὰ τὸν ἀσεβέστατον
Μανιχαῖον. Ἀλλὰ μὴν οὐ φαντασία ή σωτηρία ἡμῶν, οὐδὲ
σώματος μόνου, ἀλλ' ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς καὶ σώματος
ἀληθῶς, ή σωτηρία τέτονεν ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ. Ἀνθρώπινον
ἄρα φύσει τὸ ἐκ τῆς Μαρίας κατὰ τὰς θείας γραφάς, καὶ
379 ἀλληθινὸν ἦν τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου· ἀληθινὸν δὲ ἦν, ἐπεὶ ταῦτὸν
ἦν τῷ ἡμετέρῳ.

ipsummet pateretur, aiebat: *Quid me caedis?* . . . Quae humanum Verbi corpus patiebatur, haec ipsa Verbum, quod corpori coniunctum erat, ad se referebat, ut nos Verbi deitatis participes fieri possemus.
390 Ac illud perquam mirabile fuit, idem fuisse patiens et non patiens; patiens quidem quatenus proprium ipsius corpus patiebatur et quatenus in ipso paciente erat; non patiens autem, quia Verbum, cum natura sua Deus sit, impassibile est. Et ipsum quidem incorporeum in passibili corpore erat, corpus vero in se ipso habuit Verbum impassibile, quod ipsius corporis infirmitates absumeret.
416 Ceterum hoc ideo agebat et ita se res habebat, ut nostra Verbum
380 suscipiens offerensque in sacrificium penitus absumeret. . . . 7. Haec autem non fictione facta sunt, quemadmodum nonnulli existimarent, absit; sed, salvatore vere hominē facto, hinc totius hominis salus consecuta est. Nam si fictione dumtaxat Verbum in corpore fuit, ut illi autem, et si, quod dicitur fictione esse phantasia est, sequitur ut, secundum impiissimum Manichaeum, specie tantum tenus salus et resurrectio hominum fieri dicatur. Verum nequam fictitia res est salus nostra neque solius corporis, sed vere totius hominis, animae scilicet et corporis, salus in ipso Verbo facta est. Humanum itaque natura erat quod ex Maria prodiit, secundum divinas scripturas, verumque erat Domini corpus: verum,
379 inquam, fuit, cum idem atque nostrum extiterit.

Epistula ad Adelphium, ca 371.

795 3. Οὐ κτίσμα προσκυνοῦμεν· μὴ γένοιτο. Ἐθνικῶν τὰρ καὶ ³⁹⁵ Ἀρειανῶν ἡ τοιαύτη πλάνη· ἀλλὰ τὸν Κύριον τῆς κτίσεως ³⁹² σαρκωθέντα τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον προσκυνοῦμεν. Εἰ τὰρ καὶ ἡ σὰρξ αὐτὴ καθ' ἔαυτὴν μέρος ἐστὶ τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ Θεοῦ τέγονε σῶμα. Καὶ οὕτε τὸ τοιοῦτον σῶμα καθ' ἔαυτὸ διαιροῦντες ἀπὸ τοῦ Λόγου προσκυνοῦμεν· οὕτε τὸν Λόγον προσκυνήσαι θέλοντες, μακρύνομεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς σαρκός· ἀλλ' εἰδότες, καθὰ προείπομεν, τὸ «Ο Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [Ιο 1, 14], τοῦτον καὶ ἐν σαρκὶ γενόμενον, ἐπιτινώσκομεν Θεόν. Τίς τοι γαροῦν οὕτως ἄφρων ἐστὶν ὡς λέγειν τῷ Κυρίῳ· Ἀπόστα ἀπὸ τοῦ σώματος, ἵνα σε προσκυνήσω;

[?] Contra Apollinarium [ca 380].

796 I. 1, n. 4. Ἀλλὰ λέγετε δτι ἄκτιστος γέγονε τῇ ἑνώσει τῇ ³⁸⁶ πρὸς τὸν ἄκτιστον. Ἐντεῦθεν δὲ ὑμῶν ἡ πλάνη δειχθήσεται αὐτέλεσκτος· ἡ τὰρ τῆς σαρκὸς ἔνωσις πρὸς τὴν τοῦ Λόγου θεότητα ἐκ μήτρας γέγονεν· ἐντεῦθεν τὰρ αὐτὴν ἀνεστήσατο δ Λόγος, ἐξ οὐρανῶν ἐπιδημήσας· οὐ προϋπάρξασαν τῆς τοῦ Λόγου ἐπιδημίας, ἡ τῆς θεοτόκου Μαρίας, μόνης ἐκ τοῦ Ἄδαμ ⁴³⁰ καταγομένης, καὶ ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἐκ τοῦ Δαβὶδ γενεαλογουμένης, σὺν τῷ Ἰωσὴφ τῷ μεμνηστευμένῳ αὐτήν, ὃντων ἑκατέρων εἰς σάρκα μίαν, καθὼς γέγραπται [Γν 2, 24], οὐ τῇ πρὸς ἀλλήλους συναφείᾳ, ἀλλὰ τῇ ἐξ ἑνὸς ὑπάρξει· δτι τὰρ ἀθιγεῖς διέμειναν, μεμαρτύρηται.

795 3. Itaque rem creatam non adoramus, absit. Ethniconum enim ³⁹⁵ et Arianorum est huiusmodi error. Sed rerum creatarum Dominum, ³⁹² carnem factum, Dei Verbum adoramus. Etsi enim ipsa caro seorsum spectata pars sit rerum creatarum, attamen Dei facta est corpus. Neque vero huiusmodi corpus a Verbo dividentes adoramus, neque, cum Verbum volumus adorare, ipsum a carne removemus, sed, ut superius diximus, haec *Verbum caro factum est* non ignorantes, idem Verbum in carne exsistens Deum agnoscamus. Quis ergo adeo demens sit, ut Domino dicat: Recede a corpore, ut te adorem?

796 1, 4. Sed dicitis increatum factum esse, quod unitum sit cum ³⁸⁶ increato. Hinc autem vestrum errorem sese falsi arguere ostendetur. Nam carnis cum Verbi divinitate coniunctio ex utero facta est, inde enim ipsi Verbum, cum e caelo advenisset, originem dedit, quippe quae non erat antequam Verbum adveniret aut ante ⁴³⁰ deiparam Mariam, cuius solius origo ex Adamo et genus ex Abraham et Davide ortum narratur, et una sponsi sui Ioseph, qui erant duo in carne una, sicut scriptum est, non mutua interesse copulatione, sed quod ex uno codemque originem ducerent; nam quod illibati remanserint, testatum est.

392 1, 12. Διὸ πλανῶνται καὶ οἱ λέγοντες ὅτι ἄλλος ἔστιν δ 797 παθῶν Γίος, καὶ ἄλλος δ μὴ παθῶν. Οὐ γὰρ ἔτερός ἔστι παρὰ τὸν Λόγον, δ τὸν θάνατον καὶ τὸ πάθος ἀναδεδεγμένος. . . .
 Καὶ κατὰ φύσιν Θεοῦ γέτονεν, ἵδια οὐχ δμοούσιος ούσα ἡ
 387 σὰρξ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος, ὡς συναῖδιος· ἀλλὰ ἵδια κατὰ φύσιν γενομένη, καὶ ἀδιαίρετος κατὰ ἔνωσιν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, καὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἀδάμ, ἐξ οὐ καὶ ἡμεῖς γεγεννήμεθα. Εἰ δὲ δμοούσιος τοῦ Λόγου ἡ σὰρξ καὶ συναῖδιος, ἐκ τούτου ἐρεῖτε καὶ τὰ πάντα κτίσματα συναῖδια τῷ τὰ πάντα κτίσαντι Θεῷ. Καὶ πῶς ἔτι Χριστιανοί, οἱ τοιαύταις συμπλεκόμενοι στρατταλιαῖς; Τὸ γὰρ δμοούσιον καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀνεπίδεκτον θανάτου, πρὸς τὸ δμοούσιον ἔνωσιν καθ' ὑπόστασιν οὐκ ἐπιδεχόμενόν ἔστιν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν· καθ' ὑπόστασιν δὲ τὴν ἴδιαν τελειότητα ἐκδεικνύμενον. “Ωστε τῇ νομιζομένῃ ὑμῶν εὐφήμῳ ἐφευρέσει, ἡ τὴν ἐκ τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου σάρκα ἀρνεῖσθε, ἡ τὴν θεότητα βλασφημεῖτε. Εἰ δὲ οὕτω καὶ τὸν Γίον δμολογεῖτε δμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύμα τῷ Ἀγιον, ὡς τὴν σάρκα τὴν παθοῦσαν, καὶ τί ἔτι ἡμᾶς μέμφεσθε, ὡς τετράδα ἀντὶ τριάδος λέγοντας, αὐτοὶ τετράδα ἀντὶ τριάδος καὶ ἀκοντες δμολογοῦντες, λέγοντες δμοουσίαν εἶναι τῇ τριάδι τὴν σάρκα;

399 1, 17. Φύσει οὖν καὶ οὐ θέσει τοῦ Κυρίου ἀνθρώπου γενο- 798 μένου, οὔτε κατὰ φύσιν, οὔτε κατὰ πρᾶξιν ἀνθυποφέρειν ὑμᾶς

392 1, 12. Quapropter errant qui dicunt alium esse qui passus est 797 Filium, et alium qui passus non est. Non enim alias est quam ipsum Verbum, quod passionem et mortem suscepit. . . . Caro secundum naturam propria Deo facta est; nec tamen consubstantialis est Verbi deitati, quasi illi coaeterna esset, sed propria illi secundum naturam facta et indivisibilis propter unionem, ex semine David, Abrahae et Adae, ex quo et nos progeniti sumus. Quodsi Verbo consubstantialis est caro et coaeterna, iam hinc dicetis omnes creaturas omnium creatori Deo coaeteras esse. At qui, quaeso, adhuc Christiani eritis qui talibus vos laqueis implicatis? Nam quod consubstantiale, impassibile et mortis incapax est, unionem cum consubstantiali non admittit secundum hypostasin, sed secundum naturam; porro secundum hypostasin propriam perfectionem exhibit. Itaque per religiosum, ut aestimatis, vestrum commentum aut carnei ex virgine deipara assumptam negatis, aut in deitatem blasphematis. Si autem eo modo filium necnon Spiritum Sanctum Patri consubstantialem confiteamini, quo carnem quae passa est, ecquid ergo nos adhuc accusatis, ut qui quaternitatem pro trinitate dicamus, cum ipsis quaternitatem pro trinitate vel inviti confiteamini, dum dicitis consubstantialem trinitati carnem esse?

399 1, 17. Cum igitur natura et non fictione Dominus homo factus sit, neque secundum naturam neque secundum operationem pec-

δυνατὸν τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῷ δημιουργῷ. . . . Ἡ δὲ τοῦ Λόγου σάρκωσις κατὰ φύσιν Θεοῦ γενομένη, ἀνεπίδεκτος γέγονε τῶν ἐν ἡμῖν ἐκ τῆς παλαιότητος ἔτι πολιτευομένων πραγμάτων· καὶ διὰ τοῦτο διδασκόμεθα ἀπεκδύσασθαι τὸν παλαιὸν καὶ ἐπενδύσασθαι τὸν νέον. Καὶ ἐν τούτῳ τὸ θαιμαστόν, δτὶ καὶ ἄνθρωπος γέγονεν δούλος Κύριος, καὶ χωρὶς ἀμαρτίας· δτὶ καινότης ὅλη γέγονεν, ἵνα ἐνδείξηται τὸ δυνατὸν αὐτοῦ. Καὶ δσα μὲν ⁴⁰¹ αὐτὸς συνέταξε θελήσας τῇ φύσει, εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο, δσα ⁴⁰² ἡθέλησε, τουτέστι γεννήσεως τῆς ἐκ γυναικός, αὐξήσεώς τε ἡλικίας, ἐτῶν ἀριθμήσεως, κόπου, καὶ πείνης, καὶ δίψης, καὶ ὑπνου, καὶ λύπης, καὶ θανάτου, καὶ ἀναστάσεως. Διὰ τοῦτο καὶ δπου διεφθάρη τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα, ἐκεῖ προϊέται Ἰησοῦς τὸ ἴδιον σῶμα· καὶ δπου κεκράτητο ἡ ψυχὴ ἡ ἀνθρωπίνη ἐν θανάτῳ, ἐκεῖ ἐπιδείκνυται δούλος Χριστὸς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἰδίαν οὖσαν, ἵνα καὶ παρῇ ὡς ἄνθρωπος δούλος ἀκράτητος ἐν θανάτῳ, καὶ λύσῃ τὴν κράτησιν τοῦ θανάτου, ὡς Θεός· ⁴¹⁴ ἵνα δπου ἐσπάρῃ ἡ φθορά, ἐκεῖ ἀνατείλῃ ἡ ἀφθαρσία· καὶ δπου ἐβασίλευσεν δούλος θανάτους ἐν μορφῇ ψυχῆς ἀνθρωπίνης, παρὼν δούλος ἀθανάτους ἐπιδείξηται τὴν ἀθανασίαν.

799 2, 5. Οὐ πάρχων πρὸ τῶν αἰώνων Λόγος Θεὸς ἐκ Ναζαρὲτ ³⁷⁷ ἀνθρωπὸς ὥφθη, γεννηθεὶς ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ Πνεύματος Ἅγιου ἐν Βηθλέέμ τῆς Ἰουδαίας, ἐκ σπέρματος Δαβὶδ καὶ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ Ἄδαμ, ὡς τέγραπται· πάντα λαβὼν ἐκ παρθένου, δσα ἀρχῆθεν δούλος εἰς σύστασιν ἀνθρώπου ἔπλασε καὶ ἐποίησε χωρὶς ἀμαρτίας· ὡς καὶ δούλος αὐτοῦ λέγει· ³⁹⁸

catum in creatorem referre potestis. . . . Verbi autem incarnatio secundum naturam Dei facta incapax fuit rerum quae in nobis ex vetustate adhuc gerebantur; quapropter docemur exuere veterem, et induere novum. Et res mira sane, quod Deus homo factus sit, et absque peccato, quodque omnia nova facta sint, ut hinc potestas eius explorata esset. Et quidem quaecumque ipse sua voluntate ⁴⁰¹ in natura ordinavit, ea, quantum voluit, in se suscepit, nativitatem ⁴⁰² ex muliere, augmentum staturalis, annorum numerum, laborem, esuriem et sitim, somnum, dolorem, mortem et resurrectionem. Ideoque ubi corruptum fuerat hominis corpus, eo Iesus corpus suum immittit; et ubi anima humana in morte detinebatur, ibi Christus animam humanam sibi propriam ostendit, ut tamquam homo adesset, qui in morte detineri non poterat, mortisque ⁴¹⁴ perium solveret, utpote Deus; ut, ubi seminata erat corruptio, illic oriretur incorruptio, et ubi regnaverat mors in forma animae humanae, ibi immortalis ille praesens immortalitatem exhiberet.

799 2, 5. Qui exsistit ante saecula Verbum Deus, ex Nazareth homo ³⁷⁷ visus est: natus ex Maria virgine et Spiritu Sancto, in Bethlehem ³⁹² Iudeae, ex semine David, Abrahae et Adae, uti scriptum est, omnia assumpsit ex virgine, quaecumque ab initio Deus ad constitutionem hominis efformavit et condidit, excepto peccato;

382 «Καθ' δμοιότητα κατὰ πάντα, χωρὶς ἀμαρτίας» [Hebr 4, 15], οὐ τῆς θεότητος μεταποίησιν ἐπιδειξάμενος, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπότητος καινοποίησιν ἐργασάμενος, κατὰ τὸ αὐτοῦ θέλημα· ὥστε εἶναι τὰ ἔθνη «σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα» τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ δ ἀπόστολος γράφει [Eph 3, 6]. ἵνα καὶ δ ἀνθρωπος ἡ Θεὸς ἀληθῶς, καὶ δ Θεὸς ἡ ἀνθρωπος ἀληθῶς, ἵνα ἡ καὶ ἀνθρωπος ἀληθῶς καὶ Θεὸς ἀληθῶς· οὐχὶ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν δῆτος, ὡς ὑμεῖς συκοφαντοῦντες λέγετε, διασύροντες τὸ τῶν Χριστιανῶν μυστήριον· ἀλλὰ Θεοῦ τοῦ μονογενοῦς εὔδοκήσαντος τῷ πληρώματι τῆς θεότητος αὐτοῦ τὴν τοῦ ἀρχετύπου πλάσιν ἀνθρώπου, καὶ ποίησιν καινήν, ἐκ μήτρας παρθένου 387 ἀναστήσασθαι ἔαυτῷ, φυσικῇ γεννήσει καὶ ἀλύτῳ ἐνώσει· ἵνα 413 τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων σωτηρίον πραγματείαν ποιήσηται, ἐν πάθει καὶ θανάτῳ καὶ ἀναστάσει τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων κατεργαζόμενος.

377 2, 16. Εἰρήκατε γὰρ δι τά σάρκα τὴν ἀνυπόστατον συγκεράσας 800
387 ἔαυτῷ δ Λόγος ἔδειξε τὸν δῆτας λογικὸν καὶ τέλειον ἀνθρώπον. Εἰ τοίνυν δ Λόγος ἀπεχώρησε τοῦ σώματος, καὶ οὕτως ἡ νέκρωσις γέγονε, κατὰ Θεοῦ ἴσχυσαν οἱ Ἰουδαῖοι, λύσαντες τὴν ἄλυτον σύγκρασιν. Οὕτε οὖν δ ἡμέτερος ἐκεὶ γέγονε θάνατος, εἰ Θεοῦ χωρισθέντος ἡ νέκρωσις τοῦ σώματος γέγονε. Πῶς δὲ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ χωρισθὲν ἐν ἀφθαρσίᾳ διέμεινεν; Ἔσται δὲ ἡ μὲν τρώσις τοῦ σώματος, τὸ δὲ πάθος τοῦ Λόγου. Διὰ τούτο γὰρ καὶ Θέὸν παθόντα λέγετε,

398 ut apostolus quoque ait: *Pro similitudine per omnia, praeter pecatūm*; nec divinitatis mutationem, sed humanitatis innovationem 415 arbitrio suo effecit, quo gentes Christo *concorporales et comparticipes* fierent, quemadmodum scribit apostolus; utque homo revera Deus, et Deus revera homo foret, essetque ille vere homo et vere Deus, non quod homo apud Deum esset, ut vos calumniantes Christianorumque mysterio obtrectantes dicitis, sed quod Deo unigenito placuerit plenitudine suae divinitatis archetypī hominis naturam, 387 novumque opificium, ex utero virginis in seipso per naturalem generationem et indissolubilem unionem restaurare; ut et pro 413 hominibus salutare negotium perficeret, inque passione, morte et resurrectione hominum redemptionem absolveret.

377 2, 16. Dixistis enim: Cum carnem non subsistentem sibi com- 800
387 miscuissest Verbum, vere rationalem et perfectum hominem exhibuisse. Si igitur Verbum excessit a corpore, atque ita mors obvenit, aduersus Deum Iudaci invaluerunt, cum indissolubilem commixtionem solverint. Nec igitur mors nostra illic locum habuit, si ex Dei separatione corporis extinctio obtigerit. Quomodo autem corpus ab incorruptibili Deo separatum in incorruptibilitate remanere potuit? Eo autem modo vulneratio quidem corporis, passio autem Verbi fuerit. Eadem enim de causa et Deum passum esse

άκολούθως ἔαυτοῖς φθεγγόμενοι, μᾶλλον δὲ συμφώνυς τοῖς Ἀρειανοῖς· τοῦτο γάρ ἐκεῖνοι δογματίζουσιν.

Fragmenta.

- 801 *Probabiliter ex libris contra Novatianos.* "Ωσπερ ἀνθρωπος ⁵³⁶ ὑπὸ ἀνθρώπου ἱερέως βαπτιζομένου φωτίζεται τῇ τοῦ Ἅγιου ⁵⁴⁵ Πνεύματος χάριτι, οὕτως καὶ ὁ ἔξομολογούμενος ἐν μετανοίᾳ διὰ τοῦ ἱερέως λαμβάνει τὴν ἄφεσιν χάριτι Χριστοῦ.
- 802 *Fragm. apud Eutychium.* Τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, ἐν τῷ εἰς ⁴⁹³ τοὺς βαπτιζομένους λόγῳ. «Ὥψει τοὺς λευίτας φέροντας ἄρτους, καὶ ποτήριον οἶνου, καὶ τιθέντας ἐπὶ τὴν τράπεζαν· καὶ δσον οὕπω ἰκεσίαι καὶ δεήσεις γίνονται, ψιλός ἐστιν δὲ ἄρτος καὶ τὸ ⁴⁹⁷ ποτήριον· ἐπὰν δὲ ἐπιτελεσθῶσιν αἱ μεγάλαι καὶ θαυμασταὶ εὐχαὶ, τότε γίνεται δὲ ἄρτος σῶμα, καὶ τὸ ποτήριον αἷμα τοῦ ⁴⁸⁹ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.» Καὶ πάλιν· «Ἐλθωμεν ἐπὶ τὴν τελείωσιν τῶν μυστηρίων· οὗτος δὲ ἄρτος καὶ τοῦτο τὸ ποτήριον, δσον οὕπω εὐχαὶ καὶ ἰκεσίαι τεγόνασι, ψιλά εἰσιν· ἐπὰν δὲ αἱ μεγάλαι εὐχαὶ καὶ αἱ ἄγιαι ἰκεσίαι ἀναπεμφθῶσι, καταβαίνει δὲ Λόγος εἰς τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον, καὶ γίνεται αὐτοῦ σῶμα.»
- 803 *Fragm. in Matthaeum.* Οἱ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ⁵²⁴ ἥγουν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα, βλασφημήσαντες καὶ λέγοντες δτι «Ἐν Βεελζεβοὺλ ἀρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια» [Lc 11, 15], οὐκ ἀφίενται οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰώνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐπισημειώσασθαι δὲ χρή, δτι οὐκ εἴπεν

ex consequenti loquentes asseveratis, quin et cum Arianis id ipsum docentibus consentitis.

- 801 *Quemadmodum homo a sacerdote baptizatus Spiritus Sancti ⁵³⁶ gratia illuminatur, ita qui confitetur in paenitentia per sacerdotem ⁵⁴⁵ Christi gratia remissionem accipit.*
- 802 *Magni Athanassi ex sermone ad baptizatos.* «Videbis levitas panes ⁴⁹³ vinique calicem frentes mensaeque imponentes. Et quamdiu quidem preces et invocationes nondum sunt peractae, nihil aliud nisi panis ⁴⁹⁷ calixque est. Postquam autem peractae fuerint magnae miraeque preces, tunc panis fit corpus, calix autem Domini nostri Iesu Christi ⁴⁸⁹ sanguis.» Et rursus: «Veniamus ad mysteriorum perfectionem. Hic panis et hic calix ante preces et supplicationes nihil ultra naturam propriam habent; ubi autem magnae preces sanctaeque supplications edictae fuerint, descendit Verbum in paneim et calicem, et fit corpus eius.»

- 803 *Qui in Spiritum Sanctum sive in Christi deitatem blasphemaverunt dicentes: In Beelzebub, principe daemoniorum, eicit daemonia, iis sanc non remittetur, neque in hoc saeculo neque in futuro. Observandum porro est non dixisse Christum blasphemanti* ⁵²⁴

801. MG 26, 1316.

802. MG 26, 1325; 86, 2401.

803. MG 27, 1385.

ὅς Χριστός, τῷ βλασφημήσαντὶ καὶ μεταγοήσαντὶ οὐκ ἀφεθήσεται, ἀλλὰ τῷ βλασφημοῦντὶ εἴτ' οὖν ἐπιμένοντι τῇ βλασφημίᾳ. Ἡ.
522 γάρ ἀξιόλογος μετάνοια πάντα λύει τὰ ἀμαρτήματα.

569 (?) *Fragmentum in Ps. 50, 7.* «'Ιδοὺ γάρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, 804
καὶ ἐν ἀμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μῆτηρ μου.» Ἐπειδὴ δὲ προ-
ηγούμενος σκοπὸς τοῦ Θεοῦ ἦν τοῦ μὴ διὰ γάμου γενέσθαι
ἡμᾶς καὶ φθορᾶς, ἡ δὲ παράβασις τῆς ἐντολῆς τὸν γάμον εἰσ-
ῆγατε διὰ τὸ ἀνομῆσαι τὸν Ἀδάμ, τουτέστιν ἀθετῆσαι τὸν ἐκ
302 Θεοῦ δοθέντα αὐτῷ νόμον. Πάντες οὖν οἱ ἐξ Ἀδάμ γενό-
μενοι ἐν ἀνομίαις συλλαμβάνονται ὑποπίπτοντες τῇ τοῦ προ-
πάτορος καταδίκῃ. Τὸ δέ· «Καὶ ἐν ἀμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ
μῆτηρ μου», σημαίνει ὅτι ἡ Εὔα, ἀπάντων ἡμῶν ἡ μῆτηρ,
πρώτη ἐκίσσησε τὴν ἀμαρτίαν, ὥσπερ δργῶσα τὴν ἡδονήν.

S. CAESARIUS NAZIANZENUS, † 368/9.

Dialogi.

224 Dial. 2, Resp. ad interrog. 102. 'Ο ἀνθρωπος ὅργανον 805
τεννᾷ, τὴν δὲ ψυχὴν τὸ θεῖον ἐνίησιν. Οὐδέπω γάρ τῇ γραφῇ
εἴρηται· Ἐξαγαγέτω ἡ ψυχὴν ζῶσαν· οὐδὲ' ὅτι συλλαβοῦσα
Εὔα ἡ Σάρρα ἡ Ἐλισάβετ ἐξῆγατε ψυχὴν, ἀλλ' ὅτι ἐγέννησε
παιδίον.

486 3, 169. 'Ο αὐτὸς δὲ ἄγιος Λόγος καθ' ἡμᾶς γενόμενος, καὶ 806
συμβιωτεύων ἡμῖν, ᾧν δπερ ἦν, καὶ δρώμενος δπερ οὐκ ἦν,
φησὶ τῷ θιάσῳ τῶν ἀποστόλων, ἀρτον ἐπιδιαιρῶν· «Λάβετε,

ac postea paenitenti remissionem dandam non esse, sed blas-
phemanti et in blasphemia perseveranti; siquidem condigna paeni-
tentia peccata omnia eluit.

569 *Ecce enim in iniuritatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea.* 804
Quoniam prior Dei scopus erat, ut non per matri-
monium et corruptionem nasceremur, sed transgressio mandati
nuptias induxit ob Adami iniuriam, id est, quod datam sibi a
302 Deo legem vilipendisset. Omnes itaque qui ex Adamo oriuntur
in iniuritatibus concipiuntur, proavi sui damnatione collapsi. Illud
autem: *Et in peccatis concepit me mater mea*, significat Eam
omnium nostrum matrem, ceu voluptate turgentem, concepisse
peccatum.

224 2, 102. Ήσυχον organum generat, animam autem immittit Deus. 805
Nusquam enim in scriptura dictum est: Producat mulier animam
viventem; neque quod Eva concipiens aut Sara aut Elisabeth pro-
duxerit animam, sed quod genuerit infantem puerum.

486 3, 169. Idem sanctum Verbum nostri simile factum est, et 806
vitam inter nos agens, cum esset quod erat et cerneretur quod
non erat, inquit ad sacrum apostolorum coetum, panem distribuens:

φάγετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἔστι τὸ σῶμά μου» [Mt 26, 26], μήπω τυθεὶς τῇ σαρκὶ· καὶ «Λάβετε, πίετε, τοῦτό ἔστι τὸ αἷμά μου» [ib. 27 sq], μήπω τρωθεὶς ἐπὶ σταυρῷ δόρει τὴν πλευράν. Καὶ δρῶμεν τὸν ἄγιον ἑκεῖνον ἄρτον τήμερον ἐν τῷ 512 ἀναιμάκτῳ θυσιαστηρίῳ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς θείας καὶ μιστικῆς τελετῆς, ἐπὶ τῆς ἀχράντου προτιθέμενον τραπέζης, μὴ ἐοικότα δὲ τῇ εἰκόνι τοῦ σωτηρίου σώματος τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου....
Ἐστι τὸ μὲν ὅρθιον, διηρθρωμένον, πορευτικόν, δραστικόν, τὸ 499 δὲ περιφερές, ἀνάρθρωτον, ἄψυχον, ἀναιμον, ἀκίνητον, οὐθ' ἔτέρῳ ἐοικός, οὐ τῷ δρωμένῳ τοῦ ἀοράτου θεότητι· πιστεύομεν δὲ ὅμως τῇ θεηγορίᾳ, καὶ οὐχ ὡς ὅμοιον ἦ Ισον, ἀλλὰ κυρίως καὶ ἀραρότως αὐτὸν ὑπάρχειν τὸ θεῖον σῶμα, τὸ ἐπὶ τῆς θείας τραπέζης ἱερουργούμενον, καὶ τῷ θιάσῳ πάντῃ ἀτμήτως διαι- 492 ρούμενον καὶ ἀλήκτως μετεχόμενον.

S. CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS, ca 313—386.

Catecheses, 348.

807 *Monitum post Procatechesin.* Τὰς τῶν φωτιζομένων κατη- 457 χήσεις ταύτας, τοῖς μὲν τῷ βαπτίσματι προσερχομένοις, καὶ τοῖς τὸ λουτρὸν ἔχουσιν ἥδη πιστοῖς, εἰς ἀνάγνωσιν παρ- εχόμενος, μὴ δὸς τὸ σύνολον μήτε κατηχουμένοις, μήτε ἄλλοις τισὶ τοῖς μὴ οὖσι χριστιανοῖς· ἐπεὶ τῷ Κυρίῳ λόγον δώσεις. Καὶ ἐὰν ποιῆσι ἀντίγραφον, ὡς ἐπὶ Κυρίου ταῦτα πρόγραψον.

Accipite, comedite de hoc omnes, hoc est corpus meum, nondum immolatum carpe; et: Accipite, bibite, hic est sanguis meus, nondum vulneratum in cruce per lanceam in latere. Et videmus 512 sanctum illum panem hodie in ara incruenta tempore divini et mystici officii, in impolluta propositum mensa, non tamen similem imaginis salutiferi corporis Dei et Verbi. . . . Est hoc quidem erectum, 490 artibus compositum, incedendi vim habens et agendi; illud autem rotundum, non articulatum, inanimatum, exsangue, immobile, neque alteri simile, non ei qui cernitur et invisibilis est divinitate. Credimus nihilominus secundum sermonem divinum, etiamsi non sit simile vel aequale, proprie tamen et convenienter id esse corpus divinum, quod in divina mensa sancte consecratur, et universo coetu sacro absque sectione dividitur et absque defectu parti- 492 cipatur.

807 *Monitum post Procatechesin.* Catecheses istas illuminandorum 457 his quidem qui accedunt ad baptismum et fidelibus qui lavacrum iam suscepere legendas exhibeas; catechumenis vero et aliis quibuslibet qui christiani non sint prorsus ne dederis; alioqui redditurus es Domino rationem. Harum autem exemplar si transcribas, id quasi in conspectu Domini facias velim.

340 Cat. 1, c. 3. "Ωσπερ γὰρ οἱ μέλλοντες στρατεύειν ἐρευνῶσι 808 τὰς ἡλικίας καὶ τὰ σώματα τῶν στρατευομένων, οὕτω καὶ ὁ Κύριος στρατολογῶν τὰς ψυχὰς ἐρευνᾷ τὰς προαιρέσεις· καν μὲν ὑπόκρισιν ἔχῃ τις κρυπτομένην, ἀπέβαλε τὸν ἀνθρωπὸν ὃς τῆς ἀληθοῦς στρατείας ἀνεπιτήδειον· εἰ δὲ ἄξιον καταλάβῃ, τούτῳ δίδωσιν ἐτοίμως τὴν χάριν. Οὐ δίδωσι τὰ ἄγια τοῖς 445 κυσίν, ἀλλ' ὅπου βλέπει τὴν ἀγαθὴν συνείδησιν, ἐκεῖ τὴν σωτηριώδη δίδωσι σφραγίδα, τὴν θαυμασίαν, ἣν τρέμουσι δαί- 314 μονες καὶ τινῶσκουσιν ἄγγελοι. . . . "Ωσπερ γὰρ κάλαμος γρα- φικὸς ἢ καὶ βέλος χρείαν ἔχει τοῦ συνεργοῦντος, οὕτω καὶ ἡ χάρις χρείαν ἔχει τῶν πιστεύοντων. 4. . . Θεοῦ τὸ χαρίσασθαι, σὸν δὲ τὸ λαβεῖν καὶ διατηρῆσαι. Μή διὰ τὸ δωρεάν δίδοσθαι τὴν χάριν καταφρόνει· ἀλλὰ λαβὼν συντήρησον εὐλαβῶς.

443 1, 5. Καθάρισόν σου τὸ ἄγγος, ἵνα πλείονα δέξῃ τὴν χάριν. 809 'Η μὲν γὰρ ἄφεσις τῶν ἀμαρτιῶν ἐξ ἴσου δίδοται τοῖς πᾶσιν· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἅγίου κοινωνία, κατὰ ἀναλογίαν δε- δώρηται τῆς ἑκάστου πίστεως. Ἐὰν δλίγα κάμης, ὀλίγα λαμ- βάνεις· ἐὰν δὲ ἐργάσῃ πολλά, πολὺς δὲ μισθός.

522 2, 19. Φιλάνθρωπος δὲ Κύριος, καὶ ταχὺς εἰς συγχώρησιν, 810 βραδὺς δὲ εἰς τιμωρίαν. Μηδεὶς οὖν ἀπελπίσῃ τῆς ἑαυτοῦ 54 σωτηρίας. Πέτρος δὲ κορυφαιότατος καὶ πρωτοστάτης τῶν ἀπο- στόλων, ἐπὶ παιδισκαρίου ἥρνήσατο τρὶς τὸν Κύριον· ἀλλὰ μεταμεληθεὶς ἔκλαυσε πικρῶς [Mt 26, 75]· τὸ δὲ κλαῦσαι τὴν

340 1, 3. Ut enim ii, qui milites conscripturi sunt, ad legendorum 808 aetates et corpora explorant, ita Dominus delectum faciens ani- marum voluntates inquirit; et si quis hypocrisim abditam gerat, hunc veluti ad veram militiam ineptum reicit; si vero dignum deprehenderit, huic promptissime defert gratiam. Non dat sancta 445 canibus, sed ubi probam conscientiam videt, illic salutare et ad- mirabile sigillum confert, quod contremiscunt daemones et agno- 314 scunt angeli. . . . Ut enim calamo scriptorio vel telo necessaria utentis opera est, ita et gratia credentibus opus habet. 4. . . Dei est gratiam conferre, tuum vero accipere et custodire. Non ideo spernas gratiam quia gratis datur; sed religiose potius, cum ac- ceperis, custodito.

443 1, 5. Munda vas tuum, ut gratiam capias abundantiorem; re- 809 missio enim peccatorum ex aequo datur omnibus, communicatio vero Spiritus Sancti secundum proportionem uniuscuiusque fidei conceditur. Si parum laboraveris, parum accipies; si vero multa operatus fueris, multa erit merces.

522 2, 19. Benignus est Dominus et ad condonandum promptus, 810 tardus autem ad ulciscendum. Nemo igitur suam ipsius salutem 54 desperet. Petrus apostolorum summus et princeps coram vili an- cillula ter Dominum negavit, sed paenitidine tactus flevit amare;

808. MG 33, 372; R 1, 30.
810. MG 33, 408; R 1, 62.

809. MG 33, 377; R 1, 34.

μετάνοιαν τὴν ἐγκάρδιον παρίστησι· καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἔλαβε τὴν ἄφεσιν ἐπὶ τῇ ἀρνήσει, ἀλλὰ τὰρ καὶ τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα ἔσχεν ἀναφαίρετον.

811 3, 10. Εἴ τις μὴ λάβῃ τὸ βάπτισμα, σωτηρίαν οὐκ ἔχει,⁴⁷⁰ πλὴν μόνων μαρτύρων, οἵ καὶ χωρὶς τοῦ ὑδατος λαμβάνουσι⁴⁷² τὴν βασιλείαν.

812 3, 12. Κατέρχῃ μὲν τὰρ εἰς τὸ ὕδωρ φορῶν τὰς ἀμαρτίας⁴⁶³ ἀλλ’ ἡ τῆς χάριτος ἐπίκλησις σφραγίσασα τὴν ψυχὴν οὐ συγχωρεῖ λοιπὸν ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ καταποθῆναι δράκοντος· νεκρὸς ἐν ἀμαρτίαις καταβάς, ἀναβαίνεις⁴⁷⁵ ζωοποιηθεὶς ἐν δικαιοσύνῃ.

813 3, 14. Ἐὰν καὶ αὐτὸς ἔχης ἀνυπόκριτον εὐλάβειαν, κατέρχεται³⁵⁷ καὶ ἐπὶ σὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον, καὶ φωνὴ σοι πατρικὴ³⁵⁹ ἀνωθεν ἐπηχεῖ· οὐκ «οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου» [Mt 3, 17], ἀλλ’ οὗτος νῦν γέγονεν υἱός μου. Ἐπ’ ἐκείνου τὰρ μόνου τὸ «ἐστίν»,¹⁵⁷ ἐπειδὴ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]. ἐπ’ ἐκείνου τὸ «ἐστίν»,¹⁵⁷ ἐπειδὴ πάντοτε ἐστιν Υἱὸς Θεοῦ· ἐπὶ δὲ σοῦ τὸ ,νῦν γέγονεν’,¹⁵⁷ ἐπειδὴ οὐ κατὰ φύσιν ἔχεις, ἀλλὰ κατὰ θέσιν τὴν υἱοθεσίαν³⁵³ λαμβάνεις.

814 4, 4. Πρῶτον τοίνυν ὑμῶν τῇ ψυχῇ τεθεμειώσθω δόγμα¹⁰³ τὸ περὶ Θεοῦ· δτι ὁ Θεὸς εἰς ἐστι μόνος, ἀγέννητος, ἀναρχος,¹⁰¹ ἀτρεπτος, ἀναλλοίωτος· οὐχ ὑφ’ ἐτέρου γεγενημένος, οὐχ¹⁰¹ ἐτερον ἔχων τῆς Ζωῆς διάδοχον· καὶ οὔτε ἐν χρόνῳ τοῦ Ζῆν¹⁵¹ ἀρξάμενος, οὔτε ποτὲ τελευτῶν· καὶ δτι αὐτός ἐστιν ἀγαθὸς

qui fletus intimam et ex corde paenitentiam declarat, atque idcirco non solum negationis huius veniam accepit, verum etiam apostolicam dignitatem sibi conservatam retinuit.

811 3, 10. Si quis baptismus non recipiat, salutem non habet, solis⁴⁷⁰ martyribus exceptis, qui etiam sine aqua regnum recipiunt.⁴⁷²

812 3, 12. Descendis quidem in aquam ferens peccata, sed gratiae⁴⁶³ invocatio animam obsignans non te permittit ab immani sorberi dracone; qui mortuus in peccatis descendisti, ascendis vivificatus⁴⁷⁵ in iustitia.

813 3, 14. Si et tu habeas sinceram pietatem, descendit et in te³⁵⁷ Spiritus Sanctus, et vox paterna tibi desuper resonat: non, *hic est*³⁵⁹ *Filius meus*, sed: hic nunc factus est filius meus. Illi enim soli¹⁵⁷ convenit est, quoniam *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*; illi convenit est, quoniam semper est Filius Dei, tibi autem ,nunc factus est', quoniam non per³⁵³ naturam habes sed per adoptionem appellationem filii accipis.

814 4, 4. Primum igitur in anima vestra stabiliatur dogma de Deo:¹⁰³ quod Deus unus est solus, ingenitus, absque initio, immobilis, immutabilis, nec ab altero genitus, nec alterum habens vitae succ¹⁵¹ cessorem, et nec in tempore vivere incipiens, nec umquam desinens;¹⁰²

811. MG 33, 440; R 1, 76.

813. MG 33, 444; R 1, 82.

812. MG 33, 441; R 1, 80.

814. MG 33, 457; R 1, 92.

καὶ δίκαιος· ἵνα ἔάν ποτε ἀκούσης λέγοντος αἱρετικοῦ ἄλλον εἶναι τὸν δίκαιον καὶ ἄλλον τὸν ἀγαθόν, εὐθὺς ὑπομνησθεῖς 188 γνῶς τὸ τῆς αἱρέσεως ἰοβόλον. . . . Εἰς οὖν ἐστι Θεὸς μόνος, δοκιμάζων καὶ σωμάτων ποιητής. Εἰς ἐστιν δὲ δημιουργὸς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἀγγέλων τε καὶ ἀρχαγγέλων ποιητής. Ὁ πολλῶν μὲν δημιουργός, ἐνὸς δὲ μόνου Πατὴρ πρὸ αἰώνων, 181 ἐνὸς μόνου τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ ἐποίησε πάντα, τὰ δρατὰ καὶ τὰ ἀδόρατα.

100 4, 5. Οὗτος ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐ 815 περιγέγραπται ἐν τινὶ τόπῳ, οὐδὲ ἐστι μικρότερος οὐρανοῦ. . . .

118 Προγνώστης ἐστὶ τῶν μελλόντων, καὶ πάντων δυνατώτερος· 104 εἰδὼς ἀπαντα, καὶ ποιῶν ὡς βιούλεται· οὐχ ὑποκείμενος πραγμάτων ἀκολουθίαις, οὐδὲ γενέσει, οὐδὲ τύχῃ, οὕθ' είμαρμένη·

99 ἐν πᾶσι τέλειος, καὶ πᾶσαν ἀρετῆς ἴδεαν ἐν ἴσω κεκτημένος·

101 οὔτε μειούμενος, οὔτε αὔξων, ἀλλὰ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτης· τως ἔχων· ἡτοιμακῶς κόλασιν τοῖς ἀμαρτωλοῖς καὶ στέφανον τοῖς δικαίοις.

153 4, 7. Πίστευε δὲ καὶ εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἔνα καὶ 816 μόνον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· τὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ Θεὸν γεννηθέντα, τὸν ἐκ Ζωῆς Ζωὴν γεννηθέντα, τὸν ἐκ φωτὸς φῶς γεννηθέντα, τὸν δύοιον κατὰ πάντα τῷ γεννήσαντι· τὸν 157 οὐκ ἐν χρόνοις τὸ εἶναι κτησάμενον, ἀλλὰ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων αἰδίως καὶ ἀκαταλήπτως ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννημένον·

et quod ille est bonus et iustus, ita ut, si umquam audias haereticum dicentem quod alius est iustus et alius est bonus, statim 188 admonitus agnoscas haereseos iaculum. . . . Unus igitur est Deus solus, et animarum et corporum factor; unus est creator caeli et terrae, angelorumque et archangelorum factor. Multarum quidem rerum creator, unius autem solius Pater ante saecula, unius solius 181 unigeniti Filii sui Domini nostri Iesu Christi, per quem fecit omnia, visibilia et invisibilia.

100 4, 5. Hic Pater Domini nostri Iesu Christi non circumscribitur 815 in ullo loco neque est minor caelo. . . . Futurorum praescius est 118 et omnibus potentior; omnia sciens et faciens prout vult; non subiectus rerum seriebus, neque origini, neque fortunae, neque 104 fato; in omnibus perfectus, et omnem virtutis speciem aequaliter 99 possidens; qui nec minuitur nec augetur, sed semper eundem et 101 eodem modo se habet; qui praeparavit poenam peccatoribus et coronam iustis.

153 4, 7. Crede etiam in Filium Dei, unum et solum, Dominum 816 nostrum Iesum Christum, ex Deo Deum genitum, ex vita vitam genitum, ex lumine lumen genitum, similem in omnibus genitori; 157 qui non in temporibus exsistentiam accepit, sed ante omnia saecula 150 sempiterne et incomprehensibiliter ex Patre genitum; sapientiam 162

τὴν σοφίαν Θεοῦ καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν δικαιοσύνην τὴν ¹⁶² ἐνυπόστατον· τὸν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων καθεζόμενον.

817 4, 9. Πίστευε δὲ ὅτι οὗτος δοκήσει καὶ φαντασίᾳ τῆς ἐνανθρωπήσεως γενομένης, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ· οὐδὲ ὥσπερ διὰ σωλήνος διελθὼν τῆς παρθένου, ἀλλὰ σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῆς ἀληθῶς· φαγὼν ὡς ἡμεῖς ἀληθῶς, καὶ πιὼν ὡς ἡμεῖς ἀληθῶς. Εἰ γὰρ φάντασμα ἦν ἡ ἐνανθρωπησίς, ³⁸⁰ φάντασμα καὶ ἡ σωτηρία. Διπλοῦς ἦν δοκήσεις ³⁹⁰ μὲν τὸ φαινόμενον, Θεὸς δὲ τὸ μὴ φαινόμενον· ἐσθίων μὲν ⁴⁰¹ ὡς ἀνθρωπὸς ἀληθῶς ὡς ἡμεῖς (εἶχε γὰρ τῆς σαρκὸς τὸ δομοιοπαθὲς ὡς ἡμεῖς), τρέφων δὲ ἐκ πέντε ἄρτων τοὺς πεντακισχιλίους ὡς Θεός [cf. Mt 14, 17 sqq].

818 4, 11. Κατῆλθεν εἰς τὰ καταχθόνια [δοκῆσεις], ἵνα κάκειθεν ⁴²⁶ λυτρώσηται τοὺς δικαίους. Ἐβούλου γάρ, εἰπέ μοι, τοὺς μὲν ζῶντας ἀπολαύσαι τῆς χάριτος, καὶ ταῦτα τῶν πλείστων οὐχ δσίων δύντων· τοὺς δὲ ἀπὸ Ἄδαμ πολυχρονίας ἀποκεκλεισμένους μὴ τυχεῖν τῆς ἐλευθερίας λοιπόν; Ἡσαΐας δοκῆσεις προφήτης τοσαῦτα περὶ αὐτοῦ μεγαλοφύνως ἐκήρυξεν· οὐκ ἥθελες ἵνα βασιλεὺς κατελθὼν λυτρώσηται τὸν κήρυκα;

Dei et potentiam et iustitiam subsistente; in dextera Patris ante omnia saecula sedentem.

817 4, 9. Crede quod hic unigenitus Filius Dei propter peccata ³⁷⁶ nostra de caelis ad terram descendit, assumpta humanitate ista, ³⁷⁷ iisdem quibus subicimur affectibus obnoxia; natusque est ex sancta virgine et Sancto Spiritu; facta, non secundum opinionem ac fictam speciem, sed secundum veritatem, inhumanatione. Neque per virginem uti per canalem traeiectus, sed ex ea vere incarnatus; manducans uti nos vere et vere uti nos bibens. Si enim humanae ³⁸⁰ naturae assumptio phantasma fuit, phantasma itidem fuerit salus. Duplex erat Christus: homo quidem quantum ad id quod videbatur, ³⁹⁰ Deus vero quantum ad illud quod latebat; ut homo manducans ⁴⁰¹ vere sicut et nos (similes enim nobis corporis affectiones habebat), sed ut Deus hominum quinque milia ex quinque panibus nutriens.

818 4, 11. Descendit ad subterranea [Christus], ut illinc iustos re-⁴²⁶ dimeret. Vellesne enim, quaeso te, vivos quidem gratia frui, idque cum plurimi ex his sancti non sint; eos vero, qui ab Adamo usque longinquum tempore conclusi fuerant, libertatem tandem non consequi? Isaias propheta tam multa de ipso excelsa voce praedicavit: non velles ut rex descendens suum praecōnēm liberaret?

817. MG 38, 465; R 1, 98.

818. MG 33, 469; R 1, 100.

73 4, 35¹. Τούτων [τῶν γραφῶν] τὰς εἴκοσι δύο βίβλους ἀνα-819 γίνωσκε, πρὸς δὲ τὰ ἀπόκρυφα μηδὲν ἔχει κοινόν. Ταύτας μόνας μελέτα σπουδαίως, ἀς καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ μετὰ παρρησίας ἀνατινώσκομεν. Πολύ σου φρονιμώτεροι καὶ εὐλαβέστεροι ἡσαν οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίσκοποι, οἱ τῆς ἐκκλησίας προ-74 στάται, οἱ ταύτας παραδόντες. [Παλαιὰ διαθήκη· τοῦ νόμου αἱ Μωσέως πέντε βίβλοι (Γέν., Ἐξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.), Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ, Κριτ. μετὰ τῆς Ρούθ· ἱστορικὰ βιβλία· α' καὶ β' Βασιλ. μία βίβλος, μία δὲ γ' καὶ δ', α' καὶ β' Παραλ. μία βίβλος, α' καὶ β' Ἐσδρ. μία, Ἐσθ· στιχηρὰ πέντε· Ἰώβ, Ψαλμ., Παροιμ., Ἐκκλ., Ἀισμα ἄσμ· προφητικὰ πέντε· ιβ' προφητῶν μία βίβλος, Ἡσ., Ἱερ. μετὰ Βαρούχ καὶ Θρήνων καὶ Ἐπιστολῆς, 75 Ἱεζ., Δαν. — Καινὴ διαθήκη· δ' Εὐαγγ., Πράξ., ζ' καθολικὰς Ἐπιστολάς· Ἰακ., Πέτρ., Ἰω., Ἰούδ· Παύλου ιδ' Ἐπιστολάς.]

248 5, 10. Τὸ γὰρ τῆς πίστεως ὄνομα ἐν μὲν ἔστι κατὰ τὴν 820 προσηγορίαν, διχῇ δὲ διαιρεῖται. Ἐστὶ μὲν γὰρ ἐν εἶδος τῆς πίστεως, τὸ δογματικὸν συγκατάθεσιν τῆς ψυχῆς ἔχον περὶ τοῦδέ τινος· καὶ ὥφελει τὴν ψυχήν, καθώς φησιν ὁ Κύριος· «Οἱ ἀκούων μου τὰ δῆματα, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται» [Ιο 5, 24]. . . .

252 11. Δεύτερον δέ ἔστιν εἶδος πίστεως, τὸ ἐν χάριτος μέρει παρὰ τοῦ Χριστοῦ δωρούμενον. «Ωι μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἀλλω δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἐτέρω δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἀλλω

73 4, 35. Harum [scripturarum] lege libros XXII, nihilque cum apo-819 cryphis habeto commune. Eos solos studiose meditare et versa, quos etiam in ecclesia cum certa fiducia legimus; multo prudentiores et religiosiores te erant apostoli et veteres episcopi, ecclesiae rec-74 tores, qui eos tradidere. [Vetus testamentum: legis libri V (Gen., Ex., Lev., Num., Deut.), Iesu Nave, Iud. cum Ruth; historici: Regnorum libri IV in duobus, Paral. II in uno, Esdr. II in uno, Esth.; poetici V: Iob, Ps., Prov., Eccl., Cant. cant.; propheticci V: Prophetarum XII lib. I, Is., Ier. cum Baruch et Lamentationibus 75 et Epistula, Ez., Dan. — Novum testamentum: Evangelia IV, Act., Epistulae catholicae VII: Iac., Pet., Io. et Iud.; Epistulae Pauli XIV.]

248 5, 10. Fidei nomen appellatione unum est, bifariam vero di-820 videntur. Est enim unum genus fidei dogmaticum, quod assensionem animae de re quadam includit; et animae utilis est, sicut ait Dominus: *Qui audit verba mea, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam, et in iudicium non venit.* . . . 11. Alterum vero genus est fidei, quod tamquam gratia quaedam a Christo donatur. *Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eumdem Spiritum; alteri vero fides in eodem Spiritu,*

¹ Vide not. 1, p. 177.

819. MG 33, 497; R 1, 128.

820. MG 33, 517; R 1, 146.

δὲ χαρίσματα ἰαμάτων» [1 Cor 12, 8 sq]. Αὕτη τοίνυν ἡ κατὰ χάριν δωρουμένη πίστις ἐκ τοῦ Πνεύματος, οὐδογματικὴ μόνον ἔστιν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὲρ ἀνθρωπὸν ἐνεργητικῆς. «Ος γὰρ ἀν ἔχῃ τὴν πίστιν ταύτην, ἐρεῖ τῷ ὅρει τούτῳ· Μετάβα ἐντεῦθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται [cf. Mt 17, 20]. «Οταν γάρ κατὰ πίστιν εἴπῃ τόδε τις, πιστεύων ὅτι γίνεται, καὶ μὴ διακριθῆ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τότε λαμβάνει τὴν χάριν.

821 6, 2. Λέγομεν γὰρ οὐχ ὅσα δεῖ περὶ Θεοῦ (μόνω γὰρ ¹⁰⁹ αὐτῷ ταῦτα γνώριμα), ἀλλ’ ὅσα κεχώρηκεν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ¹¹⁰ καὶ ὅσα ἡ ἡμετέρα ἀσθένεια βαστάσαι δύναται. Οὐ γὰρ τὸ τί ἔστι Θεὸς ἐξηγούμεθα· ἀλλ’ ὅτι τὸ ἀκριβὲς περὶ αὐτοῦ οὐκ οἴδαμεν, μετ’ εὐγνωμοσύνης διμολογοῦμεν· ἐν τοῖς γὰρ περὶ Θεοῦ μεγάλῃ γνώσις τὸ τὴν ἀγνώσιαν διμολογεῖν.

822 6, 6. Τί οὖν; ἐρεῖ τις· οὐ γέραπται ὅτι «οἱ ἄγγελοι τῶν ¹⁰⁷ μικρῶν βλέπουσιν διὰ παντὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς» [Mt 18, 10]; Ἀλλὰ βλέπουσιν οἱ ἄγγελοι οὐ καθώς ἔστιν ὁ Θεός, ἀλλὰ καθόσον καὶ αὐτοὶ χωροῦσιν. Αὐτὸς γάρ ἔστιν Ἰησοῦς ὁ λέγων· «Οὐχ ὅπε τὸν Πατέρα ἐώρακε τις, εἰ μὴ ὁ ὥν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἐώρακε τὸν Πατέρα» [Io 6, 46]. Βλέπουσιν οὖν οἱ ἄγγελοι καθ’ ὁ χωροῦσι, καὶ ἀρχάγγελοι καθ’ ²⁰⁵ δ δύνανται· θρόνοι δὲ καὶ κυριότητες μειζόνως μὲν παρὰ τοὺς πρώτους, ἔλαττον δὲ τῆς ἀξίας· μόνον δὲ βλέπειν δύναται ὡς χρή, ἀμα τῷ Υἱῷ, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον.

alteri vero curationum dona. Haec igitur secundum gratiam a Spiritu collata fides non solum dogmatica est, verum etiam rerum humanas vires excedentium effectrix. Qui enim habuerit fidem hanc, dicet monti huic: Transi hinc illuc; et transibit. Quando enim per fidem hoc ipsum dixerit quispiam, credens ita futurum, nec haesitaverit in corde suo, tunc illam accipit gratiam.

821 6, 2. Dicimus enim non quantum oportet de Deo (soli enim ¹⁰⁹ ipsi haec sunt nota), sed quantum capit natura humana, et quantum imbecillitas nostra ferre potest. Non enim quid sit Deus declaramus, sed exactam de illo scientiam nobis deesse ingenue confitemur; circa Deum enim magna cognitio est ignorantiam confiteri.

822 6, 6. Quid igitur? inquiet aliquis, non scriptum est quod *angeli pusillorum semper vident faciem Patris mei qui in caelis est?* Sed vident angeli non quemadmodum est Deus, sed in quantum ipsi capiunt. Ipse enim Iesus est dicens: *Non quia Patrem vidi quisquam, nisi is qui est ex Deo, hic vidi Patrem.* Vident igitur ²⁰⁵ angeli quantum capiunt, et archangeli quantum possunt; throni autem et dominationes plus quidem quam primi, minus autem quam dignum est; solum videre potest ut oportet, una cum Filio, Spiritus Sanctus.

821. MG 33, 540; R 1, 156.

822. MG 33, 545; R 1, 160.

- 153 7, 5. Ἐστι τοίνυν δ Θεός, πολλών· μὲν καταχρηστικῶς 823
 Πατήρ, ἐνὸς δὲ μόνου φύσει καὶ ἀληθείᾳ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ,
 157 Κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Πατήρ· οὐ χρόνοις τὸ Πατήρ
 εἶναι κτησάμενος, ἀλλ’ ἀεὶ Πατήρ τοῦ Μονογενοῦς τυγχάνων.
 Οὐ γὰρ ἄπαις ὡν πρὸ τούτου, πατήρ γέγονεν ὑστερον μετα-
 βουλευσάμενος· ἀλλὰ πρὸ πάσης ὑποστάσεως, καὶ πρὸ πάσης
 αἰσθήσεως, πρὸ χρόνων τε καὶ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, τὸ
 πατρικὸν ἀξίωμα ἔχει δ Θεός.
- 287 10, 19. Πολλαὶ τυγχάνουσιν ἀληθεῖς, ἀγαπητοί, περὶ Χριστοῦ 824
 μαρτυρίαι. . . . Τὸ ξύλον τὸ ἄγιον τοῦ σταυροῦ μαρτυρεῖ, μέχρι
 σήμερον παρ’ ἡμῖν φαινόμενον, καὶ διὰ τῶν κατὰ πίστιν ἐξ
 αὐτοῦ λαμβανόντων, ἐντεῦθεν τὴν οἰκουμένην πᾶσαν σχεδὸν
 ἥδη πληρώσαν.
- 163 11, 10. Ἐγένησεν δ Πατήρ τὸν Υἱόν, οὐχ ὡς ἐν ἀνθρώποις 825
 γεννᾷ νοῦς λόγον. ‘Ο μὲν γὰρ νοῦς ἐν ἡμῖν ἐνυπόστατός
 ἐστιν· δ δὲ λόγος λαληθεὶς καὶ εἰς ἀέρα διαχυθεὶς ἀπόλλυται.
 ‘Ημεῖς δὲ οἴδαμεν τὸν Χριστὸν γεννηθέντα Λόγον οὐ προ-
 φορικόν, ἀλλὰ Λόγον ἐνυπόστατον καὶ ζῶντα· οὐ χείλεσι λαλη-
 θέντα καὶ διαχυθέντα, ἀλλ’ ἐκ Πατρὸς ἀιδίως καὶ ἀνεκφράστως,
 καὶ ἐν ὑποστάσει γεννηθέντα.
- 153 11, 18. ‘Ο Πατήρ, γεννήσας τὸν Υἱόν, ἔμεινε Πατήρ, καὶ 826
 οὐκ ἡλλοίωται. Σοφίαν ἐγένησεν, ἀλλ’ οὐκ αὐτὸς ἀσοφος
 ἐγένετο· καὶ δύναμιν γεννήσας, οὐκ ἡσθένησε. Θεὸν γεννήσας,

-
- 153 7, 5. Est igitur Deus, multorum quidem abusive Pater, unius 823
 vero solius, unigeniti Filii Dominique nostri Iesu Christi, natura
 157 et veritate Pater; non temporum successu adeptus ut Pater sit,
 sed semper Unigeniti Pater existens. Non enim, cum esset antea
 sine prole, postea mutata sententia factus est pater; sed ante
 omnem substantiam et ante omnem sensum, ante tempora et
 saecula omnia, paternam dignitatem habet Deus.
- 287 10, 19. Multa exstant, dilecti, vera de Christo testimonia. . . . 824
 Sanctum crucis lignum testatur, quod ad hodiernum usque diem
 apud nos conspicitur, ac per eos qui fide impellente ex eo frusta
 decerpunt, orbem fere totum hinc iam opplevit.
- 163 11, 10. Genuit Pater Filium, non ut in hominibus gignit mens 825
 verbum. Mens enim in nobis subsistens est; verbum autem enun-
 tiatum et in aëra diffusum perit. Nos autem scimus Christum
 genitum esse Verbum non prolatitium, sed Verbum subsistens et
 vivens; non labiis enuntiatum et diffusum, sed ex Patre sempiterne
 et ineffabiliter et in subsistentia genitum.
- 153 11, 18. Pater, genito Filio, remansit Pater, et non mutatus est. 826
 Sapientiam genuit, sed non ipse insipiens evasit; et potentiam
 genuit, non infirmus factus est; Deum genuit, non ipse divinitate

823. MG 33, 609; R 1, 212.
 825. MG 33, 701; R 1, 302.

824. MG 33, 685; R 1, 284.
 826. MG 33, 713; R 1, 312.

οὐκ αὐτὸς τῆς θεότητος ἐστερήθη· καὶ οὕτε τι αὐτὸς ἀπώλεσε μειωθεῖς ἢ ἀλλοιωθείς, οὕτε δὲ γεννηθεὶς ἔχει τι λεῖπον. Τέλειος δὲ γεννήσας, τέλειον τὸ γεννηθέν· Θεὸς δὲ γεννήσας, Θεὸς δὲ γεννηθείς· Θεὸς μὲν τῶν πάντων, Θεὸν δὲ ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα ἐπιγραφόμενος.

827 12, 1. Οὔτε γὰρ τὸν ψιλὸν ἀνθρωπὸν προσκυνεῖν ὅσιον,³⁸⁴ οὔτε Θεὸν μόνον λέγειν χωρὶς τῆς ἀνθρωπότητος εὐσεβές.³⁸⁵ Εἰ γὰρ Θεὸς δὲ Χριστός, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, μὴ ἀνέλαβε δὲ τὴν ἀνθρωπότητα, τῆς σωτηρίας ἀλλότριοι καθεστήκαμεν. Προσκυνείσθω μὲν ὡς Θεός, πιστεύεσθω δὲ ὅτι καὶ ἐνηγρώπησεν. Οὔτε γὰρ τὸ λέγειν ἀνθρωπὸν ἀνευ θεότητος ἐπωφελές, οὔτε τὴν ἀνθρωπότητα μὴ συνομολογεῖν τῇ θεότητι, σωτήριον. ‘Ομοιογήσαμεν τοῦ βασιλέως καὶ ιατροῦ τὴν παρουσίαν. ‘Ο γὰρ βασιλεὺς Ἰησοῦς ιατρεύειν μέλλων, λέντιον ἀνθρωπότητος περιζωσάμενος, ἐθεράπευσε τὸ νοσοῦν.

828 12, 14. Πείρας τοίνυν τῆς ἀσθενείας τῆς ἡμετέρας δειχ-⁴⁰⁰ θείσης, ἀνέλαβεν δὲ Κύριος τοῦτο ὅπερ ἐπεζήτει δὲ ἀνθρωπὸς· ἐπειδὴ γὰρ παρὰ δμοιοπροσώπου ἐζήτει ἀκούειν δὲ ἀνθρωπὸς, ἀνέλαβε τὸ δμοιοπαθὲς δὲ σωτὴρ ἵν’ εὐμαρέστερον παιδευθῶσιν οἱ ἀνθρωποι. 15. . . . Ἀνέλαβε τὸ δμοιον ἡμῶν ἐξ ἡμῶν δὲ⁴¹⁴ Κύριος, ἵνα τὴν ἀνθρωπότητα σώσῃ· ἀνέλαβε τὸ δμοιον ἡμῶν, ἵνα τῷ λείποντι μείζονα δῷ τὴν χάριν, ἵνα δὲ ἀνθρωπότης ἡ ἀμαρτωλὸς Θεοῦ γένηται κοινωνός.

privatus est; et nec quidquam ipse perdidit imminutus vel mutatus, nec genitus habet quidquam deficiens. Perfectus gignens, perfectum genitum; Deus gignens, Deus genitus; Deus omnium, Deum Patrem suum adscribens.

827 12, 1. Neque enim licet nudum hominem adorare, nec Deum³⁸⁴ solummodo absque humanitate dicere pium est. Si enim Deus³⁸⁵ est Christus, uti revera est, humanitatem autem non assumpsit, alieni a salute sumus. Adoretur igitur ut Deus, credatur vero quod humanam quoque naturam induit. Neque enim hominem seclusa divinitate conducibile est, neque a deitatis confessione humanitatem seiungere salutiferum. Confitemur regis et medici praesentiam. Rex enim Iesus medicinam allaturus, linteo humanitatis se praecingens, quod infirmum erat curavit.

828 12, 14. Experientia igitur imbecillitatis nostrae demonstrata,⁴⁰⁰ assumpsit hoc Dominus quod requirebat homo; quandoquidem enim a simili sui specie audire verba cupiebat homo, similium affectionum naturam induit salvator, ut homines facilius erudirentur. 15. . . . Assumpsit ex nobis Dominus quod nostri simile est, ut⁴¹⁴ humanae naturae salutem impertiret; similitudinem nostram assumpsit, ut ei quod defectum patiebatur maiorem conferret gratiam, ut peccatrix humana natura Dei particeps fieret.

827. MG 33, 728; R 2 (hoc vol. 2 quamquam edidit J. Rupp, eodem siglo R utimur), 2.

828. MG 33, 741; R 2, 18.

⁴¹⁴ 13, 2. Καὶ μὴ θαυμάσῃς, εἰ κόσμος δλος ἐλυτρώθη. Οὐ ⁸²⁹
⁴¹⁵ γὰρ ἦν ἄνθρωπος ψιλός, ἀλλὰ Υἱὸς Θεοῦ μονογενῆς, δ
 ὑπεραποθνήσκων. Καίτοιγε ἵσχυσεν ἐνδές ἀνδρὸς, τοῦ Ἄδαμ, ἡ
 ἀμαρτία θάνατον ἐνέτκαι τῷ κόσμῳ. Εἴ δὲ τῷ παραπτώματι
 τοῦ ἐνδές θάνατος ἐβασίλευσεν εἰς τὸν κόσμον [Rom 5, 17],
 πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ ἐνδές ἡ Ζωὴ βασιλεύεσθε;
 Καὶ εἰ τότε διὰ τὸ ξύλον τῆς βρώσεως ἔξεβλήθησαν ἐκ παρα-
 δείσου, ἀρα διὰ τὸ ξύλον Ἰησοῦ νῦν εὐκοπώτερον οἱ πιστεύ-
 οντες εἰς παράδεισον οὐκ εἰσελεύσονται; Εἴ δ πρωτόπλαστος
 ἀπὸ γῆς ἤνεγκεν οἰκουμενικὸν θάνατον· δ πλάσας αὐτὸν ἀπὸ
 γῆς, ἀρα οὐ φέρει Ζωὴν αἰώνιον, αὐτὸς ὁν η Ζωὴ; Εἴ Φινεὲς
 ζηλώσας, καὶ ἀνελὼν τὸν αἰσχροποιόν, κατέπαυσε τοῦ Θεοῦ
 τὴν δργήν [Nm 25, 8 sqq], Ἰησοῦς οὐκ ἀλλον ἀνελὼν, ἀλλ’
 ἔαυτὸν ἀντίλυτρον παραδούς, ἀρα τὴν δργήν οὐ λύει τὴν κατὰ
 τῶν ἀνθρώπων;

⁴⁰³ 13, 6. Οὐκ ἀναγκαστῶς ἀφῆκε τὴν Ζωὴν [δ Χριστός], οὐδὲ ⁸³⁰
 βιοσφαγῶς ἀνηρέθη, ἀλλ’ ἔκουσίας· ἄκουε τί λέγει· «Ἐξουσίαν
 ἔχω θεῖναι τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἔξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν
 αὐτήν» [Io 10, 18]. Βουλόμενος συγχωρῷ τοῖς ἔχθροῖς· εἰ γὰρ
 μὴ ἔβουλόμην, οὐκ ἐγίνετο. Ἡλθε τοίνυν ἐκ προαιρέσεως ἐπὶ
 τὸ πάθος, χαίρων ἐπὶ τῷ κατορθώματι, μειδιῶν ἐπὶ τῷ στεφάνῳ,
 εὐφραίνομενος ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ· οὐκ ἐπαισχυνό-
³⁹² μενος τὸν σταυρόν· ἔσψυχε γὰρ τὴν οἰκουμένην. Οὐ γὰρ ἦν
 ἄνθρωπος εὐτελῆς δ πάσχων, ἀλλὰ Θεὸς ἐνανθρωπήσας, καὶ
 τὸν τῆς ὑπομονῆς ἀγωνιζόμενος ἀθλον.

⁴¹⁴ 13, 2. Neque tibi mirum videatur totum orbem redemptum ⁸²⁹
⁴¹⁵ esse. Non enim nudus homo, sed unigenitus Dei Filius erat qui
²⁹⁹ ea causa moriebatur. Et quidem unius viri Adam peccatum
 mortem inferre mundo valuit. Si autem unius ruina mors regnavit
 in mundum, cur non multo magis per unius iustitiam regnatura
 sit vita? Et si tunc per lignum de quo ederunt electi sunt de
 paradiso, num per Iesu lignum nunc multo facilius in paradisum
 non ingressuri sunt credentes? Si primus hominum de terra factus
 universalem mortem attulit, qui illum finxit de terra nonne, cum
 ipse sit vita, aeternam vitam afferet? Si Phinees zelo accensus,
 interempto foedae actionis auctore, iram Dei placavit; Iesus, non
 alium interficiens, sed semetipsum in pretium tradens, numquid
 iram adversus homines non dissolvet?

⁴⁰³ 13, 6. Non coacte reliquit vitam [Christus], neque vi allata mactatus ⁸³⁰
 est, sed voluntarie. Audi quid dicat: *Potestatem habeo ponendi ani-
 mam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam.* Volens ini-
 micis concedo; nisi enim vellem, non fieret. Venit igitur ex libero
 proposito ad passionem, gaudens de eximio opere, laetabundus de
 corona, plaudens sibi de hominum salute; crucem non erubescens,
³⁹² salutem enim dabat orbi. Neque enim vilis erat homo qui patieba-
 tur, sed Deus inhumanatus, deque oboedientiae praemio decertans.

- 831 18, 33. Υπέμεινε δὲ ταῦτα δ σωτήρ, «εἰρηνοποιήσας διὰ 414 τοῦ ἀίματος τοῦ σταυροῦ τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ γῆς» [Col 1, 20]. Ἐχθροὶ γάρ ἡμεν Θεοῦ δι’ ἀμαρτίας, καὶ ὥρισεν ὁ Θεός τὸν ἀμαρτάνοντα ἀποθνήσκειν. Ἐδει οὖν ἐν ἐκ τῶν δύο γενέσθαι· ἡ ἀληθεύοντα Θεὸν πάντας ἀνελεῖν, ἡ φιλανθρωπεύμενον παραλῦσαι τὴν ἀπόφασιν. Ἀλλὰ βλέπε Θεοῦ σοφίαν· ἐτήρησεν καὶ τῇ ἀποφάσει τὴν ἀλήθειαν, καὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ τὴν ἐνέργειαν. Ἀνέλαβε Χριστὸς τὰς ἀμαρτίας ἐν τῷ σώματι 419 ἐπὶ τὸ ξύλον, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ταῖς ἀμαρτίαις ἡμεῖς ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν. Οὐ μικρὸς ἦν δ ὑπερ- 421 αποθνήσκων ἡμῶν· οὐκ ἦν πρόβατον αἰσθητόν· οὐκ ἦν ψιλὸς 392 ἄνθρωπος· οὐκ ἦν ἀγγελος μόνον, ἀλλὰ Θεὸς ἐνανθρωπήσας. Οὐ τοσαύτη ἦν τῶν ἀμαρτωλῶν ἡ ἀνομία, δση τοῦ ὑπερ- αποθνήσκοντος ἡ δικαιοσύνη· οὐ τοσοῦτον ἡμάρτομεν, δσον ἐδικαιοπράγησεν δ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ ἡμῶν τεθεικύς, δ τεθεικῶς 403 δτε ἥθελε, καὶ πάλιν λαβὼν δτε ἥθελε. Καὶ θέλεις γνῶναι δτι οὐ βιοσφαρῶς ἀπέθετο τὴν ζωὴν, οὐδὲ ἀκουσίως παρέδωκε τὸ πνεῦμα; Προσεφώνει τῷ Πατρὶ λέγων· «Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου» [Lc 23, 46].
- 832 15, 11. Μέλλοντος Χριστοῦ δεύτερον ἔρχεσθαι τοῦ ἀληθοῦς, 597 ἐφόδιον λαμβάνων τὴν τῶν ἀκάκων προσδοκίαν δ ἀντικείμενος, καὶ μάλιστα τῶν ἐκ περιτομῆς, ἄγει τινὰ ἄνθρωπον μάργον, καὶ τῆς ἐν φαρμακείαις καὶ ἐπαοιδαῖς ἀπατηλῆς κακοτεχνίας ἐμπειρότατον, δρπάζοντα μὲν ἔαυτῷ τῆς τῶν Ῥωμαίων βασιλείας
-
- 831 13, 33. Sustinuit haec salvator, *pacificans per sanguinem crucis* 414 *quae in caelis et quae in terra sunt*. Inimici enim Dei per peccatum eramus, et definivit Deus peccantem mori oportere. Ex duobus igitur alterum fieri necesse erat: ut aut Deus sibi constans omnes interimeret, aut clementia usus datam sententiam dissolveret. Verum Dei sapientiam conspicare: suam servavit et sententiae firmitatem et bonitati efficaciam. Assumpsit Christus peccata in 419 corpore super lignum, ut nos per mortem eius peccatis mortui iustitiae viveremus. Non minimi pretii erat qui pro nobis morie- 421 batur; non erat ovis sensibilis, non erat nudus homo, non erat 392 solummodo angelus, sed Deus inhumanatus. Non tanta erat peccantium iniquitas, quanta eius qui nostri gratia moriebatur iustitia; non tantum peccavimus, quantum ille iustitia excelluit qui pro nobis animam posuit, qui posuit quando voluit, et iterum sumpsit 403 quando voluit. Vis nosse quod non coacte ac vi vitam depositus, neque invitus tradidit spiritum? Inclamavit ad Patrem dicens: *Pater, in manus tuas commendō spiritum meum.*
- 832 15, 11. Cum verus Christus secundo venturus erit, simplicium 597 et circumcisorum praesertim exspectationem adversarius in occasionem sumens producit quemdam hominem magum ac fallacis beneficiorum incantationumque perversae artis peritissimum, qui

831. MG 33, 812; R 2, 94.

832. MG 33, 884; R 2, 168.

τὴν ἔξουσίαν, ψευδῶς δὲ Χριστὸν ἔαυτὸν ἀποκαλοῦντα· καὶ διὰ μὲν τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας, Ἰουδαίους τοὺς τὸν Ἡλειμμένον προσδοκῶντας ἀπατῶντα, τοὺς ἐξ ἐθνῶν δὲ ταῖς μαρτικαῖς φαντασίαις ὑπαγόμενον. 12. . . . Τὰ πρώτα μὲν ἐπιείκειαν, ὡσανεὶ λόγιός τις καὶ συνετός, σωφροσύνην τε καὶ φιλανθρωπίαν ὑποκρίνεται· σημείοις τε καὶ τέρασι, τοῖς ἐκ μαρτικῆς ἀπάτης ψεύδεσιν, Ἰουδαίους, ὡσανεὶ Χριστὸς δὲ προσδοκώμενος, ἀπατήσας, παντοίοις ὕστερον ἀπανθρωπίας καὶ παρανομίας ἐπιγραφήσεται κακοῖς, ὡς πάντας ὑπερβαλέσθαι τοὺς πρὸ αὐτοῦ γενομένους ἀδίκους καὶ ἀσεβεῖς· φονικὴν καὶ ἀποτομωτάτην καὶ ἀνηλεῇ καὶ ποικίλην, κατὰ πάντων μέν, ἔξαιρέτως δὲ καθ' ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν τὴν διάνοιαν ἔχων. Ἐπὶ τρία δὲ ἔτη μόνα καὶ μῆνας ἐξ τὰ τοιαῦτα τολμήσας, ὑπὸ τῆς δευτέρας ἐξ οὐρανῶν ἐνδόξου παρουσίας τοῦ μονογενοῦς Γεννού Θεοῦ καταργεῖται, τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ, Χριστοῦ τοῦ ἀληθοῦς· δς ἀνελὼν τὸν ἀντίχριστον τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ [cf. 2 Thess 2, 8; Is 11, 4], τῷ τῆς γεννήσης τοῦτον παραδώσει πυρί.

324 16, 19. Εἰ δέ ποτε, σοῦ καθεζομένου, περὶ ἀγνείας ἡ 83³ παρθενίας ὑπεισῆλθέ σοι λογισμός, ἐκείνου [τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἅγιου] ἐστὶ ἡ διδασκαλία. Οὐχὶ πολλάκις κόρη, παρὰ παστάδας οὖσα νυμφικάς, ἔψυχεν, ἐκείνου διδάσκοντος τὰ περὶ παρθενίας; Οὐχὶ πολλάκις ἀνθρωπος ἐν παλατίοις διαπρέπων κατέπτυσε πλούτου καὶ ἀξίας, διδαχθεὶς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἅγιου; Οὐχὶ πολλάκις νέος, δρῶν κάλλος, ἐκάμμυσε τὸ βλέμμα, καὶ

et romani imperii dominationem usurpabit et falso se Christum appellaturus est, et per hanc Christi appellationem Iudeos qui Unctum exspectant decipiet gentilesque magicis praestigiis pertrahet. 12. . . . Ac primum quidem veluti eruditus ac prudens quispiam clementiam, temperantiam humanitatemque simulabit; et Iudeis per signa falsaque ex magicis fraudibus prodigia, quasi ille exspectatus Christus esset, deceptis, omnibus deinceps crudelitatis et sceleris inscribetur notis, ita ut omnes iniustos et impios qui ipsum praecessere improbitate supereret; sanguinarium, praefractae duritiae, immisericordem et versipellem, cum adversus omnes, tuin vero maxime contra nos Christianos animum gerens. Postquam vero tres annos et menses sex talia facere ausus erit, a secundo unigeniti Filii Dei Domini et Salvatoris nostri Iesu, veri Christi, gloriose de caelis adventu abolebitur, qui spiritu oris sui antichristum interficiens illum igni gehennae tradet.

324 16, 19. Si aliquando sedenti tibi de castitate aut virginitate 83³ succurrat cogitatio, illius [Spiritus Sancti] doctrina est. Nonne multoties puella, iam ad nuptiales thalamos constituta, aufugit, illo de virginitate instruente? Nonne persacpe hoīo in palatiis conspicuus opes et dignitatem conspuit, a Spiritu Sancto edoctus? Nonne saepe adulescens, speciosam formam conspiciens, oculos compressit,

833. M(ετα) 33, 944; R 2, 228.

έφυγε τὸ ἴδειν, καὶ ἔξεφυγε τὸν μολυσμόν; Πόθεν τέτονε τοῦτο, Ζητεῖς; Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον ἐδίδαξε τοῦ νέου τὴν ψυχήν. Τοσαῦται πλεονεξίαι ἐν κόσμῳ, καὶ ἀκτημονοῦσι Χριστιανοί· διὰ τί; Διὰ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπαγγελίαν.

- 834 16, 24. Πατὴρ μὲν δίδωσιν Υἱῷ, καὶ Υἱὸς μεταδίδωσιν ¹⁸⁰ Ἀγίῳ Πνεύματι. Αὐτὸς γάρ ἐστιν δὲ Ἰησοῦς ὁ λέγων, οὐκ ¹⁶⁸ ἔτι· «Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου» [Μι 11, 27]· καὶ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λέγει· «Οταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας», καὶ τὰ ἔχης, «ἐκεῖνος ἔμε δοξάσει, διὰ ἐκ τοῦ ἔμοι λαμβάνει, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν» [Ιο 16, 18 sq]. «Ο Πατὴρ δι' Υἱοῦ σὺν Ἀγίῳ Πνεύματι τὰ πάντα χαρίζεται. Οὐκ ἄλλα Πατρὸς χαρίσματα καὶ ἄλλα Υἱοῦ καὶ ἄλλα Ἁγίου Πνεύματος· μία γὰρ ή σωτηρία, μία ή δύναμις, μία ή πίστις. Εἷς Θεός, δὲ Πατὴρ· εἷς Κύριος, δὲ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱός· ἐν τῷ Πνεύματi τὸ Ἀγιον, δὲ Παράκλητος. Καὶ αὐταρκες ἡμῖν εἰδέναι ¹⁵⁰ ταῦτα· φύσιν δὲ ήτοι ὑπόστασιν μὴ πολυπραγμόνει. Εἰ γάρ ην τεγραμμένον, ἐλέγομεν· δὲ οὐ γέραπται, μὴ τολμήσωμεν. Αὐταρκες ἡμῖν εἰδέναι πρὸς σωτηρίαν διὰ ἐστὶ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Ἀγίον Πνεύμα.

- 835 17, 14. Τὸ μὲν ὕδωρ ἔξωθεν περιχεῖται, τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ ⁴⁴⁷ τὴν ἔνδοθεν ψυχὴν βαπτίζει ἀπαραλείπτως. Καὶ τί θαυμάζεις; ³⁵⁶ Λαβὲ ὑπόδειγμα σωματικόν, μικρὸν μὲν καὶ εὔτελές, χρήσιμον δὲ τοῖς ἀφελεστέροις. Εἰ τὸ πῦρ διὰ τῆς παχύτητος τοῦ σιδήρου διαβαῖνον ἔνδον τὸ ὅλον ἀπεργάζεται πῦρ, καὶ δ

et videre declinavit, et inquinamentum effugit? Unde illud factum, rogas? Spiritus Sanctus adulescentis mentem edocuit. Tot sunt avaritiae cupiditates in mundo, et paupertatem voluntariam sectantur Christiani; quam ob rem? Propter Spiritus Sancti intimam praeceptionem.

- 834 16, 24. Pater dat Filio, et Filius communicat Sancto Spiritui. ¹⁸⁰
Ipse enim est Iesus dicens, non ego: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*; et de Sancto Spiritu dicit: *Cum venerit ille Spiritus veritatis, etc., ille me clarificabit, quia de meo accipit, et annuntiabit vobis*. Pater per Filium cum Sancto Spiritu omnia donat. Non alia Patris dona et alia Filii et alia Sancti Spiritus; una enim salus, una potentia, una fides. Unus Deus, Pater; unus Dominus, illius Filius unigenitus; unus Spiritus Sanctus, Paracletus. Et sufficit nobis scire illa; de natura vero vel subsistentia ne sis sollicitus. Si enim esset scriptum, diceremus; quod non est scriptum, ne audeamus. Sufficit nobis scire ad salutem quod est Patér et Filius et Sanctus Spiritus.

- 835 17, 14. Aqua exterius circumfunditur, Spiritus et interius animam ⁴⁴⁷ abluit absque defectu. Et quid miraris? Sume exemplum cor-³⁵⁶ poreum, parvum quidem et humile, utile autem simplicioribus. Si ignis per crassitudinem ferri transiens intus totam rem efficit

ψυχρὸς γίνεται ζεστός, καὶ δὲ μέλας γίνεται ἐκλάμπων· εἰ σῶμα δὲν τὸ πῦρ, ἐν σύματι σιδήρου ἐνδύνον οὕτως ἀπαρεμποδίστως ἐργάζεται· τί θαυμάζεις εἰ Πνεῦμα Ἅγιον ἐν τοῖς ἐνδοτάτοις τῆς ψυχῆς εἰσέρχεται;

366 18, 1. ‘Ρίζα πάσης τῆς ἀγαθοεργίας ἡ τῆς ἀναστάσεως 836 ἔλπις. Ἡ γὰρ προσδοκία τῆς μισθαποδοσίας νευροῖ τὴν ψυχὴν εἰς ἔργασίαν ἀγαθήν. Ἔτοιμος μὲν γὰρ ἅπας ἔργατης εἰς τὸ ὑπομεῖναι τοὺς καμάτους, ἐὰν προβλέπῃ τῶν καμάτων τὸν μισθόν· τοῖς δὲ ἀμισθὶ κάμνουσι, προκαταπίπτει καὶ ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ σώματος. . . . Ὁ πιστεύων ὅτι μένει τὸ σῶμα εἰς ἀνάστασιν, φείδεται τῆς στολῆς, καὶ οὐ μολύνει τοῦτο πορνείας· δὲ ἀπιστῶν τῇ ἀναστάσει, δίδωσιν ἔαυτὸν εἰς πορνείας, ὡς ἀλλοτρίῳ παρακεχρημένος τῷ ἴδιῳ σώματι. Μέγα τοίνυν τῆς ἀγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παράγγελμα καὶ δίδαγμα, πίστις περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως· μέγα καὶ ἀναγκαιότατον, ὑπὸ πολλῶν μὲν ἀντιλεγόμενον, ὑπὸ δὲ τῆς ἀληθείας πιστοποιούμενον.

600 18, 18. Τὸ γὰρ σῶμα τοῦτο ἐγείρεται, οὐ τοιοῦτον μένον 837
610 ἀσθενές, ἀλλ’ αὐτὸ τοῦτο ἐγείρεται. Ἐνδυσάμενον δὲ τὴν ἀφθαρσίαν μεταποιεῖται, ὥσπερ σίδηρος πυρὶ προσομιλήσας γίνεται πῦρ, μᾶλλον δὲ ὡς οἶδεν δ ἀνιστῶν Κύριος. Ἐγείρεται μὲν οὖν τοῦτο τὸ σῶμα, ἀλλ’ οὐ μένει τοιοῦτον, ἀλλὰ μένει αἰώνιον. Οὐκέτι τροφῶν τοιούτων χρείαν ἔχει πρὸς Ζωήν,

ignem, et frigidum fit servidum, et nigrum fit collucens; si ignis, qui corpus est, in corpus ferri penetrans sic absque impedimento operatur, quid miraris, si Spiritus Sanctus in intima animae ingreditur?

366 18, 1. Radix totius bonae operationis est spes resurrectionis; 836 namque mercedis exspectatio animam roborat ad bona opera suscipienda. Etenim ad labores perferendos operarius quisque paratus est, si laborum praemium prospexerit; iis vero, qui nulla proposita mercede laborant, animus una cum corpore ante concidit. . . .
600 Qui credit corpus ad resurrectionem manere, huic vesti parcit nec ipsum scortationibus contaminat; qui vero resurrectioni non credit, semetipsum in fornicationes tradit, proprio corpore abutens quasi alieno. Magna igitur sanctae catholicae ecclesiae praeceptio et institutio est fides de resurrectione mortuorum; magna, inquam, et valde necessaria, quae a multis quidem negatur, sed a veritate comprobatur.

600 18, 18. Hoc enim ipsum corpus resurget, non infirmum quale 837
610 est manens, sed idem ipsum resurget. Incorruptibilitate vero indutum transformabitur, quemadmodum ferrum igni admotum ignis efficitur, vel potius quemadmodum novit qui illud excitat Dominus. Resurget igitur hoc ipsum corpus, sed non tale manebit, at manebit aeternum. Non amplius eiusmodi qualibus utimur cibis ad

οὐδὲ κλιμάκων πρὸς ἀνάβασιν· γίνεται γὰρ πνευματικόν, θαυμάσιόν τι, καὶ οἶον εἰπεῖν κατ’ ἀξίαν οὐκ ἔχομεν. «Τότε οἱ δίκαιοι, φησί, λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, καὶ μᾶς ἡ λαμπρότης τοῦ στερεώματος» [Mt 13, 43; Dn 12, 3]. Καὶ προειδὼς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπιστίαν ὁ Θεός, σκώληξι μικροτάτοις ἐν τῷ θέρει φωτοειδεῖς δέδωκεν αὐγὰς λάμπειν ἐκ τοῦ σώματος, ἵν’ ἐκ τῶν φαινομένων πιστεύθη τὸ προσδοκώμενον. Ο γὰρ τὸ μέρος παρασχών δύναται καὶ τὸ ὄλον παρασχεῖν· καὶ ὁ σκώληκα φῶς ἐκλάμπειν ποιήσας, πολλῷ μᾶλλον φωτοποιήσει δίκαιοιν ἀνθρώπων. 19. Ἐγειρόμεθα τοίνυν, αἰώνια μὲν πάντες ⁵⁹⁹ ἔχοντες τὰ σώματα, οὐ πάντες δὲ ὅμοια. Ἄλλ’ εἰ μέν τίς ἔστι δίκαιος, λαμβάνει σῶμα ἐπουράνιον, ἵνα δύνηται μετὰ ἀγγέλων ἀναστρέφειν ἐπαξίως. Εἰ δέ τις ἀμαρτωλός ἔστι, λαμβάνει ⁵⁹² σῶμα αἰώνιον, ὑπομονητικὸν τιμωρίας ἀμαρτιῶν, ἵνα ἐν πυρὶ αἰώνιως καιόμενος μηδέποτε ἀναλαθῇ. Καὶ δικαίως ἀμφοτέροις τοῖς τάγμασιν ὁ Θεὸς παρέχει τοῦτο· οὐδὲν γὰρ ἡμῖν χωρὶς σώματός τι πέπρακται. Βλασφημοῦμεν διὰ στόματος, προσευχόμεθα διὰ στόματος· πορνεύομεν διὰ σώματος, ἀγνεύομεν διὰ σώματος· ἀρπάζομεν διὰ χειρός, ἐλεημοσύνας δίδομεν διὰ χειρός, καὶ τὰ λοιπὰ ὅμοιώς. Ἐπειδὴ τοίνυν εἰς πάντα ὑπηρετήσατο τὸ σῶμα, καὶ ἐν τοῖς μέλλουσι συναπολαύει τῶν τενομένων.

838 18, 23. Καθολικὴ μὲν οὖν καλεῖται [ἡ ἐκκλησία], διὰ τὸ ⁵¹ κατὰ πάσης εἶναι τῆς οἰκουμένης, ἀπὸ περάτων γῆς ἔως πε-

vitam opus habebit, neque scalis ad ascensum; fiet enim spiritale, admirabile quidpiam, et quale pro dignitate dicere non sufficimus. *Tunc iusti, inquit, splendebunt ut sol et luna, et sicut splendor firmamenti.* Ac praesciens Deus hominum infidelitatem exiguisimis vermis dedit ut aestate lucidos ex corpore radios emitterent; ut ex his quae conspiciuntur, crederetur id quod exspectatur. Qui enim partem attribuit, poterit et totum praestare; quique vermem splendere lumine fecit, multo magis iustum hominem splendere efficiet. 19. Resurgentemus igitur, aeterna quidem omnes, non omnes ⁵⁹⁹ vero similia habentes corpora. Verum si quis iustus est, caelestis corpus accipiet, ut possit cum angelis digne una versari; si quis ⁵⁹² autem peccator est, corpus accipiet aeternum perpetiendae peccatorum poenae capax, ut in igne aeterne combustus numquam absumatur. Et merito quidem utroque in ordine id praestat Deus. Nihil enim a nobis absque corpore est gestum. Blasphemamus per os, per os precamur; scortamur per corpus, per corpus puritatem custodimus; rapimus per manum, per manum eleemosynas largimur, et cetera similiter. Quando igitur ad omnia subserviit corpus, in futuris quoque obvienturae sortis est particeps.

838 18, 23. Catholica enimvero vocatur [ecclesia], eo quod per totum ⁵¹ orbem ab extremis terrae finibus ad extremos usque fines diffusa

ράτων· καὶ διὰ τὸ διδάσκειν καθολικῶς καὶ ἀνελλειπῶς ἅπαντα τὰ εἰς γνῶσιν ἀνθρώπων ἐλθεῖν δφείλοντα δόγματα, περὶ τε δρατῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων, ἐπουρανίων τε καὶ ἐπιγείων· καὶ διὰ τὸ πᾶν τένος ἀνθρώπων εἰς εὔσέβειαν ὑποτάσσειν, ⁴⁹ ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων, λογίων τε καὶ ἰδιωτῶν· καὶ διὰ τὸ καθολικῶς ἱατρεύειν μὲν καὶ θεραπεύειν ἅπαν τὸ τῶν ἀμαρτιῶν εἶδος, τῶν διὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπιτελουμένων· κεκτήσθαι δὲ ἐν αὐτῇ πᾶσαν ἴδεαν ὀνομαζομένης ἀρετῆς, ἐν ἔργοις τε καὶ λόγοις καὶ πνευματικοῖς παντοίοις χαρίσμασιν.

⁵¹ 18, 26. Καν ποτε ἐπιδημῆς ἐν πόλεσι, μὴ ἀπλῶς ἔξεταζε ⁸³⁹ ποῦ τὸ κυριακόν ἔστι, καὶ γὰρ αἱ λοιπαὶ τῶν ἀσεβῶν αἱρέσεις κυριακὰ τὰ ἔαυτῶν σπῆλαια καλεῖν ἐπιχειροῦσι· μηδὲ ποῦ ἔστιν ἀπλῶς ἡ ἐκκλησία, ἀλλὰ ποθὲν ἔστιν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία· τοῦτο γὰρ ἴδικὸν ὄνομα τυγχάνει τῆς ἀγίας ταύτης καὶ μητρὸς ἡμῶν ἀπάντων.

⁴⁹³ 19 (*mystagogica 1*), 7. “Ωσπερ γὰρ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ⁸⁴⁰ ⁴⁹⁶ τῆς εὐχαριστίας πρὸ τῆς ἀγίας ἐπικλήσεως τῆς προσκυνητῆς ⁴⁸⁹ Τριάδος ἄρτος ἦν καὶ οἶνος λιτός, ἐπικλήσεως δὲ τενομένης δὲν μὲν ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ, δὲ οἶνος αἷμα Χριστοῦ· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον τὰ τοιαῦτα βρώματα τῆς πομπῆς τοῦ Σατανᾶ, τῇ ἴδιᾳ φύσει λιτὰ δοντα, τῇ ἐπικλήσει τῶν δαιμόνων βέβηλα γίνεται.

est; et quia universe et absque defectu docet omnia quae in hominum notitiam venire debent dogmata, sive de visibilibus et invisibilibus, sive de caelestibus et terrestribus rebus; tum etiam eo quod omne hominum genus recto cultui subiciat, principes et ⁴⁹ privatos, doctos et imperitos; ac denique, quia generaliter quidem omne peccatorum genus, quae per animam et corpus perpetrantur, curat et sanat; eadem vero omne possidet, quovis nomine significetur, virtutis genus, in factis et verbis et spiritualibus cuiusvis speciei donis.

⁵¹ 18, 26. Et si quando peregrinatus fueris in civitatibus, ne ⁸³⁹ simpliciter requiras ubi sit dominicum; nam et ceterae impiorum sectae atque haereses suas ipsorum speluncas dominicorum nomine honestare nituntur; neque ubi sit simpliciter ecclesia, sed ubi sit catholica ecclesia; hoc enim proprium nomen est huius sanctae et matris omnium nostrum.

⁴⁹³ 19 (*mystagogica 1*), 7. Quemadmodum enim panis et vinum ⁸⁴⁰ ⁴⁹⁶ eucharistiae ante sanctam adorandac Trinitatis invocationem nudus ⁴⁸⁹ panis et vinum erat, invocatione autem peracta panis fit corpus Christi et vinum sanguis Christi, ita et eiusmodi esculenta ad pompam Satanae pertinentia, cum ex natura sua nuda et communia sint, invocatione daemonum profana et contaminata reduntur.

839. MG 33, 1018; R 2, 328.

840. MG 33, 1072; R 2, 350.

- 841 21 (*myst. 3*), 1. ‘Υμῖν . . . ἀναβεβηκόσιν ἀπὸ τῆς κολυμ-⁴⁶³ βήθρας τῶν Ἱερῶν ναμάτων, ἐδόθη χρῖσμα, τὸ ἀντίτυπον οὐ⁴⁷⁷ ἔχρισθη Χριστός· τοῦτο δέ ἐστι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.
- 842 21 (*myst. 3*), 3. “Ωσπερ γάρ δὲ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας μετὰ⁴⁹⁶ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Ἅγιου Πνεύματος οὐκ ἔτι ἄρτος λιτός, ἀλλὰ σῶμα Χριστοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον τοῦτο μύρον οὐκ ἔτι ψιλόν,⁴⁷⁶ οὐδὲ⁴⁷⁸ ὡς ἂν εἴποι τις κοινὸν μετ’ ἐπίκλησιν, ἀλλὰ Χριστοῦ χάρισμα καὶ Πνεύματος Ἅγιου, παρουσίᾳ τῆς αὐτοῦ θεότητος ἐνεργητικὸν γινόμενον· ὅπερ συμβολικῶς ἐπὶ μετώπου καὶ τῶν⁴⁸² ἀλλων σου χρίεται αἰσθητηρίων· καὶ τῷ μὲν φαινομένῳ μύρῳ⁴⁸² τὸ σῶμα χρίεται, τῷ δὲ ἀγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι ἡ ψυχὴ ἀγιάζεται.
- 843 22 (*myst. 4*), 1. Καὶ αὕτη τοῦ μακαρίου Παύλου ἡ διδα-⁵⁰⁹ σκαλία [1 Cor 11, 23] ἵκανὴ καθέστηκε πληροφορῆσαι ὑμᾶς περὶ τῶν θείων μυστηρίων, μν̄ καταξιωθέντες σύσσωμοι καὶ σύν-αιμοι τοῦ Χριστοῦ γεγόνατε. Αὔτὸς γάρ ἄρτιας ἐβόα· «Οτι ἐν τῇ νυκτὶ ἡ παρεδίδοτο, κτλ.» [ib.; Mt 26, 26 sqq]. Αὐτοῦ οὖν⁴⁸⁶ ἀποφηναμένου, καὶ εἰπόντος περὶ τοῦ ἄρτου· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα», τίς τολμήσει ἀμφιβάλλειν λοιπόν; Καὶ αὐτοῦ βε-βαιωσαμένου καὶ εἰρηκότος· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμα», τίς ἐνδοιάσει ποτέ, λέγων μὴ εἶναι αὐτοῦ τὸ αἷμα;
- 844 22 (*myst. 4*), 2. Τὸ ὕδωρ ποτὲ εἰς οἶνον μεταβέβληκεν,⁴⁸⁹ οἰκεῖον αἷματι, ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας [Io 2, 1 sqq]. καὶ οὐκ

-
- 841 21 (*myst. 3*), 1. Vobis . . . postquam ex sacrorum laticum⁴⁶³ piscina ascendistis, datum est chrisma, illius antitypum quo unctus⁴⁷⁷ est Christus, quod est nimirum Spiritus Sanctus.
- 842 21 (*myst. 3*), 3. Nam sicut panis eucharistiae post invocationem⁴⁹⁶ Sancti Spiritus non est communis panis, sed corpus Christi, ita et⁴⁷⁶ sanctum istud unguentum non amplius nudum neque, si quis ita appellare malit, commune unguentum est post invocationem, sed Christi donarium et Spiritus Sancti, praesentia divinitatis eius ef-ficiens factum, quod quidem symbolice fronti aliisque sensibus tuis⁴⁷⁸ illinitur; ac dum unguento visibili inungitur corpus, sancto et vivi-⁴⁸² fico Spiritu anima sanctificatur.
- 843 22 (*myst. 4*), 1. Vel haec sola beati Pauli institutio [1 Cor 11, 23]⁵⁰⁹ abunde sufficiens est, ut certam vobis de divinis mysteriis fidem faciat, quibus digni habiti, concorporei et consangues Christi facti estis. Ille enim modo clamabat: *Quod in ea nocte qua tradebatur, etc.* Cum igitur ipse pronuntiaverit et dixerit de pane:⁴⁸⁶ *Hoc est corpus meum*, quis audebit deinceps ambigere? Et cum ipse asseveraverit et dixerit: *Hic est sanguis meus*, quis unquam dubitaverit, aiens non esse eius sanguinem?
- 844 22 (*myst. 4*), 2. Aquam olim in vinum, quod sanguini affine⁴⁸⁹ est, in Cana Galilaeae transmutavit; et eum parum dignum existi-

ἀξιόπιστός ἐστιν, οἶνον μεταβαλῶν εἰς αἷμα; Εἰς γάμον σωματικὸν κληθεὶς ταύτην ἔθαυματούργησε τὴν παραδοξοποίαν· καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ νυμφῶνος οὐ πολλῷ μᾶλλον τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος δωρησάμενος διολογηθήσεται;

485 22 (*myst. 4*), 3. "Ωστε μετὰ πάσης πληροφορίας ὡς σώματος καὶ αἵματος μεταλαμβάνωμεν Χριστοῦ. Ἐν τύπῳ γὰρ ἄρτου δίδοται σοι τὸ σῶμα, καὶ ἐν τύπῳ οἴνου δίδοται σοι τὸ αἷμα, ἵνα γένη, μεταλαβὼν σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ, 502 509 σύσσωμος καὶ σύναιμος αὐτοῦ. Οὕτω γὰρ καὶ χριστοφόροι γινόμεθα, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἡμέτερα ἀναδιδομένου μέλη. Οὕτω κατὰ τὸν μακάριον Πέτρον «θείας κοινωνοὶ φύσεως» [2 Petr 1, 4] γινόμεθα.

485 22 (*myst. 4*), 6. Μὴ πρόσεχε οὖν ὡς ψιλοῖς τῷ ἄρτῳ καὶ 846 τῷ οἴνῳ· σῶμα γὰρ καὶ αἷμα Χριστοῦ κατὰ τὴν δεσποτικὴν 256 τυγχάνει ἀπόφασιν. Εἰ γὰρ καὶ ἡ αἰσθησίς σοι τοῦτο ὑποβάλλει, ἀλλὰ ἡ πίστις σε βεβαιούτω. Μὴ ἀπὸ τῆς γεύσεως κρίνῃς τὸ πρᾶγμα· ἀλλ' ἀπὸ τῆς πίστεως πληροφοροῦ ἀνενδοιάστως σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ καταξιωθείς.

478 22 (*myst. 4*), 7. «Ἐλίπανας ἐν ἐλαίῳ τὴν κεφαλὴν μου» 847 [Ps 22, 5]. Ἐλαίῳ ἐλίπανέ σου τὴν κεφαλὴν ἐπὶ μετώπου, διὰ 445 τὴν σφραγίδα ἣν ἔχεις τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένη ἐκτύπωμα σφραγίδος, ἀγίασμα Θεοῦ.

inabimus cui credamus, cuiq[ue] vinum in sanguinem transmutavit? Ad nuptias corporales vocatus stupendum hoc miraculum effecit; et non eum multo magis filiis thalami nuptialis corpus suum et sanguinem fruenda donasse confitebimur?

485 22 (*myst. 4*), 3. Quare cum omni persuasione tamquam corpus 845 502 et sanguinem Christi sumamus. Nam in figura panis datur tibi corpus, et in figura vini datur tibi sanguis, ut, cum sumpseris 509 corpus et sanguinem Christi, concorporeus et consanguis ipsi efficiaris. Sic enim et christiferi efficimur, distributo in membra nostra corpore eius et sanguine. Sic iuxta beatum Petrum *divinae* firmus *consortes naturae*.

485 22 (*myst. 4*), 6. Quam ob rem nō tamquam nudis pani et vino 846 attende; sunt enim corpus et sanguis Christi, secundum Domini 256 asseverationem; nam etiamsi illud tibi suggerat sensus, fides tamen te certum et firmum efficiat. Ne iudices rem ex gustu, sed ex fide sine ulla dubitatione certus esto te corporis et sanguinis Christi dono dignatum fuisse.

478 22 (*myst. 4*), 7. *Impinguasti in oleo caput meum*. Oleo caput 847 tuum impinguavit in fronte, per signaculum quod habes Dei, ut efficiaris effigies signaculi, sanctificatio Dei.

848 22 (*myst. 4*), 9. Ταῦτα μαθών, καὶ πληροφορηθεὶς ὡς ὁ φαινόμενος ἄρτος οὐκ ἄρτος ἐστίν, εἰ καὶ τῇ γεύσῃ αἰσθητός, ἀλλὰ σῶμα Χριστοῦ, καὶ ὁ φαινόμενος οἶνος οὐκ οἶνός ἐστιν, εἰ καὶ ἡ γεύσης τοῦτο βούλεται, ἀλλὰ αἷμα Χριστοῦ, καὶ ὅτι περὶ τούτου ἔλεγε πάλαι ὁ Δαβὶδ ψάλλων· «Καὶ ἄρτος καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζει, τοῦ ἵλαρυναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ» [Ps 103, 15], στηρίζου τὴν καρδίαν, μεταλαμβάνων αὐτοῦ ὡς πνευματικοῦ, καὶ ἵλαρυνον τὸ τῆς ψυχῆς σου πρόσωπον.

848* 23 (*myst. 5*), 1 *sqq.* *De ritu eucharistico*, v. K 528 *sqq.*

849 23 (*myst. 5*), 6. Μετὰ ταῦτα, μνημονεύομεν οὐρανοῦ καὶ τῆς καὶ θαλάσσης, ἥλιου καὶ σελήνης, ἀστρων καὶ πάσης τῆς κτίσεως λογικῆς τε καὶ ἀλόγου, δρατῆς τε καὶ ἀοράτου· ἀγέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἔξουσιῶν, θρόνων, τῶν χερουβίμ τῶν πολυπροσώπων [cf. Ez 10, 21], δυνάμει λέγοντες τὸ τοῦ Δαβὶδ· «Μεγαλύνατε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί» [Ps 33, 4]. Μνημονεύομεν καὶ τῶν σεραφίμ, ἢ ἐν Πνεύματι Ἅγιῳ ἔθεάσατο Ἡσαΐας, παρεστηκότα κύκλῳ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ» [cf. Is 6, 2].

850 23 (*myst. 5*), 7. Εἴτα, ἀγιάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν πνευματικῶν τούτων ὕμνων, παρακαλοῦμεν τὸν φιλάνθρωπον Θεόν, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἔξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα· ἵνα ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸν δὲ οἶνον αἷμα Χριστοῦ. Πάντως γὰρ οὐ ἐὰν ἐφάψαιτο τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τοῦτο ἡγίασται ⁴⁸⁹ καὶ μεταβέβληται. ¹⁸²

848 22 (*myst. 4*), 9. Istaec edoctus, et certissima imbutus fide ⁴⁸⁵ quod qui videtur panis panis non est, tametsi gustu sensibilis sit, sed corpus Christi, et quod videtur vinum vinum non est, etiamsi ita gustui videatur, sed sanguis Christi, quodque ea de re antiquitus in psalmis aiebat David: *Et panis cor hominis confirmat ut exhilaret faciem in olco*, confirma cor tuum, panem illum tamquam spiritualem sumens, et animae tuae faciem exhilara.

849 23 (*myst. 5*), 6. Post haec mentionem facimus caeli et terrae ²⁰⁵ et maris, solis et lunae, astrorum et omnis creaturae rationalis et irrationalis, visibilis et invisibilis; angelorum, archangelorum, virtutum, dominationum, principatum, potestatum, thronorum, cherubim multis faciebus, quasi dicentes illud Davidis: *Magnificate Dominum mecum*. Mentionem facimus et seraphim, quae in Spiritu Sancto contemplatus est Isaias, circumstantia thronum Dei.

850 23 (*myst. 5*), 7. Deinde, postquam nosmetipsos per has spirituales laudes sanctificavimus, Deum benignum exoramus ut emitat Sanctum Spiritum super proposita, ut faciat panem quidem corpus Christi, vinum vero sanguinem Christi. Omnino enim, quodcumque attigerit Spiritus Sanctus, id sanctificatum et transmutatum est. ¹⁸²

848. MG 33, 1104; R 2, 378.

850. MG 33, 1113; R 2, 384.

849. MG 33, 1113; R 2, 384.

512 23 (*myst. 5*), 8. Εἶτα, μετὰ τὸ ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευ- 851
 520 ματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν, ἐπὶ τῆς θυσίας ἐκείνης
 τοῦ ἴλασμοῦ παρακαλούμεν τὸν Θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκ-
 κλησιῶν εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου εὐσταθείας, ὑπὲρ βα-
 σιλέων, ὑπὲρ στρατιωτῶν καὶ συμμάχων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείαις,
 ὑπὲρ τῶν καταπονουμένων, καὶ διπάξαπλῶς ὑπὲρ πάντων βοη-
 θείας δεομένων δεόμεθα πάντες ἡμεῖς καὶ ταύτην προσφέρομεν
 τὴν θυσίαν.

284 23 (*myst. 5*), 9. Εἶτα μνημονεύομεν καὶ τῶν προκεκοιμη- 852
 μένων, πρώτον πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων,
 δύπας δὲ Θεὸς ταῖς εὐχαῖς αὐτῶν καὶ πρεσβείαις προσδέξηται
 588 ἡμῶν τὴν δέησιν· εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἀγίων πα-
 τέρων καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προ-
 κεκοιμημένων, μεγίστην δὲ δέησιν πιστεύοντες ἔσεσθαι ταῖς ψυχαῖς,
 ὑπὲρ μὲν ἡ δέησις ἀναφέρεται, τῆς ἀγίας καὶ φρικωδεστάτης
 προκειμένης θυσίας.

588 23 (*myst. 5*), 10. Καὶ βούλομαι ὑμᾶς ἀπὸ ὑποδείγματος 853
 πεῖσαι. Οἶδα γὰρ πολλοὺς τοῦτο λέγοντας· Τί ὥφελεῖται ψυχὴ
 μετὰ ἀμαρτημάτων ἀπαλλασσομένη τοῦτο δὲ τοῦ κόσμου ή οὐ
 μεθ' ἀμαρτημάτων, ἐὰν ἐπὶ τῆς προσευχῆς μνημονεύεται; Ἄρα
 γὰρ εἴ τις βασιλεὺς προσκεκρουκότας αὐτῷ ἐξορίστους ποιήσειεν,
 εἶτα οἱ τούτοις διαφέροντες, στέφανον πλέξαντες, ὑπὲρ τῶν
 ἐν τιμωρίαις αὐτῷ τοῦτον προσενέγκωσιν, οὐκ ἀν αὐτοῖς ἀνεσιν
 520 δώμη τῶν κολάσεων; Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ τῶν

512 23 (*myst. 5*), 8. Postquam vero perfectum est spirituale sacri- 851
 520 ficium, incruentus cultus, super illam propitiationis hostiam ob-
 secramus Deum pro communia ecclesiarum pace, pro recta mundi
 compositione, pro imperatoribus, pro militibus et sociis, pro iis
 qui infirmitatibus laborant, pro his qui afflictionibus premuntur,
 et universim pro omnibus qui opis indigent precamur nos omnes
 et hanc victimam offerimus.

284 23 (*myst. 5*), 9. Postea recordamur eorum quoque qui ob- 852
 dormierunt: primum patriarcharum, prophetarum, apostolorum,
 martyrum, ut Deus eorum precibus et legationibus orationem
 588 nostram suscipiat; deinde et pro defunctis sanctis patribus et epi-
 scopis et omnibus generatim qui inter nos vita functi sunt, maximum
 hoc credentes adiumentum illis animabus fore, pro quibus oratio
 defertur, dum sancta et tremenda hic iacet victima.

588 23 (*myst. 5*), 10. Huius rei fidem vobis ab exemplo facere 853
 volo; novi enim multos ita dicere: Quid iuvat animam ex hoc
 mundo in peccatis seu sine peccatis decedentem, quod eius in
 oratione mentio fiat? An vero si rex quispiam viros a quibus
 offensus fuerit relegarit in exsilium, posteaque illorum propinqui,
 coronam plectentes, eam regi pro suis poena ab ipso afflictis ob-
 tulerint, nonne ipsis suppliciorum relaxationem gratificaturus sit?

851. MG 33, 1116; R 2, 384.

852. MG 33, 1116; R 2, 386.

853. MG 33, 1116; R 2, 386.

κεκοιμημένων αὐτῷ τὰς δεήσεις προσφέροντες, κανάν ἀμαρτωλοὶ
ῶσιν, οὐ στέφανον πλέκομεν, ἀλλὰ Χριστὸν ἐσφαγιασμένον⁵¹⁷
ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων προσφέρομεν, ἔξιλεούμενοι
ὑπὲρ αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν τὸν φιλάνθρωπον Θεόν.

S. HILARIUS, ca 315—366.

In Matthaeum commentarius, 353—355.

- 854 C. 4, n. 22. *Dictum est autem: quicumque dimiserit uxorem*⁵¹² *suam, det illi repudium, etc.* [Mt 5, 31]. Aequitatem in omnes⁵¹³ concilians, manere eam maxime in coniugiorum pace praecepit, legi addens plura, nihil demens. Nec sane profectus argui potest. Nam cum lex libertatem dandi repudii ex libelli auctoritate tribuisse, nunc marito fides evangelica non solum voluntatem pacis indixit, verum etiam reatum coactae in adulterium uxoris imposuit, si alii ex discessionis necessitate nubenda sit, nullam aliam causam desinendi a coniugio præscribens, quam quae virum prostitutae uxoris societate polueret.
- 855 5, 12. Igitur requies nulla gentibus, neque mortis, ut volunt,⁵¹⁴ compendio quies dabitur; sed corporalis et ipsis aeternitas destinabitur, ut ignis aeterni in ipsis sit aeterna materies, et⁵¹⁵ in universis sempiternis exerceatur ultio sempiterna. Si igitur⁶⁰⁹ gentibus idcirco tantum indulgetur aeternitas corporalis, ut mox igni iudicii destinentur, quam profanum est sanctos de gloria aeternitatis ambigere, cum iniquis aeternitatis opus praestetur ad poenam.
- 856 18, 10. Veniae assiduitas [cf. Mt 18, 22] docet nullum omnino⁵²² penes nos irae tempus esse oportere, quando omnium omnino peccaminum veniam Deus nobis suo potius munere quam nostro merito largiatur. Neque enim fas est nos ex praescripto legis dandae veniae numero concludi, cum per evangelii gratiam sine modo nobis a Deo fuerit indulta.

De Trinitate, 356—359.

- 857 L. 1, n. 5. *Ego sum qui sum* [Ex 3, 14]. . . . Admiratus sum⁹⁴ plane tam absolutam de Deo significationem, quae naturae

Ad eumdein modum et nos pro defunctis, etiamsi peccatores sint,⁵²⁰ preces Deo offerentes, non coronam plectimus, sed Christum macta-⁵¹⁷ tum pro peccatis nostris offerimus, clementem Deum cum pro illis tum pro nobis propitiare satagentes.

854. ML 9, 939.
857. ML 10, 28.

855. ML 9, 949.

856. ML 9, 1022.

divinae incomprehensibilem cognitionem aptissimo ad intelligentiam humanam sermone loqueretur. Non enim aliud proprium magis Deo quam esse intellegitur; quia id ipsum quod est neque desinens est aliquando neque coepit; sed id, quod cum incorruptae beatitudinis potestate perpetuum est, non potuit aut poterit aliquando non esse; quia divinum omne neque abolitioni neque exordio obnoxium est. Et cum in nullo a se Dei desit aeternitas, digne hoc solum, quod esset, ad protestationem incorruptae suae aeternitatis ostendit.

⁴⁶⁵ 2. 1. Sufficiebat credentibus Dei sermo, qui in aures nostras 858 evangelistae testimonio cum ipsa veritatis suae virtute transfusus est, cum dicit Dominus: *Euntes nunc docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, etc.* [Mt 28, 19 20]. Quid enim in eo de sacramento salutis humanae non continetur? . . . Baptizare iussit *in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*, id est, in confessione et auctoris et unigeniti et doni. Auctor unus est omnium; unus est enim Deus Pater, ex quo omnia; et unus unigenitus Dominus noster Iesus Christus, per quem omnia; et unus Spiritus, donum in omnibus. Omnia ergo sunt suis virtutibus ac meritis ordinata: una potestas ex qua omnia, una progenies per quam omnia, perfectae spei munus unum. Nec deesse quidquam consummationi tantae reperietur, intra quam sit, in Patre et Filio et Spiritu Sancto, infinitas in aeterno, species in imagine, usus in munere.

¹⁵⁰ 2. 5. Immensum est autem quod exigitur, incomprehensible est quod audetur, ut ultra praefinitionem Dei sermo de Deo sit. Posuit naturae nomina Patrem, Filium, Spiritum Sanctum. Extra significantiam sermonis est, extra sensus intentionem, extra intelligentiae conceptionem, quidquid ultra quaeritur, non enuntiatur, non attingitur, non tenetur. Verborum significantiam rei ipsius natura consumit, sensus contemplationem imperspicabile lumen obcaecat, intelligentiae capacitatem quidquid fine nullo continetur excedit.

⁹⁵ 2. 6. Pater est, ex quo omne quod est constituit. Ipse in 860 Christo et per Christum origo omnium. Ceterum eius esse in sese est, non aliunde quod est sumens, sed id quod est ex se atque in se obtinens. Infinitus, quia non ipse in aliquo, sed intra eum omnia; semper extra locum, quia non continentur; semper ante aevum, quia tempus ab eo est.... Deus autem et ubique est et totus ubicunque est. Ita regionem intelligentiae excedit, extra quem nihil est, et cui est semper ut semper sit. Haec veritas est sacramenti Dei, hoc imper-¹⁰⁸ spicabilis naturae nomen in Patre. Deus invisibilis, ineffabilis,

infinitus, ad quem et eloquendum sermo sileat, et investigandum sensus hebetetur, et complectendum intellegentia coartetur. Habet tamen, ut diximus, naturae suaem nomen in Patre, sed Pater tantum est. Non enim humano modo habet aliunde quod Pater est. Ipse ingenitus, aeternus, habens in se semper ut semper sit.

861 2, 7. Atque haec senserim potius de Patre quam dixerim; ¹⁰³ nam me non fugit, quod ad ea quae eius sunt eloquenda ¹⁰⁹ sermo omnis infirmus sit. Sentiendus est invisibilis, incomprehensibilis, aeternus. Ceterum ipsum quod in semetipso et ⁹⁵ a semetipso sit, et ipse per se sit; quod invisibilis et incomprehensibilis et immortalis; in his quidem honoris confessio est et sensus significatio et quaedam circumscriptio opinandi, sed naturae sermo succumbit, et rem ut est verba non explicant.... Deficit ergo in nuncupatione confessio, et quidquid illud sermonum aptabitur, Deum ut est, quantusque est, non eloquetur. Perfecta scientia est, sic Deum scire, ut, licet non ignorabilem, tamen inenarrabilem scias. Credendus est, intellegendus est, adorandus est, et his officiis eloquendus.

862 3, 4. Igitur perfecti Patris perfectus Filius, et ingeniti Dei ¹⁵⁹ unigenita progenies, qui ab eo qui habet omnia accepit omnia, Deus a Deo, spiritus a spiritu, lumen a lumine, confidenter ait: *Pater in me, et ego in Patre* [Io 10, 38], quia, ut spiritus Pater, ita et Filius spiritus; ut Deus Pater, ita et Filius Deus; ut lumen Pater, ita et Filius lumen. Ex iis ergo, quae in Patre, sunt ea in quibus est Filius, id est, ex toto Patre totus Filius natus est; non aliunde, quia nihil ante quam Filius; non ex nihilo, quia ex Deo Filius; non in parte, quia plenitudo deitatis in Filio; neque in aliquibus, quia in omnibus; sed ut voluit qui potuit, ut scit qui genuit. Quod in Patre ¹⁵⁶ est, hoc et in Filio est; quod in ingenito, hoc et in unigenito; alter ab altero, et uterque unum; non duo unus, sed alius in alio, quia non aliud in utroque; Pater in Filio, quia ex eo Filius; Filius in Patre, quia non aliunde quod Filius; unigenitus in ingenito, quia ab ingenito unigenitus.

863 3, 11. Multi nos filii Dei, sed non talis hic Filius; hic ³⁹³ enim et verus et proprius est Filius, origine non adoptione, veritate non nuncupatione, nativitate non creatione.

864 4, 42. Habes ergo Deum in terris visum et inter homines ¹⁴⁷ conversatum, et requiro quomodo intellegendum existimes: *Deum nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius, qui est in simu Patris* [Io 1, 18], cum Ieremias Deum praedicet, qui et visus in terris est, et inter homines conversatus est. Pater certe non nisi soli Filio visibilis est. Quis ergo iste est qui est

861. ML 10, 56.

862. ML 10, 77.

863. ML 10, 82.

864. ML 10, 127.

visus et conversatus inter homines? Deus certe noster est, et visibilis in homine et contrectabilis Deus.

50 7, 4. Cum ecclesia a Domino instituta et ab apostolis 865 confirmata una omnium sit, ex qua se diversarum impietatum furens error absciderit; nec negari possit ex vitio malae intellegentiae fidei exstisisse dissidium, dum, quod legitur, sensui potius coaptatur, quam lectioni sensus obtemperat; tamen, dum sibi partes singulae adversantur, non solum suis, sed adversantium est intellegenda doctrinis; ut, dum adversum unam eam omnes sunt, impiissimum tamen errorem omnium per id quod sola est atque una confutet. Haeretici igitur omnes contra ecclesiam veniunt; sed, dum haeretici omnes se invicem vincunt, nihil tamen sibi vincunt. Victoria enim eorum ecclesiae triumphus ex omnibus est, dum eo haeresis contra alteram pugnat, quod in haeresi altera ecclesiae fides damnat (nihil enim est, quod haereticis commune est), et inter haec fidem nostram, dum sibi adversantur, affirmant.

153 7, 14. Et primum quaero, quam nativitas Filii naturae 866 158 novitatem potuerit inferre, ne Deus sit. Intellegentiae istud humanae sensus excludit, ut aliquid a natura originis suae nascendo diversum sit. . . . Quis, rogo, furor est, nativitatem unigeniti Dei ad degenerem ex Deo referre naturam, cum nativitas non nisi ex proprietate naturae sit; et iam nativitas non erit, si proprietas naturae in nativitate non fuerit? Hinc 152 ille omnis aestus et furor est, ut in Filio Dei non nativitas sit, sed creatio; ut non naturae suae originem subsistens teneat, sed alienam a Deo de non existantibus sumat. . . . Dei autem Filius neque ex nihilo Deus coepit esse, sed natus est; neque aliud aliquid fuit, antequam Deus est. Atque ita qui in Deum natus est, nec coepit quod Deus est nec profecit. Tenet itaque nativitas eam ex qua substitit naturam, et Filius Dei non aliud quam quod Deus est subsistit.

178 7, 31. Non habet igitur fides apostolica duos deos, quia 867 nec duos patres habeat, nec duos filios. Confitendo Patrem confessa Filium est; credens in Filium credit et in Patrem, quia et nomen Patris habet in se Filii nomen. Non enim nisi per Filium Pater est; et significatio Filii demonstratio Patris est, quia non nisi ex Patre sit Filius. In unius itaque confessione non unus est; dum et Patrem consummat Filius, et Filii ex Patre nativitas est. . . . 32. Naturam quoque diversam deputet ad utrumque, qui nesciat Patrem et Filium quod unum sint praedicatos. Deleant haeretici evangelicam Filii de se professionem: *Ego in Patre, et Pater in me* [Io 10, 38], ut possint vel duos deos praedicare, vel solum. Non sunt naturarum significationes in naturae unius proprietate,

nec duos deos Dei ex Deo veritas perficit, nec singularem Deum Dei patitur nativitas, nec non unum sunt qui invicem sunt. Invicem autem sunt, cum unus ex uno est.

868 7, 37. *Qui me vidit, vidi et Patrem* [Io 14, 9].... Agnitus ¹⁵⁸ in eo Deus est, si quibus tamen ipse agnitus est, ex virtute naturae; et intellectus Deus Filius id praestat, ut intellectus et Pater sit; dum ita imago est, ut non differat genere, sed significet auctorem. Viventis vivens imago est, et ex eo ¹⁶² natus non habet naturae diversitatem, et in nullo diversus tenet naturae eius ex qua non diversus est potestatem. Quod ergo imago est, eo proficit, ut Patrem Deum unigeniti Dei significet nativitas, significet autem ut forma ipse et imago invisibilis Dei; et per hoc non amittit naturae unitam similitudinem, quia nec careat virtute naturae.

869 8, 10. Extra evangelica promissa est quisquis extra fidem ²⁶³ eorum est, et impiae intellegentiae crimen spem simplicem perdidit. Habet enim non tam veniam quam praemium ignorare quod credas, quia maximum stipendum fidei est sperare quae nescias. At vero ultimae impietatis furor est, aut intellecta non credere, aut intellegentiam corrupisse credendi.

870 8, 14. De naturali in nobis Christi veritate quae dicimus, ⁴⁸⁴ nisi ab eo didicimus, stulte atque impie dicimus. Ipse enim ait: *Caro mea vere est esca, et sanguis meus vere est potus. Qui edit carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in eo* [Io 6, 56 57]. De veritate carnis et sanguinis non ⁴⁸⁵ relictus est ambigendi locus. Nunc enim et ipsius Domini professione et fide nostra vere caro est et vere sanguis est. Et haec accepta atque hausta id efficiunt, ut et nos in ⁵⁰⁹ Christo et Christus in nobis sit. Anne hoc veritas non est? Contingat plane his verum non esse, qui Christum Iesum verum esse Deum denegant. Est ergo in nobis ipse per carnem, et sumus in eo; dum secum hoc, quod nos sumus, in Deo est.

871 8, 19. *Cum venerit advocatus ille, quem ego mittam vobis* ¹⁸⁵ *a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre meo procedit, ipse testificabitur de me* [Io 15, 26]. Advocatus veniet, et hunc mittet Filius a Patre, et Spiritus veritatis est, qui a Patre procedit.... Qui mittit, potestatem suam in eo quod mittit ostendit. 20. Neque in hoc nunc calumnior libertati intellegentiae, utrum ex Patre an ex Filio Spiritum paracletum putent esse. Non enim in incerto Dominus reliquit; nam sub iisdem dictis haec ita locutus est: *Adhuc multa habeo vobis dicere*, etc. [Io 16, 12—15]. A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur, et a Patre procedit. Et interrogo utrum id ipsum sit a Filio

868. ML 10, 230.
871. ML 10, 250.

869. ML 10, 242.

870. ML 10, 247.

accipere quod a Patre procedere. Quodsi differre credetur inter accipere a Filio et a Patre procedere, certe id ipsum atque unum esse existimabitur, a Filio accipere, quod sit accipere a Patre.

357 8, 21. Spiritales omnes sumus, si in nobis est Spiritus Dei. 872
 168 Sed hic Spiritus Dei et Spiritus Christi est. Et cum Christi Spiritus in nobis sit, eius tamen Spiritus in nobis est, qui 598 Christum suscitavit a mortuis, et qui suscitavit Christum a mortuis, corpora quoque nostra mortalia vivificabit propter habitantem Spiritum eius in nobis [cf. Rom 8, 11]. Vivificamur ergo propter habitantem in nobis Spiritum Christi per eum qui Christum suscitavit a mortuis.

376 9, 3. Nescit plane vitam suam, nescit qui Christum Iesum 873
 ut verum Deum ita et verum hominem ignorat. Et eiusdem periculi res est Christum Iesum vel Spiritum Deum vel carnem 423 nostri corporis denegare.... Mediator ipse [Christus] in se ad salutem ecclesiae constitutus, et illo ipso inter Deum et homines mediatoris sacramento utrumque unus exsistens, dum 385 ipse ex unitis in idipsum naturis naturae utriusque res eadem est; ita tamen ut neutro careret in utroque, ne forte Deus esse homo nascendo desineret, et homo rursum Deus manendo non esset. Haec itaque humanae beatitudinis fides vera est, Deum et hominem praedicare, Verbum et carnem confiteri, neque Deum nescire quod homo sit, neque carnem ignorare quod Verbum sit.

384 9, 14. Non alius atque diversus est qui se exinanivit et 874
 392 qui formam servi accepit; accepisse enim non potest eius esse qui non sit, quia eius sit qui subsistat accipere. Ergo evacuatio formae non est abolitio naturae; quia qui se evacuat non caret sese, et qui accipit manet. Et cum idem ipse sit evacuans et accipiens, habet quidem in eo sacramentum, quod se evacuat et accipit; non tamen habet interitum, ne non exstet evacuans, et ne non sit accipiens. Itaque evacuatio eo proficit, ut proficiat forma servi, non ut Christus, qui in forma IDei erat, Christus esse non maneat; cum formam servi non nisi Christus acceperit. Qui cum se evacuaverit, ut manens Spiritus Christus idem Christus homo esset, in corpore demutatio habitus et assumptio naturae, naturam manentis divinitatis non pereimit; quia unus atque idem Christus sit, et demutans habitum et assumens.

377 10, 22. Sed ut per se [Dei Filius] sibi assumpsit ex virgine 875
 378 corpus, ita ex se sibi animam assumpsit; quae utique numquam ab homine gignentium originibus praebetur. Si enim conceptum carnis nisi ex IDeo virgo non habuit, longe magis

872. ML 10, 252.

873. ML 10, 282.

874. ML 10, 298.

875. ML 10, 359.

necesse est anima corporis, nisi ex Deo, aliunde non fuerit. Et cum ipse ille filius hominis ipse sit qui et Filius Dei, quia totus hominis filius totus Dei Filius sit, quam ridicule praeter Dei Filium, qui Verbum caro factum est, alium nescio quem tamquam prophetam Verbo Dei animatum praedicabimus, cum Dominus Iesus Christus et hominis filius et Dei Filius sit?

876 10, 23. Homo Iesus Christus unigenitus Deus, per carnem et Verbum ut hominis filius ita et Dei Filius, hominem verum secundum similitudinem nostri hominis, non deficiens a se Deo, sumpsit; in quo, quamvis aut ictus incideret aut vulnus 400 descendenderet aut nodi concurrerent aut suspensio elevaret, afferrent quidem haec impetum passionis, non tamen dolorem passionis inferrent. . . . Passus quidem est Dominus Iesus Christus, dum caeditur, dum suspenditur, dum crucifigitur, dum moritur; sed in corpus Domini irruens passio nec non fuit passio nec tamen naturam passionis exseruit; dum et poenali ministerio desaevit, et virtus corporis sine sensu poenae vim poenae in se desaeventis exceptit. . . . Caro illa, id est panis ille, de caelis est, et homo ille de Deo est. Habens ad patiendum quidem corpus, et passus est, sed naturam non habens ad dolendum. Naturae enim propriae ac suae corpus illud est, quod in caelestem gloriam conformatur in monte, quod attactu suo fugat febres, quod de sputo suo format oculos.

877 12, 25. Erat igitur [Filius], atque est, quia ab eo est, qui 157 quod est semper est. Ab eo autem esse, id est, ex Patre esse, nativitas est. Esse autem semper ab eo qui est semper aeternitas est; aeternitas vero non ex se, sed ab aeterno. Ex aeterno autem nihil aliud quam aeternum. Quod si non aeternum, iam nec Pater qui generationis est auctor aeternus est. Quod cum illi Patrem semper esse atque huius Filium semper esse sit proprium esse, et in eo quod est significatur aeternitas; per id quoque, cui quod est proprium est, proprium est et aeternum.

878 12, 56. Ut in eo quod ante aeterna tempora Unigenitus 150 tuus ex te natus est, cessante omni ambiguitate sermonis atque intellegentiae difficultate, solum quod natus est manet: ita quod ex te per eum Sanctus Spiritus tuus est, etsi sensu quidem 170 non percipiam, sed tamen teneo conscientia.

De synodis, 359.

879 59. Cum non ex voluntate, ut cetera, Filius subsistere 155 doceretur, ne secundum voluntatem tantum, non etiam se-¹⁵⁶

876. ML 10, 361.

877. ML 10, 448.

878. ML 10, 470.

879. ML 10, 520.

cundum naturam haberet essentiam, data haereticis occasio videbatur, ut necessitatem Deo Patri gignendi ex se Filii adscriberent, tamquam naturae lege cogente invitus ediderit. Sed haec passionum non est in Deo Patre condicio: cum inenarrabili et perfecta nativitate Filii nec voluntas sola genuit Filium, nec demutata aut coacta imperio naturalis legis essentia est. Nec ad gignendum quaesita substantia est, nec gignentis in genito diversa natura est, nec in tempore paterni nominis solitudo, sed ante tempora omnia Pater ex naturae suae essentia, impassibiliter volens, Filio dedit naturalis nativitatis essentiam.

⁵¹ 60. Filium innascibilem confiteri impiissimum est. Iam 880
⁵⁸ enim non erit Deus unus, quia Deum unum praedicari natura unius innascibilis Dei exigit. Cum ergo unus Deus sit, duo innascibiles esse non possunt; cum idcirco Deus unus sit (cum et Pater Deus sit, et Filius Dei Deus sit), quia innascibilitas sola penes unum sit. Filius autem idcirco Deus, quia ex innascibili essentia natus exsistat. Resput ergo innascibilem Filium praedicari fides sancta, ut per unum innascibilem Deum unum Deum praedicet, ut naturam unigenitam, ex innascibili genitam essentia, in uno innascibilis Dei nomine complectatur. Caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est. Et ad unum Deum omnia hoc gradu atque hac confessione referuntur, cum ab eo sumant universa principium, cui ipse principium sit.

⁵⁹ 71. Non est, fratres carissimi, una Patris et Filii neganda 881 substantia, sed nec irrationabiliter praedicanda. Sit una substantia ex naturae genitae proprietate; non sit aut ex portione, aut ex unione, aut ex communione. Potest una substantia pie dici et pie taceri. Habes nativitatem, habes similitudinem. Quid verbi calumniam suspiciose tenemus, rei intelligentia non dissidentes? Credamus et dicamus esse unam substantiam; sed per naturae proprietatem, non ad significationem impiae unionis. Una sit ex similitudine, non ex solitudine.

Tractatus super Psalmos, ca 365.

⁷⁴ *Prolog.* 15¹. [Canon scripturarum: Veteris testamenti libri 882 XXII: 1—5. Moysis libri quinque, 6. Iesu Nave, 7. Iud. et Ruth, 8. Regnorum I et II, 9. Regnorum III et IV, 10. Paral. I et II, 11. sermones dierum Esdrae, 12. liber Psalm., 13—15. Salomonis Prov., Eccl., Cant. cant., 16. Prophetae minores XII, 17—22. Esaias, Ier. cum Lamentatione et Epistula, Dan., Ez.,

¹ Vide not. 1, p. 177.

880. ML 10, 521. 881. ML 10, 527.

882. CV 22 (ed. A. Zingerle, 1891), 13; ML 9, 241.

Iob, Hester.] Quibusdam autem visum est, additis Tobia et Iudith, viginti quattuor libros secundum numerum graecarum litterarum conumerare.

883 In Ps. 1, n. 18 (13). Iam non, sicut in Adam, donum eius ²³¹ et statuta perturbabuntur, quia ille constitutae immortalitatis beatitudinem peccato transgressae legis amisit, sed per redemptionem ligni vitae, id est dominica passione, cum ipsi ligno vitae similes erimus, iam quidquid in nobis fiet aeternum ⁶¹⁰ est, aeternum autem cum beatitudinis sensu. Prosperabuntur enim omnia illa quae fient, non demutatio incerta, non in natura infirma, cum incorruptio corruptionem et aeternitas infirmitatem et forma Dei formam terrenae carnis absorbuerit.

884 2, 15. Hominem, non quod officio eius in aliquo eguerit, ¹⁹³ [Deus] instituit, sed quia bonus est; participem beatitudinis suae condidit et rationale animal in usum largienda aeternitatis suae vita sensuque perfecit; et hoc ex ipsius dictis absolute intellegitur.

885 2, 41. Contracta reparabit [Deus], non ex alia aliqua, sed ⁶¹⁰ ex vetere atque ipsa originis suae materie speciem illis complaciti sibi decoris impertiens, ut corruptibilium corporum in incorruptionis gloriam resurrectio non interitu naturam perimat, sed qualitatis condicione demutet. Non enim aliud corpus, ⁶⁰⁰ quamvis in aliud resurget, apostolo dicente: *Seminatur in corruptela, resurget in incorruptione*, etc. [1 Cor 15, 42 sqq]. Fit ergo demutatio, sed non affertur abolitio. Et cum id quod fuit, in id quod non fuit surgit, non amisit originem, sed profecit ad honorem.

886 2, 49 (48). Non morosa haec ira est, per quam a iusta via ⁵⁸⁴ percunt, ne quis sibi interim poenae lucro inter moras iudicii ⁵⁸⁵ blandiatur. In brevi namque exardescit ira. Excipit enim nos statim ultior infernus, et decidentes de corpore, si ita vixerimus, confestim viae rectae perimus. Testes nobis sunt evangelicus dives et pauper, quorum unum angeli in sedibus beatorum et in Abrahae sinibus locaverunt, alium statim poenae regio suscepit. Adeo autem statim poena mortuum excepit, ut etiam fratres eius adhuc in supernis manerent. Nihil illic dilationis aut morae est. Iudicii enim dies vel beatitudinis retributio est aeterna, vel poenae. Tempus vero mortis habet interim unumquemque suis legibus, dum ad iudicium unumquemque aut Abraham reservat aut poena.

887 51, 23. Non confessio peccatorum nisi in huius saeculi ⁵⁸⁴ tempore est, dum voluntati suae unusquisque permissus est et ⁵⁸⁶ per vitae licentiam habet confessionis arbitrium. Decedentes

883. CV 22, 32; ML 9, 258.

884. CV 22, 47; ML 9, 269.

885. CV 22, 68; ML 9, 285.

886. CV 22, 74; ML 9, 290.

887. CV 22, 116; ML 9, 323.

namque de vita simul et iure decedimus voluntatis. Tunc enim ex merito praeteritae voluntatis lex iam constituta aut quietis aut poenae excedentium ex corpore suscipit voluntatem. Cuius temporis non iam liberam, sed necessariam voluntatem ostendit propheta, cum dicit: *Non est mihi in diebus illis voluntas* [cf. Eccle 12, 1]. Cessante enim voluntatis libertate, etiam voluntatis, si qua erit, cessabit effectus.

886 52, 2. Stultus in corde suo dicit: *Non est Deus*; quia, si vellet 888 verbis oris hoc eloqui, stultus esse, sicuti est, publici assensus iudicio argueretur. Quis enim mundum contuens Deum esse non sentiat? Sed fit frequenter ut, cum nos veri necessitas ad confessionem Dei cogat, oblectatio tamen vitiorum Deum nobis non esse persuadeat, et, quod contra fidem credimus, id tamen de consilio impii cordis eloquamur.

417 53, 12. Quod autem et in crucem actum unigenitum Dei 889 Filium et morte damnatum eum qui, nativitate quae sibi ex aeterno Patre est naturalis, aeternus sit, frequenter, immo semper, praedicamus, non ex naturae necessitate potius quam ex sacramento humanae salutis passioni fuisse subditus intel-
403 legendus est et voluisse se magis passioni subici quam coactum....
392 Passus ergo est Deus, quia se subiecit voluntarius passioni; sed
400 suscipiens naturales ingruentium in se passionum, quibus do-
lorem patientibus necesse est eas inferri, virtutes, ipse tamen
413 a naturae suaे virtute non excidit ut doleret. 13. . . . Male-
dictorum se ergo obtulit morti, ut maledictum legis dissolveret,
hostiam se ipse Deo Patri voluntarie offerendo, ut per hostiam
voluntariam maledictum, quod ob hostiae necessariae et inter-
missae reatum erat additum, solveretur; cuius sacrificii alio
loco meminit in psalmis: *Hostiam et oblationem noluisti, per-*
ficis autem mihi corpus [Ps 39, 7], Deo Patri, legis sacrificia
respuenti, hostiam placentem suscepti corporis offerendo; cuius
oblationis beatus apostolus ita meminit: *Hoc enim fecit semel*
se ipsum offerens hostiam Deo [Hebr 7, 27], omnem humani
generis salutem oblatione sanctae huius et perfectae hostiae
redempturus.

400 68, 23. Percussus ergo et Dominus peccata nostra suscipiens 890
415 et pro nobis dolens, ut in eo usque ad infirmitatem crucis
mortisque percusso sanitas nobis per resurrectionem ex mortuis
379 redderetur. . . . Non pepercerat [Deus] primo illi de terrae
limo Adae, quem de paradiso post culpam, ne lignum vitae
attingens in aeternitate poenae maneret, eiecit, ut naturam
corporis eius Adam e caelis secundus assumens parique morte
percussus eam rursum in vitam aeternam iam sine poenae
aeternitate revocaret. Hunc igitur ita a Deo percussum per-

888. CV 22, 119; ML 9, 325.
890. CV 22, 332; ML 9, 484.

889. CV 22, 144; ML 9, 344.

secuti sunt, super dolorem vulnerum dolorem persecutionis huius addentes; *pro nobis* enim secundum prophetam *dolet* [Is 53, 4], et idcirco est esse in doloribus aestimatus.

- 891 118, litt. 8 (Heth), n. 7. Cum in lege sciat [David] dictum¹⁰⁵ quod nemo faciem Dei videat et vivat, et ex evangelica beatitudine non ambigat omnes mundo corde Deum esse visuros, perfectae modestiae temperamento cupiditatem desiderii sui elocutus est dicens: *Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo* [Ps 118, 58]. Scit nunc impossibile sibi esse quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, ut videat. Scit invisibilem esse carnalibus oculis gloriam Dei.
- 892 118, 14 (Nun), 20. Est quidem in fide manendi a Deo³¹⁴ munus, sed incipiendi a nobis origo est. Et voluntas nostra hoc proprium ex se debet ut velit: Deus incipienti incrementum dabit, quia consummationem per se infirmitas nostra non obtinet, meritum tamen adipiscendae consummationis est ex initio voluntatis.
- 893 118, 19 (Koph), 8. Non corporalibus locis Deus continetur,¹⁰⁰ neque finibus aut spatiis divinae virtutis immensitas coartatur. Adest ubique et totus ubicumque est; non pro parte usquam est, sed in omnibus omnis est. . . . Nihil a Deo vacat, nihil indiget. Ubique est modo animae corporalis, quae in membris omnibus diffusa a singulis quibusque partibus non abest.
- 894 129, 3. Primum intellegendum est Deum incorporealem⁹⁸ esse neque ex partibus quibusdam atque officiis membrorum, ex quibus unum corpus efficitur, consistere. Legimus enim in evangelio: *Quoniam Deus spiritus est* [Io 4, 24], invisibilis scilicet et immensa atque intra se manens et aeterna natura. Scriptum quoque est: *Quoniam spiritus carnem et ossa non habet* [Lc 24, 39]. Ex his enim corporis membra consistunt, quibus substantia Dei non eget. Deus autem, qui et ubique¹⁰⁰ et in omnibus est, totus audit, totus videt, totus efficit, totus incedit.
- 895 129, 7. Meiminimus esse plures spiritales virtutes, quibus²⁰⁰ angelorum est nomen, vel ecclesiis praesidentes. . . . Intercessione itaque horum non natura Dei eget, sed infirmitas nostra. Missi enim sunt propter eos, qui hereditabunt salutem; Deo nihil ex his, quae agimus, ignorante, sed infirmitate nostra ad rogandum et promerendum spiritalis intercessionis ministerio indigente.
- 896 138, 17. Est maior Pater Filio, sed ut pater filio, gene-¹⁶⁰ ratione, non genere; Filius enim est et ex eo exivit. Et licet¹⁵³ paternae nuncupationis proprietas differat, tamen natura non

891. CV 22, 426; ML 9, 554.
893. CV 22, 526; ML 9, 629.
895. CV 22, 652; ML 9, 722.

892. CV 22, 486; ML 9, 598.
894. CV 22, 649; ML 9, 719.
896. CV 22, 756; ML 9, 801.

differt; natus enim a Deo Deus non dissimilis est a gignente
 178 substantia. Non potest ergo ad eum, ex quo est [exaequari];
 nam quamvis alter in altero per uniformem ac similem eiusdem
 naturae gloriam maneat, tamen ei, ex quo genitus est, non
 exaequari in eo videtur posse, quod genuit.

[?] POEMA ADVERSUS MARCIONEM, 360/70.

56 L. 3, c. 9. Hac cathedra, Petrus qua sederat ipse, locatum
 maxima Roma Linum primum considere iussit.
 Post quem Cletus et ipse gregem suscepit ovilis.
 Huius Anacletus successor sorte locatus;
 quem sequitur Clemens, is apostolicis bene notus.
 Evaristus ab hoc rexit sine crimine legem.
 Sextus Alexander Sixto commendat ovile:
 post expleta sui qui lustri tempora tradit
 Telesphoro; excellens hic erat, martyrumque fidelis;
 post illum socius legis, certusque magister.

Constabat pietate vigens ecclesia Romae
 composita a Petro, cuius successor et ipse
 iamque loco nono cathedram suscepit Hyginus.
 Post hunc deinde Pius, Hermas cui germine frater
 angelicus pastor, quia tradita verba locutus;
 atque pio suscepit Anicetus ordine sortem.

S. PHOEBADIUS EP. AGINNENSIS, † post 392.

Liber contra Arianos, 357/8.

149 22. Tenenda est igitur, ut diximus, regula quae Filium in 898
 Patre, Patrem in Filio confitetur; quae unam in duabus per-
 sonis substantiam servans, dispositionem divinitatis agnoscit.
 Igitur Pater Deus et Filius Deus, quia in Patre Deo Filius
 Deus. Hoc si cui scandalum facit, audiat a nobis Spiritum
 esse de Deo; quia illi, cui est in Filio secunda persona, est
 et tertia in Spiritu Sancto. Denique Dominus: *Petam, inquit,*
a Patre meo, et alium advocationem dabit vobis [Io 14, 16]. Sic
 aliis a Filio Spiritus, sicut a Patre Filius. Sic tertia in Spiritu,
 ut in Filio secunda persona; unus tamen Deus omnia, tres
 80 unum sunt. Hoc credimus, hoc tenemus, quia hoc accepimus
 142 a prophetis, hoc nobis evangelia locuta sunt, hoc apostoli
 tradiderunt, hoc martyres passione confessi sunt; in hoc
 mentibus fidei etiam haeremus, contra quod *etiam si angelus*
de caelo annuntiaverit, anathema sit [Gal 1, 8].

De fide orthodoxa, 360/1!.

899 6. Quid est Filius de eo quod Pater est? Alius idem.¹⁷⁹ Nam et ob hoc Verbum nuncupatur, quia ex proprio divino¹⁶¹ ore processit et nihil Pater sine eo aut iussit aut fecit. Virtus dicitur, quia vere de Deo et semper cum Deo est, et omnis potestas Patris in ipso consistit. Sapientia appellatur, quia¹⁶² de corde Patris adveniens arcana caelestia credentibus reseravit. . . . Vides ergo per haec vocabula significationes et dispositionum et operum divinorum praeostensas, non tamen ipsum Deum proprie definitum? Est ergo Pater Deus immensus, aeternus, incomprehensibilis, inaestimabilis. Est et Filius eius Deus et Dominus noster, tantus quantus est et Pater; sed non aliunde quam de Patre; quia *Ego*, inquit, *de Patre exivi* [Io 16, 28], hoc est lumen de lumine.

[?] S. GREGORIUS ELIBERITANUS, † post 392.

[Dicti] Tractatus Origenis.

900 Tract. 1. Quidquid de eo [Deo] dixeris, efficientiam operum¹⁰⁸ suorum et dispensationes sacramentorum ipsius nominabis, non tamen ipsum qualis et quantus sit poteris explicare. Tunc enim aestimatur Deus, cum inaestimabilis dicitur.

901 2. Illic [in cruce] suspensus est Dominus, ut peccata nostra,⁴¹⁷ quae nobis ex transgressionis ligno obvenerant, in ligno crucis⁴¹⁰ rursus per eundem hominem affixa punirentur.

902 6. Salvator noster qui . . . est . . . rex regum, propter¹⁵⁹ potentem virtutem qua in morte diabolum vicit, leo est appellatus. Sed quare hic [Gn 49, 9] catulum leonis nominavit, quem alibi de tribu Iuda victorem dixerat? Sed ideo catulum nominavit, ut non ipsum Patrem sed Dei Filium demonstraret. Nam et cum leo et catulus leonis dicitur, et Pater et Filius indicantur, in quibus non natura dividitur, sed personae distinctae monstrantur. Sicut enim ex leone leo nascitur, ita Deus de Deo et lumen ex lumine procedere dicitur. Sicut enim, cum ex leone leo nascitur, non natura mutatur, sed una origo ostenditur, sic et Deus ex Deo natus aliud non potest esse quam Deus.

903 14. Nemo vincit nisi qui Patrem et Filium et Spiritum¹⁷⁹ Sanctum aequali potestate et indifferenti virtute crediderit.

¹ Libellus iste potius Gregorio Eliberitano attribuendus est.

899. ML, 20, 42.

900. P. Batiffol, Tractatus Origenis de libris ss. scripturarum, Parisiis 1900, 8°, p. 11.

901. Ib. 15.

902. Ib. 67.

903. Ib. 157.

Ecce quo sacramento militiae Gedeon hostes suos vicit, quo etiam nos credentes in Christo omnem nequitiam adversae potestatis triumphare consuevimus.

MARIUS VICTORINUS, saec. IV.

Adversus Arium, 356—361.

¹⁴⁸ I. 1, c. 13. Dicit ergo [Christus]: *Ex meo accipiet* [Io 16, 14], ⁹⁰⁴ quod una motio, hoc est, actio agens Christus est, et Spiritus Sanctus, et primum est vivere, et ab ipso quod est vivere, ¹⁷⁰ intellegere: vivere quidem Christus, intellegere Spiritus; ergo Spiritus a Christo accipit, ipse Christus a Patre, et idcirco et Spiritus a Patre. 14. Omnia igitur unum, sed a Patre.

³⁸² 1, 45. Si manet Trinitas sola, ipse homo et λόγος, quem ⁹⁰⁵ ³⁷⁷ λόγον nos supra Filium demonstravimus. Non autem hoc significat: et λόγος caro factus est, corruptus λόγος in carnem conversus est, sed λόγος, per quem effecta sunt omnia, et omnia effectus, et caro factus est, ut in carne cum esset, totum hominem sua passione et morte iuxta passiones corporis mercaretur. Si enim non erat ipse homo de Maria, quare exinanivit semetipsum? Et quid est *formam servi accipiens* [Phil 2, 7]? et quid rursus est, *et λόγος caro factus est* [Io 1, 14]?

³⁸⁰ 3, 3. Assumptus ergo homo totus, et assumptus et liberatus ⁹⁰⁶ ⁴¹⁹ est; in isto enim omnia universalia fuerunt, universalis caro, ⁴²² anima universalis, et in crucem sublata atque purgata sunt per salutarem Deum λόγον, universalium omnium universalem.

³⁷⁵ 4, 33. Haec viris fidelibus satis probata sunt: et ante ⁹⁰⁷ carnem fuisse et in carne eundem Filium fuisse illum qui ante saecula est genitus, illum qui ascendit in caelum et inde ¹⁸² descendit, illum qui nobis de caelo panis est. . . . Iam vero Spiritum Sanctum alio quodam modo ipsum esse Iesum Christum occultum, interiorem, cum animis fabulantem, docentem ista, ¹⁷⁰ intellegentiasque tribuentem, et a Patre per Christum genitum, ¹⁷⁴ et in Christo: quippe cum unigenitus Filius Christus sit, multis nos libris exposuimus, et quod exemplis plurimis approbavimus, satis clarum est. Hoc modo atque hac intellegentia ut Pater et Deus cum Filio δμοούσιον, et Filius quod ipse vita est cum eo. Quia autem ipse intellegentia est Christus, et Spiritus ¹⁴⁸ Sanctus δμοούσιον intellegitur. Unde juncto Patri Filioque ¹⁷⁸ accepto, quod sit idem quod Spiritus Sanctus, eo quidem modo, quo Filius idem est quod Pater, ita tamen ut, quomodo Pater et Filius unum cum sint, sic tamen Pater sit etiam Filius, exsistentia unusquisque sua, sed ambo una eadem-

904. ML 8, 1048.
907. ML 8, 1137.

905. ML 8, 1075.

906. ML 8, 1101.

que substantia, sic Christus et Spiritus Sanctus cum ambo unum sint, existit tamen Christus sua existentia, et Spiritus Sanctus sua, sed ambo una substantia, ex quo omnes, id est, tota Trinitas una, atque eodem modo iuncto Patre cum Filio, Filioque cum Spiritu Sancto. Atque ista ratione Patre cum ¹⁴⁹ Spiritu Sancto per Christum iuncto singulis quidem existentibus unum omnis Trinitas sit, atque existet illud δμοούσιος, cum sit omnibus una eademque simul ex aeternitate substantia. Haec nobis salus est, haec liberatio, haec totius hominis plena salvatio, sic Patrem omnipotentem Deum credere, sic Iesum Christum Filium, sic Spiritum Sanctum. Amen.

De generatione divini Verbi.

908 28. Quoniam non est invenire nomen dignum Deo, ab ¹¹⁰ iis quae scimus nominamus Deum; habentes in intellectu, ¹¹⁵ quoniam non proprie nominamus nec appellamus; quemadmodum dicimus: vivit Deus, intellegit Deus. Proinde a nostris actionibus nominamus actiones Dei, existente tamen illo super omnia; neque tantum existente, sed quasi existente, ούδε ὄντως ὑπάρχοντος, ἀλλὰ ὄντος μικροῦ ὑπάρχοντος. Isto etiam modo substantiam, existentiam et cetera huiusmodi ¹¹² apponimus Deo, et eius essentiae οὐσίαν aliter dicimus, aliter se habente substantia creata ad quod inest sibi et ad suum etiam esse.

S. EUSTATHIUS EP. ANTIOCHENUS, † med. saec. IV.

[?] In Lazarum, Mariam et Martham homilia.

909 15. Σὺ εὶ δὲ πρωτότοκος καὶ δὲ μονογενὴς καὶ μόνος σὺν ¹⁵⁸ Ἀγίῳ Πνεύματι δμοούσιός τε καὶ δμότιμος καὶ ισοδύναμος τῷ ¹⁶⁶ γεγενηκότι, ἀναρχός τε καὶ συναῦθιος Θεῷ Πατρί· σὺ εὶ δὲ ³⁹³ Χριστός, οὐχ εἰς τῶν ὑπό σου κτισθέντων ἀράτων καὶ λει- ³⁹² τουργικῶν σου δυνάμεων, ἀλλὰ φυσικῶς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ Ζῶντος. «Οὐ πρέσβυς γάρ ούδε ἀγγελος, ἀλλ’ αὐτὸς δὲ Κύριος», φησίν, ὡς εἶπεν Ἡσαΐας, «ἔσωσεν ἡμᾶς, ᔍσωσεν αὐτούς» [Is 33, 22];

909 15. Tu es primogenitus et unigenitus et solus cum Sancto Spiritu ¹⁵⁸ consubstantialis et pari honore habitus et aequalis potentiae cum ¹⁶⁶ genitore, ineffabilis, sine principio et coaeternus Deo Patri; tu es ³⁹³ Christus, non una ex his a te creatis invisibilibus atque administra- ³⁹² toriis potentissimus, sed natura Filius Dei vivi, *non legatus neque angelus, sed ipse Dominus*, ait, quemadmodum dixit Isaias, *salvarit*

908. M. 8, 1033.

909. *F. Cavallera* (primum edidit, Parisiis 1905, Picard), p. 39.

63, 9]. ὡστε οὐκ εἰσὶν οἱ ἄγρελοι χριστοί· σὺ εἰ δὲ Χριστός,
τοῦτ' ἔστιν οὐκ ἀνθρωπὸς Χριστός, ἀλλὰ Θεὸς Χριστός, Θεὸς
408 ἐνανθρωπήσας, οὐκ ἀνθρωπὸς ἀποθεωθείς, ἀλλὰ χρίσας τὴν
οἰκείαν καὶ ἐκούσιον σάρκωσιν τῇ οἰκείᾳ θεότητι . . .· σὺ εἰ δὲ
Χριστὸς δὲ παρὰ πάσης κτίσεως προσκυνούμενος, ὡς εἰς Κύριος
καὶ Θεός, ὡς εἰς Υἱός, ὡς εἰς Δεσπότης σὺν Πατρὶ [καὶ] τῷ
Ἄγιῳ Πνεύματι.

150 29. Γένοιτο πάντας ἡμᾶς . . . προσκυνοῦντας Κύριον πρὸ 910
153 αἰώνων συναϊδίως τε καὶ συνανάρχως ἀφραστῶς τε καὶ ἀρρεύ-
157 στῶς ἐκ Πατρός, τοῦτ' ἔστιν ἐκ τῆς ἀκτίστου οὐσίας γεννηθέντα,
281 430 καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἐκ τῆς ἀχράντου παρθένου ἀμεταβλήτως καὶ
382 ἀσυγχύτως ὑπὲρ ἔννοιαν καὶ λόγον σαρκωθέντα, τυχεῖν τοῦ
παρ' αὐτοῦ μακαρισμοῦ ἐν ἐλέει καὶ ζωῇ τῇ ἀπεράντῳ, διτὶ
αὐτῷ ἡ δόξα σὺν Πατρὶ καὶ τῷ Ἅγιῳ Πνεύματι εἰς τοὺς
ἀγηράντους αἰώνας τῶν αἰώνων.

S. BASILIUS, ca 330—379.

Epistulae.

148 Ep. 8 [ad Caesarienses, a. 360], 2. Δέον δυολοτεῖν Θεὸν τὸν 911
149 Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεὸν τὸ Πνεύμα τὸ Ἅγιον, ὡς οἱ
Θεῖοι λόγοι καὶ οἱ τούτους ὑψηλότερον νενοηκότες ἐδίδαξαν.
Πρὸς δὲ τοὺς ἐπηρεάζοντας ἡμῖν τὸ τρίθεον ἐκεῖνο λεγέσθω,
ὅτιπερ ἡμεῖς ἔνα Θεὸν οὐ τῷ ἀριθμῷ, ἀλλὰ τῇ φύσει δυολο-
γοῦμεν. Πᾶν γὰρ δὲ ἐν ἀριθμῷ λέγεται, τοῦτο οὐχ ἐν δύντως

nos, salvavit eos; quare non sunt angeli christi; tu es Christus,
hoc est, non homo Christus, sed Deus Christus, Deus homo factus,
408 non homo Deus factus, sed qui propriam et liberam incarnationem
unxit propria divinitate . . .; tu es Christus, qui a tota creatione
adoraris ut unus Dominus et Deus, ut unus Filius, ut unus Herus
cum Patre et Sancto Spiritu.

150 29. Utinam nos omnes . . ., adorantes Dominum, ante saecula 910
153 coaeterne et una sine principio, modo ineffabili et supra sermonem,
381 ex Patre, id est ex increata substantia, genitum et in fine tem-
430 porum ex immaculata virgine sine mutatione et confusione supra
382 cogitationem et sermonem incarnatum, possimus attingere quae
ab eo est beatificationem in misericordia et vita perpetua, quia
ipsi gloria cum Patre et Sancto Spiritu in infinita saecula saecu-
lorum.

148 8, 2. Confiteri oportet Deum Patrem, Deum Filium, Deum 911
149 Spiritum Sanctum, uti eloquia divina, et qui ea sublimius intel-
lexere, docuerunt. Ceterum ad eos qui tres deos nobis reprobrant,
illud dicatur: unum nos Deum non numero, sed natura confiteri.
Quidquid enim unum numero dicitur, id vere unum non est, neque

οὐδ' ἀπλοῦν τῇ φύσει ἐστίν· ὁ δὲ Θεὸς ἀπλοῦς καὶ ὑσύνθετος ⁹⁷
παρὰ πᾶσιν ὅμολογεῖται.

912 8. 3. Καίτοι ήμεῖς, κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον, οὕτε ὅμοιον ¹⁵⁸
οὗτε ἀνόμοιον λέγομεν τὸν Γίὸν τῷ Πατρί. Ἐκάτερον γάρ
αὐτῶν ἐπίσης ἀδύνατον. "Ομοιον γάρ καὶ ἀνόμοιον κατὰ τὰς
ποιότητας λέγεται· ποιότητος δὲ τὸ θεῖον ἐλεύθερον. Ταυτότητα
δὲ τῆς φύσεως ὅμολογούντες καὶ τὸ ὄμοιούσιον ἐνδεχόμεθα,
καὶ τὸ σύνθετον φεύγομεν, τοῦ κατ' οὓς ιαν Θεοῦ καὶ Πατρὸς
τὸν κατ' οὓς ιαν Θεὸν καὶ Γίὸν γεγεννηκότος. Ἐκ γὰρ τούτου
τὸ ὄμοιούσιον δείκνυται.

913 8. 7. Οἱ ἄριοι μαθηταὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπέκεινα θεωρίας, ¹⁰⁵
ώς ἔνι ἀνθρώποις, ἐλθόντες, καὶ καθαρθέντες ἀπὸ τοῦ λόγου
[cf. Io 15, 3], τὸ τέλος ἐπιζητοῦσι, καὶ τὴν ἐσχάτην μακαριότητα
γνῶναι ποθοῦσιν, ὅπερ ἀγνοεῖν καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ καὶ
αὐτὸν δὲ Κύριος ἡμῶν ἀπεφήνατο, ἡμέραν μὲν λέγων πᾶσαν
τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν τῶν ἐπινοιῶν τοῦ Θεοῦ. . . . Εἰ τοίνυν ⁴⁰⁵
ἐκεῖνο λέγεται περὶ ἑαυτοῦ εἰδέναι δὲ Θεὸς ὅπερ ἐστί, κάκεῖνο
μὴ εἰδέναι ὅπερ οὐκ ἐστίν· οὐκ ἐστι δὲ δὲ Κύριος ἡμῶν κατὰ
τὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως ἐπίνοιαν, καὶ παχυτέραν διδασκαλίαν,
τὸ ἐσχατὸν ὀρεκτόν· οὐκ ἄρα οἶδεν δὲ σωτὴρ ἡμῶν τὸ τέλος
καὶ τὴν ἐσχάτην μακαριότητα. «Ἄλλ' οὐδὲ οἱ ἄγγελοι», φησίν,
«ἴσασι» [Mc 13, 32]· τουτέστιν, οὐδὲ ή ἐν αὐτοῖς θεωρία καὶ
οἱ λόγοι τῶν διακονιῶν εἰσὶ τὸ ἐσχατὸν ὀρεκτόν. Παχεῖα γάρ

natura simplex; Deum vero simplicem et incompositum confitentur ⁹⁷
omnes.

912 8. 3. Nos, secundum veram doctrinam, neque similem neque ¹⁵⁸
dissimilem Patri Filium dicimus. Nam aequē utrumque horum
repugnat. Enimvero simile et dissimile qualitatum habita ratione
dicuntur, Deus autem liber est a qualitate. Verum identitatem
naturae confitentes et consubstantiale admittimus et compositionem
fugimus; cum is qui secundum essentiam Deus et Pater est,
Deum secundum essentiam et Filium genuerit. Ex hoc enim con-
substantiale ostenditur.

913 8. 7. Sancti discipuli salvatoris nostri, cum ad summum con- ¹⁰⁵
templationis, quantum hominibus fas est, pervenissent, et Christi
sermone expurgati fuissent, finem quaerunt et beatitudinem ex-
tremam nosse desiderant; id quod et a suis angelis et a se ipso
ignorari Dominus pronuntiavit, diem appellans accuratam omnem
consiliorum Dei comprehensionem. . . . Itaque si dicitur Deus ⁴⁰⁵
id quod est nosse de se ipso, atque id nescire quod non est,
non est autem Dominus noster secundum incarnationis consid-
erationem, et crassiorem doctrinam, extremum illud bonum de-
siderabile; non igitur cognovit salvator noster finem et extremam
beatitudinem. Sed neque angeli, inquit, sciunt, hoc est, neque
contemplatio quae in ipsis est, neque rationes ministeriorum sunt
extremum illud bonum desiderabile. Nam horum etiam scientia

καὶ τούτων ἡ γνῶσις συγκρίσει τοῦ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.
 117 Μόνος δὲ ὁ Πατήρ, φησίν, ἐπίσταται [ι�.]. ἐπεὶ καὶ αὐτός ἐστι
 τὸ τέλος καὶ ἡ ἐσχάτη μακαριότης. "Οταν γὰρ μηκέτι Θεὸν
 ἐν τοῖς κατόπτροις, μηδὲ διὰ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιγινώσκωμεν
 [cf. 1 Cor 13, 12], ἀλλ' αὐτῷ ὡς μόνῳ καὶ ἐνὶ προσέλθωμεν,
 τότε καὶ τὸ ἐσχατον τέλος εἰσόμεθα. Χριστοῦ γὰρ βασιλείαν
 φασὶν εἶναι πᾶσαν τὴν ἔνυλον γνῶσιν, τοῦ δὲ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
 τὴν ἄυλον καὶ, ὡς ἀν εἴποι τις, αὐτῆς τῆς θεότητος θεωρίαν.
 Ἐστι δὲ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ αὐτὸς τὸ τέλος καὶ ἡ ἐσχάτη
 μακαριότης κατὰ τὴν τοῦ Λόγου ἐπίνοιαν.

175 8, 10. Κτίσμα λέγεις τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον. Πᾶν δὲ κτίσμα 914
 δοῦλόν ἐστι τοῦ κτίσαντος· «Τὰ γὰρ σύμπαντα», φησί, «δοῦλα
 σά» [Ps 118, 91]. Εἰ δὲ δοῦλόν ἐστι, καὶ ἐπίκτητον ἔχει τὴν
 ἀγιότητα· πᾶν δὲ ὃ ἐπίκτητον ἔχει τὴν ἀγιότητα, οὐκ ἀνεπί-
 δεκτόν ἐστι κακίας· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον, κατ' οὐσίαν ὃν
 ἀγιον, πηγὴ ἀγιασμοῦ προσηγόρευται [cf. Rom 1, 4]· οὐκ ἀρα
 166 κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον. Εἰ δὲ μὴ κτίσμα, δμοούσιόν ἐστι
 τῷ Θεῷ.

182 38 [Ad Gregorium fratrem, a. 369/70], 4. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ 915
 167 Ἀγιον Πνεῦμα, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν
 χορηγία πηγάζει, τοῦ Υἱοῦ μὲν ἡρτηται, ὡς ἀδιαστάτως συγ-
 καταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἵτιας ἐξημένον ἔχει τὸ
 εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται· τούτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν
 ὑπόστασιν ἴδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν

117 crassa est, si comparetur cum ea, quae est facie ad faciem. Solus
 autem Pater, inquit, novit, quippe ipse est et finis et extrema
 beatitudo. Cum enim non amplius Deum in speculis neque per
 aliena cognoscemus, sed ad ipsum veluti solum et unum accedemus,
 tunc et extrellum finem sciemus. Nam Christi regnum esse ferunt
 omnem materialem cognitionem, Dei vero et Patris immaterialem
 et, ut ita dixerim, ipsius divinitatis contemplationem. Atque etiam
 Dominus noster et ipse finis est et extrema beatitudo secundum
 Verbi considerationem.

175 8, 10. Spiritum Sanctum creaturam dicis. Omnis autem creatura 914
 serva est creatoris: *Omnia enim*, inquit, *sunt serva tua*. Si vero
 servus est, adventitiam quoque habet sanctitatem; quidquid autem
 adventitiam sanctitatem habet, capax est malitiae; at Spiritus
 Sanctus, cum secundum essentiam sanctus sit, fons appellatur
 166 sanctitatis; non est igitur creatura Spiritus Sanctus. Quodsi creatura
 non est, consubstantialis est Deo.

182 38, 4. Quoniam igitur Spiritus Sanctus, a quo omnis in rem 915
 167 creatam bonorum largitio scaturit, Filio quidem cohaeret ac con-
 iunctus est, quocum simul sine ullo intervallo concipitur, habet
 vero esse ex ea causa, quae Pater est, conexum, unde et procedit;
 illius secundum hypostasim proprietas hoc signo declaratur, quod

αύτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι. ‘Ο δὲ Υἱός, δὸ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δὶ’ ἔαυτοῦ¹⁷⁸ καὶ μεθ’ ἔαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν, κατὰ τὸ ἴδιαζον τῶν γνωρισμάτων, τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ‘Ἄγιον· ἀλλὰ τοῖς εἰρημένοις σημείοις μόνος γνωρίζεται. ‘Ο δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸς ἔξαίρετόν τι γνώρισμα τῆς ἔαυτοῦ ὑποστάσεως,¹⁵¹ τὸ Πατήρ εἶναι, καὶ ἐκ μηδεμιᾶς αἰτίας ὑποστήναι, μόνος ἔχει.¹⁶⁰ καὶ διὰ τούτου πάλιν τοῦ σημείου καὶ αὐτὸς ἴδιαζόντως ἐπιτινώσκεται. . . . Ἀλλ’ ὁ τὸν Πατέρα νοήσας αὐτόν τε ἐφ’ ἔαυτοῦ¹⁴⁹ ἐνόησε, καὶ τὸν Υἱὸν τῇ διανοίᾳ συμπαρεδέξατο. ‘Ο δὲ τοῦτον λαβὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀπεμέρισεν, ἀλλ’ ἀκολούθως μὲν κατὰ τὴν τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ τὴν φύσιν τῶν τριῶν κατὰ ταύτον συγκεκραμένην ἐν ἔαυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσατο. Καὶ δὸ τὸ Πνεῦμα μόνον εἰπὼν συμπεριέλαβε τῇ ὅμοιοτια ταύτῃ καὶ τὸν οὖν ἐστὶ τὸ Πνεῦμα. Καὶ ἐπειδὴ τοῦ Χριστοῦ¹⁶⁸ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καθὼς φησιν δὸ Παῦλος [Rom 8, 9], ὡσπερ ἐξ ἀλύσεως δὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου ἀψάμενος καὶ τὸ ἔτερον ἄκρον συνεπεστάσατο, οὕτως δὸ τὸ Πνεῦμα ἐλκύσας, καθὼς φησιν δὸ προφήτης [Ps 118, 131], δὶ’ αὐτοῦ καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα συνεφειλκύσατο. Καὶ εἰ τὸν Υἱὸν ἀληθινῶς τις λάβοι, ἔξει αὐτὸν ἐκατέρωθεν, πὴ μὲν τὸν ἔαυτοῦ Πατέρα, πὴ δὲ τὸ ἕδιον Πνεῦμα συνεπαγόμενον. . . . Οὐ γάρ ἐστιν¹⁴⁸ ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαίρεσιν κατ’ οὐδένα τρόπον, ὡς ἢ Υἱὸν χωρὶς Πατρὸς νοηθῆναι, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ διαζευχθῆναι.

post Filium et cum Filio cognoscitur, et quod ex Patre subsistit. Filius vero, qui ex Patre procedentem Spiritum per se se ac secum¹⁷⁸ notum facit, ac solus unigenite ex ingenita luce effulsit, nullam, quod ad signorum quibus dignoscitur proprietatem attinet, cum Patre aut Spiritu Sancto communitatē habet; sed iis quae dixi signis solus agnoscitur. Qui autem est super omnia Deus, prae-¹⁵¹ cipuam quamdam suaē hypostasis notam, quod Pater est et quod¹⁶⁰ nulla subsistit ex causa, solus habet; hocque rursus indicio et ipse proprie cognoscitur. . . . Sed qui Patrem intellexit, et eum in se¹⁴⁹ ipso intellexit, et Filium animi perceptione simul est complexus. Qui autem percepit Filium, a Filio Spiritum non separavit, sed consequenter quidem secundum ordinem, coniuncte vero secundum naturam, trium simul permixtam in se ipso fidem expressit. Et qui Spiritum tantum dixit, comprehendit simul hac confessione et eum cuius Spiritus est. Et quia Christi est Spiritus, et ex Deo,¹⁶⁸ quemadmodum dicit Paulus, ut ex catena extremum unum qui apprehendit alterum etiam extremum simul attraxit, ita qui Spiritum attraxit, ut ait propheta, et Filium et Patrem per ipsum simul traxit. Quin etiam Filium si quis vere apprehenderit, habebit eum utrinque, hinc quidem Patrem suum, illinc vero Spiritum proprium una secum adducentem. . . . Non enim potest ullo modo¹⁴⁸ sectio aut divisio excogitari, ita ut aut Filius absque Patre intellegatur, aut Spiritus seiungatur a Filio; sed in his ineffabilis¹⁵⁰

150 ἀλλά τις ἄρρητος καὶ ἀκατανόητος ἐν τούτοις καταλαμβάνεται καὶ ἡ κοινωνία καὶ ἡ διάκρισις, οὔτε τῆς τῶν ὑποστάσεων διαφορᾶς τὸ τῆς φύσεως συνεχὲς διασπώσης, οὔτε τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν κοινότητος τὸ ἴδιαζον τῶν γνωρισμάτων ἀναχεούσης.

504 93 [ad Caesariam patriciam, ca a 372]. Καὶ τὸ κοινωνεῖν δὲ καθ' 916 ἔκαστην ἡμέραν, καὶ μεταλαμβάνειν τοῦ ἀγίου σώματος καὶ 484 αἵματος τοῦ Χριστοῦ, καλὸν καὶ ἐπωφελές, αὐτοῦ σαφῶς λέγοντος· «Οἱ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, 508 ἔχει ζωὴν αἰώνιον» [Io 6, 55]. Τίς γάρ ἀμφιβάλλει διτὶ τὸ μετέχειν συνεχῶς τῆς Ζωῆς οὐδὲν ἄλλο ἔστιν ἢ ζῆν πολλαχῶς; «Ἡμεῖς μέντοι γέ τέταρτον καθ' ἔκαστην ἔβδομάδα κοινωνοῦμεν, ἐν τῇ κυριακῇ, ἐν τῇ τετράδι, καὶ ἐν τῇ παρασκευῇ, καὶ τῷ σαββατῷ, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις ἐὰν ἢ μνήμη ἀγίου τινός.

500 Τὸ δὲ ἐν τοῖς τοῦ διωγμοῦ καιροῖς ἀναγκάζεσθαι τινα, μὴ παρόντος Ἱερέως ἢ λειτουργοῦ, τὴν κοινωνίαν λαμβάνειν τῇ ἕδιψῃ χειρὶ, μηδαμῶς εἶναι βαρὺ περιττόν ἔστι ἀποδεικνύναι, διὰ τὸ καὶ τὴν μακρὰν συνήθειαν τούτο δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων 498 πιστώσασθαι. Πάντες γάρ οἱ κατὰ τὰς ἑρήμους μονάζοντες, ἔνθα μὴ ἔστιν Ἱερεύς, κοινωνίαν οἴκοι κατέχοντες, ἀφ' ἑαυτῶν μεταλαμβάνουσιν.

151 125 [Exemplar fidei cui subscripsit Eustathius episc. Sebastiae, 917 a. 373], 3. Οὔτε ἀγέννητον λέγομεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· ἔνα γάρ οἴδαμεν ἀγέννητον καὶ μίαν τῶν ὅντων ἀρχήν, τὸν Πατέρα 174 τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὔτε γεννητόν· ἔνα γάρ

quaedam et incomprehensibilis deprehenditur cum societas tum distinctio, neque hypostaseon differentia naturae coniunctionem divellente, neque essentiae communitate indiciorum proprietatem confundente.

504 93. Singulis etiam diebus communicare, ac participem esse 916 sancti corporis et sanguinis Christi, bonum est et perutile, cum 484 ipse perspicue dicat: *Qui comedit meam carnem et bibit meum 508 sanguinem, habet vitam aeternam.* Quis enim dubitat quin vitae continenter esse participem nihil aliud sit quam multiplice ratione vivere? Nos quidem quater singulis hebdomadibus communicamus, dominica die, quarta die, in parasseve et sabbato, et aliis diebus 500 si sancti alicuius memoria recolatur. Quod autem persecutionum temporibus cogitur quis, absente sacerdote aut diacono, communionem sua ipsius manu accipere, id grave non esse supervacuum est ostendere, quia hoc diuturna consuetudo ipsis rebus 498 confirmat. Omnes enim in solitudinibus monachi, ubi non est sacerdos, communionem domi servantes, suis ipsorum manibus sumunt.

151 125, 3. Neque ingenitum dicimus Spiritum Sanctum; unum 917 enim novimus ingenitum et unum rerum principium, Patrem 174 Domini nostri Iesu Christi; neque genitum; unum enim esse uni-

μονογενή ἐν τῇ παραδόσει τῆς πίστεως δεδιδάγμεθα· τὸ δὲ ⁷⁸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι διδαχθέντες, ¹⁰⁷ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι δυολογοῦμεν ἀκτίστως. . . . Ἀναγκαῖον ἔστι ¹⁴⁵ καὶ τοῦτο προσδιαστείλασθαι, ὅτι φεύγειν δεῖ καὶ τοὺς τὴν ἀκολουθίαν ἦν παρέδωκεν ἡμῖν δὲ Κύριος ἐναμείβοντας, ὡς φανερῶς μαχομένους τῇ εὐσεβείᾳ, καὶ Υἱὸν μὲν προτάσσοντας τοῦ Πατρός, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον προτιθέντας. Ἀκίνητον γάρ καὶ ἀπαρεγχείρητον φυλάσσειν προσήκει τὴν ἀκολουθίαν, ἦν ἐξ αὐτῆς τοῦ Κυρίου τῆς φωνῆς παρελάβομεν εἰπόντος· «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος» [Mt 28, 19].

918 160 [ad Diodorum, ca a. 378], 2. Πρῶτον μὲν οὖν, δὲ μέριστον ⁵⁷⁸ ἐπὶ τῶν τοιούτων [scil. de matrimonio] ἔστι· τὸ παρ' ἡμῖν ἔθος, δὲ ἔχομεν προβάλλειν, νόμου δύναμιν ἔχον, διὰ τὸ ὑφ' ἀτίων ἀνδρῶν τοὺς θέσμους ἡμῖν παραδοθῆναι. Τοῦτο δὲ τοιοῦτόν ἔστιν· ἔάν τις πάθει ἀκαθαρσίας ποτὲ κρατηθεὶς ἐκπέσῃ πρὸς δυεῖν ἀδελφῶν ἀθεσμὸν κοινωνίαν, μήτε γάμον ἡγείσθαι τοῦτον, μήτ' ὅλως εἰς ἐκκλησίας πλήρωμα παραδέχεσθαι πρότερον ἢ διαλύσαι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων.

919 188 [canonica 1, ad Amphiphilochium, a. 374], can. 1. Οἱ δὲ τῆς ⁵⁵³ Πνεύματος ⁴⁵⁰ ἐκκλησίας ἀποστάντες οὐκέτι ἔσχον τὴν χάριν τοῦ Ἅγιου Πνεύματος ἐφ' ἑαυτοῖς· ἐπέλιπε γάρ ή μετάδοσις τῷ διακοπῆναι τὴν ἀκολουθίαν. Οἱ μὲν γάρ πρῶτοι ἀναχωρήσαντες παρὰ τῶν πατέρων ἔσχον τὰς χειροτονίας, καὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως ⁵⁶¹ ₄₃₉

genitum in fidei traditione didicimus; Spiritum autem veritatis ex ⁷⁸ Patre procedere edocti, ex Deo esse confitemur citra creationem. . . . ¹⁶⁷ Necessè est hoc quoque declarare, eos etiam qui ordinem nobis ¹⁴⁵ a Domino traditum invertunt et Filium ante Patrem et Spiritum Sanctum ante Filium collocant, fugiendos esse, ut qui aperte cum pietate pugnent. Immotus enim et inviolabilis custodiendus ordo, quem ex ipsa Domini voce traditum accepimus dicentes: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.*

918 160, 2. Primum itaque, quod in eiusmodi rebus [matrimonialibus] ⁵⁷⁸ maximum est, morem nostrum obicere possumus, ut vim legis habentem, eo quod nobis a viris sanctis traditae sint regulae. Mos autem ille est eiusmodi, ut, si quis impuritatis vitio aliquando victus in illicitam duarum sororum coniunctionem inciderit, neque id matrimonium existimetur, neque omnino in ecclesiae coetum admittantur priusquam a se invicem dirimantur.

919 188, 1. Qui ab ecclesia se separaverant, non habebant amplius ⁵⁵³ in se gratiam Spiritus Sancti; defecerat enim communicatio, inter- ⁴⁵⁰ rupta continuatione. Qui enim primi recesserant, ordinationem a patribus habebant, et per manum eorum impositionem habebant ⁵⁶¹ ₄₃₉

554 τῶν χειρῶν αὐτῶν είχον τὸ χάρισμα τὸ πνευματικόν· οἱ δὲ ἀπορραγέντες, λαϊκοὶ γενόμενοι, οὔτε τοῦ βαπτίζειν, οὔτε τοῦ χειροτονεῖν είχον τὴν ἔξουσίαν, οὐκέτι δυνάμενοι χάριν Πνεύματος Ἅγιου ἑτέροις παρέχειν, ἡς αὐτοὶ ἐκπεπτώκασι.

165 189 [ad Eustathium archiatrum, a. 374/5], 7. ‘Ἄγιάζει καὶ Ζω-
180 ποιεῖ καὶ φωτίζει καὶ παρακαλεῖ καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα διμοίως
δὲ Πατήρ καὶ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον. Καὶ μηδεὶς κατ’
ἔξαιρετον ἀπονεμέτω τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πνεύματος τὴν ὁγιαστικὴν
ἔξουσίαν, ἀκούσας τοῦ σωτῆρος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ περὶ τῶν
μαθητῶν πρὸς τὸν Πατέρα λέγοντος: «Πάτερ, ἀγίασον αὐτοὺς
ἐν τῷ δόνόματί σου» [cf. Io 17, 17]. ‘Ωσαύτως δὲ καὶ τὰ ἄλλα
πάντα κατὰ τὸ ἵσον ἐνεργεῖται τοῖς ἀξίοις παρὰ τοῦ Πατρός
τε καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος’ πᾶσα χάρις καὶ
δύναμις, ἡ δοητία, ἡ Ζωή, ἡ παράκλησις, ἡ πρὸς τὸ ἀθάνατον
μεταβολή, ἡ εἰς ἐλευθερίαν μετάστασις, καὶ εἴ τι ἄλλο ἐστίν
149 ἀγαθόν, ὃ μέχρις ἡμῶν καταβαίνει. . . . Οὐκοῦν ἡ τῆς ἐνεργείας
ταυτότης ἐπὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος Ἅγιου δεί-
κνυσι σαφῶς τὸ τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον. ‘Ωστε κανόνι φύσιν
σημαίνῃ τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, κυρίως καὶ τῷ Ἀγίῳ Πνεύματι
τὴν προσηγορίαν ἐφαρμόζεσθαι ταύτην ἡ τῆς οὐσίας κοινότης
συντίθεται.

580 199 [canonica 2, ad Amphilochium, a. 375], can. 18. ‘Ωσπερ 921
οὖν τὸν ἄλλοτριὰ γυναικὶ συνιόντα μοιχὸν δονομάζομεν, οὐ
πρότερον παραδεξάμενοι εἰς κοινωνίαν, πρὶν ἢ παύσασθαι τῆς
ἀμαρτίας. οὕτω δηλονότι καὶ ἐπὶ τοῦ τὴν παρθένον ἔχοντος

554 donum spirituale; qui autem resecti sunt, laici effecti, nec bapti-
zandi nec ordinandi habebant potestatem, ut qui non possent
amplius Spiritus Sancti gratiam aliis praebere, a qua ipsi ex-
ciderant.

165 189, 7. Sanctificat et vivificat et illuminat et consolatur et omnia 920
180 eiusmodi pariter facit Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Nec
quisquam praecipue tribuat Spiritui Sancto potestatem sanctificandi,
cum audiat salvatorem in evangelio de discipulis dicentem Patri:
Pater, sanctifica eos in nomine tuo. Similiter autem et reliqua
omnia ex aequo peraguntur in iis, qui digni sunt, a Patre et Filio
et Spiritu Sancto; omnis gratia et virtus, ductus, vita, consolatio,
ad immortalitatem transmutatio, transitus ad libertatem, et si quid
149 aliud boni, quod ad nos usque pertingat. . . . Itaque operationis
identitas in Patre et Filio et Spiritu Sancto perspicue ostendit ab-
solutissimam naturae similitudinem. Quare etiamsi divinitatis nomen
naturam indicet, proprie tamen appellationem illam Sancto quoque
Spiritui aptari essentiae communio demonstrat.

580 199, 18. Quemadmodum igitur cum qui cum aliena est muliere, 921
adulterum nominamus, non prius admittentes ad communionem,
quam a peccato cessaverit, ita profecto et de eo qui virginein

διατεθησόμεθα. Ἐκεῖνο δὲ νῦν προδιομολογεῖσθαι ἡμῖν ἀναγκαῖον, ὅτι παρθένος ὀνομάζεται ἡ ἔκουσίως ἐαυτὴν προσαγαγοῦσα τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποταξαμένη τῷ γάμῳ, καὶ τὸν ἐν ἀγιασμῷ βίον προτιμήσασα.

922 199, can. 48. Ἡ δὲ ἐγκαταλειφθεῖσα παρὰ τοῦ ἀνδρός,⁵⁷² κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, μένειν ὀφείλει. Εἰ τὰρ ὁ Κύριος εἶπεν⁵⁷³ ὅτι «Ἐάν τις καταλίπῃ γυναῖκα ἐκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι» [Μι 5, 32], ἐκ τοῦ μοιχαλίδα αὐτὴν ὀνομάσαι ἀπέκλεισεν αὐτὴν τῆς πρὸς ἔτερον κοινωνίας. Πῶς τὰρ δύναται δὲ μὲν ἀνὴρ ὑπεύθυνος εἶναι, ὡς μοιχείας αἴτιος, ἡ δὲ γυνὴ ἀνέγκλητος εἶναι, ἡ μοιχαλὶς παρὰ τοῦ Κυρίου διὰ τὴν πρὸς ἔτερον ἄνδρα κοινωνίαν προσαγορευθεῖσα;

922* 217 [canonica 3, ad *Amphilochium*, a. 375], 75. *De quattuor classibus paenitentium*, v. Κ' 593 sqq.

923 284 [ad *Amphilochium*, a. 376], 1. Αἱ μὲν ἐνέργειαι [τοῦ Θεοῦ]⁹⁷ ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἀπλῆ. Ἡμεῖς δὲ ἐκ μὲν τῶν ἐνέργειῶν¹¹⁴ γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτῇ προσ- 109 εγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἱ μὲν τὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος. 2. . . . Γί- 108 νωσκε τοίνυν ὅτι παιζόντων ἔστιν ἡ φωνή· Εἰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀγνοεῖς, δομήν τινῶσκεις σέβεις. Ἐγὼ δὲ ὅτι μὲν ἔστιν οἶδα· τί δὲ ἡ οὐσία, ὑπὲρ διάνοιαν τίθεμαι. Πῶς οὖν σύ- 115 ζομαι; Διὰ τῆς πίστεως. Πίστις δὲ αὐτάρκης εἰδέναι ὅτι ἔστι²⁴⁶ Θεός, οὐχὶ τί ἔστι· καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται. Εἰδησις ἄρα τῆς θείας οὐσίας ἡ αἰσθησις αὐτοῦ τῆς

habet statuemus. Illud autem nunc in antecessum statuere nobis necesse est, virginem vocari quae se sua sponte obtulit Domino, ac nuntium nuptiis remisit, et sanctimoniae institutum amplexa est.

922 199, 48. Quae a marito reicta est, mea quidem sententia,⁵⁷² manere debet. Si enim Dominus dixit: *Si quis relinquat uxorem,*⁵⁷³ excepta fornicationis causa, facit eam moechari, ex eo quod eam adulteram vocet, praeclusit ei coniunctionem cum alio. Quomodo enim possit vir quidem esse reus, ut adulterii causa, mulier vero inculpata, quae adultera a Domino ob coniunctionem cum alio appellata est?

923 284, 1. Variae quidem operationes [Dei], essentia vero simplex.⁹⁷ Nos autem ex operationibus cognosci a nobis dicimus Deum no- 111 strum, sed ad ipsam essentiam accessuros non pollicemur. Ipsius 109 siquidem operationes ad nos descendunt, essentia autem illius manet inaccessa. 2. . . . Scito itaque vocem esse ludificantium: 108 Si essentiam Duci ignoras, quod ignoras colis. Ego vero illum esse novi; quid autem essentia, supra intellegentiam esse duco. Quomodo igitur salvor? Per fidem. Fides porro satis idonea est²⁴⁶ Deum esse scire, non quid sit; eumque remuneratorem esse eorum qui ipsum quaerunt. Cognitio igitur essentiae in hoc posita, ut

ἀκαταληψίας· καὶ σεπτὸν οὐ τὸ καταληφθὲν τίς ἡ οὐσία, ἀλλ’ ὅτι ἔστιν ἡ οὐσία.

- 260 235 [ad Amphilochium, a. 376], 1. Τί πρότερον ἡ γνῶσις ἢ ἡ 924 πίστις; Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι καθόλου μὲν ἐπὶ τῶν μαθημάτων πίστις γνώσεως προηγεῖται· ἐπὶ δὲ τοῦ καθ’ ήμᾶς λόγου, κανὸν λέγῃ τις προκατάρχειν τὴν γνῶσιν τῆς πίστεως, οὐ διαφερόμεθα· γνῶσιν μέντοι τὴν τῇ ἀνθρωπίνῃ καταλήψει σύμμετρον. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν μαθημάτων πιστεῦσαι δεῖ πρῶτον ὅτι ἄλφα λέγεται, καὶ μαθόντα τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἐκφώνησιν, ὕστερον λαβεῖν καὶ τὴν ἀκριβῆ κατανόησιν τῆς δυνάμεως τοῦ 86 στοιχείου· ἐν δὲ τῇ περὶ Θεοῦ πίστει ἥγεῖται μὲν ἡ ἔννοια ἡ 87 περὶ τοῦ ὅτι ἔστι Θεός· ταύτην δὲ ἐκ τῶν δημιουργημάτων συνάγομεν. Σοφὸν γὰρ καὶ δυνατὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ «πάντα αὐτοῦ τὰ ἀόρατα ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως νοοῦντες» [Rom 1, 20] ἐπιγινώσκομεν. Οὕτω δὴ καὶ δεσπότην ἑαυτῶν αὐτὸν καταδεχόμεθα. Ἐπειδὴ γὰρ παντὸς μὲν τοῦ κόσμου δημιουργὸς δὲ Θεός, μέρος δὲ κόσμου ἡμεῖς, καὶ ἡμῶν ἄρα δημιουργὸς δὲ Θεός. Ταύτη δὲ τῇ γνώσει ἡ πίστις ἀκολουθεῖ, καὶ τῇ τοιαύτῃ πίστει ἡ προσκύνησις.

- 404 236 [ad Amphilochium, a. 376], 2. Τὸ δὲ Μάρκου [13, 32], 925 ἐπειδὴ φανερῶς δοκεῖ καὶ τὸν Γίδὸν ἀπομερίζειν τῆς γνώσεως, οὔτω νοοῦμεν· ὅτι οὐδεὶς οἶδεν, οὔτε οἱ ἀγγελοι τοῦ Θεοῦ, 160 ἀλλ’ οὐδὲ δὲ Γίδὸς ἔγνω, εἰ μὴ δὲ Πατήρ· τουτέστιν, ἡ αἵτια τοῦ εἰδέναι τὸν Γίδὸν παρὰ τοῦ Πατρός. Καὶ ἀβίαστός ἐστι

ipsuum non posse comprehendi perspiciamus; illudque colimus,
de quo cognovimus, non quid sit eius essentia, sed hanc exsistere
essentiam.

- 260 235, 1. Priorne cognitio an fides? Nos porro dicimus generatim 924 quidem in disciplinis fidem cognitioni praeire; at in nostra doctrina, si quis dicat praeire cognitionem fidei, non contendemus: cognitionem quidem humano captui accommodataam. Nam in disciplinis quidem oportet primum credere hoc elementum alpha esse, et ubi figuræ et pronuntiationem didiceris, tum deinde accurataam per- 86 cipere notionem potestatis elementi. At in fide quae circa Deum 87 versatur, praeit illa cogitatio, Deum esse; hanc autem ex creaturis colligimus. Sapientiam namque et potentiam et bonitatem et *omnia eius invisibilia ex mundi creatione intellegentes*, sic cognoscimus. Ita sane illum ut nostrum ipsorum Dominum suscipimus. Quoniam enim totius mundi conditor Deus, nos autem mundi pars sumus, noster igitur etiam conditor Deus. Cognitionem istam fides sequitur, et fidem talem adoratio.

- 404 236, 2. Marci verba [13, 32], quia aperte videntur ipsum Filium 925 a cognitione excludere, ita intellegimus: Nemo novit, neque angeli 160 Dei, sed nec Filius nosset, nisi nosset Pater; hoc est, causa et principium cognitionis Filii a Patre est. Ac violenta quidem non

τῷ εὐγνωμόνως ἀκούοντι ἡ ἐξήγησις αὕτη, ἐπειδὴ οὐ πρόσκειται τὸ «μόνος», ὡς καὶ παρὰ τῷ Ματθαίῳ [24, 36]. Ἐστίν οὖν δὲ νοῦς δὲ παρὰ τῷ Μάρκῳ τοιούτος· Περὶ δὲ τῆς ήμέρας ἐκείνης ἦν ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὔτε οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐδὲ ἀν δὲ Υἱὸς ἔγνω, εἰ μὴ δὲ Πατήρ· ἐκ τὰρ τοῦ Πατρὸς αὐτῷ ὑπῆρχε δεδομένη ἡ γνῶσις.

926 236, 6. Οὔσια δὲ καὶ ὑπόστασις ταύτην ἔχει τὴν διαφορὰν ¹⁴⁹ ἣν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ καθ' ἕκαστον, οἷον ὡς ἔχει τὸ ζῶον ¹⁷⁸ πρὸς τὸν δεῖνα ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο οὔσιαν μὲν μίαν ἐπὶ τῆς θεότητος διολογούμεν, ὥστε τὸν τοῦ εἶναι λόγον μὴ διαφόρως ἀποδίδοναι, ὑπόστασιν δὲ ἰδιάζουσαν, ἵν' ἀσύγχυτος ἡμῖν καὶ τετρανωμένη ἡ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἅγιου Πνεύματος ἔννοια ἐνυπάρχῃ. Μὴ τὰρ νοούντων ἡμῶν τοὺς ἀφωρισμένους περὶ ἕκαστον χαρακτῆρας, οἷον πατρότητα καὶ μίότητα καὶ ἀγιασμόν, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς ἔννοιας τοῦ εἶναι διολογούν- ¹⁷⁵ των Θεόν, ἀμήχανον ὑγιῶς τὸν λόγον τῆς πίστεως ἀποδίδοσθαι. Χρὴ οὖν τῷ κοινῷ τὸ ἰδιάζον προστιθέντας οὕτω τὴν πίστιν διολογεῖν· κοινὸν ἡ θεότης, ἴδιον ἡ πατρότης· συνάπτοντας δὲ λέγειν· Πιστεύω εἰς Θεὸν Πατέρα. Καὶ πάλιν ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ διολογίᾳ τὸ παραπλήσιον ποιεῖν, τῷ κοινῷ συνάπτειν τὸ ἴδιον, καὶ λέγειν· Πιστεύω εἰς Θεὸν Υἱόν. ‘Ομοίως καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἅγιου κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῆς ἐκφωνήσεως τὴν προφορὰν σχηματίζοντας λέγειν· Πιστεύω καὶ εἰς τὸ θεῖον ¹⁶⁴ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· ὥστε δι' ὅλου καὶ τὴν ἐνότητα σύζεσθαι

est, si quis aequo animo audiat, haec expositio, quandoquidem non adicitur *solutus*, ut apud Matthaeum. Mens igitur Marci est eiusmodi: De die autem illa aut hora nemo scit, neque angeli Dei, sed nec Filius quidem nosset, nisi nosset Pater; siquidem ei a Patre data cognitio.

926 236, 6. Eadem est differentia inter essentiam et hypostasim ¹⁴⁹ ac inter commune et singulare, inter animal et illum hominem. ¹⁷⁸ Quapropter essentiam quidem unam in divinitate confitemur, adeo ut essentiae definitio non diverse reddatur, hypostasim vero propriam et singularem, ut inconfusa nobis et clara de Patre et Filio et Spiritu Sancto insit notio. Si enim non consideremus definitas uniuscuiusque proprietates, puta paternitatem, filiationem et sanctificationem, sed ex communi essentiae ratione Deum confiteamur, fieri non potest ut sana fidei ratio reddatur. Oportet igitur ut communi proprium adiungentes ita fidem profiteamur: commune deitas, proprium paternitas; atque haec coniungendo dicamus: Credo in Deum Patrem. Ac rursus in Filii confessione faciendum est similiter; adiungendum est communi proprium, ac dicendum: Credo in Deum Filium. Pariter et de Spiritu Sancto ad appellationis rationem accommodanda pronuntiatio ac dicendum: Credo et in divinum Spiritum Sanctum; adeo ut omnino et unitas ser- ¹⁶⁴

ἐν τῇ τῆς μιᾶς θεότητος δμολογίᾳ, καὶ τὸ τῶν προσώπων ἴδιάζον δμολογεῖσθαι ἐν τῷ ἀφορισμῷ τῶν περὶ ἔκαστον νοούμενων ἴδιωμάτων.

434 260 [ad Optimum episcopum, a. 377], 9. Ἐπειδὴ τοίνυν πᾶσα 927 ψυχὴ παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους οἰονεὶ διακρίσει τινὶ ὑπεβάλλετο, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν εἰπόντος δtti «Πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί» [Mt 26, 31]· προφητεύει δὲ Συμεὼν καὶ περὶ αὐτῆς τῆς Μαρίας δtti παρεστῶσα τῷ σταυρῷ καὶ βλέπουσα τὰ γινόμενα καὶ ἀκούουσα τῶν φωνῶν, μετὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ μαρτυρίαν, μετὰ τὴν ἀπόρρητον γνῶσιν τῆς θείας συλλήψεως, μετὰ τὴν μεγάλην τῶν θαυμάτων ἐπίδειξιν, γενή-
422 σεται, φησί, τὶς καὶ περὶ τὴν σὴν ψυχὴν σάλος. Ἐδει γὰρ τὸν Κύριον ὑπὲρ παντὸς γεύσασθαι θανάτου, καὶ ἰλαστήριον γενόμενον τοῦ κόσμου πάντας δικαιώσαι ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι. Καὶ σοῦ οὖν αὐτῆς, τῆς ἄνωθεν δεδιδαγμένης τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἀψεταί τις διάκρισις. Τουτέστι δὲ δομφαία [cf. Lc 2, 35].

376 261 [ad Sozopolitanos, a. 377], 2. Εἰ τοίνυν μὴ γέγονε τοῦ 928 Κυρίου δὲ ἐν σαρκὶ ἐπιδημίᾳ, οὐκ ἔδωκε μὲν δὲ λυτρωτὴς τὸ ὑπὲρ ἡμῶν τίμημα τῷ θανάτῳ, οὐ διέκοψε δὲ τοῦ θανάτου 380 τὴν βασιλείαν δι' ἑαυτοῦ. Εἰ γὰρ ἄλλο μὲν δὲν τὸ βασιλεύο-
413 μενον ὑπὸ τοῦ θανάτου, ἄλλο δὲ τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου προσ-
ληφθέν, οὐκ ἀν μὲν ἐπαύσατο τὰ ἑαυτοῦ ἐνεργῶν δὲ θάνατος, 415 οὐκ ἀν δὲ δημέτερον κέρδος ἐγένετο τῆς σαρκὸς τῆς θεοφόρου τὰ πάθη, οὐκ ἀπέκτεινε δὲ τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ, οὐκ

vetur in unius deitatis confessione, et id quod personarum proprium est confiteamur in discretione earum proprietatum, quae in una-
quaque intelleguntur.

434 260, 9. Quoniam igitur omnis anima passionis tempore cuidam 927 veluti dubitationi subiecta fuit, secundum Domini vocem dicentis: *Omnes scandalizabimini in me;* vaticinatur Simeon et de ipsa Maria adstante cruci et vidente quae gerebantur et voces audiente; post Gabrielis testimonium, post arcanam divinae conceptionis cognitionem, post plurima exhibita miracula, erit, inquit, quaedam 422 et circa animam tuam fluctuatio. Oportebat enim Dominum pro omnibus gustare mortem, ac propitiationem mundi factum omnes iustificare in suo sanguine. Et te igitur ipsam, quae caelitus didicisti quac ad Dominum spectant, tanget quaedam dubitatio. Hoc designat gladius.

376 261, 2. Itaque si Domini in carne adventus non fuit, non dedit 928 redemptor pro nobis pretium morti, nec per se ipsum mortis 380 regnum resecuit. Si enim aliud esset quod mortis imperio sub-
413 iectum erat, aliud quod assumptum a Domino, non desiisset mors
415 ea quae sua sunt operari, nec lucrum nostrum factae fuissent deiferae carnis passiones, non interemisset peccatum in carne, non

έζωποιήθημεν ἐν τῷ Χριστῷ οἱ ἐν τῷ Ἀδάμ ἀποθανόντες, οὐκ ἀνεπλάσθη τὸ διαπεπτικός, οὐκ ἀνωρθώθη τὸ κατερραγμένον, οὐ προσωκειώθη τῷ Θεῷ τὸ διὰ τῆς ἀπάτης τοῦ ὅφεως ἀλλοτριωθέν.

929 261, 3. Φαίνεται δὲ Κύριος τὰ μὲν φυσικὰ πάθη παρα-⁴⁰² δεξάμενος εἰς βεβαίωσιν τῆς ἀληθινῆς καὶ οὐ κατὰ φαντασίαν³⁹⁶ ἐνανθρωπήσεως, τὰ δὲ ἀπὸ κακίας πάθη, δσα τὸ καθαρὸν τῆς Ζωῆς ἡμῶν ἐπιρρυπαίνει, ταῦτα ως ἀνάξια τῆς ἀχράντου θεότητος ἀπωσάμενος. Διὰ τοῦτο εἴρηται «ἐν δμοιώματι γεγενήσθαι σαρκὸς ἀμαρτίας» [Rom 8, 3]. οὐ γάρ ἐν δμοιώματι σαρκός, ως τούτοις δοκεῖ, ἀλλ᾽ «ἐν δμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας». «Ωστε σάρκα μὲν τὴν ἡμετέραν ἀνέλαβε μετὰ τῶν φυσι-³⁹⁸ κῶν αὐτῆς παθῶν, «ἀμαρτίαν δὲ οὐκ ἐποίησεν» [1 Petr 2, 22; cf. Is 53, 9].

Adversus Eunomium, 363—365.

930 L. 1, n. 10. “Ἐν μὲν οὐδέν ἔστιν ὄνομα ὃ πᾶσαν ἔξαρκεῖ¹¹⁰ τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν περιλαβὸν ἱκανῶς ἔξαγγειλαι· πλείω δὲ καὶ ποικίλα κατ’ ἴδιαν ἔκαστον σημασίαν, ἀμυδρὰν μὲν παντελῶς καὶ μικροτάτην, ως πρὸς τὸ δλον, ἡμῖν γε μήν ἔξαρκούσαν τὴν ἔννοιαν συναθροίζει. Ἐν τοίνυν τοῖς περὶ Θεοῦ λεγο-¹¹⁶ μένοις ὀνόμασι, τὰ μὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ δηλωτικά ἔστι, τὰ δὲ τὸ ἐναντίον, τῶν μὴ προσόντων. Ἐκ δύο γάρ τούτων οἷονεὶ χαρακτήρι τις ἡμῖν ἐγγίνεται τοῦ Θεοῦ, ἔκ τε τῆς τῶν ἀπεμφαινόντων ἀρνήσεως καὶ ἐκ τῆς τῶν ὑπαρχόντων δμολογίας.

in Christo vivificati fuissemus, qui eramus in Adamo mortui, non resartum fuisse quod collapsum erat, non instauratum quod confractum, non coniunctum Deo quod serpentis fraude fuerat abalienatum.

929 261, 3. Liquet Dominum naturales quidem affectus suscepisse⁴⁰² ad confirmationem verae nec phantasticæ incarnationis, vitiosos³⁹⁶ vero affectus, qui nostræ vitae puritatem coinquinant, ut intaminata divinitate indignos reiecerint. Eam ob causam dictum est factum eum fuisse *in similitudine carnis peccati*; non utique *in similitudine carnis*, ut his videtur, sed *in similitudine carnis peccati*. Quare carnem nostram una cum naturalibus ipsius affectibus assumpsit,³⁹⁸ peccatum vero non fecit.

930 1, 10. Nullum quidem nomen est quod totam Dei naturam¹¹⁰ complexum sat eam possit enuntiare; plura vero et varia, singula in propria significatione, obscuram quidem omnino et perquam exiguum, si cum toto comparetur, nobis tamen sufficientem intelligentiam congerunt. Itaque inter nomina ea, quae de Deo di-¹¹⁶ cuntur, aliqua significant quae Deo insunt; aliqua vero e contrario indicant quae ei non insunt. Ex his enim duobus, et ex eorum quae absunt negatione, et ex corum quae adsunt confessione, velut quidam Dei character nobis imprimitur.

108 1, 14. Οἶμαι δὲ οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν 931 λογικὴν φύσιν ὑπερβαίνειν αὐτῆς [τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ] τὴν 117 κατάληψιν. Λογικὴν δὲ νῦν τὴν ἐν τῇ κτίσει λέγω. Υἱῷ γάρ μόνῳ γνωστὸς δὲ Πατήρ καὶ τῷ Ἀγίῳ Πνεύματι· διτὶ «Οὐδεὶς οἶδε τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός» [Mt 11, 27], καὶ «Τὸ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ» [1 Cor 2, 10]. . . . Εἰκὸς αὐτὴν μὲν τὴν οὐσίαν ἀπεριόπτον εἶναι παντὶ πλὴν εἰ τῷ Μο- 114 νογενεῖ καὶ τῷ Ἀγίῳ Πνεύματι· ἐκ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἀνατομένους ἡμᾶς, καὶ διὰ τῶν ποιημάτων τὸν ποιητὴν ἐν- νοοῦντας, τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας λαμβάνειν τὴν σύνεσιν. Τοῦτο γάρ ἔστι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις δὲ Θεὸς ἐφανέρωσεν [cf. Rom 1, 19].

95 1, 15. Ἐξετάζων γάρ ήμῶν δὲ νοῦς εἰ δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸς 932 151 [cf. Rom 9, 5] ἔαυτοῦ τινα αἰτίαν ὑπερκειμένην ἔχει, εἴτα οὐ δυνάμενος ἐπινοεῖν οὐδεμίαν, τὸ ἄναρχον αὐτοῦ τῆς Ζωῆς ἀγέν- νητον προσηγόρευσεν.... «Ωσπερ οὖν ἐκεῖνος [δὲ Λουκᾶς] εἶπεν διτὶ δὲ Ἄδαμ ἐκ τοῦ Θεοῦ [Lc 3, 38], οὕτως ἡμεῖς ἔαυτοὺς ἐρωτήσωμεν, δὲ Θεὸς ἐκ τίνος; Ἄρα οὐχὶ πρόχειρόν ἔστιν ἐν τῇ ἐκάστῳ διανοίᾳ διτὶ ἐξ οὐδενός; Τὸ δὲ ἐξ οὐδενὸς τὸ ἄναρχόν ἔστι δηλονότι· τὸ δὲ ἄναρχον τὸ ἀγέννητον. Ως οὖν ἐπὶ ἀνθρώ- πων οὐκ ἦν οὐσία τὸ ἐκ τίνος, οὕτως οὐδὲ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν δλων οὐσίαν ἔστιν εἰπεῖν τὸ ἀγέννητον, ὅπερ ἵσον ἔστι τῷ ἐξ οὐδενός.

108 1, 14. Ego vero ipsius [essentiae Dei] comprehensionem non 931 homines solum sed omnem etiam rationalem naturam excedere 117 arbitror. Nunc autem cum dico rationalem, creatam dico. Nam soli Filio notus est Pater et Spiritui Sancto; *Nemo enim novit Patrem nisi Filius, et Spiritus omnia scrutatur, etiam profunditates Dei.* . . . Constat ipsam quidem essentiam nulli nisi Unigenito et Spiritui Sancto cogitabilem esse, sed ab operationibus Dei sub- vectos nos et per ea, quae condita sunt, conditorem intellegentes, sic bonitatem ac sapientiam eius percipere. De Deo enim notum est quod cunctis hominibus Deus manifestavit.

95 1, 15. Nam cum mens nostra expendit, an Deus qui est super 932 151 omnia causam aliquam se superiorē habeat, nec tamen ullam excogitare potest, eius vitam principio carentem ingenitam appellavit. . . . Quemadmodum igitur ille [Lucas] dixit Adam ex Deo esse, sic nos nosmetipsos percontemur: Deus autem ex quo? Nonne in uniuscuiusque mente promptum fuerit respondere: ex nullo? Quod autem ex nullo est, utique sine principio est; et quod sine principio est, id ingenitum est. Sicut ergo in hominibus origo ex aliquo non est eorum essentia, sic neque in Deo universorum ipsum esse ingenitum, quod idem est atque ex nullo esse, eius essentiam dicere possumus.

931. MG 29, 544.

932. MG 29, 545.

933 2, 9. Τίς οὐκ οἶδεν ὅτι τῶν ὄνομάτων τὰ μὲν ἀπολελυ- 116
μένως καὶ καθ' ἔαυτὰ προφερόμενα τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς
πραγμάτων ἐστὶ σημαντικά, τὰ δὲ πρὸς ἔτερα λεγόμενα τὴν
σχέσιν μόνην ἐμφαίνει τὴν πρὸς ἄλληται; Οἶον, ἀνθρωπος
μέν, καὶ ἵππος, καὶ βοῦς, αὐτὸς ἔκαστον τῶν ὀνόμαζομένων
παρίστησιν· οὐδὲ δέ, ἢ δοῦλος, ἢ φίλος, μόνης τῆς πρὸς τὸ
συνεζευγμένον ὄνομα συναφείας ἐστὶ δηλωτικά. Ὁ τοίνυν
ἀκούσας γεννήματος οὐκ ἐπί τινα οὔσιαν τῇ διανοίᾳ φέρεται,
ἄλλ' ὅτι ἔτέρῳ ἐστὶ συναπτόμενον ἐννοεῖ. Τὸ γὰρ γέννημά τινος
λέγεται γέννημα.

934 2, 12. Ὁ δὲ Θεὸς τῶν ὅλων ἐξ ἀπείρου ἐστὶ Πατήρ, οὐκ 157
ἀρξάμενός ποτε τοῦ εἶναι Πατήρ. Οὕτε γὰρ τῇ τῆς δυνάμεως
ἐνδείᾳ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θελήματος ἐκωλύετο, οὔτε
αἰώνων τινῶν περίοδον ἀνέμενεν, ἵνα ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀνθρώ-
πων καὶ τῶν λοιπῶν ζώων, μετὰ τὴν τῆς ἡλικίας συμπλήρωσιν
τῆς εἰς τὸ γεννᾶν αὐτῷ δυνάμεως προσελθούσης τὸ σπουδα-
ζόμενον περιγένηται (μαινομένων γὰρ ταῦτα καὶ ἐννοήσαι καὶ
φθέγξασθαι), ἀλλὰ τῇ ἔαυτοῦ ἀΐδιότητι συμπαρεκτεινομένην
ἔχει τὴν, ἵν' οὕτως ὄνομάσω, πατρότητα. Οὐκοῦν καὶ διος,
πρὸς αἰώνος ὄντας καὶ ἀεὶ ὄντας, οὐκ ἥρξατο τοῦ εἶναι ποτε, ἀλλ'
ἀφ' οὗ Πατήρ, καὶ διος, καὶ εὐθὺς τῇ τοῦ Πατρὸς ἐννοίᾳ ἡ
τοῦ διοῦ συνεισέρχεται. Ὁ γὰρ Πατήρ διοῦ Πατήρ δηλονότι.
Ἀρχὴ μὲν οὖν Πατρὸς οὐδεμία, ἀρχὴ δὲ τοῦ διοῦ διος Πατήρ· 151
μέσον δὲ τούτων οὐδέν.

933 2, 9. Quis nescit nomina ea, quae absolute et per se proferuntur, 116
subiectas sibi res significare, ea vero, quae respectu aliorum dicuntur, habitum solum, quem ad ea quae dicuntur habent, indicare?
Exempli causa, homo, equus, bos, unamquamque rem quae nominatur indicant; filius vero, aut servus, aut amicus, solam quam cum coniuncto nomine habent affinitatem significant. Itaque qui genitaram audit, non ad quamdam substantiam excogitandam mente fertur, sed cum alio iunctam eam esse intellegit. Genitura enim alicuius genitura dicitur.

934 2, 12. Deus universorum Pater est ex infinito, nec umquam 157
Pater esse coepit. Neque enim potentiae defectu, ne expletet voluntatem, detinebatur, neque ullorum saeculorum circuitus exspectavit, ut, sicut in hominibus et reliquis animalibus, ei generandi facultate post completam aetatem accedente, quod volebat assequeretur (insanientium enim est haec cogitare et loqui), sed, ut ita dicam, coextentam habet cum sua aeternitate paternitatem. Quamobrem et Filius, cum ante saccula sit et semper sit, numquam esse incepit, sed ex quo Pater est, et Filius est, et statim una cum Patris notione Filii quoque notio subrepit. Nam Pater Filii utique est Pater. Patris igitur origo nulla, origo vero Filii, 151
Pater; inter hos nihil est medii.

186 2, 14. Εὔνόμιος. Ὡτοι γὰρ ὅντα, φησίν, ἐγέννησεν δ 935
 Θεὸς τὸν Υἱόν, ἢ οὐκ ὅντα. Ἀλλ' εἰ μὲν οὐκ ὅντα, μηδεῖς
 μοι, φησί, τόλμαν ἐπεγκαλείτω· εἰ δὲ ὅντα, οὐκ ἀτοπίας μόνον
 καὶ βλασφημίας, ἀλλὰ καὶ πάσις εὐηθείας ὑπερβολὴν δ λόγος
 ἔχει· τῷ γὰρ ὅντι οὐ δεῖ γεννήσεως. — Βασιλεῖος. . . .
 157 Ἡμεῖς δὲ πρῶτον ἐκεῖνο τοὺς ἀκροατὰς ὑπομνήσομεν, δτι οὗτός
 ἔστιν διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἄγνοιαν ἀνθρωπικῶς ἔξακουόν-
 των τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ εἰς ἀνάγκην ἐληλυθώς τῶν λόγων
 τούτων.

157 2, 17. Οὐδὲν γὰρ ἀλλοιότερον ἐρωτᾶ [Εὔνόμιος], ἢ εἰ καὶ 936
 περὶ τοῦ Πατρὸς ἐπυνθάνετο, πότερον ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἴδιας
 συστάσεως ἢ οὐχί. Ὡς γὰρ ἐκεὶ ἀνόητον τὸ ἐρώτημα, ἐπὶ
 151 τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου ζητεῖν τὸ ἀνώτερον, οὕτω καὶ ἐν-
 ταῦθα, ἐπὶ τοῦ ἐξ ἀἰδίου τῷ Πατρὶ συνόντος, καὶ οὐδὲν ἔχοντος
 μέσον ἔαυτοῦ τε καὶ τοῦ γεννήσαντος, χρονικὰς ποιεῖσθαι τοῦ
 προτέρου τὰς ἐρωτήσεις, τῆς ἵσης ὅντως ἀνοίας. Παραπλήσιον
 γάρ ἐρωτᾶν τί ἔσται μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ ἀθανάτου, καὶ
 ἐπιζητεῖν τί ὑπῆρχε πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀἰδίου. Οἱ δέ,
 ἐπειδὴ τὸ ἀναρχὸν τοῦ Πατρὸς ἀἰδίον ὄνομάζεται, ταύτον τῷ
 ἀνάρχῳ τὸ ἀῖδιον ἀποφαίνουσι, καὶ ἐπειδὴ μὴ ἀγέννητος δ
 Υἱός, οὐδὲ ἀῖδιόν εἶναι δύολογοῦσι. Πλεῖστον δὲ διαφέρει
 κατὰ τὴν ἔννοιαν. Ἀγέννητον μὲν γὰρ λέγεται τὸ μηδεμίαν
 ἀρχὴν ἔαυτοῦ μηδὲ αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι· ἀῖδιον δὲ τὸ χρόνου

186 2, 14. *Eunomius*. Aut enim existentem, inquit, genuit Deus 935
 Filium, aut non existentem. Atqui si non existentem, nemo, inquit,
 incuset me temeritatis. Sin existentem, non absurditatem solum
 et blasphemiam, sed stoliditatem etiam omnem hic sermo excedit;
 157 etenim qui est, generatione non indiget. — *Basilius*. . . . Nos illud
 primum auditores admonebimus, hunc illum esse qui, quod non
 pauci ex ignorantia generationem Filii humano more acciperent,
 coactus in hos sermones incidit.

157 2, 17. Nihil enim alienius quaerit [Eunomius], quam si de Patre 936
 etiam percontaretur, utrum ante suam constitutionem fuerit annon.
 151 Etenim ut illic quaestio stulta est, quaerere videlicet in eo, qui
 principio caret ac ingenitus est, superius quiddam, ita hic quoque
 de eo, qui ab aeterno est cum Patre nihilque habet mediū inter
 se et genitorem, temporales facere de priore quaestiones, aequalis
 plane dementiae est. Nam perinde erit, ac si quis interroget quid
 futurum sit post obitum eius qui immortalis est, quaeratque quid
 exstiterit ante generationem sempiterni. Hi autem, quia principii
 in Patre privatio aeternitas nominatur, privationem principii de-
 cernunt idem esse atque aeternitatem, et quoniam Filius non est
 ingenitus, ne aeternum quidem esse profitentur. Sed tamen haec
 differunt plurimum significatione. Nam ingenitum dicitur quod
 neque principium sui ipsius neque causam ut sit habet; aeternum

παντὸς καὶ αἰώνος κατὰ τὸ εἶναι πρεσβύτερον. "Οθεν καὶ ὁ Υἱός, καὶ οὐκ ἀγέννητος, καὶ αὖδιος.

937 2, 18. Παντὶ οὖν δῆλον ὅτι ἔνθα καὶ ἄγγελος καὶ Θεὸς ¹⁴⁷ δὸς αὐτὸς προσηγόρευται, δὸς Μονογενῆς ἐστὶ δηλούμενος, ἐμφανίζων ἑαυτὸν κατὰ γενεὰν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῖς ἀγίοις ἑαυτοῦ διαγγέλλων. "Ωστε καὶ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως ὅντα ἑαυτὸν ὀνομάσας, οὐκ ἄλλος τις παρὰ τὸν Θεὸν Λόγον, τὸν ἐν ἀρχῇ ὅντα πρὸς τὸν Θεόν [cf. Io 1, 2], νοηθείη.

938 2, 22. Εὔνόμιος. Οὐ χρή, φησί, τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ¹¹² Υἱοῦ προσέχοντας προσηγορίᾳ ἀνθρωπικὴν αὐτοῦ τὴν τέννησιν ἐννοεῖν, κακὸν τῶν ἐν ἀνθρώποις γενέσεων ἀναγομένους, τοῖς τῆς μετουσίας ὀνόμασι καὶ πάθεσιν ὑπάρχειν τὸν Θεόν. . . .

23. Βασιλεῖος. Καὶ μὴν οὐδὲ ἐκεῖνό γε ἀν εἴποι, ὡς κυρίως καὶ πρώτως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τεταγμένων τῶν ὀνομάτων τούτων καταχρηστικῶς ἡμεῖς ἐπιλέγομεν τῷ Θεῷ. 'Ο γάρ τοι Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, πρὸς τὴν πάντων ἀρχὴν καὶ τὴν ἀληθῆ τῶν ὅντων αἰτίαν ἐπανάγων ἡμᾶς· «'Υμεῖς δὲ μὴ καλέσητε, φησί, πατέρα ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστι Πατήρ ὑμῶν δούρανιος» [Mt 23, 9]. Πῶς οὖν ὡς σαρκικῶν παθῶν προηγουμένως ἐνδεικτικάς ταύτας ἡμᾶς ἀξιοῖ τὰς φωνὰς ἀποπέμπεσθαι, ἀς δὲ Κύριος, ὡς τῇ ἀπαθείᾳ τοῦ Θεοῦ πρεπούσας, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτὸν μετατίθησιν;

939 2, 28. Εἰ δ', ὅπερ ἐστὶν ἀληθές, γνωριστικάς τινας ἴδιότητας ¹⁷⁸ ἐπιθεωρουμένας τῇ οὐσίᾳ δέχοιτο τις εἶναι τὸ γεννητὸν καὶ τὸ

vero, quod tempore omni et aevo secundum esse antiquius est.
Unde et Filius, et est non ingenitus, et aeternus.

937 2, 18. Quare compertum est omnibus et exploratum, ubicumque ¹⁴⁷ idem et angelus et Deus appellatus est, Unigenitum significari, cum se hominibus per singulas generationes manifestet, suisque sanctis Patris nuntiet voluntatem. Itaque qui et coram Moyse se ipse eum qui est nominavit, non aliud praeter Deum Verbum, qui erat in principio apud Deum, intellegi poterit.

938 2, 22. *Eunomius*. Non oportet, inquit, cum Patris ac Filii ¹¹² appellationem audimus, eius generationem humanam intellegere, nec hominum generatione adductos Deum communionis nominibus aut passionibus subicere. . . . 23. *Basilios*. Neque vero illud dixerit, nomina haec, quae proprie ac primario de hominibus usurpata sunt, de Deo a nobis dici per abusum. Etenim Dominus noster Iesus Christus ad omnium principium et veram rerum causam nos reducens: *Vos autem nolite vocare, inquit, patrem vestrum in terra; unus enim est Pater vester caelestis*. Quomodo igitur voces has, tamquam si praeципue carnales affectus significant, repudiandas censem, quas Dominus noster velut Dei apathiam decentes ab hominibus ad ipsum transfert?

939 2, 28. Quodsi quispiam, id quod verum est, genitum et in-¹⁷⁸ genitum vult esse indices quasdam proprietates, quae in substantia

ἀτέννητον, πρὸς τὴν τρανὴν καὶ ἀσύγχυτον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ χειραγωγούσας ἔννοιαν, τὸν τε τῆς ἀσεβείας διαφεύξεται κίνδυνον, καὶ τὸ ἐν τοῖς λογισμοῖς ἀκόλουθον διασώσει. Αἱ γάρ τοι ἴδιότητες, οἵνοιεν χαρακτήρες τινες καὶ μορφαὶ ἐπιθεωρούμεναι τῇ οὐσίᾳ, διαιροῦσι μὲν τὸ κοινὸν τοῖς ἴδιάζουσι χαρακτῆρι· τὸ δὲ δμοφυὲς τῆς οὐσίας οὐ διακόπτουσιν. Οἶον, κοινὴ μὲν ἡ θεότης, ἴδιώματα δέ τινα πατρότης καὶ υἱότης· ἐκ δὲ τῆς ἑκατέρου συμπλοκῆς, τοῦ τε κοινοῦ καὶ τοῦ ἴδιου, ἡ κατάληψις ἡμῖν τῆς ἀληθείας ἐγγίνεται.

160 3, 1. Ὡς γάρ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρός, διτὶ 940 ἀπ' ἕκείνου, καὶ ἀξιώματι, διτὶ ἀρχὴ καὶ αἰτία, τῷ εἰναι αὐτοῦ Πατέρα, καὶ διτὶ δι' αὐτοῦ ἡ πρόσοδος καὶ προσαγωγὴ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος, διότι ἡ θεότης 186 ἐν ἑκατέρῳ μία· οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῇ τε τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι (ἴνα καὶ δλῶς συγχωρήσωμεν), οὐκέτι ἀν εἰκότως, ὡς ἀλλοτρίας ὑπάρχον 209 φύσεως, ἀκολουθεῖν, ἔκειθεν δῆλον. Ἀγγελοι πάντες, ὥσπερ προσηγορίας μιᾶς, οὕτω καὶ φύσεως πάντως τῆς αὐτῆς ἀλλήλοις τυγχάνουσιν· ἀλλ' ὅμως οἱ μὲν αὐτῶν ἔθνῶν προεστήκασιν, οἱ δὲ ἐνὶ ἑκάστῳ τῶν πιστῶν εἰσι παρεπόμενοι.

206 3, 2. Ἀρχαὶ μὲν γάρ καὶ ἔξουσίαι, καὶ πᾶσα ἡ τοιαύτη κτίσις, 941 353 ἐκ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας τὸν ἄριασμὸν ἔχουσαι, οὐκ ἀδύ εἰκότως φύσει ἀγιαι εἶναι λέγοιντο. Ἐπορεγόμεναι γάρ τον

considerentur quaeque ad claram ac inconfusam Patris et Filii notionem quasi manu ducant, is et impietatis periculum effugiet et ratiocinationis consecutionem tuebitur. Nam proprietates, quae veluti quidam characteres ac formae in substantia considerantur, id quod communem est distinguunt quidem propriis characteribus, at substantiae communitatem non dirimunt. Exempli causa, deitas communis est, proprietates vero sunt paternitas et filiatio. Ex utriusque autem complexu, cum communis tum proprii, innascitur nobis comprehensio veritatis.

160 3, 1. Quemadmodum enim Filius ordine quidem a Patre secundus 940 est, quoniam ab illo est, ac dignitate, quoniam origo eius est et causa, ea re quod ipsius est Pater, et quoniam per ipsum accessus aditusque est ad Deum et Patrem, non autem 186 natura secundus, quoniam deitas in utroque una est, ita profecto et Spiritus Sanctus, etsi cum ordine tum dignitate secundus a Filio est (ut tandem hoc etiam concedamus), tamen non iure sequi ut 209 sit alienae naturae hinc patet. Nimirum angeli omnes, ut appellationem unam, ita etiam eamdem omnino inter se naturam habent; sed tamen ex iis alii quidem praefecti sunt gentibus, alii vero unicuique fidelium adiuncti comites sunt.

206 3, 2. Principatus enim et potestates ac reliquae eiusmodi crea- 941 353 turae, quae ex attentione ac studio sanctificationem habent, dici natura sanctae iure non possunt. Ita enim bonum appetunt, ut

καλοῦ, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, καὶ τοῦ μέτρου τῆς ἀγιωσύνης μεταλαμβάνουσι. . . . Διαφορὰ δὲ 175 αὐταῖς πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον αὕτη, ὅτι τῷ μὲν φύσις ἡ ἀγιωσύνη, ταῖς δὲ ἐκ μετουσίας ὑπάρχει τὸ ἀγιάζεσθαι.

942 4, 3 ("Οτι οὐ κτίσμα δ Υἱός), 1. Εἰ κτίσμα Θεοῦ δ Υἱός, 152 πᾶν δὲ κτίσμα δούλον τοῦ κτίστου· δούλος δ Χριστός, καὶ 153 οὐχ υἱός τοῦ Θεοῦ. Οὐκ ἔλαβεν οὖν μορφὴν δούλου, κύριος ὢν, ἀλλ' ἦν δούλος. Τὸ ποίημα τῷ ποιητῇ τῆς αὐτῆς δυνάμεως 190 οὐ κοινωνεῖ· οὐδὲν ἄρα κοινόν ἔστιν Υἱοῦ καὶ Πατρός, οὐδὲ ἡ κτίσις, εἴπερ ποίημα καὶ οὐ γέννημα δ Υἱός.

De Spiritu Sancto, 375.

943 C. 8, n. 21. "Οταν ἡμᾶς περὶ τοῦ Πατρὸς ἐκπαιδεύσῃ, οἶδε 183 ταῖς αὐθεντικαῖς καὶ δεσποτικαῖς κεχρήσθαι φωναῖς λέγων· «Θέλω, καθαρίσθητι» [Mt 8, 3]· καὶ· «Σιώπα, πεφίμωσο» [Mc 4, 39]· καὶ· «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν» [Mt 5, 22 sqq]· καὶ τό· «Ἄλαλον καὶ κωφὸν δαιμόνιον, ἔτω σοι ἐπιτάσσω» [Mc 9, 25]· καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἵνα διὰ τούτων μὲν τὸν δεσπότην ἡμῶν καὶ ποιητὴν γνωρίσωμεν, δι' ἐκείνων δὲ τὸν Πατέρα τοῦ δεσπότου ἡμῶν καὶ ποιητοῦ διδαχθῶμεν. Οὕτω πανταχόθεν δ λόγος ἀληθῆς ἐπιδείκνυται ὅτι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν 181 τὸν Πατέρα οὔτε ἀτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἀτονον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος παριστᾶ. "Ωστε ἡ ,δι' οὐδὲ φωνὴ

pro ratione amoris in Deum sanctitatis mensuram accipiant. . . . Ipsae autem in eo a Sancto Spiritu differunt, quod huius natura 175 sanctitas est, illis vero ex participatione inest sanctimonia.

942 4, 3 (*Quod Filius creatura non est*), 1. Si Filius creatura Dei 152 est, omnis autem creatura creatoris serva, Christus Dei servus est, 153 non filius. Non igitur sumpsit formam servi, cum esset dominus, sed erat servus. Potestas eadem non communis est facturae cum 190 factore; nihil ergo commune est Patri cum Filio, ne creatio quidem, si factura, non genitura Filius est.

943 8, 21. Postquam nos de Patre eruditivit [Christus], authenticis et 183 herilibus vocibus uti solet, dicens: *Volo, mundare;* et: *Tace, obmutescere;* et: *Ego autem dico vobis;* et illud: *Mutum et suraum daemonium, ego tibi praecipio;* et quaecumque alia id genus, ut ex his quidem dominum et conditorem nostrum agnosceremus, per illa vero Patrem domini et conditoris nostri disseremus. Ita doctrina undelabit vera monstratur, scilicet ex eo quod Pater per 181 Filium creet, neque propterea Patris vim creandi imperfectam argui, neque Filii operationem ostendi infirmam, sed voluntatis unitatem coniunctionemque declarari. Itaque haec vox ,per quem'

942. MG 29, 688. Iste liber 4 adv. Eunom. probabilissime Didymo Alex. attribuendus est.

943. MG 32, 105.

δμολογίαν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται.

³⁵⁷ 9, 22. Τὸ Πνεῦμα ἑκάστῳ τῶν δεκτικῶν ὡς μόνῳ παρὸν ⁹⁴⁴ διαρκῇ τοῖς πᾶσι τὴν χάριν δλόκληρον ἐπαφίσιν· οὐκ ἀπολαύει τὰ μετέχοντα, δσον αὐτὰ πέφυκεν, οὐχ δσον ἐκεῖνο δύναται. 23. . . . Τοῦτο τοῖς ἀπὸ πάσης κηλίδος κεκαθαρμένοις ἐλλάμπον, τῇ πρὸς ἑαυτὸ κοινωνίᾳ πνευματικοὺς ἀποδείκνυσι. Καὶ ὥσπέρ τὰ λαμπρὰ καὶ διαφανῆ τῶν σωμάτων, ἀκτῖνος αὐτοῖς ἐμπεσούσης, αὐτά τε τίνεται περιλαμπή, καὶ ἐτέραν αὐγὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποστίλβει· οὕτως αἱ πνευματοφόροι ψυχαί, ἐλλαμφθεῖσαι παρὰ τοῦ Πνεύματος, αὐταὶ τε ἀποτελοῦνται πνευματικαί, καὶ εἰς ἐτέρους τὴν χάριν ἔξαποστέλλουσιν. Ἐντεῦθεν . . . ἡ ἐν Θεῷ διαμονή, ἡ πρὸς Θεὸν δμοίωσις, τὸ ἀκρότατον τῶν δρεκτῶν, θεὸν γενέσθαι.

⁴⁶⁵ 12, 28. Καὶ μηδένα παρακρουέσθω τὸ τοῦ ἀποστόλου, ὡς ⁹⁴⁵ ⁴⁶⁶ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἅγίου Πνεύματος ἐπὶ τῆς τοῦ βαπτίσματος μνήμης πολλάκις παραλιμπάνοντος, μηδὲ διὰ τοῦτο ἀπαρατήρητον οἰέσθω τὴν ἐπίκλησιν εἶναι τῶν ὄνομάτων. «Οσοι», φησίν, «εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε» [Gal 3, 27]· καὶ πάλιν· «Οσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, εἰς τὸν Θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθητε» [Rom 6, 3]. Ἡ γὰρ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία τοῦ παντός ἐστιν δμολογία· δηλοῦ γὰρ τὸν τε χρίσαντα Θεόν, καὶ τὸν χρισθέντα Γίόν, καὶ τὸ χρίσμα ¹⁷⁶ τὸ Πνεῦμα. . . . Εἰ τοίνυν ἐν τῷ βαπτίσματι ὁ χωρισμὸς τοῦ

confessionem habet causae principalis, non autem sumitur ad insectationem ac reprehensionem causae efficientis.

³⁵⁷ 9, 22. Spiritus unicuique capacium cum adsit quasi soli, suf ⁹⁴⁴ ficiente omnibus gratiam atque integrum infundit; quo fruuntur quaecumque de illo participant, quantum ipsis fas est natura, non quantum ille potest. 23. . . . Hic iis, qui ab omni sorde purgati sunt, illucescens per communionem quam cum ipso habent, spirituales reddit. Et quemadmodum corpora nitida pellucidaque, contacta radio, fiunt et ipsa supra modum splendida, et alium fulgorem ex sese profundunt; ita animae, quae Spiritum ferunt illustranturque a Spiritu, fiunt et ipsae spirituales et in alios gratiam emittunt. Hinc . . . in Deo perseverantia, hinc similitudo cum Deo, et, quo nihil sublimius expeti potest, hinc est ut deus fias.

⁴⁶⁵ 12, 28. Neminem vero in fraudem inducat illud apostoli, quod ⁹⁴⁵ ⁴⁶⁶ Patris et Spiritus Sancti nomen in baptismatis commemoratione frequenter omittit, neque ideo putet indifferentem esse nominum invocationem. *Quicumque, inquit, in Christum baptizati estis, Christum induistis, et rursus: Quicumque in Christo baptizati estis, in mortem illius baptizati estis.* Nam Christi appellatio totius est professio, declarat siquidem et Deum qui unxit, et Filium qui unctus est, et Spiritum qui est unctio. . . . Proinde si in baptismō

Πνεύματος ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπικίνδυνος μὲν τῷ βαπτί-
ζοντι, ἀνωφελῆς δὲ τῷ δεχομένῳ, πῶς ήμῖν ἀσφαλὲς ἀπὸ
Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διασπάν τὸ Πνεῦμα; . . . Ὡς τὰρ πιστεύομεν
εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἀγίον Πνεῦμα, οὕτω καὶ βαπτιζόμεθα
εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύ-
ματος.

946 15, 35. Ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ήμῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον ⁴¹⁵
οἰκονομία ἀνάκλησίς ἔστιν ἀπὸ τῆς ἐκπτώσεως καὶ ἐπάνοδος
εἰς οἰκείωσιν Θεοῦ ἀπὸ τῆς διὰ τὴν παρακοὴν γενομένης
ἀλλοτριώσεως. Διὰ τοῦτο ἡ μετὰ σαρκὸς ἐπιδημία Χριστοῦ,
αἱ τῶν εὐαγγελικῶν πολιτευμάτων ὑποτυπώσεις, τὰ πάθη, ὁ
σταυρός, ἡ ταφή, ἡ ἀνάστασις· ὥστε τὸν σωζόμενον ἄνθρωπον
διὰ μιμήσεως Χριστοῦ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην υἱοθεσίαν ἀπολαβεῖν.

947 15, 35. Τοῦτο οὖν ἔστι τὸ ἄνωθεν γεννηθῆναι ἐξ ὕδατος ⁴¹⁷
καὶ Πνεύματος [cf. Io 3, 5]. ὡς τῆς μὲν νεκρώσεως ἐν τῷ ὕδατι
τελουμένης, τῆς δὲ ζωῆς ήμῶν ἐνεργουμένης διὰ τοῦ Πνεύ-
ματος. Ἐν τρισὶν οὖν καταδύσεοι καὶ ἴσαριθμοις ταῖς ἐπικλήσεοι ⁴¹⁸
τὸ μέγα μυστήριον τοῦ βαπτίσματος τελειοῦται, ἵνα καὶ ὁ τοῦ
Θανάτου τύπος ἐξεικονισθῇ, καὶ τῇ παραδόσει τῆς θεογνωσίας
τὰς ψυχὰς φωτισθῶσιν οἱ βαπτιζόμενοι. “Ωστε εἴ τις ἔστιν
ἐν τῷ ὕδατι χάρις, οὐκ ἐκ τῆς φύσεώς ἔστι τοῦ ὕδατος, ἀλλ’
ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος παρουσίας.

948 15, 36. Διὰ Πνεύματος Ἅγιου ἡ εἰς παράδεισον ἀποκατά-³⁵⁹
στασις, ἡ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἀνοδος, ἡ εἰς υἱοθεσίαν

separare Spiritum a Patre et Filio ut periculum est baptizanti
ita baptismum accipienti inutile, quomodo nobis tutum fuerit a
Patre et Filio distrahere Spiritum? . . . Sicut enim credimus in
Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, sic et baptizamur in nomine
Patris et Filii et Spiritus Sancti.

946 15, 35. Dei ac servatoris nostri circa hominem dispensatio ⁴¹⁵
revocatio est a lapsu reditusque ad Dei familiaritatem ab aliena-
tione quam induxit inobedientia. Hanc ob causam adventus
Christi in carne, evangelicae conversationis formae, afflictiones,
crux, sepultura, resurrectio, ut homo, qui salvus fit per imitationem
Christi, veterem illam filiorum adoptionem recipiat.

947 15, 35. Hoc igitur est denuo nasci ex-aqua et Spiritu, quippe ⁴¹⁷
quia mors perficitur in aqua, vitam vero nostram operatur Spiritus.
Tribus igitur demersionibus ac totidem invocationibus magnum ⁴¹⁸
baptismatis mysterium peragitur, ut et mortis figura exprimatur,
et per traditionem divinae scientiae animus illustretur eorum qui
baptizantur. Itaque si qua est gratia in aqua, non est ex ipsis
aqua natura, sed ex Spiritus praesentia.

948 15, 36. Per Spiritum Sanctum datur in paradisum restitutio, ³⁵⁹
ad regnum caelorum ascensus, in adoptionem filiorum reditus;

946. MG 32, 128.

947. MG 32, 129.

948. MG 32, 132.

ἐπάνοδος, ἡ παρρησία τοῦ καλεῖν ἑαυτῶν Πατέρα τὸν Θεόν, κοινωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τέκνον φωτὸς χρηματίζειν, δόξης αὐδίου μετέχειν, καὶ ἀπαξαπλῶς ἐν παντὶ πληρώματι εὐλογίας γενέσθαι ἐν τε τῷ αἰώνι τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· τῶν ἐν ἐπαγγελίαις ἀποκειμένων ἡμῖν ἀγαθῶν, ὃν διὰ πίστεως ἀπεκδεχόμεθα τὴν ἀπόλαυσιν, ὡς ἡδη παρόντων, τὴν χάριν ἐνοπτριζόμενοι.

¹⁸⁰ 16, 38. Ἐν δὲ τῇ τούτων [τῶν ἀγγέλων] κτίσει ἐννόησόν ⁹⁴⁹
¹⁸¹ μοι τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν τῶν γινομένων τὸν Πατέρα,
¹⁸³ τὴν δημιουργικὴν τὸν Υἱόν, τὴν τελειωτικὴν τὸ Πνεῦμα· ὥστε
 βουλήματι μὲν τοῦ Πατρὸς τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ὑπάρχειν,
 ἐνεργείᾳ δὲ Υἱοῦ εἰς τὸ εἶναι παράγεσθαι, παρουσίᾳ δὲ τοῦ
 Πνεύματος τελειοῦσθαι. Τελείωσις δὲ ἀγγέλων ἀγιασμός, καὶ
 ἡ ἐν τούτῳ διαμονή. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με ἢ τρεῖς εἶναι
 λέγειν ἀρχικὰς ὑποστάσεις, ἢ ἀτελῆ φάσκειν τοῦ Υἱοῦ τὴν
 ἐνέργειαν. Ἀρχὴ γὰρ τῶν ὄντων μία, δι' Υἱοῦ δημιουργοῦσα,
 καὶ τελειοῦσα ἐν Πνεύματι. Καὶ οὔτε Πατήρ, δ τὰ πάντα ἐν
 πᾶσιν ἐνεργῶν, ἀτελῆ ἔχει τὴν ἐνέργειαν· οὔτε Υἱὸς Ἑλλιπῆ
 τὴν δημιουργίαν, μὴ τελειουμένην παρὰ τοῦ Πνεύματος. Οὕτω
 γάρ ἂν οὔτε Πατήρ προσδεθείη Υἱοῦ, μόνων τῷ θέλειν δη-
 μιουργῶν, ἀλλ' ὅμως θέλει διὰ Υἱοῦ· οὗτ' ἂν συνεργίας
 προσδεθείη, καθ' δμοιότητα τοῦ Πατρὸς ἐνεργῶν· ἀλλὰ καὶ
 Υἱὸς θέλει διὰ τοῦ Πνεύματος τελειοῦν.

datur fiducia Deum appellandi Patrem suum, consortem fieri gratiae Christi, filium lucis appellari, aeternae gloriae participem esse, et, ut semel omnia dicam, esse in omni benedictionis plenitudine, cum in praesenti hoc saeculo, tum in futuro, repositorium nobis in promissis bonorum, quae per fidem fruenda expectamus, perinde quasi iam adsint, gratiam velut in speculo contemplantes.

¹⁸⁰ 16, 38. In horum autem [*angelorum*] creatione cogita mihi pri- ⁹⁴⁹
¹⁸¹ mariam causam eorum, quae fiunt, Patrem, conditricem Filium,
¹⁸³ perfectricem Spiritum Sanctum, ut voluntate quidem Patris sint
 administratorii spiritus, Filii vero operatione perducantur ut sint,
 Spiritus autem praesentia perficiantur. Porro angelorum perfectio
 est sanctificatio, et in hac perseverantia. Ac nemo me credit
 tres originales hypostases ponere, aut Filii operationem dicere
 imperfectam. Principium enim eorum, quae sunt, unum est, per
 Filium condens et perficiens in Spiritu. Ac nec Pater, qui operatur
 omnia in omnibus, imperfectam habet operationem, neque Filius
 inconsuematam creationem, nisi a Spiritu perficiatur. Hoc enim
 pacto nec Pater opus habebit Filio, sola voluntate creans; at-
 tamen vult creare per Filium; neque Filius egredit auxilio, iuxta
 Patris similitudinem operans; sed et Filius vult per Spiritum
 perficere.

950 16, 38. Οὐ γὰρ φύσει ἄγιαι αἱ τῶν οὐρανῶν δυνάμεις· ἡ 206
οὕτω γ' ἂν οὐδεμίαν πρὸς τὸ Ἀγιον Πνεῦμα τὴν διαφορὰν 353
ἔχοιεν· ἀλλὰ κατὰ ἀναλογίαν τῆς πρὸς ἀλλήλας ὑπεροχῆς, τοῦ
ἀγιασμοῦ τὸ μέτρον παρὰ τοῦ Πνεύματος ἔχουσαι. ‘Ως γὰρ
διὰ καυτῆρ μετὰ τοῦ πυρὸς νοεῖται, καὶ ἄλλο μέντοι ἡ ὑποκει-
μένη ὑλη καὶ ἄλλο τὸ πῦρ· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν οὐρανίων δυ-
νάμεων, ἡ μὲν οὐσία αὐτῶν ἀέριον πνεῦμα, εἰ τύχοι, ἡ πῦρ 200
ἄϋλον, κατὰ τὸ γεγραμένον· «Ο ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ
πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα» [Ps 103, 4].
διὸ καὶ ἐν τόπῳ εἰσί, καὶ δρατοὶ γίνονται, ἐν τῷ εἴδει τῶν
οἰκείων αὐτῶν σωμάτων τοῖς ἀξίοις ἐμφανιζόμενοι. ‘Ο μέντοι
ἀγιασμός, ἔξωθεν ὢν τῆς οὐσίας, τὴν τελείωσιν αὐτοῖς ἐπάγει
διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ Πνεύματος. Φυλάσσουσι δὲ τὴν ἀξίαν 203
τῇ ἐπιμονῇ τοῦ καλοῦ, ἔχουσαι μὲν ἐν προαιρέσει τὸ αὐτεξ-
ούσιον, οὐδέποτε δὲ ἐκ τῆς τοῦ ὅντως ἀγαθοῦ προσεδρείας
ἐκπίπτουσαι.

951 17, 43. Εἰ δὲ τῷ Πνεύματι πρέπειν οἶονται μόνω τὴν 168
ὑπαρίθμησιν, μανθανέτωσαν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συνεκ-
φωνεῖται τῷ Κυρίῳ τὸ Πνεῦμα, καθ' ὃν καὶ διὸ Υἱὸς τῷ Πατρί.
Τὸ γὰρ ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος δομοίως
ἐκδέδοται. ‘Ως τοίνυν ἔχει διὸ πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτω
πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν ἐν τῷ βαπτίσματι παρα-
δεδομένην τοῦ λόγου σύνταξιν. Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ
συντέτακται, διὸ δὲ Υἱὸς τῷ Πατρί, δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα

950 16, 38. Neque enim caelorum virtutes suapte natura sanctae 206
sunt; alioquin nihil different a Spiritu Sancto; sed iuxta pro- 353
portionem, qua se invicem superant, a Spiritu habent sanctifica-
tionis mensuram. Quemadmodum enim cauterium non sine igne
intelligitur, cum aliud sit subiecta materia et aliud ignis, itidem
et in caelestibus virtutibus substantia quidem earum puta spiritus 200
est aërius, aut ignis immaterialis, iuxta id quod scriptum est: *Qui*
facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammarum ignis; qua-
propter et in loco sunt, et fiunt visibles, dum iis, qui digni sunt,
apparent in specie priorum corporum. Sed sanctificatio, quae
est extra substantiam illorum, perfectionem illis affert per com-
munionem Spiritus. Conservant autem dignitatem per perseveran- 203
tiā in bono, habentes quidem in eligendo liberum arbitrium,
numquam tamen ab eius, qui vere bonus est, consortio excidentes.

951 17, 43. Quodsi soli Spiritui putant convenire subnumerationem, 168
discant Spiritum codem modo pronuntiari cum Domino, quomodo 172
et Filius pronuntiatur cum Patre. Nomen enim Patris et Filii et
Spiritus Sancti similiter editum est. Itaque quemadmodum se
habet Filius ad Patrem, ita ad Filium sese habet Spiritus, se-
cundum traditum in baptismo verborum ordinem. Quodsi Spiritus
Filio iunctus est, Filius autem Patri, liquet ipsum etiam Spiritum

τῷ Πατρί. Τίνα οὖν ἔχει χώραν τὸ μὲν συναριθμεῖσθαι, τὸ δὲ ὑπαριθμεῖσθαι λέγειν, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ συστοιχίᾳ κατατεταγμένων τῶν ὀνομάτων;

- 158 18, 45. Θεὸν γὰρ ἐκ Θεοῦ προσκυνοῦντες, καὶ τὸ ἴδιαζον 952 τῶν ὑποστάσεων διολογοῦμεν, καὶ μένομεν ἐπὶ τῆς μοναρχίας, εἰς πλήθος ἀπεσχισμένον τὴν θεολογίαν μὴ σκεδαννύντες, διὰ 159 τὸ μίαν ἐν Θεῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ μονογενεῖ τὴν οίονεὶ μορφὴν θεωρεῖσθαι, τῷ ἀπαραλλάκτῳ τῆς θεότητος ἐνεικονιζομένην. Υἱὸς γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ· ἐπειδὴ καὶ οὗτος τοιούτος οἷος ἐκείνος, κάκείνος οἰόσπερ οὗτος· καὶ ἐν τούτῳ τὸ ἔν. "Ωστε κατὰ μὲν τὴν ἴδιότητα τῶν προσώπων εἰς καὶ εἰς, κατὰ δὲ τὸ κοινὸν τῆς φύσεως ἔν οἱ ἀμφότεροι. Πῶς οὖν, εἴπερ εἰς καὶ εἰς, οὐχὶ δύο θεοί; "Οτι βασιλεὺς 162 λέγεται καὶ ἡ τοῦ βασιλέως εἰκὼν, καὶ οὐ δύο βασιλεῖς. Οὔτε γὰρ τὸ κράτος σχίζεται, οὔτε ἡ δόξα διαμερίζεται. 'Ως γὰρ ἡ κρατούσα ἡμῶν ἀρχὴ καὶ ἡ ἔξουσία μία, οὕτω καὶ ἡ παρ' 286 ἡμῶν δοξολογία μία, καὶ οὐ πολλαί· διότι ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. "Ο οὖν ἐστιν ἐνταῦθα μιμητικῶς ἡ εἰκὼν, τοῦτο ἐκεῖ φυσικῶς δὲ Υἱός.

- 149 18, 47. 'Η τοίνυν δόδος τῆς θεογνωσίας ἐστὶν ἀπὸ ἑνὸς 953 170 Πνεύματος διὰ τοῦ ἑνὸς Υἱοῦ ἐπὶ τὸν ἕνα Πατέρα. Καὶ ἀνάπαιλιν ἡ φυσικὴ ἀταθότης καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἀγιασμὸς καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα

Patri adiungi. Quem igitur locum habet, ut dicant alterum conumerari, alterum subnumerari, cum in una eademque serie nomina sint ordinata?

- 158 18, 45. Nam Deum ex Deo adorantes etiam proprietatem pro-952 fitemur hypostaseon, manemusque in uno principatu, non dissimilantes theologiam in scissam multitudinem, eo quod unam in Deo Patre et Deo unigenito formam, ut ita loquar, contemplamur, in una et omnino simili deitate expressam. Filius enim in Patre, et Pater in Filio; quandoquidem hic talis est qualis ille, et ille qualis hic; atque in hoc unum sunt. Itaque iuxta personarum proprietatem unus et unus; at iuxta communem naturam unum sunt ambo. Quomodo igitur si unus et unus sunt, non sunt duo dii? 162 Quoniam rex dicitur et regis imago, non autem duo reges. Neque enim potestas scinditur, neque gloria dividitur. Quemadmodum enim principatus ac potestas nobis dominans una est, sic et glorificatio quam illi deferimus una est, non multae; nam imaginis honor ad exemplar transit. Quod igitur hic est per imitationem in imago, hoc illic natura Filius.

- 149 18, 47. Proinde via ad Dei cognitionem est ab uno Spiritu 953 170 per unum Filium ad unum Patrem. Ac rursus nativa bonitas et naturalis sanctimonia et regalis dignitas ex Patre per Unigenitum,

διήκει. Οὕτω καὶ αἱ ὑποστάσεις ὅμολογοῦνται, καὶ τὸ εὐσεβὲς δόγμα τῆς μοναρχίας οὐ διαπίπτει.

954 27, 66. Τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένων δογμάτων καὶ 78 κηρυγμάτων τὰ μὲν ἐκ τῆς ἐγγράφου διδασκαλίας ἔχομεν, τὰ δὲ ἐκ τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως διαδοθέντα ἡμῖν ἐν μυστηρίῳ παρεδεξάμεθα· ἄπερ ἀμφότερα τὴν αὐτὴν ἴσχυν ἔχει πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ, οὐκοῦν δῆτις γε κατὰ μικρὸν γοῦν θεσμῶν ἐκκλησιαστικῶν πεπείραται. Εἰ γὰρ ἐπιχειρήσαμεν τὰ ἀγραφα τῶν ἔθων ὡς μὴ μεγάλην ἔχοντα τὴν δύναμιν παρατείσθαι, λάθοιμεν ἀν εἰς αὐτὰ τὰ καίρια Ζημιοῦντες τὸ εὐαγγέλιον, μᾶλλον δὲ εἰς ὄνομα ψιλὸν περιστῶντες τὸ κήρυγμα. . . . Τὰ τῆς ἐπικλήσεως δήματα ἐπὶ τῇ 496 ἀναδείξει τοῦ ἀρτου τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τίς τῶν ἀγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλέλοιπεν; Οὐ γὰρ δὴ τούτοις ἀρκούμεθα, μὲν ὁ ἀπόστολος ἡ τὸ εὐαγγέλιον ἐπεμνήσθη, ἀλλὰ καὶ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἔτερα, ὡς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἴσχυν, ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας παραλαβόντες. Εὐλογοῦμεν δὲ τό τε ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος, καὶ τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως, καὶ προσέτι αὐτὸν τὸν 461 βαπτιζόμενον· ἀπὸ ποιῶν ἐγγράφων; Οὐκ ἀπὸ τῆς σιωπαμένης καὶ μυστικῆς παραδόσεως; Τί δέ, αὐτὴν τοῦ ἔλαιου τὴν χρίσιν 477 τίς λόγος γεγραμμένος ἐδίδαξε; Τὸ δὲ τρίς βαπτίζεσθαι τὸν 464 ἀνθρώπον, πόθεν; Ἄλλα δὲ ὅσα περὶ τὸ βάπτισμα, ἀποτάσσεσθαι τῷ Σατανῷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ἐκ ποίας ἐστὶ

ad Spiritum permanat. Ad hunc modum et hypostases profitemur, nec pius monarchiae dogma labefactatur.

954 27, 66. Ex asservatis in ecclesia dogmatibus et praedicationibus 78 alia quidem habemus e doctrina scripto prodita, alia vero nobis in mysterio tradita receperimus ex traditione apostolorum, quorum utraque vim eamdem habent ad pietatem; nec iis quisquam contradicit, nullus certe qui vel tenui experientia noverit quae sint ecclesiae instituta. Nam si consuetudines, quae scripto proditae non sunt, tamquam haud multum habentes momenti aggrediamur reicere, imprudentes evangelium in ipsis rebus praecipuis laedemus, immo pótius praedicationem ad nudum nomen contrahemus. . . . Invocationis verba, cum conficitur panis eucharistiae et poculum 496 benedictionis, quis sanctorum in scripto nobis reliquit? Nec enim his contenti sumus quae commemorat apostolus aut evangelium, verum alia quoque et ante et post dicimus, tamquam multum habentia momenti ad mysterium, quae ex traditione non scripta accepimus. Benedicimus autem et aquam baptismatis et oleum 461 unctionis, immo ipsum etiam qui baptismum accipit; ex quibus 477 scriptis? Nonne a tacita secretaque traditione? Ipsam vero olei 478 unctionem quis sermo scripto proditus docuit? Iam ter immergi 464 hominem, unde haustum? Reliqua autem quae fiunt in baptismo, veluti renuntiare Satanae et angelis eius, ex qua scriptura ha-

457 γραφῆς; Οὐκ ἐκ τῆς ἀδημοσιεύτου ταύτης καὶ ἀπορρήτου διδασκαλίας, ἣν ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ καὶ ἀπειργάστῳ σιγῇ οἱ πατέρες ἡμῶν ἐφύλαξαν, καλῶς ἐκεῖνο δεδιδαγμένοι τῶν μυστηρίων τὸ σεμνὸν σιωπῇ διασψύζεσθαι; . . . Κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ οἱ τὰ περὶ τὰς ἐκκλησίας ἔξαρχῆς διαθεσμοθετήσαντες ἀπόστολοι καὶ πατέρες ἐν τῷ κεκρυμμένῳ καὶ ἀφθέγκτῳ τὸ σεμνὸν τοῖς μυστηρίοις ἐφύλασσον. Οὐδὲ γάρ ὅλως μυστήριον τὸ εἰς τὴν δημώδη καὶ εἰκαίαν ἀκοὴν ἔκφορον.

In Psalmos homiliae, ante 370.

240 In Ps. 1, n. 4. Κλίμακι γάρ προσεοικέναι φαίνη ἀν ἔγωγε 955 τῆς εὐσεβείας τὴν ἀσκησιν· κλίμακι ἐκείνῃ, ἣν εἶδε ποτε διακάριος Ἰακώβ, ἃς τὰ μὲν ἦν πρόσγειά τε καὶ χαμαίζηλα, τὰ δὲ ὑπὲρ αὐτὸν ἥδη τὸν οὐρανὸν ἀνετείνετο. “Ωστε δεῖ τοὺς εἰσαγομένους πρὸς τὸν κατ’ ἀρετὴν βίον τοῖς πρώτοις βαθμοῖς ἐπιβάλλειν τὸ ἵχνος, κάκειθεν ἀεὶ τῶν ἐφεξῆς ἐπιβαίνειν, ἔως ἀν πρὸς τὸ ἐφικτὸν ὑψος τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει διὰ τῆς κατ’ ὀλίγον προκοπῆς ἀναβῶσιν.

587 7, 2. ‘Ο τοίνυν ὑπὸ τὸν θάνατον ὕν, εἰδὼς δτι εἰς δ 956 σύζων, εἰς δ λυτρούμενος· «Ἐπὶ σοί», φησίν, «ἡλπισα, σῶσόν με» ἀπὸ τῆς ἀσθενείας «καὶ ὢσταί με» ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας [Ps 7, 2]. Οἵμαι δὲ δτι οἱ γενναῖοι τοῦ Θεοῦ ἀθληταί, ἱκανῶς παρὰ πάντα τὸν ἑαυτῶν βίον τοῖς ἀοράτοις ἔχθροῖς προσπαλαῖσαντες, ἐπειδὰν πάσας αὐτῶν ὑπεκφύγωσι τὰς διώξεις,

457 bemus? Nonne ex minime publicata et arcana hac doctrina, quam patres nostri silentio quieto minimeque curioso servarunt, quippe illud probe didicerant, mysteriorum reverentiam silentio conservari? . . . Ad eumdem profecto modum, et qui initio certos ecclesiae ritus praescriperunt apostoli et patres, in occulto silentioque mysteriis suam servavere dignitatem. Neque enim omnino mysterium est quod ad populares ac vulgares aures effertur.

240 1, 4. Ego equidem pietatis exercitationem scalae consimilem esse 955 crediderim, videlicet scalae illi, quam beatus Iacob olim vedit, cuius quidem pars terram tangebat eratque humi depressa, pars vero altera ultra ipsum caelum porrigebatur. Quare necesse est, ut ii, qui sunt ad virtutem instituendi, primis gradibus admoveant vestigium, indeque ad sequentes gradus semper progressi, tandem paulatim progrediendo, ad altitudinem humanae naturae non imparem perveniant.

587 7, 2. Cui imminet et impendet mors, is sciens unum esse 956 salvatorem atque unum liberatorem, ait: *In te speravi, salvum me sic ab infirmitate, et libera me a captivitate.* Existimo autem strenuos Dei athletas, qui cum invisibilibus inimicis per omnem suam vitam valde collectati sunt, postquam eorum omnes insecta-

πρὸς τῷ τέλει τοῦ βίου γενόμενοι, ἐρευνῶνται ὑπὸ τοῦ 585 ἀρχοντος τοῦ αἰώνος, ἵνα, ἂν μὲν εὐρεθῶσιν ἔχοντες τραύματα ἀπὸ τῶν παλαισμάτων ἡ σπίλους τινὰς καὶ τύπους τῆς ἀμαρτίας, κατασχεθῶσιν· ἐὰν δὲ ἄτρωτοι εὑρεθῶσι καὶ ἀσπιλοι, ώς ἀκράτητοι ὅντες, ώς ἐλεύθεροι ὑπὸ Χριστοῦ ἀναπαύσωνται.

957 7. 5. Οἶμαι δὲ ὅτι οὐχ δμοίως κριθήσονται πάντες οἱ τὸ 292 γῆινον τοῦτο σῶμα ἀναλαβόντες παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ, διότι τὰ ἔξωθεν συμπίπτοντα ἑκάστῳ ἡμῶν παρὰ πολὺ διαφέροντα παραλλαγῆναι ποιεῖ τὴν ἑκάστου κρίσιν. "Ἡ γὰρ βαρύνει ἡμῖν τὰ ἀμαρτήματα ἡ καὶ κουφίζει ἡ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀλλ' ἀκουσίως περιϊσταμένων ἡμᾶς συνδρομή. 'Υποκείσθω γὰρ πορνείαν εἶναι τὸ κρινόμενον. Ἀλλὰ ταύτην δὲ μέν τις ἡμαρτε πονηροῖς ἥθεσι τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐντεθραμμένος· καὶ γὰρ καὶ ὑπὸ γονέων ἀσελγῶν εἰς τὸν βίον παρήχθη, καὶ συναντεράψῃ τῇ περὶ τὰ φαῦλα συνηθείᾳ, μέθαις καὶ κώμοις καὶ αἰσχροῖς διηγήμασιν. Ἀλλος δέ τις, πολλὰ ἔχων τὰ προκαλούμενα αὐτὸν ἐπὶ τὰ κάλλιστα, ἀνατροφήν, διδασκάλους, ἀκρόασιν λόγων θειοτέρων, ἀναγνώσματα σωτήρια, νουθέτησιν γονέων, διηγήματα πρὸς σεμνότητα καὶ σωφροσύνην τυποῦντα, δίαιταν κατεσταλμένην, εἴτα ὑπενεχθεὶς εἰς τὴν δμοίαν ἀμαρτίαν τῷ ἐτέρῳ, καὶ διδοὺς λόγον τῶν βεβιωμένων, πῶς οὐχὶ βαρυτέρας παρὰ τὸν ἔτερον δὲ τοιοῦτος δικαίως τιμωρίας ἀξιθήσεται;

tiones effugerint, prope vitae finem constitutos a saeculi principe 585 examinari, ut, si reperiantur aut vulnera ex certaminibus aut aliquas maculas aut peccati vestigia retinuisse, detineantur, sin autem inveniantur invulnerati et sine maculis, tamquam invicti et liberi sub Christo requiescant.

957 7. 5. Arbitror autem omnes, quotquot hoc terrestre corpus re-292 cepere, pari modo a iusto illo iudice non esse iudicandos, quod, quae forinsecus unicuique nostrum accidunt, utpote longe inter se diversa, uniuscuiusque iudicium varium efficiunt. Nam earum rerum concursus, quae in nostra non sunt potestate, sed nos circumdant vel invitatos, aut aggravat peccata nostra aut efficit leviora. Ponamus enim de stupro ferri iudicium. Sed qui id admisit peccati, pravus erat ab initio institutus moribus: siquidem ex impudicis parentibus natus fuerat, et in flagitorum consuetudine educatus, in ebrietatibus, in comessationibus, in obscenis sermonibus. Contra, aliquis alias, quem pluriima ad optima quaeque sectanda invitabat, educatio, magistri, diviniores sermones ab eo audit, lectiones salutares, monita parentum, colloquia ad gravitatem et ad pudicitiam informantia, victus moderatus: is si deinceps in simile peccatum atque alias delapsus est, nonne vitae peractae rationem redditurus poenas graviores quam alter iure optimo dabit?

- 592 28, 6. Οἶμαι δὲ ὅτι τὸ πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον εἰς κόλασιν 958
τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ διακόπτεται τῇ φωνῇ τοῦ
Κυρίου· ὦντα, ἐπειδὴ δύο εἰσὶν ἐν τῷ πυρὶ δυνάμεις, ἢ τε καυστικὴ
καὶ ἡ φωτιστική, τὸ μὲν δριμὺν καὶ κολαστικὸν τοῦ πυρὸς τοῖς
ἀξίοις τῆς καύσεως προσαπομένῃ, τὸ δὲ φωτιστικὸν αὐτοῦ
καὶ λαμπρὸν τῇ φαιδρότητι τῶν εὐφραινομένων ἀποκληρωθῆ.
- 87 32, 3. «Πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει» [Ps 32, 4]. Τί 959
οὖν ἔστιν δὲ λέγει; Ἐάν τε οὐρανόν, φησίν, ὕδης, καὶ τὴν ἐν
αὐτῷ τάξιν, πίστεώς ἔστιν δόητρος· δείκνυσι γὰρ τὸν τεχνίτην
δι' ἑαυτοῦ· ἔάν τε τὰς περὶ τὴν γῆν διακοσμήσεις, πάλιν καὶ
διὰ τούτων αὔξεται σοι ἡ περὶ τὸν Θεὸν πίστις. Οὐ γὰρ
σαρκίνοις δοφθαλμοῖς καταμαθόντες τὸν Θεὸν πεπιστεύκαμεν
εἰς αὐτόν, ἀλλὰ τῇ τοῦ νοῦ δυνάμει διὰ τῶν δρωμένων τὸν
ἀόρατον καθορῶμεν.
- 182 32, 4. Οὐδὲν γὰρ ἀγιάζεται εἰ μὴ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πνεύ- 960
ματος. Ἀγγέλων γοῦν τὴν μὲν εἰς τὸ εἶναι πάροδον δὲ δη-
206 μιουργὸς Λόγος δὲ ποιητὴς τῶν δλων παρείχετο· τὸν ἀγιασμὸν
353 δὲ αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον συνεπέφερεν. Οὐ γὰρ νήπιοι
κτισθέντες οἱ ἀγγελοι, εἴτα τελειωθέντες τῇ κατ' ὀλίγον μελέτῃ,
οὕτως ἀξιοι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποδοχῆς τεργόνασιν· ἀλλ' ἐν
τῇ πρώτῃ συστάσει καὶ τῷ οίονει φυράματι τῆς οὐσίας αὐτῶν
συγκαταβληθεῖσαν ἔσχον τὴν ἀγιότητα.
- 409 48, 4. Μήτε οὖν τὸν ἀδελφὸν ζήτει εἰς ἀπολύτρωσιν, ἀλλὰ 961
τὸν ὑπερβαίνοντά σου τὴν φύσιν· μήτε ἄνθρωπον ψιλόν, ἀλλ'

-
- 592 28, 6. Ignem qui diabolo et angelis eius in supplicium paratus 958
est, voce Domini separari opinor; ut, cum duae sint in igne facul-
tates, combustiva una, illuminativa altera, ignis quidem asperitas
ac torquendi proprietas iis, qui adustione digni sunt, servetur, illius
vero splendor et claritas ad hilaritatem eorum, qui laetam ac beatam
vitam acturi sunt, destinetur.
- 87 32, 3. *Omnia opera eius in fide.* Quid igitur est quod dicit? 959
Sive, inquit, contemplere caelum eiusque ordinem, fidei dux est;
artificem enim per se ipsum ostendit; sive terrae ornatum, rursus
quoque hoc pacto augetur tua in Deum fides. Non enim carneis
oculis Deum edocti in ipsum credidimus, sed vi mentis per visibilia
invisibilem conspicimus.
- 182 32, 4. Nihil enim sanctitatem adipiscitur nisi per Spiritus 960
Sancti praesentiam. Itaque quod angeli sunt, ab opifice Verbo
206 universorum conditore habent; iis vero sanctitatem Spiritus Sanctus
353 impertivit. Non enim infantes creati sunt angeli, deinde paulatim
exercitio perfecti, sic facti sunt digni qui Spiritum reciperent; sed
in prima constitutione et una cum substantiae sua quasi mixtura
infusam habuere sanctitatem.
- 409 48, 4. Neque fratrem in redemptionem quaere, sed aliquem 961
qui tuam excedat naturam; neque hominem nudum, sed hominem

ἀνθρωπιν Θεὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὃς καὶ μόνος δύναται δοῦναι ἐξίλασμα τῷ Θεῷ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.... Τί τὰρ δύναται ἀνθρωπος εὑρεῖν τηλικούτον, ἵνα δῆ τὸν ὑπὲρ λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Ἀλλ' εὑρέθη ἐν διοικοῦσι τηλικούτον, ὃς ἐδόθη εἰς τιμὴν λυτρώσεως τῆς ψυχῆς ἡμῶν, τὸ ἄγιον καὶ πολυτίμητον αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃ ὑπὲρ ἡμῶν ἔχει πάντων· διόπερ καὶ «τιμῆς ἡγοράσθημεν» [I Cor 6, 20]. Εἰ οὖν ἀδελφὸς οὐ λυτροῦται, λυτρώσεται ἀνθρωπος; Εἰ δὲ ἀνθρωπος λυτρώσασθαι ἡμᾶς οὐ δύναται, δὲ λυτρωσάμενος ἡμᾶς οὐκ ἀνθρωπος.

962 114, 5. «Ἐπίστρεψον εἰς τὴν ἀνάπτασίν σου, διτι Κύριος ³⁷⁰ εὐηργέτησέ σε» [Ps 114, 7]. Πρόκειται γὰρ ἀνάπτασίς αἰωνία τοῖς νομίμως τὸν ἐνταῦθα διαθήσασι βίον, οὐ κατὰ ὀφείλημα τῶν ἔργων ἀποδιδομένη, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ μεγαλοδώρου Θεοῦ τοῖς εἰς αὐτὸν ἡλπικόσι παρεχομένη.

963 [?] 115, 1. Πίστις ἡγείσθω τῶν περὶ Θεοῦ λόγων, πίστις, ²⁵³ καὶ μὴ ἀπόδειξις· πίστις, ή ὑπὲρ τὰς λογικὰς μεθόδους τὴν ²⁵⁶ ψυχὴν εἰς συγκατιύθεσιν ἔλκουσα· πίστις, οὐχ ή τεωμετρικαῖς ³¹⁴ ἀνάγκαις ἀλλ' ή ταῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαις ἐγγινομένη.

[?] Commentarius in Isaiam.

964 C. 1, n. 43. Πρέπον γέ ἐστι τὴν θείαν κρίσιν μὴ τυραν-⁶⁰¹ νικὴν εἶναι, ἀλλὰ κοινωνικὴν μᾶλλον τῶν ἐν ἀνθρώποις δικαστῶν, τόπον ἀπολογίας τοῖς δικαζομένοις παρεχομένην· ἵνα

Deum Iesum Christum, qui solus pro nobis omnibus Deo dare potest placationem. . . . Quid enim tanti potest homo invenire, ut det pro redemptione animae sua? Sed unum inventum est pro omnibus simul hominibus sufficientissimum, quod in pretium redemptiois animae nostrae datum est, sanctus ille ac pretiosus sanguis Domini nostri Iesu Christi, quem pro nobis omnibus effudit; quam ob rem *pretio etiam empti sumus*. Itaque si frater non redimit, redimet homo? Si vero redimere nos non potest homo, qui redemit nos homo non est.

962 114, 5. *Converte in requiem tuam, quia Dominus beneficet* ³⁷⁰ *tibi*. Siquidem iis, qui legitime in hac vita decertarunt, sempiterna requies proposita est, quae non ex operum debito tribuitur, sed ex Dei munificentissimi gratia iis, qui in ipso spem habuere, datur.

963 115, 1. Fides sermonibus qui de Deo fiunt praebeat, fides, non ²⁵³ demonstratio; fides, quae animum ad assensionem trahit magis ²⁵⁶ quam methodi rationales; fides, quae non necessariis geometriae ⁹ illationibus, sed Spiritus Sancti opera gignitur. ³¹⁴

964 1, 43. Divinum iudicium decet non esse tyrannicum, sed potius ⁶⁰¹ aliquid habere commune cum his qui inter homines sunt iudices, defensionis locum praebens iudicandis; ut, dum videt quis sen-

βλέπων τις τὴν δίκην σαφηνιζομένην αὐτῷ, καὶ ἐπὶ τῇ κολάσει συνευδοκῆ τοῖς ἀναντιρρήτοις κρίμασι τοῦ Θεοῦ, ὡς κατὰ πᾶσαν δικαιοσύνην προσαχθεῖσιν αὐτῷ συντιθέμενος· ἵνα καὶ τὴν ἄφεσιν τῶν συγχωρουμένων θεωρήσῃ, λόγῳ καὶ τάξει περὶ αὐτὸν γιγνομένην. . . . Εἰκὸς δὲ ὅτι ἀφάτῳ τινὶ δυνάμει ἐν ἡοπῇ καιροῦ πάσᾳ ἡ κατὰ τὸν βίον ἡμῶν πραγματεία, οἷον ἐν τινὶ πίνακι, τῷ μνημονευτικῷ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ἐντυπωθήσεται.

590 1, 64. Δῆλον δὲ ἐκάστῳ τὰ ἔργα αἴτια τῶν ἐν κολάσει 965 πόνων γενήσεται, ἑαυτοὺς ἡμῶν καὶ ἐπιτηδείους καύσει παρασκευαζόντων, καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς ὥσπερ σπινθῆρας πυρὸς εἰς ἔξαψιν τῆς ἐν γεέννῃ φλογὸς ἐπαγομένων· ὡς καὶ ὁ καταξηραινόμενος ἐν τῇ φλογὶ πλούσιος ὑπὸ τῶν ἴδιων ἡδονῶν 595 κατεφρύσσετο. Κατὰ γὰρ τὴν ἀναλογίαν μν δεχόμεθα βελῶν ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, τῆς εἰς πλέον ἡ ἔλαττον καύσεως μεθέέξομεν.

Homiliae.

366 Hom. 7 (*in divites*), n. 8. Ποίων, εἶπέ μοι, καιρῶν τοὺς 966
 584 μισθοὺς ἀπαιτήσεις, τῶν ἐν τῇ Ζωῇ, ἡ τῶν μετὰ τὴν ἀποβίωσιν; Ἄλλ' δν μὲν ἔζης χρόνον, καθηδυπαθῶν τοῦ βίου καὶ τῇ τρυφῇ διαρρέων, οὐδὲ προσβλέπειν ἡνείχου τοὺς πένητας· ἀποθανόντος δὲ ποία μὲν πρᾶξις; ποῖος δὲ μισθὸς ἐργασίας ὀφείλεται; Δεῖξον τὰ ἔργα, καὶ ἀπαίτει τὰς ἀνταποδόσεις. . . . Οὐ τοίνυν οὐδὲ μετὰ τὴν Ζωὴν ἔστιν εὔσεβεν δηλονότι.

tentiam adversum se clare pronuntiatam, etiam dum punitur, iudiciis Dei, quibus contradici non potest, assentiat, iisque tamquam secundum omnem iustitiam in se prolatis astipuletur; ut etiam completeretur condonatorum delictorum veniam sibi ratione et ordine concessam. . . . Verisimile est ineffabili quadam virtute in temporis momento quamlibet vitae nostrae actionem veluti in tabula quadam, quae rerum praeteritarum memoriam animae nostrae exhibeat, esse imprimendam.

590 1, 64. Compertum est futurum esse, ut opera in causa sint cur 965 supplicii poenae ab unoquoque perferantur, quandoquidem nos ipsos 595 uestioni reddimus idoneos, atque animae vitia tamquam ignis scintillas ad accendendam gehennac flammarum exsuscitamus, quemadmodum et dives ille in flamma aresfactus a propriis voluptatibus torrebatur. Etenim pro ratione iaculorum quae a maligno excepimus, plus aut minus exuremur.

366 7, 8. Dic mihi, quæsio, quorūnam temporum mercedem ex-966
 584 posces, eorumne quibus vixisti, an eorum quae post mortem secuta sunt? Sed quo tempore vivebas, voluptatibus vitae deditus et deliciis diffluens ne aspicere quidem egenos sustinuisti; iam autem quaenam actio est mortui? quae quoque operis merces debetur? Ostende opera, et reposce remunerationem. . . . Neque igitur post vitam locus ullus est pietatis excolandac.

- 967 8 (*dicta tempore famis et siccitatis*), 7. Δὺς ὄλιγα, καὶ πολλὰ 302
κτῆσαι· λῦσον τὴν πρωτότυπον ἀμαρτίαν τῇ τῆς τροφῆς μετα-
δόσει. Ὡς γὰρ Ἀδάμ κακῶς φαγὼν τὴν ἀμαρτίαν παρέπεμψεν,
οὕτως ἐξαλείφομεν ἡμεῖς τὴν ἐπίβουλον βρῶσιν, ἐὰν χρείαν
ἀδελφοῦ καὶ λιμὸν θεραπεύσωμεν.
- 968 13 (*in sanctum baptismum*), 5. Βάπτισμα αἰχμαλώτοις λύτρον, 475
ὁφλημάτων ἀφεσις, θάνατος ἀμαρτίας, παλιτρευεσία ψυχῆς,
ἔνδυμα φωτεινόν, σφραγίς ἀνεπιχείρητος, ὅχημα πρὸς οὐρανόν, 445
βασιλείας πρόξενον, υἱοθεσίας χάρισμα.
- 969 16 (*in illud «In principio erat Verbum»*), 3. Τίς ἦν 161
ἀρχῇ; «Ο Λόγος», φησί [Ιο 1, 1]. . . . Διὰ τί Λόγος; «Ινα 163
δειχθῇ ὅτι ἔκ τοῦ νοῦ προῆλθε. Διὰ τί Λόγος; «Οτι ἀπαθῶς
ἔτεννήθη. Διὰ τί Λόγος; «Οτι εἰκὼν τοῦ γεννήσαντος, ὅλον 162
ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν γεννήσαντα, οὐδὲν ἐκεῖθεν ἀπομερίσας,
καὶ τέλειος ὑπάρχων καθ' ἑαυτόν· ὡς καὶ δ ἡμέτερος λόγος
ὅλην ἡμῶν ἀπεικονίζει τὴν ἔννοιαν.
- 970 24 (*contra Sabellianos et Arium et Anomoeos*), 3. Εἰς Θεὸς 159
ὅτι καὶ Πατήρ, εἷς Θεὸς δὲ καὶ δ Υἱός, καὶ οὐ δύο θεοί,
ἐπειδὴ ταυτότητα ἔχει δ Υἱός πρὸς τὸν Πατέρα. Οὐ γὰρ ἄλλην
ἐν Πατρὶ καθορῶ θεότητα, καὶ ἄλλην ἐν Υἱῷ· οὐδὲ ἐτέραν
φύσιν ἐκείνην, καὶ ἐτέραν ταύτην. «Ινα μὲν οὖν τρανθῆσθαι σοι
τῶν προσώπων ἡ ἰδιότης, ἀρίθμει ἴδιᾳ Πατέρα καὶ ἴδιᾳ Υἱόν·
ἴνα δὲ μὴ εἰς πολυθεῖαν ἀποσχισθῆσθαι, μίαν διολόγει ἐπ' ἀμφοῖν
τὴν οὐσίαν.
-
- 967 8, 7. Dato pauca, et multa comparato; exsolvito primigenium 302
peccatum cibariorum largitione. Quemadmodum enim Adam im-
probo esu peccatum transmisit, sic nos insidiantem escam abole-
mus, si fratrius necessitatem famemque curamus.
- 968 13, 5. Baptismus captivis est redemptionis pretium, debitorum 475
condonatio, mors peccati, regeneratio animae, indumentum luci-
dum, sigillum infrangibile, vehiculum ad caelum, regni conciliator, 445
adoptionis donum.
- 969 16, 3. Quis erat in principio? *Verbum*, inquit. . . . Cur *Verbum*? 161
Ut perspicuum sit processisse ex mente. Cur *Verbum*? Quia citra 163
passionem genitum est. Cur *Verbum*? Quia imago est genitoris, 162
totum in se ipso genitorem ostendens, nihil inde separans, et per
se perfectum existens; quemadmodum et verbum nostrum totius
nostrae cogitationis refert imaginem.
- 970 24, 3. Unus Deus et Pater, unus Deus et Filius, non dii duo, 159
cum Filius identitatem habeat cum Patre. Non enim aliam in
Patre intueor divinitatem, aliam in Filio; neque aliam naturam
illam, et aliam hanc. Quam ob rem perspicua ut sit tibi personarum
proprietas, numera separatim Patrem, et separatim Filium; sed
ne scindaris in multitudinem deorum, unam in utroque essentiam
confiteare.

159 24, 4. "Οταν δὲ εἴπω μίαν ούσιαν, μὴ δύο ἐξ ἑνὸς μερι- 971
σθέντα νόει, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ὑπο-
στάντα, οὐ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἐκ μιᾶς ούσιας ὑπερκειμένης.
Οὐ γάρ ἀδελφὰ λέγομεν, ἀλλὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν δμολογοῦμεν.
152 Τὸ δὲ τῆς ούσιας ταυτόν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲ Υἱός, οὐ
156 προστάγματι ποιηθείς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως γεννηθείς, οὐκ
ἀπομερισθεὶς τοῦ Πατρός, ἀλλὰ μένοντος τελείου τέλειος
ἀπολάμψας.

De fide.

250 1. Πίστις μὲν οὖν ἐστι συγκατάθεσις ἀδιάκριτος τῶν ἀκου- 972
σθέντων ἐν πληροφορίᾳ τῆς ἀληθείας τῶν κηρυχθέντων Θεού
262 χάριτι. . . . Φανερὰ ἔκπτωσις πίστεως καὶ ὑπερηφανίας κατη-
82 γορία, ἡ ἀθετεῖν τι τῶν γεγραμμένων, ἡ ἐπεισάγειν τῶν μὴ
γεγραμμένων.

[?] Sermo asceticus.

229 1. 'Ο ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐγένετο καὶ δμοίωσιν 973
[cf. Gn 1, 26]. ἡ δὲ ἀμαρτία τὸ κάλλος τῆς εἰκόνος ἡχρείωσεν,
εἰς τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας τὴν ψυχὴν καθέλκουσα. 'Ο δὲ
Θεός, δὲ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον, ἡ ἀληθινή ἐστι Ζωὴ. 'Ο οὖν
ἀπολέσας τὴν πρὸς τὸν Θεὸν δμοιότητα ἀπώλεσε τὴν πρὸς
τὴν Ζωὴν οἰκειότητα· τὸν δὲ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ δντα, ἐν τῇ
356 μακαρίᾳ Ζωῆι γενέσθαι ἀμήχανον. Οὐκοῦν ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν
364 ἐξ ἀρχῆς χάριν, ἡς διὰ τῆς ἀμαρτίας ἡλλοτριώθημεν. Καὶ πάλιν

159 24, 4. Sed cum essentiam unam dico, cave intellegas duo ex 971
uno divisa, sed ex principio Patre Filium subsistentem, non Patrem
et Filium ex una superiore essentia emergentes. Non enim fratres
152 dicimus, sed Patrem et Filium confitemur. At essentiae identitas
156 est, quia ex Patre Filius, non praecepto factus, sed ex natura
genitus, non dissecitus a Patre, sed eo manente perfecto perfectus
illucescens.

250 1. Est igitur fides assensus haesitans super iis quae audita 972
sunt, veritatem eorum quae Dei gratia praedicata sunt, persu-
262 sissimam habens. . . . Manifestus a fide lapsus est ac superbae
82 crimen, si quis aut quidquam eorum quae scripta sunt reprobet,
aut aliquid ex iis quae scripta non sunt introducat.

229 1. Homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est; sed 973
peccatum, anima ad vitiosas cupiditates impulsa, deformavit ima-
ginis pulchritudinem. Deus autem, qui hominem condidit, vera
est vita. Itaque qui Dei similitudinem amisit, is perdidit vitae
consortium; qui vero extra Deum est, vitam beatam degere non
356 potest. Revertamur igitur ad gratiam initio nobis concessam, ex
364 qua excidimus per peccatum; et rursus iuxta Dei imaginem ex-

971. MG 31, 605.

972. MG 31, 677.

973. MG 31, 869.

κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα ἑαυτοὺς καλλωπίσωμεν, διὸ τῆς ἀπαθείας δύμοιωθέντες τῷ κτίσαντι.

Regulae brevius tractatae, post 370.

- 974 Interr. 172. Ποταπῷ φόβῳ, ἢ ποίᾳ πληροφορίᾳ, ἢ ποίᾳ⁵⁰⁶ διαθέσει μεταλάβωμεν τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ; Resp. Τὸν μὲν φόβον διδάσκει ἡμᾶς ὁ ἀπόστολος λέγων· «Οἱ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἔχουτῷ ἐσθίει καὶ πίνει» [1 Cor 11, 29]. τὴν δὲ πληροφορίαν ἐμποιεῖ ἡ πίστις⁴⁸⁶ τῶν ῥημάτων τοῦ Κυρίου εἰπόντος· «Τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» [Lc 22, 19].
- 975 Resp. ad interr. 229. Ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἀμαρτημάτων⁵⁴⁰ τοῦτον ἔχει τὸν λόγον, δὸν ἔχει ἡ ἐπίδειξις τῶν σωματικῶν⁵⁴⁵ παθῶν. Ὡς οὖν τὰ πάθη τοῦ σώματος οὐ πᾶσιν ἀποκαλύπτουσιν οἱ ἄνθρωποι, οὕτε τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐμπείροις τῆς τούτων θεραπείας· οὕτω καὶ ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἀμαρτημάτων γίνεσθαι δφείλει ἐπὶ τῶν δυναμένων θεραπεύειν, κατὰ τὸ γεγραμμένον· «Ὕμεῖς οἱ δυνατοί, τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζετε» [Rom 15, 1]. τουτέστι, αἴρετε διὰ τῆς ἐπιμελείας.
- 976 267. Τοῦ οὖν Κυρίου ποτὲ μὲν ἀποφαινομένου ὅτι «ἀπε-⁵⁴⁴ λεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον» [Mt 25, 46], ποτὲ δὲ ἐκπέμποντός τινας «εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ» [ib. 41]. καὶ ἄλλοτε

ornemus nosmetipsos, ac conditori per omnem affectuum vacuitatem similes efficiamur.

- 974 172. Quali cum timore, aut qua animi persuasione, aut quo⁵⁰⁶ affectu corpus et sanguis Christi nobis accipienda sint? — Timorem quidem docet nos apostolus, cum ait: *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit*; persuasio vero habetur ex⁴⁸⁶ fide verborum Domini, qui dixit: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur; hoc facite in meam commemorationem*.
- 975 229. Servanda est ratio eadem in peccatorum confessione quae⁵⁴⁰ in detegendis corporis morbis adhibetur. Quemadmodum igitur⁵⁴⁵ corporis morbos non omnibus patefaciunt homines, neque quibusvis, sed iis qui horum curandorum periti sunt, ita fieri quoque debet peccatorum confessio coram iis qui curare haec possint, prout scriptum est: *Vos qui fortes estis, infirmitates debilium portate, hoc est, cura ac diligentia vestra tollite*.
- 976 267. Cum igitur Dominus pronuntiet aliquando *hos in supplicium aeternum ituros*, aliquando vero mittat quosdam *in ignem aeternum paratum diabolo et angelis eius*, et alibi, gehennae ignis mentione facta, subiciat illud: *ubi vermis eorum non moritur, et ignis non*

974. MG 31, 1196.
976. MG 31, 1264.

975. MG 31, 1236.

όνομάζοντος γέενναν πυρός, καὶ ἐπιφέροντος· «ὅπου δὲ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτὴ καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται» [Mc 9, 45]. καὶ ἔπι πάλαι διὰ τοῦ προφήτου περὶ τινῶν προειρηκότος ὅτι «δὲ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτὴσει καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται» [Is 66, 24]. τούτων καὶ τῶν τοιούτων πολλαχοῦ τῆς Θεοπνεύστου γραφῆς κειμένων, ἐν καὶ τοῦτο τῆς μεθοδείας τοῦ διαβόλου, τὸ τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων, ὥσπερ ἐπιλαθομένους τῶν τοσούτων καὶ τοιούτων τοῦ Κυρίου ῥημάτων καὶ ἀποφάσεων, τέλος κολάσεως εἰς τὸ μᾶλλον κατατολμᾶν 609 τῆς ἀμαρτίας ἔστιοις ὑπογράφειν. Εἰ γὰρ τῆς αἰώνιου κολάσεως ἔσται ποτὲ τέλος, τέλος ἔξει πάντως καὶ ή αἰώνιος Ζωή. Εἰ δὲ ἐπὶ τῆς Ζωῆς τοῦτο νοήσαι οὐ καταδεχόμεθα, ποῖον ἔχει λόγον τῇ κολάσει τῇ αἰώνιψ τέλος διδόναι; «Ἡ γὰρ τοῦ ,αἰώνιου‘ προσθήκῃ ἐφ’ ἑκατέρων ἴσως κεῖται. «Ἄπελεύσονται γάρ», φησίν, «οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς Ζωὴν αἰώνιον.»

595 Τούτων οὖν οὕτως διμολογουμένων, εἰδέναι χρὴ ὅτι καὶ τὸ «δαρήσεται πολλὰς» καὶ τὸ «δαρήσεται ὀλίγας» [cf. Lc 12, 47 48] οὐχὶ τέλος, ἀλλὰ διαφορὰν κολάσεως δηλοῖ.

540 288. Ἀναγκαῖον τοῖς πεπιστευμένοις τὴν οἰκονομίαν τῶν 977
545 μυστηρίων τοῦ Θεοῦ ἔξομολογεῖσθαι τὰ ἀμαρτήματα. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ πάλαι μετανοοῦντες ἐπὶ τῶν ἀγίων εὑρίσκονται πεποιηκότες. Γέτραπται γὰρ ἐν μὲν τῷ εὐαγγελίῳ ὅτι τῷ Βαπτιστῇ Ἰωάννῃ ἔξωμολογοῦντο τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν [Mt 3, 6]. ἐν δὲ ταῖς Πράξεσι, τοῖς ἀποστόλοις, ὑφ’ ὧν καὶ ἐβαπτίζοντο ἀπαντες [Act 19, 18].

extinguitur; olimque etiam de quibusdam praedixerit per prophetam quod *vermis eorum non morietur et ignis eorum non extinguetur*: haec igitur et horum similia cum in multis divinae scripturae locis habeantur, hoc quoque unum est ex artificiis diaboli, ut plerique homines velut obliti tot et talium Domini verborum ac sententiarum, quo maiore cum audacia peccent, supplicii sibi 609 finem praescribant. Etenim si aeterni supplicii futurus est aliquando finis, finem utique habitura est etiam vita aeterna. Quodsi non possumus illud de vita aeterna intellegere, qua ratione supplicio aeterno adscribitur finis? Nam aequaliter pro utroque habetur ‘aeterni’ adiectio. *Ibunt enim, inquit, hi in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam.* Itaque, cum haec ita sint in confessio, sciendum est neque illud *vapulabit multis* neque illud *vapulabit paucis* significare finem, sed diversitatem supplicii.

540 288. Peccata iis confiteri necesse est, quibus mysteriorum Dei 977
545 concredita dispensatio est. Sic enim et qui olim paenitentiam egerunt, coram sanctis fecisse comperiuntur. Scriptum est enim in evangelio quod peccata sua Ioanni Baptistae confitebantur; in Actibus vero, apostolis ipsis, a quibus etiam baptizabantur cuncti.

978 Interr. 293. Πῶς δεῖ προσφέρεσθαι τοῖς τὰ μείζονα τῶν ²⁹¹ ἀμαρτημάτων παραπομένοις, τὰ δὲ μικρὰ ἀδιαφόρως ποιοῦσιν; *Resp.* Πρῶτον μὲν εἰδέναι χρὴ δτὶ ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ ταύτην τὴν διαφορὰν οὐκ ἔστι μαθεῖν. Μία γὰρ ἀπόφασις κατὰ πάντων ἀμαρτημάτων κεῖται τοῦ Κυρίου εἰπόντος δτὶ «Ο ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν δοῦλός ἔστι τῆς ἀμαρτίας» [Io 8, 34]. . . . “Ολυμπὸς δέ, εἰ ἐπιτρεπόμεθα λέγειν μικρὸν καὶ μέγα ἀμάρτημα, ἀναντίρρητον ἔδει τὴν ἀπόδειξιν ἐκάστω μέτρα εἶναι τὸ ἐκάστου κράτουν, καὶ μικρὸν τοῦτο, οὐ ἔκαστος κρατεῖ· ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀθλητῶν δ μὲν νικήσας ἔστιν ἴσχυρότερος, δὲ ἡττηθεὶς ἀσθενέστερος τοῦ ἐπικρατεστέρου, ὅστις ἀν ἦ.

S. GREGORIUS NAZIANZENUS, ca 329—389/90.

Orationes.

979 Or. 2 (habita a. 362), n. 105. ‘Ημεῖς δέ, οἱ καὶ μέχρι τῆς ⁶⁸ τυχούσης κεραίας καὶ γραμμῆς τοῦ Πνεύματος τὴν ἀκρίβειαν ἔλκοντες, οὕποτε δεξόμεθα, οὐ γὰρ ὅσιον, οὐδὲ τὰς ἐλαχίστας πράξεις εἰκῇ σπουδασθῆναι τοῖς ἀναγράψασι, καὶ μέχρι τοῦ παρόντος μνήμη διασωθῆναι.

980 16 (a. 373), 7. Οἶδα ἑκτιναγμὸν καὶ ἀνατιναγμὸν καὶ βρασμὸν ⁵⁹⁰ καὶ καρδίας θραυσμὸν καὶ παράλυσιν γονάτων, καὶ τοιαῦτα ὄντα τὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιτίμια· ἐώ γὰρ λέγειν τὰ ἐκεῖθεν δικαιωτήρια, οἵς ἡ ἐνταῦθα φειδῶ παραδίδωσιν, ὡς βέλτιον

978 293. Quomodo cum iis agendum est, qui devitant graviora ²⁹¹ peccata, patrant vero leviora indiscriminatim? — Primum quidem nosse oportet hanc differentiam in novo testamento non reperiri. Una namque habetur sententia adversus quaelibet peccata, cum Dominus dicat: *Qui facit peccatum, servus est peccati.* . . . Uno verbo, si parvum et magnum peccatum liceat nobis dicere, sine controversia negari non potest hoc cuique magnum esse cuius quisque subicitur dominio, illud vero parvum cui quisque dominatur; ut in athletis fortior est qui vincit, victus vero debilior victore est, quisquis ille sit.

979 2, 105. Nos, qui Spiritus diligentiam vel usque ad levem apicem ⁶⁸ et lineam extendimus, numquam, nec enim fas est, ne minimas quidem actiones a scriptoribus temere prescriptas et elaboratas memoriaque ad haec usque tempora conservatas esse concedemus.

980 16, 7. Scio concussionem et excussionem et ebullitionem cordis ⁵⁹⁰ que confraktionem ac genuum dissolutionem atque eiusmodi supplicia, quibus impiorum sclera vindicantur. Mitto enim dicere futurae vitae tribunalia, quibus huiusc vitae indulgentia et impenitus eos tradit; ita ut satius sit nunc castigari et purgari quam

978. MG 31, 1288.
980. MG 35, 944.

979. MG 35, 504.

εἶναι νῦν παιδευθῆναι καὶ καθαρθῆναι, ἢ τῇ ἐκεῖθεν βασάνῳ
584 παραπεμφθῆναι, ἥνικα κολάσεως καιρός, οὐ καθάρσεως.

316 16, 15. Γνῶμεν δτι τὸ μὲν μηδὲν ἀμαρτεῖν ὄντως ὑπὲρ 981
ἄνθρωπον, καὶ μόνου Θεοῦ.

43 18 (*funebbris in patrem*, a. 374), 6. Ἐκεῖνος καὶ πρὸ τῆς 982
312 ἡμετέρας αὐλῆς¹ ἦν ἡμέτερος· εἰσεποίει γὰρ αὐτὸν ἡμῖν ὁ
τρόπος. "Ωσπερ γὰρ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οὐ μεθ' ἡμῶν εἰσιν,
οὓς δὲ βίος ἀλλοτριοῦ τοῦ κοινοῦ σώματος· οὕτω πολλοὶ τῶν
ἔξιθεν πρὸς ἡμῶν, δσοι τῷ τρόπῳ τὴν πίστιν φθάνουσι, καὶ
δέονται τοῦ ὀνόματος, τὸ ἔργον ἔχοντες. Τούτων καὶ ὁ ἔμὸς
ἥν πατήρ, πτόρθος ἀλλοτριος, τῷ βίῳ πρὸς ἡμᾶς ἐπικλίνων.

151 25 (a. 379), 16. Μήτε ἀγέννητον [dicamus] τὸν Υἱόν, εἰς γὰρ 983
173 δ Πατήρ· μήτε Υἱὸν τὸ Πνεῦμα, εἰς γὰρ δ Μονογενής· ἵνα καὶ
174 τοῦτο θεϊκὸν ἔχωσι, τὸ μοναδικόν, δ μὲν τῆς υἱότητος, τὸ δὲ
178 τῆς προόδου, καὶ οὐχ υἱότητος. Ἀληθῶς πατέρα τὸν Πατέρα,
καὶ πολὺ γε τῶν παρ' ἡμῖν ἀληθέστερον, δτι μόνως, ἴδιοτρόπως
γάρ, καὶ οὐχ ὡς τὰ σώματα· καὶ μόνος, οὐ γὰρ μετὰ συζυγίας·
καὶ μόνου, Μονογενοῦς γάρ· καὶ μόνον, οὐ γὰρ υἱὸς πρότερον·
καὶ δλον πατήρ, καὶ δλου, τὸ γὰρ ἡμέτερον ἀδηλον· καὶ ἀπ'
ἀρχῆς, οὐ γὰρ υστερον. Ἀληθῶς υἱὸν τὸν Υἱόν, δτι μόνος,
καὶ μόνου, καὶ μόνως, καὶ μόνον· οὐ γὰρ καὶ πατήρ, καὶ δλον

584 ad cruciatum illum transmitti, cum iam poenae tempus erit, non
purgationis.

316 16, 15. Illud cognitum habeamus, quod omni vitio carere vere 981
hominis modulum excedit, soliusque Dei est.

43 18, 6. Ille, ante etiam quam ad nostram aulam se contulisset¹, 982
312 noster erat. Mores quippe ipsum nobis adsciscebant. Ut enim
multi ex nostris nobiscum non sunt, quos scilicet a communi
corpore vita removet, sic contra multi exterorum ad nos pertinent,
quicumque nimirum fidem moribus anteverunt ac solo nomine
carent, cum rem ipsam teneant. Quo in numero meus quoque
pater erat, ramus quidem ille alienus, vita vero ad nos propendens.

151 25, 16. Neque ingenitum [dicamus] Filium, unus enim Pater in 983
173 genitus; nec Spiritum Sanctum Filium, unus enim est Unigenitus;
174 ut hoc quoque divinum habeant, singularitatem ille filiationis, hic
178 processionis, non autem filiationis. Patrem vere patrem, ac multo
quidem verius quam qui apud nos id nomen obtinent, tum quia
proprio et singulari modo pater est, non autem sicut corpora;
tum quia solus, non enim ex coniunctione; tum quia solius, nempe
Unigeniti; tum quia solum, non enim filius antea; tum quia in
totum et totius pater, quod de nobis affirmari nequit; tum quia
ab initio, nec enim postea. Filium vere filium, quod et solus sit,
et solius, ac singulari modo, et solum; non enim pater quoque

¹ Gregorius, pater S. Gregorii, in secta Hypsistiorum primo degebat.
981. MG 35, 953. 982. MG 35, 992.
983. MG 35, 1221.

υίός, καὶ ὅλου, καὶ ἀπ' ἀρχῆς, οὕποτε τοῦ εἶναι υἱὸς ἡργμένος· οὐ γὰρ ἐκ μεταμελείας ἡ θεότης, οὐδὲ ἐκ προκοπῆς ἡ θέωσις, ἵνα λείπῃ ποτέ, τῷ μὲν τὸ εἶναι πατρί, τῷ δὲ τὸ εἶναι υἱῷ. Ἀληθῶς ἄγιον τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον· οὐ γὰρ καὶ ἄλλο τοιούτον,¹⁷⁵ οὐδὲ οὔτως, οὐδὲ ἐκ προσθήκης διάτιασμός, ἀλλ' αὐτοαγιότης· οὐδὲ μᾶλλον καὶ ἡττον, οὐδὲ ἀρξάμενον χρονικῶς ἡ παυσόμενον. Κοινὸν γὰρ Πατρὶ μὲν καὶ Γίῳ καὶ Ἀγίῳ Πνεύματι, τὸ μὴ¹⁶⁷ γεγονέναι, καὶ ἡ θεότης· Γίῳ δὲ καὶ Ἀγίῳ Πνεύματι, τὸ ἐκ τοῦ Πατρός. Ἰδιον δὲ Πατρὸς μέν, ἡ ἀγεννησία· Γίου δέ, ἡ¹⁵³ γέννησις· Πνεύματος δέ, ἡ ἔκπεμψις.

- 984 28 (*theologica 2*, a. 380), 5. «Οψομαι τοὺς οὐρανούς, ἔργα⁸⁷ τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας» [Ps 8, 4], καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς πάγιον λόγον· ὡς οὐχὶ νῦν δρῶν, ὁψόμενος δὲ ἔστιν ὅτε· ἀλλὰ πολὺ πρὸ τούτων ἡ ὑπὲρ ταῦτα, καὶ ἐξ ἣς¹⁰⁸ ταῦτα, φύσις ἀληπτός τε καὶ ἀπερίληπτος· λέγω δέ, οὐχ ὅτι ἔστιν, ἀλλ' ἥτις ἔστιν. . . . 6. Τοῦ μὲν γὰρ εἶναι Θεόν, καὶ τὴν⁸⁶ πάντων ποιητικὴν τε καὶ συνεκτικὴν αἰτίαν, καὶ ὅψις διδάσκαλος, καὶ διφυσικὸς νόμος· ἡ μὲν τοῖς δρωμένοις προσβάλλουσα, καὶ πεπηγόσι καλῶς καὶ διδεύουσι, καὶ ἀκινήτως, ἵνα οὔτως εἴπω, κινουμένοις καὶ φερομένοις· διδὲ διὰ τῶν δρωμένων καὶ τεταγμένων τὸν ἀρχηγὸν τούτων συλλογιζόμενος.

simul est, et in totum filius, et totius, et a principio, ut numquam filius esse cooperit; non enim ex consilio mutatione est deitas, neque ex progressu deificatio, ut ille aliquando pater, hic aliquando filius esse desinat. Spiritum Sanctum vere sanctum; neque enim¹⁷⁵ alius talis est, nec eodem modo, neque ex accessione sanctitatem habet, sed est ipsamet sanctitas, nec magis et minus, nec, quoad tempus, originem umquam habuit, nec finem habiturus est. Hoc enim Patri et Filio et Spiritui Sancto commune est, quod minime¹⁶⁷ creati sunt, et divinitas. Hoc autem Filio et Spiritui Sancto, quod uterque eorum ex Patre est. At vero Patris proprietas haec est, quod ingenitus sit; Filii, quod genitus; Spiritus Sancti, quod¹⁵³ procedat.

- 984 28 (*theologica 2*), 5. *Videbo caelos, opera digitorum tuorum, 87 lunam et stellas*, eamque, quae ipsis inest, stabilem rationem, perinde scilicet atque in hac vita ea minime videns, sed aliquando perspecturus; sed multo magis natura illa [Dei] his sublimior, et ex¹⁰⁸ qua haec originem traxerunt, captum omnem et comprehensionem superat. Et hoc dico, non quasi percipi non posse dicam quod sit Deus, sed quale sit. . . . 6. Etenim quod Deus sit, ac causa⁸⁶ quae res omnes procrearit atque conservet, cum oculi ipsi tum lex naturalis docent; illi, dum rebus in aspectum cadentibus aciem affigunt, easque et pulchre stabiles esse, et progredi, atque immobile, ut ita dicam, moveri volvique perspiciunt; haec autem, dum per res oculis subiectas ac recto ordine collocatas auctorem earum ratiocinando assequitur.

110 28 (*theol. 2*), 9. Ἄλλ' εὶ ἀσώματον [τὸν Θεὸν λέγομεν], οὕπα 985
μὲν οὐδὲ τοῦτο τῆς οὐσίας παραστατικόν τε καὶ περιεκτικόν,
ῶσπερ οὐδὲ τὸ ἀγέννητον, καὶ τὸ ἄναρχον, καὶ τὸ ἀναλλοίωτον,
καὶ τὸ ἀφθαρτον, καὶ ὅσα περὶ Θεοῦ ἢ περὶ Θεὸν εἶναι λέγεται.
Τί γὰρ ὅντι αὐτῷ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν ὑπάρχει
τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχειν, μηδὲ ἔξιστασθαι, μηδὲ περατοῦσθαι;

105 28 (*theol. 2*), 12. Ἡμῖν δ' οὖν ἐκεῖνο γνώριμον, «τοῖς 986
δεσμίοις τῆς γῆς», δ φησιν δ θεῖος Ἱερεμίας [Thr 3, 34], καὶ
τὸ παχὺ τοῦτο σαρκίον περιβεβλημένοις, ὅτι ὕσπερ ἀδύνατον
ὑπερβῆναι τὴν ἑαυτοῦ σκιάν, καὶ τῷ λίαν ἐπειγομένῳ (φθάνει
γὰρ ἀεὶ τοσοῦτον, ὃσον καταλαμβάνεται), ἢ τοῖς δρατοῖς πλη-
σιάσαι τὴν ὄψιν δίχα τοῦ ἐν μέσῳ φωτὸς καὶ ἀέρος, ἢ τῶν
ὑδάτων ἔξω τὴν νηκτὴν φύσιν διολισθαίνειν, οὕτως ἀμήχανον
τοῖς ἐν σώμασι δίχα τῶν σωματικῶν πάντῃ γενέσθαι μετὰ τῶν
νοούμενων.

87 28 (*theol. 2*), 16. Ἔστω γὰρ τὸ γενέσθαι τοῦ αὐτομάτου. 987
88 Τίνος τὸ τάξαι; Καὶ τοῦτο, εὶ δοκεῖ, δῶμεν. Τίνος τὸ τηρῆσαι
235 καὶ φυλάξαι καθ' οὓς πρῶτον ὑπέστη λόγους; Ἐτέρου τινός,
ἢ τοῦ αὐτομάτου; Ἐτέρου δηλαδὴ παρὰ τὸ αὐτόματον. Τοῦτο δὲ
91 τί ποτε ἄλλο πλὴν Θεός; Οὕτως δὲ οὐ Θεοῦ λόγος, καὶ πᾶσι
σύμφυτος, καὶ πρῶτος ἐν ἡμῖν νόμος, καὶ πᾶσι συνημμένος,

110 28 (*theol. 2*), 9. Verum, utcumque incorporeum [Deum dicamus], 985
nondum tamen hoc naturam illius essentiamque complectitur et
declarat; quemadmodum nec ingenitum, nec principii expers, nec
immutabile, nec incorruptibile ceteraque omnia, quae de Deo vel
circa Deum praedicantur. Quid enim prodest ad indicandam
ipsius naturam et subsistentiam qua exsistit, si dicas eum initium
non habere, nec a se umquam desciscere, nec ullis terminis includi?

105 28 (*theol. 2*), 12. Nobis utique *vincit terrae*, ut Ieremiae verbis 986
utar, crassaque hac carne obiectis, hoc perspicuum est, quod,
quemadmodum nulla ratione fieri potest ut quispiam, quamlibet
gressum urgeat, umbram suam praetereat (quantum enim eam
assequeris, tantum etiam illa semper antevertit), aut oculis rebus
in aspectum cadentibus citra intermedium lucem et aërem con-
iungatur, aut pisces extra aquas natent; ita etiam impossibile est
iis, qui corporibus inclusi sunt, sine corporearum rerum adminiculo
rebus iis, quae intelleguntur, omnino coniungi.

87 28 (*theol. 2*), 16. Ut enim hoc demus, casu omnia exstisset, 987
88 cui tandem eorum dispositio tribuenda erit? Atque ut hoc quoque
235 ipsum, si ita lubet, concedamus, cuiusnam, quaeso, fuerit haec
tueri atque conservare iuxta eas rationes, quibus primum creatura
sunt? Alteriusne cuiuspiam, an casus? Alterius profecto, non
casus. Hoc autem quid tandem aliud esse queat, quam Deus?
91 Sic ratio, quae ex Iōeo est et cunctis insita, et prima in nobis lex

ἐπὶ Θεὸν ἡμᾶς ἀνήγαγεν ἐκ τῶν δρωμένων. Καὶ δὴ λέγωμεν ἀρξάμενοι πάλιν.

988 28 (*theol. 2*), 17. Θεόν, ὃ τί ποτε μέν ἔστι τὴν φύσιν καὶ ¹⁰⁹ τὴν οὐσίαν, οὔτε τις εὑρεν ἀνθρώπων πώποτε, οὔτε μὴ εὕρῃ. Ἄλλ’ εἰ μὲν εὑρήσει ποτέ, ζητείσθω τοῦτο καὶ φιλοσοφείσθω ¹⁰⁷ παρὰ τῶν βουλομένων. Εὑρήσει δέ, ὡς ἐμὸς λόγος, ἐπειδὰν τὸ θεοειδὲς τοῦτο καὶ θεῖον, λέγω δὲ τὸν ἡμέτερον νοῦν τε καὶ λόγον, τῷ οἰκείῳ προσμίξῃ, καὶ ἡ εἰκὼν ἀνέλθῃ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, οὗ νῦν ἔχει τὴν ἔφεσιν. Καὶ τοῦτο εἶναι μοι δοκεῖ τὸ πάνυ φιλοσοφούμενον, ἐπιγνώσεσθαι ποτε ἡμᾶς ὅσον ἐγνώσμεθα [cf. 1 Cor 13, 12]. Τὸ δὲ νῦν εἶναι βραχεῖά τις ἀπορροὴ πάν τὸ εἰς ἡμᾶς φθάνον, καὶ οἶνον μεγάλου φωτὸς μικρὸν ἀπαύγασμα.

989 28 (*theol. 2*), 31. Πνεῦμα δὲ ἀκούει [δ ἄγγελος] καὶ πῦρ ¹⁹⁹ [cf. Ps 103, 4; Hebr 1, 7]. τὸ μὲν ὡς νοητὴ φύσις, τὸ δὲ ὡς ²⁰⁰ καθάρσιος. ἐπεὶ καὶ τῆς πρώτης οὐσίας τὰς αὐτὰς οἰδα κλήσεις. Πλὴν ἡμῖν γε ἀσώματος ἔστω, η̄ δτὶ ἐγγύτατα. Ὁρᾶς ὅπως ἵλιγγιώμεν περὶ τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἔχομεν οī προέλθωμεν, η̄ ²⁰⁵ τοσοῦτον ὅσον εἰδέναι ἀγγέλους τινὰς καὶ ἀρχαγγέλους, θρόνους, κυριότητας, ἀρχάς, ἔξουσίας, λαμπρότητας, ἀναβάσεις, νοερὰς δυνάμεις, η̄ νόας, καθαρὰς φύσεις καὶ ἀκιβδήλους, ἀκινήτους πρὸς τὸ χεῖρον η̄ δυσκινήτους, περὶ τὸ πρῶτον ²⁰⁷

cunctisque innexa, nos ab iis rebus, quae oculis cernuntur, ad Deum subvexit. Ac proinde hoc pacto rursus exordiamur.

988 28 (*theol. 2*), 17. Quid tandem Deus natura sua et essentia ¹⁰⁹ sit, nec hominum quisquam umquam invenit, nec invenire potest. An vero aliquando sit inventurus, quaerat hoc qui volet ac per- ¹⁰⁷ scrutetur. Mea quidem sententia tum demum hoc inveniet, cum deiforme hoc atque divinum, id est, mens nostra et ratio, cum natura cognata coniuncta fuerit, et imago ad exemplar illud suum, cuius nunc desiderio tangitur, ascenderit. Atque illud mihi esse videtur, quod primarium philosophiae caput est, nempe nos aliquando tantum cognituros, quantum cogniti sumus. At in hac mortali vita quidquid ad nos usque pertingit, aliud nihil est quam exiguis quidam rivulus, ac velut parvus magnae lucis radius.

989 28 (*theol. 2*), 31. Spiritus porro atque ignis [angelus] appellatur: ¹⁹⁹ illud, quia intellectuali natura est praeditus, hoc, quia purgandis ²⁰⁰ animis nostris adhibetur; quandoquidem primaria quoque illa essentia iisdem nominibus nuncupatur. Sed sint sane nobis illi incorporei, aut quam proxime ad hoc accedentes. Vides enim quomodo circa huiusmodi sermonem aestuemus, nec quo progrediamur habeamus; aut certe non ultra progredi possimus, quam quod angelos quosdam et archangelos scimus, thronos, potestates, ²⁰⁵ principatus, dominationes, splendores, ascensus, intellegentes virtutes, vel mentes potius, puras naturas, minimeque adulterinas, ad malum immobiles vel certe non facile mobiles, perpetuos choros ²⁰⁷

107 αἴτιον ἀεὶ χορευούσας . . . ὑμνῳδοὺς θείας μεγαλειότητος, θεωροὺς δόξης ἀιδίου καὶ ἀιδίως, οὐχ ἵνα δοξασθῇ Θεός (οὐ γάρ ἔστιν δὲ προστεθήσεται τῷ πλίγρει, τῷ καὶ τοῖς ἄλλοις χορηγῷ τῶν καλῶν), ἀλλ' ἵνα μὴ λείπῃ τὸ εὔεργετεῖσθαι καὶ ταῖς πρώταις μετὰ Θεὸν φύσεσι.

178 29 (*theol. 3*, a. 380), 16. Οὗτε οὐσίας ὄνομα δὲ Πατήρ, ὥ 990 σοφώτατοι, οὗτε ἐνεργείας, σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν Γίδον δὲ Πατήρ, ἢ δὲ Γίδος πρὸς τὸν Πατέρα. ‘Ως γάρ παρ’ ἡμῖν αἱ κλήσεις αῦται τὸ γνήσιον καὶ οἰκεῖον γνωρίζουσιν, οὕτω κάκει τὴν τοῦ γεγεννημένου πρὸς τὸ γεγεννηκός δμοφυίαν σημαίνουσιν.

95 30 (*theol. 4*, a. 380), 2. Τί τῶν ὄντων ἀναίτιον; Θεότης. 991 Οὐδεὶς γάρ αἰτίαν εἰπεῖν ἔχει Θεοῦ· ἢ τοῦτο ἂν εἴη Θεοῦ πρεσβύτερον. Τίς δὲ τῆς ἀνθρωπότητος, ἢν δι’ ἡμᾶς ὑπέστη Θεός, αἰτία; Τὸ σωθῆναι πάντις ἡμᾶς. Τί γάρ ἔτερον;

104 30 (*theol. 4*), 15. Δέκατον αὗτοῖς ἔστιν ἡ ἄγνοια, καὶ τὸ 992 «ιηδένα γινώσκειν τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἢ ὥραν, μηδὲ τὸν Γίδον αὐτόν, εἰ μὴ τὸν Πατέρα» [Mc 13, 32]. Καίτοι πῶς ἀγνοεῖ τι τῶν ὄντων ἡ Σοφία; . . . Πῶς δὲ τὰ μὲν πρὸ τῆς ὥρας ακριβῶς ἐπίσταται, καὶ τὰ οἷον ἐν χρῷ τοῦ τέλους, αὐτὴν δὲ ἀγνοεῖ τὴν ὥραν; Αἰνίγματι γάρ τὸ πρᾶγμα δμοιον, ὥσπερ ἂν

107 circa principem illam causam agitantes; . . . divinae maiestatis laudes canentes, ac sempiternam illam gloriam sempiterne intuentes, non ut inde gloriae Dei aliquid accrescat (nihil enim est, quod ei, qui plenus est aliisque honorum auctor, accrescere queat); sed ne etiam primae illac post Deum naturae beneficio affici desinant.

178 29 (*theol. 3*), 16. Nec essentiae noinen est Pater, o viri acutis. 990 sibi, nec actionis; sed relationem eam indicat, quam Pater erga Filium habet, vel Filius erga Patrem. Ut enim apud nos haec nomina germanam quamdam coniunctionem et necessitudinem declarant, ad eundem modum illic quoque genitorem ac genitum eamdem naturam habere significant.

95 30 (*theol. 4*), 2. Quid est ex omnibus rebus quod causae sit 991 expers? Divinitas. Nemo enim est qui Dei causam dicere queat; 410 alioqui id Deo antiquius esset. Quae autem humanitatis a Deo propter nos susceptae causa exsttit? Profecto ut nobis salus paratur. Quid enim aliud causae affterri possit?

104 30 (*theol. 4*), 15. Decimo loco ignorantiam ponunt illudque 992 quod *extremum diem et horam nemo cognoscat, ne filius quidem, sed solus Pater*. At quomodo fieri potest, ut Sapientia quidquam eorum quae sunt ignoret? . . . Quomodo ea, quae horam illam antecedunt et quae in momento ipso finis sunt, accurate scit, ipsam autem horam nescit? Aenigmati res haec similis est, perinde

990. M 98; MG 36, 96.

992. M 131; MG 36, 124.

991. M 110; MG 36, 105.

ROUET DE JOURNEAU, Ech. patr.

εῖ τις τὰ μὲν πρὸ τοῦ τείχους ἀκριβῶς ἐπίστασθαι λέγοι, αὐτὸ δὲ ἀγνοεῖ τὸ τεῖχος· ἡ τὸ τῆς ήμέρας τέλος εὖ ἐπιστάμενος, τὴν ἀρχὴν τῆς νυκτὸς μὴ γινώσκειν· ἔνθα ἡ τοῦ ἑτέρου γνῶσις ἀναγκαίως συνεισάγει τὸ ἔτερον. "Ἡ πᾶσιν εὔδηλον ὅτι γινώσκει μὲν ὡς Θεός, ἀγνοεῖν δέ φησιν ὡς ἄνθρωπος, ἃν τις τὸ φαινόμενον χωρίσῃ τοῦ νοούμενου;

- 993 30 (*theol. 4*), 18. "Οσον δ' οὖν ἐκ τῶν ἡμῖν ἐφικτῶν, δ⁹⁴ μὲν "Ων καὶ δὲ Θεός μᾶλλον πως τῆς οὐσίας δύναματα· καὶ τούτων μᾶλλον δὲ "Ων· οὐ μόνον ὅτι τῷ Μωυσεῖ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους, καὶ τὴν κλῆσιν ἀπαιτούμενος, ἡ τίς ποτε εἴη, τοῦτο προσεῖπεν ἔαυτὸν, «'Ο ὃν ἀπέσταλκέ με» [Ex 3, 14] τῷ λαῷ κελεύσας εἰπεῖν· ἀλλ' ὅτι καὶ κυριωτέραν ταύτην εὑρίσκομεν. 'Ημεῖς δὲ φύσιν ἐπιζητούμενον, ἡ τὸ εἶναι καθ' ἔαυτό, καὶ οὐκ ἄλλω συνδεδεμένον· τὸ δὲ ὃν ἴδιον ὅντως Θεοῦ, καὶ δλον, μήτε τῷ πρὸ αὐτοῦ, μήτε τῷ μετ' αὐτόν (οὐ γὰρ ἦν ἔσται), περατούμενον ἡ περικοπτόμενον.

- 994 30 (*theol. 4*), 20. Δοκεῖ γάρ μοι λέγεσθαι Γιὸς μέν, δ¹⁵⁵ ταύτον ἔστι τῷ Πατρὶ κατ' οὐσίαν· καὶ οὐκ ἐκεῖνο μόνον, ἀλλὰ κάκειθεν. Μονογενῆς δέ, οὐχ ὅτι μόνος ἐκ μόνου καὶ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ μονοτρόπως, οὐχ ὡς τὰ σώματα. Λόγος δέ, δ¹⁶¹ οὗτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον¹⁶³ διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφές, καὶ τὸ ἔξαγγελτικόν.

videlicet ac si quis ea, quae ante murum sunt, certissime se nosse dicat, murum autem ignoret, aut diei finem probe sciens noctis initium nescit, ubi cognitio unius alterum necessario secum ducit. Nonne omnibus apertum est eum id scire ut Deum, sed nescire ut hominem, si quis quod apparet disiungat ab intellegibili?

- 993 30 (*theol. 4*), 18. Quantum ergo nobis assequi concessum est,⁹⁴ Ens et Deus magis quodam modo essentiae nomina sunt; ex iis.⁹⁵ que etiam vox Ens aptior est; non solum quod ipse, cum Moysi in monte oraculum ederet, quaerereturque ille quo nomine vocaretur, ita se ipsum appellavit, edicens videlicet ei, ut ad populum his verbis uteretur; *Qui est, misit me*, sed etiam quia nomen illud magis proprium esse comperimus. At nos naturam eiusmodi exquirimus, quae ipsum esse per se habeat, ac non cum alio quopiam copuletur. Ens vero proprium sane est Dei, ac totum nec priore aliqua re nec posteriore (nec enim erat, aut erit) definitum ac circumcisum.

- 994 30 (*theol. 4*), 20. Filius mihi dici videtur, quia essentia idem¹⁵⁵ est cum Patre, neque id solum, sed quia etiam ex illo est. Unigenitus autem, non quia solus ex solo et solum, sed etiam quia unico modo ac non ut corpora. Verbum porro quia ita se habet¹⁶¹ ad Patrem ut verbum ad mentem, non modo propter generationem¹⁶³ passionis omnis expertem, verum etiam propter coniunctionem ipsius cum Patre viisque enuntiatricem.

412 30 (*theol. 4*), 21. Ἀνθρωπος μέν [λέγεται δ Χριστός] . . . ἵνα 995
 καὶ ἀγιάσῃ δι' ἑαυτοῦ τὸν ἀνθρωπὸν, ὥσπερ Ζύμη γενόμενος
 τῷ παντὶ φυράμιατι [cf. 1 Cor 5, 6], καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐνώσας
 398 τὸ κατακριθὲν δλον λύσῃ τοῦ κατακρίματος, πάντα ὑπὲρ πάντων
 377 γενόμενος, δσα ἡμεῖς, πλὴν τῆς ἀμαρτίας, σῶμα, ψυχή, νοῦς,
 378 δι' δσων δ θάνατος· τὸ κοινὸν ἔκ τούτων, ἀνθρωπος, Θεὸς
 δρώμενος, διὰ τὸ νοούμενον. Υἱὸς δὲ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τὸν
 Ἀδὰμ καὶ διὰ τὴν παρθένον, ἐξ ὧν ἐτένετο· τοῦ μὲν ὡς προ-
 430 πάτορος, τῆς δὲ ὡς μητρός, νόμῳ καὶ οὐ νόμῳ γεννήσεως.
 394 Χριστὸς δέ, διὰ τὴν θεότητα· χρίσις τὰρ αὕτη τῆς ἀνθρω-
 πότητος, οὐκ ἐνεργείᾳ κατὰ τοὺς ἄλλους χριστοὺς ἀγιάζουσα,
 παρουσίᾳ δὲ δλον τοῦ χρίοντος· ἦς ἔργον ἀνθρωπὸν ἀκούσαι
 τὸ χρίον, καὶ ποιῆσαι Θεὸν τὸ χριόμενον. Ὁδὸς δέ, ὡς δι'
 ἑαυτοῦ φέρων ἡμᾶς.

164 31 (*theol. 5*, a. 380), 8. . . «Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, δ παρὰ 996
 τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» [Io 15, 26]. δ καθ' δσον μὲν ἐκεῖθεν
 173 ἐκπορεύεται, οὐ κτίσμα· καθ' δσον δὲ οὐ γεννητόν, οὐχ Υἱός·
 174 καθ' δσον δὲ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ μέσον, Θεός. . . Τίς
 150 οὖν ἡ ἐκπόρευσις; Εἰπε σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατρός, κάγὼ
 τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ φυσιολογήσω καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ
 Πνεύματος, καὶ παραπληκτίσωμεν ἀμφα εἰς Θεοῦ μυστήρια
 178 παρακύπτοντες. . . . 9. Τί οὖν ἔστι, φησίν, δ λείπει τῷ Πνεύ-
 ματι, πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν; Εἰ τὰρ μὴ λείπον τι ἦν, Υἱὸς ἀν
 ἦν. Οὐ λείπειν φαμέν· οὐδὲ τὰρ ἐλλειπής Θεός· τὸ δὲ τῆς

412 30 (*theol. 4*), 21. Homo [dicitur Christus] . . . ut per se hominem 995
 sanctitate afficiat, fermentique instar universae massae sit, sibique
 uniens quod condemnatum fuerat totum illud a condemnatione
 398 liberet, omnia pro nobis, quae nos sumus, excepto peccato, factus,
 377 corpus, anima, mens, per quae videlicet mors pervaserat; et, quod
 378 ex his commune est, homo, visibilis Deus, propter id quod mente
 intellegitur. Filius hominis propter Adamum ac virginem, ex quibus
 430 exstitit, illo nimirum ut generis auctore, hac autem ut matre, iuxta
 legem, et non iuxta legem generationis. Christus propter divini-
 394 tatem; ea enim humanitatis unctio est, non operatione, ut in aliis
 christis, sed totius ungentis praesentia sanctificans. Cuius hic
 effectus est, ut id, quod ungit, homo vocetur, et quod ungitur,
 Deus fiat. Via, ut per se nos ducens.

164 31 (*theol. 5*), 8. . . *Spiritus Sanctus, qui a Patre procedit*; 996
 173 qui, quatenus ab illo procedit, creatura non est; quatenus rursus
 174 genitus non est, Filius non est; quatenus autem inter ingenitum
 150 et genitum medius est, Deus est. . . . Quae ergo est haec pro-
 cessio? Dic tu quae Patris ingenitura sit, et ego Filii generationem
 et Spiritus processionem explicare aggrediar, quo fieri ut ambo
 178 deliremus, in Dei mysteria oculos inicientes. . . . 9. Quid ergo est,
 inquiunt, quod Spiritui deest, ad hoc ut sit Filius? Nisi enim ali-
 quid deesset, Filius esset. Deesse nihil dicimus. Non enim Deo

ἐκφάνσεως, ἵνα οὕτως εἴπω, καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκεν. Οὐδὲ γάρ ¹⁴⁹ τῷ Υἱῷ λείπει τι πρὸς τὸ εἶναι Πατέρα (οὐδὲ γάρ ἔλειψις ἡ υἱότης), ἀλλ' οὐ παρὰ τούτῳ Πατήρ. "Ἡ οὕτω γε καὶ τῷ Πατρὶ λείψει τι πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν· οὐ γάρ Υἱὸς δὲ Πατήρ. Ἀλλ' οὐκ ἔλειψεις ταῦτα ποθεν, οὐδὲ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ὑφέσεως· αὐτὸς δὲ τὸ μὴ γεγεννησθαι, καὶ τὸ γεγεννησθαι, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸν μὲν Πατέρα, τὸν δὲ Υἱόν, τὸ δὲ τοῦθ' ὅπερ λέγεται Πνεῦμα Ἅγιον προσηγόρευσεν, ἵνα τὸ ἀσύγχυτον σύζηται τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν τῇ μιᾷ φύσει τε καὶ ἀξίᾳ τῆς θεότητος. Οὔτε γάρ δὲ Υἱὸς Πατήρ, εἰς γάρ Πατήρ, ἀλλ' ὅπερ δὲ Πατήρ· οὔτε τὸ Πνεῦμα Υἱός, διτὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, εἰς γάρ δὲ μονογενής, ἀλλ' ὅπερ δὲ Υἱός· ἐν τὰ τρία τῇ θεότητι, καὶ τὸ ἐν τρίᾳ ταῖς ἰδιότησιν· ἵνα μήτε τὸ ἐν Ιησού Σαβέλλιον ἦ, μήτε τὰ τρία τῆς πονηρᾶς νῦν διαιρέσεως. 10. Τί οὖν; Θεός τὸ Πνεῦμα; Πάνυ γε. Τί οὖν, δμοούπιον: ¹⁶⁰ Εἴπερ Θεός.

997 31 (*theol. 5*), 14. 'Ο δὲ κοινὸς ἡμῖν πρὸς ἀμφοτέρους τίς ¹⁴⁹ ἀγύνιν τε καὶ λόγος; 'Ημῖν εἰς Θεός, διτὶ μία θεότης· καὶ πρὸς ἐν τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει, κάνη τρία πιστεύηται. Οὐ γάρ τὸ μὲν μᾶλλον, τὸ δὲ ἡττὸν Θεός· οὐδὲ τὸ μὲν πρότερον, τὸ δὲ ὕστερον· οὐδὲ βουλήσει τέμνεται, οὐδὲ δυνάμει μερίζεται, οὐδὲ τι τιμιν ὅσα τοῖς μεριστοῖς ὑπάρχει, κάνταθι λα-

quidquam deest. Verum manifestationis, ut ita dicam, mutuaeque eorum relationis differentia, diversa quoque ipsis nomina procreavit. Neque enim Filius aliquid deest ad hoc ut sit Pater (nec enim de-¹⁴⁹ fectus est filiatio), nec propterea tamen Pater est. Alioqui eadem ratione Patri aliquid deerit ad hoc ut sit Filius; nec enim Pater Filius est. Sed haec defectum procul dubio undequaque non arguunt nec essentiae submissionem; quin potius ex hoc ipso, quod ingenitus sit, et quod genitus, et quod procedat, hoc effectum est, ut aliis Pater, aliis Filius, aliis Spiritus Sanctus appelletur, atque ita inconfusa trium personarum distinctio in una divinitatis natura et dignitate conservetur. Neque enim Filius est Pater, unus enim est Pater, sed est id quod Pater; nec Spiritus est Filius, quia ex Deo est, unus enim unigenitus, sed est id quod Filius; tria haec unum, si divinitatem spectes, et unum tria, si proprietatum rationem habeas, ut nec unum Sabellio favet, nec tria pestiferae divisioni, ¹⁸⁷ quae viget. 10. Quid ergo? Spiritus Sanctus est Deus? Maxime. ¹⁶⁰ Consubstantialis igitur? Prorsus, siquidem Deus.

997 31 (*theol. 5*), 14. At vero quodnam nobis est cum utrisque ¹⁴⁹ certamen, et quaenam oratio? Nobis Deus unus est, quoniam una deitas; atque ad unum ea, quae ex eo sunt, referuntur, etiam si tres personas credamus. Neque enim hoc magis, illud minus est Deus; nec hoc prius, illud posterius. Nec voluntate scinduntur, nec potentia dividuntur, nec denique quidquam eorum, quae divi-

βεῖν ἔστιν· ἀλλὰ ἀμέριστος ἐν μεμερισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ή θεότης· καὶ οἷον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἔχομένοις ἀλλήλων, μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις.

422 33 (a. 379/380), 9. Ἐγὼ δὲ οὕτως ἀρχαίως ἔχω καὶ φιλο- 998 σόφως, ὥστε ἔνα μὲν οὐρανὸν καὶ κοινὸν ἄπασι τὸν αὐτὸν ὑπολαμβάνω, κοινὴν δὲ ἡλίου καὶ σελήνης περίοδον, . . . καὶ ἔτι πρὸ τούτων, κοινὸν λόγον, νόμον, προφήτας, αὐτὰ τὰ Χριστοῦ πάθη, δι' ὧν ἀνεπλάσθημεν, οὐχ δὲ μέν, δ' οὐ, πάντες δὲ οἱ τοῦ αὐτοῦ Ἄδαμ μετασχόντες, καὶ ὑπὸ τοῦ 415 ὄφεως παραλογισθέντες, καὶ τῇ ἀμαρτίᾳ θανατωθέντες, καὶ διὰ τοῦ ἐπουρανίου Ἄδαμ ἀνασωθέντες, καὶ πρὸς τὸ ξύλον τῆς Ζωῆς ἐπαναχθέντες, διὰ τοῦ ξύλου τῆς ἀτιμίας, δθεν ἀποπεπτώκαμεν.

149 33, 16. Αὐτοὶ δὲ [fideles] προσκυνοῦσι τὸν Πατέρα καὶ τὸν 999

164 Υἱὸν καὶ τὸ Ἀγιον Πνεῦμα, μίαν θεότητα· Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεόν (εἰ μὴ τραχύνῃ) τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον, μίαν φύσιν ἐν τρισὶν ἴδιότησι, νοερᾶς, τελείαις, καθ' ἔαυτὰς ὑφεστώσαις, ἀριθμῷ διαιρεταῖς, καὶ οὐ διαιρεταῖς θεότητι.

465 33, 17. Εἰς τί ἔβαπτίσθης; Εἰς Πατέρα; Καλῶς· πλὴν 1000 ἰουδαϊκὸν ἔτι. Εἰς Υἱόν; Καλῶς· οὐκ ἔτι μὲν ἰουδαϊκόν, οὕπω δὲ τέλειον. Εἰς τὸ Ἀγιον Πνεῦμα; Ὑπέρευγε· τοῦτο τέλειον.

384 37 (a. 380), 2. [Ο Χριστός] ὃ ἦν ἐκένωσε, καὶ ὃ μὴ ἦν προσ- 1001 ἐλαβεν· οὐ δύο γενόμενος, ἀλλ' ἐν τῷ δύο γενέσθαι

duis rebus contingunt, hic quoque reperitur. Sed individua in dividuis, ut uno verbo dicam, est divinitas, ac velut in tribus solibus inter se cohaerentibus una lucis commixtio.

422 33, 9. Ego vero ita antiquorum et philosophorum more sentio, 998 ut unum idemque caelum omnibus communem esse existimeam, communem item solis et lunae conversionem, . . . et etiam praeter haec, communem rationem, legem, prophetas, ipsos Christi cruciatus, per quos reformati sumus, non quidem hic et non ille, sed eiusdem 415 Adam omnes participantes, et a serpente decepti, et per peccatum morte affecti, et per caelestem Adam rursus salvati, et ad lignum vitae, unde excideramus, per lignum ignominiae revocati.

149 33, 16. Ipsi [fideles] Patrem et Filium et Spiritum Sanctum 999 164 adorant, deitatem unam; Deum Patrem, Deum Filium, Deum (nisi hoc tibi molestum sit) Spiritum Sanctum, unam naturam in tribus proprietatibus, intelligentibus, perfectis, per se subsistentibus, numero quidem distinctis, non autem distinctis divinitate.

465 33, 17. In cuius nomine baptizatus es? Patris? Recte, verum 1000 id adhuc iudaicum. Filii? Praeclare; hoc iam minime iudaicum, sed nondum tam plenum ac perfectum. Spiritus Sancti? Optime: hoc est perfectum.

384 37, 2. [Christus] id quod erat exinanivit, et quod non erat as- 1001 sumpsit; non duo factus, sed unum ex duobus fieri sustinens.

ἀνασχόμενος. Θεὸς γάρ ἀμφότερα, τό τε προσλαβὸν καὶ τὸ προσληφθέν· δύο φύσεις εἰς ἐν συνδραμοῦσαι, οὐχ υἱοὶ δύο, μὴ καταψευδέσθω ἡ σύγκρασις.

1002 37, 6. Τί δήποτε γάρ τὸ μὲν θῆλυ ἐκόλασαν [οἱ Φαρισαῖοι, 572 cf. Mt 19, 1 sqq], τὸ δὲ ἄρρεν ἐπέτρεψαν; Καὶ τυνὴ μὲν κακῶς βουλευσαμένη περὶ κοίτην ἀνδρὸς μοιχᾶται, καὶ πικρὰ ἐντεῦθεν τὰ τῶν νόμων ἐπιτίμια· ἀνὴρ δὲ καταπορνεύων γυναικός, ἀνεύθυνος; Οὐ δέχομαι ταύτην τὴν νομοθεσίαν, οὐκ ἐπαινῶ τὴν συνήθειαν.

1003 37, 13. Ἐπειδὴ γάρ εἰσὶ τινες οἱ τοσοῦτον μεγαλοφρο- 308 νοῦντες ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ὥστε τὸ πᾶν ἔαυτοῖς διδόναι, καὶ μηδὲν τῷ ποιήσαντι καὶ σοφίσαντι καὶ χορηγῷ τῶν καλῶν, διδάσκει τούτους ὁ λόγος [«Οὐ τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεούντος Θεοῦ» (Rom 9, 16)], διτὶ καὶ τὸ βούλεσθαι καλῶς δεῖται τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας· μᾶλλον δὲ αὐτὸ τὸ προαιρεῖσθαι τὰ δέοντα, θεῖόν τι καὶ ἐκ Θεοῦ δῶρον φιλανθρωπίας· δεῖ γάρ καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν εἶναι καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ σώ- 329 ζεσθαι. Διὰ τοῦτο φησιν· «Οὐ τοῦ θέλοντος», τοῦτ' ἔστιν, οὐ μόνον τοῦ θέλοντος, «οὐδὲ τοῦ τρέχοντος» μόνον, «ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐλεούντος Θεοῦ». Εἴτα, ἐπειδὴ καὶ τὸ βούλεσθαι παρὰ Θεοῦ, τὸ πᾶν εἰκότως ἀνέθηκε τῷ Θεῷ. «Οσον ἂν δράμῃς, δοσον ἂν ἀγωνίσῃ, χρήζῃς τοῦ διδόντος τὸν στέφανον.

1004 37, 15. Φοβούμαι μὴ καὶ ἀτοπός τις εἰσέλθῃ λογισμός, 223 ὡς τῆς ψυχῆς ἀλλαχοῦ πολιτευσαμένης, εἴτα τῷ σώματι τούτῳ

Ambo enim Deus sunt: et assumens et assumptum; duae naturae in unum concurrentes, non duo filii, ne falsa sit commixtio.

1002 37, 6. Quid enim causae fuit cur mulierem coercerent [Pharisaei, 572 cf. Mt 19, 1 sqq], marito contra indulgerent eumque liberum relinquenter? Et mulier quidem, quae improbum consilium adversus viri sui cubile suscepit, adultera sit acerbissimisque legum poenis excrucietur, vir autem, qui fidein uxori datam violaverit, nulli supplicio obnoxius sit? Hanc legem non probo, hanc consuetudinem non laudo.

1003 37, 13. Quoniam enim nonnulli sunt qui ob recte facta ita 308 animis efferuntur, ut id totum sibi ipsis adscribant, nec quidquam creatori et sapientiae eorum auctori ac bonorum omnium suppeditatori acceptum ferant, eos edocet sermo [*Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei*] quod ipsum etiam recte velle divino auxilio indigeat; imino ipsa electio eorum, quae recta sunt, divinum quoddam est atque donum a Dei benignitate manans. Quod enim salvamur, id et a nobis et a Deo esse oportet. Idcirco 329 ait: *Non volentis, id est, non solum volentis, nec currentis solum, sed etiam miserentis Dei.* Ita, quoniam velle quoque ipsum a Deo est, optimo iure totum Deo assignavit. Quantumlibet curras, quantumlibet certes, opus habes eo qui det coronam.

1004 37, 15. Vereor, ne absurdā etiam cogitatio cuiquam obrepat, 223 tamenquam anima alibi usquam versata sit ac deinde corpori huic

ἐνδεθείσης· καὶ ἐκ τῆς ἐκείθεν πολιτείας, τῶν μὲν λαβόντων τὴν προφητείαν, τῶν δὲ κατακρινομένων, ὅσοι κακῶς βεβιώκασιν. . . . Τοῦτο ὑπολαβεῖν λίαν ἀτοπον, καὶ οὐκ ἐκκλησιαστικόν.

193 38 (a. 380), 9. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἥρκει τῇ ἀγαθότητι τοῦτο τὸ 1005 κινεῖσθαι μόνον τῇ ἔαυτῆς θεωρίᾳ, ἀλλ' ἔδει χεθῆναι τὸ ἀγαθὸν καὶ δεῦσαι, ὡς πλείονα εἶναι τὰ εὐεργετούμενα (τοῦτο γὰρ τῆς ἄκρας ἦν ἀγαθότητος), πρώτον μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελιὰς δυνάμεις καὶ οὐρανίους· καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν, Λόγω συμ-
199 πληρούμενον, καὶ Πνεύματι τελειούμενον. Καὶ οὕτως ὑπέστησαν λαμπρότητες δεύτεραι, λειτουργοὶ τῆς πρώτης λαμπρότητος·
200 εἴτε νοερὰ πνεύματα, εἴτε πῦρ οἰον ἄϋλον καὶ ἀσώματον, εἴτε τινὰ φύσιν ἄλλην, διτὶ ἐγνυτάτῳ τῶν εἰρημένων, ταύτας ὑποληπτέον.

409 38, 13. Ταῦτα [άμαρτήματα] ἐπειδὴ μείζονος ἐδεῖτο τοῦ 1006 βοηθήματος, μείζονος καὶ τυγχάνει· τὸ δὲ ἦν αὐτὸς δ τοῦ 162 Θεοῦ Λόγος . . . ἡ ἀπαράλλακτος εἰκὼν, δ τοῦ Πατρὸς δρος καὶ λόγος· ἐπὶ τὴν ἴδιαν εἰκόνα χωρεῖ, καὶ σάρκα φορεῖ διὰ τὴν σάρκα, καὶ ψυχὴν νοερῷ διὰ τὴν ἐμὴν ψυχὴν μίγνυται, τῷ 308 δμοίῳ τὸ ὅμοιον ἀνακαθαίρων. Καὶ πάντα γίγνεται, πλὴν τῆς ἀμαρτίας, ἀνθρωπος [cf. Hebr 4, 15]. κυηθεὶς μὲν ἐκ τῆς παρ-
θένου, καὶ ψυχὴν καὶ σάρκα προκαθαρθείσης τῷ Πνεύματι (ἔδει γὰρ καὶ γέννησιν τιμηθῆναι, καὶ παρθενίαν προτιμηθῆναι)· προ-
383 ελθῶν δὲ Θεὸς μετὰ τῆς προσλήψεως, ἐν ἐκ δύο τῶν ἐναντίων,

adstricta fuerit; atque, prout illic se gesserit, alii prophetiam accipiunt, alii, qui improbe vixerunt, condemnentur. . . . Hoc existimare nimium absurdum est atque ab ecclesiastica fide alienum.

193 38, 9. Quoniam bonitati nequaquam satis erat sua ipsius solum 1005 contemplatione moveri, sed bonum diffundi ac propagari oportebat (id enim summae bonitatis erat), primum angelicas et caelestes virtutes cogitavit; atque illa cogitatio opus erat, quod Verbo con-
190 ficiebatur, ac Spiritu explebatur. Atque ita secundi splendores pro-
200 creati sunt, primi splendoris administri; sive intellegentes spiritus, sive ignem velut immateriale et incorporeum, sive aliam quam-
dam naturam, quam proxime ad has accendentem, eas existimare oportet.

409 38, 13. Haec [crimina] quoniam maiore auxilio indigebant, maius 1006 etiam acceperunt; illud autem fuit ipsum Dei Verbum. . . . illa 102 perfecte similis imago, ille Patris terminus et verbum; ad propriam venit imaginem, et carnem gerit propter carnein, et cum anima rationali iungitur propter animam meam, ut simile per simile puri-
308 fit. Et secundum omnia, praeter peccatum, fit homo: conceptus ex virginē, quoad animam et carnem prius a Spiritu purificata (debebatur enim generationi honor, maior autem honor virginitati);
383 procedens autem Deus cum assumpta humanitate, unum ex duobus

σαρκὸς καὶ Πνεύματος, ὧν τὸ μὲν ἐθέωσε, τὸ δὲ ἐθεώθι. “Ω τῆς καινῆς μίξεως, ὡς τῆς παραδόξου κράσεως.

- 1007 38, 16. ”Οψει . . . Ἰησοῦν . . . σταυρούμενον, καὶ συσταυ-⁴¹³
ροῦντα τὴν ἐμὴν ἀμαρτίαν· ὡς ἀμνὸν προσαγόμενον, καὶ ὡς⁴¹⁸
ἱερέα προσάγοντα, ὡς ἀνθρωπὸν θαπτόμενον, καὶ ὡς Θεὸν
ἐγειρόμενον, εἴτα καὶ ἀνερχόμενον, καὶ ἕξοντα μετὰ τῆς ἑαυτοῦ
δόξης. Πόσαι μοι πανηγύρεις καθ’ ἔκαστον τῶν τοῦ Χριστοῦ
μυστηρίων; “Ων ἀπάντων κεφάλαιον ἐν, ἡ ἐμὴ τελείωσις καὶ⁴¹⁵
ἀνάπλασις, καὶ πρὸς τὸν πρῶτον Ἄδαμ ἐπάνοδος.

- 1008 39 (*in sancta lumina*, a. 381), 11. Θεὸν δὲ δταν εἶπα, ἐνὶ¹⁴⁹
φωτὶ περιαστράφθητε καὶ τρισὶ· τρισὶ μὲν κατὰ τὰς ἴδιοτητας,
εἴτουν ὑποστάσεις, εἴ τινι φίλον καλεῖν, εἴτε πρόσωπα (οὐδὲν
γάρ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχήσομεν, ἔως ἂν πρὸς τὴν
αὐτὴν ἔννοιαν αἱ συλλαβαὶ φέρωσιν). ἐνὶ δὲ κατὰ τὸν τῆς
οὐσίας λόγον εἴτουν θεότητος. Διαιρεῖται γάρ ἀδιαιρέτως, ἵν
οὕτως εἶπα, καὶ συνάπτεται διηρημένως. “Ἐν γάρ ἐν τρισὶν
ἡ θεότης, καὶ τὰ τρία ἐν· τὰ ἐν οἷς ἡ θεότης, ἦ, τό γε ἀκρι-
βέστερον εἰπεῖν, ἢ ἡ θεότης.

- 1009 39, 12. Πατήρ δὲ Πατήρ, καὶ ἀναρχος· οὐ γάρ ἐκ τινος.¹⁷⁸
Υἱὸς δὲ Υἱός, καὶ οὐκ ἀναρχος· ἐκ τοῦ Πατρὸς γάρ. Εἰ δὲ¹⁵¹
τὴν ἀπὸ χρόνου λαμβάνοις ἀρχήν, καὶ ἀναρχος· ποιητὴς γάρ
χρόνων, οὐχ ὑπὸ χρόνον. Πνεῦμα ἄγιον ἀληθῶς τὸ Πνεῦμα,¹⁶⁷
προϊὸν μὲν ἐκ τοῦ Πατρός, οὐχ ὑϊκῶς δέ, οὐδὲ γάρ τε γενητῶς,¹⁷³
¹⁷⁴

oppositis, carne nimirum et Spiritu, quorum alterum fuit deificans,
alterum deificatum. O novam mixtionem, o miram fusionem!

- 1007 38, 16. Videbis . . . Iesum . . . in crucem tolli, et peccatum⁴¹³
meum secum crucifigentem; ut agnum offerri et ut sacerdotem⁴¹⁸
offerre; ut hominem sepeliri et ut Deum resurgere, ac postea in
caelum ascendere et cum gloria sua venturum esse. Quot mihi
festi dies in his singulis Christi mysteriis! Quorum omnium summa⁴¹⁵
una est, mea perfectio et instauratio, et ad primum Adam reditus.

- 1008 39, 11. Deum cum dico, uno lumine perstringamini ac trino:¹⁴⁹
trino quidem quantum ad proprietates sive hypostases, si cui hoc
verbū magis arridet, sive personas (neque enim de vocabulis
dissidebimus, quamdiu syllabae ad eamdem sententiam ferent);
uno autem quantum ad substantiae sive divinitatis rationem.
Distinguitur enim indistinctum, ut sic loquar, et distinctum con-
nectitur. Unum enim in tribus divinitas est, et tria unum; ea,
inquam, in quibus divinitas est, vel, ut magis proprie dicam, quae
divinitas est.

- 1009 39, 12. Pater pater est, et sine principio; non enim ex aliquo.¹⁷⁸
Filius filius est, ac non sine principio est; ex Patre siquidem. Si¹⁵¹
vero temporis principium accipis, et sine principio est; temporum
enim effector non subest tempori. Spiritus vere spiritus sanctus¹⁶⁷
est, procedens quidem ex Patre, non tamen filiationis modo, neque¹⁷³
¹⁷⁴

ἀλλ' ἐκπυρευτῶς· εἰ δεῖ τι καὶ καινοτυμῆσαι περὶ τὰ ὄνόματα σαφηνείας ἔνεκεν. Οὔτε τοῦ Πατρὸς ἐκστάντος τῆς ἀγεννησίας, διότι γε τένηκεν· οὔτε τοῦ Υἱοῦ τῆς γεννήσεως, ὅτι ἐκ τοῦ ἀγεννήτου. Πῶς γάρ; Οὔτε τοῦ Πνεύματος, ἢ εἰς Πατέρα μεταπίπτοντος, ἢ εἰς Υἱόν, ὅτι ἐκπεπόρευται, καὶ ὅτι Θεὸς κάν μὴ δοκῇ τοῖς ἀθέοις· ἢ γάρ ιδιότης ἀκίνητος. "Η πῶς ἀν ιδιότης μένοι, κινουμένη καὶ μεταπίπτουσα;

472 39, 17. Οἶδα καὶ τέταρτον βάπτισμα, τὸ διὰ μαρτυρίου 1010 καὶ αἵματος, δὲ καὶ αὐτὸς Χριστὸς ἐβαπτίσατο, καὶ πολύ γε τῶν ἀλλων αἰδεσιμώτερον, δισυ δευτέροις δύποις οὐ μολύνεται.

356 40 (*in sanctum baptisma*, a. 381), 7. "Ωσπερ οὐκ ὄντας ὑπέστη- 1011 σεν [δι Θεός], οὕτως ὑποστάντας ἀνέπλασε, πλάσιν θειοτέραν 445 τε καὶ τῆς πρώτης ὑψηλοτέραν· ἢ τοῖς μὲν ἀρχομένοις ἐστὶ σφραγίς, τοῖς δὲ τελειοτέροις τὴν ἡλικίαν καὶ χάρισμα, καὶ τῆς πεσούσης εἰκόνος διὰ τὴν κακίαν ἐπανόρθωσις.

306 40, 23. "Ωστε καὶ τῶν ἀποτυχανόντων [τοῦ βαπτίσματος] 1012 οἱ μὲν εἰσι παντελῶς κτηνώδεις ἢ θηριώδεις, ὡς ἀν ἀνοίας ἢ πονηρίας ἔχωσιν· οἵς μετὰ τῶν ἀλλων κακῶν οὐδὲ τὸ χάρισμα, οἷμαι, σφόδρα αἰδέσιμον, ἀλλ' ὄντως χάρισμα, εἰ μὲν δοθείη, στεργόμενον, εἰ δὲ μὴ δοθείη, περιφρονούμενον. Οἱ δὲ γινώσκουσι μὲν καὶ τιμῶσι τὴν δωρεάν· ἀναβάλλονται δὲ οἱ μὲν διὰ δραθυμίαν, οἱ δὲ δι' ἀπληστίαν. Οἱ δὲ οὐδέ εἰσιν ἐν δυνάμει

per generationem, sed per processionem; liceat enim perspicuitatis causa de nominibus innovare. Neque enim Pater eo ingenitus esse destitit quia genuit, nec Filius genitus esse quia ex ingenito est. Quomodo enim desineret? Nec Spiritus idcirco vel in Patrem vel in Filium migrat, quia processit, ac Deus est etiamsi impiis aliter videatur; proprietas enim moveri non potest. Nam alioqui quomodo proprietas maneret, si moveretur et mutaretur?

472 39, 17. Novi etiam quartum baptismi genus [*praeter baptismum*] 1010 Moysis, Ioannis et Iesu], nempe quod martyrio et sanguine comparatur, quo ipse quoque Christus bapti-atus est, et quidem eo ceteris augustius, quod nullis postea sordibus contaminatur.

356 40, 7. Quemadmodum nos non exsistentes [Deus] produxit, ita 1011 productos refinxit, et quidem figmento diviniore primumque figura- 445 mentum superanti, quod et vitae cursum incuntibus sigillum est, et iis, qui adultiore aetate sunt, gratia etiam est, ac collapsae per malum imaginis erectio.

306 40, 23. De iis autem, qui [*baptismum*] non assequuntur, alii sunt 1012 omnino pecudibus vel feris similes, prout amentiam vel pravitatem habent; qui ad cetera mala hoc adiunixerunt, ut nec donum baptismi, ut opinor, magnopere venerentur (et tamen realiter donum est), et si quidem detur, suscipiant, si vero non detur, nihil faciant. Alii donum quidem agnoscunt atque honorantur, verum moras producunt, illi ob ignaviam, isti ob irrita desideria. Alii ne accipere

τοῦ δέξασθαι, ἡ διὰ νηπιότητα τυχόν, ἡ τινα τελέως ἀκούσιον περιπέτειαν, ἐξ ἣς οὐδὲ βουλομένοις αὐτοῖς ὑπάρχει τυχεῖν τοῦ χαρίσματος. . . . Καὶ ἡγοῦμαι τοὺς μὲν καὶ δίκας ὑφέξειν, ὥσπερ καὶ τῆς ἄλλης πονηρίας, οὕτω καὶ τῆς τοῦ λουτροῦ περιφρονήσεως· τοὺς δὲ ὑφέξειν μέν, ἡττον δὲ ὅτι μὴ κακίᾳ μᾶλλον ἡ ἀνοίᾳ τὴν ἀποτυχίαν εἰργάσαντο· τοὺς δὲ μήτε δοξασθήσεσθαι, μήτε κολασθήσεσθαι παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ, ὡς ἀσφραγίστους μέν, ἀπονήρους δέ, ἀλλὰ παθόντας μᾶλλον· τὴν ζημίαν ἡ δράσαντας.

- 1013 40, 36. Οἶδα γὰρ πῦρ καθαρτήριον, ὁ Χριστὸς ἥλθε βαλεῖν⁵⁹² ἐπὶ τῆς γῆς [cf. Lc 12, 49], πῦρ καὶ αὐτὸς ἀναγωγῆς λόγοις⁵⁹⁴ καλούμενος. . . . Οἶδα καὶ πῦρ οὐ καθαρτήριον, ἀλλὰ καὶ κολαστήριον· εἴτε καὶ σοδομιτικόν [cf. Gn 19, 24], ὁ πᾶσιν ἀμαρτωλοῖς ἐπιβρέχει θείω καὶ καταιγίδι μιγνύμενον [Ps 10, 7]· εἴτε «τὸ ήτοι μασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ» [Mt 25, 41]· εἴτε ὁ πρὸ προσώπου Κυρίου πορεύεται «καὶ φλογιεῖ κύκλῳ τοὺς ἔχθροὺς αὐτοῦ» [Ps 96, 3]· καὶ τὸ τούτων ἔπι φοβερώτερον, ὁ τῷ ἀκοιμήτῳ σκώληκι συντέτακται, μὴ σβεννύμενον [cf. Is 66, 24; Mc 9, 44], ἀλλὰ διαιωνίζον τοῖς πονηροῖς. Πάντα γὰρ ταῦτα τῆς ἀφανιστικῆς ἔστι δυνάμεως· εἰ μὴ τῷ⁶⁰³ φίλον κάνταυθα νοεῖν τοῦτο φιλανθρωπότερον καὶ τοῦ κολάζοντος ἐπαξίως.

- 1014 40, 45. Πίστευε τὸν σύμπαντα κόσμον, ὅσος τε ὁρατὸς¹⁸⁸ καὶ ὅσος ἀόρατος, ἐξ οὐκ ὄντων παρὰ Θεοῦ γενόμενον, καὶ¹⁸⁹

quidem possunt, vel propter infantiam fortasse, vel propter involuntarium prorsus aliquem casum, quo efficitur ut ne volentibus quidem gratia potiri liceat. . . . Ac futurum existimo, ut primi quidem cum aliorum scelerum tum etiam baptisimi contempti poenas luant; alii autem poenas quidem, sed leviores pendant, ut qui non tam malitia quam stultitia a baptismo aberrarint; postremi denique nec glorificantur nec suppliciis a iusto iudice afficiantur, utpote qui licet non signati fuerint, non improbi tamen sint, sed damnum passi potius fuerint quam fecerint.

- 1013 40, 36. Igneum enim purgantem novi, ad quem mittendum⁵⁹² Christus in terram venit, qui et ipse mystice ignis appellatur. . . . Novi etiam ignem non purgantem, sed supplicio afficiente, sive sodomiticum qui in omnes peccatores funditur, sulfure et procella permixtum, sive illum *qui diabolo et angelis eius paratus est*, sive illum qui ante faciem Domini procedit, *et in circuitu inimicos eius inflamat*; et illum his etiam formidabiliorē, qui cum insomni verme coniunctus est neque extinguitur, sed perversis aeternus est. Hi enim omnes vim habent destructivam, nisi cui⁶⁰³ placat etiam ibi intellegere illud mitiore modo et eo qui punit digniore.

- 1014 40, 45. Crede mundum universum, tam qui visibilis est quam¹⁸⁸ qui invisibilis, ex nihilo a Deo factum esse, et creatoris providentia¹⁸⁹₁₂₄

124 προνοίᾳ τοῦ ποιήσαντος διοικούμενον, δέξεσθαι τὴν εἰς τὸ
 157 κρείττον μεταβολήν. . . . Πίστευε τὸν Γιὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν
 προαιώνιον Λόγον, τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀχρόνως
 καὶ ἀσωμάτως, τοῦτον ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τεγενῆσθαι
 431 διὰ σὲ καὶ υἱὸν ἀνθρώπου, ἐκ τῆς παρθένου προελθόντα
 381 Μαρίας, ἀρρήτως καὶ ἀρυπάρως (οὐδὲν τὰρ δυπαρὸν οὐ Θεός,
 καὶ δι' οὐ σωτηρία), δλον ἀνθρωπὸν, τὸν αὐτὸν καὶ Θεόν,
 413 ὑπὲρ δλού τοῦ πεπονθότος, ἵνα δλω σοι τὴν σωτηρίαν χαρίσῃ-
 400 ται, δλον τὸ κατάκριμα λύσας τῆς ἄμαρτίας· ἀπαθῇ θεότητι,
 παθητὸν τῷ προσλήμματι· τοσοῦτον ἀνθρωπὸν διά σε, δσον
 σὺ τίνη δι' ἔκεινον Θεός· τοῦτον ὑπὲρ τῶν ἀνομιῶν ἥχθαι
 εἰς θάνατον, σταυρωθέντα τε καὶ ταφέντα, δσον θανάτου
 τεύσασθαι, καὶ ἀναστάντα τριήμερον, ἀνεληλυθέναι εἰς τοὺς
 428 οὐρανούς, ἵνα σε συναγάγῃ κάτω κείμενον· ἥξειν τε πάλιν μετὰ
 τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας, κρίνοντα ζώντας καὶ νεκρούς·
 οὐκ ἔτι μὲν σάρκα, οὐκ ἀσώματον δέ, οῖς αὐτὸς οἶδε λόγοις,
 θεοειδεστέρου σώματος.

102 45 (p. 383), 3. Θεός ἦν μὲν ἀεί, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται· μᾶλλον 1015
 δὲ ἔστιν ἀεί. Τὸ τὰρ ἦν καὶ ἔσται τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου
 94 τμήματα καὶ τῆς δευτῆς φύσεως· δὲ ὡν ἀεί, καὶ τοῦτο
 αὐτὸς ἔαυτὸν ὀνομάζει, τῷ Μωϋσεῖ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὅρους
 [Ex 3, 14]. “Ολον τὰρ ἐν ἔαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ εἶναι, μήτε
 108 ἀρξάμενον, μήτε παυσόμενον, οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἀπειρον
 110 καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπίπτον ἔννοιαν, καὶ χρόνου καὶ

gubernari, et in meliorem statum immutationem accepturum. . . .
 157 Crede Dei Filium, Verbum omnibus saeculis antiquius, genitum
 ex Patre absque tempore et incorporeo modo, hunc ultimis diebus
 431 filium quoque hominis pro te factum esse, ex virginе Maria genitum
 381 modo arcano et sine ulla inquisitione (nihil enim inquinatum, ubi
 Deus est, per quem venit salus), qui totus est, idemque Deus est;
 413 veniens pro toto homine laeso, ut tibi toti salutem largiatur, totam
 400 peccati damnationem rescindens; impassibilis divinitate, passibilis
 assumpta humanitate; tantum propter te factus homo, quantum
 propter illum deus efficeris; crede hunc propter peccata ductum
 fuisse ad mortem, crucifixum et sepultum, ita ut mortem gustaret,
 et tertia die surrexisse, et in caelos ascendisse, ut te iacentem
 428 sursum secum duceret; et redditurum esse in glorioso suo adventu,
 iudicantem vivos et mortuos; nec iam carneum, nec tamen in-
 corporeum, sed divinius corpus habens, qualiter ipse novit.
 102 45, 3. Deus et semper erat, et est, et erit; vel potius est 1015
 semper. Nam ,erat' et ,erit' huius nostri temporis et fluxae naturae
 94 segmenta sunt; ille autem semper est, atque hoc modo se ipsum
 nominat, cum in monte Moysi oraculum edit. Universum enim
 esse in se ipso complectitur, quod nec principium habuit, nec
 108 finem habiturum est, quasi pelagus quoddam essentiae immensum
 110 et interminatum, omnem tum temporis tum naturae cogitationem

φύσεως· νῦν μόνη σκιαγραφούμενος, καὶ τούτῳ λίαν ἀμυδρῶς καὶ μετρίως, οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν, ἄλλης ἐξ ἄλλου φαντασίας συλλεγομένης, εἰς ἓν τι τῆς ἀληθείας ἴνδαλμα, πρὶν κρατήθηναι φεῦγον, καὶ πρὶν νοηθῆναι διαδιδράσκον. . . . Ἀπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ δυσθεώρητον· καὶ τοῦτο πάντῃ καταληπτὸν αὐτοῦ μόνον, ἡ ἀπειρία· καν τις οἴηται τῷ ἀπλῆσι εἶναι φύσεως, ἡ δόλον ἄληπτον εἶναι, ἡ τελέως ληπτόν.

1016 45, 22. Τίνι γὰρ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν αἷμα, καὶ περὶ τίνος ἔχέθη, ⁴²⁰ τὸ μέγα καὶ περιβόητον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀρχιερέως καὶ θύματος; ⁴¹⁸ Κατειχόμεθα μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, πεπραμένοι ὑπὸ τὴν ἀμαρτίαν, καὶ ἀντιλαβόντες τῆς κακίας τὴν ἡδονήν. Εἰ δὲ τὸ λύτρον οὐκ ἄλλου τινός, ἡ τοῦ κατέχοντος τίνεται, ζητῶ τίνι τοῦτο εἰσηγέθη, καὶ δι' ἥντινα τὴν αἰτίαν; Εἰ μὲν τῷ πονηρῷ, φεῦ τῆς ὑβρεως. . . . Εἰ δὲ τῷ Πατρί, πρῶτον μὲν πῶς; Οὐχ ὑπ' ἑκείνου γὰρ ἐκρατούμεθα. . . . Ἡ δῆλον, δτὶ λαμβάνει μὲν δὲ Πατήρ, οὐκ αἰτήσας, οὐδὲ δεηθείς, ἀλλὰ διὰ τὴν οἰκονομίαν, καὶ τὸ χρῆναι ἀγιασθῆναι τῷ ἀνθρωπίνῳ ⁴¹⁴ τοῦ Θεοῦ τὸν ἀνθρωπὸν· ἵν' αὐτὸς ἡμᾶς ἐξέληται, τοῦ τυράννου βίᾳ κρατήσας, καὶ πρὸς ἔαυτὸν ἐπαναγάγῃ διὰ τοῦ ⁴²³ Υἱοῦ μεσιτεύσαντος.

superans; mente sola is adumbratus, et quidem perexigue ac perobscure, non ex his quae in ipso sunt, sed ex his quae circa ipsum, alia nimirum ex alia imagine collecta, ad unum aliquod veritatis simulacrum exprimentum, quod priusquam teneatur effugit, et priusquam percipiatur se ipsum fuga proripit. . . . Immensus igitur est Deus, et ad contemplandum difficilis, idque solum in eo plane comprehendi potest, quod immensus sit; quamvis aliquis existimet eum, quia simplicis naturae sit, aut plane incomprehensibilem esse, aut perfecte comprehensibilem.

1016 45, 22. Cui enim ille pro nobis sanguis et quam ob causam ⁴²⁰ fusus est, magnus et nobilis Dei sanguis, pontificis et victimae? ⁴¹⁸ Nos a diabolo detinebamur, venumdati sub peccato, et pro vitio voluptatem consecuti. Si autem redemptionis pretium non alii solvitur nisi illi qui captivos tenet, quaeo, cui oblatum est, et quam ob causam? Si maligno, o contumeliam! . . . Si autem Patri, primum quomodo id factum est? Nec enim ab illo detinebamur. . . . Perspicuum sane est Patrem quidem accepisse, non tamen quod petierit aut indigerit, sed propter redemptionis oeconomiam, et quia oportebat humanitate Dei sanctificari hominem; ⁴¹⁴ ut ipse nos liberaret, tyranno per vim superato, et ad se reduceret ⁴²³ per Filium mediatorem.

Epistulae.

429 101 [ad Cledonium, a. 382]. Εἰ τις οὐ θεοτόκον τὴν ἀγίαν Μαρίαν 1017
 430 ὑπολαμβάνει, χωρὶς ἐστὶ τῆς θεότητος. Εἰ τις [Χριστὸν] ὡς διὰ
 σωλήνος τῆς παρθένου δραμεῖν, ἀλλὰ μὴ ἐν αὐτῇ διαπεπλάσθαι
 λέγοι θεϊκῶς ἄμα καὶ ἀνθρωπικῶς, θεϊκῶς μὲν ὅτι χωρὶς ἀνδρός,
 ἀνθρωπικῶς δὲ ὅτι νόμῳ κυήσεως, δμοίως ἀθεος. Εἰ τις
 386 διαπεπλάσθαι τὸν ἀνθρωπὸν, εἰθ' ὑποδεδυκέναι λέγοι Θεόν,
 κατάκριτος. Οὐ γὰρ γέννησις Θεοῦ τοῦτο ἐστιν, ἀλλὰ φυγὴ
 385 τεννήσεως. . . . Εἰ δεὶ συντόμως εἰπεῖν, ἄλλο μὲν καὶ ἄλλο τὰ
 ἔξ ὧν διωτήρ, εἴπερ μὴ ταῦτὸν τὸ ἀόρατον τῷ δρατῷ, καὶ
 τὸ ἀχρονον τῷ ὑπὸ χρόνον, οὐκ ἄλλος δὲ καὶ ἄλλος· μὴ
 γένοιτο. Τὰ γὰρ ἀμφότερα ἐν τῇ συγκράσει, Θεοῦ μὲν ἐνανθρω-
 πήσαντος, ἀνθρώπου δὲ θεωθέντος, η̄ δπως ἀν τις δνομάσειε.
 149 Λέγω δὲ ἄλλο καὶ ἄλλο, ἔμπαλιν η̄ ἐπὶ τῆς Τριάδος ἔχει.
 Ἐκεὶ μὲν γὰρ ἄλλος καὶ ἄλλος, ἵνα μὴ τὰς ὑποστάσεις συγ-
 χέιμεν, οὐκ ἄλλο δὲ καὶ ἄλλο, ἐν γὰρ τὰς τρία καὶ ταῦτὸν τῇ
 θεότητι.

390 101. Εἰ τις εἰς ἀνοιν ἀνθρωπὸν ἥλπικεν, ἀνόητος δντως 1018
 429 ζστι, καὶ οὐκ' ἄξιος δλως σύζεσθαι. Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον,
 ἀθεράπευτον· ο δὲ ἥνωται τῷ Θεῷ, τοῦτο καὶ σύζεται. Εἰ
 386 ήμισυς ἔπταισεν ο Ἄδαμ, ήμισυ καὶ τὸ προσειλημένον καὶ τὸ
 σιφζόμενον· εὶ δὲ δλος, δλιψ τῷ γεννηθέντι ἥνωται, καὶ δλιψ
 σύζεται.

429 101. Si quis sanctam Mariam deiparam esse non credit, extra 1017
 430 divinitatem est. Si quis [Christum] per virginem tamquam per
 canalem fluxisse, non autem in ea divino simul et humano modo
 formatum esse dixerit, divino quia sine viro, humano quia iuxta
 386 consuetas leges conceptus, similiter atheus est. Si quis formatum
 hominem fuisse, Deumque postea subintrasse dicat, damnabilis
 est; hoc enim non Dei generatio est, sed generationis fuga. . . .
 285 Ut paucis dicam, aliud quidem et aliud sunt ea ex quibus constat
 salvator; non enim idem est invisibile ac visibile, neque id quod
 sine tempore est ac quod temporis subest; non tamen est alius
 atque alius, absit. Ambo enim unum sunt per coniunctionem,
 Ieo humanitatem et homine divinitatem suscipiente, aut quocum-
 que verbo id exprimere velis. Dico autem aliud et aliud, secus
 atque in Trinitate se habet; illic enim alius est et alius, ne per-
 sonas confundamus, non autem aliud et aliud, cum tria unum sint
 et idem quo ad divinitatem.
 380 101. Si quis in hominem mente carentem sperat, amens vere 1018
 est, nec dignus cui salus omnino afferatur. Quod enim assumptum
 non est, sanari nequit; quod autem Ieo unitum est, hoc quoque
 salvatur. Si dimidia tantum ex parte Adam lapsus esset, dimidiatum
 quoque esset et assumptum et salvatum; si autem totus peccavit,
 totus quoque genito unitur, et totus salvatur.

1019 171 [ad Amphilochium, ca 383]. Μὴ κατόκνει καὶ προσεύχεσθαι ⁵¹² καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ ἡμῶν, ὅταν λόγῳ καθέλκης τὸν Λόγον, ὅταν ὀναιμάκτω τομῇ σῶμα καὶ αἷμα τέμνῃς δεσποτικόν, φωνὴν ἔχων τὸ ξίφος.

Carmina.

1020 L. 1, carmen 12¹. [*Ιστορικὰ βίβλοι ιβ'· Γέν., Ἐξ., Λευ., 74 Ἀρ., Δευτ., Ἰησ., Κριτ., Ῥούθ, Πράξεις βασιλήων, Παραλ., Ἐσδρ. Στιχηραὶ ε'· Ἰώβ, Δαυΐδ, Σολομωντίαι γ' (Ἐκκλ., Ἀισμ., Παροιμ.). Πνεύματος προφητικοῦ ε'· οἱ δώδεκα (Ωσ., Ἄμ., Μιχ., Ἰωήλ, Ἰων., Ἀβδ., Να., Ἀββ., Σοφ., Ἀγγ., Ζαχ., Μαλ.), Ἡσ., Ἱερ., Ἱεζ., Δαν. Ἀρχαῖας κβ' βίβλοι. — Νέον μυστήριον· 75 Ματθ., Μάρκ., Λουκ., Ἰω., Πράξ., Παύλου ιδ' ἐπιστ., ζ' καθολικαί· Ἰακ., Πέτρ. β', Ἰω. γ', Ἰούδ.]*

S. GREGORIUS NYSSENUS, ca 335—394.

De hominis opificio, 379.

1021 14. Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς κατὰ τὴν ζωτικὴν δύναμιν διαφορὰς ²¹⁹ δολόγος εὑρε, τὴν μὲν τρεφομένην χωρὶς αἰσθήσεως, τὴν δὲ τρεφομένην μὲν καὶ αἰσθανομένην, ἀμοιροῦσαν δὲ τῆς λογικῆς ἐνεργείας, τὴν δὲ λογικὴν καὶ τελείαν δι' ἀπάσης διήκουσαν τῆς δυνάμεως, ὡς καὶ ἐν ἐκείναις εἶναι καὶ τῆς νοερᾶς τὸ πλέον ἔχειν· μηδεὶς διὰ τούτων ὑπονοείτω τρεῖς συγκεκροτηθεῖαι ψυχὰς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ συγκρίματι, ἐν ἴδιαις περιγραφαῖς

1019 171. Ne cuncteris et orare et legatione fungi pro nobis, quando ⁵¹² verbo Verbum attraxeris, quando incruenta sectione secaveris corpus et sanguinem dominicum, vocem adhibens pro gladio.

1020 1, 12. [Canon scripturarum. Historici XII: Gen., Ex., Lev., 74 Num., Deut., Ios., Iud., Ruth, Reg., Paral., Esdr. Poetici V: Iob, David, Salomonis III (Eccl., Cant., Prov.). Prophetici V: libri XII in uno (Os., Am., Mich., Ioel, Ion., Abd., Nah., Hab., Soph., Agg., Zach., Mal.), Is., Ier., Ez., Dan. Veteris testamenti XXII. — Novi testamenti: Mt., Mc., Lc., Io., Act., Pauli epp. XIV, catho- 75 licae VII: Iac., Pet. II, Io. III, Iud.]

1021 14. Ceterum, etsi superiore oratione declaratum est triplex esse ²¹⁹ in vivendi facultate discriminem, ut alia sit vita quae quidem nutriatur, ²²⁰ expers tamen sit sensus; alia et nutriatur et sentiat, caret autem facultate rationis; alia denique et ratione utatur et perfecta sit perque facultates ceteras omnes diffusa, ut et in iis exsistat et tamquam eximium quiddam intelligentiae vim habeat; nemo tamen idcirco existimet tres in humano opificio animas exsistere, seorsum

¹ Vide not. 1, p. 177.

1019. MG 37, 280.

1021. MG 44, 176.

1020. MG 37, 472.

θεωρουμένας, ὥστε συγκρότημά τι πολλών ψυχῶν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν εἶναι νομίζειν. Ἄλλ' ή μὲν ἀληθῆς τε καὶ τελεία ²¹⁷ ψυχὴ μία τῇ φύσει ἐστίν, ή νοερά τε καὶ ἄϋλος, ή διὰ τῶν αἰσθήσεων τῇ ὑλικῇ καταμιγνυμένη φύσει.

De vita Moysis, ca 390.

²⁰⁹ Λόγος τις ἔστιν ἐκ πατρικῆς παραδόσεως τὸ πιστὸν ἔχων, ¹⁰²² ὃς φησι, πεσούσης ἡμῶν εἰς ἀμαρτίαν τῆς φύσεως, μὴ παριδεῖν τὸν Θεὸν τὴν πτώσιν ἡμῶν ἀπρονόητον· ἀλλ' ἄγγελόν τινα τῶν τὴν ἀσώματον εἰληχότων φύσιν παρακαθιστᾶν εἰς συμμαχίαν τῇ ἑκάστου Ζωῇ, ἐκ δὲ τοῦ ἐναντίου, τὸν φθορέα τῆς φύσεως ἀντιμηχανᾶσθαι τὸ ἵσον διὰ πονηροῦ τινος καὶ κακοποιοῦ δαίμονος, τῇ τοῦ ἀνθρώπου Ζωῇ λυμαινόμενον. Ἐν μέσῳ δὲ ὅντα τῶν δύο τὸν ἀνθρωπὸν, τὸν ἑκατέρου τῶν παρεπομένων σκοπὸν ὑπεναντίως πρὸς τὸν ἔτερον ἔχοντα, ³⁰¹ δὶ’ ἑαυτοῦ ποιεῖν κατὰ τοῦ ἄλλου ἐπικρατέστερον. Προδεικύοντος τοῖς λογισμοῖς τοῦ μὲν ἀγαθοῦ τὰ τῆς ἀρετῆς ἀγαθά, ὃσα δὶ’ ἐλπίδος τοῖς κατορθοῦσιν δρᾶται· τοῦ δὲ ἐτέρου, τὰς ὑλώδεις ἡδονάς, ἀφ' ὧν ἐλπὶς μὲν ἀγαθῶν οὐδεμίᾳ, τὸ δὲ παρὸν καὶ μετεχόμενον καὶ δρώμενον τὰς αἰσθήσεις τῶν ἀνοητοτέρων ἀνδραποδίζεται.

¹⁰⁸ Προϊὼν δὲ δὸνος, καὶ διὰ μείζονος ἀεὶ καὶ τελειοτέρας ¹⁰²³ προσοχῆς ἐν περινοίᾳ γινόμενος τῆς ὅντως κατανοήσεως, ὅσῳ προσεγγίζει μᾶλλον τῇ θεωρίᾳ, τοσούτῳ πλέον δρᾶ τὸ τῆς

certis quasi limitibus circumscripas, ut naturam hominis ex pluribus animis conflatam putare debeamus. Nam vera et perfecta ²¹⁷ anima reapse unica quaedam est, intellegens, immaterialis, sed per sensus naturae illi crassae mixta.

²⁰⁹ Sermo quidam est, ex paterna traditione fidem habens, qui ¹⁰²² dicit, natura nostra in peccatum lapsa, Deum non reliquisse misericordiam nostram absque patrocinio, sed ab eo angelum aliquem, ex iis qui incorpoream naturam sortiti sunt, constitutum esse ad auxiliandum uniuscuiusque vitae, e contrario autem corruptorem naturae machinari pariter per pravum aliquem et maleficum daemona et inficere vitam hominis; hominem vero inter hos duos medium esse, utroque comitantium finem oppositum ad alterum ³⁰¹ habente, ipsumque per se efficere uter praevaleat; bono quidem offerente cogitationibus bona virtutis, quae per spem a rectis conspiciuntur; altero autem, sordidas delectationes, a quibus nulla spes est bonorum, at res praesentes et possidendas et visibiles in servitatem sensus insipientium redigunt.

¹⁰⁸ Mens procedens et per maiorem semper et perfectiorem attentionem facta intellegens intellectum qui est, quo magis approximat ad visionem, eo melius cernit divinae naturae invisibili-

θείας φύσεως ἀθεώρητον. . . . Ἐν τούτῳ γάρ ή ἀληθής ἔστιν εἰδῆσις τοῦ Ζητούμενου, τὸ ἐν τούτῳ τὸ ἰδεῖν, ἐν τῷ μὴ ἰδεῖν· δότι ὑπέρκειται πάσης εἰδήσεως τὸ Ζητούμενον, οἵον τινὶ γνόφῳ τῇ ἀκαταληγίᾳ πανταχόθεν διειλημμένον.

In Ecclesiasten homiliae.

1024 8. Τῇ πίστει γάρ [δι Παῦλος] τὴν δικαιοσύνην συμπλέξας καὶ ^{τοις} σινυφάνας, διὰ τούτων κατασκευάζει τῷ διπλίτῃ τὸν θώρακα,³⁶² καλῶς καὶ ἀσφαλῶς δι’ ἀμφοτέρων θωρακίζων τὸν στρατιώτην. Οὐ γάρ ἔστιν ἔτερον τοῦ ἔτερου διεζευγμένον ἀσφαλὲς ὅπλον ἐφ’ ἔαυτοῦ τῷ μεταχειριζομένῳ γενέσθαι. Οὕτε γάρ ή πίστις χωρὶς τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης ἵκανή περισώσασθαι [cf. Iac 2, 14]. οὐδὲ αὖ πάλιν ή τοῦ βίου δικαιοσύνη ἀσφαλής ἔστιν εἰς σωτηρίαν καθ’ ἔαυτήν, διεζευγμένης τῆς πίστεως.

In Canticum cantorum homiliae.

1025 1. ‘Ο γάρ «πάντας θέλιων σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀλη-²⁷¹ θείας ἐλθεῖν» [1 Tim 2, 4], τὸν τελείότατον ἐνταῦθα καὶ μακάριον τῆς σωτηρίας ὑποδείκνυσι τρόπον, τὸν διὰ τῆς ἀγάπης λέγω. ²⁷² Ἔστι μὲν γάρ καὶ διὰ φόβου τισὶ γνομένῃ ή σωτηρίᾳ, ὅταν πρὸς τὰς ἀπειλὰς τῆς ἐν τῇ γεέννῃ κολάσεως βλέποντες τοῦ κακοῦ χωριζόμεθα. Εἰσὶ δέ τινες οἱ καὶ διὰ τὴν ἀποκειμένην ²⁷³ τοῖς εὐσεβῶς βεβιωκόσι τὸν μισθὸν ἐλπίδα τὴν ἀρετὴν κατορθοῦντες, οἵκ τις ἀγάπη τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἀμοιβῆς κατακτήμενοι.

tatem. . . . In hoc enim vera est visio quae sit, in hoc videtur, quia non videtur; nam quae sit excedit omnem visionem, incomprehensibilitate quasi caligine ex omni parte inclusum.

1024 8. [Paulus] cum fide iustitiam conectens et contexens, per eas ³⁶² loricam armato parat, recte et tuto per utramque loricans militem.³⁶³ Impossibile est enim utentem armari tuto per alteram ab altera disiunctam. Nec enim fides absque operibus iustitiae est sufficiens ad salvandum; nec rursus vitae iustitia per se ad salutem secura est, disiuncta fide.

1025 1. Qui enim *vult omnes esse salvos et venire ad agnitionem*²⁷⁴ *veritatis*, ostendit hic perfectissimum et beatum modum salutis, eum dico qui fit per caritatem. Nam nonnullis fit etiam salus ²⁷⁵ per timorem, quando, intuentes ad minas supplicii gehennae, separamur a malo. Sunt etiam aliqui qui propter spem mercedis ²⁷⁶ repositam iis qui pie vixerint, se recte et ex virtute gerunt, non caritate bonum possidentes, sed exspectatione remunerationis.

De oratione dominica.

300 Or. 4. Μεμέρισται πάσα ἡ λογικὴ κτίσις εἰς τε τὴν ἀσώματον 1026 καὶ τὴν ἐνσώματον φύσιν. Ἐστὶ δὲ ἀγγελικὴ μὲν ἡ ἀσώματος· τὸ δὲ ἔτερον εἶδος ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι. Ἡ μὲν οὖν νοητή, ἅτε δὴ τοῦ βαρούντος κεχωρισμένη σώματος (τούτου λέγω τοῦ ἀντιτύπου τε καὶ εἰς τὴν βρίθοντος), τὴν ἀνω λῆξιν ἐπιπορεύεται, τοῖς κούφοις τε καὶ αἰθεριώδεσι τόποις ἐνδιατρίβουσα, ἐν ἐλαφρᾷ τε καὶ εὐκινήτῳ τῇ φύσει· ἡ δὲ ἔτερα διὰ τὴν τοῦ σώματος ἡμῶν πρὸς τὸ γεώδες συγγένειαν, οἵν τινα ἵλυος ὑποστάθμην, κατ' ἀνάγκην τὸν περίγειον τούτον εἴληχε βίον.

De beatitudinibus.

353 Or. 7. Τούτῳ μέν τοι τῷ τοιούτῳ καὶ τοσούτῳ πράγματι 1027 [τῇ θείᾳ φύσει], δὲ οὔτε ἴδειν ἔστιν, οὔτε ἀκοῦσαι, οὔτε λογίσασθαι, ὁ ἀντ' οὐδενὸς ἐν τοῖς οὖσι λελογισμένος ἄνθρωπος, ἢ σποδός, δὲ χόρτος, ἢ ματαιότης, οἰκειοῦται, εἰς υἱοῦ τάξιν παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν δλων προσλαμβανόμενος. Τί τῆς χάριτος ταύτης ἔστιν εὑρεῖν εἰς εὐχαριστίαν ἐπάξιον; Ποίαν φωνήν, ποίαν διάνοιαν, ποίαν ἐνθυμήσεως κίνησιν, δι' ἣν τὴν τῆς χάριτος ὑπερβολὴν ἀνυμνήσει; Ἐκβαίνει τὴν ἑαυτοῦ φύσιν δὲ ἄνθρωπος, ἀθάνατος ἐκ θνητοῦ, καὶ ἐξ ἐπικήρου ἀκήρατος, καὶ ἐξ ἐφημέρου ἀδίοις, καὶ τὸ ὅλον θεὸς ἐξ ἀνθρώπου γινόμενος. Οἱ τὰρ Θεοῦ υἱὸς γενέσθαι ἀξιωθεὶς ἔξει πάντως ἐν ἑαυτῷ τοῦ πατρὸς τὸ ἀξίωμα, καὶ πάντων γίνεται τῶν πατρικῶν ἀγαθῶν κληρονόμος. Ὡς τῆς μεγαλοδωρεᾶς τοῦ πλουσίου Δεσπότου.

200 4. Divisa est omnis rationalis creatura in incorpoream et in 1026 corpoream naturam. Incorporea est angelica; altera autem species, nos homines. Illa igitur intellectualis, quae remota est a gravante corpore (ab hoc, dico, rebelli et ad terram vergente), supernam partem sortita, levibus et aethereis locis commoratur, agili et expedita natura; altera vero, propter cognitionem corporis nostri ad terrestria, tamquam faecis sedimentum, hanc terrestrem vitam necessario sortita est.

353 7. Huic tali ac tantae rei [naturae divinae], quae nec videri potest, 1027 nec audiri, nec existimari, homo qui pro nihilo in mundo existimatur, cinis, faenum, vanitas, familiaris fit, in filii locum a Deo universorum assumptus. Quid gratia illa dignum est invenire ad gratiarum actionem? Quam vocem, quam cogitationem, quem animi motum, per quem gratia insuperabilis celebretur? Excedit suam naturam homo, immortalis factus ex mortali, incorruptibilis ex corruptibili, aeternus ex caduco, et in summa deus ex homine. Nam dignus habitus, qui Iei filius fiat, habebit omnino in se patris dignitatem, et omnium fit paternorum honorum heres. O liberalitatem divitis Domini!

Oratio catechetica, 385 aut post.

- 1028 1. Δύναμις τις καὶ Ζωὴ καὶ σοφία περὶ τὸ ἀνθρώπινον ¹¹²
βλέπεται· ἀλλ’ οὐκ ἄν τις ἔκ τῆς δυναύτην καὶ ἐπὶ¹¹²
τοῦ Θεοῦ τὴν Ζωὴν ἢ τὴν δύναμιν ἢ τὴν σοφίαν ὑπονοήσειεν,
ἀλλὰ πρὸς τὸ τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας μέτρον συνταπεινοῦνται
καὶ αἱ τῶν τοιούτων ὀνομάτων ἐμφάσεις. Ἐπειδὴ γὰρ φθαρτὴ
καὶ ἀσθενὴς ἡμῶν ἡ φύσις, διὰ τοῦτο ὡκύμορος ἡ Ζωὴ, ἀνυπό-¹¹⁵
στατος ἡ δύναμις, ἀπαγής δὲ λόγος. Ἐπὶ δὲ τῆς ὑπερκειμένης φύσεως ¹¹⁵
τῷ μεγαλείῳ τοῦ θεωρουμένου πᾶν τὸ περὶ αὐτῆς
λεγόμενον συνέπαιρεται.
- 1029 3. Τὸν ἀκριβῶς τὰ βάθη τοῦ μυστηρίου διασκοπούμενον ¹⁴⁹
ἐν μὲν τῇ ψυχῇ κατὰ τὸ ἀπόρρητον μετρίαν τινὰ κατανόησιν ¹⁵⁰
τῆς κατὰ τὴν θεογνωσίαν διδασκαλίας λαμβάνειν, μὴ μέντοι
δύνασθαι λόγῳ διασαφεῖν τὴν ἀνέκφραστον ταύτην τοῦ μυ-
στηρίου βαθύτητα· πῶς τὸ αὐτὸν καὶ ἀριθμητόν ἔστι καὶ δια-
φέύγει τὴν ἔξαριθμησιν, καὶ διηρημένως δρᾶται καὶ ἐν μονάδι
καταλαμβάνεται, καὶ διακέριται τῇ ὑποστάσει καὶ οὐ διώρισται
τῷ ὑποκειμένῳ.
- 1030 8. Ἐπειδὴ δὲ σύνδεσίς τις καὶ κοινωνία τῶν κατὰ ὁμαρτίαν ⁵⁸³
παθημάτων γίνεται τῇ τε ψυχῇ καὶ τῷ σώματι, καὶ τις ἀναλογία
τοῦ σωματικοῦ θανάτου πρὸς τὸν ψυχικὸν ἔστι θάνατον· ὥσπερ
γὰρ ἐν σαρκὶ τὸ τῆς αἰσθητῆς χωρισθῆναι Ζωῆς προσαγορεύομεν
θάνατον, οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τὸν τῆς ἀληθοῦς Ζωῆς ²⁹⁶
χωρισμὸν θάνατον ὀνομάζομεν.
-
- 1028 1. Virtus quaedam et vita et sapientia in homine cernuntur, ¹¹²
sed nemo ex nominum identitate similem apud Deum vitam vel
virtutem vel sapientiam esse intelleget; sed secundum modum
naturae nostrae sensus similium nominum deprimuntur. Quia enim
corruptibilis et imbecilla est natura nostra, brevis est vita, infirma
virtus, inconstans sermo. In suprema autem natura quidquid de ¹¹⁵
ipsa dicitur, simul cum magnitudine spectati extollitur.
- 1029 3. Qui diligenter profunditatem mysterii considerat, in anima ¹⁴⁹
quidem secreto mediocrem aliquam scientiae Dei doctrinam capit, ¹⁵⁰
nequit tamen sermone manifestare ineffabilem illam mysterii pro-
funditatem: quomodo idem et sit numeratum et numerationem
fugiat, et divisim cernatur et in unitate comprehendatur, et di-
stinguatur hypostasi et non separetur subiecto.
- 1030 8. Quoniam autem et corpori est quaedam societas et com- ⁵⁸³
munio earum quae ex peccato existunt affectionum, et mortis
corporalis est quaedam analogia cum morte animae; quomodo
enim in carne a sensili vita separatum esse mortem dicimus, ita ²⁹⁶
etiam in anima appellamus mortem a vera vita separationem.

1028. Sr (= Srawley) 8; MG 45, 13.
1030. Sr 45; MG 45, 36.

1029. Sr 15; MG 45, 17.

381 11. Εἰ δὲ Ζητεῖς πῶς κατακιρνᾶται θεότης πρὸς τὸ ἀν- 1031
 θρώπινον, ὥρα σοι πρὸ τούτου Ζητεῖν τί πρὸς τὴν σάρκα τῆς
 ψυχῆς ή συμφυία. Εἰ δὲ τῆς σῆς ἀγνοεῖται ψυχῆς δι τρόπος
 καθ' ὃν ἔνοῦται τῷ σώματι, μηδὲ ἐκεῖνο πάντως οἷον δεῖν
 ἐντὸς γενέσθαι τῆς σῆς καταλήψεως· ἀλλ' ὥσπερ ἐνταῦθα καὶ
 ἔτερον εἶναι πι παρὰ τὸ σῶμα τὴν ψυχὴν πεπιστεύκαμεν ἐκ
 583 τοῦ μονωθεῖσαν τῆς ψυχῆς τὴν σάρκα νεκράν τε καὶ ἀνενέργη-
 τον γίνεσθαι, καὶ τὸν τῆς ἐνώσεως οὐκ ἐπιγινώσκομεν τρόπον,
 οὕτω κάκει διαφέρειν μὲν ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον τὴν θείαν
 φύσιν πρὸς τὴν θνητὴν καὶ ἐπίκηρον δμολογοῦμεν, τὸν δὲ τῆς
 25 ἀνακράσεως τρόπον τοῦ θείου πρὸς τὸν ἀνθρωπὸν συνιδεῖν
 502 οὐ χωροῦμεν. Ἀλλὰ τὸ μὲν γεγενήσθαι θεὸν ἐν ἀνθρώπῳ
 φύσει διὰ τῶν ἴστοροιμένων θαυμάτων οὐκ ἀμφιβάλλομεν.

ss 12. "Ωσπερ τοίνυν εἰς τὸ πᾶν ἀφορῶντες, καὶ τὰς κατὰ 1032
 τὸν κόσμον οἰκονομίας ἐπισκοποῦντες καὶ τὰς εὐεργεσίας τὰς
 θεόθεν κατὰ τὴν ζωὴν ἡμῶν ἐνεργουμένας, ὑπερκεῖσθαι τινα
 δύναμιν ποιητικὴν τῶν γιγνομένων καὶ συντηρητικὴν τῶν δῆτων
 25 καταλαμβάνομεν, οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ διὰ σαρκὸς ἡμῖν φανερω-
 θέντος θεοῦ ἱκανὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐπιφανείας τῆς θεότητος
 τὰ κατὰ τὰς ἐνεργείας θαύματα πεποιήμεθα, πάντα τοῖς ἴστορη-
 θεῖσιν ἔργοις, δι' ὧν ή θεία χαρακτηρίζεται φύσις, κατανοή-
 σαντες.

602 26. Καθάπερ οἱ ἐπὶ θεραπείᾳ τεμνόμενοί τε καὶ καιόμενοι 1033
 χαλεπαίνουσι τοῖς θεραπεύουσι, τῇ δύνῃ τῆς τομῆς δριμυσ-

381 11. Si vero quaeris quomodo divinitas cum humanitate con- 1031
 iungatur, tibi prius quaerendum est quae sit unio animae cum
 carne. Si autem ignoratur modus quo tua anima unitur corpori,
 ne putas illud omnino oportere a te comprehendi; sed sicut hic
 583 credimus animam esse aliquid aliud ac corpus, eo quod caro
 separata ab anima mortua fiat nec possit operari, et tamen modum
 unionis ignoramus; ita etiam illic confitemur divinam naturam
 differre quoad maiestatem a natura quae morti et interitui obnoxia
 est, modum autem coniunctionis divinitatis cum humanitate per-
 25 spicere non valemus. Deum tamen in hominis natura genitum
 esse, propter ea quae narrantur miracula non dubitamus.

ss 12. Quemadmodum in universum intuentes, et mundi guber- 1032
 nationem considerantes, et beneficia quibus divinitus vita nostra
 afficitur, apprehendimus summam esse virtutem effectricem eorum
 25 quae fiant et conservantem ea quae sunt; ita etiam de Deo nobis
 per carnem manifestato sufficientem manifestationis divinitatis
 demonstrationem fecimus per operationis miracula, animadvergentes
 in narratis operibus omnia per quae divina natura insignitur.

602 26. Quo modo qui, ut curentur, secantur et uruntur, irascuntur 1033
 iis qui curant, dolore sectionis excitati; quodsi acciderit ut per

1031. Sr 57; MG 45, 44.
 1033. Sr 99; MG 45, 69.

1032. Sr 58; MG 45, 44.

σόμενοι, εἰ δὲ τὸ ὑγιαίνειν διὰ τούτων προσγένοιτο καὶ ἡ τῆς καύσεως ἀλγηδῶν παρέλθοι, χάριν εἴσονται τοῖς τὴν θεραπείαν ἐπ’ αὐτῶν ἐνεργήσασι· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ταῖς μακραῖς περιόδοις ἔξαιρεθέντος τοῦ κακοῦ τῆς φύσεως, τοῦ νῦν αὐτῇ καταμιχθέντος καὶ συμφυέντος, ἐπειδὰν ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασις τῶν νῦν ἐν κακίᾳ κειμένων γένηται, δομόφωνος ἡ εὐχαριστία παρὰ πάσης ἔσται τῆς κτίσεως, καὶ τῶν ἐν τῇ καθάρσει κεκολασμένων καὶ τῶν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιδεηθέντων καθάρσεως.

1034 31. Ἀλλ’ οὐκ ἀποροῦσιν οὐδὲ πρὸς τὰ τοιαῦτα [infideles] τῆς ³³⁴ ἕριστικῆς ἀντιλογίας. Λέγουσι γὰρ δύνασθαι τὸν Θεόν, εἴπερ ἔβούλετο, καὶ τοὺς ἀντιτύπως ἔχοντας ἀναγκαστικῶς ἐφελκύσασθαι πρὸς τὴν παραδοχὴν τοῦ κηρύγματος. Ποῦ τοίνυν ἐν τούτοις τὸ αὐτεξούσιον; Ποῦ δὲ ἡ ἀρετή; Ποῦ δὲ τῶν κατορθούντων δὲ παίνος; Μόνων γὰρ τῶν ἀψύχων ἡ τῶν ἀλόγων ἐστὶ τῷ ἀλλοτρίῳ βουλήματι πρὸς τὸ δοκοῦν περιάγεσθαι.

1035 37. Δειχθέντος μὴ εἶναι δυνατὸν ἐν ἀθανασίᾳ γενέσθαι τὸ ⁵¹⁰ ἡμέτερον σῶμα μὴ διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀθάνατον κοινωνίας ἐν μετουσίᾳ τῆς ἀφθαρσίας γινόμενον, σκοπῆσαι προσήκει πῶς ⁴⁹² ἐγένετο δυνατὸν τὸ ἐν ἐκεῖνῳ σῶμα ταῖς τοσαύταις τῶν πιστῶν μυριάσι κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς ἀεὶ καταμεριζόμενον δλον ἔκαστου διὰ τοῦ μέρους γίνεσθαι καὶ αὐτὸ μένειν ἐφ’ ἑαυτοῦ δλον. . . . Τὸ δὲ σῶμα τῇ ἐνοικήσει τοῦ Θεοῦ Λόγου ⁴⁸⁹ πρὸς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν μετεποιήθη. Καλῶς οὖν καὶ νῦν τὸν

eos sani fiant, et dolor transeat sectionis, habebunt gratiam iis qui ipsos curaverint; eodem modo cum per longum tempus ablatum fuerit naturae malum, quod nunc est ei immixtum et coalitum, et eorum, qui nunc iacent in malis, facta fuerit in antiquum statum restitutio, una voce agentur gratiae ab omni creatura, et ab iis qui castigati fuerunt in purgatione, et ab iis qui ne initio quidem purgatione opus habuerunt.

1034 31. Sed neque ad haec [infideles] in litigiosa deficiunt contra-³³⁴ dictione. Dicunt enim Deum posse, si velit, eos etiam, qui resistunt, necessario coquendō attrahere ad suscipiendam prædicationem. Ubi est ergo in his liberum arbitrium? Ubi virtus? Ubi laus eorum, qui recte se gerunt? Est enim solum inanimorum aut irrationalium aliena voluntate ad id quod appetet adduci.

1035 37. Cum ostensum sit aliter fieri non posse ut nostrum corpus ⁵¹⁰ sit in immortalitate, nisi per communionem cum immortali factum sit particeps incorruptionis, oportet considerare, quomodo fieri po-⁴⁹² tuerit ut unum illud corpus, quod tam multis fidelium milibus in universo orbe terrarum semper distribuitur, totum per partem sit unicuique, et ipsum in se totum maneat. . . . Corpus inhabitacione ⁴⁸⁹ Dei Verbi ad divinam transmutatum est dignitatem; recte ergo

1034. Sr 113; MG 45, 77.

1035. Sr 144; MG 45, 93.

τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἀγιαζόμενον ἄρτον εἰς σῶμα τοῦ Θεοῦ Λόγου μεταποιεῖσθαι πιστεύομεν. Καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ σῶμα ἄρτος τῇ δυνάμει ἦν, ἡγιάσθη δὲ τῇ ἐπισκηνώσει τοῦ Λόγου τοῦ σκηνῶσαντος ἐν τῇ σαρκὶ. Οὐκοῦν δθεν δὲν ἐκείνῳ τῷ σώματι μεταποιηθεὶς ἄρτος εἰς θείαν μετέστη δύναμιν, διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ νῦν τὸ ἵσον γίνεται. Ἐκεῖ τε γὰρ ή τοῦ Λόγου χάρις ἄγιον ἐποίει τὸ σῶμα ἥ τοῦ ἄρτου ή σύστασις ἦν,
 497 καὶ τρόπον τινὰ καὶ αὐτὸν ἄρτος ἦν· ἐνταῦθα τε ὥσαύτως δὲ ἄρτος, καθὼς φησιν δὲ ἀπόστολος, ἀγιάζεται διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως, οὐδὲ διὰ βρώσεως προϊὼν εἰς τὸ σῶμα γενέσθαι τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὐθὺς πρὸς τὸ σῶμα διὰ τοῦ λόγου μεταποιούμενος, καθὼς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Λόγου δτι «Τοῦτό ἐστι
 500 τὸ σῶμά μου» [Mt 26, 26; Mc 14, 22; Lc 22, 19]. . . . Πᾶσι τοῖς πεπιστευκόσι τῇ οἰκονομίᾳ τῆς χάριτος ἔαυτὸν ἐνσπείρει
 502 διὰ τῆς σαρκός, ης ή σύστασις ἐξ οίνου τε καὶ ἄρτου ἐστί, τοῖς σώμασι τῶν πεπιστευκότων κατακιρνάμενος, ὡς ἂν τῇ πρὸς τὸ ἀθάνατον ἐνώσει καὶ δὲν ἀνθρωπος τῆς ἀφθαρσίας μέτοχος γένοιτο. Ταῦτα δὲ δίδωσι τῇ τῆς εὐλογίας δυνάμει πρὸς ἐκεῖνο μεταστοιχείωσας τῶν φαινομένων τὴν φύσιν.
 503 40. Οὔτε μήν ή ἀλγεινὴ τῶν πεπλημμεληκότων ζωὴ πρός 1036 τι τῶν τῇδε λυπούντων τὴν αἰσθησιν δμοτίμως ἔχει. Ἀλλὰ κανὸν ἐπονομασθῆ τι τῶν ἐκεῖ κολαστηρίων τοῖς ὥδε γνωριζομένοις ὀνόμασιν, οὐκ ἐν δλίγῳ τὴν παραλλαγὴν ἔχει. Πῦρ γὰρ ἀκούων ἀλλο τι παρὰ τοῦτο νοεῖν ἐδιδάχθης ἐκ τοῦ προσκεῖσθαι

nunc quoque panem Dei verbo sanctificatum in Dei Verbi corpus credimus transmutari. Etenim panis erat potestate illud corpus; fuit autem sanctificatus habitatione Verbi, quod tamquam in tabernaculo habitavit in carne. Igitur unde panis in illo corpore transmutatus transit in divinam virtutem, per idem nunc fit similiter. Nam et illic gratia Verbi sanctum fecit corpus, cui ex pane erat substantia, et quodam modo ipsum quoque erat
 497 panis; et hic similiter panis, sicut dicit apostolus, sanctificatur per verbum Dei et orationem, non eo quidem quod cibo mediante in Verbi corpus evadat, sed quod statim in corpus per verbum transmutatur, sicut dictum est a Verbo: *Hoc est corpus
 500 meum.*. . . . Per suae gratiae dispensationem se per carnem, quae
 502 constat ex pane et vino, inserit omnibus creditibus, commixtus corporibus creditiū, ut per unionem cum eo quod est immortale homo etiam fiat particeps incorruptionis. Hacc autem dat transelementando in illud, per virtutem benedictionis, naturam eorum quae apparent.

503 40. Nec misera peccatorum vita ad aliquid eorum, quae sensum 1036 illic cruciant, aequiparatur. Sed etsi nominetur aliqua earum poenarum nominibus hic cognitis, non parvum discriminēt. Ignem enim audiens, alium atque hunc intellegere didicisti, quia adiacet

τι τῷ πυρὶ ἐκείνῳ, ὃ ἐν τούτῳ οὐκ ἔστι· τὸ μὲν γὰρ οὐ σβέννυται, τούτου δὲ πολλὰ παρὰ τῆς πείρας ἐξεύρηται τὰ σβεστήρια, πολλὴ δὲ τοῦ σβεννυμένου πρὸς τὸ μὴ παραδεχόμενον σβέσιν ἡ διαφορά.

Quod non sint tres dii [Ad Ablabium].

1037 Πᾶσα ἐνέργεια ἡ θεόθεν ἐπὶ τὴν κτίσιν διήκουσα, καὶ κατὰ 180 τὰς πολυτρόπους ἐννοίας δνομαζομένη, ἐκ Πατρὸς ἀφορμάται καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πρόεισι, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τῷ Ἀγίῳ τελειοῦται. Διὰ τοῦτο εἰς πλῆθος τῶν ἐνεργούντων τὸ ὄνομα τῆς ἐνέργειας οὐ διασχίζεται.

1038 Τὸ ἀπαράλλακτον τῆς [θείας] φύσεως δμοιογοῦντες, τὴν 172 κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἴτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἔτερον τοῦ ἔτερου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἴτιου· καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὅντος, πάλιν ἀλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν· τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, 167 τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ αὐτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης.

De communibus notionibus.

1039 “Ἐν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸν πρόσωπον τοῦ Πατέρος, ἐξ οὗ ὁ Υἱὸς 153 γεννᾶται, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως¹⁶⁷

aliquid illi igni quod in hoc non est. Ille enim non extinguitur, hunc autem multa per experientiam inventa sunt quae extinguant; qui extinguitur autem, a non admittente extinctionem multum differt.

1037 Omnis operatio divinitus ad creaturam perveniens, et secundum 180 varios conceptus nominata, ex Patre oritur et per Filium progradientur et in Spiritu Sancto perficitur. In multitudinem operantium nomen operationis non dividitur.

1038 Naturam [divinam] absque varietate esse profitentes, non nega¹⁷² bimus causae et causati discrimen, in quo solo alterum ab altero distingui apprehendimus, quia alterum causa esse creditur, alterum ex causa; et in eo quod est ex causa, rursus aliud discrimen intellegimus; alterum enim ex primo continenter est; alterum per id quod est ex primo continenter; ita ut unigenitum esse maneat indubitate in Filio, et ex Patre esse Spiritum non dubitetur; quia¹⁶⁷ medietas Filii servat ei unigeniti proprietatem, et habitus ad Patrem naturalis non excludit Spiritum.

1039 Una enim est et eadem persona Patris, ex quo Filius gene¹⁵³ ratur et Spiritus Sanctus procedit. Ideo proprie unum qui est¹⁶⁷

τὸν ἔνα αἴτιον δοντα τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν, ἔνα Θεόν φαμεν·
 180 ἐπεὶ καὶ συνυπάρχει αὐτοῖς. Οὔτε γάρ χρόνῳ διαιρεῖται ἀλλήλων τὰ πρόσωπα τῆς θεότητος, οὔτε τόπῳ, οὐ βουλῇ, οὐκ
 178 ἐπιτηδεύματι, οὐκ ἐνεργείᾳ, οὐ πάθει οὐδενὶ τῶν τοιούτων,
 Πατὴρ θεωρεῖται ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· ἡ μόνον δτὶ δ Πατὴρ·
 δμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον οὐδὲ Πατὴρ οὐδὲ Υἱός.

Contra Eunomium.

151 L. 1. Πατὴρ μὲν ἄναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ ἀεὶ Πατὴρ 1040
 157 νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως δ μονο-
 170 γενῆς Υἱὸς τῷ Πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ'
 αὐτοῦ, πρὶν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμ-
 πεσεῖν νόημα, εὐθὺς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον συνημμένως
 166 καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξίν μετὰ τὸν
 Υἱόν· ὥστε ποτὲ τὸν Μονογενῆ δίχα τοῦ Πνεύματος νοηθῆναι·
 ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν δλων, καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον
 τοῦ εἶναι, δθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀλη-
 θινοῦ φωτὸς ἐκλάμψων· οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἐτερό-
 τητι τοῦ Πατρὸς ἡ τοῦ Μονογενοῦς ἀποτέμνεται.

97 1. Ἄλλ' οὔτε ἔστιν οὔτε μὴ γένηται δόγμα τοιοῦτον ἐν 1041
 ἐκκλησίᾳ Θεοῦ· ὥστε τὸν ἀπλούν καὶ ἀσύνθετον μὴ μόνον
 πολυειδῆ καὶ ποικίλον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐναντίων συγκείμενον ἀπο-
 φαίνεσθαι. Ἡ γάρ ἀπλότης τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων τὸν

causa causatorum ipsius, unum Deum asserimus, quia coexistit
 180 illis. Neque enim tempore dividuntur ab invicem personae divi-
 nitatis, neque loco, neque voluntate, neque occupatione, neque
 178 operatione, neque ullo eorum affectuum quales conspiciuntur apud
 homines; sed solum quia Pater Pater est et non Filius; Filius
 Filius est et non Pater; similiter et Spiritus Sanctus nec Pater
 nec Filius.

151 1. Pater principii expers et ingenitus et semper Pater intel- 1040
 157 legitur; ex ipso constanter et indesinenter unigenitus Filius una
 170 cum Patre intellegitur; per ipsum et cum ipso, antequam aliquid
 inane et non subsistens intellectum in medium incidat, statim
 166 Spiritus Sanctus et coniunctim apprehenditur. Non posterior est
 Filio in exsistentia, quasi umquam Unigenitus absque Spiritu in-
 tellegeretur; sed ex Deo universorum ipse habet causam cur sit,
 ex quo unigenitum est lumen, per verum autem lumen lucet;
 nec igitur intervallo, nec naturae diversitate a Patre vel Unigenito
 separatur.

97 1. At nec est nec oriatur talis doctrina in ecclesia Dei, quae 1041
 simplicem et incompositum non solum multiformem et varium
 praedicet, sed etiam ex contrariis constantem. Simplicitas enim

1040. MG 45, 369; O (= Oehler) 1, 98.

1041. MG 45, 461; O 1, 159.

Θεὸν ὅπερ ἔστιν ὑποτίθεται· οὐτε ὄνόματι, οὐτε διανοήματι, 103
οὐτέ τινὶ ἄλλῃ καταληπτικῇ ἐπινοίᾳ περιληφθῆναι δυνάμενον·
οὐ μόνον ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ καὶ ἀγγελικῆς καὶ πάσης ὑπερ-
κοσμίου καταλήψεως ὑψηλότερον μένοντα, ἀφραστόν τε καὶ
ἀνεκφώνητον, καὶ πάσης τῆς διὰ λόγων σημασίας ἀνώτερον.

1042 3. Εἰ δέ τις ἀπαιτοί τῆς θείας οὐσίας ἔρμηνείαν τινὰ 108
καὶ ὑπογραφὴν καὶ ἔξήγησιν, ἀμαθεῖς εἶναι τῆς τοιαύτης σο-
φίας οὐκ ἀρνησόμεθα· τοσοῦτον διολογοῦντες μόνον, ὅτι οὐκ⁹⁹
ἔστι τὸ ἀδριστὸν κατὰ τὴν φύσιν ἐπινοίᾳ τινὶ ῥημάτων δια-
ληφθῆναι.

1043 4. Κάκενος τοίνυν τοῦτο πρῶτον ἐπιδειξάτω, τὸ μάτην 153
πεπιστευκέναι τὴν ἐκκλησίαν ἀληθῶς εἶναι τὸν μονοτενῆ Υἱόν,
οὐ κατὰ θέσιν εἰσποιηθέντα ψευδωνύμῳ Πατρί, ἀλλὰ κατὰ
φύσιν γεννητῶς ἐκ τοῦ ὄντος ὄντα, μὴ ἀπεξενωμένον τῆς τοῦ¹⁵⁸
γεννήσαντος φύσεως. . . . Καί μοι μῆδεὶς ὑποκρουέτω καὶ τὸ 80
παρ' ἡμῶν διομολογούμενον διὰ κατασκευῆς κυρωθῆναι· ἀρκεῖ
γάρ εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἡμετέρου λόγου τὸ ἔχειν πατρόθεν
ἥκουσαν πρὸς ἡμᾶς τὴν παράδοσιν, οὗτόν τινα κλῆρον δι' ἀκο-
λουθίας ἐκ τῶν ἀποστόλων διὰ τῶν ἐφεξῆς ἀγίων παρα-
πεμφθέντα.

1044 5. [”Ισμεν] ὅτι ἡ μὲν θεία φύσις ἀεὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ καὶ³⁹⁰
ώσαιά των ἔχουσα· ἡ δὲ σὰρξ καθ' ἔαυτὴν μέν ἔστι τοῦτο ὅπερ
καταλαμβάνει περὶ αὐτῆς ὁ λόγος τε καὶ ἡ αἰσθησις· ἀνακρα-

doctrinae veritatis Deum ponit sicut est: nec nomine, nec cogi- 108
tatione, nec ulla alia mentis apprehensione comprehensibilem; non
solum humana, sed etiam angelica et omni suprahumana appre-
hensione altioremanentem, ineffabilem et inenarrabilem, et omni
vocum significatione excelsiorem.

1042 3. Si quis postulat divinae substantiae interpretationem aliquam 108
et descriptionem et enarrationem, ignaros nos esse talis scientiae
non negabimus, hoc solum profitentes, quod infinitum secundum⁹⁹
naturam conceptu aliquo vocum comprehendi nequit.

1043 4. Ille igitur hoc primum ostendat, ecclesiam frustra credidisse 153
vere esse unigenitum Filium, non adoptione adscitum falsi nominis
Patri, sed secundum naturam per generationem ex eo qui est
existentem, non alienum ab eius qui genuit natura. . . . Neque¹⁵⁸
ullus mihi succrepet quod illud etiam, quod a nobis pro confesso⁸⁰
habetur, rationibus et argumentis indigeat confirmari et probari;
sufficit enim ad nostri sermonis demonstrationem quod habeamus
a patribus venientem ad nos traditionem, velut hereditatem quam-
dam per successionem ex apostolis per sanctos sequentes trans-
missam.

1044 5. [Scimus] quod divina quidem natura semper una et eadem³⁹⁰
est et eodem modo se habet; caro autem per se illud est quod
de ipsa concipit ratio et sensus; sed coniuncta cum divinitate, non

1042. MG 45, 601; O 1, 254.
1044. MG 45, 705; O 1, 320.

1043. MG 45, 653; O 1, 287.

θεῖσα δὲ πρὸς τὸ θεῖον, οὐκέτι ἐν τοῖς ἔαυτης ὅροις τε καὶ ἴδιώμασι μένει, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν τε καὶ ὑπερέχον ἀναλαμβάνεται. Διαμένει δὲ ἀσύγχυτος τῶν τε τῆς σαρκὸς καὶ τῶν τῆς θεότητος ἴδιωμάτων ἡ θεωρία, ἔως ἂν ἐφ' ἔαυτῶν θεωρεῖται τούτων ἐκάτερον· οὗτον τι λέγων· Ὁ Λόγος πρὸ τῶν αἰώνων ἦν, ἡ σὰρξ δὲ ἐπὶ τῶν ἐσχάτων ἐγένετο χρόνων. . . . Ποία μορφὴ ἐπὶ τοῦ πάθους διαπίζεται, καὶ ποία ἐξ ἀἰδίου δοξάζεται; Φανερὰ γὰρ ταῦτα κἄν μή τις ἐφερμηνεύσῃ τῷ λόγῳ, ὅτι αἱ μὲν πληγαὶ τοῦ δούλου, ἐνῷ δὲ δεσπότης, αἱ 392 δὲ τιμαὶ τοῦ δεσπότου περὶ δόν δοῦλος· ὡς διὰ τὴν συνάφειάν τε καὶ συμφυΐαν κοινὰ γίνεσθαι ἐκατέρας τὰ ἀμφότερα, τοῦ δεσπότου τοὺς δουλικοὺς μώλωπας εἰς ἔαυτὸν ἀναλαμβάνοντος, καὶ τοῦ δούλου τῇ δεσποτικῇ δοξαζομένου τιμῇ· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῦ Κυρίου τῆς δόξης δ σταυρὸς λέγεται.

65 7. Ἡ θεόπνευστος γραφή, καθὼς δ θεῖος ἀπόστολος αὐτὴν 1045
67 ὄνομάζει, τοῦ Ἅγιου Πνεύματός ἐστι γραφή. Τὸ δὲ βούλημα ταύτης, ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν ὥφελεια. «Πᾶσα» γάρ, φησί, «γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὥφελιμος» [2 Tim 3, 16].

94 8. Ἐν γνώρισμα τῆς ἀληθινῆς θεότητος δ τῆς ἀγίας γραφῆς 1046
ὑποδείκνυσι λόγος, δ διὰ τῆς ἄνωθεν φωνῆς ἐδιδάχθη δ Μωσῆς, ἀκούσας τοῦ εἰπόντος ὅτι «Ἐγώ εἰμι δ ὁν» [Ex 3, 14]. Οὐκοῦν τοῦτο μόνον θεῖον εἶναι ὡς ἀληθῶς πιστεύειν οἰόμεθα δεῖν, δ κατὰ τὸ ἀἰδίον τε καὶ ἀόριστον ἐν τῷ εἶναι καταλαμβάνεται.

iam in suis terminis et proprietatibus manet, sed assumitur ad id quod validius et superius est. Adhuc tamen separatis considerari possunt proprietates carnis et divinitatis, si in se ipso utrumque spectatur, ut si dicitur: Verbum ante saecula erat, caro autem in extremis temporibus facta est. . . . Quae facies in passione colaphis caeditur, et quae ab aeterno glorificatur? Hoc clarum est, etiamsi quis sermone non explicet, quod plagae sunt servi, in quo est dominus, honores autem domini, circa quem est servus; ita ut 392 propter coniunctionem et unionem naturalem ambo fiant utriusque communia, domino serviles vibices in se ipsum assumente, et servo per domini honorem glorificato. Propterea enim crux quoque dicitur Domini gloriae.

65 7. Divinitus inspirata scriptura, sicut ipsam divinus apostolus 1045
67 nominat, Sancti Spiritus est scriptura; huius autem voluntas, hominum est utilitas. *Omnis enim, inquit, scriptura divinitus inspirata et utilis.*

94 8. Unum indicium verae divinitatis ostendit sermo sanctae scripturae, quod per supernam vocem didicit Moyses, audiens dicente: *Ego sum qui sum.* Igitur illud solum divinum esse vere credendum arbitramur, cuius existentia aeterna et infinita apprehenditur;

1045. MG 45, 741; O 1, 345.

1046. MG 45, 768; O 1, 362.

καὶ πᾶν τὸ περὶ αὐτὸν θεωρούμενον ἀεὶ μσαύτως ἔχει, οὔτε 101 προστινόμενον οὔτε ἀπογινόμενον.

1047 12. Εἰρηται παρ' ἡμῶν, οἰκειοῦμαι γὰρ τοῦ διδασκάλου 110 τὸν λόγον, διτης θείας φύσεως ἀμυδρὰν μὲν καὶ βραχυτάτην ἔχομεν διὰ τῶν λογισμῶν τὴν ἀντίληψιν· ἀποχρώσαν 111 δ' ὅμως τῇ βραχύτητι τῆς δυνάμεως ἡμῶν διὰ τῶν δνομάτων τῶν περὶ αὐτὴν εὔσεβῶς λεγομένων τὴν γνῶσιν ἐρανιζόμεθα. Τούτων δέ φαμεν τῶν δνομάτων οὐ μονοειδή πάντων 116 εἶναι τὴν σημασίαν, ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ, τὰ δὲ τῶν ἀποπεφυκότων ἔχει τὴν ἔμφασιν· οἷον, δίκαιον αὐτὸν καὶ ἀφθαρτον λέγομεν, τῷ μὲν δικαίῳ τὸ προσεῖναι δικαιοσύνην, τῷ δὲ ἀφθάρτῳ μὴ προσεῖναι φθορὰν ἐνδεικνύμενοι.

1048 12. Ἡ δὲ ἀνθρωπίνη διάνοια πολυπραγμονοῦσα καὶ διερευ- 110 νωμένη δι' ὧν ἂν ἡ δυνατὸν λογισμῶν, ἐπορέγεται καὶ θιγγάνει τῆς ἀπροσπελάστου καὶ ὑψηλῆς φύσεως· οὔτε τοσοῦτον δξω- 109 ποῦσα, ὡς ἐναργῶς ἴδειν τὸ δόρατον, οὔτε καθάπαξ ἀπεσχοι- νισμένη τῆς προσεγγίσεως ὡς μηδεμίαν δύνασθαι τοῦ ζητου- 113 μένου λαβεῖν εἰκασίαν. . . Οὐ μὴν αὐτὴν ἐκείνην ἦτις ἐστὶ 115 περὶ ἣν ταῦτα λογίζεται, κατιδεῖν ἡδυνήθη, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν προσόντων τε καὶ μὴ προσόντων γνώσεως εἶδεν, δι μόνον δφθῆναι δυνατόν ἐστιν. . . Ἐκ δὲ τῆς ἀρνήσεως τῶν μὴ προσόντων καὶ ἐκ τῆς δμολογίας τῶν εὔσεβῶς περὶ αὐτοῦ νοοῦμένων, δι τι ἐστί, καταλαμβάνεται.

et quidquid in ipso conspicitur, semper eodem modo se habet, 101 neque accedens neque deficiens.

1047 12. Dictum est a nobis, meum enim facio magistri sermo- 110 nem, divinae naturae confusam et perexiguam perceptionem nos habere per ratiocinia; per nomina tamen quae de illa pie di- 111 cuntur, sufficientem exiguitati facultatis nostrae scientiam colligi- 116 mus. Omnium autem eorum nominum non uniformem esse 115 significationem praedicamus, sed alia indicant quae Deo insunt, alia quae absunt; sic, quando iustum et incorruptibilem illum dicimus, iusto inesse iustitiam ostendimus, incorruptibili non in- 117 esse corruptionem.

1048 12. Humanus intellectus, sollicite investigans, quibus potest 110 ratiociniis, expetit et attingit inaccessiblem et excelsam naturam; nec tam acute cernens ut clare videat invisibile, nec omnino re- 109 motus ab appropinquatione ut nullam possit quaesiti capere simili- tuden. . . Non tamen potuit videre qualis sit ea de qua haec 113 ratiocinatur, sed ex scientia eorum quae insunt et eorum quae 115 non insunt, vedit quod solum videri possibile est. . . Ex negatione eorum quae non insunt, et ex affirmatione eorum quae de eo [Deo] pie intelleguntur, quid sit, apprehenditur.

1047. MG 45, 953; O 1, 484.

1048. MG 45, 956; O 1, 485.

109 12. "Ο τί ποτε ἦν [δό Θεός] κατ' ούσιαν διὰ τῶν εἰρημένων 1049
 110 οὐ διδασκόμεθα. Φεύγοντες δὲ παντὶ τρόπῳ τῶν ἀτόπων
 116 τινῶν νοημάτων ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ δόξαις συνενεχθῆναι, πολ-
 λαῖς καὶ ποικίλαις ἐπωνυμίαις κατ' αὐτοῦ κεχρήμεθα, κατὰ τὴν
 τῶν ἐπινοιῶν διαφορὰν τὰς προσηγορίας ἀρμόζοντες.

87 12. 'Επειδή, καθώς φησιν δὲ ἀπόστολος, «ἡ ἀῖδιος αὐτοῦ 1050
 114 δύναμις καὶ θειότης· ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως νοούμενη
 καθορᾶται» [Rom 1, 20], διὰ τοῦτο πάσα ἡ κτίσις, καὶ πρό γε
 πάντων, καθώς φησιν δὲ λόγος, ἡ ἐν τοῖς οὐρανοῖς διακόσμησις,
 διὰ τῆς ἔμφανομένης τοῖς γεγονόσι τέχνης, τὴν τοῦ πεποιη-
 κότος σοφίαν ἐνδείκνυται.

233 12. "Ωστε τὸ μὲν καθ' ὑπόστασιν ὃν πρᾶγμα τῆς τοῦ 1051
 πεποιηκότος δυνάμεως ἔργον εἶναι, τὰς δὲ γνωριστικὰς τῶν
 ὄντων φωνάς, δι' ὧν τὰ καθ' ἔκαστον πρὸς ἀκριβῆ τε καὶ
 ἀσύγχυτον διδασκαλίαν ἐπισημειοῦται δὲ λόγος, ταῦτα τῆς λο-
 γικῆς δυνάμεως ἔργα τε καὶ εὑρήματα· αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν
 λογικὴν δύναμιν τε καὶ φύσιν, ἔργον Θεοῦ.

Adversus Apollinarium, Antirrheticus.

380 17. 'Ο μονογενὴς Θεὸς αὐτὸς ἀνίστησι τὸν ἀνακραθέντα 1052
 378 ἄνθρωπον αὐτῷ, καὶ χωρίσας τοῦ σώματος τὴν ψυχήν, καὶ
 ἐνώσας πάλιν ἀμφότερα, καὶ οὕτως ἡ κοινὴ γίνεται σωτηρίᾳ
 413 τῆς φύσεως· ὅθεν καὶ ἀρχηγὸς Ζωῆς δονομάζεται· ἐν γὰρ τῷ
 ὑπὲρ ήμῶν ἀποθανόντι καὶ ἐτερθέντι, τὸν κόσμον ἔαυτῷ κατήλ-
 379 λαξεν δὲ μονογενὴς Θεός, οὗτον τινας δορυαλάτους, ἡμᾶς διὰ

109 12. Quid [Deus] sit secundum substantiam, per dicta non edo- 1049
 110 cemur. Caventes omni modo ne falsos quosdam conceptus in
 116 opinionibus de Deo conferamus, multis et variis cognominibus
 quoad ipsum usi sumus, appellations secundum cogitationum
 differentiam accommodantes.

87 12. Quoniam, ut ait apostolus, *sempiterna eius virtus et divinitas* 1050
 114 *a creatura mundi intellecta conspicitur*, propterea omnis creatura,
 sed ante omnia, ut ait sermo, ornatus qui est in caelis, per artem
 in factis ostensam, conditoris sapientiam demonstrat.

233 12. Quare res quidem quae substata virtutis conditoris opus est, 1051
 voces autem quae res notificant, per quas sermo singulas res ad
 exactam et inconfusam doctrinam designat, logicae virtutis opera
 et inventa sunt; ipsa vero logica virtus et natura, opus Dei.

380 17. Unigenitus Deus ipse suscitavit hominem sibi unitum, et 1052
 378 separans a corpore animam et illa inter se rursus coniungens; et
 sic communis peragitur naturae nostrae salus; unde et princeps
 413 vitae nominatur; nam in illo, qui pro nobis mortuus est et resurrexit,
 379 mundum sibi ipsi reconciliavit unigenitus Deus, nos omnes, qui
 communem cum illo habemus carnem et sanguinem, tamquam

1049. MG 45, 957; O 1, 487.
 1051. MG 45, 993; O 1, 510.

1050. MG 45, 985; O 1, 504.
 1052. MG 45, 1156.

τοῦ συγγενοῦς ἡμῶν αἵματος, πάντας τοὺς κεκοινωνηκότας αὐτῷ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος ἐξωνησάμενος.

1053 29. «Ο Πατήρ ἔρει τοὺς νεκροὺς καὶ Ζωοποιεῖ, καὶ ὁ ¹⁵⁹ Υἱὸς οὓς θέλει Ζωοποιεῖ» [Ιο 5, 21], οὐχ ὡς τινων ἀποβαλλομένων τοῦ Ζωοποιοῦ θελήματος, ἐκ τούτου νοοῦμεν· ἀλλ’ ἐπειδὴ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ ἡκούσαμεν καὶ πιστεύομεν, δηλονότι καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρός, ὡς ἐν τῶν πάντων, ἐν τῷ Υἱῷ καθορώμεν. Εἰ οὖν ἐν τῷ Υἱῷ τὸ ¹²⁵ πατρικόν ἔστι θέλημα, δὲ Πατήρ, καθώς φησιν ὁ ἀπόστολος, ¹⁴⁰ «πάντας θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» [1 Tim 2, 4], δηλαδὴ δὲ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς κεκτημένος, καὶ ὅλον ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, δλον ἔχει πάντως ἐν ἑαυτῷ μετὰ τῶν ἀλλων τῶν τοῦ Πατρὸς ἀγαθῶν καὶ τὸ σωτῆριον θέλημα. Εἰ οὖν οὐκ ἀπολείπεται τοῦ τελείου θελήματος, πάντως δῆλον δτι οὓς ὁ Πατήρ θέλει Ζωοποιηθῆναι, καὶ αὐτὸς Ζωοποιεῖ, οὐκ ἐλαττούμενος ἐν τῷ φιλανθρώπῳ θελήματι, καθώς φησιν δ Ἀπολινάριος, δτι τινάς ήθέλησεν, οὐ πάντας, Ζωοποιηθῆναι. Οὐ γάρ παρὰ τὴν τοῦ κυριακοῦ θελήματος αἵτιαν οἱ μὲν σώζονται, οἱ δὲ ἀπόλλυνται· ἡ οὕτω γ’ ἀν εἰς ἐκεῖνο ἐπανίοι ἡ τῶν ἀπολλυμένων αἵτια· ἀλλὰ παρὰ τὴν προαίρεσιν τῶν δεχομένων τὸν λόγον, συμβαίνει τὸ σύζεσθαι τινας ἡ ἀπόλλυσθαι.

1054 42. Καθάπερ ἐπὶ τοῦ πελάγους γίνεται, εἰ γάρ τις σταγόνα ³⁸² δξους ἐπιβάλῃ θαλάττη, καὶ ἡ σταγὴν θάλασσα γίνεται, συμμεταποιηθεῖσα τῇ θαλασσίᾳ ποιότητι, οὕτως ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς

captivos quosdam redimens per suum sanguinem, qui eiusdem naturae est ac noster.

1053 29. *Pater suscitat mortuos et vivificat, et Filius quos vult vivificat;* haec non ita accipimus, ac si qui a vivificante voluntate reiciantur; sed quia omnia quae Patris sunt Filii esse audivimus et credimus, profecto et voluntatem Patris, quae est unum ex his omnibus, in Filio conspicimus. Si igitur in Filio paterna est ¹²⁵ voluntas, Pater autem, sicut ait apostolus, *omnes vult salvos fieri* ¹⁴⁰ et ad agnitionem veritatis venire, profecto qui omnia quae Patris sunt possidet et totum habet in se Patrem, totam habet omnino in se cum ceteris Patris bonis et salvificam voluntatem. Si igitur non caret perfecta voluntate, profecto patet quod eos, quos Pater vult vivificari, et ipse vivificat; non inferior benefica in homines voluntate, sicut ait Apollinaris, quia aliquos voluit, non omnes, salvos fieri. Non enim dominica voluntas causa est cur alii salventur, alii pereant, secus ad eam referenda esset causa horum perditionis, sed ex electione accipientium verbum contingit salvari aliquos aut perire.

1054 42. Sicut in pelago accedit, si quis aceti guttam in illud inicit ³⁸² et gutta transmutata in marinam qualitatem fit mare, sic verus

1053. MG 45, 1188.

1054. MG 45, 1221.

καὶ μονογενὴς Θεός, . . . διὰ σαρκὸς φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις ἔστι. Τῆς δὲ σαρκὸς τῇ ἴδιᾳ φύσει σαρκὸς οὐσίης, μεταποιηθείσης δὲ πρὸς τὸ τῆς ἀφθαρσίας πέλαγος, καθὼς φησιν δὲ ἀπόστολος, ὅτι «κατεπόθῃ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς» [2 Cor 5, 4], συμμετεβλήθη καὶ πάντα τὰ κατὰ τὴν σάρκα τότε φαινόμενα πρὸς τὴν θείαν τε καὶ ἀκήρατον φύσιν.

383 55. Ἡ θεότης καὶ οὐ τέθνηκε καὶ ἐγήγερται· οὐ τέθνηκε 1055

387 γάρ ὅτι τὸ μὴ συντεθὲν οὐ διαλύεται, ἐγήγερται δὲ ὅτι ἐν τῷ λυθέντι οὖσα, ἔαυτῇ συνεπαρθῆναι τὸν κατὰ τὸν νόμον τῆς 380 ἀνθρωπίνης πεσόντα φύσεως παρεσκεύασεν, ὡς ἂν ἐκατέρῳ μέρει τὸ οἰκεῖον προφερομένῳ παροῦσα, τὴν τῶν σώματων φύσιν διὰ τοῦ σώματος, τὴν δὲ τῶν ψυχῶν διὰ τῆς ψυχῆς ἔξιάσαιτο· πάλιν δὲ δι' ἔαυτῆς τὸ διακεκριμένον ἐνώσασα, ἐν τῷ ἐπαιρομένῳ ἀνίσταται.

De anima et resurrectione.

219 Ψυχή ἔστιν οὐσία γεννητή, οὐσία ζῶσα, νοερά, σώματι 1056 ὀργανικῷ καὶ αἰσθητικῷ δύναμιν ζωτικήν καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντιληπτικήν δι' ἔαυτῆς ἐνιοῦσα, ἔως ἂν ἡ δεκτικὴ τούτων συνέστηκε φύσις.

266 Ἡ γὰρ ἐλπὶς μέχρι ἐκείνου κινεῖται, ἔως ἂν μὴ παρεί τῶν 1057
268 ἐλπιζομένων ἀπόλαυσις, καὶ ἡ πίστις ὥσαιτας ἔρεισμα τῆς τῶν
263 ἐλπιζομένων ἀδηλίας γίνεται. Οὕτω γὰρ αὐτὴν καὶ [δό Παῦλος]

Filius et unigenitus Deus, . . . qui per carnei hominibus manifestatus est. Caro autem, quae quidem sua propria natura caro est, transmutata est in incorruptibilitatis pelagus secundum illud apostoli: *Absorptum est a vita quod mortale est*, atque quaecumque tunc secundum carnem apparuerunt, commutata sunt in divinam et incontaminatam naturam.

383 55. Divinitas et non mortua est et resurrexit; non mortua est, 1055
387 quia incompositum non dissolvitur, resurrexit vero, quia in eo quod erat dissolutum existens, effecit, ut id, quod secundum leges humanae naturae ceciderat, una secum suscitaretur, in hunc finem 380 ut, in utraque parte naturae suae proprietates exhibente manens, naturam corporum per corpus et naturam animarum per animam sanaret; atque rursus divinitas per se ipsam quod disiunctum erat uniens, in eo qui exaltatur resurget.

219 Anima est essentia generata, essentia vivens, intellectualis, corporeis sensuum instrumentum vivendi, atque ea, quae cadunt sub sensu, percipiendi facultatem per sese suggestens, quamdiu capax earum rerum natura constare videatur.

266 Nam spes interim movetur, dum non licet potiri iis rebus, quae 1057
268 sperantur, et itidem fides sustentaculum ac firmamentum est inévitabliae earum rerum quae sperantur. Nam et ita eam definivit [Paulus],

ώρισατο λέγων· «Ἐστί δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις» [Hebr 11, 1]. Ἐπειδὰν δὲ ἔλθῃ τὸ ἐλπιζόμενον, τῶν ἄλλων ²⁴³ εὐτηρεμόντων¹ πάντων, ἡ κατὰ τὴν ἀγάπην ἐνέργεια μένει, τὸ διαδεχόμενον αὐτὴν οὐχ εύρισκουσαν.

1058 Τὸ δὲ ζητούμενον ἦν εἰ προϋφεστήκασιν αἱ ψυχαὶ τῶν σω- ²²³ μάτων, πότε ἢ πῶς τίνονται. . . . Εἰ τὰρ δοθείη τὸ πρὸ τοῦ σώματος ἐν ἴδιαζούσῃ τινὶ καταστάσει τὴν ψυχὴν βιοτεύειν, ἀνάγκη πᾶσα τὰς ἀτόπους ἐκείνας δογματοποιίας ἵσχυν ἔχειν νομίζειν τῶν διὰ κακίας τὰς ψυχὰς εἰσοικιζόντων τοῖς σώμασιν. . . . Λείπεται οὖν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ψυχῆς τε καὶ σώματος ἀρχὴν τῆς συστάσεως οἰεσθαι.

De infantibus qui praemature abripiuntur.

1059 Τὸν γὰρ ἐγνωκότα ἐπίσης τῷ παρεληλυθότι τὸ μέλλον, ἐπι- ¹¹⁸ κωλύειν είκος τὴν ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς ζωῆς τοῦ νηπίου πρόοδον, ¹²³ ὡς ἀν̄ μὴ τῇ προγνωστικῇ δυνάμει τὸ κατανοηθὲν κακὸν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος οὕτως βιώσεσθαι τελειωθείη, καὶ γένηται τῷ τῇ τοιαύτῃ προαιρέσει συζήσεσθαι μέλλοντι ὑλὴ κακίας δ βίος. . . . Ὁ δὴ καὶ περὶ τοῦ θανάτου τῶν ἀρτιτόκων ὑπενοήσαμεν, ὅτι δ λόγῳ τὰ πάντα ποιῶν ὑπὸ φιλανθρωπίας ἀφαιρεῖται τῆς κακίας τὴν ὑλην, μὴ διδοὺς καιρὸν τῇ προαιρέσει τῇ διὰ τῆς προγνωστικῆς δυνάμεως γνωρισθείσῃ διὰ τῶν ἔργων ἐν κακίᾳ ἔξοχῇ δειχθῆναι οὕτω ἐστίν, δταν πρὸς τὸ κακὸν τὴν δρμὴν ἔχοι.

cum diceret: *Est autem fides rerum quae sperantur substantia.*
Cum autem venerit id quod speratur, aliis omnibus quiescentibus, ²⁴³ caritatis efficientia manet, quippe cum non inveniat quod in locum eius succedat.

1058 Quaestio erat, an praeeexistenterint animae corporibus, quando et ²²³ quomodo fiant. . . . Si enim detur animam ante corpus in propria quadam condicione vivere, prorsus necesse est existimemus valere absurdas illas sententias eorum, qui propter peccatum animas inhabitare faciunt corporibus. . . . Restat igitur unum et idem animae et corporis initium subsistentiae putare.

1059 Consentaneum est eum, qui futurum aequē ac praeteritum co- ¹¹⁸ gnoscit, progressum infantis ad adultam aetatem prohibere, ne ¹²³ malum perficeretur, quod in eo, si ita victurus fuisset, vi praescia cognitum est, atque ei qui tali voluntate libera victurus fuisset, nequitiae materia vita fiat. . . . Hoc de morte infantium opinamur, quod, qui ratione omnia facit, ex benignitate sua materiam subtrahit improbitatis, non concedens tempus liberae electioni per vim praesciam cognitae, ut per opera in nequitiae fastigio sese exsereret, cum ad malum impetum habeat.

¹ Lege ἀτρεμούντων vel ἡρεμούντων.
1058. MG 46, 125. 1059. MG 46, 184.

Adversus eos qui castigationes aegre ferunt.

594 Ἐπιμελεῖς είσι καὶ μὴ παιζόμενοι οἱ τῆς βασιλείας θυρωροί· 1060 δρῶσι τὴν ψυχὴν τὰ τοῦ ἀφορισμοῦ φέρουσαν σύμβολα. . . . Ἡ δὲ ἀθλία τότε πολλὰ τῆς ἀβουλίας ἔστηκεν καταμεμφομένη, οἵμώζουσα δὲ καὶ δύσυρομένη, καὶ στένουσα, καὶ σκυθρωπῷ τινι τόπῳ, οἷον γωνίᾳ, προσερριμένη διατελέσει, τὸν ἄληκτον δύσυρμὸν καὶ ἀπαραμύθητον εἰς αἰώνας ἐκτίνουσα.

Orationes.

587 *Or. de mortuis.* Εἰ μὲν [δ ἄνθρωπος] διακρίνοιτο τοῦ ἀλόγου 1061 τὸ ἴδιον, καὶ πρὸς ἔστιν τὸν ἀστειοτέρας ζωῆς, καθάρσιον τῆς ἐμμιχθείσης κακίας τὸν παρόντα βίον ποιήσεται, κρατῶν διὰ τοῦ λόγου τῆς ἀλογίας. Εἰ δὲ πρὸς τὴν ἀλογὸν τῶν παθημάτων διοπὴν ἐπικλιθείη, τῷ τῶν ἀλόγων δέρματι συνεργῷ χρησάμενος πρὸς τὰ πάθη, ἄλλως μετὰ ταῦτα βουλεύσεται πρὸς τὸ κρείττον, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἔξοδον γνοὺς τῆς ἀρετῆς τὸ πρὸς τὴν κακίαν διάφορον, ἐν τῷ μὴ δύνασθαι μετασχεῖν τῆς θειότητος, μὴ τοῦ καθαρσίου πυρὸς τὸν ἐμμιχθέντα τῇ ψυχῇ ὑπὸν ἀποκαθήραντος.

493 *Or. in diem luminum sive in baptismum Christi* (a. 383). 1062
 489 Ὁ ἄρτος πάλιν ἄρτος ἐστὶ τέως κοινός· ἀλλ' ὅταν αὐτὸν τὸ μυστήριον Ἱερουργήσῃ, σῶμα Χριστοῦ λέγεται τε καὶ γίνεται.
 477 Οὕτως τὸ μυστικὸν ἔλαιον, οὕτως δὲ οἶνος· ὀλίγου τινὸς ἄξια ὄντα πρὸ τῆς εὐλογίας, μετὰ τὸν ἀγιασμὸν τὸν τοῦ Πνεύματος,

594 Diligentes sunt neque ludunt illius regni [caelestis] ianitores; 1060 vident animam separationis notas ferentem. . . . Misera vero tum suae se temeritatis vehementer accusans, lugensque ac plorans et gemens, in locum quemdam tristem, tamquam angulum, abiecta permanebit, luctu numquā finituro ac insolabili in aeternum poenas luens.

587 *Or. de mortuis.* Si [homo] distinxerit ab irrationali quod sui 1061 proprium est et sibi invigilaverit per urbaniorem vitam, praesenti hac vita peccatum admixtum expiabit, superans per rationem irrationale. Si vero ad irrationalem passionum impetum declinaverit, pelle irrationalium cooperanti utens ad passiones, aliter post ea decernet ut ad bonum perveniat, post exitum e corpore, cognoscens virtutis discrimen a peccato; non enim poterit participare divinitatem, nisi ignis purgatorius maculam animo immixtam purgaverit.

493 *Or. in diem luminum sive in baptismum Christi.* Panis rursus 1062
 489 panis est initio communis; sed ubi eum mysterium sacrificaverit,
 477 dicitur et fit corpus Christi. Sic mysticum oleum, sic vinum, cum sint res exigui pretii ante benedictionem, post sanctificationem

έκάτερον αύτῶν ἐνεργεῖ διαφόρως. Ἡ αὐτὴ δὲ τοῦ λόγου ⁴³⁸
δύναμις καὶ τὸν Ἱερέα ποιεῖ σεμνὸν καὶ τίμιον, τῇ καινότητὶ ⁵⁵³
τῆς εὐλογίας τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς κοινότητος χωριζόμενον.

Χθὲς γὰρ καὶ πρώην εἰς ὑπάρχων τῶν πολλῶν καὶ τοῦ δήμου, ⁵⁶⁷
ἀθρόον ἀποδείκνυται καθηγεμών, πρόεδρος, διδάσκαλος εὔσε-
βείας, μυστηρίων λανθανόντων μυσταγωγός.

- 1063 *In Christi resurrectionem*, or. 1. Ὁ γὰρ πάντα κατὰ τὴν ⁴⁰³
δεσποτικὴν αὐθεντίαν οἰκονομῶν οὐκ ἀναμένει τὴν ἐκ τῆς προ-
δοσίας ἀνάγκην, καὶ τὴν ληστρικὴν ἔφοδον τῶν Ἰουδαίων, καὶ
τὴν τοῦ Πιλάτου παράνομον κρίσιν, ὥστε τὴν ἐκείνων κακίαν
ἀρχηγὸν καὶ αἴτιαν τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας γε-
νέσθαι· ἀλλὰ προλαμβάνει τῇ οἰκονομίᾳ τὴν ἔφοδον, κατὰ τὸν ⁴¹⁸
ἄρρητον τῆς Ἱερουργίας τρόπον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀόρατον,
καὶ ἔαυτὸν προσήνεγκε προσφορὰν καὶ θυσίαν ὑπὲρ ήμῶν, δ
ἱερεὺς ἄμα, καὶ «δ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, δ αἵρων τὴν ἀμαρτίαν
τοῦ κόσμου» [Ιο 1, 29]. Πότε τοῦτο; “Οτε βρωτὸν ἔαυτοῦ τὸ ⁵¹²
σῶμα [καὶ ¹ πότιμον τὸ αἷμα τοῖς συνοῦσιν ἐποίησεν· παντὶ γὰρ ⁴⁸³
τοῦτο δῆλόν ἔστιν, δτὶ οὐκ ἂν βρωθείη παρὰ ἀνθρώπου πρό-
βατον, εἰ μὴ τῆς βρώσεως ἡ σφαγὴ καθηγήσαιτο. Ὁ τοίνυν
δοὺς τὸ σῶμα τοῖς μαθηταῖς ἔαυτοῦ] εἰς βρῶσιν σαφῶς ἐν-
δείκνυται τῷ ἥδη γεγενῆσθαι ἐντελῇ τοῦ ἀμνοῦ τὴν θυσίαν
[al. τῷ εἴδει τοῦ ἀμνοῦ τὴν θυσίαν ἐντελῇ γεγενῆσθαι]. . . .
“Ηδη κατὰ τὸ θελητὸν τῇ ἔξουσίᾳ τοῦ τὸ μυστήριον οἰκον-
μοῦντος ἀρρήτως τε καὶ ἀοράτως τὸ σῶμα ἐτέθυτο.

quae a Spiritu procedit utrumque eorum excellenter operatur.
Eadem verbi vis etiam sacerdotem augustum et honorandum facit, ⁴³⁸
novitate benedictionis a communitate vulgi segregatum. Cum enim ⁵⁵³
heri et antea unus e multitudine ac plebe esset, repente redditur ⁵⁵⁴
praeceptor, praeses, doctor pietatis, mysteriorum latentium praesul.

- 1063 *In Christi resurrectionem*, or. 1. Qui enim potestate sua cuncta ⁴⁰³
disponit, non necessitatem sibi ex proditione impendentem, non
Iudeorum quasi praedonum impetum, non iniquam Pilati senti-
entiam exspectat, ut eorum malitia sit communis hominum salutis
principium et causa; sed consilio suo antevertit, et arcano sacri- ⁴¹⁸
ficii genere, quod ab hominibus cerni non poterat, se ipsum pro
nobis hostiam offert, et victimam immolat, sacerdos simul existens
et *agnus Dei, ille qui mundi peccatum tollit*. Quando id pree- ⁵¹²
stitit? Cum corpus suum edendum [et sanguinem bibendum di- ⁴⁸³
scipulis congregatis praebuit. Cuivis enim hoc perspicuum est, ab
hominibus comedi ovem non posse, nisi, antequam comedatur,
mactatio praecedat. Qui ergo corpus discipulis suis tradit] in
cibum, aperte declarat figura agni sacrificium iam esse perfectum. . . .
Iam arcana et invisibili ratione corpus erat immolatum, ut ipsius
mysterium peragentis potestati placuerat.

¹ Haec intra cancellos posita desunt in MG et etiam in editione
benedictina antiqua, sed inveniuntur in alq. mss. (cf. not. in MG 46, 1207)

598 Or. 3. Ως οὖν τὸ σπέρμα ὑπάρχον ἄμορφον ἐν ἀρχαῖς, 1064 εἰς σχῆμα τυποῦται, καὶ εἰς ὅγκους ἀδρύνεται, τῇ ἀπορρήτῳ τοῦ Θεοῦ κατασκευαζόμενον τέχνῃ· οὕτως οὐδὲν ἀπεικός, ἀλλὰ καὶ πάνυ ἀκόλουθον, τὴν ἐν τοῖς τάφοις ὑλὴν, τὴν ποτε οὖσαν ἐν εἴδει, αὐθις εἰς τὴν παλαιὰν ἀνακαινισθῆναι διάπλασιν, καὶ πάλιν γενέσθαι τὸν χοῦν ἄνθρωπον, ὥσπερ δὴ καὶ τὸ πρῶτον ἐκεῖθεν ἔσχε τὴν γένεσιν.

598 Or. 3. Εἰ τοίνυν ἐν κατορθώμασι [τὸ σῶμα] συμμοιχθεῖ τῇ 1065 ψυχῇ, καὶ ἐν ἀμαρτήμασιν οὐκ ἀπολιμπάνεται, πόθεν δρμῶμενος μόνιν τὴν ἀσώματον ἐπὶ τὸ δικαστήριον ἄγεις; Ἄλλ' οὐκ ἔστιν οὔτε δίκαιος οὔτε σωφρονούντων δὲ λόγος. Εἰ μόνη καὶ γυμνὴ διήμαρτε, μόνην καὶ κολάσει· εἰ δὲ φανερὸν ἔχει τὸν συνεργόν, 593 οὐκ ἀφήσει τοῦτον δὲ κριτῆς δίκαιος ᾧν. Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦτο τῆς τραφῆς ἀκούων λεγούσης διτὶ τοῖς κατεγνωσμένοις ἐπιτεθήσονται δίκαιαι τιμωρίαι, πῦρ καὶ σκότος καὶ σκώληξ. Αἱ πάντα τῶν συνθέτων καὶ ὑλικῶν σωμάτων κολάσεις εἰσίν. . . . Καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἀκολούθοις λογισμοῖς πανταχόθεν συνελαυνόμεθα πρὸς συγκατάθεσιν τῆς ἐγέρσεως τῶν νεκρῶν, ἦν τοῖς καθήκουσι χρόνοις ἐκτελέσει δὲ Θεός, ἔργοις βεβαιῶν τὰς ἴδιας ἐπαγγελίας.

DIDYMUS ALEXANDRINUS, ca 313—398.

De Spiritu Sancto, ante 381.

97 35. Deus simplex et incompositae spiritualisque naturae 1066
98 neque aures neque organa, quibus vox emittitur, habet; sed solitaria incomprehensibilisque substantia nullis membris parti-

598 Or. 3. Igitur sicut semen, existens initio informe, figuratur in 1064 speciem et in corpora crescit, ineffabili Dei arte praeparatum; sic minime absonum est, sed prorsus consentaneum, materiam, quae in sepulcris est, quae olim formam habuit, rursus in pristinam renovari constitutionem, et iterum fieri pulverem hominem, quem-adhodum primo inde habuit generationem.

598 Or. 3. Si in praeclaris factis [corpus] compatitur animae, et in 1065 peccatis non abest, unde proficiscens solam incorpoream in iudicium adducis? At nec iustus est nec sapientum sermo. Si sola et nuda peccavit, solam puniet; si vero manifestum habet coope-
593 rantem, non hunc iustus iudex dimittet. Etiam scripturam audio dicentem quod condemnatis apponentur iusta supplicia, ignis et tenebrae et vermis. Quae omnia compositorum et materialium corporum poenae sunt. . . . Propterea consentaneis rationibus ex omni parte compellimur ad comprobandum resurrectionem mortuorum, quam convenientibus temporibus perficiet Deus, operibus firmans suas promissiones.

busque componitur. Quae quidem de Filio et de Spiritu Sancto similiter accipienda.

1067 37. *De meo accipiet* [Io 16, 15]. Quomodo igitur supra de 171 naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum Sanctum a Filio accipere id quod suae fuerat naturae cognoscendum est, et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam. Siquidem et Filius eadem a Patre 178 accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quae ei dantur a Patre, neque alia substantia est Spiritus Sancti praeter id, quod datur ei a Filio. Propterea autem ista dicuntur, ut eamdem in Trinitate credamus esse naturam Spiritus Sancti, quae est Patris et Filii.

De Trinitate, post 381.

1068 I. 1, c. 15. "Ωσπερ γὰρ ἀδύνατόν ἐστιν μὴ τὸν Πατέρα 148 ἀνάρχως τε καὶ ἀληθῶς εἶναι Πατέρα (οὐ γὰρ χρόνῳ, οὐδὲ ἐπίθετον ἔσχεν τὸ ὄνομα τοῦτο), οὕτως ἀδύνατόν ἐστιν μὴ τὸν Γίδον Λόγον καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἀνάρχως τε καὶ φύσει εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ἀμα γὰρ Πατήρ (συγχωρηθῇ δὲ τὸ οὕτως εἰπεῖν), ἀδιαστάτως δὲ μὲν ἐγεννήθη, τὸ δὲ ἐξεπορεύθη. Καὶ τοῦ εἶναι οὖν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῦ 174 ἔχειν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐκπορευόμενον παρ' αὐτοῦ, οὐ παρήρηται· καὶ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, οὔτε χρόνῳ, οὔτε οὐσίᾳ, διαφέρει τοῦ Γίδου καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ.

1069 2, 4. Πῶς τοῦ πνεύματος πνεῦμα τὸ "Ἄγιον Πνεῦμα" ἐστιν; 150 "Οτι δὲ τοῦτο γέγραπται, δέδεικται· τὸ δὲ πῶς, νοῦ καὶ λόγου τοῦ καθ' ἡμᾶς, ἔτι δὲ καὶ ἀγγέλων γνώσεως, ἐπέκεινα τυγχάνει. 166 'Ως γὰρ πνεύματος ὑπάρχοντος αὐτοῦ, ἐγεννήθη ἐξ αὐτοῦ δ Θεὸς Λόγος, οὕτως ἐξ αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἐξεφάνη τὸ "Ἄγιον

1068 1, 15. Sicut impossibile est Patrem non esse ab aeterno et 148 vere Patrem (non enim in tempore, nec superadditum habuit hoc nomen), ita impossibile est Filium Verbum et Spiritum ipsius non esse ab aeterno et natura ex hypostasi eius: simul enim ac Pater fuit (concedatur ita loqui), continue alter genitus est, alter processit. Et esse Patrem Unigeniti, et habere Spiritum ipsius pro-174 cedentem ab ipso, non ablatum est; et ex eo quod est Pater, nec tempore nec substantia differt a Filio et Spiritu ipsius.

1069 2, 4. Quomodo potest Spiritus Sanctus esse spiritus illius qui 150 est spiritus? Quod hoc scriptum sit, ostensum est; quomodo vero id fiat intellegere excedit mentem et rationem nostram, immo etiam angelorum cognitionem. Nam sicut cum ipse Pater esset spiritus, 166 genitus ex ipso fuit Deus Verbum, ita ex ipso et cum ipso eluxit Spiritus Sanctus. . . . Non potest autem Spiritus non esse con-

1067. MG 39, 1065.

1068. MG 39, 320.

1069. MG 39, 481.

Πνεῦμα. . . Οὐκ ἐγχωρεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα μὴ εἶναι δμοούσιον καὶ ἴστοπιον ἐκείνου ἐξ οὗ ἔστι· διόπερ ἔστιν καὶ ὅγιον φυσικῶς.

⁹⁰¹ 2, 6, 2. Οὐδὲν κτιστὸν πληροῦ τὴν οἰκουμένην, ἡ συνέχει ¹⁰⁷⁰ τὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσιν τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ τῶν νοερῶν δυνάμεων πέρας ἔστιν, καὶ ὥρισμένη ποσότης· μόνως τὰρ ταῦτα ¹⁶⁵ τῆς θεότητος ἕδια. Ἡ δὲ τοῦ ἄγίου Πνεύματος μεγαλωσύνη, ἀδιάλυτος, ἀπέραντος, καὶ πανταχοῦ καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ἀεί ἔστιν· πληροῦσα μὲν τὸν κόσμον καὶ συνέχουσα κατὰ τὴν θεότητα, ἀχώρητος δὲ κατὰ τὴν δύναμιν, καὶ μετροῦσα μέν, οὐ μετρουμένη δέ.

³⁵⁷ 2, 6, 7. Ἡ κτίσις ἀμέθεκτός ἔστιν οὐσιωδῶς τῇ λογικῇ ¹⁰⁷¹ ψυχῇ, ὡς ἐνοικίζεσθαι αὐτήν· μόνου τὰρ Θεοῦ ἕδιον τὸ οὔτως μετέχεσθαι. Τὸ δὲ Ἀγίον Πνεῦμα μεθεκτὸν οὐσιωδῶς ὑπάρχει, ὡς δὲ Πατήρ καὶ δὲ Γεννητής, καθά ἐν τῷ πρώτῳ εἴρηται λόγῳ.

¹⁸⁰ Ἔπει κάνταῦθα, τοῦ Πατρὸς ἀπαξ ἐνοικοῦντος τοῖς ἀξίοις, ποιον ἦν ἀναγκαῖον, εἰ μὴ δι’ ἐνότητα τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ πλήρωσιν τὴν εἰς ἡμᾶς, συνεισβάλλειν καὶ συνειστρέχειν καὶ τὸν Γεννητήν καὶ τὸ Ἀγίον Πνεῦμα; Ἀμέλει τοι οὐκ ἄν τίς ποτε ¹⁴⁹ ἔλοιτο φάναι πληθὺν οἰονείπως θεῶν κατοικεῖν ἐν ἡμῖν, ἀλλ’ ἔνα κατά γε τὸ ἐν ἑνάδι θεότητος ὑπάρχειν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις.

¹⁵⁸ 3, 2, 8. Εἰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀνειδέου καὶ ἀοράτου καὶ ἀν- ¹⁰⁷² ἀρχοῦ, ὡς Παῦλος Ἐβραίοις γράφει, «ἀπαύγασμά ἔστιν τῆς δόξης καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως» [Hebr 1, 8], καὶ εἰκὼν

substantialis et aequalis illi ex quo exsistit; ideoque est etiam natura sanctus.

²⁰¹ 2, 6, 2. Nulla res creata implet orbem terrarum, aut continet ¹⁰⁷⁰ ¹⁰⁰ omnia et in omnibus exsistit; sed intelligentium quoque virtutum terminus quidam est et quantitas definita; quae vero dixi, solius ¹⁶⁵ deitatis propria sunt. At vero Spiritus Sancti maiestas perpetua est, interminata, et ubique et per omnia et in omnibus semper exsistit, mundum quidem impletus et continens secundum divinitatem, sed incapabilis secundum potentiam, et mensurans quidem, sed non mensurata.

³⁵⁷ 2, 6, 7. Creatura nequit ita participari substantialiter anima ¹⁰⁷¹ rationali, ut in hac inhabitet; solius enim Dei proprium est ita participari. Sanctus autem Spiritus participabilis substantialiter exsistit, ut Pater et Filius, sicut in primo sermone dictum est. Nam ¹⁸⁰ etiam simūlāc Pater inhabitat in iis qui sunt digni, quid est necesse, nisi, per unitatem divinae naturae et plenitudinem in nos, congrederiantur et concurrant et Filius et Sanctus Spiritus? Sane nemo umquam vellet dicere multitudinem quodammodo deorum habitare ¹⁰⁰ in nobis, sed unum in unitate divinitatis exsistere tres personas.

¹⁵⁸ 3, 2, 8. Si Dei carentis forma et invisibilis et aeterni, ut Paulus ¹⁰⁷² ¹⁰² Hebraicis scribit, *splendor est gloriae et figura substantiae et imago*

δ Μονογενής, καὶ εἰ αὐτὸς ἀληθεύει λέγων· «Ο ἑωρακὺς ἐμὲ ἔώρακεν τὸν Πατέρα» [Ιο 14, 9], καὶ «Ἐγὼ καὶ δ Πατὴρ ἔν ἐσμεν» [Ιο 10, 30], διοούσιός ἐστιν καὶ συνάναρχος καὶ Ἰσος καὶ ἀπαράλλακτος τῷ Θεῷ Πατρί. Καὶ γὰρ ἐκ φωτὸς φῶς οὐχ ἔτερουσίως οὐδὲ μετέπειτα γεννᾶται· καὶ χαρακτὴρ ὑποστάσεως τὸ ταῦτὸν καὶ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως καὶ δόξης καὶ παντοκρατορίας δηλοῖ.

- 1073 3, 4. Συναντιλαμβάνεται δὲ ἡμῖν εἰς μὲν τὸ πρωτότοκος καὶ ⁴³² μονογενῆς τὸ διηγήσασθαι τὸν εὐαγγελιστὴν ὅτι ἔμεινε παρθένος «ἔως ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον» [Μτ 1, 25]· οὕτε γὰρ ἐγαμήθη τινὶ ἡ τιμιωτέρα πάντων καὶ εὐκλεεστάτη Μαρίᾳ, οὗτ' ἄλλου μήτηρ ἐγένετο ποτε· ἔμεινε δὲ καὶ μετὰ κυοφορίαν ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς ἀμωμος παρθένος.
- 1074 3, 12. Καὶ τὸ «Ἐγὼ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ³⁸⁸ ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός» [Ιο 6, 38 sq], τούτο δηλοῖ. Οὐχ ἵνα τὸ τῆς ἀνθρωπότητος, φησί, θέλημα πράττω ἐν τῇ ἐνανθρωπίσει, ἀλλὰ τὸ τῆς θεότητος. Οὐ γάρ ἐστι θέλημα τοῦ ἀγαπήτου Υἱοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κεχωρισμένον· ἐν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ θέλημά ἐστι τῇ Τριάδι.

- 1075 3, 16. Ο δὲ Θεὸς ὑπὲρ τὸ ἀόρατον καὶ ἀφανέστατον, καὶ ¹⁰⁵ ὑπὲρ πάντα νοῦν ὑπάρχων, οὐ μόνον δψει καὶ συνόλως αἰσθήσει ¹⁰⁸ μὴ ὑποπίπτειν, ἀλλὰ μήτε νῷ αὐτῶν ἀγγέλων ἐνορᾶσθαι, διὰ

Unigenitus, et si ipse verax est dicens: *Qui videt me, videt et Patrem, et Ego et Pater unum sumus*, consubstantialis est et coaeternus et aequalis et perfecte similis Deo Patri. Etenim ex lumine lumen non alterius naturae nec posterius generatur; et figura substantiae identitatem et perfectam similitudinem naturae et gloriae et omnipotentiae ostendit.

- 1073 3, 4. Suffragatur nobis quoad denominationes quidem primo-⁴³² geniti et unigeniti evangelista, narrans Mariam mansisse virginem donec p̄eperit filium suum primogenitum; nam neque cuiquam nupsit Maria prae omnibus honoranda et maxime inclita, nec alterius mater umquam facta est; sed post puerperium quoque mansit semper et omni tempore immaculata virgo.

- 1074 3, 12. Verba illa: *Ego descendēti de caelo, non ut faciam voluntatem meam, sed eius qui misit me, Patris*, ita accipienda sunt quasi dicat: non ut humanitatis voluntatem faciam in incarnatione, sed voluntatem deitatis. Nec enim est voluntas dilecti Filii a voluntate IDei et Patris separata; una enim et eadem voluntas est Trinitati.

- 1075 3, 16. Deus cum supra invisibile, et supra id quod maxime ¹⁰⁵ occultum est, et supra omnem mentem exsistat, non modo sub ¹⁰⁸ visionem aut omnino sub sensum cadere non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspici, quod sit incomprehensibilis et

86 τὸ ἀκατάληπτον καὶ ἀπρόσιτον, πέφυκεν. Ὅτι μὲν γὰρ ἔστι Θεός, πᾶσι γνώριμον· τί δέ, ἡ πῶς ὑπάρχει θεωρήσαι, πάντων τῶν φυσικῶν δυσαλωτότατον καθέστηκεν.

376 3, 21. Πῶς δὲ ἂν εὐκρινὲς κατέστη ὡς [δοῦλος] σάρξ 1076
378 ἐμψυχος ἐγένετο ἀληθῶς, καὶ οὐ φαντασίᾳ, οἰηθέντων αὐτὸν Μανιχαίων μὲν σῶμα δοκίσει ἐσχηκέναι, Ἀρειανῶν δὲ ἄψυχον γεγενήσθαι, εἰ μὴ εἶπε· «Περίλυπός ἔστιν ἡ ψυχὴ μου» [Μι 26, 38], καὶ δειλίαν ἔδειξε, καὶ βρωμάτων καὶ πομάτων καὶ ὑπνου μετέλαβε; Τὰ γὰρ τοιαῦτα οὕτε θεότητι ἀρμόττει, οὕτε
402 σαρκὶ ἀψύχῳ. Περὶ μὲν τὸ σῶμα θεωρεῖται τὰ πάθη μόνον τὰ αὐτοῦ τοῦ σώματος φθαρτικά, οὐ μὴν τὰ λογισμῶν ἐρημίᾳ τῶν χρησίμων ἡμῖν ἐπιγιγνόμενα· περὶ δὲ τὴν ψυχὴν περιλαμβάνονται αἱ ὑπὲρ τῶν παθῶν φροντίδες.

Contra Manichaeos.

430 8. Πάλιν εἰ [δοῦλος] ἐκ συνδυασμοῦ ἀνειλήφει σῶμα, οὐκ 1077
ἔχων τὸ παρηλλαγμένον, ἐνομίσθη ἂν καὶ αὐτὸς ὑπεύθυνος
302 εἶναι ἐκείνη τῇ ἀμαρτίᾳ, ἥπερ καὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδάμ πάντες κατὰ
303 διαδοχὴν ὑπῆρχον. Εἰ δὲ λέγοιεν [οἱ Μανιχαῖοι]: «Εἰ σάρξ
ἀμαρτίας ἔστιν ἡ ἐκ συνουσίας ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τεχθεῖσα,
κακὸς δὲ γάμος»· ἀκουέτωσαν δτὶ πρὸ τῆς τοῦ σωτῆρος ἐπιδημίας, τοῦ ἀραντος τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἀπαντες οἱ
ἄνθρωποι, ὥσπερ τὰ ἄλλα μετὰ κακίας ἐπραττον, οὕτω καὶ

86 *inaccessibilis. Quod enim Deus exsistat, omnibus notum est; quid autem aut quomodo sit intellegere, difficillimum est inter omnia quae in natura exstant.*

376 3, 21. Quomodo nosse potuissemus eum [Christum] factum esse 1076
378 carnei animatae vere, non vero imaginarie, cum ipsum putent
Manichaei quidem corpus apparenter habuisse, Ariani vero fuisse
inanimum, nisi dixisset: *Tristis est anima mea, et timorem ostendisset, et cibum ac potum et somnum cepisset?* Haec enim
402 neque deitati convenient, neque carni inanimatae. Nam quod spectat quidem ad corpus, eae tantum in ipso passiones intelliguntur, quae corpus corrumpere valent, non vero animae passiones, quae ob penuriam rerum necessiarium in nobis exoriuntur. Quod vero spectat ad animam, in ea deprhenduntur sollicitudines ob ipsas passiones susceptae.

430 8. Kursus si [Christus] ex copula accepisset corpus, non habens 1077
discrimen, existimaretur et ipse obnoxius esse huic peccato, quod
302 et omnes ex Adamo per successionem contrahunt. Si vero di-
303 xerint [Manichaei]: «Si caro peccati est quae ex coniunctione viri et feminae editur, malae sunt nuptiae», audiant quod ante salvatoris adventum, qui abstulit peccatum mundi, omnes homines, sicut cetera cum malitia agebant, sic et nuptias cum peccato

τὸν γάμον ἀμαρτητικῶς εἶχον. Δι’ ὁ τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεννώμενα σώματα νοητέον· καὶ οὕτως, ἐπεὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἡ σύνοδος γέγονεν τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας, διὰ τοῦτο σὰρξ ἀμαρτίας εἴρηται. . . . Ἄλλ’ ἐπιδημήσαντος τοῦ σωτῆρος, ὡς 418 ἀπὸ τῶν ἀλλων πρατμάτων ἀφαίρεσις ἀμαρτίας γέγονεν, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ γάμου. . . . 9. Καὶ ἐτέρως δὲ φυσικώτερον λεχθῆ- 581 σεται· Ἡ παρθενία θείον τι χρήμα τυγχάνει, καὶ ὡς ἐν ἀρεταῖς 582 ὑπάρχει. Εἴ τις οὖν συγκρίνων ταύτη τὸν γάμον, λέγοι αὐτὸν ἀμαρτίαν εἶναι, οὐκ ἀπολελυμένως ἀμαρτία ἐστίν.

S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS, 340/5 — post 394.

Carmen ad Seleucum.

(Apud *Greg. Naz.*, Carmina, l. 2, carm. 8.)

1078 Vers. 264. [Κανὼν τῶν θεοπνεύστων γραφῶν· Παλαιὰ⁷⁴ διαθήκη· Πεντάτευχος (Κτίσις, Ἐξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.), Ἰησ., Κριτ., Ῥούθ, Βασιλειῶν τέσσαρες, Παραλ. ξυνωρίς, Ἐσδρ. δύο, Ἰώβ, Ψαλμ., Σολομ. τρεῖς (Παροιμ., Ἐκκλ., Ἀισμ.), προφῆται δώδεκα (Ωσ., Ἄμ., Μιχ., Ἰωήλ, Ἀρδ., Ἰων., Να., Ἀρβ., Σοφ., Ἀγγ., Ζαχ., Μαλ.), προφῆται τέσσαρες (Ἡσ., Ἱερ., Ἱεζ., Δαν.).] Τούτοις προσεγκρίνουσι τὴν Ἐσθήρ τινες. [Καινὴ διαθήκη.⁷⁵ Εὐαγγελισταὶ τέσσαρες (Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω.), βίβλος Λουκᾶ ἡ δευτέρα (Πραξ.), Παύλου ἐπίστ. δὶς ἐπτά (Ρωμ., Κορ. δύο, Γαλ., Ἐφ., Φιλ., Κολ., Θεσσ. δύο, Τιμ. δύο, Τίτ., Φιλήμ., Ἐβρ.).] Τινὲς δέ φασι τὴν πρὸς Ἐβραίους νόθον, οὐκ εὗ λέγοντες· γνησίᾳ γὰρ ἡ χάρις. Καθολικῶν ἐπιστολῶν τινες μὲν ἐπτά

habebant. Unde corpora ex nuptiis genita intellegenda sunt; et sic, quia post peccatum societas facta est Adami et Evaee, ex hoc caro peccati dicta est. . . . Sed adveniente salvatore, sicut a ceteris⁴¹⁸ rebus ablatio peccati facta est, ita et a nuptiis. . . . 9. Aliter etiam⁵⁸¹ magis naturaliter dicetur: Virginitas divina res est, et sic inter virtutes existit. Si quis igitur conferens cum illa nuptias, dixerit illas peccatum esse, non absolute sunt peccatum.

1078 [Canon scripturarum: Vetus testamentum: Pentateuchus (Gen.,⁷⁴ Ex., Lev., Num., Deut.), Ios., Iud., Ruth, Regnorum IV, Paral. II, Esdr. II, Iob, Ps., Salomonis III (Prov., Eccl., Cant. cant.), prophetae XII (Os., Am., Mich., Ioel, Abd., Ion., Nah., Hab., Soph., Agg., Zach., Mal.), prophetae insuper IV (Is., Ier., Ez., Dan.).] His addunt Esther nonnulli. [Novi testamenti: Evangelistae IV⁷⁵ (Mt., Mc., Lc., Io.), Lucae liber secundus (Act.), Pauli epistulae XIV (Rom., Cor. II, Gal., Eph., Phil., Col., Thess. II, Tim. II, Tit., Philem., Hebr.).] Nonnulli autem dicunt epistulam ad Hebraeos esse spuriā, nec recte dicunt; genuina enim est gratia. Catholicas

φασιν, οἱ δὲ τρεῖς μόνας χρῆναι δέχεσθαι, τὴν Ἰακώβου μίαν, μίαν δὲ Πέτρου, τὴν τ' Ἰωάννου μίαν. Τινὲς δὲ τὰς τρεῖς, καὶ πρὸς αὐταῖς τὰς δύο Πέτρου δέχονται, τὴν Ἰούδα δ' ἐβδόμην. Τὴν δ' Ἀποκάλυψιν τὴν Ἰωάννου πάλιν τινὲς μὲν ἐγκρίνουσιν, οἱ πλείους δέ γε νόθον λέγουσιν.

Fragmenta.

382 9. Καὶ λέλυται τοῦ σώματος ναὸς κατὰ τὸν τοῦ πάθους 1079

387 καιρόν, ἐν τῇ τριημέρῳ ταφῇ βουλομένου· καὶ πάλιν ἀνέστησεν αὐτὸν καὶ ἡνῶθη αὐτῷ, ἀρρήτῳ καὶ ἀφράστῳ λόγῳ· οὐ κεκραμμένος ἐν αὐτῷ ἢ ἀποσεσαρκωμένος, ἀλλ' ἀποσψῶν ἐν αὐτῷ τῶν δύο φύσεων τῶν ἑτερουσίων ἀσύγχυτον τὴν ἴδιότητα.

388 12. Διάκρινόν μοι λοιπὸν τὰς φύσεις, τὴν τε τοῦ Θεοῦ, τὴν 1080

τε τοῦ ἀνθρώπου· οὔτε γὰρ κατ' ἔκπτωσιν ἐκ Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος, οὔτε κατὰ προκοπὴν ἐξ ἀνθρώπου Θεός. Θεὸν

390 γὰρ καὶ ἀνθρωπὸν λέγω. "Οταν δὲ τὰ παθήματα τῇ σαρκὶ καὶ τὰ θαύματα τῷ Θεῷ δῶς, ἀνάγκῃ καὶ μὴ θέλων δίδως τοὺς μὲν ταπεινοὺς λόγους τῷ ἐκ Μαρίας ἀνθρώπῳ, τοὺς δὲ ἀνηγμένους καὶ θεοπρεπεῖς τῷ ἐν ἀρχῇ ὅντι Λόγῳ.

S. EPIPHANIUS, ca 315—403.

Ancoratus, 374.

151 7. Πατὴρ οὖν ἀγέννητος καὶ ἄκτιστος καὶ ἀκατάληπτος· 1081

152 Γιὸς γεννητός, ἀλλὰ καὶ ἄκτιστος καὶ ἀκατάληπτος· Πνεῦμα

epistulas nonnulli quidem VII numerant, alii autem III dumtaxat, Iacobi I, Petri I et Ioannis I; quidam autem Ioannis III ac praeterea Petri II recipiunt, et Iudei I, quae septima est. Apocalypsim autem Ioannis quidam quidem admittunt, pars vero maior spuriam asserunt.

392 9. Solutum est templum corporis sub tempus passionis, triduo 1079
387 sepulturae, ipso volente: rursumque illud excitavit et est ei unitus ratione ineffabili; non commixtionem in ipso passus aut carnem abiciens, sed duplicitis secundum essentiam diversae naturae inconfusa proprietate servata.

388 12. Discerne mihi deinceps naturas, Dei et hominis. Neque 1080
enim excidens ex Deo factus est homo neque proficiens ex homine
390 Deus. Deum enim dico et hominem. Cum autem passiones carni
Deoque miracula dederis, necessario, quamvis nolens, tribuis humiles
quidem sermones homini ex Maria nato, sublimiores vero et Deo
congruentes Verbo quod erat in principio.

151 7. Pater est ingenitus et increatus et incomprehensibilis; Filius 1081
152 genitus, sed increatus et incomprehensibilis; Spiritus Sanctus

1079. MG 39, 105. 1080. MG 39, 109.

1081. D (= Dindorf) 1, 94; MG 43, 28.

Ἄγιον ἀεί, οὐ γεννητόν, οὐ κτιστόν, οὐ συνάδελφον, οὐ πατρά-¹⁷⁴
δελφον, οὐ προπάτορον, οὐκ ἔκτονον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας ¹⁶⁶
Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, Πνεῦμα¹⁷⁵ Ἅγιον. «Πνεῦμα γὰρ δὲ Θεός» [Ιο 4, 24].

1082 8. Ἔκαστον δὲ τῶν ὄνομάτων μονώνυμον, μὴ ἔχον δευ-¹⁷⁸
τέρωσιν. Καὶ γὰρ δὲ Πατήρ πατήρ, καὶ οὐκ ἔχει ἀντιπαράθετον,
οὐδὲ ἑτέρῳ πατρὶ συζευγνύμενον, ἵνα μὴ δύο θεοί. Καὶ Υἱὸς
μονογενῆς, Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, οὐ Πατρὸς ἔχων
ὄνομα, οὐδὲ ἀλλότριον Πατρός, ἀλλ' ἐνὸς Πατρὸς ὑπάρχων.
Μονογενῆς δέ, ἵνα μονώνυμος ἡ δὲ Υἱός, καὶ Θεὸς ἐκ Θεοῦ,
ἵνα εἰς Θεὸς Πατήρ καὶ Υἱὸς καλῆται· καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον
μονογενές, οὐχ Υἱοῦ ἔχον ὄνομα, οὐ Πατρὸς τὴν ὄνομασίαν,
ἀλλὰ Πνεῦμα¹⁷⁶ Ἅγιον οὕτω καλούμενον, οὐκ ἀλλότριον Πατρός.
Αὐτὸς γὰρ δὲ Μονογενῆς λέτει· «τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρός».
[Mt 10, 20], καί· «Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ
ἔμου λήψεται» [Ιο 15, 26; 16, 14], ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθείη ¹⁶⁶
Πατρός, μηδὲ Υἱοῦ, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας, τῆς αὐτῆς θεό-
τητος, Πνεῦμα θεῖον, . . . τὸ Θεοῦ καὶ Θεός. Πνεῦμα γὰρ ¹⁶⁸
Θεοῦ καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐ κατά¹⁷¹
τινα σύνθεσιν, καθάπερ ἐν ἡμῖν ψυχὴ καὶ σῶμα, ἀλλ' ἐν μέσῳ
Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον τῇ ¹⁷¹
ὄνομασίᾳ.

1083 33. Πῶς γὰρ εὐρίσκεται ἡ οἰκονομία ἐν ἀληθείᾳ οὖσα, εἰς ¹⁷⁴
μὴ εἶχε τὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως χρειώδη συνήθειαν; . . . Ἐν
τῷ γὰρ εἰπεῖν ἐσθίειν καὶ πίνειν σάρκα ἀληθινὴν [Χριστὸς]

semper est, non genitus, non creatus, non frater, non patruus, non ¹⁷⁴
avus, non nepos, sed ex eadem Patris Filiique substantia Spiritus ¹⁶⁶
Sanctus: *Spiritus enim Deus est.*

1082 8. Unaquaeque appellationum singularis est; neque quidquam ¹⁷⁸
habet quod secundo significetur. Etenim Pater est pater; neque
quidquam habet quod ex adverso comparatum sit, aut cum altero
patre copulatum, ne duo sint dīi. Et Filius unigenitus, Deus
verus ex Deo vero, non Patris nomen habens, nec alienus a Patre,
sed unius Patris existens; Unigenitus vero, ut singulari sit ap-
pellatione Filius; et Deus ex Deo, ut unus Deus Pater et Filius
appelletur. Et Spiritus Sanctus unigenitus, non Filii nomen, non
appellationem Patris habens; sed Spiritus Sanctus sic vocatus, non
alienus a Patre. Ipse enim Unigenitus loquitur de *Spiritu Patris*
et dicit: *Qui a Patre procedit et de meo accipiet*, ut ne alienus a ¹⁶⁶
Patre vel Filio crederetur, sed eiusdem substantiae, eiusdem di-
vinitatis, Spiritus divinus, . . . qui ex Deo et Deus est. Spiritus
enim Dei, et Spiritus Patris, et Spiritus Filii; non secundum com-¹⁶⁸
positionem aliquam, sicut in nobis anima et corpus, sed in medio
Patris et Filii, ex Patre et Filio, appellatione tertius. ¹⁷¹

1083 33. Quomodo enim vera esse inveniretur incarnationis, si non ¹⁷⁶
necessariam humanitatis consuetudinem haberet? . . . Eo quod
dicitur [Christus] manducasse et bibisse, veram fuisse carnem de-

νποδείκνυσιν. . . . Ἐσχε δὲ πᾶσαν τὴν οἰκονομίαν ἐλθὼν δ
378 Λόγος, καὶ σάρκα καὶ ψυχὴν καὶ ὅσαπέρ ἔστιν ἐν ἀνθρώπῳ.

486 57. Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι ἔλαβεν δι πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, 1084

ώς ἔχει ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, ὅτι ἀνέστη ἐν τῷ δείπνῳ καὶ ἔλαβε

457 τάδε, καὶ εὐχαριστήσας εἶπε· «Τοῦτο μου ἔστι τόδε.» Καὶ

490 δρῶμεν ὅτι οὐκ ἴσον ἔστιν οὐδὲ δμοιον, οὐ τῇ ἐνσάρκω εἰκόνι,

οὐ τῇ ἀօράτῳ θεότητι, οὐ τοῖς χαρακτῆρσι τῶν μελῶν. Τὸ
μὲν γάρ ἔστι στρογγυλοειδὲς καὶ ἀναίσθητον, ώς πρὸς τὴν
δύναμιν, καὶ ἡθέλησεν χάριτι εἰπεῖν· «Τοῦτο μου ἔστι τόδε»,
καὶ οὐδεὶς ἀπιστεῖ τῷ λόγῳ. Ὁ γάρ μὴ πιστεύων εἶναι αὐτὸν
ἀληθινόν, ώς εἶπεν, ἐκπίπτει τῆς χάριτος καὶ τῆς σωτηρίας.

413 65. Ἐνῷ ἐγὼ ἡσθένουν διὰ τῆς σαρκός, ἀπεστάλη μοι δι 1085

σωτὴρ ἐν δμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας [cf. Rom 8, 3], οἰκονομίαν
τοιαύτην πληρῶν, ἵνα με δουλείας ἐξαγοράσῃ, ἵνα με φθορᾶς,
ἵνα με θανάτου. Καὶ «ἐγένετό μοι δικαιοσύνη καὶ ἀγιασμὸς

καὶ ἀπολύτρωσίς» [1 Cor 1, 30]. δικαιοσύνη μὲν διὰ πίστεως
αὐτοῦ ἀμαρτίας λύσας· ἀγιασμὸς δὲ δι' ὄντας καὶ πνεύματος,

416 καὶ ἐν δρ̄ματι αὐτοῦ ἐλευθερώσας· ἀπολύτρωσις δὲ τὸ αἷμα
αὐτοῦ.

152 75. Πατὴρ ἦν ἀεί, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πνέει, 1086

171 καὶ οὔτε δι Υἱὸς κτιστὸς οὔτε τὸ Πνεῦμα κτιστόν. . . . Δι' αὐ-

τοῦ τοίνυν τοῦ Λόγου πάντα τὰ κτιστὰ γέγονε, τοῦ βασιλέως
τοῦ οὐρανίου, τοῦ ἐνυποστάτου Λόγου, τοῦ σωτῆρος ἡμῶν

monstratur. . . . Veniens Verbum totam humanitatis oeconomiam
378 habuit, et carnem et animam et quidquid est in homine.

486 57. Videamus patrem in manus suas accepisse, ut in evangelio 1084

legitur, quod a cena surgens haec acceperit et gratias agens dixerit:

457 *Hoc meum est hoc.* Atque videamus aequale illud non esse nec

490 simile, non susceptae carnis imagini, non divinitati invisibili, non
membrorum lineamentis. Illud enim rotundum est, et, quod ad

vim attinet, sensus expers; et nihilominus ex gratia dicere voluit:

Hoc meum est hoc; neque quisquam est qui ei sermoni fidem non
adhibeat; nam qui verum illum esse non credit, sicut dixit, a
gratia et salute prorsus excidit.

413 65. Cum ego carne imbecillis essem, salvator ad me sub carnis 1085

peccati specie missus est, qui hoc negotium conficeret, ut me a

servitute, et a corruptione, et a morte redimeret. Et mihi *iustitia,*

sanctificatio ac redemptio factus est: iustitia quidem, quia per fidem

suam peccatum dissolvit; sanctificatio, quia per aquam et spiritum

416 et in verbo suo libertatem dedit; redemptio, sanguis eius.

152 75. Semper Pater exsistebat, et Spiritus ex Patre et Filio spirat, 1086

171 neque creatus est Filius neque creatus est Spiritus. . . . Per ipsum

Verbum creatae res omnes extiterunt, per cælestem illum re-

gem, per Verbum subsistens, servatorem nostrum et benefactorem.

1084. D 1, 151; MG 43, 117.

1085. D 1, 161; MG 43, 133.

1086. D 1, 175; MG 43, 157.

καὶ εὐεργέτου. Αὔτδες γὰρ ὁ σωτὴρ ὁ ἄτιος ἀπ' οὐρανῶν κατελθών, ὁ ἐν ἐργαστηρίᾳ παρθένῳ καταξιώσας τὴν ἡμετέραν ποιήσασθαι σωτηρίαν, . . . ὁ μὴ τραπεῖς τὴν φύσιν, ὁ σὺν τῇ ³⁷⁷ θεότητι λαβὼν τὴν ἀνθρωπότητα, . . . ὁ τὴν σάρκα καὶ ψυχὴν ³⁷⁸ τὴν ἀνθρωπίνην λαβὼν, τέλειος ὧν παρὰ Πατρός, ἐνανθρωπήσας ³⁷⁹ ἐν ἡμῖν, οὐ δοκήσει, ἀλλ' ἀληθείᾳ, τέλειον εἰς ἑαυτὸν ἀναπλάσας ἀνθρωπὸν ἀπὸ Μαρίας τῆς θεοτόκου διὰ Πνεύματος Ἅγιου. . . . ⁴²⁹ Αὔτδες «ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος» [Ιο 1, 14], οὐ τραπεῖς τοῦ ³⁸² εἶναι σάρξ, οὐ μεταβαλὼν τὴν θεότητα εἰς ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ σὺν τῷ ἴδιῳ σώματι τῆς αὐτοῦ θεότητος, καὶ τῇ ἴδιᾳ ὑποστάσει τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἐνυποστάτου συμπεριλαβὼν τὸ εἶναι ἀνθρωπὸς. Ἀνθρωπὸν δὲ λέγω τέλειον, δσα ἐν ἀνθρώπῳ καὶ οἵα ἀνθρωπὸς, καὶ εἴ τι ἔστιν ἀνθρωπὸς.

1087 80. Ἄλλὰ τί οἱ τοιοῦτοι νομίζουσι λέγειν, ἐὰν εἴπωμεν ³⁹⁸ τέλειον ἀνθρωπὸν ἐκ Μαρίας τὸν Χριστὸν γεγονότα, ή νοῦν ἐσχηκότα; Μὴ ὑπονοήσομεν αὐτὸν ἀμαρτίαις ὑποπεσόντα; Μὴ γένοιτο.

1088 87. Περὶ δὲ τῶν δοκούντων Χριστιανῶν εἶναι, Ὁριγένει δὲ ⁶⁰⁰ πειθομένων, καὶ τὴν μὲν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν δμολογούντων, σαρκός τε τῆς ἡμετέρας καὶ σώματος τοῦ Κυρίου, τοῦ ἄγιου ἐκείνου τοῦ ἀπὸ Μαρίας ἀνειλημμένου, ταύτην δὲ τὴν σάρκα λεγόντων μὴ ἐγείρεσθαι, ἀλλ' ἄλλην ἀντὶ ταύτης ἐκ Θεοῦ δίδοσθαι, πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων εἴποιμεν ἀσεβεστέραν ἔχειν ὑπόληψιν;

Hic ipse enim est servator sanctus qui e caelis descendit et in virginis officina nostram salutem facere dignatus est, . . . qui, non ³⁸³ immutatus quoad naturam, cum divinitate assumpsit humanitatem, . . . qui carnem et animam humanam assumpsit atque, licet per-³⁷⁷ fectus apud Patrem, in nobis incarnatus est non in specie, sed in ³⁷⁸ veritate, et perfectum effinxit in se hominem e Maria deipara per ⁴²⁹ Spiritum Sanctum. . . . *Verbum ipsum caro factum est*, non mutatus ³⁸² ut caro esset, non divinitatem convertens in humanitatem, sed τὸ ³⁷⁶ esse homo adiungens propriae et subsistenti hypostasi Dei Verbi. Hominem dico perfectum, hoc est, quaecumque insunt in homine et qualis est homo et quidquid est.

1087 80. Quidnam autem se dicere posse isti putant, si asserimus ³⁹⁸ Christum ex Maria genitum esse perfectum hominem aut mente praeditum? An suspicamur illum peccatis obnoxium fore? Absit!

1088 87. Quod ad eos attinet, qui se Christianos profitentur, sed ⁶⁰⁰ Origenem sequuntur, et mortuorum quidem resurrectionem admittentes cum carnis nostrae tum sancti Domini corporis illius, quod ex Maria susceptum est, dicentes autem eamdem carnem non excitari, sed aliam in eius locum a Deo dari: nonne hanc ipsam opinionem ceteras omnes impietate superare dicemus?

1087. D 1, 181; MG 43, 168.

1088. D 1, 189; MG 43, 177.

410 93. Ούδε τὰρ ἐπ' ἀνθρώπῳ ήμῶν ἡ ἐλπὶς τῆς σωτηρίας. 1089
 Οὐδεὶς τὰρ πάντων τῶν ἀπὸ Ἀδὰμ ἀνθρώπων ἡδυνήθη ἐργά-
 376 σασθαι τὴν σωτηρίαν. . . . "Οθεν ἀπὸ τῆς ήμῶν σαρκὸς ἀνέλαβεν
 ὁ Κύριος ἐλθὼν τὴν σάρκα, καὶ ἀνθρωπὸς γέγονεν ήμῖν δομοῖς
 ὁ Θεὸς Λόγος, ἵνα ἐν τῇ θεότητι δώῃ ήμῖν τὴν σωτηρίαν, καὶ
 ἐν τῇ αὐτοῦ ἀνθρωπότητι πάθη ὑπὲρ ήμῶν τῶν ἀνθρώπων,
 πάθος διὰ τοῦ πάθους λύσας καὶ θάνατον διὰ θανάτου τοῦ
 392 ἰδίου θανατώσας. . . . Ἐλογίσθη αὐτῷ τὸ πάθος τῆς σαρκὸς
 εἰς θεότητα, μηδὲν αὐτῆς παθούσης, ἵνα μὴ εἰς ἀνθρωπὸν ἔχῃ
 ὁ κόσμος τὴν ἐλπίδα, ἀλλ' ἐν τῷ Κυριακῷ ἀνθρώπῳ, τῆς
 θεότητος ἀναδεχομένης λογισθῆναι εἰς αὐτὴν τὸ πάθος.

120. *Symbolum Epiphaniī, cf. DB 13 sq.*

1089*

Adversus haereses Panarium, 374—377.

143 Haer. 8, c. 5. Ἡ δὲ νομοθεσία ἡ ἐκ Θεοῦ αὐτοῖς [τοῖς 1090
 'Ιουδαίοις] δοθεῖσα . . . ἐδίδαξε . . . εἰδέναι Θεὸν μόνον καὶ
 αὐτῷ λατρεύειν. Ἐν μοναρχίᾳ μὲν κηρυττόμενον τὸ ὄνομα,
 ἐν δὲ τῇ μοναρχίᾳ ἡ Τριάς κατηγέλλετο καὶ ἐπιστεύετο παρὰ
 τοῖς ἔξοχωτάτοις αὐτῶν, τουτέστι προφήταις καὶ ἡγιασμένοις.

74 8, 6¹. [Canon veteris testamenti: 1. Γέν., 2. Ἔξ., 3. Λευ., 1091
 4. Ἄριθμ., 5. Δευτ., 6. Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, 7. Κριτ., 8. Ῥούθ,
 9. Ἰώβ, 10. Ψαλτήριον, 11. Παροιμίαι Σολομῶντος, 12. Ἐκκλησ.,
 13. Ἀισμα τῶν ἄσμ., 14—17. Βασιλ. δ', 18—19. Παραλ. β',
 20. Δωδεκαπρόφητον, 21. Ἡσ., 22. Ἱερ. μετὰ τῶν Θρήνων

410 93. Non enim in homine spes est salutis nostrae. Nemo enim 1089
 omnium hominum qui ex Adam orti sunt potuit nostram operari
 376 salutem . . . Hinc et nostra carne veniens Dominus carnem as-
 sumpsit, et homo nobis similis factus est Deus Verbum, ut in sua
 divinitate daret nobis salutem, et in sua humanitate pateretur pro
 nobis hominibus, passionem passione solvens, et mortem propria
 392 morte occidens. . . . Passio carnis in ipso divinitati tributa est,
 licet nihil ipsa passa sit, ut mundus spem haberet non in homine
 sed in homine Dominico, cum divinitas sibi ipsi passionem referri
 voluerit.

143 8, 5. Lex a Deo eis [Iudeis] data . . . praescripsit . . . solum Deum 1090
 cognoscere et adorare; in unitate praedicatum nomen, in unitate
 Trinitas nuntiabatur et credebatur apud optimos eorum, scilicet
 prophetas et sanctos.

74 8, 6. [Canon veteris testamenti: 1. Gen., 2. Ex., 3. Lev., 4. Num., 1091
 5. Deut., 6. Iesu Nave, 7. Iud., 8. Ruth, 9. Iob, 10. Psalterium,
 11. Parabolae Salomonis, 12. Eccl., 13. Cant. cant., 14—17. Re-
 gnorum IV, 18—19. Paral. II, 20. Prophetarum XII, 21. Is., 22. Ier.

¹ Vide p. 177, not. 1.

1089. D 1, 194; MG 43, 185.
 1091. D 1, 299; MG 41, 213.

1090. D 1, 298; MG 41, 212.

καὶ ἐπιστολῶν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Βαρούχ, 23. Ἱεζ., 24. Δαν., 25—26. Ἔσδρ. β', 27. Ἐσθ., Τωβ., Ἰουδίθ.] Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι δύο βίβλοι παρ' αὐτοῖς ἐν ἀμφιλέκτῳ, ἡ Σοφία τοῦ Σειράχ καὶ ἡ τοῦ Σολομῶντος, χωρὶς ἄλλων τινῶν βιβλίων ἐναποκρύφων.

1092 27, 6. Ἐν Ῥώμῃ γὰρ γεγόνασι πρῶτοι Πέτρος καὶ Παῦλος⁵⁵ ἀπόστολοι καὶ ἐπίσκοποι· εἶτα Λίνος,⁵⁶ εἶτα Κλῆτος, εἶτα Κλήμης, σύγχρονος ὃν Πέτρου καὶ Παύλου, οὗ ἐπιμνημονεύει Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους [Φιλιππ.] ἐπιστολῇ. Καὶ μηδεὶς θαυμαζέτω, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ἄλλοι τὴν ἐπισκοπὴν διεδέξαντο ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, ὅντος τούτου συγχρόνου Πέτρου καὶ Παύλου· καὶ οὗτος γὰρ σύγχρονος γίνεται τῶν ἀποστόλων. . . . Ἡ τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐπισκόπων διαδοχὴ ταύτην ἔχει τὴν ἀκολουθίαν· Πέτρος καὶ Παῦλος, Λίνος καὶ Κλῆτος, Κλήμης, Εὐάρεστος, Ἀλέξανδρος, Ξύστος, Τελέσφορος, Υγινος, Πλίος, Ἀνίκητος, ὁ ἄνω ἐν τῷ καταλόγῳ προδεδηλωμένος.

1093 33, 9. Ὁ δὲ ἔγραψε Μωυσῆς, οὐκ ἑκτὸς βουλίσεως Θεοῦ¹⁰ ἔγραψεν· ἀλλὰ ἐκ Πνεύματος Ἅγιου ἐνομοθέτησε. . . . Καὶ ὅτι μὲν νομοθεσία Θεοῦ ἔστι, τοῦτο δῆλον. Πανταχοῦ δὲ Θεὸς νομοθετεῖ τὰ μὲν εἰς χρόνους, τὰ δὲ εἰς τύπους, τὰ δὲ εἰς¹¹ ἀποκάλυψιγ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι ἀγαθῶν, ὃν ἐλθὼν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔδειξε τὴν πλήρωσιν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

cum Lamentationibus et Epistulis tam eius quam Baruch, 23. Ez., 24. Dan., 25—26. Esdr. II, 27. Esth., Tob., Iudith.] Sunt et alii duo libri, quos illi pro dubiis habent, nimirum Sirach et Salomonis Sapientia, praeter alios quosdam qui apocryphi dicuntur.

1092 27, 6. Romae primi omnium Petrus et Paulus apostoli pariter⁵⁵ atque episcopi fuerunt. Inde Linus, tum Cletus, post hunc Clemens,⁵⁶ Petri et Pauli temporum aequalis, de quo Paulus meminit ad Romanos [lege: Philippenses] scribens. Neque vero miretur aliquis quod ante ipsum in pontificiam dignitatem alii apostolis successerint, cum ille Petri ac Pauli esset aequalis, iisdem enim temporibus vixit. . . . Romanorum pontificum ista successio est: Petrus et Paulus, Linus ac Cletus, Clemens, Evaristus, Alexander, Xystus, Telesphorus, Hyginus, Pius, Anicetus, qui est a me paulo ante in episcoporum ordine numeratus.

1093 33, 9. Iam quod Moyses scripsit, non citra Dei voluntatem¹⁰ scripsit, sed Sancto Spiritu impellente constituit. . . . Illam a Deo profectam esse legem nemini obscurum arbitror. Idem ille vero ubique decernere solet, partim quae temporibus congruunt, partim¹¹ quae certis rebus adumbrandis serviunt, partim quibus futura bona declarantur; quae in evangelio demum adventu suo Christus Iesus Dominus noster implevit.

1092. D 2, 68; MG 41, 372.

1093. D 2, 209; MG 41, 572.

568 51, 30. Ἐκεῖ μὲν γὰρ γάμος ἦν αἰσθητὸς ἐν Κανᾷ τῆς 1094
 570 Γαλιλαίας, καὶ ὑδωρ ἀληθῶς οἶνος τεγονὸς ἐκλήθη κατὰ δύο τρόπους, ἵνα τὸ ὑδαρὲς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐκβακχευομένων ἐπιστύψῃ τοῦ γάμου εἰς σωφροσύνην καὶ εἰς σεμνότητα, καὶ ἵνα τὸ λοιπὸν ἐπιδιορθώσηται εἰς εὐφρασίαν τοῦ λυσιπόνου 25 οἴνου καὶ τῆς χάριτος· ἵνα κατὰ πάντα τρόπον φράξῃ τὰ στόματα τῶν κατὰ Κυρίου ἐπεγειρομένων, καὶ ἵνα δείξῃ ὅτι αὐτός ἐστι Θεὸς σὺν Πατρὶ καὶ τῷ Ἀγίῳ αὐτοῦ Πνεύματι.

547 59, 2. Ὡς γὰρ δὴ τὴν παρθενίαν ἀπολέσας ἀδυνάτως ἔχει 1095 ταύτην κτήσασθαι σωματικῶς, μὴ ἐνδεχομένης τῆς φύσεως, οὕτω καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ λουτροῦ ἐν μεγάλοις τισὶ παραπτώμασι περιπεσών· καὶ ὥσπερ δὴ ἀπὸ παρθενίας παραπεσών δευτέραν τιμὴν τὴν ἐγκράτειαν ἔχει, οὕτω καὶ δὴ εἰς [μετὰ] τὸ λουτρὸν ἐν παραπτώματι μείζονι τενόμενος ἔχει δευτέραν ἴασιν.

566 59, 4. Καὶ γὰρ τῷ μὲν ὄντι οὐ δέχεται εἰς ἱερωσύνην τὸ 1096 ἄγιον τοῦ Θεοῦ κήρυγμα μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐνδημίαν οὐδὲ τοὺς ἀπὸ πρώτου γάμου, τελευτησάσης τῆς αὐτῶν γυναικός, δευτέρῳ γάμῳ συναφθέντας διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς τιμῆς τῆς ἱερωσύνης. Καὶ ταῦτα ἀσφαλῶς ή ἀγίᾳ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ μετὰ ἀκριβείας παραφυλάττεται. Ἄλλὰ καὶ τὸν ἔτι βιοῦντα καὶ τεκνογονοῦντα, μιᾶς γυναικὸς ὄντα ἄνδρα, οὐ δέχεται, ἀλλὰ ἀπὸ μιᾶς ἐγκρατευσάμενον ή χηρεύσαντα, διάκονόν τε καὶ πρεσβύτερον,

568 51, 30. In Cana Galilaeae externae sunt celebratae nuptiae, 1094
 570 et aqua revera in vinum conversa dicta est duabus de causis, ut diffidente furiosorum hominum in mundo libidine nuptiarum castimonia et honestate constringeret, et ut quod deerat emendaret 25 ac iucundissimi vini suavitatem mulceret et gratia; necnon ut eorum obturaret ora, qui adversus Dominum insurgunt, atque ut eumdem se cum Patre et Spiritu Sancto declararet esse Deum.

547 59, 2. Ut is, qui virginitatem amisit, illam quoad corpus re- 1095 cuperare non potest, cum id minime natura patiatur, ita qui post baptismum in maiora quaedam crimina prolapsus est; et sicut qui virginitate excidit, secundum habet in continentia honoris gradum, sic ille post baptismum graviore obstrictus scelere secundum habet sanitatis genus.

566 59, 4. Ita profecto sese res habet, ut, post Christi in orbem 1096 terrarum adventum, eos qui post priores nuptias, mortua uxore, secundis sese nuptiis illigarint, sanctissima Dei disciplina ad sacerdotium non admittat, propterea quod incredibilis est sacerdotii honor ac dignitas. Atque istud ipsum sacrosancta Dei ecclesia cum omni provisione diligentiaque servat. Quin eum insuper, qui adhuc vitam degit ac liberis dat operam, tametsi unius sit uxoris vir, nequaquam tamen ad diaconi, presbyteri, episcopi aut subdiaconi ordinem admittit, sed eum dumtaxat, qui ab unius uxoris

1094. D 2, 496; MG 41, 941.
 1096. D 2, 552; MG 41, 1024.

1095. D 2, 550; MG 41, 1020.

καὶ ἐπίσκοπον, καὶ ὑποδιάκονον, μάλιστα δπου ἀκριβεῖς κανόνες οἱ ἐκκλησιαστικοί.

1097 59, 4. "Ἐξεστι δὲ τῷ λαῷ δι' ἀσθένειαν διαβαστάζεσθαι,⁵⁷⁷ καὶ μὴ δυνηθέντας ἐπὶ τῇ πρώτῃ γαμετῇ στήναι, δευτέρᾳ μετὰ θάνατον τῆς πρώτης συναφθῆναι. Καὶ διὸ μίαν ἐσχηκῶς ἐν ἐπαίνῳ μείζονι καὶ τιμῇ παρὰ πᾶσιν ἐκκλησιαζομένοις ἐν-
υπάρχει· . . . οὐχ ἵνα δύο γυναικας ἐπὶ τὸ αὐτὸ δχοῖη ἔτι πε-⁵⁷⁵
ριούσης μιᾶς, ἀλλ' ἀπὸ μιᾶς ἀποσχισθεὶς δευτέρᾳ ἐννόμως,
εἰ τύχοι, συναφθῆ.

1098 61, 6. Ἄλλὰ πάντα τὰ θεῖα δόγματα οὐκ ἀλληγορίας δεῖται⁷⁸ ώς ἔχει δυνάμεως. Θεωρίας δὲ δεῖται καὶ αἰσθήσεως; εἰς τὸ⁷⁹ εἰδέναι ἐκάστης ὑποθέσεως τὴν δύναμιν. Δεῖ δὲ καὶ παραδόσει κεχρησθαι· οὐ γάρ πάντα ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς δύναται λαμ-
βάνεσθαι. Διὸ τὰ μὲν ἐν γραφαῖς, τὰ δὲ ἐν παραδόσειν παρέδωκαν οἱ ἄγιοι ἀπόστολοι.

1099 62, 4. Ἀεὶ γάρ τὸ Πνεῦμα σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, οὐ συνάδελ-¹⁷¹
φον Πατρί, οὐ γεννητόν, οὐ κτιστόν, οὐκ ἀδελφὸν Υἱοῦ, οὐκ
ἔκγονον Πατρός, ἐκ Πατρὸς δὲ ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ
λαμβάνον, οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἀλλὰ ἐκ τῆς αὐτῆς
οὐσίας, ἐκ τῆς αὐτῆς θεότητος, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, σὺν Πατρὶ
καὶ Υἱῷ, ἐνυπόστατον ἀεὶ Πνεῦμα ἄγιον, Πνεῦμα θεῖον, Πνεῦμα
δόξης, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα Πατρός. «Τὸ γάρ Πνεῦμα¹⁶⁸
τοῦ Πατρὸς τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν» [Mt 10, 20]. καὶ «τὸ Πνεῦμα
μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν» [Agg 2, 6]. Τρίτον τῇ δονομασίᾳ,

consuetudine sese continuerit aut ea sit orbatus: quod in illis locis
praecipue fit, ubi ecclesiastici canones accurate servantur.

1097 59, 4. In populo, propter eius imbecillitatem, tolerari istud⁵⁷⁷
potest, ut, qui uxore prima contenti esse non possunt, ea mortua
secundam sibi copulent. Quamquam qui unam dumtaxat habuit,
maiore laude et honore, ecclesiae iudicio, dignus est; . . . non ita⁵⁷⁵
tamen, ut duas altera superstite uxores siinul habeat, sed ut, ab
una separatus, alteram sibi legitimate, si libet, adiungat.

1098 61, 6. Divina autem omnia verba non egent allegoria prout⁷⁸
viuhabent. Consideratione vero ac sensu opus habent, ut argu-⁷⁹
menti cuiusque vis intellegatur. Sed traditione quoque opus est;
neque enim ex scripturis peti possunt omnia; idcirco alia in scrip-
turis, in traditionibus alia sancti apostoli reliquerunt.

1099 62, 4. Semper enim cum Patre Filioque Spiritus est, non Patris¹⁷¹
confrater, non genitus, non creatus, non Filii frater, non Patris
nepos, sed a Patre procedens, et accipiens a Filio, a Patre Filio-
que non alienus, eadem autem ex substantia, eademque divinitate,
ex Patre et Filio, cum Patre et Filio, subsistens semper Spiritus
sanctus, Spiritus divinus, Spiritus gloriae, Spiritus Christi, Spiritus¹⁶⁸
Patris. Nam *Spiritus Patris qui in vobis loquitur et Spiritus meus in medio vestri consistit*. Appellatione tertius, divinitate

1097. D 2, 552; MG 41, 1024.

1098. D 2, 570; MG 41, 1047.

1099. D 2, 575; MG 41, 1053.

176 ἵσον τῇ θεότητι, οὐκ ἡλλοιωμένον παρὰ Πατέρα καὶ Υἱόν, σύνδεσμος τῆς Τριάδος, ἐπισφραγίς τῆς δυολογίας.

598 64, 35. Ἀνάστασις γάρ οὐκ ἐπὶ τοῦ μὴ πεπτωκότος, ἀλλ' 1100 ἐπὶ τοῦ πεπτωκότος λέγεται καὶ ἀνισταμένου. . . . Οὐ γάρ τὸ μὴ Θνήσκον, ἀλλὰ τὸ Θνήσκον κλίνεται. Θνήσκει δὲ σάρξ·
218 ψυχὴ γάρ ἀθάνατος.

198 65, 5. Τηλαυγῶς γάρ σημαίνει δ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὅτι οὗτε 1101 μετὰ τὰ ἀστρα γεγόνασιν ἄγγελοι, οὗτε πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς, σαφῶς ἀμεταθέτου ὄντος τοῦ ὅντοῦ, τοῦ δτι πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς οὐδὲν ἦν τῶν ἔκτισμένων· ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν δ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν Γῆν» [Gn 1, 1], ὡς ἀρχῆς οὔσης κτίσεως, καὶ οὐδὲν πρὸ αὐτῆς τῶν κεκτισμένων.

154 69, 26. Ἀλλὰ πάντως ἔρεις μοι· Θέλων ἐγέννησεν, ἢ μὴ 1102

155 Θέλων. Καὶ οὐκ εἰμὶ κατὰ σέ, ὃ φιλόνεικε, ἵνα ἔν τι τοιούτον εἰς Θεὸν διανοηθῶ. Εἰ μὲν γάρ μὴ βουλόμενος ἐγέννησεν, ἄκων ἐγέννησε· καὶ εἰ βουλόμενος ἐγέννησεν, ἀρα ἦν τὸ βούλημα πρὸ τοῦ Γενοῦ· καὶ ἔσται κανὸν ῥοπὴ χρόνου μεταξὺ Γενοῦ διὰ τοῦ βούληματος. Ἐν Θεῷ δὲ οὐ χρόνος εἰς βούλην, οὐ βούλησις εἰς διανόησιν. Οὕτε οὖν Θέλων ἐγέννησεν, οὕτε μὴ Θέλων, ἀλλὰ ἐν τῇ ὑπὲρ βούλην φύσει.

408 69, 52. Ἀναίτιος δ δημιουργὸς Θεὸς Λόγος, δ σὺν Πατρὶ 1103 κτίσας τὸν ἄνθρωπον, καὶ σὺν τῷ Ἄγιῳ αὐτοῦ Πνεύματι,

176 aequalis, non a Patre Filioque discrepans, Trinitatis nexus, confessionis sigillum.

598 64, 35. Resurrectio non de eo, quod numquam cecidit, sed de 1100 eo, quod cecidit atque iterum assurgit, dicitur. . . . Non enim quod non moritur, sed quod moritur inclinari dicitur. Moritur autem 218 caro; anima enim immortalis est.

198 65, 5. Illud evidenter sermo Dei declarat, neque post astra 1101 productos esse angelos, neque ante caelum et terram constitutos. Est enim immutabilis et certa illa sententia: ante caelum ac terram nihil omnino conditarum rerum exstisset, quoniam *in principio creavit Deus caelum et terram*, ut illud sit creandi principium, ante quod creatis ex rebus omnino nulla fuerit.

154 69, 26. At utique dices mihi: Vel voluntate, vel praeter vo- 1102

155 luntatem genuit. Ego vero non sum tui similis, homo contentiose, ut de Deo quidquam eiusmodi cogitem. Si enim praeter voluntatem genuit, invitus genuit; sin autem voluntate genuit, haec voluntas fuit ante Filium; unde vel minimum saltem momentum propter illud voluntatis decretum ante Filium intercipi poterit. At in Deo non est tempus ad consilium, nec voluntas ad cogitationem.
156 Neque ergo volens genuit neque nolens, sed in natura quae consilio superior est.

408 69, 52. Deus Verbum creator, causae expers, qui cum Patre eius- 1103
281 que Sancto Spiritu hominem creavit, immortalis, impollutus, arcano

1100. D 2, 639; MG 41, 1125.
1102. D 3, 172; MG 42, 245.

1101. D 3, 9; MG 42, 20.
1103. D 3, 200; MG 42, 284.

ἀθάνατος καὶ ἄχραντος, ἵδια δοκήσει ἀρρήτῳ τινὶ σοφίας ²⁸¹ μυστηρίῳ ἐνηγθρώπησε, τελείως τὰ πάντα ἀναδεξάμενος ὑπὲρ ⁴¹¹ τοῦ ἴδιου πλάσματος δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας, οὐ μετὰ ἀνάγκης, ἀλλ' ἔκουσίᾳ γνώμῃ, ἵνα ἐν τῇ σαρκὶ κατακρίνῃ τὴν ⁴¹³ ἀμαρτίαν, καὶ ἐπὶ τῷ σταυρῷ διαλύσῃ τὴν κατάραν, καὶ ἐν τῷ ⁴¹⁷ μνήματι καταφαίρετον ποιήσῃ τὴν φθοράν, καὶ ἐν τῷ ὅδῃ ⁴²⁰ σὺν τῇ ψυχῇ κατελθύν ἐν τῇ θεότητι κλάσῃ τὸ κέντρον τοῦ θανάτου, καὶ διαλύσῃ τὴν πρὸς τὸν ὅδην διαθήκην.

1104 69, 62. Ἡμελλε γάρ ἡ θεότης τελειοῦν τὰ πάντα, τὰ κατὰ ⁴²¹ τὸ μυστήριον τοῦ πάθους, καὶ σὺν τῇ ψυχῇ κατελθεῖν ἐπὶ τὰ καταχθόνια ἐπὶ τὸ ἐργάσασθαι τὴν ἐκεῖ τῶν προκεκοιμημένων σωτηρίαν, φημὶ δὲ ὅτιναν πατριαρχῶν.

1105 70, 5. Καὶ τῶν λεγόντων τὸ σῶμα εἶναι κατ' εἰκόνα δια-⁴⁹⁸ πίπτει πάλιν δὲ λόγος. Πῶς γάρ δυνατὸν εἶναι τὸ δρατὸν τῷ ἀοράτῳ παραπλήσιον; Πῶς τὸ σωματικὸν τῷ ἀσωμάτῳ; Πῶς τὸ ἀφῆν ἔχον τῷ ἀκαταλήπτῳ;

1106 70, 7. Καὶ ἀδύνατόν ἔστιν ἴδειν Θεόν, μάλιστα ἀνθρωπίνην ¹⁰⁵ φύσιν· καὶ οὐκ ἐγχωρεῖ τὸ δρατὸν δρᾶν τὸ ἀόρατον. Ἄλλ' δὲ ἀόρατος Θεός, ἐν φιλανθρωπίᾳ καὶ δυνάμει ἐνισχύσας τὸ ¹⁰⁷ ἀδύνατον, κατηξίωσε τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει, ὅπως ἵδη τὸ ἀόρατον, καὶ δὲ εἶδε τὸ ἀόρατόν τε καὶ ἄπειρον, οὐ καθὼς ἔσχε τὸ ἄπειρον, ἀλλ' ὡς ἡδύνατο χωρεῖν ἡ φύσις, ἐνδυναμωθεῖσα τοῦ ἀδυνάτως ἔχοντος πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ δυνατοῦ. Καὶ οὐδὲν ¹¹⁰

quodam sapientiae mysterio sua sponte incarnatus est atque perfecte cuncta opificii sui in se transtulit ob abundantem erga ho-⁴¹¹ minem amorem, non necessitate impulsus, sed voluntario consilio, ut peccatum in carne condemnaret, et in cruce exsecurationem ⁴¹³ dilueret, et in sepulcro corruptionem e medio tolleret, et ad inferos ⁴¹⁷ cum anima in divinitate descendens stimulum mortis infringeret ⁴²⁶ foedusque cum inferis initum dissolveret.

1104 69, 62. Decreverat divinitas omnia quae ad passionis mysterium ⁴²⁰ pertinebant perficere, et cum anima ad inferos descendere, ut salutem operaretur eorum, qui antea mortui erant, id est, sanctorum patriarcharum.

1105 70, 5. Nec minus et aliorum reicienda sententia, qui corpus ⁹⁸ ad imaginem Dei esse dicunt. Nam quomodo fieri potest ut visibile invisibili simile sit? Quomodo corporeum incorporeo? Quomodo contrectabile incomprehensibili?

1106 70, 7. Deum quidem videri, praesertim ab humana natura, ¹⁰⁵ est impossibile; nec licet visibile videre invisibile. Sed hic in-¹⁰⁷ visibilis Deus pro sua humanitate ac potentia corroborans impotens, virtute sua efficit ut invisibile aspiciat, quod invisibile et infinitum aspicit, non quatenus est infinitum, sed quantum illius, quod imbecillum est, natura capere potest, eiusmodi vi ac virtute confirmata, ut ad potentis illius notitiam adaequare se possit. Et nihil ¹¹⁰

1104. D 3, 218; MG 42, 305.

1105. D 3, 248; MG 42, 345.

1106. D 3, 251; MG 42, 349.

ίσει ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ, οὔτε ἀντίθετος λέξις πρὸς λέξιν εθήσεται.

73, 34. [Αντιόχειοι] . . . δμοούσιον δμολογοῦντες Πατέρα 1107

Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, τρεῖς ὑποστάσεις, μίαν οὐσίαν, ν θεότητα· καθώς ἔστιν ἡ ἀληθινὴ πίστις, ἡ ἀπὸ τῶν καθεν, προφητικὴ τε καὶ εὐαγγελικὴ καὶ ἀποστολική· ἦν ολόγησαν οἱ συνελθόντες πατέρες ἡμῶν καὶ ἐπίσκοποι ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ μακαριώυ βασιλέως.

75, 4. Καὶ ὅτι μὲν ἀφροσύνης ἔστι τὸ πᾶν ἔμπλεων, τοῖς 1108 ἕσιν κεκτημένοις τοῦτο δῆλον· τὸ λέγειν αὐτὸν ἐπίσκοπον πρεσβύτερον ἵσον εἶναι. Καὶ πῶς ἔσται τοῦτο δυνατόν; μὲν γάρ ἔστι πατέρων γεννητικὴ τάξις· πατέρας γάρ γεννᾷ ἐκκλησίᾳ· ἡ δέ, πατέρας μὴ δυναμένη γεννᾶν, διὰ τῆς τοῦ ιτροῦ παλιγγενεσίας τέκνα γεννᾷ τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐ μὴν πατέρας ιδασκάλους. Καὶ πῶς οἶδόν τε ἦν τὸν πρεσβύτερον καθιστᾶν, ἔχοντα χειροθεσίαν τοῦ χειροτονεῖν, ἡ εἰπεῖν αὐτὸν εἶναι ν τῷ ἐπισκόπῳ;

75, 8. Ἐπειτα δὲ περὶ τοῦ δόνομάτα λέγειν τῶν τελευτῆς 1109 ιτῶν, τί ἀν εἴη τούτου προύργιαί τερον; Τί τούτου καιριών καὶ θαυμασιώτερον, πιστεύειν μὲν τοὺς παρόντας ὅτι ἀπελθόντες ζῶσι, καὶ ἐν ἀνυπαρξίᾳ οὐκ εἰσίν· ἀλλὰ εἰσί, ζῶσι παρὰ τῷ Δεσπότῃ· καὶ δπως ἀν τὸ σεμινότατον

repabit in divina scriptura, neque sententia alteri opposita enietur.

73, 34. [Antiocheni] consubstantialem esse confitentur Patrem, et 1107 um, et Spiritum Sanctum, tres hypostases, unam essentiam, in divinitatem; quod quidem vera fides est, quae a maioribus lita est, et prophetica, et evangelica, et apostolica est, quam fessi sunt patres nostri et episcopi, qui in nicaena synodo, instantino magno et beatissimo imperatore, collecti sunt.

75, 4. Totum illud stoliditatis esse plenum, prudentibus hoc 1108 manifestum, dicere episcopum et presbyterum aequales esse. quomodo hoc fieri poterit? Ille enim ordo ad gignendos patres tinet, patres enim gignit ecclesiae; hic vero, cum patres non sit gignere, filios ecclesiae regenerationis lavacro gignit, non ien patres aut magistros. Et quomodo fieri potest ut is preserum constituat, ad quem creandum manuum imponendarum nullum habeat? Aut quomodo ille episcopo dici potest ualis?

75, 8. Porro de nominibus mortuorum dicendis, quid eo esse 1109 sit utilius? Quid opportunius et admiratione dignius, nempe ut adsunt sibi persuadeant mortuos vivere nec in nihilum redactos ; sed exsistere et apud Dominum vivere; tum ut religiosissimum

1107. D 3, 327; MG 42, 468.

1108. D 3, 358; MG 42, 508.

1109. D 3, 361; MG 42, 513.

Rouet de Journel, Ench. patr.

κήρυγμα διηγήσοιντο, μως ἐλπίς ἐστιν ὑπὲρ ἀδελφῶν·εὐχομένοις, μως ἐν ἀποδημίᾳ τυχανόντων; Ὁφελεῖ δὲ καὶ η ὑπὲρ αὐτῶν ⁵⁸⁵ γινομένη εὐχή, εἰ καὶ τὰ δλα τῶν αἰτιαμάτων μὴ ἀποκόπτοι· ἀλλ' οὖν τε διὰ τὸ πολλάκις ἐν κόσμῳ ἡμᾶς ὅντας σφάλλεσθαι ἀκουσίως τε καὶ ἔκουσίως, ἵνα τὸ ἐντελέστερον σημανθῇ. Καὶ γὰρ ὑπὲρ δικαίων ποιούμεθα τὴν μνήμην, καὶ ὑπὲρ ἀμαρτωλῶν· ὑπὲρ μὲν ἀμαρτωλῶν, ὑπὲρ ἐλέους Θεοῦ δεόμενοι, ὑπὲρ δὲ ²⁸³ δικαίων καὶ πατέρων καὶ πατριαρχῶν, προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν καὶ μαρτύρων καὶ διολογητῶν, ἐπισκόπων τε καὶ ἀναχωρητῶν καὶ παντὸς τοῦ τάγματος, ἵνα τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἀφορίσωμεν ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων τάξεως διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν τιμῆς, καὶ σέβας αὐτῷ ἀποδῶμεν, ἐν ἐννοίᾳ ὅντες, δτι οὐκ ἐστιν ἔξισούμενος ὁ Κύριος τινι τῶν ἀνθρώπων, καν τε μυρία καὶ ἐπέκεινα ἐν δικαιοσύνῃ ὑπάρχῃ ἔκαστος ἀνθρώπων.

1110 77, 29. Οὐ δύο Χριστοὺς ἔχομεν, οὐ δύο βασιλέας Υἱοὺς ³⁸⁵ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν Θεόν, τὸν αὐτὸν ἀνθρωπὸν· οὐχ μῶς ἐν ἀνθρώπῳ οἰκήσαντα, ἀλλ' αὐτὸν δλον ἐνανθρωπήσαντα . . . ³⁷⁸ «Ο Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [Io 1, 14]. Οὐ γὰρ εἶπεν· ‘Η σὰρξ Λόγος ἐγένετο, ἵνα δείξῃ πρῶτον Λόγον ἀπ' οὐρανῶν ἐλθόντα, εἰς ἔκαστος δὲ ὑποστήσαντα τὴν σάρκα ἀπὸ τῆς μήτρας τῆς ἀγίας παρθένου, καὶ πᾶσαν τὴν ἐνανθρώπησιν τελείως εἰς ἔκαστον ἀναπλασάμενον.

praeconium praedicetur, quo spes est illis, qui pro fratribus precantur, quasi peregre profectis? Utiles enim sunt preces quae pro ⁵⁸⁸ illis concipiuntur, tametsi non omnes culpas extinguant. Verum ex eo prosunt, quod plerumque, dum adhuc in terra degimus, sponte aut inviti titubemus, ut id, quod perfectius est, significetur. Nam iustorum mentionem facimus et peccatorum: peccatorum quidem, pro iis a Domino misericordiam implorantes; iustorum ²⁸³ autem et patrum et patriarcharum, prophetarum et apostolorum et evangelistarum et martyrum et confessorum, et episcoporum et anachoretarum et coetus illius universi, ut Dominum Iesum Christum singulari honore ab hominum ordine segregemus, debitumque cultum illi tribuamus, dum illud cum animo nostro reputamus: non esse Dominum cum ullis mortalibus adaequandum, quamvis singuli infinita quadam aut etiam ampliore iustitia prædicti sint.

1110 77, 29. Non duos Christos habemus, aut duos reges Dei Filios, ³⁸⁵ sed eundem Deum, eundem hominem, non quod Verbum habitavit in homine, sed quod ipsum totum factum est homo. . . . *Verbum 376 caro factum est.* Non dixit: Caro facta est Verbum, quo nimur ostenderet imprimis Verbum descendisse de caelo et in se ipso subsistente fecisse carnem ex utero sanctae virginis, integrumque humanam naturam perfecte in se ipsum affinxisse.

432 78, 6. Τίς ποτε, ἢ ἐν ποίᾳ γενεῷ τετόλμηκε καλεῖν τὸ ὄνομα 1111
Μαρίας τῆς ἀγίας, καὶ ἔρωτώμενος οὐκ εὐθὺς ἐπήνεγκε τὸ
παρθένος; Ἐξ αὐτῶν γάρ τῶν ἐπιθέτων δονομάτων καὶ τῆς
ἀρετῆς ὑποφαίνει τὰ τεκμήρια. . . . Καὶ τῇ ἀγίᾳ Μαρίᾳ τὸ
παρθένος [προσετέθη] καὶ οὐ τραπήσεται. Ἀχραντος γάρ δι-
έμεινεν ἡ ἀγία.

560 79, 3. Καὶ δτὶ μὲν διακονιστῶν τάγμα ἐστὶν εἰς τὴν ἐκ- 1112
κλησίαν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὸ ιερατεύειν, οὐδέ τι ἐπιχειρεῖν ἐπιτρέ-
πειν, ἔνεκεν δὲ σεμνότητος τοῦ γυναικείου γένους, ἢ δι' ὥραν
λουτροῦ, ἢ ἐπισκέψεως πάθους, ἢ πόνου, καὶ δτε γυμνωθείη
σῶμα γυναίου, ἵνα μὴ ὑπὸ ἀνδρῶν ιερουργούντων θεαθείη,
ἀλλ' ὑπὸ τῆς διακονούσης.

THEODORUS MOPSUESTENUS, † ca 428.

De Incarnatione.

385 7. "Οταν τοίνυν [δό Θεός] ἢ ἐν τοῖς ἀποστόλοις ἢ δλως ἐν 1113
τοῖς δικαίοις ἐνοικεῖν λέγηται, ώς ἐν δικαίοις εὐδοκῶν ποιεῖται
τὴν ἐνοίκησιν, ώς ἐναρέτοις κατὰ τὸν τρόπον ἀρεσκόμενος.
Ἐν αὐτῷ μέντοι [τῷ Χριστῷ] τὴν ἐνοίκησιν οὐχ οὕτω φαμὲν
τετενῆσθαι, μὴ γάρ ἂν τοσοῦτο μανείμεν ποτε, ἀλλ' ώς ἐν
Γίῳ. Οὕτω γάρ εὐδοκήσας ἐνψήσεν. Τί δέ ἐστι τὸ ώς ἐν
Γίῳ; "Ωστε ἐνοικήσας δλον μὲν ἔαυτῷ τὸν λαμβανόμενον
ἥνωσεν, παρεσκεύασε δὲ αὐτὸν συμμετασχεῖν αὐτῷ πάσης τῆς

432 78, 6. Quis aut quo tempore umquam exstitit, qui ausus sit 1111
vocare nomen sanctae Mariae, et rogatus non statim addiderit:
virginis? Nam in vocabulis sic additis virtutis quoque indicia
apparent. . . . Sic sanctae Mariae nomen virginis [datum est], nec
unquam mutabitur; sancta enim illa incorrupta permansit.

560 79, 3. Quamquam diaconissarum in ecclesia ordo sit, non tamen 1112
ad sacerdotii functionem aut ullam eiusmodi administrationem
institutus est, sed ut muliebris sexus honestati consulatur, sive ut
baptismi tempore adsit, sive ut inspiciat si quid passa sit aut
molestiae pertulerit, sive ut, cum nudandum est mulieris corpus,
interveniat, ne virorum qui sacris operantur aspectui sit exposita,
sed a sola diaconissa videatur.

385 7. Cum ergo [Deus] vel in apostolis vel denique in iustis in- 1113
habitare dicitur, tamquam in iustis beneplacens inhabitationem
facit, veluti in virtute praeditis acquiescens. In ipso tamen [Christo]
non sic dicimus factam esse inhabitationem, numquam enim eo
delementiae procedemus, sed tamquam in Filio. Sic enim bene-
placens inhabitavit. Quid autem est illud ,tamquam in Filio'? Quia
scilicet, cum inhabitasset, totum quem assumpserat sibi univit, et

1111. D 3, 504; MG 42, 705.

1113. Sw (= Swete) 2, 295; MG 66, 976.

1112. D 3, 531; MG 42, 744.

τιμῆς, ἡς αὐτὸς δὲ ἐνοικῶν Υἱὸς ὃν φύσει μετέχει ὡς συντελεῖν μὲν εἰς ἐν πρόσωπον, κατά γε τὴν πρὸς αὐτὸν ἔνωσιν, πάσης δὲ αὐτῷ κοινωνεῖν τῆς ἀρχῆς· οὕτω δὲ πάντα κατεργάζεσθαι ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ τὴν τοῦ παντὸς κρίσιν τε καὶ ἐξέτασιν δι’ αὐτοῦ τε καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἐπιτελεῖν τῆς διαφορᾶς ἐν τοῖς κατὰ τὴν φύσιν χαρακτηρίζουσι δῆλον ὅτι νοούμενης.

1113a 8. "Οταν μὲν γὰρ τὰς φύσεις διακρίνωμεν, τελείαν τὴν φύσιν ³⁸⁵ τοῦ Θεοῦ Λόγου φαμὲν καὶ τέλειον τὸ πρόσωπον· οὐδὲ γὰρ ἀπρόσωπον ἔστιν ὑπόστασιν εἰπεῖν· τελείαν δὲ καὶ τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὸ πρόσωπον δομοίως· δταν μέντοι ἐπὶ τὴν συνάφειαν ἀπίδωμεν, ἐν πρόσωπον τότε φαμέν.

1113b 15. "Οταν τοίνυν ἐρωτῶσιν: «Ἄνθρωποτόκος ἡ θεοτόκος ἡ ³⁸⁵ Μαρία;» λεγέσθω παρ’ ἡμῶν· ἀμφότερα· τὸ μὲν γὰρ τῇ φύσει ⁴²⁹ τοῦ πράγματος, τὸ δὲ τῇ ἀναφορᾷ. Ἄνθρωποτόκος μὲν γὰρ τῇ φύσει, ἐπείπερ ἀνθρωπος ἦν δὲ ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Μαρίας, ὡς καὶ προήλθεν ἐκεῖθεν· θεοτόκος δέ, ἐπείπερ Θεὸς ἦν ἐν τῷ τεχθέντι ἀνθρώπῳ, οὐκ ἐν αὐτῷ περιγραφόμενος κατὰ τὴν φύσιν, ἐν αὐτῷ δὲ ὃν κατὰ τὴν σχέσιν τῆς γνώμης.

Epistula ad Domnum.

1113c 'Ο δὲ τῆς κατ' εὐδοκίαν ἐνώσεως τρόπος ἀσυγχύτους ³⁸⁵ φυλάττων τὰς φύσεις, καὶ ἀδιαιρέτως ἐν ἀμφοτέρων τὸ πρό-

fecit eum compcipare totum honorem, quem qui inhabitabat natura Filius communem cum eo habere voluit, ut ad unam quidem personam pertineret secundum unionem cum ipso, omnem autem principatum cum eo communicaret; sic omnia in eo agere voluit, ut totius mundi iudicium et examinationem per ipsum eiusque adventum facturus sit, ita scilicet ut differentia in iis, quae secundum naturam propria sunt, intellegatur.

1113a 8. Quando etenim naturas discernimus, perfectam naturam Dei ³⁸⁵ Verbi dicimus et perfectam personam: nec enim sine persona est subsistentiam dicere perfectam, perfectam autem et hominis naturam et personam similiter. Quando autem ad coniunctionem respicimus, unam personam tunc dicimus.

1113b 15. Cum igitur interrogant: «Estne Maria hominipara an dei-³⁸⁵ para?» dicatur a nobis: utrumque: illud quidem natura rei, hoc vero ⁴²⁹ relatione. Hominipara quidem natura, quandoquidem homo erat qui in ventre Mariae fuit et ex eo prodixit; deipara vero, quia Deus erat in homine quem peperit, non in eo circumscriptus secundum naturam, sed in ipso existens secundum habitudinem voluntatis.

1113c Unionis secundum beneplacitum modus, inconfusas servans ³⁸⁵ naturas, et indivisim unam utriusque personam ostendit, unamque

1113a. Sw 2, 299; MG 66, 981.

1113c. Sw 2, 339; MG 66, 1013.

1113b. Sw 2, 310; MG 66, 992.

σωπον δείκνυσιν, καὶ μίαν τὴν θέλησιν, καὶ μίαν τὴν ἐνέργειαν, μετὰ τῆς ἐπομένης τούτοις μιᾶς αὐθεντίας καὶ δεσποτείας.

Contra Apollinarium.

385 3. Ὑεστὶ μὲν γὰρ ἀνόητον τὸ τὸν Θεὸν ἐκ τῆς παρθένου 1113d
429 γεγενήσθαι λέγειν. Τοῦτο γὰρ οὐδὲν ἔτερόν ἐστιν ἢ ἐκ σπέρματος αὐτὸν λέγειν Δαβίδ, ἐκ τῆς οὐσίας τῆς παρθένου τετεμένον, καὶ ἐν αὐτῇ διαπεπλασμένον· ἐπεὶ γε τὸ ἐκ σπέρματος Δαβίδ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τῆς παρθένου συστὰν ἐν τῇ μητρῷ φαστρί, καὶ τῇ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος διαπλασθὲν δυνάμει, γεγενήσθαι φαμεν ἐκ τῆς παρθένου.

Fragments.

486 In Matth. 26, 26. Οὐκ εἶπε· Τοῦτο ἐστι τὸ σύμβολον τοῦ 1113e σώματός μου, καὶ τοῦτο τοῦ αἵματός μου, ἀλλά· «Τοῦτο ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ τὸ αἷμά μου» [Mt 26, 26 28], διδάσκων ἡμᾶς 489 μὴ πρὸς τὴν φύσιν ὅρᾶν τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ διὰ τῆς γενομένης εὐχαριστίας εἰς σάρκα καὶ αἷμα μεταβάλλεσθαι.

S. IOANNES CHRYSOSTOMUS, 344—407.

Ad Theodorum lapsum, 371/8.

107 I. 1, n. 11. Ἀκουσον τί φησιν δοκιμάριος Πέτρος· «Καλόν 1114 ἐστιν ἡμᾶς ὥδε εἶναι» [Mt 17, 4]. Εἰ δὲ ἐκεῖνος ἀμυδράν τινα τῶν μελλόντων εἰκόνα ἴδων πάντα ἐξαίφνης ἔρριψεν ἀπὸ τῆς ψυχῆς διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ὄψεως ἐκείνης ἥδονὴν αὐτοῦ ἐντεθεῖσαν

voluntatem et unam operationem, cum una quae ista consequitur auctoritate et dominatu.

385 3. Est enim fatuum dicere esse Deum ex virgine genitum. 1113d
429 Hoc enim nihil aliud est quam dicere eum esse ex semine David, ex substantia virginis editum et in ipsa formatum; siquidem quod ex semine David et ex substantia virginis concretum est in materno utero, et virtute Spiritus Sancti formatum, ex virgine factum esse dicimus.

486 Fragm. Non dixit: Hoc est symbolum corporis mei, et hoc 1113e symbolum sanguinis mei, sed: *Hoc est corpus meum et sanguis meus*, docens nos non attendere naturam rei propositae, sed eam per gratiarum actionem in carnem et sanguinem transmutari.

107 1, 11. Audi quid dicat beatus Petrus: *Bonum est nos hic esse.* 1114 Quodsi ille, obscura quadam conspecta futurorum imagine, omnia statim reiecit ab animo, ob inditam a tali visione voluptatem:

τῇ ψυχῇ· τί ἂν τις εἴποι, ὅταν αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ ἀλήθεια παραγένηται, ὅταν, τῶν βασιλείων ἀνοιγέντων, κατοπτεύειν ἔξῃ τὸν βασιλέα αὐτόν, μηκέτι ἐν αἰνίγματι, μηδὲ δι’ ἐσόπτρου, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον [cf. 1 Cor 13, 12], μηκέτι διὰ πίστεως, ἀλλὰ διὰ εἰδούς;

1115 2, 3. Δίκαιος δὲ γάμος, σύμφημι κάγω· «Τίμιος» γάρ, φησίν, 581 «δὲ γάμος, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ δὲ Θεός» [Hebr 13, 4]· σοὶ δὲ οὐκέτι δυνατὸν τὰ δίκαια τοῦ 580 γάμου φυλάξαι. Τὸν γὰρ ἐπουρανίων συναφθέντα νυμφίψ, τοῦτον μὲν ἀφείναι, γυναικὶ δὲ ἔαυτὸν συνάψαι, μοιχεία τὸ πρᾶγμα, κανὸν μυριάκις αὐτὸν γάμον καλῆς· μᾶλλον δὲ καὶ μοιχείας τοσούτῳ δεινότερον, ὅσψ κρείττων ἀνθρώπων Θεός.

De virginitate.

1116 10. Καλὸν ἡ παρθενία· σύμφημι κάγω· ἀλλὰ καὶ τοῦ γάμου 582 κρείττων· καὶ τοῦτο συνομολογῶ. Καὶ εἰ βούλει, καὶ τὸ δσον κρείττων προστίθημι, δσον τῆς γῆς δὲ οὐρανός, δσον τῶν ἀνθρώπων οἱ ἄγγελοι· εἰ δὲ χρή τι καὶ βιασάμενον εἶπεῖν, καὶ πλέον.

De diabolo tentatore.

1117 Hom. 2, n. 3. Οὐ γάρ ἔστι πονηρά [ἢ κτίσις], ἀλλὰ καὶ 587 καλὴ καὶ δεῖγμα τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ φιλανθρωπίας ἔστιν. . . . Ἀκουσον καὶ τοῦ Παύλου λέγοντος· «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα

quid dicetur quando ipsa rerum veritas aderit, quando, apertis regiis aedibus, ipsum regem conspicere licebit, non ultra in aenigmate neque per speculum, sed facie ad faciem, non ultra per fidem, sed per speciem?

1115 2, 3. Legitima res est coniugium, id ego confiteor: *Honorabile* 581 *enim, ait, est conubium, et torus immaculatus; forniciatores autem et adulteros iudicabit Deus.* Sed tibi iam non est integrum iura 580 conubii servare. Eum enim, qui semel caelesti sponso iunctus est, si ab eo divellatur et uxorem ducat, adulterium admittere certum est, quamvis millies hoc ipsum nuptias voces; immo id tanto gravius adulterio est, quanto praestantior Deus hominibus.

1116 10. Bonum est virginitas, et ego consentio; ac matrimonio 582 etiam melior, et hoc confiteor. Et si placet, quanto etiam melior sit addam: quanto caelum terra, quanto hominibus angeli; immo ut fortius aliquid dicam, etiam magis.

1117 2, 3. Non mala est [creatura], sed et bona et sapientiae Dei, 87 virtutis ac benignitatis est argumentum. . . . Audi etiam Paulum dicentem: *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea, quae*

1115. MG 47, 312.
1117. MG 49, 260.

1116. MG 48, 540.

καθορᾶται» [Rom 1, 20]. Τούτων γὰρ ἔκαστος ἦνίξατο δι' ὧν εἶπεν, δτὶ αὕτη πρὸς θεογνωσίαν ἡμᾶς χειραγωγεῖ, δτὶ αὕτη ποιεῖ ἐπιγνώσκειν τὸν Δεσπότην.

De sacerdotio, 381—385.

512 L. 3, n. 4. "Οταν γὰρ ἴδης τὸν Κύριον τεθυμένον καὶ κεί-
517 μενον, καὶ τὸν ἀρχιερέα ἐφεστῶτα τῷ θύματι καὶ ἐπευχόμενον,
καὶ πάντας ἔκεινψ τῷ τιμίῳ φοινισκομένους αἴματι, ἀρά ἔτι
μετὰ ἀνθρώπων εἶναι νομίζεις καὶ ἐπὶ γῆς ἐστάναι, ἀλλ' οὐκ
εὐθέως ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς μετανίστασαι";

521 3, 5. Οἱ γὰρ τὴν γῆν οἰκοῦντες καὶ ἐν ταύτῃ ποιούμενοι τὴν 1119
545 διατριβὴν τὰ ἐν οὐρανοῖς διοικεῖν ἐπετράπησαν, καὶ ἔξουσίαν
567 ἔλαβον, ἥν οὔτε ἀγγέλοις οὔτε ἀρχαγγέλοις ἔδωκεν δ Θεός.
Οὐ γὰρ πρὸς ἔκείνους εἴρηται· «Οσα ἀν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς,
ἔσται δεδεμένα καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ δσα ἀν λύσητε ἐπὶ τῆς
γῆς, ᔹσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ» [Mt 18, 18]. Ἐχουσι μὲν γὰρ
καὶ οἱ κρατοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς τὴν τοῦ δεσμεῖν ἔξουσίαν, ἀλλὰ
σωμάτων μόνον· οὐτος δὲ δ δεσμὸς αὐτῆς ἀπτεται τῆς ψυχῆς,
καὶ διαβαίνει τοὺς οὐρανούς, καὶ ἅπερ ἀν ἐργάσωνται κάτω οἱ
ἱερεῖς, ταῦτα δ Θεὸς ἄνω κυροῖ, καὶ τὴν τῶν δούλων γνώμην δ
Δεσπότης βεβαιοῖ. Καὶ τί γὰρ ἀλλ' ἡ πᾶσαν αὐτοῖς τὴν οὐράνιον
ἔδωκεν ἔξουσίαν; «Ων γὰρ ἀν», φησίν, «ἀφῆτε τὰς ἀμαρτίας,
ἀφέωνται· καὶ ὧν ἀν κρατῆτε, κεκράτηνται» [Io 20, 23]. Τίς ἀν
γένοιτο ταύτης ἔξουσία μείζων; «Πᾶσαν τὴν κρίσιν ἔδωκεν δ

facta sunt, intellecta conspicuntur. Horum enim quisque per ea,
quae dixit, nos ab ea quasi manu duci ad Dei cognitionem sub-
indicavit, illa effici, ut Dominum agnoscamus.

512 3, 4. Cum enim videris Dominum immolatum et iacentem, et 1118
517 sumnum sacerdotem sacrificio incumbentem ac precantem, omnes-
que pretioso illo sanguine rubentes, an putas te adhuc cum ho-
minibus et in terra esse, annon potius in caelos transferris?

521 3, 5. Qui enim terram incolunt in eaque commorantur, ad ea 1119
545 quae in caelis sunt dispensanda commissi sunt, potestatemque ac-
ceperunt quam neque angelis neque archangelis dedit Deus. Neque
enim illis dictum est: *Quaecumque ligaveritis in terra erunt ligata*
et in caelo, et quaecumque solveritis in terra erunt soluta et in
caelo. Habent quidem ii, qui in terra imperant, potestatem ligandi,
verum corpora solum; hoc autem vinculum ipsam attingit animam
caelosque transcendit; ac quaecumque inferne sacerdotes faciunt,
eadem Deus superne confirmat, servorumque sententiam ipse
Dominus ratam facit. Quid enim aliud illis dedit quam omnem
caelestium potestatem? Nam: *Quorum, inquit, remiseritis peccata,*
remittuntur, et quorum retinueritis, retenta sunt. Quae maior hac

1118. N (= Nairn) 52; MG 48, 642.

1119. N 54; MG 48, 643.

Πατήρ τῷ Υἱῷ» [Ιο 5, 22]. δρῶ δὲ πᾶσαν αὐτὴν τούτους ἐγχειρι-
σθέντας ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ.

1120 3, 6. Λέπραν σώματος ἀπαλλάττειν, μᾶλλον δὲ ἀπαλλάττειν 545
μὲν οὐδαμῶς, τοὺς δὲ ἀπαλλαγέντας δοκιμάζειν μόνον, εἶχον 567
ἔξουσίαν οἱ τῶν Ἰουδαίων Ἱερεῖς· καὶ οἰσθα πῶς περιμάχητον
ἥν τὸ τῶν Ἱερέων τότε. Οὗτοι δὲ οὐ λέπραν σώματος, ἀλλ'
ἀκαθαρσίαν ψυχῆς, οὐκ ἀπαλλαγεῖσαν δοκιμάζειν, ἀλλ' ἀπαλ-
λάττειν παντελῶς ἔλαβον ἔξουσίαν. . . . Οὐ γὰρ ἐν τῷ κο- 467
λάζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ποιεῖν εὖ, μείζονα τοῖς Ἱερεῦσιν
ἔδωκε δύναμιν τῶν φυσικῶν γονέων δὲ Θεός· καὶ τοσοῦτον
ἀμφοτέρων τὸ διάφορον, δσον τῆς παρούσης καὶ τῆς μελ-
λουσῆς Ζωῆς. Οἱ μὲν γὰρ εἰς ταύτην, οἱ δὲ εἰς ἐκείνην γεν-
νῶσι· κάκεῖνοι μὲν οὐδὲ τὸν σωματικὸν αὐτοῖς δύναιντ' ἀν
ἀμύναι θάνατον, οὐ νόσον ἐπενεχθεῖσαν ἀποκρούσασθαι, οὗτοι
δὲ καὶ κάμνουσαν καὶ ἀπόλλυσθαι μέλλουσαν τὴν ψυχὴν πολ-
λάκις ἔσωσαν, τοῖς μὲν πραοτέραν τὴν κόλασιν ἐργασάμενοι,
τοὺς δὲ οὐδὲ παρὰ τὴν ἀρχὴν ἀφέντες ἔμπεσεν, οὐ τῷ δι-
δάσκειν μόνον καὶ νουθετεῖν, ἀλλὰ καὶ τῷ δι' εὐχῶν βοηθεῖν.
Οὐ γὰρ δταν ἡμᾶς ἀναγεννῶσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ μετὰ ταῦτα
v συγχωρεῖν ἔχουσιν ἔξουσίαν ἀμαρτήματα. «Ἄσθενε! γάρ τις»,
φησίν, «ἐν ὑμῖν; Προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκ-
κλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλείψαντες αὐτὸν
ἔλαιψ ἐν τῷ δνόματι τοῦ Κυρίου· καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως
σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν δὲ Κύριος· καν ἀμαρτίας
ἢ πεποιηκώς, ἀφεθήσονται αὐτῷ» [Ιαс 5, 14 sq].

potestas fuerit? *Omne iudicium dedit Pater Filio, videoque ipsum omne illis traditum a Filio esse.*

1120 3, 6. Corporis lepram purgare, immo potius nullatenus purgare 545
sed purgatos probare tantum, Iudeorum sacerdotibus licet; et 567
tamen nosti quanta tunc esset pro sacerdotali dignitate concertatio.
Hi vero non lepram corporis, sed immunditiam animae, non pur-
gataim probandi sed prorsus purgandi potestatem acceperunt. . . .
Non enim in puniendo solum, sed etiam in benefaciendo maiorem 467
sacerdotibus quam parentibus potestatem dedit Deus; tantaque
est inter utrosque differentia, quanta inter praesentem et futuram
vitam. Nam illi quidem in hanc vitam, hi in futuram gignunt;
atque illi ne corporalem quidem interitum a liberis amoliri possunt,
non ingruentem morbum depellere, hi vero aegram et mox in-
terituram animam saepe servarunt, aliis remissiorem poenam red-
dentes, alios prorsus labi non sinentes; idque non docendo solum
et admonendo, sed etiam orationibus auxiliando. Neque enim
tantum cum nos regenerant, sed etiam post regenerationem ad-
missa peccata condonare possunt. Nam: *Infirmatur, inquit, quis in vobis?* *Advocet presbyteros ecclesiae, et orent super eo, ungentes eum oleo in nomine Domini. Et oratio fidei salvabit infirmum, et excitabit eum Dominus, et si peccata fecerit remittentur ei.*

De incomprehensibili, 386/7.

¹⁰⁹ Hom. 1, n. 3. Εἰπὼν γάρ· «Οτε ἡμην νήπιος» [1 Cor 13, 11], ¹¹²¹
²⁴⁷ ἐπήγαγε· «Βλέπομεν νῦν δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» [ib. 12].

Ίδοù γάρ δεύτερον ὑπόδειγμα τῆς παρούσης ἀσθενείας, καὶ τοῦ ἀτελῆ τὴν γνῶσιν εἶναι· τρίτον πάλιν τὸ «ἐν αἰνίγματι». Καὶ γάρ τὸ παιδίον δρᾶ μὲν πολλὰ καὶ ἀκούει καὶ φθέγγεται, τρανὸν δὲ οὐδὲν οὔτε δρᾶ, οὔτε ἀκούει, οὔτε φθέγγεται· καὶ φρονεῖ μέν, οὐδὲν δὲ διηρθρωμένον. Οὕτω καὶ ἐγώ οἶδα μὲν πολλά, οὐκ ἐπίσταμαι δὲ αὐτῶν τὸν τρόπον. Ὅτι μὲν γάρ πανταχοῦ ἔστιν δὲ Θεός οἶδα, καὶ δτὶ δλως ἔστι πανταχοῦ οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· δτὶ ἀναρχός ἔστι καὶ ἀγέννητος καὶ ἀΐδιος, οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· οὐ γάρ δέχεται λογισμὸς εἰδέναι πῶς οἶντε οὐσίαν εἶναι, μήτε παρ' ἐαυτῆς μήτε παρ' ἔτέρου τὸ εἶναι ἔχουσαν. Οἶδα δτὶ ἐγέννησεν Υἱόν, τὸ δὲ πῶς ἀγνοῶ· οἶδα δτὶ τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ πῶς ἐξ αὐτοῦ οὐκ ἐπίσταμαι.

¹⁰⁹ 1, 5. [Τὸν Θεόν] οὖν καὶ ἐκ μέρους γνῶσκει [1 Cor 13, 9]. ¹¹²²
¹¹⁰ «Ἐκ μέρους» δὲ εἶπεν, οὐχ δτὶ τὸ μὲν αὐτοῦ τῆς οὐσίας γνῶσκει, τὸ δὲ ἀγνοεῖ, ἀπλούς γάρ δὲ Θεός· ἀλλ' ἐπειδὴ δτὶ μὲν ἔστι Θεός οἶδε, τὸ δὲ τί τὴν οὐσίαν ἔστιν ἀγνοεῖ.

¹⁰⁵ 1, 6. Ἀλλὰ γάρ, εἰ δοκεῖ, τὸν Παῦλον ἀφέντες καὶ τοὺς προφήτας, ἀνέλθωμεν εἰς τοὺς οὐρανούς· μή ποτε ἐκεῖ τινές εἰσιν εἰδότες τί τὴν οὐσίαν ἔστιν δὲ Θεός. Μάλιστα μὲν γάρ,

¹⁰⁹ 1, 3. Postquam dixerat enim: *Cum essem parvulus, intulit: 1121*
²⁴⁷ *Videmus autem nunc per speculum in aenigmate.* En quippe secundum exemplum infirmitatis praesentis, quodque imperfecta sit scientia; tertio probatur his verbis: *In aenigmate.* Namque parvulus multa quidem videt, audit et loquitur, nihil tamen dilucide vel videt vel audit vel loquitur; et sapit quidem, sed nihil integre. Ita et ego scio quidem multa, sed eorum non novi modum. Deum enim ubique esse novi, totum item ubique esse novi, quomodo autem nescio; sine principio, non genitum, sempiternum novi, quomodo autem nescio. Neque humana ratio capere valet, quomodo possit esse substantia, quae nec a se ipsa nec ab alio quopiam esse acceperit. Scio ipsum genuisse Filium, quomodo autem ignoro; novi Spiritum ex ipso esse, quomodo autem ex ipso sit nescio.

¹⁰⁹ 1, 5. [Deum] igitur ex parte cognoscit; *ex parte vero dixit, non 1122*
¹¹⁰ quod aliud ex eius substantia cognoscat, aliud ignoret, Deus enim ⁹⁷ simplex est; sed quod quidem sciāt Deum esse, quid autem quoad substantiam sit ignoret.

¹⁰⁵ 1, 6. Verum, si placet, dimisso Paulo atque prophetis, ascenda- ¹¹²³
mus in caelos: an forte quipiam ibi sint qui Dei substantiam norint. Licet si qui ibi sint qui norint, nihil commune nobiscum

1121. MG 48, 704.
 1123. MG 48, 707.

1122. MG 48, 706.

καν εύρεθώσιν εἰδότες, οὐδὲν κοινὸν πρὸς ἡμᾶς· πολὺ τὰρ τὸ μέσον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων· πλὴν ἀλλ' ἵνα ἐκ περιουσίας μάθης, διτὶ οὐδὲ ἐκεῖ τις οἶδε κτιστὴ δύναμις τοῦτο, ἀκούσωμεν τῶν ἀγγέλων. Τί οὖν; Περὶ τῆς οὐσίας ταύτης ἐκεῖ διαλέγονται, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ζητοῦσιν; Οὐδαμῶς.

1124 2, 3. Ἐτόλμησεν ἀνθρωπος εἰπεῖν δtti. Θεὸν οἶδα μῶς αὐτὸς ¹⁰⁸ δ Θεὸς ἑαυτὸν οἶδε. Ταῦτα οὖν ἐλέγχου δεῖται; Ταῦτα ἀποδείξεως; Οὐκ ἀρκεῖ μόνη ἡ προφορὰ τῶν δημάτων δεῖξαι πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν; Καὶ τὰρ μανία τίς ἔστι ταῦτα σαφῆς, παραπληξία ἀσύγγρωστος, καινότερος ἀσεβείας τρόπος. Οὐδεὶς τοιοῦτον οὐδὲν οὐδέποτε οὔτε εἰς νοῦν βαλέσθαι, οὔτε διὰ τῆς γλώττης προενεγκεῖν ἐτόλμησεν.

1125 3, 1. Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν ἀνέκφραστον τὸν ἀπερι- ¹⁰⁸ νόητον Θεόν, τὸν ἀόρατον, τὸν ἀκατάληπτον, τὸν νικῶντα ¹⁰⁵ γλώττης δύναμιν ἀνθρωπίνης, τὸν ὑπερβαίνοντα θνητῆς διανοίας κατάληψιν, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀθέατον τοῖς σεραφίμ, τὸν ἀκατανόητον τοῖς χερουβίμ, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς, ἔζουσίαις, δυνάμεσι, καὶ ἀπλῶς πάσῃ τῇ κτίσει, ὑπὸ δὲ Υἱοῦ μόνου καὶ Πνεύματος Ἅγίου γνωριζόμενον.

1126 3, 3. «Καὶ τὰ σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ, ἐξ πτέ- ¹⁰⁵ ρυγες τῷ ἐνί, καὶ ἐξ πτέρυγες τῷ ἐνί, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ κατεκάλυπτον τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας» [Is 6, 2]. Τίνος ἔνεκεν, εἴπε μοι, καλύπτουσι τὰ πρόσωπα καὶ προβάλλονται τὰς πτέρυγας; Τίνος δὲ ἔνεκεν ἐτέρου ἀλλ' ἢ διὰ τὸ μὴ φέρειν τὴν ἐκ τοῦ θρόνου πηδῶσαν ἀστραπὴν καὶ τὰς

habent; magnum enim discrimin angelos inter et homines. Verum ut ex abundanti discas nullam ibi creatam virtutem id nosse, ipsos audiamus angelos. Quid igitur? an de substantia illa ibi disserunt et quaestionem mutuo habent? Minime.

1124 2, 3. Ausus est homo dicere: Deum novi ut ipse Deus se ipsum ¹⁰⁸ novit. Haec sine confutatione indigent? Haec sine demonstratione? An non satis est haec solum verba proferre, ut tota eorum impietas reveletur? Etenim haec insanitia est perspicua, amentia inexcusabilis, novus impietatis modus. Nemo quidquam huiusmodi vel mente concipere vel lingua proferre ausus est.

1125 3, 1. Vocenus itaque ipsum ineffabilem, inintellegibilem Deum, ¹⁰⁵ invisibilem, incomprehensibilem, humanae linguae vim superantem, ¹⁰⁵ mortalis mentis comprehensionem excedentem, angelis non vestigabilem, seraphinis invisibilem, cherubinis inintellegibilem, inaspectabilem principatibus, potestatibus, virtutibus ac simpliciter omni creaturae, a solo autem Filio et a Spiritu Sancto cognitum.

1126 3, 3. Et seraphim stabant in circuitu eius, sex alae unū et sex ¹⁰⁵ alae alteri, et duabus quidem obvelabant facies suas, et duabus pedes. Dic, quacaso, cur obvelant facies suas alasque praetendunt? Cur, inquam, nisi quia fulgor e throno progrediens radiosque illos ferre

μαρμαρυγάς ἔκείνας; Καίτοι γε οὐκ αὐτὸ δικρατον ἑώρων τὸ φῶς, οὐδ' αὐτὴν ἀκραιφνή τὴν οὔσιαν, ἀλλὰ συγκατάβασις ἦν τὰ δρώμενα. Τί δέ ἐστι συγκατάβασις; "Οταν μὴ ὡς ἐστιν δ Θεὸς φαίνηται, ἀλλ' ὡς δ δυνάμενος αὐτὸν θεωρεῖν οἶός τέ ἐστιν, οὕτως ἔαυτὸν δεικνύῃ, ἐπιμετρῶν τῇ τῶν δρώντων ἀσθενείᾳ τῆς ὄψεως τὴν ἐπίδειξιν.

108 4, 2. Καὶ ἐγὼ τοίνυν καθάπερ βιβλίον ἀναπτύξας τὴν μνήμην 1127 τῆς διανοίας τῆς ὑμετέρας, ὥσπερ δακτύλῳ τινὶ τῷ λόγῳ τὰ καταβληθέντα ἐπιδείξας, ἐπὶ τὰ λειπόμενα βαδιοῦμαι λοιπόν. Τί οὖν ἦν τὸ ὑπολειμμένον; Δεῖξαι δτι οὔτε ἀρχαί, οὔτε ἔξουσίαι, οὔτε κυριότητες, οὔτε εἰ τις ἐτέρα κτιστὴ δύναμίς ἐστιν, ή ἔχει τοῦ Θεοῦ τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν.

105 4, 3. Πῶς οὖν δ Ἱωάννης φησὶν δτι «τὸν Θεὸν οὐδεὶς 1128
108 ἔωρακε πώποτε» [Io 1, 18]; "Ινα μάθης δτι τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ κατάληψιν καὶ τὴν τετρανωμένην γνῶσιν λέγει. "Οτι γὰρ πάντα ἐκείνα συγκατάβασις ἦν, καὶ ἀκραιφνή τὴν οὔσιαν οὐδεὶς εἰδεν
97 ἐκείνων, δῆλον ἐκ τοῦ διαφόρως ἔκαστον δρᾶν. 'Ο γὰρ Θεὸς
98 ἀπλοὺς καὶ ἀσύνθετος καὶ ἀσχημάτιστος· οὗτοι δὲ ἀπαντες σχήματα ἔβλεπον διάφορα.... "Ωστε δταν ἀκούσης δτι «Θεὸν οὐδεὶς ἔωρακε πώποτε», ἐκεῖνο νόμιζε ἀκούειν, δτι τὸν Θεὸν οὐδεὶς ἔγνω οὐσιωδῶς μετὰ ἀκριβείας ἀπάσης.... "Οταν οὖν λέγῃ δ προφήτης δτι [τὰ σεραφίμ καὶ χερουβίμ] συγκαταβαίνοντα τὸν Θεὸν ἴδειν οὐκ ἥνεγκαν, οὐδὲν ἄλλο λέγει ἀλλ' ή δτι τὴν γνῶσιν αὐτοῦ τετρανωμένην καὶ ἀκριβῆ τῆς καταλήψεως ἐνεγκεῖν

non possunt? Quamquam non ipsum sine temperamento lumen, neque ipsam puram substantiam videbant, sed quae videbantur attemperata erant. Quid autem est illa attemperatio? Quando Deus non sicut est appareat, sed ad modum eius, qui ipsum visurus est, sese attemperat videntiumque infirmitati sese accommodat.

108 4, 2. Ego similiter, aperto memoriae vestrae libro, atque iis 1127
quae iam soluta sunt quasi digito demonstratis, ad reliqua deinum proprio. Quid igitur residuum erat? Ut ostenderemus neque principatus, neque potestates, neque dominationes, neque aliam ullam creatam virtutem esse, quae Deum perfecte comprehendat.

105 4, 3. Cur ergo Ioannes ait: *Deum nemo vidit umquam*? Ut 1128
108 ediscas eum de perfecta comprehensione et clara cognitione loqui. Quod enim illa omnia per attemperationem facta sint, neque puram illius substantiam quisquam illorum viderit, hinc palam est quod
97 varie quisque viderit. Etenim Deus simplex est, incompositus et
98 figurae expers; illi vero figuratas viderunt varias.... Itaque cum audis: *Deum nemo vidit umquam*, id intellege, nullum esse qui Deum substantialiter omnino perfecte cognoscat.... Cum itaque propheta dicit illas virtutes Deum quamvis sese attemperantem non ferre potuisse, nihil aliud significat quam eius cognitionem claram et accuratam comprehensionemque ferre non posse, neque

οὐ δύνανται, οὐδὲ τολμῶσιν ἀτενὲς ἵδειν πρὸς τὴν ἀκραιφνῆ καὶ ἀκέραιον οὐσίαν, ἀλλ’ οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν συγκατάβασιν. Τὸ δὲ ἀτενὲς ἵδειν τὸ γνῶναι ἐσπι.

1129 5, 3. Ἔνα Θεὸν τὸν Πατέρα ἔκαλεσεν [δό Παῦλος, cf. 1 Cor 8, 6], 143 οὐκ ἐκβάλλων τὸν Υἱὸν τῆς Θεότητος, ὥσπερ οὖν καὶ ἔνα Κύριον τὸν Υἱόν, οὐκ ἐκβάλλων τῆς κυριότητος τὸν Πατέρα, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων [τῶν Κορινθίων] ἀσθένειαν διορθούμενος, καὶ μηδεμίαν αὐτοῖς δοῦναι λαβήν βουλόμενος. Τοῦτο γοῦν καὶ αἵτιον τέγονε τοῦ μὴ σαφῶς μηδὲ φανερῶς, ἀλλ’ ἀμυδρῶς πως καὶ σπανίως διὰ τῶν προφητῶν γνωρισθῆναι τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Ἀρτὶ γάρ τῆς πολυθέου πλάνης ἀπαλλαγέντες, εἰ πάλιν ἥκουσαν Θεὸν καὶ Θεόν, πρὸς τὴν αὐτὴν ἀν ὑπέστρεψαν νόσον. Διὰ τοῦτο ἀνω καὶ κάτω συνεχώς οἱ προφῆται λέγουσιν ὅτι «εἷς Θεός, καὶ πλὴν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν» [cf. Dt 4, 35]: οὐχὶ τὸν Υἱὸν ἀθετοῦντες, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν θεραπεῦσαι βουλόμενοι, καὶ πεῖσαι τέως τῆς τῶν πολλῶν θεῶν καὶ οὐκ ὄντων ὑπονοίας ἀπαλλαγῆναι.

1130 5, 5. Ὁτι γάρ τοσοῦτον ἀπαιτούμεθα μόνον εἰδέναι ὅτι⁸⁶ έστι Θεός, οὐχὶ περιεργάζεσθαι αὐτοῦ τὴν οὐσίαν, ἀκουσον τί¹⁰⁹ φησιν δό Παῦλος: «Πιστεύσαι γάρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ ὅτι ἔστι» [Hebr 11, 6]. Καὶ πάλιν δό προφήτης ἐγκαλῶν ἀσέβειάν τινι, οὐ τοῦτο ἐγκαλεῖ, ὅτι οὐκ οἶδε τί ἔστιν δό Θεός, ἀλλ’ ὅτι οὐκ οἶδεν ὅτι ἔστι Θεός. «Εἶπε γάρ», φησίν, «ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἔστι Θεός» [Ps 13, 1].

audere puram illam perfectamque substantiam intueri, ne quidem cum sese attemperat. Nihil autem aliud est intueri quam cognoscere.

1129 5, 3. Unum Deum Patrem vocavit [Paulus, cf. 1 Cor 8, 6], non 143 ut eiceret Filium a deitate; sicut et Filium unum Dominum, non ut eiceret Patrem a dominatione, sed ut illorum [Corinthiorum] infirmitatem emendaret nullamque illis praeberet ansam. Quod ipsum in causa fuit, cur Iudeis non clare et manifeste, sed obscure raroque Filius Dei a prophetis significaretur. Cum enim nuper ab errore plurium deorum abducti essent, si rursum audissent Deum et Deum, rursus in eumdem recidissent morbum. Ideo frequenter prophetae dicunt: *Unus est Deus, et praeter eum nullus est;* non quod Filium negent, absit; sed ut illorum infirmitatem curarent ipsisque interim suaderent, ut a multorum nec vere exsistentium deorum opinione absisterent.

1130 5, 5. Quod autem id solum requiratur a nobis, ut sciamus 86 Deum esse, non ut eius substantiam curiose scrutemur, audi Paulum loquentem: *Credere enim oportet eum, qui ad Deum accedit, quia est.* Rursum propheta, cum impietatis queimpiam accusaret, non ei vitio vertit, quod ignoraret quid sit Deus, sed quod eum esse nesciret. Nam ait: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.*

537 5, 7. Παρακαλῶ καὶ δέομαι καὶ ἀντίθολῶ ἐξομολογεῖσθαι 1131
τῷ Θεῷ συνεχῶς. Οὐδὲ γάρ εἰς θέατρόν σε ἄγω τῶν συν-
δούλων τῶν σῶν, οὐδὲ ἐκκαλύψαι τοῖς ἀνθρώποις ἀναγκάζω
τὰ ἀμαρτήματα· τὸ συνειδὸς ἀνάπτυξον ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ,
καὶ αὐτῷ δεῖξον τὰ τραύματα, καὶ παρ' αὐτοῦ τὰ φάρμακα
αἴτησαι· δεῖξον τῷ μὴ ὀνειδίζοντι, ἀλλὰ θεραπεύοντι· κανὸν γάρ
σὺ σιγήσῃς, οἶδεν ἐκεῖνος ἀπαντα.

De Lazaro homiliae, 388.

537 Hom. 4, n. 4. Εἰ δὲ καὶ μέχρι τούτου ῥᾳθυμήσαιμεν, ἐξ- 1132
531 ελθούσαν εἰς ἔργον τὴν ἀμαρτίαν ἀποκτείνειν πάλιν δι' ἐξ-
ομολογήσεως καὶ δακρύων, διὰ τοῦ κατηγορεῖν ἑαυτῶν. Οὐδὲν
γάρ οὕτως δλέθριον τῇ ἀμαρτίᾳ, ὡς κατηγορία καὶ κατάγνωσις
σύν μετανοίᾳ καὶ δάκρυσι. Κατέγνωσ σου τὴν ἀμαρτίαν; Ἀπέθου
τὸ φορτίον. Καὶ τίς ταῦτα φησιν; Αὐτὸς δὲ δικάζων Θεός.
«Λέγε σὺ τὰς ἀμαρτίας σου πρώτος, ἵνα δικαιωθῆς» [Is 43, 26].
Τίνος γάρ ἔνεκεν αἰσχύνῃ καὶ ἐρυθριᾶς, εἰπέ μοι, τὰ ἀμαρτήματα
εἰπεῖν; Μή γάρ ἀνθρώπῳ λέγεις, ἵνα ὀνειδίσῃ σε; Μή γάρ τῷ
συνδούλῳ διμολογεῖς, ἵνα ἐκπομπεύσῃ; Τῷ Δεσπότῃ, τῷ κηδε-
μόνι, τῷ φιλανθρώπῳ, τῷ ἰατρῷ τὸ τραῦμα ἐπιδεικνύεις. . . .
Ἀν μὴ εἶπης τοῦ χρέους τὸ μέτεθος, οὐκ ἐπιγινώσκεις τῆς
χάριτος τὴν ὑπερβολήν. Οὐκ ἀναγκάζω, φησίν, εἰς μέσον ἐλθεῖν
σε θέατρον, καὶ μάρτυρας περιστῆσαι πολλούς· ἐμοὶ τὸ ἀμάρ-
τημα εἰπὲ μόνῳ κατ' ἴδιαν, ἵνα θεραπεύσω τὸ ἔλκος, καὶ ἀπαλ-
λάξω τῆς δύνης.

537 5, 7. Etiam atque etiam hortor, rogo et oro, ut frequenter 1131
Deo confiteamini. Non te in theatrum conservorum tuorum duco,
neque hominibus peccata revelare cogo; conscientiam tuam ex-
pande coram Deo, ostende ipsi vulnera et ab eo medicamenta
postula; ostende non exprobranti, sed curanti; licet enim taceas,
ipse novit omnia.

537 4, 4. Si huc usque fuerimus neglegentes, iniquitate in opus 1132
531 progressam mox occidamus per confessionem, per lacrimas, per
540 proprietatum comissionum accusationem. Nihil enim tam exitiale
peccato quam peccati accusatio condenatioque cum paenitidine
lacrimisque coniuncta. Condemnasti tuum peccatum? Deposuisti
sarcinam. Quis haec dicit? Ipse iudex Deus: *Dic tu peccata tua
prior, ut iustificeris.* Cur igitur te, quaeso, pudet, et erubescis
dicere peccata tua? Num enim homini dicis, ut te probro af-
ficiat? Num conservo confiteris, ut in publicum proferat? Ei qui
Dominus est, qui de te curat, qui humanus est, qui medicus
est, ostendis vulnera. . . . Nisi dixeris debiti magnitudinem, non
agnosces gratiae eminentiam. Non, inquit, cogo te in medium
prodire theatrum ac multos adhibere testes; mihi soli dic peccatum
privatum, ut sanem ulcus teque dolore libererem.

De consubstantiali, contra Anomoeos, 386—404.

- 1133 Hom. 7 [habita a. 387], 6. Οὔτε γὰρ ἀγωνίαν μόνον ἐμφαίνει 388 τὰ δήματα, ἀλλὰ καὶ δύο θελήματα, ἐν μὲν Υἱοῦ, ἐν δὲ Πατρός, ἐναντία ἀλλήλοις· τὸ γὰρ εἰπεῖν· «Οὐχ ὡς ἔτι θέλω, ἀλλ’ ὡς σύ» [Mt 26, 39], τοῦτο ἐστιν ἐμφαίνοντος. Τοῦτο δὲ οὐδὲ ἐκεῖνοι ποτε συνεχώρησαν, ἀλλ’ ἡμῶν ἀεὶ λεγόντων τό· «Ἐγὼ καὶ δὲ Πατήρ ἐν ἐσμεν» [Io 10, 30], ἐπὶ τῆς δυνάμεως, ἐκεῖνοι ἐπὶ τῆς θεότητος τοῦτο εἰρήσθαι φασι, λέγοντες Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μίαν εἶναι βούλησιν. Εἰ τοίνυν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μία βούλησίς ἐστι, πῶς φησιν ἐνταῦθα· «Πλὴν οὐχ ὡς ἔτι θέλω, ἀλλ’ ὡς σύ»; Ἀν μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς θεότητος τὸ εἰρημένον ἦ τοῦτο, ἐναντιολογία τις γίνεται, καὶ πολλὰ ἀτοπα ἐκ τούτου τίκτεται· ἀν δὲ ἐπὶ τῆς σαρκός, ἔχει λόγον τὰ εἰρημένα, καὶ οὐδὲν γένοιτ’ ἀν ἔγκλημα.
- 1134 12 [a. 398], 4. Οὐ γὰρ παρήγαγε μόνον τὴν κτίσιν [δὲ Θεός], 124 ἀλλὰ καὶ παραχθεῖσαν αὐτὴν συγκροτεῖ· κἀν ἀγγέλους εἴπης,²³⁵ κἀν ἀρχαγγέλους, κἀν τὰς ἄνω δυνάμεις, κἀν πάντα ἀπλῶς τὰ δρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, τῆς προνοίας ἀπολαύει τῆς ἐκείνου· κἀν ἔρημα γένηται τῆς ἐνεργείας ἐκείνης, οἴχεται καὶ διαρρεῖ καὶ ἀπόλλυται.

Quod Christus sit Deus, 387 (?).

- 1135 11. Πῶς οὖν ἔτι τολμᾶς ἀπιστεῖν, τοιαύτας λαβῶν αὐτοῦ²⁴ [τοῦ Χριστοῦ] ἀποδείξεις τῆς δυνάμεως, δήματα πρὸ τοσούτου

- 1133 7, 6. Neque enim agoniam solum haec verba significant, sed 388 etiam duas voluntates, unam Filii et alteram Patris, inter se oppositas; quod enim dixit: *Non sicut ego volo, sed sicut tu*, hoc indicantis est. At neque hoc illi umquam admirerunt; sed nobis semper dicentibus illud: *Ego et Pater unum sumus*, de maiestate, illi de voluntate dictum esse asserunt, dicentes Patris et Filii unam esse voluntatem. Si ergo Patris et Filii una est voluntas, quomodo hic dicit: *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu?* Si enim in divinitate hoc dictum est, exoritur quaedam contradictio, et multa absurdia inde nascuntur; sin autem in carne, rationi consentanea sunt, neque reprehendi quidquam poterit.

- 1134 12, 4. Non enim solum protulit [Deus] creaturam, verum etiam 124 prolatam tuetur et fovet; sive angelos dixeris sive archangelos,²³⁵ sive superiores potestates sive omnia prorsus quae sub aspectum cadunt et quae non cadunt: cuncta fruuntur providentia illius, et si destituantur efficaci illius actione, disfluunt, dilabuntur, pereunt.

- 1135 11 Quomodo ergo adhuc incredulus manere audes, talibus²⁴ acceptis eius [Christi] virtutis demonstrationibus, cum verba videas

1133. MG 48, 765.

1134. MG 48, 810.

1135. MG 48, 828.

χρόνου ἀναφωνθέντα, καὶ πράγματα τοῖς δίημασι συμβαίνοντα βλέπων, καὶ οὐδὲν δλως διαπεσόν; Καὶ δτι οὐ πλάσματα ἡμέτερα μαρτυροῦσιν οἱ τὰ βιβλία καὶ πρῶτοι δεξάμενοι καὶ νῦν κατέχοντες, ἔχθροι τε ὅντες, καὶ τῶν ἐσταυρικότων ἔκγονοι, καὶ νῦν αὐτὰ κατέχοντες καὶ διατηροῦντες.

De paenitentia homiliae.

537 Hom. 3, n. 4. Ἡμαρτες; Εἰσελθε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ 1136 ἔξαλειψόν σου τὴν ἀμαρτίαν. Ὁσάκις ἀν πέσης εἰς τὴν ἀγοράν, τοσαυτάκις ἐτείρη· οὕτως δσάκις ἀν ἀμαρτήσῃς, μετανόησον ἐπὶ τῇ ἀμαρτίᾳ· μὴ σαυτοῦ ἀπογνῶς· καν δεύτερον ἀμάρτης, δεύτερον μετανόησον, μὴ διὰ δαθυμίαν τέλεον ἐκπέσης τῆς τῶν προκειμένων ἀγαθῶν ἐλπίδος· καν ἐν ἐσχάτῃ πολιῷ ἥς καὶ ἀμάρτης, εἴσελθε, μετανόησον· ιατρεῖον γάρ ἐστιν ἐνταῦθα, οὐ δικαστήριον, οὐκ εὐθύνας ἀμαρτημάτων ἀπαιτοῦν, ἀλλὰ συγχώρησιν ἀμαρτημάτων παρέχον. Θεῷ μόνῳ εἰπὲ τὴν ἀμαρτίαν σου· «Σοὶ μόνῳ ἡμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα» [Ps 50, 6]· καὶ συγχωρεῖται σου ἡ ἀμαρτία.

489 9. Μὴ δτι ἄρτος ἐστὶν ἤδης, μηδ' δτι οἰνός ἐστι νομίσης· 1137 οὐ γάρ ὡς αἱ λοιπαὶ βρώσεις εἰς ἀφεδρώνα χωρεῖ· ἄπαγε, μὴ τοῦτο νόει· ἀλλὰ ὥσπερ κηρὸς πυρὶ προσομιλήσας οὐδὲν ἀπουσιάζει, οὐδὲν περισσεύει, οὕτω καὶ ὥδε νόμιζε συναναλίσκεσθαι τὰ μυστήρια τῇ τοῦ σώματος οὔσιά.

584 9. Ταῦτα εἰδότες, καὶ τὴν φοβερὰν ἡμέραν ἐκείνην ἐνθυμη- 1138 θέντες, καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο, καὶ τὰ φοβερὰ κολαστήρια εἰς νοῦν

tam diu ante praenuntiata, resque videas accidere verbis consonas, ita ut nihil omnino excidat? Quodque haec non figmenta nostra sint, testificantur ii qui primi libros acceperunt et etiam nunc conservant, inimici nostri, abnepotesque eorum qui Dominum crucifixerunt; qui libros, inquam, apud se retinent et conservant.

537 8, 4. Peccasti? Ecclesiam ingredere atque tuum dele peccatum. 1136 Quoties cecideris in foro, toties exsurgis; sic quoties peccaveris, peccati paeniteat neque desperes; tametsi secundo peccaveris, secundo paeniteat, neque animo consternatus a spe repositorum bonorum cadas. Quamvis in extrema canitie peccaveris, ingredere, paenitentiam age; medicinae locus est hic, non iudicii, non poenas exigens, sed peccatorum remissionem tribuens. Deo soli dic peccatum tuum: *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci;* et dimittitur tibi peccatum. 1137

489 9. Ne quasi panem id respicias, neu quasi vinum existimes; neque enim haec sicut reliqui cibi in secessum vadunt. Absit! ne sic cogites. Quemadmodum enim, cera igni admota, nihil substantiae amittitur, nihil superfluit, sic et hic puta mysteria consumi corporis substantia.

584 9. Cum haec sciamus, ac diem illum terribilem nobis reputemus, et ignem illum, et terribilem tormentorum locum in mentem

λαβόντες, ἐπιστρέψωμεν λοιπὸν ἐκ τῆς πεπλανημένης ὁδοῦ ἡμῶν. Ἐλεύσεται γάρ ὥρα ὅταν τὸ θέατρον τοῦ κόσμου τούτου διαλυθήσεται· καὶ οὕτως οὐκ ἔστι λοιπὸν ἀγωνίζεσθαι· οὐκ ἔστι μετὰ τὴν πάροδον τοῦ βίου πραγματεύσασθαι, οὐκ ἔστι μετὰ τὴν τοῦ θεάτρου ἀπόλυσιν στεφανωθῆναι. Οὗτος ὁ καιρὸς μετανοίας, ἐκεῖνος κρίσεως.

Sermones panegyrici, 387.

1139 *In S. Lucianum.* 2. Καὶ μὴ θαυμάσητε εἰ βάπτισμα τὸ⁴⁷² μαρτύριον ἐκάλεσα· καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα τὸ Πνεῦμα μετὰ πολλῆς ἐφίππαται τῆς δαψιλείας, καὶ ἀμαρτημάτων ἀναίρεσις καὶ ψυχῆς γίνεται καθαρμὸς θαυμαστός τις καὶ παράδοξος· καὶ ὥσπερ οἱ βαπτιζόμενοι τοῖς ὑδασιν, οὕτως οἱ μαρτυροῦντες τῷ ἴδιῳ λούονται αἵματι.

1140 *In S. Romanum.* Hom. 1, 1. Πόδες ἔσμὲν ἡμεῖς, οἱ μάρτυρες²⁸⁴ κεφαλὴ· ἀλλ’ «οὐ δύναται εἰπεῖν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ· Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω» [1 Cor 12, 21]. Ἐνδοξα τὰ μέλη, ἀλλ’ ἡ ὑπεροχὴ τῆς δόξης οὐ ποιεῖ τῆς πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη συναφείας ἀλλοτρίωσιν· ταύτη γὰρ μάλιστα ἔνδοξα γίνεται, ὅταν τὴν πρὸς ἡμᾶς συνάφειαν μὴ διακρούσηται· ἐπεὶ καὶ ὀφθαλμός, τοῦ λοιποῦ παντὸς σώματος λαμπρότερος ὢν, τότε τὴν οἰκείαν διατηρεῖ δόξαν, ὅταν μὴ τοῦ λοιποῦ σώματος ἀποσχίζηται.

1141 *De resurrectione mortuorum.* 7. Καὶ μὴ μοι λέγε· Πῶς δύνα-⁵⁹⁸ ται ἀναστῆναι τὸ σῶμα πάλιν καὶ γενέσθαι ἀφθαρτον; “Οταν

accipiamus, convertamus nos in posterum a via qua erravimus. Veniet enim hora quando theatrum vitae huius solvetur, et nullus postea certabit; non est post huius vitae finem negotiatio; hoc soluto theatro coronas mereri non datur. Hoc tempus est paenitentiae, illud iudicii.

1139 *In S. Lucianum.* 2. Neque miremini quod baptismum mar-⁴⁷² tyrium nuncuparim; nam et hic Spiritus cum multa advolat ubertate, ac peccatorum abolitio et animae fit purgatio quaedam mirabilis ac stupenda; et quemadmodum ii qui baptizantur aquis, ita qui martyrium patiuntur proprio sanguine abluuntur.

1140 *In S. Romanum.* Hom. 1, 1. Nos pedes sumus, martyres autem²⁸⁴ caput. Sed non potest caput dicere pedibus: Vobis non egeo. Gloriosa sunt membra, sed gloriae excellentia non aliena illa facit a coniunctione quae est cum reliquis partibus; tunc enim fiunt maxime gloriosa, quando eam quae nobiscum est coniunctionem non abruperint; nam oculus quoque, licet reliquo toto corpore sit splendidior, suam tunc gloriam conservat, quando a reliquo corpore non absconditur.

1141 *De resurrectione mortuorum.* 7. Neque mihi dicas: Quo potest⁵⁹⁸ modo resurgere corpus, fierique corruptionis immune? Cum enim

1139. MG 50, 522.

1140. MG 50, 606.

1141. MG 50, 429.

γάρ ή τοῦ Θεοῦ δύναμις ἐργάζηται, τὸ πῶς μὴ προσκείσθω. . . .
 198 Τὰς γάρ ἀπείρους δυνάμεις, καὶ τοὺς δίμους τῶν ἀγγέλων,
 205 τοὺς ἀρχαγγέλους, τὰ ἀνώτερα τάγματα τούτων, πῶς ἐποίησεν;
 εἶπέ μοι. Ἐγὼ μὲν γάρ τὸν τρόπον οὐκ ἀν ἔχοιμι λέγειν, δτὶ
 200 δὲ ἥρκεσεν αὐτῷ τὸ θελῆσαι μόνον. Εἴτα δ τοσαύτας στρατιὰς
 ἀσωμάτους ἐργασάμενος, ἀνθρώπου σῶμα διαφθαρὲν ἀνανεώ-
 σαι πάλιν οὐ δύναται καὶ εἰς μείζονα ἀγατεῖν ἀξίαν;
 599 *Ibid.* 8. Ἐπεὶ οὖν καθολικὴ πᾶσιν ἐστιν ή ἀνάστασις, καὶ 1142
 κοινὴ καὶ εὔσεβῶν καὶ ἀσεβῶν, καὶ πονηρῶν καὶ χρηστῶν
 ἀνθρώπων, ἵνα μὴ ἀπὸ τούτου νομίσῃς ἄδικόν τινα γίνεσθαι
 κρίσιν, μηδὲ λέγης πρὸς σεαυτόν· Τί ποτε τοῦτο ἐστιν; Ἐγὼ
 δ σπουδαῖος καὶ τοσαύτα πονέσας καὶ ταλαιπωρηθεὶς ἀνίστα-
 μαι, καὶ δ Ἔλλην, καὶ δ ἀσεβήσας, καὶ προσκυνήσας εἰδώλοις,
 καὶ τὸν Χριστὸν ἀγνοήσας, καὶ αὐτὸς ἀνίσταται ὁμοίως, καὶ
 594 τῆς αὐτῆς ἀπολαύει τιμῆς; . . . Καὶ γάρ τὰ σώματα τῶν ἀμαρ-
 τωλῶν ἀφθαρτα ἀνίστανται καὶ ἀθάνατα· ἀλλ' ή τιμὴ αὐτῇ
 ἐφόδιον αὐτοῖς κολάσεως γίνεται καὶ τιμωρίας· ἀφθαρτα γάρ
 ἀνίσταται, ἵνα διαπαντὸς καίηται.

Ad populum Antiochenum, de statuis, 387.

534 Hom. 15, n. 1. Τί γεένης χαλεπώτερον; Ἄλλ' οὐδὲν τοῦ 1143
 ταύτης χρησιμώτερον φόβου· δὲ γάρ τῆς γεένης φόβος τὸν
 τῆς βασιλείας ἡμῖν κομίζει στέφανον. . . . Οὐδὲν γάρ οὕτω
 κατεσθίει μὲν ἀμαρτήματα, ἀρετὴν δὲ αὔξεσθαι ποιεῖ καὶ θάλλειν,
 ὑπὸ διηγεκῆς φόβου φύσις.

Dei potentia operatur, illud ‚quomodo‘ non est addendum. . . .
 198 Quomodo, quaeso, fecit virtutes immensas, turmas caelestes ange-
 205 lorum et archangelorum, superioraque his agmina? Dic, oro,
 modum quo fecit. Hic nihil dicere aliud possum, quam quod
 200 sola voluntas ad haec sufficerit. Ergone qui tot incorporeos for-
 mavit exercitus, hominis corpus corruptum renovare iterum et in
 maiorem provehere dignitatem nequit?

599 *Ibid.* 8. Quia ergo communis est omnibus resurrectio, et piis 1142
 et impiis, et malis et bonis, ne propterea putas iniustum fieri
 iudicium, neque apud te dicas: Quidnam est hoc? Ego qui in
 in multo studio, in multo labore et miseria vixi, resurgo; et Graecus,
 et impius, et idololatra, et Christum ignorans, ipse etiam similiter
 594 resurgit, et eodem honore fruitur quo ego? . . . Peccatorum quo-
 que corpora incorruptibilia resurgent et immortalia; sed hic honor
 illis est praeparatio suppliciorum et ultionis; incorruptibilia enim
 resurgent ut semper urantur.

534 15, 1. Quid gehenna gravius? Sed huius metu nihil utilius; 1143
 gehennae namque timor regni nobis affert coronam. . . . Nihil enim
 tantum peccata consumit, virtutemque crescere facit et germinare,
 quantum assidui timoris natura.

Catecheses ad illuminandos, 388/9.

1144 Cat. 1, n. 8. Ὡσπερ οὖν ἀνδριάντα χρυσοῦν πολλῷ τῷ χρόνῳ καὶ τῷ καπνῷ καὶ τῇ κόνει καὶ ἵψῃ δυπαθέντα λαβών τις καὶ χωνεύσας, καθαρώτατον ἡμῖν καὶ ἀστράπτοντα ἀποδίδωσιν, οὕτω καὶ τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν δὲ Θεὸς ἰωθεῖσαν τῷ τῆς ἀμαρτίας ἵψῃ, καὶ πολὺν δεξαμένην τὸν καπνὸν τὸν ἀπὸ τῶν πλημμελημάτων, καὶ τὸ κάλλος ἀπολέσασαν, δπερ παρ' αὐτοῦ παρὰ τὴν ἀρχὴν ἐγκατέθηκε, λαβὼν ἄνωθεν ἔχώνευσε, καὶ καθάπερ εἰς χωνευτήριον ἐμβαλὼν τὰ ὕδατα, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπαφεῖς χάριν ἀντὶ φλογός, εἴτα νεοπατεῖς ἐκεῖθεν καὶ καινοὺς γενομένους ἀντιβλέψαι λοιπὸν ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτῖσι μετὰ πολλῆς ἀνάγει τῆς λαμπρότητος, τὸν μὲν παλαιὸν συντρίψας ἀνθρωπὸν, νέον δὲ κατασκευάσας τοῦ προτέρου λαμπρότερον.

1145 2, 4. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον ἔστι τὸ θαυμαστόν, ὅτι [δὲ Θεός] ⁵³⁷ ἀφίησιν ἡμῖν τὰ ἀμαρτήματα, ἀλλ' ὅτι αὐτὰ οὐδὲ ἐκκαλύπτει οὐδὲ ποιεῖ φωνερὰ καὶ δῆλα, οὐδὲ ἀναγκάζει παρελθόντας εἰς μέσον ἔξειπτεν τὰ πεπλημμελημένα, ἀλλ' αὐτῷ μόνῳ ἀπολογήσασθαι κελεύει καὶ πρὸς αὐτὸν ἔξομολογήσασθαι. Καίτοι γε ἐκ τῶν ἔξωθεν δικαστῶν εἴ τις εἶπε τινὶ τῶν ἀλόντων ληστῶν ἢ τυμβωρύχων εἶπεν τὰ πεπλημμελημένα, καὶ ἀφεθῆναι τῆς κολάσεως, πάσῃ προθυμίᾳ ἀν κατεδέξαντο τοῦτο, τῇ τῆς σωτηρίας ἐπιθυμίᾳ τῆς αἰσχύνης καταφρονοῦντες. Ἐνταῦθα δὲ οὐδὲν τοιοῦτόν ἔστιν, ἀλλὰ καὶ ἀφίσι τὰ ἀμαρτήματα καὶ οὐκ ἀναγκάζει παρόντων τινῶν αὐτὰ ἐκπομπεύειν, ἀλλ' ἐν μόνον ζητεῖ, δπως αὐτὸς δὲ τῆς ἀφέσεως ἀπολαύων μάθοι τῆς δωρεᾶς τὸ μέγεθος.

1144 1, 3. Quemadmodum si quis auream statuam, tempore, fumo, ³⁵⁶ pulvere, rubigine foedatam denuo conflaverit, eam nobis purissimam atque fulgentem restituit, sic et naturam nostram Deus, peccati rubigine foedatam multoque affectam delictorum fumo, illa pulchritudine destitutam, quam ipsi ab initio indiderat, denuo conflavit, et in aquas ceu in conflatiorum iniciens, et pro igne Spiritus gratiam immittens, hinc renovatos, cum solaribus radiis splendore decertantes educit, contrito vetere homine, novo autem splendidiore quam vetus erat condito.

1145 2, 4. Nec hoc tantum est mirabile, quod [Deus] nobis peccata ⁵³⁷ dimittat, verum et quod ipsa non revelet nec manifesta faciat, nec accidentes cogat in medio patrata edicere, sed sibi soli rationem reddere iubeat et sibi confiteri. Etenim ex saccularibus iudicibus si quis alicui captorum latronum, vel eorum qui sepulcra effodiunt, diceret ut peccata confiteretur, quo sibi poena dimitteretur, cum omni certe alacritate hoc susciperent, salutis cupiditate pudorem contemnentes. Hic vero nihil tale est; verum et peccata dimittit nec cogit praesentibus quibusdam ipsa enuntiari, sed unum solum exigit, ut ipse, remissione fruens, doni magnitudinem discat.

De Anna sermones, 387.

⁸⁷ Serm. 1, n. 3. Εῖς μὲν οὖν θεογνωσίας τρόπος, διὰ τῆς 1146
⁸⁹ κτίσεως ἀπάσης· ἔτερος δὲ οὐκ ἐλάττων, διὸ συνειδότος,
 δν καὶ τοῦτον ἀπαντά τότε διὰ πλειόνων ἐξεθέμεθα λόγων,
 δείκνυντες πῶς αὐτοδίδακτος ἡμῖν ἔστιν ἡ τῶν καλῶν καὶ τῶν
 οὐ τοιούτων γνῶσις, καὶ πῶς ἔνδοθεν ἡμῖν τὸ συνειδὸς ἀπαντά¹¹⁴⁷
 ἐνηχεῖ ταῦτα. Δύο γάρ οὗτοι διδάσκαλοι γεγόνασιν ἡμῖν ἐξ-
 αρχῆς, ἡ κτίσις καὶ τὸ συνειδός· καὶ οὐδέτερος αὐτῶν φωνὴν
 ἀφίεις σιγῇ τοὺς ἀνθρώπους ἐπαίδευον.

In Genesim homiliae, 388.

¹⁸⁸ Hom. 2, n. 2. Τὸ γάρ λέγειν ἐξ ὑποκειμένης ὥλης τὰ ὄντα 1147
¹⁸⁹ γεγενήσθαι, καὶ μὴ δμολογεῖν δτι ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὰ παριγγαγεν
 δ τῶν ἀπάντων δημιουργός, τῆς ἐσχάτης παραφροσύνης ἀν
 εἴη σημεῖον.

¹⁹⁹ 4, 5. Εἰ δὲ τὰ δρώμενα ἴκανὰ διδάξαι τὸ μέτεθος τῆς τοῦ 1148
 δημιουργοῦ δυνάμεως, ἐὰν καὶ ἐπὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἔλθῃς,
²⁰⁵ καὶ τὸν λογισμὸν ἀνατείνῃς ἐπὶ τὰς τῶν ἀγρέλων στρατιάς,
 τῶν ἀρχαγγέλων, τῶν ἄνω δυνάμεων, τῶν θρόνων, τῶν κυριο-
 τῆτων, τῶν ἀρχῶν, τῶν ἐξουσιῶν, τῶν χερουβίμ, τῶν σεραφίμ,
 ποία διάνοια, ποῖος λόγος ἀρκεῖ ἐξειπεῖν τὴν μεγαλωσύνην
 αὐτοῦ τὴν ἀνεδιήγητον;

²²⁵ 13, 1. Εἶδες πῶς λόγῳ τὰ πάντα ἐδημιουργήθη; Ἄλλ' ἵδω- 1149
 μεν λοιπὸν ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας τί φησι. «Καὶ

⁸⁷ 1, 3. Unus ergo modus est cognitionis Dei, per universam 1146
⁸⁹ nempe rerum naturam; alter vero nihil minor, is quem suppeditat
 conscientia, quem ipsum tunc pluribus verbis exposuimus, simulque
 ostendimus insitam esse nobis a natura bonarum malarumque rerum
 cognitionem, et conscientiam nobis interius haec cuncta dictare.
 Duo quippe nobis a principio dati sunt a natura doctores, creatura
 et conscientia, qui sine voce ulla homines instituebant.

¹⁸⁸ 2, 2. Dicere enim ea quae sunt ex subiecta materia esse facta, 1147
¹⁸⁹ et non confiteri omnium opificem ea ex nihilo creavisse, desipientiae
 extremae signum fuerit.

¹⁹⁹ 4, 5. Quodsi visibilia sola sufficiunt nobis ad docendam potentiae 1148
 conditoris magnitudinem, et si ad invisibilis veneris virtutes, et
²⁰⁵ mentem extenderis ad angelorum exercitus, archangelorum, super-
 narum virtutum, thronorum, dominationum, principatuum, pote-
 statum, cherubim, seraphim, quae mens, qui sermo poterit enarrare
 magnificentiam eius ineffabilem?

²²⁵ 13, 1. Vidisti quomodo verbo omnia formata sint? Sed videa- 1149
 mus postea quid in creatione hominis dicat. *Et formavit Deus*

ἐπλασεν δ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον» [Gn 2, 7]. «Ορα πῶς διὰ τῆς τῶν δημάτων συγκαταβάσεως, οἵς διὰ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν ἔχρισατο, δόμοῦ καὶ τὸν τρόπον τῆς δημιουργίας διδάσκει, καὶ τὸ ἐνηλλαγμένον καὶ μονονουσχί, ἵνα ἄνθρωπίνως εἴπω, ταῖς χερσὶν αὐτὸν διαπλαττόμενον ὑποδείκνυσι τοῦ Θεοῦ, καθὼς καὶ ἔτερος προφήτης φησίν· «Ἄι χειρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἐπλασάν με» [Ιοβ 10, 8].

1150 15, 4. Μετὰ γὰρ τὴν παράβασιν τὰ τῆς συνουσίας γέγονεν.⁵⁶⁹ ἐπεὶ μέχρις ἐκείνου καθάπερ ἄγγελοι οὕτω διητῶντο ἐν τῷ²³⁰ παραδείσῳ, οὐχ ὑπὸ ἐπιθυμίας φλεγόμενοι, οὐχ ὑπὸ ἐτέρων παθῶν πολιορκούμενοι, οὐ ταῖς ἀνάγκαις τῆς φύσεως ὑποκείμενοι, ἀλλὰ δι’ ὅλου ἀφθαρτοὶ κτισθέντες καὶ ἀθάνατοι, ὅπου²³¹ γε οὐδὲ τῆς τῶν ἴματίων περιβολῆς ἐδέοντο. «Ἡσαν γάρ, φησίν, οἱ δύο γυμνοί, καὶ οὐκ ἡσχύνοντο» [Gn 2, 25]. Οὐδέπω γὰρ τῆς ἀμαρτίας ὑπεισελθούσης καὶ τῆς παρακοῆς, τῇ ἄνωθεν ἥσαν δόξῃ ἡμφιεσμένοι, δι’ ὃ οὐδὲ ἡσχύνοντο· μετὰ δὲ τὴν³⁰⁰ παράβασιν τῆς ἐντολῆς, τότε καὶ ἡ αἰσχύνη ἐπεισῆλθε καὶ ἡ γνῶσις τῆς γυμνότητος.

1151 22, 1. Οὐκ εὔδηλον δτι διὰ τὸ ἔκαστον οἰκείᾳ προαιρέσει²²¹ ἡ τὴν κακίαν ἢ τὴν ἀρετὴν αἱρεῖσθαι; Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, μηδὲ²⁹⁴ ἐν τῇ φύσει τῇ ἡμετέρᾳ τὰ τῆς ἔξουσίας ἔκειτο, οὔτε ἐκείνους κολάζεσθαι ἔδει, οὔτε τούτους ἀμοιβὰς λαμβάνειν τῆς ἀρετῆς.³³⁴ Ἄλλ’ ἐπειδὴ ἐν τῇ προαιρέσει τῇ ἡμετέρᾳ κατέλιπε μετὰ τὴν ἄνωθεν χάριν τὸ πᾶν, διὰ τοῦτο καὶ τοῖς ἀμαρτάνουσι κολάσεις ἀπόκεινται, καὶ τοῖς κατορθοῦσιν ἀντιδόσεις καὶ ἀμοιβαί.

hominem. Vide quomodo verborum attemperatione, quibus ob nostram infirmitatem usus est, simul et modum creationis doceat, et diversitatem qua, ut humano more loquar, veluti Dei manibus formatum ipsum indicat, sicut et alias propheta dicit: *Manus tuae fecerunt me, et plasmaverunt me.*

1150 15, 4. Congressus enim ille post praevicationem fuit; nam⁵⁶⁹ usque ad illam quasi angeli versabantur in paradyso, non con-²³⁰cupiscentiis flagrantes, non ab aliis affectionibus infestati, non naturae necessitatibus obnoxii, sed prorsus incorruptibles et im-²³¹mortales conditi, neque vel vestimentorum amictu ibi egebant. *Erant enim, inquit, ambo nudi, et non erubescabant.* Peccato enim et praevicatione nondum praesente, gloria, quae superne venerat, vestiti erant, et ideo non erubescabant; post transgressionem autem³⁰⁰ praecepti introgressa est et erubescientia et nuditatis agnitus.

1151 22, 1. Nonne manifestum sua quemque voluntate vel malitiam²²¹ vel virtutem eligere? Nam nisi ita esset, et nisi naturae nostrae²⁹⁴ potestas insita esset, neque illos puniri, neque istos virtutis praemia accipere oportebat. Verum quia in nostra voluntate totum post³³⁴ gratiam Dei relicturn est, ideo et peccantibus supplicia parata sunt, et bene operantibus mercedes et praemia.

200 22, 2. Ποίας οὐκ ἂν εἴη ἀνοίας ἀνάμεστον τὸ λέγειν δι 1152
ἄγγελοι πρὸς συνουσίαν γυναικῶν κατηνέχθησαν, καὶ ἡ ἀσώ-
ματος ἐκείνη φύσις πρὸς τὴν συναλλαγὴν τῶν σωμάτων ὑπῆχθη;
“Ἡ οὐκ ἀκούεις τοῦ Χριστοῦ λέγοντος περὶ τῆς τῶν ἀγγέλων
οὐσίας· «Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται,
ἀλλ’ εἰσὶν ὡς ἄγγελοι Θεοῦ» [Mk 22, 30. Mc 12, 25. Lc 20, 35];
Οὐδὲ γὰρ οἷόν τε τὴν ἀσώματον φύσιν ἐκείνην τοιαύτην ἐπι-
θυμίαν δέξασθαι ποτε.

308 25, 7. Ἀναμένει [δὸς Θεός] τὰς παρ’ ἡμῶν ἀφορμάς, ἵνα 1153
πολλὴν ἐπιδείξηται τὴν φιλοτιμίαν. Μὴ τοίνυν διὰ βραχυμίαν
ἀποστερῶμεν ἑαυτοὺς τῶν παρ’ αὐτοῦ δωρεῶν, ἀλλὰ σπεύ-
δωμεν, καὶ ἐπειτῷμεθα τῆς ἀρχῆς ἐπιλαβέσθαι, καὶ τῆς δοῦ
319 τῆς ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἄψασθαι, ἵνα τῆς ἄνωθεν συμμαχίας ἀπο-
λαύοντες καὶ πρὸς τὸ τέλος φθάσαι δυνηθῶμεν. Οὐδὲ γὰρ
οἷόν τέ τι χρηστὸν ἡμᾶς ποτε κατορθῶσαι μὴ τῆς ἄνωθεν
ὅπης ἀπολαύσαντας.

282 30, 5. Μέτα ἀγαθὸν ἡ εὐχή. Εἰ γὰρ ἀνθρώπῳ τις δια- 1154
λεγόμενος ἐναρέτῳ οὐ μικρὰν ἔξ αὐτοῦ καρποῦται τὴν ὥφελειαν,
δὸς θεῷ διαλέτεσθαι καταξιωθεὶς πόσων οὐκ ἀπολαύσεται τῶν
ἀγαθῶν; Ἡ γὰρ εὐχὴ διάλεξίς ἔστι πρὸς τὸν Θεόν. . . . Μὴ
γὰρ καὶ πρὶν ἡ αἰτήσωμεν, οὐκ ἡδύνατο παρασχεῖν; Ἄλλὰ διὰ
τοῦτο ἀναμένει, ἵνα ἀφορμὴν λάβῃ παρ’ ἡμῶν τοῦ δικαίου
ἡμᾶς ἀξιοῦν τῆς παρ’ αὐτοῦ προνοίας.

314 42, 1. “Οτι γὰρ οὐ παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ 1155
340 βούλεσθαι ἔρημοι πάντων ἐσμὲν τῶν ἀγαθῶν, σαφῆς ἀπόδειξις

200 22, 2. Quanta non fuerit dementia plenum dicere angelos ita 1152
deiectos, ut cum mulieribus rem haberent, et incorporea illa natura
copularetur corporibus? Annon audis Dominum dicentem de ange-
lorum substantia: *In resurrectione enim neque matrimonium con-
trahunt neque nubunt, sed sunt sicut angeli Dei?* Neque enim possibile
est incorpoream naturam talem umquam concupiscentiam habere.

308 25, 7. Exspectat [Deus] occasiones ex nobis, ut multam exhibeat 1153
liberalitatem. Itaque ne propter desidiam privemus nos illius donis,
sed festinemus et urgeamus ut principium apprehendamus et viam
319 quae ad virtutem inducit, ut superno adiuti subsidio etiam ad
finem pervenire valeamus. Neque enim possibile est bonum ali-
quod nos recte agere non adiutos superna gratia.

282 30, 5. Magnum bonum precatio. Nam si quis homini loquens 1154
virtute praedito non parvum inde fructum percipit, quantis bonis
non fruetur is cui cum Deo colloquium fuerit? Oratio enim col-
loquium est cum Deo.... Annon enim praestare potest priusquam
petamus? Verum propter hoc differt et exspectat, ut occasionein
accipiat qua iuste nos sua providentia dignos faciat.

314 42, 1. Quod non quia non possumus, sed quia nolumus, a 1155
340 bonis omnibus simus alieni, illud manifeste indicat, quod multi

τὸ πολλοὺς τῶν δμογενῶν ἡμῖν εύρειν διαλάμποντας ἐν ἀρετῇ. Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ τὸν πατριάρχην [Abraham] καὶ πρὸ τῆς χάριτος καὶ πρὸ τοῦ νόμου γεγονότα, οἴκοθεν καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ φύσει κειμένης τρώσεως εἰς τοσοῦτον μέτρον ἀρετῆς ἐλθεῖν, πάσης ἡμᾶς ἀπολογίας ἀποστερήσαι δυνήσεται. Ἄλλ' ἵσως ἔροθι τινες ὅτι πολλῆς ἀπέλαυσε τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας δ ἀνήρ, καὶ πολλὴν ἐπεδείξατο τὴν περὶ αὐτὸν πρόνοιαν δ τῶν δλων Θεός. Ναί, δμολογῶ· ἄλλ' εὶ μὴ πρότερος τὰ παρ' ἑαυτοῦ καὶ αὐτὸς ἐπεδείξατο, οὐκ ἀν τῶν παρὰ τοῦ Δεσπότου ἀπήλαυσε. Μὴ τοίνυν τοῦτο μόνον ὅρα, ἄλλὰ καθ' ἔκαστον ἔξετάζων καταμάνθανε, πῶς πρότερον τῆς οἰκείας ἀρετῆς ἐν πᾶσι τὴν βάσανον παρεσχηκώς, οὕτως ἤξιοῦτο τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ συμμαχίας.

In principium Actorum homiliae, 388.

1156 Hom. 4, n. 8. Εἰ καὶ τετελευτήκει Χριστὸς καὶ οὐκ ἀνέστη,²⁷ πῶς εἶχε λόγον τοὺς ἡνίκα ἔζη φυγόντας διὰ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, ἡνίκα ἐτελεύτησε μυρίοις ἔαυτοὺς δι' ἔκείνον περιβάλλειν κινδύνοις; Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες ἔφυγον, Πέτρος δὲ καὶ ἡρνήσατο μεθ' ὅρκου τρίτον, καὶ δ μεθ' ὅρκου τρίτον αὐτὸν ἀρνησάμενος καὶ θεραπαινίδιον φόβον εὔτελοῦς δείσας, ἐπειδὴ ἐτελεύτησε, βουλόμενος ἡμᾶς πεῖσαι διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὅτι εἶδεν αὐτὸν ἀναστάντα, οὕτως ἀθρόον μετεβάλλετο ὡς δλοκλήρου καταγελάσαι δήμου, καὶ εἰς μέσον τῶν Ἰουδαίων τὸ θέατρον εἰσπηδῆσαι καὶ εἰπεῖν ὅτι δ σταυρωθεὶς καὶ ταφεὶς

eiusdem naturae homines inveniantur virtutibus conspicui. Et vero istud ipsum quod patriarcha [Abraham], qui ante gratiae tempus et ante legem fuit, a se ipso et a scientia quae naturae insita est in tantum pervenit virtutis fastigium, sufficit ut omnes nostras excusationes refutet. At fortasse nonnulli dicent eum magnam a Deo gratiam esse consecutum, multamque circa eum providentiam Deum universi testatum esse. Id esse fateor. Verum si non ipse prior quae sua erant exhibuisset, non quae sunt a Domino suscepisset. Non igitur hoc solum considera, sed per singula inspiciens disce quomodo propriae virtutis in omnibus prius specimen ediderit, atque sic divinum auxilium meruerit.

1156 4, 8. Si mortuus fuisset Christus neque resurrexisset, qui fieri²⁷ potuisset ut qui, dum superstes esset, ob periculum iiminens fugerant, eo iam vita functo, propter illum mille periculis se ipsos obicerent? Ac ceteri quidem omnes fugerunt, Petrus vero etiam cum iuramento ter illum negavit; et qui ter illum cum iuramento negaverat et vilis ancillulae fuerat timore percusus, posteaquam obierat, nobis rebus ipsis volens fidem facere se suscitatum illum a mortuis vidisse, sic repente mutatus est, ut integrum populum aspernaretur, et in medium Iudeorum theatrum prosiliret, diceret-

ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνέβη,
καὶ μηδὲν αὐτὸν ὑποδεῖσθαι δεινόν. Πόθεν οὖν τὸ θαρρεῖν
αὐτῷ ἐγένετο; Πόθεν ἄλλοθεν ἀλλ' ἡ ἀπὸ τῆς πληροφορίας
τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν;

De proditione Iudei homiliae, 388.

518 Hom. 1, n. 6. Πάρεστιν δὲ Χριστός, καὶ νῦν ἐκεῖνος δὲ τὴν 1157
τράπεζαν διακοσμήσας ἐκείνην, οὗτος καὶ ταύτην διακοσμεῖ
489 νῦν. Οὐδὲ γάρ ἀνθρωπός ἐστιν δὲ ποιῶν τὰ προκείμενα γε-
νέσθαι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλ' αὐτὸς δὲ σταυρωθεὶς ὑπὲρ
ἡμῶν Χριστός. Σχῆμα πληρῶν ἔστηκεν δὲ ιερεύς, τὰ δόγματα
φθειργόμενος ἐκεῖνα, ή δὲ δύναμις καὶ ή χάρις τοῦ Θεοῦ ἐστι.
495 «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα» [Mt 26, 26], φησί. Τοῦτο τὸ δόγμα
μεταρρυθμίζει τὰ προκείμενα.

In Ioannem homiliae, ca 389.

347 Hom. 8, n. 1. Εἰ «φωτίζει πάντα ἀνθρωπὸν ἐρχόμενον εἰς 1158
332 τὸν κόσμον» [Io 1, 9], πῶς ἀφώτιστοι μεμενήκασι τοσοῦτοι;
Οὐ γάρ δὴ πάντες ἐπέγνωσαν τοῦ Χριστοῦ τὸ σέβας. Πῶς
οὖν φωτίζει πάντα ἀνθρωπὸν; Τό γε εἰς αὐτὸν ἥκον. Εἰ δέ
τινες ἐκόντες τοὺς τῆς διανοίας δόφθαλμοὺς μύσαντες μὴ
βούλοιντο παραδέξασθαι τοῦ φωτὸς τούτου τὰς ἀκτῖνας, οὐ
παρὰ τὴν τοῦ φωτὸς φύσιν ή σκότωσις ἐκείνοις, ἀλλὰ παρὰ
τὴν κακουργίαν τῶν ἐκοντὶ ἀποστερούντων ἔαυτοὺς τῆς δωρεᾶς.
332 10, 1. Φιλάνθρωπος ὢν δὲ Θεός, ἀγαπητέ, καὶ εὐεργετικός, 1159
πάντα ποιεῖ καὶ πραγματεύεται ὥστε ήμᾶς κατ' ἀρετὴν λάμπειν.

que illum qui crucifixus fuerat ac sepultus, a mortuis die tertia surrexisse atque in caelos ascendisse, neque se mali quidquam reformidare. Unde igitur factum erat ut adeo confidens esset?
Unde nisi ex eo quod de resurrectione certior factus esset?

518 1, 6. Adest Christus, et nunc is, qui mensam illam apparavit, 1157
489 hic ipse hanc nunc exornat. Non enim homo est qui facit ut proposita efficiantur corpus et sanguis Christi, sed ipse Christus
qui pro nobis crucifixus est. Figuram implens stat sacerdos verba
495 illa proferens, virtus autem et gratia Dei est. *Hoc est corpus meum,*
inquit. Hoc verbum transformat ea quae proposita sunt.

347 8, 1. Si illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, 1158
332 quomodo tot homines non illuminati manent? Non enim omnes Christi cultum agnoscent. Quomodo ergo illuminat omnem hominem?
Quantum in ipso est. Si qui vero sponte sua mentis oculos claudentes huius lucis radios percipere nolint, non ex natura lucis evenit quod in tenebris maneant, sed ex nequitia eorum, qui sponte se hoc privant munere.

332 10, 1. Deus, utpote clemens et beneficus, dilecte, omnia agit 1159
334 et operatur ut nos virtute splendidissimus; et cum nos velit
326

καὶ βουλόμενος ἡμᾶς εὐδοκίμους εἶναι, βίᾳ μὲν οὐδένα οὐδὲ ³³⁴ ἀνάγκη, πειθοῖ δὲ καὶ τῷ ποιεῖν εὐ τοὺς βουλομένους ἅπαντας ἔλκει, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπάται. Διὰ τοῦτο ἐλθόντα αὐτὸν οἱ μὲν ἔλαβον, οἱ δὲ οὐκ ἐδέξαντο [Io 1, 11]. Οὐδένα γὰρ βούλεται ἄκοντα οὐδὲ ἡναγκασμένον ἔχειν οἰκέτην, ἀλλ’ ἐκόντας ἅπαντας καὶ προαιρουμένους, καὶ χάριν αὐτῷ τῆς δουλείας εἰδότας.

1160 11, 2. Ἐπειδὴ γὰρ εἰσὶν οἱ λέγοντες δτι φαντασία τις ἦν ³⁷⁶ καὶ ὑπόκρισις καὶ ὑπόνοια τὰ τῆς οἰκονομίας ἅπαντα, ἀνωθεν αὐτῶν προαναιρών τὴν βλασφημίαν, τὸ «ἔτενετο» [Io 1, 14] τέθεικεν, οὐ μεταβολὴν οὐσίας, ἅπαγε, ἀλλὰ σαρκὸς ἀληθινῆς ³⁸² ἀνάληψιν παραστῆσαι βουλόμενος. . . . Τῇ γὰρ ἐνώσει καὶ τῇ ³⁸³ συναφείᾳ ἐν ἐστιν δ Θεὸς Λόγος καὶ ή σάρξ, οὐ συγχύσεως γενομένης, οὐδὲ ἀφανισμοῦ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ’ ἐνώσεως ἀρρήτου ³⁸¹ τινὸς καὶ ἀφράστου. . . . Πεπτώκει γὰρ ὅντως, πεπτώκει πτῶμα ἀνίατον ή φύσις ή ἡμετέρα, καὶ τῆς κραταιᾶς ἐκείνης ἐδεῖτο μόνης χειρός. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἐτέρως ἀναστήναι αὐτήν, μὴ τοῦ τὴν ἀρχὴν διαπλάσαντος αὐτῇ χεῖρα δρέζαντος, καὶ διατυπώ- ⁴¹⁵ σαντος ἀνωθεν τῇ δι’ ὕδατος ἀναγεννήσει καὶ Πνεύματος.

1161 15, 1. «Ἐγὼ δράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ¹⁰⁵ ὥμοιώθην» [Os 12, 10]. τουτέστι. Συγκατέβην, οὐ τοῦτο ὅπερ ¹⁰⁸ ἥμην ἐφάνην. Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλεν αὐτοῦ δ Υἱὸς δι’ ἀληθινῆς σαρκὸς φανήσεσθαι ἡμῖν, ἀνωθεν αὐτοὺς προετύμναζεν δρᾶν τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν, ὡς αὐτοῖς δυνατὸν ἦν ἴδειν. Ἐπεὶ αὐτὸ

acceptos et probatos esse, non vi aut necessitate, sed suasione et beneficiis suis volentes omnes allicit et ad se trahit. Propterea venientem illum alii receperunt, alii non. Nullum enim vult invitum vel necessitate coactum servum habere, sed omnes libenter et ex voluntatis proposito venire, ac de tali servitute gratiam ipsi habere.

1160 11, 2. Quia enim sunt qui dicant ea, quae incarnationis oeco-³⁷⁶ nomiam spectent, phantasiam et fabulam et figmentum esse, iam tunc illorum blasphemiam tollens, posuit illud *factum est*, non ³⁸² mutationem substantiae, absit, sed verae carnis assumptionem ³⁸³ declarare volens. . . . Nam unitate et coniunctione unum sunt Deus Verbum et caro; nulla facta confusione, nec substantiarum ablatione, ³⁸¹ sed ineffabili quadam et inexplicabili unione. . . . Vere ceciderat, ceciderat casu incurabili natura nostra, et potenti illa sola manu egebat. Neque enim poterat aliter resurgere, nisi is, qui in principio illam efformaverat, ipsi manum porrigeret, et superne illam re-⁴¹⁵ formaret per regenerationem aquae et Spiritus.

1161 15, 1. *Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum*, id est: Me ipsum demisi, neque id quod eram ¹⁰⁵ apparui. Quia enim Filius eius in vera carne ad nos venturus erat, iam olim illos exercitabat ut Dei substantiam viderent, quantum

δπερ ἔστιν δ Θεός, οὐ μόνον προφῆται, ἀλλ' οὐδὲ ἄγγελοι
 117 εἶδον, οὔτε ἀρχάγγελοι. . . . Μόνος οὖν αὐτὸν δρᾷ δ Υἱός,
 καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἁγιον. . . . 2. «Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα
 εἰ μὴ δ Υἱός» [Mt 11, 27]. Τί οὖν; Πάντες ἐν ἀγνοίᾳ ἔσμεν;
 109 Μή γένοιτο· ἀλλ' οὕτως οὐδεὶς οἶδεν ὡς δ Υἱός. «Ωσπέρ οὖν
 εἶδον αὐτὸν οἱ πολλοὶ κατὰ τὴν ἑταροῦσαν αὐτοῖς ὅψιν, τὴν
 δὲ οὐσίαν οὐδεὶς ἔθεασατο, οὕτω καὶ νῦν ἵσμεν πάντες μὲν
 τὸν Θεόν, τὴν δὲ οὐσίαν οὐδεὶς οἶδεν ὃ τί ποτέ ἔστιν, εἰ μὴ
 μόνος δ τεννηθεὶς ἔξ αὐτού. Γνῶσιν γάρ ἐνταῦθα τὴν ἀκριβῆ
 λέγει Θεωρίαν τε καὶ κατάληψιν, καὶ τοσαύτην δοσην δ Πατήρ
 ἔχει περὶ τοῦ Παιδός. «Καθὼς γάρ γινώσκει με δ Πατήρ,
 κάγῳ γινώσκω τὸν Πατέρα» [Io 10, 15].

309 27, 2. Οὐκ εἰσὶ καὶ Χριστιανοὶ τὰ φαῦλα πράσσοντες καὶ 1162

312 «Ἐλληνες ἐν φιλοσοφίᾳ ζῶντες; Χριστιανοὶ μὲν δι τι φαῦλα πράσ-
 313 σοντες εἰσιν οἵδα κάγῳ· εἰ δὲ καὶ «Ἐλληνες ὀρθῶς βιοῦντες,
 τοῦτο οὐκ ἔτι οἴδα σαφῶς. Μή γάρ μοι τοὺς ἀπὸ φύσεως
 εἴπης ἐπιεικεῖς καὶ κοσμίους· οὐ γάρ ἔστι τοῦτο ἀρετή· ἀλλ'
 εἴπε τὸν πολλὴν ἀπὸ τῶν παθῶν ὑπομένοντα βίαν καὶ φιλο-
 σοφοῦντα. Ἄλλ' οὐκ ἀν ἔχοις. . . . Πλὴν ἀλλ' ἴνα μὴ δόξωμέν
 τισιν εἶναι φιλόνεικοι, συγχωρήσωμεν ὀρθῶς βιοῦντας εἶναι ἐν
 «Ἐλλησιν· οὐδέποτε γάρ τοῦτο ἐναντιοῦται τῷ λόγῳ. Τὸ γάρ
 ἐπὶ πολὺ συμβαῖνον εἶπεν, οὐ τὸ σπανιάκις γινόμενον.

362 31, 1. «Ο πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον» 1163
 [Io 3, 36]. . . . Ἀρα οὖν ἀρκεῖ τὸ πιστεῦσαι εἰς τὸν Υἱόν, φησί,

videre poterant. Nam id quod Deus est, non modo prophetae,
 117 sed neque angeli neque archangeli viderunt. . . . Solus ergo Filius
 illum videt, itemque Spiritus Sanctus. . . . 2. *Nemo novit Patrem nisi Filius.* Quid igitur? Omnesne in ignorantia sumus? Absit;
 109 sed nemo sic novit ut Filius. Ut igitur multi pro captu suo
 ipsum viderunt, substantiam vero nemo vidit, sic et nunc omnes
 Deum novimus, substantiam vero eius quae sit nemo novit, nisi
 is qui ex ipso natus est. Cognitionem enim hic dicit certainam
 visionem et comprehensionem, talesque qualis Pater de Filio
 habet. *Sicut enim cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem.*

309 27, 2. Quid igitur? Nonne et Christiani male agentes et 1162
 312 gentiles viventes philosophice reperiuntur? Novi quidem ego
 313 Christianos male agentes; quod autem gentiles bene vivant, nondum mihi constat. Neque tu dixeris aliquos esse natura aequos
 et modestos; non enim id virtus est; sed loquere de iis, qui multam
 sustinentes passionum vim tamen philosophantur. Tales autem non
 habes. . . . Attamen, ne contentiosi videamur, concedamus apud
 gentiles esse qui recte vivant; nihil enim hoc orationi nostrae ad-
 versatur; sermo enim erat de eo quod ut plurimum, non de eo
 quod raro contingit.

362 31, 1. *Qui credit in Filium, habet vitam aeternam.* . . . Num 1163
 ergo sufficit, inquires, credere in Filium ut vita aeterna habeatur?

πρὸς τὸ Ζωὴν ἔχειν αἰώνιον; Οὐδαμῶς. Καὶ ἀκουε τοῦ Χριστοῦ τοῦτο δεικνύντος καὶ λέγοντος· «Οὐ πᾶς δὲ λέτων μοι Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» [Mt 7, 21]· καὶ ἡ εἰς τὸ Πνεῦμα δὲ βλασφημία ἀρκεῖ καὶ μόνη εἰς τέενναν ἐμβαλεῖν. Καὶ τί λέγω περὶ μέρους δόγματος; Κἀντὸς εἰς 363 τὸν Πατέρα τις καὶ τὸν Υἱὸν δρθῶς πιστεύσῃ καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον, βίον δὲ μὴ ἔχῃ δρθόν, οὐδὲν αὐτῷ κέρδος τῆς πίστεως εἰς σωτηρίαν.

1164 34, 3. Μιμησώμεθα δὴ τὴν γυναῖκα [Samaritanam] καὶ ἡμεῖς, 536 καὶ ἐπὶ τοῖς οἰκείοις ἀμαρτήμασι μὴ αἰσχυνώμεθα ἀνθρώπους, ἀλλὰ φοβώμεθα ὡς χρὴ Θεὸν τὸν καὶ νῦν δρῶντα τὸ γνόμενον, καὶ τότε κολάζοντα τοὺς μὴ μετανοήσαντας νῦν.... Παρακαλῶ τοίνυν, κἄν μηδεὶς ἴδῃ τὰ ἡμέτερα, ἔκαστον ἡμῶν εἰς τὸ ἑαυτοῦ συνειδὸς εἰσελθεῖν, καὶ καθίσαι ἔαυτῷ δικαστὴν τὸν λογισμόν, καὶ εἰς μέσον ἄγειν τὰ πεπλημμελημένα. Καὶ εἰ μὴ βούλοιτο ἐκπομπευθῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερῇ, ἐπιτιθέτω τὰ φάρμακα τῆς μετανοίας, καὶ ἰασάσθω τὰ τραύματα.

1165 46, 1. «Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς μέ, ἐὰν μὴ δ Πατὴρ 334 δ πέμψας με ἐλκύσῃ αὐτόν» [Io 6, 44]. Τούτῳ ἐπιπηδῶσι³¹⁴ Μανιχαῖοι λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἐφ' ἡμῖν κεῖται ὅπερ μάλιστα βεβαιοῖ κυρίους ὄντας τῆς γνώμης. Εἴ γάρ τις ἔρχεται πρὸς αὐτόν, φησί, τί δεῖ τῆς ἔλεως; Ὁ καὶ αὐτὸς οὐ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀναιρεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐμφαίνει ἡμᾶς βοηθείας δεομένους, ὅτι δείκνυσιν ἔνταθα, οὐ τὸν τυχόντα ἔρχόμενον, ἀλλὰ τὸν πολλῆς ἀπολαύοντα συμμαχίας.

Nequaquam. Audi Christum hoc ipsum declarantem his verbis: *Non omnis qui dicit mihi Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum; et blasphemia in Spiritum sufficit ut in gehennam quis detrudatur.* Et quid dico de parte dogmatis? Nam et si quis 363 recte credit in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, si recte non vivat, nihil ipsi fides proderit ad salutem.

1164 34, 3. Hanc ergo mulierem [Samaritanam] et nos imitemur, et in 536 peccatis nostris vulgandis ne vereamur homines; sed Deum ut par est timeamus, qui et nunc facinora nostra videt, et tunc puniturus est eos, qui nunc paenitentiam non agunt. Rogo igitur, etsi nemo nostra videat, singuli in suam conscientiam ingrediantur et iudicem sibi rationem constituant, peccata in medium agant. Et nisi velint ea in die illa terribili promulgari, paenitentiae remedia apponant ac vulnera sanent.

1165 46, 1. *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me*³³⁴ *traxerit eum.* Hic insultant Manichaei, dicentes nihil nostri esse³¹⁴ arbitrii; quod maxime nos illius dominos esse confirmat. Si enim quis ad eum venit, inquiunt illi, quid opus est eum trahi? At hoc ipsum libertatem non tollit, sed potius divino auxilio nos indigere ostendit, nec quemlibet passim venire, sed eum qui multo gratiae adiutorio praeditus sit.

511 46, 2. «Ἐν σῶμα γινόμεθα, καὶ μέλη ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ 1166
καὶ ἐκ τῶν δστέων αὐτοῦ» [Eph 5, 30]. . . 3. “Ιν’ οὖν μὴ μόνον
κατὰ τὴν ἀγάπην τοῦτο γενώμεθα, ἀλλὰ καὶ κατ’ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα,
508 εἰς ἑκείνην ἀνακερασθῶμεν τὴν σάρκα, διὰ τῆς τροφῆς γὰρ
τοῦτο γίνεται ἡς ἔχαριστο, βουλόμενος ἡμῖν δεῖξαι τὸν πόθον,
509 δὸν ἔχει περὶ ἡμᾶς, διὰ τοῦτο ἀνέμιξεν ἐαυτὸν ἡμῖν, καὶ ἀνέψυρε
τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, ἵνα ἐν τῷ ὑπάρξωμεν, καθάπερ σῶμα
κεφαλῆ συνημένον.

379 63, 2. [Οἱ εὐαγγελισταῖ] ἐν τῷ πάθει πολὺ τὸ ἀνθρώπινον 1167
402 αὐτῷ [τῷ Χριστῷ] προσάπτουσιν, ἀπὸ τούτου δηλοῦντες ὅτι
ἀλήθεια τὰ τῆς οἰκονομίας. Καὶ δὲ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τῆς
ἀγωνίας καὶ τοῦ θορύβου καὶ ἀπὸ τοῦ ὑδρῶτος, οὗτος [Ἰωάννης]
δέ ἀπὸ τοῦ πένθους πιστοῦται. Οὐκ ἀν δέ, εἰ μὴ τῆς φύσεως
ἡν τῆς ἡμετέρας, ὑπὸ τοῦ πένθους ἐκρατήθη καὶ ἄπαξ καὶ
δεύτερον.

158 74, 1. «Εἴ τις εἶδεν ἐμέ, τὸν Πατέρα μου εἶδε» [Io 14, 9], 1168
φησίν. Εἰ δὲ ἑτέρας οὐσίας ἦν, οὐκ ἀν τοῦτο εἶπεν. “Ινα δὲ
καὶ παχυτέρου ἄψωμαι λόγου, οὐδεὶς χρυσὸν ἀγνοῶν, ἐν ἀρ-
γύρῳ τοῦ χρυσίου τὴν οὐσίαν ἰδεῖν δύναται· οὐ γὰρ ἄλλη δι’
ἄλλης φαίνεται φύσις.

419 86, 4. Οὔτε ἀγγελος οὔτε ἀρχάγγελος ἐργάσασθαι τι δύ- 1169
180 ναται εἰς τὰ δεδομένα παρὰ Θεοῦ· ἀλλὰ Πατήρ καὶ Γίδες καὶ
“Ἄγιον Πνεῦμα πάντα οἰκονομεῖ· δὲ ιερεὺς τὴν ἐαυτοῦ δανείζει
451 γλῶτταν, καὶ τὴν ἐαυτοῦ παρέχει χεῖρα. Καὶ γὰρ οὐδὲ δίκαιον ἦν

511 46, 2. *Unum corpus sumus, et membra ex carne et ossibus eius.* 1166 . . . 3. Ut ergo hoc simus non solum per dilectionem, sed
508 etiam re ipsa, cum illa carne commisceamur, id enim efficitur per
cibum quem ille dedit, ut ostendat nobis quanto erga nos ferveat
509 amore, ideo se nobis commiscuit et in unum corpus totum con-
stituit, ut unum simus quasi corpus iunctum capiti.

379 63, 2. [Evangelistae] in passione multa illi [Christo] adscribunt, hinc 1167
402 ostendentes veritatem incarnationis; Matthaeus per agoniam, per
turbationem, per sudorem, hic autem [Ioannes] per luctum fidem
facit. Si enim nostrae non fuisset naturae, non a luctu semel et
iterum correptus fuisset.

158 74, 1. *Qui videt me, videt et Patrem,* inquit. Si alterius esset 1168
substantiae, non hoc dixisset. Ut autem crassiore utar sermone:
nemo qui aurum ignoret, in argento auri substantiam videre potest;
non enim alia natura per aliam dignoscitur.

449 86, 4. Neque angelus neque archangelus in iis quae a Deo 1169
180 data sunt aliiquid efficere potest; sed Pater et Filius et Spiritus
Sanctus omnia administrat; sacerdos vero linguam suam commodat,
451 manum porrigit. Neque enim iustum fuisset ut propter alterius

διὰ τὴν ἑτέρου κακίαν εἰς τὰ σύμβολα τῆς σωτηρίας ἡμῶν τοὺς πίστει προσιόντας παραβλάπτεσθαι.

In Matthaeum homiliae, ca 390.

1170 Hom. 1, n. 2. Πολλαχοῦ τὰρ [οἱ εὐαγγελισταὶ] διαφωνοῦντες ¹⁶ ἐλέγχονται. Αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μέριστον δεῖγμα τῆς ἀληθείας ἔστιν. Εἰ τὰρ πάντα συνεφώνησαν μετὰ ἀκριβείας, καὶ μέχρι καιροῦ, καὶ μέχρι τόπου, καὶ μέχρι δημάτων αὐτῶν, οὐδεὶς ἀν ἐπίστευσε τῶν ἔχθρῶν, διτὶ μὴ συνελθόντες ἀπὸ συνθήκης τινὸς ἀνθρωπίνης ἔγραψαν ἀπερ ἔγραψαν· οὐ τὰρ εἶναι τῆς ἀπλότητος τὴν τοσαύτην συμφωνίαν. Νυνὶ δὲ καὶ ἡ δοκοῦσα ἐν μικροῖς εἶναι διαφωνία πάσης ἀπαλλάττει αὐτοὺς ὑποψίας, καὶ λαμπρῶς ὑπὲρ τοῦ τρόπου τῶν γραψάντων ἀπολογεῖται.

1171 2, 2. Υἱὸς ὁν τοῦ ἀνάρχου Θεοῦ, καὶ γνήσιος Υἱός, ἡνέσχετο ³⁵⁹ ἀκοῦσαι καὶ Δαυὶδ υἱός, ἵνα σε ποιήσῃ υἱὸν Θεοῦ· ἡνέσχετο πατέρα αὐτῷ γενέσθαι δούλον, ἵνα σοι τῷ δούλῳ πατέρα ποιήσῃ τὸν Δεσπότην. Εἰδες ἐκ προοιμίων εὐθέως οἵα τὰ εὐαγγέλια; Εἰ δὲ ἀμφιβάλλεις περὶ τῶν σῶν, ἀπὸ τῶν ἐκείνου καὶ ταῦτα πίστευε. Πολὺ τὰρ δυσκολώτερον, δσον εἰς ἀνθρώπινον λογισμόν, Θεὰν ἄνθρωπον γενέσθαι, ἢ ἄνθρωπον υἱὸν Θεοῦ χρηματίσαι. “Οταν οὖν ἀκούσης, διτὶ δ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς τοῦ Δαυὶδ ἔστι καὶ τοῦ Ἀβραάμ, μὴ ἀμφιβάλλε λοιπὸν διτὶ καὶ σύ, δ υἱὸς τοῦ Ἀδάμ, υἱὸς ἔση τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ τὰρ

improbitatem illi qui fidem sunt amplexi in symbolis salutis nostrae laederentur.

1170 1, 2. Saepe enim [evangelistae] inter se dissentire deprehenduntur. ¹⁶ Certe illud ipsum magnum est pro veritate argumentum. Si enim omnia accurate consonassent, et quantum ad tempus et quantum ad loca et quantum ad ipsa verba, ex inimicis nemo crediturus erat, sed ex mutuo humanoque consensu haec scripta fuisse putassent, atque huiusmodi consonantiam non ex sinceritate procedere. Iam vero illa quae in exiguis rebus deprehendi videtur diversitas, omnem ab ipsis suspicionem depellit scribentiumque fidem clare vindicat.

1171 2, 2. Filius, et genuinus Filius, Dei sine principio exsistentis ³⁵⁹ filium Davidis audire passus est, ut te faceret Dei filium; passus est se patrem habere servum, ut tibi servo patrem faceret Dominum. Viden statim a principio quaenam sint evangelia? Quodsi de tuis dubitas, ab iis, quae ad ipsum spectant, haec ut credas inducaris. Longe enim difficilius est, quantum ad humanum intellectum pertinet, Deum hominem fieri, quam hominem Dei filium esse. Cum igitur audis Filium Dei filium esse Davidis et Abrahae, dubitare iam desine te, filium Adae, filium Dei futurum esse. Ne-

1170. MG 57, 16; Fi (= Field) 1, 4.

1171. MG 57, 25; Fi 1, 18.

εἰκῇ καὶ μάτιν τοσοῦτον ἔαυτὸν ἐταπείνωσεν, εἰ μὴ ἔμελλεν ἡμᾶς ἀνυψοῦν. Ἐγεννήθη γὰρ κατὰ σάρκα, ἵνα σὺ γεννηθῆς κατὰ πνεύμα· ἐγεννήθη ἐκ γυναικός, ἵνα σὺ παύσῃ γυναικὸς ὥν υἱός.

- 584 14, 4. Θαρρήσωμεν τοίνυν αὐτοῦ τῇ φιλανθρωπίᾳ, καὶ 1172 μετάνοιαν ἐπιδειξώμεθα μεμεριμνημένην, πρὶν ἢ τὴν ἡμέραν ἐπιστῆναι τὴν οὐκ ἐώσαν ἡμᾶς κερδάναι ἐκ τούτου. Νῦν μὲν γὰρ ἐφ' ἡμῖν τὸ πᾶν κεῖται· τότε δὲ ὁ δικάζων μόνος τῆς ψήφου τίνεται κύριος. «Προφθάσωμεν τοίνυν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν ἔξομολογήσει» [Ps 94, 2], κλαύσωμεν, θρηνήσωμεν. «Ἄν γὰρ δυνηθῶμεν παρακαλέσαι τὸν δικαστὴν πρὸ τῆς κυρίας ἀφεῖναι ἡμῖν τὰ ἀμαρτήματα, οὐδὲ εἰσόδου χρεία λοιπόν· 601 ὥσπερ οὖν ἐὰν μὴ τοῦτο γένηται, δημοσίᾳ τῆς οἰκουμένης παρούσης ἡμῶν ἀκούσεται, καὶ οὐδεμία ἡμῖν ἔσται λοιπὸν συγγνώμης ἐλπίς.

- 519 25, 3. Φυλακὴ γὰρ εὔεργεσίας ἀρίστη ἡ τῆς εὔεργεσίας 1173 μνήμη, καὶ διηνεκῆς εὐχαριστία. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ τὰ φρικώδη μυστήρια, καὶ πολλῆς γέμοντα τῆς σωτηρίας, τὰ καθ' ἔκάστην τελούμενα σύναξιν, εὐχαριστία καλεῖται, ὅτι πολλῶν ἔστιν εὐεργετημάτων ἀνάμνησις, καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἐνδείκνυται, καὶ διὰ πάντων παρασκευάζει εὐχαριστεῖν.

- 524 41, 3. «Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται» 1174 [Mt 12, 31], οὐδὲ μετανοοῦσι. Καὶ πῶς ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον; Καὶ

que enim frustra et incassum se ipsum ita humiliasset, nisi nos exaltaturus esset. Natus est enim secundum carnem, ut tu nasceris secundum spiritum; natus est ex muliere, ut tu desineres filius esse mulieris.

- 584 14, 4. Eius benignitati fidamus et paenitentiam sollicite ex-1172 hibeamus, priusquam dies ille veniat, in quo nihil nobis paenitentia proderit. Nunc enim in nobis tota res sita est; tunc vero iudex solus erit iudicii et calculi ferendi dominus. *Praeoccupemus* igitur faciem eius in confessione, fleamus, lugeamus. Si enim poterimus ante definitam illam diem placare iudicem, ut nobis peccata remittat, non ultra introitu nobis opus erit; at e converso, si non hoc ita fiat, toto orbe praesente palam nos iudicabit, et nulla nobis ultra spes veniae supererit.

- 519 25, 3. Beneficii enim optima custodia est beneficii memoria 1173 et assidua gratiarum actio. Ideoque tremenda illa mysteria tam salutaria, quae in singulis conventibus celebramus, eucharistia appellantur, quia beneficiorum multorum commemoratio sunt, caputque ipsum divinae providentiae ostendunt, nosque per omnia apparant ad gratias agendas.

- 524 41, 3. *Blasphemia Spiritus non remittetur*, ne paenitentibus 1174 quidem. Et qua ratione stare possit illud? Nam et hoc peccatum

1172. MG 57, 222; Fi 1, 184.
1174. MG 57, 449; Fi 1, 561.

1173. MG 57, 331; Fi 1, 363.

γάρ καὶ αὕτη ἀφείθη μετανοοῦσι. Πολλοὶ τοῦν τῶν ταῦτα εἰρηκότων ἐπίστευσαν ὑστερον, καὶ πάντα αὐτοῖς ἀφείθη. Τί οὖν ἔστιν δὲ φησιν; “Οτι ὑπὲρ πάντα αὕτη ἡ ἁμαρτία ἀσύγγνωστος.

1175 59, 1. «Ἄνάγκη γάρ ἔστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα» [Mt 18, 7]. . . .¹²¹ «Οταν δὲ ἀνάγκην εἶπη, οὐ τὸ αὐθαίρετον τῆς ἔξουσίας ἀναιρῶν, οὐδὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς προαιρέσεως, οὐδὲ ἀνάγκη τινὶ πραγμάτιψιν ὑποβάλλων τὸν βίον, φησὶ ταῦτα· ἀλλὰ τὸ πάντως ἐσόμενον προλέγει· δπερ δὲ Λουκᾶς ἐτέρᾳ λέξει παρέστησεν, εἰπὼν οὕτως· «Ἀνένδεκτόν ἔστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα» [I.c 17, 1]. . . . Οὐ τοίνυν ἡ πρόρρησις αὐτοῦ τὰ σκάνδαλα ἄγει·¹²² ἄπαγε· οὐδὲ ἐπειδὴ προεῖπε, διὰ τοῦτο γένεται· ἀλλ’ ἐπειδὴ πάντως ἔμελλεν ἔσεσθαι, διὰ τοῦτο προεῖπεν· ὡς εἴτε μὴ ἐβούλοντο οἱ φέροντες αὐτὰ πονηρεύεσθαι, οὐδ’ ἀν ἥλθον· εἰ δὲ μὴ ἔμελλον ἔρχεσθαι, οὐδ’ ἀν προερρήθη.

1176 62, 1. «Ο οὖν δὲ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω»⁵⁷⁵ [Mt 19, 6]. «Ορα σοφίαν διδασκάλου. Ἐρωτηθεὶς γάρ «εἰ ἔξ-⁵⁷⁶ εστιν», οὐκ εὐθέως εἶπεν· οὐκ ἔξεστιν, ἵνα μὴ θορυβηθῶσι καὶ ταραχθῶσιν· ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀποφάσεως διὰ τῆς κατασκευῆς κατέστησε δῆλον τοῦτο, δεικνὺς δτι καὶ αὐτὸ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἔστι τὸ πρόσταγμα, καὶ δτι οὐκ ἐναντιούμενος Μωϋσεῖ ταῦτα ἐπέταξεν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα συμβαίνων. . . . Νῦν δὲ καὶ τῷ τρόπῳ τῆς δημιουργίας καὶ τῷ τρόπῳ τῆς νομοθεσίας ἔδειξεν, δτι ἔνα δεῖ μιὰ συνοικεῖν διαπαντός, καὶ μηδέποτε διαρρήγνυσθαι.

paenitentibus remissum fuit. Multi enim eorum, qui talia dixerunt, postea crediderunt, omniaque ipsis remissa sunt. Quid igitur hic dicit? Nempe hoc peccatum prae omnibus venia carere.

1175 59, 1. *Necesse est ut veniant scandala.* . . . Cum autem necessitatē dicit, non liberum arbitrium tollit, neque voluntatis libertatem, neque rerum necessitati cuiquam vitam subiciens haec ait, sed quod omnino futurum erat praedicit, quod Lucas aliis verbis declaravit, sic dicens: *Impossibile est ut non veniant scandala.* . . . Non igitur praedictio eius scandala adducit, absit; neque quia¹¹⁹ praenuntiavit ideo eveniunt; sed ideo praedixit quia eventura erant, ita ut, si noluissent ii qui illa inferunt, numquam venissent, et nisi eventura essent, non praedicta fuissent.

1176 62, 1. *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.* Vide⁵⁷⁵ sapientiam magistri. Interrogatus enim *si licet*, non statim dicit: ⁵⁷⁶ non licet, ne murmurarent et perturbarentur; sed, antequam sententiam diceret, per apparatum illum id liquido statuit, ostendens Patris sui esse praeceptum, nec Moysi adversatum se hoc praecepsisse, sed plane conveniens. . . . Nunc autem et ex modo creationis et ex forma legis ostendit unum debere semper cum una habitare, neque umquam separari.

1175. MG 58, 574; Fi 2, 178.

1176. MG 58, 597; Fi 2, 216.

³¹⁴ 69, 2. Τὸ μὲν κληθῆναι καὶ καθαρθῆναι, χάριτος ἦν· τὸ δὲ ¹¹⁷⁷
³¹⁸ κληθέντα καὶ καθαρὰ ἐνδυσάμενον μεῖναι τοιაυτα διατηρούντα,
 τῆς τῶν κληθέντων σπουδῆς. Τὸ κληθῆναι οὐκ ἀπὸ τῆς ἀξίας
 τέργονεν, ἀλλ’ ἀπὸ τῆς χάριτος.

⁴⁰⁴ 77, 1. «Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἑκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς ¹¹⁷⁸
 οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, οὐδὲ ὁ Υἱός, εἰ μὴ δ
 Πατήρ» [Mt 24, 36]. Τῷ μὲν εἰπεῖν· «οὐδὲ οἱ ἄγγελοι», ἐπεστό-
 μισεν αὐτούς, ὡστε μὴ Ζητῆσαι μαθεῖν ὅπερ ἑκεῖνοι οὐκ
 ἴσασι· τῷ δὲ εἰπεῖν· «οὐδὲ ὁ Υἱός», κωλύει οὐ μόνον μαθεῖν,
 ἀλλὰ καὶ Ζητῆσαι. . . . Αὗτὸς τῷ Πατρὶ αὐτοῦ ἀνατίθησι, καὶ
 φοβερὸν τὸ πρᾶγμα ποιῶν, καὶ ἑκείνων ἀποτεχίζων τῇ πεύσει
 τὸ εἰρημένον· ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο ἔστιν, ἀλλ’ ἀγνοεῖ, πότε εἴσεται;
 Ἄρα μεθ’ ἡμῶν; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι; Καὶ τὸν μὲν Πατέρα
 οἶδε σαφῶς, καὶ οὕτω σαφῶς ὡς ἑκεῖνος τὸν Υἱόν· τὴν δὲ
 ἡμέραν ἀγνοεῖ; . . . 2. Διὰ τοῦτο φησιν· «Οτε οὐ προσδοκᾶτε,
 τότε ἥξει» [Mt 24, 44], ἐναγωνίους εἶναι βουλόμενος, καὶ δια-
 παντὸς ἐν ἀρετῇ. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἔστιν· εἰ ἥδεσαν οἱ
 πολλοὶ πότε ἀποθανοῦνται, πάντως ἂν κατ’ ἑκείνην τὴν ὥραν
 ἐσπούδασαν.

³ 82, 4. Πειθώμεθα τοίνυν πανταχοῦ τῷ Θεῷ, καὶ μηδὲν ¹¹⁷⁹
²⁵⁴ ἀντιλέγωμεν, κανέναν ἐναντίον εἶναι δοκῆ τοῖς ἡμετέροις λογισμοῖς
 καὶ ταῖς ὅψεσι τὸ λεγόμενον· ἀλλ’ ἔστω καὶ λογισμῶν καὶ
 ὅψεως κυριώτερος αὐτοῦ δὲ λόγος. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν μυστηρίων
 ποιῶμεν, οὐ τοῖς κειμένοις μόνον ἐμβλέποντες, ἀλλὰ τὰ δήματα

³¹⁴ 69, 2. Vocatio quidem et purificatio ex gratia sunt; vocatum ¹¹⁷⁷
³¹⁸ autem et puris indutum vestibus manere, et haec servare, id ex
 vocatorum studio proficiscitur. Vocamus autem non ex merito,
 sed ex gratia.

⁴⁰⁴ 77, 1. *De die autem illa et hora nullus novit, neque angeli 1178
 caelorum, neque Filius, nisi solus Pater.* Quod ergo dixit: *neque
 angeli*, reprimit eos, ne discere quaerant id quod angeli nesciunt;
 cum autem dicit: *neque Filius*, prohibet non modo ne discant, sed
 etiam ne quaerant. . . . Patri suo illud tribuit, hinc rem tremendam
 ostendens, prohibensque ne de illa re interrogarent. Nisi enim
 illud ita sit, et si vere Filius id ignorat, quandonam id sciet? An
 nobiscum? Quis hoc dixerit? Patrem clare novit, et tam clare
 quam ille novit Filium, et diem illam ignorabit? . . . 2. Propterea
 dicit: *Qua hora non exspectatis veniet*, ut sollicitos reddat et vir-
 tutis colendae studiosos. Hoc autem significat: si scirent plerique
 homines quandonam sint morituri, diligentiam suam ad illam horam
 remitterent.

³ 82, 4. Deo ubique obsequiamur, nec contradicamus ei, etiamsi ¹¹⁷⁹
²⁵⁴ id quod dicit rationi et intellegentiae nostrae contrarium videatur,
 sed praevaleat eius sermo rationi et intellegentiae nostrae. Sic
 etiam in mysteriis faciamus, non ea solum, quae sub sensum cadunt,

1177. MG 58, 650; Fi 2, 308.
 1179. MG 58, 743; Fi 2, 468.

1178. MG 58, 702; Fi 2, 399.

αύτοῦ κατέχοντες. Ὁ μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ ἀπαραλόγιστος· ή δὲ αἰσθησίς ἡμῶν εὔεξαπάτητος. Οὗτος οὐδέποτε διέπεσεν· αὗτη δὲ τὰ πλείονα σφάλλεται. Ἐπεὶ οὖν ὁ λόγος φησί· ⁴⁸⁵ «Τούτο ἔστι τὸ σῶμά μου» [Mt 26, 26], καὶ πειθώμεθα ⁴⁸⁶ καὶ πιστεύωμεν, καὶ νοητοῖς αὐτὸς βλέπωμεν δοφθαλμοῖς. Οὐδὲν γὰρ αἰσθητὸν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Χριστός, ἀλλ’ ἐν αἰσθητοῖς ⁴⁸⁷ μὲν πράγμασι, πάντα δὲ νοητά. Οὕτω καὶ ἐν τῷ βαπτίσματι, δι’ αἰσθητοῦ μὲν πράγματος γίνεται τοῦ ὄντος τὸ δῶρον, νοητὸν δὲ τὸ ἀποτελούμενον, ἡ γέννησις καὶ ἡ ἀνακαίνισις. Εἰ μὲν γὰρ ἀσώματος ἦς, τυμνὰ ἀν αὐτά σοι τὰ ἀσώματα παρέδωκε δῶρα· ἐπειδὴ δὲ σώματι συμπέπλεκται ἡ ψυχή, ἐν αἰσθητοῖς τὰ νοητά σοι παραδίδωσι. Πόσοι νῦν λέγουσιν· Ἐβουλόμην αὐτοῦ τὴν μορφὴν ἰδεῖν, τὸν τύπον, τὰ ἴματα, τὰ ὑποδήματα. Ἰδοὺ αὐτὸν δρῆσ, αὐτοῦ ἀπτῇ, αὐτὸν ἔσθιεις.

1180 82. 5. Ἐννόησον πῶς ἀγανακτεῖς κατὰ τοῦ προδότου, κατὰ ⁵⁰⁶ τῶν σταυρωσάντων. Σκόπει τοίνυν, μὴ καὶ αὐτὸς ἔνοχος τένῃ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνοι κατέσφαξαν τὸ πανάγιον σῶμα, σὺ δὲ ῥυπαρὰ ὑποδέχῃ ψυχὴ μετὰ τοσαύτας εὐεργεσίας. Οὐδὲ γὰρ ἥρκεσεν αὐτῷ τὸ γενέσθαι ἀνθρωπον, τὸ ῥαπισθῆναι καὶ σφαγῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀναφύρει ἑαυτὸν ἡμῖν· καὶ οὐ τῇ πίστει μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ τῷ πράγματι σῶμα ⁵⁰⁹ ἡμᾶς αὐτοῦ κατασκευάζει. Τίνος οὖν οὐκ ἔδει καθαρώτερον εἶναι τὸν ταύτης ἀπολαύοντα τῆς θυσίας;

responentes, sed verba eius retinentes; verbum quippe eius fallere nequit, sensus vero noster facile decipitur; verbum eius numquam excidit, sensus vero saepe fallitur. Quoniam vero ille dixit: *Hoc est corpus meum, obtemperemus, credamus et spiritualibus oculis ipsum respiciamus; nihil enim sensibile nobis Christus dedit, sed rebus etiam sensibilibus omnia sunt spiritualia.* Sic enim et in baptismo per rem sensibilem donum aquae conceditur; quod autem efficitur spirituale est: generatio et renovatio. Nam si incorporeus esses, nuda tibi illa et incorporea dona tribuisset; sed quia corpori coniuncta est anima, in sensibilibus spiritualia tibi largitur. Quot sunt qui modo dicunt: Vellem eius formam, typum, vestimenta, calceamenta videre. Ecce illum vides, ipsum tangis, ipsum comedis.

1180 82. 5. Cogita quantum contra proditorem indigneris et contra ⁵⁰⁶ eos, qui Christum crucifixerunt; cave ergo ne tu ipse reus sis corporis et sanguinis Christi. Illi sacrum corpus trucidarunt, tu post tot beneficia cum sordida suscipis anima. Neque enim satis habuit hominem fieri, alapis caedi, immolari, sed se ipsum commiscet nobiscum, non fide tantum, sed re ipsa nos corpus suum ⁵⁰⁹ constituit. Quanta ergo puritate oportet eum esse, qui hoc fruitur sacrificio?

In epistulam ad Romanos homiliae, 391.

⁸² Hom. 1, n. 3. «Δι' οὐ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ¹¹⁸¹ ὑπακοὴν πίστεως» [Rom 1, 5]. . . . Οὐκ εἶπεν· εἰς Ζήτησιν καὶ κατασκεύην, ἀλλ' «εἰς ὑπακοήν». Οὐδὲ γὰρ ἐπέμφθημεν, φησί, συλλογίζεσθαι, ἀλλ' δπερ ἐνεχειρίσθημεν ἀποδούναι. «Οταν γὰρ δ Δεσπότης ἀποφήνηται τι, τοὺς ἀκούοντας οὐ περιεργάζεσθαι χρὴ τὰ λεγόμενα καὶ πολυπραγμονεῖν, ἀλλὰ δέχεσθαι μόνον. Οἱ γὰρ ἀπόστολοι διὰ τοῦτο ἐπέμφθησαν, ἵνα ἀπερ ἥκουσαν εἴπωσιν, οὐχ ἵνα οἰκοθέν τι προσθῶσι· καὶ ἡμεῖς δὲ λοιπόν, ἵνα πιστεύσωμεν.

⁹¹ 8, 2. Τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν ἐξ ἀρχῆς τοῖς ἀνθρώποις ¹¹⁸² ἐνέθηκεν δ Θεός, ἀλλὰ ταύτην τὴν γνῶσιν οἱ «Ἐλληνες ξύλοις περιθέντες καὶ λίθοις, ἥδικησαν τὴν ἀλήθειαν, τό γε αὐτῶν μέρος· ἐκείνη γὰρ ἀτρεπτος μένει, τὴν οἰκείαν δόξαν ἔχουσα ἀκίνητον. Καὶ πόθεν δῆλον δτι ἐνέθηκεν αὐτοῖς τὴν γνῶσιν, ὢ Παῦλε; «Οτι», φησί, «τὸ γνωστὸν αὐτοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς» [Rom 1, 19]. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπόφασίς ἐστιν, οὐκ ἀπόδειξις· σὺ δέ μοι κατασκεύασον, καὶ δεῖξον δτι ἡ γνῶσις ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ δήλη ἦν αὐτοῖς, καὶ ἐκόντες παρέδραμον. Πόθεν οὖν δήλη ἦν; Φωνὴν αὐτοῖς ἄνωθεν ἀφῆκεν; Οὐδαμῶς· ἀλλ' δ φωνῆς αὐτοὺς ἐφέλκεσθαι μᾶλλον ἥδύνατο, τοῦτο ἐποίησε, ⁸⁷ τὴν κτίσιν εἰς μέσον προθείς, ὥστε καὶ σοφὸν καὶ ἴδιώτην καὶ Σκύθην καὶ βάρβαρον διὰ τῆς ὅψεως καταμαθόντα τῶν δρωμένων τὸ κάλλος, ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναβαίνειν.

⁸² 1, 3. *Per quem accepimus gratiam et apostolatum in oboedientia fidei.* ¹¹⁸¹ . . . Non dixit: in inquisitionem vel in argumentum, sed: *in oboedientiam*. Neque enim missi sumus, inquit, ut syllagismos afferamus, sed ut quod accepimus reddamus. Cum enim Dominus aliquid pronuntiat, non debent auditores curiose scrutari vel indagare, sed solum accipere. Nam apostoli ideo missi sunt, ut quae audierunt dicant, non ut aliquid de suo addant; et nos, solum ut credamus.

⁹¹ 3, 2. Cognitionem sui Deus hominibus a principio indidit, sed ¹¹⁸² illam cognitionem gentiles lignis et lapidibus attribuentes, veritatem, quantum in ipsis fuit, iniuria affecerunt; illa enim immutabilis manet, gloriam suam habens immotam. Et unde notum est, ο Paule, quod Deus ipsis cognitionem indiderit? *Quia*, inquit, *quod notum est eius, manifestum est in illis*. At hoc sententia est, non demonstratio; tu vero mihi proba et ostende cognitionem Dei manifestam fuisse illis, sed sponte illos praetermisisse. Unde ergo manifesta erat? Vocemne illis emisit? Minime; verum id effecit, ⁸⁷ quod magis illos quam vox quaelibet attrahere poterat: creatum orbem in medio posuit, ita ut sapiens, idiota, Scytha, barbarus, ex solo visu visibilium pulchritudinem edoctus, ad Deum concendere posset.

1183 8, 8. Αἰδέσθητε τοίνυν, αἰδέσθητε τὴν τράπεζαν ταύτην, ἡς ⁵¹² κοινωνοῦμεν ἀπαντες, τὸν δι' ἡμᾶς σφαγέντα Χριστόν, τὸ θύμα ⁵¹⁷ τὸ ἐπ' αὐτῆς κείμενον.

1184 10, 1. Τί δέ ἐστιν «ἐφ' ὧ πάντες ἥμαρτον» [Rom 5, 12]; ³⁰² Ἐκείνου πεισόντος, καὶ οἱ μὴ φαγόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου τε- γόνασιν ἐξ ἐκείνου πάντες θνητοί.... “Οθεν δῆλον ὅτι οὐχ αὕτη ἡ ἄμαρτία ἡ τῆς τοῦ νόμου παραβάσεως, ἀλλ’ ἐκείνη ἡ τῆς τοῦ Ἄδαμ παρακοῆς, αὕτη ἦν ἡ πάντα λυμαινομένη. Καὶ τίς ἡ τούτου ἀπόδειξις; Τὸ καὶ πρὸ τοῦ νόμου πάντας ἀπο- θνήσκειν. «Ἐβασίλευσε γὰρ δὲ θάνατος», φησίν, «ἀπὸ Ἄδαμ μέχρι Μωϋσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἄμαρτησαντας» [ib. 14]. Πῶς ἐβασίλευσεν; «Ἐν τῷ δμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἄδαμ, δις ἐστὶ τύπος τοῦ μέλλοντος» [ib.]. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τύπος ἐστὶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲ Ἄδαμ.... “Ιν’ ὅταν λέγῃ σοι δὲ Ἰουδαῖος” ⁴²² Πῶς, ἐνὸς κατορθώσαντος τοῦ Χριστοῦ, ἡ οἰκουμένη ἐσώθη; δυνηθῆς αὐτῷ λέγειν· Πῶς, ἐνὸς παρακούσαντος τοῦ Ἄδαμ, ἡ οἰκουμένη κατεκρίθη;

1185 10, 2. Κολάσεως ἀπηλλάγημεν, καὶ κακίαν ἀπεδυσάμεθα ⁴²¹ πᾶσαν, καὶ ἀνετεννήθημεν ἀνωθεν, καὶ ἀνέστημεν τοῦ παλαιοῦ ⁴¹⁵ ταφέντος ἀνθρώπου, καὶ ἀπελυτρώθημεν, καὶ ἡγιάσθημεν, καὶ εἰς υἱοθεσίαν ἤχθημεν, καὶ ἐδικαιώθημεν, καὶ ἐγενόμεθα ἀδελφοὶ τοῦ Μονογενοῦς, καὶ συγκληρονόμοι καὶ σύσσωμοι αὐτοῦ κατέ- στημεν, καὶ εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ τελοῦμεν, καὶ ὕσπερ σῶμα κεφαλῇ, οὕτως ἡνώμεθα. Ταῦτα οὖν ἀπαντα περισσείαν χάριτος

1183 8, 8. *Revereamini igitur, revereamini hanc mensam, cuius ⁵¹² participes sumus omnes, Christum pro nobis occisum, sacrificium ⁵¹⁷ huic mensae impositum.*

1184 10, 1. *Quid est in quo omnes peccaverunt?* Illo lapsō, ii etiam, ³⁰² qui de ligno non comedérant, effecti sunt ex illo omnes mortales.... Unde liquet quod non ipsum peccatum transgressionis legis [mosaicae], sed peccatum illud inobedientiae Adami ipsumnet erat peccatum quod omnia perdebat. Et quaenam huius rei probatio est? Nempe quod omnes ante legem morerentur. *Regnavit enim mors, inquit, ab Adam usque ad Moysen etiam in eos, qui non peccaverunt.* Quomodo regnavit? *In similitudinem prævaricationis Adae, qui est forma futuri.* Ideo enim typus est Christi Adam.... Ut, cum tibi dixerit Iudeus: Quomodo, uno recte agente Christo, ⁴²² orbis salvatus est? possis ipsi dicere: Quomodo, uno inobediente Adamo, orbis condemnatus est?

1185 10, 2. *A suppicio liberati sumus, et nequitiam omnem exuimus, ⁴²¹ et regenerati sumus, et resurreximus, vetere sepulto homine, et ⁴¹⁵ redempti sumus, et sanctificati, et in adoptionem adducti, et iustificati, et facti sumus fratres Unigeniti, et constituti sumus eius coheredes et concorporei, et in carnem eius transimus, illique coniungimur sicut corpus capiti.* Haec itaque omnia abundantiam

1183. MG 60, 465; Fi 1, 126.

1184. MG 60, 474; Fi 1, 142.

1185. MG 60, 476; Fi 1, 145.

353 ἐκάλεσεν δὲ Παῦλος [Rom 5, 17], δεικνὺς ὅτι οὐ φάρμακον ἐλάβομεν ἀντίρροπον τοῦ τραύματος μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑγιείαν καὶ εὔμορφίαν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ ἀξιώματα πολὺ τὴν ἡμετέραν ὑπερβαίνοντα φύσιν. Καὶ τούτων μὲν ἔκαστον ἵκανὸν ἦν καθ' ἑαυτὸν λῦσαι τὸν θάνατον· ὅταν δὲ ἀπαντα δύο συντρέχοντα φαίνηται, οὐδὲ ἕχνος αὐτοῦ λοιπόν, οὐδὲ σκιὰν φανῆναι δυνατόν, ἄρδην ἀφανισθέντος. . . . Πολλῷ γάρ πλείονα ὧν ὁφείλομεν κατέβαλεν ὁ Χριστός, καὶ τοσούτῳ πλείονα δύσῃ πρὸς ῥανίδα μικρὰν πέλαγος ἀπειρον. . . . «Ωσπερ γάρ διὰ τῆς παρακοής τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου ἀμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοής τοῦ ἐνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί» [Rom 5, 19]. . . . 3. Τί οὖν ἐστιν ἐνταῦθα τὸ «ἀμαρτωλοί»; Ἐμοὶ δοκεῖ τὸ ὑπεύθυνοι κολάσει καὶ καταδεδικασμένοι θανάτῳ.

357 13, 8. Ότι τὸ Πνεῦμα ἔχων, οὐ μόνον τοῦ Χριστοῦ χρηματίζει, 1186
180 ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἔχει τὸν Χριστόν. Οὐ γάρ ἐστι, Πνεύματος παρόντος, μὴ καὶ Χριστὸν παρεῖναι. «Οπου γάρ ἀν μία τῆς Τριάδος ὑπόστασις παρῇ, πᾶσα πάρεστιν ἡ Τριάς· ἀδιασπάστως γάρ ἔχει πρὸς ἑαυτήν, καὶ ἥνωται μετ' ἀκριβείας ἀπάσης.

266 14, 6. Τί οὖν σε ἔσωσε; Τὸ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίσαι μόνον, 1187
268 καὶ πιστεύσαι αὐτῷ περὶ ὧν ἐπηγγείλατο καὶ ἔδωκε, καὶ πλέον οὐδὲν ἔσχες εἰσενεγκεῖν. Εἰ τοίνυν αὕτη σε ἔσωσε, ταύτην κάτεχε καὶ νῦν. Ἡ γάρ τοσαῦτά σοι παρασχούσα ἀγαθά, εὑδηλὸν ὅτι οὐδὲ περὶ τῶν μελλόντων σε ψεύσεται. «Οπου γάρ νεκρὸν λαβούσα καὶ ἀπολωλότα καὶ αἰχμάλωτον καὶ ἔχθρόν,

353 gratiae vocavit Paulus, ostendens nos pharmacum accepisse, non modo par vulneri, sed etiam sanitatem, pulchritudinem, honorem, gloriam et dignitates longe naturam nostram superantes. Quorum singula sola poterant mortem solvere; cum autem omnia simul concurrunt, neque vestigium neque umbra illius iam appetit, cum radicibus delecta fuerit. . . . Longe plura quam debeamus solvit Christus, et tanto plura quanto prae parva stilla pelagus im-
302 mensum. . . . *Sicut enim per unius hominis inobedientiam homines multi peccatores effecti sunt, sic et per unius oboedientiam iusti constituentur multi.* . . . 3. Quid igitur hic significat illud *peccatores*? Mihi quidem videtur supplicio obnoxios et ad mortem damnatos.

357 13, 8. Qui Spiritum habet, non modo Christi esse dicitur, sed 1186
180 etiam ipsum habere Christum. Non potest enim, Spiritu praesente, non adesse Christus. Ubi enim una Trinitatis hypostasis adest, tota adest Trinitas; non potest enim omnino separari, et accuratissime unita in se est.

266 14, 6. Quid ergo te salvum fecit? Spes in Deum sola, et quod 1187
268 fidem habeas ipsi pro iis, quae promisit et dedit; nec quidquam aliud offerendum habuisti. Si haec igitur fides te salvum fecit, hanc et nunc retine; quae enim tot tibi contulit bona, tibi procul dubio circa futura non mentietur. Ea enim quae mortuum, per-

φίλον ἐποίησε καὶ υἱὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ δίκαιον καὶ συγκληρο- 361
νόμον, καὶ τοσαῦτα παρέσχεν δσα μηδὲ προσεδόκησέ τίς ποτε· 359
πῶς μετὰ τὴν τοσαύτην φιλοτιμίαν τε καὶ οἰκείωσιν οὐ προσ- 360
ήσεται σε ἐν τοῖς ἔξῆς; . . . Τί οὖν ἐστιν ἡ ἐλπίς; Τὸ τοῖς
μέλλουσι θαρρεῖν.

1188 18, 5. Καὶ εἰ χάριτι [cf. Rom 11, 6], φησίν, διὰ τί μὴ πάντες 332
σιμόζομεθα; "Οτι μὴ βούλεσθε· ἡ γὰρ χάρις, καν̄ χάρις ἦ, τοὺς 334
ἐθέλοντας σψζει, οὐ τοὺς μὴ βουλομένους καὶ ἀποστρεφο-
μένους αὐτήν, καὶ πολεμοῦντας αὐτῇ διηγεκώς καὶ ἐναντιο-
μένους.

In epistulam I ad Corinthios homiliae, ca 392.

1189 Hom. 8, n. 1. Συμβαίνει γὰρ ἀρχοντας μὲν εἶναι φαύλους 451
καὶ μιαρούς, τοὺς δὲ ἀρχομένους ἐπιεικεῖς καὶ μετρίους, καὶ
λαϊκούς μὲν ἐν εὐλαβείᾳ Ζῆν, ιερέας δὲ ἐν πονηρίᾳ· καὶ οὐκ
ἔμελλεν οὐδὲ βάπτισμα εἶναι, οὔτε σῶμα Χριστοῦ, οὔτε προσ-
φορὰ δι' ἑκείνων εἰ πανταχοῦ τὴν ἀξίαν ἡ χάρις ἐζήτει. Νυνὶ
δὲ καὶ δι' ἀναξίων εἴωθεν ἐνεργεῖν δ Θεός, καὶ οὐδὲν τοῦ
βαπτίσματος ἡ χάρις παρὰ τοῦ βίου τοῦ ιερέως παραβλάπτεται·
ἐπεὶ ἔμελλεν δ λαμβάνων ἐλατοῦσθαι.

1190 19, 3. «Εἰ δὲ δ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω» [1 Cor 7, 15]. 574
Ἐνταῦθα γὰρ οὐκέτι πορνεία τὸ πρᾶγμά ἐστι. Τί δέ ἐστιν.
«Εἰ δὲ δ ἄπιστος χωρίζεται»; Οἶον εἰ κελεύει σοι θύειν καὶ

ditum, captivum et inimicum, amicum effecit, filium, liberum, iustum 361
et coheredem ipsique tanta praeabuit quanta numquam quis ex- 359
spectavisset; quomodo, post tantam liberalitatem et benevolentiam, 360
te in posterum non admittet? . . . Quid igitur est spes? De futuris
confidere.

1188 18, 5. Si per gratiam, inquit, cur non omnes salvamur? 332
Quia non vultis. Gratia enim, licet gratia sit, volentes salvat, non 334
nolentes, qui eam repellunt, contra eam perpetuo pugnant eique
obsistunt.

1189 8, 1. Contingit enim principes esse malos et sceleratos, sub- 451
ditosque bonos et moderatos, et laicos in pietate vitam agere,
sacerdotes autem in nequitia; neque confici debebat baptismus
neque corpus Christi neque oblatio per illos, si dignos ubique
gratia requireret. Nunc autem etiam per indignos Deus solet
operari, et nihil laeditur gratia baptismi per vitam sacerdotis;
tunc enim frustratus esset ille qui accipiebat.

1190 19, 3. Si autem infidelis discedit, discedat. Hic enim nulla est 574
fornicatio. Quid sibi vult autem illud: Infidelis si discedit? Verbi
gratia si te iubet sacrificare aut sociam impietatis esse propter

1188. MG 60, 579; Fi 1, 320.
1190. MG 61, 155; Fi 2, 220.

1189. MG 61, 69; Fi 2, 90.

κοινωνεῖν αὐτῷ τῆς ἀσεβείας διὰ τὸν γάμον, ή ἀναχωρεῖν,
βέλτιον διασπασθῆναι τὸν γάμον καὶ μὴ τὴν εὔσεβειαν.

315 24, 1. «Πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἔάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι 1191
ὑπὲρ ὃ δύνασθε» [1 Cor 10, 13]. Ἀρα εἰσὶ πειρασμοὶ οὓς οὐ
δυνατὸν ὑπενεγκεῖν. Καὶ τίνες οὗτοι; Πάντες, ὡς εἰπεῖν· τὸ
γὰρ δυνατὸν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ροπῇ κεῖται, ἢν διὰ τῆς ἡμετέρας
ἐπισπώμεθα γνώμης. Διόπερ ἵνα μάθης ἀκριβῶς ὅτι οὐ μόνον
ἔκείνους τοὺς ὑπερβαίνοντας ἡμῶν τὴν δύναμιν, ἀλλ’ οὐδὲ
τούτους τοὺς ἀνθρωπίνους ἔνι χωρὶς τῆς ἔκειθεν βοηθείας
ῥᾳδίως ἐνεγκεῖν, ἐπήγαγεν. «Ἄλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ
καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑπενεγκεῖν» [ib.].

483 24, 1. «Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοι- 1192

485 νωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἔστι;» [1 Cor 10, 16.] Σφόδρα
πιστῶς καὶ φοβερῶς εἴρηκεν. «Ο γὰρ λέγει τοῦτο ἔστιν, ὅτι
τοῦτο τὸ ἐν τῷ ποτηρίῳ ὃν, ἔκεινό ἔστι τὸ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς
ῥεῦσαν, καὶ ἔκείνου μετέχομεν. Ποτήριον δὲ εὐλογίας ἐκάλεσεν,
ἐπειδὴ αὐτὸν μετὰ χείρας ἔχοντες, οὕτως αὐτὸν ἀνυμνοῦμεν,
θαυμάζοντες καὶ ἐκπληττόμενοι τῆς ἀφάτου δωρεᾶς, εὐλο-
γοῦντες ὅτι καὶ αὐτὸν τοῦτο ἔξεχεν, ἵνα μὴ μείνωμεν ἐν τῇ
πλάνῃ· καὶ οὐ μόνον ἔξεχεν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἡμῖν αὐτοῦ μετέδω-
512 κεν. «Ωστε εἰ αἷματος ἐπιθυμεῖς, φησί, μὴ τὸν τῶν εἰδώλων
517 βωμὸν τῷ τῶν ἀλόγων φόνῳ, ἀλλὰ τὸ θυσιάστηριον τὸ ἐμὸν
τῷ ἐμῷ φοίνισσε αἷματι. Τί τούτου φρικωδέστερον; Τί δὲ
φιλοστοργότερον; εἶπέ μοι.

conubium, vel discedere, melius est disrumpi conubium quam
piam religionem.

315 24, 1. *Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod 1191
potestis.* Ergo sunt tentationes quae ferri non possunt. Et quae nam
illae? Omnes, ut ita dicam; potestas enim in Dei auxilio sita
est, quam per voluntatem nostram attrahimus. Quamobrem, ut
discas accurate quod non solum illas quae nostram superant
potestatem, sed neque hasce humanas possimus sine illius auxilio
facile ferre, subiunxit: *Sed faciet cum tentatione proventum, ut
possitis sustinere.*

483 24, 1. *Calix benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio 1192*

485 *sanguinis Christi est?* Valde fideliter dixit et terribiliter; hoc enim
vult significare: hoc quod in calice est, illud ipsum est quod ex
latere fluxit, et illius sumus participes. Calicem autem benedictionis
vocavit, quia illum prae manibus habentes sic ipsum celebramus,
admirantes, terrore perculti de ineffabili dono, benedicentes quod
ipsum effuderit, ut ne in errore maneremus, et non solum effuderit,
512 sed etiam eum ipsum nobis omnibus impertierit. Itaque si san-
517 guinem cupis, inquit, ne idolorum aram-brutorum caede, sed altare
meum sanguine meo cruenta. Quid hac re horribilius? Quid,
quaeso, amabilius?

- 1193 24, 2. Ἐν μὲν τῇ παλαιᾷ, ἐπειδὴ ἀτελέστερον διέκειντο, ⁵¹⁴ δὸς τοῖς εἰδώλοις προσέφερον ἄιμα, τοῦτο αὐτὸς [ὁ Θεός] ὑπέ-
μεινε καταδέξασθαι, ἵνα ἀποστήσῃ ἐκείνων, δὸς καὶ αὐτὸς πάλιν
ἀφάτου φιλοστοργίας ἥν· ἐνταῦθα δὲ ἐπὶ τὸ πολλῷ φρικῷ-⁵¹²
δέστερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον τὴν Ἱερουργίαν μετεσκεύασε,
καὶ τὴν θυσίαν αὐτὴν ἀμείψας, καὶ ἀντὶ τῆς τῶν ἀλόγων σφαγῆς⁵¹⁷
ἔκαυτὸν προσφέρειν κελεύσας.
- 1194 24, 2. «Οτι εῖς ἄρτος, ἐν σῶμα ἐσμεν οἱ πολλοί» [1 Cor 509
10, 17]. Τί γὰρ λέγω κοινωνίαν [ib. 16], φησίν; Αὐτὸς ἐσμεν ἐκεῖνο
τὸ σῶμα. Τί γάρ ἐστιν δὸς ἄρτος; Σῶμα Χριστοῦ. Τί δὲ γίνονται⁴⁸⁵
οἱ μεταλαμβάνοντες; Σῶμα Χριστοῦ· οὐχὶ σώματα πολλά, ἀλλὰ
σῶμα ἐν. Καθάπερ γὰρ δὸς ἄρτος ἐκ πολλῶν συγκείμενος κόκκων⁵¹¹
ἥνωται, ὡς μηδαμοῦ φαίνεσθαι τοὺς κόκκους, ἀλλ’ εἶναι μὲν
αὐτούς, ἀδηλον δὲ αὐτῶν εἶναι τὴν διαφορὰν τῇ συναφείᾳ.
οὕτω καὶ ἀλλήλοις καὶ τῷ Χριστῷ συναπτόμεθα. Οὐ γὰρ ἐξ
έτέρου μὲν σώματος σύ, ἐξ έτέρου δὲ ἐκεῖνος τρέφεται, ἀλλ’
ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντες.
- 1195 24, 4. “Οταν αὐτὸς [τὸ σῶμα Χριστοῦ] προκείμενον ἴδης, λέγε⁴⁸³
πρὸς σεαυτόν· Διὰ τοῦτο τὸ σῶμα οὐκέτι γῇ καὶ σποδὸς⁴⁸⁵
ἐγώ, οὐκέτι αἰχμάλωτος, ἀλλ’ ἐλεύθερος· διὰ τοῦτο τοὺς
οὐρανοὺς ἐλπίζω, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀπολήψεσθαι ἀγαθά, τὴν
ἀθάνατον Ζωήν, τὴν τῶν ἀγρέλων λῆξιν, τὴν μετὰ Χριστοῦ
διμιλίαν· τοῦτο τὸ σῶμα προσηλούμενον καὶ μαστιζόμενον οὐκ
ἥνεγκεν δὸς θάνατος· . . . τοῦτο ἐκεῖνο τὸ σῶμα ἐστι τὸ ἡματ-

-
- 1193 24, 2. In veteri quidem lege, quia imperfectiores erant, quem⁵¹⁴
idolis offerebant sanguinem, eum ipse [Deus] excipere sustinuit, ut
ab illis abduceret, quod ipsum rursus erat amoris ineffabilis; hic
autem in rem horribiliorem et magnificentiorem transtulit sacerdo-⁵¹²
talem operationem, ipso mutato sacrificio, et pro brutorum macta-⁵¹⁷
tione se ipsum iussit offerri.

- 1194 24, 2. *Quoniam unus panis et unum corpus multi sumus.* Quid⁵⁰⁹
enim, inquit, dico communicationem? Illud ipsum corpus sumus.
Quid est enim panis? Corpus Christi. Quid autem fiunt com-⁴⁸⁵
municantes? Corpus Christi; non corpora multa, sed unum corpus.
Sicut enim panis, ex multis granis constans, unitus est ita ut grana⁵¹¹
nusquam apparent, sed sint quidem ipsa, non manifesta autem
sit illorum differentia propter coniunctionem; sic nos et mutuo et
cum Christo coniungimur. Non enim ex altero corpore hic, ex
altero ille nutritur, sed ex eodem ipso omnes.

- 1195 24, 4. Cum ipsum [corpus Christi] videris propositum, tibi ipsi⁴⁸³
dic: Propter hoc corpus non sum ego amplius terra et cinis, non⁴⁸⁵
ultra captivus, sed liber; ideo caelos spero et bona illic reposita
me accepturum esse, immortalem vitam, angelorum sortem, cum
Christo consuetudinem; hoc corpus clavis confixum, flagris caesum,
mors non tulit; . . . hoc est illud corpus quod cruentatum fuit,

1193. MG 61, 200; Fi 2, 288.

1194. MG 61, 200; Fi 2, 289.

1195. MG 61, 203; Fi 2, 293.

μένον, τὸ λόγχη πλιγέν, καὶ τὰς σωτηρίους πηγὰς ἀναβλύσαν, τὴν τοῦ αἵματος, τὴν τοῦ ὕδατος τῇ οἰκουμένῃ πάσῃ.... Τοῦτο τὸ σῶμα ἔδωκεν ἡμῖν καὶ κατέχειν καὶ ἐσθίειν, δπερ ἀγάπης ἐπιτεταμένης ἦν.

537 28, 1. Φησί· «Δοκιμαζέτω δὲ ἑαυτὸν» ἔκαστος [1 Cor 11, 28], 1196 καὶ τότε προσίτω. Καὶ οὐχ ἔτερον ἐτέρῳ κελεύει δοκιμάσαι, ἀλλ' αὐτὸν ἑαυτόν, ἀδημοσίευτον ποιῶν τὸ δικαστήριον, ἀμάρτυρον τὸν ἔλεγχον.

200 32, 3. Γλῶτταν δὲ ἀγγέλων ἔνταῦθα φησιν [1 Cor 13, 1], 1197
204 οὐχὶ σῶμα περιτιθεὶς ἀγγέλοις, ἀλλ' ὁ λέγει τοιοῦτόν ἔστι· Κἀνταῦθα, ταύτης ἄνευ οὐδέν εἰμι, ἀλλὰ καὶ ἐπαχθῆς καὶ φορτικός. Οὕτω γοῦν καὶ ἀλλαχοῦ ὅταν λέγῃ ὅτι «Ἄντῳ κάμψει πᾶν γόνυ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων» [Phil 2, 10], οὐ γόνατα καὶ δστά περιτιθεὶς τοῖς ἀγγέλοις ταῦτα λέγει, ἀπαγε, ἀλλὰ τὴν ἐπιτεταμένην προσκύνησιν διὰ τοῦ παρ' ἡμῖν σχήματος αἰνίξασθαι βούλεται. Οὕτω καὶ ἔνταῦθα γλῶσσαν ἐκάλεσεν, οὐ σαρκὸς ὅργανον δηλῶν, ἀλλὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν δμιλίαν τῷ γνωρίμῳ παρ' ἡμῖν τρόπῳ αἰγίξασθαι βουλόμενος.

398 38, 2. Πῶς δὲ ὄλως [δι Χριστός] ὑπὲρ ἀμαρτωλῶν ἀπέθανεν, 1198
413 εἴ γε αὐτὸς ἐν ἀμαρτίαις ἦν; Τὸν γὰρ ὑπὲρ ἀμαρτωλῶν ἀποθνήσκοντα, αὐτὸν ἀναμάρτητον δεῖ εἶναι· ἐπεὶ εἰ καὶ αὐτὸς ἀμαρτάνει, πῶς ὑπὲρ ἀλλων ἀμαρτωλῶν ἀποθανεῖται; Εἰ δὲ ὑπὲρ ἀμαρτιῶν ἀλλων ἀπέθανεν, ἀναμάρτητος ὢν ἀπέθανεν.

lancea perfossum, quod salutares fontes scaturivit orbi, alium sanguinis, alium aquae. . . . Hoc corpus dedit nobis et tenendum et comedendum, quod intensae dilectionis fuit.

537 28, 1. Ait: *Probet autem se ipsum unusquisque, et tunc ac-* 1196 *cedat. Nec praecepit ut alter alterum probet, sed ut quisque se ipsum, iudicium statuens quod non sit publicum, et probationem sine testibus.*

200 32, 3. Linguam autem angelorum hic dicit, non corpus angelis 1197
204 tribuens, sed hoc vult significare: Etiamsi ita loquar, ut angeli solent inter se colloqui, sine caritate nihil sum; immo onerosus et molestus. Sic enim alibi quoque cum dicit: *Ipsi flectetur omne genu caelestium, terrestrium et infernorum*, non genua et ossa angelis attribuens haec dicit, absit; sed et intensam et grandem adorationem, per illum quo apud nos fit modum, subindicare vult. Sic et hoc loco linguam vocavit, non carnis organum significans, sed illorum mutuum colloquium noto apud nos modo adumbrare voluit.

398 38, 2. Quomodo [Christus] mortuus est pro peccatoribus, si ipse 1198
413 in peccatis fuit? Nam eum, qui moritur pro peccatoribus, oportet esse sine peccato; si enim ipse peccat, quomodo ipse morietur pro aliis peccatoribus? Si autem mortuus est pro peccatis aliorum, mortuus est nullum peccatum habens.

1199 40, 1. Βούλομαι μὲν σαφῶς αὐτὸν [baptisini ritum] εἰπεῖν, οὐ 457 τολμῶ δὲ διὰ τοὺς ἀμυήτους· οὗτοι γάρ δυσκολωτέραν ἡμῖν ποιοῦσι τὴν ἔξηγησιν, ἀναγκάζοντες ἡ μὴ λέγειν σαφῶς, ἢ εἰς αὐτοὺς ἐκφέρειν τὰ ἀπόρρητα. Πλὴν ἀλλ’ ὡς ἂν οἶστε ὑ, συνεσκιασμένως ἐρῶ.

1200 42, 3. Δέομαι καὶ παρακαλῶ καὶ αὐτῶν ἄπτομαι τῶν γο- 584 νάτων, ἔως ἂν ἔχωμεν τὸ μικρὸν τοῦτο τῆς Ζωῆς ἐφόδιον, κατανυγήναι τοῖς εἰρημένοις, ἐπιστραφῆναι, βελτίους γενέσθαι, ἵνα μὴ κατὰ τὸν πλούσιον ἐκεῖνον [I.c 16, 19 sqq] ἀνήνυτα ἐκεῖ θρηνῶμεν ἀπελθόντες, καὶ ἀνίστα λοιπὸν δύσυρώμεθα. Κἀνταρ πατέρα ἔχης, κἀντα υἱόν, κἀντα φίλον, κἀντα δοντιναοθν παρρησίαν ἔχοντα πρὸς τὸν Θεόν, οὐδείς σέ ποτε ἔξαιρήσεται τούτων ὑπὸ τῶν οἰκείων ἔργων προδιδόμενον. Τοιούτον τὰρ ἐκεῖνο 555 τὸ δικαστήριον· ἀπὸ τῶν πράξεων δικάζει μόνων, καὶ ἀλλως ἐκεῖ σωθῆναι οὐκ ἔνι. . . . Ἀν μὲν γάρ ῥαθυμήσωμεν, οὐ δίκαιος, οὐ προφήτης, οὐκ ἀπόστολος, οὐδείς ἡμῖν παραστήσεται.

In epistulam ad Galatas commentarius, 393/7.

1201 Cap. 2, n. 8. ‘Υπὸ τὴν ἀπόφασιν ἡμᾶς κειμένους ἡλευ- 413 θέρωσεν δούλων τοῦ Χριστοῦ· καὶ γάρ οἱ πάντες ἀπέθανον, εἰ καὶ μὴ τῇ πείρᾳ, ἀλλὰ τῇ ἀποφάσει· καὶ τὴν πληγὴν ἐκδεχομένους ἀπήλλαξεν. . . . Ἡ μὲν οὖν θυσία ὑπὲρ πάσης προσενήνεκτο 416 τῆς φύσεως, καὶ ἵκανὴ πάντας ἦν σῶσαι· οἱ δὲ τῇ εὔεργεσίᾳ χρησάμενοι οἱ πιστεύοντες εἰσὶ μόνοι.

1199 40, 1. Volo quidem aperte hoc [baptismi ritum] dicere; non autem 457 audeo propter eos, qui non sunt initiati; ii enim expositionem nobis faciunt difficultorem, ut qui nos cogant vel non aperte dicere aut iis arcana enuntiare. Sed tamen dicam, quoad potero, adumbrate.

1200 42, 3. Rogo et obsecro et vestra apprehendens genua supplico, 584 donec habemus hoc parvum vitae viaticum, ut iis, quae dicta sunt, compungamur, convertamur, reddamur meliores, ne sicut ille dives inutiliter illic lamentemur cum excesserimus, fletus autem nihil nobis remedii afferat. Nam sive patrem habeas sive filium sive amicum sive quemvis alium qui apud Deum habeat fiduciam, nemo te eripiet, cum propria tua facta te prodant. Tale est enim illud 585 iudicium: iudicat solum ex operationibus, neque aliter illic salvum esse licet. . . . Si socordes fuerimus, non iustus, non propheta, non apostolus, nemo nobis aderit.

1201 2, 8. Cum essemus obnoxii sententiae damnationis, liberavit 413 nos Christus; omnes enim perierant, si non facto, saltem iudicio; et plagam exspectantes liberavit. . . . Victima ergo pro tota natura 416 oblata est, et omnibus salvandis par erat; non autem profuit beneficium nisi solis creditibus.

In epistulam ad Ephesios homiliae, 392/7.

125 Hom. 1, n. 2. «Κατὰ τὴν εὐδοκίαν», φησί, «τοῦ θελήματος αὐτοῦ» [Eph 1, 5], τουτέστιν διὰ τὸ σφοδρῶς θελῆσαι. Ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ, ὡς ἂν τις εἴποι, αὕτη ἔστι· πανταχοῦ γάρ εὐδοκία τὸ θέλημά ἔστι τὸ προηγούμενον. Ἔστι γάρ καὶ ἄλλο θέλημα· οὗν θέλημα πρῶτον τὸ μὴ ἀπολέσθαι ήμαρτηκότας, 1202
139 θέλημα δεύτερον, τὸ γενομένους κακοὺς ἀπολέσθαι. Οὐ γάρ δὴ ἀνάγκη αὐτοὺς κολάζει, ἀλλὰ θέλημα. Τοιούτον καὶ ἐπὶ Παύλου ἔστιν ἵδειν, οἷον ὡς δταν λέγη· «Θέλω πάντας ἀνθρώπους εἰναι ὡς καὶ ἐμαυτόν» [1 Cor 7, 7], καὶ πάλιν· «Θέλω νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν» [1 Tim 5, 14]. Εὔδοκίαν οὖν τὸ πρῶτον θέλημά φησι, τὸ σφοδρὸν θέλημα, τὸ μετὰ ἐπιθυμίας θέλημα, τὸ πεῖσμα. . . . Ὁ οὖν λέγει, τοῦτο ἔστι· σφόδρα ἐφίεται, σφόδρα ἐπιθυμεῖ τῆς σωτηρίας τῆς ήμετέρας.

356 1, 3. 'Ο γάρ ἐπαινῶν καὶ θαυμάζων τὴν εἰς αὐτὸν χάριν 1203
361 γετενημένην, προσεκτικώτερος ἔσται καὶ σπουδαιότερος. «Ἡς ἔχαρίτωσεν ἡμᾶς» [Eph 1, 6], φησίν. Οὐκ εἶπεν· ἡς ἔχαρίσατο, ἀλλ’ «ἔχαρίτωσεν ἡμᾶς». τουτέστιν οὐ μόνον ἀμαρτημάτων ἀπῆλλαξεν, ἀλλὰ καὶ ἐπεράστους ἐποίησε. Καθάπερ ἂν εἴ τις λαβὼν ψωραλέον τινὰ καὶ λοιμῷ καὶ νόσῳ διεφθαρμένον καὶ γῆρας καὶ πενίᾳ καὶ λιμῷ, εὐθέως εύμορφον νεώτερον ἐργάσαιτο, πάντας ἀνθρώπους νικῶντα τῷ κάλλει, σφοδράν μὲν τὴν αύγην ἀφιέντα ἀπὸ τῶν παρειῶν, καὶ τὰς μαρμαρυγὰς τοῦ ἥλιου ἀποκρύπτοντα ταῖς τῶν δφθαλμῶν βολαῖς, εἶτα ἐν αὐτῷ

125 1, 2. *Secundum propositum*, inquit, *voluntatis suaे*, id est, 1202
propterea quod valde velit. Hoc est, ut ita dicam, eius desiderium. Ubique enim beneplacitum est voluntas praecedens. Est enim alia voluntas: scilicet voluntas prima est ut non pereant qui peccarunt, 139
voluntas secunda ut pereant qui male egerunt. Non enim necessitas eos punit, sed voluntas. Hoc etiam apud Paulum legi potest, ut quando dicit: *Volo omnes homines esse sicut me ipsum*, et rursus: *Volo iuniores nubere, filios procreare*. Beneplacitum ergo dicit primam voluntatem, voluntatem vehementem, voluntatem cum cupiditate, persuasionem. . . . Quod ergo dicit Paulus, hoc est: vehementer intendit, vehementer cupit nostram salutem.

356 1, 3. Qui laudat et admiratur eam quae in se facta est gratiam, 1203
361 attentior erit et diligentior. *Qua gratificavit nos*, inquit. Non dixit: quam gratis donavit [ἢ ἔχορίσατο], sed: nos gratos fecit [ἔχαρίτωσεν], hoc est, non solum liberavit a peccatis, sed etiam fecit amabiles. Quemadmodum enim si quis scabiosum et peste ac morbo senioque et paupertate ac fame confectum et perditum statim formosum fecerit iuvenem, omnes homines pulchritudine vincentem, e genis quidem splendorem valde emittentem et micantium oculorum eiaculationibus solis fulgores occultantem; deinde

καταστήσει τῷ τῆς ἡλικίας ἄνθει, καὶ μετὰ τοῦτο ἀλουργίδα περιβάλοι καὶ διάδημα καὶ πάντα τὸν κόσμον τὸν βασιλικόν· οὕτως ἔξήσκησε τὴν ψυχὴν ἡμῶν, καὶ καλὴν καὶ ποθεινὴν καὶ ἐπέραστον ἐποίησεν.

- 1204 4, 2. «Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι» [Eph 2, 8], φησίν.³¹⁴ Ἰνα γὰρ μὴ τὸ μέγεθος τῶν εὐεργεσιῶν ἐπάρῃ σε, ὅρα πῶς σε καταστέλλει· «Τῇ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι», φησί, «διὰ πίστεως.» Εἶτα ἵνα μὴ πάλιν τὸ αὐτεξούσιον λυμήνηται, ἔθηκε³³⁴ καὶ τὰ ἡμῶν· καὶ πάλιν αὐτὸ ἀνεῖλε, καὶ φησί· «Καὶ τοῦτο οὐκ ἔξ ἡμῶν» [ib.]. Οὐδὲ ἡ πίστις, φησίν, ἔξ ἡμῶν· εἰ γὰρ²⁵¹ μὴ ἥλθεν, εἰ γὰρ μὴ ἐκάλεσε, πῶς ἡδυνάμεθα πιστεῦσαι; «Πῶς γάρ», φησί, «πιστεύσουσιν, ἐὰν μὴ ἀκούσωσιν;» [Rom 10, 14.] «Ωστε οὐδὲ τὸ τῆς πίστεως ἡμέτερον. «Θεοῦ», φησί, «τὸ δῶρον» [Eph 2, 8].

In epistulam ad Philippenses homiliae, 393/7.

- 1205 Hom. 1, n. 1. «Συνεπισκόποις καὶ διακόνοις» [Phil 1, 1].³⁹
Tí τοῦτο; Μιᾶς πόλεως πολλοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν; Οὐδαμῶς.⁶¹
ἀλλὰ τοὺς πρεσβυτέρους οὕτως ἐκάλεσε. Τότε γὰρ τέως
ἐκοινώνουν τοῖς ὀνόμασι, καὶ διάκονος ὁ ἐπίσκοπος ἐλέγετο.
Διὰ τοῦτο γράφων καὶ Τιμοθέῳ ἔλεγε· «Τὴν διακονίαν σου
πληροφόρησον» [2 Tim 4, 5], ἐπίσκοπῳ ὅντι. «Οτι γὰρ ἐπί-
σκοπος ἦν, φησὶ πρὸς αὐτόν· «Χείρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει»⁵⁶¹
[1 Tim 5, 22], καὶ πάλιν· «Ο ἐδόθη σοι μετὰ ἐπιθέσεως τῶν

eum constituerit in ipso flore aetatis, et postea eum purpura in-
duerit et diadema imposuerit, et omni regio ornatū decorarit: ita
nostram instruxit et ornavit animam, pulchramque fecit, desidera-
bilem et amabilem.

- 1204 4, 2. *Gratia enim estis salvati*, inquit. Nam ne beneficiorum³¹⁴
magnitudo te extollat, vide quomodo te coercet: *Gratia enim*,
inquit, *estis salvati, per fidem*. Deinde rursus, ne liberum destrue-³³⁴
retur arbitrium, posuit etiam quae sunt nostra; et rursus eum
sustulit, et dicit: *Et hoc non ex nobis*. Ne fides quidem, inquit,²⁵¹
est ex nobis; nam si non venisset, si non vocasset, quomodo
potuissemus credere? *Quomodo enim*, inquit, *credent, nisi audierint?*
Quare fidei non nostrum, sed *Dei*, inquit, *est donum*.

- 1205 1, 1. *Coepiscopis et diaconis*. Quid hoc? An unius civitatis³⁹
multi erant episcopi? Nequaquam, sed presbyteros isto nomine⁶¹
appellavit. Tunc enim nomina adhuc erant communia, atque
ipse etiam episcopus vocabatur diaconus. Idcirco ad Timotheum
scribens inquit: *Ministerium tuum imple*, cum tamen ille epi-
scopos esset, quod constat ex verbis illis ad eundem scriptis:
Manus cito nemini imposueris, et rursus: *Quae data est tibi*⁵⁶¹

1204. MG 62, 33; Fi 4, 140.

1205. MG 62, 183; Fi 5, 8.

564 χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου» [ib. 4, 14]. οὐκ ἀν δὲ πρεσβύτεροι
556 ἐπίσκοπον ἔχειροτόνησαν.

590 3, 4. Κλαύσον τοὺς ἀπίστους, κλαύσον τοὺς οὐδὲν ἐκείνων 1206
ἀπέχοντας, τοὺς χωρὶς φωτίσματος ἀπερχομένους, τοὺς χωρὶς
470 σφραγίδος· οὗτοι ὅντως θρήνων ἄξιοι, οὗτοι ὀδυρμῶν· ἔξω τῶν
βασιλείων εἰσὶ μετὰ τῶν καταδίκων, μετὰ τῶν κατεγνωσμένων.
«Ἄμην γάρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ
Πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν»
[Io 3, 5]. Κλαύσον τοὺς ἐν πλούτῳ τετελευτηκότας καὶ μη-
δεμίαν ἀπὸ τοῦ πλούτου παραμυθίαν ταῖς ἔαυτῶν ψυχαῖς ἐπι-
νοήσαντας, τοὺς λαβόντας ἔξουσίαν ἀπολούσασθαι αὐτῶν τὰ
588 ἀμαρτήματα καὶ μὴ βουληθέντας. . . . Κλαίωμεν οὖν τούτους,
βοηθῶμεν αὐτοῖς κατὰ δύναμιν, ἐπινοήσαμεν αὐτοῖς τινα βοή-
θειαν, μικρὰν μέν, βοηθεῖν δὲ ὅμως δυναμένην. Πῶς καὶ τίνι
τρόπῳ; Αὐτοί τε εὐχόμενοι καὶ ἐτέρους παρακαλοῦντες εὐχάς
ὑπὲρ αὐτῶν ποιεῖσθαι, πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόντες συν-
520 εχῶς. . . . Οὐκ εἰκῇ ταῦτα ἐνομοθετήθη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων,
τὸ ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων μνήμην γίνεσθαι τῶν ἀπελ-
θόντων· ἵσασιν αὐτοῖς πολὺ κέρδος γινόμενον, πολλὴν τὴν
ἀφέλειαν. «Οταν γάρ ἐστήκῃ λαὸς δλόκληρος χείρας ἀνατεί-
νοντες, πλήρωμα ἱερατικόν, καὶ προκέηται ἡ φρικτὴ θυσία, πῶς
οὐ δυσωπήσομεν ὑπὲρ τούτων τὸν Θεὸν παρακαλοῦντες; Ἄλλὰ
τοῦτο μὲν περὶ τῶν ἐν πίστει παρελθόντων.

564 *cum impositione manuum presbyterii; presbyteri vero episcopum*
556 *non ordinassent.*

590 3, 4. Luge infideles, luge eos qui nihil ab infidelibus differunt, 1206
470 qui sine illuminatione, sine signaculo decesserunt; hi vere lamentis
digni, hi lacrimis; extra regiam sunt una cum iis, qui poenae sunt
obnoxii, una cum damnatis. *Amen dico vobis, nisi quis natus*
fuerit ex aqua et Spiritu, non introbit in regnum caelorum. Luge
eos, qui in divitiis sunt mortui, cum ex divitiis nullum animabus
suis solatium comparassent, eos quibus abluendi peccata sua po-
588 testas facta erat et noluerunt. . . . Hos igitur lugeamus, opem pro
viribus feramus, aliquod ipsius auxilium comparemus, exiguum
illud quidein, sed quod tamen auxiliari queat. Quomodo, quave
ratione? Cum ipsi preces fundentes, tum alios ut pro ipsis fundant
obsecrantes, ac pro ipsis frequenter dantes eleemosynas pauperi-
520 bus. . . . Non frustra haec ab apostolis sunt legibus constituta, ut
in venerandis atque horrificis mysteriis memoria eorum fiat, qui
decesserunt. Noverant hinc multum ad eos lucri accedere, multum
utilitatis. Eo enim tempore, quo universus populus stat manibus
expansis ac coctus sacerdotalis, et adest illud tremendum sacri-
ficium, quomodo Deum non placabimus pro istis orantes? Atque
id quidem de iis, qui in fide decesserunt.

In epistulam II ad Timotheum homiliae, 393/7.

1207 Hom. 2, n. 4. Ἡ προσφορὰ ἡ αὐτῇ ἐστι, κανὸς δὲ τυχὸν ⁴⁹⁹ προσενέγκη, κανὸς Παῦλος, κανὸς Πέτρος· ἡ αὐτῇ ἐστιν ἦν δὲ Χριστὸς τοῖς μαθηταῖς ἔδωκε καὶ ἦν νῦν οἱ Ἱερεῖς ποιοῦσιν· οὐδὲν αὐτῇ ἐλάττων ἐκείνης, δτὶ καὶ ταύτην οὐκ ἀνθρωποι ⁵¹⁸ ἀγιάζουσιν, ἀλλ' αὐτὸς δὲ καὶ ἐκείνην ἀγιάσας. Ὡσπερ γὰρ τὰ ⁴⁹⁵ δήματα ἀπερ δὲ Θεὸς ἐφθέγξατο τὰ αὐτά ἐστιν ἀπερ δὲ Ιερεὺς καὶ νῦν λέγει, οὕτω καὶ ἡ προσφορὰ ἡ αὐτῇ ἐστι, καὶ τὸ βάπτισμα ὅπερ ἔδωκεν. Οὕτω τὸ πᾶν τῆς πίστεώς ἐστιν. Ἐπεπήδησεν εὐθέως τὸ Πνεῦμα ἐπὶ Κορνήλιον [cf. Act 10, 44], ³¹⁴ ἐπειδὴ προλαβὼν τὰ παρ' ἑαυτοῦ ἐπεδείξατο, καὶ τὴν πίστιν εἰσήγεγκε. Καὶ τοῦτο τοίνυν σῶμά ἐστι, κάκεινο· δὲ νομίζων ⁴⁸⁵ τοῦτο ἐλαττὸν ἐκείνου εἶναι, οὐκ οἶδεν δτὶ δὲ Χριστὸς καὶ νῦν πάρεστι καὶ νῦν ἐνεργεῖ.

In Psalmos expositio, 393/7.

1208 In Ps. 44, n. 2. «Ἐξεχύθη χάρις ἐν χείλεσί σου» [Ps 44, 3]. ³⁹⁴ Ορᾶς δτὶ περὶ τῆς οἰκονομίας δὲ λόγος; Τίς δέ ἐστιν αὐτῇ ἡ χάρις; Δι' ἣς ἐδίδασκε, δι' ἣς ἐθαυματοποιεί. Τὴν χάριν ἐνταῦθα λέγει τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν σάρκα· «Ἐφ' ὃν ἂν ἴδης τὸ Πνεῦμα», φησί, «καταβαῖνον ὥσει περιστεράν, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν δὲ βαπτίζων» [Io 1, 33]. Πάσα γὰρ ἡ χάρις ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκείνον· οὐ γὰρ ἐν μέτρῳ δίδωσιν ἐκείνῳ τὸ Πνεῦμα· «Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐλάβομεν» [Io 1, 16]. Ο δὲ ναὸς ἐκείνος διόλοκληρον τὴν χάριν

1207 2, 4. Oblatio eadem est, quisquis offerat, sive Paulus sive ⁴⁹⁹ Petrus; eadem est quam Christus dedit discipulis et quam nunc sacerdotes faciunt; haec illa nihil minor est, quia non homines ⁵¹⁸ hanc sanctificant, sed is ipse qui illam sanctificavit. Sicut enim ⁴⁹⁵ verba quae Deus locutus est eadem sunt quae nunc sacerdos dicit, sic oblatio eadem ipsa est, ut et baptismum quod dedit. Sic totum fidei est. Insiliit statim Spiritus in Cornelium, quia prius ille quae ³¹⁴ sua erant fecerat et fidem contulerat. Et hoc igitur corpus Christi ⁴⁸⁵ est, et illud; qui vero putat hoc minus illo esse, is nescit Christum etiam nunc adesse et operari.

✓ 1208 In Ps. 44, 2. *Diffusa est gratia in labiis tuis.* Vides sermonem ³⁹⁴ esse de incarnatione? Quae est autem haec gratia? Illa per quam ⁴²⁴ docuit, per quam fecit miracula. Gratiam hic dicit eam quae venit in carnem: *Super quem, inquit, videris Spiritum descendenter sicut columbam, et manentem super ipsum, is est qui baptizat.* Omnis enim gratia effusa est in illud templum; non dat enim illi Spiritum in mensura: *Nos enim de plenitudine eius accepimus.* Illud autem templum integrum et universam accepit gratiam. . . .

ζλαβε. . . . Ἐκεῖ μὲν δλόκληρος ἡ χάρις, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων μικρόν τι, καὶ ῥανίς ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκείνης.

Homiliae in quosdam locos Novi Testamenti, 398.

108 *Hom. in illud: Pater, si possibile est, etc.* 3. Ἐννόησον 1209 γὰρ ἡλίκον ἦν ἀκοῦσαι καὶ μαθεῖν ὅτι ὁ Θεός, ὁ ἄρρητος, ὁ ἄφθαρτος, ὁ ἀπερινόητος, ὁ ἀόρατος, ὁ ἀκατάληπτος, . . . οὗτος ὁ πάντα νοῦν ὑπερβαίνων καὶ πάντα λογισμὸν νικῶν, παραδραμῶν ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους, πάσας τὰς ἀνωνοερὰς 376 δυνάμεις, κατεδέξατο γενέσθαι ἀνθρωπος, καὶ σάρκα τὴν ἀπὸ 430 τῆς καὶ πηλοῦ πλασθεῖσαν ἀναλαβεῖν, καὶ εἰς μήτραν ἐλθεῖν 373 παρθενικήν. . . . Πρῶτον προφήτας προπέμπει τοῦτο αὐτὸν ἀπαγγέλλοντας.

315 *In paralyticum demissum per tectum.* 2. Μὴ ἀποστερήσῃς 1210 τινὸν ἔγκωμίων τὸν παράλυτον, μήτε ἐκείνον, μήτε ἄλλον τινὰ πειραζόμενον ἀνθρωπὸν καὶ καρτεροῦντα. Κανὸν γὰρ μυριάκις φιλοσοφῶμεν, κανὸν ἀπάντων ὥμεν ἰσχυρότεροι καὶ δυνατώτεροι, τῆς παρ' αὐτοῦ δοπῆς ἀπούσης, οὐδὲ πρὸς τὸν τυχόντα ἀντιστῆναι δυνησόμεθα πειρασμόν. Καὶ τί λέγω περὶ ἡμῶν τῶν εὐτελῶν καὶ ἀπεριμμένων; Κανὸν γὰρ Παῦλος τις ἡ καὶ Πέτρος, κανὸν Ἰάκωβος, κανὸν Ἰωάννης, τῆς ἀνωθεν βοηθείας ἀποστερηθεὶς ἐλέγχεται ῥᾳδίως καὶ ὑποσκελίζεται καὶ καταπίπτει. . . . Οὕτε γὰρ μόνον ἐν τοῖς ὑπὲρ δύναμιν κινδύνοις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κατὰ δύναμιν τῆς ἀνωθεν δεόμεθα βοηθείας, εἰ μέλλοιμεν ἔσταναι γενναίως.

Illic quidem est integra gratia, in hominibus autem parum quid, et stilla ex illa gratia.

108 *Hom. in illud: Pater, si possibile est, etc.* 3. Cogita quale 1209 illud fuerit, audire et discere Deum ineffabilem, incorruptibilem, qui nec percipi potest nec videri nec comprehendendi, . . . hunc qui mentein omnem exsuperat oīnnemque vincit cogitationem, praetermissis angelis, archangelis omnibusque caelestibus et spiritualibus 376 illis virtutibus, hominem fieri dignatum esse, carnemque de terra 430 et luto formatam assumere, et in virginem uterum venire. . . . 373 Primum quidem prophetas ad ipsum annuntiandum praemisit.

315 *In paralyticum demissum per tectum.* 2. Noli paralyticum 1210 laude privare, nec illum nec alium hominem quemvis qui tentetur et patienter ferat. Quantumvis enim saepe philosophemur, quamvis omnium robustissimi simus ac validissimi, si Dei absit auxilium, ne mediocri quidem poterimus temptationi resistere. Sed quid ego de nobis vilibus et abiectis loquor? Licet Paulus sit aliquis aut Petrus, licet Iacobus aut Ioannes, subsidio caelesti privatus facile vincitur et supplantatur et concidit. . . . Neque tantum in periculis, quae vires nostras excedunt, sed in ipsis etiam quae non excedunt, caelesti auxilio indigemus, ut generose possimus obsistere.

1211 *De ferendis reprehensionibus.* 6. Ἀνάγκη καὶ βίᾳ οὐδένα ¹³⁷ προσάγεται ποτε δὲ Θεός, ἀλλὰ θέλει μὲν ἄπαντας σωθῆναι, ¹²⁵ οὐκ ἀναγκάζει δὲ οὐδένα, καθὼς καὶ Παῦλος φησιν· «Ο θέλων πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» [1 Tim 2, 4]. Πῶς οὖν οὐχ ἄπαντες σύζονται, εἰ θέλει πάντας σωθῆναι; Ἐπειδὴ οὐχ ἀπάντων τὸ θέλημα τῷ θελήματι αὐτοῦ ἔπειται, αὐτὸς δὲ οὐδένα βιάζεται.

1212 *In illud: Mulier alligata est legi, etc., sive De libello repudii.* 1. Τίς οὖν ἔστιν δὲ νόμος δὲν δ Παῦλος ἡμῖν ἔθηκε; «Γυνή», φησί, «δέδεται νόμῳ» [1 Cor 7, 39]. Οὐκοῦν οὐ δεῖ ἀποσχίζεσθαι ζῶντος τοῦ ἀνδρός, οὐδὲ ἔτερον ἐπεισάγειν νυμφίον, οὐδὲ δευτέροις διμιλεῖν γάμοις. Καὶ δρα πῶς μετὰ ἀκριβείας καὶ αὐτῇ τῶν λέξεων τῇ φύσει κέχρηται. Οὐ γάρ εἶπε· Συνοικείτω τῷ ἀνδρὶ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ· ἀλλὰ τί; «Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ δὲ ἀνὴρ αὐτῆς». ὥστε καν βιβλίον ἀποστασίου δῷ καὶ τὴν οἰκίαν ἀφῇ, καν πρὸς ἄλλον ἀπέλθῃ, τῷ νόμῳ δέδεται, καὶ μοιχαλίς ἔστιν ή τοιαύτῃ. Μὴ γάρ μοι τοὺς παρὰ τοῖς ἔξιθεν κειμένους νόμους ἀναγνῦς, ⁵⁷⁹ τοὺς κελεύοντας διδόναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀφίστασθαι. Οὐ γάρ δὴ κατὰ τούτους σοι μέλλει κρίνειν τοὺς νόμους δ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ καθ' οὓς αὐτὸς ἔθηκε.

In epistulam II ad Thessalonicenses homiliae, 400.

1213 Hom. 4, n. 2. «Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατείτε ⁷⁸ τὰς παραδόσεις δις ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπι-

1211 *De ferendis reprehensionibus.* 6. Necessitate ac vi neminem ¹³⁷ umquam adigit Deus, sed vult quidem omnes salvos fieri, nemini ¹²⁵ vero necessitatem inducit, quemadmodum et Paulus dicit: *Qui vult omnes homines salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire.* Quomodo igitur non omnes salvi fiunt, si vult omnes salvos fieri? Quia non omnium voluntas eius voluntatem sequitur, ille vero nemini vim insert.

1212 *In illud: Mulier alligata est legi, etc., sive De libello repudii.* ⁵⁷² 1. Igitur, quaenam est lex illa, quam nobis Paulus posuit? *Mulier,* inquit, *alligata est legi.* Oportet igitur ut minime separetur, vivente viro, neque alium superinducat maritum, neque secundas nuptias adeat. Et vide quanta cum diligentia verborum usus sit proprietate. Non enim dixit: Cohabitet viro quoad vixerit; sed: *Mulier alligata est legi quanto tempore vixerit vir illius;* atque adeo etiamsi libellum repudii det, etiamsi domum relinquat, etiamsi ad alium abeat, legi adstricta adulteraque est. . . . Ne mihi leges ab exteris ⁵⁷⁹ conditas legas, praecipientes dari libellum repudii, et divelli. Neque enim iuxta illas iudicaturus est te Deus in die illa, sed secundum eas quas ipse statuit.

1213 4, 2. *Itaque, fratres, state, et tenete traditiones quas didicistis* ⁷⁸ *sive per sermonem sive per epistulam nostram.* Hinc est per-

στολῆς ἡμῶν» [2 Thess 2, 15]. Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι οὐ πάντα δι' ἐπιστολῆς παρεδίδοσαν, ἀλλὰ πολλὰ καὶ ἀγράφως· δμοίως δὲ κάκεινα καὶ ταῦτα ἔστιν ἀξιόπιστα. «Ωστε καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας ἀξιόπιστον ἥγιώμεθα· παράδοσίς ἔστι, μηδὲν πλέον ζήτει.

In Actus apostolorum homiliae, 400/1.

553 Hom. 14, n. 3. «Ορα πῶς οὐκ ἔστι περιττὸς ὁ συγγραφεύς [cf. Act 6, 6]· οὐ γάρ λέγει πῶς, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι ἔχειροτονήθησαν διὰ προσευχῆς· τοῦτο γάρ ή χειροτονία ἔστιν. Ἡ χεὶρ ἐπίκειται τοῦ ἀνδρός, τὸ δὲ πᾶν ὁ Θεὸς ἐργάζεται, καὶ ή αὐτοῦ χείρ ἔστιν ή ἀπτομένη τῆς κεφαλῆς τοῦ χειροτονουμένου, ἐὰν ὡς δεῖ χειροτονῆται.

476 18, 3. Καὶ διὰ τί οὐκ ἦσαν οὗτοι [Samaritani, Act 8, 16] λαβόντες Πνεῦμα Ἀγίου βαπτισθέντες; Ἡτοι τῷ μὴ δοῦναι Φιλίππου τούτῳ τιμῶντος τάχα τοὺς ἀποστόλους· ἦτοι τῷ μὴ ἔχειν χάρισμα τοιούτον (τῶν ἐπτὰ γάρ ήν), ὅπερ καὶ μᾶλλον ἔστιν εἶπεν. «Οθεν μοι δοκεῖ οὗτος ὁ Φίλιππος τῶν ἐπτὰ εἶναι, δ Στεφάνου δεύτερος.

355 40, 2. Τὸ κεφάλαιον ἔχομεν τῶν ἀγαθῶν διὰ τοῦ βαπτίσματος· ἀφεσιν ἀμαρτημάτων ἐλάβομεν, ἀγιασμόν, Πνεύματος μετάληψιν, υἱοθεσίαν, Ζωὴν αἰώνιον. Τί βούλεσθε πλέον; Σημεῖα; Ἀλλὰ καταργεῖται. Πίστιν ἔχεις, ἐλπίδα, ἀγάπην, τὰ μένοντα· ταῦτα ζήτει, ταῦτα σημείων μείζω. Οὐδὲν ἀγάπης ἔστιν· «Μείζων πάντων ή ἀγάπη» [1 Cor 13, 13].

spicuum quod non omnia tradiderunt per epistulam, sed multa etiam sine scriptis, et ea quoque sunt fide digna. Quamobrem ecclesiae quoque traditionem censeamus esse fide dignam; est traditio, nihil quaeras amplius.

553 14, 3. Vide quam non superflue scriptor loquatur; non enim dicit quomodo, sed simpliciter quod ordinati sint per orationem; hoc enim est ordinatio; manus viri superponitur, totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinandi, si quem-admodum oportet ordinetur.

476 18, 3. Et cur hi baptizati [Samaritani, Act 8, 16] non acceperant Spiritum Sanctum? Vel quia Philippos dare ausus non erat, hunc reservans apostolis honorem, sive quia hoc charisma non habebat (erat enim ex illis septem), id quod magis videtur dicendum; puto certe hunc Philippum ex septem illis esse, secundum a Stephano.

355 40, 2. Caput bonorum habemus per baptismum; peccatorum remissionem accepimus, sanctificationem, Spiritus participationem, adoptionem, vitam aeternam. Quid amplius vultis? Signa? Sed cessaverunt. Fidem habes, spem, caritatem, quae manent; haec quaere; haec signis sunt maiora. Nihil par caritati: *Maior omnium est caritas.*

In epistulam ad Hebraeos homiliae, ca 402.

- 1217 Hom. 3, n. 2. Τοῦτο ἀγγέλων λειτουργία, τὸ διακονεῖν τῷ ²⁰⁹ Θεῷ εἰς σωτηρίαν ἡμετέραν. “Ωστε ἀγγελικὸν ἔργον τοῦτο ἐστι, τὸ πάντα ποιεῖν εἰς σωτηρίαν τῶν ἀδελφῶν· μᾶλλον δὲ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὸ ἔργον ἐστίν· αὐτὸς μὲν γὰρ ὡς δεσπότης σιγᾷ, οὗτοι δὲ ὡς δοῦλοι.
- 1218 5, 1. Οὐδὲ γάρ ἐστιν ἄλλη τις αἴτια τῆς οἰκονομίας ἢ μόνη ⁴⁰⁸ αὕτη· εἶδε γὰρ χαμαὶ ἐρριμμένους, ἀπολλυμένους, ὑπὸ τοῦ ⁴¹³ Θανάτου τυραννουμένους, καὶ ἥλένσεν. «Εἰς τὸ Ἰλάσκεσθαι», φησί, «τὰς ἀμαρτίας τοῦ λαοῦ, ἵνα ἐλεήμων τένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεύς» [Hebr 2, 17]. Τί ἐστι «πιστός»; Ἀληθής, δυνάμενος· ἀρχιερεὺς γάρ ἐστι μόνος πιστὸς δὲ Γεός, δυνάμενος τούτους μὲν ἐστιν ἀρχιερέὺς ἀπαλλάξαι τῶν ἀμαρτημάτων.
- 1219 12, 3. Πάντα μὲν ἐπὶ τῷ Θεῷ, ἀλλ’ οὐχ οὕτως ὥστε τὸ ³³⁴ αὐτεξούσιον ἡμῶν βλάπτεσθαι. Εἰ τοίνυν ἐπὶ τῷ Θεῷ, φησί, ³²⁹ τί ἡμᾶς αἴτιάται; Διὰ τοῦτο εἶπον· οὐχ οὕτως ὥστε τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν βλάπτεσθαι. ‘Ἐφ’ ἡμῖν ἐστι τοίνυν καὶ ἐπ’ αὐτῷ· ³¹⁴ δεῖ γὰρ ἡμᾶς πρῶτον ἐλέσθαι τὰ ἀγαθά, καὶ δτε ἐλώμεθα ἡμεῖς, τότε καὶ αὐτὸς τὰ παρ’ ἐαυτοῦ εἰσάγει. Οὐ προφθάνει τὰς ἡμετέρας βουλήσεις, ἵνα μὴ λυμήνηται τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν· δταν δὲ ἡμεῖς ἐλώμεθα, τότε πολλὴν εἰσάγει τὴν βοήθειαν ἡμῖν. . . . ‘Ημῶν γὰρ τὸ προελέσθαι καὶ βουληθῆναι, Θεοῦ δὲ τὸ ἀνύσαι καὶ εἰς τέλος ἀγαπεῖν. ’Επεὶ οὖν ἐκείνου τὸ πλέον ἐστί, τὸ πᾶν ἐκείνου εἶναι φησι, κατὰ τὴν συνήθειαν τὴν ἀν-
-
- 1217 3, 2. Hoc est munus angelorum, ministrare Deo ad nostram ²⁰⁹ salutem. Quamobrem hoc est angeli opus, omnia facere ad fratrum salutem; immo vero est opus ipsius Christi; nam ipse quidem dat salutem ut dominus, ipsi autem tamquam servi.
- 1218 5, 1. Non est enim alia incarnationis causa nisi haec sola: ⁴⁰⁶ vidit nos humi abiectos, pereuentes, mortis tyrannide oppressos, et ⁴¹³ misertus est. Ut repropitiaret, inquit, *delicta populi, ut misericors fieret et fidelis pontifex.* Quid est: *fidelis?* Verus, potens; solus enim pontifex fidelis est Filius, potens eos, quorum est pontifex, liberare a peccatis.
- 1219 12, 3. In Dei quidem potestate sunt omnia, sed non ita, ut ³³⁴ nostrum liberum laedatur arbitrium. Si ergo, inquit, est in Dei ³²⁹ potestate, cur in nos confert culpam? Propterea dixi: ita ut non laedatur nostrum liberum arbitrium. Est ergo in nostra et in eius ³¹⁴ potestate; oportet enim nos primum bona eligere, et cum elegerimus, tunc affert quae sua sunt. Non praevenit nostras voluntates, ne perdat nostrum liberum arbitrium; quando autem nos elegerimus, tunc nobis multum affert auxilium. . . . Nostrum quidem est praeeligere et velle, Dei autem est perficere et ad finem deducere. Quoniam ergo quod plus est est illius, totum illius esse dicit,

1217. MG 63, 30; Fi 7, 35.
1219. MG 63, 99; Fi 7, 153.

1218. MG 63, 47; Fi 7, 64.

308 Θρωπίνην τοῦτο λέγων. . . . Καν τρέχῃς τοίνυν, καν σπουδάζῃς,
φησί [cf. Rom 9, 16], μὴ νόμιζε σὸν εἶναι τὸ κατόρθωμα· ἀν
τὰρ μὴ τῆς ἄνωθεν τύχῃς δοπῆς, πάντα εἰκῇ. Πλιὴν δτὶ τεύξῃ
τοῦ σπουδαζομένου μετὰ τῆς ἐκεῖθεν συμμαχίας, εὔδηλόν ἐστιν·
ἄλλ' ἀν τρέχῃς καὶ σύ, ἀν θέλης.

310 16, 4. Οὐκ ἐστι γὰρ εἰπεῖν· Οὐ δύναμαι· τοῦτο γὰρ κατη- 1220
τροφῆσαι ἐστι τοῦ δημιουργοῦ· εἰ γὰρ ἀδυνάτους ἡμᾶς ἐποίησεν,
316 εἴτα ἐπιτάπτει, κατηφορία αὐτοῦ ἐστι. Πῶς οὖν, φησί, πολλοὶ
οὐ δύνανται; "Οτι οὐ θέλουσιν. Πόθεν δὲ οὐ θέλουσιν; Ἀπὸ
329 δαθυμίας· ὥστε εἰ θελήσουσι, πάντως δυνήσονται. . . ." Εχομεν
332 γὰρ συνεργοῦντα καὶ συμπράττοντα τὸν Θεόν· μόνον ἐλώμεθα,
μόνον ὡς ἔρτψ προσενεχθῶμεν τῷ πράγματι, μόνον μεριμνή-
σωμεν, μόνον εἰς νοῦν βαλώμεθα, καὶ πάντα ἔπεται.

416 17, 2. «Οὕτω καὶ δ Χριστὸς ἀπαξ προσενεχθείς» [Hebr 9, 28]. 1221
418 Γπὸ τίνος προσενεχθείς; 'Υφ' ἑαυτοῦ δηλονότι. 'Ἐνταῦθα
οὐδὲ ιερέα δείκνυσιν αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ θῦμα καὶ ιερεῖον.
Εἶτα προστίθησι τὴν αἰτίαν τοῦ προσενεχθείς· «Ἄπαξ», φησί,
«προσενεχθείς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἀμαρτίας» [ib.]. Διὰ
422 τί δὲ πολλῶν εἶπε καὶ μὴ πάντων; 'Ἐπειδὴ μὴ πάντες ἔπι-
στευσαν. 'Υπὲρ ἀπάντων μὲν γὰρ ἀπέθανεν, εἰς τὸ σῶσαι
πάντας, τὸ αὐτοῦ μέρος· ἀντίρροπος γὰρ ἦν δ θάνατος ἐκεῖνος
τῆς πάντων ἀπωλείας· οὐ πάντων δὲ τὰς ἀμαρτίας ἀνήνεγκε,
423 διὰ τὸ μὴ θελῆσαι αὐτούς. . . . 'Ιδοὺ ἀνήνεγκε τὰ ἀμαρτήματα·

308 loquens convenienter humanae consuetudini. . . . Etiamsi curras,
etiamsi studium adhibeas, ne tuum existimes, si quid recte gestum
est. Nisi enim caelesti auxilio potiaris, omnia frustra sunt. Sed
est perspicuum fore ut illo auxiliante assequaris id, in quo ponis
studium, si tamen tu quoque curras et velis.

310 16, 4. Non licet dicere: Non possum; id enim est accusare 1220
creatorem. Nam si nos fecit imbecilles et iubeat, ipsius est accu-
346 satio. Quomodo ergo, inquit, multi non possunt? Quia nolunt.
Quomodo non volunt? Prae desidia; nam si voluerint, poterunt
329 omnino. . . . Habemus enim Deum cooperantem et nobiscum
332 agentem; solum eligamus, solum ad rem tamquam ad opus ac-
cedamus, solum simus solliciti, solum mentem adhibeamus, et
omnia sequuntur.

416 17, 2. *Sic et Christus semel oblatus est.* A quo oblatus? A se 1221
418 ipso. Hic non solum eum dicit sacerdotem, sed et hostiam et
sacrificium. Deinde causam affert cur sit oblatus: *Semel*, inquit,
422 *oblatus ad multorum exhaucienda peccata*. Cur multorum et non
omnium? Quoniam non omnes crediderunt. Pro omnibus quidem
mortuus est, ut omnes servaret, quantum ad ipsum attinet; mors
enim illa ex aequo respondebat omnium interitui; non autem ex-
423 hausit et sustulit omnium peccata, quia ipsi noluerunt. . . . Peccata

1220. MG 63, 127; Fi 7, 201.

1221. MG 63, 129; Fi 7, 205.

ῆρεν αὐτὰ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀγήνετκε τῷ Πατρί, οὐχ
ἴνα τι δρίσῃ κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ίνα αὐτά ἀφῇ.

1222 17. 3. Τί οὖν, ἡμεῖς καθ' ἔκάστην ἡμέραν οὐ προσφέρομεν; 512
Προσφέρομεν μέν, ἀλλ' ἀνάμνησιν ποιούμενοι τοῦ Θανάτου 513
αὐτοῦ· καὶ μία ἐστὶν αὕτη, καὶ οὐ πολλαῖ. Πῶς μία, καὶ οὐ
πολλαῖ; Ἐπειδὴ ἅπαξ προσηνέχθη, ὥσπερ ἐκείνη ἡ εἰς τὰ ἄγια
τῶν ἀγίων. Τοῦτο ἐκείνης τύπος ἐστί, καὶ αὕτη ἐκείνης· τὸν 514
γὰρ αὐτὸν ἀεὶ προσφέρομεν, οὐ νῦν μὲν ἐτερον πρόβατον,⁵¹⁷
αὔριον δὲ ἐτερον, ἀλλ' ἀεὶ τὸ αὐτό· ὥστε μία ἐστὶν ἡ θυσία.
Ἐπεὶ τῷ λόγῳ τούτῳ, ἐπειδὴ πολλαχοῦ προσφέρεται, καὶ
πολλοὶ Χριστοί; Ἄλλ' οὐδαμῶς, ἀλλ' εἰς πανταχοῦ δι Χριστός,⁴⁹²
καὶ ἐνταῦθα πλήρης ὡν, καὶ ἐκεὶ πλήρης, ἐν σῶμα. Ὡσπερ
οὖν πολλαχοῦ προσφερόμενος ἐν σῶμα ἐστι, καὶ οὐ πολλὰ
σώματα, οὕτω καὶ μία θυσία.

1223 21. 2. Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων,²⁵⁶
ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ²⁶³
πρεσβύτεροι [Hebr 11, 1 sq]. Βαβαί, οἵδι λέξει ἔχρήσατο εἰπών·
«ἔλεγχος οὐ βλεπομένων». ἔλεγχος γὰρ λέγεται ἐπὶ τῶν λίαν
δήλων. Ἡ πίστις τοίνυν ἐστὶν ὅψις τῶν ἀδήλων, φησί, καὶ εἰς
τὴν αὐτὴν τοῖς δρωμένοις φέρει πληροφορίαν τὰ μὴ δρώμενα.
Οὕτε οὖν ἐν τοῖς δρωμένοις ἀπιστῆσαι ἐστιν, οὕτε πάλιν, εἰ μὴ
τῶν δρωμένων σαφέστερον περὶ τῶν ἀοράτων πεπληροφόρηται
τις, πίστις εἶναι δύναται. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίδι ἀνυπόστατα

abstulit ab hominibus et Patri obtulit, non ut aliquid adversus
ipsos statueret, sed ut ipsa remitteret.

1222 17. 3. Quid vero, annon nos cotidie offerimus? Offerimus 512
quidem, sed eius mortem revocamus in memoriam, et ipsa una 513
est, non multae. Quomodo una est, non multae? Quoniam semel
fuit oblata, sicut illa fuit in sancta sanctorum. Hoc est figura 514
illius et ipsa istius; eumdem enim semper offerimus, non nunc 517
aliam, cras aliā ovem, sed semper eamdem. Quamobrem unum
est sacrificium propter hanc rationem; alioquin hac ratione, quoniam
multis in locis offertur, multine sunt Christi? Nequaquam, sed⁴⁹²
unus ubique Christus, qui et hic est plenus, et illic est plenus,
unum corpus. Ut ergo multis in locis oblatus unum est corpus
et non multa corpora, ita etiam unum est sacrificium.

1223 21. 2. *Est autem fides sperandarum substantia rerum, argu-*²⁵⁶
*mentum non apparentium. In hac enim testimoniorum consecuti-*²⁶³
sunt senes. Papae! quali dictione usus est, dicens: *argumentum*
non apparentium; argumentum enim solet dici de iis quae sunt
valde manifesta. Fides ergo, inquit, est visio eorum quae non
sunt n.ānifesta; et ea quae non videntur, deducunt ad eamdem
certam persuasionem, ad quam quae videntur. Neque ergo in iis
quae videntur licet fidem non habere; atque rursus, si cui de in-
visibilibus non apertius fuerit persuasum quam de visibilibus, non
potest esse fides. Nam, quoniam quae sunt in spe non videntur

εἶναι δοκεῖ, ἡ πίστις ὑπόστασιν αὐτοῖς χαρίζεται· μᾶλλον δὲ οὐ χαρίζεται, ἀλλ’ αὐτό ἐστιν οὐσία αὐτῶν· οἷον ἡ ἀνάστασις οὐ παραγέτονεν, οὐδέ ἐστιν ἐν ὑπόστασει, ἀλλ’ ἡ ἐλπὶς ὑφίστησιν αὐτὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ. Τοῦτο ἐστιν ὑπόστασις πραγμάτων ἐλπιζομένων. Εἰ τοίνυν ἔλεγχός ἐστιν οὐ βλεπομένων, τί δὴ βούλεσθε αὐτὰ ἰδεῖν, ἵνα ἐκπέσητε τῆς πίστεως καὶ τοῦ δίκαιοι εἶναι, εἴ γε «ἐκ πίστεως δὲ δίκαιος ζήσεται» [Hebr 2, 4]; «Τοῦτο δὲ εἰ βούλεσθε αὐτὰ ἰδεῖν, οὐκέτι ἐστὲ πιστοί.

403 28, 2. Ἐξῆν αὐτῷ [τῷ Χριστῷ] μηδὲν παθεῖν, εἴπερ ἐβούλετο. 1224

398 «Οὐδὲ γὰρ ἀμαρτίαν ἐποίησεν, οὐδὲ δόλος εὑρέθη ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [Is 53, 9; 1 Pet 2, 22]. καθὼς καὶ αὐτός φησιν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις: «Ἐρχεται δὲ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ οὐκ ἔχει ἐν ἔμοι οὐδέν» [Io 14, 30]. Προούκειτο τοίνυν αὐτῷ, εἴπερ ἐβούλετο, μὴ ἐλθεῖν εἰς τὸν σταυρόν· «Ἐξουσίαν γὰρ ἔχω», φησί, «θεῖναι τὴν ψυχήν μου, καὶ ἔξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν» [Io 10, 18]. Εἰ τοίνυν δὲ μηδεμίαν ἔχων ἀνάγκην τοῦ σταυρωθῆναι ἐσταυρώθη ἡμῶν ἔνεκεν, πόσῳ μᾶλλον ἡμᾶς δίκαιον πάντα γενναίως ὑπομένειν;

[Homiliae ineditae.]¹

536 *Quod frequenter sit conveniendum.* 2. Μὴ τοίνυν, ἐπειδὴ 1225
ἥμαρτες, αἰσχυνθῆς παραγενέσθαι, ἀλλὰ δι’ αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο ἀπάντησον. Οὐδεὶς γὰρ λέγει· Ἐπειδὴ ἔλκος ἔχω, οὐκ ἐπιζητῶ τὸν ἰατρόν, ἀλλ’ οὐδὲ καταδέχομαι φάρμακον· ἀλλὰ

posse subsistere, fides iis donat substantiam; vel potius non donat, sed hoc ipsum est eorum essentia: ut, exempli causa, non advenit resurrectio, ne cum est in substantia, sed spes facit ut subsistat in nostra anima. Hoc est substantia rerum quae sperantur. Si est ergo argumentum invisibilium, quid ea vultis videre, ut a fide excidatis et a iustitia, siquidem *iustus ex fide vivet?* Vos autem, si ea vultis videre, non estis amplius fideles.

403 28, 2. Licebat [Christo] nihil pati, si voluisset. *Neque enim* 1224
398 *peccatum fecit, neque inventus est dolus in ore eius,* sicut ipse quoque dicit in evangelii: *Venit mundi princeps et in me non habet quidquam.* Poterat ergo, si voluisset, non venire ad crucem; *Potestatem enim, inquit, habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo rursus recipiendi illam.* Si ergo, qui minime necesse habebat crucifigi, propter nos fuit crucifixus, quanto magis par est ut nos omnia fortiter feramus?

536 *Quod frequenter sit conveniendum.* 2. Ne igitur, quia peccasti, 1225
te pudeat accedere; immo ob hoc ipsum accede. Nemo enim dicit:
Quia ulcus habeo, medicum non accerso, neque pharmacum accipio:

¹ Ita apud Migne.

1224. MG 63, 194; Fi 7, 314.

1225. MG 63, 463.

δι' αύτὸν μὲν οὐν τοῦτο μάλιστα καὶ τοὺς ἰατρεύοντας καὶ τῶν φαρμάκων τὴν δύναμιν ἐπιζητεῖν ἀναγκαῖον. Ἰσμεν γὰρ καὶ ἡμεῖς συγγριώσκειν, ὅτε καὶ αὐτὸὶ ἑτέροις ἀμαρτήμασιν δόντες ὑπεύθυνοι.

1226 *Adv. Catharos.* 2. Υμᾶς δὲ παρακαλῶ . . . πειράσθαι μετὰ ⁵³¹ σπουδῆς ἀπάσης τά τε δόντα ἀμαρτήματα ἀποσμήχειν, τά τε προσιόντα ἀποκρούεσθαι. Κάν γὰρ μυρία ἡμᾶς περιστοιχίζηται κακά, ἐὰν σωφρονῶμεν καὶ ἐγρηγορότες ὡμεν, δυνησόμεθα ^v πολλῆς ἀπολογίας τυχεῖν, πολλῆς τῆς συγγνώμης, καὶ ἀπονίψασθαι τὰ πεπλημμελημένα. Καὶ πῶς ἔσται τοῦτο ἄκουσον. ⁵⁴⁸ ἀν εἰς ἐκκλησίαν ἀπαντῶμεν, ἀν στενάζωμεν ἐπὶ τοῖς πεπλημμελημένοις, ἀν δόμολογῶμεν τὰ ἡμαρτημένα, ἀν ἐλεημοσύνας ποιῶμεν, ἀν εὐχὰς ἐπιδειξώμεθα, ἀν ἀδικουμένοις βοηθῶμεν, ἀν τοῖς ἔχθροις τὰ ἀμαρτήματα συγχωρῶμεν, ἀν δακρύωμεν ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις· ταῦτα γὰρ ἀπαντα, φάρμακα τῶν ἀμαρτημάτων ἔστι.

[?] Epistula ad Caesarium monachum.

1227 Deus et homo Christus: Deus propter impassibilitatem, homo ³⁸⁵ propter passionem; unus Filius, unus Dominus, idem ipse ⁴⁰⁰ procul dubio unitarum naturarum unam dominationem, unam potestatem possidens, etiamsi non consubstantiales existunt, et unaquaeque incominxtam proprietatis conservat agnitionem, ³⁸³ propter hoc quod inconfusa sunt duo. Sicut enim antequam ⁴⁸⁹ sanctificetur panis, panem nominamus, divina autem illum sanctificante gratia, mediante sacerdote, liberatus est quidem ⁴⁹⁹ ab appellatione panis, dignus autem habitus dominici corporis appellatione, etiamsi natura panis in ipso permansit, et non duo corpora, sed unum corpus Filii praedicamus; sic et hic, divina ἐνίδρυσάσης, id est, insidente corpori natura, unum Filium, unam personam utraque haec fecerunt.

immo ob hoc ipsum maxime et medici advocandi sunt et pharmacorum vim requirere opus est. Scimus etiam nos ignoscere, quia et ipsi aliis peccatis sumus obnoxii.

1226 *Adv. Catharos.* 2. Vos rogo . . . ut cum omni studio curetis ⁵³¹ admissa peccata abluere et accendentia propellere. Etiamsi enim innumera nos circumdant mala, si sapiamus et vigiles simus, poterimus et excusationem multam et veniam consequi, atque delicta abluere. Et quomodo id eventurum sit audi: si in ecclesiam ⁵⁴⁸ nos conferamus, si de peccatis nostris ingemiscamus, si ipsa peccata confiteamur, si eleemosynas erogemus, si preces emittamus, si iniuria affectos iuvenimus, si inimicis peccata condonemus, si ob delicta lacrimas emittamus: haec quippe omnia sunt peccatorum pharmaca.

Fragmenta.

- 475 *Ex homilia ad Neophytorum*, apud Aug. C. Iul. 1, 6, 21. Ecce 1228
libertatis serenitate perfruuntur qui tenebantur paulo ante
captivi, et cives ecclesiae sunt qui fuerunt in peregrinationis
errore, et iustitiae in sorte versantur qui fuerunt in confusione
peccati. Non enim tantum sunt liberi sed et sancti, non
359 tantum sancti sed et iusti, non solum iusti sed et filii, non
360 solum filii sed et heredes, non solum heredes sed et fratres
Christi, nec tantum fratres Christi sed et coheredes, non
solum coheredes sed et membra, non tantum membra sed
et templum, non tantum templum sed et organa Spiritus.
354 Vides quot sunt baptismatis largitates, et nonnulli deputant
caelestem gratiam in peccatorum tantum remissione consistere;
474 nos autem honores computavimus decem. Hac de causa etiam
infantes baptizamus, cum non sint coinquinati peccato, ut iis
addatur sanctitas, iustitia, adoptio, hereditas, fraternitas Christi,
ut eius membra sint.
- 302 De quibus ait Augustinus ib. 1, 6, 22: Vides certe non ab eo
dictum esse «parvulos non coinquinatos esse peccato», sive
«peccatis», sed «non habere peccata»: intellege propria, et
nulla contentio est. At, inquies, cur non ipse addidit «propria»?
83 Cur, putamus, nisi quia disputans in catholica ecclesia non
se aliter intellegi arbitrabatur, tali quaestione nullius pulsabatur,
vobis nondum litigantibus securius loquebatur?
- 302 *Ex eadem homilia*, apud Aug. C. Iul. 1, 6, 26. «Ἐρχεται 1229
ἄπαξ δὲ Χριστός, εὑρεν δημῶν χειρόγραφον πατρῷον, δὲ τι
ἔγραφεν δὲ Ἀδάμ. Ἐκεῖνος τὴν ἀρχὴν εἰσήγαγεν τοῦ χρείους,
ἡμεῖς τὸν δανεισμὸν ηὔξησαμεν ταῖς μεταγενεστέραις ἀμαρτίαις.»
Quae verbum ex verbo interpretata sic se habent: «Venerabatur
semel Christus, invenit nostrum chirographum paternum, quod
scripsit Adam. Ille initium induxit debiti, nos foenus auximus
posterioribus peccatis.» Numquid contentus fuit dicere: «pa-
ternum chirographum», nisi adderet: «nostrum»? Ut sciremus,
antequam foenus peccatis nostris posterioribus augeremus, iam
illius chirographi paterni ad nos debitum pertinere.
- 529 Fragm. apud Photium, Biblioth. Cod. 59 [Inter crimina obiecta 1230
in synodo «ad Quercum» contra Chrysostomum]. «Εκτον, δτι
ἀδειαν παρέχει τοῖς ἀμάρτανουσι, διδάσκων. Ἐὰν πάλιν ἀμάρτης,
πάλιν μετανόησον, καὶ δσάκις ἀν ἀμάρτης, ἐλθὲ πρός με, καὶ
ἔτώ σε θεραπεύσω.

529 Sextum, quod licentiam peccantibus praebat, sic docens: Si 1230
iterum peccasti, te paeniteat iterum; et quoties peccaveris, veni ad
me, ego te sanabo.

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM, ca 400.

- 1231 L. 3, c. 16, n. 1. Προχείρισαι δὲ [ῷ ἐπίσκοπε] καὶ διάκονον πιστὴν καὶ ἀγίαν εἰς τὰς τῶν γυναικῶν ὑπερεσίας. Ἐστι γὰρ δόποταν ἔν τισιν οἰκίαις ἄνδρα διάκονον γυναιξὶν οὐ δύνασαι πέμπειν διὰ τοὺς ἀπίστους· ἀποστελεῖς οὖν γυναικά διάκονον διὰ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. 2. Καὶ γὰρ εἰς πολλὰς χρείας γυναικὸς χρήζομεν διακόνου. Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῷ φωτίζεσθαι γυναικας διάκονος χρίσει μὲν μόνον τὸ μέτωπον⁵⁵⁷ αὐτῶν τῷ ἀγίῳ ἔλαιῳ, καὶ μετ' αὐτὸν ἡ διάκονος ἀλείψει αὐτάς· οὐ γὰρ ἀνάγκη τὰς γυναικας ὑπὸ ἀνδρῶν κατοπτεύεσθαι.
- 1232 5, 7, 19. Μὴ ὅντα τὸν ἄνθρωπον ἐκ διαφόρων ἐποίησεν,²²⁵ δοὺς αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὅντος, νῦν δὲ ταῖς οὔσαις²²² ψυχᾶς τὰ διαλυθέντα σώματα ἀποτίσει. Κειμένων γάρ ἐστιν⁵⁹⁸ ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ μὴ ὑπαρχόντων. 20. Ο οὖν τὰ πρῶτα σώματα ἐκ μὴ ὅντων ποιήσας καὶ ἐξ αὐτῶν διάφορα δημιουργήσας, οὗτος καὶ τοὺς θανόντας ζωοποιήσας ἀναστήσει. Ο γὰρ ἐν τῇ κοιλίᾳ τὸν ἄνθρωπον ἐκ μικροῦ σπέρματος μορφῶν καὶ ψυχῆν αὐτῷ οὐκ οὖσαν ἐνδημιουργῶν . . . αὐτὸς καὶ πάντας⁵⁹⁹ ἀνθρώπους ἀναστήσει αὐτοῦ ὅντας ποιήματα.
- 1233 7, 22, 2. Χρίσεις δὲ πρῶτον ἔλαιῳ ἀγίῳ, ἔπειτα βαπτίσεις⁴⁷⁶ ὕδατι, καὶ τελευταῖον σφραγίσεις μύρῳ, ἵνα τὸ μὲν χρῖσμα⁴⁴⁵ μετοχὴ ἡ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος, τὸ δὲ ὕδωρ σύμβολον τοῦ θανάτου, τὸ δὲ μύρον σφραγὶς τῶν συνθηκῶν.

-
- 1231 3, 16, 1. Elige [episcopæ] diaconissam fidelem et sanctam, ad⁵⁶⁰ mulierum ministeria. Fit enim nonnumquam ut in quibusdam domibus virum diaconum ad mulieres non possis mittere propter infideles; destinabis igitur mulierem diaconissam ob improborum cogitationes. 2. Diaconissa siquidem femina ad multos usus indigemus: ac in primis quidem, cum baptizantur mulieres, diaconus tantum earum frontem unget oleo sancto, et postea diaconissa eas⁵⁵⁷ illinet; non enim oportet ut feminæ aspiciantur a viris.
- 1232 5, 7, 19. Hominem qui non erat, ex diversis in hominem con-²²⁵stituit, data ei ex nihilo anima; nunc vero restituet exsistentibus²²² animabus corpora dissoluta. Nam resurrectio eorum est quae⁵⁹⁸ iacent, non autem eorum quae non sunt. 20. Itaque qui prima corpora ex nihilo effecit et ex ipsis varia condidit, hic etiam defunctos, vita reddita, suscitabit. Et qui in utero hominem ex semine exiguo format, et animam ex non ente creans ipsi indit . . . ideem et omnes homines ad vitam revocabit, utpote quos fecit.⁵⁹⁹
- 1233 7, 22, 2. Unges autem prius oleo sancto; deinde baptizabis⁴⁷⁶ aqua, et tandem signabis unguento, ut oleum quidem sit parti-⁴⁴⁵cipatio Spiritus Sancti, aqua vero symbolum mortis, unguentum autem sigillum pactionum.

1231. F (= Funk) 1, 209; MG 1, 796.

1232. F 1, 259; MG 1, 849. 1233. F 1, 406; MG 1, 1012.

521 8, 5, 7. [Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας ἐπισκόπων.] Δὸς αὐτῷ, 1234
 563 δέσποτα παντοκράτορ, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου τὴν μετουσίαν
 τοῦ Ἅγιου Πνεύματος, ὡστε ἔχειν ἔξουσίαν ἀφιέναι ἀμαρτίας
 κατὰ τὴν ἐντολήν σου, διδόναι κλήρους κατὰ τὸ πρόστατον
 σου, λύειν δὲ πάντα σύνδεσμον κατὰ τὴν ἔξουσίαν, ἣν ἔδωκας
 τοῖς ἀπόστολοις.

564 8, 27, 2. Ἐπίσκοπος ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων χειροτο- 1235
 νείσθω· ἐὰν δέ τις ὑπὸ ἑνὸς χειροτονηθῇ ἐπισκόπου, καθαι-
 ρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ δ χειροτονήσας αὐτόν. 3. Ἐὰν δὲ ἀνάγκη
 καταλάβῃ ὑπὸ ἑνὸς χειροτονηθῆναι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πλείονας
 παρατενέσθαι, διωγμοῦ ὅντος ἢ ἀλλης τοιαύτης αἰτίας, ψή-
 φισμα κομιζέτω τῆς ἐπιτροπῆς πλειόνων ἐπισκόπων.

555 8, 28, 2. Ἐπίσκοπος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται· χειροθετεῖ, 1236
 556 χειροτονεῖ, προσφέρει· εὐλογίαν παρὰ ἐπισκόπων λαμβάνει,
 439 χειροτονεῖ, προσφέρει· εὐλογίαν παρὰ ἐπισκόπων λαμβάνει,
 563 παρὰ δὲ πρεσβυτέρων οὐδαμῶς. Ἐπίσκοπος καθαιρεῖ πάντα
 κληρικὸν ἄξιον ὅντα καθαιρέσεως πλὴν ἐπισκόπου· μόνος γὰρ
 οὐχ οἶστε τε. 3. Πρεσβύτερος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται, εὐλογίας
 δέχεται παρὰ ἐπισκόπου καὶ συμπρεσβυτέρου, ὥσαύτως ἐπιδί-
 δωσιν συμπρεσβυτέρῳ· χειροθετεῖ, οὐ χειροτονεῖ, οὐ καθαιρεῖ,
 ἀφορίζει δὲ τοὺς ὑποβεβηκότας, ἐὰν ὧσιν ὑπεύθυνοι τῇ τοιαύτῃ
 557 τιμωρίᾳ. 4. Διάκονος οὐκ εὐλογεῖ· οὐ δίδωσιν εὐλογίαν, λαμβά-
 467 νει δὲ παρὰ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρου· οὐ βαπτίζει, οὐ προσ-
 500 φέρει· τοῦ δὲ ἐπισκόπου προσενεγκόντος ἢ τοῦ πρεσβυτέρου,

521 8; 5, 7. [Invocatio in ordinatione episcoporum.] Da illi, Domine omni- 1234
 563 potens, per Christum tuum participationem Sancti Spiritus, ut
 habeat potestatem remittendi peccata secundum mandatum tuum,
 dandi ordines iuxta praeceptum tuum, et solvendi omne vinculum
 secundum potestatem quam tribuisti apostolis.

564 8, 27, 2. Episcopus a tribus vel duobus episcopis ordinetur. 1235
 Si quis autem ordinatus fuerit ab uno episcopo, deponatur et ipse
 et is qui ordinavit eum. 3. Quodsi necessitas incidens coegerit
 ab uno ordinari, eo quod propter persecutionem aut aliam similem
 causam plures interesse non possint, afferat auctoritatem mandati
 plurium episcoporum.

555 8, 28, 2. Episcopus benedicit, non benedicitur; manus imponit, 1236
 556 ordinat, offert; benedictionem ab episcopis accipit, a presbyteris
 439 vero nequaquam; episcopus deponit omnem clericum dignum qui
 563 deponatur, excepto episcopo; hoc enim solus non potest. 3. Presby-
 ter benedicit, non benedicitur; benedictionem recipit ab episcopo
 et compresbytero, eamque pariter compresbytero dat; manus im-
 ponit, non ordinat; non deponit, excommunicat autem inferiores,
 557 si eam poenam mereantur. 4. Diaconus non benedicit, non dat
 467 benedictionem, accipit vero ab episcopo et presbytero; non baptizat,
 500 non offert; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat

αύτὸς ἐπιδίδωσιν τῷ λαῷ, οὐχ ὡς ἱερεύς, ἀλλ’ ὡς διακονούμενος ἱερεῦσιν. 5. Τῶν δὲ ἄλλων κληρικῶν τὸ τοῦ διακόνου ἔργον ποιῆσαι οὐδενὶ ἔξον. 6. Διακόνισσα οὐκ εὐλογεῖ,⁵⁶⁰ ἀλλ’ οὐδέ τι ὥν ποιοῦσιν οἱ πρεσβύτεροι ἢ οἱ διάκονοι ἐπιτελεῖ, ἀλλ’ ἢ τοῦ φυλάττειν τὰς θύρας καὶ ἔξυπηρετεῖσθαι τοῖς πρεσβυτέροις ἐν τῷ βαπτίζεσθαι τὰς γυναῖκας διὰ τὸ εὐπρεπές. 7. Διάκονος ἀφορίζει ὑποδιάκονον, ἀναγνώστην,⁵⁵⁸ ψάλτην, διακόνισσαν, ἐάν ἢ τι τοιοῦτον μὴ παρόντος πρεσβύτερου. 8. Ὑποδιάκονψ οὐκ ἔχεστιν ἀφορίσαι, οὗτε μὴν ἀναγνώστη οὔτε ψάλτῃ οὔτε διακονίσσῃ, οὐ κληρικόν, οὐ λαϊκόν.⁵⁵⁹ ὑπηρέται γάρ εἰσιν διακόνων.

CANONES APOSTOLORUM, ca 400.

- 1237 1. Ἐπίσκοπος τοίνυν ὑπὸ ἐπισκόπων χειροτονείσθω δύο ἢ⁵⁶⁴ τριῶν, πρεσβύτερος ὑπὸ ἑνὸς ἐπισκόπου, καὶ διάκονος καὶ οἱ⁵⁶³ λοιποὶ κληρικοί.
- 1238 39. Οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι ἀνευ γνώμης τοῦ ἐπι-⁵⁵⁶ σκόπου μηδὲν ἐπιτελείτωσαν· αύτὸς γάρ ἔστιν ὁ πεπιστευμένος τὸν λαὸν Κυρίου, καὶ τὸν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν αὐτῶν λόγον ἀπαιτηθῆσόμενος.
- 1239 85¹. [Μωσέως πέντε (Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἄρ., Δευτ.), Ἰησοῦς⁷⁴ Ναυή, Κριτ., Ῥούθ, Βασιλείων τέσσαρα, Παραλ. δύο, Ἐσδρα δύο, Ἐσθ., Ἰουδίθ, Μακκ. τρία, Ἰώβ, Ψαλμ., Σολομῶντος τρία (Παροιμ., Ἐκκλ., Ἀισμα ἀσμ.), Προφῆται δέκα ἔξ, Σοφία Σιράχ.]

populo, non tamquam sacerdos sed tamquam ministrans sacerdotibus. 5. Nulli autem ex reliquis clericis licet opus diaconi facere. 6. Diaconissa non benedicit, sed nec peragit quidquam⁵⁶⁰ eorum, quae presbyteri aut diaconi faciunt; tantummodo ianuas custodit, et presbyteris, quando baptizantur mulieres, ministrat, propter decorum. 7. Diaconus excommunicat subdiaconum, lecto-⁵⁵⁸ rem, cantorem, diaconissam, si absente presbytero res id postulet. 8. Subdiacono non licet excommunicare, neque lectori neque cantori neque diaconissae, non clericum, non laicum; ministri enim sunt⁵⁵⁴ diaconorum..

- 1237 1. Episcopus igitur ab episcopis ordinetur duobus vel tribus,⁵⁶⁴ presbyter ab uno episcopo, ac diaconus et reliqui clerici.⁵⁶³
- 1238 39. Presbyteri et diaconi absque sententia episcopi nihil per-⁵⁵⁶ agant; ipse enim est, cui commissus est populus Domini et a quo de animabus eorum ratio poscetur.
- 1239 85. [Canon scripturarum. — Veteris testamenti: Moysis V (Gen.,⁷⁴ Ex., Lev., Num., Deut.), Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV, De-relictorum ex libro dierum II, Esdrac II, Hester, Judith, Mach. III, Iob, Ps., Salomonis III (Prov., Eccl., Cant. cant.), Prophctarum XVI,

¹ Vide p. 177, not. 1.

1237. F 1, 564.

1238. F 1, 576.

1239. F 1, 590.

⁷⁵ Εὐαγγ. τέσσαρα (Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω.), Παύλου ἐπιστολαὶ δεκατέσσαρες, Ἰακ., Ἰω. τρεῖς, Ἰούδα, Πέτρου δύο], Κλήμεντος ὁ δύο, καὶ αἱ διαταγαὶ ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις δι’ ἐμοῦ Κλήμεντος ἐν ὀκτὼ βιβλίοις προσπεφωνημέναι, ἃς οὐ χρὴ δημοσιεύειν ἐπὶ πάντων διὰ τὰ ἐν αὐταῖς μυστικά· καὶ αἱ Πράξεις ήμῶν τῶν ἀποστόλων.

SACRAMENTARIUM SERAPIONIS, saec. IV.

13. *Anaphora seu Oratio oblationis eucharisticae, v. K 476 sqq.*

⁴⁷⁶ 25. Εὐχὴ εἰς τὸ χρῖσμα ἐνῷ χρίονται οἱ βαπτι- 1240

⁴⁷⁷ σθέντες. 1. Ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, διὸ Βοηθὸς πάσης ψυχῆς ἐπιστρεφούσης ἐπὶ σε καὶ γενομένης ὑπὸ τὴν κραταιάν σου χειρα τοῦ Μονογενοῦς, ἐπικαλούμεθά· σε, ὥστε διὰ τῆς θείας καὶ ἀοράτου σου δυνάμεως τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνεργῆσαι ἐν τῷ χρίσματι τούτῳ ἐνέργειαν θείαν καὶ οὐράνιον, 2. ἵνα οἱ βαπτισθέντες καὶ χριόμενοι ἐν αὐτῷ τὸ ἐκτύπωμα τοῦ σημείου τοῦ σωτηριώδους σταυροῦ τοῦ Μονογενοῦς, δι’ οὗ σταυροῦ διετράπη καὶ ἐθριαμβεύθη Σατανᾶς 475 καὶ πᾶσα δύναμις ἀντικειμένη, ὡς ἀνατεννηθέντες καὶ ἀνανεω- 482 θέντες διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας καὶ οὗτοι μέτοχοι 445 γένωνται τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἅγιου Πνεύματος καὶ ἀσφαλισθέντες τῇ σφραγίδι ταύτῃ διαμείνωσιν «ἔδραιοι καὶ ἀμετακίνητοι» [1 Cor 15, 58], ἀβλαβεῖς καὶ ἀσυλοι. . . .

⁵⁵² 29. Εὐχὴ εἰς ἔλαιον νοσούντων ἢ εἰς ἄρτον ἢ 1241 εἰς ὕδωρ. 1. Ἐπικαλούμεθά σε τὸν ἔχοντα πᾶσαν ἔξουσίαν

⁷⁵ Sapientia Sirach. — Novi testamenti: Evangelia IV (Mt., Mc., Lc., Io.), Pauli epistulae XIV, Iac., Ioannis III, Iud., Petri II], Clementis epistulae II, et præceptiones quae vobis episcopis per me Clementem in libris VIII nuncupatae sunt, quas omnibus publicare non oportet ob quaedam arcana quae in se continent; et Actus nostri apostolorum.

⁴⁷⁶ 25. *Oratio in oleum quo unguntur baptizati.* 1. Deus virtutum, 1240

⁴⁷⁷ auxiliator omnis animae, quae se ad te convertit, ac fit sub potenti manu tua Unigeniti, invocamus te, ut per divinam et invisibilem virtutem tuam domini et salvatoris nostri Iesu Christi opereris in hoc oleo operationem divinam ac caelestem, 2. ut baptizati et uncti in eo effigie signi salutaris crucis Unigeniti, per quam crucem depulsus et triumphatus est Satanás et omnis potestas 475 adversaria, tamquam regenerati ac renovati per lavacrum regenerationis, ipsi quoque participes fiant doni Spiritus Sancti et 445 hoc sigillo confirmati permaneant *stabiles et immobiles*, innocui et inviolati. . . .

⁵⁵² 29. *Oratio in oleum aegrotorum vel in panem vel in aquam.* 1241

1. Invocamus te, qui habes omnem potestatem et virtutem, salva-

καὶ δύναμιν, τὸν σωτῆρα πάντων ἀνθρώπων, Πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δεόμεθα, ὥστε ἐκπέψαι δύναμιν ἰατικὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ ἔλαιον τοῦτο, ἵνα τένηται τοῖς χριομένοις ἢ μεταλαβάνουσιν τῶν κτισμάτων σου τούτων εἰς ἀποβολὴν «πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας» [Mt 4, 23; 9, 35; 10, 1], εἰς ἀλεξιφάρμακον παντὸς δαιμονίου, εἰς ἑκχωρισμὸν παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, εἰς ἀφορισμὸν παντὸς πνεύματος πονηροῦ, εἰς ἑκδιωγμὸν παντὸς πυρετοῦ καὶ δίγους καὶ πάσης ἀσθενείας, εἰς χάριν ἀγاثὴν καὶ ἀφεσιν ἀμαρτημάτων, εἰς φάρμακον Ζωῆς καὶ σωτηρίας, εἰς ὑγείαν καὶ δλοκληρίαν ψυχῆς σώματος πνεύματος, εἰς ᾗσιν τελείαν.

S. OPTATUS MILEVITANUS, floruit ca 370.

Contra Parmenianum Donatistam, ca 370.

1242 2, 2. Negare non potes scire te in urbe Roma Petro primo 56
cathedram episcopalem esse collatam, in qua sederit omnium 50
apostolorum caput Petrus, unde et Cephas est appellatus, in
qua una cathedra unitas ab omnibus servaretur, ne ceteri 58
apostoli singulas sibi quisque defenderent, ut iam schismaticus 40
et peccator esset qui contra singularem cathedram alteram
collocaret. 3. Ergo cathedram unicam, quae est prima de 52
dotibus, sed sit prior Petrus. . . . Vestrae cathedrae vos originem
reddite, qui vobis vultis sanctam ecclesiam vindicare.

S. PACIANUS, † ca 390.

Epistulae.

1243 Ep. 1, c. 4. Christianus mihi nomen est, catholicus vero 51
cognomen; illud me nuncupat, istud ostendit; hoc probor,
inde significor. . . . Quare ab haeretico nomine noster populus
hac appellatione dividitur, cum catholicus nuncupatur.

torem omnium hominum, Patrem domini nostri et salvatoris Iesu Christi, et oramus, ut emittas vim sanationis e caelis Unigeniti super hoc oleum, ut iis, qui his tuis creaturis unguntur vel eas percipiunt, fiat in depulsionem *omnis languoris et omnis infirmitatis*, in remedium adversus omne daemonium, in expulsionem omnis spiritus immundi, in segregationem omnis spiritus nequam, in extirpationem omnis febris et frigoris et omnis imbecillitatis, in gratiam bonam et remissionem peccatorum, in remedium vitae et salutis, in sanitatem et integritatem animae et corporis et spiritus, in valetudinem perfectam.

521 1, 6. Numquam Deus non paenitenti comminaretur, nisi 1244
 ignosceret paenitenti. Solus hoc, inquies, Deus poterit. Verum
 545 est; sed et quod per sacerdotes suos facit, ipsius potestas est.
 Nam quid est illud quod apostolis dicit: *Quae ligaveritis in*
terris, ligata erunt et in caelis; et quaecumque solveritis in terris,
soluta erunt et in caelis [Mt 16, 19; Io 20, 23]? Cur hoc, si
 476 ligare hominibus ac solvere non licebat? An tantum hoc solis
 apostolis licet? Ergo et baptizare solis licet, et Spiritum
 Sanctum dare solis, et solis gentium peccata purgare; quia
 totum hoc non aliis quam apostolis imperatum est. Quodsi
 uno in loco et resolutio vinculorum et sacramenti potestas
 60 datur, aut totum ad nos ex apostolorum forma et potestate
 deductum est, aut nec illud ex decretis relaxatum est. . . .
 479 Si ergo et lavacri et chrismatis potestas, maiorum et longe
 charismatum, ad episcopos inde descendit, et ligandi quoque
 ius adfuit atque solvendi.

522 8, 12. *Quaecumque solveritis in terra, soluta erunt et in* 1245
caelis [Mt 16, 19; Io 20, 23]. . . . *Quaecumque solveritis*, inquit;
 omnino nihil excipit. *Quaecumque*, inquit: vel magna, vel
 modica.

FAUSTINUS, ex. saec. IV.

De Trinitate, ca 380.

145 7, 3. Cum praecipit Dominus ut *gentes in nomine Patris* 1246
 160 *et Filii et Spiritus Sancti baptizentur* [Mt 28, 19], apertissimum
 est Spiritum Sanctum non esse creaturam vel ex ipsa societate
 quae illi una cum Patre et Filio est, vel quod numquam
 praeciperet Dominus, ut in creaturae nomine aliquis baptiza-
 retur; multum enim divinae potentiae derogaretur, si cum
 confessione divini nominis par quoque creaturae confessio
 poneretur. Et bene quod unum nomen posuit dicens: *In*
nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, ut una principalis
 auctoritas crederetur indivisibilis et perfectae Trinitatis.

S. AMBROSIUS, ca 340—397.

Epistulae.

366 Ep. 2 [Constantio, a. 379], c. 16. Pendet singulis nostrorum 1247
 statera meritorum, atque exiguis vel boni operis vel degeneris
 flagitii momentis huc atque illuc saepe inclinatur. . . . In die
 iudicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in
 profundum, tamquam molari depresso lapide, mergent.

1244. ML 13, 1057.

1247. ML 16, 883; B (= Ballerini) 5, 327.

1245. ML 13, 1071.

1246. ML 13, 78.

- 1248 18 [Imperatori Valentiniano, a. 384], 7. Sacrificium vestrum ²⁵⁴
ritus est bestiarum crux respergi. Quid in mortuis pecudibus ²⁵⁶
quaeritis Dei voces? Venite et discite in terris caelestem mi-
litiam; hic vivimus, et illic militamus. Caeli mysterium doceat
me Deus ipse qui condidit, non homo qui se ipsum ignoravit.
Cui magis de Ieo quam Deo credam? Quomodo possum vobis
credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?
- 1249 19 [Vigilio, a. 385], 7. Sed prope nihil gravius quam copulari ⁵⁷⁰
alienigenae, ubi et libidinis et discordiae incentiva et sacri-
legii flagitia conflantur. Nam cum ipsum coniugium velamine
sacerdotali et benedictione sanctificari oporteat, quomodo potest
coniugium dici, ubi non est fidei concordia?
- 1250 21 [Imperatori Valentiniano, a. 386], 14. Hoc [negatio divinitatis ⁶⁴
Christi, etc.] scriptum est in ariinensi synodo, meritoque con-
cilium illud exhorreo, sequens tractatum concilii nicaeni, a quo
me nec mors nec gladius poterit separare.
- 1251 37 [Simpliciano, p. 387], 23. Docuit me tamen apostolus quod ²⁷¹
ultra ipsam libertatem sit, ut servire libertas sit: *Cum liber,*
inquit, *esset, omnium me servum feci, ut plures lucrifacrem* [1 Cor 9, 19]. Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum
gratiae, habere caritatem? Libertas enim liberum facit ho-
minibus, caritas amicum Deo. ²⁷³
- 1252 41 [sorori, a. 388], 7. Redegerat [diabolus] humanum genus ⁴¹³
in perpetuam captivitatem obnoxiae hereditatis gravi foenore,
quod obaeratus auctor ad posteros de foenerata successione
transmiserat. Venit Dominus Iesus, mortem suam pro morte ⁴¹⁹
omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit uni- ²²⁴
versorum.
- 1253 42 [Siricio P., ca 392], 3. Neque nos negamus sanctificatum
a Christo esse coniugium, divina voce dicente: *Erunt ambo in*
carne una [Mt 19, 5] et in uno spiritu, sed prius est quod nati
sumus, quam quod effecti; multoque praestantius divini operis
mysterium quam humanae fragilitatis remedium. Iure laudatur
bona uxor, sed melius pia virgo praeferetur.
- 1254 48 [Sabino, ca 390], 5. [Confitemur] sicut in Dei forma nihil ⁵⁷⁰
ei defuit divinae naturae et plenitudinis, sic in illa forma ho-
minis nihil ei defuisse, quo imperfectus homo iudicaretur; qui
ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim
decebat, ut, qui perfectum opus in aliis consummaverat, hoc
imperfectum in se esse pateretur; si enim aliquid ei defuit, ³⁷⁶
non totum redemit; si non totum redemit, fefellit igitur qui ³⁸⁰
dixit ideo se venisse, ut totum hominem salvum faceret. Sed

1248. ML 16, 974; B 5, 378.

1250. ML 16, 1005; B 5, 410.

1252. ML 16, 1115; B 5, 169.

1254. ML 16, 1153; B 5, 522.

1249. ML 16, 984; B 5, 388.

1251. ML 16, 1090; B 5, 475.

1253. ML 16, 1124; B 5, 291.

quia *impossibile est mentiri Deo* [Hebr 6, 18], non fecellit; ergo quia ita venit, ut totum redimeret et salvum facheret, totum utique suscepit, quod erat humanae perfectionis.

85 48, 6. Nostra sententia huiusmodi est, ut meministi. Si 1255 verba alicubi movent, non praeiudicant fidei; etenim sermonem dubium mens non dubia obumbrat et defendit a lapsu.

355 70 [Horontiano, a. ?], 23. *Quis Deus sicut tu, auferens peccata* 1256 *et transferens impietas?* [Mich 7, 18.] Qui non fuisti memor indignationis tuae, sed sicut in mari mersisti omnes iniquitates nostras, sicut Aegyptium plumbeum, et redisti ad misericordiam voluntarius, quam gemino contulisti munere, dimitens peccata 549 atque abscondens. . . . Quod ergo ait: *auferens peccata*, ad remissionem pertinet; quia penitus ea tollit, ita ut non sint quorum memor non erit.

413 72 [Constantio, a. ?], 8. Redempti sumus non corruptilibus 1257 argento et auro, sed pretioso sanguine Domini nostri Iesu Christi [cf. 1 Petr 1, 18 sq]. . . . Pretium autem nostraे liberationis 420 erat sanguis Domini Iesu, quod necessario solvendum erat ei, cui peccatis nostris venditi eramus.

Enarrationes in 12 Psalmos davidicos.

502 In Ps. 36 [scripta post a. 393], 26. In mare Rubrum demersus 1258 populus est Aegyptiorum, transivit autem populus Hebraeorum. Moyses pertransivit, praecipitatus est Pharaon, quoniam graviora eum peccata merserunt. Eo modo praecipitabuntur sacrilegi in lacum ignis ardantis, qui superba in Deum iactavere convicia.

538 87 [post a. 393], 57. Non solum confitetur [peccator] peccata 1259 540 sua, sed etiam enumerat et accusat; non vult enim latere sua delicta. Nam ut febres, cum in alto sunt, non queunt mitigari, cum foras erumpunt, spem afferunt desinendi; ita peccatorum morbus dum tegitur inardescit, si confessionibus proditur evaporat.

518 38 [post a. 393], 25. Vidimus principem sacerdotum ad nos 1260 venientem, vidimus et audivimus offerentem pro nobis sanctum suum; sequimur, ut possumus, sacerdotes, ut offeramus pro populo sacrificium; etsi infirmi merito, tamen honorabiles sacrificio; quia, etsi nunc Christus non videtur offerri, tamen ipse offertur in terris quando Christi corpus offertur; immo 495 ipse offerre manifestatur in nobis, cuius sermo sanctificat sacrificium quod offertur.

53 40 [post a. 393], 30. Ipse est Petrus cui dixit: *Tu es Petrus,* 1261 *et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam* [Mt 16, 18]. Ubi

1255. ML 16, 1153; B 5, 523.
1257. ML 16, 1245; B 5, 611.
1259. ML 14, 1037; B 2, 279.
1261. ML 14, 1082; B 2, 326.

1256. ML 16, 1240; B 5, 606.
1258. ML 14, 981; B 2, 219.
1260. ML 14, 1051; B 2, 294.

ergo Petrus, ibi ecclesia; ubi ecclesia, ibi nulla mors, sed vita aeterna.

1262 43 [a. 397], 19. Nomen ergo proprietas uniuscuiusque est,⁹⁴ quo possit intellegi. Unde arbitror quod et Moyses volens proprium Dei et aliquid de eo speciale cognoscere . . . interrogavit: *Quod est nomen tuum?* [Ex 3, 13.] Denique cognoscens mentem eius Deus, non respondit nomen, sed negotium; hoc est, rem expressit, non appellationem, dicens: *Ego sum qui sum* [ib. 14]; quia nihil tam proprium Dei quam semper esse. Qui ergo negant Christum coaeternum Patri,¹⁵⁷ videant quia Deum negant, cuius est semper esse nec aliquando non fuisse.

1263 43, 71. Si consideres quia iustus vix salvus fit, intellegis¹⁵⁵ profecto et ipsius nonnumquam titubare vestigia, et auctorem declinationis eorum Deum videri; quia ipse quoque patitur iustos saepe tentari, quo magis probentur temptationibus eruditii. Quis est autem tam fortis, ut nequaquam in temptatione moveatur, nisi Dominus adiutor ei assistat?

De fide, ad Gratianum, 378/9.

1264 L. 1, c. 2, n. 16. Certe, ne quis possit errare, sequatur¹⁶² ea, quibus scriptura sancta ut intellegere possimus Filium significavit. Verbum dicitur, Filius dicitur, Dei virtus dicitur, dicitur Dei sapientia. Verbum, quia immaculatus; virtus, quia perfectus; Filius, quia genitus ex Patre; sapientia, quia unum¹⁵⁸ cum Patre, unum aeternitate, unum divinitate. Non enim¹⁷³ Pater ipse qui Filius, sed inter Patrem et Filium generationis expressa distinctio est, ut ex Deo Deus, ex manente manens, plenus e pleno sit. 17. Non sunt igitur haec nuda nomina, sed operatricis virtutis indicia; est enim plenitudo divinitatis in Patre, est plenitudo divinitatis in Filio, non discrepans, sed una divinitas. Nec confusum quod unum est, nec multiplex quod indifferens.

1265 1, 5, 42. Omnem enim vim venenorum suorum in dia-⁹lectica disputatione constituunt [Ariani], quae philosophorum sententia definitur non adstruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum: *Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis* [1 Cor 4, 20].

1266 1, 16, 106. Deus naturae simplicis est, non coniunctae⁹⁷ atque compositae; cui nihil accedat, sed solum quod divinum est in natura habeat sua; complens omnia, nusquam ipse¹⁰⁰

1262. ML 14, 1100; B 2, 345.

1264. ML 16, 532; B 4, 577.

1266. ML 16, 552; B 4, 597.

1263. ML 14, 1123; B 2, 369.

1265. ML 16, 537; B 4, 582.

confusus; penetrans omnia, nusquam ipse penetrandus; ubique totus, eodemque tempore vel in caelo, vel in terris, vel in 108 novissimo maris praesens; visu incomprehensibilis, fatu interpretabilis, sensu inaestimabilis, fide sequendus, religione 115 venerandus; ut, quidquid religiosius sentiri potest, quidquid praestantius ad decorem, quidquid sublimius ad potestatem, hoc Deo intellegas convenire.

390 2, 7, 56. Ut homo ergo dubitat [Christus], ut homo tur- 1267
388 batur. Non turbatur eius virtus, non turbatur eius divinitas, sed turbatur anima; turbatur secundum humanae fragilitatis 402 assumptionem. Et ideo quia suscepit animam, suscepit et animae passiones; non enim Deus, eo quod Deus erat, aut 392 turbari aut mori potuisset. . . . 58. Unde illud quod lectum est, Dominum maiestatis crucifixum esse, non quasi in maiestate sua crucifixum putemus, sed quia idem Deus idem homo, per divinitatem Deus, per susceptionem carnis homo Jesus Christus, Dominus maiestatis dicitur crucifixus.

418 3, 11, 87. Sacerdos enim aliquid debet offerre et se- 1268
cundum legem in sancta intrare per sanguinem; ergo, quia sanguinem taurorum hircorumque repudiaverat Deus, hunc utique sacerdotem per suum sanguinem, sicut legisti, in sancta sanctorum caeli summa penetrantem oportebat intrare, ut aeterna nostrorum esset oblatio peccatorum. Idem ergo sacerdos, idem et hostia, et sacerdotium tamen et sacrificium humanae condicionis officium est; nam et agnus ad immolandum ductus est, et sacerdos est secundum ordinem Melchisedech.

148 4, 8, 91. Est quaedam indistincta distinctae incomprehensi- 1269
150 bilis et inenarrabilis substantia Trinitatis. Distinctionem etenim accepimus Patris et Filii et Spiritus Sancti, non confusionem; distinctionem, non separationem; distinctionem, non pluralitatem. Divino itaque admirandoque mysterio manentem semper accipimus Patrem, semper Filium, semper Spiritum Sanctum, non duos Patres, non duos Filios, non duos Spiritus. . . . Distinctionem scimus, secreta nescimus; causas non discutimus, sacramenta servamus.

484 4, 10, 124. *Caro mea vere est esca, et sanguis meus est* 1270
483 *potus* [Io 6, 56]. Carnem audis, sanguinem audis, mortis dominicae sacramenta cognoscis; et divinitati calumniaris? Audi dicentem ipsum: *Quia spiritus carnem et ossa non habet* [Ic 24, 39]. Nos autem quotiescumque sacramenta sumimus, 497 quae per sacrae orationis mysterium in carnem transfigurantur 489 et sanguinem, mortem Domini annuntiamus [cf. 1 Cor 11, 26].

1267. ML 16, 571; B 4, 616.
1269. ML 16, 634; B 4, 681.

1268. ML 16, 607; B 4, 653.
1270. ML 16, 641; B 4, 687.

- 1271 4, 10, 132. Sed obiciendum putant quia dixerat: *Ego vivo propter Patrem* [Io 6, 58]. Utique si ad divinitatem referunt, propter Patrem vivit Filius, quia ex Patre Filius est; propter Patrem, quia unius substantiae cum Patre; propter Patrem, quia eructatum est Verbum ex Patris corde [cf. Ps 44, 1], quia a Patre processit, quia ex paterno generatus est utero, quia fons Pater Filii est, quia radix Pater Filii est.
- 1272 5, 6, 83. Denique ad Patrem referens, addidit: *quibus paratum est* [Mt 20, 23], ut ostenderet Patrem quoque non petitionibus deferre solere, sed meritis, quia *Deus personarum acceptor non est* [Act 10, 34]. Unde et apostolus ait: *quos praescivit, et praedestinavit* [Rom 8, 29]: non enim ante praedestinavit quam praesciret, sed quorum merita praescivit, eorum praemia praedestinavit.
- 1273 5, 7, 90. Numquid sic diligi possunt a Deo homines quemadmodum Filius, in quo complacuit Pater? Ille per se complacet, nos per ipsum; in quibus enim Deus Filium suum ad imaginem suam cernit, eos per Filium adsciscit in gratiam filiorum, ut, quemadmodum per imaginem ad imaginem sumus, sic per generationem Filii in adoptionem vocemur. Alius igitur naturae amor sempiternus, alius gratiae.
- 1274 5, 12, 150. Sumus regnum Christi ante, postea Patris; quia scriptum est: *Nemo venit ad Patrem nisi per me* [Io 14, 6]. Cum in via sum, Christi sum; cum pervenero, Patris sum; sed ubique per Christum, et ubique sub Christo.

De excessu fratris sui Satyri, 377/8.

- 1275 L. 2, c. 46. Unius morte mundus redemptus est. Potuit enim Christus non mori, si voluisse; sed neque refugiendam mortem quasi ignavam putavit, neque melius nos quam moriendo servasset. Itaque mors eius vita est omnium.
- 1276 2, 87. Si terra renovatur et caelum, cur dubitemus hominem posse renovari, propter quem terra facta et caelum est? Si praevericator servatur ad poenam, cur iustus non perpetuatur ad gloriam? Si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum interibit caro iustorum? Haec est enim resurrectio, sicut verbi ipsius sonus exprimit, ut, quod cecidit, hoc resurgat; quod mortuum fuerit, reviviscat. 88. Et haec est series et causa iustitiae, ut, quoniam corporis animique communis est actus (quia quae animus cogitavit, corpus effecit), utrumque in iudicium veniat, utrumque aut poenae dedatur, aut gloriae reservetur.

1271. ML 16, 642; B 4, 689.

1273. ML 16, 666; B 4, 715.

1275. ML 16, 1327; B 5, 58.

1272. ML 16, 665; B 4, 713.

1274. ML 16, 678; B 4, 726.

1276. ML 16, 1340; B 5, 71.

253 2, 89. Plena, ni fallor, et iusta ratio; sed ego rationem a 1277 Christo non exigo. Si ratione convincor, fidem abnuo. Credidit Abraham Deo; et nos credamus, ut, qui sumus generis, etiam fidei simus heredes.

De paradiso, ca 375.

226 C. 10, n. 48. Nec illud otiosum, quod non de eadem terra 1278 de qua plasmatus est Adam, sed de ipsius Adae costa facta sit mulier, ut sciremus unam in viro et muliere corporis esse 227 naturam, unum fontem generis humani. Ideo non duo a principio facti vir et mulier, neque duo viri, neque duae mulieres, sed primum vir, deinde ex eo mulier. Unam enim naturam volens hominem constituere Deus, ab uno principio creaturae huius incipiens multarum et disparium naturarum eripuit facultatem.

De Cain et Abel, post 375.

125 L. 2, c. 3, n. 11. Videbat enim laborantes non posse sine 1279 remedio salvari, et ideo medicinam tribuebat aegris, ideo omnibus opem sanitatis detulit, ut, quicumque perierit, mortis suae causas sibi adscribat, qui curari noluit, cum remedium haberet quo posset evadere, Christi autem manifesta in omnes 424 praedicetur misericordia, eo quod ii, qui pereunt, sua pereant neglegentia, qui autem salvantur, secundum Christi sententiam liberentur, *qui omnes homines vult salvos fieri et in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4].

De Spiritu Sancto, 381/2.

449 *Prologus*, n. 18. Non mundavit Damasus, non mundavit 1280 Petrus, non mundavit Ambrosius, non mundavit Gregorius; nostra enim servitia, sed tua sunt sacramenta. Neque enim humanae opis est divina conferre, sed tuum, Domine, munus et Patris est.

465 L. 1, c. 3, n. 42. Plenum est [baptisina], si Patrem et 1281 Filium Spiritumque Sanctum fatearis. Si unum neges, totum subrues. Et quemadmodum si unum in sermone comprehendendas, aut Patrem, aut Filium, aut Spiritum Sanctum, fide autem nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum Sanctum abneges, plenum 469 est fidei sacramentum; ita etiam quamvis et Patrem, et Filium, et Spiritum dicas, et aut Patris, aut Filii, aut Spiritus Sancti minuas potestatem, vacuum est omne mysterium¹.

¹ De interpretatione huius textus cf. DTC 2, 184.

1277. ML 16, 1340; B 5, 71.

1278. CV 32, 1 (ed. C. Schenkl, 1897), 306; ML 14, 298.

1279. CV 32, 1, 388; ML 14, 346.

1280. ML 16, 708; B 4, 758.

1281. ML 16, 714; B 4, 764.

- 1282 1, 6, 77. Si qua in aqua gratia, non ex natura aquae,⁴⁴⁷
sed ex praesentia est Spiritus Sancti. . . . 79. Signati ergo¹⁸²
Spiritui a Deo sumus. Sicut enim in Christo morimur ut
renascamur, ita etiam Spiritu signamur ut splendorem atque
imaginem eius et gratiam tenere possimus; quod est utique⁴⁴⁵
spiritale signaculum. Nam etsi specie signemur in corpore,
veritate tamen in corde signamur, ut Spiritus Sanctus exprimat
in nobis imaginis caelestis effigiem.
- 1283 1, 6, 80. Quis audeat dicere discretum a Deo Patre et¹⁶⁵
Christo esse Spiritum Sanctum; cum per ipsum ad imaginem
et similitudinem Dei esse mereamur, et per ipsum fiat, quem-
admodum Petrus apostolus dixit, ut *divinae simus consortes*³⁵⁸
naturae [2 Petr 1, 4]?
- 1284 1, 15, 152. Accipe nunc quia, sicut Pater fons vitae est,¹⁷¹
ita etiam Filium plerique fontem vitae memorarunt significatum;
eo quod apud te, inquit, Deus omnipotens, Filius tuus fons
vitae sit, hoc est, fons Spiritus Sancti; quia Spiritus vita est,
sicut Dominus ait: *Verba quae ego locutus sum vobis, spiritus et vita sunt* [Io 6, 64]; quia, ubi Spiritus, et vita est, et ubi
vita est, etiam Spiritus Sanctus.
- 1285 3, 11, 79. Per scabellum [cf. Is 66, 1] terra intellegitur;³⁹⁵
per terram autem caro Christi, quam Hodieque in mysteriis
adoramus, et quam apostoli in Domino Iesu, ut supra diximus,
adorarunt; neque enim divisus est Christus sed unus, neque³⁸⁴
cum adoratur tamquam Dei Filius, natus ex virgine denegatur.
Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, in-
carnatio autem opus Spiritus, . . . haud dubie etiam Sanctus¹⁶⁵
Spiritus adorandus est, quando adoratur ille, qui secundum
carnem natus ex Spiritu Sancto est. 80. Ac ne quis hoc²⁸³
derivet ad Mariam virginem: Maria erat templum Dei, non
Deus templi. Et ideo ille solus adorandus, qui operabatur
in templo.
- 1286 3, 16, 112. Quomodo igitur non omnia habet quae Dei¹⁶⁶
sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismate
nominatur, et in oblationibus invocatur, cum Patre et Filio a
seraphim in caelestibus praedicatur, cum Patre et Filio habitat
in sanctis, infunditur iustis, inspiratur prophetis? Unde et in⁶⁵
scriptura divina θεόπνευστος omnis ex hoc dicitur, quod Deus
inspiret quae locutus est Spiritus [cf. 2 Tim 3, 16].
- 1287 3, 18, 137. Ecce quia per Spiritum Sanctum peccata do-⁵²¹
nantur. Homines autem in remissionem peccatorum ministerium
suum exhibit, non ius alicuius potestatis exercent. Neque

1282. ML 16, 723; B 4, 772.

1284. ML 16, 739; B 4, 789.

1286. ML 16, 803; B 4, 857.

1283. ML 16, 723; B 4, 773.

1285. ML 16, 794; B 4, 848.

1287. ML 16, 808; B 4, 862.

enim in suo, sed in Patris et Filii et Spiritus Sancti nomine
544 peccata dimitunt. Isti rogan, divinitas donat; humanum enim
obsequium, sed munificentia supernae est potestatis.

De incarnationis dominicae sacramento, 382.

383 C. 5, n. 35. Adversum omnes tamen generalis ista est 1288
385 fides, quia Christus est Dei Filius, et sempiternus ex Patre,
et natus ex Maria virgine. . . . Cum Deus semper esset aeternus,
incarnationis sacramenta suscepit, non divisus, sed unus; quia
utrumque unus, et unus in utroque, hoc est, vel divinitate
vel corpore; non enim alter ex Patre, alter ex virgine, sed
idem aliter ex Patre, aliter ex virgine. 36. Generatio genera-
390 tioni non praeiudicat, nec caro divinitati. . . . 37. Ergo et
moriebatur secundum nostrae susceptionem naturae, et non
376 moriebatur secundum aeternae substantiam vitae; et patiebatur
secundum corporis susceptionem, ut suscepti corporis veritas
crederetur; et non patiebatur secundum Verbi impassibilem
divinitatem, quod totius exsors doloris est.

383 6, 54. Ergo ex nobis accepit quod proprium offerret pro 1289
390 nobis, ut nos redimeret ex nostro. . . . De nostro sacrificium,
de suo praemium est, multaque in eodem et secundum naturam
invenies et ultra naturam. Secundum condicionem etenim
corporis in utero fuit, natus est, lactatus est, in praesepio est
430 collocatus, sed supra condicionem virgo concepit, virgo gene-
431 ravit, ut crederes quia Deus erat qui novabat naturam; et
homo erat qui secundum naturam nascebatur ex homine. . . .
416 56. Didicistis igitur quia sacrificium de nostro obtulit. Nam
quae erat causa incarnationis, nisi ut caro quae peccaverat per
se redimeretur? Quod peccaverat igitur, hoc redemptum est.

Apologia prophetae David, 383/9.

302 I. 1, c. 11, n. 56. Antequam nascimur, maculamur con- 1290
tagio, et ante usuram lucis, originis ipsius excipimus iniuriam.
In iniquitate concipimur [cf. Ps 50, 7] — non expressit utrum
parentum an nostra — et in delictis generat unumquemque
mater sua. Nec hic declaravit utrum in delictis suis mater
pariat, an iam sint aliqua delicta nascentis. Sed vide ne utrum-
que intellegendum sit. Nec conceptus exsors iniquitatis est,
quoniam et parentes non parent lapsu. Et si nec unius diei
infans sine peccato, multo magis nec illi materni conceptus
dies sine peccato sunt. Concipimur ergo in peccato parentum
et in delictis eorum nascimur.

1288. ML 16, 827; B 4, 884.

1289. ML 16, 832; B 4, 889.

1290. CV 32, 2 (ed. C. Schenkl, 1897), 337; MI 14, 873.

1291 2, 12, 71. Omnes in primo homine peccavimus, et per naturae successionem culpae quoque ab uno in omnes transfusa successio est. . . . Adam ergo in singulis nobis est. In illo enim condicio humana deliquit, quia per unum in omnes pertransivit peccatum.

De paenitentia, 380/90.

- 1292 L. 1, c. 1, n. 4. Quid autem durius, quam ut [Novatiani] indicant paenitentiam, quam non relaxent; cum utique veniam negando incentivum auferant paenitentiae? Nemo enim potest bene agere paenitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam.
- 1293 1, 2, 7. Quibus donatum utrumque est [ius ligandi et solvendi], aut utrumque licere manifestum est, aut utrumque non licere certum est. Ecclesiae utrumque licet, haeresi utrumque non licet; ius enim hoc solis permisum sacerdotibus est.
- 1294 1, 3, 10. Sed aiunt [Novatiani] se, exceptis gravioribus criminibus, relaxare veniam levioribus. Non hoc quidem auctor vestri erroris Novatianus, qui nemini paenitentiam dandam putavit. . . . Sed Deus distinctionem non facit, qui misericordiam suam promisit omnibus et relaxandi licentiam sacerdotibus suis sine ulla exceptione concessit.
- 1295 1, 8, 36. Cur ergo manus imponitis et benedictionis opus creditis, si quis forte revaluerit aegrotus? Cur praesumitis aliquos a colluvione diaboli per vos mundari posse? Cur baptizatis, si per hominem peccata dimitti non licet? In baptismo utique remissio peccatorum omnium est; quid interest, utrum per paenitentiam an per lavacrum hoc ius sibi datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque mysterium est.
- 1296 1, 15, 80. Velut operibus quibusdam totius populi purgatur, et plebis lacrimis abluitur, qui orationibus et fletibus plebis redimitur a peccato, et in homine mundatur interiore. Donavit enim Christus ecclesiae suae, ut unum per omnes redimeret, quae Domini Iesu meruit adventum, ut per unum omnes redimerentur.
- 1297 2, 2, 12. Quae impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum; et potens est Deus, quando vult, donare nobis peccata, etiam quae putamus non posse concedi. Et ideo quod nobis impossibile impetratu videtur, Deo donare possibile est. Nam et impossibile videbatur ut peccatum ablueret aqua. . . . Sed quod impossibile erat, fecit Deus esse possibile, qui tantam nobis donavit gratiam. Similiter im-

1291. CV 32, 2, 406; ML 14, 915.

1293. ML 16, 468; B 4, 512.

1295. ML 16, 477; B 4, 521.

1297. ML 16, 499; B 4, 543.

1292. ML 16, 466; B 4, 510.

1294. ML 16, 469; B 4, 513.

1296. ML 16, 490; B 4, 534.

545 possibile videbatur per paenitentiam peccata dimitti; concessit
hoc Christus apostolis suis, quod ab apostolis ad sacerdotum
officia transmissum est. Factum est igitur possibile quod im-
possibile videbatur.

522 2, 3, 19. Evidentissime Domini praedicatione mandatum 1298
536 est etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde et manifesta
confessione peccati paenitentiam gerant, sacramenti caelstis
refundendam gratiam. Unde nihil vobis ad excusationem
resedisse certum est.

536 2, 6, 40. Si vis iustificari, fatere delictum tuum. Solvit enim 1299
criminum nexus verecunda confessio peccatorum. 41. Vides
quid a te exigat Deus tuus, ut memor sis eius quam accepisti
gratiae, et non glorieris quasi non acceperis. Vides qua
remissionis pollicitatione te provocet ad confitendum.

528 2, 10, 95. Merito reprehenduntur qui saepius agendum 1300
paenitentiam putant, quia luxuriantur in Christo. Nam si
vere agerent paenitentiam, iterandam postea non putarent;
quia, sicut unum baptismum, ita una paenitentia, quae tamen
publice agitur; nam cotidiani nos debet paenitere peccati;
291 sed haec delictorum leviorum, illa graviorum.

Expositio evangelii secundum Lucam, 385/9.

448 2, 83. Baptizatus est Dominus, non mundari volens, sed 1301
459 mundare aquas, ut ablutae per carnem Christi, quae peccatum
475 non cognoscit, baptismatis ius haberent. Et ideo qui ad
Christi lavacrum venerit peccata deponit.

308 2, 84. Time Dominum, et praesume de Domino; *Immittet* 1302
enim *angelos Dominus in circuitu timentium eum, et eripiet eos*
[Ps 33, 8]. Vides utique quia ubique Domini virtus studiis
cooperatur humanis, ut nemo possit aedificare sine Domino,
nemo custodire sine Domino, nemo quidquam incipere sine
Domino.

247 4, 71. Quam [divinam generationem] licet mens non queat hu- 1303
mana plena rationis investigatione comprehendere, fidei tamen
plenitudo complectitur. Nam etsi non licet mihi scire quem-
admodum natus sit, non licet tamen nescire quod natus sit.
Seriem generationis ignoro, sed auctoritatem generationis
agnosco. Non interfuius cum ex Patre Dei Filius nasceretur;
254 sed interfuius cum a Patre Dei Filius diceretur. Si Deo
256 non credimus, cui credimus? Omnia enim quae credimus,

1298. ML 16, 501; B 4, 544.

1299. ML 16, 507; B 4, 551.

1300. ML 16, 520; B 4, 563.

1301. CV 32, 4 (ed. C. Schenkl, 1902), 87; ML 15, 1583.

1302. CV 32, 4, 88; ML 15, 1583.

1303. CV 32, 4, 175; ML 15, 1633.

vel visu credimus vel auditu. Visus saepe fallitur, auditus in fide est. An asserentis persona discutitur? Si viri boni dicerent, nefas putaremus non credere; Deus asserit, probat Filius.

- 304 6, 101. Videlis quod in uno Christi nomine omnia sint.²⁶² Ipse est enim Christus qui natus ex virginе est, ipse est qui mirabilia fecit in populo, ipse qui mortuus est pro peccatis nostris, et resurrexit a mortuis. Unum horum si retraxeris, retraxisti salutem tuam. Nam etiam haeretici habere sibi Christum videntur; nemo enim Christi nomen negat, sed negat Christum qui non omnia quae Christi sunt confitetur.
- 305 7, 156. Sicut qui pecuniam solvunt debitum reddunt, nec⁵⁴³ prius evacuatur faenoris nomen, quam totius sortis ad nummum usque, quocumque solutionis genere, quantitas universa solvatur: sic compensatione caritatis actuumque reliquorum, vel⁵³³ satisfactione quacumque, peccati poena dissolvitur.
- 306 7, 205. Neque corporalium stridor aliqui(s) dentium, neque⁶⁰³ ignis aliqui(s) perpetuus flammarum corporalium, neque vermis est corporalis. Sed haec ideo [ponuntur], quia, sicut ex multa cruditate et febres nascuntur et vermes: ita, si quis non de-coquat peccata sua, . . . igne aduretur proprio et suis vermbus consumetur. Unde et Esaias ait: *Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis* [Is 50, 11]. Ignis est quem generat maestitia delictorum; vermis est eo quod irrationalia animae peccata mentem rei sensumque compungant et quae-dam exedant viscera conscientiae.
- 7, 234. Hunc locum, ab Augustino allatum, vide infra n. 2007.
- 307 8, 2. Si omne coniugium a Deo, omne coniugium non⁵⁷⁴ licet solvi. Et quomodo apostolus dixit: *Quodsi infidelis discedit, discedat* [1 Cor 7, 15]? In quo mirabiliter et noluit apud Christianos causam residere divortii, et ostendit non a Deo omne coniugium; neque enim Christianae gentilibus Dei iudicio copulantur, cum lex prohibeat.
- 308 8, 5. Dimititis ergo uxorem quasi iure, sine crimine; et⁵⁷² putas id tibi licere quia lex humana non prohibet; sed divina⁵⁷⁹ prohibet. Qui hominibus obsequeris, Deum verere. Audi legem Domini, cui obsequuntur etiam qui leges ferunt: *Quae Deus coniunxit, homo non separat* [Mt 19, 6].
- 309 10, 60. Quod autem ait: *Non mea voluntas, sed tua fiat*³⁸⁸ [Lc 22, 42], suam ad hominem rettulit, Patris ad divinitatem; voluntas enim hominis temporalis, voluntas divinitatis aeterna. Non alia voluntas Patris, alia Filii; una enim voluntas, ubi una divinitas.

1304. CV 32, 4, 276; ML 15, 1695.

1306. CV 32, 4, 374; ML 15, 1754.

1308. CV 32, 4, 394; ML 15, 1767.

1305. CV 32, 4, 352; ML 15, 1740.

1307. CV 32, 4, 392; ML 15, 1765.

1309. CV 32, 4, 478; ML 15, 1819.

531 10, 88. Petrus doluit et flevit, quia erravit ut homo. Non 1310
363 invenio quid dixerit, invenio quod fleverit; lacrimas eius lego, satisfactionem non lego; sed quod defendi non potest, abluvi potest. Lavent lacrimae delictum, quod voce pudor est confiteri. . . . 89. Bonae lacrimae quae lavant culpam.

Sermo contra Auxentium, 386.

41 35. Tributum Caesaris est, non negatur; ecclesia Dei est, 1311
Caesari utique non debet addici; quia ius Caesaris esse non potest Dei templum. 36. Quod cum honorificentia imperatoris dictum nemo potest negare. Quid enim honorificentius, quam ut imperator ecclesiae filius esse dicatur? Quod cum dicitur, sine peccato dicitur, cum gratia dicitur. Imperator enim intra ecclesiam, non supra ecclesiam est; bonus enim imperator quaerit auxilium ecclesiae, non refutat.

Expositio in Psalmum CXVIII, 387/8.

269 Serm. 3, c. 2. *Retribue servo tuo* [Ps 118, 17]. . . . 3. Non 1312
270 est alienum nec arrogans, si etiam David remunerationem a Domino Deo suo pro egregiis laboribus postulet. Praerogativa est fidei atque iustitiae, de Domini favore mercedem usurpare. Denique reprehenditur Petrus; quia super fluctus ambulans humano magis dubitavit affectu, quam apostolica auctoritate 252 praesumpsit. In evangelio quoque docemur habere fidem et non haesitare de iis, quae supra hominem sunt, gerendis. . . . Utique non insolentis arrogantiae, sed innocentis est conscientiae ab ipso cui servieris petere mercedem; quoniam desperare segnitie est materia; sperare autem incentivum laboris est.

347 8, 57. Plena est ergo terra misericordiae Domini; quia 1313 omnibus est data remissio peccatorum. Super omnes sol oriri iubetur. Et hic quidem sol cotidie super omnes oritur. 422 Mysticus autem sol ille iustitiae omnibus ortus est, omnibus venit, omnibus passus est et omnibus resurrexit; ideo autem passus est ut tolleret peccatum mundi. Si quis autem non credit in Christum, generali beneficio ipse se fraudat.

435 22, 30. Veni ergo et quaere ovem tuam, iam non per 1314 servulos, non per mercenarios, sed per temetipsum. Suscipe me in carne, quae in Adam lapsa est. Suscipe me non ex Sara, sed ex Maria; ut incorrupta sit virgo, sed virgo per gratiam ab omni integra labe peccati.

1310. CV 32, 4, 489; ML 15, 1825.

1311. ML 16, 1018; B 5, 154.

1313. ML 15, 1318; B 2, 564.

1312. ML 15, 1223; B 2, 462.

1314. ML 15, 1521; B 2, 780.

Hexaemeron, 386/9.

- 1315 L. 1, c. 4, n. 16. Rerum visibilium summa caelum et terra ⁸⁷
est, quae non solum ad mundi huius spectare videntur or-
natum, sed etiam ad indicium rerum invisibilium et quoddam
argumentum eorum quae non videntur, ut est illud pro-
pheticum: *Caeli enarrant gloriam Dei, et opera manuum eius
annuntiat firmamentum* [Ps 18, 2]. Quod secutus apostolus aliis
verbis in eamdem conclusit sententiam, dicens: *Quia invisibilia
eius per ea, quae facta sunt, intelleguntur* [Rom 1, 20]. Auctorem
enim angelorum et dominationum et potestatum facile intel-
legimus eum, qui momento imperii sui hanc tantam pulchri- ¹⁸⁹
tudinem mundi ex nihilo fecit esse, quae non erat, et non
exstantibus aut rebus aut causis donavit substantiam.
- 1316 1, 5, 19. Factus est ergo mundus, et coepit esse qui non ¹⁵⁷
erat; Verbum autem Dei in principio erat, et erat semper.
Sed etiam angeli, dominationes et potestates, etsi aliquando ¹⁹⁸
cooperunt, erant tamen iam quando hic mundus est factus.
Omnia namque creata et condita sunt, visibilia et invisibilia, ¹⁸⁸
sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates
[Col 1, 16].
- 1317 2, 1, 2. Si increata materia, videtur ergo Deo creandae ¹⁹⁶
potestas materiae defuisse, et ab ea operationi subiacentia
mutuatus. Si vero incomposita, mirum admodum coaeternam
Deo materiam decorem sibi non potuisse conferre, quae sub-
stantiam non a creatore acceperit, sed sine tempore ipsa
possederit. Plus ergo invenit operator omnium, quam con-
tulit. Invenit materiem, in qua posset operari; contulit autem
figuram, quae decorem inventis rebus afferret.
- 1318 6, 7, 42. Illa anima a Deo pingitur, quae habet in se vir- ³⁵³
tutum gratiam renitentem splendoremque pietatis. Illa anima
bene picta est, in qua elucet divinae operationis effigies. Illa
anima bene picta est, in qua est splendor gloriae et paternae
imago substantiae. Secundum hanc imaginem, quae refulget,
pictura pretiosa est. Secundum hanc imaginem Adam ante ²²⁹
peccatum; sed ubi lapsus est, depositus imaginem caelestis, ²⁹⁸
sumpsit terrestris effigiem.
- 1319 6, 8, 46. Utrum igitur secundum corpus, an secundum ³⁵⁴
animam iustificatio tibi conferri videatur, quae so, respondeas.
Sed dubitare non potes, cum iustitia, unde iustificatio derivata
est, mentis utique, non corporis sit. 47. Pictus es ergo, o

1315. CV 32, 1 (ed. C. Schenkl, 1897), 14; ML 14, 130.

1316. CV 32, 1, 15; ML 14, 131.

1317. CV 32, 1, 41; ML 14, 145.

1318. CV 32, 1, 233; ML 14, 258.

1319. CV 32, 1, 237; ML 14, 260.

homo, pictus a Domino Deo tuo. Bonum habes artificem atque pictorem. Noli bonam delere picturam, non fuso sed veritate fulgentem, non cera expressam sed gratia.

De officiis ministrorum, post 386.

¹¹² L. 3, c. 2, n. 11. Denique in iisdem verbis frequenter dis- 1320
cretio est. Aliter enim bonum Deum dicimus, aliter hominem; aliter iustum Deum appellamus, aliter hominem. Similiter et ⁹⁹ sapientem Deum aliter dicimus, aliter hominem. . . . Duplex enim forma perfectionis: alia medios, alia plenos numeros habens; alia hic, alia ibi; alia secundum hominis possibilitatem, alia secundum perfectionem futuri. Deus autem iustus per omnia, sapiens super omnia, perfectus in omnibus.

De Abraham, 387.

²⁵⁸ L. 1, c. 3, n. 21. Bonum est ut rationem praeveniat fides, 1321
²⁵⁴ ne tamquam ab homine ita a Domino Deo nostro rationem videamur exigere. Etenim quam indignum ut humanis testi-
moniis de alio credamus, Dei oraculis de se non credamus!

⁵⁷⁵ 1, 7, 59. Nulli licet scire mulierem praeter uxorem. Ideo- 1322
que coniugii tibi ius datum est, ne in laqueum incidas et ⁵⁷² cum aliena muliere delinquas. *Vinctus es uxori, noli quaerere solutionem* [1 Cor 7, 27]; quia non licet tibi, uxore vivente, uxorem ducere. Nam et aliam quaerere, cum habeas tuam, crimen est adulterii, hoc gravius, quod putas peccato tuo auctoritatem lege quaerendam.

⁴⁷⁰ 2, 11, 79. Pretio sanguinis Christi redempta ecclesia. Ergo 1323
et Iudaeus et Graecus quicumque crediderit, debet scire se circumcidere a peccatis, ut possit salvus fieri; . . . quia nemo ascendit in regnum caelorum nisi per sacramentum baptismatis.

⁴⁷⁰ 2, 11, 84. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, 1324*
⁴⁷³ *non potest introire in regnum Dei* [Io 3, 5]. Utique nullum ⁴⁷⁴ excipit, non infantem, non aliqua praeventum necessitate. Habeant tamen illam opertam poenarum immunitatem, nescio an habeant regni honorem.

De bono mortis, 388/90.

²⁹⁰ C. 4, n. 15. Si recolamus quod Deus mortem non fecerit, 1325
sed, postquam homo lapsus in flagitium est praevaricationis

1320. ML 16, 148; B 4, 148.

1321. CV 32, 1, 517; ML 14, 428.

1322. CV 32, 1, 540; ML 14, 442.

1323. CV 32, 1, 632; ML 14, 494.

1324. CV 32, 1, 635; ML 14, 497.

1325. CV 32, 1, 716; ML 14, 547.

et fraudis, sententia comprehenderit, ut in terram suam terra remearet, inveniemus mortem finem esse peccati, ne, quo esset⁵⁸⁴ vita diuturnior, eo fieret culpa numerosior.

De institutione virginis, 391/2.

- 1326 C. 6, n. 41. Nec illud moveat, quod ait quia *Joseph accepit*⁵⁷¹ *coniugem suam et profectus est in Aegyptum* [Mt 1, 24; 2, 14]; desponsata enim viro coniugis nomen accepit. Cum enim iniciatur coniugium, tunc coniugii nomen adsciscitur; non enim defloratio virginitatis facit coniugium, sed pactio coniugalis. Denique cum iungitur puella, coniugium est, non cum virili admixtione cognoscitur.
- 1327 8, 52. Quae est haec porta [cf. Ez 44, 1 sqq], nisi Maria? ideo⁴³¹ clausa, quia virgo? Porta igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu et genitalia virginitatis claustra non solvit.

De obitu Valentiniani consolatio, 392.

- 1328 51. Sed audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta⁴⁷¹ baptismatis. Dicite mihi, quid aliud in nobis est, nisi voluntas, nisi petitio? Atqui etiam dudum hoc voti habuit, ut, et antequam in Italiam venisset, iniciaretur, et proxime baptizari se a me velle significavit, et ideo prae ceteris causis me accersendum putavit. Non habet ergo gratiam quam desideravit? Non habet quam poposcit? Certe, quia poposcit, accepit. Et unde illud est: *Iustus quacunque morte praeventus fuerit, anima eius in requie erit* [Sap 4, 7]?

De mysteriis, a.?

- 1329 C. 3, n. 8. Quid vidisti? Aquas utique, sed non solas;⁴³⁸ levitas illic ministrantes, sumnum sacerdotem interrogantem et consecrancem. . . . Crede ergo divinitatis illic adesse prae⁴⁴⁷ sentiam. Operationem credis, non credis praesentiam? Unde sequeretur operatio, nisi praecedet ante praesentia?
- 1330 4, 20. Ideoque legisti quod *tres* testes in baptimate *unum*⁴⁶⁵ sunt, *aqua, sanguis et Spiritus* [cf. 1 Io 5, 8]; quia, si in unum horum detrahas, non stat baptismatis sacramentum. Quid est⁴⁶¹ enim aqua sine cruce Christi? Elementum commune, sine ullo sacramenti effectu. Nec iterum sine aqua regenerationis mysterium est: *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei* [Io 3, 5]. Credit

1326. ML 16, 316; B 4, 326.

1328. ML 16, 1874; B 5, 109.

1330. ML 16, 394; B 4, 432.

1327. ML 16, 320; B 4, 330.

1329. ML 16, 391; B 4, 429.

autem etiam catechumenus in crucem Domini Iesu, qua et
470 ipse signatur; sed nisi baptizatus fuerit in nomine Patris et
Filii et Spiritus Sancti, remissionem non potest accipere pec-
catorum, nec spiritualis gratiae munus haurire.

456 6, 32. Mundus erat Petrus, sed plantam lavare debebat; 1331
habebat enim primi hominis de successione peccatum, quando
eum supplantavit serpens et persuasit errorem. Ideo planta
475 eius abluitur, ut hereditaria peccata tollantur; nostra enim
propria per baptismum relaxantur.

476 7, 42. Accepisti signaculum spiritale, spiritum sapientiae 1332
445 et intellectus, spiritum consilii atque virtutis, spiritum cogni-
tionis atque pietatis, spiritum sancti timoris: et serva quod
245 accepisti. Signavit te Deus Pater, confirmavit te Christus
Dominus, et dedit pignus Spiritus in cordibus tuis.

485 9, 50. Forte dicas: Aliud video; quomodo tu mihi asseris 1333
quod Christi corpus accipiam? Et hoc nobis adhuc superest
ut probemus. Quantis igitur utimur exemplis! Probemus non
497 hoc esse quod natura formavit, sed quod benedictio con-
secravit; maioremque vim esse benedictionis quam naturae,
489 quia benedictione etiam natura ipsa mutatur.

485 9, 58. In illo sacramento [eucharistiae] Christus est, quia 1334
490 corpus est Christi; non ergo corporalis esca, sed spiritualis
est. Unde et apostolus de typo eius ait: *Quia patres nostri
escam spiritalem manducaverunt, et potum spiritalem biberunt*
[1 Cor 10, 3 4]. Corpus enim Dei corpus est spiritale.

[?] De lapsu virginis consecratae¹.

580 C. 5, n. 21. Dicit aliquis: *Melius est nubere quam uri* 1335
[1 Cor 7, 9]. Hoc dictum ad nondum pollicitam pertinet, ad
necdum velatam. Ceterum quae se Christo spondit, iam
nupsit, iam immortali coniuncta est viro. Quae si voluerit
nubere communi lege coniugii, adulterium perpetrat, ancilla
mortis efficitur.

[?] De sacramentis².

475 L. 3, c. 1, n. 7. In baptimate omnis culpa diluitur. Re- 1336
456 credit ergo culpa; sed quia Adam supplantatus a diabolo est
et venenum ei effusum est supra pedes, ideo lavas pedes, ut

¹ Hoc opusculum forsitan non Ambrosio tribuendum est, sed Nicetae Remesianensi.

² Hic liber, iuxta multos, non scriptus est ante saec. V. vel VI.

1331. ML 16, 398; B 4, 436. 1332. ML 16, 402; B 4, 440.

1333. ML 16, 405; B 4, 442. 1334. ML 16, 408; B 4, 446.

1335. A. E. Burn, Niceta of Remesiana (1905), p. 119; ML 16, 372;

B 4, 391.

1336. ML 16, 433; B 4, 476.

in ea parte, in qua insidiatus est serpens, maius subsidium sanctificationis accedat, quo postea te supplantare non possit. Lavas ergo pedes ut laves venena serpentis.

1337 3, 2, 8. Sequitur [baptismum] spiritale signaculum quod ⁴⁷⁶
audistis hodie legi; quia post fontem superest ut perfectio ⁴⁴⁵
fiat, quando ad invocationem sacerdotis Spiritus Sanctus in-
funditur, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii
atque virtutis, spiritus cognitionis atque pietatis, spiritus sancti
timoris: septem quasi virtutes Spiritus.

1338 4, 4, 13. Ergo auctor sacramentorum quis est nisi Do- ⁴¹⁸
minus Iesus? De caelo ista sacramenta venerunt; consilium
enim omne de caelo est.

1339 4, 4, 14. Tu forte dicas: Meus panis est usitatus. Sed panis ⁴⁸⁹
iste panis est ante verba sacramentorum; ubi accesserit con-
secratio, de pane fit caro Christi. Hoc igitur adstruamus. Quo-
modo potest qui panis est corpus esse Christi? Consecratione.
Consecratio autem quibus verbis est, cuius sermonibus? Do- ⁴⁹⁵
mini Iesu. Nam et reliqua omnia quae dicuntur in superio-
ribus, a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur, oratio ⁴⁹⁹
petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris; ubi venitur ut ⁵²⁰
conficiatur venerabile sacramentum, iam non suis sermonibus
utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo ⁴⁴⁹
Christi hoc conficit sacramentum.

1340 4, 5, 23. Antequam consecretur, panis est; ubi autem ⁴⁹³
verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi ⁴⁹⁵
dicentem: *Accipite et edite ex eo omnes; hoc est enim corpus ⁴⁸⁶*
meum [Lc 22, 19]. Et ante verba Christi calix est vini et ⁴⁹⁴
aqua plenus; ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis
Christi efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis
generibus potens est sermo Christi universa convertere.

AMBROSIASTER, 370/5.

1341 *In Rom 5, 12. In quo, id est in Adam, omnes peccaverunt.* ³⁰²
Ideo dixit *in quo*, cum de muliere loquatur, quia non ad
speciem rettulit, sed ad genus. Manifestum itaque est in
Adam omnes peccasse quasi in massa; ipse enim per peccatum
corruptus, quos genuit, omnes nati sunt sub peccato. Ex eo
igitur cuncti peccatores, quia ex eo ipso sumus omnes; hic
enim beneficium Dei perdidit, dum praevaricavit.

1342 *In 2 Cor 5, 21. Eum qui non noverat peccatum, pro nobis ³⁹⁸*
peccatum fecit. Deum dicit Patrem peccatum fecisse Filium ⁴¹⁹
stuum Christum, eum utique qui peccatum nesciebat, id est

1337. ML 16, 434; B 4, 476.

1339. ML 16, 439; B 4, 482.

1341. ML 17, 92; B 3, 430.

1338. ML 16, 439; B 4, 482.

1340. ML 16, 444; B 4, 487.

1342. ML 17, 298; B 3, 695.

qui non peccaverat; quia factus caro non immutatus, sed incarnatus factus est peccatum.... Propter quod autem omnis caro sub peccato est, ideo factus caro, factus est etiam peccatum. Et quoniam oblatus est pro peccatis, non immerito peccatum factus dicitur; quia et hostia, in lege, quae pro peccatis offerebatur, peccatum nuncupabatur.

125 *In 1 Tim 2, 4.* *Vult Deus omnes homines salvos fieri,* sed 1348 si accedant ad eum; non enim sic vult, ut nolentes salventur; sed vult illos salvari, si et ipsi velint. Nam utique qui legem omnibus dedit, nullum exceptit a salute. Numquid medicus non idcirco proponit in publico, ut omnes se ostendat velle salvare, si tamen ab aegris requiratur? Non est enim vera salus, si nolenti tribuatur.

RUFINUS, ca 345—410.

Commentarius in symbolum apostolorum, ca 404.

74 37¹. [Canon scripturarum. Veteris testamenti: Moysis quinque libri (Gen., Ex., Lev., Num., Deut.), Iesus Nave, Iud. simul cum Ruth, Regnorum IV, Paral. qui dierum dicitur liber, Esdr. II, Hester, Prophetarum (Esaias, Ier., Ez., Dan., XII prophetarum liber unus), Iob, Ps. David, Salomonis III (Prov., Eccl., Cant. cant.).] In his concluserunt numerum librorum veteris testamenti. Novi vero, quattuor Ev. (Mt., Mc., Ic., Io.), Actus apostolorum quos describit Lucas. Pauli apostoli Epist. XIV. Petri apostoli duae. Iacobi fratris Domini et apostoli una. Iudae una. Ioannis tres. Apoc. Ioannis. Haec sunt quae Patres intra canonem concluserunt et ex quibus fidei nostrae assertiones constare voluerunt. 38. Sciendum tamen est quod et alii libri sunt, qui non canonici, sed ecclesiastici a maioribus appellati sunt: [Sap. Salomonis, Sap. Sirach (= Eccli.), Tob., Judith, Mach. libri]. In novo testamento libellus qui dicitur Pastoris sive Hermas: qui appellatur Duae viae, vel Iudicium Petri. Quae omnia legi quidem in ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Ceteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in ecclesiis legi noluerunt.

S. HIERONYMUS, ca 342—419.

Epistulae.

554 Ep. 14 [ad Heliodorum, a. 374/9], c. 8. Absit ut quidquam de 1345 his [clericis] sinistrum loquar, qui apostolico gradu succedentes

¹ Vide p. 177, not. 1. 1343. ML 17, 466; B 3, 911.

1344. ML 21, 373. 1345. CV 54 (ed. I. Hilberg, 1910), 55; ML 22, 352.

Christi corpus sacro ore conficiunt, per quos nos etiam ⁴⁹⁹ Christiani sumus, qui claves regni caelorum habentes quodam ⁵²¹ modo ante iudicii diem iudicant, qui sponsam Domini sobria castitate conservant.

1346 15 [ad Damasum, a. 374/9], 2. Ego nullum primum nisi ⁵⁹ Christum sequens beatitudini tuae, id est cathedrae Petri, communione consocior. Super illam petram aedificatam ecclesiam scio. Quicumque extra hanc domum agnum comedenter, pro- ⁴⁷ fanus est. Si quis in Noe arca non fuerit, perierit regnante diluvio.

1347 27 [ad Marcellam, a. 382/5], 1. Ita responsum habeant [ob- ⁷⁰ trectatores mei]: Non adeo hebetis fuisse me cordis et tam crassae rusticitatis . . . ut aliquid de dominicis verbis aut corrigendum putaverim, aut non divinitus inspiratum; sed latino- ⁷⁶ rum codicum vitiositatem, quae ex diversitate librorum omnium comprobatur, ad graecam originem, unde et ipsi translata non denegant, voluisse revocare.

1348 36 [ad Damasum, a. 382/4], 15. Quaeris, quare vir iustus ali- ⁴⁰⁴ quid ignoraverit et contra suam fecerit voluntatem [cf. Gn 27, 23]. Ad quod districta responsio est, nullum hominem, excepto eo qui ob nostram salutem carnem est dignatus assumere, plenam habuisse scientiam et certissimam veritatem.

1349 48 [ad Pamphilium, a. 392/3], 9. Erubescat calumniator meus ⁵⁸¹ dicens me prima damnare matrimonia, quando legit: «Non ⁵⁷⁷ damno digamos, immo nec trigamos et si dici potest octogamos» [Adv. Iovin. 1, 15 (ML 23, 234)]. Aliud est non damnare, aliud praedicare; aliud est veniam concedere, aliud laudare virtutem. Si autem in eo durus video, quia dixi: «quidquid aequaliter licet, aequa lance pensandum est» [ib.], puto non me crudelem iudicabit et rigidum, qui alia loca ⁵⁸² virginitati et nuptiis, alia trigamis et octogamis et paenitentibus legerit praeparata.

1350 48, 21. Christus virgo, virgo Maria, utrique sexui virginitatis ⁵⁶⁶ dedicavere principia. Apostoli, vel virgines, vel post nuptias continentes. Episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eliguntur, ⁵⁵⁵ aut vidui, aut certe post sacerdotium in aeternum pudici.

1351 55 [ad Amandum, forsitan ante a. 398], 3. Omnes igitur causa- ⁵⁷² tiones apostolus amputans apertissime definit, vivente viro, adulteram esse mulierem quae alteri nupserit. . . . Quamdiu vivit vir, licet adulter sit, licet sodomita, licet flagitiis omnibus ⁵⁷³ coopertus et ab uxore propter haec sclera derelictus, maritus eius reputatur, cui alterum virum accipere non licet.

1346. CV 54, 63; ML 22, 355.

1348. CV 54, 281; ML 22, 459.

1350. CV 54, 386; ML 22, 510.

1347. CV 54, 224; ML 22, 431.

1349. CV 54, 363; ML 22, 499.

1351. CV 54, 493; ML 22, 562.

- 572 77 [ad Oceanum, a. 399], 3. Aliae sunt leges Caesarum, aliae 1352
 579 Christi; aliud Papinianus, aliud Paulus noster praecipit. Apud illos in viris pudicitiae frena laxantur et, solo stupro atque adulterio condemnato, passim per lupanaria et ancillulas libido permittitur; quasi culpam dignitas faciat, non voluptas. Apud nos, quod non licet feminis, aeque non licet viris; et eadem servitus pari condicione censemur.
- 603 84 [ad Pammachium et Oceanum, a. 401], 2. Obiciunt mihi, 1353
 quare Originem aliquando laudaverim. Ni fallor, duo loca sunt: praefati uncula ad Damasum in homiliis Cantici cantorum et prologus in librum hebraicorum nominum. Quid ibi de dogmatibus ecclesiae dicitur? Quid de Patre et Filio et Spiritu Sancto? Quid de carnis resurrectione? Quid de animae statu atque substantia? Simplex interpretatio, atque doctrina simplici voce laudata est. Nihil ibi de fide, nihil de dogmatibus comprehensum est. Moralis tantum tractatur locus et allegoriae nubilum serena expositione discutitur. Laudavi interpretem, non dogmatisten; ingenium, non fidem; philosophum, non apostolum. Quodsi volunt super Origene meum scire iudicium, legant in Ecclesiasten commentarios [n. 1373]; replicent in epistulam ad Ephesios tria volumina [n. 1370], et intellegent me semper eius dogmatibus contraisse. . . . 8. Si mihi creditis, Origeniastes numquam fui; si non creditis, nunc esse cessavi. Quodsi nec sic adducimini ad fidem, compellitis me ad defensionem mei contra amasium vestrum scribere, ut, si non creditis neganti, credatis saltem accusanti.
- 390 120 [ad Hedibiam, post a. 406], 9. Gloria salvatoris patibulum 1354
 triumphantis est. Crucifigitur ut homo, glorificatur ut Deus. . . .
- 385 Haec dicimus, non quod alium Deum et alium hominem esse credamus et duas personas faciamus in uno Filio Dei, sicut nova haeresis calumniatur; sed unus atque idem Filius Dei et filius hominis est.
- 350 133 [ad Ctesiphontem, a. 415], 1. Illi [haeretici Pelagiani], quae 1355
 Graeci appellant πάθη, nos perturbationes possumus dicere, aegritudinem videlicet et gaudium, spem et metum, quorum duo praesentia, duo futura sunt, asserunt exstirpari posse de mentibus et nullam fibram radicemque vitiorum in homine omnino residere meditatione et assidua exercitatione virtutum.
- 350 133, 7. Audite, quaeso, audite sacrilegum. «Si», inquit 1356
 [Pelagius], «voluero curvare digitum, movere manum, sedere, stare, ambulare, discurrere, sputa iacere, . . . semper mihi auxilium Dei necessarium erit?» Audi, ingrate, immo sacrilege,

1352. CV 55 (ed. I. Hilberg, 1912), 39; ML 22, 691.

1353. CV 55, 121; ML 22, 744. 1354. CV 55, 497; ML 22, 996.

1355. ML 22, 1148. 1356. ML 22, 1155.

apostolum praedicantem: *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid agitis, omnia in nomine Dei agite* [1 Cor 10, 31].

1357 146 [ad Evangelum, a. ?], 1. Audio quemdam in tantam eru-⁵⁵⁶
pisce vecordiam, ut diaconos presbyteris, id est episcopis,
anteferret. Nam cum apostolus perspicue doceat eosdem esse
presbyteros quos episcopos, quid patitur mensarum et viduarum
minister, ut supra eos se tumidus efferat, ad quorum preces⁴⁹⁹
Christi corpus sanguisque conficitur? Quaeris auctoritatem? . . .

✓ In Actibus apostolorum ad unius ecclesiae sacerdotes ita Paulus³⁹
loquitur: *Attendite vobis et cuncto gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos, ut regeretis ecclesiam Domini, quam acquisivit sanguine suo* [Act 20, 28]. Ac ne quis contentiose in⁶¹
una ecclesia plures episcopos fuisse contendat, audi et aliud
testimonium, in quo manifestissime comprobatur eumdem esse
episcopum atque presbyterum. *Propter hoc reliqui te in Creta, ut quae deerant corrigeres et constitueres presbyteros per civitates, sicut et ego tibi mandavi. Si quis est sine crimine, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriaie, aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, quasi Dei dispensatorem* [Tit 1, 5 sqq]. . . . Quod autem postea unus electus
est qui ceteris praeponeretur, in schismatis remedium factum
est, ne unusquisque ad se trahens Christi ecclesiam rumperet.
Nam et Alexandriae a Marco evangelista usque ad Heraclam
et Dionysium episcopos, presbyteri semper unum ex se electum,
in excelsiore gradu collocatum, episcopum nominabant; quo-
modo si exercitus imperatorem faciat, aut diaconi eligant de
se quem industrium noverint, et archidiaconum vocent. Quid enim facit, excepta ordinatione, episcopus quod presbyter non
faciat?

Dialogus contra Luciferianos, ca 382.

1358 8. An nescis etiam ecclesiarum hunc esse morem, ut⁴⁷⁶
baptizatis postea manus imponantur, et ita invocetur Spiritus
Sanctus? Exigis ubi scriptum sit? In Actibus apostolorum.
Etiam si scripturae auctoritas non subasset, totius orbis in⁷⁸
hanc partem consensus instar praecepti obtineret. Nam et
multa alia, quae per traditionem in ecclesiis observantur,
auctoritatem sibi scriptae legis usurpaverunt.

1359 9. Non quidem abnuo hanc esse ecclesiarum consuetudinem,⁴⁶⁷
ut ad eos, qui longe a maioribus urbibus per presbyteros et
diaconos baptizati sunt, episcopus ad invocationem Sancti⁴⁷⁹
Spiritus manum impositurus excurrat. . . . Ecclesiae salus in⁴³⁹
summi sacerdotis dignitate pendet; cui si non exsors quae-
dam et ab omnibus eminens detur potestas, tot in ecclesiis

1357. ML 22, 1192.

1359. ML 23, 164.

1358. ML 23, 163.

556 efficientur schismata quot sacerdotes. Inde venit, ut sine
chrismate et episcopi iussione neque presbyter neque diaconus
488 ius habeant baptizandi. Quod frequenter, si tamen necessitas
cogit, scimus etiam licere laicis. Ut enim accipit quis, ita et
dare potest.

469 11. Si in fide sua [haeretica] baptizato baptizans nocere non 1360
450 potuit, et in fide sua sacerdotem constitutum constituens non
565 inquinavit.

De perpetua virginitate B. Mariae,
adversus Helvidium, ca 383.

430 19. Natum Deum esse de virgine credimus, quia legimus; 1361
432 Mariam nupsisse post partum non credimus, quia non legimus.
581 Nec hoc ideo dicimus, quo nuptias condemnemus: ipsa quippe
571 virginitas fructus est nuptiarum. . . . Tu dicis Mariam virginem
non permansisse; ego mihi plus vindico, etiam ipsum Ioseph
virginem fuisse per Mariam, ut ex virginali coniugio virgo
filius nasceretur.

In epistulam ad Galatas commentarii, 386/7.

363 L. 2, c. 3, v. 11. *Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud 1362
Deum, manifestum est, quia iustus ex fide vivit* [Gal 3, 11]. . . .
Considerandum itaque quia non dixerit: homo aut vir ex fide
vivit, ne occasionem tribueret ad virtutum opera contemnenda;
sed: *iustus ex fide vivit*, ut, quicumque fidelis esset et per fidem
victurus, non aliter posset ad fidem venire, vel in ea vivere,
nisi prius iustus fuisse et puritate vitae, quasi quibusdam ad
fidem gradibus, ascendisset.

275 3, 5, 22. *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, 1363
longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia,
adversus huiusmoai non est lex* [Gal 5, 22 sq]. Et quae alia inter
fructus spiritus debuit tenere primatum nisi caritas, sine qua
virtutes ceterae non reputantur esse virtutes, et ex qua nascuntur
universa quae bona sunt?

584 3, 6, 10. *Ergo dum tempus habemus, operemur bomum ad 1364
omnes, maxime autem ad domesticos fidei* [Gal 6, 10]. Tempus
sementis, ut diximus, tempus est praesens, et vita quam cur-
rimus. In hac licet nobis quod volumus seminare; cum ista
vita transierit, operandi tempus aufertur. Unde et salvator
ait: *Operamini, dum dies est; veniet nox, quando iam nullus
poterit operari* [Io 9, 4].

1360. ML 23, 166.

1361. ML 23, 203.

1362. ML 26, 358.

1363. ML 26, 418.

1364. ML 26, 432.

In epistulam ad Ephesios commentarii, 386/7.

- 1365 L. 1, c. 1, v. 7. Dupliciter sanguis Christi et caro intellegitur: vel spiritualis illa atque divina, de qua ipse dixit: ⁴⁸⁴
Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus [Io 6, 56], ⁴⁹⁰
 et: *Nisi manducaveritis carnem meam, et sanguinem meum biberitis, non habebitis vitam aeternam* [ib. 54]; vel caro et sanguis quae crucifixa est et qui militis effusus est lancea. Iuxta hanc divisionem et in sanctis eius diversitas sanguinis et carnis accipitur, ut alia sit caro quae visura est salutare Dei, alia caro et sanguis quae regnum Dei non queant possidere.
- 1366 1, 1, 11. *In quo et sorte vocati sumus, praedestinati secundum propositum eius, qui universa operatur secundum consilium voluntatis suae* [Eph 1, 11]. . . . Considerandum quod et hic προπορισμός et πρόθεσις, id est *praedestinatio et propositum*, simul posita sint, iuxta quae operatur omnia Deus secundum consilium voluntatis suae. Non quo omnia, quae in mundo fiant, Dei voluntate et consilio peragantur, alioquin et mala Deo ¹⁹⁷ poterunt imputari; sed quo universa quae facit consilio faciat et voluntate, quod scilicet et ratione plena sint et potestate facientis. . . . *Vult salvare omnes et in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4]. Sed quia nullus absque propria voluntate ¹²⁵ salvatur (liberi enim arbitrii sumus), vult nos bonum velle, ut, cum voluerimus, velit in nobis et ipse suum implere consilium.
- 1367 2, 3, 14. Loquitur in Exodo Dominus: *Ego sum qui sum*; ⁹⁴ et: *Haec dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos* [Ex 3, 14]. ⁹⁵ Numquid solus Deus erat, et cetera non erant? . . . Cetera, ut sint, Dei sumpsere beneficio. Deus vero, qui semper est, nec habet aliunde principium, et ipse sui origo est suaequa causa substantiae, non potest intellegi aliunde habere quod substituit.
- 1368 2, 4, 5. Unus est Dominus, et unus est Deus, quia Patris ¹⁴⁸ et Filii dominatio, una divinitas est. Propterea et fides una dicitur, quia similiter in Patrem, et in Filium, et in Spiritum Sanctum credimus. Et baptisma unum, eodem enim modo, ⁴⁶⁵ et in Patrem, et in Filium, et in Spiritum Sanctum baptizamur. Et ter mergimur, ut Trinitatis unum appareat sacramentum. ⁴⁶⁴ Et non baptizamur in nominibus Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, sed in uno nomine, quod intellegitur Deus.
- 1369 2, 4, 10. Descendit ergo in inferiora terrae, et ascendit ⁴²⁶ super omnes caelos Filius Dei, ut non tantum legem prophetasque compleret, sed et alias quasdam occultas dispensationes, quas solus ipse novit cum Patre. Neque enim scire ⁴¹⁰

1365. ML 26, 451.
 1368. ML 26, 496.

1366. ML 26, 454.
 1369. ML 26, 499.

1367. ML 26, 488.

possumus quomodo et angelis et his qui in inferno erant sanguis Christi profuerit, et tamen quin profuerit nescire non possumus.

⁵⁹³ 3, 5, 6. Sunt plerique qui dicunt non futura pro peccatis ¹³⁷⁰ esse supplicia nec extrinsecus adhibenda tormenta, sed ipsum peccatum et conscientiam delicti esse pro poena, dum vermis in corde non moritur, et in animo ignis accenditur, in similitudinem febris, quae non torquet extrinsecus aegrotantem, sed corpora ipsa corripiens punit, sine cruciatum forinsecus adhibitione quod possidet. Has itaque persuasiones et decipulas fraudulentas verba inania appellavit et vacua, quae videntur florem quemdam habere sermonum, et blandiri peccantibus; sed, dum fiduciam tribuunt, magis eos ferunt ad aeterna supplicia.

In epistulam ad Titum commentarii, 386/7.

⁵⁵⁶ L. 1, c. 1, v. 5. Idem est ergo presbyter qui et episcopus, ¹³⁷¹ et antequam diaboli instinctu studia in religione fierent, et diceretur in populis: *Ego sum Pauli, ego Apollo, ego autem Cephae* [1 Cor 1, 12], communi presbyterorum consilio ecclesiae ³⁹ gubernabantur. Postquam vero unusquisque eos, quos bapti-⁶¹ zaverat, suos putabat esse, non Christi, in toto orbe decretum est ut unus de presbyteris electus superponeretur ceteris, ad quem omnis ecclesiae cura pertineret, et schismatum semina tollerentur. [Citat exempla ecclesiae Philipporum (cf. Phil 1, 1 2), Ephesi (cf. Act 20, 17 28), et 1 Petr 5, 1 2.]

*Translatio homiliarum Origenis in Lucam, 388/91, cf. n. 474 sqq. 1371**

Praefatio in libros Salomonis, 389/90.

⁷⁴ Fertur et πανάρετος Iesu filii Sirach liber, et aliis ψευδεπί- ¹³⁷² τραφος, qui Sapientia Salomonis inscribitur. Quorum priorem hebraicum repperi, non Ecclesiasticum, ut apud Latinos, sed Parabolam praenotatum; cui iuncti erant Ecclesiastes et Canticum canticorum, ut similitudinem Salomonis non solum librorum numero, sed etiam materiarum genere coaequaret. Secundus apud Hebreos nusquam est, quia et ipse stilos graecam eloquentiam redolet; et nonnulli scriptorum veterum hunc esse Iudaei Philonis affirmant. Sicut ergo Iudith et Tobi et Machabaeorum libros legit quidem ecclesia, sed inter canonicas scripturas non recipit: sic et haec duo volumina legat ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam.

1370. MI. 26, 522.
1372. MI. 28, 1242.

1371. MI. 26, 562.

In Ecclesiasten commentarius, 389/90.

- 1373 C. 1, v. 15. *Perversus non poterit adornari, et immunitio*⁶⁰² *non poterit numerari* [Eccl 1, 15]. . . . Potest et hic esse sensus: Tanta malitia in mundi huius capacitate versatur, ut ad integrum boni statum mundus redire vix valeat, nec possit facile recipere ordinem et perfectionem suam, in quibus primum conditus est. Aliter, omnibus per paenitentiam in integrum restitutis, solus diabolus in suo permanebit errore. . . . Denique tantus est numerus seductorum et eorum, qui de grege Domini ab eo rapti sunt, ut supputatione non queat comprehendendi.
- 1374 9, 1. *Omne hoc dedi in corde meo, ut considerarem universa,*³⁶⁵ *quia iusti et sapientes et opera eorum in manu Domini. Et quidem caritatem et quidem odium, non est cognoscens homo omnia in facie eorum* [Eccl 9, 1 2]. . . . Porro hic sensus est: Etiam in hoc dedi cor meum et scire volui quos Deus diligeret, quos odisset. Et inveni iustorum quidem opera in manu Dei esse, et tamen utrum amentur a Deo annon, nunc eos scire non posse et inter ambiguum fluctuare.
- 1375 10, 11. Si quem serpens diabolus occulte momorderit et⁵³⁶ nullo conscientia eum peccati veneno infecerit; si tacuerit qui⁵⁴⁰ percussus est et non egerit paenitentiam, nec vulnus suum fratri et magistro voluerit confiteri, magister et frater, qui linguam habent ad curandum, facile ei prodesse non poterunt. Si enim erubescat aegrotus vulnus medico confiteri, quod ignorat medicina non curat.

In Michaeam commentarii, ca 392.

- 1376 L. 2, c. 5, v. 2. Sunt autem qui asserant in omnibus paene⁷² testimentiis, quae de vetere testamento sumuntur, istiusmodi esse errorem, ut aut ordo mutetur, aut verba, et interdum sensus quoque ipse diversus sit, vel apostolis vel evangelistis non ex libro carpentibus testimonia, sed memoriae credentibus, quae nonnumquam fallitur.

In Habacuc commentarii, ca 392.

- 1377 I. 1, c. 1, v. 14. Sicut in hominibus etiam per singulos Dei¹²⁴ currit providentia, sic in ceteris animalibus generalem quidem dispensationem et ordinem cursumque rerum intellegere possumus. Verbi gratia, quomodo nascatur piscium multitudo et vivat in aquis, quomodo reptilia et quadrupedia orientur in terra et quibus alantur cibis. Ceterum absurdum est ad hoc¹¹⁸

1373. ML 23, 1022.

1376. ML 25, 1197.

1374. ML 23, 1080.

1377. ML 25, 1286.

1375. ML 23, 1096.

Dei deducere maiestatem, ut sciat per momenta singula quot nascantur culices, quotve moriantur, quae cimicum et pulicum et muscarum sit in terra multitudo, quanti pisces in aqua natent, et qui de minoribus maiorum praedae cedere debeant. Non simus tam fatui adulatores Dei, ut, dum potentiam eius etiam ad ima detrahimus, in nos ipsos iniuriosi simus, eamdem rationabilium quam irrationabilium providentiam esse dicentes.

Adversus Iovinianum, ca 393.

581 1, n. 13. *Si autem acceperis uxorem, non peccasti* [1 Cor 1378
580 7, 28]. Aliud est non peccare, aliud bene facere. *Et si nupserit
virgo, non peccavit* [ib.]. Non illa virgo, quae se semel Dei
cultui dedicavit; harum enim si qua nupserit, habebit dam-
nationem, quia primam fidem irritam fecit.

54 1, 26. Super Petrum fundatur ecclesia: licet id ipsum in 1379
alio loco super omnes apostolos fiat, et cuncti claves regni
50 caelorum accipient, et ex aequo super eos ecclesiae fortitudo
40 solidetur, tamen propterea inter duodecim unus elititur, ut,
capite constituto, schismatis tollatur occasio.

221 2, 3. Liberi arbitrii nos condidit Deus; nec ad virtutes 1380
371 nec ad vitia necessitate trahimur. Alioquin ubi necessitas,
nec corona est. Sicut in bonis operibus perfector est Deus,
non est enim volentis, neque currentis, sed miserentis et adiu-
vantis *Dei* [Rom 9, 16], ut pervenire valeamus ad calcem: sic
in malis atque peccatis semina nostra sunt incentiva, et per-
fectio diaboli.

292 2, 25. In passione Christi *omnes declinaverunt, simul in-* 1381
*utiles facti sunt; et non fuit qui faceret bonum, non fuit usque
ad unum* [Ps 13, 1 3; 52, 2 4]. Audebisne igitur dicere sic
negasse Petrum et ceteros apostolos qui fugerunt, quomodo
Caiphan et Phariseos, et clamantem populum: *Crucifige, cruci-
fuge* talem [Lc 23, 21; Io 19, 6]? Et ut de apostolis taceam, eius-
demne tibi sceleris videbitur reus Anna, et Caiphas, et Iudas
proditor, cuius et Pilatus, qui nolens compulsus est contra
Dominuni ferre sententiam?

291 2, 30. Sunt peccata levia, sunt gravia. Aliud est decem 1382
548 milia talenta debere, aliud quadrantem. . . . Cernis quod, si
pro peccatis minoribus deprecemur, impetreremus veniam, si
pro maioribus, difficilis impetratio sit; et inter peccata et
peccata magnam esse distantiam.

366 2, 32. Iam nostri laboris est, pro diversitate virtutum di- 1383
612 versa nobis praemia preparare. 33. . . . Si omnes in caelo

1378. ML 23, 229.
1381. ML 23, 322.

1379. ML 23, 247.
1382. ML 23, 327.

1380. ML 23, 286.
1383. ML 23, 329.

aequales futuri sumus, frustra nos hic humiliamus, ut ibi possimus esse maiores. . . . 84. Quid perseverant virgines? Quid laborant viduae? Cur maritatae se continent? Peccemus omnes, et post paenitentiam idem erimus quod apostoli sunt.

In Ionam commentarii, ca 394.

- 1384 C. 3, v. 6. Si omnes rationabiles creaturae aequales sunt,⁵⁹⁴ et vel ex virtutibus vel ex vitiis sponte propria aut sursum eriguntur aut in ima merguntur, et longo post circuitu atque infinitis saeculis omnium rerum restitutio fiet, et una dignitas militantium, quae distantia erit inter virginem et prostibulum? Quae differentia erit inter matrem Domini et (quod dictu quoque scelus est) victimas libidinum publicarum? Idemne erit Gabriel et diabolus? Idem apostoli et daemones?

Contra Ioannem Hierosolymitanum, 398/9.

- 1385 22. Cain et Abel, primi ex primis hominibus, unde habuere²²² animas? Omne deinceps humanum genus, quibus animarum censetur exordiis? Utrum ex traduce, iuxta bruta animalia, ut, quomodo corpus ex corpore, sic anima generetur ex anima? . . . An certe . . . cotidie Deus fabricatur animas, cuius velle fecisse est, et conditor esse non cessat?

In evangelium Matthei commentarii, 398.

- 1386 L. 3, c. 16, v. 19. Legimus in Levitico [cf. Lv 13, 2 sqq]⁵²¹ de leprosis, ubi iubentur ut ostendant se sacerdotibus, et si⁵⁴⁰ lepram habuerint, tunc a sacerdote immundi fiant; non quo sacerdotes leprosos faciant et immundos, sed quo habeant notitiam leprosi et non leprosi, et possint discernere qui mundus quive immundus sit. Quomodo ergo ibi leprosum⁵⁴⁵ sacerdos mundum vel immundum facit, sic et hic alligat vel solvit episcopus et presbyter, non eos qui insontes sunt vel noxii, sed pro officio suo, cum peccatorum audierit varietates,⁵³⁸ scit qui ligandus sit quive solvendus.

- 1387 3, 18, 10. Magna dignitas animarum, ut unaquaeque habeat²⁰⁰ ab ortu nativitatis in custodiam sui angelum delegatum.

- 1388 3, 19, 9. Ubi cumque est igitur fornicatio, et fornicationis⁵⁷² suspicio, libere uxor dimittitur. Et quia poterat accidere ut aliquis calumniam faceret innocentem, et ob secundam copulam nuptiarum veteri crimen impingeret, sic priorem dimittere iubetur uxorem, ut secundam, prima vivente, non habeat.

1384. ML 25, 1142.
1387. ML 26, 130.

1385. ML 23, 372.
1388. ML 26, 135.

1386. ML 26, 118.

404 4, 24, 36. Apostolus super salvatore scribit: *In quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi* [Col 2, 3]. Sunt ergo omnes thesauri in Christo sapientiae et scientiae, sed absconditi sunt. Quare absconditi sunt? Post resurrectionem interrogatus ab apostolis de die manifestius respondit: *Non est vestrum scire tempora vel momenta quae Pater posuit in sua potestate* [Act 1, 7]. Quando dicit: *Non est vestrum scire*, ostendit quod ipse sciat, sed non expediat nosse apostolis, ut, semper incerti de adventu iudicis, sic cotidie vivant, quasi die alia iudicandi sint.

483 4, 26, 26. Postquam typicum pascha fuerat impletum, et 1390
515 agni carnes cum apostolis comedederat, assumit panem, qui confortat cor hominis, et ad verum paschae transgreditur sacramentum, ut, quomodo in praefiguratione eius Melchisedech, summi Dei sacerdos, panem et vinum offerens fecerat, ipse quoque in veritate sui corporis et sanguinis repraesentaret.

In Psalmos breviarium, tractatus, commentarioli, 392—401.

202 [?] *Breviar. in Ps 16, 20. Inimici mei animam meam circum-* 1391
210 *dederunt* [Ps 16, 20]. Iudei Christum in passione. Animam dixi[t], non corpus; quia diabolus in anima intrinsecus nescit quid cogitet homo, nisi per exteriore motus intellegat, et in quo unumquemque delectari videt, diversas suggestiones infert.

86 *Tract. in Ps 95.* Et nos, et omne humanum genus natura- 1392
liter intellegit Deum. Nullae enim gentes sunt quae natura-
liter non intellegant creatorem suum. Licet enim lapides et ligna venerentur, tamen intellegunt aliquid maius esse quam ipsi sunt, et in errore suo iudicant se habere sapientiam, hoc est, nulla gens est quae naturaliter non intellegat Deum.

108 *Comm. in Ps 138.* Quomodo autem tuam possum com- 1393
164 prehendere notitiam, cum in te sint omnia, nihilque sit quod te fugiat, et ubique sit Spiritus tuus? Ex quo intellegimus Deum esse, qui totus ubique sit.

Apologia adversus libros Rufini, 401.

205 L. 1, n. 23. Quomodo archangelus non dicitur nisi qui prior 1394
est angelorum: sic principatus et potestates et dominationes non appellantur nisi subiectos aliquos habeant et inferioris 556 gradus. . . . Quomodo et inter homines ordo dignitatum ex laboris varietate diversus est, cum episcopus et presbyter et omnis ecclesiae gradus habeat ordinem suum, et tamen omnes

1389. ML 26, 181.

1390. ML 26, 195.

1391. ML 26, 860.

1392. Anecdota Maredsolana 3, 2, 137.

1393. Anecd. Mareds. 3, 1, 95.

1394. ML 23, 416.

homines sunt: sic inter angelos merita esse diversa et tamen in angelica omnes persistere dignitate.

1395 2, 4. Anima ista, quam suscepit Iesus, eratne antequam ³⁷⁸ nasceretur ex Maria? An in origine virginali, quae de Spiritu ²²⁴ Sancto nascebatur, cum corpore simul creata est, vel iam in utero corpore figurato statim facta et missa est de caelo? E tribus unum quid sentias, scire desidero. Si fuit antequam nasceretur ex Maria, necdum ergo erat anima Iesu et agebat aliquid, ac propter merita virtutum postea facta est anima eius. Si cepit ex traduce, humanarum igitur animarum, quas aeternas fatemur, et brutorum animantium, quae cum corpore dissolvuntur, una condicio est. Sin autem, figurato corpore, statim creatur et mittitur, fatere simpliciter et nos scrupulo libera.

Contra Vigilantium, 406.

1396 6. Dicis in libello tuo quod, dum vivimus, mutuo pro nobis ²⁸⁴ orare possumus, postquam autem mortui fuerimus, nullius sit pro alio exaudienda oratio; praesertim cum martyres ultionem sui sanguinis obsecrantes impetrare non quiverint. Si apostoli et martyres adhuc in corpore constituti possunt orare pro ceteris, quando pro se adhuc debent esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias et triumphos?

Prologus in libros Samuel et Malachim, 406.

1397 [Canon scripturarum: Moysis quinque libri (Gen., Ex., Lev., ⁷⁴ Num., Deut.); Prophetae: Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum II, Regum II, Is., Ier., Ez., Prophetae XII; Hagiographa: Job, David Ps., Salomon (Prov., Eccl., Cant. cant.), Dan., Paral. II, Esdr. II, Esth.]¹. Hic prologus scripturarum, quasi galeatum principium, omnibus libris, quos de hebraeo vertimus in latinum, convenire potest, ut scire valeamus, quidquid extra hos est, inter ἀπόκρυφα esse ponendum. Igitur Sapientia, quae vulgo Salomonis inscribitur, et Iesu filii Sirach liber et Iudith et Tobias et Pastor non sunt in canone. Machabaeorum primum librum hebraicum repperi. Secundus graecus est, quod ex ipsa quoque φράσει probari potest.

In Isaiam commentarii, 408—410.

1398 L. 1, c. 1, v. 10. Homo igitur Dei faciem videre non ¹⁰⁵ potest. Angeli autem etiam minimorum in ecclesia semper ¹⁰⁷ vident faciem Dei [cf. Mt 18, 10]. Et nunc in speculo videmus

¹ Vide p. 177, not. 1.

1395. ML 23, 427.

1398. ML 24, 33.

1396. ML 23, 344.

1397. ML 28, 552.

et in aenigmate, tunc autem facie ad faciem [1 Cor 13, 12]; . . . licet faciem Dei iuxta naturae suae proprietatem nulla videat creatura, et tunc mente cernatur quando invisibilis creditur.

144 3, 6, 8. Quando autem ex Dei persona dicitur: *nobis*, illo 1399 sensu accipiendum est, quo et in Genesi legitur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* [Gn 1, 26], ut sacramentum indicet Trinitatis. Quomodo enim in evangelio legimus, dicente Domino: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30], et *unum* ad naturam referimus, *sumus* ad personarum diversitatem: sic, Domino iubente, Trinitas imperat.

429 3, 7, 15. *Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum* 1400 *et eligere bonum. . . . Non mireris ad rei novitatem, si virgo Deum pariat, qui tantam habeat potestatem, ut multo post 147 tempore nasciturus te nunc liberet invocatus. Ipse est enim 376 qui visus est Abraham et locutus est cum Mose. Dicam et aliud mirabilius, ne eum putas in phantasmate nasciturum: cibis utetur infantiae, butyrum comedet et lac. Et licet post saecula de eo evangelista testetur: *Puer autem proficiebat sapientia et aetate et gratia apud Deum et homines* [Lc 2, 52], et hoc dicatur ut veritas humani corporis approbetur, tamen adhuc pannis involutus et butyro pastus ac melle habebit boni 404 malique iudicium, ut reprobans mala eligat bona. Non quod hoc fecerit, aut reprobaverit, vel elegerit; sed quod scierit reprobare et eligere, ut per haec verba noscamus infantiam humani corporis divinae non praeiudicasse sapientiae.*

413 14, 53, 5. Ille autem *vulneratus est propter iniquitates* 1401 ⁴¹⁹ *nostras*, dicens in psalmo: *Foderunt manus meas et pedes* [Ps 21, 18], ut suo vulnere vulnera nostra curaret, et *attritus est* sive infirmatus *propter sclera nostra*, ut factus pro nobis maledictum nos liberaret de maledicto.

602 18, 66, 24. Qui volunt supplicia aliquando finiri, et licet 1402 post multa tempora, tamen terminum habere tormenta, his utuntur testimonis: *Cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet* [Rom 11, 29 sq]. . . . Sicut diaboli et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt *in corde suo: Non est Deus* [Ps 13, 1; 52, 2], credimus aeterna tormenta; sic 596 peccatorum atque impiorum et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mixtam clementiae sententiam iudicis.

Dialogus adversus Pelagianos, 415.

236 L. 1, n. 3. *Critobulus*. Si in singulis rebus quas gerimus, 1403 Dei utendum est adiutorio, ergo et calatum temperare ad

1399. ML 24, 97.
1402. ML 24, 677.

1400. ML 24, 110.
1403. ML 23, 500.

1401. ML 24, 507.

scribendum et temperatum pumice terere, manumque aptare litteris, tacere, loqui, sedere, stare, ambulare, currere, comedere, ieunare, flere, ridere, et cetera huiusmodi, nisi Deus iuverit, non poterimus? — *Atticus.* Iuxta meum sensum non posse perspicuum est.

1404 2, 16. Salvator in passione ab angelo confortatur, et Crito-³¹⁵ bulus meus non indiget auxilio Dei, habens liberi arbitrii potestatem. . . . *Quid, inquit, dormitis?* *Surgite et orate, ne intretis in temptationem* [Mt 26, 41]. Debuit iuxta vos dicere: Quid dormitis? surgite et resistite, liberum enim habetis arbitrium, et semel vobis concessa a Domino potestate, nullius alterius indigetis auxilio. Si enim hoc feceritis, non intrabitis in temptationem.

1405 3, 6. Quaerit hoc Marcion et omnes haereticorum canes,¹²⁰ qui vetus laniant testamentum, et huiuscemodi syllogismum texere consueverunt: Aut scivit Deus hominem in paradiſo positum praevaricaturum esse mandatum illius, aut nescivit. Si scivit, non est in culpa is, qui praescientiam Dei vitare non potuit, sed ille, qui talem condidit, ut Dei non posset scientiam devitare. Si nescivit, cui praescientiam tollis, aufers et divinitatem. Hoc enim genere in culpa erit qui elegit Saul futurum postea regem impiissimum. Et salvator aut ignorantiae aut iniustitiae tenebitur reus, cur in evangelio sit locutus: *Nonne vos duodecim ego elegi apostolos, et unus de vobis diabolus est?* [Io 6, 71.] Interroga eum, cur Iudam elegerit proditorem, cur ei loculos commiserit, quem furem esse non ignorabat. Vis audire rationem? Deus praesentia iudicat, non futura. Nec condemnat ex praescientia quem noverit talem fore, qui sibi postea dispiceat; sed tantae bonitatis est et ³⁴⁶ ineffabilis clementiae, ut eligat eum, quem interim bonum cernit et scit malum futurum, dans ei potestatem conversionis et paenitentiae. . . . Neque enim ideo peccavit Adam, quia ¹²¹ Deus hoc futurum noverat; sed praescivit Deus, quasi Deus, quod ille erat propria voluntate facturus.

1406 3, 12. Hoc est quod tibi in principio dixeram, in nostra ³⁰¹ esse positum potestatē vel peccare vel non peccare, et vel ad ²⁹⁴ bonum vel ad malum extendere manum, ut liberum servetur arbitrium; sed hoc pro modo et tempore et condicione fragilitatis humanae; perpetuitatem autem impeccantiae soli reser-³¹⁵ vari Deo et ei, qui Verbum caro factus carnis detrimenta et ³⁹⁸ peccata non pertulit. Nec quia ad breve possum, coges me ut possim iugiter. Possum ieunare, vigilare, ambulare, legere, psallere, sedere, dormire: numquid in perpetuum?

In Ieremiam commentarii, 415—420.

604 L. 4, c. 19, v. 10. Post captivitatem autem, quae sub 1407 Vespasiano et Tito et postea accidit sub Hadriano, usque ad consummationem saeculi ruinae Ierusalem permansurae sunt, quamquam sibi Iudaei auream atque gemmatam Ierusalem restituendam potent, rursumque victimas et sacrificia et coniugia sanctorum, et regnum in terris Domini salvatoris. Quae licet non sequamur, tamen damnare non possumus, quia multi ecclesiasticorum virorum et martyres ista dixerunt.

119 5, 26, 3. *Si forsitan audiant et convertantur* [Ier 26, 3]. 1408 Verbum ambiguum *forsitan* maiestati Domini non potest convenire, sed nostro loquitur affectu, ut liberum homini servetur arbitrium, ne ex praescientia eius, quasi necessitate, vel facere quid vel non facere cogatur.

71 5, 28, 10. Prophetam non dixere [Septuaginta] Ananiam, 1409 ne scilicet prophetam viderentur dicere qui propheta non erat; quasi non multa in scripturis sanctis dicantur iuxta opinionem illius temporis, quo gesta referuntur, et non iuxta quod rei veritas continebat.

In evangelium Marci tractatus, a.?

404 C. 13, v. 32. De Filio dicitur: *De die autem illo et hora* 1410
465 *nemo scit, neque angeli in caelo, neque Filius, nisi Pater;* si aequaliter accipimus baptismum in Patrem, Filium et Spiritum Sanctum, et unum nomen eius, Patris et Filii et Spiritus Sancti, quod est Deus, credere debemus; si unus Deus est, quomodo in una divinitate diversa scientia est? Quod est plus, Deum esse an scire omnia? Si Deus est, quomodo ignorat?

PELAGIUS.

Epistula ad Demetriadem, 412/13.

348 3. Volens namque Deus rationabilem creaturam voluntarii 1411
350 boni munere et liberi arbitrii potestate donare, utriusque partis possibilitatem homini inserendo, proprium eius fecit esse quod velit, ut boni ac mali capax naturaliter utrumque posset et ad alterutrum voluntatem deflecteret. . . . Quam multos enim philosophorum et audivimus et legimus et ipsi vidimus, castos, pacientes, modestos, liberales, abstinentes, benignos et honores mundi simul et delicias responentes et

1407. ML. 24, 802. 1408. ML. 24, 844.

1409. ML. 24, 855. 1410. Anecd. Mareds. 3, 2, 365.

1411. ML. 30, 17; 33, 1100.

amatores iustitiae non minus quam scientiae? Unde, quae, hominibus alienis a Deo ista quae Deo placent? Unde autem illis bona, nisi de naturae bono? Et cum ista, quae dixi, vel omnia in uno vel singula in singulis haberi videamus, cum omnium natura una sit, exemplo suo sibi invicem ostendunt omnia in omnibus esse posse, quae vel omnia in omnibus vel singula in singulis inveniantur. Quodsi etiam sine Deo homines ostendunt quales a Deo facti sunt, vide quid Christiani facere possunt, quorum in melius per Christum natura et vita instructa est, et qui divinae quoque gratiae iuvantur auxilio. . . . 4. Est enim, inquam, in animis nostris naturalis quaedam, ut ita dixerim, sanctitas, quae velut in arce animi praesidens exercet mali bonique iudicium.

- 1412 8. Neque vero nos ita defendimus naturae bonum, ut eam ³⁴⁸ dicamus malum non posse facere, quam utique boni ac mali capacem etiam profitemur; sed ab hac eam tantummodo iniuria vindicamus, ne eius vitio ad malum videamus impelli, qui nec bonum sine voluntate faciamus vel malum, et quibus liberum est unum semper ex duobus agere, cum semper utrumque possimus. . . . Si etiam ante legem, ut diximus, et multo ³⁴⁹ ante Domini nostri salvatoris adventum iuste quidam vixisse et sancte referantur, quanto magis post illustrationem adventus eius nos id posse credendum est, qui instructi per Christi gratiam et in meliorem hominem renati sumus, qui sanguine eius expiati atque mundati illiusque exemplo ad perfectam iustitiam incitati meliores illis esse debemus, qui ante legem fuerunt, meliores etiam quam fuerunt sub lege, dicente apostolo: *Peccatum in vobis iam non dominabitur; non estis enim sub lege, sed sub gratia* [Rom 6, 14].

De libero arbitrio.

- 1413 Fragni. libri 3, apud Aug., De gratia Christi 4, 5. Nos ³⁴⁸ sic tria ista distinguimus et certum velut in ordinem digesta ³⁴⁹ partimur. Primo loco posse statuimus, secundo velle, tertio esse. Posse in natura, velle in arbitrio, esse in effectu locamus. Primum illud, id est posse, ad Deum proprie pertinet, qui illud creaturae suae contulit; duo vere reliqua, hoc est velle et esse, ad hominem referenda sunt, quia de arbitrii fonte descendunt. Ergo in voluntate et opere bono laus hominis est; immo et hominis et Dei, qui ipsius voluntatis et operis possibilitatem dedit, quique ipsam possibilitatem gratiae suae adiuvat semper auxilio. Quod vero potest homo velle bonum atque perficere, solius Dei est.

1412. ML 30, 22; 33, 1104.

1413. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 127; ML 44, 362.

CAELESTIUS.

348 *Fragmentum apud Hier., Ep. 133, 5.* Si nihil ago absque Dei auxilio, et per singula opera eius est omne quod gessero, ergo non ego qui labore, sed Dei in me coronabitur auxilium, frustraque dedit arbitrii potestatem, quam implere non possum nisi ipse me semper adiuverit. Destruitur enim voluntas quae alterius ope indiget. Sed liberum dedit arbitrium Deus, quod aliter liberum non erit nisi fecero quod voluero.

IULIANUS.

348 *Fragmentum apud Aug., Op. imperfect. c. Iul. l. 1, c. 78.* Libertas arbitrii, qua a Deo emancipatus homo est, in admittendi peccati et abstinendi a peccato possibilitate consistit.

348 *Fragmentum, ib. 5, 41.* Subsistere non potest [voluntas] nisi in motu animi, cogente nullo. Si ergo cogat aliquis, est quidem motus; sed non est voluntas, cuius vim illa definitionis pars secunda complevit, id est, nullo cogente. Si ergo voluntas nihil est aliud quam motus animi, cogente nullo, male prorsus quaeritur origo rei, cuius condicio, si praevenitur, interit.

S. AUGUSTINUS, 354—430.

Epistulae.

70 *Ep. 28 [Hieronymo, a. 394/5], c. 3, n. 3.* Mihi enim videtur exitiosissime credi aliquod in libris sanctis esse mendacium.... Admisso enim semel in tantum auctoritatis fastigium officioso aliquo mendacio, nulla illorum librorum particula remanebit, quae non ut cuique videbitur vel ad mores difficultis vel ad fidem incredibilis eadem perniciosissima regula ad mentientis auctoris consilium officiumque referatur.

56 *53 [Generoso, ca 400], 1, 2.* Si enim ordo episcoporum sibi succendentium considerandus est, quanto certius et vere salubriter ab ipso Petro numeramus, cui totius ecclesiae figuram gerenti Dominus ait: *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non vincent eam* [Mt 16, 18]. Petro enim successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus, Anacleto Evaristus, Evaristo Sixtus, Sixto Telesphorus, Telesphoro Hyginus, Hygino Anicetus, Aniceto Pius, Pio Soter, Soteri Alexander, Alexandro Victor, Victorii Zephyrinus, Zephy-

1414. ML 22, 1154. 1415. ML 45, 1102. 1416. ML 45, 1477.

1417. CV 34 (ed. A. Goldbacher, 1895), 1, 107; MI. 33, 112.

1418. CV 34, 2, 153; MI. 33, 196.

rinus Calistus, Calisto Urbanus, Urbano Pontianus, Pontiano Antherus, Anthero Fabianus, Fabiano Cornelius, Cornelio Lucius, Lucio Stephanus, Stephano Sixtus, Sixto Dionysius, Dionysio Felix, Felici Eutychianus, Eutychiano Gaius, Gaio Marcellus, Marcello Eusebius, Eusebio Melchiades, Melchiadi Silvester, Silvestro Marcus, Marco Iulius, Iulio Liberius, Liberio Damasus, Damaso Siricius, Siricio Anastasius.

1419 54 [Ianuario, ca 400], 1, 1. Primo itaque tenere te volo,⁴⁴⁸ quod est huius disputationis caput, Dominum nostrum Iesum Christum, sicut ipse in evangelio loquitur, leni iugo suo nos subdidisse et sarcinae levi; unde sacramentis numero paucissimis, observatione facillimis, significatione praestantissimis, societatem novi populi colligavit, sicuti est baptismus Trinitatis⁴⁵⁵ nomine consecratus, communicatio corporis et sanguinis ipsius, et si quid aliud in scripturis canonicas commendatur, exceptis⁴⁴¹ his quae servitutem populi veteris pro congruentia cordis illorum et prophetici temporis onerabant, quae et in quinque libris Moysi leguntur. Illa autem, quae non scripta sed tradita⁷⁸ custodimus, quae quidem toto terrarum orbe servantur, datur intellegi vel ab ipsis apostolis vel plenariis conciliis, quorum⁶⁴ est in ecclesia saluberrima auctoritas, commendata atque statuta retineri.

1420 54, 5, 7. Liquido apparet, quando primo acceperunt disci-⁵⁰⁷ puli corpus et sanguinem Domini, non eos accepisse ieunos. 6, 8. Numquid tamen propterea calumniandum est universae ecclesiae, quod a ieunis semper accipitur?

1421 82 [Hieronymo, paulo post 405], 1, 3. Solis iis scripturarum⁷⁰ libris, qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque deferre, ut nullum eorum auctorem scribendo errasse aliquid firmissime credam, ac, si aliquid in iis offendero litteris, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud quam vel mendosum esse codicem vel interpretem non assecutum esse quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam.

1422 93 [Vincentio, ca 408], 7, 23. Acutum autem aliquid videris⁵¹ dicere, cum catholicae nomen non ex totius orbis communione interpretaris, sed ex observatione praeceptorum omnium divinorum atque omnium sacramentorum, quasi nos, etiam si forte hinc sit appellata catholica, quod totum veraciter teneat, cuius veritatis nonnullae particulae etiam in diversis inveniuntur haeresibus, huius nominis testimonio nitimus ad demonstrandam ecclesiam in omnibus gentibus, et non promissis Dei et tam multis tamque manifestis oraculis ipsius veritatis.

1419. CV 34, 2, 159; ML 33, 200.
1421. CV 34, 2, 354; ML 33, 277.

1420. CV 34, 2, 166; ML 33, 203.
1422. CV 34, 2, 468; ML 33, 333.

447 98 [Bonifacio, ca 408], 2. Ut autem possit regenerari per 1423 officium voluntatis alienae, cum offertur consecrandus, facit hoc unus Spiritus, ex quo regeneratur oblatus. Non enim scriptum est: Nisi quis renatus fuerit ex parentum voluntate, aut ex offerentium vel ministrantium fide; sed: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto* [Io 3, 5]. Aqua igitur exhibens forinsecus sacramentum gratiae, et Spiritus operans intrinsecus beneficium gratiae . . . regenerant hominem in uno Christo ex uno Adam generatum.

517 98, 9. Nonne semel immolatus est Christus in se ipso, et 1424 518 tamen in sacramento non solum per omnes paschae sollemnitates, sed omni die populis immolatur, nec utique mentitur, 437 qui interrogatus eum responderit immolari? Si enim sacramenta quamdam similitudinem rerum earum, quarum sacramenta sunt, non haberent, omnino sacramenta non essent. Ex hac autem similitudine plerumque iam ipsarum rerum 467 nomina accipiunt. Sicut ergo secundum quemdam modum sacramentum corporis Christi corpus Christi est, sacramentum sanguinis Christi sanguis Christi est, ita sacramentum fidei fides est. Nihil est autem aliud credere quam fidem habere. 238 Ac per hoc cum respondeatur parvulus credere, qui fidei nondum habet affectum, respondeatur fidem habere propter fidei sacramentum.

238 98, 10. Itaque parvulum, etsi nondum fides illa, quae in 1425 239 creditum voluntate consistit, iam tamen ipsius fidei sacramentum fidelem facit. Nam sicut credere respondentur, ita etiam fideles vocantur, non rem ipsam mente annuendo, sed ipsius rei sacramentum percipiendo.

425 102 [De gratias, a. 408/9], 12. Itaque ab exordio generis 1426 humani, quicumque in eum [Christum] crediderunt, eumque utcumque intellexerunt, et secundum eius pracepta pie iuste que vixerunt, quandolibet et ubilibet fuerint, per eum procul dubio salvi facti sunt.

129 102, 14. Quid respondebunt [pagani], si excepta illa alti- 1427 338 tudine sapientiae et scientiae Dei, ubi fortassis aliud divinum consilium longe secretius latet, sine praeiudicio etiam aliarum forte causarum, quae a prudentibus investigari queunt, hoc solum iis, brevitatis gratia, in huius quaestiones disputatione dicamus, tunc voluisse hominibus apparere Christum et apud eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat esse qui in eum fuerant credituri? [v. n. 1985.]

129 102, 15. Ita salus religionis huius, per quam solam veram 1428 salus vera veraciterque promittitur, nulli umquam defuit qui

1423. CV 34, 2, 521; ML 33, 360.

1425. CV 34, 2, 531; ML 33, 364.

1427. CV 34, 2, 556; ML 33, 375.

1424. CV 34, 2, 530; ML 33, 363.

1426. CV 34, 2, 554; ML 33, 374.

1428. CV 34, 2, 557; ML 33, 376.

dignus fuit, et cui defuit dignus non fuit. Et ab exordio propagationis humanae usque in finem quibusdam ad prae-mium, quibusdam ad iudicium praedicatur.

- 1429 120 [Consentio, ca 410], 1, 8. Absit namque ut hoc in nobis ²⁴⁸ Deus oderit, in quo nos reliquis animantibus excellentiores creavit. Absit, inquam, ut ideo credamus, ne rationem ac-²⁵⁷ cipiamus sive quaeramus; cum etiam credere non possemus, nisi rationales animas haberemus. Ut ergo in quibusdam ²⁵⁸ rebus ad doctrinam salutarem pertinentibus, quas ratione per-cipere nondum valemus, sed aliquando valebimus, fides pre-²⁵⁷cedat rationem, qua cor mundetur, ut magnae rationis capiat et perferat lucem, et hoc utique rationis est. Et ideo rationa-biliter dictum est per prophetam: *Nisi credideritis, non intel-legetis* [Is 9, 7. LXX]. Ubi procul dubio discrevit haec duo ²⁵⁹ deditque consilium, quo prius credamus, ut id quod credimus intellegere valeamus. Proinde ut fides precedat rationem, rationabiliter iussum est.
- 1430 137 [Volusiano, a. 412], 2, 8. Ipsa enim magnitudo virtutis ⁴³¹ eius, quae nullas in angusto sentit angustias, uterum virginalem non adventitio sed indigena puerperio secundavit. . . . Ipsa virtus per inviolata matris virginea viscera membra infantis eduxit, quae postea per clausa ostia membra iuvenis intro-duxit. Hic si ratio quaeritur, non erit mirabile; si exemplum ³⁸¹ poscitur, non erit singulare. Demus Deum aliquid posse quod nos fateamur investigare non posse. In talibus rebus tota ratio facti est potentia facientis.
- 1431 137, 3, 11. Sic autem quidam reddi sibi rationem flagitant, ³⁸¹ quomodo Deus homini permixtus sit, ut una fieret persona ³⁸⁵ Christi, cum hoc semel fieri oportuerit; quasi rationem ipsi reddit de re quae cotidie fit, quomodo misceatur anima corpori, ut una persona fiat hominis. Nam sicut in unitate personae anima utitur corpore, ut homo sit, ita in unitate personae Deus utitur homine, ut Christus sit.
- 1432 138 [Marcellino, a. 412], 1, 6. Nec illorum ergo sacrificiorum ⁴³⁷ [veteris legis] egebat Deus, nec cuiusquam eget umquam, sed rerum divinitus impertitarum, vel imbuendo virtutibus animo, vel aeternae saluti adipiscendae, quaedam signa sunt, quorum celebratione atque functione, non Deo, sed nobis utilia pietatis exercentur officia. 7. Nimis autem longum est convenienter disputare de varietate signorum, quae, cum ad res divinas pertinent, sacramenta appellantur.
- 1433 140 [Honorato, a. 412], 3, 9. Haec est gratia novi testamenti, ³⁵³ quod in vetere latuit, nec tamen figuris obumbrantibus pro-³⁵⁹

1429. CV 34, 2, 706; ML 33, 453.

1430. CV 44 (ed. A. Goldbacher, 1904), 107; ML 33, 519.

1431. CV 44, 109; ML 33, 520.

1432. CV 44, 131; ML 33, 527.

1433. CV 44, 161; ML 33, 541.

phetari praenuntiarique cessavit, ut intellegat anima Deum suum, et gratia eius renascatur illi. Haec quippe nativitas spiritalis est, ideo non ex sanguinibus, non ex voluntate viri, nec ex voluntate carnis, sed ex Deo [cf. Io 1, 13]. 4, 10. Haec etiam adoptio vocatur. Eramus enim aliquid antequam essemus filii Dei, et accepimus beneficium, ut fieremus quod non eramus: sicut qui adoptatur, antequam adoptaretur nondum erat filius eius, a quo adoptatur, iam tamen erat qui adoptaretur.

393 Et ab hac generatione gratiae discernitur ille Filius, qui, cum esset Filius Dei, venit ut fieret filius hominis, donaretque nobis, qui eramus filii hominis, filios Dei fieri [cf. Io 1, 12].

525 153 [Macedonio, ca 413], 3, 6. Quosdam, quorum crimina 1434
543 manifesta sunt, a vestra severitate liberatos a societate tamen removemus altaris, ut paenitendo placare possint quem pec-
cando contempserant, seque ipsos puniendo.

525 153, 3, 7. In tantum autem hominum iniquitas aliquando 1435
progreditur, ut etiam post actam paenitentiam, post altaris
527 reconciliationem, vel similia vel graviora committant; et tamen Deus facit etiam super tales oriri solem suum [Mt 5, 45], nec minus tribuit, quam antea tribuebat, largissima munera vitae ac
528 salutis. Et quamvis iis in ecclesia locus ille paenitentiae non concedatur, Deus tamen super eos sua patientiae non obli-
viscitur. . . . Quamvis ergo caute salubriterque provisum sit,
ut locus illius humillimae paenitentiae semel in ecclesia con-
cedatur, ne in medicina vilis minus utilis esset aegrotis, quae tanto magis salubris erit, quanto minus contemptibilis fuerit;
quis tamen audeat Deo dicere: Quare huic homini, qui post primam paenitentiam rursus se laqueis iniquitatis obstringit,
adhuc iterum parcis?

334 157 [Hilario, a. 414], 2, 10. Neque enim voluntatis arbitrium 1436
ideo tollitur, quia iuvatur; sed ideo iuvatur, quia non tollitur.
Qui enim Deo dicit: *Adiutor meus esto* [Ps 26, 9], confitetur se velle implere quod iussit, sed ab eo, qui iussit, adiutorium poscere ut possit.

86 162 [Evodio, a. 415], 2¹. Habes etiam in libro de religione 1437
[cf. De vera relig. 31, 58; ML 34, 147], quae si recoleres atque perspiceres, numquam tibi videretur ratione cogi Deum esse, vel ratiocinando effici Deum esse debere, quandoquidem in ratione numerorum, quam certe in usu cotidiano habemus, si dicimus: septem et tria decem esse debent, minus considerate loquimur; non enim decem esse debent, sed decem sunt.

¹ His Augustinus respondet Evodio, qui movens quaestionem de ratione et Deo, scripserat ipsi: «Deum esse, vel esse debuisse, nec aliter fieri debere quam ut Deus esset, ratio demonstrat» (inter epp. Aug. ep. 160, 1 [CV 44, 503; ML 33, 701]).

1434. CV 44, 401; ML 33, 655.
1436. CV 44, 455; ML 33, 677.

1435. CV 44, 401; ML 33, 655.
1437. CV 44, 513; ML 33, 705.

- 1438 166 [Hieronymo, a. 415], 2, 4. Incorpoream quoque esse²¹⁷ animain, etsi difficile tardioribus persuaderi potest, mihi tamen fateor esse persuasum. . . . Per totum quippe corpus, quod animat, non locali diffusione, sed quadam vitali intentione porrigitur. Nam per omnes eius partículas tota simul adest, nec minor in minoribus et in maioribus maior, sed alicubi intensius, alicubi remissius, et in omnibus tota et in singulis tota est.
- 1439 166, 7, 21. Quisquis dixerit quod in Christo vivificabuntur⁴⁷⁰ etiam parvuli, qui sine sacramenti eius participatione de vita⁴⁷⁴ exeunt, hic profecto et contra apostoli praedicationem venit et totam condemnat ecclesiam, ubi propterea cum baptizandis parvulis festinatur et curritur, quia sine dubio creditur aliter eos in Christo vivificari omnino non posse.
- 1440 166, 8, 23. Beatus Cyprianus [ep. 64, v. n. 585 sq] non ali-⁴⁷⁴ quod decretum condens novum, sed ecclesiae fidem firmissimam servans, ad corrigendos eos, qui putabant ante octavum diem nativitatis non esse parvulum baptizandum, non carnem sed animam dixit non esse perdendam, et mox natum rite baptizari posse cum suis quibusdam coepiscopis censuit.
- 1441 166, 8, 25. Quae cum ita sint, quaerenda causa atque³⁰⁶ reddenda est, quare damnentur animae quae novae creantur²²² singulis quibusque nascentibus, si praeter Christi sacramentum parvuli moriantur. Damnari enim eas, si sic de corpore exierint, et sancta scriptura et sancta est testis ecclesia. Unde illa de animarum novarum creatione sententia, si hanc fidem fundatissimam non oppugnat, sit et mea; si oppugnat, non sit et tua.
- 1442 167 [Hieronymo, a. 415], 2, 4. Hoc autem de parilitate pec-²⁹² catorum soli Stoici ausi sunt disputare, contra omnem sensum generis humani; quam eorum vanitatem in Ioviniano illo, qui in hac sententia Stoicus erat, in aucupandis autem et defensandis voluptatibus Epicureus, de scripturis sanctis dilucidissime convicisti.
- 1443 177 [Innocentio, a. 416], 7. [Pelagius] illam confiteatur aper-³⁴⁹ tissime gratiam, quam doctrina christiana demonstrat et praedicat esse propriam Christianorum, quae non est natura, sed qua salvatur iuvaturque natura, non auribus sonante doctrina³²⁴ vel aliquo adiumento visibili, sicut plantatur quodammodo et irrigatur extrinsecus, sed subministracione spiritus et occulta misericordia, sicut facit ille *qui dat incrementum Deus* [1 Cor 3, 7]. Etsi enim quadam non improbanda ratione dicitur gratia³²² Dei qua creati sumus, ut nonnihil essemus, nec ita essemus

1438. CV 44, 550; ML 33, 721.

1440. CV 44, 579; ML 33, 731.

1442. CV 44, 592; ML 33, 735.

1439. CV 44, 576; ML 33, 730.

1441. CV 44, 580; ML 33, 731.

1443. CV 44, 675; ML 33, 767.

aliquid ut cadaver quod non vivit, et arbor quae non sentit, aut pecus quod non intellegit, sed homines qui ut essemus, et viveremus, et sentiremus, et intellegemus, et de hoc tanto 340 beneficio creatori nostro gratias agere valeamus, unde merito et ista gratia dici potest, quia non praecedentium aliquorum operum meritis, sed gratuita Dei bonitate donata est, alia est tamen qua praedestinati vocamur, iustificamur, glorificamur.

³⁶⁴ 185 [Bonifacio, a. 417], 11, 49. Cum dixit: *Qui peccaverit in Spiritum Sanctum, vel: Qui verbum dixerit adversus Spiritum Sanctum* [Mt 12, 32], non utique omne quod in Spiritum Sanctum peccatur facto sive dicto, sed aliquod certum et proprium intellegi voluit. Hoc est autem duritia cordis usque ad finem huius vitae, *qua homo recusat in unitate corporis Christi, quod vivificat Spiritus Sanctus, remissionem accipere peccatorum.

³⁶² 186 [Paulino, a. 417], 3, 7. Si quis autem dixerit, quod 1445
²⁶⁴ gratiam bene operandi fides mereatur, negare non possumus, immo vero gratissime confitemur. Hanc enim fidem volumus 275 habeant, qua impetrent caritatem, quae sola vere bene operatur, isti fratres nostri, qui multum de suis operibus gloriantur. Caritas autem usque adeo donum Dei est, ut Deus dicatur [cf. 1 Io 4, 8].

³⁶² 186, 3, 10. Nec dicat sibi: Si ex fide, quomodo gratis 1446
³⁶⁹ [cf Rom 5, 1; 3, 24]? Quod enim fides meretur, cur non potius redditur quam donatur? Non dicat ista homo fidelis, quia, cum dixerit: Ut merear iustificationem habeo fidem, respondeatur ei: *Quid enim habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7.] Cum ergo fides impetrat iustificationem, *sicut unicuique Deus partitus est* etiam ipsius mensuram fidei [Rom 12, 3], non gratiam Dei 368 aliquid meriti praecedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, ut aucta mereatur et perfici, comitante non ducente, pedissequa non praevia voluntate.

¹²⁹ 190 [Opato, a. 418], 3, 9. Cur autem creentur etiam illi, 1447
¹³³ quos creator novit ad damnationem, non ad gratiam pertinere, beatus apostolus tanto succinctiore brevitate, quanto maiore auctoritate commemorat. . . . Merito autem videretur iniustum, quod fiunt inde vasa irae ad perditionem [cf. Rom 9, 22], si non esset ipsa universa ex Adam massa damnata. Quod ergo fiunt inde nascendo vasa irae, pertinet ad debitam poenam, quod autem fiunt renascendo vasa misericordiae, pertinet ad indebitam gratiam.

²¹⁷ 190, 4, 14. Illi qui animas ex una propagari asserunt, 1448
²²⁴ quam Deus homini primo dedit, atque ita eas ex parentibus

1444. CV 57 (ed. A. Goldbacher, 1911), 42; ML 33, 814.

1445. CV 57, 50; ML 33, 818.

1446. CV 57, 52; ML 33, 819.

1447. CV 57, 144; ML 33, 859.

1448. CV 57, 148; ML 33, 861.

trahi dicunt, si Tertulliani opinionem sequuntur, profecto eas non spiritus, sed corpora esse contendunt et corpulentis seminibus exoriri: quo perversius quid dici potest? Neque hoc Tertullianum somniasse mirandum est, qui etiam ipsum creatorem Deum non esse nisi corpus opinatur [v. n. 346 374].

1449 194 [Sixto, a. 418], 3, 6. Quae igitur sua merita iactaturus ³⁶⁹ est liberatus, cum, si digna suis meritis redderentur, non esset nisi damnatus? Nullane igitur sunt merita iustorum? Sunt ³⁶⁶ plane, quia iusti sunt. Sed ut iusti fierent, merita non fuerunt. ³⁷²

1450 194, 3, 9. Possunt quidem dicere remissionem peccatorum ³¹⁴ esse gratiam, quae nullis praecedentibus meritis datur. Quid ³¹¹ enim habere possunt boni meriti peccatores? Sed nec ipsa remissio peccatorum sine aliquo merito est, si fides hanc impetrat. Neque enim nullum est meritum fidei, qua fide ille ³⁶² dicebat: *Domine, propitius esto mihi peccatori* [Lc 18, 18]; et descendit iustificatus merito fidelis humilitatis, quoniam *qui se humiliat exaltabitur* [ib. 14]. Restat igitur ut ipsam fidem, ²⁶⁴ unde omnis iustitia sumit initium, . . . non humano, quod isti ³⁵¹ extollunt, tribuamus arbitrio nec ullis praecedentibus meritis, quoniam inde incipiunt bona quaecumque sunt merita; sed gratuitum Dei donum esse fateamur.

1451 194, 4, 16. Si dixerimus meritum praecedere orationis, ut ³⁴⁰ donum gratiae consequatur, impetrando quidem oratio quidquid impetrat, evidenter ostendit donum Dei esse, ne homo existimet a se ipso sibi esse quod, si in potestate haberetur, non utique posceretur; verum tamen ne saltem orationis putentur praecedere merita, quibus non gratuita daretur gratia, sed iam nec gratia esset, quia debita redderetur, etiam ipsa oratio inter gratiae munera reperitur.

1452 194, 5, 19. Quod est ergo meritum hominis ante gratiam, ³⁴⁰ quo merito percipiat gratiam, cum omne bonum meritum ³⁶⁶ nostrum non in nobis faciat nisi gratia, et, cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronet quam munera sua?

1453 194, 5, 20. Cum enim dixisset: *Stipendium peccati mors* ³⁶⁷ [Rom 6, 23], quis non eum congruentissime et consequenter addere iudicaret, si diceret: Stipendium autem iustitiae vita aeterna? Et verum est; quia, sicut merito peccati tamquam stipendum redditur mors, ita merito iustitiae tamquam stipendum vita aeterna.

1454 194, 6, 27. Inexcusabilis est omnis peccator vel reatu ²⁹⁴ originis vel additamento etiam propriae voluntatis, sive qui novit sive qui ignorat, sive qui iudicat sive qui non iudicat;

1449. CV 57, 181; ML 33, 876.

1451. CV 57, 188; ML 33, 879.

1453. CV 57, 191; ML 33, 881.

1450. CV 57, 183; ML 33, 877.

1452. CV 57, 190; ML 33, 880.

1454. CV 57, 197; ML 33, 883.

quia et ipsa ignorantia in iis, qui intellegere noluerunt, sine dubitatione peccatum est, in iis autem, qui non potuerunt, poena peccati.

308 215 [Valentino, a. 427], 4. Quantum potuimus ergo, egimus 1455 cum istis et vestris et nostris fratribus, ut in fide sana catholica perseverent, quae neque liberum arbitrium negat, sive in vitam malam sive in bonam, neque tantum ei tribuit, ut sine Dei gratia valeat aliquid, sive ut ex malo convertatur in bonum, sive ut in bonum perseveranter proficiat, sive ut ad bonum sempiternum perveniat, ubi iam non timeat ne deficiat.

223 217 [Vitali, ca 427], 5, 16. Quoniam ergo propitio Christo 1456 Christiani catholici sumus: 1. Scimus nondum natos nihil egisse in vita propria boni seu mali, nec secundum merita prioris alicuius vitae, quam nullam propriam singuli habere potuerunt, 303 in huius vitae venire miserias; sed tamen secundum Adam carnaliter natos contagium mortis antiquae prima nativitate 306 contrahere, nec liberari a suppicio mortis aeternae, quod trahit ex uno in omnes transiens iusta damnatio, nisi per 340 gratiam renascantur in Christo. 2. Scimus gratiam Dei nec 308 parvulis nec maioribus secundum merita nostra dari. 3. Scimus maioribus ad singulos actus dari. 4. Scimus non omnibus hominibus dari et, quibus datur, non solum secundum merita operum non dari, sed nec secundum merita voluntatis eorum 339 quibus datur; quod maxime appetet in parvulis. 5. Scimus 343 iis, quibus datur, misericordia Dei gratuita dari. 6. Scimus 601 iis, quibus non datur, iusto iudicio Dei non dari. 7. Scimus quod *omnes adstabimus ante tribunal Christi, ut ferat unusquisque secundum ea, quae per corpus gessit, non secundum ea, quae si diutius viveret gesturus fuit, sive bonum sive malum* [Rom 14, 10; 2 Cor 5, 10]. 8. Scimus etiam parvulos secundum ea, quae per corpus gesserunt, recepturos vel bonum vel malum. Gesserunt autem non per se ipsos, sed per eos, quibus pro illis respondentibus et renuntiare diabolo dicuntur et credere in Deum. . . . 9. Scimus felices esse mortuos qui in Domino moriuntur, nec ad eos pertinere quidquid acturi fuerant si tempore diuturniore vixissent. 10. Scimus eos, qui corde proprio credunt in Dominum, sua id facere voluntate ac 342 libero arbitrio. 11. Scimus pro iis, qui nolunt credere, nos qui iam credimus recta fide agere cum Deum oramus ut velint. 12. Scimus pro iis, qui ex illis crediderunt, tamquam de beneficiis, recte atque veraciter et debere nos agere Deo gratias et solere.

126 217, 6, 19. Sicut illud quod dictum est: *Omnes in Christo vivificabuntur* [1 Cor 15, 22], cum tam multi aeterna morte

1455. CV 57, 390; ML 33, 973.
1457. CV 57, 417; ML 33, 985.

1456. CV 57, 414; ML 33, 984.

puniantur, ideo dictum est, quia omnes quicumque vitam aeternam percipiunt, non percipiunt nisi in Christo; ita quod dictum est: *Omnes homines vult Deus salvos fieri* [1 Tim 2, 4], cum tam multos nolit salvos fieri, ideo dictum est, quia omnes qui salvi fiunt, nisi ipso volente non fiunt.

1458 217, 6, 25. Manifestum est ex illis duodecim sententiis ³²⁷ [v. n. 1456], quas pertinere ad catholicam fidem negare non sineris, non solum omnibus, verum etiam singulis id confici, ut confiteamur gratia Dei praeveniri hominum voluntates, et per hanc eas potius praeparari, quam propter earum meriti ³⁴⁰ tum dari.

1459 238 [Pascentio, a. ?], 2, 14. Fides autem nostra est Patrem ¹⁷⁸ et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum credere et confiteri; nec tamen eum, qui Filius est, Patrem dicere, nec eum, qui Pater est, Filium, nec eum, qui Spiritus Patris et Filii ¹⁶⁸ est, aut Patrem aut Filium nuncupare. His enim appellationibus hoc significatur, quo ad se invicem referuntur, non ipsa substantia, qua unum sunt.

1460 238, 4, 24. Si natus est Dei Filius de Patre, iam Pater ¹⁵⁷ destitit gignere, et si destitit, 'coepit; si autem coepit gignere, fuit aliquando sine Filio; sed numquam fuit sine Filio, quia Filius eius sapientia eius est, quae candor est lucis aeternae. ¹⁶² Ergo semper gignit Pater, et semper nascitur Filius.

Enarrationes in Psalmos¹.

1461 In Ps 18, enarr. 1, n. 7. *Et non est qui se abscondat a calore eius* [Ps 18, 7]. Cum autem *Verbum* etiam *caro factum est et habitavit in nobis* [Io 1, 14] mortalitatem nostram suscipiens, non permisit ullum mortalium excusare se de umbra mortis; et ipsam enim penetravit Verbi calor.

1462 29, 2, 1. Inter illam Trinitatem et hominum infirmitatem ⁴²³ et iniquitatem mediator factus est homo, non iniquus, sed ⁴⁰¹ tamen infirmus; ut ex eo quod non iniquus, iungeret te Deo, ex eo quod infirmus, propinquaret tibi: atque ita, ut inter hominem et Deum mediator exsisteret, *Verbum caro factum est* [Io 1, 14], id est, *Verbum homo factum est*.

1463 31, 2, 4. Quid ergo? Debeimus nulla opera praeponere ³¹² fidei, id est, ut ante fidem quisquam dicatur bene operatus? Ea enim ipsa opera, quae dicuntur ante fidem, quamvis videantur hominibus laudabilia, inania sunt. Ita mihi videntur esse, ut magnae vires et cursus celerrimus praeter viam.

¹ Scriptae sunt variis incertisque temporibus ab a. 391.

1458. CV 57, 421; ML 33, 987. 1459. CV 57, 543; ML 33, 1043.

1460. CV 57, 552; ML 33, 1047.

1461. ML 36, 155. 1462. ML 36, 216. 1463. ML 36, 259.

- 486 33, 1, 10. *Et ferebatur in manibus suis* [1 Rg 21, 18: LXX]. 1464
 Hoc vero, fratres, quomodo posset fieri in honine quis intellegat? Quis enim portatur in manibus suis? Manibus aliorum potest portari homo, manibus suis nemo portatur. Quomodo intellegatur in ipso David secundum litteram non invenimus; in Christo autem invenimus. Ferebatur enim Christus in manibus suis, quando commendans ipsum corpus suum ait: *Hoc est corpus meum* [Mt 26, 26; Mc 14, 22; Lc 22, 19]. Ferebat enim illud corpus in manibus suis.
- 31 34, 2, 13. *Intende iudicio meo, Deus meus et Dominus meus*, 1465
in causam meam [Ps 34, 23]. Non in poenam meam, sed in causam meam. . . . Nam poena similis est bonis et malis. Itaque martyres non facit poena, sed causa. Nam si poena martyres ficeret, omnia metalla martyribus plena essent, omnes catenae martyres traherent, omnes qui gladio feriuntur corona-rentur.
- 234 36, 2, 2. Tu diem iniusti quo poenas pensurus est igno- 1466
 rabas, sed qui scit, non te celavit. Non parva pars scientiae est scienti coniungi. Ille habet oculos cognitionis, tu habeto credulitatis. Quod videt Deus, crede tu.
- 587 37, 3. *Domine, ne in indignatione tua arguas me, neque in* 1467
⁵⁹⁴ *ira tua emendas me* [Ps 37, 2]. . . . In hac vita purges me et talem me reddas, cui iam emendatorio igne non opus sit, propter illos qui salvi erunt, *sic tamen quasi per ignem* [1 Cor 3, 15]. . . . Dicitur enim: *Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem*. Et quia dicitur: *salvus erit*, contemnitur ille ignis. Ita plane, quamvis salvi per ignem, gravior tamen erit ille ignis, quam quidquid potest homo pati in hac vita.
- 358 49, 2. Manifestum est ergo, quia homines dixit deos, ex 1468
 gratia sua deificatos, non de substantia sua natos. Ille enim iustificat, qui per semetipsum, non ex alio iustus est; et ille deificat, qui per se ipsum, non alterius participatione Deus est. Qui autem iustificat, ipse deificat, quia iustificando filios Dei facit. *Dedit enim eis potestatem filios Dei fieri* [Io 1, 12]. Si filii Dei facti sumus, et dii facti sumus; sed hoc gratiae est adoptantis, non naturae generantis.
- 238 55, 19. Quid datus es quod ab illo non accepisti? *Quid* 1469
^{enim} *habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7.] De corde dabis?
 Ipse dedit fidem, spem et caritatem: hoc prolatus, hoc 241 sacrificatus es. Sed plane omnia illa cetera potest tibi au-ferre inimicus invito, hoc auferre non potest nisi volenti. Illa perdet et invitum; et volens habere aurum perdet aurum; et 242 volens habere domum perdet domum: fidem nemo perdet nisi qui spreverit.

1464. ML 36, 306.
 1467. ML 36, 397.

1465. ML 36, 340.
 1468. ML 36, 565.

1466. ML 36, 364.
 1469. ML 36, 659.

1470 56, 9. Quando enim volumus ostendere prophetatum Christum, proferimus paganis istas litteras. Et ne forte dicant, duri ad fidem, quia nos illas Christiani composuimus, ut cum evangelio, quod praedicamus, finxerimus prophetas, per quos praedictum videretur quod praedicamus; hinc eos convincimus, quia omnes ipsae litterae, quibus Christus prophetatus est, apud Iudeos sunt, omnes ipsas litteras habent Iudei. Proferimus codices ab inimicis, ut confundamus alios inimicos. In quali ergo opprobrio sunt Iudei? Codicem portat Iudeus, unde creditur Christianus. Librarii nostri facti sunt, quomodo solent servi post dominos codices ferre, ut illi portando deficit, illi legendō proficiant.

1471 63, 15. Concussa terra Dominus resurrexit; miracula facta sunt talia circa sepulcrum, ut et ipsi milites qui custodes ad venerant testes fierent, si vellent vera nuntiare; sed avaritia illa quae captivavit discipulum comitem Christi, captivavit et militem custodem sepulcri. Damus, inquiunt, vobis pecuniam: et dicite quia vobis dormientibus venerunt discipuli eius et abstulerunt eum [Mt 28, 13]. Vere defecerunt scrutantes scrutinationes [Ps 63, 9]. Quid est quod dixisti, o infelix astutia? Tantumne deseris lucem consilii pietatis, et in profunda versutiae demergeris, ut hoc dicas: Dicte quia vobis dormientibus venerunt discipuli eius et abstulerunt eum? Dormientes testes adhibes: vere tu ipse obdormisti, qui scrutando talia defecisti. Si dormiebant, quid videre potuerunt? Si nihil viderunt, quomodo testes sunt?

1472 67, 41. Ea sola bona opera dicenda sunt, quae fiunt per dilectionem Dei. Haec autem necesse est antecedat fides, ut inde ista, non ab ipsis incipiat illa; quoniam nullus operatur per dilectionem Dei, nisi prius credit in Deum.

1473 70, 2, 1. Gratia gratis data est. Nam nisi gratis esset, gratia non esset. Porro autem si propterea gratia est, quia gratis est, nihil tuum praecessit ut acciperes. Nam si aliqua bona opera tua praecesserunt, pretium accepisti, non gratis: pretium autem, quod nobis debebatur, supplicium est.

1474 72, 32. *Deus cordis mei, et pars mea Deus in saccula* [Ps 72, 26]. Factum est cor castum, gratis iam amatur Deus, non ab illo petitur aliud praemium. Qui aliud praemium petit a Deo et propterea vult servire Deo, carius facit quod vult accipere, quam ipsum a quo vult accipere. Quid ergo, nullum praemium Dei? Nullum, praeter ipsum. Praemium Dei ipse Deus est. Hoc amat, hoc diligit; si aliud dilexerit, non erit castus amor. . . . 34. *Adhaerere*, inquit, *Deo bonum est* [Ps 72, 28]; sed modo in peregrinatione, quia nondum venit res.

1470. ML 36, 666.
1473. ML 36, 891.

1471. ML 36, 767.
1474. ML 36, 928.

1472. ML 36, 838.

Ponere in Deo spem meam [ib.]; quamdiu ergo nondum adhaesisti, ibi pone spem. Fluctuas, praemitte ad terram ancoram. Nondum hacles per praesentiam, inhaere per spe.

437 73, 2. Si discernimus duo testamenta, vetus et novum, 1475

441 non sunt eadem sacramenta, nec eadem promissa. . . . Sacra-
menta non eadem, quia alia sunt sacramenta dantia salutem,
alia promittentia salvatorem. Sacramenta novi testamenti dant
salutem, sacramenta veteris testamenti promiserunt salvatorem.

244 83, 11. *Ambulabunt a virtutibus in virtutem* [Ps 83, 8]. . . . 1476

Virtutes agendae vitae nostrae quattuor describuntur a multis,
et in scriptura inveniuntur. . . . Ista virtutes nunc in con-
valle plorationis per gratiam Dei dantur nobis. Ab his vir-
tutibus imus in illam virtutem. Et quae erit illa virtus nisi
solius contemplationis Dei?

366 83, 16. Indulgentiam donavit, coronam reddet: donator 1477

est indulgentiae, debitor corona. Unde debitor? Accepit ali-
370 quid? . . . Debitorem Dominus ipse se fecit, non accipiendo,
sed promittendo. Non ei dicitur: Redde quod accepisti; sed:
Redde quod promisisti.

45 88, 2, 14. Amemus Dominum Deum nostrum, amemus 1478

ecclesiam eius: illum sicut patrem, istam sicut matrem; illum
sicut dominum, hanc sicut ancillam eius; quia filii ancillae
ipsius sumus. Sed matrimonium hoc magna caritate com-
paginatur; nemo offendit unum, et promeretur alterum. Nemo
dicat: Ad idola quidem vado, arreptios et sortilegos con-
sulo; sed tamen Dei ecclesiam non relinquo, catholicus
sum. Tenens patrem, offendisti matrem. Alius item dicit:
Absit a me; non consulο sortilegum, non quaero arreptium,
non quaero divinationes sacrilegas, non eo ad adoranda dae-
monia, non servio lapidibus, sed tamen in parte Donati sum.
Quid tibi prodest non offensus Pater, qui offensam vindicat
matrem? . . . Tenete ergo, carissimi, tenete omnes unanimiter
Deum patrem, et matrem ecclesiam.

31 90, 2, 1. Dominus noster Iesus Christus, tamquam totus 1479

perfectus vir et caput et corpus. . . . Corpus huius capitis
ecclesia est, non quae hoc loco est, sed et quae hoc loco et
33 per totum orbem terrarum; nec illa quae hoc tempore, sed
ab ipso Abel usque ad eos, qui nascituri sunt usque in finem
et credituri in Christum, totus populus sanctorum ad unam
civitatem pertinentium, quae civitas corpus est Christi, cui
65 caput est Christus. . . . Et de illa civitate, unde peregrinamur,
67 litterae nobis venerunt; ipsae sunt scripturae quae nos hor-
tantur ut bene vivamus.

- 1480 98, 9. *Nisi quis manducaverit carnem meam, non habebit vitam aeternam* [Io 6, 54]: acceperunt [Capharnaitae] illud stulte, carnaliter illud cogitaverunt, et putaverunt quod praecisurus esset Dominus particulas quasdam de corpore suo, et datus illis. . . . Ille autem instruxit eos et ait illis: *Spiritus est qui vivificat* [ib. 64] . . . Spiritualiter intellegite quod locutus sum: non hoc corpus quod videtis, manducaturi estis, et bibituri illum sanguinem quem fusuri sunt qui me crucifigent. Sacramentum aliquod vobis commendavi; spiritualiter intellectum vivificabit vos.
- 1481 101, 2, 10. Aeternitas ipsa Dei substantia est, quae nihil habet mutabile; ibi nihil est praeteritum, quasi iam non sit; nihil est futurum, quasi nondum sit. Non est ibi nisi ,est'.
- 1482 102, 8. Erige spem tuam ad bonum bonorum omnium. Ipse erit bonum tuum, a quo tu in tuo genere factus es bonus, et omnia in suo genere facta sunt bona. Fecit enim Deus *omnia bona valde* [Gn 1, 31].
- 1483 102, 16. Vocat undique ad correctionem, vocat undique ad paenitentiam, vocat beneficiis creaturae, vocat impertiendo tempus vivendi, vocat per lectorem, vocat per tractatorem, vocat per intimam cognitionem, vocat per flagellum cor- reptionis, vocat per misericordiam consolationis: *Longanimis et multum misericordiae* [Ps 102, 8].
- 1484 103, 1, 15. Spiritus autem angeli sunt; et cum spiritus sunt, non sunt angeli; cum mittuntur, fiunt angeli. Angelus enim officii nomen est, non naturae. Quaeris nomen huius naturae, spiritus est; quaeris officium, angelus est; ex eo quod est, spiritus est; ex eo quod agit, angelus est.
- 1485 118, 17, 3. Docet Deus suavitatem inspirando delectationem, docet disciplinam temperando tribulationem, docet scientiam insinuando cognitionem. Cum itaque alia sint quae ideo discimus, ut tantummodo sciamus, alia vero ut etiam faciamus; quando Deus ea docet, sic docet ut scienda sciamus aperiendo veritatem, sic docet ut facienda faciamus inspirando suavitatem.
- 1486 118, 18, 3. Quamvis enim nisi aliquid intellegat, nemo possit credere in Deum; tamen ipsa fide qua credit sanatur, ut intellegat ampliora.. Alia sunt enim, quae nisi intellegamus non credimus; et alia sunt, quae nisi credamus non intellegimus. Nam cum *fides sit ex auditu, auditus autem per verbum Christi* [Rom 10, 17], quomodo credit praedicanti fidem qui, ut alia taceam, lingua ipsam quam loquitur non intellegit? Sed nisi essent rursus aliqua quae intellegere non possumus

nisi ante credamus, propheta non diceret: *Nisi credideritis,*
 261 *non intellegetis* [Is 7, 9: LXX]. Proficit ergo noster intellectus
 ad intellegenda quae credat, et fides proficit ad credenda quae
 intellegat; et eadem ipsa ut magis magisque intellegantur, in
 251 ipso intellectu proficit mens. Sed hoc non fit propriis tamquam
 naturalibus viribus, sed Deo adiuvante atque donante; sicut me-
 dicina fit non natura, ut vitiatus oculus vim cernendi recipiat.

534 127, 7. *Ubi vermis eorum non morietur, et ignis eorum non* 1487
extinguetur [Is 66, 24; Mc 9, 44]. Audiunt haec homines; et
 quia *vere* futura sunt impiis, timent et continent se a peccato.
 Habent timorem, et per timorem continent se a peccato.
 Timent quidem, sed non amant iustitiam. Cum autem per
 timorem continent se a peccato, fit consuetudo iustitiae, et
 incipit quod durum erat amari, et dulcescit Deus; et iam in-
 cipit homo propterea iuste vivere, non quia timet poenas, sed
 quia amat aeternitatem.

210 130, 7. Dolores autem corporum plerumque inmittuntur 1488
 ab angelis satanae; sed hoc non possunt nisi permissi. Nam
 et Iob sanctus sic probatus est.

94 134, 4. Sublati de medio omnibus quibus appellari posset 1489
 95 et dici Deus, ipsum esse se vocari respondit; et tamquam
 hoc esset ei nomen: *Hoc dices eis*, inquit: *Qui est, misit me*
 [Ex 3, 14]. Ita enim ille est, ut in eius comparatione ea, quae
 facta sunt, non sint. Illo non comparato, sunt, quoniam ab
 illo sunt; illi autem comparata, non sunt, quia verum esse
 incommutabile esse est, quod ille solus est.

188 134, 10. Inconcusse credere et tenere debemus quoniam, 1490
 quidquid creaturarum in caelo, quidquid in terra, quidquid in
 mari et in omnibus abyssis, a Domino factum est; quia
omnia quae voluit fecit in caelo et in terra, in mari et in
 191 *omnibus abyssis* [Ps 134, 6], sicut iam diximus. Non omnia
 quae fecit, coactus est facere, sed *omnia quaecumque voluit*
fecit. Causa omnium quae fecit, voluntas eius est. Facis tu
 domum quia, si nolles facere, sine habitatione remaneres;
 necessitas cogit te facere domum, non libera voluntas. . . .
 Deus bonitate fecit, nullo quod fecit eguit; ideo *omnia qua-*
cumque voluit fecit.

271 134, 11. Hoc est gratis amare, non quasi proposita ac- 1491
 276 ceptione mercedis; quia ipsa merces tua summa Deus ipse
 erit, quem gratis diligis; et sic amare debes, ut ipsum pro
 mercede desiderare non desinas, qui solus te satiet, sicut
 Philippus desiderabat, cum diceret: *Ostende nobis Patrem, et*
sufficit nobis [Io 14, 8].

1487. ML 37, 1680.

1488. ML 37, 1708.

1489. ML 37, 1741.

1490. ML 37, 1745..

1491. ML 37, 1745.

Sermones¹.

- 1492 3. Sara dixit: *Eice ancillam et filium eius; non enim heres erit filius ancillae cum filio meo Isaac* [Gn 21, 10]. Et ecclesia dicit: Eice haereses et filios earum; non enim heredes erunt haeretici cum catholicis. Sed quare non erunt heredes? Nonne de semine Abrahae nati? Et quomodo baptismum ecclesiae habent? Baptismum habent; heredem faceret semen Abrahae, nisi ab hereditate superbia excluderet. Eodem verbo nasceris, eodem sacramento; sed ad eamdem hereditatem vitae aeternae non pervenis, nisi ad ecclesiam catholicam reversus fueris.
- 1493 7, 7. Iam ergo angelus, et in angelo Dominus, dicebat Moysi quaerenti nomen suum: *Ego sum qui sum; dices filii Israel: Qui est, misit me ad vos* [Ex 3, 14]. Esse nomen est incommutabilitatis. Omnia enim quae mutantur, desinunt esse quod erant, et incipiunt esse quod non erant. Esse verum, esse sincerum, esse germanum, non habet nisi qui non mutatur.
- 1494 20 [paulo post a. 391], 2. Si vis ut ille [Deus] ignoscat, tu agnosce. Impunitum non potest esse peccatum, impunitum esse non decet, non oportet, non est iustum. Ergo quia impunitum non debet esse peccatum, puniatur a te, ne puniaris pro illo. Peccatum tuum iudicem te habeat, non patronum. In tribunal mentis tuae ascende contra te, et reum constitue te ante te.
- 1495 26 [a. 417], 7, 8. Attendite quam sit quasi acute excogitatum quod dicere voluerunt [Pelagiani]. Hoc ipso, inquit, quia liberum arbitrium hominis defendo, et dico quia liberum arbitrium sufficiens est ut iustus sim, non sine gratia Dei dico. . . . Cum dico, inquit, liberum hominis arbitrium, vide quia hominis dico. Quid deinde? Hominem quis creavit? Deus. Quis ei liberum arbitrium dedit? Deus. Si ergo hominem Deus creavit, et homini Deus liberum donavit arbitrium, quidquid potest homo de libero arbitrio, cuius gratiae debetur, nisi eius qui eum condidit cum libero arbitrio? Et hoc quasi acute ab ipsis dictum.
- 1496 27 [ante a. 416], 6, 6. Cum pervenerimus ad speciem, aequitatem Dei videbimus; et iam non erit ibi dicere: Quare huic subvenit, et huic non? Quare iste adductus est a gubernatione Dei, ut baptizaretur; ille autem, cum bene catechunenus vixerit, subita ruina mortuus est, et ad baptismum non per-

¹ Habiti sunt variis incertisque temporibus; quaedam tamen determinavit (quae indicavimus post numerum sermonis) A. Deger, *Quid ad mores ingeniaque Afrorum cognoscenda conferant S. Augustini sermones*, Paris 1894.

1492. ML 38, 33.
1495. ML 38, 174.

1493. ML 38, 66.
1496. ML 38, 181.

1494. ML 38, 139.

130 venit? . . . Quaere merita; non invenies, nisi poenam; quaere gratiam; *O altitudo divitiarum!* [Rom 11, 33] Petrus negat, latro credit; *O altitudo divitiarum!*

8 38, 10. Regnum super regnum est, terrae motus sunt, 1497 calamitatum sunt exaggerationes, abundantia scandalorum, frigus caritatis, copia iniquitatis. Haec omnia lege, praedicta sunt. Lege, vide, quia omnia quae vides praedicta sunt; et crede te visurum esse quod nondum venit, numerans quanta venerunt.

263 43, 1, 1. Initium bonae vitae, cui vita etiam aeterna de- 1498
367 betur, recta fides est. Est autem fides credere quod nondum vides; cuius fidei merces est videre quod credis. Tempore igitur fidei tamquam tempore sementis non deficiamus, et usque in finem non deficiamus; sed perseveremus, donec quod seminavimus metamus.

258 43, 6, 7. Quid inter nos agebatur? Tu dicebas: intellegam, 1499 ut credam; ego dicebam: ut intellegas, crede. Nata est controversia, veniamus ad iudicem, iudicet propheta, immo vero Deus iudicet per prophetam. Ambo taceamus. Quid ambo dixerimus, auditum est. Intellegam, inquis, ut credam; crede, inquam, ut intellegas. Respondeat propheta: *Nisi credideritis, non intellegegetis* [Is 7, 9: lxx].

423 47 [ante a. 411], 12, 21. [Christus] et *mediator Dei et homi-* 1500 *num* [1 Tim 2, 5]: quia Deus cum Patre, quia homo cum hominibus. Non mediator homo praeter deitatem; non mediator Deus praeter humanitatem. Ecce mediator; divinitas sine humanitate non est mediatrix, humanitas sine divinitate non est mediatrix, sed inter divinitatem solam et humanitatem solam mediatrix est humana divinitas et divina humanitas Christi.

524 71, 4, 7. Nonnullis videtur eos tantummodo peccare in 1501 Spiritum Sanctum, qui lavacro regenerationis abluti in ecclesia, et accepto Spiritu Sancto, velut tanto postea dono salvatoris 523 ingrati, mortifero aliquo peccato se immerserint: qualia sunt vel adulteria, vel homicidia, vel ipsa discessio sive omni modo a nomine christiano, sive a catholica ecclesia. Sed iste sensus 522 unde probari possit ignoro, cum et paenitentiae quorumque criminum locus in ecclesia non negetur.

367 87, 4, 6. Erimus ergo in illa mercede omnes aequales, 1502 tamquam primi novissimi et novissimi primi; quia denarius ille [Mt 20, 2] vita aeterna est, et in vita aeterna omnes 612 aequales erunt. Quamvis enim meritorum diversitate fulgebunt, aliis magis, aliis minus; quod tamen ad vitam aeternam pertinet, aequalis erit omnibus.

- 1503 90, 8. Non vos exhortor ut habeatis fidem, sed caritatem.²⁷⁸
 Non potestis enim habere caritatem sine fide; caritatem enim²⁷⁹
 dico Dei et proximi. Unde potest ista esse sine fide? Quo-
 modo amat Deum qui non credit in Deum?
- 1504 99 [a. 411], 6. O tu qui dicis te non multa commisisse;³²³
 quare? quo regente? . . . Hoc tibi dicit Deus tuus: «Re-
 gebam te mihi, servabam te mihi. Ut adulterium non com-
 mitteres, suasor defuit; ut suasor deesset, ego feci. Locus et
 tempus defuit; et ut haec deessent, ego feci. Adfuit suasor,
 non defuit locus, non defuit tempus; ut non consentires, ego
 terrui. Agnosce ergo gratiam eius, cui debes et quod non
 admisiisti. Mihi debet iste quod factum est, et dimissum vidisti;
 mihi debes et tu quod non fecisti.» Nullum est enim peccatum
 quod fecit homo, quod non possit facere et alter homo, si
 desit rector a quo factus est homo.
- 1505 117, 3, 5. De Deo loquimur, quid mirum si non com-¹⁰⁸
 prehendis? Si enim comprehendis, non est Deus. Sit pia
 confessio ignorantiae magis quam temeraria professio scientiae.
 Attingere aliquantum mente Deum magna beatitudo est, com-
 prehendere autem omnino impossibile.
- 1506 126, 4, 5. Fecit ista [miracula Christus], et contemptus est²⁵
 a multis, plus attendantibus non quam magna faceret, sed
 quam parvus; tamquam dicentibus apud se: ista divina sunt,
 sed iste homo est. Duo ergo vides, divina et hominem. Si
 divina non possunt fieri nisi a Deo, vide ne in homine lateat
 Deus. Attende, inquam, quae vides; crede quae non vides.
 Non te deseruit qui vocavit ut credas; quamvis iuberet te²⁵⁵
 illud credere, quod non potes videre, non tamen te dimisit
 nihil videntem, unde possis credere quod non vides. Parvane
 signa, parvane indicia sunt creatoris ipsa creatura? Venit²³
 etiam, fecit miracula. Non poteras videre Deum, poteras ho-
 minem; Deus factus est homo, ut in uno tibi esset et quod
 videres et quod crederes.
- 1507 131 [a. 417], 10, 10. De hac causa [Pelagianorum] duo con-⁵⁹
 cilia missa sunt ad sedem apostolicam: inde etiam rescripta⁶³
 venerunt. Causa finita est: utinam aliquando finiatur error!
- 1508 141, 2, 2. Unde illi impii [cf. Rom 1, 18] veritatem detinent?⁸⁷
 Numquid Deus ad quemquam eorum locutus est? Numquid⁹⁰
 legem acceperunt, sicut Israelitarum populus per Moysen?
 Unde ergo detinent veritatem, vel in ipsa iniustitate? Audite
 quod sequitur, et ostendit. *Quia quod notum est Dei, inquit,*
manifestum est in illis: Deus enim illis manifestavit [ib. 19].
 Manifestavit illis quibus legem non dedit? Audi quomodo

1503. ML 38, 564.

1504. ML 38, 598.

1505. ML 38, 663.

1506. ML 38, 700.

1507. ML 38, 734.

1508. ML 38, 776.

manifestavit. *Invisibilia enim eius per ea, quae facta sunt, intellecta conspicuntur* [ib. 20]. Interroga mundum, ornatum caeli, fulgorem dispositionemque siderum . . . interroga omnia, et vide si non sensu suo tamquam tibi respondent: Deus nos fecit. Haec et philosophi nobiles quaesierunt, et ex arte artificem cognoverunt.

316 151 [a. 417], 7, 7. Quod ergo bonum ago? Quia con- 1500 cupiscentiae malae non consentio. Ago bonum, et non perficio bonum; et concupiscentia hostis mea agit malum, et non perficit malum. Quomodo ago bonum, et non perficio bonum? Ago bonum, cum malae concupiscentiae non consentio; sed non perficio bonum, ut omnino non concupiscam. Rursus ergo et hostis mea quomodo agit malum, et non perficit malum? Agit malum, quia movet desiderium malum; non perficit malum, quia me non trahit ad malum. Et in isto bello est tota vita sanctorum.

334 156 [a. 417], 11, 11. Dicit mihi aliquis: Ergo agimur, non 1510 agimus. Respondeo: Immo et agis, et ageris; et tunc bene agis, si a bono agaris. Spiritus enim Dei qui te agit, agenti adiutor est tibi. Ipsum nomen adiutoris praescribit tibi, quia et tu ipse aliquid agis.

370 158, 2, 2. Debitor enim factus est [Deus], non aliquid a 1511 nobis accipiendo, sed quod ei placuit promittendo. Alter enim dicimus homini: Debes mihi quia dedi tibi; et aliter dicimus: Debes mihi quia promisisti mihi. . . . Illo ergo modo possumus exigere Dominum nostrum, ut dicamus: Redde quod promisisti, quia fecimus quod iussisti; et hoc tu fecisti, quia laborantes iuvisti.

272 158, 8, 8. Quid spes? Erit ibi? Spes iam non erit, quando 1512 erit res. Etenim ipsa spes peregrinationi necessaria est, ipsa est quae consolatur in via. Viator enim, quando laborat ambulando, ideo laborem tolerat, quia pervenire sperat. Tolle illi spem. perveniendi, continuo franguntur vires ambulandi. Ergo et spes quae hic est, ad iustitiam pertinet peregrinationis nostrae.

472 159, 1, 1. Habet ecclesiastica disciplina, quod fideles no- 1513 verunt, cum martyres eo loco recitantur ad altare Dei, ubi 588 non pro ipsis oretur; pro ceteris autem commemoratis defunctis oratur. Iniuria est enim pro martyre orare, cuius nos debemus orationibus commendari.

534 161, 8, 8. *Eum timete, qui habet potestatem et corpus et 1514 animam occidere in gehennam ignis: ita dico vobis, hunc timete* [I.c 12, 5]. Cum ergo Dominus timorem incusserit, et vehe-

1509. ML 38, 818.

1511. ML 38, 863.

1513. ML 38, 868.

1510. ML 38, 855.

1512. ML 38, 866.

1514. ML 38, 882.

menter incusserit, et repetendo verbum comminationem geminaverit, dicturus ego sum: Male times? Ista non dicam. Plane time, nihil melius times; nihil est quod magis timere debeas.

1515 169 [ante a. 416], 11, 13. Eris opus Dei, non solum quia homo es, sed etiam quia iustus es.³²⁹ Melius est enim iustum esse quam te hominem esse. Si hominem te fecit Deus, et iustum tu te facis; melius aliquid facis quam fecit Deus. Sed sine te fecit te Deus. Non enim adhibuisti aliquem consensum, ut te faceret Deus. Quomodo consentiebas qui non eras? Qui ergo fecit te sine te, non te iustificat sine te.

Ergo fecit nescientem, iustificat volentem.

1516 172, 2, 2. Orationibus vero sanctae ecclesiae, et sacrificio salutari,⁵⁸⁸ et eleemosynis, quae pro eorum spiritibus erogantur, non est dubitandum mortuos adiuvari, ut cum iis misericordius agatur a Domino, quam eorum peccata meruerunt. Hoc enim a patribus traditum universa observat ecclesia, ut pro iis, qui in corporis et sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cum vero eorum commendandorum causa opera misericordiae celebrantur, quis iis dubitet suffragari, pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur? Non omnino ambigendum est ista prodesse defunctis; sed talibus qui ita vixerint ante mortem, ut possint iis haec utilia esse post mortem.

1517 174, 2, 2. Si homo non perisset, Filius hominis non venisset.⁴⁰⁶ Ergo perierat homo, venit Deus homo, et inventus est homo. Perierat homo per liberam voluntatem; venit Deus homo per gratiam liberatricem. . . . Prorsus nusquam sic appetit benignitas gratiae et liberalitas omnipotentiae Dei, quam in homine mediatore Dei et hominum, homine Christo Iesu [1 Tim 2, 5]. . . . Novimus et tenemus mediatorem Dei et hominum, hominem³⁷⁹ Christum Iesum, in quantum homo erat, eius esse naturae, cuius et nos sumus. Non enim alterius naturae caro nostra et caro illius, nec alterius naturae anima nostra et anima³⁷⁸ illius. Hanc suscepit naturam, quam salvandam esse iudicavit. Nihil minus habebat in natura, sed nihil habebat in culpa.

1518 186, 1, 1. Istum diem [natalem Domini] nobis non sol iste⁴³⁰ visibilis, sed creator ipsius invisibilis consecravit, quando eum⁴³¹ pro nobis visibilem factum, a quo invisibili et ipsa creata est, visceribus secundis et genitalibus integris virgo mater effudit. Concipiens virgo, pariens virgo, virgo gravida, virgo feta, virgo perpetua. . . . Idem Deus qui homo, et qui Deus idem³⁸⁵ homo, non confusione naturae, sed unitate personae. Denique³⁷⁵

1515. ML 38, 928.
1518. ML 38, 999.

1516. ML 38, 936.

1517. ML 38, 940.

qui Filius Dei generanti est coaeternus semper ex Patre, idem filius hominis esse coepit ex virgine. Ac sic et Filii divinitati est addita humanitas; et tamen non est personarum facta quaternitas, sed permanet trinitas.

485 227. Debetis scire quid accepistis, quid accepturi estis,¹⁵¹⁹
 504 quid cotidie accipere debeatis. Panis ille quem videtis in
⁴⁹³ altari, sanctificatus per verbum Dei, corpus est Christi. Calix
 ille, immo quod habet calix, sanctificatum per verbum Dei,
⁴⁸³ sanguis est Christi. Per ista voluit Dominus Christus com-
 mendare corpus et sanguinem suum, quem pro nobis fudit
⁵¹¹ in remissionem peccatorum. Si bene accepistis, vos estis quod
 accepistis. Apostolus enim dicit: *Unus panis, unum corpus
 multi sumus* [1 Cor 10, 17]. Sic exposuit sacramentum mensae
 dominicae: *Unus panis, unum corpus multi sumus*. Commen-
 datur vobis in isto pane quomodo unitatem amare debeatis.
 Numquid enim panis ille de uno grano factus est? Nonne
 multa erant tritici grana? Sed antequam ad panem venirent,
 separata erant; per aquam coniuncta sunt, et post quamdam
 contritionem.

457 234, 2. Dominus Jesus ab iis, quorum oculi tenebantur¹⁵²⁰
 ne illum agnoscerent, in fractione panis voluit se agnosciri.
 Norunt fideles quid dicam; norunt Christum in fractione panis.
⁴⁹⁷ Non enim omnis panis, sed accipiens benedictionem Christi,
⁴⁸⁹ fit corpus Christi.

604 259, 2. Octavus ergo iste dies in fine saeculi novam vitam¹⁵²¹
 significat, septimus quietem futuram sanctorum in hac terra.
 Regnabit enim Dominus in terra cum sanctis suis, sicut dicunt
 scripturae, et habebit hic ecclesiam, quo nullus malus intrabit,
 separatam atque purgatam ab omni contagione nequitiae.

598 264, 6. Resurget caro, sed quid fit? Immutatur, et fit¹⁵²²
²⁰⁰ ipsa corpus caeleste et angelicum. Numquid carnem habent
 600 angeli? Sed hoc interest, quia ista caro resurget, ista ipsa
 quae sepelitur, quae moritur; ista quae videtur, quae palpatur,
 cui opus est manducare et bibere, ut possit durare; quae
 aegrotat, quae dolores patitur, ipsa habet resurgere, malis ad
 poenas sempiternas, bonis autem ut commutentur.

43 267, 4, 4. Quod autem est anima corpori hominis, hoc¹⁵²³
 est Spiritus Sanctus corpori Christi, quod est ecclesia; hoc
 agit Spiritus Sanctus in tota ecclesia, quod agit anima in
 omnibus membris unius corporis. Sed videte quid caveatis,
 videte quid observetis, videte quid timeatis. Contingit ut in
 corpore humano, immo de corpore, aliquod praecidatur
 membrum, manus, digitus, pes. Numquid praecisum sequitur

1519. ML. 38, 1099.

1520. ML. 38, 1116.

1521. ML. 38, 1197.

1522. ML. 38, 1217.

1523. ML. 38, 1231.

anima? Cum in corpore esset, vivebat; praecisum, amittit vitam. Sic et homo christianus catholicus est, dum in corpore vivit; praecisus, haereticus factus est; membrum amputatum 45 non sequitur Spiritus.

1524 272. Quod videtis, panis est et calix; quod vobis etiam 493 oculi vestri renuntiant; quod autem fides vestra postulat in 485 struenda, panis est corpus Christi, calix sanguis Christi. Breviter quidem hoc dictum est, quod fidei forte sufficiat; sed fides instructionem desiderat. . . . Quomodo est panis corpus eius? Et calix, vel quod habet calix, quomodo est sanguis eius? Ista, fratres, ideo dicuntur sacramenta, quia in 437 iis aliud videtur, aliud intellegitur. Quod videtur, speciem habet corporalem; quod intellegitur, fructum habet spiritualem. Corpus ergo Christi si vis intellegere, apostolum audi dicentem fidelibus: *Vos autem estis corpus Christi et membra* [1 Cor 12, 27]. 509 Si ergo vos estis corpus Christi et membra, mysterium vestrum in mensa dominica positum est: mysterium vestrum accipitis. Ad id quod estis, Amen respondetis, et respondendo subscriptis. Audis enim: Corpus Christi, et respondes: Amen. Esto membrum corporis Christi, ut verum sit Amen.

1525 294 [a. 413], 2, 2. Parvulus, inquiunt [Pelagiani], 306 etsi non baptizetur, merito innocentiae, eo quod nullum habeat omnino 307 nec proprium nec originale peccatum, nec ex se nec de Adam tractum, necesse est, aiunt, ut habeat salutem et vitam aeternam, etiamsi non baptizetur; sed propterea baptizandus est, ut intret etiam in regnum Dei, hoc est, in regnum caelorum. . . . Ergo est vita aeterna extra regnum caelorum? 3, 3. Primus hic error aversandus ab auribus, exstirpandus a mentibus. Hoc novum in ecclesia prius inauditum est: esse vitam aeternam praeter regnum caelorum, esse salutem aeternam praeter regnum Dei. Primo vide, frater, ne forte hinc consentire nobis debeas, quisquis ad regnum Dei non pertinet, eum ad damnationem sine dubio pertinere. Venturus Dominus et iudicaturus de vivis et mortuis, sicut evangelium loquitur, duas partes facturus est, dextram et sinistram, sinistris dicturus: *Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius* [Mt 25, 41], dextris dicturus: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum est ab origine mundi* [ib. 34]. Hac regnum nominat, hac cum diabolo damnationem. Nullus relictus est mediis locus, ubi ponere queas infantes. De vivis et mortuis iudicabitur: alii erunt ad dextram, alii ad sinistram: non novi aliud.

1526 295, 2, 2. Dominus Iesus discipulos suos ante passionem 54 suam, sicut nostis, elegit, quos apostolos appellavit. Inter hos

1524. ML 38, 1246.
1526. ML 38, 1349.

1525. ML 38, 1336.

paene ubique solus Petrus totius ecclesiae meruit gestare personam. Propter ipsam personam, quam totius ecclesiae solus gestabat, audire meruit: *Tibi dabo claves regni caelorum* [Mt 521 16, 19]. Has enim claves non homo unus, sed unitas accepit ecclesiae. Hinc ergo Petri excellentia praedicatur, quia ipsius universitatis et unitatis ecclesiae figuram gessit, quando ei dictum est *tibi trado*, quod omnibus traditum est.

413 344, 4. Redemit te a barbaris argentum tuum, redemit 1527 te a prima morte pecunia tua, redemit te a secunda morte sanguis Domini tui. Habuit ille sanguinem, unde nos redimeret; et ad hoc accepit sanguinem, ut esset quem pro nobis redimendis effunderet. Sanguis Domini tui, si vis, datus est pro te: si nolueris esse, non est datus pro te. Forte enim dicis: Habuit sanguinem Deus meus, quo me redimeret; sed iam cum passus est, totum dedit; quid illi remansit quod det et pro me? Hoc est magnum, quia semel dedit, et pro 422 omnibus dedit. Sanguis Christi volenti est salus, nolenti supplicium.

276 349, 1, 1. Caritas alia est divina, alia humana; alia est 1528
277 humana licita, alia illicita. . . . 2, 2. Licta est humana caritas, qua uxor diligitur; illicita, qua meretrix vel uxor aliena. . . . Licitam ergo caritatem habete: humana est; sed, ut dixi, licita est. Non solum autem ita licita est ut concedatur, sed ita licita ut, si defuerit, reprehendatur. Liceat vobis humana caritate diligere coniuges, diligere filios, diligere amicos vestros, diligere cives vestros. Omnia enim ista nomina habent ne-
309 cessitudinis vinculum, et gluten quodam modo caritatis. Sed
311 videtis istam caritatem esse posse et impiorum, id est, paga-
312 norum, Iudeorum, haereticorum.

291 351 [ante finem a. 395], 3, 5. Quam multa sunt alia 1529 peccata, sive in loquendo de rebus et negotiis alienis, quae non ad te pertinent; sive in vanis cachinnationibus . . . , sive in ipsis escis, quae ad necessitatem sustentandae huius vitae praeparantur, avidior atque immoderatior appetitus. . . . Quae 293 quamvis singula non lethali vulnere ferire sentiantur, sicuti homicidium et adulterium vel cetera huiusmodi, tamen omnia simul congregata velut scabies, quo plura sunt necant, aut nostrum decus ita exterminant, ut ab illius sponsi *speciosi forma p[re]ae filii hominum* [Ps 44, 3] castissimis amplexibus se-parent, nisi medicamento cotidiana paenitentiae desiccentur.

526 351, 4, 9. Iudicet ergo se ipsum homo in istis [peccatis 1530
529 suis] voluntate, dum potest, et mores convertat in melius; ne,
530 cum iam non poterit, etiam praeter voluntatem a Domino
531 iudicetur. Et cum ipse in se protulerit severissimae medicinae,

1527. ML 39, 1515.
1529. ML 39, 1541.

1528. ML 39, 1529.
1530. ML 39, 1545.

sed tamen medicinae, sententiam, veniat ad antistites, per⁵²¹ quos illi in ecclesia claves ministrantur; et tamquam bonus iam incipiens esse filius, maternorum membrorum ordine custodito, a praepositis sacramentorum accipiat satisfactionis⁵⁴³ suae modum; ut in offerendo sacrificio cordis contribulati devotus et supplex, id tamen agat quod non solum ipsi prosit ad recipiendam salutem, sed etiam ceteris ad exemplum; ut si peccatum eius, non solum in gravi eius malo, sed etiam⁵²⁵ in tanto scando aliorum est, atque hoc expedire utilitati ecclesiae videtur antistiti, in notitia multorum, vel etiam totius plebis agere paenitentiam non recuset, non resistat, non lethali et mortiferae plagae per pudorem addat tumorem.

1531 351, 5, 12. Non sufficit mores in melius commutare et a⁵³⁰ factis malis recedere, nisi etiam de his quae facta sunt satis- fiat Deo per paenitentiae dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium, cooperantibus eleemosynis.

1532 352, 3, 8. Restat paenitentiae tertium genus¹, unde aliquid⁵²⁵ breviter dicam, ut adiuvante Domino proposita et promissa persolvam. Est paenitentia gravior atque luctuosior, in qua proprie vocantur in ecclesia paenitentes, remoti etiam a sacra-⁵⁰⁶ mento altaris participandi, ne accipiendo indigne, iudicium sibi manducent et bibant [cf. 1 Cor 11, 29]. Illa ergo paenitentia luctuosa est. Grave vulnus est: adulterium forte commissum⁵²³ est, forte homicidium, forte aliquod sacrilegium; gravis res, grave vulnus, lethale, mortiferum; sed omnipotens medicus....⁵²² Carissimi, hoc genus paenitentiae nemo sibi proponat, ad hoc genus nemo se praeparet; tamen si forte contigerit, nemo desperet.

1533 352, 3, 9. Fuerunt qui dicerent quibusdam peccatis non⁵²² esse dandam paenitentiam; et exclusi sunt de ecclesia, et haeretici facti sunt. In quibuscumque peccatis non perdit viscera pia mater ecclesia.

1534 392, 3, 3. Qui post uxores vestras vos illicito concubitu⁵²³ maculastis, si praeter uxores vestras cum aliqua concubistis, agite paenitentiam, qualis agitur in ecclesia, ut oret pro vobis ecclesia.

De symbolo sermo ad catechumenos.

1535 Serm. 1, c. 6, n. 14. Ipsa est ecclesia sancta, ecclesia⁴⁸ una, ecclesia vera, ecclesia catholica, contra omnes haereses pugnans; pugnare potest, expugnari tamen non potest. Hae-³⁴ res omnes de illa exierunt, tamquam sarmenta inutilia de

¹ De his tribus paenitentiae generibus cf. n. 1536.

1531. ML 39, 1519. 1532. ML 39, 1558.

1533. ML 39, 1559. 1534. ML 39, 1711.

1535. ML 40, 635.

vite praecisa; ipsa autem manet in radice sua, in vite sua, in caritate sua.

475 1, 7, 15. Propter onnia peccata baptismus inventus est; 1536
316 propter levia, sine quibus esse non possumus, oratio inventa.
453 Quid habet oratio? *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* [Mt 6, 12]. Semel abluiumur baptis-
mate, cotidie abluiumur oratione. Sed nolite illa committere,
pro quibus necesse est ut a Christi corpore separaremini, quod
525 absit a vobis. Illi enim quos videtis agere paenitentiam,
scelera commiserunt, aut adulteria, aut aliqua facta inmania;
548 inde agunt paenitentiam. Nam si levia peccata ipsorum essent,
ad haec cotidiana oratio delenda sufficeret. 8, 16. Ergo tribus
modis dimittuntur peccata in ecclesia: in baptisme, in ora-
tione, in humilitate maiore paenitentiae.

De ordine, 386.

233 L. 2, c. 12, n. 35. Illud quod in nobis est rationale . . . 1537
vidit esse imponenda rebus vocabula, id est significantes
quosdam sonos: ut, quoniam sentire animos suos non poterant
[homines], ad eos sibi copulandos sensu quasi interprete
uterentur. Sed audiri absentium verba non poterant; ergo illa
ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguae sonis, atque
discretis.

De moribus ecclesiae catholicae, 388.

275 L. 1, c. 25, n. 46. Quid amplius de moribus disputem? Si 1538
276 enim Deus est summum hominis bonum, quod negare non
potestis, sequitur profecto, quoniam summum bonum appetere
est bene vivere, ut nihil sit aliud bene vivere, quam toto corde,
tota anima, tota mente Deum diligere: a quo exsistit, ut in-
corruptus in eo amor atque integer custodiatur, quod est
temperantiae; et nullis frangatur incommodis, quod est forti-
tudinis; nulli alii serviat, quod est iustitiae; vigilet in discer-
nendis rebus, ne fallacia paulatim dolusve subrepat, quod est
prudentiae.

De Genesi contra Manichaeos, 388/90.

347 L. 1, c. 3, n. 6. Illud autem lumen [cf. Io 1, 9] non irra- 1539
tionabilium avium oculos pascit, sed pura corda eorum, qui
Deo credunt, et ab amore visibilium rerum et temporalium
se ad eius praecepta implenda convertunt. Quod omnes
homines possunt si velint, quia illud lumen *omnem hominem*
illuminat venientem in hunc mundum [v. n. 1968].

- 1540 1, 6, 10. Deus rectissime creditur omnia de nihilo fecisse,¹⁸⁹ quia, etiamsi omnia formata de ista materia facta sunt, haec ipsa materia tamen de omnino nihilo facta est. Non enim debemus esse similes istis qui omnipotentem Deum non credunt aliquid de nihilo facere potuisse, cum considerant fabros et quoslibet opifices non posse aliquid fabricare nisi habuerint unde fabricent.
- 1541 1, 7, 11. Informis ergo illa materia quam de nihilo Deus²¹² fecit, appellata est primo caelum et terra, et dictum est: *In principio fecit Deus caelum et terram* [Gn 1, 1]; non quia iam hoc erat, sed quia hoc esse poterat; nam et caelum scribitur postea factum. Quemadmodum si semen arboris considerantes dicamus ibi esse radices et robur et ramos et fructus et folia, non quia iam sunt, sed quia inde futura sunt, sic dictum est: *In principio fecit Deus caelum et terram*, quasi semen caeli et terrae, cum in confuso adhuc esset caeli et terrae materia; sed quia certum erat inde futurum esse caelum et terram, iam et ipsa materia caelum et terra appellata est.
- 1542 1, 14, 20. *Et facta est vespera, et factum est mane* [Gn 1, 19]. . . .²¹⁴ Restat ergo ut intellegamus, in ipsa quidem mora temporis ipsas distinctiones operum sic appellatas, vesperam propter transactionem consummati operis, et mane propter incohationem futuri operis, de similitudine scilicet humanorum operum, quia plerumque a mane incipiunt, et ad vesperam desinunt. Habent enim consuetudinem divinae scripturae de rebus humanis ad divinas res verba transferre.
- 1543 2, 12, 17. Etsi visibilis femina secundum historiam de corpore viri primo facta est a Domino Deo, non utique sine causa ita facta est, nisi ut aliquod secretum intimaret. Num enim aut limus desuit unde femina formaretur; aut, si vellet, Dominus homini vigilanti costam sine dolore detrahere non posset? Sive ergo ista figurate dicta sint, sive etiam figurate facta sint, non frustra hoc modo dicta vel facta sunt, sed sunt plane mysteria et sacramenta, sive hoc modo quo tenuitas nostra conatur, sive aliquo alio meliore, secundum sanam tamen fidem sunt interpretanda et intellegenda.
- 1544 2, 20, 30. Qui coluerit agrum istum [cf. Gn 3, 17] interius,²²⁶ et ad panem suum quamvis cum labore pervenerit, potest usque ad finem vitae huius hunc laborem pati; post hanc autem vitam non est necesse ut patiatur. Sed qui forte agrum non coluerit et spinis eum opprimi permiserit, habet in hac vita maledictionem terrae suae in omnibus operibus suis, et post hanc vitam habebit vel ignem purgationis vel poenam aeternam.

1540. ML 34, 178.

1542. ML 34, 183.

1544. ML 34, 212.

1541. ML 34, 178.

1543. ML 34, 205.

De libero arbitrio, 388/95.

92 L. 2, c. 6, n. 14. *Aug.* Sed queso te, si non inveneris esse aliquid supra nostram rationem, nisi quod aeternum atque incommutabile est, dubitabisne hunc Deum dicere? . . . *Erod.* Hunc plane fatebor Deum, quo nihil superius esse constiterit. *A.* Bene habet; nam mihi satis erit ostendere esse aliquid huiusmodi, quod aut fateberis Deum esse, aut, si aliquid supra est, eum ipsum Deum esse concedes.

288 2, 20, 54. Omne bonum ex Deo; nulla ergo natura est 1545 quae non sit ex Deo. Motus ergo ille aversionis [a Deo], quod fatemur esse peccatum, quoniam defectivus motus est, omnis autem defectus ex nihilo est, vide quo pertineat, et ad Deum non pertinere ne dubites. Qui tamen defectus, quoniam est voluntarius, in nostra est positus potestate.

119 3, 4, 11. Sicut tu memoria tua non cogis facta esse quae 1547 praeterierunt, sic Deus praescientia sua non cogit facienda quae futura sunt. Et sicut tu quaedam quae fecisti meministi, 122 nec tamen quae meministi omnia fecisti, ita Deus omnia quorum ipse auctor est praescit, nec tamen omnium quae praescit ipse auctor est. Quorum autem non est malus auctor, iustus est ultor.

De vera religione, 389/91.

51 C 7, n. 12. Tenenda est nobis christiana religio, et eius 1548 ecclesiae communicatio, quae catholica est, et catholica nominatur, non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis. Velint nolint enim ipsi quoque haeretici, et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, catholicam nihil aliud quam catholicam vocant. Non enim possunt intellegi, nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncupatur.

289 14, 27. Defectus autem iste, quod peccatum vocatur, si tam- 1549 quam febris invitum occuparet, recte iniusta poena videretur quae peccantem consequitur, et quae damnatio nuncupatur. 294 Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium [v. n. 1969].

189 18, 36. Etiam si de aliqua informi materia factus est mun- 1550 dus, haec ipsa facta est omnino de nihilo. . . . Ita omne quod est, in quantum est, et omne quod nondum est, in quantum esse potest, ex Deo habet. Quod alio modo sic dicitur: omne formatum, in quantum formatum est, et omne quod nondum formatum est, in quantum formari potest, ex Deo habet.

1545. ML 32, 1248.

1546. ML 32, 1270.

1547. ML 32, 1276.

1548. ML 34, 126.

1549. ML 34, 133.

1550. ML 34, 137.

1551 25, 46. Prima disceptatio est, utrum iis potius credamus,¹⁰³ qui ad multos deos, an iis, qui ad unum Deum colendum²⁶⁰ nos vocant. Quis dubitet eos potissimum sequendos qui ad unum vocant, praesertim cum illi multorum cultores de hoc uno Domino cunctorum et rectore consentiant? Et certe ab uno incipit numerus. Prius ergo isti sequendi sunt, qui unum Deum summum solum verum Deum et solum colendum esse dicunt. Si apud hos veritas non eluxerit, tum demum mi-
grandum est [v. n. 1970].

De diversis quaestionibus LXXXIII, 389/96.

1552 Q. 35, n. 2. Quid est aliud beate vivere, nisi aeternum⁶⁰⁹
aliquid cognoscendo habere? Aeternum est enim de quo
solo recte fiditur, quod amanti auferri non potest: idque ipsum
est, quod nihil sit aliud habere quam nosse. . . . Quidquid
autem mente habetur, noscendo habetur; nullumque bonum
perfecte noscitur, quod non perfecte amatur.

1553 46, 2. Singula igitur propriis sunt creata rationibus. Has¹⁹²
autem rationes ubi arbitrandum est esse, nisi in ipsa mente
creatoris? Non enim extra se quidquam positum intuebatur,
ut secundum id constitueret quod constituebat; nam hoc
opinari sacrilegum est. Quodsi hae rerum omnium creandarum
creataramve rationes in divina mente continentur, neque in
divina mente quidquam nisi aeternum atque incommutabile
potest esse, atque has rerum rationes principales appellat ideas
Plato, non solum sunt ideae, sed ipsae verae sunt, quia aeternae
sunt, et eiusmodi atque incommutabiles manent; quarum
participatione fit, ut sit quidquid est, quoquo modo est.

1554 48. Credibilium tria sunt genera. Alia sunt quae semper²⁵⁵
creduntur et numquam intelleguntur: sicut est omnis historia,
temporalia et humana gesta percurrentes. Alia quae mox, ut
creduntur, intelleguntur: sicut sunt omnes rationes humanae,
vel de numeris, vel de quibuslibet disciplinis. Tertium, quae
primo creduntur, et postea intelleguntur: qualia sunt ea, quae
de divinis rebus non possunt intellegi, nisi ab his qui mundo
sunt corde.

1555 60. Cum [Deus] dicitur nescire [cf. Mt 24, 36], aut pro eo⁴⁰⁴
dicitur quod non approbat, id est, in disciplina et doctrina
sua non agnoscit, sicut dictum est: *Nescio vos* [Mt 25, 12], aut
pro eo quod utiliter nescientes facit, quod scire inutile est.
Ideo bene accipitur id, quod dictum est solum scire Patrem,
sic dictum esse, quia facit Filium scire, et quod dictum est

1551. ML 34, 142.

1552. ML 40, 24.

1553. ML 40, 30.

1554. ML 40, 31.

1555. ML 40, 48.

nescire Filium, sic dictum esse, quia facit nescire homines, id est, non prodit iis quod inutiliter scirent.

³²⁴ 68, 5. Et quoniam nec velle quisquam potest nisi ad-¹⁵⁵⁶
³²⁷ monitus et vocatus, sive intrinsecus ubi nullus hominum videt,
³²⁹ sive extrinsecus per sermonem sonantem, aut per aliqua signa
 visibilia; efficitur ut etiam ipsum *velle Deus operetur in nobis*
³³⁰ [Phil 2, 13]. Ad illam enim cenam, quam Dominus dicit in
 evangelio [cf. Lc 14, 16 sqq] praeparatam, nec omnes qui vocati
 sunt venire voluerunt, neque illi qui venerunt venire possent,
 nisi vocarentur. Itaque nec illi debent sibi tribuere qui
 venerunt, quia vocati venerunt; nec illi qui noluerunt venire,
 debent alteri tribuere, sed tantum sibi, quoniam ut venirent
³³⁴ vocati erant in libera voluntate.

De utilitate credendi, 391/2.

⁸⁸ C. 16, n. 34. Si enim Dei providentia non praesidet rebus ¹⁵⁵⁷
 humanis, nihil est de religione satagendum. Sin vero et species
 rerum omnium, quam profecto ex aliquo verissimae pulchri-
⁹ tudinis fonte manare credendum est, et interior nescio qua
⁶⁹ conscientia Deum quaerendum Deoque serviendum meliores
 quosque animos quasi publice privatimque cohortatur, non est
⁴ desperandum ab eodem ipso Deo auctoritatem aliquam con-
 stitutam, quo velut gradu certo innitentes attollamus in Deum.

De duabus animabus, contra Manichaeos, 391/2.

²⁹⁴ C. 11, n. 15. Sine prius etiam peccatum definiamus, quod ¹⁵⁵⁸
 sine voluntate esse non posse omnis mens apud se divinitus
 conscriptum legit. Ergo peccatum est voluntas retinendi vel
 consequendi quod iustitia vetat et unde liberum est abstinere.
 Quamquam si liberum non sit, non est voluntas. Sed malum
 grossius quam scrupulosius definire [v. n. 1792]

Contra Fortunatum Manichaeum, 392.

²²² 13. Animam dico factam a Deo, ut cetera omnia quae a ¹⁵⁵⁹
 Deo facta sunt, et inter illa, quae Deus omnipotens fecit,
 principalem locum datum esse animae. Si autem quaeris, unde
 Deus fecit animam, memento confiteri me tecum esse Deum
 omnipotentem.

²⁹⁴ 17. Ergo nunc quaero abs te, secundum eam lectionem ¹⁵⁶⁰
 quae lecta est, quomodo habeamus peccata, si natura con-

1556. ML 40, 73.

1557. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 42; ML 42, 89.

1558. CV 25, 1, 70; ML 42, 105.

1559. CV 25, 1, 90; ML 42, 117.

1560. CV 25, 1, 93; ML 42, 119.

traria nos cogit facere quod facimus. Qui enim cogitur necessitate aliquid facere, non peccat; qui autem peccat, libero arbitrio peccat.

De fide et symbolo, 393.

- 1561 C. 9, n. 19. De Spiritu autem Sancto nondum tam copiose¹⁶⁵ ac diligenter disputatum est a doctis et magnis divinarum scripturarum tractatoribus, ut intellegi facile possit eius proprium, quo proprio fit ut eum neque Filium neque Patrem dicere possimus, sed tantum Spiritum Sanctum, nisi quod eum donum Dei esse praedicant, ut Deum credamus non se ipso¹⁷⁵ inferius donum dare.
- 1562 10, 21. Credimus et in sanctam ecclesiam, utique catholicam.⁵¹ Nam haeretici et schismatici congregations suas ecclesias vocant. Sed haeretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem violent; schismatici autem dissensionibus inquis a fraterna caritate dissiliunt, quamvis ea credant quae credimus. Quapropter⁴⁵ nec haeretici pertinent ad ecclesiam catholicam, quoniam diligit Deum, nec schismatici, quoniam diligit proximum.
- 1563 10, 23. Et quoniam tria sunt quibus homo constat: spiritus,²¹⁶ anima, et corpus: quae rursus duo dicuntur, quia saepe anima simul cum spiritu nominatur (pars enim quaedam eiusdem rationalis, qua carent bestiae, spiritus dicitur), principale nostrum spiritus est.

De Genesi ad litteram imperfectus liber, 393/4.

- 1564 1. Hanc ergo Trinitatem dici unum Deum, eumque fecisse¹⁸⁸ et creasse omnia quae sunt, in quantum sunt, disciplina catholica credi iubet, ita ut creatura omnis sive intellectualis sive corporalis, vel quod brevius dici potest secundum verba scripturarum divinarum, sive invisibilis sive visibilis, non de Deo nata, sed a Deo sit facta de nihilo; nihilque in ea esse quod¹⁹⁵ ad Trinitatem pertineat, nisi quod Trinitas condidit, ista condita est. Quapropter creaturam universam neque consubstantialem¹⁹⁶ Deo, neque coaeternam fas est dicere aut credere.

De sermone Domini in monte, 393/96.

- 1565 L. 1, c. 12, n. 34. Tria sunt quibus impletur peccatum:²⁸⁸ suggestione, delectatione, et consensione. Suggestio sive per memoriam fit sive per corporis sensus, cum aliquid videmus, vel audimus, vel olfacimus, vel gustamus, vel tangimus. Quo

1561. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 22; ML 40, 191.

1562. CV 41, 27; ML 40, 193. 1563. CV 41, 28; ML 40, 193.

1564. CV 28, 2 (ed. I. Zycha, 1894), 459; ML 34, 221.

1565. ML 34, 1246.

si frui delectaverit, delectatio illicita refrenanda est. . . . Si autem consensio facta fuerit, plenum peccatum erit, notum Deo in corde nostro, etiamsi facto non innotescat hominibus.

Contra Adimantum, 393/6.

487 C. 12, n. 3. Ex eo, quod scriptum est sanguinem pecoris 1566 animam eius esse, praeter id, quod supra dixi, non ad me pertinere, quid agatur de pecoris anima, possum etiam interpretari praeceptum illud in signo esse positum. Non enim Dominus dubitavit dicere: *Hoc corpus meum* [Mt 26, 26], cum signum daret corporis sti.

10 17, 2. Haec est brevissima et apertissima differentia duorum 1567 testamentorum: timor et amor: illud ad veterem, hoc ad novum hominem pertinet; utrumque tamen unius Dei misericordissima dispensatione prolatum atque coniunctum.

Epistulae ad Galatas expositio, 393/6.

336 49. Quod enim amplius nos delectat, secundum id operemur 1568 necesse est: ut verbi gratia occurrit forma speciosae seminae 326 et movet ad delectationem fornicationis; sed si plus delectat 333 pulchritudo illa intima et sincera species castitatis, per gratiam quae est in fide Christi, secundum hanc vivimus et secundum hanc operamur; ut non regnante in nobis peccato ad obediendum desideriis eius, sed regnante iustitia per caritatem cum magna delectatione faciamus quidquid in ea Deo placere cognoscimus.

De diversis quaestionibus, ad Simplicianum, 396/7.

314 L. 1, q. 2, n 2. Multis locis hoc saepe testatur [Paulus], 1569 fidei gratiam praeponebatur operibus, non ut opera extinguitur, 308 sed ut ostendat non esse opera praecedentia gratiam, sed consequentia; ut scilicet non se quisque arbitretur ideo perceperisse gratiam, quia bene operatus est, sed bene operari non posse, nisi per fidem perceperit gratiam.

131 1, 2, 6. An dicendum est quod nulla electio fuerit non 1570 existente aliqua diversitate in utero matris vel fidei, vel operum, vel quorumlibet omnino meritorum? Sed dictum est: *Ut secundum electionem propositum Dei maneret* [Rom 9, 11]. . . . Non ergo secundum electionem propositum Dei manet, sed ex proposito electio, id est, non quia invenit Deus opera bona in hominibus quae eligat, ideo manet propositum iusti-

1566. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 140; ML 42, 144.

1567. CV 25, 1, 166; ML 42, 159. 1568. ML 35, 2141.

1569. ML 40, 111. 1570. MI. 40, 114.

ficationis ipsius; sed quia illud manet ut iustificet credentes, ideo invenit opera quae iam eligat ad regnum caelorum. Nam nisi esset electio, non essent electi; nec recte diceretur: *Quis accusabit adversus electos Dei?* [Rom 8, 33.] Non tamen electio praecedit iustificationem, sed electionem iustificatio. Nemo enim elititur, nisi iam distans ab illo qui reicitur. Unde quod dictum est quia *elegit nos Deus ante mundi constitutionem* [Eph 1, 4], non video quomodo sit dictum nisi praescientia.

1571 1, 2, 10. Nemo itaque credit non vocatus, sed non omnis³¹⁴ credit vocatus. *Multi enim sunt vocati, pauci vero electi* [Mt 20, 16]; utique ii, qui vocantem non contempserunt, sed credendo secuti sunt, volentes autem sine dubio crediderunt.³¹⁵ Quid est ergo quod sequitur: *Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei* [Rom 9, 16]? An quia nec velle possumus nisi vocati, et nihil valet velle nostrum, nisi ut perficiamus adiuvet Deus? Opus est ergo velle et currere. Non enim frustra diceretur: *Et in terra pax hominibus bona voluntatis* [Iuc 2, 14], et: *Sic currite ut comprehendatis* [1 Cor 9, 24]. Non tamen volentis neque currentis, sed miserentis est Dei, ut quod volumus adipiscamur, et quo volumus perveniamus. Noluit ergo Esau et non cucurrit, sed etsi voluisset et curreisset, Dei adiutorio pervenisset, qui ei etiam velle et currere vocando praestaret, nisi vocatione contempta reprobus fieret.

1572 1, 2, 12. *Deus enim est qui operatur in nobis et velle et operari pro bona voluntate* [Phil 2, 13]. Ubi satis ostendit [Paulus] etiam ipsam bonam voluntatem in nobis operante Deo fieri. Nam si propterea solum dictum est: *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei* [Rom 9, 16], quia voluntas³⁰⁵ hominis sola non sufficit ut iuste recteque vivamus, nisi adiuvemur misericordia Dei; potest et hoc modo dici: Igitur non miserentis est Dei, sed volentis est hominis, quia misericordia Dei sola non sufficit, nisi consensus nostrae voluntatis addatur. At illud manifestum est, frustra nos velle, nisi Deus misereatur; illud autem nescio quomodo dicatur, frustra Deum misereri, nisi nos velimus. Si enim Deus miseretur, etiam volumus; ad eamdem quippe misericordiam pertinet ut velimus; Deus enim est qui operatur in nobis et velle et operari pro³³³ bona voluntate. Nam si quaeramus, utrum Dei donum sit voluntas bona, mirum si negare quisquam audeat. At enim³²⁷ quia non praecedit voluntas bona vocationem, sed vocatio bonam voluntatem, propterea vocanti Deo recte tribuitur quod bene volumus, nobis vero tribui non potest quod vocamur.

Non igitur ideo dictum putandum est: *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei*, quia nisi eius adiutorio non possumus adipisci quod volumus, sed ideo potius, quia nisi eius vocatione non volumus.

333 1, 2, 13. Sed si vocatio ista ita est effectrix bonaे volun- 1573
tatis, ut omnis eam vocatus sequatur, quomodo verum erit:

334 *Multi vocati, pauci electi* [Mt 22, 14]? Quod si verum est, et non consequenter vocationi vocatus obtemperat, atque ut non obtemperet in eius est positum voluntate, recte etiam dici potest: Igitur non miserentis Dei, sed volentis atque currentis est hominis, quia misericordia vocantis non sufficit, nisi vocati

338 oboedientia consequatur. An forte illi, qui hoc modo vocati non consentiunt, possent alio modo vocati accommodare fidei voluntatem, ut et illud verum sit: *Multi vocati, pauci electi*, ut, quamvis multi uno modo vocati sint, tamen, quia non omnes uno modo affecti sunt, illi soli sequantur vocationem, qui ei capienda reperiuntur idonei; et illud non minus verum sit: *Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei* [Rom 9, 16], qui hoc modo vocavit, quomodo aptum erat iis, qui secuti sunt vocationem? Ad alios autem vocatio quidem pervenit, sed quia talis fuit, qua moveri non possent nec eam capere apti essent, vocati quidem dici potuerunt, sed non electi; et non iam similiter verum est: Igitur non miserentis Dei, sed volentis atque currentis est hominis, quoniam non potest effectus misericordiae Dei esse in hominis potestate, ut frustra ille misereatur, si homo nolit; quia, si vellet etiam ipsorum misereri, posset ita vocare, quomodo illis aptum esset, ut et moverentur et intellegent et sequerentur. Verum est ergo: *Multi vocati, pauci electi*. Illi enim electi, qui congruenter vocati; illi autem qui non congruebant neque contemperabantur vocationi, non electi, quia non secuti, quamvis vocati. Item verum est: *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei*, quia, etiamsi multos vocet, eorum tamen miseretur, quos ita vocat, quomodo iis vocari aptum est, ut sequantur.

338 1, 2, 14. Cum ergo aliis sic, aliis autem sic moveatur ad 1574
fidem, eademque res saepe alio modo dicta moveat, alio modo
dicta non moveat, aliquique moveat, alium non moveat: quis
audeat dicere defuisse Deo modum vocandi, quo etiam Esau
ad eam fidem mentem applicaret voluntatemque coniungeret,
in qua Iacob iustificatus est?

367 1, 2, 21. Praecipitur ut recte vivamus, hac utique mer- 1575
cede proposita ut in aeternum beathe vivere mereamur. Sed
372 quis potest recte vivere et bene operari, nisi iustificatus
ex fide?

1576 1, 2, 22. Restat ergo ut voluntates eligantur. Sed voluntas ³²⁶ ipsa, nisi aliquid occurrerit quod delectet atque invitet animum, moveri nullo modo potest; hoc autem ut occurrat, non est in hominis potestate.

De agone christiano, 396/7.

1577 C. 11, n. 12. Sunt autem stulti qui dicunt: Non poterat ⁴⁰⁷ aliter sapientia Dei homines liberare, nisi susciperet hominem, et nasceretur de femina, et a peccatoribus illa omnia pateretur? Quibus dicimus: Poterat omnino, sed si aliter faceret, similiter vestrae stultitiae displiceret. . . . Ostendebatur enim nobis ad quam fragilitatem homo sua culpa pervenerit, et ex qua fragilitate divino auxilio liberetur.

1578 22, 24. Nec eos audiamus, qui tale corpus Dominum ³⁷⁷ nostrum habuisse dicunt, quale apparuit in columba, quam vidi Ioannes Baptista descendenter de caelo et manentem super eum in signo Spiritus Sancti. . . . Quare autem Spiritus ³⁸⁰ Sanctus non est natus de columba, quemadmodum Christus de femina, illa causa est, quia non columbas liberare venerat Spiritus Sanctus, sed hominibus significare innocentiam et amorem spiritalem, quod in columbae specie visibiliter figuratum est. Dominus autem Iesus Christus, qui venerat ad homines liberandos, in quibus et mares et feminae pertinent ad salutem, nec mares fastidivit, quia marem suscepit, nec feminas, quia de femina natus est. Huc accedit magnum ⁴³³ sacramentum, ut, quoniam per feminam nobis mors acciderat, vita nobis per feminam nasceretur; ut de utraque natura, id est feminina et masculina, victus diabolus cruciaretur.

1579 31, 33. Nec eos audiamus, qui negant ecclesiam Dei omnia ⁵²¹ peccata posse diuinitere. Itaque miseri, dum in Petro petram non intellegunt et nolunt credere datas ecclesiae claves regni caelorum, ipsi eas de manibus amiserunt.

Contra epistulam Manichaei quam vocant fundamenti, 397.

1580 C. 4, n. 5. In catholica enim ecclesia, ut omittam sin-⁴⁸ cerissimam sapientiam, ad cuius cognitionem pauci spiritales in hac vita pervenient, ut eam, ex minima quidem parte, quia homines sunt, sed tamen sine dubitatione cognoscant — ceteram quippe turbam non intellegendi vivacitas, sed credendi simplicitas tutissimam facit — ut ergo hanc omittam

1576. ML 40, 128.

1577. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 114; ML 40, 297.

1578. CV 41, 124; ML 40, 302. 1579. CV 41, 135; ML 40, 308.

1580. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 196; ML 42, 175.

sapientiam, quam in ecclesia esse catholica non creditis, multa sunt alia quae in eius gremio me iustissime teneant. Tenet ⁵¹ consensio populorum atque gentium; tenet auctoritas miraculis incohata, spe nutrita, caritate aucta, vetustate firmata; tenet ⁵² ab ipsa sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum; tenet postremo ipsum Catholicae nomen, quod non sine causa inter tam multas haereses sic ista ecclesia sola obtinuit, ut, cum omnes haeretici se catholicos dici velint, quaerenti tamen alicui peregrino, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus haereticorum vel basilicam suam vel domum audeat ostendere.

⁶² 5, 6 Si invenires aliquem, qui evangelio nondum credit, ¹⁵⁸¹ ⁷⁹ quid faceres dicenti tibi: non credo? Ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicae ecclesiae commoveret auctoritas.

De doctrina christiana, 397.

¹⁷⁹ L. 1, c. 5, n. 5. Pater et Filius et Spiritus Sanctus, et ¹⁵⁸² singulus quisque horum Deus et simul omnes unus Deus, et singulus quisque horum plena substantia et simul omnes una ¹⁷⁸ substantia. Pater nec Filius est nec Spiritus Sanctus, Filius nec Pater est nec Spiritus Sanctus, Spiritus Sanctus nec Pater est nec Filius; sed Pater tantum Pater et Filius tantum Filius et Spiritus Sanctus tantum Spiritus Sanctus. Eadem tribus aeternitas, eadem incommutabilitas, eadem maiestas, eadem ¹⁷⁶ potestas. In Patre unitas, in Filo aequalitas, in Spiritu Sancto unitatis aequalitatisque concordia, et tria haec unum omnia propter Patrem, aequalia omnia propter Filium, conexa omnia propter Spiritum Sanctum.

²⁷⁷ 1, 22, 21. Haec enim regula dilectionis divinitus constituta ¹⁵⁸³ ²⁸¹ est: *Diliges, inquit, proximum tuum sicut te ipsum, Deum vero ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente* [I.v 19, 18; Mt 22, 37 39], ut omnes cogitationes tuas et omnem vitam et omnem intellectum in illum conserfas, a quo habes ea ipsa quae confers.

⁷³ 2, 8, 12. In canonicis scripturis ecclesiarum catholicarum ¹⁵⁸⁴ quamplurium auctoritatem sequatur; inter quas sane illae sint, quae apostolicas sedes habere et epistulas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in scripturis canonicis, ut eas quae ab omnibus accipiuntur ecclesiis catholicis, praeponat iis quas quaedam non accipiunt; in iis vero quae non accipiuntur ab omnibus, praeponat eas quas plures gravioresque

1581. CV 25, 197; MI. 42, 176.

1582. MI. 34, 21. 1583. MI. 34, 27.

1584. MI. 34, 40.

accipiunt, iis quas pauciores minorisque auctoritatis ecclesiae tenent.

- 1585 2, 8, 13¹. [Canon scripturarum: Quinque Moyseos (Gen., Ex., Lev., Num., Deut.), Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV, Paral. II, lob, Tob., Esth., Judith, Mach. II, Esdr. II; Prophetae: David liber Ps., Salomonis III (Prov., Cant. cant., Eccl.), Sap., Eccli., Prophetarum XII (Os., Ioel, Am., Abd., Ion., Mich., Nah., Hab., Soph., Agg., Zach., Mal.), Prophetae IV maiores (Is., Ier., Dan., Ez.). Testamenti veteris libri XLIV. — Novi autem, quattuor libri Evangelii (Mt., Mc., Lc., Io.), Epist. Pauli XIV (Rom., Cor. II, Gal., Eph., Phil., Thess. II, Col., Tim. II, Tit., Philem., Hebr.), Petri II, Iannis III, Iud., Iac., Act., Apoc. Ioannis.]
- 1586 3, 10, 16. Caritatem voco motum animi ad fruendum Deo propter ipsum, et se atque proximo propter Deum; cupiditatem autem motum animi ad fruendum se et proximo et quolibet corpore non propter Deum.
- 1587 3, 16, 24. *Nisi manducaveritis, inquit, carnem filii hominis et sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis* [Io 6, 54]. Facinus vel flagitium videtur iubere; figura est ergo, praecipiens passioni dominicae communicandum et suaviter atque utiliter recondendum in memoria quod pro nobis caro eius crucifixa et vulnerata sit.
- 1588 3, 27, 38. Quando ex iisdem scripturae verbis non unum aliquid, sed duo vel plura sentiuntur, etiam si latet quid senserit ille qui scripsit, nihil periculi est, si quodlibet eorum congruere veritati ex aliis locis sanctorum scripturarum doceri potest, id tamen eo conante, qui divina scrutatur eloquia, ut ad voluntatem perveniatur auctoris, per quem scripturam illam Sanctus operatus est Spiritus.

De catechizandis rudibus, 400.

- 1589 C. 4, n. 7. Quae autem maior causa est adventus Domini, nisi ut ostenderet Deus dilectionem suam in nobis, commendans eam vehementer; quia, cum adhuc inimici essemus, Christus pro nobis mortuus est [cf. Rom 5, 6—9]? Hoc autem ideo, quia *finis praecippi et plenitudo legis caritas est* [1 Tim 1, 5; Rom 13, 10], ut et nos invicem diligamus, et quemadmodum *ille pro nobis animam suam posuit, sic et nos pro fratribus animam ponamus* [1 Io 3, 16], et ipsum Deum, *quoniam prior dilexit nos* [ib. 4, 10] et *Filio suo unico non pepereit, sed pro*

¹ Vide p. 177, not. 1.

1585. ML. 34, 41.

1586. ML. 34, 72.

1587. ML. 34, 74.

1588. ML. 34, 80.

1589. ML. 40, 314. Rursus edidit G. Krüger in Sammlung . . . von Dr G. Krüger, 4. Heft, 1909 (2., durchgesehene Auflage der 2. Ausgabe)

nobis omnibus tradidit eum [Rom 8, 32], si amare pigebat, saltem nunc redamare non pigeat. Nulla est enim maior ad amorem invitatio quam praevenire amando, et nimis durus est animus, qui dilectionem, si nolebat impendere, nolit rependere. . . .

412 8. Dominus Iesus Christus, Deus homo, et divinae in nos dilectionis indicium est et humanae apud nos humilitatis exemplum, ut magnus tumor noster maiore contraria medicina sanaretur. Magna est enim miseria, superbus homo; sed maior misericordia, humili Deus.

363 5, 9. Rarissime quippe accidit, immo vero numquam, ut 1590 quisquam veniat volens fieri christianus, qui non sit aliquo Dei timore perculsus. Si enim aliquid commodum exspectando ab hominibus, quibus se aliter placitum non putat, aut aliquod ab hominibus incommodum devitando, quorum offensionem aut inimicitias reformidat, vult fieri christianus, non fieri vult potius quam fingere.

Confessiones, 400.

606 L. 1, c. 1, n. 1. Laudare te vult homo, aliqua portio 1591 creaturae tuae. Tu excitas ut laudare te delectet, quia fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te.

323 2, 7, 15. Gratiae tuae deputo et misericordiae tuae, quod 1592 peccata mea tamquam glaciem solvisti. Gratiae tuae deputo et quaecumque non feci mala. Quid enim non facere potui, qui etiam gratuum facinus amavi? Et omnia mihi dimissa esse fateor, et quae mea sponte feci mala et quae te duce 315 non feci. Quis est hominum qui suam cogitans infirmitatem audet viribus suis tribuere castitatem atque innocentiam suam, ut minus amet te, quasi minus ei necessaria fuerit misericordia tua, qua donas peccata conversis ad te?

508 7, 10, 16. Inveni longe me esse a te in regione dis- 1593 similitudinis, tamquam audirem vocem tuam de excelso: Cibus sum grandium, cresce et manducabis me. Nec tu me in te mutabis sicut cibum carnis tuae, sed tu mutaberis in me. Et 9 cognovi quoniam pro iniquitate crudisti hominem et tabescere fecisti sicut araneam animam meam [Ps 38, 12], et dixi: Numquid nihil est veritas, quoniam neque per finita neque per infinita locorum spatia diffusa est? Et clamasti de longinquuo: 86 *Ego sum qui sum* [Ex 3, 14]. Et audivi sicut auditur in corde, 256 et non erat prorsus unde dubitarem; faciliusque dubitarem

1590. ML 40, 316.

1591. CV 33 (ed. P. Knoell, 1896), 1; ML 32, 661. Ediderunt rursus J. Gibb et W. Montgomery in «Cambridge Patristic Texts» 1908.

1592. CV 33, 41; ML 32, 681.

1593. CV 33, 157; ML 32, 742.

vivere me, quam non esse veritatem, quae *per ea quae facta sunt intellecta* [Rom 1, 20] conspicitur.

1594 8, 8, 20. Si vulsi capillum, si percussi frontem, si con-³³⁶
sertis digitis amplexatus sum genu: quia volui, feci. Potui
autem velle et non facere, si mobilitas membrorum non ob-
sequeretur. Tam multa ergo feci, ubi non hoc erat velle
quod posse, et non faciebam, quod et incomparabili affectu
amplius mihi placebat et mox ut vellem possem, quia mox
ut vellem utique vellem. Ibi enim facultas ea quae voluntas,
et ipsum velle iam facere erat, et tamen non fiebat.

1595 10, 43, 68. Hic [Christus] demonstratus est antiquis sanctis,⁴²⁵
ut ita ipsi per fidem futurae passionis eius, sicut nos per fidem
praeteritae, salvi fierent. In quantum enim homo, in tantum ⁴²³
mediator; in quantum autem Verbum, non medius, quia
aequalis Deo et Deus apud Deum et simul unus Deus. 69. In ⁴¹¹
quantum nos amasti, Pater bone, qui *Filio tuo unico non pepercisti, sed pro nobis impiis* [Rom 8, 32] tradidisti eum! Quomodo
nos amasti, pro quibus ille, *non rapinam arbitratus esse aequalis*
tibi, *factus est subditus usque ad mortem crucis* [Phil 2, 6 8],
unus ille *in mortuis liber potestatem habens ponendi animam* ⁴⁰³
suam et *potestatem habens iterum sumendi eam* [Ps 87, 6]; pro
nobis tibi victor et victima, et ideo victor, quia victima; pro ⁴¹⁸
nobis tibi sacerdos et sacrificium, et ideo sacerdos, quia sacri-
ficium, faciens tibi nos de servis filios, de te nascendo, tibi
serviendo.

1596 11, 4, 6. Ecce sunt caelum et terra, clamant quod facta ⁹³
sint; mutantur enim atque variantur. Quidquid autem factum ¹⁸⁸
non est et tamen est, non est in eo quidquam quod ante
non erat, quod est mutari atque variari. Clament etiam quod
se ipsa non fecerint: «Ideo sumus, quia facta sumus; nou-
ero ergo eramus antequam essemus, ut fieri possemus a nobis.»
Et vox dicentium est ipsa evidentia. Tu ergo, Domine, fecisti ¹¹⁴
ea qui pulcher es, pulchra sunt enim; qui bonus es, bona
sunt enim; qui es, sunt enim. Nec ita pulchra sunt, nec ita ¹¹²
bona sunt, nec ita sunt, sicut tu conditor eorum, quo com-
parato nec pulchra sunt, nec bona sunt, nec sunt.

Contra Faustum Manichaeum, 400.

1597 L. 11, c. 5. Ibi [in scriptura] si quid velut absurdum moverit, ⁷⁰
non licet dicere: auctor huius libri non tenuit veritatem; sed:
aut codex mendosus est, aut interpres erravit, aut tu non in-
tellegis. . . . In illa canonica eminentia sacrarum litterarum, ¹⁴

1594. CV 33, 187; ML 32, 758.

1595. CV 33, 278; ML 32, 808.

1596. CV 33, 284; ML 32, 811.

1597. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 320; ML 42, 249.

etiam si unus propheta seu apostolus aut evangelista aliquid in suis litteris posuisse ipsa canonis confirmatione declaratur, non licet dubitare quod verum sit; alioquin nulla erit pagina, qua humanae imperitiae regatur infirmitas, si librorum saluberrima auctoritas aut contempta penitus aboletur aut interminata confunditur.

²⁶² 17, 3. Aperte dicte non vos credere Christi evangelio; ¹⁵⁹⁸ nam qui in evangelio quod vultis creditis, quod vultis non creditis, vobis potius quam evangelio creditis.

¹¹ 18, 4. Ea Christiani ex lege et prophetis non faciunt, ¹⁵⁹⁹ ¹² quibus significata sunt ista quae faciunt. Illae quippe erant figurae futurorum, quas, rebus ipsis per Christum revelatis et praesentatis, auferri oportebat, ut eo quoque ipso, quod haec ablata sunt, lex et prophetae implerentur.

¹¹ 18, 6. De sacrificiis autem animalium quis nostrum nesciat, ¹⁶⁰⁰ magis ea perverso populo congruenter imposita, quam Deo ³⁷³ desideranti oblata? Sed tamen etiam in his figurae nostrae fuerunt, quia nostra mundatio et Dei propitiatio nobis sine sanguine nulla est. Sed illarum figurarum veritas Christus est, cuius sanguine redempti et mundati sumus.

⁴³⁷ 19, 11. In nullum autem nomen religionis, seu verum seu ¹⁶⁰¹ falsum, coagulari homines possunt, nisi aliquo signaculorum vel sacramentorum visibilium consortio colligentur: quorum sacramentorum vis inenarrabiliter valet plurimum et ideo contempta sacrilegos facit.

¹¹ 19, 13. Proinde prima sacramenta, quae observabantur et ¹⁶⁰² ¹² celebrabantur ex lege, praenuntiativa erant Christi venturi; quae, cum suo adventu Christus implevisset, ablata sunt, et ideo ablata, quia impleta; non enim venit *legem solvere, sed adimplere* [Mt 5, 17]; et alia sunt instituta virtute maiora, utilitate meliora, actu faciliora, numero pauciora, tamquam iustitia fidei revelata et *in libertatem vocatis filiis Dei iugo servitatis* ablato [Gal 5, 1 13], quod duro et carni dedito populo congruebat.

²⁸³ 20, 21. Populus christianus memorias martyrum religiosa ¹⁶⁰³ ²⁸⁴ sollemnitate concelebrat et ad excitandam imitationem et ut meritis eorum consocietur atque orationibus adiuvetur, ita tamen ut nulli martyrum, sed ipsi Deo martyrum, quamvis in memoriis martyrum, constituamus altaria. Quis enim antistitum in locis sanctorum corporum assistens altari aliquando dixit: Offerimus tibi, Petre, aut Paule, aut Cypriane; sed quod offertur offertur Deo, qui martyres coronavit. . . . At illo cultu, quae graece λατρεία dicitur, latine uno verbo dici non potest.

1598. CV 25, 1, 486; ML 42, 342.

1600. CV 25, 1, 494; ML 42, 346.

1602. CV 25, 1, 510; ML 42, 355.

1599. CV 25, 1, 492; ML 42, 345.

1601. CV 25, 1, 510; ML 42, 355.

1603. CV 25, 1, 562; ML 42, 384.

cum sit quaedam proprie divinitati debita servitus, nec colimus nec colendum docemus nisi unum Deum.

1604 20, 21. In psalmis canitur: *Sacrificium laudis glorificabit me, et illic via est, ubi ostendam illi salutare meum* [Ps 49, 23].

Huius sacrificii caro et sanguis ante adventum Christi per victimas similitudinum promittebatur, in passione Christi per ipsam veritatem reddebatur, post ascensum Christi per sacramentum memoriae celebratur.⁴⁸³

1605 22, 27. Ergo peccatum est factum vel dictum vel cupidum aliquid contra aeternam legem. Lex vero aeterna est ratio divina vel voluntas Dei, ordinem naturalem conservari iubens, perturbari vetans. Quisnam igitur sit in homine naturalis ordo, quaerendum est. Constat enim homo ex anima et corpore, sed hoc et pecus. Nulli autem dubium est animam corpori naturali ordine praeponendam. Verum animae hominis inest ratio, quae pecori non inest. Proinde sicut anima corpori, ita ipsius animae ratio ceteris eius partibus, quas habent et bestiae, naturae lege praeponitur.

1606 28, 2. Sicut ergo ego credo illum librum esse Manichaei,¹⁷ quoniam ex ipso tempore, quo Manichaeus vivebat in carne, per discipulos eius certa successione praepositorum vestrorum ad vestra usque tempora custoditus atque perductus est: sic et istum librum credite esse Matthaei, quem ex illo tempore, quo Mattheus ipse in carne vixit, non interrupta serie temporum, ecclesia certa connexionis successione usque ad tempora ista perduxit.

1607 33, 6. Quae umquam litterae ullum habebunt pondus⁷³ auctoritatis, si evangelicae, si apostolicae non habebunt? De quo libro certum erit cuius sit, si litterae quas apostolorum dicit et tenet ecclesia ab ipsis apostolis propagata et per omnes gentes tanta eminentia declarata, utrum apostolorum sint incertum est? Et hoc erit certum scripsisse apostolos, quod huic ecclesiae contrarii haeretici proferunt auctorum suorum nominibus appellati, longe post apostolos existentium?

De consensu evangelistarum, 400.

1608 I., 1, c. 3, n. 6. Cum ergo Mattheus circa regis, Lucas⁴¹⁸ circa sacerdotis personam gereret intentionem, utique humanitatem Christi maxime commendarunt. Secundum hominem quippe Christus et rex et sacerdos effectus est, cui dedit Deus sedem David patris sui, ut regni eius non esset finis [I.c 1, 32 sq] et esset ad interpellandum pro nobis mediator Dei et hominum homo Christus Iesus [1 Tim 2, 5].

1604. CV 25, 1, 564; ML 42, 385.

1606. CV 25, 1, 789; ML 42, 485.

1608. CV 43 (ed. F. Weihrich, 1904), 6; ML 34, 1044.

1605. CV 25, 1, 621; ML 42, 418.

1607. CV 25, 1, 791; ML 42, 514.

- ⁶⁶ 1, 35, 54. Cum illi [evangelistae] scripserunt quae ille [Christus] ostendit et dixit, nequaquam dicendum est quod ipse non scripserit, quandoquidem membra eius id operata sunt, quod dictante capite cognoverunt. Quidquid enim ille de suis factis et dictis nos legere voluit, hoc scribendum illis tamquam suis manibus imperavit.
- ⁵⁷¹ 2, 1, 2. Exsequitur ergo humanam generationem Christi 1609 Matthaeus, ab Abraham generatores commemorans, quos perducit ad Ioseph *virum Mariae, de qua natus est Iesus* [Mt 1, 16]. Neque enim fas erat ut eum ob hoc a coniugio Mariae separandum putaret, quod non ex eius concubitu, sed virgo peperit Christum. Hoc enim exemplo magnifice insinuatur fidelibus coniugatis, etiam servata pari consensu continentia, posse permanere vocarique coniugium, non permixto corporis sexu, sed custodito mentis affectu.
- ⁷¹ 2, 12, 29. Utilis igitur modus et memoriae maxime com- 1611 mendandus, cum de convenientia dicimus evangelistarum, non esse mendacium. Cum quisque etiam dicens aliquid aliud quod etiam ille non dixit, de quo aliquid narrat, voluntatem tamen eius hanc explicat, quam etiam ille qui eius verba commemorat. Ita enim salubriter discimus nihil aliud esse quaerendum quam quid velit qui loquitur.
- ⁷⁰ 2, 21, 51. Quid interest, quis quo loco ponat sive quod 1612 ex ordine inserit, sive quod omissum recolit, sive quod postea factum ante praeoccupat, dum tamen non adversentur eadem vel alia narranti nec sibi nec alteri? Quia enim nullius in potestate est, quamvis optime fideliterque res cognitas quo quisque ordine recordetur — quid enim prius posteriusve homini veniat in mentem, non est ut volumus, sed ut datur — satis probabile est quod unusquisque evangelistarum eo se ordine credidit debuisse narrare, quo voluisset Deus ea ipsa quae narrabat eius recordationi sugerere in iis dumtaxat rebus, quarum ordo, sive ille sive ille sit, nihil minuit auctoritati veritatique evangelicae.

De fide rerum quae non videntur, 400.

- ²¹⁷ C. 1, n. 1. Sunt qui putant christianam religionem propterea 1613 ridendam potius quam tenendam, quia in ea non res quae videatur ostenditur, sed fides rerum quae non videntur hominibus imperatur. Nos ergo ad hos refellendos, qui prudenter sibi videntur nolle credere quod videre non possunt, etsi non valemus humanis adspectibus monstrare divina quae credimus,

1609. CV 43, 60; ML 34, 1070.

1611. CV 43, 130; ML 34, 1092.

1613. ML 40, 171.

1610. CV 43, 82; ML 34, 1071.

1612. CV 43, 152; ML 34, 1102.

tamen humanis mentibus etiam illa, quae non videntur, credenda esse monstramus.

1614 4, 7. Me attendite, vobis dicit ecclesia; me attendite, quam ⁴² videtis, etiamsi videre nolitis. Qui enim temporibus illis in iudea terra fideles fuerunt, ex virgine nativitatem mirabilem ac passionem, resurrectionem, ascensionem Christi, omnia divina dicta eius et facta praesentes praesentia didicerunt. Haec vos non vidistis, propterea credere recusatis. Ergo haec adspicite, in haec intendite, haec quae cernitis cogitate, quae vobis non praeterita narrantur, nec futura praenuntiantur, sed praesentia demonstrantur. An vobis inane vel leve videtur ²⁸ et nullum vel parvum putatis esse miraculum divinum, quod in nomine unius crucifixi universum genus currit humanum?

1615 7, 10. Quando tantum crucifixus ille potuisset, nisi Deus ⁸ hominem suscepisset, etiamsi nulla per prophetas futura talia ²⁴ praedixisset? Cum vero tam magnum pietatis sacramentum habuerit antecedentes vates suos atque praecones, quorum divinis vocibus est praenuntiatum, et sic venerit quemadmodum est praenuntiatum, quis ita sit demens, ut dicat apostolos de ¹⁶ Christo fuisse mentitos, quem sic venisse praedicaverunt, quemadmodum eum venturum prophetae ante praedixerunt, qui nec de ipsis apostolis vera futura tacuerunt?

Contra epistulam Parmeniani, 400.

1616 L. 2, c. 10, n. 22. Hoc paene in omnibus talibus quae ⁴⁵¹ stionibus intellegendum admonemus, quia scilicet omnia sacra- ⁴⁵² menta, cum obsunt indigne tractantibus, prosunt tamen per eos digne sumentibus, sicut et verbum Dei.

1617 2, 13, 28. Utrumque [baptismus et ordo] sacramentum est ⁴⁵⁹ et quadam consecratione utrumque homini datur, illud cum ⁵⁰³ baptizatur, illud cum ordinatur, ideoque in Catholica utrumque ⁴⁴⁶ non licet iterari. Nam si quando ex ipsa parte venientes etiam praepositi, bono pacis correcto schismatis errore, suscepti sunt, etiamsi visum est opus esse ut eadem officia gererent quae gerebant, non sunt rursus ordinati, sed sicut baptismus in iis, ita ordinatio mansit integra, quia in praecisione fuerat vitium quod unitatis pace correctum est, non in sacramentis, quae ubicunque sunt ipsa sunt.

1618 2, 13, 29. Quamquam etsi laicus aliqua pereuntis necessitate ⁴⁶⁸ compulsus dederit [baptisma], quod, cum ipse acciperet, quomodo dandum esset addidicit, nescio utrum quisquam pie dixerit esse repetendum. Nulla enim cogente necessitate si

1614. ML 40, 176. 1615. ML 40, 180.

1616. CV 51 (cd. M. Petschenig, 1908), 70; ML 43, 65.

1617. CV 51, 79; ML 43, 70. 1618. CV 51, 80; ML 43, 71.

fiat, alieni muneris usurpatio est; si autem necessitas urgeat, aut nullum aut veniale delictum est. Sed et si nulla necessitate usurpetur et a quolibet cuilibet detur, quod datum fuerit non potest dici non datum, quamvis recte dici possit illicite datum.

⁴⁴⁵ 2, 13, 29. Si quisque, sive desertor sive qui numquam 1619

⁴⁴⁶ omnino militavit, nota militari privatum aliquem signet, nonne, ubi fuerit deprehensus, ille signatus pro desertore punitur . . . ? At si forte illum militiae characterem in corpore suo non militans pavidus exhorruerit et ad clementiam imperatoris confugerit, ac prece fusa et impetrata venia militare iam coeperit, numquid homine liberato atque correcto character ille repetitur, ac non potius agnitus approbatur? An forte minus haerent sacramenta christiana quam corporalis haec nota, cum videamus nec apostatas carere baptismate, quibus utique per paenitentiam redeuntibus non restituitur et ideo amitti non potuisse iudicatur?

⁴⁴⁵ 2, 13, 30. Si nos male facimus, ipsi explicit quomodo 1620

sacramentum baptizati non possit amitti et sacramentum ordinati possit amitti, quoniam dicunt: «Recedens ab ecclesia baptismum quidem non amittit, ius dandi tamen amittit.» Si enim utrumque sacramentum est, quod nemo dubitat, cur illud non amittitur, et illud amittitur? Neutri sacramento iniuria facienda est.

De baptismo, 400.

⁴⁵⁰ L. 1, c. 12, n. 18. Sicut enim in illo, qui factus accesserat, 1621

fit ut non denuo baptizetur, sed ipsa pia correctione et veraci confessione purgetur, quod non posset sine baptismo, sed ut quod ante datum est tunc valere incipiat ad salutem, cum

⁴⁶⁹ illa fictio veraci confessione recesserit; sic etiam iste qui baptismus Christi, quod non amiserunt qui se separaverunt, inimicus caritatis et pacis Christi in aliqua haeresi aut schismate accepit, quo sacrilego scelere peccata eius non dimittebantur, cum se correxerit et ad ecclesiae societatem unitatemque

⁴⁴⁶ venerit, non iterum baptizandus est, quia ipsa ei reconciliatione

⁴⁴⁴ ac pace praestatur, ut ad remissionem peccatorum eius in unitate iam prodesse incipiat sacramentum, quod acceptum in schismate prodesse non poterat.

⁵⁴⁹ 1, 12, 20. Redire dimissa peccata, ubi fraterna caritas non 1622

est, apertissime Dominus in evangelio docet de illo servo, quem cum invenisset debitorem decem milium talentorum, deprecanti omnia dimisit [cf. Mt 18, 28 sqq]. Ille autem conservum suum qui ei debebat centum denarios, cum miseratus non fuisset, iussit eum dominus reddere quae ei dimiserat...

1619. CV 51, 80; ML 43, 71.

1621. CV 51, 162; ML 43, 119.

1620. CV 51, 81; ML 43, 72.

1622. CV 51, 164; ML 43, 120.

Sic non impeditur baptismi gratia, quominus omnia peccata ⁴⁷⁵ dimittat, etiamsi odium fraternum in eius cui dimittuntur animo perseverat. . . . Deinceps autem continuo reus esse incipit, non solum consequentium, sed etiam practeritorum dierum, horarum, momentorum, redeuntibus omnibus, quae dimissa sunt. Et saepe ista contingunt in ecclesia.

- 1623 2, 7, 12. Nolite ergo nobis auctoritatem obicere Cypriani ⁸⁵ ad baptismi repetitionem, sed tenete nobiscum exemplum Cypriani ad unitatis conservationem. Nondum enim erat diligenter illa quaestio baptismi pertractata, sed tamen saluberrimam consuetudinem tenebat ecclesia, in ipsis quoque schismaticis et haereticis corrigere quod pravum est, non iterare ⁴⁴⁶ quod datum est, sanare quod vulneratum est, non curare ⁴⁶⁹ quod sanum est. Quam consuetudinem credo ex apostolica ⁸⁰ traditione venientem, sicut multa quae non inveniuntur in litteris eorum neque in conciliis posteriorum, et tamen, quia per universam custodiuntur ecclesiam, non nisi ab ipsis tradita et commendata creduntur.

- 1624 3, 10, 13. Aliud est non habere aliquid, aliud non iure ⁴⁵¹ habere vel illicite usurpare. Non itaque ideo non sunt sacramenta Christi et ecclesiae, quia iis illicite utuntur, non haeretici solum, sed etiam omnes iniqui et impii. Sed tamen illi corrigendi aut puniendi, illa vero agnoscenda et veneranda sunt.

- 1625 3, 13, 18. Si autem, quamvis apud haereticos vel schismatics idem sit baptismus Christi, non tamen ibi operatur remissionem peccatorum propter eamdem discordiae foeditatem et dissensionis iniquitatem, tunc incipit valere idem ⁴⁴⁴ baptismus ad dimittenda peccata, cum ad ecclesiae pacem venerint, ut vere dimissa non retineantur, neque ut ille baptismus quasi alienus aut aliud improbetur, ut alter tradatur, sed ut idem ipse, qui propter discordiam foris operabatur mortem, propter pacem intus operetur salutem.

- 1626 3, 15, 20. Quamobrem si evangelicis verbis *in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti* [Mt 28, 19] Marcion baptismum consecrabat, integrum erat sacramentum, quamvis eius fides sub iisdem verbis aliud opinantis quam catholica veritas docet, non esset integra, sed fabulosis falsitatibus inquinata.

- 1627 3, 16, 21. Manus autem impositio non sicut baptismus ⁴³⁹ repeti non potest. Quid est enim aliud nisi oratio super ⁴⁴⁶ hominem?

- 1628 4, 10, 16. Quantum arbitror, iam claret et liquet, in ista ⁴⁵⁰ quaestione de baptismio non esse cogitandum quis det, sed ⁴⁶⁸

1623. CV 51, 186; ML 43, 133.

1625. CV 51, 208; ML 43, 146.

1627. CV 51, 213; ML 43, 149.

1624. CV 51, 205; ML 43, 144.

1626. CV 51, 211; ML 43, 147.

1628. CV 51, 240; ML 43, 164.

quid det; aut quis accipiat, sed quid accipiat; aut quis habeat,
sed quid habeat.

471 4, 21, 28. Nec ego dubito catechumenum catholicum divina 1629
caritate flagrantem haeretico baptizato anteponere. Sed etiam
in ipsa intus Catholica bonum catechumenum malo baptizato
anteponimus; nec ideo tamen sacramento baptismatis, quo
iste nondum, ille iam imbutus est, facimus iniuriam aut cate-
chumeni sacramentum sacramento baptismi praferendum puta-
mus, cum aliquem catechumenum aliquo baptizato fidelorem
melioremque cognoscimus. Melior enim centurio Cornelius
nondum baptizatus Simone baptizato. Iste enim et ante baptis-
tum Sancto Spiritu impletus est, ille et post baptismum im-
mundo spiritu inflatus est.

472 4, 22, 29. Baptismi sane vicem aliquando implere passio- 1630
nem, de latrone illo, cui non baptizato dictum est: *Hodie
me cum crisi in paradiso* [Lc 23, 43], non leve documentum idem
471 beatus Cyprianus assumit. Quod etiam atque etiam considerans
invenio non tantum passionem pro nomine Christi id quod ex
baptismo deerat posse supplere, sed etiam fidem conversio-
nemque cordis, si forte ad celebrandum mysterium baptismi
in angustiis temporum succurri non potest.

78 4, 24, 31. Quod universa tenet ecclesia nec conciliis in- 1631
stitutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate apo-
stolica traditum rectissime creditur.

474 4, 24, 31. Cum pro iis [parvulis] alii respondent, ut impleatur 1632
erga eos celebratio sacramenti, valet utique ad eorum con-
453 secrationem, quia ipsi respondere non possunt. At si pro eo,
qui respondere potest, aliis respondeat, non itidem valet.

458 5, 8, 9. Sicut Judas, cui buccellam tradidit Dominus, non 1633
506 malum accipiendo sed male accipiendo locum in se diabolo
praebuit, sic indigne quisque sumens dominicum sacramentum
non efficit, ut, quia ipse malus est, malum sit, aut, quia non
ad salutem accipit, nihil acceperit. Corpus enim Domini et
sanguis Domini nihilominus erat etiam illis quibus dicebat
apostolus: *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat
et bibit* [1 Cor 11, 29].

460 5, 10, 12. Quaero itaque, si baptismo Ioannis peccata 1634
dimittebantur, quid amplius praestari potuit per baptismum
Christi iis, quos apostolus Paulus post Ioannis baptismum
Christi baptismo voluit baptizari [cf. Act 19, 4 5]?

451 5, 20, 28. Si ergo ad hoc valet quod dictum est in evan- 1635
gelio: *Deus peccatorem non audit* [Io 9, 31], ut per peccatorem

1629. CV 51, 255; ML 43, 172.

1631. CV 51, 259; ML 43, 174.

1633. CV 51, 270; ML 43, 181.

1635. CV 51, 285; ML 43, 190.

1630. CV 51, 257; ML 43, 173.

1632. CV 51, 260; ML 43, 175.

1634. CV 51, 272; ML 43, 183.

sacmenta non celebrentur, quomodo exaudit homicidam deprecantem vel super aquam baptismi, vel super oleum, vel ⁴⁵⁵ super eucharistiam, vel super capita eorum quibus manus imponitur? Quae tamen omnia et fiunt et valent etiam per homicidas, id est, per eos qui oderunt fratres, etiam in ipsa intus ecclesia.

1636 5, 23, 33. Quemadmodum Spiritum Sanctum, sicut habent ⁴⁶⁰ filii dilecti, non habent filii maligni, et tamen baptismum habent, sic et ecclesiam, sicut habent catholici, non habent haeretici, et tamen baptismum habent.

1637 6, 9, 14. Si non esset baptisma unum et verum nisi in ⁴⁶⁵ ecclesia, non utique esset in iis, qui ab unitate discedunt. Est autem in iis; nam non id recipiunt redeuntes, non ob aliud nisi quia non amiserant recedentes. . . . Venientibus ⁴⁴⁴ enim ad catholicam pacem prodesse incipiunt quae foris interant, sed non proderant.

1638 6, 25, 47. Deus adest evangelicis verbis suis, sine quibus ⁴⁴⁸ baptismus Christi consecrari non potest, et ipse sanctificat ⁴⁴⁹ sacramentum suum, ut homini, sive antequam baptizetur, sive ⁴⁴⁴ cum baptizatur, sive postea quandoque veraciter ad se converso id ipsum valeat ad salutem, quod ad perniciem, nisi converteretur, valeret. Ceterum quis nesciat non esse baptismum ⁴⁶⁵ Christi, si verba evangelica, quibus symbolum constat, illic desuerint? Sed facilius inveniuntur haeretici qui omnino non baptizent, quam qui non illis verbis baptizent.

1639 7, 53, 102. Si quis me forte in eo concilio constitutum, ⁴⁶⁸ ubi talium rerum quaestio versaretur, non praecedentibus ⁴⁶⁹ talibus, quorum sententias sequi mallem, urgeret ut dicerem quid ipse sentirem; si eo modo affectus essem, quo eram cum ista dictarem, nequaquam dubitarem habere baptismum eos, qui ubicunque et a quibuscumque illud verbis evangelicis consecratum sine sua simulatione et cum aliqua fide accepissent, ⁴⁵³ quamquam iis ad salutem spiritalem non prodesset, si caritate caruissent, qua catholicae insererentur ecclesiae.

De bono coniugali, 400/1.

1640 C. 3, n. 3. Bonum ergo coniugii, quod etiam Dominus in ⁵⁶⁸ evangelio confirmavit, non solum quia prohibuit dimittere ⁵⁷⁰ uxorem nisi ex causa fornicationis [Mt 19, 9], sed etiam quia venit invitatus ad nuptias [Io 2, 2], cur sit bonum merito quaeritur. Quod mihi non videtur propter solam filiorum procreationem, sed propter ipsam etiam naturalem in diverso

1636. CV 51, 290; ML 43, 193.

1637. CV 51, 308; ML 43, 204.

1638. CV 51, 324; ML 43, 214.

1639. CV 51, 373; ML 43, 243.

1640. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 190; ML 40, 375.

sexu societatem. . . . Habent etiam id bonum coniugia, quod carnalis vel iuvenalis incontinentia, etiamsi vitiosa est, ad propagandae prolis redigitur honestatem, ut ex malo libidinis aliquid boni faciat copulatio coniugalis.

576 17, 19. Tunc [in V. T.] ipsius pietatis erat operatio etiam 1641 carnaliter filios propagare, quia illius populi generatio nuntia futurorum erat et ad dispensationem propheticam pertinebat. 20. Ideoque non sicut uni viro etiam plures habere licebat uxores; ita uni feminae plures viros, nec prolis ipsius causa, si forte illa parere posset, ille generare non posset.

568 24, 32. Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque 1642 omnes homines in causa generandi est et in fide castitatis; quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate 572 sacramenti, per quam nefas est etiam repudio discedentem alteri nubere, dum vir eius vivit, nec saltem ipsa causa pariendi; quae cum sola sit qua nuptiae fiunt, nec ea re non subsequente propter quam fiunt solvitur vinculum nuptiale 553 nisi coniugis morte. Quemadmodum si fiat ordinatio cleri 445 ad plebem congregandam, etiamsi plebis congregatio non subsequatur, manet tamen in illis ordinatis sacramentum ordinationis, et, si aliqua culpa quisquam ab officio removeatur, sacramento Domini semel imposito non carebit, quamvis ad iudicium permanente.

De sancta virginitate, 400/1.

432 C. 4, n. 4. Christus nascendo de virgine, quae antequam 1643 sciret quis de illa fuerat nasciturus, virgo statuerat permanere, virginitatem sanctam approbare maluit quam imperare. Ac sic etiam in ipsa femina in qua formam servi accepit, virginitatem esse liberam voluit.

377 6, 6. Illa una femina, non solum spiritu verum etiam cor- 1644 pore, et mater est et virgo. Et mater quidem spiritu, non capitum nostri, quod est ipse salvator, ex quo magis illa spiritualiter nata est, quia omnes qui in eum crediderint, in quibus 433 et ipsa est, recte *filii sponsi* [Mt 9, 15] appellantur, sed plane mater membrorum eius, quod nos sumus, quia cooperata est caritate, ut fideles in ecclesia nascerentur, quae illius capitum membra sunt, corpore vero ipsius capitum mater.

Contra litteras Petiliani Donatistae, 400—402.

451 L. 2, c. 35, n. 82. Cum ergo vobis fuerit manifestatum, nec 1645 illum qui ministravit, nec illum qui accepit baptismum, puram

1641. CV 41, 213; ML 40, 387.

1642. CV 41, 226; ML 40, 394.

1643. CV 41, 238; ML 40, 398.

1644. CV 41, 239; ML 40, 399.

1645. CV 52 (ed. M. Petschenig, 1909), 68; ML 43, 288.

habuisse conscientiam, denuo baptizandum esse censebitis? Nequaquam hoc dicturus, nequaquam facturus es. Baptismi ergo puritas a puritate vel immunditia conscientiae, sive dantis sive accipientis, omnino distincta est.

1646 2, 72, 162. Quia ex occasione, praetermittendum non⁴⁴² est: certe antiquus populus Dei circumcisionem pro baptismō habebat.

1647 2, 104, 239. Sacramentum chrismatis . . . in genere visibilium signaculorum sacrosanctum est, sicut ipse baptismus;⁴⁴³ sed potest esse et in hominibus pessimis, in operibus carnis vitam consumentibus et regnum caelorum non possessuris. . . . Discerne ergo visibile sanctum sacramentum, quod esse et in⁴⁴⁴ bonis et in malis potest, illis ad praemium, illis ad iudicium, ab invisibili unctione caritatis, quae propria bonorum est.

[?] De unitate ecclesiae, 402.

1648 C. 10, n. 50. Nec nos propterea dicimus nobis credi oportere, quod in ecclesia Christi sumus, quia ipsam quam tenemus, commendavit Milevitanus Optatus, vel Mediolanensis Ambrosius, vel alii innumerabiles nostrae communionis episcopi; aut quia nostrorum collegarum conciliis ipsa praedicata est; aut quia per totum orbem in locis sanctis, quae frequentat nostra communio, tanta mirabilia vel exauditionum vel sanitatum fiunt. . . . Quaecumque talia in Catholica fiunt, ideo sunt approbanda, quia in Catholica fiunt; non ideo ipsa Catholica manifestatur, quia haec in ea fiunt. Ipse Dominus Iesus, cum resurrexisset²⁴ a mortuis et discipulorum oculis videndum manibusque tangentium suum corpus offerret, ne quid tamen fallacie se pati arbitrarentur, magis eos testimoniis legis et prophetarum et psalmorum confirmandos esse iudicavit, ostendens ea de se impleta, quae fuerant tanto ante praedicta. Sic et ecclesiam suam commendavit dicens *praedicari in nomine suo paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem* [I.c 24, 44 sqq]. Hoc in lege et prophetis et psalmis esse scriptum ipse testatus est; hoc eius ore commendatum tenemus. Haec sunt causae nostrae documenta, haec fundamenta, haec firmamenta.

De Trinitate, 400—416.

1649 L. 1, c. 1, n. 2. Quae vero proprie de Deo dicuntur, quaeque in nulla creatura inveniuntur, raro ponit scriptura divina; sicut illud quod dictum est ad Moysen: *Ego sum qui sum,* et: *Qui est, misit me ad vos* [Ex 3, 14]. Cum enim esse aliquo

1646. CV 52, 103; ML 43, 309.
1648. CV 52, 297; ML 43, 430.

1647. CV 52, 154; ML 43, 342.
1649. ML 42, 821.

modo dicatur et corpus et animus, nisi proprio quodam modo vellet intellegi, non id utique diceret.

¹⁴¹ 1, 4, 7. Omnes quos legere potui, qui ante me scripserunt 1650 de Trinitate, quae Deus est, divinorum librorum veterum et novorum catholici tractatores, hoc intenderunt secundum scripturas docere, quod Pater et Filius et Spiritus Sanctus unius eiusdemque substantiae inseparabili aequalitate divinam insinuent unitatem; ideoque non sint tres dii sed unus Deus, quamvis Pater Filium genererit, et ideo Filius non sit qui Pater est; Filiusque a Patre sit genitus, et ideo Pater non sit qui Filius est; Spiritusque Sanctus nec Pater sit nec Filius, sed tantum Patris et Filii Spiritus, Patri et Filio etiam ipse coaequalis, et ad Trinitatis pertinens unitatem.

³⁹¹ 1, 13, 28. Nisi tamen ipse idem esset filius hominis propter 1651 formam servi quam accepit, qui est Filius Dei propter Dei formam in qua est, non diceret Paulus apostolus de principibus huius saeculi: *Si enim cognovissent, numquam Dominum gloriae crucifixissent* [1 Cor 2, 8]. Ex forma enim servi crucifixus est, et tamen Dominus gloriae crucifixus est. Talis enim erat illa susceptio, quae Deum hominem saceret et hominem Deum.

⁴⁸⁵ 3, 4, 10. Potuit [Paulus] significando praedicare Dominum 1652 Iesum Christum, aliter per linguam suam, aliter per epistulam, aliter per sacramentum corporis et sanguinis eius; nec linguam quippe eius, nec membranas, nec atramentum, nec significantes sonos lingua editos, nec signa litterarum conscripta pelliculis, corpus Christi et sanguinem dicimus, sed illud tantum quod ex fructibus terrae acceptum et prece mystica consecratum 508 rite sumimus ad salutem spiritualem in memoriam pro nobis ⁴⁸³ dominicae passionis.

¹⁰⁵ 3, 11, 21. Substantia vel, si melius dicitur, essentia Dei, 1653 ubi pro modulo nostro ex quantulacumque particula intellegimus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, quandoquidem nullo modo mutabilis est, nullo modo potest ipsa per semetipsam esse visibilis. 22. Proinde illa omnia quae patribus visa sunt, cum Deus illis secundum suam dispensationem temporibus congruam praesentaretur, per creaturam facta esse manifestum est. Et si nos latet quomodo ea ministris angelis fecerit, per angelos tamen esse facta non ex nostro sensu dicimus, ne cuiquam videamur plus sapere, sed sapimus ad temperantiam [Rom 12, 3].

¹⁰³ 4, 13, 16. Demonstravit spiritus mediatoris, quam nulla 1654 poena peccati usque ad mortem carnis accesserit, quia non eam deseruit invitus, sed quia voluit, quando voluit, quomodo voluit.

- 1655 4, 13, 17. Morte sua quippe uno verissimo sacrificio pro ⁴¹⁶ nobis oblato, quidquid culparum erat unde nos principatus ⁴¹³ et potestates ad luenda supplicia iure detinebant, purgavit, abolevit, extinxit; et sua resurrectione in novam vitam nos *praedestinatos vocavit, vocatos iustificavit, iustificatos glorificavit* [Rom 8, 30]. . . . Quocirca etiam ipso Domino se credebat diabolus superiorem, in quantum illi Dominus in passionibus cessit; quia et de ipso intellectum est quod in psalmo legitur: *Minuisti eum paulo minus ab angelis* [Ps 8, 6], ut ab iniquo velut aequo iure adversum nos agente, ipse occisus innocens eum iure aequissimo superaret, atque ita *captivitatem* propter peccatum factam *captivaret* [Eph 4, 8], nosque liberaret a captivitate propter peccatum iusta, suo iusto sanguine iniuste fuso mortis chirographum delens et iustificandos redimens peccatores.
- 1656 4, 20, 27. Si autem secundum hoc missus a Patre Filius ¹⁸⁴ dicitur, quia ille Pater est, ille Filius, nullo modo impedit ut credamus aequalē Patri esse Filium et consubstantialem et ¹⁵⁸ coaeternū, et tamen a Patre missum Filium. Non quia ille ¹⁶⁰ maior est, ille minor, sed quia ille Pater, ille Filius; ille genitor, ille genitus; ille a quo est qui mittitur, ille qui est ab eo qui mittit.
- 1657 4, 20, 28. Pater, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, ¹⁵¹ non dicitur missus; non enim habet de quo sit, aut ex quo procedat. Sapientia quippe dicit: *Ego ex ore Altissimi prodigi* [Eccli 24, 5]. Et de Spiritu Sancto dicitur: *A Patre procedit* [Io 15, 26]; Pater vero a nullo.
- 1658 5, 1, 2. Quod ergo non invenimus in meliore nostro, non ¹¹³ debemus in illo quaerere, quod longe melius est meliore nostro, ut sic intellegamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ praesidentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia faciente, nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omni modo invenire quid sit, pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de eo sentire quod non sit.
- 1659 5, 3, 4. Inter multa quae Ariani adversus catholicam fidem ¹⁸⁶ solent disputare, hoc sibi maxime callidissimum machinamentum proponere videntur, cum dicunt: Quidquid de Deo dicitur vel intellegitur, non secundum accidens, sed secundum substantiam dicitur. Quapropter ingenitum esse Patri secundum substantiam est et genitum esse Filio secundum substantiam

1655. ML 42, 899.

1656. ML 42, 906.

1657. ML 42, 908.

1658. ML 42, 912.

1659. ML 42, 913.

est. Diversum est autem ingenitum esse et genitum esse: diversa est ergo substantia Patris et Filii.

97 5, 5, 6. In rebus creatis atque mutabilibus quod non secundum substantiam dicitur, restat ut secundum accidens dicatur. . . . In Deo autem nihil quidem secundum accidens dicitur, quia nihil in eo mutabile est; nec tamen omne quod dicitur, secundum substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid, sicut pater ad filium et filius ad patrem, quod non est accidens: quia et ille semper pater et ille semper filius, et non ita semper quasi ex quo natus est Filius, ut ex eo quod numquam desinat esse filius, Pater non desinat esse pater; sed ex eo quod semper natus est Filius, nec coepit umquam esse filius. . . . Quamobrem quamvis diversum sit patrem esse et filium esse, non est tamen diversa substantia, quia hoc non secundum substantiam dicuntur, sed secundum relativum; quod tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile.

180 5, 13, 14. Cum dicimus et Patrem principium et Filium principium, non duo principia creaturae dicimus, quia et Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator, sicut unus Deus.

171 5, 14, 15. Si ergo et quod datur, principium habet eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit, satendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus Sancti, non duo principia, sed sicut Pater et Filius unus Deus et ad creaturam relative unus creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum Sanctum unum principium, ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus Sanctus unum principium, sicut unus creator et unus Dominus.

101 5, 16, 17. Quod ergo temporaliter dici incipit Deus quod antea non dicebatur, manifestum est relative dici; non tamen secundum accidens Dei quod ei aliquid acciderit, sed plane secundum accidens eius ad quod dici aliquid Deus incipit relative. Et quod amicus Dei iustus esse incipit, ipse mutatur; Deus autem absit ut temporaliter aliquem diligat, quasi nova dilectione quae in illo ante non erat, apud quem nec praeterita transierunt et futura iam facta sunt.

98 6, 4, 6. Humano quippe animo non hoc est esse quod est fortis, aut prudentis, aut iustus, aut temperans: potest enim esse animus et nullam istarum habere virtutem. Deo autem hoc est esse quod est fortis, aut iustus, aut sapientis, et si quid de illa simplici multiplicitate, vel multiplici simplicitate dixeris, quo substantia eius significetur.

1660. ML, 42, 914.

1662. ML, 42, 921.

1664. ML, 42, 927.

1661. ML, 42, 920.

1663. ML, 42, 923.

- 1665 6, 5, 7. Etiam Spiritus Sanctus in eadem unitate substans¹¹⁶
tiae et aequalitate consistit [cum Patre et Filio]. Sive enim sit
unitas amborum, sive sanctitas, sive caritas, sive ideo unitas
quia caritas, et ideo caritas quia sanctitas, manifestum est
quod non aliquis duorum est quo uterque coniungitur, quo
genitus a lignente diligatur, generatoremque suum diligit.
- 1666 6, 7, 8. Deus vero multipliciter quidem dicitur magnus,⁹⁶
bonus, sapiens, beatus, verus et quidquid aliud non indigne
dici videtur; sed eadem magnitudo eius est, quae sapientia,
non enim mole magnus est, sed virtute, et eadem bonitas
quae sapientia et magnitudo, et eadem veritas quae illa omnia,
et non est ibi aliud beatum esse, et aliud magnum, aut sapien-
tem, aut verum, aut bonum esse, aut omnino ipsum esse.
- 1667 6, 7, 9. Nec quoniam Trinitas est, ideo triplex putandus¹¹⁷
est: alioquin minor erit Pater solus, aut Filius solus, quam
simul Pater et Filius. Quamquam non inveniatur quomodo
dici possit aut Pater solus, aut Filius solus; cum semper atque
inseparabiliter et ille cum Filio sit et ille cum Patre; non ut
ambo sint Pater, aut ambo Filius, sed quia semper in invicem,
neuter solus.
- 1668 7, 4, 8. Quod de personis secundum nostram, hoc de sub-¹⁴⁹
stantiis secundum Graecorum consuetudinem, ea quae diximus,
oportet intellegi. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam
essentiam, quemadmodum nos dicimus tres personas, unam
essentiam vel substantiam.
- 1669 7, 5, 10. Res ergo mutabiles neque simplices proprie di-⁹⁶
cuntur substantiae. . . . Nefas est autem dicere ut subsistat et⁹⁷
subsit Deus bonitati sua, atque illa bonitas non substantia sit
vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in
illo sit tamquam in subiecto: unde manifestum est Deum
abusive substantiam vocari, ut nomine usitatiore intellegatur
essentia, quod vere ac proprie dicitur; ita ut fortasse solum
Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia⁹⁴
incommutabilis est, idque nomen suum famulo suo Moysi
enuntiavit, cum ait: *Igo sum qui sum*, et: *Dices ad eos: Qui
est, misit me ad vos* [Ex 3, 14].
- 1670 8, Prooemium, 1. Diximus alibi, ea dici proprie in illa¹⁷⁸
Trinitate distinete ad singulas personas pertinentia, quae re-
lative dicuntur ad invicem: sicut Pater et Filius et utrius-¹⁷⁵
que donum Spiritus Sanctus: non enim pater Trinitas, aut
filius Trinitas, aut Trinitas donum. Quod vero ad se di-
cuntur singuli, non dici pluraliter tres, sed unum ipsam
Trinitatem: sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus¹⁶⁴
Sanctus; et bonus Pater, bonus Filius, bonus Spiritus Sanctus;

1665. ML 42, 927.
1668. ML 42, 941.

1666. ML 42, 929.
1669. ML 42, 942.

1667. ML 42, 929.
1670. ML 42, 946.

et omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus Sanctus: nec tamen tres dii, aut tres boni, aut tres omnipotentes, sed unus Deus, bonus, omnipotens ipsa Trinitas; et quidquid aliud non ad invicem relative, sed ad se singuli dicuntur. Hoc enim secundum essentiam dicuntur, quia hoc est ibi esse, quod magnum esse, quod bonum esse, quod sapientem esse, et quidquid aliud ad se unaquaeque ibi persona vel ipsa Trinitas dicitur. Ideoque dici tres personas, vel tres substantias, non ut aliqua intellegatur diversitas essentiae, sed ut vel uno aliquo vocabulo responderi possit, cum dicitur quid tres, vel quid tria; tantamque esse aequalitatem in ea Trinitate, ut non solum Pater non sit maior quam Filius, quod attinet ad divinitatem, sed nec Pater et Filius simul ¹⁷⁷ maius aliquid sint quam Spiritus Sanctus, aut singula quaeque persona quaelibet trium minus aliquid sit quam ipsa Trinitas.

¹¹⁵ 8, 3, 4. Bonum hoc et bonum illud: tolle hoc et illud, et ¹⁶⁷¹ vide ipsum bonum, si potes: ita Deum videbis, non alio bono bonum, sed bonum omnis boni. Neque enim in his omnibus bonis, vel quae commemoravi, vel quae alia cernuntur sive cogitantur, diceremus aliud alio melius cum vere iudicamus, nisi esset nobis impressa notio ipsius boni, secundum quod et ²⁷⁶ probaremus aliquid et aliud alii preeponeremus. Sic amandus est Deus, non hoc et illud bonum, sed ipsum bonum.

²⁶¹ 9, 1, 1. Ea recta intentio est, quae proficiscitur a fide. ¹⁶⁷²

Certa enim fides utcumque incohatur cognitionem; cognitio vero certa non perficietur nisi post hanc vitam, cum *videbimus facie*

¹⁵⁰ *ad faciem* [1 Cor 13, 12]. . . . Quod ergo ad istam quaestionem

¹⁴⁸ attinet, credamus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse unum Deum, universae creaturae conditorem atque rectorem; nec Patrem esse Filium, nec Spiritum Sanctum vel Patrem ¹⁷⁸ esse vel Filium, sed Trinitatem relatarum ad invicem personarum et unitatem aequalis essentiae. Hoc autem quaeramus intellegere, ab eo ipso, quem intellegere volumus, auxilium precantes.

²²⁸ 12, 6, 6. Dixit enim Deus: *Faciamus hominem ad imaginem* ¹⁶⁷³

¹⁴⁴ *et similitudinem nostram* [Gn 1, 26]. Paulo post autem dictum est: *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei* [ib. 27]. *Nostram* certe, quia pluralis est numerus, non recte diceretur, si homo ad unius personae imaginem fieret, sive Patris, sive Filii, sive Spiritus Sancti. Sed quia fiebat ad imaginem Trinitatis, propterea dictum est: *ad imaginem nostram*. Rursus autem ne in Trinitate credendos arbitraremur tres deos, cum sit eadem Trinitas unus Deus, *Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem Dei*, pro eo ac si diceret: ad imaginem suam.

1671. MI. 42, 949.

1672. MI. 42, 961.

1673. MI. 42, 1001.

- 1674 13, 8, 11. Cum ergo beati esse omnes homines velint, si 609
vere volunt, profecto et esse immortales volunt: aliter enim
beati esse non possent. Denique et de immortalitate inter-
rogati, sicut et de beatitudine, omnes eam se velle respondent.
- 1675 13, 14, 18. Quae est igitur iustitia, qua victus est diabolus? 413
Quae, nisi iustitia Iesu Christi? Et quomodo victus est? Quia,
cum in eo nihil morte dignum inveniret, occidit eum tamen.
Et utique iustum est ut debitores quos tenebat liberi dimit-
tantur, in eum credentes, quem sine ullo debito occidit. Hoc
est quod iustificari dicimur in Christi sanguine [Rom 5, 9].
Sic quippe in remissionem peccatorum nostrorum innocens 419
sanguis ille effusus est. . . . Numquid isto iure aequissimo
diabolus vinceretur, si potentia Christus cum illo agere, non
iustitia voluisse? Sed postposuit quod potuit, ut prius ageret
quod oportuit. Ideo autem illum esse opus erat et hominem 409
et Deum. Nisi enim homo esset, non posset occidi; nisi Deus
esset, non crederetur noluisse quod potuit, sed non potuisse
quod voluit; nec ab eo iustitiam potentiae praelatam fuisse,
sed ei defuisse potentiam putaremus. Nunc vero humana
pro nobis passus est, quia homo erat; sed si noluisse, etiam
hoc non pati potuisse, quia et Deus erat. . . . 15, 19. In 420
hac redemptione tamquam pretium pro nobis datus est sanguis
Christi, quo accepto diabolus non ditatus est, sed ligatus, ut
nos ab eius nexibus solveremur.
- 1676 15, 13, 22: Quae autem scientia Dei est, ipsa et sapientia; 96
et quae sapientia, ipsa essentia sive substantia; quia in illius
naturae simplicitate mirabili non est aliud sapere, aliud esse;
sed quod est sapere, hoc est et esse.
- 1677 15, 14, 23. Verbum ergo Dei Patris unigenitus Filius, per 158
omnia Patri similis et aequalis, Deus de Deo, lumen de lu-
mine, sapientia de sapientia, essentia de essentia; est hoc 159
omnino quod Pater, non tamen Pater; quia iste Filius, ille
Pater. Ac per hoc novit omnia quae novit Pater, sed ei
nosse de Patre est, sicut esse. Nosse enim et esse ibi unum
est. Et ideo, Patri sicut esse non est a Filio, ita nec nosse.
Proinde tamquam se ipsum dicens, Pater genuit Verbum sibi 163
aequale per omnia. Non enim se ipsum integre perfecteque
dixisset, si aliquid minus aut amplius esset in eius Verbo
quam in ipso.
- 1678 15, 17, 29. Et tamen non frustra in hac Trinitate non 161
dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spiritus 175
Sanctus, nec de quo genitum est Verbum et de quo procedit 172
principaliter Spiritus Sanctus nisi Deus Pater. Ideo autem
addidi ‚principaliter‘, quia et de Filio Spiritus Sanctus pro- 171

1674. ML 42, 1022.
1677. ML 42, 1076.

1675. ML 42, 1027.
1678. ML 42, 1081.

1676. ML 42, 1076.

cedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit, non iam exsistenti et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet et Spiritus Sanctus spiritus esset amborum.

²⁷⁴ 15, 18, 31. *Dilectio Dei diffusa est in cordibus nostris, per 1679 Spiritum Sanctum qui datus est nobis* [Rom 5, 5]. 32. Nullum est isto Dei dono excellentius. Solum est quod dividit inter filios regni aeterni et filios perditionis aeternae. Dantur et alia per Spiritum Sanctum munera, sed sine caritate nihil ²⁴² prosunt. . . . Sine caritate quippe fides potest quidem esse, sed non et prodesse.

³⁹⁴ 15, 26, 46. Dominus ipse Iesus Spiritum Sanctum non 1680 solum dedit ut Deus, sed etiam accepit ut homo; propterea dictus est *plenus gratia* [Io 1, 14] et *Spiritu Sancto* [Lc 4, 1]. Et manifestius de illo scriptum est in Actibus apostolorum: *Quoniam unxit eum Deus Spiritu Sancto* [Act 10, 38]: non utique oleo visibili, sed dono gratiae, quod visibili significatur unguento, quo baptizatos unguit ecclesia. Nec sane tunc unctus est Christus Spiritu Sancto, quando super eum baptizatum velut columba descendit [Mt 3, 16]; tunc enim corpus suum, id est ecclesiam suam, praefigurare dignatus est, in qua praecipue baptizati accipiunt Spiritum Sanctum; sed ista mystica et invisibili unctione tunc intellegendus est unctus, ³⁸⁵ quando *Verbum Dei caro factum est* [Io 1, 14], id est, quando ³⁸⁶ humana natura, sine ullis praecedentibus bonorum operum meritis, Deo Verbo est in utero virginis copulata, ita ut cum illo fieret una persona.

¹⁷¹ 15, 26, 47. Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius; 1681 de Patre habet utique ut et de illo procedat Spiritus Sanctus. . . .

¹⁵¹ Pater enim solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenitus, non quidem in scripturis, sed in consuetudine disputationum, et de re tanta sermonem qualem valuerint proferentium. Filius autem de Patre natus est; et Spiritus Sanctus de Patre principaliter, et ipso sine ullo temporis intervallo ¹⁷² dante, communiter de utroque procedit. Diceretur autem filius Patris et Filii, si, quod abhorret ab omnium sanorum sensibus, eum ambo genuissent. Non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus.

15, 27, 48. De processione Spiritus Sancti locum transfert Augustinus, qui habetur In Io. tr. 99, 8 sq, cf. n. 1840.

¹⁴⁵ 15, 28, 51. Domine Deus noster, credimus in te Patrem, 1682 et Filium, et Spiritum Sanctum. Neque enim diceret veritas: ¹⁴⁸ *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus*

1679. ML. 42, 1082.
1682. ML. 42, 1097.

1680. ML. 42, 1093.

1681. ML. 42, 1094.

Sancti [Mt 28, 19], nisi Trinitas esses. Nec baptizari nos iuberet, Domine Deus, in eius nomine, qui non est Dominus Deus. Neque diceretur voce divina: Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est [Dt 6, 4], nisi Trinitas ita esses, ut unus Dominus Deus esses. Et si tu Deus Pater ipse esses, et Filius Verbum tuum Iesus Christus ipse esses, et donum vestrum Spiritus Sanctus, non legeremus in litteris veritatis: Misit Deus Filium suum [Gal 4, 4; Io 3, 17]. Nec tu, o Unigenite, dices de Spiritu Sancto: Quem mittet Pater in nomine meo [Io 14, 26], et: Quem ego mittam vobis a Patre [ib. 15, 26].

De Genesi ad litteram, 401—415.

- 1683 L. 1, c. 18, n. 37. In rebus obscuris atque a nostris oculis²¹⁵ remotissimis, si qua inde scripta etiam divina legerimus, quae possint, salva fide qua imbuimur, alias atque alias parere sententias, in nullam earum nos praecipi affirmatione ita proiciamus, ut, si forte diligentius discussa veritas eam recte labefactaverit, corruamus, non pro sententia divinarum scripturarum, sed pro nostra ita dimicantes, ut eam velimus scripturarum esse, quae nostra est, cum potius eam, quae scripturarum est, nostram esse velle debeamus.
- 1684 1, 19, 39. Plerumque enim accidit ut aliquid de terra, de²¹⁵ caelo, de ceteris mundi huius elementis, de motu et conversione vel etiam magnitudine et intervallis siderum, de certis defectibus solis ac lunae, de circuitibus annorum et temporum, de naturis animalium, fruticum, lapidum atque huiusmodi ceteris, etiam non christianus ita noverit, ut certissima ratione vel experientia teneat. Turpe est autem nimis et perniciosum ac maxime cavendum, ut christianum de his rebus, quasi secundum christianas litteras loquentem, ita delire audiat, ut, quemadmodum dicitur, toto caelo errare conspiciens risum tenere vix possit.
- 1685 1, 20, 40. Ad hoc enim considerandum et observandum²¹⁵ libri Geneseos multipliciter, quantum potui, enucleavi protulique sententias de verbis ad exercitationem nostram obscure positis, non aliquid unum temere affirmans cum praeiudicio alterius expositionis fortasse melioris.
- 1686 1, 21, 41. Dicit aliquis: Quid tu tanta tritura dissertationis²¹⁵ huius, quid granorum exuisti, quid eventilasti? Cur proptermodum in quaestionibus adhuc latent omnia? Affirma aliquid eorum, quae multa posse intellegi disputasti. Cui respondeo, ad eum ipsum me suaviter cibum pervenisse, quod didici non

1683. CV 28, 2 (ed. I. Zycha, 1894), 27; ML 34, 260.

1684. CV 28, 2, 28; ML 34, 261.

1686. CV 28, 2, 30; ML 34, 262.

1685. CV 28, 2, 29; ML 34, 261.

haerere hominem in respondendo secundum fidem, quod respondendum est hominibus qui calumniari libris nostrac salutis affectant, ut, quidquid ipsi de natura rerum veracibus documentis demonstrare potuerint, ostendamus nostris litteris non esse contrarium, quidquid autem de quibuslibet suis voluminibus his nostris litteris, id est catholicae fidei, contrarium protulerint, aut aliqua etiam facultate ostendamus, aut nulla dubitatione credamus esse falsissimum.

⁶⁷ 2, 9, 20. Sed quia de fide agitur scripturarum, propter 1687
⁷² illam causam, quam non semel commemoravi, ne quisquam eloquia divina non intellegens, cum de his rebus tale aliquid vel invenerit in libris nostris vel ex illis audierit, quod perceptis a se rationibus adversari videatur, nullo modo iis cetera utilia monentibus vel narrantibus vel praenuntiantibus credat; breviter dicendum est de figura caeli hoc scisse auctores nostros, quod veritas habet; sed Spiritum Dei, qui per eos loquebatur, noluisse ista docere homines nulli saluti profutura.

²³⁵ 4, 12, 22. Potest etiam intellegi Deum requievisse a condendis generibus creaturae, quia ultra iam non condidit aliqua genera nova; deinceps autem usque nunc et ultra operari eorumdem generum administrationem, quae tunc instituta sunt, non ut ipso saltem die septimo potentia eius a caeli et terrae omniumque rerum quas condiderat gubernatione cessaret, alioquin continuo dilaberentur.

²¹³ 4, 22, 39. Et quia ceterae creaturae, quae infra ipsam 1689 [angelicam] fiunt, sine cognitione eius non fiunt, propterea nimirum idem dies ubique repetitur, ut eius repetitione fiant tot dies, quotiens distinguuntur rerum genera creatarum, perfectione senarii numeri terminanda; ut vespera primi diei sit etiam sui cognitio, non se esse quod Deus est; mane autem post hanc vesperam, quo concluditur dies unus et incohatur secundus, conversio sit eius, qua id, quod creata est, ad laudem referat creatoris, et percipiat de Verbo Dei cognitionem creaturae quae post ipsam fit, hoc est, firmamenti. . . . Deinde fit vespera illius lucis, cum ipsum firmamentum, non in Verbo Dei sicut ante, sed in ipsa eius natura cognoscit; quae cognitio, quoniam minor est, recte nomine vesperae significatur.

²¹⁴ 4, 27, 44. Iстos septem dies, qui pro illis agunt hebdomada, 1690 cuius cursu et recursu tempora rapiuntur, in qua dies unus est a solis ortu usque in ortum circuitus, sic illorum vicem quamdam exhibere credamus, ut non eos illis similes, sed multum impares minime dubitemus.

1687. CV 28, 2, 46; ML 34, 270.
 1689. CV 28, 2, 121; ML 34, 312.

1688. CV 28, 2, 108; ML 34, 304.
 1690. CV 28, 2, 126; ML 34, 314.

- 1691 4, 32, 49. Mens itaque humana prius haec quae facta sunt ⁸⁷ per sensus corporis experitur, eorumque notitiam pro infirmatis humanae modulo capit; et deinde quaerit eorum causas, si quo modo possit ad eas pervenire principaliter atque incommutabiliter manentes in Verbo Dei, ac sic *invisibilia eius, per ea, quae facta sunt, intellecta conspicere* [Rom 1, 20]. . . . Mens vero angelica pura caritate inhaerens Verbo Dei, postea ¹⁹⁸ quam illo ordine creata est, ut praecedederet cetera, prius ea ¹⁹⁹ vident in Verbo Dei facienda, quam facta sunt.
- 1692 4, 33, 52. De quo enim creatore scriptura ista narravit, ²¹¹ quod sex diebus consummaverit opera sua, de illo alibi non utique dissonanter scriptum est, quod creaverit omnia simul [Eccli 18, 1]. Ac per hoc et istos dies sex vel septem, vel potius unum sexies septiesve repetitum simul fecit, qui fecit omnia simul.
- 1693 5, 16, 34. Propinquior nobis est qui fecit, quam multa ⁸⁶ quae facta sunt. *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus* [Act 17, 28]. . . . Ex quo fit, ut maior ad illa invenienda sit labor, quam ad illum a quo facta sunt, cum sit incomparabili felicitate praestantius illum ex quantulacumque particula pia mente sentire, quam illa universa comprehendere.
- 1694 5, 20, 40. Sunt qui arbitrentur tantummodo mundum ipsum ²³⁵ factum a Deo, cetera iam fieri ab ipso mundo, sicut ille ordinavit et iussit, Deum autem ipsum nihil operari. Contra quos profertur illa sententia Domini: *Pater meus usque modo operatur* [Io 5, 17] . . . Sic ergo credamus, vel, si possumus, etiam intellegamus, usque nunc operari Deum, ut, si conditis ab eo rebus operatio eius subtrahatur, intercidant.
- 1695 5, 33, 45. Sicut autem in ipso grano invisibiliter erant ²¹¹ omnia simul quae per tempora in arborem surgerent, ita ipse mundus cogitandus est, cum Deus simul omnia creavit, habuisse simul omnia quae in illo cum illo facta sunt, quando factus est dies: non solum caelum cum sole et luna et sideribus, quorum species manet motu rotabili, et terram et abyssos, quae velut inconstantes motus patiuntur, atque inferius adiuncta partem alteram mundo conferunt; sed etiam illa quae aqua et terra produxit potentialiter atque causaliter, priusquam per temporum moras ita exorirentur, quomodo nobis iam nota sunt in iis operibus, quae Deus usque nunc operatur.
- 1696 6, 13, 23. Sed quomodo eum [Adami] fecit Deus de limo ²²⁵ terrae? Utrum repente in aetate perfecta, hoc est virili atque iuvenali, an sicut nunc usque format in uteris matrum? Neque enim aliis haec fecit, quam ille qui dixit: *Priusquam te*

1691. CV 28, 2, 129; ML 34, 316.

1692. CV 28, 2, 133; ML 34, 318.

1693. CV 28, 2, 159; ML 34, 333.

1694. CV 28, 2, 163; ML 34, 335.

1695. CV 28, 2, 168; ML 33, 338.

1696. CV 28, 2, 187; ML 34, 348.

formarem in utero, novi te [Ier 1, 5]; ut illud tantum proprium habuerit Adam, quod non ex parentibus natus est, sed factus ex terra; eo tamen modo, ut in hoc perficiendo et per aetates augendo hi temporum numeri completerentur, quos naturae humani generis attributos videmus. An potius hoc non est requirendum? Utrumlibet enim fecerit, hoc fecit quod Deum et omnipotentem et sapientem posse ac facere congruebat.

5 6, 13, 24. Num Dominus lignum quaesivit aut terram aut 1697 has temporum moras, cum aquam miro compendio convertit in vinum, et tale vinum quod etiam ebrius conviva laudaret?... Num exspectati sunt hi dies, ut in draconem virga converteatur de manu Moysi et Aaron? Nec ista, cum fiunt, contra naturam fiunt, nisi nobis quibus aliter naturae cursus innotuit; non autem Deo, cui hoc est natura quod fecerit.

354 6, 24, 35. Quomodo ergo, inquiunt, renovari dicimur, si 1698 non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur? Hoc plane recipimus secundum quemdam modum, et non hoc recipimus secundum quemdam modum. Non itaque immortalitatem spiritalis corporis recipimus, quam nondum 229 habuit homo; sed recipimus iustitiam, ex qua per peccatum 298 lapsus est homo. Renovabimur ergo a vetustate peccati, non 610 in pristinum corpus animale, in quo fuit Adam, sed in melius, id est in corpus spiritale, cum efficiemur aequales angelis Dei [Mt 22, 30], apti caelesti habitationi, ubi esca quae corruptitur non egebimus. Renovabimur ergo spiritu mentis nostrae [Eph 4, 23] secundum imaginem eius qui creavit nos, quam peccando Adam perdidit.

231 6, 25, 36. Illud quippe [corpus] ante peccatum et mortale 1699 secundum aliam et immortale secundum aliam causam dici poterat: id est mortale, quia poterat mori; immortale, quia poterat non mori. Aliud est enim non posse mori, sicut quasdam naturas immortales creavit Deus; aliud est autem posse non mori, secundum quem modum primus homo creatus est immortalis; quod ei praestabatur de ligno vitae, non de 299 constitutione naturae; a quo ligno separatus est cum peccasset, ut posset mori, qui, nisi peccasset, posset non mori. Mortalis ergo erat condizione corporis animalis, immortalis autem beneficio conditoris.

217 7, 28, 43. Nunc tamen de anima, quam Deus inspiravit 1700 homini, sufflando in eius faciem, nihil confirmo, nisi quia ex Deo sic est, ut non sit substantia Dei, et sit incorporea, id 222 est non sit corpus, sed spiritus; non de substantia Dei genitus, nec de substantia Dei procedens, sed factus a Deo; nec ita factus, ut in eius naturam natura ulla corporis vel irrationalis

1697. CV 28, 2, 188; ML 34, 349.
1699. CV 28, 2, 197; ML 34, 354.

1698. CV 28, 2, 196; ML 34, 353.
1700. CV 28, 2, 228; ML 34, 372.

animae verteretur, ac per hoc de nihilo, et quod sit immortalis²¹⁸ secundum quemdam vitae modum, quem nullo modo potest amittere; secundum quamdam vero mutabilitatem, qua potest vel deterior vel melior fieri, non immerito etiam mortalis possit intellegi; quoniam veram immortalitatem solus ille habet, de quo proprie dictum est: *Qui solus habet immortalitatem* [1 Tim 6, 16].

1701 8, 12, 26. Sicut aer praesente lumine non factus est lucidus,³⁵⁴ sed fit; quia, si factus esset, non autem fieret, etiam absente lumine lucidus maneret, sic homo Ideo sibi praesente illuminatur, absente autem continuo tenebratur; a quo non locorum intervallis, sed voluntatis aversione disceditur.³⁶⁴

1702 9, 15, 26. Natura mulieris creata est, quamvis ex virili,²²⁶ quae iam erat, non aliquo motu iam exsistentium naturarum. Angeli autem nullam omnino possunt creare naturam; solus¹⁹⁰ enim unus cuiuslibet naturae, seu magnae seu minimae, creator¹⁹⁵ est Deus, id est ipsa Trinitas, Pater et Filius et Spiritus Sanctus.

1703 9, 17, 32. Elementa mundi huius corporei habent definitam²¹² vim qualitatemque suam, quid unumquodque valeat vel non valeat, quid de quo fieri possit vel non possit. Ex his velut primordiis rerum, omnia quae gignuntur, suo quaeque tempore exortus processusque sumunt, finesque et decessiones sui cuiusque generis. Unde fit ut de grano tritici non nascatur faba, vel de faba triticum, vel de pecore homo, vel de homine pecus. Super hunc autem motum cursusque rerum naturalem potestas creatoris habet apud se posse de his omnibus facere aliud, quam eorum quasi seminales rationes habent, non tamen id, quod non in iis posuit ut de his fieri vel ab ipso possit.

1704 10, 18, 32. Quid in coinquinatus illo utero virginis, cuius⁴³⁵ caro, etiamsi de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagatione concepit, ut ne ipsum quidem corpus Christi ea lex severit in utero Mariae, quae in membris posita corporis mortis repugnat legi mentis? . . . Proinde corpus³⁹⁷ Christi, quamvis ex carne feminae assumptum est, quae de illa carnis peccati propagine concepta fuerat, tamen quia non sic in ea conceptum est, quomodo fuerat illa concepta, nec ipsa erat caro peccati, sed similitudo carnis peccati.

1705 10, 23, 39. Consuetudo matris ecclesiae in baptizandis⁸⁰ parvulis nequaquam spernenda est, neque ullo modo superflua⁴⁷⁴ deputanda, nec omnino credenda, nisi apostolica esset traditio. Habet enim et illa parva aetas magnum testimonii pondus, quae prima pro Christo meruit sanguinem fundere.

1701. CV 28, 2, 250; ML 34, 383. 1702. CV 28, 2, 286; ML 34, 403.
 1703. CV 28, 2, 291; ML 34, 406. 1704. CV 28, 2, 320; ML 34, 422.
 1705. CV 28, 2, 327; ML 34, 426.

230 11, 1, 3. *Erant ergo ambo nudi* [Gn 2, 25]; verum est, 1706 omnino nuda erant corpora duorum hominum in paradiso conversantium. *Nec pudebat eos* [ib.]; quid enim puderet, quando nullam *legem* senserant *in membris suis repugnantem legi mentis suac* [Rom 7, 23]? Quae illos poena peccati post perpetrationem praevicationis secuta est, usurpante inobedientia prohibitum, et iustitia puniente commissum. Quod antequam fieret, nudi erant, ut dictum est, et non confundebantur: nullus erat motus in corpore, cui verecundia deberetur; nihil putabant velandum, quia nihil senserant refrenandum.

120 11, 9, 12. Praesciebat [Deus] quod eorum [protoparentum] 1707 futura esset voluntas mala. Praesciebat sane, et quia falli non potest eius praescientia, ideo non ipsius, sed eorum est 122 voluntas mala. Cur ergo eos creavit, quos tales futuros esse 123 praesciebat? Quia, sicut praevidit quid mali essent facturi, sic etiam praevidit de malis factis eorum quid boni esset ipse 134 facturus. Sic enim eos fecit, ut iis relinqueret unde et ipsi aliquid facerent, quo, quidquid etiam culpabiliter eligerent, illum de se laudabiliter operantem invenirent. A se quippe habent voluntatem malam, ab illo autem et naturam bonam et iustum poenam; sibi debitum locum, aliis exercitationis 333 adminiculum et timoris exemplum. 10, 13. Sed posset, inquit, etiam ipsorum voluntatem in bonum convertere, quoniam omnipotens est. Posset plane. Cur ergo non fecit? Quia noluit. Cur noluerit, penes ipsum est.

208 11, 14, 18. Nonnulli dicunt ipsum ei [diabolo] fuisse casum 1708 a supernis sedibus, quod inviderit homini facto ad imaginem Dei. Porro autem invidia sequitur superbiam, non praecedit: non enim causa superbiendi est invidia, sed causa invidendi superbiam.

Contra Felicem Manichaeum, 404.

67 L. 1, c. 10. Quia dixisti, quod Manichaeus vos docuerit 1709 initium, medium et finem, et quomodo vel quare factus sit mundus, de cursu solis et lunae et de aliis quae commemorasti, non legitur in evangelio Dominum dixisse: Mitto vobis Paracletum qui vos doceat de cursu solis et lunae. Christianos enim facere volebat, non mathematicos.

334 2, 4. *Aut facite arborum bonam et fructum eius bonum, aut 1710 facite arborum malam et fructum eius malum* [Mt 12, 33]. Cum ergo dicit: *Aut hoc facite, aut illud facite*, potestatem indicat, non naturam. Nemo enim nisi Deus facere arborum potest,

1706. CV 28, 2, 335; ML 34, 430. 1707. CV 28, 2, 342; ML 34, 434.

1708. CV 28, 2, 346; ML 34, 436.

1709. CV 25, 2 (ed. I. Zycha, 1892), 811; ML 42, 525.

1710. CV 25, 2, 831; ML 42, 538,

• sed habet unusquisque in voluntate aut eligere quae bona sunt, et esse arbor bona, aut eligere quae mala sunt, et esse arbor mala.

1711 2, 18. Omnia quae fiunt et quod quisque facit, aut de se est, aut ex aliquo, aut ex nihilo. Homo, quia non est omnipotens, de se filium facit, ex aliquo, sicut artifex ex ligno arcam, ex argento vasculum. Potuit enim facere vasculum, sed non potuit facere argentum; potuit facere arcam, sed non potuit facere lignum. Ex nihilo autem, ex eo quod prorsus non est, facere ut sit, nullus hominum potest. Deus autem,¹⁰⁴ quia omnipotens est, et de se Filium genuit, et ex nihilo¹⁰⁵ mundum fecit, et ex limo hominem formavit, ut per istas tres potentias ostenderet effectiōnē suā in omnibus valētēm.

De natura boni, 405.

1712 22. Deus autem nec modum habere dicendus est, ne finis⁹⁹ eius dici putetur. Nec ideo tamen immoderatus est, a quo modus omnibus rebus tribuitur, ut aliquo modo esse possint. Nec rursum moderatum oportet dici Deum, tamquam ab aliquo modum acceperit. Si autem dicamus eum summum modum, forte aliquid dicimus; si tamen in eo quod dicimus summum modum, intellegamus suūmum bonum.

Contra Cresconium Donatistam, 406.

1713 I., 1, c. 30, n. 35. Neque enim propterea mutandus vel⁴⁴⁵ improbandus est regius character in homine, si erroris sui veniam et militandi ordinem a rege impetraverit, quia eundem characterem quo sibi satellites congregaret, desertor infixit; aut propterea signa mutanda sunt ovibus, cum dominico gregi sociantur, quia iis dominicum signum fugitivus servus impressit.

Breviculus collationis cum Donatistis, 411.

1714 Coll. 3, c. 10, n. 20. De duabus etiam ecclesiis calumniam⁴³ eorum Catholici refutarunt, identidem expressius ostendentes⁴⁴ quid dixerint, id est, non eam ecclesiam quae nunc habet permixtos malos alienam se dixisse a regno Dei, ubi non erunt mali commixti, sed eamdem ipsam unam et sanctam ecclesiam nunc esse aliter, tunc autem aliter futuram; nunc habere malos mixtos, tunc non habituram; sicut nunc mortalem, quod ex mortalibus constaret hominibus, tunc autem immortalem, quod in ea nullus esset vel corpore moriturus.

1711. CV 25, 2, 847; ML 42, 547. 1712. CV 25, 2, 864; ML 42, 558.

1713. CV 52 (ed. M. Petschenig, 1909), 355; ML 43, 464.

1714. CV 53 (ed. M. Petschenig, 1910), 69; ML 43, 635.

De peccatorum meritis et remissione, 412.

³⁵⁴ L. 1, c. 9, n. 10. Christum imitantur sancti eius ad se- 1715
⁴¹² quendam iustitiam. Unde et idem apostolus dicit: *Imitatores
mei estote, sicut et ego Christi* [1 Cor 11, 1]. Sed praeter hanc imi-
tationem gratia eius illuminationem iustificationemque nostram
etiam intrinsecus operatur, illo opere de quo idem praedicator
eius dicit: *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed
qui incrementum dat Deus* [ib. 3, 7]. Hac enim gratia baptizatos
quoque parvulos suo inserit corpori, qui certe imitari aliquem
⁴⁷⁵ nondum valent. Sicut ergo ille in quo omnes vivificantur,
praeter quod se ad iustitiam exemplum imitantibus praebuit,
dat etiam sui spiritus occultissimam fidelibus gratiam, quam
302 latenter infundit et parvulis: sic et ille in quo omnes moriuntur,
praeter quod iis, qui praeceptum Domini voluntate trans-
grediuntur, imitationis exemplum est, occulta etiam tabe car-
nalis concupiscentiae suae tabificavit in se omnes de sua stirpe
303 venientes. . . . Hoc propagationis est, non imitationis.

⁵⁰¹ 1, 20, 27. An vero quisquam etiani hoc dicere audebit, 1716
⁵⁰⁵ quod ad parvulos haec sententia non pertineat, possintque
sine participatione corporis huius et sanguinis in se habere
vitam, quia non ait: Qui non manducaverit, sicut de baptismō:
Qui non renatus fuerit [Io 3, 5]; sed ait: *Si non manducaveritis*
[Io 6, 54], velut eos alloquens qui audire et intellegere poterant,
quod utique non valent parvuli? Sed qui hoc dicit, non
attendit quia, nisi omnes ista sententia teneat, ut sine corpore
et sanguine Filii hominis vitam habere non possint, frustra
etiam aetas maior id curat.

⁴⁷⁰ 1, 24, 34. Optime Punici Christiani baptismum ipsum nihil 1717
⁵⁰¹ aliud quam salutem, et sacramentum corporis Christi nihil
aliud quam vitam vocant. Unde, nisi ex antiqua, ut existimo,
et apostolica traditione, qua ecclesiae Christi insitum tenent,
praeter baptismum et participationem mensae dominicae, non
solum ad regnum Dei, sed nec ad salutem et vitam aeternam
posse quemquam hominum pervenire? Hoc enim et scriptura
testatur.

³⁵⁰ 2, 3, 3. Acute autem sibi videntur dicere [Pelagiani], quasi 1718
nostrum hoc ullus ignoret, quod «si nolumus, non peccamus;
nec praeciperet Deus homini, quod esset humanae impossibile
315 voluntati». Sed hoc non vident, quod ad nonnulla superanda,
vel quae male cupiuntur, vel quae male metuuntur, magnis
aliquando et totis viribus opus est voluntatis, quas nos non
perfecte in omnibus adhibituros praevidebit.

- 1719 2, 5, 5. Ad peccandum namque non adiuvainur a Deo;³¹³ iusta autem agere vel iustitiae praeceptum omni ex parte implere non possumus, nisi adiuvemur a Deo. Sicut enim³⁰⁸ corporis oculus non adiuvatur a luce ut ab eadem luce clausus aversusve discedat, ut autem videat adiuvatur ab ea, neque hoc omnino nisi illa adiuverit potest; ita Deus, qui lux est hominis interioris, adiuvat nostrae mentis obtutum, ut non secundum nostram, sed secundum eius iustitiam boni aliquid operemur.
- 1720 2, 6, 7. Si a me quaeratur, utrum homo sine peccato³¹⁶ possit esse in hac vita, confitebor posse per Dei gratiam et liberum eius arbitrium, ipsum quoque liberum arbitrium ad Dei gratiam, hoc est, ad Dei dona, pertinere non ambigens, nec tantum ut sit, verum etiam ut bonum sit, id est, ad facienda mandata Domini convertatur; atque ita Dei gratia³²⁵ non solum ostendat quid faciendum sit, sed adiuvet etiam ut possit fieri quod ostenderit. . . . Dubitare non possum, nec Deum aliquid impossibile homini preecepisse, nec Deo ad opitulandum et adiuvandum, quo fiat quod iubet, impossibile aliquid esse. Ac per hoc potest homo, si velit, esse sine peccato, adiutus a Deo. 7, 8. Si autem, quod secundo loco posueram, quaeratur utrum sit, esse non credo.
- 1721 2, 11, 16. Secundum illam iustitiam qua se noverat iustum,³⁹⁹ se vituperavit [Iob 42, 5 6] atque distabuit, aestimavitque se terram et cinerem; mente conspiciens Christi iustitiam, in cuius non tantum divinitate, sed nec in anima nec in carne ullum potuit esse peccatum.
- 1722 2, 17, 26. Cum, voluntatem humanam gratia adiuvante³¹⁶ divina, sine peccato in hac vita possit homo esse, cur non sit, possem facillime ac veracissime respondere, quia homines³³⁴ nolunt; sed si ex me quaeritur, quare nolunt, imus in longum. Verumtamen etiam hoc sine praeiudicio diligentioris inquisitionis breviter dicam. Nolunt homines facere quod iustum est, sive quia latet an iustum sit, sive quia non delectat. . . .³³⁶ Ut autem innotescat quod latebat, et suave fiat quod non³²⁵ delectabat, gratiae Dei est, quae hominum adiuvat voluntates; qua ut non adiuventur, in ipsis itidem causa est, non in Deo, sive damnandi praedestinati sint propter iniquitatem superbiae,¹³⁵ sive contra ipsam suam superbiam iudicandi et erudiendi, si filii sint misericordiae.
- 1723 2, 18, 28. Ne sic defendamus gratiam, ut liberum arbitrium³³⁴ auferre videamur; rursus ne liberum sic asseramus arbitrium, ut superba impietate ingrati Dei gratiae iudicemur.

1719. ML 44, 153.

1721. ML 44, 161.

1723. ML 44, 168.

1720. ML 44, 155.

1722. ML 44, 167.

325 2, 19, 32. Nos quantum concessum est sapiamus; et in- 1724
 326 tellegamus, si possumus, Dominum Deum bonum ideo etiam
 sanctis suis alicuius operis iusti aliquando non tribuere vel
 336 certam scientiam vel victricem delectationem, ut cognoscant
 non a se ipsis, sed ab illo sibi esse lucem, qua illuminentur
 tenebrae eorum, et suavitatem qua det fructum suum terra
 341 eorum. 33. Cum autem ab illo illius adiutorium deprecamur
 ad faciendam perficiendamque iustitiam, quid aliud depre-
 camur, quam ut aperiat quod latebat, et suave faciat quod
 non delectabat?

474 2, 27, 43. Quisquis vero adhuc movetur, quare baptizentur 1725
 qui iam de baptizatis nascuntur, hoc breviter accipiat. . . .

475 Sacramentum autem baptismi profecto sacramentum regenerationis est. Quocirca sicut homo qui non vixerit, mori non potest, et qui mortuus non fuerit, resurgere non potest; ita qui natus non fuerit, renasci non potest. Ex quo conficitur, neminem in suo parente renasci potuisse non natum.

475 2, 28, 46. In hac non iam praeterita, sed adhuc manente 1726
 lege concupiscentiae, reatus eius solvitur, et non erit, cum fit
 in baptismo plena remissio peccatorum. Denique si continuo
 consequatur ab hac vita emigratio, non erit omnino quod ob-
 noxiū hominem teneat, solutis omnibus quae tenebant.

425 2, 34, 55. Sicut ergo illi primi homines postea iuste vivendo, 1727
 30 unde merito creduntur per Domini sanguinem ab extremo sup-
 plicio liberati, non tamen in illa vita meruerunt ad paradisum
 revocari: sic et caro peccati, etiam si remissis peccatis homo
 in ea iuste vixerit, non continuo meretur eam mortem non
 perpeti, quam traxit de propagine peccati.

303 3, 7, 14. In Adam omnes tunc peccaverunt, quando in 1728
 eius natura illa insita vi, qua eos gignere poterat, adhuc omnes
 ille unus fuerunt.

De spiritu et littera, 412.

312 C 3, n. 5. Neque liberum arbitrium quidquam nisi ad 1729
 peccandum valet, si lateat veritatis via; et cum id quod agen-
 dum et quo nitendum est cooperit non latere, nisi etiam de-
 lectet et ametur, non agitur, non suscipitur, non bene vivitur.

354 9, 15. *Iustitia Dei manifestata est* [Rom 3, 21]; non dixit: 1730
iustitia hominis, vel iustitia propriae voluntatis; sed: iustitia
Dei, non qua Deus iustus est, sed qua induit hominem, cum
iustificat impium.

1724. ML 44, 170.

1725. ML 44, 177.

1726. ML 44, 179.

1727. ML 44, 183.

1728. ML 44, 194.

1729. ML 44, 203.

1730. ML 44, 209.

- 1731 19, 32. Illa [lex] sine adiuvante spiritu procul dubio est ⁸¹³ littera occidens; cum vero adest vivificans spiritus, hoc ipsum intus conscriptum facit diligi, quod foris scriptum lex faciebat timeri.
- 1732 27, 47. Nec moveat, quod *naturaliter eos dixit quae legis sunt facere* [Rom 2, 14], non spiritu Dei, non fide, non gratia. Hoc enim agit spiritus gratiae, ut imaginem Dei, in qua na-²²⁸ turaliter facti sumus, instauret in nobis.
- 1733 27, 48. Si autem hi qui *naturaliter quae legis sunt faciunt* ³⁰⁹ [Rom 2, 14], nondum sunt habendi in numero eorum, quos Christi iustificat gratia, sed in eorum potius, quorum etiam impiorum nec Deum verum veraciter iusteque colentium, quaedam tamen facta vel legimus, vel novimus, vel audimus, quae secundum iustitiae regulam non solum vituperare non possumus, verum etiam merito recteque laudamus; quamquam si discutiantur quo fine fiant, vix inveniuntur quae iustitiae debitam laudem defensionem vereantur; 28, 48. verum tamen quia non usque adeo in anima humana imago Dei terrenorum affectuum labore detrita est, ut nulla in ea velut lineamenta extrema remanserint, unde merito dici possit etiam in ipsa impietate vitae suae facere aliqua legis vel sapere; si hoc est quod dictum est, quia *gentes quae legem non habent*, hoc est, legem Dei, *naturaliter quae legis sunt faciunt* . . . differentia non perturbabitur, qua distat a vetere testamentum novum. . . . Sicut enim non impediunt a vita aeterna iustum ³¹⁶ quaedam peccata venialia, sine quibus haec vita non ducitur; ²⁹¹ sic ad salutem aeternam nihil prosunt impio aliqua bona opera, ³⁰⁸ sine quibus difficillime vita cuiuslibet pessimi hominis invenitur.
- 1734 31, 54. Vide nunc, utrum quisque credat, si noluerit, aut ²⁴⁹ non credat, si voluerit. Quod si absurdum est (quid est enim credere, nisi consentire verum esse quod dicitur? consensio autem utique volentis est), profecto fides in potestate est. Sed, sicut apostolus dicit: *Non est potestas nisi a Deo* [Rom 13, 1]. Quid igitur causae est, cur non et de ista nobis dicatur: *Quid enim habes, quod non accepisti* [1 Cor 4, 7]? Nam et ut credamus, Deus dedit. Nusquam autem legimus in scripturis sanctis: non est voluntas nisi a Deo. Et recte non scriptum est, quia ²⁹⁵ verum non est; alioquin etiam peccatorum, quod absit, auctor est Deus, si non est voluntas nisi ab illo; quoniam mala vo-²⁹⁰ luntas iam sola peccatum est, etiam si desit effectus, id est, si non habeat potestatem.
- 1735 33, 58. *Vult autem Deus omnes homines salvos fieri et in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4]; non sic tamen, ut iis ³³⁴

1731. ML 44, 220.
1734. ML 44, 235.

1732. ML 44, 229.
1735. ML 44, 238.

1733. ML 44, 229.

adimat liberum arbitrium, quo vel bene vel male utentes
 134 iustissime iudicentur. Quod cum fit, infideles quidem contra
 voluntatem Dei faciunt, cum eius evangelio non credunt; nec
 ideo tamen eam vincunt, verum se ipsos fraudant magno et
 summo bono malisque poenalibus implicant, experturi in sup-
 pliciis potestatem eius, cuius in donis misericordiam con-
 tempserunt.

326 34, 60. Visorum suasionibus agit Deus, ut velimus, et ut 1736
 322 credamus, sive extrinsecus per evangelicas exhortationes, ubi
 et mandata legis aliquid agunt, si ad hoc admonet hominem
 infirmitatis sua, ut ad gratiam iustificantem credendo con-
 324 fugiat, sive intrinsecus, ubi nemo habet in potestate quid ei
 334 veniat in mentem, sed consentire vel dissentire propriae vo-
 314 luntatis est. His ergo modis quando Deus agit cum anima
 rationali, ut ei credat, neque enim credere potest quodlibet
 libero arbitrio, si nulla sit suasio vel vocatio cui credat; pro-
 fecto et ipsum velle credere Deus operatur in homine, et in
 omnibus misericordia eius praevenit nos; consentire autem
 vocationi Dei, vel ab ea dissentire, sicut dixi, propriae vo-
 luntatis est.

316 35, 63. Ecce quemadmodum sine exemplo est in hominibus 1737
 perfecta iustitia, et tamen impossibilis non est. Fieret enim,
 si tanta voluntas adhiberetur, quanta sufficit tantae rei. Esset
 autem tanta, si et nihil eorum, quae pertinent ad iustitiam, nos
 326 lateret, et ea sic delectarent animum, ut, quidquid aliud vo-
 luptatis dolorisve impedit, delectatio illa superaret; quod ut
 non sit, non ad impossibilitatem, sed ad iudicium Dei pertinet.

De civitate Dei, 413—426.

285 L. 1, c. 13. Nec ideo tamen contemnenda et abicienda 1738
 sunt corpora defunctorum maximeque iustorum atque fidelium,
 quibus tamquam organis et vasis ad omnia bona opera sancte
 usus est Spiritus. Si enim paterna vestis et anulus, ac si quid
 huius modi, tanto carius est posteris, quanto erga parentes
 maior affectus: nullo modo ipsa spernenda sunt corpora, quae
 utique multo familiarius atque coniunctius quam quaelibet in-
 dumenta gestamus.

246 4, 20. Unde autem sciunt illi [gentiles] quid sit fides, cuius 1739
 primum et maximum officium est, ut in verum credatur Deum?
 Sed cur non sufficerat et virtus? Nonne ibi est et fides?

120 5, 9, n. 4. Qui enim non est praescius omnium futurorum, 1740
 337 non est utique Deus. Quapropter et voluntates nostrae tantum

1736. ML 44, 240. 1737. ML 41, 242.

1738. CV 40 (ed. E. Hoffmann, 1899—1900), 1, 25; ML 41, 27.

1739. CV 40, 1, 187; ML 41, 127. 1740. CV 40, 1, 228; ML 41, 152.

valent, quantum Deus eas valere voluit atque praescivit; et ideo, quidquid valent, certissime valent; et quod facturae sunt, ipsae omnino facturae sunt, quia valituras atque facturas ille praescivit, cuius praescientia falli non potest.

1741 5, 10, 1. Recte [Deus] omnipotens dicitur, qui tamen mori¹⁰⁴ et falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiendo quod non vult; quod ei si accideret, nequaquam esset omnipotens. Unde propterea quaedam non potest, quia omnipotens est.

1742 5, 10, 2. Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate,¹²⁰ quia Deus praescivit quid futurum esset in nostra voluntate.¹²¹ Non enim qui hoc praescivit, nihil praescivit. Porro si ille qui praescivit quid futurum esset in nostra voluntate, non utique nihil, sed aliquid praescivit; profecto et illo praesciente est aliquid in nostra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur, aut retenta praescientia Dei tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio Deum (quod nefas est) negare praescium futurorum; sed utrumque amplectimur, utrumque fideliter et veraciter confitemur.... Neque enim ideo peccat¹²² homo, quia Deus illum peccaturum esse praescivit; immo ideo non dubitatur ipsum peccare, cum peccat, quia ille cuius praescientia falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse praescivit.

1743 10, 3, 2. Ipse [Deus] fons nostrae beatitudinis, ipse omnis⁶⁰⁶ appetitionis est finis. Hunc eligentes vel potius religentes¹ (amiseramus enim neglegentes), hunc ergo religentes, unde et religio dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, ut perveniendo quiescamus, ideo beati, quia illo fine perfecti.

1744 10, 5. Nec quod ab antiquis patribus alia sacrificia facta⁵¹⁴ sunt in victimis pecorum, quae nunc Dei populus legit, non facit, aliud intellegendum est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quae aguntur in nobis, ad hoc ut inhaeremus⁵²⁰ Deo et ad eundem finem proxinio consulamus. Sacrificium⁴³⁷
✓ ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est sacrum signum, est.

1745 10, 20. Et sacerdos est [Christus], ipse offerens, ipse et⁴¹⁸ oblatio. Cuius rei sacramentum cotidianum esse voluit eccl⁵¹³ esiae sacrificium, quae cum ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum discit offerre.

1746 11, 2. Quia ipsa mens, cui ratio et intellegentia naturaliter⁴ inest, vitiis quibusdam tenebrosis et veteribus invalida est,²⁵⁹ non solum ad inhaerendum fruendo, verum etiam ad perserendum incommutabile lumen, donec de die in diem re-

1741. CV 40, 1, 229; ML 41, 152.

1743. CV 40, 1, 450; ML 41, 280.

1745. CV 40, 1, 481; ML 41, 298.

1742. CV 40, 1, 230; ML 41, 153.

1744. CV 40, 1, 452; ML 41, 282.

1746. CV 40, 1, 513; ML 41, 318.

novata atque sanata fiat tantae felicitatis capax, fide primum
 28 fuerat imbuenda atque purganda. In qua ut fidentius ambu-
 laret ad veritatem, ipsa veritas, Deus Dei Filius, homine
 assumpto, non Deo consumpto, eamdem constituit et fundavit
 fidem, ut ad hominis Deum iter esset homini per hominem
 423 Deum. Hic est enim *mediator Dei et hominum homo Christus*
Iesus [1 Tim 2, 5]. Per hoc enim mediator, per quod homo,
 per hoc et via. . . . Sola est autem adversus omnes errores
 via munitissima, ut idem ipse sit Deus et homo, quo itur, Deus,
 qua itur, homo.

196 11, 6. Si litterae sacrae maximeque veraces ita dicunt, *in 1747*
principio fecisse Deum caelum et terram [Gn 1, 1], ut nihil antea
 fecisse intellegatur, quia hoc potius in principio fecisse dice-
 retur, si quid fecisset ante cetera cuncta quae fecit; procul
 dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore.

96 11, 10, 1. Trinitas unus est Deus, nec ideo non simplex, *1748*
 178 quia Trinitas . . . sed ideo simplex dicitur, quoniam quod
 habet, hoc est, excepto quod relative quaeque persona ad
 alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen
 ipse est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est
 Pater.

606 11, 13. Cuivis iam non difficulter occurrit utroque coniuncto *1749*
 effici beatitudinem, quam recto proposito intellectualis natura
 desiderat; hoc est, ut et bono incommutabili, quod Deus est,
 609 sine ulla molestia perfruatur, et in eo se in aeternum esse
 mansurum, nec ulla dubitatione cunctetur, nec ullo errore
 fallatur.

175 11 24. Cum sit et Pater spiritus et Filius spiritus et Pater *1750*
 sanctus et Filius sanctus, proprie tamen ipse vocatur Spiritus
 Sanctus, tamquam sanctitas substantialis et consubstantialis
 amborum.

191 11, 24. In eo vero quod dicitur: *Vidit Deus quia bonum est* *1751*
 [Gn 1, 10], satis significatur Deum nulla necessitate, nulla suae
 193 cuiusquam utilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod
 factum est, id est, quia bonum est.

107 11, 29. Illi quippe angeli sancti non per verba sonantia *1752*
 149 Deum discunt, sed per ipsam praesentiam immutabilis veri-
 tatis, hoc est, Verbum eius unigenitum, et ipsum Verbum et
 Patrem et eorum Spiritum Sanctum; eamque esse insepara-
 bilem Trinitatem, singulasque in ea personas esse substantialiam,
 et tamen omnes non tres deos esse, sed unum Deum, ita
 noverunt, ut iis magis ista quam nos ipsi nobis cogniti simus.

1747. CV 40, 1, 519; ML 41, 321.

1748. CV 40, 1, 526; ML 41, 325.

1749. CV 40, 1, 531; ML 41, 328.

1750. CV 40, 1, 547; ML 41, 338.

1751. CV 40, 1, 548; ML 41, 338.

1752. CV 40, 1, 556; ML 41, 343.

- 1753 12. 6. Proinde causa beatitudinis angelorum bonorum ea ²⁰⁷ verissima reperitur, quod ei adhaerent qui summe est. Cum ²⁰⁸ vero causa miseriae malorum angelorum quaeritur, ea merito occurrit, quod ab illo qui summe est aversi, ad se ipsos conversi sunt, qui non summe sunt. . . . Cum enim se voluntas ²³⁸ relicto superiore ad inferiora convertit, efficitur mala, non quia malum est quo se convertit, sed quia perversa est ipsa ²³⁹ conversio. Idcirco non res inferior voluntatem malam fecit, sed rem inferiorem prave atque inordinate ipsa, quia facta est, appetivit. Si enim aliqui duo aequaliter affecti animo et ³³² corpore videant unius corporis pulchritudinem, qua visa unus ³³⁵ eorum ad illicite perfruendum moveatur, alter in voluntate pudica stabilis perseveret, quid putamus esse causae, ut in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala? . . . Si eadem tentatione ambo tententur et unus ei cedat atque consentiat, alter idem qui fuerat perseveret; quid aliud apparet, nisi unum noluisse, alterum voluisse a castitate deficere? Unde nisi propria voluntate, ubi eadem fuerat in utroque corporis et animi affectio?
- 1754 12. 7. Nemo igitur quaeret efficientem causam malae voluntatis; non enim est efficiens, sed deficiens; quia nec illa effectio, sed defectio. Deficere namque ab eo quod summe est, ad id quod minus est, hoc est incipere habere voluntatem malam. Causas porro defectionum istarum, cum efficientes non sint, ut dixi, sed deficientes, velle invenire, tale est ac si quisquam velit videre tenebras, vel audire silentium.
- 1755 12, 9, 2. Nam et hoc discutiendum est, si boni angeli ipsi ²⁰³ in se fecerunt bonam voluntatem, utrum aliqua eam, an nulla ²⁰⁷ voluntate fecerunt. Si nulla, utique nec fecerunt. Si aliqua, utrum mala, an bona? Si mala, quomodo esse potuit mala voluntas bonae voluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille qui eos cum bona voluntate, id est, cum amore casto, quo illi adhaererent, creavit, ²⁰⁶ simul iis et condens naturam et largiens gratiam?
- 1756 12, 14 (13), 1. Quomodo enim vera beatitudo est, de cuius ⁶⁰⁹ numquam aeternitate confiditur, dum anima venturam miseriam aut imperitissime in veritate nescit, aut infelicissime in beatitudine pertimescit?
- 1757 12, 17 (16). Quae saecula praeterierint antequam genus ¹⁹⁶ institueretur humanum, me fateor ignorare; non tamen dubito nihil omnino creature creatori esse coaeternum.
- 1758 12, 18 (17), 2. Nobis autem fas non est credere, aliter affici ¹⁰¹ Deum cum vacat, aliter cum operatur; quia nec affici dicendus est, tamquam in eius natura fiat aliquid quod ante non fuerit.

1753. CV 40, 1, 573; ML 41, 353.

1755. CV 40, 1, 580; ML 41, 357.

1757. CV 40, 1, 595; ML 41, 365.

1754. CV 40, 1, 577; ML 41, 355.

1756. CV 40, 1, 587; ML 41, 361.

1758. CV 40, 1, 597; ML 41, 367.

Patitur quippe qui afficitur, et mutabile est omne quod aliquid patitur. . . . Sed et si prius cessavit et posterius operatus est (quod nescio quemadmodum ab homine possit intellegi), hoc procul dubio quod dicitur prius et posterius, in rebus prius non exsistentibus et posterius exsistentibus fuit.

⁴⁷² 13, 7. Quicumque etiam non percepto regenerationis lacro pro Christi confessione moriuntur, tantum iis valet ad dimittenda peccata, quantum si abluerentur sacro fonte baptismatis. Qui enim dixit: *Si quis non renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non intrabit in regnum caelorum* [Io 3, 5], alia sententia istos fecit exceptos, ubi non minus generaliter ait: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in caelis est* [Mt 10, 32].

²³¹ 13, 15. Constat inter Christianos veraciter catholicam ²⁹⁹ tenentes fidem, etiam ipsam nobis corporis mortem non lege naturae, qua nullam mortem homini Deus fecit, sed merito inflictam esse peccati.

²⁸⁸ 14, 4, 1. Homo ita factus est rectus, ut non secundum se ipsum, sed secundum eum a quo factus est, viveret, id est, illius potius quam suam faceret voluntatem: non ita vivere, quemadmodum est factus ut viveret, hoc est mendacium. Beatus quippe vult esse, etiam non sic vivendo ut possit esse. Quid est ista voluntate mendacius? Unde non frustra dici potest omne peccatum esse mendacium.

²³⁴ 14, 26. Vivebat itaque homo in paradyso sicut volebat, ¹⁷⁶² quamdiu hoc volebat quod Deus iusserat; vivebat fruens Deo, ex quo bono erat bonus; vivebat sine ulla egestate, ita semper vivere habens in potestate. Cibus aderat, ne esuriret; potus, ne sitiret; lignum vitae, ne illum senecta dissolveret. Nihil corruptionis in corpore vel ex corpore nullas molestias ullis eius sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in animo tota tranquillitas. Sicut in paradyso nullus aestus aut frigus, sic in eius habitatore nulla ex cupiditate vel timore accidebat bonae voluntatis offensio.

²⁷⁶ 14, 28. Fecerunt itaque civitates duas amores duo: terrenam ²⁸⁸ scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero amor Dei usque ad contemptum sui. Denique illa in se ipsa, haec in Domino gloriatur. Illa enim quaerit ab hominibus gloriam; huic autem Deus conscientiae testis, maxima est gloria.

³²⁴ 15, 6. Spiritus autem Sanctus operatur intrinsecus, ut valeat aliquid medicina, quae adhibetur extrinsecus. Alioquin etiamsi

1759. CV 40, 1, 622; ML 41, 381.

1761. CV 40, 2, 7; ML 41, 407.

1763. CV 40, 2, 56; ML 41, 436.

1760. CV 40, 1, 633; ML 41, 387.

1762. CV 40, 2, 53; ML 41, 434.

1764. CV 40, 2, 67; ML 41, 442.

Deus ipse utens creatura sibi subdita in aliqua specie humana sensus alloquatur humanos, sive istos corporis, sive illos, quos istis simillimos habemus in somnis, nec interiore gratia mentem regat atque agat, nihil prodest homini omnis praedicatio veritatis.

- 1765 16, 2, 1. Multa ad fidem catholicam pertinentia, dum hae-⁸³
reticorum cal[li]ida inquietudine exagitantur, ut adversus eos
defendi possint, et considerantur diligentius et intelleguntur
clarius et instantius praedicantur et ab adversario mota quaestio
discendi exsistit occasio.
- 1766 17, 6, 2. *Et quaeret Dominus sibi hominem* [1 Rg 13, 14]: sive⁶⁶
David, sive ipsum mediatorem significans testamenti novi, qui
figurabatur in chrismate etiam quo unctus est ipse David et
progenies eius. Non autem quasi nesciat ubi sit, ita sibi ho-
minem Deus quaerit; sed per hominem more hominum loqui-
tur; quia et sic loquendo nos quaerit.
- 1767 18, 38. In historia regum Iuda et regum Israel, quae res⁶⁹
gestas continet, de quibus eidem scripturae canonicae credi-
mus, commemorantur plurima, quae ibi non explicantur et
in libris dicuntur aliis inveniri, quos prophetae scripserunt, et
alicubi eorum quoque prophetarum nomina non tacentur
[1 Par 29, 29; 2 Par 9, 29]; nec tamen inveniuntur in canone,
quem recepit populus Dei. Cuius rei, fateor, causa me latet,
nisi quod existimo etiam ipsos, quibus ea, quae in auctoritate
religionis esse deberent, Sanctus utique Spiritus revelabat, alia
sicut homines historica diligentia, alia sicut prophetas inspira-
tione divina scribere potuisse, atque haec ita fuisse distincta,
- 1768 20, 6, 2. Sicut ergo duae sunt regenerationes, de quibus⁴⁷⁵
iam supra locutus sum: una secundum fidem, quae nunc fit⁵⁹⁸
per baptismum; alia secundum carnem, quae fit in eius in-
corruptionem atque immortalitatem per iudicium magnum atque
novissimum: ita sunt et resurrectiones duae: una prima, quae
et nunc est et animarum est, quae venire non permittit in
mortem secundam; alia secunda, quae non nunc, sed in saeculi
fine futura est, nec animarum, sed corporum est, quae per
ultimum iudicium alios mittet in secundam mortem, alios in⁶⁰¹
eam vitam, quae non habet mortem.
- 1769 20, 7, 1. De his duabus resurrectionibus idem Ioannes evan-⁶⁰⁴
gelista in libro qui dicitur Apocalypsis eo modo locutus est,

1765. CV 40, 2, 124; ML 41, 477.

1767. CV 40, 2, 328; ML 41, 598.

1769. CV 40, 2, 439; ML 41, 666.

1766. CV 40, 2, 228; ML 41, 537.

1768. CV 40, 2, 438; ML 41, 666.

⁶⁰⁵ ut earum prima a quibusdam nostris non intellecta, insuper etiam in quasdam ridiculas fabulas verteretur. Ait quippe in libro memorato Ioannes apostolus: *Et vidi angelum descendentem de caelo* etc. [Apc 20, 1—6]. Qui propter haec huius libri verba primam resurrectionem futuram suspicati sunt corporalem, inter cetera maxime numero annorum mille permoti sunt, tamquam oporteret in sanctis eo modo velut tanti temporis fieri sabbatum, vacatione scilicet sancta post labores annorum sex milium, ex quo creatus est homo. . . . Quae opinio esset utcumque tolerabilis, si aliquae deliciae spirituales in illo sabbato ad futurae sanctis per Domini praesentiam crederentur. Nam etiam nos hoc opinati fuimus aliquando [cf. n. 1521].

²⁸⁴ 20, 9, 2. Neque enim piorum animae mortuorum separantur ¹⁷⁷⁰ ab ecclesia, quae nunc etiam est regnum Christi. Alioquin nec ad altare Dei fieret eorum memoria in communicatione corporis Christi.

⁵⁹⁷ 20, 19, 4. Non veniet ad vivos et mortuos iudicandos Christus, ¹⁷⁷¹ nisi prius venerit ad seducendos in anima mortuos adversarius eius antichristus; quamvis ad occultum iam iudicium Dei pertineat quod ab illo seducentur.

⁵⁸³ 21, 3, 1. Sic est anima conexa huic corpori, ut summis ¹⁷⁷² doloribus cedat, atque discedat; quoniam et ipsa compago membrorum atque vitalium sic infirma est, ut eam vim, quae magnum vel summum dolorem facit, non valeat sustinere. Tunc autem tali corpori anima et eo conectetur modo, ut illud vinculum, sicut nulla temporis longitudine solvetur, ita ⁵⁹⁴ nullo dolore rumpatur. . . . Sempiterna mors erit, quando nec ⁵⁹¹ vivere anima poterit Deum non habendo, nec doloribus corporis carere moriendo. Prima mors animam nolentem pellit e corpore, secunda mors animam nolentem tenet in corpore.

⁵ 21, 8, 2. Omnia quippe portenta contra naturam dicimus ¹⁷⁷³ esse, sed non sunt. Quo modo est enim contra naturam quod Dei fit voluntate, cum voluntas tanti utique conditoris conditae rei cuiusque natura sit? Portentum ergo fit non contra naturam, sed contra quam est nota natura. . . . 5. Sicut ergo non fuit impossibile Deo quas voluit instituere, sic ei non est impossibile, in quidquid voluerit, quas instituit, mutare naturas.

⁵⁹² 21, 10, 1. Cur non dicamus, quamvis miris, tamen veris ¹⁷⁷⁴ modis etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi profecto incorporei, et nunc potuerunt includi corporalibus membris, et tunc poterunt

1770. CV 40, 2, 451; ML 41, 674.

1772. CV 40, 2, 514; ML 41, 710.

1774. CV 10, 2, 536; ML 41, 724.

1771. CV 40, 2, 474; ML 41, 687.

1773. CV 40, 2, 531; ML 41, 721.

corporum suorum vinculis insolubiliter alligari?... 2. Gehenna illa, quod etiam stagnum ignis et sulphuris dictum est [Apc 20, 10], corporeus ignis erit et cruciabit corpora damnatorum, aut et hominum et daemonum, solida hominum, aëria daemonum; aut tantum hominum corpora cum spiritibus, daemones autem spiritus sine corporibus, haerentes sumiendo 200 poenam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus. Unus quippe utrisque ignis erit, sicut Veritas dixit [Mt 25, 41].

1775 21, 11. Peccata, quae vindicantur longissimi temporis poenis,⁵⁹⁴ brevissimo tempore perpetrantur; nec quisquam exstitit qui censeret tam cito nocentium finienda esse tormenta, quam cito factum est vel homicidium vel adulterium vel sacrilegium vel quodlibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed iniqutatis et impietatis magnitudine metiendum.

1776 21, 13. Temporarias poenas alii in hac vita tantum, alii⁵⁸⁷ post mortem, alii et nunc et tunc, verumtamen ante iudicium⁵⁸⁹ illud severissimum novissimumque patiuntur. Non autem omnes veniunt in sempiternas poenas, quae post illud iudicium sunt futurae, qui post mortem sustinent temporales.

1777 21, 15. Unicus natura Dei Filius propter nos misericordia³⁹³ factus est hominis filius, ut nos, natura filii hominis, filii Dei³⁹⁵ per illum gratia fieremus.... Sicut enim per unum hominem⁴¹⁵ [Rom 5, 12] peccantem in hoc tam grave malum devenimus; ita per unum hominem eundemque Deum iustificantem ad illud bonum tam sublime veniemus.

1778 21, 16. Purgatorias autem poenas nullas futuras opinetur,⁵⁸⁹ nisi ante illud ultimum tremendumque iudicium. Nequaquam⁵⁹⁵ tamen negandum est etiam ipsum aeternum ignem pro diversitate meritorum quamvis malorum aliis leviorem, aliis futurum esse graviorem, sive ipsius vis atque ardor pro poena digna cuiusque varietur, sive ipse aequaliter ardeat, sed non aequali molestia sentiatur.

1779 21, 23. Quale est aeternum supplicium pro igne diurni⁵⁹⁴ temporis existimare, et vitam aeternam credere sine fine, cum Christus eodem ipso loco, in una eademque sententia dixerit utrumque complexus: *Sic ibunt isti in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam* [Mt 25, 46]? Si utrumque aeternum, profecto aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque sine fine perpetuum debet intellegi. Par pari enim relata sunt, hinc supplicium aeternum, inde vita aeterna. Dicere autem in hoc uno eodemque sensu: Vita aeterna sine fine erit, supplicium aeternum finem habebit, multum absurdum est.

1775. CV 40, 2, 540; MI. 41, 726.

1777. CV 40, 2, 545; MI. 41, 729.

1779. CV 40, 2, 557; MI. 41, 736.

1776. CV 40, 2, 543; MI. 41, 728.

1778. CV 40, 2, 548. MI. 41, 731.

⁵⁸⁷ 21, 24, 2. Pro defunctis quibusdam vel ipsius ecclesiae 1780
⁵⁸⁸ vel quorumdam piorum exauditur oratio, sed pro his, quorum in Christo regeneratorum nec usque adeo vita in corpore male gesta est, ut tali misericordia iudicentur digni non esse, nec usque adeo bene, ut talem misericordiam reperiantur necessariam non habere.

⁵⁴⁸ 21, 27, 4. Oratio cotidiana, quam docuit ipse Iesus, unde 1781
 et dominica nominatur, delet quidem cotidiana peccata, cum cotidie dicitur: *Dimitte nobis debita nostra* [Mt 6, 12].

¹⁹⁸ 22, 1, 2. Ipse est [Deus], qui in principio condidit mundum, 1782
¹⁹⁹ plenum bonis omnibus visibilibus atque intellegibilibus rebus, in quo nihil melius instituit quam spiritus, quibus intellegentiam dedit, et suae contemplationis habiles capacesque sui 203 praestitit . . . ; qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturae tribuit tale, ut, si vellet deserere Deum, beatitudinem scilicet suam, continuo miseria sequeretur.

28 22, 5. Incredibile est Christum resurrexisse in carne et in 1783
 caelum ascendisse cum carne; incredibile est mundum rem tam incredibilem credidisse; incredibile est homines ignobiles, infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem tam efficaciter mundo et in illo etiam doctis persuadere potuisse.... Si vero per apostolos Christi, ut iis crederetur resurrectionem atque ascensionem praedicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.

6 22, 8, 1. Cur, inquiunt, nunc illa miracula, quae p 1784
 dicatis facta esse, non funt? Possem quidem dicere necessaria fuisse, priusquam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus. Quisquis adhuc prodigia ut credit inquirit, magnum est ipse prodigium, qui mundo credente non credit. Verum hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse cre-25 dantur. Unde ergo tanta fide Christus usquequaque cantatur ⁴²⁷ in caelum cum carne sublatus? . . . Nam facta esse multa miracula, quae attestarentur illi uni grandi salubrique miraculo, quo Christus in caelum cum carne in qua surrexit 16 ascendit, negare non possumus. In iisdem quippe veracissimis libris cuncta conscripta sunt, et quae facta sunt, et propter quod credendum facta sunt.

598 22, 20, 1. Absit autem, ut ad resuscitanda corpora vitae- 1785
 que reddenda non possit omnipotentia creatoris omnia re-
 vocare, quae vel bestiae, vel ignis absumpsit, vel in pulverem
 cineremve collapsum, vel in humorem solutum, vel in auras
 600 est exhalatum. . . . 3. Si contenditur in ea quemque statu-

1780. CV 40, 2, 559; ML 41, 737.

1782. CV 40, 2, 582; ML 41, 751.

1784. CV 40, 2, 595; ML 41, 760.

1781. CV 40, 2, 576; ML 41, 748.

1783. CV 40, 2, 589; ML 41, 756.

1785. CV 40, 2, 631; ML 41, 782.

corporis resurrectum esse, in qua defunctus est, non pugnaciter resistendum est; tantum absit omnis deformitas, omnis infirmitas, omnis tarditas, omnisque corruptio.

1786 22, 29, 1. *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem* [1 Cor 13, 12]. Sic iam vident sancti angeli, qui etiam nostri angeli dicti sunt. . . . Sicut ergo illi vident, ita et nos visuri sumus; sed nondum ita videmus. Propter quod ait apostolus, quod paulo ante dixi: *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.* Praemium itaque fidei nobis visio ista servatur, de qua et Ioannes apostolus loquens: *Cum apparuerit, inquit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* [1 Io 3, 2]. Facies autem Dei manifestatio eius intellegenda est, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore atque isto nomine nuncupamus. 2. Quapropter cum ex me quaeritur, quid acturi sint sancti in illo corpore spirituali, non dico quod iam video, sed dico quod credo, secundum illud quod in psalmo lego: *Credidi, propter quod locutus sum* [Ps 115, 10]. Dico itaque: Visuri sunt Deum in ipso corpore; sed utrum per ipsum, sicut per corpus nunc videmus solem, lunam, stellas, mare, ac terram, et quae sunt in ea, non parva quaestio est.

1787 22, 29, 6. Incorporeum Deum omnia regentem etiam per corpora contubimur. Aut ergo sic per illos oculos videbitur Deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti simile, quo et incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis sive scripturarum testimoniosis divinarum vel difficile est vel impossibile ostendere; aut quod est ad intellegendum facilius, ita Deus nobis erit notus atque conspicuus, ut videatur spiritu a singulis nobis in singulis nobis, videatur ab altero in altero, videatur in se ipso, videatur in caelo novo et terra nova, atque in omni quae tunc fuerit creatura.

1788 22, 30, 1. Quanta erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus? . . . Qui motus illuc talium corporum sint futuri, temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen et motus et status, sicut ipsa species, decens erit, ubi, qui-cumque erit, quod non decebit, non erit. Certe ubi volet spiritus, ibi erit protinus corpus; nec volet aliquid spiritus, quod nec spiritum possit decere, nec corpus. . . . Praemium virtutis erit ipse, qui virtutem dedit, eique se ipsum, quo melius et maius nihil possit esse, promisit. . . . Sic enim et illud recte intellegitur, quod ait apostolus: *Ut sit Deus omnia in omnibus* [1 Cor 15, 28]. Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fati-

1786. CV 40, 2, 657; MI. 41, 797.

1788. CV 40, 2, 664; MI. 41, 801.

1787. CV 40, 2, 663; MI. 41, 800.

gatione laudabitur.... 5. Ibi vacabimus et videbimus, videbimus et amabimus, amabimus et laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine.

De bono viduitatis, 414.

580 C. 9, n. 12. In coniugali quippe vinculo si pudicitia con- 1789 servatur, damnatio non timetur; sed in viduali et virginiali continentia excellentia muneris amplioris expetitur; qua ex- petita et electa et voti debito oblata, iam non solum capes- serne nuptias, sed, etiamsi non nubatur, nubere velle dam- nabile est.

577 12, 15. De tertiis et de quartis et de ultra pluribus nup- 1790 tiis solent homines movere quaestionem. Unde ut breviter respondeam, nec ulla nuptias audeo damnare, nec iis vere- cundiam numerositatis auferre.

De natura et gratia, 415.

308 C. 4, n. 4. Haec autem Christi gratia, sine qua nec in- 1791 340 fantes nec aetate grandes salvi fieri possunt, non meritis redi- ditur, sed gratis datur; propter quod et gratia nominatur. *Iustificati, inquit, gratis per sanguinem ipsius* [Rom 3, 24]. Unde 347 ii, qui non per illam liberantur, sive quia audire nondum potuerunt, sive quia oboedire noluerunt, sive etiam cum per aetatem audire non possent, lavacrum regenerationis quod accipere possent; per quod salvi fierent, non acceperunt, iuste utique damnantur, quia sine peccato non sunt, vel quod ori- 302 ginaliter traxerunt, vel quod malis moribus addiderunt. *Omnies enim peccaverunt, sive in Adam, sive in se ipsis, et egent gloria Dei* [ib. 23].

344 26, 29. Ipse autem Deus, cum per *mediatorem Dei et 1792 hominum hominem Iesum Christum* [1 Tim 2, 5] spiritualiter sanat aegrum vel vivificat mortuum, id est, iustificat impium, et cum ad perfectam sanitatem, hoc est, ad perfectam vitam iustitiamque, perduxerit, non deserit si non deseratur, ut pie 317 semper iusteque vivatur. Sicut enim oculus corporis etiam plenissime sanus, nisi candore lucis adiutus, non potest cernere: sic et homo etiam perfectissime iustificatus, nisi aeterna luce iustitiae divinitus adiuvetur, recte non potest vivere.

327 31, 35. Operamur et nos, sed illo operante cooperamur, 1793 328 quia misericordia eius praevenit nos [Ps 58, 11]. Praevenit autem ut sanemur, quia et subsequetur ut etiam sanati vege- temur; praevenit ut vocemur, subsequetur ut glorificemur;

1789. CV 41 (cd. I. Zycha, 1900), 317; ML 40, 437.

1790. CV 41, 320; ML 40, 439.

1791. ML 44, 249.

1792. ML 44, 261.

1793. ML 44, 264.

praevenit ut pie vivamus, subsequetur ut cum illo semper vivamus, quia sine illo nihil possumus facere [Io 15, 5].

- 1794 36, 42. Excepta itaque sancta virgine Maria, de qua propter honorem Domini nullam prorsus, cum de peccatis agitur, haberi volo quaestionem — unde enim scimus, quid ei plus gratiae collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quae concipere ac parere meruit quem constat nullum habuisse peccatum? — hac ergo virgine excepta, si omnes illos sanctos et sanctas, cum hic viverent, congregare possemus et interrogare utrum essent sine peccato, quid fuisse responsuros putamus? Utrum hoc quod iste [Pelagius] dicit, an quod Ioannes apostolus? Rogo vos, quantalibet fuerint in hoc corpore excellentia sanctitatis, si hoc interrogari potuissent, nonne una voce clamassent: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est* [1 Io 1, 8]?

- 1795 43, 50. Non igitur Deus impossibilia iubet, sed iubendo admonet et facere quod possis, et petere quod non possis. Iam nunc videamus unde possit, unde non possit. Iste [Pelagius] dicit: Voluntate non est, quod natura potest. Ego dico: Voluntate quidem non est homo iustus, si natura potest, sed medicina poterit, quod vitio non potest.

- 1796 53, 62. *Video aliam legem in membris meis* etc. [Rom 7, 23] Ecce quod vitium naturae humanae inobedientia voluntatis inflixit. Orare sinatur, ut sanetur. Quid tantum de naturae possibilitate praesumitur? Vulnerata, sauciata, vexata, perdita est; vera confessione, non falsa defensione opus habet.

- 1797 57, 67. Sub lege est, qui timore supplicii quod lex minatur, non amore iustitiae, se sentit abstinere ab opere peccati, nondum liber nec alienus a voluntate peccandi. In ipsa enim voluntate reus est, qua mallet, si fieri posset, non esse quod timeat, ut libere faciat quod occulite desiderat.

- 1798 70, 84. Caritas ergo incohata incohata iustitia est; caritas proiecta proiecta iustitia est; caritas magna magna iustitia est; caritas perfecta perfecta iustitia est; sed caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta.

De perfectione iustitiae hominis, 415.

- 1799 C. 8, n. 19. *Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus* [Phil 3, 15]; id est, quotquot perfecte currimus, hoc sapiamus, quod nondum perfecti sumus, ut illic perficiamur, quo perfecte adhuc currimus; ut, cum venerit quod perfectum est, quod ex parte est destruatur [1 Cor 13, 10]; id est, non iam ex parte sit, sed

1794. ML 44, 267.

1795. ML 44, 271.

1796. ML 44, 277.

1797. ML 44, 280.

1798. ML 44, 290.

1799. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 17; ML 44, 300.

ex toto; quia fidei et spei iam res ipsa, non quae credatur
 274 et speretur, sed quae videatur teneaturque, succedit; *caritas*
 autem, quae in his tribus maior est, non auferatur [ib. 13];
 sed augeatur et impleatur, contemplata quod credebat, et
 quod sperabat indepta.

305 15, 38. Quantalibet enim iustitia sit praeditus homo, cogi- 1800
 tare debet, ne aliquid in illo, quod ipse non videt, inveniatur
 esse culpandum, cum rex iustus sederit in throno, cuius cogita-
 tionem fugere delicta non possunt, nec illa de quibus dictum
 est: *Delicta quis intellegit?* [Ps 18, 13.]

316 21, 44. Si excepto illo capite nostro, sui corporis salvatore, 1801
 asseruntur vel fuisse in hac vita vel esse aliqui homines iusti
 sine aliquo peccato, sive numquam consentiendo desideriis
 eius, sive quia pro nullo peccato habendum est, quod tantum
 est, ut hoc pietati non imputet Deus (quamvis aliter sit beatus
 sine peccato, aliter autem *beatus cui non imputat Dominus*
peccatum [Ps 31, 2]), non nimis existimo reluctantum. Scio
 enim quibusdam esse visum, quorum de hac re sententiam
 non audeo reprehendere, quamquam nec defendere valeam.
 341 Sed plane quisquis negat nos orare debere, ne intremus in
 tentationem (negat autem hoc qui contendit ad non peccan-
 dum gratiae Dei adiutorium non esse homini necessarium,
 sed sola lege accepta humanam sufficere voluntatem), ab
 auribus omnium removendum, et ore omnium anathemandum
 esse non dubito.

Ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas, 415.

594 C. 6, n. 7. *Ibunt illi in ambustionem aeternam, iusti autem 1802*
 609 *in vitam aeternam* [Mt 25, 46]. In utroque graecus αἰώνιον
 habet. Si misericordia nos provocat credere non futurum
 impiorum sine fine supplicium, quid de praemio iustorum
 credituri sumus, cum in utraque parte, eodem loco, eadem
 608 sententia, eodem verbo pronuntietur aeternitas? An iterum
 etiam iustos ex illa sanctificatione et vita aeterna in peccatorum
 immunditiam atque in mortem relapsuros esse dicemus? Absit
 hoc a christiana fidei sanitate. Utrumque igitur sine fine
 dictum est aeternum, hoc est, αἰώνιον.

118 8, 9. In Dei sapientia omnium faciendarum rerum rationes 1803
 192 esse potuerunt, non tamen factae. Omnia enim per ipsam
 facta sunt, non et ipsa facta est, quia et ipsa est Verbum de
 quo dicitur: *Omnia per ipsum facta sunt* [Io 1, 3]. Noverat ergo
 Deus omnia quae fecit antequam faceret. Non enim possumus
 eum dicere ignorata fecisse et ea non nisi facta didicisse.

1800. CV 42, 34; ML 44, 309.

1802. ML 42, 673.

1801. CV 42, 48; ML 44, 316.

1803. ML 42, 674.

- 1804 9, 12. Sicut in evangelio, quamvis verum sit omnino quod ⁷¹ dicta sint, non tamen omnia quae dicta sunt vera esse creduntur; quoniam multa a Iudeis falsa et impia dicta esse verax evangelii scriptura testatur: sic in hoc libro [Job], ubi multae personae locutae esse narrantur, non solum quid dicatur, sed a quo etiam dicatur considerandum est. . . . Quando inquirentes, probari nobis aliquid volumus testimonio sanctorum eloquiorum, non nobis dicatur credendum esse etiam quod in evangelio scriptum est, si forte evangelista eum hoc dixisse cominemorat, cui fides habenda non est.
- 1805 11, 14. Certe ait apostolus: *sive sedes, sive dominationes, 205 sive principatus, sive potestates* [Col 1, 16]. Et esse itaque sedes, dominationes, principatus, potestates in caelestibus apparatibus, firmissime credo et differre inter se aliquid indubitata fide teneo. Sed, quo me contemnas, quem magnum putas esse doctorem, quaenam ista sint et quid inter se different nescio.

In Ioannis evangelium tractatus, 416/7.

- 1806 Tr. 3, n. 4. Non distas a pecore nisi intellectu; noli aliunde ²²³ gloriari. De viribus praesumis? A bestiis vinceris. De velocitate praesumis? A muscis vinceris. De pulchritudine praesumis? Quanta pulchritudo est in pennis pavonis? Unde ergo meliores? Ex imagine Dei. Ubi imago Dei? In mente, in intellectu.
- 1807 3, 9 Quid est gratia? Gratis data. Quid est gratis data? ³⁴⁰ Donata, non redditia. Si debebatur, merces redditia est, non gratia donata; si autem vere debebatur, bonus fuisti; si autem, ut verum est, malus fuisti, credidisti autem *in eum qui iustificat impium* [Rom 4, 5] (quid est *qui iustificat impium?* Ex impio facit pium): cogita quid per legem tibi imminere debebat, et quid per gratiam consecutus sis. Consecutus autem istam gratiam fidei, eris iustus ex fide; *Iustus enim ex fide vivit* [Rom 1, 17; Hab 2, 4]; et promereberis Deum vivendo ex fide; cum promerueris Deum vivendo ex fide, accipies praemium ³⁶⁷ immortalitatem et vitam aeternam. Et illa gratia est. Nam pro quo merito accipis vitam aeternam? Pro gratia.
- 1808 4, 10. Non enim in iniquitate conceptus est [Christus], quia ³⁹⁷ non de mortalitate conceptus est; nec eum in peccatis mater eius in utero aluit, quem virgo concepit, virgo peperit, quia ⁴³⁰ fide concepit et fide suscepit. Ergo *ecce agnus Dei* [Io 1, 29]. ⁴³¹ Non habet iste traducem de Adam; carnem tantum sumpsit ³⁷⁹ de Adam, peccatum non assumpsit.
- 1809 5, 1. Nemo habet de suo nisi mendacium et peccatum. ³⁰⁹ Si quid autem homo habet veritatis atque iustitiae, ab illo

1804. ML 42, 676.
1807. ML 35, 1400.

1805. ML 42, 678.
1808. ML 35, 1410.

1806. ML 35, 1398.
1809. ML 35, 1414.

fonte est, quem debemus sitire in hac eremo, ut ex eo quasi guttis quibusdam irrorati et in hac peregrinatione interim consolati, ne deficiamus in via, venire ad eius requiem satieta-temque possimus.

449 5, 18. *Quamvis ipse non baptizaret, sed discipuli eius* [Io 4, 2]. 1810
 Ipse, et non ipse; ipse potestate, illi ministerio; servitutem ad baptizandum illi admovebant, potestas baptizandi in Christo permanebat. Ergo baptizabant discipuli eius, et ibi adhuc **451** erat Iudas inter discipulos eius; quos ergo baptizavit Iudas, non sunt iterum baptizati; et quos baptizavit Ioannes, iterum baptizati sunt? Plane iterum, sed non iterato baptismo. Quos enim baptizavit Ioannes, Ioannes baptizavit; quos autem baptizavit Iudas, Christus baptizavit. Sic ergo quos baptizavit ebriosus, quos baptizavit homicida, quos baptizavit adulter, si baptismus Christi erat, Christus baptizavit.

393 7, 4. Oportebat ergo ut ille baptizaret qui est Filius Dei 1811 unicus, non adoptatus. Adoptati filii ministri sunt unici; unicus habet potestatem, adoptati ministerium.

570 9, 2. Per hoc ergo Dominus invitatus venit ad nuptias, 1812 ut coniugalis castitas firmaretur, et ostenderetur sacramentum nuptiarum; quia et illarum nuptiarum sponsus personam Domini figurabat, cui dictum est: *Servasti vinum bonum usque adhuc* [Io 2, 10]. Bonum enim vinum Christus servavit usque adhuc, id est, evangelium suum.

227 9, 10. In ipso exordio Adam et Eva parentes omnium 1813 gentium erant, non tantummodo Iudeorum; et quidquid figurabatur in Adam de Christo, ad omnes utique gentes pertinebat, quibus salus est in Christo.

448 9, 10. Iam licet nobis ubique Christum quaerere. . . . 1814
 Dormit Adam ut fiat Eva; moritur Christus ut fiat ecclesia. Dormienti Adae fit Eva de latere; mortuo Christo lancea percutitur latus, ut profluant sacramenta, quibus formetur ecclesia. Cui non appareat quia in illis tunc factis futura figurata sunt, quandoquidem dicit apostolus ipsum Adam formam futuri esse? *Qui est, inquit, forma futuri* [Rom 5, 14]

457 11, 3. Tales sunt omnes catechumeni; ipsi iam credunt 1815 in nomine Christi, sed Iesus non se credit iis. Intendat et intellegat caritas vestra. Si dixerimus catechumeno: Credis **287** in Christum? respondet: Credo, et signat se; iam crucem Christi portat in fronte, et non erubescit de cruce Domini **485** sui. Ecce credidit in nomine eius. Interrogemus eum: Manducas carnem Filii hominis et bibis sanguinem Filii hominis? nescit quid dicimus, quia Iesus non se credidit ei.

1810. ML 35, 1424.

1813. ML 35, 1463.

1811. ML 35, 1439.

1814. ML 35, 1463

1812. ML 35, 1459.

1815. ML 35, 1476.

- 1816 14, 7. Quomodo enim tu verbum quod loqueris in corde ¹⁶³ habes, et apud te est, et ipsa conceptio spiritalis est, . . . sic Deus edidit Verbum, hoc est, genuit Filium. Et tu quidem ex tempore gignis verbum etiam in corde; Deus sine tempore ¹⁵⁷ genuit Filium, per quem creavit omnia tempora. ¹⁸¹
- 1817 15, 4. Quid est baptismus Christi? *Lavacrum aquae in 438 verbo* [Eph 5, 26]. Tolle aquam, non est baptismus; tolle ⁴⁶¹ verbum, non est baptismus.
- 1818 23, 6. Erigat te Christus per id quod homo est, ducat te ³⁸⁰ per id quod Deus homo est, perducat te ad id quod Deus est. Et tota praedicatio dispensatioque per Christum haec ⁴¹⁴ est, fratres, et alia non est, ut resurgent animae, resurgent et corpora. Utrumque quippe mortuum erat, corpus ex infirmitate, anima ex iniuitate. Quia utrumque mortuum erat, resurgat utrumque. Quid utrumque? Anima et corpus. Per quid ergo anima nisi per Deum Christum? Per quid corpus nisi per hominem Christum? Erat enim et in Christo anima ³⁷⁸ humana, tota anima; non irrationale tantum animae, sed etiam rationale quod mens dicitur.
- 1819 24, 1. Miracula quae fecit Dominus noster Iesus Christus, ²⁵ sunt quidem divina opera, et ad intellegendum Deum de visibilibus admonent humanam mentem. Quia enim ille non est ⁶ talis substantia quae videri oculis possit, et miracula eius quibus totum mundum regit universamque creaturam administrat, assiduitate viluerunt, ita ut paene nemo dignetur attendere opera Dei mira et stupenda in quolibet seminis grano, secundum ipsam suam misericordiam servavit sibi quaedam, quae ficeret opportuno tempore praeter usitatum cursum ordinemque naturae, ut non maiora, sed insolita videndo stuperent, quibus cotidiana viluerant. Maius enim miraculum est gubernatio totius mundi, quam saturatio quinque milium hominum de quinque panibus; et tamen haec nemo miratur, illud mirantur homines, non quia maius est, sed quia rarum est. . . . 2. Nec tamen sufficit haec intueri in miraculis Christi. Interrogeamus ipsa miracula, quid nobis loquantur de Christo; habent enim, si intellegantur, linguam suam. Nam quia ipse Christus Verbum Dei est, etiam factum Verbi verbum nobis est.
- 1820 25, 12. *Respondit Iesus, et dixit eis: Hoc est opus Dei, ut 488 credatis in eum quem misit ille* [Io 6, 29]. Hoc est ergo manducare cibum non qui perit, sed qui permanet in vitam aeternam [ib. 27]. Utquid paras dentes et ventrem? Crede, et manducasti.
- 1821 26, 2. *Nolite murmurare ad invicem; nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me traxerit eum* [Io 6, 43 44]. Magna

1816. ML 35, 1506.
1819. ML 35, 1592.

1817. ML 35, 1512.
1820. ML 35, 1602.

1818. ML 35, 1585.
1821. ML 35, 1607.

326 gratiae commendatio. Nemo venit nisi tractus. Quem trahat
 343 et quem non trahat, quare illum trahat et illum non trahat,
 noli velle iudicare, si non vis errare. Semel accipe, et intel-
 341 lege. Nondum traheris? Ora ut traharis. Quid hic dicimus,
 334 fratres? Si trahimur ad Christum, ergo inviti credimus; ergo
 violentia adhibetur, non voluntas excitatur. Intrare quisquam
 ecclesiam potest nolens, accedere ad altare potest nolens,
 249 accipere sacramentum potest nolens; credere non potest nisi
 volens.

326 26, 4. Quomodo voluntate credo, si trahor? Ego dico: 1822
 336 Parum est voluntate, etiam voluptate traheris. . . . Porro si
 poetae dicere licuit: «Trahit sua quemque voluptas» [Virg.
 Ecl. 2, 64]; non necessitas, sed voluptas; non obligatio, sed
 9 delectatio: quanto fortius nos dicere debemus trahi hominem
 ad Christum, qui delectatur veritate, delectatur beatitudine,
 delectatur iustitia, delectatur sempiterna vita, quod totum
 Christus est? . . . Da amantem, et sentit quod dico. Da
 desiderantem, da esurientem, da in ista solitudine peregrin-
 nantem atque sitientem, et fontem aeternae patriae suspirantem:
 da talem, et scit quid dicam. Si autem frigido loquor, nescit
 quid loquor.

334 26, 7. Videte quomodo trahit Pater: docendo delectat, 1823
 non necessitatem imponendo. Ecce quomodo trahit.

484 26, 13. *Caro mea est*, inquit, *pro mundi vita* [Io 6, 52]. 1824
 Norunt fideles corpus Christi, si corpus Christi esse non
 509 neglegant. Fiant corpus Christi, si volunt vivere de spiritu
 Christi. De spiritu Christi non vivit nisi corpus Christi. . . .
 511 Inde est quod exponens nobis apostolus Paulus hunc panem,
Unus panis, inquit, *unum corpus multi sumus* [1 Cor 10, 17].
 O sacramentum pietatis! o signum unitatis! o vinculum cari-
 tatis! Qui vult vivere, habet ubi vivat, habet unde vivat.
 Accedat, credit; incorporetur, ut vivificetur.

13 36, 1. In quatuor evangeliis, vel potius quattuor libris 1825
 20 unius evangelii, sanctus Ioannes apostolus, non immerito se-
 cundum intellegentiam spiritualem aquilae comparatus, altius
 multoque sublimius alis tribus erexit praedicationem suam;
 et in eius erectione etiam corda nostra erigi voluit. Nam ceteri
 tres evangelistae tamquam cum homine Domino in terra am-
 bulabant, de divinitate eius pauca dixerunt; istum autem quasi
 piguerit in terra ambulare, sicut ipso exordio sui sermonis
 intonuit, erexit se . . . et pervenit ad eum per quem facta
 sunt omnia, dicendo: *In principio erat Verbum*, etc. [Io 1, 1 sqq].

258 40, 9. Quid promittit credentibus, fratres? *Et cognoscetis* 1826
veritatem [Io 8, 32]. Quid enim? Non illam cognoverant,

quando Dominus loquebatur? Si non cognoverant, quomodo crediderunt? Non quia cognoverunt crediderunt, sed ut cognoscerent crediderunt. Credimus enim ut cognoscamus, non cognoscimus ut credamus. . . . Quid est enim fides, nisi credere quod non vides? Fides ergo est quod non vides credere, veritas, quod credidisti videre.

1827 44, 13. *Scimus autem quia peccatores Deus non audit,* etc.³⁴²

[Io 9, 31]. Adhuc inunctus loquitur. Nam et peccatores ex-audit Deus. Si enim peccatores Deus non exaudiret, frustra ille publicanus oculos in terram demittens et pectus suum percutiens diceret: *Domine, propitius esto mihi peccatori* [I.c 18, 13]. Et ista confessio meruit iustificationem, quomodo iste ³⁶³ caecus illuminationem.

1828 49, 2. Omnis qui peccat moritur. Sed mortem carnis ²⁹⁶ omnis homo timet, mortem animae pauci. Pro morte carnis, quae sine dubio quandoque ventura est, curant omnes ne veniat; inde est quod laborant. Laborat ne moriatur homo moriturus, et non laborat ne peccet homo in aeternum victurus.

1829 49, 10. Habent omnes animae, cum de saeculo exierint, ⁵⁸⁶ diversas receptiones suas. Habent gaudium bonae, malae tormenta. Sed cum facta fuerit resurrectio, et bonorum gaudium ⁵⁹³ amplius erit et malorum tormenta graviora; quando cum corpore torquebuntur. . . . Requiem quae continuo post mortem datur, si ea dignus est, tunc accipit quisque cum moritur. . . . Et alii in ista requie iam diu sunt, alii non tam diu, alii paucioribus annis, alii nec recenti tempore. Cum vero ab hoc somno evigilabunt, simul omnes quod promissum est accepturi sunt.

1830 53, 6. *Non poterant credere,* quia hoc Isaias propheta prae-³³⁷
dixit [Io 12, 39; Is 6, 10]; hoc autem propheta praedixit, quia ³⁴⁶ Deus hoc futurum esse praescivit. Quare autem non poterant si a me quaeratur, cito respondeo: Quia nolebant; malam quippe eorum voluntatem praevidit Deus, et per prophetam praenuntiavit ille, cui abscondi futura non possunt. Sed aliam causam, inquis, dicit propheta, non voluntatis eorum. Quam causam dicit propheta? *Quia dedit illis Deus spiritum com-345 punctionis, oculos ut non videant, et aures ut non audiant, et excaecavit oculos eorum, et induravit cor eorum* [Is 6, 9 10; Io 12, 40; Rom 11, 8]. Etiam hoc eorum voluntatem meruisse respondeo. Sic enim excaecat, sic obdurat Deus, deserendo et non adiuvando; quod occulto iudicio facere potest, iniquo non potest.

1831 67, 2. Denarius quidem ille aequalis est omnibus, quem ⁶¹² patersfamilias iis, qui operati sunt in vinea, iubet dari omnibus,

1827. ML 35, 1718.

1830. ML 35, 1776.

1828. ML 35, 1747.

1831. ML 35, 1812.

1829. ML 35, 1751.

non in eo discernens qui minus et qui amplius laborarunt [Mt 20, 9]; quo utique denario vita significatur aeterna, ubi amplius alio nemo vivit, quoniam vivendi non est diversa in aeternitate mensura. Sed multae mansiones [Io 14, 2] diversas meritorum in una vita aeterna significant dignitates.

308 74, 1. Apostolica vox est: *Nemo dicit Dominus Jesus nisi in Spiritu Sancto* [1 Cor 12, 3]. Et quis Dominum Iesum, nisi qui eum diligit, dicit, si eo modo dicit, quo apostolus intellegi voluit? Multi enim voce dicunt, corde autem et factis negant.... *Nemo itaque dicit Dominus Jesus animo, verbo, facto, corde, ore, opere, nemo dicit Dominus Jesus nisi in Spiritu Sancto.*

263 79, 1. Haec est laus fidei, si quod creditur non videtur. 1833 Nam quid magnum est si creditur quod videtur, secundum illam eiusdem Domini sententiam, quando discipulum arguit dicens: *Quia vidisti, credidisti; beati qui non vident, et credunt* [Io 20, 29]?

438 80, 3. *Iam vos mundi estis propter verbum quod locutus sum vobis* [Io 15, 8]. Quare non ait: mundi estis propter baptismum quo loti estis, sed ait: *propter verbum quod locutus sum vobis, nisi quia et in aqua verbum mundat?* Detrahe verbum, et quid est aqua nisi aqua? Accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum, etiam ipsum tamquam visibile verbum. Nam

456 et hoc utique dixerat, quando pedes discipulis lavit: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus* [Io 13, 10].

447 Unde ista tanta virtus aquae, ut corpus tangat et cor abluat, nisi faciente verbo; non quia dicitur, sed quia creditur? Nam et in ipso verbo aliud est sonus transiens, aliud virtus manens.

308 81, 3. Ne quisquam putaret saltem parvum aliquem fructum 1835 posse a semetipso palmitem ferre, cum dixisset: *Hic fert fructum multum* [Io 15, 5], non ait: quia sine me parum potestis facere, sed: *nihil potestis facere* [ib.]. Sive ergo parum, sive multum, sine illo fieri non potest, sine quo nihil fieri potest.

393 82, 4. Quod ait etiam de Patre: *Maneo in eius dilectione* 1836.

394 [Io 15, 10], illa scilicet accipienda est, qua dilexit eum Pater. Sed numquid et hic gratia intellegenda est, qua Pater diligit Filium, sicut gratia est qua nos diligit Filius, cum simus nos filii gratia, non natura, Unigenitus autem natura, non gratia? An hoc etiam in ipso Filio ad hominem referendum est? Ita sane. Nam dicendo: *Sicut dilexit me Pater, et ego dilexi vos* 423 [ib. 9], gratiam mediatoris ostendit. *Mediator autem Dei et hominum*, non in quantum Deus, sed in quantum homo, est *Christus Jesus* [1 Tim 2, 5]. Et profecto secundum id quod

homo est, de illo legitur: *Ist Jesus proficiebat sapientia et aetate et gratia apud Deum et homines* [I.c 2, 52].

- 1837 86, 2. Si propterea nos elegisset, quia bonos futuros esse¹²⁹ nos praesciverat, simul etiam praescisset quod eum nos fuisse-
mus prius electuri. Non enim aliter esse possemus boni; nisi
forte dicendus est bonus qui non elegit bonum. Quid ergo
elegit in non bonis? Non enim electi sunt quia boni fuerint,
qui boni non essent, nisi electi essent. *Alioquin gratia iam*³¹⁰
non est gratia [Rom 11, 6], si praecessisse contendimus merita.
- 1838 96, 3. Etsi non iis [catechunen] fidelium sacramenta pro-⁴⁵⁷
duntur, non ideo fit quod ea ferre non possunt, sed ut ab
iis tanto ardenter concupiscantur, quanto iis honorabilius
occultantur.
- 1839 99, 7. Cur ergo non credamus quod etiam de Filio pro-¹⁷¹
cedat Spiritus Sanctus, cum Filii quoque ipse sit Spiritus?
Si enim non ab eo procederet, non post resurrectionem se
repraesentans discipulis suis insufflasset dicens: *Accipite Spi-
ritum Sanctum* [Io 20, 22]. Quid enim aliud significavit illa in-
sufflatio, nisi quod procedat Spiritus Sanctus et de ipso?
- 1840 99, 8¹. A quo autem habet Filius ut sit Deus (est enim¹⁷¹
de Deo Deus), ab illo habet utique ut etiam de illo procedat¹⁷²
Spiritus Sanctus; ac per hoc Spiritus Sanctus, ut etiam de
Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patrem.
9. Hic utcumque etiam illud intellegitur, quantum a talibus,¹⁷³
quales nos sumus, intellegi potest, cur non dicatur natus esse,
sed potius procedere Spiritus Sanctus: quoniam si et ipse
Filius diceretur, amborum utique Filius diceretur, quod ab-
surdissimum est; filius quippe nullus est duorum, nisi patris
et matris. Absit autem, ut inter Deum Patrem et Deum
Filium tale aliquid suspicemur.
- 1841 106, 4. Quod Deus dicitur universae creaturae, etiam²
omnibus gentibus, antequam in Christum crederent, non omni⁹¹
modo esse potuit hoc nomen ignotum. Haec est enim vis
verae divinitatis, ut creaturae rationali iam ratione utenti non
omnino ac penitus possit abscondi. Exceptis enim paucis,
in quibus natura nimium depravata est, universum genus hu-⁸⁷
manum Deum mundi huius fatetur auctorem. In hoc ergo,
quod fecit hunc mundum caelo terraque conspicuum, et
antequam imbuerentur in fide Christi, notus omnibus genti-
bus Deus.
- 1842 108, 5. *Ut sint et ipsi sanctificati in veritate* [Io 17, 19].³⁹⁴
Quod quid est aliud quam 'in me', secundum id quod veritas
est Verbum illud in principio Deus? In quo et ipse filius³⁸⁶

¹ Hunc locum rettulit Augustinus in De Trin. 15, 27, 48.

1837. ML 35, 1851. 1838. ML 35, 1875. 1839. ML 35, 1889.

1840. ML 35, 1890. 1841. ML 35, 1910. 1842. ML 35, 1916

hominis sanctificatus est ab initio creationis suac, quando
385 Verbum factum est caro; quia una persona facta est Verbum
et homo. Tunc ergo sanctificavit se in se, hoc est, hominem
se in Verbo se; quia unus Christus Verbum et homo, sancti-
ficans hominem in Verbo.

208 110, 7. Cum vero noverimus bonorum omnium creatorem 1843
410 reparandis angelis malis nihil gratiae contulisse, cur non potius
intellegimus, quod tanto damnabilior eorum iudicata sit culpa,
199 quanto erat natura sublimior?

287 118, 5. Quid est, quod omnes noverunt, signum Christi 1844
455 nisi crux Christi? Quod signum nisi adhibeatur sive fronti-
bus credentium, sive ipsi aquae ex qua regenerantur, sive
478 oleo quo chrismate unguntur, sive sacrificio quo aluntur, nihil
eorum rite perficitur.

542 124, 5. Cogitur homo tolerare [hanc vitam] etiam remissis 1845
peccatis, quamvis, ut in eam veniret miseriam, primum fuerit
causa peccatum. Productior est enim poena quam culpa; ne
parva putaretur culpa, si cum illa finiretur et poena. Ac per
hoc vel ad demonstrationem debitae miseriae, vel ad emenda-
tionem labilis vitae, vel ad exercitationem necessariae patientiae,
temporaliter hominem detinet poena et quem iam ad dam-
nationem sempiternam reum non detinet culpa.

In epistulam Ioannis ad Parthos tractatus, 416.

316 Tr. 1, n. 6. Non potest homo, quamdiu carnem portat, 1846
291 nisi habere vel levia peccata; sed ista levia quae dicimus
noli contemnere. Si contemnis, quando appendis, expavesce,
293 quando numeras. Levia multa faciunt unum grande; multae
guttae implet flumen; multa grana faciunt massam. Et quae
spes est? Ante omnia confessio; ne quisquam se iustum putet,
et ante oculos Dei qui videt quod est, erigat cervicem homo
qui non erat et est. Ante omnia ergo confessio, deinde
532 dilectio; quia de caritate quid dictum est? *Caritas cooperit
multitudinem peccatorum* [1 Petr 4, 8]. Iam videamus si ipsam
caritatem commendat, propter subrepentia delicta; quia sola
caritas extinguit delicta.

478 3, 5. *Et vos unctionem habebitis a Sancto, ut ipsi vobis* 1847
437 *manifesti sitis* [1 Jo 2, 20]. Unctio spiritualis ipse Spiritus
Sanctus est, cuius sacramentum est in unctione visibili.

334 4, 7. *Et omnis qui habet spem hanc in ipso, castificat semet- 1848*
329 *ipsum, sicut et ipse castus est* [1 Jo 3, 3]. Videte quemad-
modum non abstulit liberum arbitrium, ut diceret *castificat
semetipsum*. Quis nos castificat nisi Deus? Sed Deus te no-

lentem non castificat. Ergo quod adiungis voluntatem tuam Deo, castificas te ipsum. Castificas te, non de te, sed de illo qui venit ut inhabitet te.

- 1849 8, 1. Opera misericordiae, affectus caritatis, sanctitas pie-²⁴⁴
tatis, incorruptio castitatis, modestia sobrietatis, semper haec
tenenda sunt . . . quia intus sunt omnes istae virtutes quas
nominavi. Quis autem sufficit omnes nominare? Quasi exer-
citus est imperatoris, qui sedet intus in mente tua. Quomodo
enim imperator per exercitum suum agit quodque placet, sic
Dominus Iesus Christus incipiens habitare in interiore ho-
mene nostro, id est, in mente per fidem [cf. Eph 3, 17], utitur
istis virtutibus quasi ministris suis.

De gestis Pelagii, 417.

- 1850 C. 1, n. 3. Admonemur adiutoriorum esse genera duo.²³⁰
Alia quippe sunt sine quibus illud ad quod adiuvent effici non
potest; sicut sine navi navigat nemo, nemo sine voce loquitur,
nemo sine pedibus graditur, nemo sine luce contuetur, et
multa huiusmodi; unde est etiam illud, quod nemo sine Dei
gratia recte vivit. Alia vero sunt adiutoria quibus sic ad-
iuvamus, ut, etiam si desint, possit alio modo fieri propter
quod ea requirimus; sicut illa sunt quae commemoravi: tribula
ad fruges terendas, paedagogus ad puerum ducendum, me-
dicamentum humana arte confectum ad recipiendam salutem,
et cetera talia.

- 1851 14, 33. Ipsum quippe gratiae nomen, et eius nominis in-²⁴⁰
tellectus aufertur, si non gratis datur, sed eam qui dignus
est accipit. An forte quis dicet apostolo me facere iniuriam,
quia eum gratia dignum fuisse non dico? Immo tunc facio
et illi iniuriam et mihi poenam, si quod dicit ipse non credo.
An ille gratiam non ita definivit, ut eam sic gratis appellatam
quod daretur ostenderet? Nempe ipse dixit: *Si autem gratia,
iam non ex operibus; alioquin gratia iam non est gratia* [Rom 11, 6].

De gratia Christi et de peccato originali, 418.

Lib. I. De gratia Christi.

- 1852 C. 12, n. 13. Haec autem gratia, qua *virtus in infirmitate*²²⁵
perficitur [2 Cor 12, 9], praedestinatos et *secundum propositum*²²⁶
vacatos [Rom 8, 28] ad summam perfectionem glorificationem-
que perducit. Qua gratia agitur, non solum ut facienda no-

1849. ML 35, 2035.

1850. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha. 1902), 53; ML 44, 321.

1851. CV 42, 89; ML 44, 340. 1852 CV 42, 136; ML 44, 367.

verimus, verum etiam ut cognita faciamus; nec solum ut diligenda credamus, verum etiam ut credita diligamus.

³²⁴ 24, 25. Convertit Deus et transtulit indignationem eius 1853

³²⁵ ³²⁶ [Assueri, cf. Esth 15, 11] in lenitatem. Quis autem non videat multo maius esse indignationem a contrario in lenitatem convertere atque transferre, quam cor neutra affectione praecupatum, sed inter utramque medium in aliquid declinare? Legant ergo et intellegant, intueantur atque fateantur, non lege atque doctrina insonante forinsecus, sed interna et occulta, mirabili ac ineffabili potestate operari Deum in cordibus hominum, non solum veras revelationes, sed bonas etiam voluntates.

³²⁹ 25, 26. Non solum enim Deus posse nostrum donavit 1854

atque adiuvat, sed etiam *velle et operari operatur in nobis* ³³⁴ [Phil 2, 13], non quia nos non volumus, aut nos non agimus, sed quia sine ipsius adiutorio nec volumus aliquid boni, nec agimus.

³⁵⁰ 29, 30. Item in eodem libro [*De libero arbitrio*] alio loco: 1855

«Ut, quod per liberum», inquit [Pelagius], «homines facere iubentur arbitrium, facilius possint implere per gratiam». Tolle, ‘facilius’, et non solum plenus, verum etiam sanus est sensus.... Quem sensum redarguit qui dicit: *Sine me nihil potestis facere* [Io 15, 5].

³³⁴ 47, 52. Sed quia ista quaestio, ubi de arbitrio voluntatis 1856

³⁴⁸ et Dei gratia disputatur, ita est ad discernendum difficilis, ut, quando defenditur liberum arbitrium, negari Dei gratia videatur, quando autem asseritur Dei gratia, liberum arbitrium putetur auferri; potest Pelagius ita se latebris obscuritatis huius involvere, ut etiam his que a sancto Ambrosio conscripta posuimus consentire se dicat.

Lib. II. De peccato originali.

⁴¹⁵ C. 24, n. 28. In causa duorum hominum, quorum per 1857

unum venumdati sumus sub peccato, per alterum redimimur a peccatis, per unum praecipitati sumus in mortem, per alterum liberamur ad vitam, quoniam ille nos in se perdidit faciendo voluntatem suam, non eius a quo factus est, iste nos in se salvos fecit non faciendo voluntatem suam, sed eius a quo missus est [Io 4, 34; 5, 30]; in horum ergo duorum hominum causa proprie fides christiana consistit. *Unus est enim Deus, et unus mediator Dei et hominum homo Christus Jesus* [1 Tim 2, 5], quoniam non est aliud nomen sub caelo datum

1853. CV 42, 145; ML 44, 373.

1854. CV 42, 146; ML 44, 373.

1855. CV 42, 149; ML 44, 375.

1856. CV 42, 163; ML 44, 383.

1857. CV 42, 186; ML 44, 398.

hominibus, in quo oportet salvos fieri nos [Act 4, 12], et in illo definivit Deus fidem omnibus, suscitans illum a mortuis [Act 17, 31]. Itaque sine ista fide, hoc est, sine fide unius mediatoris 265 Dei et hominum hominis Christi Iesu, sine fide, inquam, resurrectionis eius, quam Deus omnibus definivit, quae utique sine incarnatione eius ac morte non potest veraciter credi; sine fide ergo incarnationis et mortis et resurrectionis Christi, nec antiquos iustos, ut iusti essent, a peccatis potuisse mun- 425 dari et Dei gratia iustificari, veritas christiana non dubitat. . . . Et ipsorum enim corda eadem mundabantur mediatoris fide, et *diffundebatur in iis caritas per Spiritum Sanctum* [Rom 5, 5], qui *ubi vult spirat* [Io 3, 8], non merita sequens, sed etiam ipsa merita faciens. Non enim Dei gratia gratia erit ullo 340 modo, nisi gratuita fuerit omni modo.

Sermo ad Caesariensis ecclesiae plebem, 418.

1858 6. [Salutem homo] non potest habere nisi in ecclesia catho- 47 lica. Extra catholicam ecclesiam totum potest praeter salutem. Potest habere honorem, potest habere sacramenta, potest 459 cantare alleluia, potest respondere Amen, potest evangelium tenere, potest in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti fidem habere et praedicare, sed nusquam nisi in ecclesia catholica salutem poterit invenire.

Contra sermonem Arianorum, 418.

1859 8. Filius Dei dicitur crucifixus et sepultus, quamvis haec 400 non in divinitate ipsa, qua est Unigenitus Patri coaeternus, sed in naturae humanae sit infirmitate perpessus. . . . Hanc 385 unitatem personae Christi Iesu Domini nostri sic ex natura 392 ultraque constantem, divina scilicet atque humana, ut quaelibet earum vocabulum etiam alteri impertiat, et divina humanae et humana divinae, beatus ostendit apostolus [Phil 2, 5—8].

1860 16. Est in homine simile quiddam, quamvis nequaquam 144 illius Trinitatis, quae Deus est, excellentiae comparandum. . . . Dictum est: *ad imaginem nostram* [Gn 1, 26]. Quod ex persona ipsius Trinitatis rectissime accipitur. Tria itaque ista in hominis anima cogitemus: memoriam, intelligentiam, voluntatem; ab his tribus fit omne quod facimus.

De adulterinis coniugiis, 419.

1861 I. 1, c. 9, n. 9. Quemadmodum igitur si dixerimus: Qui- 572 cumque mulierem a marito praeter causam fornicationis di- 573

1858. CV 53 (ed. M. Petschenig, 1910), 174; ML 43, 695.

1859. ML 42, 688. 1860. ML 42, 695.

1861. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 356; ML 40, 456.

missam duxerit, moechatur, procul dubio verum dicimus; nec tamen ideo illum, qui propter causam fornicationis dimissam duxerit, ab hoc crimine absolvimus, sed utrosque moechos esse minime dubitamus; ita eum, qui praeter causam fornicationis uxorem dimiserit et aliam duxerit, moechum pronuntiamus; nec ideo tamen eum, qui propter causam fornicationis dimiserit et alteram duxerit, ab huius peccati labe defendimus. Ambos enim, licet alterum altero gravius, moechos tamen esse cognoscimus.

470 1, 26, 33. Catechumenis ergo in huius vitae ultimo con- 1862
473 stitutis, seu morbo seu casu aliquo si compressi sint, ut, quamvis adhuc vivant, petere sibi tamen baptismum vel ad interrogata respondere non possint, prosit iis quod eorum in fide christiana iam nota voluntas est, ut eo modo baptizentur, quo modo baptizantur infantes, quorum voluntas adhuc nulla patuit. Non tamen propterea damnare debemus eos, qui 451 timidius agunt quam nobis videtur agi oportere. . . . Baptizare non audent eos, qui pro se respondere nequierint, ne forte contrarium gerant voluntatis arbitrium. Quod de parvulis dici non potest, in quibus adhuc rationis nullus est usus. Sed non solum incredibile est nec in fine vitae huius baptizari catechumenum velle, verum etiam, si voluntas eius incerta est, multo satius est nolenti dare quam volenti negare, ubi velit an nolit sic non appetet, ut tamen credibilius sit eum, si posset, velle se potius fuisse dicturum ea sacramenta percipere, sine quibus iam credit non se oportere de corpore exire.

572 2, 4, 4. *Igitur vivente viro, vocabitur adultera, si fuerit 1863*
573 *cum alio viro. Si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est a lege, ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro [Rom 7, 3].* Haec verba apostoli toties repetita, toties inculcata, vera sunt, viva sunt, sana sunt, plana sunt. Nullius viri posterioris mulier uxor esse incipit, nisi prioris esse desiverit. Esse autem desinet uxor prioris, si moriatur vir eius, non si fornicetur. Licit itaque dimittitur coniux ob causam fornicationis; sed manet vinculum pudoris, propter quod fit reus adulterii, qui dimissam duxerit etiam ob hanc causam fornicationis.

475 2, 16, 16. Si a catechumeno factum est [homicidium], baptis- 1864
547 mate abluitur, et, si a baptizato, paenitentia et reconciliatione
527 sanatur.

Quaestiones in Heptateuchum, 419.

212 I. 2 (In Ex.), q. 21. Insunt enim rebus corporeis per 1865
omnia elementa mundi quaedam occultae seminariae rationes,

1862. CV 41, 380; ML 40, 469.

1863. CV 41, 385; ML 40, 473.

1864. CV 41, 401; ML 40, 482.

1865. CV 28, 3 (ed. I. Zycha, 1895), 102; ML 34, 602.

quibus cum data fuerit opportunitas temporalis atque causalis, prorumpunt in species debitas suis modis et finibus. Et sic non dicuntur angeli, qui ista faciunt, animalium creatores, sicut nec agricultae segetum vel arborum vel quorumque in terra dignentium creatores dicendi sunt, quamvis noverint praebere quasdam visibles opportunitates et causas, ut illa nascantur. Quod autem isti faciunt visibiliter, hoc angeli invisibiliter; Deus vero solus unus creator est, qui ^{causas} ipsas et rationes seminarias rebus insevit.

- 1866 3 (In Lev.), 57. Illis sacrificiis [veteris legis] unum hoc sacrificium significabatur, in quo vera fit remissio peccatorum, a cuius tamē sacrificii sanguine in alimentum sumendo non solum nemo prohibetur, sed ad bibendum potius omnes exhortantur, qui volunt habere vitam.

De nuptiis et concupiscentia, 419/20.

- 1867 L 1, c. 10, n. 11. Quoniam sane non tantum fecunditas, ⁵⁶⁸ cuius fructus in prole est, nec tantum pudicitia, cuius vinculum est fides, verum etiam quoddam sacramentum nuptiarum commendatur fidelibus coniugatis, unde dicit apostolus: *Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit ecclesiam* [Eph 5, 25]; huius procul dubio sacramenti res est, ut mas et femina ⁵⁷⁰ conubio copulati quamdiu vivunt inseparabiliter perseverent, nec liceat, excepta causa fornicationis, a coniuge coniugem dirimi [Mt 5, 32]. . . . Quod si quisquam fecerit, non lege huius ⁵⁷² saeculi, ubi interveniente repudio sine crimine conceditur cum aliis alia copulare conubia, quod etiam sanctum Moysen ⁵⁷⁴ Dominus, propter duritiam cordis illorum, Israelitis permisisse testatur, sed lege evangelii reus est adulterii, sicut etiam illa si alteri nupserit [Mt 19, 8 9]. . . . Ita manet inter viventes quiddam coniugale, quod nec separatio nec cum altero copulatio possit auferre. Manet autem ad noxam criminis, non ad vinculum foederis; sicut apostatae anima, velut de coniugio ⁴⁴⁵ Christi recedens, etiam fide perdita, sacramentum fidei non amittit, quod lavacro regenerationis accepit.

- 1868 1, 11, 12. Quibus vero placuit ex consensu ab usu carnalis ⁵⁷¹ concupiscentiae in perpetuum continere, absit ut vinculum inter illos coniugale rumpatur; immo firmius erit, quo magis ea pacta secum inierunt, quae carius concordiusque servanda sunt, non voluptariis corporum nexibus, sed voluntariis affectibus animorum. Neque enim fallaciter ab angelo dictum est ad Ioseph: *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam*

1866. CV 28, 3, 290; ML 34, 704.

1867. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 222; ML 44, 420.

1868. CV 42, 224; ML 44, 420.

[Mt 1, 20]. Coniux vocatur ex prima desponsationis fide, quam concubitu nec cognoverat nec fuerat cognitus.

568 1, 17, 19. In nuptiis tamen bona nuptialia diligentur: proles,¹⁸⁶⁹ fides, sacramentum. Sed proles, non ut nascatur tantum, verum etiam ut renascatur; nascitur namque ad poenam nisi renascatur ad vitam. Fides autem, non qualem habent inter se etiam infideles zelantes carnem. . . . Sacramentum vero, quod nec separati et adulterati amittunt, coniuges concorditer casteque custodian.

303 1, 18, 20. Propter hanc [concupiscentiam] fit, ut etiam de 1870 iustis et legitimis nuptiis filiorum Dei, non filii Dei, sed filii saeculi generentur; quia et ii qui generant, si iam regenerati sunt, non ex hoc generant quod filii Dei sunt, sed ex quo adhuc filii saeculi.

302 1, 23, 25. Concupiscentia, quae solo sacramento regenera-¹⁸⁷¹
305 tionis expiatur, profecto peccati vinculum generatione traicit in posteros, nisi ab illo et ipsi regeneratione solvantur. Nam ipsa quidem concupiscentia iam non est peccatum in regeneratis, quando illi ad illicita opera non consentit, atque ut ea perpetrent, a regina mente membra non dantur. . . . Sed quia modo quodam loquendi peccatum vocatur quod et peccato facta est et peccatum, si vicerit, facit, reatus eius valet in generato; quem reatum Christi gratia per remissionem omnium peccatorum in regenerato, si ad mala opera ei quodam modo iubenti non oboediat, valere non sinit.

305 1, 24, 27. Ipse ille licitus honestusque concubitus non 1872 potest esse sine ardore libidinis, ut peragi possit quod rationis est, non libidinis. . . . Ex hac concupiscentia carnis, tamquam filia peccati, et quando illi ad turpia consentit, etiam pecca-
302 torum matre multorum, quaecunque nascitur proles, originali est obligata peccato, nisi in illo renascatur, quem sine ista
397 concupiscentia virgo concepit; propterea quando nasci est in carne dignatus, sine peccato solus est natus.

297 1, 26, 29. Sicut eorum peccatorum, quae manere non pos-¹⁸⁷³
sunt, quoniam cum fiunt praetereunt, reatus tamen manet, et, nisi remittatur, in aeternum manebit; sic illius [concupiscentiae], quando remittitur, reatus aufertur. Hoc est enim non habere peccatum, reum non esse peccati. Nam si quisquam, verbi gratia, fecerit adulterium, etiamsi numquam deinceps faciat, reus est adulterii, donec reatus ipsius indulgentia remittatur. Habet ergo peccatum, quamvis illud quod admisit iam non sit, quia cum tempore quo factum est praeteriit.

1869. CV 42, 231; ML 44, 424.

1871. CV 42, 237; ML 44, 428.

1873. CV 42, 241; ML 44, 430.

1870. CV 42, 232; ML 44, 425.

1872. CV 42, 239; ML 44, 429.

- 1874 1, 33, 38. Eodem lavacro regenerationis et verbo sancti-⁴⁷⁵
ficationis omnia prorsus mala hominum regeneratorum mun-
dantur atque sanantur, non solum peccata quae omnia nunc
remituntur in baptismo, sed etiam quae posterius humana
ignorantia vel infirmitate contrahuntur, non ut baptismus quoties
v peccatur toties repetatur, sed quia ipso quod semel datur fit,
ut non solum antea, verum etiam postea quorumlibet pecca-⁵²²
torum venia fidelibus impetretur.
- 1875 2, 11, 24. Ex quo instituta est circumcisio in populo Dei,⁴⁴²
quod erat tunc signaculum iustitiae fidei, ad significationem
purgationis valebat et parvulis originalis veterisque peccati,
sicut et baptismus ex illo valere coepit ad innovationem
hominis, ex quo est institutus.
- 1876 2, 26, 43. Non sunt nuptiae causa peccati, quod trahitur⁵⁸¹
a nascente, et expiatur in renascente; sed voluntarium peccatum³⁰²
hominis primi originalis est causa peccati. . . . 27, 44. Quid
est ergo quod [Julianus] quaerit a nobis: Per quid peccatum in-
venitur in parvulo, utrum per voluntatem, an per nuptias, an
per parentes? . . . 45. Ad omnia ista huic respondet apostolus,
qui neque voluntatem arguit parvuli, quae propria in illo
nondum est ad peccandum; neque nuptias in quantum nuptiae⁵⁷⁰
sunt, quae habent a Deo non solum institutionem, verum
etiam benedictionem; neque parentes in quantum parentes
sunt, invicem licite atque legitimate ad procreandos filios con-
iugati; sed: *Per unum, inquit, hominem peccatum in hunc mun-
dum intravit, et per peccatum mors; et ita in omnes homines
pertransiit, in quo omnes peccaverunt* [Rom 5, 12].
- 1877 2, 28, 48. «Si peccatum», inquit, «ex voluntate est, mala³⁰²
voluntas quae peccatum facit; si ex natura, mala natura.»³⁰⁴
Cito respondeo: Ex voluntate peccatum est. Quaerit forte,
utrum et originale peccatum? Respondeo: Prorsus et originale
peccatum; quia et hoc ex voluntate primi hominis seminatum
est, ut et in illo esset et in omnes transiret.

De anima et eius origine, 419/20.

- 1878 I. 1, c. 9, n. 11. Non baptizatis parvulis nemo promittat³⁰⁶
inter damnationem regnumque caelorum quietis vel felicitatis⁴⁷⁰
. cuiuslibet atque ubilibet quasi medium locum. Hoc enim iis³⁰⁷
etiam haeresis pelagiana promisit.
- 1879 2, 3, 6. Unde, obsecro, credis esse animam, non unius-²²²
cuiusque nostrum dico, sed primam primo illi homini datam?
Si ex nihilo, et factam tamen insufflatamque a Deo, id credis
quod ego.

1874. CV 42, 250; ML 44, 435.

1876. CV 42, 297; ML 44, 461.

1878. ML 44, 481.

1875. CV 42, 276; ML 44, 450.

1877. CV 42, 303; ML 44, 464.

1879. ML 44, 497.

585 2, 4, 8. Illud quod rectissime et valde salubriter credit 1880
 [Vincentius Victor], iudicari animas cum de corporibus exierint,
 600 antequam veniant ad illud iudicium, quo eas oportet iam
 601 redditis corporibus iudicari, atque in ipsa in qua hic vixerunt
 carne torqueri sive gloriari; hoc itane tandem ipse nesciebas?
 Quis adversus evangelium tanta obstinatione mentis obsurdiuit,
 ut in illo paupere qui post mortem ablatus est in sinum
 Abrahae, et in illo divite cuius in inferno cruciatus exponitur
 [Lc 16, 22 sqq], ista non audiat vel audita non credat?

470 3, 9, 12. Noli credere, nec dicere, nec docere, infantes 1881
 antequam baptizentur morte praeventos pervenire posse ad
 originalium indulgentiam peccatorum, si vis esse catholicus.

470 4, 11, 16. Quod apertissime apostolum video docuisse, 1882
 simpliciter teneo: ex uno homine omnes homines ire in
 condemnationem qui nascuntur ex Adam [Rom 5, 18], nisi ita
 renascantur in Christo, sicuti instituit ut renascantur, antequam
 128 corpore moriantur, quos praedestinavit ad aeternam vitam
 135 misericordissimus gratiae largitor; qui est et illis quos praede-
 destinavit ad aeternam mortem iutissimus supplicii retributor;
 306 non solum propter illa, quae volentes adiciunt, verum etiam
 130 si infantes nihil adiciant, propter originale peccatum. Haec
 est in illa quaestione definitio mea, ut occulta opera Dei
 habeant suum secretum, salva fide mea.

Contra duas epistulas Pelagianorum, 420.

301 L. 1, c. 2, n. 5. Quis autem nostrum dicat, quod primi 1883
 hominis peccato perierit liberum arbitrium de humano genere?
 300 Libertas quidem periit per peccatum, sed illa quae in paradyso
 fuit, habendi plenam cum immortalitate iustitiam; propter
 303 quod natura humana divina indiget gratia.

425 1, 7, 12. Dicimus vel ante legem vel tempore veteris 1884
 testamenti a peccatis fuisse liberatos . . . per sanguinem ipsius
 redemptoris, qui est *unus mediator Dei et hominum homo*
Christus Iesus [1 Tim 2, 5]. Isti autem inimici gratiae Dei,
 quae data est pusillis et magnis per Iesum Christum Dominum
 nostrum, ideo dicunt antiquos homines Dei perfectae fuisse
 iustitiae, ne Christi incarnatione, passione, resurrectione, cuius
 265 fide salvi facti sunt, credantur eguisse.

535 1, 9, 15. Aliud est enim voluntate beneficiendi benefacere, 1885
 aliud autem ad malefaciendum sic voluntate inclinari, ut etiam
 faceret si hoc posset impune permitti. Nam sic profecto in
 ipsa intus voluntate peccat qui non voluntate sed timore
 non peccat.

1880. ML 44, 498.
 1883. ML 44, 552.

1881. ML 44, 516.
 1881. ML 44, 555.

1882. ML 44, 533.
 1885. ML 44, 558.

- 1886 1, 13, 26. Dicimus baptismata dare omnium indulgentiam ³⁵⁵
peccatorum, et auferre crimina, non radere, nec ut omnium
peccatorum radices in mala carne teneantur, quasi rasorum
in capite capillorum, unde crescant iterum resecanda peccata.
- 1887 1, 13, 27. Haec [concupiscentia] etiam si vocatur peccatum, ³⁶⁵
non utique quia peccatum est, sed quia peccato facta est, sic
vocatur; sicut scriptura manus cuiusque dicitur, quod manus
eam fecerit.
- 1888 1, 14, 28. Multi baptizati fideles sunt sine crimen; sine ³¹⁶
peccato autem in hac vita neminem dixerim, quantalibet ³⁵⁰
Pelagiani, quia haec dicimus, adversum nos inflentur et dis-
rumpantur insanias; non quia aliquid peccati remanet quod
in baptimate non remittatur, sed quia a nobis in huius vitae ⁵⁴⁸
infirmitate manentibus cotidie fieri non quiescunt, quae fideliter ⁴⁵⁸
orantibus et misericorditer operantibus cotidie remittantur.
- 1889 1, 18, 36. Nec ex Dei potentia vel in malum vel in ²⁹⁵
bonum invitum aliquem cogi [respondemus]; sed Deo deserente ³⁴⁴
pro meritis ire in malum, et Deo adiuvante sine meritis con- ³⁴⁰
verti ad bonum. Non enim est homo bonus si nolit; sed
gratia Dei etiam ad hoc adiuvatur ut velit; quoniam non
inaniter scriptum est: *Deus est enim qui operatur in vobis et*
velle et operari pro bona voluntate [Phil 2, 13], et: *Praeparatur*
voluntas a Domino [Prv 8, 35: LXX].
- 1890 1, 19, 37. *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit* ³⁰⁸
me traxerit eum [Io 6, 44]. Non enim ait: duxerit, ut illic ali-
quo modo intellegamus praecedere voluntatem. Quis trahitur,
si iam volebat? Et tamen nemo venit, nisi velit. Trahitur ³³⁴
ergo miris modis ut velit, ab illo qui novit intus in ipsis ³³⁸
hominum cordibus operari, non ut homines, quod fieri non
potest. nolentes credant, sed ut volentes ex nolentibus fiant.
- 1891 1, 21, 39. Hoc vos non vultis inimici huic gratiae, ut ⁴²⁵
eadem gratia Iesu Christi salvi facti credantur antiqui; sed
distribuitis tempora secundum Pelagium, in cuius libris hoc
legitur; et ante legem dicitis salvos factos esse natura, deinde
per legem, postremo per Christum, quasi hominibus duorum
superiorum temporum, ante legem scilicet et in lege, sanguis
Christi non fuerit necessarius.
- 1892 2, 3, 5. Libellus eius [Caelestii¹] catholicus dictus est, quia ⁵⁰
et hoc catholicae mentis est, si qua forte aliter sapit, quam ⁶³
veritas exigit, non ea certissime definire, sed detecta ac de-
monstrata respuere. Non enim haereticis, sed catholicis apo-
stolus loquebatur, ubi ait: *Quotquot ergo perfecti hoc sapiamus,*

¹ Caelestius Zosimo papac libellum fidei obtulerat, in quo de exsistentia
peccati originalis se adhuc dubitare et instrui velle perfidus confitebatur.

1886. ML 44, 562.	1887. ML 44, 563.	1888. ML 44, 563.
1889. ML 44, 567.	1890. ML 44, 568.	1891. ML 44, 569.
1892. ML 44, 574.		

et si quid aliter sapitis, id quoque Deus vobis revelabit [Phil 3, 15]:
Hoc in illo factum esse putabatur, quando se litteris beatae memoriae papae Innocentii, quibus de hac re dubitatio tota sublata est, consentire respondit.

329 2 9, 21. Multa Deus facit in homine bona, quae non 1893
facit homo; nulla vero facit homo, quae non facit Deus ut
faciat homo. . . . Si enim sine illo nihil possumus facere,
profecto nec incipere nec perficere; quia, ut incipiamus,
dictum est: *Misericordia eius praeveniet me* [Ps 58, 11]; ut per-
ficiamus, dictum est: *Misericordia eius subsequetur me* [Ps 22, 6].

350 4, 10, 27. Illud iam tertium videamus, quod non minus in 1894
istis [Pelagianis] omne Christi membrum et totum eius corpus
exhorret, quia contendunt esse in hac vita vel fuisse iustos
316 nullum habentes omnino peccatum. Qua praeumptione aper-
tissime orationi dominicae contradicunt, in qua omnia membra
Christi *Dimitte nobis debita nostra* [Mt 6, 21] veraci corde et
cotidianis vocibus clamant.

Contra adversarium legis et prophetarum, 420.

10 I. 1, c. 17, n. 35. Sicut autem Deus unus et verus creator 1895
bonorum est et temporalium et aeternorum, ita idem ipse
auctor est amborum testamentorum, quia et novum in vetere
est figuratum et vetus in novo est revelatum.

73 1, 20, 39. Sane de apocryphis iste [adversarius] posuit testi- 1896
monia, quae sub nominibus apostolorum Andree Ioannisque
conscripta sunt. Quae si illorum essent, recepta essent ab
ecclesia, quae ab illorum temporibus per episcoporum suc-
cessiones certissimas, usque ad nostra et deinceps tempora,
perseverat.

11 2, 7, 26. Finis autem legis quis est? Ad hoc non ego, sed 1897
apostolus ipse respondeat: *Finis enim legis*, inquit, *Christus*,
ad iustitiam omni credenti [Rom 10, 4]. Finis perficiens, non
interficiens. Finis quippe dicitur propter quem fiunt omnia
12 quaecumque aliquo fiunt officio. . . . Quemadmodum scientia
quae nunc est, *evacuabitur*, sicut idem dicit apostolus, cum
venerit illa quam dicit *facie ad faciem* [1 Cor 13, 11 12]: sic et
ista quae in umbris tradita erant Iudeis in vetere testamento,
necessse fuit evacuari revelatione testamenti novi.

Contra Iulianum, 421.

I. 1, c. 6, n. 21 22 26. Fragm. S. Ioannis Chrysostomi, v. 1228 sq.

84 1, 7, 30. Convinceris undique: luce clariora sunt testimonia 1898
tanta sanctorum [de peccato originali]. In quorum conventum

1893. ML 44, 586.
1896. ML 42, 626.

1894. ML 44, 629.
1897. ML 42, 653.

1895. ML 42, 623.
1898. ML 44, 661.

te introduxerim conspice. • Hic est Mediolanensis Ambrosius. . . . Hic est et Constantinopolitanus Ioannes. . . . Hic est Basilius. . . . Hic sunt et ceteri, quorum te movere debeat tanta consensio. Non est ista, sicut stilo maledico scribis, «conspiratio perditorum». In ecclesia catholica doctrinae sanae studiis claruerunt; spiritualibus armis muniti et accincti strenua contra haereticos bella gesserunt; perfuncti fideliter suae dispensationis laboribus in pacis gremio dormierunt. . . . 31. Ecce quo te introduxi, conventus sanctorum istorum non est multitudo popularis; non solum filii, sed et patres ecclesiae sunt.

- 1899 2, 10, 33. Sancti ac beati et in divinorum eloquiorum 302 pertractione clarissimi sacerdotes, Irenaeus, Cyprianus, Re⁸⁴ ticius, Olympius, Hilarius, Ambrosius, Gregorius, Innocentius, Ioannes [Chrysostomus], Basilius, quibus addo presbyterum velis nolis Hieronymum, ut omittam eos qui nondum dormierunt, aduersus vos proferunt de omnium hominum peccato originali obnoxia successione sententiam, unde nemo eruit, nisi quem 397 sine lege peccati repugnante legi mentis virgo concepit. 34. . . . Quod invenerunt in ecclesia, tenuerunt; quod didi-78 cerunt, docuerunt; quod a patribus acceperunt, hoc filiis tradiderunt. Nondum vobiscum apud istos iudices aliquid agebamus et apud eos acta est causa nostra.
- 1900 2, 10, 37. Isti [patres] episcopi sunt, docti, graves, sancti, 84 veritatis acerrimi defensores aduersus garrulas vanitates, in quorum ratione, eruditione, libertate, quae tria bona iudici tribuisti, non potes invenire quod spernas. . . . Talibus post apostolos sancta ecclesia plantatoribus, rigatoribus, aedificatoribus, pastoribus, nutritoribus crevit.
- 1901 3, 18, 35. Bonus est Deus, iustus est Deus; potest aliquos 134 sine bonis meritis liberare, quia bonus est; non potest quemquam sine malis meritis damnare, quia iustus est. Nullum 306 meritum malum octo dierum infans de propriis peccatis habebat; quare damnaretur, nisi circumcidetur, si ex origine non trahebat?
- 1902 4, 3, 16. Sed acerbissimi gratiae huius inimici exempla 350 nobis opponitis impiorum, quos dicitis alienos a fide abundare³⁰⁸ virtutibus, in quibus sine adiutorio gratiae solum est naturae bonum, licet superstitionibus mancipatum, qui solis libertatis ingenitae viribus et misericordes crebro et modesti et casti inveniuntur et sobrii. Haec dicens, ecce iam et illud quod gratiae Dei tribueras abstulisti, ipsum scilicet voluntatis effectum. . . . Quanto satius, si te impios ita laudare delectat, 312 ut non audiens dicentem scripturam: *Qui dicit impium iustum esse, maledictus erit in populo et odibilis in gentibus* [Prv 24, 24],

etiam virtutibus veris eos praedices abundare: quanto, inquam, satius haec ipsa in iis dona Dei esse fatereris.

³⁰⁸ 4, 3, 17. Sed absit ut sit in aliquo vera virtus, nisi fuerit ¹⁹⁰³ iustus. Absit autem ut sit iustus vere, nisi vivat ex fide.

Iustus enim ex fide vivit [Rom 1, 17]. Quis porro eorum, qui se christianos haberi volunt, nisi soli Pelagiani, aut in ipsis etiam forte tu solus, iustum dixerit infidelem, iustum dixerit impium, iustum dixerit diabolo mancipatum?

³¹² 4, 3, 21. Noveris itaque non officiis, sed finibus a vitiis ¹⁹⁰⁴ discernendas esse virtutes. Officium est autem quod faciendum

est, finis vero propter quod faciendum est. Cum itaque facit homo aliquid ubi peccare non videtur, si non propter hoc facit propter quod facere debet, peccare convincitur. Quae tu non attendens, fines ab officiis separasti et virtutes veras officia sine finibus appellandas esse dixisti. . . . Quidquid autem boni fit ab homine, et non propter hoc fit propter quod fieri debere vera sapientia praecipit, etsi officio videatur bonum, ipso non recto fine peccatum est.

³⁰⁹ 4, 3, 25. Sed ad hoc eos [infideles] in die iudicii cogitationes ¹⁹⁰⁵

³¹² suae defendant, ut tolerabilius puniantur, quia *naturaliter q ae legis sunt utcumque fecerunt, scriptum habentes in cordibus opus legis* [Rom 2, 14 15] hactenus, ut aliis non facerent quod perpeti nollent; hoc tamen peccantes, quod, homines sine fide, non ad eum finem ista opera rettulerunt, ad quem referre debuerunt.

¹²⁶ 4, 8, 44. *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo* [Io 6, 66]. Omnes ergo qui salvi fiunt et in agnitionem veniunt veritatis [1 Tim 2, 4], eo volente salvi fiunt, eo volente veniunt; quia et qui nondum, sicut parvuli, utuntur voluntatis arbitrio, eo volente regenerantur, quo creante generantur, et qui iam utuntur voluntatis arbitrio, nisi eo volente ac subveniente, a quo *praeparatur voluntas* [Prv 8, 35: LXX], velle non possunt.

³¹⁵ 5, 3, 12. Cum ergo dicitur homo tradi desideriis suis, inde ¹⁹⁰⁷ fit reus, quia desertus a Deo cedit iis atque consentit, vincitur, capit, trahitur, possidetur. A quo enim quis, devictus est, huic et servus addictus est [2 Petr 2, 19], et fit ei peccatum consequens, praecedentis poena peccati. [Varia exempla afferuntur; deinde:] Et multa alia commemorare possumus, in quibus liquido appareat occulto iudicio Dei fieri perversitatem cordis, ut non audiatur quod verum dicitur, et inde peccetur et sit ipsum peccatum praecedentis etiam poena peccati.

³⁰⁶ 5, 11, 44 Quis dubitaverit parvulos non baptizatos, qui ¹⁹⁰⁸ solum habent originale peccatum nec ullis propriis aggra-

1903. ML 44, 745.
1906. ML 44, 760.

1904. ML 44, 749.
1907. ML 44, 790.

1905. ML 44, 751.
1908. ML 44, 809.

vantur, in damnatione omnium levissima futuros? Quae qualis et quanta erit, quamvis definire non possim, non tamen audeo dicere, quod iis ut nulli essent, quam ut ibi essent, potius expediret.

- 1909 5, 11, 45. Nec credendum est et ante datam circumcisio[n]em ⁴⁴⁰ famulos D[omi]ni, quandoquidem iis inerat mediatoris fides in carne venturi, nullo sacramento eius opitulatos fuisse parvulis suis; quamvis quid illud esset aliqua necessaria causa scriptura latere voluerit. Nam et sacrificia eorum legimus, quibus utique sanguis ille figurabatur, qui solus tollit peccatum mundi.
- 1910 6, 13, 40. Dixisse me affiras, quod gratia non perfecte ³⁵⁵ hominem novum faciat. Non hoc dico, attende quod dico. Gratia perfecte hominem novum facit; quandoquidem et ad corporis immortalitatem plenamque felicitatem ipsa perducit. Nunc etiam perfecte innovat hominem, quantum attinet ad liberationem ab omnibus omnino peccatis, non quantum ad liberationem attinet ab omnibus malis et ab omni corruptione mortalitatis, qua nunc corpus aggravat animam.
- 1911 6, 16, 49. Tu autem, qui putas quod, si malum esset con- ³⁰⁵ cupiscentia, careret ea qui baptizatur, multum erras. Omni enim peccato caret, non omni malo. Quod planius ita dicitur: omni reatu omnium malorum caret, non omnibus malis.
- 1912 6, 19, 60. Dixi sane: «Quomodo manent peccata reatu, ²⁹⁷ quae praeterierunt actu, sic e contrario fieri potest, ut concupiscentia maneat actu et praetererat reatu» [v. n. 1873]. . . . Ego enim de concupiscentia dixi, quae est *in membris repugnans legi mentis* [Rom 7, 23], quamvis reatus eius in omnium peccatorum remissione transierit; sicut e contrario sacrificium idolis factum, si deinceps non fiat, praetererit actu, sed manet reatu, nisi per indulgentiam remittatur.

Enchiridion, sive De fide, spe et caritate, 421.

- 1913 7. Fides credit, spes et caritas orant. Sed sine fide esse ²⁶⁵ non possunt, ac per hoc et fides orat. Propterea quippe dictum est: *Quomodo invocabunt, in quem non crediderunt?* [Rom 10, 14.] 8. Quid autem sperari potest quod non creditur? Porro aliquid etiam quod non speratur credi potest. Quis namque fidelium poenas non credit impiorum? Nec sperat tamen.
- 1914 32. Si nullus dicere Christianus audebit: Non miserentis ³⁰⁵ est Dei, sed volentis est hominis, ne apostolo apertissime contradicat, restat ut propterea recte dictum intellegatur: *Non*

1909. ML 44, 809.

1910. ML 44, 844.

1911. ML 44, 850.

1912. ML 44, 858.

1913. ML 40, 234; S (- Scheel) 3.

1914. ML 40, 248; S 22.

volentis, neque currentis, sed miscentis est Dei [Rom 9, 16], ut
 327 totum Deo detur, qui hominis voluntatem bonam et praeparat
 328 adiuvandam et adiuvat praeparatam. Praecedet enim bona
 voluntas hominis multa Dei dona, sed non omnia; quae autem
 non praecedet ipsa, in iis est et ipsa. Nam utrumque legitur
 in sanctis eloquiis: et *Misericordia eius praeveniet me* [Ps 58, 11]
 et *Misericordia eius subsequetur me* [Ps 22, 6]. Nolentem pre-
 venit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustra velit.

409 33. *Fuimus enim et nos natura filii irae, sicut et ceteri* 1915
 [Eph 2, 3]. In hac ira cum essent homines per originale pec-
 catum, tanto gravius et perniciosius, quanto maiora vel plura
 insuper addiderant, necessarius erat mediator, hoc est, re-
 416 conciliator, qui hanc iram sacrificii singularis, cuius erant
 umbrae omnia sacrificia legis et prophetarum, oblatione placaret.

397 41. Nulla igitur voluptate carnalis concupiscentiae semi- 1916
 natus sive conceptus et ideo nullum peccatum originaliter
 393 trahens, Dei quoque gratia Verbo Patris unigenito, non gratia
 385 Filio, sed natura, in unitate personae modo mirabili et in-
 398 effabili adjunctus atque concretus et ideo nullum peccatum
 et ipse committens; tamen propter *similitudinem carnis peccati*
 [Rom 8, 3], in qua venerat, dictus est et ipse peccatum, sacri-
 419 ficandus ad diluenda peccata. . . . Ait [apostolus]: *Eum qui non
 noverat peccatum, id est Christum, pro nobis peccatum fecit*
 [2 Cor 5, 21] Deus, cui reconciliandi sumus, hoc est, sacri-
 ficium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus. Ipse
 ergo peccatum, ut nos iustitia; nec nostra, sed Dei; nec in
 nobis, sed in ipso; sicut ipse peccatum, non suum, sed nostrum.

410 61. Non enim pro angelis mortuus est Christus. Sed ideo 1917
 etiam pro angelis fit, quidquid hominum per eius mortem
 redimitur et liberatur a malo, quoniam cum iis quodam modo
 redit in gratiam, post inimicitias quas inter homines et sanctos
 angelos peccata fecerunt, et ex ipsa hominum redemptione
 ruinae illius angelicae detrimenta reparantur.

475 64. Excepto baptismatis munere, quod contra originale 1918
 303 peccatum donatum est, ut, quod generatione attractum est,
 regeneratione detrahatur (et tamen activa quoque peccata,
 quaecumque corde, ore, opere commissa invenerit, tollit), hac
 ergo excepta magna indulgentia, unde incipit hominis reno-
 vatio, in qua solvit omnis reatus et ingeneratus et additus;
 316 ipsa etiam vita cetera iam ratione utens aetatis, quantalibet
 praepolleat fecunditate iustitiae, sine peccatorum remissione
 291 non agitur. . . . Neque enim quia peccatum est omne crimen,
 ideo crimen est etiam omne peccatum. Itaque sanctorum
 hominum vitam quamdiu in hac mortali vivitur, inveniri posse

1915. ML 40, 248; S 23.
 1917. ML 40, 261; S 39.

1916. ML 40, 252; S 28.
 1918. ML 40, 262; S 40.

dicimus sine crimine; *peccatum autem si dixerimus quia non habemus*, ut ait tantus apostolus, *nos met ipsos seducimus, et veritas in nobis non est* [1 Io 1, 8].

- 1919 65. Sed neque de ipsis criminibus quamlibet magnis re-⁵²² mittendis in sancta ecclesia Dei misericordia desperanda est agentibus paenitentiam secundum modum sui cuiusque peccati. In actione autem paenitentiae, ubi tale commissum est, ut is 531 qui commisit a Christi etiam corpore separetur, non tam consideranda est mensura temporis quam doloris.
- 1920 69. Tale aliquid [ignem] etiam post hanc vitam fieri in-⁵⁸⁷ credibile non est, et utrum ita sit quaeri potest, et aut inveniri aut latere nonnullos fideles per ignem quemdam purgatorium, quanto magis minusve bona pereuntia dilexerunt, tanto tardius citiusque salvari.
- 1921 71. De cotidianis autem brevibus levibusque peccatis, sine ⁵⁴⁸ quibus haec vita non dicitur, cotidiana fidelium oratio satis-^{3'6} facit. Eorum est enim dicere: *Pater noster qui es in caelis* [Mt 6, 9], qui iam Patri tali regenerati sunt ex aqua et Spiritu [Io 3, 5]. Delet omnino haec oratio minima et cotidiana peccata.
- 1922 84. Resurrecturam tamen carnem omnium quicumque nati⁵⁹⁹ sunt hominum atque nascentur et mortui sunt atque morientur, nullo modo dubitare debet Christianus.
- 1923 89. Quemadmodum si statua cuiuslibet solubilis metalli aut ⁶⁰⁰ igne liqueceret, aut contereretur in pulverem, aut confundetur in massam, et eam vellet artifex rursus ex illius materiae quantitate reparare, nihil interesset ad eius integritatem, quae particula materiae cui membro statuae redderetur, dum tamen totum ex quo constituta fuerat restituta resumeret: ita Deus mirabiliter atque ineffabiliter artifex de toto quo caro nostra constiterat, eam mirabili et ineffabili celeritate restituet, nec aliquid attinebit ad eius redintegrationem, utrum capilli ad capillos redeant et ungues ad ungues, an quidquid eorum perierat mutetur in carnem et in partes alias corporis revocetur, curante artificis providentia ne quid indecens fiat.
- 1924 93. Mitissima sane omnium poena erit eorum, qui praeter ³⁰⁶ peccatum, quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt; et in ceteris qui addiderunt, tanto quisque tolerabiliorem ibi ⁵⁹⁵ habebit damnationem, quanto hic minorem habuit iniquitatem.
- 1925 95. Tunc [in caelo] non latebit quod nunc latet, cum de ¹³⁰ duobus parvulis unus esset assumendus per misericordiam, ³⁴³ alius per iudicium relinquendus, in quo is qui assumeretur

1919. ML 40, 262; S 41.

1921. ML 40, 265; S 45.

1923. ML 40, 273; S 55.

1925. ML 40, 275; S 58.

1920. ML 40, 265; S 44.

1922. ML 40, 272; S 54.

1924. ML 40, 275; S 57.

agnosceret quid sibi per iudicium deberetur, nisi misericordia subveniret; cur ille potius quam iste fuerit assumptus, cum causa una esset ambobus; cur apud quosdam non factae sint virtutes, quae, si factae fuissent, egissent illi homines paenitentiam, et factae sint apud eos qui non fuerant credituri. Apertissime namque Dominus dicit: *Vae tibi Corozain, vae tibi Bethsaida: quia, si in Tyro et Sidone factae fuissent virtutes quae factae sunt in vobis, olim in cilicio et cinere paenitentiam egissent* [Mt 11, 21]. Nec utique Deus iniuste noluit salvos fieri, cum possent salvi esse, si vellent.

332 98. Quis porro tam impie desipiat, ut dicat Deum malas 1926 hominum voluntates quas voluerit, quando voluerit, ubi voluerit, in bonum non posse convertere? Sed cum facit, per misericordiam facit.

126 103. Cum audimus et in sacris litteris legimus, quod velit 1927 omnes homines salvos fieri, quamvis certum sit nobis non omnes homines salvos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimae Dei voluntati aliquid derogare, sed ita intellegere quod scriptum est: *Qui omnes homines vult salvos fieri* [1 Tim 2, 4], tamquam diceretur nullum hominem fieri salvum, nisi quem fieri ipse voluerit, non quod nullus sit hominum, nisi quem salvum fieri velit, sed quod nullus fiat, nisi quem velit; et ideo sit rogandus ut velit, quia necesse est fieri si voluerit. . . . Aut certe sic dictum est: *Qui omnes homines vult salvos fieri*, non quod nullus hominum esset quem salvum fieri nollet, qui virtutes miraculorum facere noluit apud eos quos dicit acturos fuisse paenitentiam si fecisset; sed ut 'omnes homines' omne genus humanum intellegamus per quascumque differentias distributum, reges, privatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles, doctos, indoctos. . . .

231 104. Etiam primum hominem Deus in ea salute, in qua 1928 conditus erat, custodire voluisse, eumque opportuno tempore post genitos filios sine interpositione mortis ad meliora perducere, ubi iam non solum peccatum non committere, sed nec voluntatem posset habere peccandi, si ad permanendum sine peccato, sicut factus erat, perpetuam voluntatem habiturum 120 esse praescisset. Quia vero eum male usurum libero arbitrio, hoc est, peccaturum esse praesciebat, ad hoc potius praeparavit voluntatem suam, ut bene ipse faceret etiam de male faciente, ac sic hominis voluntate mala non evacuaretur, sed nihilominus impleretur omnipotentis bona.

406 108. Cum factus est Adam, homo scilicet rectus, mediatore 1929 non opus erat. Cum vero genus humanum peccata longe

1926. ML 40, 277; S 60.
1928. ML 40, 281; S 65.

1927. ML 40, 280; S 64.
1929. MI, 40, 282; S 67.

separaverunt a Deo, per mediatorem, qui solus sine peccato ³⁹⁷ natus est, vixit, occisus est, reconciliari nos oportebat Deo ⁴⁰⁹ usque ad carnis resurrectionem in vitam aeternam; ut humana superbia per humilitatem Dei argueretur ac sanaretur, et demonstraretur homini quam longe a Deo recesserat, cum per incarnatum Deum revocaretur et exemplum oboedientiae per ⁴¹² hominem Deum contumaci homini paeberetur; et Unigenito suscipiente formam servi, quae nihil ante meruerat, fons gratiae ⁴¹⁴ panderetur et carnis etiam resurrectio redemptis promissa in ipso redemptore praemonstraretur; et per eamdem naturam quam se decepisse laetabatur, diabolus vinceretur.

1930 109. Tempus autem quod inter hominis mortem et ultimam ⁵⁸⁶ resurrectionem interpositum est, animas abditis receptaculis continet, sicut unaquaque digna est vel requie vel aerumna, pro eo quod sortita est in carne cum viveret. 110. Neque ⁵⁸⁷ negandum est defunctorum animas pietate suorum viventium ⁵⁸⁸ ⁵²⁰ relevari, cum pro illis sacrificium mediatoris offertur, vel eleemosynae in ecclesia fiunt. Sed iis haec prosunt, qui, cum viverent, ut haec sibi postea possint prodesse meruerunt. Est enim quidam vivendi modus, nec tam bonus ut non requirat ista post mortem, nec tam malus ut non ei prosint ista post mortem; est vero talis in bono, ut ista non requirat, et est rursus talis in malo, ut nec his valeat, cum ex hac vita transierit, adiuvari.

1931 111. Post resurrectionem, facto universo completoque iudicio, ⁶⁰⁸ suos fines habebunt civitates duae, una scilicet Christi, altera ⁶⁰⁹ diaboli; una bonorum, altera malorum; utraque tamen et angelorum et hominum. Iстis voluntas, illis facultas non poterit ulla esse peccandi, vel ulla condicio moriendi; istis in aeterna vita vere feliciterque viventibus, illis infeliciter in aeterna ⁵⁹⁴ morte sine moriendi potestate durantibus, quoniam utriusque sine fine. Sed in beatitudine isti alius alio praestabilius, in ⁶¹² miseria vero illi alius alio tolerabilius permanebunt. ⁵⁹⁵

1932 112. Frustra itaque nonnulli, immo quam plurimi, aeternam ⁵⁹⁴ damnatorum poenam et cruciatus sine intermissione perpetuos humano miserantur affectu, atque ita futurum esse non credunt. . . . Sed poenas damnatorum certis temporum intervallis ⁵⁹⁶ existiment, si hoc iis placet, aliquatenus mitigari. Etiam sic quippe intellegi potest manere in illis ira Dei [Io 3, 36], hoc ⁵⁹¹ est, ipsa damnatio (haec enim vocatur ira Dei, non divini animi perturbatio), ut in ira sua, hoc est, manente ira sua, non tamen contineat miserationes suas; non aeterno supplicio finem dando, sed levamen adhibendo vel interponendo cruciatibus.

1930. ML 40, 283; S 68.
1932. ML 40, 284; S 69.

1931. ML 40, 284; S 69.

274 117. Iam porro caritas, quam duabus istis, id est, fide ac spe, maiorem dixit apostolus [1 Cor 13, 13], quanto in quocumque maior est, tanto melior est in quo est. Cum enim quaeritur, utrum quisque sit homo bonus, non quaeritur quid credat, aut speret, sed quid amet. Nam qui recte amat, 275 procul dubio recte credit et sperat; qui vero non amat, inaniter credit, etiamsi sint vera quae credit; inaniter sperat, etiamsi ad veram felicitatem doceantur pertinere quae sperat, nisi et hoc credat ac speret, quod sibi petenti donari possit ut amet. . . . Ipsa est autem fides Christi, quam commendat apostolus, *quae per dilectionem operatur* [Gal 5, 6], et quod in dilectione nondum habet, petit ut accipiat, quaerit ut inveniat, 313 pulsat ut aperiatur ei [Mt 7, 7]. Fides namque impetrat quod lex imperat. Nam sine Dei dono, id est, sine Spiritu Sancto, per quem *diffunditur caritas in cordibus nostris* [Rom 5, 5], iubere lex poterit, non iuvare; et praevaricatorem insuper facere, qui de ignorantia se excusare non possit. Regnat enim carnalis cupiditas, ubi non est Dei caritas.

De cura pro mortuis gerenda, 421.

588 C. 1, n. 3. In Machabaeorum libris [2 Mach 12, 43] legimus 1934 oblatum pro mortuis sacrificium. Sed et si nusquam in scripturis veteribus omnino legeretur, non parva est universae ecclesiae quae in hac consuetudine claret auctoritas, ubi in precibus sacerdotis, quae Domino Deo ad eius altare funduntur, locum suum habet etiam commendatio mortuorum.

284 15, 18. Possunt etiam spiritus mortuorum aliqua quae hic 1935 aguntur, quae necessarium est eos nosse et quos necessarium est ea nosse, non solum praesentia vel praeterita, verum etiam futura Spiritu Dei revelante cognoscere, sicut non omnes homines, sed prophetae, dum hic viverent, cognoscebant, nec ipsi omnia, sed quae illis esse revelanda Dei providentia iudicabant.

De gratia et libero arbitrio, 426/7.

308 C. 5, n. 12. Ne ipsa voluntas sine gratia Dei putetur boni 1936 aliquid posse, continuo, cum dixisset [Paulus]: *Gratia eius in me vacua non fuit, sed plus omnibus illis laboravi, subiunxit* 329 atque ait: *Non ego autem, sed gratia Dei tecum* [1 Cor 15, 10], id est, non solus, sed gratia Dei tecum, ac per hoc nec gratia Dei sola, nec ipse solus, sed gratia Dei cum illo. Ut 314 autem de caelo vocaretur, et tam magna et efficacissima

1933. ML 40, 286; S 72.

1934. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 623; ML 40, 593.

1935. CV 41, 651; ML 40, 606.

1936. ML 44, 889.

vocatione converteretur [cf. Act 9, 1 sqq], gratia Dei erat sola; quia merita eius erant magna, sed mala.

- 1937 6, 14. *Superest, inquit, mihi corona iustitiae, quam reddit mihi Dominus in illa die iustus iudex* [2 Tim 4, 8]. Cui redderet coronam iustus iudex, si non donasset gratiam misericors pater? Et quomodo esset ista corona iustitiae, nisi praecessisset gratia quae iustificat impium?
- 1938 7, 16. *Bonum, inquit, certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi* [2 Tim 4, 7]. Primo ista bona opera, si non ea praecessissent cogitationes bonae, nulla essent. Attendite itaque quid de ipsis cogitationibus dicat; ait enim scribens ad Corinthios: *Non quia idonei sumus cogitare aliquid a nobis, tamquam ex nobismetipsis; sed sufficientia nostra ex Deo est* [2 Cor 3, 5].
- 1939 13, 25. Numquid natura erit gratia? Nam et hoc Pelagiani ausi sunt dicere, gratiam esse naturam, in qua sic creati sumus, ut habeamus mentem rationalem, qua intellegere valeamus, facti ad imaginem Dei, ut dominemur piscibus maris et volucribus caeli et omnibus pecoribus quae repunt super terram. Sed non haec est gratia, quam commendat apostolus per fidem Iesu Christi. Hanc enim naturam etiam cum impiis et infidelibus certum est nobis esse communem; gratia vero per fidem Iesu Christi eorum tantummodo est, quorum est ipsa fides.
- 1940 14, 29. Si fides liberi est tantummodo arbitrii, nec datur a Deo, propter quid pro iis, qui nolunt credere, oramus ut credant? Quod prorsus faceremus inaniter, nisi rectissime crederemus etiam perversas et fidei contrarias voluntates omnipotentem Deum ad credendum posse convertere.
- 1941 16, 32. Certum est nos mandata servare, si volumus; sed quia *praeparatur voluntas a Domino* [Prv 8, 35: LXX], ab illo petendum est ut tantum velimus, quantum sufficit ut volendo faciamus. Certum est nos velle cum volumus; sed ille facit ut velimus bonum. . . . Certum est nos facere cum facimus; sed ille facit ut faciamus, praebendo vires efficacissimas voluntati.
- 1942 17, 33. Quamvis parva et imperfecta, non deerat [caritas Petro], quando dicebat Domino: *Animam meam pro te ponam* [Io 13, 37]; putabat enim se posse quod se velle sentiebat. Et quis istam etsi parvam dare cooperat caritatem, nisi ille qui praeparat voluntatem et cooperando perficit quod operando incipit? Quoniam ipse ut velimus operatur incipiens, qui volentibus cooperatur perficiens [Phil 1, 6]. . . . Ut ergo velimus, sine nobis operatur; cum autem volumus, et sic volumus ut

faciamus, nobiscum cooperatur; tamen sine illo vel operante ut velimus, vel cooperante cum volumus, ad bona pietatis opera nihil valens.

281 18, 87. Haec omnia praecepta dilectionis, id est caritatis, 1943
311 quae tanta et talia sunt, ut quidquid se putaverit homo facere bene, si fiat sine caritate, nullo modo fiat bene; haec ergo praecepta caritatis inaniter darentur hominibus, non habentibus liberum voluntatis arbitrium.

De correptione et gratia, 426/7.

364 C. 6, n. 9. Si autem iam regeneratus et iustificatus in 1944 malam vitam sua voluntate relabitur, certe iste non potest dicere: Non accepi, quia acceptam gratiam Dei suo in malum libero amisit arbitrio.

264 7, 11. Si, sicut veritas loquitur, nemo liberatur a damnatione, quae facta est per Adam, nisi per fidem Iesu Christi, et tamen ab hac damnatione non se liberabunt, qui poterunt dicere non se audisse evangelium Christi, cum *fides ex auditu sit* [Rom 10, 17], quanto minus se liberabunt qui dicturi sunt: Perseverantium non accepimus? Iustior enim videtur excusatio dicentium: Non accepimus perseverantium, quoniam potest dici: Homo, in eo quod audieras et tenueras, in eo perseverares si velles; nullo modo autem dici potest: Id quod non audieras, crederes si velles.

129 7, 12. Ac per hoc, et qui evangelium non audierunt, et 1946 qui, eo auditio, in melius commutati, perseverantium non acceperunt, et qui, evangelio auditio, venire ad Christum, hoc est, in eum credere noluerunt, quoniam ipse dixit: *Nemo venit ad me, nisi ei datum fuerit a Patre meo* [Io 6, 66], et qui per aetatem parvulam nec credere potuerunt, sed ab originali noxa solo possent lavacro regenerationis absolvi, quo tamen 133 non accepto mortui perierunt; non sunt ab illa conspersione discreti, quam constat esse damnatam, euntibus omnibus ex uno in condemnationem.

127 7, 13. Quicumque ab illa originali damnatione ista divinae 1947 gratiae largitate discreti sunt, non est dubium quod et procuratur iis audiendum evangelium; et cum audiunt, credunt; 321 et in *fide quae per dilectionem operatur* [Gal 5, 6] usque in finem perseverant; et si quando exorbitant, correpti emendantur, et quidam eorum, etsi ab hominibus non corripiantur, in viam quam reliquerant redeunt; et nonnulli, accepta gratia, in qualibet aetate, periculis huius vitae mortis celeritate subtrahuntur.

- 1948 7, 14. Quicumque enim electi, sine dubio etiam vocati; ¹³¹ non autem quicumque vocati, consequenter electi. Illi ergo electi, ut saepe dictum est, qui *secundum propositum vocati*, qui etiam praedestinati atque praesciti [Rom 8, 28 sq]. Horum ³³⁷ si quisquam perit, fallitur Deus; sed nemo eorum perit, quia non fallitur Deus.
- 1949 7, 16. *Scrit Dominus qui sunt eius* [2 Tim 2, 19]. Horum ³²¹ fides, *quae per dilectionem operatur* [Gal 5, 6], profecto aut omnino non deficit, aut, si qui sunt quorum deficit, reparatur antequam vita ista finiatur, et, deleta quae intercurrerat ini-
quitate, usque in finem perseverantia deputatur. Qui vero ¹³³ perseveraturi non sunt, ac sic a fide christiana et conversatione lapsuri sunt, ut tales eos vitae huius finis inveniat, procul dubio nec illo tempore, quo bene pieque vivunt, in istorum numero computandi sunt. Non enim sunt a massa illa perditionis praescientia Dei et praedestinatione discreti; et ideo ¹³¹ nec *secundum propositum vocati* [Rom 8, 28]; ac per hoc nec electi; sed in iis vocati, de quibus dictum est: *Multi vocati*; non in iis de quibus dictum est: *Pauci vero electi* [Mt 20, 16]. . . .
- 8, 17. Hic si a me quaeratur, cur iis Deus perseverantiam ¹³⁰ non dederit, quibus eam qua christiane viverent dilectionem dedit, me ignorare respondeo.
- 1950 10, 27. Angeli quidam, quorum princeps est qui dicitur ²⁰³ diabolus, per liberum arbitrium a Domino Deo refugae facti ²⁰⁸ sunt. Refugientes tamen eius bonitatem, qua beati fuerunt, non potuerunt eius effugere iudicium, per quod miserrimi effecti sunt. Ceteri autem per ipsum liberum arbitrium in ²⁰⁷ veritate steterunt, eamque de suo casu numquam futuro cer- ⁶⁰⁹ tissimam scire meruerunt.
- 1951 10, 28. Quia vero per liberum arbitrium Deum deseruit ³⁰² [Adam], iustum iudicium Dei expertus est, ut cum tota sua stirpe, quae in illo adhuc posita tota cum illo peccaverat, damnaretur. Quotquot enim ex hac stirpe gratia Dei libe- ¹²⁸ rantur, a damnatione utique liberantur, qua iam tenentur ob- stricti. Unde etiam si nullus liberaretur, iustum Dei iudicium nemo iuste reprehenderet. Quod ergo pauci in comparatione ¹³² pereuntium, in suo vero numero multi liberantur, gratia fit, gratis fit, gratiae sunt agendae quia fit, ne quis velut de suis meritis extollatur, sed omne os obstruatur, et *qui gloriatur, in Domino glorietur* [1 Cor 1, 31].
- 1952 11, 29. Quid ergo? Adam non habuit Dei gratiam? Immo ³³¹ vero habuit magnam, sed disparem. Ille in bonis erat, quae ²³⁴ de bonitate sui conditoris acceperat; neque enim ea bona et ille suis meritis comparaverat, in quibus prorsus nullum

1948. ML 44, 924.
1951. ML 44, 933.

1949. ML 44, 925.
1952. ML 44, 933.

1950. ML 44, 932.

patiebatur malum. Sancti vero in hac vita, ad quos pertinet liberationis haec gratia, in malis sunt, ex quibus clamant ad Deum: *Libera nos a malo* [Mt 6, 13]. Ille in illis bonis Christi morte non eguit, istos a reatu et hereditario et proprio illius 230 Agni sanguis absolvit. Ille non opus habebat eo adiutorio, quod implorant isti cum dicunt: *Video aliam legem in membris meis* etc. [Rom 7, 23—25.] . . . Ille vero nulla tali rixa de se ipso adversus se ipsum tentatus atque turbatus in illo beatitudinis loco sua secum pace fruebatur.

378 11, 30. Deus ergo naturam nostram, id est, animam ratio- 1953
 381 nalem carnemque hominis Christi suscepit, susceptione singulariter mirabili vel mirabiliter singulari, ut nullis iustitiae suae praecedentibus meritis Filius Dei sic esset ab initio quo esse homo coepisset, ut ipse et Verbum quod sine initio est 396 una persona esset. . . . Neque enim metuendum erat, ne isto ineffabili modo in unitatem personae a Verbo Deo natura humana suscepta per liberum voluntatis peccaret arbitrium, cum ipsa susceptio talis esset, ut natura hominis a Deo ita suscepta nullum in se motum malae voluntatis admitteret.

381 11, 31. Istam gratiam non habuit homo primus, qua num- 1954
 384 quam vellet esse malus; sed sane habuit, in qua, si permanere vellet, numquam malus esset, et sine qua etiam cum libero arbitrio bonus esse non posset, sed eam tamen per liberum arbitrium deserere posset. Nec ipsum ergo Deus esse voluit 308 sine sua gratia, quam reliquit in eius libero arbitrio. Quoniam liberum arbitrium ad malum sufficit, ad bonum autem parum 344 est, nisi adiuvetur ab omnipotenti bono. Quod adiutorium si homo ille per liberum non deseruisse arbitrium, semper esset 330 bonus; sed deseruit et desertus est. Tale quippe erat adiutorium, quod desereret cum vellet et in quo permaneret si vellet, non quo fieret ut vellet.

380 11, 32. Tunc ergo dederat homini Deus bonam voluntatem, 1955
 381 in illa quippe eum fecerat qui fecerat rectum; dederat adiutorium, sine quo in ea non posset permanere si vellet; ut 334 autem vellet, in eius libero reliquit arbitrio. Posset ergo permanere si vellet, quia non deerat adiutorium per quod posset et sine quo non posset perseveranter bonum tenere quod vellet. Sed quia noluit permanere, profecto eius culpa est, cuius meritorium fuissest, si permanere voluissest; sicut fecerunt angeli 208 sancti, qui, cadentibus aliis per liberum arbitrium, per idem liberum arbitrium steterunt ipsi et huius permansionis debitam mercedem recipere meruerunt, tantam scilicet beatitudinis plenitudinem, qua iis certissimum sit semper se in illa esse mansuros. . . . Fit quippe in nobis per hanc Dei gratiam in 332

bono recipiendo et perseveranter tenendo, non solum posse quod volumus, verum etiam velle quod possumus. Quod non fuit in homine primo; unum enim horum in illo fuit, alterum non fuit.

1956 12, 33. Quapropter bina ista quid inter se differant, dili-³³² genter et vigilanter intuendum est: posse non peccare et non²³¹ posse peccare, posse non mori et non posse mori, bonum posse non deserere et bonum non posse deserere. Potuit enim non peccare primus homo, potuit non mori, potuit bonum non deserere. . . . Prima ergo libertas voluntatis erat, posse⁶⁰⁸ non peccare: novissima erit multo maior, non posse peccare; prima immortalitas erat, posse non mori: novissima erit multo maior, non posse mori; prima erat perseverantiae potestas,³¹⁸ bonum posse non deserere: novissima erit felicitas perseve-³¹⁹ rantiae, bonum non posse deserere.

1957 12, 34. Itemque ipsa adiutoria distinguenda sunt. Aliud³³⁰ est adiutorium sine quo aliquid non fit, et aliud est adiutorium quo aliquid fit. Nam sine alimentis non possumus vivere, nec tamen, cum adfuerint alimenta, iis fit ut vivat qui mori voluerit. Ergo adiutorium alimentorum est sine quo non fit, non quo fit ut vivamus. At vero beatitudo, quam non habet homo, cum data fuerit, continuo fit beatus. Adiutorium est enim non solum sine quo non fit, verum etiam quo fit propter quod datur. Quapropter hoc adiutorium et quo fit est et sine quo non fit: quia, et si data fuerit homini beatitudo, continuo fit beatus, et si data numquam fuerit, numquam erit.

1958 12, 38. Ac per hoc nec de ipsa perseverantia boni voluit³²⁰ Deus sanctos suos in viribus suis, sed in ipso gloriari, qui iis non solum dat adiutorium quale primo homini dedit, sine quo non possint perseverare si velint, sed in iis etiam operatur et velle. . . . Subventum est igitur infirmitati voluntatis humanae,³³³ ut divina gratia indeclinabiliter et insuperabiliter ageretur, et ideo quamvis infirma non tamen deficeret neque adversitate aliqua vinceretur.

1959 13, 39. Haec de his loquor, qui praedestinati sunt in re-¹³¹ gnum Dei, quorum ita certus est numerus, ut nec addatur iis¹³² quisquam nec minuatur ex iis; non de his qui, cum annun- tiasset et locutus esset, *multiplicati sunt super numerum* [Ps 39, 6]. Ipsi enim vocati dici possunt, non autem electi, quia non secundum *propositum vocati* [Rom 8, 28].

1960 13, 42. Hi vero qui non pertinent ad hunc praedestina-¹³² torum numerum, . . . pro meritis iustissime iudicantur. Aut enim iacent sub peccato, quod originaliter generatione traxe-³⁰³ runt, et cum illo hereditario debito hinc exeunt, quod non est

regeneratione dimissum; aut per liberum arbitrium alia insuper addiderunt: arbitrium, inquam, liberum, sed non liberatum. . . . Aut gratiam Dei suscipiunt, sed temporales sunt, nec perseverant; deserunt et deseruntur. Dimissi enim sunt libero arbitrio, non accepto perseverantiae dono, iudicio Dei iusto et occulto.

334 14, 43. Sic velle seu nolle in volentis aut nolentis est 1961 potestate, ut divinam voluntatem non impedit nec superet potestatem. Etiam de his enim, qui faciunt quae non vult, facit ipse quae vult.

126 14, 44. Et quod scriptum est, quod *vult omnes homines salvos fieri* [1 Tim 2, 4], nec tamen omnes salvi fiunt, multis quidem modis intellegi potest, ex quibus in aliis opusculis nostris aliquos commemoravimus [v. n. 1457 1735 1906 1927], sed hic unum dicam. Ita dictum est: *Omnes homines vult salvos fieri*, ut intellegantur omnes praedestinati; quia omne genus hominum in iis est.

333 14, 45. Non est itaque dubitandum, voluntati Dei, qui 1963 in caelo et in terra omnia quaecumque voluit fecit [Ps 134, 6], et qui etiam illa quae futura sunt fecit [Is 45, 11: lxx], humanas voluntates non posse resistere, quominus faciat ipse quod vult, quandoquidem etiam de ipsis hominum voluntatibus, quod vult, cum vult, facit, . . . sine dubio habens humanorum cordium quo placeret inclinandorum omnipotentissimam potestatem.

126 15, 47. Potest etiam sic intellegi, quod *omnes homines Deus vult salvos fieri* [1 Tim 2, 4], quoniam nos facit velle, sicut misit Spiritum Filii sui clamantem: *Abba, Pater* [Gal 4, 6], id est, nos clamare facientem.

Retractationes, 426/7.

222 I. 1, c. 1, n. 3. Sine controversia ergo quaedam originalis 1965 regio beatitudinis animi Deus ipse est, qui eum non quidem de se ipso genuit, sed de nulla re alia condidit, sicut condidit corpus e terra. Nam quod attinet ad eius originem, qua fit ut sit in corpore, utrum de illo uno sit, qui primum creatus est, quando *factus est homo in animam vivam* [Gn 2, 7; 1 Cor 15, 45], an similiter ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam nec adhuc scio.

308 1, 8 (9)¹, 6. Ecce tam longe antequam Pelagiana haeresis 1966 exstitisset, sic disputavimus, velut iam contra illos disputaremus.

¹ Indicatur intra () numerus editionis MI., quando ab edit. CV differt.

1961. ML 44, 942. 1962. ML 44, 943.

1963. ML 44, 943. 1964. ML 44, 945.

1965. CV 36 (ed. P. Knoell, 1902), 16; ML 32, 587.

1966. CV 36, 45; ML 32, 598.

Cum enim bona dicerentur ex Deo, id est, et magna, et media, et minima, in mediis quidem bonis invenitur liberum voluntatis arbitrium, quia et male illo uti possumus. . . . Et quia omnia bona, sicut dictum est, et magna, et media, et minima ex Deo sunt, sequitur, ut ex Deo sit etiam bonus usus liberae voluntatis, quae virtus est et in magnis numeratur bonis.

1967 1, 8 (9), 6. Ad miseriam iustae damnationis pertinet ignorantia et difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis sua; nec ab isto malo quisquam nisi Dei gratia liberatur. Quam miseriam Pelagiani nolunt ex iusta damnatione descendere, negantes originale peccatum, quamvis ignorantia et difficultas, etiamsi essent hominis primordia naturalia, nec sic culpandus, sed laudandus Deus esset.

1968 1, 9 (10), 2. Quod vero dixi: «Illud autem lumen . . . si velint» [v. n. 1539], non putent novi haeretici Pelagiani secundum eos esse dictum. Verum est enim omnino omnes homines hoc posse, si velint; sed *praeparatur voluntas a Domino* [Prv 8, 35: lxx] et tantum augetur munere caritatis, ut possint. Quod hic ideo dictum non est, quoniam praesenti necessarium non erat quaestioni.

1969 1, 12 (13), 5. Illud quod in parvulis dicitur originale peccatum, cum adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non absurde vocatur etiam voluntarium, quia ex prima hominis mala voluntate contractum factum est quodam modo hereditarium. Non itaque falsum est quod dixi: «Usque adeo peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum si non sit voluntarium» [v. n. 1549].

1970 1, 12 (13), 6. Item alio loco: «Prius, inquam, isti sequendi sunt, qui unum summum et solum colendum esse dicunt; si apud hos veritas non eluxerit, tunc demum migrandum» [v. n. 1551]. Quod ita potest videri dictum, quasi de huius religionis veritate dubitaverim; dixi autem sicut ei congruebat ad quem scribebam. Sic enim dixi: «Si apud hos veritas non eluxerit», nihil dubitans quod apud eos elucesceret.

1971 1, 13 (14), 2. *Tunc cognoscam, sicut et cognitus sum* [1 Cor 607 13, 12]. Qui hoc invenerunt, ipsi dicendi sunt in beatitudinis possessione consistere, ad quam dicit via fidei quam tenemus, et quo credendo cupimus pervenire. Sed quinam sint illi beatissimi, qui iam sunt in ea possessione quo dicit haec via, magna quaestio est. Et angeli quidem sancti quod ibi sint, 207 nulla quaestio est; sed de sanctis hominibus iam defunctis, 586 utrum ipsi dicendi sint iam in illa possessione consistere, merito quaeritur. Iam enim corpore quidem corruptibili, quo

1967. CV 36, 46; ML 32, 598.
1969. CV 36, 60; ML 32, 604.
1971. CV 36, 67; ML 32, 606.

1968. CV 36, 48; ML 32, 599.
1970. CV 36, 61; ML 32, 604.

anima gravatur, exuti sunt, sed adhuc *exspectant* etiam ipsi *redemptionem corporis* sui [Rom 8, 23], et *caro* eorum *requiescit in spe* [Ps 15, 9], nondum in futura incorruptione clarescit. Sed utrum ad contemplandam cordis oculis veritatem, sicut dictum est, *facie ad faciem*, nihil ex hoc minus habeant, non hic locus est disputando requirere.

- 304 1, 14 (15), 2. Item quod dixi: «Nusquam scilicet nisi in 1972 voluntate esse peccatum» [v. n. 1558], possunt Pelagiani pro se dictum putare, propter parvulos, quos ideo negant habere originale peccatum, quod iis in baptismo remittatur, quia nondum arbitrio voluntatis utuntur. Quasi vero peccatum, quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id est reatu eius implicatos et ob hoc poenae obnoxios detineri, umquam esse potuit nisi ex voluntate, qua voluntate commissum est, quando 305 divini praecepti est facta transgressio. . . . Concupiscentiae reatus in baptismate solvitur, sed infirmitas manet; cui, donec sanetur, omnis fidelis qui bene proficit, studiosissime reluctatur. Peccatum autem, quod nusquam est nisi in voluntate, illud praecipue intellegendum est, quod iusta damnatio consecuta est: hoc enim *per unum hominem intravit in mundum* [Rom 5, 12].
- 294 1, 14 (15), 4. Itemque definitio peccati qua diximus: 1973 «Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat et unde liberum est absfinere» [ib.], propterea verum est, quia id definitum est quod tantummodo peccatum est, non quod etiam poena peccati. Nam quando tale est ut idem sit et poena peccati, quantum est quod valet voluntas sub dominante cupiditate, nisi forte, si pia est, ut oret auxilium? In tantum enim libera est, in quantum liberata est, et in tantum appellatur voluntas.
- 340 1, 22 (23), 2. Non est gratia si eam merita ulla praecedant, 1974 ne iam quod datur, non secundum gratiam, sed secundum debitum, reddatur potius meritis quam donetur.

De haeresibus, 428.

IHaer. 46. De Manichaeis, v. K 768 sqq.

1974 *

69. De Donatistis, v. K 774 sqq.

- 292 82. Iovinianistas quoque apud istum repperi, quos iam no- 1975 veram. A Ioviniano quodam monacho ista haeresis orta est aetate nostra, cum adhuc iuvenes essemus. Hic omnia peccata, sicut Stoici philosophi, paria esse dicebat, nec posse peccare hominem lavacro regenerationis accepto, nec aliquid prodesse 431 ieunia vel a cibis aliquibus abstinentiam. Virginitatem Mariae 582 destruebat, dicens eam pariendo fuisse corruptam. Virginitatem

1972. CV 36, 72; ML 32, 608.
1974. CV 36, 108; ML 32, 621.

1973. CV 36, 75; ML 32, 609.
1975. MI. 42, 45.

etiam sanctimonialium et continentiam sexus virilis in sanctis
eligenibus caelibem vitam coniugiorum castorum atque fidelium
meritis adaequabat.

- 1976 88. In id etiam progrediuntur [Pelagiani], ut dicant vitam iustorum in hoc saeculo nullum omnino habere peccatum, et ex his ecclesiam Christi in hac mortalitate perfici, ut sit omnino sine macula et ruga [Eph 5, 27], quasi non sit Christi ecclesia, quae toto terrarum orbe clamat ad Deum: *Dimitte nobis debita nostra* [Mt 6, 12]. Parvulos etiam negant, secundum Adam carnaliter natos, contagium mortis antiquae prima nativitate contrahere. Sic enim eos sine ullo peccati originalis vinculo asserunt nasci, ut prorsus non sit quod iis oporteat secunda nativitate dimitti; sed eos propterea baptizari, ut regeneratione adoptati admittantur ad regnum Dei, de bono in melius translati, non ista renovatione ab aliquo malo obligationis veteris absoluti. Nam etiamsi non baptizentur, promittunt iis extra regnum quidem Dei, sed tamen aeternam et beatam quamdam vitam suam.

Tractatus adversus Iudeos, 428.

- 1977 9, 13. *Ab oriente sole usque in occidentem* etc. [Mal 1, 11].
Quid ad haec respondetis? Aperite oculos tandem aliquando et videte ab oriente sole usque in occidentem, non in uno, sicut vobis fuerat constitutum, sed in omni loco offerri sacrificium Christianorum; non cuilibet Deo, sed ei qui ista praedixit, Deo Israel. . . . Nec in uno loco, sicut vobis praeceptum erat in terrena Ierusalem, sed in omni loco, usque in ipsam Ierusalem. Nec secundum ordinem Aaron, sed secundum ordinem Melchisedech.

De praedestinatione sanctorum, 428/9.

- 1978 C. 2, n. 3. Non receditur ab ea sententia, quam Pelagius ipse in episcopali iudicio Palaestino, sicut eadem gesta testantur [De gest. Pelag. c. 14], damnare compulsus est: gratiam Dei secundum merita nostra dari; si non pertinet ad Dei gratiam quod credere coepimus, sed illud potius, quod propter hoc nobis additur, ut plenius perfectiusque credamus, ac per hoc, initium fidei nostrae priores damus Deo, ut retribuatur nobis et supplementum eius, et si quid aliud fideliter poscimus.

- 1979 2, 4. Apostolus ait: *Vobis donatum est pro Christo, non solum ut credatis in eum, verum etiam ut patiamini pro eo* [Phil 1, 29]. Utrumque ostendit Dei donum, quia utrumque

dixit esse donatum. Nec ait: ut plenius et perfectius credatis in eum, sed: *ut credatis in eum*. Nec se ipsum misericordiam consecutum dixit, ut fidelior, sed ut fidelis esset [cf. 1 Cor 7, 25], quia sciebat non se initium fidei suae priorem dedisse Deo et retributum sibi ab illo eius augmentum; sed ab eo se factum fidelem, a quo et apostolus factus est. Nam scripta sunt etiam fidei eius initia, suntque ecclesiastica celebri lectione notissima.

333 Aversus quippe a fide quam vastabat, eique vehementer adversus, repente est ad illam gratia potentiore conversus.

314 2, 5. Et ideo commendans istam gratiam, quae non datur secundum aliqua merita, sed efficit omnia bona merita: *Non quia idonei sumus*, inquit, *cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est* [2 Cor 3, 5]. Attendant hic et verba ista perpendant, qui putant ex nobis esse fidei coeptum et ex Deo esse fidei supplementum. Quis enim non videat prius esse cogitare quam credere? Nullus quippe credit aliquid, nisi prius cogitaverit esse credendum. Quamvis enim raptim, quamvis celerrime credendi voluntatem quaedam cogitationes antevolent, moxque illa ita sequatur, ut quasi coniunctissima comitetur; necesse est tamen ut omnia quae creduntur praeveniente cogitatione credantur. Quamquam et ipsum credere nihil aliud est, quam cum assensione cogitare.

314 3, 7. *Quid autem habes quod non accepisti?* Si autem et 1981 accepisti, *quid gloriaris, quasi non acceperis?* [1 Cor 4, 7.] Quo 352 praecipue testimonio etiam ipse convictus sum, cum similiter errarem, putans fidem, qua in Deum credimus, non esse donum Dei, sed a nobis esse in nobis et per illam nos impetrari Dei dona, quibus temperanter et iuste et pie vivamus in hoc saeculo.

339 5, 10. Posse habere fidem, sicut posse habere caritatem, 1982 naturae est hominum; habere autem fidem, quemadmodum habere caritatem, gratiae est fidelium. Illa itaque natura, in qua nobis data est possilitas habendi fidem, non discernit ab homine hominem; ipsa vero fides discernit ab infideli 314 fidelem. Ac per hoc ubi dicitur: *Quis enim te discernit?* *Quid autem habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7] quisquis audet dicere: Habeo ex me ipso fidem, non ergo accepi, profecto contradicit huic apertissimae veritati, non quia credere vel non credere non est in arbitrio voluntatis humanae, sed in electis *praeparatur voluntas a Domino* [Prv 8, 35: lxx].

126 8, 14. Sicut integre loquimur, cum de aliquo litterarum 1983 magistro, qui in civitate solus est, dicimus: Omnes iste hic litteras docet; non quia omnes discunt, sed quia nemo nisi ab illo discit, quicumque ibi litteras discit; ita recte dicimus:

Omnis Deus docet venire ad Christum; non quia omnes veniunt, sed quia nemo aliter venit. . . . Hos omnes docet venire ad Christum Deus [cf. Io 6, 45]; hos enim *omnes vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4].

1984 8, 16. Fides igitur, et incohata et perfecta, donum Dei ³¹⁴ est: et hoc donum quibusdam dari, quibusdam non dari, ³⁴³ omnino non dubitet, qui non vult manifestissimis sacris litteris repugnare. Cur autem non omnibus detur, fidelem movere non debet, qui credit ex uno omnes esse in condemnationem, sine dubitatione iustissimam: ita ut nulla Dei esset iusta reprehensio, etiam si nullus inde liberaretur.

1985 9, 18. Quid est verius quam praescisse Christum, qui et ¹²⁸ quando et quibus locis in eum fuerant credituri? Sed utrum, ¹²⁹ praedicato sibi Christo, a se ipsis habituri essent fidem, a Deo donante sumpturi, id est, utrum tantummodo eos praescicerit an etiam praedestinaverit Deus, quaerere atque disserere tunc necessarium non putavi. Proinde quod dixi: «Tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat esse qui in eum fuerant credituri» [Ep. 102, 14; v. n 1427], potest etiam sic dici: Tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat esse qui electi fuerant in ipso *ante mundi constitutionem* [Eph 1, 4].

1986 10, 19. Item quod dixi: «Salutem religionis huius nulli ¹²⁹ umquam defuisse qui dignus fuit, et dignum non fuisse cui ³⁴⁷ defuit» [Ep. 102, 15; ML 33, 376]: si discutiatur et quaeratur unde quisque sit dignus, non desunt qui dicant: voluntate humana; nos autem dicimus: gratia vel praedestinatione divina. Inter gratiam porro et praedestinationem hoc tantum interest, quod praedestinatio est gratiae praeparatio, gratia vero iam ipsa donatio.

1987 16, 32. [Deus] ea vocatione praedestinatos vocat, quam ¹³¹ distinxit apostolus, dicens, *ipsis vocatis Iudeis et Graecis* praedicare se *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam* [1 Cor 1, 23 sq]. Sic enim ait: *ipsis autem vocatis*, ut illos ostenderet non vocatos, sciens esse quamdam certam vocationem eorum, *qui secundum propositum vocati sunt, quos ante praescivit et praedestinavit conformates imaginis Filii sui* [Rom 8, 28 sq].

1988 17, 34. Electi sunt itaque ante mundi constitutionem ea ¹²⁸ praedestinatione, in qua Deus sua futura facta praescivit; electi sunt autem de mundo ea vocatione, qua Deus id, quod praedestinavit, implevit. Quos enim praedestinavit, ipsos et vocavit, illa scilicet vocatione secundum propositum: non ergo alios, ¹³¹

1984. ML 44, 972.
1987. ML 44, 983.

1985. ML 44, 974.
1988. ML 44, 986.

1986. ML 44, 974.

sed quos praedestinavit, ipsos et vocavit, nec alios, sed quos ita vocavit, ipsos et iustificavit, nec alios, sed quos praedestinavit, vocavit, iustificavit, ipsos et glorificavit [Rom 8, 30].... Eligendo ergo facit *divites in fide*, sicut *heredes regni* [Iac 2, 5]. Recte quippe in iis hoc eligere dicitur, quod ut in iis faciat, eos eligit.

- 351 18, 36. «Praesciebat ergo», ait Pelagianus, «qui futuri essent 1989 sancti et immaculati per liberae voluntatis arbitrium, et ideo eos ante mundi constitutionem in ipsa sua praescientia, quatales futuros esse praescivit, elegit. Elegit ergo», inquit, «antequam essent, praedestinans filios, quos futuros sanctos immaculatosque praescivit; utique ipse non fecit, nec se facturum, 129 sed illos futuros esse preevidit.» Intueamur ergo verba apostoli . . . : *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati* [Eph 1, 4]. Non ergo quia futuri eramus, sed *ut essemus*. Nempe certum est, nempe manifestum est, ideo quippe tales eramus futuri, quia elegit ipse praedestinans ut tales per gratiam eius essemus. . . . *Ut ostenderet nobis mysterium voluntatis suae, secundum bonam voluntatem suam* [ib. 9]. In hoc mysterio voluntatis suae posuit divitias gratiae suae secundum bonam voluntatem suam, non secundum nostram; quae bona esse non posset, nisi ipse, secundum bonam voluntatem suam, ut bona fieret subveniret.

- 129 19, 38. Non enim quia credidimus, sed ut credamus, elegit 1990 nos, ne priores eum elegisse dicamur, falsumque sit, quod absit: *Non vos me elegistis, sed ego vos elegi* [Io 15, 16]. Nec 131 quia credidimus, sed ut credamus, vocamur, atque illa vocatione, quae sine paenitentia est, id prorsus agitur et peragit, ut credamus.

- 131 19, 39. Deus igitur operatur in cordibus hominum, vocazione illa secundum propositum suum, de qua multum locuti sumus, ut non inaniter audiant evangelium, sed eo auditio convertantur et credant.

De dono perseverantiae, 428/9.

- 320 C. 1, n. 1. Asserimus ergo donum Dei esse perseverantium 1992 qua usque in finem perseveratur in Christo. Finem autem dico, quo vita ista finitur, in qua tantummodo periculum est 321 ne cadatur. Itaque utrum quisque hoc munus acceperit, quamdiu hanc vitam dicit, incertum est. Si enim priusquam moriatur cadat, non perseverasse utique dicitur, et verissime dicitur. . . . Sed ne quisquam reluctetur et dicat: Si ex quo fidelis quisque factus est, vixit, verbi gratia, decem annos et

1989. ML 44, 987.
1992. ML 45, 993.

1990. ML 44, 988.

1991. ML 44, 989.

eorum medio tempore a fide lapsus est, nonne quinque annos perseveravit? Non contendo de verbis, si et illa perseverantia putatur esse dicenda, tamquam temporis sui, hanc certe de qua nunc agimus perseverantiam, qua in Christo perseveratur usque in finem, nullo modo habuisse dicendus est, qui non perseveraverit usque in finem.

1993 6, 10. De illa enim perseverantia loquimur, qua perseve-³²¹ ratur usque in finem, quae si data est, perseveratum est usque in finem; si autem non est perseveratum usque in finem, non est data. . . . Perseverantiam usque in finem quoniam non habet quisquam nisi qui perseverat usque in finem, multi eam possunt habere, nullus amittere. Neque enim metuendum est, ne forte, cum perseveraverit homo usque in finem, aliqua in eo mala voluntas oriatur, ne perseveret usque in finem. Hoc ³²⁰ ergo Dei donum suppliciter emereri potest, sed cum datum ³²¹ fuerit, amitti contumaciter non potest.

1994 7, 15. Prorsus in hac re non operosas disputationes ex-³⁴² spectet ecclesia, sed attendat cotidianas orationes suas. Orat, ut increduli credant; Deus ergo convertit ad fidem. Orat, ut credentes perseverent; Deus ergo donat perseverantiam usque in finem. Haec Deus facturum se esse praescivit: ipsa est ¹²⁷ praedestinatio sanctorum quos *elegit in Christo ante constitutionem mundi* etc. [Eph 1, 4 sqq.]

1995 9, 21. Ex duobus itaque parvulis originali peccato pariter ³⁴³ obstrictis, cur iste assumatur, ille relinquatur; et ex duabus ¹³⁰ aetate iam grandibus impiis, cur iste ita vocetur ut vocantem sequatur, ille autem aut non vocetur aut non ita vocetur; inscrutabilia sunt iudicia Dei. Ex duobus autem piis, cur huic ³²⁰ donetur perseverantia usque in finem, illi non donetur, inscrutabiliora sunt iudicia Dei.

1996 9, 22. Ut enim non dicam, quam sit possibile Deo aversas ³³³ et adversas in fidem suam hominum convertere voluntates, et in eorum cordibus operari, ut nullis adversitatibus cedant nec ab illo aliqua superati tentatione discedant; cum possit et quod ait apostolus facere, ut non eos permittat tentari super id quod possunt [1 Cor 10, 13]: ut ergo id non dicam, certe poterat illos Deus praesciens esse lapsuros, antequam id fieret, ¹²³ auferre de hac vita. An eo reddituri sumus, ut adhuc dis-putemus, quanta absurditate dicatur iudicari homines mortuos etiam de his peccatis, quae praescivit eos Deus perpetratores fuisse, si viverent? Quod ita abhorret a sensibus christianis aut prorsus humanis, ut id etiam refellere pudeat.

1997 9, 23. Falsum est igitur et secundum ea mortuos iudicari, ³⁰⁶ quae facturi essent si ad viventes evangelium perveniret. Et

1993. ML 45, 999.
1996. ML 45, 1005.

1994. ML 45, 1002.
1997. ML 45, 1006.

1995. ML 45, 1004.

si hoc falsum est, non est cur dicatur de infantibus qui pertinet sine baptismate morientes, hoc in iis eo merito fieri, quia praescivit eos Deus, si viverent praedicatumque illis fuisset evangelium, infideliter audituros. Restat igitur ut solo peccato originali teneantur obstricti, et propter hoc solum eant in 129 damnationem; quod videmus aliis eamdem habentibus causam non nisi per Dei gratiam regeneratione donari.

129 11, 25. Quod in his videmus, quorum liberationem bona 1998 eorum merita nulla praecedunt, et in his, quorum damnationem utrisque communia originalia sola praecedunt; hoc et in maioribus fieri nequaquam omnino cunctemus, id est, non putantes vel secundum sua merita gratiam cuiquam dari, vel 134 nisi suis meritis quemquam puniri.

340 13, 33. Unde satis dilucide ostenditur et incohandi et 1999 usque in finem perseverandi gratiam Dei non secundum me- 320 rita nostra dari, sed dari secundum ipsius secretissimam eam- demque iustissimam, sapientissimam, beneficentissimam volun- tatem, quoniam, *quos praedestinavit ipsos et vocavit* [Rom 8, 30], 131 vocatione illa, de qua dictum est: *Sine paenitentia sunt dona* 321 *et vocatio Dei* [Rom 11, 29]. Ad quam vocationem pertinere nullus est homo ab hominibus certa asseveratione dicendus, 329 nisi cum de hoc saeculo exierit.... Nos ergo volumus, sed Deus in nobis operatur et velle; nos ergo operamur, sed Deus in nobis operatur et operari pro bona voluntate. Hoc nobis expedit et credere et dicere: hoc est pium, hoc verum, ut sit humiliis et submissa confessio et detur totum Deo.

127 14, 35. Haec est praedestinatio sanctorum, nihil aliud: 2000 praescientia scilicet et praeparatio beneficiorum Dei, quibus 133 certissime liberantur quicumque liberantur. Ceteri autem ubi nisi in massa perditionis iusto divino iudicio relinquuntur? Ubi Tyrii relicti sunt et Sidonii, qui etiam credere potuerunt, si mira illa Christi signa vidissent. Sed quoniam ut crederent non erat iis datum, etiam unde crederent est negatum.

282 16, 39. Sunt etiam qui propterea vel non orant, vel frigide 2001 orant, quoniam Domino dicente didicerunt, scire Deum quid nobis necessarium sit, priusquam petamus ab eo. Num propter tales huius sententiae veritas deserenda, aut ex evangelio de- 129 lenda putabitur? Immo cum constet alia Deum danda etiam 342 non orantibus, sicut initium fidei, alia non nisi orantibus praeparasse, sicut usque in finem perseverantium: profecto qui ex se ipso hanc se habere putat, non orat ut habeat. Cavendum est igitur, ne, dum timemus ne tepescat hortatio, extinguitur oratio, accendatur elatio.

- 2002 17, 41. Videte iam a veritate quam sit alienum, negare³²⁰ donum Dei esse perseverantiam usque in finem huius vitae, cum vitae huic quando voluerit ipse det finem; quem si dat³²¹ ante imminentem lapsum, facit hominem perseverare usque in finem. Sed mirabilior et fidelibus evidentior largitas bonitatis¹²⁸ Dei est, quod etiam parvulis, quibus oboedientia non est illius aetatis ut detur, datur haec gratia.
- 2003 17, 42. Ii qui solum initium fidei et usque in finem per-³⁵² severantiam sic in nostra constituunt potestate, ut Dei dona esse non putent, neque ad haec habenda atque retinenda Deum operari nostras cogitationes et voluntates, cetera vero ipsum dare concedunt, cum ab illo impetrantur credentis fide; cur ad ipsa cetera exhortationem, eorumque ceterorum praedicationem definitione praedestinationis non metuant impediri? An forte nec ipsa dicunt praedestinata? Ergo nec dantur a Deo, aut ea se daturum esse nescivit. Quodsi et dantur et ea¹²⁷ se daturum esse praescivit, profecto praedestinavit.
- 2004 19, 50. Isti tales tantique doctores [Cypr., Ambr., Greg. Naz.]⁸⁴ dicentes non esse aliquid de quo tamquam de nostro, quod nobis Deus non dederit, gloriemur, nec ipsum cor nostrum et cogitationes nostras in potestate nostra esse, et totum dantes³¹⁴ Deo, atque ab ipso nos accipere confitentes, ut permansuri³⁰⁸ convertamur ad eum, ut id quod bonum est nobis quoque videatur bonum, et velimus illud, ut honoremus Deum et recipiamus Christum, ut ex inde votis efficiamur devoti et religiosi, ut in ipsam Trinitatem credamus, et confiteamur etiam voce quod credimus: haec utique gratiae Dei tribuunt, Dei munera agnoscent, ab ipso nobis, non a nobis esse testantur.
- 2005 21, 55. Videant tamen ii, quibus amantibus me ingratus³⁴⁰ esse non debeo, qui praeter hoc quod in quaestionem venit, omnia mea, sicut scribitis, se profitentur amplecti: videant, inquam, utrum in primi libri posterioribus partibus eorum duorum quos mei episcopatus initio, antequam pelagiana haeresis appareret, ad Simplicianum Mediolanensem episcopum scripsi, remanserit aliquid quo vocetur in dubium, gratiam Dei non secundum merita nostra dari, et utrum ibi non satis³¹⁴ egerim, etiam initium fidei esse donum Dei, et utrum ex iis quae ibi dicta sunt, non consequenter eluceat, etsi non sit expressum, etiam usque in finem perseverantiam non nisi ab eo donari, qui nos praedestinavit in suum regnum et gloriam.
- 2006 23, 64. *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra, clamantem: Abba, Pater* [Gal 4, 6]. Et hic quid est *clamantem* nisi clamare facientem, tropo illo quo dicimus laetum diem qui laetos facit? . . . Ubi intellegimus et hoc ipsum esse

donum Dei, ut veraci corde et spiritualiter clamemus ad Deum. Attendant ergo quomodo falluntur qui putant esse a nobis, non dari nobis, ut petamus, quaeramus, pulsemus.

Opus imperfectum contra Iulianum, 429/30.

- 302 L. 1, c. 48. «Fuit», inquit [Ambrosius, In Luc. 7, 234], «Adam, 2007 et in illo fuimus omnes; periit Adam, et in illo omnes perierunt.» Sed peccatis, inquis, alienis non utique perire de-
303 buerunt. Alienæ sunt, sed paterna sunt, ac per hoc iure
410 seminationis atque germinationis et nostra sunt. Quis ab hac
perditione liberat, nisi qui venit quaerere quod perierat? In
130 iis ergo, quos liberat, amplectamur misericordiam; in iis autem,
quos non liberat, agnoscamus iudicium occultissimum quidem,
sed sine ulla dubitatione iustissimum.
- 349 2, 146. Hoc est occultum et horrendum virus haeresis 2008 vestrae, ut velitis gratiam Christi in exemplo eius esse, non
in dono eius, dicentes quia per eius imitationem fiunt iusti,
non per subministrationem Spiritus Sancti ut eum imitentur
adducti.
- 355 2, 165. Non per solam peccatorum dimissionem iustificatio 2009
239 ista confertur, nisi auctoribus vobis. Iustificat quippe impium
Deus, non solum dimittendo quae mala facit, sed etiam do-
nando caritatem, ut declinet a malo et faciat bonum per
Spiritum Sanctum.
- 304 4, 104. Omnes qui nondum nati nihil per proprias volun- 2010
tates agere poterant boni vel mali, in uno potuisse peccare,
in quo per rationem seminis erant, quando ille propria voluntate
peccatum illud grande peccavit, naturamque in se vitiavit,
397 mutavit, obnoxiat humanam, excepto uno homine, qui ex ipso quidem semine, non tamen seminali ratione procreatus
est, si potes, intellege; si non potes, crede.
- 232 5, 1. Neque secundum christianam cogitatis fidem, qualis 2011
sit factus Adam, qui universis generibus animarum vivarum
nomina imposuit: quod excellentissimae fuisse indicium sa-
pientiae in saecularibus etiam litteris legimus. . . . Et quis
dubitet Christianus, eos qui in hoc saeculo erroribus aerumnis-
que plenissimo ingeniosissimi apparent, quorum tamen cor-
ruptibilia corpora aggravant animas, si illius ingenio com-
parentur, distare longe amplius quam celeritate a volucribus
testudines distant?
- 608 5, 61. Tam magnum est bonum [necessitas boni], ut sanctis 2012
servaretur ad praemium; quos itidem oblitus es, sicut Deum.
Neque enim tunc sine virtute vivemus, quando nobis con-

cedetur, ne a Domino aliquando recedere possimus, quoniam nec velle poterimus. Ita enim nobis certum erit bonum, quo *semper*, ut promissum est, *cum Domino erimus* [1 Thess 4, 16]; ut ab eo recedere non velimus, nec velle possimus.

- 2013 6, 22. Natura quippe rationalis quanto est ipsa superior,²⁰⁸ tanto ruina eius peior, et peccatum eius quanto incredibilis, tanto est damnabilis. Ideo angelus irreparabiliter cecidit, quoniam cui plus datur, plus exigitur ab eo [cf. Lc 12, 48]. . . . Ipse primus Adam naturae tam excellentis fuit, quoniam vitiata²⁹⁸ non fuit, ut peccatum eius tam longe maius ceterorum peccatis esset, quam longe melior ipse ceteris fuit; unde et poena²⁹⁹ eius, quae peccatum eius continuo subsecuta est, tam grandis apparuit, ut continuo etiam teneretur necessitate moriendo, cuius erat in potestate non mori, et de loco tantae felicitatis²³⁴ foras continuo mitteretur, et a ligno vitae continuo vetaretur. Hoc autem quando factum est, in lumbis eius erat genus³⁰² humanum. . . . Omnes itaque filii Adae in illo adspersi sunt contagione peccati et mortis condicione devincti.

S. INNOCENTIUS I, PAPA 401—417.

Epistulae.

- 2014 Ep. 2 [ad Victricium, scripta a. 404], c. 3, n. 6. Si maiores⁵⁷ causae in medium fuerint devolutae, ad sedem apostolicam, sicut synodus statuit et beata consuetudo exigit, post iudicium episcopale referantur.
- 2014* 2, 8, 11. *De baptismo haereticorum*, v. DB 94.
- 2015 2, 13, 15. Item quae Christo spiritualiter nupserunt, et velari⁵²³ a sacerdote meruerunt, si postea vel publice nupserint vel se⁵⁸⁰ clanculo corruperint, non eas admittendas esse ad agendum paenitentiam, nisi is, cui se iunxerant, de saeculo recesserit. Si enim de omnibus haec ratio custoditur, ut, quaecumque⁵⁷² vivente viro alteri nupserit, habeatur adultera, nec ei agendae paenitentiae licentia concedatur, nisi unus ex iis defunctus fuerit: quanto magis de illa tenenda est, quae ante immortali se sponso coniunxerat, et postea ad humanas nuptias transmigravit!
- 2015* 6 [ad Exuperium, a. 405], 2, 5 6. *De reconciliatione in articulo mortis*, v. DB 95.
- 6, 7, 13. *De canone s. scripturae*, v. DB 96.
- 17 [ad Rufum, a. 414], 5, 10. *De baptismo Paulianistarum*, v. DB 97.
- 25 [ad Decentium, a. 416], 3, 6. *De confirmatione*, v. DB 98.
- 25, 8, 11. *De extrema unctione*, v. DB 99.
- 29 [ad episcopos africanos, a. 417], 1. *De primatu Rom. Pont.*, v. DB 100.
- 29, 6. *De gratia*, v. DB 132.

307 30 [ad conc. milev., a. 417], 5. Illud vero, quod eos [Pelagianos] 2016
 470 vestra fraternitas asserit praedicare, parvulos aeternae vitae
 praemiis etiam sine baptismatis gratia posse donari, perfatum
 est. Nisi enim manducaverint carnem Filii hominis, et biberint
 sanguinem eius, non habebunt vitam in semetipsis [Io 6, 54].
 Qui autem hanc iis sine regeneratione defendunt, videntur
 mihi ipsum baptismum velle cassare, cum praedicant hos
 habere quod in eos creditur nonnisi baptismate conferen-
 dum.

575 36 [ad Probum, a. 1]. Statuimus, fide catholica suffragante, 2017
 illud esse coniugium, quod erat primitus gratia divina fun-
 datum; conventumque secundae mulieris, priore superstite nec
 572 divortio electa, nullo pacto posse esse legitimum.

S. COELESTINUS I, PAPA 422—432.

Epistulae.

57 Ep. 17 [episcopis et presbyteris euntibus ad synodum ephesinam, 2018
 scripta a. 431]. Auctoritatem sedis apostolicae custodiri debere
 mandamus. Si quidem instructiones quae vobis traditae sunt
 hoc loquantur, et interesse conventui debeatis, ad discep-
 tationem si fuerit ventum, vos de eorum sententiis iudicare
 debeatis, non subire certamen.

21 [ad episcopos Galliarum, a. 431], 3—13. *De gratia Dei «Indiculus»*, 2018*
 v. DB 129 sqq.

MARIUS MERCATOR, † post 451.

Commonitorium adversus haeresim Pelagii et Caelestii, 431/2.

307 5. Ausus [est Caelestius] palam publiceque his verborum 2019
 sententiis eiusdem sensum passim disseminare per populos,
 id est: Adam mortalem factum, qui, sive peccaret sive non
 peccaret, fuisse moriturus. Quoniam peccatum Adae ipsum
 solum laesit et non genus humanum. Quoniam infantes qui
 nascuntur, in eo statu sunt, in quo Adam fuit ante praevi-
 cationem. Quoniam neque per mortem Adae omne genus
 hominum moritur, quia neque per resurrectionem Christi omne
 genus hominum resurgit. Quoniam infantes, etiamsi non bapti-
 zentur, habent vitam aeternam. Quae quinque capitula unam im-
 350 piissimam et nefandam sententiam generant. Adiecit praeterea,
 posse esse hominem sine peccato et facile Dei mandata

servare: quoniam ante Christi adventum fuerunt homines sine peccato, et quoniam lex sic mittit ad regnum caelorum, sicut evangelium.

PAULUS OROSIUS, fin. saec. IV.—sacc. V.

Liber apologeticus, 415.

- 2020 19. Mea semper haec est fidelis atque indubitata sententia,³⁴⁷ Deum adiutorium suum non solum in corpore suo, quod est ecclesia, cui specialia ob credentium fidem gratiae suae dona largitur, verum etiam universis in hoc mundo gentibus propter longanimum sui aeternamque clementiam subministrare, non,³⁴⁹ ut tu [Pelagius] asseris cum discipulo tuo Caelestio, cui iam apud africanam synodus occulta illa impiorum dogmatum natura contusa est, in solo naturali bono et in libero arbitrio generaliter universis unam gratiam contributam, sed speciatim cotidie per tempora, per dies, per momenta, per atomos et cunctis et singulis ministrare.

S. HILARIUS ARELATENSIS, ca 400—450/5.

Epistula ad S. Augustinum, 428/9.

(Inter epp. S. Aug. ep. 226.)

- 2021 2. Consentiunt [Massilienses] omnem hominem in Adam³⁵² periisse, nec inde quemquam posse proprio arbitrio liberari. Sed id conveniens asserunt veritati vel congruum praedicationi, et cum prostratis et numquam suis viribus surrecturis annuntiatur obtinendae salutis occasio, eo merito quo voluerint et crediderint, a suo morbo se posse sanari et ipsius fidei augmentum et totius sanitatis suae consequantur effectum. Ceterum ad nullum opus vel incipiendum, nendum perficiendum, quemquam sibi sufficere posse consentiunt; neque enim alicui operi curationis eorum annumerandum putant, exterrita et supplici voluntate, unumquemque aegrotum velle sanari. Quod enim dicitur: *Crede et salvus eris* [Act 16, 31; cf. Mc 16, 16], unum horum exigi asserunt, aliud offerri; ut propter id quod exigitur, si redditum fuerit, id quod offertur deinceps tribuatur. Unde consequens putant, exhibendam ab eo fidem, cuius naturae id voluntate conditoris concessum est; et nullam ita depravatam vel extinctam putant, ut non debeat vel possit se velle sanari; propter quod vel sanetur quis a sua vel, si noluerit, cum sua aegritudine puniatur. Nec negari gratiam, si prae-

2020. CV 5 (ed. C. Zangemeister, 1882), 633; ML 31, 1188.
2021. ML 33, 1008.

cedere dicatur talis voluntas, quae tantum medicum quaerat, non autem quidquam ipsa iam valeat. . . . 3. Cum autem dicitur iis, quare aliis vel alicubi praedicetur, vel non praedicetur, vel nunc praedicetur quod aliquando paene omnibus, sicut nunc aliquibus gentibus non praedicatum sit: dicunt id praescientiae esse divinae, ut eo tempore, et ibi et illis veritas annuntiaretur, vel annuntietur, quando et ubi praenoscebatur esse credenda.

- 352 4. Ceterum praescientiam et praedestinationem vel propo- 2022 situm ad id valere contendunt, ut eos praescierit vel praedestinaverit vel proposuerit eligere, qui fuerant credituri; nec de hac fide posse dici: *Quid habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7], cum in eadem natura remanserit, licet vitiata, quae prius sana ac perfecta donata sit. . . . Unde illam praescientiam sic accipiunt, ut propter fidem futuram intellegendi sint praesciti, nec cuiquam talem dari perseverantiam, a qua non permittatur praevericari, sed a qua possit sua voluntate deficere et infirmari.

PAULINUS MEDIOLANENSIS.

Vita S. Ambrosii.

- 541 39. Causas criminum, quae illi confitebatur, nulli nisi Do- 2023 mino soli, apud quem intercedebat, loquebatur, bonum relin- quens exemplum posteris sacerdotibus, ut intercessores apud Deum magis sint quam accusatores apud homines. Nam et secundum apostolum circa huiusmodi hominem confirmanda caritas est; quia ipse sui accusator est, nec exspectat accusatorem, sed praevenit; ut confitendo suum allevet ipse delictum, ne habeat quod adversarius criminetur.

S. PROSPER AQUITANUS, † ca 463.

Epistula ad S. Augustinum, 428/9.

(Inter epp. S. Aug. ep. 225.)

- 352 4. Quidam vero horum [Massiliensium] in tantum a Pela- 2024 gianis semitis non declinant, ut, cum ad confitendam eam Christi gratiam, quae omnia praeveniat merita humana, cogantur, ne, si meritis redditur, frustra gratia nominetur, ad condicionem hanc velint uniuscuiusque hominis pertinere, in qua eum nihil prius merentem, quia nec exsistentem, liberi arbitrii et rationalem gratia creatoris instituat, ut per discretionem boni ac mali et ad cognitionem Dei et ad oboedientiam

mandatorum eius possit suam dirigere voluntatem, atque ad hanc gratiam, qua in Christo renascimur, pervenire, per naturalem scilicet facultatem, petendo, quaerendo, pulsando: ut ideo accipiat, ideo inveniat, ideo introeat, quia bono naturae bene usus ad istam salvantem gratiam initialis gratiae ope meruerit pervenire.

- 2025 5. Cumque inter haec innumerabilium illis multitudo obi-³⁰⁷ citur parvorum, qui utique excepto originali peccato, sub quo omnes homines similiter in primi hominis damnatione nascuntur, nullas adhuc habentes voluntates, nullas proprias actiones, non sine Dei iudicio secernuntur, ut ante discretionem boni ac mali de usu vitae istius auferendi, alii per regenerationem inter caelstis regni assumantur heredes, alii sine baptismo inter mortis perpetuae transeant debitores: tales aiunt perdi, talesque salvari, quales futuros illos in annis maioribus, si ad activam servarentur aetatem, scientia divina praeviderit.

Responsiones ad capitula obiectionum Gallorum, 431/2.

- 2026 Resp. ad obi. 3. Sicut bona opera ad inspiratorem eorum Deum, ita mala ad eos sunt referenda qui peccant. Non enim relict sunt a Deo, ut relinquerent Deum; sed reliquerunt et relict sunt et ex bono in malum propria voluntate mutati sunt, atque ab hoc licet fuerint renati, fuerint iustificati, ab eo tamen, qui illos tales praescivit, non sunt praedestinati.
- 2027 6. Iustificatus itaque homo, id est, ex impio pius factus, nullo praecedente bono merito, accipit donum, quo dono acquirat et meritum: ut, quod in illo incohatum est per gratiam Christi, etiam per industriam liberi augeatur arbitrii; numquam remoto adiutorio Dei, sine quo nec proficere nec permanere in bono quisquam potest.
- 2028 7. Cum autem dubium non sit, donum Dei esse perseverantiam in bono usque ad finem, quam istos, ex eo ipso quod non perseveraverunt, non habuisse manifestum est, non est calumniandum Deo, quare istis non dederit quod aliis dedit; sed confitendum est et misericorditer eum dedisse quod dedit, et iuste non dedisse quod non dedit, ne, quemadmodum ex libero arbitrio oritur causa labendi, ita ex ipso oriri videatur et standi; cum illud humano fiat opere, hoc divino impleatur ex munere.
- 2029 11. Cum vero aliquos a Deo aut traditos desideriis suis [Rom 1, 24] aut obduratos legimus aut relictos, magnis peccatis

2025. ML 51, 71; 33, 1004.

2027. ML 51, 161; 45, 1836.

2029. ML 51, 167; 45, 1839.

2026. ML 51, 159; 45, 1835.

2028. ML 51, 161; 45, 1836.

suis hoc ipsos meruisse profitemur, quia talia eorum crima praecesserunt, ut ipsi sibi poena fieri debuerint, quae iis etiam supplicium verteret in reatum.

125 Sententia super capitulum 8. Item qui dicit, quod non 2030 omnes homines velit Deus salvos fieri, sed certum numerum . praedestinatorum, durius loquitur, quam loquendum est de altitudine inscrutabilis gratiae Dei, *qui et omnes vult salvos fieri*, atque *in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4], et voluntatis suae propositum in iis implet, quos praescitos praedestinavit, praedestinatos vocavit, vocatos iustificavit, iustificatos glorificavit [Rom 8, 30]; . . . ut et qui salvantur, ideo salvi sint, 140 quia illos voluit Deus salvos fieri, et qui pereunt, ideo pereant, quia perire meruerunt. . .

Responsiones ad capitula obiectionum Vincentianarum, 431/2.

413 Resp. ad obi. 1. Contra vulnus originalis peccati, quo in 2031 Adam omnium hominum corrupta et mortificata natura est et unde omnium concupiscentiarum morbus inolevit, verum et potens ac singulare remedium est mors Filii Dei Domini nostri 398 Iesu Christi, qui liber a mortis debito et solus absque peccato 419 pro peccatoribus et debitoribus mortis est mortuus. Quod ergo ad 422 magnitudinem et potentiam pretii et quod ad unam pertinet causam generis humani, sanguis Christi redemptio est totius mundi.

295 10. Detestanda et abominanda opinio, quae Deum cuius- 2032 quam malae voluntatis aut malae actionis credit auctorem; cuius praedestinatio numquam extra bonitatem, numquam extra iustitiam est. . . . Plane praedestinavit iudicium suum, quo unicuique retributurus est prout gessit, sive bonum, sive malum. Quod iudicium futurum omnino non esset, si homines Dei voluntate peccarent.

337 12. Hi autem, de quibus dicitur: *Ex nobis exierunt, sed non 2033 fuerunt ex nobis; si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum* [1 Io 2, 19], voluntate exierunt, voluntate ceciderunt. Et quia praesciti sunt casuri, non sunt praedestinati. Essent autem praedestinati, si essent reversi et in sanctitate ac veritate mansuri. Ac per hoc praedestinatio Dei multis est causa standi, nemini est causa labendi.

Liber contra collatorem, 431/2.

340 C. 3, n. 1. Quomodo autem non advertis, te in illud datum 2034 incidere, quod velis nolis convinceris dicere gratiam

2030. ML 51, 172; 45, 1841.

2031. ML 51, 177; 45, 1844.

2032. ML 51, 182; 45, 1846.

2033. ML 51, 184; 45, 1847.

2034. ML 51, 222; 45, 1805. In hoc tomo 45 numeri capitum iidem sunt, non autem ceteri.

Dei secundum nostra merita dari; cum aliquid praecedere boni operis ex ipsis hominibus, propter quod gratiam consequantur, affirmas? Non enim nullius meriti haberi potest ³¹⁴ potentis fides, quaerentis pietas, pulsantis instantia; praecipue cum omnes eiusmodi et accipere et invenire et intrare dicantur. In quo superfluum, immo impium est, sic velle meritis ante gratiam exsistentibus locum facere, ut non ex toto verum sit quod ait Dominus: *Nemo venit ad me, nisi Pater, qui misit me, attraxerit eum* [Io 6, 44], quod nullatenus diceretur, si cuius- ³²⁵ quam sine Dei illuminatione esset credenda conversio, aut ullo modo se voluntas hominis ad Deum sine Deo posset extendere.

2035 7, 2. Veritas dicit: *Nemo venit ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum* [Io 6, 44]. Si ergo nemo venit nisi attractus, ³²⁶ omnes qui quocumque modo veniunt, attrahuntur. Trahit itaque ad Deum contemplatio elementorum, omniumque quae in iis sunt, ordinatissima pulchritudo. *Invisibilia enim eius a creatura mundi per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur* [Rom 1, 20]. . . . Et quis perspicere aut enarrare possit, per quos affectus visitatio Dei animum ducat humanum, ut quae fugiebat sequatur; quae oderat, diligit; quae fastidiebat, esuriat; ac subito commutatione mirabili, quae clausa ei fuerant, fiant aperta; quae onerosa, sint levia; quae amara, sint dulcia; quae obscura, sint lucida?

2036 9, 3. Naturaen enim humanae in illa universalis praevaricationis ruina nec substantia erepta est nec voluntas; sed lumen decusque virtutum, quibus fraude invidentis exuta est. Perditis autem per quae ad aeternam atque inamissibilem corporis animique incorruptionem poterat pervenire, quid ei remansit, nisi quod ad temporalem pertinet vitam, quae tota est damnationis et poenae? Propter quod natos in Adam renasci oportet in Christo, ne in illa quis inveniatur generatione, quae periit.

2037 13, 3. Et ita manifestissime patet, in impiorum animis nullam ³¹¹ habitare virtutem, sed omnia opera eorum immunda esse atque polluta, habentium sapientiam non spiritalem sed animalem, non caelestem sed terrenam, non christianam sed diabolicam, non a Patre luminum sed a principe tenebrarum, dum et ipsa quae non haberent nisi dante Deo subdunt ei qui primus recessit a Deo.

2038 18, 3. [Profitemur] quod liberum arbitrium, naturaliter homini ³⁰¹ inditum, maneat in natura, sed qualitate et condicione mutata per mediatorem Dei et hominum, hominem Christum Iesum [1 Tim 2, 5], qui ipsam voluntatem ab eo, quod perverse volebat, ⁴¹⁵ avertit et in id, quod ei bonum esset velle, convertit.

2035. ML 51, 230; 45, 1809.
2037. ML 51, 248; 45, 1818.

2036. ML 51, 237; 45, 1812.
2038. ML 51, 265; 45, 1827.

Expositio Psalmorum, 433.

- 403 Ps 103, v. 19. *Sol cognovit occasum suum.* Christus agnovit 2039 passionem suam. Occasus Christi passio Christi est. Sed numquid sol sic occidit ut non oriatur? *Numquid qui dormit, non adiecit ut resurgat?* [Ps 40, 9.] Quid est autem: *agnovit occasum suum*, nisi: placuit ei ut moreretur? Voluntate enim suscepit crucem et mortem; et sicut aliena sunt ab eius notitia quae ipsi non placent, ita ea quae voluntati ipsius congruunt novit atque cognoscit.
- 418 132, 2. *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.* Per Aaron sacerdotem ille indicatur sacerdos, qui veri pontificis sacramentum, non in alieni generis hostia, sed in oblatione corporis et sanguinis sui solus implevit: idem sacerdos, idem victima, propitiator et propitiatio, omniumque 427 mysteriorum quibus nuntiabatur effector; qui mortuus, sepultus, 185 resuscitatus, ascendit in caelos, naturam humanam super omne nomen exaltans et mittens Spiritum Sanctum, cuius unctio omnem ecclesiam penetraret.

Liber sententiarum ex S. Augustino, ca 450.

- 312 106. Omnis infidelium vita peccatum est, et nihil est bonum 2041 sine summo bono. Ubi enim deest agnitus aeternae et incommutabilis veritatis, falsa virtus est, etiam in optimis moribus.

[?] De vocatione omnium gentium, medio saec. V.

- 312 I. 1, c. 7. Etsi fuit qui naturali intellectu conatus sit vitiis 2042 reluctari, huius tantum temporis vitam steriliter ornavit, ad veras autem virtutes aeternamque beatitudinem non profecit. Sine cultu enim veri Dei, etiam quod virtus videtur esse, peccatum est, nec placere ullus Deo sine Deo potest.
- 322 1, 8. Cum verbum Dei per ministerium praedicantium 2043 auribus carnis infertur, miscetur operatio potentiae divinae cum sono vocis humanae, et qui incitavit evangelizantis officium, audientis quoque firmavit affectum.
- 340 1, 17. Quodsi et ad illos dirigas mentis intuitum, qui, 2044 369 longam agentes in flagitiis et sceleribus aetatem, sacramento baptismatis Christi in ipso vitae fine renovantur, et sine ullo suffragio bonorum operum in regni caelestis consortium transferuntur, quo intellectu divinum iudicium comprehendes, nisi ut indubitanter agnoscas gratuita esse Dei munera; et sicut

2039. ML 51, 294.

2041. ML 51, 441; 45, 1868.

2043. ML 51, 656.

2040. ML 51, 381.

2042. ML 51, 653.

2044. ML 51, 669.

nulla sunt tam detestanda facinora, quae possint gratiae arcere donum, ita nulla posse tam praeclera opera exsistere, quibus hoc quod gratis tribuitur per retributionis iudicium debeatur? Vilesceret enim redemptio sanguinis Christi nec misericordiae Dei humanorum operum praerogativa succumberet, si iustificatio quae fit per gratiam meritis praecedentibus deberetur, ut non munus largientis sed merces esset operantis.

- 2045 1, 24. Abunde, quantum arbitror, his testimentiis, quamvis ³¹⁴ et alia documenta aggregari potuerint, demonstratum est fidem, ³⁴⁰ qua iustificatur impius, nisi ex Dei munere non haberí, eamque nullis meritis praecedentibus tribui, sed ad hoc donari, ³⁶⁶ ut principium possit esse meritorum, et, cum ipsa data fuerit non petita, ipsius iam petitionibus bona cetera consequantur.
- 2046 2, 17. Quodsi forte, quemadmodum quasdam gentes non ³⁴⁷ olim in consortium filiorum Dei novimus adoptatas, ita etiam nunc in extremis mundi partibus sunt aliquae nationes quibus nondum gratia salvatoris illuxit, non ambigimus etiam circa illas occulto iudicio Dei tempus vocationis esse dispositum, quo evangelium quod non audierunt audient atque suscipient. Quibus tamen illa mensura generalis auxilii, quae desuper omnibus semper hominibus est praebita, non negatur.
- 2047 2, 29. Universitati hominum, quod abunde probavimus, ita ³⁴⁷ multiplex atque ineffabilis bonitas Dei consuluit semper et consultit, ut neque ulli pereuntium excusatio suppetat de abnegato sibi lumine veritatis, neque cuiquam sit liberum de sua iustitia gloriari, cum et illos propria nequitia demergat ad poenam et istos Dei gratia perducat ad gloriam.

LEPORIUS.

Libellus emendationis, ad episcopos Galliae, ca 418.

- 2048 3. Ergo confitemur Dominum ac Deum nostrum Iesum ³⁷⁵ Christum unicum Filium Dei, qui ante saecula natus ex Patre ³⁷⁷ est, novissimo tempore de Spiritu Sancto et Maria semper virgine factum hominem, Deum natum; et confitentes utram- ³⁸⁷ que substantiam Deum atque hominem inseparabilem pia fidei credulitate suscipimus, et ex tempore susceptae carnis sic omnia dicimus, quae erant Dei, transisse in hominem, ut omnia quae erant hominis in Deum venirent et hac intelligentia Verbum factum sit caro, non ut conversione aut muta- ³⁸⁹ bilitate aliqua cooperit esse quod non erat, sed ut potentia divinae dispensationis Verbum Patris, numquam a Patre dis-

2045. ML 51, 679.

2046. ML 51, 704.

2047. ML 51, 715.

2048. ML 31, 1224. Idem locus citatur a Cassiano: De Incarn. Chr. 1, 5; CV 17, 242 sqq; ML 50, 25 sqq.

cedens, homo proprie fieri dignaretur, incarnatusque sit unus
genitus secreto illo mysterio quo ipse novit (nostrum namque
est credere, illius nosse).

393 6. In hoc maxime fides nostra consistit, ut credamus unicum 2049

Filium Dei, non adoptivum sed proprium, non phantasticum
419 sed verum, non temporarium sed aeternum, pro nobis omnia
404 secundum carnem fuisse perpessum. . . . 10. Ut autem et hinc
nihil cuiquam in suspicione derelinquam, tunc dixi, immo ad
objecta respondi, Dominum nostrum Iesum Christum secundum
hominem ignorare. Sed nunc non solum dicere non praesumo,
verum etiam priorem anathematizo prolatam in hac parte sen-
tentiam; quia dici non licet etiam secundum hominem igno-
rasse Dominum prophetarum.

S. CASSIANUS, ca 360—ca 435.

Collationes, 419—428.

200 Coll. 7, c. 13. Licet pronuntiemus nonnullas esse spiritales 2050
217 naturas, ut sunt angeli, archangeli ceteraeque virtutes, ipsa
quoque anima nostra, vel certe aer iste subtilis, tamen incor-
poreae nullatenus aestimandae sunt. Habent enim secundum
se corpus quo subsistunt, licet multo tenuius quam nostra sunt
corpora, secundum apostoli sententiam ita dicentis: *Et corpora*
caelestia et corpora terrestria [1 Cor 15, 40], et iterum: *Seminatur*
98 *corpus animale, surgit corpus spiritale* [ib. 44]. Quibus manifeste
colligitur nihil esse incorporeum nisi Deum solum.

202 7, 15. Nulli dubium est quod possint spiritus immundi cogi- 2051
tationum nostrarum attingere qualitates, sed indiciis eas sen-
sibilibus forinsecus colligentes, id est, aut ex nostris dispositioni-
bus aut ex verbis et studiis in quae propensius nos perspexerint
inclinari. Ceterum illas, quae necdum de internis animae prodie-
runt, adire omnino non possunt.

314 13, 8. [Deus] cum in nobis ortum quemdam bonae voluntatis 2052
inspicerit, illuminat eam confestim atque confortat et incitat
ad salutem, incrementum tribuens ei quam vel ipse plantavit
vel nostro conatu viderit emersisse.

314 13, 9. Nec cum voluerit quis, sanitate perfruitur aut de 2053
aegritudinis morbo pro arbitrii sui desiderio liberatur. Quid
autem prodest sanitatis gratiam concupisse, nisi Deus, qui vitae
ipsius usum tribuit, etiam vigorem incolumentis impertiat?
Ut autem evidentius clareat etiam per naturae bonum, quod

2049. ML 31, 1226.

2050. CV 13 (ed. M. Petschenig, 1886), 192; ML 49, 684.

2051. CV 13, 194; ML 49, 687.

2052. CV 13, 371; ML 49, 912.

2053. CV 13, 373; ML 49, 919.

beneficio creatoris indultum est, nonnumquam bonarum voluntatum prodire principia, quae tamen, nisi a Domino dirigantur, ad consummationem virtutum pervenire non possunt, apostolus testis est dicens: *Velle enim adiacet mihi, perficere autem bonum non invenio* [Rom 7, 18].

De incarnatione Christi, adversus Nestorium, 430/1.

- 2054 I. 2, c. 2. Dicis itaque, quisquis es ille, haeretice, qui Deum ⁴²⁹ ex virginе natum negas, Mariam matrem Domini nostri Iesu Christi Theotocon, id est, matrem Dei, appellari non posse, sed Christotocon, hoc est, Christi tantum matrem, non Dei; nemo enim, inquis, antiquorem se parit. Ac de hoc quidem tam stulto argumento, quod nativitatem Dei carnali intelligentia aestimandam putas, et mysterium maiestatis humanis ³⁸¹ credis censendum esse rationibus, postea, si Deus annuet, disputabimus; nunc interim et Christum Deum et Mariam matrem Dei divinis testibus approbemus.
- 2055 4, 6, 3. Filium hominis in caelo fuisse dixit [Io 3, 13], ²⁵³ Filium hominis e caelo descendisse memoravit. 4. Quid est? ²⁵⁴ Quid mussitas? Negato hoc, si vales. Sed rationem dicti quaeris? Non reddo interim. Deus hoc dixit, Deus locutus est: mihi verbum illius summa ratio est. Removeo argumenta, removeo disputationes: sola mihi ad credulitatem sufficit persona dicentis. Non licet mihi de fide dicti ambigere, non ²⁵⁵ licet deliberare. Quid mihi quaerere quomodo verum sit quod Deus dixit, cum dubitare non debeam quin verum sit quod Deus dixerit?
- 2056 5, 7. *Omnia, inquit, pacificans per sanguinem crucis eius, sive* ³⁸⁵ *quae in caelis sunt sive quae in terris* [Col 1, 20]. Manifestavit ³⁹² utique apertissime de quo diceret, quem primogenitum ex mortuis nominasset. Numquid enim per Verbi aut Spiritus sanguinem reconciliata et pacificata sunt omnia? Non utique; neque enim in naturam cadere impassibilem res ulla potuit passionis, aut fundi sanguis valuit nisi hominis, aut mori alter quam homo; et tamen idem, qui in sequentibus mortuus dicitur, idem superius imago Dei invisibilis praedicatur. Quomodo ergo hoc? Scilicet quia id omni modo ab apostolis cautum est, ne aliqua videretur in Christo esse divisio, et unitus in filio hominis Filius Dei inciperet per erraticas interpretationes duas habere personas, ac per pravas atque impias opiniones, qui esset scilicet in se unus, duplex fieret in nobis.
- 2057 6, 22. Ita omnibus scriptis sacris dominicum hominem co-³⁸⁷ necnit Deo atque concorporat, ut nec in tempore admodum

2054. CV 17 (ed. M. Petschenig, 1888), 247; ML 50, 31.

2055. CV 17, 292; ML 50, 83. 2056. CV 17, 312; ML 50, 114.

2057. CV 17, 348; ML 50, 185.

hominem quis a Deo, nec in passione possit Deum ab homine discernere. Si enim ad tempus respicis, invenies semper filium hominis cum Dei Filio; si ad passionem, invenies semper cum filio hominis Dei Filium; ita scilicet unitum et individuum sibi Christum filium hominis ac Dei Filium, ut, quantum ad vocem scripturae pertinet, nec homo separari a Deo tempore, nec ab homine Deus omnino valeat passione....

³⁸⁶ Non ergo ante partum virginis eadem in praeterito aeternitas hominis quae Dei; sed quia in utero virginis unitus est Deus homini, factum est ut in Christo omnino non possit alterum sine altero nominari.

NESTORIUS, † 451.

Sermones.

³⁸⁵ 9. In nobis invicem frequenter sciscitantur: Θεοτόκος, in- 2057 a quiunt, id est, puerpera Dei sive genetrix Dei, Maria, an autem ἀνθρωποτόκος, id est, hominis genetrix? Habet matrem Deus? Ἀνέτκλητος Ἐλλην μητέρας θεοῖς ἐπεισάγων.... Non peperit creatura creatorem, ἀλλ' ἔτεκεν ἀνθρωπὸν, θεότητος ὄργανον.

³⁸³ 12. Τῆς δὲ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ἔστι διαιρεσις. 2057 b 'Ο Χριστὸς κατὰ τὸ Χριστὸς <εἶναι> ἀδιαιρετος, <δι Υἱὸς κατὰ τὸ Υἱὸς εἶναι ἀδιαιρετος>. Οὐ γάρ ἔχομεν δύο Χριστοὺς εὐδὲ δύο Υἱούς. Οὐ γάρ ἔστι παρ' ἡμῖν πρώτος <Χριστὸς> καὶ δεύτερος, οὐδὲ ἄλλος καὶ ἄλλος, οὐδὲ πάλιν ἄλλος υἱὸς καὶ ἄλλος πάλιν· ἀλλ' αὐτὸς δι εἰς ἔστι διπλοῦς, οὐ τῇ ἀξίᾳ, ἀλλὰ τῇ φύσει.

³⁸⁵ 15. Θεὸς τοῦ Χριστοῦ δι εἰς θεοῦ λόγος.... Ἡν γάρ 2057 c δι αὐτὸς καὶ βρέφος καὶ τοῦ βρέφους δεσπότης. Ἐπηγένεσατε τὴν φωνήν, ἀλλὰ μηδὲ αὐτὴν ἀβασανίστως κροτεῖτε. Εἴπον γάρ· δι αὐτὸς ἦν βρέφος καὶ τοῦ βρέφους οἰκήτωρ.

Anathematismi (a. 430), v. K 796 sqq.

2057*

³⁸³ 12. Divinitatis et humanitatis est distinctio. Christus, secundum 2057 b quod est Christus, est indivisus; Filius, secundum quod est Filius, est indivisus. Non enim habemus duos christos nec duos filios. Neque est apud nos primus Christus et secundus, neque alias et alius, neque iterum alter filius et iterum alter; sed idem unicus est duplex, non dignitate sed natura.

³⁸⁵ 15. Dei Verbum erat Deus Christi.... Erat enim ipse et in- 2057 c fans et infantis dominus. Laudastis vocem, sed nolite eam sine cura laudare. Dixi enim quod idem erat infans et habitator infantis.

2057 a. Lf (= Loofs) 251; ML 48, 759.

2057 b. Lf 281; ML 48, 902.

2057 c. Lf 291; ML 48, 830.

ROUET DE JOURNEL, Ench. patr

Liber Heraclidis, 450¹.

- 2057d L. 1, c. 1, n. 76. Itaque Deus incarnatus est in homine ³⁸⁵ in suo proprio προσώπῳ, et fecit eius πρόσωπον suum ipsius πρόσωπον. Nequit ita obsecundari, ut πρόσωπον hominis sit suum utque ipse det homini suum πρόσωπον. Ideo suo προσώπῳ usus est, quia sibi id cepit.
- 2057e 1, 3. Evidenter dicebam et affirmabam unionem esse in uno προσώπῳ Christi; necessario indicabam Deum Verbum quod incarnatum est, et Deus Verbum erat simul in humanitate, quia in ea Christus incarnatus est. Quapropter cum patres nos docerent quis sit Christus, de quo disputabant, naturas primum statuerunt quae Christum constituunt. Tu vero [Cyril] contrarium agis, qui velis ut in duabus naturis Deus Verbum sit πρόσωπον unionis. . . . Ex concursu unionis divinitatis et humanitatis fuit unus Christus, non vero Deus Verbum, hoc enim erat aeternum. Christus igitur est πρόσωπον unionis, non autem Deus Verbum illud est unionis sed suae naturae, neque idem est id dicere et intellegere.
- 2057f 2, 1. Non est concipienda essentia sine hypostasi, quasi ³⁸⁵ essentiae unitae essent in una essentia et adesset unius essentiae πρόσωπον. At naturae subsistunt in suis προσώποις et in suis naturis et in προσώπῳ unionis. Quod ad naturale πρόσωπον unius attinet, altera eodem utitur vi unionis; et sic unum [est] πρόσωπον duarum naturarum. Unius essentiae πρόσωπον utitur ipso alterius προσώπῳ.
- 2057g 2, 1. Divinitas utitur προσώπῳ humanitatis et humanitas ³⁸⁵ προσώπῳ divinitatis; ea ratione unum dicimus πρόσωπον utriusque.

S. CYRILLUS ALEXANDRINUS, † 444.

Epistulae.

- 2058 Ep. 1 [ad monachos Aegypti, a. 428/31]. Τεθαύμακα τοίνυν, ⁴²⁹ εἴπερ δλως ἐνδοιάζουσί τινες πότερον θεοτόκος ἢ μὴ λέγοιτ' ἀν ἡ ἀγία παρθένος. Εἰ γάρ ἐστι Θεὸς δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, πῶς οὐ θεοτόκος ἡ τεκοῦσα ἡ ἀγία παρθένος;
-
- 2058 1. Miror itaque esse aliquos qui omnino addubitent utrum ⁴²⁹ deipara annon appellanda sit sacra virgo. Si enim Dominus noster Iesus Christus Deus est, quomodo non sit deipara sacra virgo quae illum edidit?

¹ Istius libri sola versio syriaca servata est; hic autem habes latinam translationem quae, revisente Nau, genuinum textum reddit accurate.

2057d. Nau 66. 2057e. Nau 127. 2057f. Nau 193.

2057g. Nau 212. 2058. MG 77, 13.

429 1. Ἄλλ' ἵσως ἐκεῖνο ἐρεῖς· Ἐρ' οὖν, εἰπέ μοι, θεότητος μήτηρ 2059
 375 γέγονεν ἡ παρθένος; Καὶ πρός τε τοῦτό φαμεν διτι γεγένηται
 μὲν διμολογούμενως ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
 δὲ Ζῶν τε καὶ ἐνυπόστατος Λόγος αὐτοῦ, καὶ ἀναρχον ἐν χρόνῳ
 τὴν ὑπαρξίν ἔχει, ἀεὶ συνυφεστηκώς τῷ γεγεννηκότι, ἐν αὐτῷ
 τε καὶ σὺν αὐτῷ συνυπάρχων καὶ συννοούμενος· ἐν ἐσχάτοις
 377 δὲ τοῦ αἰώνος καιροῖς, ἐπειδὴ γέγονε σάρξ, τουτέστιν ἡνῶθη
 σαρκὶ ψυχὴν ἔχούσῃ τὴν λογικήν, γεγεννήσθαι λέγεται καὶ
 σαρκικῶς διὰ γυναικός.

375 39 [ad Ioannem episc. antioch., a. 433]¹. Ὁμολογούμεν τοι- 2060
 γαροῦν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ
 378 τὸν μονογενῆ, Θεὸν τέλειον, καὶ ἀνθρωπὸν τέλειον ἐκ ψυχῆς
 λογικῆς καὶ σώματος· πρὸ αἰώνων μὲν· ἐκ τοῦ Πατρὸς γεν-
 νηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν
 377 αὐτὸν δι' ἡμᾶς, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, ἐκ Μαρίας
 τῆς παρθένου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· διμοούσιον τῷ Πατρὶ²
 379 τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν θεότητα, καὶ διμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀν-
 384 θρωπότητα. Δύο γάρ φύσεων ἔνωσις γέγονε· διὸ ἐνα Χριστόν,
 ἐνα Υἱόν, ἐνα Κύριον διμολογούμεν. Κατὰ ταύτην τὴν τῆς
 429 ἀσυγχύτου ἔνωσεως ἔννοιαν διμολογούμεν τὴν ἀγίαν παρθένον
 θεοτόκον, διὰ τὸ τὸν Θεὸν Λόγον σαρκαθῆναι καὶ ἐνανθρω-
 386 πῆσαι, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἔνώσαι ἑαυτῷ τὸν ἐξ
 392 αὐτῆς ληφθέντα ναόν. Τὰς δὲ εὐαγγελικὰς καὶ ἀποστολικὰς
 περὶ τοῦ Κυρίου φωνάς, ἴσμεν τοὺς θεολόγους ἄνδρας τὰς

429 1. Sed forsitan hoc dices: Numquid, dic mihi, divinitatis mater 2059
 375 fuit virgo? Ad hoc dicimus vivum illud et subsistens Dei Verbum
 vere sine controversia ex ipsa Dei et Patris essentia genitum esse,
 substantiamque sine initio in tempore habuisse, semper coexsistens
 genitori, in ipso et cum ipso consistens et conceptum; in novis-
 377 simis vero aevi temporibus, cum caro factum est, hoc est, corpori
 anima intelligenti informato unitum est, secundum carnem quo-
 que ex muliere natum esse.

375 39. Confitemur itaque Dominum nostrum Iesum Christum Filium 2060
 Dei unigenitum Deum esse perfectum et hominem perfectum ex
 378 anima rationali et corpore constitutum; ante saecula quidem ex
 Patre natum secundum divinitatem, postremis vero temporibus
 377 eumdem ipsum propter nostram salutem ex Maria virginem secundum
 humanitatem; eumdem Patri consubstantiale secundum divinitatem,
 379 et nobis consubstantiale secundum humanitatem. Duarum enim
 384 naturarum facta est unio; et propterea unum Christum, unum
 429 Filium, unum Dominum confitemur. Secundum hunc inconfusae
 unitatis intellectum confitemur sanctam virginem deiparam esse,
 386 quia Deus Verbum incarnatum est et homo factum, et ex ipso
 392 conceptu templum ex illa sumptum sibi univit. Evangelicas autem
 et apostolicas de Domino voces scimus theologos alias quidem,

¹ Hoc est celeberrimum «symbolum unionis» cum episcopis orientalibus.
 2059. MG 77, 21. 2060. MG 77, 176.

μὲν κοινωποιοῦντας ὡς ἐφ' ἐνὸς προσώπου, τὰς δὲ διαιροῦντας
ὡς ἐπὶ δύο φύσεων· καὶ τὰς μὲν θεοπρεπεῖς κατὰ τὴν θεό-
τητα τοῦ Χριστοῦ, τὰς δὲ ταπεινὰς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα
αὐτοῦ παραδιδόντας.

- 2061 46 [ad Successum, a. 433/5], 2. Ἡγνόησαν πάλιν οἱ τὰ δρθὰ ³⁸²
διαστρέφοντες, ὅτι κατὰ ἀλήθειάν ἔστι μία φύσις τοῦ Λόγου
σεσαρκωμένη. Εἰ γὰρ εἰς ἔστιν Υἱός, . . . κατὰ πρόσληψιν
σαρκὸς οὐκ ἀψύχου, ἀλλ' ἐψυχωμένης νοερῶς προῆλθεν ἄν-
θρωπος ἐκ γυναικός, οὐκ εἰς δύο μερισθήσεται διὰ τοῦτο πρό-
σωπα καὶ υἱούς, ἀλλὰ μεμένηκεν εἰς, πλὴν οὐκ ἄσαρκος, οὐδ'
ἔξω σώματος, ἀλλ' ἴδιον ἔχων αὐτὸν καθ' ἔνωσιν ἀδιάσπαστον.
Οἱ δὲ τοῦτο λέγων, οὐ φυρμόν, οὐ σύγχυσιν, οὐδ' ἔτερόν τι
τῶν τοιούτων πάντη τε καὶ πάντως δηλοῖ· οὔτε μὴν ὡς ἐξ
ἀναγκαίου τοῦ λόγου τοῦτο ἀκολουθήσει ποθέν. Εἰ γὰρ καὶ
εἰς λέγοιτο πρὸς ήμῶν δι μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ σεσαρκω-
μένος καὶ ἐνανθρωπήσας, οὐ πέφυρται διὰ τοῦτο, κατὰ τὸ
ἐκείνοις δοκοῦν, οὔτε μὴν εἰς τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν μετα-
πεφοίτηκεν ἡ τοῦ Λόγου φύσις, ἀλλ' οὐδὲ ἡ τῆς σαρκὸς εἰς
τὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐν ἴδιότητι τῇ κατὰ φύσιν ἐκατέρου μένοντός
τε καὶ νοούμενου . . ., μίαν ήμīν ἔδειξεν Υἱοῦ φύσιν, πλὴν, ὡς
ἔφην, σεσαρκωμένην. Οὐ γὰρ ἐπὶ μόνων τῶν ἀπλῶν κατὰ
φύσιν τὸ ἐν ἀληθῶς λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ σύνθεσιν
συνηγμένων, δποιόν τι χρῆμά ἔστιν δι ἄνθρωπος δ ἐκ ψυχῆς ²¹⁶
καὶ σώματος.

tamquam ad unam personam pertinentes, communes facere, alias
vero tamquam in duabus naturis divisim usurpare; et illas quidem
Deo dignas secundum Christi divinitatem, alias vero humiles se-
cundum illius humanitatem tradere.

- 2061 46, 2. Recta pervertentes rursus ignorant unam revera esse ³⁸²
naturam Verbi incarnatam. Nam etiamsi unus est Filius, . . . qui ³⁸⁵
secundum assumptionem carnis non inanimatae, sed intellegente
anima praeditae prodiit homo ex muliere, non ideo in duas per-
sonas et filios dividetur, sed permansit unus, non quidem sinc
carne neque extra corpus, sed proprium habens secundum unitatem.
Qui autem hoc dicit, nullo prorsus modo permixtionem neque
confusionem neque eiusmodi quid significat, neque id tamquam ex
necessaria ratione ullo modo consequitur. Nam, etiamsi unus
dicatur a nobis unigenitus Filius Dei incarnatus et homo factus,
non propterea permixtus est, ut illi putant, neque in carnis naturam
transiit Verbi natura, neque natura carnis in Verbi naturam; sed
cum utrumque in sua naturali proprietate permaneat et intelle-
gatur . . ., unam nobis Filii naturam ostendit, sed, ut dixi, in-
carnatam. Neque enim in his rebus solis, quae secundum naturam
simplices sunt, unum vere praedicatur, sed etiam in iis, quae sunt
per coniunctionem unitae, cuius modi est homo ex anima constans ²¹⁶
et corpore.

384 46, 4. Τῆς γε μὴν θεοπνεύστου γραφῆς σαρκὶ παθεῖν αὐτὸν 2062 λεγούσης, ἀμεινον καὶ ἡμᾶς οὕτω λέγειν, ἥγουν τῇ φύσει τῆς ἀνθρωπότητος· εἰ καὶ δτὶ μάλιστα, εἰ μὴ δυστρόπως λέγοιτο τοῦτο πρός τιναν, ἀδικήσειν ἀν οὐδὲν τὸν τοῦ μαστηρίου 216 λόγον. Τί γάρ ἐστιν ἀνθρωπότητος φύσις ἔτερον, πλὴν δτὶ σὰρξ ἐψυχαμένη νοερῶς, ἢ καὶ πεπονθέναι φαμὲν σαρκὶ τὸν Κύριον; Περιεργότατα τοίνυν φασί, τὸ τῇ φύσει τῆς ἀνθρωπότητος αὐτὸν πάθεῖν· οἷον ἀποδιστάντες αὐτὴν τοῦ Λόγου, καὶ ἔξω τιθέντες ἴδικῶς, ἵνα δύο νοῶνται, καὶ οὐχ εἰς ἐπὶ σεσαρκωμένος καὶ ἐνανθρωπήσας δ ἐκ Θεού Πατρὸς Λόγος.

Homiliae paschales.

413 Hom. 10 [habita a 422], n. 2. Κατακέριται τοίνυν ἡ ἄμαρτία, 2063

354 νεκρωθεῖσα μὲν πρῶτον ἐν Χριστῷ, νεκρωθησομένη δὲ καὶ ἐν ἡμῖν, δταν ἀυτὸν ταῖς οἰκείαις ψυχαῖς εἰσοικίζωμεν διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς μετουσίας τοῦ Πνεύματος, συμμόρφους ἡμᾶς ἀποτελούντος Χριστῷ, διὰ τῆς ἐν ἀγιασμῷ δηλονότι ποιότητος.

358 Μορφὴ γάρ ὥσπερ τίς ἐστι τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, τὸν θείον ἡμῶν ἐξεικονισμὸν ἐναποθλίβον τρόπον τινὰ δι' ἔαυτοῦ.

383 17 [a. 429]. 2. Ἡν [Χριστός], ὡς ἔφην, καὶ ἐν ἀνθρωπότητι 2064

Θεός, ἔφειτο μὲν φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς τὸ διὰ τῶν ἴδιων ἔρχεσθαι νόμων· ἀνασύζων δὲ μετὰ τούτου τῆς θεότητος τὸ εἰλικρινές. Νοηθείη γάρ ἀν ὑδέ τε καὶ οὐχ ἔτέρως, καὶ φύσει Θεὸς τὸ

384 46, 4. Cum vero divina scriptura dicat ipsum carne passum, 2062

satius est nos quoque sic dicere quam in natura humanitatis; quamvis ea locutio, nisi malitiose ab aliquibus ita dicatur, nihil 216 violet mysterii rationem. Quid enim aliud est humanitatis natura nisi caro pér animam intellegentem animata, in qua passum fuisse carne Dominum fatemur? Nīmum igitur accurate loquuntur, cum dicunt passum illum fuisse in natura humanitatis, quasi illam a Verbo seiungant ac proprie distinguant, ut duo intellegantur et non iam unum incarnatum et homo factum illud ex Deo Patre Verbum.

413 10, 2. Condemnatum est igitur peccatum, mortificatum primum 2063

354 in Christo, mortificandum et in nobis, quando illum in propriis animabus recipimus per fidem et communicationem Spiritus, qui nos ad formam Christi perficit, per sanctificationis videlicet qualitatē tem. Spiritus enim salvatoris nostri Christi est quasi forma eius, divinam configurationem in nobis imprimens quodammodo per se ipsum.

383 17, 2. Erat [Christus], ut dixi, etiam in humanitate Deus, naturae 2064

quidem humanae permittens ut suis ipsa legibus uteretur, cum hoc tamen etiam divinitatis puritatem conservans. Hoc namque modo nec alio prorsus intellegatur et natura Deus id quod natum

τεχθέν, καὶ ἡ τεκούσα παρθένος μήτηρ ἀν λέγοιτο γενέσθαι⁴²⁹ λοιπόν, οὐ σαρκὸς καὶ αἵματος ἀπλώς, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐφ' ἡμῶν αἱ καθ' ἡμᾶς μητέρες, Κυρίου δὲ μᾶλλον καὶ Θεοῦ τὴν καθ' ἡμᾶς δμοίωσιν ὑποδεδυκότος.

Thesaurus de sancta et consubstantiali Trinitate, ante 428.

- 2065** *Assertio 4.* Εἰ δὲ ἀνθρώπινος νοῦς ἀμερίστως ἐξ ἔαυτοῦ¹⁶³ τὸν προφορικὸν ἀπογεννᾷ λόγτον, καὶ πάθος οὐδὲν περὶ αὐτὸν ἐκ τούτου γίνεται, ἀλλ' ἔστιν ἵδεῖν ἐν μὲν τῷ νῷ τὸν λόγτον, ἐν δὲ τῷ λόγῳ τὸν νοῦν, καὶ ἐκάτερον αὐτῶν ἐκατέρῳ Ζωγραφούμενον, καὶ οὐκ ἄν τις εἴποι σωφρονῶν ἀλογόν ποτε γεγενῆσθαι τὸν νοῦν, οὐκέτι γάρ ἔσται νοῦς λόγτον οὐκ ἔχων, λόγτον δέ φαμεν οὐ πάντας τὸν διὰ γλώττης ἀποκτυπούμενον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐν τῷ νῷ νοηματικῶς κινούμενον· οὕτως οὐκ ἄν τις εἴποι μὴ εἶναι πάντας ἐν Θεῷ τὸν ἴδιον αὐτοῦ Λόγον,¹⁶¹ δλην ἐξ δλου τοῦ Πατρὸς ἔχοντα τὴν εἰκόνα, καὶ ἐν Πατρὶ θεωρούμενον διὰ τὸ τῆς οὐσίας ἀπαράλλακτον.
- 2066** 7. Εἰ δὲ σύνθετον οἰεσθε γίνεσθαι Θεὸν διὰ τὸ φύσιν⁹⁷ ἔχειν καὶ κρίσιν, ἢτοι θέλησιν, δράτε καὶ τοῦτο· "Ἐχει τὸ γεννᾶν¹⁵⁶ δ· Πατὴρ φυσικῶς, ἔχει καὶ τὸ κτίζειν δι' Υἱοῦ δημιουργικῶς,¹⁸¹ καὶ οὐ παρὰ τοῦτο σύνθετός ἔστι· μιᾶς γάρ φύσεως τὰ τοιαῦτα καρπός. Ὁ δὲ αὐτὸς κρατήσει λόγος ἐπί τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀφθάρτου καὶ ἀοράτου, καὶ δσα πρόσεστι τῇ θείᾳ φύσει.
- 2067** 11. Απλῆ τις οὖσα καὶ ἀσύνθετος ἡ τῆς θεότητος φύσις,⁹⁷ οὐκ ἀν ἐτμήθη ποτὲ ταῖς ἐπινοίαις εἰς δυάδα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ,¹⁵⁹ 178

est, et ea quae peperit virgo mater proinde dicatur non carnis⁴²⁹ tantum et sanguinis, quomodo reliquae apud nos matres, sed Domini potius et Dei, nostram induiti similitudinem.

- 2065** 4. Si mens humana prolatum verbum ex se citra divisionem¹⁶³ gignit, et ex hoc nihil in se patitur, sed videtur in mente verbum et in verbo mens, et utrumque iuxta alterum depingitur, ac nemo sapiens dicet mentem absque verbo umquam fuisse, nec iam erit mens si verbum non habeat, verbum autem dicimus non omnino id, quod per linguam emittitur, sed id quod in mente mentaliter movetur; ita nemo dicet non esse omnino in Deo proprium eius Verbum, quod totam totaliter Patris imaginem habet et in Patre¹⁶¹ cernitur ob essentiae identitatem.

- 2066** 7. Si vero compositum existimatis fieri Deum, ideo quod naturam⁹⁷ habeat et iudicium, sive voluntatem, videte etiam hoc: Pater generat¹⁵⁶ naturaliter; creat autem per Filium quatenus opifex. Neque ideo¹⁸¹ compositus est: unius enim naturae effectus hi sunt. Eadem vero ratio est boni, immortalis et invisibilis, atque aliorum eiusmodi quae divinae naturae insunt.

- 2067** 11. Divinitatis natura, quae simplex et non composita est, num.⁹⁷ quam conceptibus divisa esset in dualitatem Patris et Filii, nisi¹⁵⁹ 178

εὶ μή τις εύδόκει προκεῖσθαι διαφορά, οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν φημί, ἀλλ’ ἔξωθεν ἐπινοουμένη, δι’ ἣς τὸ ἑκατέρου πρόσωπον εἰσφέρεται ἐν ἴδιᾳ ζώσῃ μὲν ὑποστάσει κείμενον, εἰς ἐνότητα δὲ θεότητος διὰ ταυτότητος φυσικῆς σφιγγόμενον.

- 156 12. Οὐκ ἔστι δὲ πάλιν οὕτως δὲ Υἱὸς ἐν Πατρὶ καθάπερ 2068
ἡμεῖς· ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐν Θεῷ «Ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» [Act 17, 28]. δὲ δὲ κατὰ φύσιν Υἱός, ὥσπερ ἀπό τινος πηγῆς ἀεὶ ζώσης ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προελθών, Ζωὴ κατὰ φύσιν ἔστι, πάντα ζωογονών· οὐ κατὰ μετοχὴν Ζωῆς ζωογονούμενος ὥσπερ ἡμεῖς. «Ἡ γὰρ ἄν οὐκ ἀν εἴη κατὰ φύσιν Ζωὴν.
- 118 15. Ὁ γινώσκων τὰ ἐσόμενα Θεὸς καὶ οὐχ δὲ γίνεται τὰ 2069
πράγματα, καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ἥδει τὰ ἐν
120 ἐσχάτοις συμβησόμενα καιροῖς. Διὸ δὴ τὰ ἑαυτῷ πρέποντα
πράττων, οὐχ δὲ τεγόναμεν, τότε πρῶτον περὶ ἡμῶν βουλεύεται,
ἀλλὰ καὶ πρὶν γενέσθαι τὴν γῆν καὶ τοὺς αἰώνας, ἔσχεν ἐν
414 ἑαυτῷ τῶν καθ’ ἡμᾶς τὴν γνῶσιν· καὶ προεθεμελίωσε τὸν
ἔαυτοῦ Υἱὸν ὃσον εἰς τὴν οἰκείαν πρόγνωσιν, ἵνα ἡμεῖς ἐποικο-
δομηθέντες αὐτῷ [cf. Eph 2, 20], πάλιν ἀναστῶμεν εἰς ἀφθαρ-
σίαν [cf. 1 Cor 15, 53] οἱ πεσόντες εἰς φθορὰν διὰ τὴν παρά-
βασιν. «Ἡδει γάρ δτι νεκροὶ μὲν ἐσόμεθα διὰ τὴν ἀμαρτίαν.
- 161 19. Καὶ ποῦ τὸν Ἰωάννην, ὁ βέλτιστε, θήσεις, Λόγον ἀπο- 2070
καλοῦντα τὸν Υἱόν, καὶ ταύτην αὐτῷ κυριωτάτην ἀνατιθέντα
τὴν ἐπωνυμίαν καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μάλιστα σημαντικήν;
Φάσκει γάρ· «Ἐν ἀρχῇ ἦν δὲ Λόγος, καὶ δὲ Λόγος ἦν πρὸς
τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν δὲ Λόγος» [Io 1, 1]. ‘Ορᾶς ὅπως τῆς

manifesta esset aliqua exsistens differentia, non secundum substantiam, dico, concepta, sed extrinsecus, per quam utriusque persona inducitur in propria quidem hypostasi exsistens, in unitatem autem divinitatis per naturae identitatem constricta.

- 156 12. Filius in Patre non est sicut nos: nos enim in Deo vivimus et movemur et sumus; Filius autem naturaliter, quemadmodum ab aliquo fonte semper vivo, ex Patris substantia procedens, vita naturaliter est quae omnia vivificat, non per vitae participationem vivificatus sicut nos. Alioquin enim non esset naturaliter vita.
- 118 15. Deus, qui futura novit, et non quando res fiunt, scivit etiam 2069
ante mundi creationem quae ultimis temporibus eventura essent.
120 Ideo quae se decent faciens, non quando nos facti sumus, tunc
primum de nobis deliberat, sed etiam antequam fiant terra et
414 saccula habuit in se rerum nostrarum cognitionem; et iam antea
suum Filium in sua praenotione fundavit, ut nos illi superaedificati
in incorruptionem resurgamus qui in corruptionem per praevericationem cecidimus. Sciebat enim nos per peccatum morituros esse.
- 161 19. At, carissime, quid statues de Ioanne, qui Filium Verbum 2070
vocat et ipsi hanc propriissimam appellationem tribuit et essentiae eius maxime indicativam? Dicit enim: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Vides quomodo

οὐσίας τοῦ Υἱοῦ παραστατικόν ἐστι τοῦνομα, καὶ τὸ καλεῖσθαι Λόγον, ὅπερ ἐστὶ κατὰ φύσιν σημαίνει. . . . Καίτοι πολλοῖς ἑτέροις δνόμασιν ἀποκαλούσης τὸν Υἱὸν τῆς θείας γραφῆς, ἀλλὰ Λόγον εἰρηκώς παράδοξόν τι καὶ ὑπερφυὲς ἐφθέγξατο· καὶ οὐδὲν ἔτερον ἐπ' αὐτῷ προστέθεικεν, οἷον ἐπὶ τῷ Παύλου φαίνεται τὸ «Παῦλος ἀπόστολος» [2 Cor 1, 1]. Ἡρκέσθη δὲ τῷ εἰπεῖν Λόγον εἰς τὸ παραστῆσαι τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν.

- 2071 20. Ὑψιστος δ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀεὶ καθὸ Θεός· ὑψοῦται ³⁸³ δὲ ὡς ἄνθρωπος· ἀνενδεής ὡν ὡς Θεός, λαμβάνειν ὡς ἄνθρωπος λέγεται· προσεκυνεῖτο παρὰ πάντων ὡς Θεός, δέχεται ³⁹⁵ νῦν τὴν προσκύνησιν ὡς ἄνθρωπος. . . . Ὁ δὲ τὴν ἄνθρω-³⁹⁴ πότητα αὐτὴν ὑπομείνας, οὐκ ἀν εὐλόγως ψέγοιτο, καὶ τὰ τῆς ἄνθρωπότητος ἴδια φορέσαι μὴ παραιτούμενος. Ἰδιον δὲ ἄνθρωπου φύσεως τὸ λαμβάνειν παρὰ Θεοῦ, κατὰ τὸ δρήτὸν τὸ λέγον· «Τί γάρ ἔχεις δούκε;» [1 Cor 4, 7.] Εἴληφεν ἀρα ὡς ἄνθρωπος κατὰ χάριν ἀπέρ εἶχεν ὡς Θεὸς φυσικῶς.
- 2072 22. Καὶ πῶς, φασίν, ἔσται κατ' οὐσίαν δμοιος δ Υἱὸς τῷ ⁴⁰⁴ Πατρί, λέγων μὴ εἰδέναι τὴν ἡμέραν τῆς συντελείας τοῦ αἰώνος; . . . Σαφῶς ἔστιν ἐντεῦθεν ἵδεν δτιπερ οἰδεν καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν ὡς Θεός, καν ἀποδεικνύων ἐν ἑαυτῷ τὸ ἄνθρωπινον, μὴ εἰδέναι λέγῃ. Εἰ γάρ τὰ ἐσόμενα πάντα πρὸ τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ὥρας ἐκείνης διηγεῖται σαφῶς, καὶ φησιν· «Ἐσται μὲν τόδε, συμβήσεται δὲ ἐκεῖνο, εἴτα τὸ τέλος· δῆλον δτι τὰ πρὸ αὐτῆς εἰδῶς καὶ αὐτὴν ἐπίσταται. Μετὰ γάρ τὰ

Filiū essentiam hoc nomen significet, et appellatio Verbi indicet quid secundum naturam sit. . . . Atqui cum divina scriptura multis aliis nominibus Filium vocet, tamen Verbum dicens mirabile quid et supernaturale pronuntiavit; et ad hoc nihil aliud adiecit, quale apud Paulum videtur: *Paulus apostolus.* Sufficit dicere. Verbum ad significandam Filii essentiam.

- 2071 20. Verbum Dei semper est altissimum ut Deus, exaltatur autem ³⁸³ ut homo; cumque sit nullius indigus ut Deus, dicitur accipere ut homo; adorabatur semper ut Deus, nunc adorationem suscipit ut ³⁹⁵ homo. . . . Qui humanitatem ipsam subiit, certe reprehendi non ³⁹⁴ possit, si etiam ea, quae humanitati propria sunt, subire non recusat; proprium autem humanae naturae est a Deo accipere, iuxta illud dictum: *Quid enim habes quod non acceperisti?* Accepit igitur ut homo per gratiam quae ut Deus habuit naturaliter.
- 2072 22. At quomodo, inquit [ha]retici, erit similis Filius Patri se-⁴⁰⁴ cundum essentiam, cum dicat se nescire diem consummationis sacculi? . . . Facile constabit ipsum et diem et horam novisse ut Deum, tametsi, humanitatem suam ostendens, ignorare se dicat. Si enim omnia quae ante diem illum et horam eventura sunt manifeste explicat, et dicit: Hoc quidem erit, illud vero accidet, et tum erit finis, manifestum est quod, si quac diem illum antecessura sunt novit, ipsum etiam dicim cognoscit. Nam post illa quac ab

είρημένα παρ' αύτοῦ, τίθησιν ὅτι «τὸ τέλος ἔστι» [Μι 24, 14]. Τέλος δὲ τί ἂν ἔτερον εἴη ἢ πάντως ἡ ἐσχάτη ἡμέρα, ἣν ἀγνοεῖν ἔφησεν οἰκονομικῶς, ἀποσώζων πάλιν τῇ ἀνθρωπότητι τὴν αὐτήν πρέπουσαν τάξιν; Ἀνθρωπότητος γὰρ ἴδιον τὸ μὴ εἰδέναι τὰ μέλλοντα.

117. 31. Δυνατοῦ τοιγαροῦν ὄντος διαφόρως μὲν δοξάζειν περὶ 2073 τι τῶν ὄντων, μὴ ψευδῶς δὲ μηδὲ διεστραμμένως, τι κωλύσει Θεὸν μὲν ἑαυτὸν εἰδέναι τελείως ὅπερ ἔστιν κατ' οὐσίαν, ἡμᾶς 109 δὲ ἀνθρώπους ὄντας ἔλαττόν τε νοοῦντας αὐτοῦ, μὴ πάντως 111 καὶ διεψευσμένας ἔχειν τὰς δόξας;

118. 31. Πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁρῶμεν ἐπὶ Θεοῦ ταπτόμενα, 2074 ἀλλ' ἔκαστον αὐτῶν οὐ τί κατ' οὐσίαν ἔστιν δ Θεὸς σημαίνον φαίνεται, ἀλλ' ἢ τί οὐκ ἔστι δηλοῖ, ἢ σχέσιν τινὰ σημαίνει πρός τι τῶν διαστελλομένων. Οφειλόμενον φέρε εἰπεῖν, τὸ ἀφθαρτὸν καὶ τὸ ἀθάνατον τί οὐκ ἔστι δηλοῖ· τὸ δὲ πατὴρ ἢ ἀγένητος, δτι γεννήτωρ ἔστι πρὸς υἱὸν ἀντιδιαστελλόμενον, καὶ δτι οὐ γέγονεν· ἀλλὰ τούτων ἔκαστον οὐ τῆς οὐσίας ἔστι σημαντικόν, καθάπερ ἡδη προείπομεν, ἀλλά τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν σημαίνει.

189. 32. Εἰ πᾶν τὸ ὡς ἐν ὑποστάσει πεποιημένον ἐκ τοῦ μὴ 2075 152 ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήχθη, Χριστὸς δὲ σοφία καὶ δύναμις 162 ὡν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῆς τῶν γενητῶν ἔστι φύσεως κατά τινας, ἀνάγκη σύνομολογεῖν ἀσφοφον μέν ποτε καὶ ἀδύνατον εἶναι τὸν Θεόν, ὅστερον δέ πως γενέσθαι τοῦτο, πρὸς τὸ

ipso praedicta sunt, subiungit: *Tunc erit finis*; finis autem quidnam aliud sit quam ipse ultimus dies, quem ignorare se respectu incarnationis dixit, ordinem et decorum humanitati conveniens servans? Humanitatis enim proprium est futura ignorare.

117. 31. Possibile est rem aliquam diversimode concipere, non tamen 2073 falso nec perverse; quid igitur impedit quin Deus se ipsum se- 109 cundum suam essentiam perfecte sciatur, nos vero, qui homines 111 sumus, inferiore modo eum intellegamus, minime tamen falso conceptu?

118. 31. Multa nomina de Deo praedicari videmus, sed quodlibet 2074 eorum quid Deus secundum essentiam sit indicare non videtur, sed vel quid non sit ostendit, vel relationem aliquam ad cetera distincta indicat. Exempli gratia „incorruptibilis“ et „immortalis“ indicat quid non sit; „pater“ vel „creatus“, eum genitorem ad distinctum filium esse, et non creatum esse, sed quodlibet eorum non est essentiae indicativum, sicut iam diximus, sed aliquid quod circa essentiam sit indicat.

189. 32. Si quidquid creatum est ex nihilo ad esse translatum est, 2075 152 Christus vero, cum sit sapientia ac potentia Dei et Patris, creatae 162 naturae est, ut quidam volunt, necessarium fuerit fateri Deum aliquando sapientia et potentia caruisse, successu vero temporis

εἶναι ποτε κληθέντος τοῦ Υἱοῦ. Τοιαύτη γὰρ τῶν γενητῶν ἡ φύσις. Ἀλλ' ὅμοιο δύσφημόν τε καὶ ἀμαθές, τὸ τοιαύτην ἔχειν περὶ Θεοῦ τὴν δόξαν.

2076 32. Πῶς οὖν ἐν κτίσμασιν [δὲ Υἱός] δὸς κατὰ φύσιν Θεός, ἢ 152 πῶς ἐν δούλοις δὸς πάντων Δεσπότης τετάξεται; Καὶ εἰ πάντων ἐστὶ κληρονόμος, ἔτερός ἐστι παρὰ πάντα μῶν καὶ ἐστὶ κληρονόμος [cf. Hebr 1, 2]. Καὶ εἰ δὶ αὐτοῦ πεποίηκε τοὺς αἰώνας [ib.], οὐκ ἀν εἴη τῶν γενητῶν δὸς πάρχων πρὸ τῶν αἰώνων, ἐπείπερ οὐδὲν τῶν κτισμάτων προτεγεστέραν τοῦ αἰώνος ἔχει 196 τὴν γένεσιν, ἀλλ' ἐν χρόνῳ πεποίηται. Μόνῳ δὲ πρόσεστι τῷ 157 Υἱῷ τὸ ἀχρόνως εἶναι μετὰ Πατρός.

2077 32. Ὡς Θεὸς ἄρα τὴν μὲν πρώτην ἀπεσκεύασεν ἐντολήν,²³ 393 ἀντεισφέρει δὲ τὴν δευτέραν ἔξουσιαστικῶς. Τοῦτο γὰρ σημαίνειν ἔοικε τὸ «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν» [Mt 5, 22 sqq]. Πῶς οὖν ἐσται γενητὸς ἢ κτιστὸς δὸς νομοθετῶν ὡς φύσει Θεός, διά τε τοῦτο πρόσφατος εἶναι μὴ δυνάμενος;

2078 33. Ὡσπερ οὖν, ἐπειδήπερ εἰκὼν ἐστιν ἀκριβεστάτη τοῦ 162 Πατρὸς δὲ Υἱός, δὸς δεξάμενος αὐτὸν καὶ τὸν Πατέρα· ἔχει [cf. Mt 10, 40]. οὕτως ἐπὶ τὸ ἵσον σχῆμα τῆς ἀναλογίας τρε- 169 χούσης, δὸς δεξάμενος τοῦ Υἱοῦ τὴν εἰκόνα, τουτέστι τὸ Πνεῦμα, ἔχει πάντως δὶ αὐτοῦ τὸν Υἱόν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα. Πῶς οὖν ἐν ποιήμασι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον καταριθμηθήσεται, 164 εἴπερ ἐστὶν εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ; . . . Εἰ δὲ εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καλεῖται, Θεὸς ἄρα καὶ οὐχ ἐτέρως.

id factum fuisse, Filio nimirum ad esse producto. Talis enim est creatorum natura; sed absurdum pariter et blasphemum est tale quidpiam de Deo cogitare.

2076 32. Quomodo igitur creaturis annumerabitur [Filius], qui natura 152 sua est Deus; aut quomodo inter servos collocabitur universorum Dominus? Praeterea, si est omnium heres, diversus est ab omnibus quorum est heres; et si per ipsum fecit saecula, certe non erit creatus qui exsistit ante saecula; siquidem nulla creatura ante 196 saecula exsistit, sed in tempore creata est. Soli vero Filio con- 157 venit ab aeterno exsistere cum Patre.

2077 32. Ergo, ut Deus, prius quidem praeceptum abrogavit, et pro 23 suo iure secundum indixit. Hoc enim significare videtur illud: 393 *Ego autem dico vobis.* Quomodo igitur sit factus aut creatus qui leges sancit ut natura Deus, atque idcirco recens esse nequit?

2078 33. Quemadmodum, quia Filius exactissima Patris imago est, 162 qui eum recipit, habet et Patrem; ita, eadem analogiae ratione 169 servata, qui Filii imaginem, id est Spiritum, recipit, Filium per eum prorsus habet, et in ipso Patrem. Quomodo igitur inter 164 creaturas Spiritus Sanctus computabitur, si est omnimoda imago Filii Dei? . . . Si Spiritus imago Filii vocatur, Deus est, et non aliter.

358 84. "Οτε τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐν ἡμῖν γενόμενον 2079
 171 συμμόρφους ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρόεισι δὲ καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ
 166 Υἱοῦ, πρόδηλον δτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ
 καὶ ἔξ αὐτῆς προιόν.

354 84. Εἰ τῷ Ἅγιῷ Πνεύματι σφραγιζόμενοι πρὸς Θεὸν ἀνα- 2080
 165 μορφούμεθα, πῶς ἔσται γενητὸν τὸ δι' οὗ τῆς θείας οὐσίας
 ἡμῖν ἡ εἰκὼν ἐγχαράττεται, καὶ τῆς ἀγενήτου φύσεως ἐναπομένει
 τὰ σήμαντα; Οὐ γὰρ δήπου τὸ Πνεῦμα ἐν ἡμῖν σκιαγράφου
 δίκην τὴν θείαν οὐσίαν ζωγραφεῖ, ἔτερον αὐτὸ παρ' ἐκείνην
 182 ύπάρχον· οὐδὲ τούτον ἡμᾶς τὸν τρόπον εἰς δμοίωσιν ἀγει
 356 θεοῦ, ἀλλ' αὐτὸ θεός τε τὸ ύπάρχον καὶ ἐκ θεοῦ προελθόν,
 ὥσπερ ἐν τινι κηρῷ ταῖς τῶν δεχομένων αὐτὸ καρδίαις ἀορά-
 Ζωγραφούν, καὶ κατ' εἰκόνα θεοῦ δεικνύον αὐθις τὸν ἄνθρωπον.

De sancta et consubstantiali Trinitate dialogi, ante 428.

97 Dial. 1. Ἐκτίσμεθα γὰρ κατ' εἰκόνα καὶ δμοίωσιν αὐτοῦ 2081
 99 [Gn 1, 26]. Ἄλλ' οὐκ ἀν μδε ἔχοι ταῦτα, πολλοῦ γε καὶ δεῖ·
 μυρία γὰρ δσα τὰ μεταξύ. Ἡμεῖς μὲν γὰρ οὐχ ἀπλοὶ τὴν
 φύσιν, τὸ δέ γε θεῖον, ἀπλοῦν καὶ ἀσύνθετον κομιδῆ, πλούτει
 δὲ αὐτὸ τὸ παντέλειον ἐφ' ἑαυτῷ, δεηθὲν οὐδενός.

145 2. Οὐχὶ καὶ τὸν ἐπὶ τῷ ἄγιῳ βαπτίσματι θεσμοθετήσας 2082
 δρον, καὶ τῆς ἀμμήτου πίστεως τὴν ἐν ἀρχαῖς ύποβάθραν

358 84. Cum Spiritus Sanctus nobis immissus conformes nos 2079
 171 efficiat, procedat autem ex Patre et Filio, manifestum est eum esse
 166 divinae substantiae, substantialiter in ea et ex ea procedens.

354 84. Si Spiritu Sancto sigillati ad Deum reformamur, quomodo 2080
 165 erit creatum id, per quod nobis divinae substantiae imago im-
 primitur et increatae naturae signa inhaerent? Non enim, pictoris
 instar, Spiritus divinam substantiam in nobis depingit, quasi ipse
 alienus ab ea esset; neque hoc modo ad similitudinem Dei nos
 182 ducit; sed ipse, qui Deus est et ex Deo procedit, in cordibus se
 recipientium, tamquam in cera, sigilli instar, invisibiliter imprimitur,
 356 per sui communicationem et similitudinem naturam ad exemplaris
 pulchritudinem repingens, et Dei imaginem homini restituens.

97 1. Conditi sumus ad imaginem et similitudinem eius [Dei]. Sed 2081
 99 res non ita est, multum abest, infinito intervallo distamus. Nos
 enim simplices natura non sumus; divinitas vero, quae perfecte
 simplex et non composita est, possidet in se omnem perfectionem,
 nihilque ei deest.

145 2. Quando legem de sancto baptismate statuit et primum in- 2082
 culpatae fidei fundamentum ad omnes gentes posuit, nonne, re-

τοῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὑφ' ἥλιον κατατίθεις, οὐ παρεὶς ἐκεῖνα, καὶ παριππεύσας, τό τε ἄφθαρτόν φημι καὶ τὸ ἀγέννητον, καὶ τὰ λοιπά, βαπτίζειν ἐκέλευσεν «εἰς τὸ δνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος» [Μι 28, 19]; Τά, οἶμαι, δι’ μν μὲν ἥκιστ’ ἔχρην τὴν ἀγίαν ἡμῖν Τριάδα καταδηλοῦν, προμηθέστατα παρωθούμενος, ἀπολεξάμενος δὲ καὶ προθεὶς τῶν ὅλων τὰ τῶν ὄνομάτων εὐκρινεστάτην ἡμῖν καθιστάντα τὴν ἐκάστου τῶν σημαινομένων ἴδιαν ὕπαρξιν.

2083 2. A. Ἐστι γὰρ ἐκ νοῦ καὶ εἰς νοῦν δὲ λόγος ἀεί, καὶ μὴν ¹⁶³ καὶ δὲ νοῦς ἐν λόγῳ. . . . Νοῦς μὲν γὰρ ἀεὶ λόγου δίζα τε καὶ γένεσις, νοῦς δὲ αὖ λόγος καρπός τε καὶ κύημα. Ὁ μὲν γὰρ ἀλογος οὐδαμῶς, καὶ εἰ λόγον ἐκτέκοι, δὲ τὴν τοῦ τεκόντος ποιότητα καὶ ἴδεαν, φύσιν ὥσπερ ἴδιαν, ἐκληρώσατο, πρόεισί τε τὸν τεκόντα παραβλάψας οὐδέν. . . . B. Πατρί γε μὴν καὶ Υἱῷ πῶς ἀν ἡμῖν ἡ ἀμφοῖν τοῖν παραδειγμάτοιν ἀρμόσοι δύναμις; A. Ὄτι λόγου μὲν ἡ ἐκ νοῦ πρὸς τὸ ἔξω φορά, καὶ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, καὶ μὴν διτὶ τὸ γεννηθὲν οὐ διατεμήσεται, μενεῖ δὲ μᾶλλον αὐτό τε ἐν τῷ γεννήσαντι νῷ, καὶ τὸν γεννήσαντα νοῦν ἔξει που πάντως ἐν ἔαυτῷ, . . . σαφῶς ἐκδείξειν ἄν.

2084 3. B. Ἄλλ’ εὶ τρεῖς εἶναι, φασί, τὰς ὑποστάσεις δώσομεν, ¹⁶⁸ καὶ ἡ θεότης ἐν τριπλῷ νοηθείη ἄν, κατά γε τὸν εἰκότα λογισμόν. A. Ἄλλ’ δὲ γε τῆς ἀληθοῦς μυσταγωγίας ἡμᾶς οὐχ ὅδε ταῦτ’ ἔχειν ἐκπεπάίδευκε λόγος. Βεβαπτίσμεθα γὰρ εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἀγίον Πνεύμα, καὶ οὐ τί πού φαμεν εἰς

linquens et praetermittens haec, incorruptibile dico, ingenitum et cetera, baptizare iussit *in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti?* Ea, puto, consulto praeteriit per quae sancta Trinitas nobis minime ostendenda esset, selegit autem et ceteris anteposuit nomina quae distinctissime nobis praeberent exsistentiam cuiusque ex rebus indicatis.

2083 2. A. Est ex mente et in mente verbum semper, et ipsa mens ¹⁶³ in verbo est. . . . Mens enim semper verbi radix et origo est, verbum autem est mentis fructus et germen. Illa enim minime absque verbo, etsi verbum gignat; hoc gignantis qualitatem et effigiem, tamquam propriam naturam, sortitum est, proditque sine ullo gignantis damno. . . . B. Quomodo vis utriusque exempli Patri et Filio convenit? A. Quod verbum ex mente ad extra fertur et absque passione generatur, et etiam quia genitum non dividetur, immo manebit in mente generante, et generantem mentem prorsus in se ipso habebit, . . . hoc clare ostendet.

2084 3. B. Si tres hypostases, inquiunt, esse concedemus, etiam ¹⁶⁸ divinitas in triplicitate intellegatur, iuxta rectum ratiocinium. A. At verae initiationis verbum res non ita esse nos docuit. Baptizati enim sumus in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, et nullo

τρεῖς δι θεοὺς ή πίστις, ἀλλ' εἰς μίαν θεότητα, τὴν ἐν τριάδι
150 προσκυνητήν. Τί τοίνυν ἀποβιάζῃ, καὶ λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις
ύποφέρειν πειρᾶ τὰ ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον, ἢ καὶ οἷμα δεῖν
ἀπεριεργάστῳ καὶ μόνῃ τιμάσθαι τῇ πίστει;

178 4. Τὰ πρός τι πῶς ἔχοντα τῶν ὄνομάτων, αὐτὰ δι' ἀμφοῖν 2085
σημαίνεται, τὴν ἀλλήλων ἐκάτερα συνωδίνοντα γνῶσιν. “Ωστε
δὴ δρὸν εἴ γέ τις μάθοι τὸ δεξιόν, εἰ δεῖ που [*λιγε* εἰδείη που]
πάντως ἀν δι' αὐτοῦ τὸ εὐώνυμον, καὶ μὴν δι τὸ ἔμπαλιν
ἀληθές, συνερεῖ πᾶς δστισοῦν. Ὄνομα τοίνυν τῶν πρός τι
ἔστι τὸ πατήρ, ἴσοτρόπως δὲ τούτῳ καὶ τὸ υἱός. . . . ‘Ο ἀρ-
νούμενος τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν· καὶ «δ τὸν Υἱὸν ἀρ-
νούμενος, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει» [1 Io 2, 23]. Καὶ εἰκότως γε
σφόδρα καὶ ἀληθῶς. Εἰ γὰρ μὴ ἔστι Πατήρ, δι τούσει γε-
153 γέννηκεν, οὐδὲ τὸν Υἱὸν ὑφεστάναι δοίη τις ἀν. Υἱὸς γὰρ
ὅτι γεγένηται· καὶ εἰ μὴ ἔστιν Υἱὸς ὡς γεγεννημένος, οὐδὲ
Πατήρ εἴη ἀν κατά γε τὸν τοῖς νοήμασιν ἐμπρεπῆ τε καὶ ἐπό-
μενον λογισμόν. Πατήρ μὲν δι τούσει γέννηκεν.

229 4. “Ἄμα τε γὰρ τοῖς τοῦ τεχνουργοῦντος ἀρρήτοις νεύμασι 2086
παρήχθη πρὸς ὑπαρξίν ἡ ἀνθρώπου φύσις, καὶ τῇ πρὸς τὸ
Πνεῦμα σχέσει κατεκαλλύνετο. «Ἐνεφύσησε γὰρ εἰς τὸ πρόσω-
πον αὐτοῦ πνοὴν Ζωῆς» [Gn 2, 7], οὐχ ἐτέρως, οἷμαι, τοῦ
Ζώου. τὸ ἐν ἀγιασμῷ καὶ οἰκειότητι τῇ πρὸς Θεὸν διαφανὲς
ἔξοντος ἀεί, εἰ μὴ τῇ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος κατακαλλύνοιτο
415 μετουσίᾳ. Τοιγάρτοι δι τούσει γέγονεν ἀνθρωπὸς δ Μονογενῆς,
ἐρήμην τοῦ πάλαι καὶ ἐν ἀρχαῖς ἀγαθοῦ τὴν ἀνθρώπου φύσιν

modo dicimus fidem in tres deos esse, sed in unam divitatem
150 in trinitate adorandam. Quid ergo vim adhibes, et humanis ratio-
ciniis tentas subicere quae mentem et verbum sūperant, quaeque
sola fide et sine curiositate colenda esse puto?

178 4. Relativa nomina se mutuo significant utroque cognitionem 2085
alterius gignente. Quare si quis dexteram didicerit, facilius ex
hoc sinistram sciet, et e converso, ut quilibet fatebitur. Pater autem
relativum nomen est, et similiter filius. . . . Qui Patrem negat,
Filium negat, et qui negat Filium, nec Patrem habet. Merito
quidem et vere. Nam si Pater non est, quia naturaliter genuit,
153 nec Filium subsistere aliquis concedet. Filius enim est quia genitus;
et si non est Filius ut genitus, nec Pater erit, secundum rectum
et ordinatum mentis ratiocinium: Pater est quia genuit.

229 4. Simul ineffabili opificis nutu natura hominis ad existentiam 2086
adducta est, et coniunctione cum Spiritu decorata. *Inspiravit*
enim in faciem eius spiraculum vitae, vivente non aliter habituro,
puto, splendorem sanctificationis et divinae familiaritatis, nisi
415 Spiritus Sancti participatione ornetur. Propterea quando Uni-
genitus factus est homo, humanam naturam vetere ac initiali

εύρων, πάλιν αὐτὴν εἰς ἐκεῖνο μεταστοιχειοῦν ἡπείρετο, καθάπερ ἀπὸ πηγῆς τοῦ ἴδιου πληρώματος ἐνιέίς τε καὶ λέγων· «Λάβετε Πνεῦμα Ἀγιον» [Ιο 20 22], τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρῳ φυσήματι, τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν εὖ μάλα σκιαγραφῶν.

2087 5. Τοῖς τῶν ἐπὶ γῆς δλισθήμασι καὶ ταῖς ἡμῶν ἀμαρτίαις ⁴⁰⁶ πλείστην μὲν δσην ἔχετω τὴν χάριν δμοτενής [Μονοτενής?].

”Ιστω δὲ δτι πρόφασις αὐτῷ τῆς θεοποιοῦ δόξης, τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ἐγκλήματα. Εἰ μὴ τὰρ ἡμάρτομεν, οὐδὲ ἀν τέγονε καθ' ἡμᾶς· καὶ εἰ μὴ τέγονε καθ' ἡμᾶς, οὐδὲ ἀν ὑπέμεινε ³⁹⁵ τὸν σταυρόν· καὶ εἰ μὴ ἀπέθανεν, οὐδὲ ἀν ἐκτήσατο τὸ προσκυνεῖσθαι δεῖν πρός τε ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀγίων ἀγγέλων.

2088 6. Ἀγιάζοντα δὲ καὶ ἀγιαζόμενον τὸν φύσει τε καὶ ἀληθῶς ³⁹⁴ ₃₈₃ Γιόν, δτι τέγονεν ἀνθρωπος, εἰσκεκόμικεν ἡμῖν δ τοῦ Παύλου λόγος: «Ο τε τὰρ ἀγιάζων», φησί, «καὶ οἱ ἀγιαζόμενοι, ἐξ ἐνὸς πάντες, κτλ.» [Hebr 2, 11 sq.] Ἀγιάζει μὲν τὰρ αὐτός, ἄγιος ὃν κατὰ φύσιν ὡς Θεός· ἀγιάζεται δὲ μεθ' ἡμῶν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον.

2089 7. «Τεκνία, οὺς πάλιν ὡδίνω, ἄχρις οῦ μορφωθῇ Χριστὸς ¹⁸² ₃₅₆ ἐν ὑμῖν» [Gal 4, 19]. Μορφοῦται δὲ διὰ Πνεύματος ἀναστοιχειοῦντος ἡμᾶς πρὸς Θεὸν δι' ἑαυτοῦ. “Οτε τοίνυν πρὸς Χριστὸν μορφούμεθα, καὶ αὐτὸς ἡμῖν ἐνσημαίνεται καὶ εἰδοποιεῖται καλῶς ὡς δι' δμοίου φυσικῶς τοῦ Πνεύματος, Θεὸς ¹⁸⁴ ἄρα τὸ Πνεῦμα ἔστι, τὸ διαμορφοῦν πρὸς Θεόν, οὐχ ὡς διὰ

bono destitutam inveniens, in illud eam reformare festinavit, immittens velut a propriae plenitudinis fonte et dicens: *Accipite Spiritum Sanctum, corporeo et exteriore flatui naturam Spiritus utique designans.*

2087 5. Hominum lapsibus ac nostris peccatis maximam habeat ⁴⁰⁶ gratiam Unigenitus. Sciat vero occasionem sibi fuisse gloriae illius deificae, humanitatis peccata. Nisi enim peccassemus, non factus fuisset nostri similis, et nisi factus esset nostri similis, neque ³⁹⁵ crucem sustinuissest, ac nisi mortuus esset, neque nobis et sanctis angelis adorandus esset.

2088 6. Sanctificantem vere et sanctificatum illum natura et veritate ³⁹⁴ Filium, quoniam homo factus est, Paulus nobis induxit. *Qui enim sanctificat, inquit, et qui sanctificantur, ex uno omnes etc.* Sanctificat enim ipse, cum sit sanctus secundum naturam in quantum Deus; sanctificatur vero nobiscum quoad humanitatem.

2089 7. *Filioli, quos iterum parturio, donec formetur Christus in 182 vobis.* Formatur per Spiritum, qui regenerat nos ad Deum per ⁸⁵⁶ se ipsum. Cum igitur ad Christum formamur, ipse etiam in nobis per Spiritum naturaliter similem recte signatur et figuratur; Spiritus ¹⁶⁴ vero Deus est et ad Deum transformat, non ut per gratiam ad-

χάριτος ὑπουργικῆς, ἀλλ' ὡς θείας φύσεως μέθεξιν ἔαυτῷ τοῖς ἀξίοις δωρούμενον.

- 149 7. Ἀπλῇ τοιγαροῦν καὶ ἀσύνθετος ἡ παντός ἐστιν ἐπέκεινα 2090 φύσις, ὑποστάσεων μὲν ἴδιότησι, προσώπων τε καὶ δνομάτων διαφοραῖς ἔξευρυνομένη, καὶ εἰς ἄγιαν ιοῦσα Τριάδα, πλὴν ἐνότητι φυσικῆ, καὶ τῇ κατὰ πᾶν διοῦν ἀπαραλλάκτῳ ταυτότητι, πρὸς ἐν τι συντρέχουσα, τὸ Θεὸς δνόματί τε [lege δνομά τε] 177 καὶ χρῆμα, ὥστε καὶ ἐν ἑκάστῳ τὴν δλην νοεῖσθαι φύσιν, μετὰ τοῦ προσείναι καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ, δῆλον δὲ ὅτι τὸ καθ' ὑπόστασιν. Μένει γὰρ ἔκαστον τοῦθ' δπερ ἐστίν, ἐνώσει τῇ πρὸς τὰ ἔτερα φυσικῆ κάκεῖνα πλουτοῦν ἐν ἴδιᾳ φύσει. Ἐστὶ γὰρ δὲ Πατὴρ ἐν τε τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, δμοίως δὲ καὶ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεύμα ἐν τε τῷ Πατρὶ καὶ ἐν ἀλλήλοιν.

De adoratione in spiritu et veritate, ante 428.

- 316 L. 1. Ἐπειδὴ γάρ ἐστιν οὐ λίαν εὐσθενῆς ἡ ἀνθρώπου 2091 φύσις, οὕτε μὴν ἀποχρώντως ἔχουσα πρὸς τὸ διεκνεῦσαι δύνασθαι τοῦ κακοῦ, συναθλεῖ πως αὐτῇ πρὸς τοῦτο Θεός. Καὶ 325 διτήν ἀπονέμων δρμαται τὴν χάριν· νουθεσίαις ἀναπειθῶν καὶ 326 ἐπικουρίαν εύρων, καὶ ἀμείνω τιθεὶς τοῦ παρὰ πόδας τε καὶ τυραννοῦντος κακοῦ.
- 552 6. Σὺ δὲ εἴ τι τῶν τοῦ σώματος μορίων ἀλγεῖς, καὶ πεπί- 2092 στευκας ἀλλθῶς ὅτι τὸ Κύριος σαβαώθ, καὶ αἱ τοιαίδε κλήσεις ἀς Θεῷ τῷ κατὰ φύσιν ἡ θεία προσνέμει γραφή, λυτικάί σοι

iuvantem, sed ut largiens dignis, per se, divinae naturae participationem.

- 149 7. Suprema natura simplex et non composita est, dilatata quidem 2090 per hypostaseon proprietates et personarum ac noīminum differentias et iens in sanctam Trinitatem, attamen, per naturae unitatem et perfectam ac omnimodam identitatem, concurrens in unum, quod 177 Deus nominatur et est; ita ut in unoquoque tota natura intellegatur, una cum eius proprietate, nimirum hypostatica. Manet igitur unumquodque id quod est, illa etiam possidens in propria natura per naturalem cum aliis unitatem. Est enim Pater in Filio et in Spiritu Sancto, similiter et Filius et Spiritus in Patre et uterque in altero.

- 316 1. Quia hominis natura non est admodum firma, neque satis 2091 virium habet ut emergere possit e vitiis, opem illi fert in ea re 325 Deus. Itaque duplēm gratiam tribuere cognoscitur; nam et 326 monitis suadet et adiutoria invenit, quae valentiora efficit malo praeſenti vimque nobis inferente.

- 552 6. Tu vero, si qua tibi pars corporis dolet, et vere credis haec 2092 verba: Dominus sabaoth, et alias huiusmodi appellations, quas Deo, qui secundum naturam est, divina scriptura tribuit, vim

γενήσονται τοῦ κακοῦ, αὐτὸς ὑπὲρ σεαυτοῦ προσευχόμενος ἀναφύνει τὰς λέξεις· ἅμεινον γάρ η̄ ἐκεῖνοι δράσεις, Θεῖμὴ τὴν δόξαν ἀνατιθείς, καὶ οὐχὶ τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι. Μεμνήσομαι δὲ καὶ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς λεγούσης· «Ἄσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; Προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, κτλ.» [Iac 5, 14 sq.]

Glaphyra in Genesim, ante 428.

- 2093 I. 1, n. 2. Εἰ γάρ ἐστι κατεφθαρμένος καὶ οὐκ ἀληθῆς οἱ δρᾶται τυχὸν ἐν τοῖς εἰδώλων προσκυνηταῖς δ τοῦ διειδέναι σκοπὸς τίς δ τῶν ὅλων ἐστὶ ποιητής, ἀλλ' οὖν ἔμφυτός τε καὶ ἀναγκαῖος διανύττει νόμος, καὶ αὐτοκέλευστος ἐγείρει γνῶσις, εἴς τε τὸ χρῆναι νοεῖν τὸ ὑπερτεροῦν, καὶ ἅμεινον ἀσυγκρίτως η̄ καθ' ήμᾶς, τουτέστι Θεόν.

In Psalmos explanatio, ante 428.

- 2094 In Ps 11, v. 3. "Οταν δὲ η̄ θεία γραφὴ τοὺς περὶ Θεοῦ⁹⁸ ποιεῖται λόγους, εἴτα μορίων μνημονεύσει σωματικῶν, μὴ τοῖς¹¹⁰ αἰσθητοῖς ἐνορμιζέσθω τῶν ἀκροωμένων δ νοῦς, ἀλλ' ἐκ τῶν αἰσθητῶν ὡς ἔξ εἰκότων πραγμάτων, πρὸς τὸ τῶν νοητῶν ἀναφοιτάτω κάλλος, ἔξω τε σχημάτων καὶ ποσότητος καὶ περιγραφῆς, εἰδους τε καὶ τῶν ἐτέρων, δ τοῖς σώμασιν ἀκόλουθει, νοείτω Θεόν· ἐστι μὲν γάρ ὑπὲρ πάντα νοῦν. Ἀνθρωπίνῶς δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ λαλοῦμεν· οὐ γάρ η̄ ἐτέρως ήμᾶς νοεῖν τὰ ὑπὲρ ήμᾶς.

habere pellendi malum illud, pro te ipso preces fundens haec verba pronuntia; sic enim rectius quam illi facies, neque impuris spiritibus sed Deo gloriam tribues. Commemorabo etiam divinitus inspiratam scripturam quae ait: *Infirmitur quis in vobis?* *Inducat presbyteros ecclesiae,* etc.

- 2093 1, 2. Quamvis apud servientes idolis corrupta sit nec vera esse⁹⁸ videatur ratio discernendi quis sit universorum factor, attamen innata et necessaria lex movet et spontanea scientia excitat ad concipiendum aliquid praestantius: et nobis incomparabiliter melius, id est Deum.

- 2094 11, 3. Quando divina scriptura de Deo verba habens, de corporalibus partibus mentionem facit, ne mens audientium ad sensibilia se ferat, sed ex sensibilibus, tamquam ex similibus rebus, ad intelligibilium pulchritudinem ascendat, et extra figurās et quantitatēs et circumscriptionēs et speciem et cetera quae corporibus conexa sunt intellegat Deum: est enim supra omnem intellectum. Humano modo de ipso loquimur, non enim aliter poteramus intellegere quae sunt supra nos.

286 113, 16. Εἰ καὶ ποιοῦμεν δμοίωμα ἀνθρώπων θεοσεβῶν, 2095
οὐκ ἐπὶ τὸ προσκυνεῖν ὡς θεοῖς, ἀλλ’ ἵνα δρῶντες αὐτοὺς εἰς
Ζῆλον αὐτῶν ἔλθωμεν· εἰ δὲ ποιοῦμεν δμοίωμα τοῦ Χριστοῦ,
ἵνα ἡ διάνοια ἡμῶν πρὸς τὸν πόθον αὐτοῦ ἀναπτερωθῇ.

In Isaiam commentarius, ante 428.

67 L. 1, orat. 4. Οἱ τὴν ἐν ταῖς θεοπνεύστοις γραφαῖς ἴστορίαν 2096
ώς ἔωλον παραιτούμενοι, φεύγουσι κατὰ τὸ εἰκός τὸ νοεῖν
δύνασθαι, καθ’ δν προσήκει τρόπον, τὰ ἐν αὐτοῖς τεγραμένα.
Θεωρίᾳ μὲν τὰρ πνευματικὴ καλή τε καὶ ὀνησιφόρος, καὶ τῆς
διανοίας τὸν ὀφθαλμὸν εὐ μάλα καταλαμπρύνουσα νουνεχε-
τῷ στάτους ἀποτελεῖ. “Οταν δέ τι τῶν ἴστορικῶς πεπραγμένων
διὰ τῶν Ἱερῶν ἡμῖν γραμμάτων εἰσφέρηται, τότε δὴ τότε τὸ
ἐκ τῆς ἴστορίας χρήσιμον θηρᾶσθαι πρέπει, ἵνα πανταχόθεν
ἡμᾶς ἡ θεόπνευστος γραφὴ σψζουσά τε καὶ ὠφελοῦσα φαί-
νηται.

346 4, 2. Λέγων δὲ [ὁ Θεός] τοῖς ἡμαρτηκόσι τό· «Ἐτι βοηθη- 2097
θήσῃ» [Is 44, 2: lxx], δίδωσι θαρρεῖν δι τι καίτοι πολλαῖς καὶ
ἀφύκτοις αἰτίαις ἐνειλημένοις ἡμερότητός τε καὶ φιλανθρωπίας
τετήρηται λείψανον. Καὶ ἀπείρη ἀν οὐδὲν τοῦ σψζεσθαι καὶ
αὐτούς, εἴπερ ἔλοιντο μεταφοιτᾶν ἐπὶ τὰ ἀμείνω καὶ πρεπωδέ-
στερα, καὶ τοῖς παρ’ αὐτοῦ συμβαίνοντα νόμοις.

188 4, 2. Ἀρχὴ γὰρ τῶν ὅλων Θεός, ἀναρχος ὃν αὐτός, καὶ 2098
94 παρ’ αὐτοῦ πάντα παρήχθη πρὸς γένεσιν· αὐτὸς μὲν οὖν

286 113, 16. Etiam si facimus imagines piorum hominum, non tamen 2095
ut eas adoremus tamquam deos, sed ut, iis inspectis, ad ipsorum
aemulationem impellamur; ideo autem Christi imaginem facimus,
ut mens nostra ad illius amorem excitetur.

67 1, 4. Qui in scripturis divinitus inspiratis historiam ut rem fri- 2096
volam repudiant, fugiunt, ut videtur, eo quo decet modo ea, quae
in ipsis scripta sunt, intellegere. Speculatio enim spiritalis, quae
bona est et utilis et intelligentiae oculos maxime collustrans,
72 cordatissimos quidem efficit; quando autem aliquid historice gestum
ex sacris litteris nobis affertur, tunc illam quae ex historia utilitate
nascitur aucupari decet, ut scripturam divinitus inspiratam unde-
cuimque nos et servare et iuvare appareat.

346 4, 2. Cum ait [Deus] peccatoribus: *Adhuc habebis auxilium*, in 2097
· spem ac fiduciam erigit, licet multis et inevitabilibus culpis sint
impliciti, reservari tamen bonitatis et humanitatis reliquias, nec
quidquam obstare quominus et illi quoque serventur, si velint
redire ad meliora et decentiora et eius legibus consentanea.

188 4, 2. Deus enim est principium universorum, ipse sine prin- 2098
94 cipio, et omnia ab ipso ortum habent; ortus autem ipse est et

2095. MG 69, 1268.

2096. MG 70, 192.

2097. MG 70, 920.

2098. MG 70, 924.

γέτονεν ὑπ' οὐδενός, ἀλλ' ἔστιν ὥν τε καὶ ἐσόμενος. Τοῦτο γάρ
ὄνομα αὐτῷ.

2099 4, 2. Μορφοῦται γε μὴν ἐν ἡμῖν δὲ Χριστός, ἐνιέντος ἡμῖν³⁵⁴
τοῦ Ἅγίου Πνεύματος θείαν τινὰ μόρφωσιν δι' ἀγιασμοῦ καὶ
δικαιοσύνης. Οὕτω γάρ, οὕτω ταῖς ἡμετέραις ἐμπρέπει ψυχαῖς
δὲ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ἀναμορ-
φοῦντος ἡμᾶς, ὡς ἔφην, τοῦ Ἅγίου Πνεύματος δι' ἀγιασμοῦ
πρὸς αὐτόν.

In Ioelem commentarius, ante 428.

2100 32. Δέδοται γάρ ἡμῖν ὡς ἐν ὑετῷ τὸ ὄντωρ τὸ Ζῶν τοῦ⁴⁵⁵
ἄγίου βαπτίσματος, ὡς ἐν σίτῳ γε μὴν δὲ ἄρτος τῆς Ζωῆς καὶ⁴⁵⁹
ὡς ἐν οἴνῳ τὸ αἷμα· προσεπενήνεκται δὲ καὶ ἡ τοῦ ἑλαίου⁴⁷⁶
χρεία, συντελούσα πρὸς τελείωσιν τοῖς δεδικαιωμένοις ἐν Χριστῷ⁴⁸²
διὰ τοῦ ἄγίου βαπτίσματος.

In Matthaeum commentarius, post 428.

2101 C. 26, v. 27. Δεικτικῶς δὲ εἶπε· «Τοῦτο μού ἔστι τὸ σῶμα»,⁴⁸⁶
καὶ· «Τοῦτο μού ἔστι τὸ αἷμα» [Mt 26, 26-28], ἵνα μὴ νομίσῃς
τύπον εἶναι τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ διά τινος ἀρρήτου τοῦ πάντα⁴⁸⁹
ἰσχύοντος Θεοῦ μεταποιεῖσθαι εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ κατὰ
τὸ ἀληθὲς τὰ παρενηγμένα, μὲν μετασχόντες τὴν Ζωοποιὸν⁵⁰⁸
καὶ ἀγιαστικὴν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ εἰσδεχόμεθα. .

genitus a nemine, sed est qui est, et qui futurus est. Hoc enim
est nomen ei.

2099 4, 2. Formatur in nobis Christus, inferente nobis Spiritu Sancto³⁵⁴
divinam aliquam formam per sanctificationem et iustitiam. Ita
enim, ita in animabus nostris lucet character substantiae Dei et
Patris, reformante nos, ut dixi, Spiritu Sancto per sanctificationem
in ipsum.

2100 32. Data est nobis ceu in pluvia aqua vivens sacri baptismatis,⁴⁵⁵
et tamquam in frumento panis vivus, et tamquam in vino sanguis.⁴⁵⁹
Accessit item usus olei, qui per sacram baptismam in Christo iusti-⁴⁹³
ficatis ad consummationem conferret.⁴⁷⁶

2101 26, 27. Demonstrative autem dixit: *Hoc est corpus meum*, et:⁴⁸⁶
Hic est sanguis meus, ne figuram esse arbitreris ea quae videntur,
sed arcana ratione aliqua transforinari ab omnipotente Deo in⁴⁸⁹
corpus et sanguinem Christi vere oblata, quorum participes effecti⁵⁰⁸
vivificam et santificantem Christi virtutem suscipimus.

2099. MG 70, 936.

2100. Pusey 1, 331; MG 71, 373.

2101. MG 72, 452.

[?] In Marcum commentarius¹.

552 Τούτοις [Mc 6, 13] παραπλήσια καὶ δὲ Λουκᾶς ἐξέθετο· τὸ 2102 δὲ «ῆλειφον ἑλαίω» μόνος ἔφη δὲ Μάρκος, ώς καὶ Ἰάκωβος ἐν τῇ καθολικῇ τὰ δόμοια λέγει· «Ἄσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; κτλ.» [Iac 5, 14 15.] Τὸ ἑλαιον καὶ κόπους ἴσται, καὶ φωτὸς αἴτιον καὶ ἥλαρότητος ὑπάρχει. Σημαίνει οὖν τὸ ἀλειφόμενον ἑλαιον καὶ τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἑλεον, καὶ τὴν ἵασιν τοῦ νοσήματος καὶ τῆς καρδίας τὸν φωτισμόν· διτὶ γάρ η εὐχὴ τὸ πάντα ἐνήργει, παντὶ που δῆλον· τὸ δὲ ἑλαιον, ὡς γε οἶμαι, σύμβολον τούτων ὑπῆρχε.

In Lucam commentarius, post 428.

403 C. 22, v. 42. Ὡς μὲν γάρ οὐκ ἀβούλητον αὐτῷ [Χριστῷ] 2103 τὸ παθεῖν, φορτικόν γε μὲν ἐτέρως, διά τε τὴν ἀδοξίαν καὶ τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς τὸν δλεθρον. . . . Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἦν μὴ ὑποστῆναι τὸ πάθος, εἴλετο αὐτό, συνευδοκοῦντος αὐτῷ 402 τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός· ὡς εἶναι τῆς μὲν ἀνθρωπείας φύσεως 390 τὸ εἰς θορύβους εὔκολον· τῆς δὲ θείας, τὸ ἐφ' ἄπασιν ἀθραυστον. Ἡ μὲν γάρ τοῦ θανάτου παρεισδύσα μνήμη ταράττει τὸν Ἰησοῦν· ή δὲ τῆς θεότητος δύναμις κεκινημένον εύθὺς χειροῦται τὸ πάθος, καὶ μεταμορφοῖ πρὸς εύτολμίαν.

In Ioannem commentarius, post (vel ca) 428.

232 L. 1, c. 9 (in Io. 1, 9). Ο προπάτωρ Ἄδαμ, οὐκ ἐν χρόνῳ, 2104 καθάπερ ἡμεῖς, τὸ εἶναι σοφὸς ἀποκερδάνας δράται, ἀλλ' ἐκ

552 6, 13. His [Mc 6, 13] similia etiam Lucas exposuit; *ungebant oleo*, solus dixit Marcus, quibus verbis et Iacobus in catholica similia dicit: *Infirmatur quis in vobis?* etc. Oleum et defatigationem medetur, et luminis principium ac gaudii exsistit. Significat igitur unctio olei et misericordiam Dei et morbi remedium et cordis illuminationem. Quod enim oratio omnia operatur, cuique manifestum est; oleum vero, ut opinor, symbolum est istorum.

403 22, 42. Certe non erat ei [Christo] involuntaria passio; ceteroqui 2103 etiam gravis, propter ignominiam, et propter iudaicae synagogae ruinam. . . . Sed quia passionem iam vitare non oportebat, hanc 402 subire decrevit, conspirante secum Deo et Patre; ita ut humanae 390 quidem naturae fuerit perturbationis commotio, divinae autem in omnibus constantia. Mortis quidem praesens imago Iesum turbat, sed deitatis virtus commotam illico sedat passionem et ad confidentiam transfert.

232 1, 9 (I, 9). Primus pater Adam, non in tempore, sicut nos, 2104 sapientiam consecutus esse videtur, sed statim a primis ortus sui

¹ Iste commentarius probabilissime Victori Antiocheno (saec. V) attribuendus est.

2102. J. A. Cramer, Catena Graecorum Patrum 1, Oxford 1840, 340.
2103. MG 72, 921. 2104. P (= Pusey) 1, 111; MG 73, 128.

πρώτων εὐθὺς τῶν τῆς γενέσεως χρόνων τέλειος ἐν συνέσει φαίνεται, τὸν δοθέντα τῇ φύσει παρὰ Θεοῦ φωτισμὸν ἀθόλωτον ἔτι καὶ καθαρὸν διασφήμων ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἀκαπήλευτον ἔχων τῆς φύσεως τὸ ἀξίωμα.

2105 1, 9 (1, 9). Ὅτι δὲ λίαν ἐστὶν ἀτοπώτατον προϋπάρχειν 223 μὲν οἰεσθαι τὴν ψυχήν, ἐκ προγενεστέρων δὲ ἀμαρτημάτων εἰς τὰ ἐκ τῆς καταπέμπεσθαι σώματα νομίζειν αὐτήν, διὰ τῶν ὑπελεγμένων ἐννοιῶν κατὰ τὸ ἐγχωρούν ἡμῖν ἀποδεῖξαι πειρα- σόμεθα. [Sequuntur 24 argumenta.]

2106 1, 9 (1, 12). Μέτοχοι γάρ αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ] γεγονότες διὰ 358 τοῦ Πνεύματος, κατεσφραγίσθημεν εἰς ὁμοιότητα τὴν πρὸς αὐτόν, καὶ εἰς τὸ ἀρχέτυπον τῆς εἰκόνος ἀναβαίνομεν σχῆμα, 356 καθ' ἥνπερ ἡμᾶς καὶ πεποιησθαί φησιν ἡ θεία τραφή [Gn 1, 26]. Μόγις γάρ οὕτω τὸ ἀρχαῖον τῆς φύσεως ἀνακομισάμενοι κάλλος, καὶ πρὸς τὴν θείαν ἐκείνην ἀναμορφωθέντες φύσιν, κρείττους ἐσόμεθα τῶν ἐκ παραβάσεως ἡμῖν συμβεβηκότων κακῶν. Οὐκοῦν 353 ἀναβαίνομεν εἰς τὸ ὑπέρ φύσιν ἀξίωμα διὰ Χριστόν, ἀλλ' οὐ 359 κατ' ἐκείνον ἀπαραλλάκτως ἐσόμεθα καὶ ἡμεῖς υἱοὶ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς πρὸς ἐκείνον διὰ τῆς κατὰ μίμησιν χάριτος· δὲ μὲν γάρ 393 ἐστιν Υἱὸς ἐκ Πατρὸς ὑπάρχων ἀληθινός, θετοὶ δὲ ἡμεῖς ὡς ἐκ φιλανθρωπίας, ὡς ἐν χάριτος μοίρᾳ λαμβάνοντες τὸ «Ἐγὼ εἶπα· θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Υψίστου πάντες» [Ps 81, 6]. Ἡ μὲν γάρ πεποιημένη καὶ δούλη κτίσις καλεῖται πρὸς τὰ ὑπέρ φύσιν νεύματι γυμνῷ καὶ θελήσει τοῦ Πατρός· δὲ Υἱὸς καὶ Θεός 154 καὶ Κύριος οὐκ ἐν τοῖς θελήμασι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, οὐδὲ δόσον εἰς τὸ βεβουλῆσθαι μόνον, αὐτὸ τὸ εἶναι Θεός καὶ Υἱὸς

temporibus perfectus in intelligentia ostenditur, illuminationem a Deo naturaliter datam illibatam et puram in se ipso servans, et integrum habens naturae dignitatem.

2105 1, 9 (1, 9). Quod autem absurdissimum sit putare animam 223 ante corpus existere, et ob praecedentia peccata in terrena cor- pora ipsam demitti, ex subiunctis argumentis quantum in nobis est demonstrare conabimur. [Sequuntur 24 argumenta.]

2106 1, 9 (1, 12). Participes eius [Dei] facti per Spiritum, signati 358 sumus in similitudinem cum ipso, et in exemplar imaginis ascen- 356 dimus, secundum quam nos factos esse ait divina scriptura. Sic enim tandem vetere naturae pulchritudine recuperata, et ad di- vinam illam naturam reformati, superabimus mala quae ex prae- varicatione nobis contigerunt. Igitur ascendimus ad supernaturalem 353 dignitatem per Christum; non autem erimus filii Dei sicut ille, 359 absque discrimine, sed per gratiam qua illum imitamus: est enim 393 Filius ex Patre existens genuinus, nos vero adoptivi ex benignitate, accipientes tamquam gratiam hoc: *Ego dixi: dii estis et filii Excelsti omnes.* Facta enim et serva creatura vocatur ad supernaturalia solo nutu ac voluntate Patris; Filius vero, Deus et Dominus, non 154 decreto Dei et Patris, nec solum quia voluit, habet unde sit Deus

κεκτήσεται, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας ἀναλάμψας τοῦ Πατρός; τὸ ἴδιον αὐτῆς ἀγαθὸν κατὰ φύσιν ἐπάγεται.

165 1, 9 (1, 13). Εἰ γὰρ [τὸ Πνεῦμα] μήτε Θεὸς κατὰ φύσιν, ὥ 2107

162 οὗτοι, μήτε μὴν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα ἐστιν ἴδιον αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο οὐσιωδῶς ἐνυπάρχον αὐτῷ, ἔτερον δέ τι παρ' αὐτόν, καὶ τῆς τῶν πεποιημένων διοφυῖας οὐκ ἀπωκισμένον, πῶς οἱ δι' αὐτοῦ γεννηθέντες ἡμεῖς ἐκ Θεοῦ γεγεννῆσθαι λεγόμεθα. [Io 1, 13]; "Ἡ γὰρ ὅτι ψεύδεται πάντως ἐροῦμεν δὲ εὐαγγελιστής, ἦ, εἴπερ ἐστὶν ἀληθής, ἔχει δὲ οὕτω, καὶ οὐχ ἐτέρως, Θεὸς ἐσται καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν τὸ Πνεῦμα· οὐ δὴ καὶ μετίσχειν 358 διὰ πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν ἀξιούμενοι, «θείας τε φύσεως ἀποτελούμεθα κοινωνοί» [2 Petr 1, 4], καὶ ἐκ Θεοῦ γεγεννῆσθαι λεγόμεθα, καὶ θεοὶ διὰ τοῦτο χρηματίζομεν, οὐ χάριτι μόνον 357 εἰς τὴν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀνιπτάμενοι δόξαν, ἀλλ' ὡς ἥδη καὶ Θεὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ἐνοικοῦντα καὶ ἐναυλιζόμενον, κατὰ τὸ ἐν τῷ προφήτῃ κείμενον, ὅτι »Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπειρι- πατήσω» [Lv 26, 12; 2 Cor 6, 16].

570 2, 1 (2, 1). Πανηγύρεως τῆς ἐπὶ γάμῳ τελουμένης [cf. Io 2108 2, 1 sqq], δῆλον δὲ δήπου πάντως ὅτι σεμνῶς, πάρεστι μὲν τοῦ σωτῆρος ἡ μήτηρ, κεκλημένος δὲ καὶ αὐτὸς τοῖς οἰκείοις συν- αφικνεῖται μαθηταῖς, θαυματουργήσων μᾶλλον ἢπερ συνεστια- σόμενος, ἔτι τε πρὸς τούτῳ καὶ αὐτὴν ἀγιάσων τῆς ἀνθρώπου γενέσεως τὴν ἀρχήν· δόσον δὲ ἥκεν εἰς τὴν σάρκα φαμέν.

356 2, 1 (3, 5). Οὐ συνιέντα τὸν ἀνθρωπὸν [τὸν Νικόδημον] 2109 καθ' ὃν ἔδει τρόπον, τί ἀν βούλοιτο σημαίνειν τὸ ἄνωθεν γεν-

et Filius, sed ex ipsa substantia Patris effulgens, proprium eius substantiae bonum secundum naturam accipit.

165 1, 9 (1, 13). Si [Spiritus] nec Deus est natura, nec ex Deo proprius 2107

182 eius Spiritus et ideo substantialiter in eo exsistens, sed ab eo di- versus et a natura rerum factarum non remotus, quomodo nos, qui per ipsum nati sumus, ex Deo nati dicimur? Aut enim evangelistam plane mentiri fatebimur, aut, si verax est et ita habet et non aliter, Spiritus erit Deus et ex Deo secundum naturam; cuius participatione 358 donati per fidem in Christum et *efficimur divinae consortes naturae*, et ex Deo nati esse dicimur, et propterea dii nuncupamur, non 357 gratia tantum ad supernam gloriam evecti, sed iam habentes Deum in nobis inhabitantem atque commorantem, iuxta illud prophetae: *Inhabitabo in illis et inambulabo*.

570 2, 1 (2, 1). Cum nuptiae celebrarentur [cf. Io 2, 1 sqq], caste ni- 2108 mirum et honeste, adest quidem mater servatoris, sed et ipse cum discipulis suis invitatus venit, non tam epulaturus quam ut miraculum faceret, ac practerea generationis humanae principium sanctificaret, quod ad carnem nimirum attinet.

356 2, 1 (3, 5). Cum homo [Nicodemus] non intellegereret quoniam modo 2109 oporteret et quid significaret oportere nasci desuper, apertiore eum

2107. P 1, 136; MG 73, 157.
2108. P 1, 200; MG 73, 224.

2109. P 1, 218; MG 73, 244.

νηθήναι δεῖν [cf. Io 3, 3], σαφεστέροις ἐκπαιδεύει μαθήμασι, γυμνοτέραν δὲ αὐτῷ παρατίθησι τοῦ μυστηρίου τὴν γνῶσιν. Ὁ μὲν γάρ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς δὲ Χριστὸς τὴν διὰ Πνεύματος ἀναγέννησιν ἀνωθεν ἀπεκάλει, τῆς ἀνωτάτω πασῶν οὐσίας τὸ Πνεῦμα δεικνύς, δι' οὗ «τῆς θείας φύσεως γινόμεθα κοινωνοί» [2 Petr 1, 4].

2110 2, 1 (3, 5). Πνεύματι μὲν γάρ ἀγιάζεται τοῦ ἀνθρώπου τὸ ²⁴⁷ πνεῦμα, ὃδατι δὲ αὖ πάλιν ἡγιασμένῳ τὸ σῶμα. . Ὄνπερ γάρ τρόπον τὸ ἐν τοῖς λέβησιν ἐκχεόμενον ὃδωρ ταῖς τοῦ πυρὸς διμιλῆσαν ἀκμαῖς τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἀναμάττεται, οὕτω διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας τὸ αἰσθητὸν ὃδωρ πρὸς θείαν τινὰ καὶ ἀπόρρητον μεταστοιχειοῦται δύναμιν, ἀγιάζει τε λοιπὸν τοὺς ἐν οἷς ἀντένοιτο.

2111 4, 4 (6, 70). «Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν δτὶ ²⁸¹ σὺ εἶ δὲ Χριστὸς δὲ ἄγιος τοῦ Θεοῦ» [Ιο 6, 69]. . . . Καὶ πιστεύειν γάρ καὶ ἐγνωκέναι φασί, συνενεγκόντες ἀμφω κατὰ ταῦτόν. Ἔδει γάρ καὶ πιστεύειν καὶ νοεῖν· καὶ οὐκ ἐπείπερ ἐστὶ πίστει παραδεκτὰ τὰ θειότερα, διὰ τοῦτο χρὴ πάντως τῆς ἐπ' αὐτοῖς ἔρευνης διλοκλήρως ἀποφοιτᾶν, πειράσθαι δὲ μᾶλλον καὶ γοῦν εἰς μετρίαν ἀναβαίνειν γνῶσιν, τὴν ὡς ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αἰνίγματι, καθάπερ δὲ Παῦλος φησιν [1 Cor 13, 12]. Εὐ δὲ δὴ πάλιν οὐ ²⁵⁸ πρότερον ἐγνωκέναι φασίν, εἴτα πιστεύειν, ἀλλὰ προθέντες τὴν πίστιν, δευτέραν τὴν γνῶσιν ἐπάγουσι. Μετὰ γάρ τὴν πίστιν ἡ γνῶσις, καὶ οὐ πρὸ τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον. «Ἐὰν μὴ πιστεύσῃτε, οὐδὲ οὐ μὴ συνῆτε» [Is 7, 9]. Προκατα-²⁵⁹ τεθείσης γάρ ἐν ἡμῖν κρηπīδός τινος δίκην τῆς ἀπεριεργάστου

edocet doctrinam et nudiorum mysterii scientiam ei exponit. Dominus enim noster Iesus Christus regenerationem, quae per Spiritum est, desuper esse praedicabat, ostendens supremae omnium substantiae Spiritum esse, per quem *efficimur divinae consortes naturae*.

2110 2, 1 (3, 5). Spiritu enim sanctificatur hominis spiritus, aqua ⁴⁴⁷ vero sanctificate corpus. Quemadmodum enim infusa lebetibus aqua, si admoveatur igni vehementi, vim eius concipit, ita Spiritus efficacitate sensibilis aqua ad divinam quamdam et ineffabilem vim transformatur, omnesque demum in quibus fuerit sanctificat.

2111 4, 4 (6, 70). *Et nos credidimus et cognovimus quia tu es Christus sanctus Dei.* . . . Nam et credere et scire se ajunt, ambo in unum et idem conferentes. Oportebat enim et credere et intelligere; neque ex eo quod res divinae fide percipiuntur, idcirco ab earum indagine in totum cessandum est, sed conandum potius ut ad mediocrem saltem earum notitiam evchamur, quae sit tamquam in speculo et aenigmate, sicuti Paulus ait. Rursus autem optime ²⁵⁸ dicunt non primum se cognovisse, deinde credere; sed, praemissa fide, cognitionem secundo loco inserunt. Fidem enim sequitur cognitio, non antecedit, iuxta illud: *Si non credideritis, non intellegetis.* Fide quippe simplici nec curiosa, basis instar constituta, ²⁵⁹

πίστεως, ἐποικοδομεῖται λοιπὸν ἡ γνῶσις κατὰ βραχύ, καὶ «εἰς μέτρον ἥλικίας» [Eph 4, 13] ἡμᾶς ἀναφέρουσα τῆς ἐν Χριστῷ, καὶ «εἰς ἄνδρα τέλειον» καὶ πνευματικόν.

599 6 (8, 51). Πάντες ἀναβιώσονται, καὶ εἰς ζωὴν εἰσαθήσις 2112 ἀναδραμοῦνται, πιστοί τε καὶ ἀπιστοί. Μερικὴ γάρ καὶ οὐδαμῶς ἡ ἀνάστασις, ἀλλ' ἵση τοῖς δλοις, κατά γε τὸν ἐν τῷ χρήναι πάντας ἀναβιῶναι λόγον.

221 9 (13, 18) Χρήναι δὲ οἷμαι μάλιστα δὴ πάντων ἐκεῖνο 2113 διασκεπτομένους δρᾶν, δτι τοῖς λογικοῖς τῶν κτισμάτων ἴδιας προαιρέσεως ἀπένειμε τάς ἡνίας δ πάντων δημιουργός, καὶ αὐτοκελεύστοις ἀφῆκεν λέναι δοπαῖς, ἐφ' ὅπερ ἀν ἔκαστος βούλοιτο τυχὸν ἔχειν ἄριστα δοκιμάσας τὸν τρόπον. . . . Οὕτως πεποίηται κατὰ τὴν ἀρχὴν δ πρώτος ἀνθρωπος, τουτέστιν δ 140 Ἄδαμ. . . . Οὕτως ἐπελέξατο τὸν Ἰούδαν, καὶ τοῖς ἀγίοις αὐτὸν ἀνέμιζε μαθηταῖς, ἐπιτηδείως ἔχοντα δηλονότι πρὸς ἀκολούθησιν ἐν ἀρχαῖς. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ βραχὺ πειράζων δ Σατανᾶς ταῖς αἰσχροκερδίαις προσεχειρώσατο, νικηθέντα τῷ πάθει, καὶ προδότην δι' αὐτὸν γεγονότα, λοιπὸν ἀπεώσατο. Οὐδὲν οὖν ἄρα πρὸς τὸν ἐπιλεξάμενον.

166 9 (14, 17). Ὁτι δὲ θεῖόν τε τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐχ ἑτεροούσιον, 2114 ὡς πρὸς αὐτόν τέ φημι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, οὐδενὶ μὲν οἷμαι τῶν εὑ φρονούντων ὑπάρχειν ἀμφίβολον, καὶ ἀναγκαῖος 165 δὲ ἡμᾶς ἀναπεισεῖ λόγος. Εἰ γὰρ οὐκ εἶναι τις αὐτό φησιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, πῶς ἀν εἴη Θεοῦ μέτοχος ἡ κτίσις 357 ἔτι λαβούσα τὸ Πνεῦμα; Κατὰ τίνα δὲ τρόπον ναοὶ Θεοῦ χρηματιούμεν καὶ ἐσόμεθα, κτιστὸν ἢ ἀλλογενὲς κομιζόμενοι

superaedificatur deinceps cognitio, quae paulatim *in mensuram aetatis Christi et in virum perfectum ac spiritalem nos effert.*

599 6 (8, 51). Omnes reviviscent et in vitam rursus regredientur, 2112 et fideles et infideles. Minime enim particularis est resurrectio, sed aequalis omnibus, quia dictum est omnes reviviscere oportere.

221 9 (13, 18). Considerantibus maxiime, puto, videndum est crea- 2113 torem universi tribuisse rationalibus creaturis proprias libertatis habenas et permisisse ut irent spontaneo motu quo quisque vellet, quippe qui hunc optimum esse modum existimaret. . . . Sic factus 140 est initio primus homo, id est, Adam. . . . Sic elegit Iudam et sanctis discipulis eum adscripsit, cum idoneum sectatorem se praestaret initio. Sed postquam paulatim tentans Satanás ad turpe lucrum adduxit, victimum passione et propterea traditorem factum dimisit. Nihil igitur ad eum qui elegit.

166 9 (14, 17). Spiritum divinum esse et non diversae substantiae 2114 a Patre et Filio nemini recte sententi dubium esse puto, et ne- 165 cessaria ratio nos convincet. Si quis enim ex substantia Dei esse negat, quomodo creatura erit particeps Dei, accepto Spiritu? Quo- 357 modo templa Dei nuncupabimur et erimus, creatum vel alienigenum

2112. P 2, 115; MG 73, 917.
2114. P 2, 469; MG 74, 260.

2113. P 2, 358; MG 74, 129.

Πνεῦμα, καὶ οὐχὶ μᾶλλον τὸ ἐκ Θεοῦ; Πῶς δὲ «θείας φύσεως κοινωνοί» [2 Petr 1, 4], κατὰ τὰς τῶν ὄγίων φωνάς, οἱ «Πνεύματος μέτοχοι» [Hebr 6, 4], εἰ τοῖς γενητοῖς ἐναριθμίον ἔστι, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐξ αὐτῆς ἡμῖν τῆς θείας φύσεως πρόεισιν;

2115 9 (14, 20). Πρόδηλον οὖν ἄρα καὶ πᾶσιν οἷμαι διαφανές, 415 ὅτι τούτων ἔνεκα δὴ μάλιστα τῶν αἰτιῶν, Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχων, ἀνθρωπος γέγονεν δὲ Μονογενῆς, ἵνα δηλονότι κατακρίνῃ μὲν τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ, νεκρώσῃ δὲ τῷ ἴδιῳ θανάτῳ τὸν θάνατον, καὶ υἱοὺς ἡμᾶς ἀποδείξῃ Θεοῦ, πρὸς τὸ ὑπὲρ φύσιν ἀξίωμα τοὺς ὄντας ἐπὶ τῆς γῆς 353 ἀναγεννήσας ἐν Πνεύματι. Ἡν γὰρ δήπου καὶ μάλα καλῶς, κατὰ τουτονὶ τὸν τρόπον ἀνακεφαλαιώσασθαι πάλιν καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀναλαβεῖν τὸ διολισθῆσαν γένος, τουτέστι, τὸ ἀνθρώπινον.

2116 10, 2 (15, 1). Αὐτὸς δὲ σωτήρ· «Ο τρῶγων μου τὴν σάρκα», 484 φησί, «καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ» [1ο 6, 56] Ἐν γὰρ δὴ τούτῳ μάλιστα κατιδεῖν ἀξιον, ὡς οὐ κατὰ σχέσιν τινὰ μόνην, τὴν ἐν διαθέσει νοούμενην, ἐν ἡμῖν ἔσεσθαι φησιν δὲ Χριστός, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέθεξιν ἦτοι φυσικήν. «Ωσπέρ γὰρ εἴ τις κηρὸν ἐτέρῳ συναναπλέξας κηρῷ καὶ πυρὶ 509 συγκατατήξας, ἐν τι τὸ ἐξ ἀμφοῖν ἐργάζεται, οὕτω διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ τιμίου αἵματος, αὐτὸς μὲν ἐν ἡμῖν, ἡμεῖς δὲ αὐτὸν ἐν αὐτῷ συνενούμεθα. Οὐ γὰρ ἦν ἐτέρως ζωοποιηθῆναι δύνασθαι τὸ φθείρεσθαι

sumentes Spiritum, non autem illum qui ex Deo est? Quomodo naturae divinae consortes, secundum sanctorum voces, qui Spiritus participes sunt, si inter res factas computetur, non autem ex divina natura ad nos provenit?

2115 9 (14, 20). Manifestum est igitur et cunctis, ut opinor, liquet 415 eas maxime ob causas Unigenitum, cum Deus sit et ex Deo secundum naturam exsistat, factum esse hominem, ut niimirum damnaret peccatum in carne et morte sua mortem destrueret, nosque Dei filios efficeret, ex terrena condicione ad dignitatem 353 supra naturam regeneratos in Spiritu. Hoc enim utique modo licebat instaurare et in pristinum statum revocare lapsum genus, hoc est, humanum.

2116 10, 2 (15, 1). Servator ipse: *Qui manducat meam carnem, inquit, et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo.* Hic enim animadvertere est operae pretium, Christum non dicere se dumtaxat in nobis futurum secundum relationem quamdam affectualem, sed et per participationem vere naturalem. Ut enim, 509 si quis ceram cerae induitam igne simul liquaverit, unum quid ex ambobus efficit, ita per corporis Christi et pretiosi sanguinis participationem ipse quidem in nobis, nos autem rursus in eo simul unimur. Neque enim aliter vivificari potest quod natura

πεφυκός, εἰ μὴ συνεπλάκη σωματικῶς τῷ σύμματι τῆς κατὰ φύσιν ζωῆς, τουτέστι τοῦ Μονογενοῦς.

- 275 10, 2 (15, 12). Εἰ γὰρ ἀπάσης τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐν-
τολῆς τὴν πλήρωσιν ἡ εἰς ἀδελφοὺς ἀγάπη τηρεῖ καὶ ἔργαζεται,-
πῶς οὐ λίαν ἀξιοθαύμαστος δὲ ταύτην ὅτι μάλιστα κατορθοῦν
ἐπιχειρῶν ἀλοιδορήτως τε καὶ ἀνυπαιτίως, δὲ πασῶν, ὡς ἔπος
277 εἰπεῖν, τῶν ἀρετῶν ἐναπόκειται τὸ κεφάλαιον; Δευτέρα γὰρ
τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης ἡ εἰς ἄλλήλους ἐστί, καὶ πᾶσα τῆς εἰς
Θεὸν εὐσεβείας ἡ δύναμις ὡς ἐν ἐνὶ τούτῳ συμπεραιούται λόγῳ,
«ἐν τῷ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν» [Gal 5, 14].

- 294 11 9 (17, 12). Οὐδὲ γὰρ cίησόμεθά ποτε, κατὰ θεῖον τε 2118
295 καὶ ἀμαχον κρῆμα τὸν προδότην ἐν μαθηταῖς τῇ τοῦ θηρεύοντος
ἐναλῶναι παγίδι, καὶ βρόχων εἴσω γενέσθαι διαβολικῶν· ἡ
γὰρ ἀν ὑπάρχοι καὶ ἀνυπαιτίος, ψήφῳ τὸ νικᾶν παραχωρήσας
τῇ ἀνωθεν. Κρίματι γὰρ τῷ παρὰ Θεοῦ τίς ἀντιστήσεται;
Νυνὶ δὲ κατάκριτος βδελυρός τε καὶ ἐν ἀμείνοσιν εἰ μηδόλως
ἐτεννήθη [cf. Mt 26, 24]. Διὰ ποίαν αἰτίαν; Ἐξ οἰκείων γὰρ
τοῦτο παθῶν θελημάτων, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης τῆς παρά τινος
δείλαιος ἐξελέγχεται.

- 100 11, 9 (17, 13). Οὐ γὰρ ἐν τόπῳ τὸ θεῖον, ἀπεστι δὲ 2119
παντελῶς τῶν ὄντων οὐδενός· πληροὶ γὰρ τὰ πάντα καὶ διὰ
πάγτων ἐρχόμενον ἔξω τε πάντων καὶ ἐν πᾶσίν ἐστι.

- 394 11, 9 (17, 17). Ἅγιον δὲ πᾶν δῆπερ ἀν φαίνοιτο τῆς ἐν 2120
κόσμῳ κηλίδος ἀπηλλαγμένον, δῆπερ ἐστὶ φυσικῶς μὲν ἐν

sua est corruptibile, quam si corporaliter unitum sit corpori eius,
qui secundum naturam suam est vita, hoc est, Unigeniti.

- 275 10, 2 (15, 12). Si enim omnium salvatoris nostri mandatorum 2117
consummationem continet ac operatur fratrum dilectio, quomodo
non valde mirandus est qui hanc sincere et inculpate colit, cum
omnium, ut semel dicam, virtutum caput in ea contineatur? Se-
277 cunda enim est, post Dei dilectionem, in fratres caritas, et omnis
erga Deum pietatis vis hoc uno verbo quodammodo comprehen-
ditur: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.*

- 294 11, 9 (17, 12). Nec enim existimabimus umquam divino et in- 2118
295 expugnabili iudicio illum inter discipulos proditorem implicitum
fuisse diaboli retibus; alioqui enim culpa vacaret, si superno de-
creto cessisset: Dei enim iudicio quis resistet? Nunc vero dam-
natus et exsecrabilis, meliusque ei esset si natus non fuisset. Quam
ob causam? Quippe sua istud voluntate, non ex ulla necessitate,
misere passus deprehenditur.

- 100 11, 9 (17, 13). Non in loco est divinitas, sed a nulla re prorsus 2119
abest; implet enim omnia et per omnia vadens et extra omnia et
in omnibus est.

- 394 11, 9 (17, 17). Sanctum est quidquid cernitur a mundi sordibus 2120
immune, quod quidem est in Christo naturaliter sicut in Patre;

Χριστῷ καθ' δόμοιότητα τοῦ Πατρός, εἰσποιητὸν δὲ καὶ χάριν εἰσκεκριμένον ἐν τοῖς ἀγίοις μαθηταῖς, διά τε τοῦ κατὰ δημιασμοῦ καὶ τῆς ἐν βίψ φαιδρότητος καὶ ἐπιεικείας.

2121 12, 1 (20, 23). Κατὰ τίνα τοιγαροῦν ἄρα τρόπον τε καὶ⁵²¹ λόγον τὸ μόνη πρέπον ἀξίωμα τῇ θείᾳ φύσει τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς περιέθηκεν δὲ σωτήρ; Ἄλλ' οὐκ ἀν ἀμάρτοι τοῦ πρέποντος δὲ ἐν Πατρὶ Λόγος, ἔδρα δὲ τοῦτο καὶ σφόδρα καλῶς. "Ωιετο γάρ δεῖν τοὺς τὸ θεῖόν τε καὶ δεσποτικὸν ἔχοντας ἐν ἑαυτοῖς ἡδη Πνεῦμα, καὶ τοῦ διαφείναι τάς τινας ἀμαρτίας εἶναι κυρίους, καὶ μνπερ ἀν βούλωνται κρατεῖν, τοῦ ἐνοικισθέντος αὐτοῖς Ἅγιου Πνεύματος ἀφιέντος τε καὶ κρατοῦντος κατὰ βούλησιν οἰκείαν, καν δι' ἀνθρώπων τελῆται τὸ πρᾶγμα τυχόν. Ἀφιάσι γε μὴν ἀμαρτίας ἥτοι κατέχουσιν οἱ πνευματοφόροι κατὰ δύο τρόπους, κατά γε διάνοιαν ἐμήν. "Η γὰρ καλοῦσιν ἐπὶ τὸ βάπτισμα τοὺς οὓς ἀν ἡδη καὶ τούτου τυχεῖν ὥφείλετο διὰ τὴν τοῦ βίου σεμνότητα καὶ τὸ δεδοκιμασμένον εἰς πίστιν, ἥ διακωλύουσί τινας καὶ τῆς θείας χάριτος ἐξείργουσιν ἔτι οὕπω τέως γεγονότας ἀξίους· ἥ καὶ καθ' ἔτερον τρόπον ἀφιάσι τε καὶ κρατοῦσιν ἀμαρτίας, ἐπιτιμῶντες μὲν ἀμαρτάνουσι τοῖς τῆς ἐκκλησίας τέκνοις, μετανοοῦσι δὲ συγγινώσκοντες.

In epistulam ad Romanos commentarius, post 428.

2122 C. 5, v. 18. Ἀμαρτωλοὶ δὲ γεγόναμεν διὰ τῆς παρακοῆς³⁰² τοῦ Ἄδαμ διὰ τοιόνδε τρόπον· πεποίητο μὲν γάρ ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ²⁸¹ καὶ Ζωῆ, ἦν δὲ αὐτῷ καὶ δ βίος δημιοτρεπῆς ἐν τῷ παραδείσῳ²⁸⁴

ascititium vero et adventitium in sanctis discipulis, sanctificatione
nimirum per gratiam, et splendore atque probitate vitae.

2121 12, 1 (20, 23). Quomodo igitur aut qua ratione servator digni-⁵²¹
tatem, quae soli naturae divinae debetur, suis discipulis attribuit? Sane dici non potest perperam id egisse Verbum quod est in Patre, at potius perquam recte factum ab eo putandum est. Existimabat enim eos, qui divinum ac dominicum iam in se ipsis Spiritum habebant, etiam remittendi peccata dominos esse debere et ea retinendi, quae voluerint, Sancto Spiritu qui in iis inhabitat remittente vel etiam retinente pro suo nutu, quamvis id per homines forte fiat. Remittunt porro peccata vel retinent Spiritu afflati homines, duobus, ut arbitror, modis: vel enim dignos ad baptismum vocant, vitae niimirum gravitate et constantia fidei iam probatos homines, vel prohibent, et a gratia divina arcent eos, qui nondum digni sunt; vel alio quodam modo peccata remittunt ac retinent, nempe cum filios ecclesiae peccantes corripiunt vel paenitentibus ignoscunt.

2122 5, 18. Peccatores facti sumus per Adami inobedientiam ratione³⁰²
hac: creatus erat in immortalitate et vita, eiusque victus sanctus²⁸¹
²³⁴

τῆς τρυφῆς, δλος ἦν καὶ διὰ παντὸς ἐν θεοπτίαις δ νοῦς, ἐν
230 εὐδίᾳ δὲ καὶ γαλήνῃ τὸ σῶμα, κατηρεμούσης ἀπάσης αἰσχρᾶς
ἡδονῆς· οὐ γάρ ἦν ἐκτόπων κινημάτων θόρυβος ἐν αὐτῷ.
300 ἐπειδὴ δὲ πέπτωκεν ὑφ' ἀμαρτίαν, καὶ κατώλισθεν εἰς φθοράν,
ἐντεῦθεν εἰσέδραμον τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν ἡδοναί τε καὶ
ἀκαθαρσίαι, ἀνέφυ δὲ καὶ δ ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν ἀγριαίνων
νόμος· νενόσηκεν οὖν ἡ φύσις τὴν ἀμαρτίαν «διὰ τῆς παρακοῆς
τοῦ ἐνός», τουτέστιν Ἀδάμ· οὕτως «ἀμαρτωλοὶ κατεστάθησαν
οἱ πολλοί» [Rom 5, 19], οὐχ ὡς τῷ Ἀδάμ συμπαραβεβηκότες,
οὐ γάρ ἦσαν πώποτε, ἀλλ' ὡς τῆς ἐκείνου φύσεως ὅντες τῆς
ὑπὸ νόμον πεσούσης τὸν τῆς ἀμαρτίας.

396 6, 6. Εἰ καὶ μὴ κεκίνηται τυχὸν ἐν Χριστῷ τῆς ἀμαρτίας 2123
δ νόμος, διά τοι τὸ κατηνύνασθαι τῇ τοῦ οἰκονομοῦντος Λόγου
379 δυνάμει τε καὶ ἐνεργείᾳ, ἀλλ' οὖν δταν αὐτῇ καθ' ἔαυτὴν ἡ
τῆς σαρκὸς δοκιμάζεται φύσις, κἄν εἰ ἐν Χριστῷ νοοῦτο τυχόν,
οὐχ ἐτέραν οὖσαν παρὰ τὴν ἡμῶν εὐρήσομεν. Συνεσταυρώμεθα
τοίνυν αὐτῷ, σταυρωθείσης αὐτοῦ τῆς σαρκός, καὶ οἷον ὅλην
302 ἔχουσης ἐν ἔαυτῇ τὴν φύσιν· καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐν Ἀδάμ,
ὅτε τέργονεν ἐπάρατος, δλη νενόσηκε τὴν ἀρὰν ἡ φύσις.

Scholia de incarnatione Unigeniti, post 428.

385 17. Homo igitur factus est vere ·is, per quem fecit et 2124
382 saecula Deus Pater; et non, ut nonnulli existimant, in
homine fuit, ut homo intellegatur a nobis tamquam Deum
habens inhabitantem. Nam si haec recte se habere vere
confidunt, supervacaneus esse videbitur beatus evangelista
Ioannes dicens: *Et Verbum caro factum est* [Io 1, 14]. Ubi
enim necessitas ἐνανθρωπήσεως? Aut quare incarnatum dicit

erat in paradiſo deliciarum, mens tota et semper in Dei visione
230 erat, corpus autem in tranquillitate et quiete, absque omni turpi
voluptate; non enim erat in eo absurdorum motuum tumultus.
300 Cum vero cecidit in peccatum et corruptioni patuit, inde irrepserunt
in carnis naturam voluptates impurae, et nata est in membris
nostris saeva lex. Natura igitur morbum peccati contraxit *per*
inobedientiam unius, id est, Adami; ita *peccatores constituti sunt*
multi, non quia cum Adamo peccaverunt, nondum enim exsistebant,
sed quia eius naturam habent, quae sub peccati legem cecidit.

396 6, 6. Etiamsi in Christo nullos habuit motus lex peccati, quia 2123
379 humanati Verbi virtute et opera sedabatur, nihilominus, si carnis
natura per se ipsa consideretur, ea vel in Christo haud alia quam
in nobis invenietur. Crucifixi itaque cum eo fuimus, quo tempore
caro eius crucifixa fuit, quae universam quodammodo in se naturam
302 continebat; sicuti etiam in Adamo, quo tempore in maledictionem
incurrit, natura universa maledictionis morbum contraxit.

Deum Verbum, si non factus est caro? Vis ἐνανθρωπήσεως ³⁷⁹ et similem nostri eum factum esse significat, et mansisse tamen sic quoque ipsum supra nos, immo supra universam ipsam creaturam.

2125 26. Οὐκοῦν Θεὸς μὲν δὲ Λόγος ἦν, γέγονε δὲ καὶ ἀνθρωπός ⁴²⁹ καὶ ἐπειδὴ γεγέννηται κατὰ σάρκα διὰ τὸ ἀνθρώπινον, θεοτόκος ἔστιν ἀναγκαίως ἡ τεκούσα αὐτόν. Εἰ τὰρ μὴ γεγέννηκε Θεόν, μηδὲ λεγέσθω Θεὸς δὲ ἐξ αὐτῆς γεννηθείς· εἰ Θεὸν αὐτὸν δονομάζουσιν αἱ θεόπνευστοι γραφαί, ὡς Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα καὶ σεσαρκωμένον, ἐνανθρωπήσαι δὲ ἦν οὐχ ἑτέρως, πλὴν διτὶ διὰ γεννήσεως τῆς ἐκ γυναικός, πῶς οὐ θεοτόκος ἡ τεκούσα αὐτόν;

De recta fide ad Reginas, 429/30.

2126 Or. 1, c. 3. Πιστεύομεν τοίνυν εἰς ἔνα Θεὸν Πατέρα παντο- ¹⁸⁸ κράτορα, πάντων δρατῶν τε καὶ ἀδράτων ποιητήν· καὶ εἰς ἔνα ¹⁵⁶ Κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, γεννηθέντα κατὰ ¹⁵⁷ φύσιν ἐξ αὐτοῦ πρὸ παντὸς αἰώνος καὶ χρόνου· καὶ τάρ ἐστι συνάναρχος κατὰ χρόνον καὶ συναῖδιος τῷ ἴδιῳ γεννήτορι, σύνεδρός τε καὶ ἰσοκλεής αὐτῷ, καὶ ἰσότητι κατεστεμένος τῇ ¹⁵⁸ πρὸς πᾶν διούν, χαρακτήρ τάρ ἐστι καὶ ἀπαύγασμα τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ [cf. Hebr 1, 3]· πιστεύομεν δὲ δμοίως καὶ εἰς ¹⁶⁶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγίον, οὐκ ἀλλότριον αὐτὸν τῆς θείας φύσεως καταλογιζόμενοι· καὶ τάρ ἐστιν ἐκ Πατρὸς φυσικῶς προχεόμενον ¹⁶⁷ δι' Υἱοῦ τῇ κτίσει· νοεῖται τὰρ οὕτως μία τε καὶ δμοούσιος ¹⁸⁵ καὶ ἐν ταυτότητι δόξης ἡ ἄγια καὶ προσκυνουμένη Τριάς.

2125 26. Igitur Verbum quidem Deus erat, factum est autem et ⁴²⁹ homo, et quia natum est secundum carnem, propter humanitatem necessarium est ut quae ipsum pepererit sit θεοτόκος. Nam si non peperit Deum, certe nec dicatur Deus qui est ab ipsa progenitus; sin vero Deum ipsum divinae scripturae nominant, ut Deum hominem factum et incarnatum, homo autem aliter fieri non poterat nisi per generationem ex muliere: quomodo igitur non sit quae ipsum peperit θεοτόκος?

2126 1, 3. Credimus in unum Deum Patrem omnipotenteim, omnium ¹⁸⁸ visibilium et invisibilium factorem. Et in unum Dominum Iesum ¹⁵⁶ Christum Filium eius, genitum naturaliter ex eo ante omne saeculum ¹⁵⁷ et tempus. Nam simul cum proprio genitore absque principio secundum tempus et coeternus est, eiusdem sedis et aequalis ¹⁵⁸ gloriae et aequalitate omnimoda praeditus; figura enim est et splendor substantiae eius. Credimus similiter in Spiritum Sanctum, ¹⁶⁶ quem non alienum a divina natura reputamus; etenim est ex Patre ¹⁶⁷ naturaliter, infusus per Filium creature. Ita enim intellegitur una ¹⁸⁵ et consubstantialis et in identitate gloriae sancta et adorabilis ¹⁴⁶ Trinitas.

409 1, 13. Ούκοῦν εἰ μὴ ἐτέρως ἦν σώζεσθαι τὸν κόσμον, εἰ 2127
μὴ ἐν αἷματι καὶ θανάτῳ χρησίμως παραληφθέντι καὶ οἰκονο-
μικῷς, «διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἀμαρτημάτων ἐν
τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ» [Rom 3, 25], σεσώσμεθα δὲ διὰ Χριστοῦ,
πῶς οὐκ ἀναγκαῖος τῷ ἐκ Θεοῦ φύντι Λόγῳ δὲ τῆς σαρκώσεως
τρόπος, ἵνα δικαιώσῃ μὲν ἐν τῷ αἷματι αὐτοῦ τοὺς εἰς αὐτὸν
πιστεύοντας, καταλλάξῃ δὲ τῷ Πατρὶ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ
ἰδίου σώματος, ἵνα καὶ συζήσωμεν αὐτῷ;

Adversus Nestorium, 430.

377 L. 1, c. 1. Ἀντακούσεται δὲ πρὸς ἡμῶν· Σάρκα γενέσθαι 2128
382 φησὶν ἡ θεόπνευστος γραφὴ τὸν ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγον,
τουτέστιν ἀσυγχύτως τε καὶ καθ' ὑπόστασιν ἐνωθῆναι σαρκί.
385 οὐ γάρ ἦν ἀλλότριον αὐτοῦ τὸ ἐνωθὲν αὐτῷ σῶμα, καὶ τετεν-
νημένον ἐκ γυναικός, ἀλλ' ὥσπερ ἕδιον τῶν καθ' ἡμᾶς ἔκαστω
τὸ αὐτοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν τουτονὶ τρόπον, καὶ τοῦ Μονογενοῦς
ἕδιον ἦν καὶ οὐχ ἐτέρου τὸ σῶμα· οὕτω γάρ καὶ τετένηται
390 κατὰ σάρκα. . . . Χρειωδεστάτη δὲ καὶ ἐτέρως τοῖς ἐπὶ τῆς τῆς
ἡ τοῦ Λόγου σάρκωσις, ἥγουν ἐνανθρώπησις ἦν. Εἰ μὴ γάρ
τετένηται καθ' ἡμᾶς κατὰ σάρκα, εἰ μὴ τῶν αὐτῶν ἡμῖν
μετέσχε παραπλησίως, οὐκ ἄν τὴν ἀνθρώπου φύσιν τῶν ἐν
Ἄδαμ ἀπῆλλαξεν ἐγκλημάτων.

416 3, 1. Ἀνθ' ὅτου δέδιας αὐτὸν καὶ ἀρχιερέα καλεῖν διὰ τὸ 2129
ἀνθρώπινον; Καθιεροῖ γάρ ἡμᾶς εἰς δομὴν εὐαδίας διὰ τῆς

409 1, 13. Si mundus aliter quam per Christi sanguinem et mortem 2127
divina dispensatione et salutariter susceptam propter praecedentium
delictorum condonationem, quae Deus toleraverat, salvari nequibat,
per Christum autem salutem sumus consecuti, quomodo incarnationis
modus Verbo, qui est ex Deo, necessarius non erat ut iustificaret
per sanguinem suum illos, qui in ipsum crederent, reconciliaretque Patri per corporis sui mortem, ita ut etiam cum ipso
convivamus?

377 1, 1. Is a nobis audiet: Carnem factum esse illud ex Deo 2128
382 Patre Verbum ait scriptura divinitus inspirata, hoc est, carni sine
385 confusione et secundum hypostasim unitum; neque enim alienum
ab eo erat unitum illi corpus, et natum ex muliere, sed ut suum
cuique nostrum proprium est corpus, eodem modo etiam Unigeniti
corpus proprium illi erat et non alterius; sic namque factus est
390 etiam secundum carnem. . . . Utilissima autem et alia quoque
ratione his qui versantur in terris Verbi incarnatio sive humanatio
fuit. Nisi enim similiter atque nos secundum carnem fuisset natus,
nisi similiter participasset iisdem, numquam hominis naturam
criminibus in Adam contractis absolvisset.

416 3, 1. Qua de causa metuis eum pontificem propter humanitatem 2129
appellare? Nam et nos offert in sacrificium odoremque suavitatis

2127. P 7, 226; MG 76, 1292.
2129. P 6, 140; MG 76, 121.

2128. P 6, 62; MG 76, 20.

πίστεως· ἔαυτόν τε ὑπὲρ ἡμῶν ὡς εὐοσμώτατον θῦμα προκεκόμικε τῷ Πατρί.

- 2130 3, 3. Διαλέγεται πρὸς ἡμᾶς [Χριστός], οὐχ ὡς γυμνὸς ἐπὶ 392
Λόγος, ἀλλ' ὡς ἀνθρωπὸς καθ' ἡμᾶς, καὶ ὡς εἰς ἥδη νοούμενος μετὰ τῆς ἐνωθείσης αὐτῷ σαρκός. . . . Γέγονε τοίνυν
ἴδια μὲν τοῦ Λόγου τὰ τῆς ἀνθρωπότητος, ίδια δὲ πάλιν τῆς
ἀνθρωπότητος τὰ αὐτοῦ τοῦ Λόγου. Εἰς τὰρ οὕτω νοεῖται
Χριστός καὶ Υἱὸς καὶ Κύριος.
- 2131 4, 5. «Καὶ δὲ τρώγων με», φησί, «κάκεῖνος ζήσεται» [Ιο 6, 57]. 484
Ἐσθίομεν δὲ ἡμεῖς, οὐ τὴν θεότητα δαπανῶντες, ἀπαγέ τῆς 508
δυσβουλίας, ἀλλὰ τὴν ίδιαν τοῦ Λόγου σάρκα ζωοποίην τε-
γενημένην, διτὶ γέγονεν αὐτοῦ ζῶντος διὰ τὸν Πατέρα.
- 2132 5, 6. «Ωστε κανὸν ἐνεργεῖν δὲ Πατὴρ λέγηται τὴν τοῦ θείου 180
ναοῦ ζωοποίησιν [cf. Ιο 2, 19; 1 Petr 1, 21], ἐνήργηκε διὸ Υἱοῦ·
κανὸν εἰ δρῶτο πάλιν δὲ Υἱὸς ἐνεργήσας, ἀλλ' οὐ δίχα τοῦ
Πατρὸς ἐν Πνεύματι. Μία τὰρ δὲ θεότητος φύσις, ἐν τρισὶν 149
ὑποστάσεσιν ίδικαῖς νοούμενη, καὶ τὴν ἐφ' ἄπασι τοῖς δρω-
μένοις κίνησίν τε καὶ ἐνέργειαν ἔχουσα, νοητὴν δηλονότι καὶ
θεοπρεπῆ.

2132* *Anathematismi, a. 431, v. DB 113 sqq.*

Adversus nolentes confiteri s. Virginem esse deiparam.

- 2133 4. Οὐ τὰρ ἀνθρωπὸς μὲν ψιλὸς ἡησοῦς ὑπῆρξεν ποτε πρὸ 386
τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν κοινωνίας τε καὶ ἐνώσεως, ἀλλ' 377
αὐτὸς δὲ Λόγος ἐν αὐτῇ τῇ μακαρίᾳ παρθένῳ γενόμενος, τὸν

per fidem, et se ipsum Patri pro nobis tamquam odoratissimam
victinam obtulit.

- 2130 3, 3. Nobiscum loquitur [Christus], non tamquam adhuc Verbum, 392
sed ut homo similis nobis, et qui unus iam esse intellegatur cum
carne sibi unita. . . . Facta sunt igitur Verbi propria quae sunt
humanitatis, et humanitatis propria quae sunt ipsius Verbi. Sic
enim unus intellegitur Christus et Filius et Dominus.
- 2131 4, 5. *Et qui manducat me, inquit, et ille vivet.* Manducamus 484
autem nos, non quod ipsam divinitatem consumamus (apage ab 508
ista impietate), sed illam propriam Verbi carnem, iam vivificam
effectam, quia eius facta est, qui propter Patrem vivit.
- 2132 5, 6. Itaque etsi Pater dicatur operari divini templi [humanitatis 180
Christi] vivificationem, per Filium operatus est; rursus si videbatur
Filius operari, non tamen absque Patre in Spiritu. Una enim 149
divinitatis natura in tribus propriis hypostasibus intellegitur, et in
omnibus agendis motum et operationem habet, intellegibilem scilicet
et Deo dignam.
- 2133 4. Non enim simplex homo aliquando fuit Iesus ante Dei cum 386
ipso communionem et adunationem; sed idem Verbum, in ipsam 377

2130. P 6, 153; MG 76, 187.

2132. P 6, 233; MG 76, 240.

2131. P 6, 196; MG 76, 192.

2133. MG 76, 260.

Ὥδιον ναὸν ἔαυτῷ ἐκ τῆς οὐσίας τῆς παρθένου ἔλαβεν, καὶ προήλθεν ἐξ αὐτῆς ἀνθρωπος μὲν ἔξωθεν θεωρούμενος, ἐν-⁴³² δοθεν δὲ Θεός ὑπάρχων ἀληθινός· διὸ καὶ μετὰ τὸ τεχθῆναι παρθένον τὴν τεκοῦσαν τετήρηκεν, ὅπερ ἐπ' οὐδενὸς τῶν ἄλλων ἀτίων γεγένηται.

Quod unus sit Christus.

385 Καὶ πώς ἐκ δυοῖν, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, εἰς ἀν²¹³⁴ νοῦτο Χριστός; — Οὐ καθ' ἔτερον οἷμαι τρόπον ἢ καθ' ὃν ἀν³⁸⁷ εἴεν τὰ ἀλλήλοις συνενηγμένα πρὸς ἔνωσιν ἀδιάτμητον καὶ³⁸¹ τὴν ὑπὲρ νοῦν, ὡς ἔφην. — Οἶον δὴ τί; — Ἄρ' οὐχ ἔνα φαμὲν²¹⁶ τὸν καθ' ἡμᾶς νοούμενον ἀνθρωπὸν, καὶ μίαν αὐτοῦ φύσιν, καίτοι τὸ μονοειδὲς οὐκ ἔχοντος, συντεθειμένου δὲ μᾶλλον ἐκ δυοῖν, ψυχῆς δὴ λέγω καὶ σώματος; — Φαμέν.

Contra Julianum imperatorem, ca 433.

196 L. 2. «Ἐν ἀρχῇ γάρ», φησὶν [Μωσῆς], «ἐποίησεν δὲ Θεός τὸν²¹³⁵ οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» [Gn 1, 1]. Οὐ γάρ τοι συνάναρχον καὶ συναΐδιον τῷ Θεῷ, καὶ ἀγένητον, κατά τινας, ἐφίσι καὶ αὐτὸς νοεῖσθαι τὴν ὄλην . . . , χρόνῳ δὲ μᾶλλον καὶ ἐν ἀρχῇ καλούσῃ¹⁸⁹ πρὸς γένεσιν, περιορίζει τὴν κτίσιν, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων ἐνηγ- μένην κατὰ βούλησιν Θεοῦ, πρός γε τὸ εἶναι τοῦθος²¹³⁶ ὅπερ ἐστί.
190 2. Μάλιστα καὶ αὐτῆς τῆς θείας καταστρατεύσεται δόξης,²¹³⁶ τὸ καὶ ἑτέρους οἰεσθαι δημιουργεῖν δύνασθαι, καὶ καλεῖν εἰς

beatam virginem veniens, proprium sibi templum ex virginis sub-
stantia sumpsit, prodiitque ex ea homo quidem quatenus cerne-⁴³²
batur, intrinsecus autem verus existens Deus; ideoque etiam post
partum virginem conservavit genetricem suam, quod de alio nemine
sanctorum factum est.

385 At quomodo ex duobus, divinitate nimirum et humanitate, unus²¹³⁴
censeatur Christus? — Non alio modo censuerim, quam quo duae
387 res inter se coeunt unione inseparabili atque intellectum superante,
381 ut dixi. — Exempli gratia? — Nonne unum dicimus hominem
nostri similem, atque unam ipsius naturam, tametsi uniformis et
simplex non sit, sed potius ex duobus compositus, anima, inquam,
et corpore? — Dicimus.

196 2. *In principio*, ait [Moyses], *creavit Deus caelum et terram.*²¹³⁵
Non igitur, sicut quidam, sinit intellegi materiam simul cum Deo
absque principio, et aeternam et increatam esse . . . ; sed per
tempus et in principio quod ad ortum vocet, definit creaturam,
189 tamquam ex nihilo adductam secundum Dei voluntatem ad esse
id quod est.

190 2. Divinae gloriae maxime repugnat quod alii existimentur²¹³⁶
posse creare et vocare ad existentiam ea quae non erant. Non

2134. P 7, 364; MG 75, 1292.
2136. MG 76, 596.

2135. MG 76, 584.

ύπαρξιν τὰ οὐκ ὄντα ποτέ. Οὐ γάρ τοι θέμις εἰπεῖν τὰ τῆς θείας καὶ ἀπορρήτου φύσεως ἴδια καὶ ἔξαιρετα φυσικῶς ἐνεῖναι δύνασθαι τισὶ τῶν παρ' αὐτοῖς τεγονότων. Ἀρμόσει δὲ μᾶλλον αὐτῇ τε καὶ μόνη, καὶ πρὸς εὐκλείας ἔσται τῆς ἀνωτάτω τὸ χρῆμα αὐτῇ.

2137 3. Μάλιστα μὲν ἐγκαταβεβλῆσθαι φαμεν τῇ ἀνθρώπου φύσει ⁹¹ τὴν θεογνωσίαν, καὶ παντὸς τοῦ χρησίμου καὶ ἀνατκαίου πρὸς σωτηρίαν αὐτοφυῆ τὴν εἶδησιν ἐνεῖναι οἱ τὸν δημιουργόν. ⁸⁷ Ήν δὲ ἀπεικός οὐδέν, τοιαύτης λαχόντα κατασκευῆς, καὶ ὡς ἀπό τε τῆς τοῦ κόσμου τεγέσεως, εύταξίας τε καὶ κάλλους, καὶ τῆς ἐν τούτοις διαμονῆς, κατευθὺν τῆς ἀληθείας ιόντα, βλέπειν δῆτα τίς ἔστι τοῦ τεκτηναμένου καὶ παρενεγκόντος εἰς ὑπάρξιν, ἡ παντὸς ἐπέκεινα νοῦ σοφία καὶ δύναμις.

2138 8. Ἐξ ἀγίας παρθένου τὸ πάναγνον σῶμα λαβών, ψυχωθὲν ³⁷⁷ ψυχὴ νοερὴ, προῆλθεν ἀνθρωπος [δ. λόγος], οὐκ ἀπολέσας τὸ ³⁷⁸ εἶναι θεός, οὔτε μὴν τὸ τῆς ἴδιας ὑπεροχῆς ἀποβαλὼν δίξιμα· καὶ γάρ ἔστιν, ὡς ἔφην, τροπήν οὐκ εἰδώς. . . . Παράδοξος ³⁸¹ δὲ καὶ ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον τῆς μετὰ σαρκὸς οἰκονομίας δ. τρόπος. Καὶ τὸ μέγα τούτο καὶ σεπτὸν ἀληθῶς μυστήριον.

Adversus anthropomorphitas.

2139. *Epistula ad Calosyrium.* Ἀκούω δὲ διτὶ εἰς ἀγιασμὸν ἀπρα-⁴⁹³ κτεῖν φασιν τὴν μυστικὴν εὐλογίαν, εἰ ἀπομένοι λείψανον αὐτῆς εἰς ἔτέραν ἡμέραν. Μαίνονται δὲ ταῦτα λέγοντες· οὐ γάρ

enim fas est dicere quod ea, quae divinae et ineffabilis naturae propria ac singularia sunt, aliquibus rerum ex ipsis creatarum naturaliter inesse possint. Sed hoc ei soli convenit et ad summam eius gloriam pertinet.

2137 3. Maxime dicimus Dei cognitionem humanae naturae inditam ⁹¹ esse, et omnium ad salutem utilium et necessariorum nativam scientiam ei insevisse creatorem. Decebat eum, cui tanta praeparata ⁸⁷ fuerant et, tamquam ex mundi ortu et ordine et pulchritudine et eorum perseverantia, ad veritatem recta ibat, cernere quanta sit opificis ad existentiam adducentis sapientia et virtus, quae omnem intellectum superat.

2138 8. Sanctissimo corpore assumpto ex sancta virgine et anima ³⁷⁷ intellegente animato, homo prodidit [Verbum], Dei natura. non de-³⁷⁸ perdita, neque propriae excellentiae abiecta dignitate: est enim, ut dixi, mutationem nesciens. . . . Admirabilis et supra mentem ³⁸¹ et orationem est incarnationis modus. Magnum hoc et augustum mysterium.

2139 *Ep. ad Calosyrium.* Alios etiam esse audio, qui mysticam ⁴⁹⁸ benedictionem nihil ad sanctificationem iuvare dicant, si quid ex ea fiat reliqui in alium diem. Insaniunt vero qui haec asserunt:

2137. MG 76, 653.

2138. MG 76, 929.

2139. MG 76, 1073.

ἀλλοιοῦται Χριστός, οὐδὲ τὸ ἅγιον αὐτοῦ σῶμα μεταβληθήσεται, ἀλλ' ἡ τῆς εὐλογίας δύναμις καὶ ἡ ζωοποιὸς χάρις διηνεκής ἔστιν ἐν αὐτῷ.

601 16¹. Τὴν κρίσιν ἔσεσθαι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἡ 2140 θεία λέγει γραφή. Ἀνάστασις δὲ οὐκ ἔσται, μὴ αὐθις ἡμῖν ἐπιφοιτήσαντος ἐξ οὐρανοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς μετὰ τῶν ἀγίων ἀγγέλων. Οὕτω καὶ δι πάνσοφος Παῦλος φησι, δι «αὐτὸς δι Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγgi Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ» [1 Thess 4, 16]. «Σαλπίσει γάρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἐτερθήσονται ἀφθαρτοί» [1 Cor 15, 52]. Οὕπω τοίνυν ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκότος τοῦ 586 πάντων κριτοῦ, οὐδὲ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις γέγονεν. Εἴτα πῶς οὐκ ἀπίθανον ἐννοεῖν διτὶ γέγονεν ἢδη τισὶν ἀνταπόδοσις ἡ πονηρῶν ἔργων ἡ ἀταθῶν; «Ἐστι τοίνυν παραβολῆς τρόπος ἀστείως ἐσχηματισμένος, τά τε ἐπὶ τῷ πλουσίῳ καὶ τῷ Λαζάρῳ εἰρημένα παρὰ Χριστοῦ [Lc 16, 19 sqq]. . . . Οὕπω τοίνυν ἐξ οὐρανοῦ καταφοιτήσαντος τοῦ πάντων σωτῆρος Χριστοῦ, οὕτε ἀνάστασις γέγονεν, οὔτε πράξεως ἀντίδοσις ἡκολούθησε τισιν, ἀλλ' ὡς ἐν εἰκόνι, τῇ παραβολῇ γέτραπται πλούσιος καὶ τρυφῶν, καὶ ἀφιλοικτείρμων, καὶ πένης ἐν ἀρρωστίᾳ, ἵνα εἰδεῖεν οἱ τὸν ἐπὶ τῆς πλούτου ἔχοντες, ὡς, εἰ μὴ βουληθεῖεν εἶναι χρηστοὶ καὶ εὐμετάδωτοι καὶ κοινωνικοί, καὶ ταῖς τῶν πενήτων ἀνάγκαις ἐπικουρεῖν ἔλοιντο, δεινῇ καὶ ἀφύκτῳ δίκῃ περιπεσοῦνται.

neque enim alteratur Christus neque sanctum eius corpus immutatur, sed benedictionis vis ac facultas et vivificans gratia perpetua in ipso exsistit.

601 16¹. Iudicium futurum esse post mortuorum resurrectionem 2140 divina dicit scriptura. Resurrectio autem non erit nisi quando Christus rursum ad nos veniet ex caelo in gloria Patris cum sanctis angelis. Sic ait sapientissimus Paulus: *Ipse Dominus in iussu et in voce archangeli et in tuba Dei descendet de caelo. Canet enim tuba, et mortui in Christo resurgent incorrupti.* Cum nondum omnium iudex e caelo descenderit, nec mortuorum resurrectio 586 facta est. Quomodo ergo non absurdum arbitrabuntur iam factam esse quibusdam retributionem malorum operum vel bonorum? Est itaque parabolae ratio eleganter expressa, quam de divite et Lazaro dixit Christus. . . . Cum omnium salvator Christus nondum e caelo descenderit, nec resurrectio facta est, nec actionis retributio secula est quibusdam, sed tamquam in imagine per parabolam descriptus est dives, deliciis affluens, immisericors, et pauper infirmus, ut scirent ii, qui divitias in terra habent, quod, si a benignitate et liberalitate abhorreant et pauperum necessitatibus subvenire noluerint, in grave et inevitabile supplicium incident.

¹ De interpretatione huius textus disputati cf. DTC 3, 2522.
2140. MG 76, 1104.

2141 23. Ἀσύνετοι δὲ παντελῶς οἱ καὶ αὐτόν, οὐκ οἶδ' ὅπως,³⁰⁹ τὸν Χριστὸν ὑποτυπήσαντες πλημμελῆσαι δύνασθαι, διὰ τὸ ἐν εἴδει τῷ καθ' ἡμᾶς οἰκονομικῶς γενέσθαι. . . . Εἰ δὲ διὰ τοῦτο τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν πεφόρηκεν, ἵνα, ως ἐν Ἀδάμ ἀσθενήσασαν, ἐν αὐτῷ δείξει δυνατωτάτην καὶ ἀμαρτίας κρείττονα, τί μάτην περιεργάζονται δὲ δύνανται οὐχ εὑρεῖν; . . . Ὡσπερ⁴¹⁵ τοίνυν ἐν Ἀδάμ κατεκρίθημεν διὰ τὴν παρακοὴν καὶ τῆς ἐντολῆς τὴν παράβασιν, οὕτως ἐν Χριστῷ δεδικαιώμεθα διὰ τὸ ἀπλημμελὲς δλοτρόπιας καὶ τὴν εἰς ἄπαν καὶ ἀμώμητον ὑπακοὴν· καὶ τὸ καύχημα τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ἐν τούτῳ τέζονε.

S. PROCLUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 446.

Orationes.

2141a Or. 6 (*de laudibus S. Mariae*), c. 8. Μάθωμεν ποίαν ἔχει⁴³⁵ ἔννοιαν τοῦ Ἰωσὴφ ἡ ἄγνοια. . . . Οὐκ ἐμνήσκετο δτι ναὸς ἡδύνατο γενέσθαι Θεοῦ ἡ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ [al. καθαροῦ] πεπλασμένη πηλοῦ. Οὐκ ἐγίνωσκεν δτι ταῖς ἀχράντοις τοῦ Δεσπότου χερσί, ἐκ τοῦ παρθενικοῦ πάλιν πλάττεται παραδείσου δ δεύτερος Ἀδάμ. Οὐκ ἦδει δτι δ ἄρχων τῆς ζηρᾶς δημιουργεῖται ἄνευ σπορᾶς.

THEODORETUS, ca 386—ca 458.

Epistulae.

2142 Ep. 89 [Florentio]. Τὶν δέ γε δογματικὴν τῶν ἀποστόλων⁸⁰ διδάσκαλίαν μέχρι τοῦ παρόντος ἀλώβητον ἐφυλάξαμεν. . . .

2141 23. Stolidi prorsus sunt qui ipsum etiam Christum, nescio quo pacto, peccare potuisse affirmant, quia in forma nobis simili per incarnationem sit factus. . . . Si vero idcirco humanam naturam gestavit, ut, quae in Adam imbecilla erat, in se validissimam et peccato superiorē declararet, cur frustra id anxie requirunt quod invenire non possunt? . . . Quemadmodum in Adam condemnati⁴¹⁵ sumus ob inobedientiam mandatique transgressionem, ita in Christo iustificati sumus propter omnimodam ipsius a peccato immunitatem et perfectam inculpatamque oboedientiam; et naturae humanae dignitas in illo est restituta.

2141a 6, 8. Discamus quem Iosephi ignoratio sensum habeat. . . .⁴³⁵ Non mēminerat potuisse eam effici Dei templum, quae ex mundo erat formata luto. Nesciebat ex virginali rursus paradiso intemeratis Domini manibus plasmarī secundūm Adam. Non cognoscebat terrae principem sine semine procreari.

2142 89. Dogmaticam apostolorum doctrinam ad hanc usque diem⁸⁰ retineimus intactam. . . . Haec tradidere nobis non apostoli modo⁸⁴

ει 4 Ταῦτα δὲ ἡμῖν παρέδοσαν οὐ μόνον οἱ ἀπόστολοι καὶ προφῆται, ἀλλὰ καὶ οἱ τὰ τούτων ἡρμηνευκότες συγγράμματα, Ἰγνάτιος, Εὐστάθιος, Ἀθανάσιος, Βασιλεῖος, Γρηγόριος, Ἰωάννης, καὶ οἱ ἄλλοι τῆς οἰκουμένης φωστήρες, καὶ πρὸ τούτων οἱ ἐν Νικαίᾳ συνεληλυθότες ἄγιοι πατέρες, ὧν τὴν δμολογίαν τῆς πίστεως ὡς πατρῷον κλῆρον φυλάττομεν ἀσυλον.

Graecarum affectionum curatio, 429/37.

- 260 Sermo 1. Εἰ δὲ τοῦ τῆς πίστεως κατηγορεῖτε προσρήματος 2143
 (ἥκουσα γὰρ ὑμῶν καὶ τοῦτο λεγόντων, ὡς ἡμεῖς γε ἀπόδειξιν μὲν οὐδεμίαν τῶν ἡμετέρων δογμάτων προσφέρομεν, πιστεύειν δὲ μόνον τοῖς μαθητευόμένοις παρεγγυῶμεν), μάλιστα μὲν ἄντικρις τὴν ἡμετέραν συκοφαντεῖτε διδασκαλίαν· αὐτῶν γάρ τοι τῶν πραγμάτων τὴν μαρτυρίαν ἡμεῖς τοῖς ἡμετέροις ξυναρμόττομεν λόγοις· πάλιν δ' αὖ ὑμεῖς τοῖς ὑμετέροις βέβλησθε,
 254 κατὰ τὴν παροιμίαν, πτίλοις. . . . Τίς οὕτως ἄρα ἡλίθιος, μᾶλλον δὲ ἄγαν ἐμβρόντητος, ὡς τοῦ Θεοῦ τῶν δλων διδάσκοντος ἐνδοιάσαι καὶ μὴ πιστεύσαι τοῖς λεγομένοις καὶ μηδὲ τοσούτον ἀπονεῖμαι σέβας τῷ τῶν δλων Θεῷ, δσον τῷ Πυθαγόρᾳ προσένεμον οἱ τῆς ἔκείνου διδασκαλίας μετεσχηκότες;
 256 1. Μηδεὶς τοίνυν, ὡς φίλοι, κατηγορείτω τῆς πίστεως. Καὶ 2144
 γὰρ δὴ τὴν πίστιν Ἀριστοτέλης κριτήριον ἐπιστήμης ἐκάλεσεν.
 259 δὲ γε Ἐπίκουρος πρόληψιν διανοίας αὐτὴν ἐκάλεσε· τὴν δὲ πρόληψιν, προσλαβούσαν τὴν γνῶσιν, κατάληψιν γίνεσθαι.
 248 Κατὰ δὲ τὸν ἡμέτερον λόγον πίστις ἐστὶν ἔκούσιος τῆς ψυχῆς
 249

et prophetae, verum ii etiam, qui horum libros interpretati sunt, Ignatius, Eustathius, Athanasius, Basilus, Gregorius, Ioannes, et reliqua orbis lumina, et ante hos sancti patres apud Nicaeam congregati, quorum fidei confessionem, velut paternam hereditatem, illibatam conservamus.

- 260 1. Quodsi fidei titulum accusatis (audivi enim vos hoc etiam 2143
 dicentes, quod dogmatum nostrorum nullam demonstrationem proferamus, sed solam fidem insinuemus illis quos docemus), apertissime doctrinam nostram calumniamini. Nos enim rerum ipsarum testimonio sermones nostros comprobamus. Vos autem rursus hic quoque vestris, ut dici solet, pennis vosmetipsos confoditis. . . .
 254 Quis erit adeo stolidus vel potius attonitus, ut Deo universorum docente dubitet, nec fidem dictis habeat, neque tantum reverentiae universorum Deo tribuat, quantum Pythagorae tribuebant qui cius disciplinae sese addixerant?
 258 1. Nemo itaque vestrūm, amici, fidem accuset. Quandoquidem 2144
 259 Aristoteles fidem scientiae criterium appellavit; Epicurus vero anticipationem mentis eam esse asserit, anticipationem vero, accepta cognitione, fieri comprehensionem. Ceterum, prout ipsi
 248 definimus, fides est voluntaria animi assensio, vel latentis rei
 249

2143. Rd (= Raeder) 19; MG 83, 805.

2144. Rd 26; MG 83, 814.

ξυγκατάθεσις, ἡ ἀφανοῦς πράγματος θεωρία, ἡ περὶ τὸ δὲ στάσις καὶ κατάληψις τῶν ἀօράτων τῇ φύσει ξύμμετρος, ἡ διάθεσις 250 ἀναμφίβολος ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν κεκτημένων ἐνιδρυμένη. Δεῖται 255 μέντοι ἡ πίστις τῆς γνώσεως, καθάπερ αὐτὴ ἡ γνώσις τῆς πίστεως. Οὔτε τὰρ πίστις ἀνευ γνώσεως, οὔτε γνώσις δίχα ἀν πίστεως γένοιτο. Ἡγεῖται μέντοι τῆς γνώσεως ἡ πίστις, ἔπειται δὲ τῇ 258 πίστει ἡ γνώσις, ἔχεται δὲ τῆς γνώσεως ἡ δρμή, ἀκολουθεῖ δὲ ταύτῃ ἡ πρᾶξις.

2145 4. Ἀπροσδεής τὰρ δὲ τῶν δλων Θεός· αἱ δὲ ἀνθρώπιναι 189 τέχναι ἀλλήλων προσδέονται. . . . ‘Ο δὲ τοῦ παντὸς ποιητὴς οὔτε δργάνων οὔτε ὄλης δεδέηται· ἀλλ’ δπερ ἐστὶ τοῖς ἄλλοις τεχνίταις καὶ ὄλη καὶ ὅργανα, καὶ μέντοι καὶ χρόνος καὶ πόνος, καὶ ἐπιστήμη καὶ ἐπιμέλεια, τοῦτο τῷ Θεῷ τῶν δλων ἡ βούλησις.

2146 4. Ῥάδιον τὰρ αὐτῷ [τῷ Θεῷ] καὶ ἐκ μὴ ὄντων καὶ ἐξ 222 ὄντων δημιουργεῖν· τοῦτο τὰρ δὴ καὶ πάλαι πεποίκη καὶ καθ’ ἔκαστην, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὑμέραν ποιεῖ. Καὶ τὰρ ἐξ ὑποκειμένων σωμάτων διαπλάττει τῶν Ζύων τὰ σώματα καὶ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ τὰς ψυχάς, οὐχ ἄπασι τοῖς Ζύοις, ἀλλὰ μόνοις ἀνθρώποις.

2147 5. Ῥάστον μὲν τὰρ ἦν αὐτῷ [τῷ Θεῷ] προστάξαι καὶ αὐτίκα 227 πᾶσαν γῆν καὶ θάλατταν τῶν οἰκητόρων ἐμπλῆσαι· ἀλλ’ ἵνα μὴ διαφόρους ὑπολάβωσιν εἶναι τῶν ἀνθρώπων τὰς φύσεις, ἐκ τοῦ ἐνδὸς ἐκείνου ζεύγους τὰ μυρία φύλα τῶν ἀνθρώπων

contemplatio, vel in id quod vere est defixa cogitatio, et comprehensio invisibilium congruens naturae, vel dispositio dubii expers cre- 250 dentium animis insita. Indigit autem fides cognitione, sicut et 255 cognitio fide indigit; neque enim esse potest fides sine cognitione, neque cognitionis sine fide. Cognitionem quidem fides praecedit, 258 subsequitur autem fidem cognitionis; cognitionem subit appetitus, appetitum actio subsequitur.

2145 4. Nullius enim rei est indigus universorum Deus; humanae 189 vero artes aliae aliarum ope indigent... At rerum omnium opifex nec instrumentis nec materia indigit; sed quod aliis artificibus sunt materia et instrumenta tempusque et labor, arsque ipsa et diligentia, hoc universorum Deo est voluntas.

2146 4. Facile est illi [Deo], ut ex iis quae non sunt, et ex iis quae 222 sunt, aliquid producat; hoc enim et olim fecit, et singulis propemodum diebus facit. Nam et ex praestitutis corporibus animalium corpora effingit, et ex iis quae non sunt animas creat, non cunctorum quidem animalium, sed hominum dumtaxat.

2147 5. Illi [Deo] facillimum fuerat imperare universamque terram et 227 mare habitantibus replere. Sed ne diversas esse hominum naturas existimaret quisquam, ex una illa duorum copula innumeratas pro-

2145. Rd 114; MG 83, 916.
2147. Rd 139; MG 83, 944.

2146. Rd 120; MG 83, 921.

226 τενέσθαι ἐκέλευσεν. Ταύτη τοι καὶ τὴν γυναῖκα οὐχ ἐτέρωθέν ποθεν διέπλασεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνδρὸς τὰς τῆς τενέσεως λαβών ἀφοριμάς, ἵνα μηδὲ αὐτὴ φύσιν ἔχειν ἐτέραν ὑπολαμβάνουσα τὴν ἐναντίαν τοῖς ἀνδράσιν διεύη.

285 8. Αἱ μὲν τενναῖαι τῶν νικηφόρων ψυχαὶ περιπολοῦσι τὸν 2148 οὐρανόν, τοῖς ἀσωμάτων χοροῖς ξυγχορεύουσαι· τὰ δὲ σώματα οὐχ εἰς ἐνὸς ἑκάστου κατακρύπτει τάφος, ἀλλὰ πόλεις καὶ κῶμαι ταῦτα διανειμάμεναι σωτῆρας καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ ἰατροὺς ὀνομάζουσι καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας· καὶ χρώμενοι πρεσβευταῖς πρὸς τὸν τῶν ὄλων Δεσπότην, διὰ τούτων τὰς θείας· κομίζονται δωρεάς· καὶ μερισθέντος τοῦ σώματος, ἀμέριστος ἡ χάρις μεμένηκεν. Καὶ τὸ σμικρὸν ἐκεῖνο καὶ βραχύτατον λείψανον τὴν ἵσην ἔχει δύναμιν τῷ μηδαμῇ μηδαμῶς διανεμηθέντι μάρτυρι.

De incarnatione Domini, 431/5.

378 18. Ἄλλ' ὁ τὸν ὕθλον προτιμήσας τῆς ἀληθείας Ἀπολινάριος, 2149 καὶ τῶν εὐσεβῶν δογμάτων τὴν οἰκείαν προτάξας ἀδολεσχίαν, τὴν μὲν σάρκα τὸν Θεὸν Λόγον ἀνειληφέναι φησί, καὶ ταύτη καθάπερ τινὶ παραπετάσματι χρήσασθαι· τοῦ δὲ νοῦ μὴ δεη-
407 θῆναι, αὐτὸν δὲ ἀντὶ νοῦ τενέσθαι τῷ σώματι. Ἄλλ', ὦ βέλτιστε, εἴποι τις ἀν πρὸς αὐτόν, οὐδὲ τοῦ σώματος ὁ Θεὸς Λόγος ἔχρηζεν, ἀπροσδεής γάρ· ἡδύνατο δὲ καὶ μόνω προσ-

226 pagari gentes praecepit. Ob hanc quoque causam mulierem non aliunde formavit, sed ex viro illius effingendae materiam desumpsit; ne et ipsa, putans se aliam a viro habere naturam, contumiacem viro se prachernet.

285 8. Generosae quidem animae triumphatorum caelum nunc ob- 2148 ambulant et angelorum choris intersunt, eorum vero corpora non singula cuiusque condunt monumenta, sed urbes et vici haec inter se partiti, illos servatores animarum corporumque et medicos appellant veneranturque tamquam urbium praesides atque custodes; et horum apud Dominum universorum interventu divina per eos munera consequuntur. Sectis eorum corporibus integra et indivisa gratia perseverat; et tenues illae ac tantillae reliquiae integro nullasque in partes dissesto martyri parem habent virtutem.

378 18. Sed qui nugas magis quam veritatem aestimat Apollinarius 2149 piisque dogmatibus suam anteponit garrulitatem, carnem quidem a Deo Verbo assumptam ait, atque hac ceu velo quadam esse usum; mente autem non indiguisse, sed ipsum vice mentis corpori 407 exstitisse. Sed, optime, dicet ei aliquis, ne corpore quidem Deus Verbum egebat, nihil enim prorsus requirit; poterat autem solo

2148. Rd 199; MG 83, 1012.

2149. MG 75, 1448. Hoc opusculum inter opera S. Cyrilli Alex. editur, sed Theodoroci auctorem habet.

τάγματι τὴν ἡμετέραν πραγματεύσασθαι σωτηρίαν· ἀλλ’ ἡθέ- 413
λησεν ἔχειν τινὰ καὶ ἡμᾶς εἰς τὸ κατορθούμενον κοινωνίαν,
οὐ χάριν λαβὼν φύσιν τὴν ἡμαρτηκυῖαν, πόνοις αὐτὴν οἰκεῖοις
δικαιώσας, τῶν τε πικρῶν τυράννων ἀπῆλλαξεν, ἀμαρτίας καὶ
διαβόλου καὶ θανάτου, καὶ τῶν ἐπουρανίων θρόνων ἡξίωσε, καὶ
διὰ τοῦ ληφθέντος παντὶ τῷ τένει τῆς ἐλευθερίας μετέδωκεν. 422

Eranistes, dialogi, ca 447.

- 2150 Dial. 1. Ὁρθός. Ἡμεῖς δέ, καὶ λογισμοῖς εὔσεβέσι χρη- 105
σάμενοι, καὶ ταῖς ἀποφάσεσι ταῖς θείαις πιστεύοντες, αἱ βιώσι
διαρρήδην· «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε» [Ιο 1, 18], φαμὲν
αὐτοὺς [ὅρωντας] οὐ τὴν θείαν φύσιν ἑωρακέναι, ἀλλ’ ὅψεις
τινὰς τῇ σφῶν δυνάμει συμμέτρους. — Ἔραν. Οὕτως φαμέν. —
‘Ορθ. Οὕτω τοίνυν καὶ περὶ τῶν ἀγρέλων νοήσωμεν, ἀκούοντες 107
ὅτι «καθ’ ἡμέραν ὁρῶσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ὑμῶν»
[Μι 18, 10]. Οὐ γάρ τὴν θείαν οὐσίαν δρῶσι, τὴν ἀπερίγραπτον,
τὴν ἀκατάληπτον, τὴν ἀπερινόητον, τὴν περιληπτικὴν τῶν ὅλων,
ἀλλὰ δόξαν τινὰ τῇ αὐτῶν φύσει συμμετρουμένην.
2151 2. Ἔραν. Εἰς καιρὸν τὸν περὶ τῶν θείων μυστηρίων 455
ἐκίνησας λόγον· ἐντεῦθέν σοι γάρ δείξω τοῦ δεσποτικοῦ σώ-
ματος τὴν εἰς ἔτέραν φύσιν μεταβολήν. Ἀπόκριναι τοίνυν πρὸς
τὰς ἡμάς ἔρωτήσεις. — Ὁρθ. Ἀποκρινοῦμαι. — Ἔραν. Τί⁴⁹⁶
καλεῖς τὸ προσφερόμενον δῶρον πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπι-
κλήσεως; — Ὁρθ. Οὐ χρὴ σαφῶς εἰπεῖν· εἰκὸς γάρ τινας⁴⁵⁷

mandato nostram operari saluteim. Sed tamen voluit nos quoque 413
communionem aliquam recte factorum habere; quod ut efficeret,
peccatricem assumptam naturam, eamque suis laboribus iustificatam,
acerbis expedivit tyrannis, peccato et diabolo ac morte, et caelestibus
sedibus donavit; et per eam quam ipse sumpsit humanitatem uni- 422
verso generi libertatem coincommunicavit.

- 2150 1. *Orth.* Nos vero, et piis cogitationibus utentes et divinis 105
asseverationibus credentes, quae diserte affirmant, quod *Duum nemo
vidit umquam*, dicimus ipsos [videntes] non divinam naturam vidisse,
sed visiones quasdam ipsorum captui accommodatas. — *Eran.* Ita
dicimus. — *Orth.* Sic ergo de angelis intellegamus, audientes quod 107
semper vident faciem Patris vestri. Non enim vident divinam
substantiam, quae nec circumscribi nec comprehendendi nec mente
percipi potest, et quae universa comprehendit, sed splendorem
quendam ipsorum naturae accommodatum.

- 2151 2. *Eran.* Opportune de divinis mysteriis intulisti sermonem; 483
nam inde tibi ostendam corpus Domini in aliam mutari naturam.
Responde igitur ad meas interrogaciones. — *Orth.* Respondebo. —
Eran. Quomodo appellas donum quod offertur ante sacerdotiis 496
invocationem? — *Orth.* Aperte dicendum non est; verisiabile est 457

ἀμυῆτους παρεῖναι. — Ἐραν. Αἰνιγματωδῶς ή ἀπόκρισις ἔστω. — Ὁρθ. Τὴν ἐκ τοιῶνδε σπερμάτων τροφήν. — Ἐραν.

Τὸ δὲ ἔτερον σύμβολον πῶς ὀνομάζομεν; — Ὁρθ. Κοινὸν
489 καὶ τοῦτο ὄνομα, πόματος εἶδος σημαίνον. — Ἐραν. Μετὰ
δέ γε τὸν ἀγιασμὸν πῶς ταῦτα προσαγορεύεις; — Ὁρθ.
485 Σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα Χριστοῦ. — Ἐραν. Καὶ πιστεύεις γε
σώματος Χριστοῦ μεταλαμβάνειν καὶ αἷματος; — Ὁρθ. Οὕτω
πιστεύω. — Ἐραν. Ὡσπερ τοίνυν τὰ σύμβολα τοῦ δεσποτικοῦ
σώματός τε καὶ αἷματος ἄλλα μέν εἰσι πρὸ τῆς Ἱερατικῆς ἐπι-
κλήσεως, μετὰ δέ γε τὴν ἐπίκλησιν μεταβάλλεται καὶ ἔτερα
γίνεται, οὕτω τὸ δεσποτικὸν σῶμα μετὰ τὴν ἀνάληψιν εἰς τὴν
οὐσίαν μετεβλήθη τὴν θείαν. — Ὁρθ. Ἐάλως αἵς ὑφηνας
ἄρκυσιν. Οὐδὲ γὰρ μετὰ τὸν ἀγιασμὸν τὰ μυστικὰ σύμβολα
τῆς οἰκείας ἔξισταται φύσεως· μένει γὰρ ἐπὶ τῆς προτέρας
οὐσίας καὶ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ εἶδους, καὶ δρατά ἔστι καὶ
ἄπτα, οἷα καὶ πρότερον ἦν· νοεῖται δὲ ἀπέρ ἐγένετο, καὶ
πιστεύεται καὶ προσκυνεῖται, ὡς ἐκεῖνα ὄντα ἀπέρ πιστεύεται.

Haereticarum fabularum compendium, post 451.

14 L. 1, c. 20. Οὗτος [Τατιανός] καὶ τὸ διὰ τεσσάρων καλού- 2152
22 μενον συντέθεικεν εὐαγγέλιον, τάς τε γενεαλογίας περικόψας
καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα γεγενη-
μένον τὸν Κύριον δείκνυσιν. Ἐχρήσαντο δὲ τούτῳ οὐ μόνοι οἱ
τῆς ἐκείνου συμμορίας, ἄλλα καὶ οἱ τοῖς ἀποστολικοῖς ἐπόμενοι

enim adesse aliquos mysteriis non initiatos. — *Eran.* Respondeatur
aenigmatisce. — *Orth.* Cibum ex talibus seminibus. — *Eran.* Alterum
vero symbolum quomodo vocamus? — *Orth.* Commune quo-
489 que hoc nomen est, potus speciem significans. — *Eran.* Post
sanctificationem vero, quomodo haec appellas? — *Orth.* Corpus
485 Christi et sanguinem Christi. — *Eran.* Et credis te corpus Christi
et sanguinem recipere? — *Orth.* Ita credo. — *Eran.* Sicut ergo
symbola dominici corporis et sanguinis alia sunt ante sacerdotis
invocationem, post invocationem vero mutantur et alia fiunt: ita
dominicū corpus post ascensionem in divinam substantiam mu-
tatum est. — *Orth.* Relibus quae ipse texuisti captus es. Neque
enim symbola mystica post sanctificationem recedunt a sua natura;
manent enim in priore substantia et figura et forma, et conspici
tangique possunt sicut prius; intelleguntur autem ea esse quae
facta sunt, et creduntur et adorantur, ut quae illa sint quae
creduntur.

14 1, 20. Hic [Τατιανός] evangelium, quod Diatessaron dicitur, com- 2152
22 posuit, amputatis genealogiis et aliis omnibus quae Dominum ex
semine Davidis secundum carnem natum ostendunt. Eoque usi
sunt non modo qui eius erant sectae, sed ii etiam, qui apostolica

δόγμασι, τὴν τῆς συνθήκης κακουργίαν οὐκ ἔτηνακότες, ἀλλ' ἀπλούστερον ὡς συντόμω τῷ βιβλίῳ χρησάμενοι. Εὗρον δὲ κάτῳ πλείους ἢ διακοσίας βιβλους τοιαύτας ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν ἐκκλησίαις τετιμημένας, καὶ πάσας συναγαγών ἀπεθέμην, καὶ τὰ τῶν τεττάρων εὐαγγελιστῶν ἀντεισήγαγον εὐαγγέλια.

2153 5, 19. Οὕτω τελοῦντες τὸ μιστήριον τοῦ βαπτίσματος, τὴν ⁵⁹⁸ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐλπίδα δεχόμεθα, ἀνάστασιν δὲ σωμάτων περιμένομεν. Τοῦτο γάρ καὶ ἡ προσηγορία δηλοῖ. Ἀνάστασις γάρ ἡ ἄνωθεν στάσις. Τὸ σῶμα δέ ἐστι τὸ φθειρόμενον καὶ διαλυόμενον, καὶ εἰς χοῦν μεταβαλλόμενον. . . . Τούτου τοίνυν ἡ ἄνωθεν σύστασις εἰκότως καλεῖται ἀνάστασις. Τῆς γάρ δὴ ἀθανάτου ψυχῆς οὐκ ἀνάστασις, ἀλλ' ἐπάνοδος γίγνεται πρὸς τὸ σῶμα.

2154 5, 21. Ἐπηγγείλατο δὲ δώσειν δι μεγαλόδωρος, ἐπίκηρον ⁶⁰⁹ μὲν οὐδὲν οὐδὲ πρόσκαιρον, αἰώνιον δὲ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγα-⁶⁰⁵ θῶν· οὐ γάρ, κατὰ τὴν Κηρίνθου καὶ τῶν ἑκίνω παραπλησίων, ἐπίγειος ἔσται τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἡ βασιλεία, οὐ χρόνων περιγεγραμμένη δῆτῷ. Ἐκεῖνοι γάρ φανταζέσθωσαν τῶν χιλίων ἑτῶν τὴν περίοδον, καὶ τὴν φθειρομένην χλιδήν, καὶ τὰς ἄλλας ἡδυπαθείας, καὶ πρὸς τούτοις τὰς θυσίας καὶ τὰς ιουδαϊκὰς πανηγύρεις· ἡμεῖς γάρ τὴν ἀγήρω προσμένομεν βιοτήν.

2155 5, 25. Εἰ δὲ πονηρὸς ἦν δι γάμος, οὐκ ἂν τοῦτον ἐξ ἀρχῆς ⁵⁸¹ ἐνομοθέτησεν δι Δεσπότης Θεός, οὐκ ἂν εὐλογίαν τὴν παιδο-⁵⁷⁰

dogmata sequabantur, compositionis fraudem non cognoscentes, sed simplicius tamquam compendiario libro utentes. Nactus sum etiam ipse libros huiusmodi supra ducentos in honore habitos in ecclesiis nostris, quos omnes in unum congestos seposui, et pro his quattuor evangelistarum evangelia introduxi.

2153 5, 19. Ita baptismi sacramentum peragentes, spem resurrectionis ⁵⁹⁸ accipimus, et corporum resurrectionem exspectamus. Hoc enim ipsum quoque vocabulum declarat. Ἀνάστασις enim est status pristini restitutio. Corpus porro est quod corruptitur et dissolvitur et in pulverem convertitur. . . . Huius igitur in pristinum restitutio iure vocatur ἀνάστασις. Immortalis enim animae non fit resurrectio, sed redditus ad corpus.

2154 5, 21. Promisit munificus donator se daturum esse non caducum ⁶⁰⁹ aut temporaneum quid, sed aeternam bonorum fruitionem. Non enim, secundum Cerinthi et similium eius haeresim, terrenum erit Dei et servatoris nostri regnum, non certo tempore circumscripum. Fingant illi sibi mille annorum curriculum, et interitus delicias et alias voluptates, ac praeterea sacrificia et iudaicas sollemnitates. Nos vitam senii expertem exspectamus.

2155 5, 25. Si autem malum esset matrimonium, minime illud a ⁵⁸¹ principio constituissest Dominus Deus, nec liberorum susceptionem ⁵⁷⁰

576 γονίαν ἐκάλεσε. Διὰ τὰρ δὴ τοῦτο καὶ πλείους ἔχειν γυναικας τοὺς παλαιοὺς οὐκ ἐκώλυσεν, ἵνα αὐξηθῇ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος. . . . Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος οὐ μόνον οὐκ ἀπηγόρευσε τάμιον, ἀλλὰ καὶ εἰστιάθη ἐν τάμιῳ, καὶ τὸν ἀγεώργητον οἶνον 572 δῶρον τῷ τάμιῳ προσήνεγκεν. Οὕτω δὲ τοῦ τάμου τὸν νόμον ἐκράτινεν, δτὶ καὶ τὸν διαλύσαι τὸν τάμον δίχα πορνείας βουλόμενον ἐτέρῳ νόμῳ κωλύει. «Πᾶς τάρ», φησίν, «ὁ ἀπολύων τὴν γυναικαν αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι» [Μι 5, 32].

Quaestiones (commentarii) in scripturam sacram.

100 *In Gen. c. 1* [Resp. ad interr. 3]. Ἀπερίγραφον μόνιν 2156 ἐδιδάχθημεν εἶναι τὴν θείαν φύσιν, ἀτε δὴ ἄκτιστον οὖσαν καὶ ἀναρχον καὶ ἀΐδιον· τὰ δέ γε ἀρξάμενα τοῦ εἶναι περι- 200 τεγραμμένον ἔχει δηλονότι τὸ εἶναι. Οὔκοῦν καὶ ἀσώματον 201 λέγοντες εἶναι τῶν ἀγγέλων τὴν φύσιν, περιτεγράφθαι φαμὲν αὐτῶν τὴν ὑπόστασιν. . . . Ἄλλ' δτὶ μὲν περιτεγραμμένην ἔχουσιν 209 οἱ ἀγγελοι τὴν οὐσίαν, οὐδένα ἀντερεῖν οἶμαι· καὶ τὰρ τῶν ἀνθρώπων ἔκαστον ὑφ' ἐνὸς ἔφη τετάχθαι κηδεμονίαν δὲ σπότης Χριστός.

457 *In Num. c. 10, v. 6 7* [Resp. ad interr. 15]. «Σαλπίσατε 2157 ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι, ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς ὑμῶν» [Ι's 30, 8]. Διὰ δὲ τούτων καὶ ἡμεῖς διδασκόμεθα πᾶσαν ἀθροίζοντες τοῦ λαοῦ τὴν συναγωγὴν σάλπιγξι, καὶ οὐ σημασίαις. Ἀσήμως

576 benedictionem vocasset. Propterea enim veteres plures habere uxores non vetuit, ut genus humanum augeretur. . . . Ipse autem Dominus non solum non prohibuit matrimonium, sed et in nuptiis convivatus est, et vinum sine cultura productum nuptiis donum 572 dedit. Legem porro matrimonii adeo confirmavit, ut eum, qui excepta fornicationis causa matrimonium solvere velit, alia lege inhibeat: *Quicumque enim, inquit, uxorem suam dimittit, nisi ob fornicationem, facit eam moechari.*

100 *In Gen. 1. Incircumscripatam solam esse divinam naturam di-* 2156 *dicimus, quippe quae increata sit, et principii expers et aeterna.* Quae enim esse coeperunt, habent illa prorsus circumscripatam 200 substantiam. Quare licet expertem corporum fateainur ἀγελορū 201 esse naturam, circumscripatam tamen illorum substantiam dicimus. . . . Quod autem angeli substantiam habeant circumscripatam, nemo, 209 ut arbitror, repugnabit, cum Christus Dominus dixerit singulos homines subesse singulorum angelorum procurationi.

457 *In Num. 10, 6 7. Canite in neomenia tuba, in illustri die 2157 sollemnitatis vestrae.* Per hacc et nos docemur, cum universum populi coetum congregamus, tubis canere, et non classicum edere.

γάρ διὰ τοὺς ἀμυήτους περὶ τῶν θείων διαλεγόμεθα μυστηρίων· τούτων δὲ χωριζομένων, σαφῶς τοὺς μεμυημένους διδάσκομεν.

- 2158 *In Ps. Praef.* Τοὺς δὲ ψαλμοὺς οὐχ ἅπαντας αὐτοῦ τινες⁶⁵ ἔφασαν εἶναι τοῦ Δαβίδ, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων. . . . Ἐγὼ δὲ περὶ⁶⁶ τούτων μὲν οὐδὲν ἴσχυρίζομαι. Ποίαν γάρ μοι προστίθησιν ὡφέλειαν, εἴτε τούτου πάντες, εἴτε ἐκείνων εἴέν τινες, δήλου γε ὅντος ὡς ἐκ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος ἐνεργείας συνεγράφησαν ἅπαντες;
- 2159 *In Ps. 31, 10.* Ἀπαντες γάρ ἄνθρωποι, εἰ καὶ τοῖς τῆς³¹⁷ ἀρετῆς καλλωπίζονται κατορθώμασι, τῆς θείας προσδέονται χάριτος· διὸ δὴ καὶ δ θεῖος ἀπόστολος βοᾷ· «Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τούτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον» [Eph 2, 8].
- 2160 *In Cant. 3, 4.* Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῖς ἀγίοις ἀγγέλοις ἀκατά-¹⁰⁸ ληπτος δ νυμφίος τὴν οὐσίαν ἔστι, καὶ διὰ τοῦτο μοι ἀπόκρισιν ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος οὐ δεδώκασι, σιωπῇ με διδάξαντες τὸ μηδὲ τούτοις αὐτὸν εἶναι καταληπτόν, κτιστοῖς οὖσι τὸν ἀκτιστὸν, παρηλθον καὶ ἀπ' αὐτῶν, τὸν ποθούμενόν μοι ἀναζητοῦσα.
- 2161 *In Dan. 10, 13.* Διδασκόμεθα τοίνυν ἐκ τούτων ὡς τῶν²⁰⁹ ἀγγέλων μὲν ἔκαστος τὴν ἔκάστου ήμων ἐπιμέλειαν ἐγκεχείρισται εἰς τὸ φρουρεῖν καὶ φυλάττειν, καὶ τῶν τοῦ πονηροῦ δαίμονος²¹⁰ ἐπιβουλῶν ἀπαλλάττειν· οἱ δὲ ἀρχάγγελοι τὰς τῶν ἐθνῶν ἐπιστασίας ἐνεπιστεύθησαν, ὡς μακάριος ἐδίδαξε Μωσῆς [cf. Di 32, 8].

Obscure enim propter non initiatos dissrimimus de divinis mysteriis; his vero remotis, initiatos aperte docemus.

- 2158 *In Ps. Praef.* Psalmos autem non omnes ipsius Davidis quidam⁶⁵ esse dixerunt, sed quosdam aliorum. . . . Ego autem de his sane⁶⁶ nihil affirmo; quid enim mea refert sive huius omnes sive illorum aliqui sint, cum constet divini Spiritus afflatu universos esse conscriptos?
- 2159 *In Ps. 31, 10.* Omnes enim homines, licet virtutibus et recte³¹⁷ factis ornati sint, divina tamen indigent gratia. Propterea et divinus apostolus exclamat: *Gratia salvati estis per fidem, et hoc non ex vobis, nam Dei donum est.*
- 2160 *In Cant. 3, 4.* Ceterum quia etiam sanctis angelis sponsus¹⁰⁸ natura incomprehensibilis est, atque ideo quacrenti mihi responsionem non dederunt, silentio ipso declarantes eum ne ab his quidem, ut increatum a creatis, comprehendendi posse; propterea ab illis discessi, quem desiderabam inquirens.
- 2161 *In Dan. 10, 13.* His itaque docemur singulis angelis unius-²⁰⁹ cuiusque nostrum creditam esse curam, ut custodiant, tueantur et²¹⁰ a pravi daemonis nos liberent insidiis. Archangelis vero illud munus est impositum, ut gentium sint praefecti, sicuti beatus Moses

2158. MG 80, 861.

2159. MG 80, 1092.

2160. MG 81, 116.

2161. MG 81, 1496.

συμφωνεῖ δὲ τούτοις καὶ διὰ μακάριος Δανιήλ· λέγει γὰρ καὶ αὐτὸς «τῆς βασιλείας Πέρσῶν ἄρχοντα»· καὶ πάλιν μετὰ βραχέα «ἄρχοντα τῶν Ἑλλήνων», καὶ τὸν Μιχαὴλ δὲ ἄρχοντα τοῦ Ἰσραὴλ ἀποκαλεῖ [Dn 10, 13 20].

133 *In Rom. 8, 30.* «Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε, 2162 κτλ.» Ὡν προέργων τὴν πρόθεσιν, τούτους προώρισεν ἀνωθεν· προορίσας δὲ καὶ ἐκάλεσεν· εἴτα καλέσας διὰ τοῦ βαπτίσματος ἔδικαιώσε· δικαιώσας δὲ ἐδόξασεν, υἱοὺς δονομάσας καὶ Πνεύματος Ἅγιου δωρησάμενος χάριν. Ἀλλὰ μηδεὶς τὴν προγνω-
120 σίαν αἰτίαν εἶναι τούτων λεγέτω. Οὐ γὰρ ἡ πρόγνωσις αὐτοὺς τοιούτους εἰργάσατο, ἀλλὰ πόρρωθεν δὲ Θεὸς τὰ ἐσόμενα προεθεώρησεν ὡς Θεός. . . . Ὁ δὲ τῶν δλων Θεὸς πόρρωθεν
121 139 οὐδεν ἄπαντα ὡς Θεός· οὐ μὴν ἀνάγκην ἐπάγει τῷ δεῖνι εἰς κατόρθωσιν ἀρετῆς, τῷ δεῖνι δὲ εἰς ἐργασίαν κακίας. Εἰ γὰρ αὐτὸς εἰς ἑκάτερον ἐβιάζετο, οὐ δικαίως τὸν μὲν ἀνακηρύττει καὶ στεφανοῦ, τοῦ δὲ καταψηφίζεται κόλασιν. Εἰ δὲ δίκαιος δὲ Θεός, ὥσπερ οὖν δίκαιος, προτρέπει μὲν ἐπὶ τὰ καλά, καὶ ἀπαγορεύει τάναντία, ἐπαινεῖ δὲ τοὺς τῶν ἀγαθῶν ἐργάτας, καὶ τιμωρεῖται τοὺς ἐκόντας τὴν κακίαν ἀσπασαμένους.

314 *In Eph. 2, 8.* «Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς 2163
362 πίστεως.» Ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις τούτων ἡμᾶς ἡξίωσε τῶν ἀγαθῶν. Ἡμεῖς δὲ μόνην τὴν πίστιν προσενηγόχαμεν. Ἀλλὰ καὶ ταύτης ἡ θεία χάρις τετένηται συνεργός. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε· «Καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον· 9. οὐκ ἐξ ἐργῶν, ἵνα

docuit, cuius dictis beatus item Daniel consentit, cum dicit ipse regni Persarum principem; et rursus paulo post, principem Graecorum, Michaelem quoque principem Israelis vocat.

138 *In Rom. 8, 30. Quos autem praedestinavit, hos et vocavit, etc.* 2162
Quorum propositum praescivit, hos ab initio praedestinavit; praedestinatos autem etiam vocavit, deinde vocatos per baptismum iustificavit; iustificatos vero glorificavit, filios nominans et Sancti Spiritus iis dans gratiam. Ceterum nemo praescientiam horum
120 causam esse dicat. Non enim praescientia eos tales effecit, sed Deus ea, quae futura erant, procul prospexit ut Deus. . . . Deus
121 universorum omnia procul videt ut Deus; non tamen huic affert
139 necessitatem ut virtutem exerceat, illi autem ut male agat. Etenim si ad utrumvis corum ipse vim affert, non iure vel hunc laudat et coronat, vel in illum supplicium decernit. Si autem iustus est Deus, ut iustus certe est, adhortatur quidem ad ea, quae honesta sunt, et prohibet contraria, laudat autem eos, qui bona faciunt, et punit eos, qui sua sponte vitium amplectuntur.

314 *In Eph. 2, 8. Gratia enim estis salvati per fidem.* Dei gratia 2163
362 nos his bonis dignata est; nos enim solam fidem attulimus. Quin huius etiam divina gratia fuit adiutrix; hoc enim adiunxit: *Et hoc non ex vobis. Dei donum est; 9. non ex operibus, ut ne quis*

μή τις καυχήσηται». Οὐ γάρ αὐτόματοι πεπιστεύκαμεν, ἀλλὰ κληθέντες προσεληλύθαμεν, καὶ προσελθόντας οὐκ ἀπήγησε καθαρότητα βίου, ἀλλὰ μόνην τὴν πίστιν δεξάμενος, τὴν τῶν ἀμαρτημάτων ἄφεσιν ἐδωρήσατο.

2164 *In Phil. 1, 1.* Τοῖς γὰρ ἐπισκόποις [δι Παῦλος, cf. Tit 1, 7] εἰ τοὺς διακόνους συνέζευξε, τῶν πρεσβυτέρων οὐ ποιησάμενος μνήμην· ἄλλως τε οὐδὲ οἶόν τε ἦν πολλοὺς ἐπισκόπους μίαν πόλιν ποιμαίνειν, ὡς εἶναι δῆλον ὅτι τοὺς μὲν πρεσβυτέρους ἐπισκόπους ὠνόμασε· τὸν δέ γε μακάριον Ἐπαφρόδιτον ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιστολῇ ἀπόστολον αὐτῶν κέκληκεν. «Ὑμῶν γάρ», φησίν, «ἀπόστολον, καὶ συνεργὸν τῆς χρείας μου» [Phil 2, 25]. Σαφῶς τοίνυν ἔδίδαξεν ὡς τὴν ἐπισκοπικὴν οἰκονομίαν αὐτὸς ἐπεπίστευτο ἔχων ἀποστόλου προσηγορίαν.

2165 *In 1 Tim. 3, 1.* Τοὺς αὐτοὺς ἐκάλουν ποτὲ πρεσβυτέρους ^{εἰ} καὶ ἐπισκόπους· τοὺς δὲ νῦν καλουμένους ἐπισκόπους ἀποστόλους ὠνόμαζον. Τοῦ δὲ χρόνου προϊόντος, τὸ μὲν τῆς ἀποστολῆς ὄνομα τοῖς ἀληθῶς ἀποστόλοις κατέλιπον· τὴν δὲ τῆς ἐπισκοπῆς προσηγορίαν τοῖς πάλαι καλουμένοις ἀποστόλοις ἐπέθεσαν. Οὕτω Φιλιππησίων ἀπόστολος δι Ἐπαφρόδιτος ἦν· «Ὑμῶν γάρ», φησίν, «ἀπόστολον, καὶ συνεργὸν τῆς χρείας μου» [Phil 2, 25]. Οὕτω Κρητῶν δι Τίτος, καὶ Ἀσιανῶν δι Τιμόθεος ἀπόστολοι. Οὕτω ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων τοῖς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἔγραψαν οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι.

2165* *Socratis Historia ecclesiastica, 5, 19. De sacerdote paenitentiario constantinopolitano, v. K 860 sqq.*

Sozomeni Historia ecclesiastica, 7, 16. De paenitentia publica in ecclesia romana, v. K 926.

glorietur. Non enim ultronei credidimus, sed vocati accessimus; et cum accessissemus, vitae puritatem non exegit, sed, sola fide suscepta, peccatorum remissionem condonavit.

2164 *In Phil. 1, 1.* Episcopis [Paulus] coniunxit diaconos, nulla presbyterorum facta mentione, praesertim cum fieri non posset ut multi episcopi essent unius civitatis pastores, ut liquido pateat presbyteros eos fuisse, quos nominavit episcopos. Beatum porro Epaphroditum in epistula ipsa eorum appellavit apostolum: *Vestrū enim, inquit, apostolum, et necessitatis meae adiutorem.* Aperte ergo docuit episcopale munus ipsi fuisse creditum, cum appellationem haberet apostoli.

2165 *In 1 Tim. 3, 1.* Eosdem olim vocabant presbyteros et epis-^{εἰ} scopos; eos autem, qui nunc vocantur episcopi, apostolos nomina-⁵⁵⁶ bant. Procedente autem tempore, apostolatus nomen reliquerunt iis, qui vere erant apostoli, episcopatus autem appellationem imposuerunt iis, qui olim appellabantur apostoli. Ita Philippensium apostolus erat Epaphroditus: *Vestrū enim, inquit, apostolum, et adiutorem necessitatis meae.* Ita Cretensium Titus, et Asianorum Timotheus apostoli; ita ab Hierosolymis iis, qui erant Antiochiae, scripserunt apostoli et presbyteri.

MACARIUS MAGNES, saec. V.

Apocritica, post 410.

- 485 3, 23. Εἰκότως λαβὼν [δὲ Χριστός] ἄρτον καὶ ποτήριον εἶπε· 2166
 «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ τὸ αἷμά μου» [cf. Mt 26, 26 28].
 Οὐ γὰρ τύπος σώματος οὐδὲ τύπος αἵματος, ὡς τινες ἐρραψάθησαν πεπωρωμένοι τὸν νοῦν, ἀλλὰ κατὰ ἀλήθειαν σῶμα
 καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἐπειδὴ τὸ σῶμα ἀπὸ γῆς, ἀπὸ γῆς δὲ ὁ ἄρτος
 δμοίως καὶ δὲ οἶνος.

[?] SYNOPSIS SCRIPTURÆ SACRAE, exente saec. V.

- 74 [Παλαιὰ διαθήκη¹. Γέν., Ἡεζ., Λευ., Ἀρ., Δευτ., Ἰησοῦς δὲ 2167
 τοῦ Ναυῆ, Κριτ., Ῥούθ, Βασιλ. α' καὶ β', Βασιλ. γ' καὶ δ',
 Παραλ., Ἔσδρ., Ψαλτήριον Δαβιτικόν, ἔχον ψαλμοὺς ρνά',
 Παροιμίαι Σολομῶντος, Ἐκκλ. τοῦ αὐτοῦ, Ἄισμα ἄσμ. τοῦ
 αὐτοῦ, Ἰώβ, Προφῆται δώδεκα εἰς ἓν βιβλίον, Ἡσ., Ἱερ., Ἐζ.,
 Δαν. Ὁμοῦ· βιβλία εἴκοσι δύο. — Οὐ κανονιζόμενα μέν, ἀνα-
 γνωσκόμενα δὲ μόνον τοῖς κατηχουμένοις· Σοφία Σολομῶνος,
 Σοφία Ἰησοῦν μίον Σιράχ, Ἐσθήρ, Ἰουδήθ, Τωβίτ.] . . . Τινὲς
 μέντοι τῶν παλαιῶν εἰρήκασι κανονιζεσθαι παρ' Ἐβραίοις καὶ
 75 τὴν Ἐσθήρ. — [Καινὴ διαθήκη· Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω., Πράξ.,
 Καθολικαὶ ἐπιστολαὶ ἐπτά· Ἰακ., Πέτρ. δύο, Ἰω. τρεῖς, Ἰούδ.,
 Παύλου ἐπιστολαὶ ιδ'.] Ἐπὶ τούτοις ἐστὶ καὶ ἡ Ἀποκάλυψις
 Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, δεχθεῖσα ὡς ἐκείνου καὶ ἐγκριθεῖσα
 ὑπὸ πάλαι ἀγίων καὶ πνευματοφόρων πατέρων.

- 485 3, 23. Similiter accipiens [Christus] panem et calicem dixit: *Hoc est corpus meum et sanguis meus.* Non enim typus est corporis
 nec typus sanguinis, sicut quidam fabulati sunt mente obcaecati,
 sed secundum veritatem corpus et sanguis Christi, quoniam corpus
 ex terra, ex terra vero panis sicut et vinum.

- 74 [Canon scripturarum. — Vetus testamentum: Gen., Ex., Lev., 2167
 Num., Deut., Iesus Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV in duobus,
 Paral. II in uno, Esdr. II in uno, Psalterium Davidicum CLI Psalmorum,
 Parabolæ Salomonis, Eccl. eiusdem, Cant. cant. eiusdem,
 Iob, duodecim Prophetarum lib. I, Is., Ier., Ez., Dan.: universi,
 XXII libri. — Non canonici, qui catechumenis tantum leguntur:
 Sap. Salomonis, Sap. Iesu filii Sirach, Esther, Iudith, Tobit]. . . . Qui-
 dam vero ex veteribus apud Hebraeos pro canonico reputari
 75 dixerunt librum Esther. — [Novum testamentum: Mt., Mc., Lc., Io.,
 Act., Catholicae epistulae VII: Iac., Petri II, Io. III, Iud.; Pauli
 epistulae XIV.] Est praeterea et Apocalypsis Ioannis theologi, a
 priscis sanctis et Spiritum Dei gestantibus fratribus velut quae
 illius sit accepta et approbata.

¹ Vide p. 177, nota 1.2166. C. Blondel, Macarii M. quæ supersunt, 4°, Paris 1876, 105.

2167. MG 28, 284. Falso haec synopsis S. Athanasio diu attributa est.

S. VINCENTIUS LIRINENSIS, saec. V.

Commonitorium, 484.

2168 2. Saepe igitur magno studio et summa attentione perquirens ⁷⁸ a quamplurimis sanctitate et doctrina praestantibus viris quoniam modo possim certa quadam et quasi generali ac regulari via catholicae fidei veritatem ab haereticae pravitatis falsitate discernere, huiusmodi semper responsum ab omnibus fere rettuli, quod sive ego sive quis alius vellet exsurgentium haereticorum fraudes deprehendere laqueosque vitare et in fide sana sanus atque integer permanere, dupli modo munire fidem suam, Domino adiuvante, deberet: primum scilicet divinae legis auctoritate, tum deinde ecclesiae catholicae traditione. Hic forsitan requirat aliquis: «Cum sit perfectus ⁷⁹ scripturarum canon sibique ad omnia satis superque sufficiat, quid opus est ut ei ecclesiasticae intellegentiae iungatur auctoritas?» Quia videlicet scripturam sacram pro ipsa sua altitudine non uno eodemque sensu universi accipiunt, sed eiusdem eloquia aliter atque aliter aliis atque aliis interpretatur.... Idcirco multum necesse est, propter tantos tam varii erroris anfractus, ut propheticæ et apostolicae interpretationis linea secundum ecclesiastici et catholici sensus normam dirigatur. In ipsa item catholica ecclesia magnopere curandum est ut ⁸⁰ id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est. Hoc est etenim vere proprieque catholicum, quod ipsa vis nominis ratioque declarat, quae omnia fere universaliter comprehendit. Sed hoc ita demum fiet, si sequamur universitatem, antiquitatem, consensionem. Sequemur autem universitatem hoc modo, si hanc unam fidem veram esse fateamur, quam tota per orbem terrarum confitetur ecclesia; antiquitatem vero ita, si ab his sensibus nullatenus recedamus, quos sanctos maiores ac patres nostros celebrasse manifestum est; consensionem quoque itidem, si, in ipsa vetustate, omnium vel certe paene omnium sacerdotum pariter et magistrorum definitiones sententiasque sectemur.

2169 9. Annuntiare ergo aliiquid Christianis catholicis praeter id ⁸² quod acceperunt, numquam licuit, nusquam licet, numquam licebit; et anathematizare eos, qui annuntiant aliiquid praeterquam quod semel acceptum est, numquam non oportuit, nusquam non oportet, numquam non oportebit.

2170 13. Unus idemque Christus Deus et homo, idem non creatus ⁸³⁵ et creatus, idem incommutabilis et impassibilis, idem commutatus et passus, idem Patri et aequalis et minor, idem ex

2168. ML 50, 639; J (= Jülicher) 2.

2169. ML 50, 649; J 13.

2170. ML 50, 656; J 20. .

Patre ante saecula genitus, idem in saeculo ex matre gene-
 377 ratus, perfectus Deus, perfectus homo. In Deo summa divi-
 378 nitas, in homine plena humanitas. Plena, inquam, humanitas:
 quippe quae animam simul habeat et carnem, sed carnem
 veram, nostram, maternam, animam vero intellectu praeditam,
 mente ac ratione pollentem. Est ergo in Christo Verbum, anima,
 caro; sed hoc totum unus est Christus, unus Filius Dei et unus
 382 salvator ac redemptor noster; unus autem, non corruptibili
 nescio qua divinitatis et humanitatis confusione, sed integra et
 singulari quadam unitate personae. Neque enim illa coniunctio
 alterum in alterum convertit atque mutavit (qui est error pro-
 prius Arianorum), sed ita potius utrumque compegit, ut,
 387 manente semper in Christo singularitate unius eiusdemque
 personae, in aeternum quoque permaneat proprietas unius-
 cuiusque naturae. .

386 15. Haec in Christo personae unitas nequaquam post vir- 2171
 ginis partum, sed in ipso virginis utero compacta atque per-
 381 fecta est. . . . Per hanc, inquam, personae unitatem illud
 387 quoque similis mysterii ratione perfectum est, ut, carne Verbi
 ex integra matre nascente, ipse Deus Verbum natus ex virgine
 catholicissime credatur, impiissime denegetur. Quae cum ita
 sint, absit ut quisquam sanctam Mariam divinae gratiae privi-
 429 legiis et speciali gloria fraudare conetur. Est enim singulari
 quodam Domini ac Dei nostri, filii autem sui, munere verissime
 ac beatissime theotocos confitenda; sed non eo modo theo-
 tocos, quo impia quaedam haeresis suspicatur, quae asserit eam
 Dei matrem sola appellatione dicendam, quod eum scilicet
 pepererit hominem, qui postea factus est Deus, sicut dicimus
 presbyteri matrem aut episcopi matrem, . . . sed ideo potius,
 quoniam, ut supra dictum est, iam in eius sacrato utero sacro-
 385 sanctum illud mysterium perpetratum est, quod propter sin-
 gulariem quamdam atque unicam personae unitatem, sicut
 Verbum in carne caro, ita homo in Deo Deus est.

78 20. Ille est verus et germanus catholicus, qui veritatem Dei, 2172
 qui ecclesiam, qui Christi corpus diligit, qui divinae religioni,
 qui catholicae fidei nihil praeponit, non hominis cuiuspiam
 auctoritatem, non amorem, non ingenium, non eloquentiam,
 non philosophiam, sed haec cuncta despiciens, et in fide
 fixus, stabilis, permanens, quidquid universaliter antiquitus
 ecclesiam catholicam tenuisse cognoverit, id solum sibi te-
 nendum credendumque decernit.

82 22. *Depositum custodi* [1 Tim 6, 20]. Quid est *depositum*? Id 2173
 est quod tibi creditum est, non quod a te inventum; quod
 accepisti, non quod excogitasti; rem non ingenii sed doctrinae,

2171. ML 50, 658; J 22.
 2173. ML 50, 667; J 33.

2172. ML 50, 665; J 29.

non usurpationis privatae sed publicae traditionis; rem ad te perductam, non a te prolatam; in qua non auctor debes esse sed custos, non institutor sed sectator, non ducens sed sequens. *Depositum*, inquit, *custodi*; catholicae fidei talentum inviolatum illibatumque conserva. Quod tibi creditum, hoc penes te maneat, hoc a te tradatur. Aurum accepisti, aurum redde; nolo mihi pro aliis alia subicias; nolo pro auro aut impudenter plumbum aut fraudulenter aeramenta supponas; nolo auri speciem, sed naturam plane. O Timothee, o sacerdos,⁸³ o tractator, o doctor, si te divinum munus idoneum fecerit, ingenio, exercitatione, doctrina esto spiritalis tabernaculi Beseleel, pretiosas divi dogmatis gemmas exsculpe, fideliter copta, adorna sapienter, adice splendorem, gratiam, venustatem. Intellegatur, te exponente, illustrius quod ante obscurius credebatur. Per te posteritas intellectum gratuletur quod ante vetustas non intellectum venerabatur. Eadem tamen quae didicisti doce, ut cum dicas nove, non dicas nova.

2174 23. Sed forsitan dicit aliquis: «Nullusne ergo in ecclesia Christi profectus habebitur religionis?» Habeatur plane, et maximus. Nam quis ille est tam invidus hominibus, tam exosus Deo, qui istud prohibere conetur? Sed ita tamen, ut vere profectus sit ille fidei, non permutatio. Siquidem ad profectum pertinet, ut in semetipsum unaquaque res amplificetur; ad permutationem vero, ut aliquid ex alio in aliud transvertatur. Crescat igitur oportet et multum vehementerque proficiat tam singulorum quam omnium, tam unius hominis quam totius ecclesiae, aetatum ac saeculorum gradibus, intelligentia, scientia, sapientia, sed in suo dumtaxat genere, in eodem scilicet dogmate, eodem sensu, eademque sententia. Imitetur animarum religio rationem corporum, quae, licet animalium processu numeros suos evolvant et explicitent, eadem tamen quae erant permanent. . . . Exempli gratia: Severunt maiores nostri antiquitus in hac ecclesiastica segete triticeae fidei semina; iniquum valde et incongruum est ut nos eorum posteri pro germana veritate frumenti subdititium zizaniae legamus errorem. Quin potius hoc rectum et consequens est, ut, primis atque extremis sibimet non discrepantibus, de incrementis triticeae institutionis triticei quoque dogmatis frugem demetamus; ut, cum aliquid ex illis seminum primordiis accessu temporis evolvatur, et nunc laetetur et excolatur, nihil tamen de germinis proprietate mutetur; addatur licet species, forma, distinctio, eadem tamen cuiusque generis natura permaneat.

2175 28. Antiqua sanctorum patrum consensio non in omnibus divinae legis quaestiuculis, sed solum certe praecipue in fidei

regula magno nobis studio et investiganda est et sequenda. . . . Sed eorum dunitaxat patrum sententiae conferendae sunt, qui in fide et communione catholica sancte, sapienter, constanter viventes, docentes et permanentes, vel mori in Christo fideliter vel occidi pro Christo feliciter meruerunt. Quibus tamen hac lege credendum est, ut, quidquid vel omnes vel plures uno eodemque sensu manifeste, frequenter, perseveranter, velut quodam consentiente sibi magistrorum concilio, accipiendo, tenendo, tradendo firmaverint, id pro indubitato, certo rato-
85 que habeatur; quidquid vero, quamvis ille sanctus et doctus, quamvis confessor et martyr, praeter omnes aut etiam contra omnes senserit, id inter proprias et occultas et privatas opiniculas a communis et publicae ac generalis sententiae auctoritate secretum sit; ne cum summo aeternae salutis periculo, iuxta sacrilegam haereticorum et schismaticorum consuetudinem, universalis dogmatis antiqua veritate dimissa, unius hominis novitium sectemur errorem.

S. PETRUS CHRYSOLOGUS, ca 406—ca 450.

Sermones.

⁵³² 94. Vide ne desperes, homo, remansit tibi unde piissimo 2176
²⁷⁴ satisfacias creditori. Absolvi vis? Ama. *Caritas cooperiet multitudinem peccatorum* [1 Petr 4, 8]. Negationis crimine quid peius? Et tamen Petrus amore solo valuit hoc delere, probante Domino, cum dicit: *Petre, amas me?* [Io 21, 15.] Inter omnia Dei praecepta amor obtinet principatum.

⁴³⁰ 117. Ubi sunt qui conceptum virginis, virginis partum 2177
⁴³¹ mulierum partibus existimant exaequandum, cum illud de terra sit, hoc de caelo; hoc divinae virtutis sit, illud infirmitatis humanae; illud sit in corpore passionis, hoc totum sit in tranquillitate divini Spiritus, humani corporis in quiete? Sanguis siluit, caro stupuit, soporata sunt membra, et aula virginis tota est in caelesti commoratione suspensa, donec auctor carnis carnis sumeret indumentum et fieret homo caelensis, qui non solum terram redderet homini, sed homini donaret et caelum. Virgo concipit, virgo parturit, virgo permanet.

Epistula ad Eutychen, ca 449.

(Fragm. apud Leonem M., ep. 25.)

⁵⁹ 2. In omnibus hortamur te, frater honorabilis, ut his, quae 2178
 a beatissimo Papa romanae civitatis scripta sunt, oboedienter
 56 attendas; quoniam beatus Petrus, qui in propria sede et vivit

2176. ML 52, 466.

2177. ML 52, 520.

2178. ML 54, 741.

et praecepsidet, praestat quaerentibus fidei veritatem. Nos enim ⁶³ pro studio pacis et fidei extra consensum romanae civitatis episcopi causas fidci audire non possumus.

S. LEO I MAGNUS, PAPA 440—461.

Epistulae.

2178* *Ep. 10, 1. De primatu romani pontificis, v. K 891.*

2179 *Ep. 12 [ad episcopos Mauritaniae, scripta a. 446], c. 2. Manus* ⁵⁶¹ *cito nemini imposueris, neque communices peccatis alienis* [1 Tim 5, 22]. Quid est cito manus imponere nisi ante aetatem maturitatis, ante tempus examinis, ante meritum oboedientiae, ante experientiam disciplinae, sacerdotalem honorem tribuere non probatis? Et quid est communicare peccatis alienis nisi et talem effici ordinantem, qualis est ille qui non meruit ordinari?

2179* *14, 11. De hierarchia ecclesiastica et primatu romano, v. K 894 sqq.*

2180 15 [ad Turribium, a. 447], 6. Fides vera, quae est catholica, ¹⁹⁷ omnium creaturarum, sive spiritualium sive corporalium, bonam confitetur substantiam, et mali nullam esse naturam; quia Deus, qui universitatis est conditor, nihil non bonum fecit.

2181 15, 10. Animae hominum, priusquam suis inspirarentur ²²³ corporibus, non fuere, nec ab alio incorporantur nisi ab opifice ²²² Deo, qui et ipsarum est creator et corporum; et quia per ³⁰² primi hominis paevaricationem tota humani generis propagatio vitiata sit, neminem posse a condicione veteris hominis libe- ⁴⁷⁰ rari nisi per sacramentum baptismatis Christi.

2182 28 [ad Flavianum constantinopolit. episc., a. 449], 2. Idem semper ³⁷⁵ terni genitoris Unigenitus sempiternus natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine. Quae nativitas temporalis illi nativitati divinae et sempiternae nihil minuit, nihil contulit, sed totam ⁴¹³ se reparando homini, qui erat deceptus, impendit, ut et mortem vinceret et diabolum, qui mortis habebat imperium, sua virtute destrueret. Non enim superare possemus peccati et mor- ⁴⁰⁹ tis auctorein, nisi naturam nostram ille susciperet et suam faceret, quem nec peccatum contaminare nec mors potuit ³⁹⁹ detinere. Conceptus quippe est de Spiritu Sancto intra ute- ⁴³¹ rum matris virginis, quae illum ita salva virginitate edidit, quemadmodum salva virginitate concepit. . . . Sed non ita ⁴³⁰ intellegenda est illa generatio singulariter mirabilis et mira- ³⁸¹ biliter singularis, ut per novitatem creationis proprietas remota sit generis. Eccunditatem enim virginis Spiritus Sanctus dedit,

2179. ML 54, 647.
2182. ML 54, 759.

2180. ML 54, 683.

2181. ML 54, 685.

377 veritas autem corporis sumpta de corpore est; et aedificante sibi Sapientia domum [Prv 9, 1], *Verbum caro factum est et habitavit in nobis* [Io 1, 14], hoc est, in ea carne, quam 378 assumpsit ex homine et quam spiritu vitae rationalis animavit.

28, 3 4. *De incarnatione*, v. DB 143 sq.

2182*

385 28, 5. Propter hanc ergo unitatem personae in utraque 2183 natura intellegendam et filius hominis legitur descendisse de 377 caelo, cum Filius Dei carnem de ea virgine, de qua est na- 392 tus, assumpserit. Et rursus Filius Dei crucifixus dicitur ac sepultus, cum haec non in divinitate ipsa, qua Unigenitus consempiternus et consubstantialis est Patri, sed in naturae humanae sit infirmitate percessus. Unde unigenitum Filium Dei crucifixum et sepultum omnes etiam in symbolo confitemur, secundum illud apostoli: *Si enim cognovissent, numquam Dominum maiestatis crucifixissent* [1 Cor 2, 8].

431 35 [ad Julianum episc. coensem, a. 449], 3. Nativitas Domini 2184 secundum carnem quamvis habeat quaedam propria, quibus humanae condicionis initia transcendat, sive quod solus ab inviolata virgine sine concupiscentia est conceptus et natus, sive quod ita visceribus matris est editus, ut et secunditas 376 pareret et virginitas permaneret, non alterius tamen naturae 378 erat eius caro quam nostrae, nec alio illi quam ceteris hominibus anima est inspirata principio, quae excelleret, non diversitate generis, sed sublimitate virtutis. . . . Sensus corporei 396 vigeant sine lege peccati, et veritas affectionum sub moderamine deitatis et mentis nec tentabatur illecebris, nec cedebat 423 iniuriis. . . . Non enim esset Dei hominumque mediator, nisi idem Deus idemque homo in utroque et unus esset et verus.

98 [*Synodus chalcedonensis ad Leonem Papam, a. 451*], 1. *De primatu romanorum pontificis et concilio oecumenico*, v. DB 149.

108, 2 5. *De sacramento paenitentiae*, v. DB 146 sq.

64 114 [ad episcopos synodi chalcedonensis, a. 453], 2. De custo- 2185 diendis quoque sanctorum patrum statutis, quae in synodo nicaena inviolabilibus sunt fixa decretis, observantiam Vestrae Sanctitatis admoneo, ut iura ecclesiarum, sicut ab illis 318 patribus divinitus inspiratis sunt ordinata, permaneant.

64 119 [ad Maximum episc. antiochenum, a. 453], 3. Tanta apud 2186 me est nicaenorum canonum reverentia, ut ea, quae sunt a sanctis patribus constituta, nec permiserim nec patiar aliqua 57 novitate violari. Etsi enim diversa nonnumquam sunt merita praesulum, iura tamen permanent sedium; quibus etsi possint aemuli perturbationem aliquam fortassis inferre, non tamen possunt minuere dignitatem.

2183. MI. 54, 771.

2184. MI. 54, 807.

2185. MI. 54, 1029.

2186. MI. 54, 1043.

- 2187 120 [ad Theodoreum episc. cyensem, a. 453], 1. [Dominus] 63 nullum nos in nostris fratribus detrimentum sustinere permisit, sed quae nostro prius ministerio definierat, universae fraternitatis irretractabili firmavit assensu; ut vere a se prodiisse ostenderet quod prius a prima omnium sede formatum totius christiani orbis iudicium recepisset; ut in hoc quoque capiti membra concordent.
- 2188 124 [ad monachos palaestinenses, a. 453], 3. Quae reconciliatio 423 esse potest, qua humano generi propitiaretur Deus, nisi om- 422 nium causam mediator Dei hominumque susciperet? Qua vero ratione veritatem mediatoris impleret, nisi qui in forma Dei aequalis erat Patri, in forma servi particeps esset et nostri, ut per novum hominem fieret renovatio vetustatis, et mortis 415 vinculum unius praevaricatione contractum, unius morte, qui solus morti nihil debuit, solveretur? Effusio enim pro iniustis 416 sanguinis iusti tam potens fuit ad privilegium, tam dives ad pretium, ut, si universitas captivorum in redemptorem suum crederet, nullum tyrannica vincula retinerent. . . . 4. Quam 376 itaque sibi in huius sacramenti praesidio spem relinquunt, qui in salvatoris nostri corpore negant humanae substantiae veritatem? Dicant quo sacrificio reconciliati, dicant quo sanguine sint redempti. Quis est qui tradidit semetipsum pro nobis oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis [Eph 5, 2]? Aut quod umquam sacrificium sacratus fuit, quam quod ve- 417 rus pontifex altari crucis per immolationem suaee carnis imposuit?
- 2189 167 [ad Rusticum episc. narbonensem, a. 458/9], 4. Aliud est uxor, 575 aliud concubina; sicut aliud ancilla, aliud libera. Propter quod etiam apostolus, ad manifestandum harum personarum discretionem, testimonium ponit ex Genesi, ubi dicitur Abrahae: *Eice ancillam et filium eius; non enim heres erit filius ancillae cum filio meo Isaac* [Gn 21, 10]. Unde cum societas nuptiarum ita ab initio constituta sit, ut praeter sexuum coniunctionem 570 haberet in se Christi et ecclesiae sacramentum [Eph 5, 32], dubium non est eam mulierem non pertinere ad matrimonium, in qua docetur nuptiale non fuisse mysterium.
- 2189* 168, 2. *De confessione secreta*, v. DB 145.

Sermones.

- 2190 Sermo 3, c. 1. Cessante privilegio patrum, et familiarum 553 ordine praetermisso, eos rectores ecclesia accipit, quos Spiritus Sanctus praeparavit; ut in populo adoptionis Dei, cuius universitas sacerdotalis atque regalis est, non praerogativa

2187. ML 54, 1046.

2189. ML 54, 1204.

2188. ML 54, 1064.

2190. ML 54, 145.

terrenae originis obtineat unctionem, sed dignatio caelestis gratiae gignat antistitem.

⁴⁴ 4, 2. De toto mundo unus Petrus eligitur qui et uni-
⁴⁰ versarum gentium vocationi et omnibus apostolis cunctisque ecclesiae patribus p̄aeponatur; ut, quamvis in populo Dei multi sacerdotes sint multique pastores, omnes tamen proprie regat Petrus, quos principaliter regit et Christus. Magnum et mirabile, dilectissimi, huic viro consortium potentiae suaे tribuit divina dignatio; et si quid cum eo commune ceteris voluit esse principibus, numquam nisi per ipsum dedit quid-
 quid aliis non negavit.

²²⁹ 12, 1. Si fideliter, dilectissimi, atque sapienter creationis
 nostrae intellegamus exordium, inveniemus hominem ideo ad imaginem Dei conditum, ut imitator sui esset auctoris,
 et hanc esse naturalem nostri generis dignitatem, si in nobis
⁴¹⁵ quasi in quodam speculo divinae benignitatis forma re-
 splendeat. Ad quam utique nos cotidie reparat gratia sal-
 vatoris, dum, quod cecidit in Adam primo, erigitur in secundo.

³⁵⁶ 21, 3. Agamus ergo, dilectissimi, gratias Deo Patri per
 Filium eius in Spiritu Sancto, qui propter multam miseri-
 cordiam suam, qua dilexit nos, misertus est nostri, *et cum
 essemus mortui peccatis, convivificavit nos Christo* [Eph 2, 5], ut
 essemus in ipso nova creatura novumque figmentum. De-
 ponamus ergo veterem hominem *cum actibus suis* [Col 3, 9], et
 adepti participationem generationis Christi, carnis renuntiemus
³⁵⁸ operibus. Agnosce, o Christiane, dignitatem tuam: et *divinae
 consors factus naturae* [2 Petr 1, 4], noli in veterem vilitatem
 degeneri conversatione redire. Memento cuius capitis et
 cuius corporis sis membrum. Reminisce quia erutus de
 potestate tenebrarum translatus es in Dei lumen et regnum.

⁴³⁰ 22, 2. Nova autem nativitate [Christus] genitus est, con-
⁴³¹ ceptus a virgine, natus ex virgine, sine paternae carnis con-
 cupiscentia, sine maternae integritatis iniuria. . . . Origo
 dissimilis, sed natura consimilis, humano usu et consuetudine
 caret, sed divina potestate subnixum est, quod virgo conceperit,
 quod virgo pepererit, et virgo permanserit.

⁴⁰⁷ 22, 3. Verax namque misericordia Dei, cum ad repa-
 randum humanum genus ineffabiliter ei multa suppeterent,
 hanc potissimum consulendi viam elegit, qua ad destruendum
 opus diaboli non virtute uteretur potentiae, sed ratione iustitiae.
⁴¹³ Nam superbia hostis antiqui non immerito sibi in omnes
 homines ius tyrannicum vindicabat, nec indebito dominatu
 premebat quos a mandato Dei spontaneos in obsequium suaे
 voluntatis illexerat. Non itaque iuste amitteret originalem

humani generis servitutem, nisi de eo quod subegerat vin-
ceretur. Quod ut fieret, sine virili semine conceptus est 430
Christus ex virginе, quam non humanus coitus, sed Spiritus
Sanctus fecundavit. Et cum in omnibus matribus non fiat
sine peccati sorde conceptio, haec inde purgationem traxit,
unde concepit. Quo enim paterni seminis transfusio non 303
pervenit, peccati se illic rubigo non miscuit. Inviolata vir-
ginitas concupiscentiam nescivit, substantiam ministravit.

2196 23, 4. Non itaque novo consilio Deus rebus humanis 425
nec sera miseratione consuluit; sed a constitutione mundi
unam eamdemque omnibus causam salutis instituit. Gratia
enim Dei, qua semper est universitas iustificata sanctorum,
aucta est Christo nascente, non copta; et hoc magnae pie-
tatis sacramentum, quo totus iam mundus impletus est, tam
potens etiam in suis significationibus fuit, ut non minus
adepti sint qui illud credidere promissum, quam qui suscepere
donatum.

2197 27, 1. Cum ad intellegendum sacramentum nativitatis 253
Christi, qua de matre virgine est ortus, accedimus, abigatur
procul terrenarum caligo rationum, et ab illuminatae fidei
oculis mundanae sapientiae fumus abscedat; divina est enim 254
auctoritas cui credimus, divina est doctrina quam sequimur.

2198 29, 1. In Christo Iesu Filio Dei non solum ad divinam 331
essentiam, sed etiam ad humanam spectat naturam, quod
dictum est per prophetam: *Generationem eius quis enarrabit?*
[Is 53, 8.] Utramque enim substantiam in unam convenisse 335
personam, nisi fides credit, sermo non explicat.

2199 30, 6. Quia iustificandis hominibus hoc principaliter opi- 334
tulatur, quod Unigenitus Dei etiam filius hominis esse di-
gnatus est, ut δμούσιος Patri Deus, id est, unius substantiae, 158
idem homo verus et secundum carnem matri consubstantialis 370
exsisteret, utroque gaudemus, quia non nisi utroque salvamur,
in nullo dividentes visibilem ab invisibili, corporeum ab in-
corporeo, passibilem ab impassibili, palpabilem ab impalpabili,
formam servi a forma Dei; quia, etsi unum manet ab aeterni- 337
tate, aliud coepit a tempore; quae tamen in unitatem con-
venerunt, nec separationem possunt habere nec finem.

2200 38, 3. Sine Deo nulla est [virtus] nec proprietatem obtinet 303
deitatis, nisi spiritu sui vegetetur auctoris. Dicente enim
discipulis suis Domino: *Sine me nihil potestis facere* [Io 15, 5],
dubium non est hominem bona agentem ex Deo habere et
effectum operis et initium voluntatis.

2201 43, 1. Gratiae Dei oboedientia se humana non subtrahat, 315
nec ab illo bono, sine quo non potest bona esse, deficiat;

2196. ML 54, 202.
2199. ML 54, 233.

2197. ML 54, 216.
2200. ML 54, 261.

2198. ML 54, 226.
2201. ML 54, 281.

ac si quid sibi impossibile aut arduum in mandatorum effectibus experitur, non in se remaneat, sed ad iubentem recurrat, qui ideo dat praeceptum, ut excitet desiderium et praestet auxilium, dicente propheta: *Iacta in Deum cogitationem tuam,*
 316 *et ipse te enutriet* [Ps 54, 23]. An forte quisquam ita insolenter superbit, et ita se illaesum, ita immaculatum esse praesumit,
 317 ut nullius iam renovationis indigeat? Fallitur prorsus ista persuasio, et nimia vanitate veterascit quicunque inter tentationes huius vitae ab omni se vulnere credit immunem.

308 45, 3. Quid hoc opere [misericordiae] fructuosius? quid 2202
 hac humanitate felicius? Quae utique laude sua fraudanda non esset, si propter ipsam naturae communionem iuvando homini ab homine praestaretur. Sed quia quod non ex fidei procedit fonte, ad praemia aeterna non pervenit, alia est condicio operum caelestium, alia terrenorum.

389 56, 2. Ipse [Dominus] Patri supplicans ait: *Pater, si pos-* 2203
sibile est, transeat a me calix iste; verumtamen non sicut ego
volo, sed sicut tu [Mt 26, 39]. Prima petitio infirmitatis est,
 secunda virtutis; illud optavit ex nostro, hoc elegit ex proprio....

583 Ut suscipientis susceptaeque naturae esset manifesta distinctio, quod erat hominis divinam desideravit potentiam, quod erat Dei ad causam respexit humanam. Superiori igitur voluntati voluntas cessit inferior, et cito demonstratum est quid possit a trepidante orari, et quid non debeat a medente concedi.

407 63, 1. Omnipotentia enim Filii Dei, qua per eamdem 2204
 essentiam aequalis est Patri, potuisset humanum genus a do-
 409 minatu diaboli solo imperio suae voluntatis eruere, nisi divinis operibus maxime congruisset, ut nequitiae hostilis adversitas de eo quod vicerat vinceretur, et per ipsam naturam naturalis repararetur libertas, per quam generalis fuerat illata captivitas.

11 63, 5. Omnia enim quae secundum legem, sive in cir- 2205
 cumcisione carnis, sive in diversitatibus hostiarum, sive in sabbati observantia praecesserunt, Christum testifica, Christi sunt gratiam praelocuta. Et ipse est finis legis, non eva-
 10 cuando significationes ipsius, sed implendo. Qui licet idem sit auctor veterum qui novorum, figuratarum tamen pro-
 12 missionum sacramenta mutavit, quia promissa perfecit, et denuntiationibus cessationem imposuit, quoniam denuntiatus advenit. In praeceptis autem moralibus nulla prioris testamenti decreta reprobata, sed evangelico magisterio multa sunt aucta, ut perfectiora et lucidiora essent dantia salutem quam pro-
 mittentia salvatorem.

- 2206 63, 7. Non aliud agit participatio corporis et sanguinis Christi, quam ut in id, quod sumimus, transeamus, et in quo commortui et consepulti et conresuscitati sumus, ipsum per omnia et spiritu et carne gestemus. 509
- 2207 64, 2. In hac ineffabili unitate Trinitatis, cuius in omnibus communia sunt opera atque iudicia, reparationem humani generis proprie Filii persona suscepit; ut, quoniam ipse est, *per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil* [Io 1, 3], quique plasmatum de limo terrae hominem flatu vitae rationalis animavit, idem naturam nostram ab aeternitatis arce deiectam amissae restitueret dignitati, et cuius erat conditor; esset etiam reformator: sic consilium suum dirigens in effectum, ut ad dominationem diaboli destruendam magis uteretur iustitia rationis quam potestate virtutis. Quia ergo primi hominis universa posteritas uno simul vulnere sauciata corruperat, nec ulla sanctorum merita condicionem poterant illatae mortis evincere, venit e caelo medicus singularis, multis saepe significationibus nuntiatus et prophetica diu pollicitatione promissus, qui manens in forma Dei et nihil propriae maiestatis amittens, in carnis nostrae animaeque natura, sine contagione antiquae praevaricationis, oriretur. Solus enim beatae virginis natus est filius absque delicto, non extraneus ab hominum genere, sed alienus a crimen, . . . cum de Adae propagine unus exsisteret in quo diabolus quod suum diceret non haberet. 302
- 2208 68, 1. Sermo proximus, dilectissimi, cuius vobis promissam restituere cupimus portionem, in id disserendi ratione processerat, ut de illa clamantis ad Patrem crucifixi Domini voce loqueremur; ne simplex et incuriosus auditor ita acciperet verba dicentis: *Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti?* [Ps 21, 1], tamquam, fixo Iesu in crucis ligno, paternae ab eo deitatis omnipotentia recessisset; cum in tantam unitatem Dei et hominis natura convenerit, ut nec supplicio potuerit dirimi, nec morte disiungi. Manente enim in sua proprietate utraque substantia, nec Deus dereliquit sui corporis passionem, nec Deum fecit caro passibilem, quia divinitas, quae erat in dolente, non erat in dolore. 397
- 2209 68, 3. Offerebatur Deo pro salute mundi hostia singularis, et occisio Christi veri agni per tot saecula praedicata propagationis filios in libertatem fidei transferebat. Confirmabatur quoque testamentum novum, et Christi sanguine aeterni regni scribebantur heredes. 416
- 2210 71, 2. Resurrectio salvatoris nec animam in inferno nec carnem diu morata est in sepulcro; et tam velox incorruptae carnis vivificatio suit, ut maior ibi esset soporis similitudo. 426

2206. ML 54, 357.
2209. ML 54, 374.

2207. ML 54, 358.
2210. ML 54, 387.

2208. ML 54, 372.

387 quain mortis; quoniam deitas, quae ab utraque suscepti hominis substantia non recessit, quod potestate divisit, potestate coniunxit.

427 73, 4. Magna et ineffabilis erat causa gaudendi, cum in 2211 conspectu sanctae multitudinis super omnium creaturarum caelestium dignitatem humani generis natura concenderet, supergressura angelicos ordines, et ultra archangelorum altitudes elevanda, nec ullis sublimitatibus modum suae provectionis habitura, nisi aeterni Patris recepta consessu illius gloriae sociaretur in throno, cuius naturae copulabatur in Filio. Quia igitur Christi ascensio nostra provectio est, et quo praecessit gloria capitis, eo spes vocatur et corporis, dignis, dilectissimi, exsultemus gaudiis, et pia gratiarum actione laetemur. Hodie enim non solum paradisi possessores firmati sumus, sed etiam 421 caelorum in Christo superna penetravimus, ampliora adepti per ineffabilem Christi gratiam, quain per diaboli amiseramus 415 invidiam. Nam quos virulentus inimicus primi habitaculi felicitate deiecit, eos sibi concorporatos Dei Filius ad dexteram Patris collocavit.

105 75, 3. Nemo aestimet in iis, quae corporeis visa sunt 2212 oculis, divinam eius [Spiritus Sancti] apparuisse substantiam. Natura enim invisibilis, et Patri Filioque communis, qualitatem imuneris atque operis sui qua voluit significatione monstravit, proprietatem vero essentiae suae in sua deitate continuit; quia, sicut nec Patrem nec Filium, ita nec Spiritum 179 Sanctum humanus potest visus attingere. In Trinitate enim divina nihil dissimile, nihil impar est; et omnia quae de illa possunt substantia cogitari, nec virtute, nec gloria, nec aeternitate discreta sunt. Cumque in personarum proprietatibus alius sit Pater, alius sit Filius, alius Spiritus Sanctus, non tamen alia deitas nec diversa natura est. Siquidem cum et 168 de Patre sit Filius unigenitus, et Spiritus Sanctus Patris Filiiique sit Spiritus, non sicut quaecumque creatura, quae et Patris et Filii est, sed sicut cum utroque vivens et potens, et sempiterne ex eo quod est Pater Filiusque subsistens.

406 77, 2. Si enim homo ad imaginem et similitudinem Dei 2213 factus in suae honore naturae mansisset, nec diabolica fraude deceptus a lege sibi posita per concupiscentiam deviasset, creator mundi creatura non fieret, neque aut sempiternus temporalitatem subiret, aut aequalis Deo Patri Filius Deus formam servi et similitudinem carnis peccati assumeret. Sed 409 quia *invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum* [Sap 2, 24], et aliter solvi captivitas humana non potuit, nisi causam nostram ille susciperet, qui sine maiestatis suae damno et

verus homo fieret, et solus peccati contagium non haberet, ³⁹³ divisit sibi opus nostrae reparationis misericordia Trinitatis, ut Pater propitiaretur, Filius propitiaret, Spiritus Sanctus igniret.

- 2214 91, 3. Dicente Domino: *Nisi manducaveritis carnem Filii ⁴⁸⁴ hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis ⁴⁸⁵* [Io 6, 54], sic sacrae mensae communicare debetis, ut nihil prorsus de veritate corporis Christi et sanguinis ambigatis. Hoc enim ore sumitur, quod fide creditur; et frustra ab illis Amen respondetur, a quibus contra id, quod accipitur, disputatur.

VICTOR VITENSIS, † ca 510.

Historia persecutionis Africae provinciae, 486.

- 2215 L. 2 [Professio fidei episcoporum catholicorum, a. 484], 63. Quia ³⁸³ duas in Filio profitemur esse naturas, id est, Deum verum et hominem verum, corpus et animam habentem, quidquid ergo excellenti sublimitatis potentia de eo referunt scripturae, admirandae eius divinitati tribuendum sentimus; et quidquid infra honorem caelestis potentiae de eodem humilius enarratur, non Verbo Deo, sed homini reputamus assunpto. Secundum divinitatem ergo est hoc, quod superius diximus, ubi ait: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30], et: *Qui me vidit, vidit et Patrem* [Io 14, 9]. . . . Illa vero, quae de eo secundum hominem referuntur, ista sunt: *Pater maior me est* [Io 14, 28]. . . .

- 2216 2, 82. Ut adhuc luce clarius unius divinitatis esse cum Patre ¹⁶⁶ et Filio Spiritum Sanctum doceamus, Ioannis evangelistae testimonio comprobatur. Ait namque: *Tres sunt qui testimonium ¹⁴⁶ perhibent in caelo, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus, et hi tres unum sunt* [1 Io 5, 7] Nuinquit ait: tres in differentiae qualitate ¹⁷⁹ seiuncti, aut quibuslibet diversitatum gradibus longo separationis intervallo divisi? Sed *tres, inquit, unum sunt.*

S. MAXIMUS TAURINENSIS, saec. V.

Homiliae.

- 2217 5. Probat veritatem Domini ordo nascendi. Concepit virgo ⁴²² virilis ignara consortii; impletur uterus nullo libatus amplexu, ⁴³⁰ et Spiritum Sanctum castus venter exceptit, quem pura membra servarunt, innocens corpus gessit. Videte miraculum matris dominicae: virgo est cum concipit, virgo cum parturit, virgo ⁴³¹ post partum. . . . Maria tamquam in sacrario ventris sui ⁴³²

2214. ML 54, 452.

2215. CV 7 (ed. M. Petschenig, 1881), 50; ML 58, 221.

2216. CV 7, 60; ML 58, 227.

2217. ML 57, 235.

portavit cum mysterio sacerdotem; nam quidquid in saeculo
418 profuturum erat, id totum de eius ventre: Deus, sacerdos et hostia, Deus resurrectionis, sacerdos oblationis. Hoc autem totum in Christo agnoscimus; Deus enim est, quod ad Patrem redit; pontifex, quod se obtulit; victima, quod pro nobis occisus est.

570 23. Invitatus itaque, ut legitur, Dominus perrexit ad nuptias 2218 [Io 2, 1 sqq]; sed ut dignaretur hoc virginis filius, nostrae eruditio-
nis est ratio, ut, hoc docti exemplo, legitimarum illum nuptiarum non negemus auctorem. Vadit ergo ad nuptias Dei Filius, ut, quas dudum potestate constituit, tunc praesentiae suae benedictione sanctificet.

Sermones.

381 37. Quod praecipuus apostolorum redemptorem omnium 2219 vivi Dei Filium dicit [Mt 16, 16], paternae in eo deitatis substantiam confitetur; quod eumdem Christum pronuntiat, materni inesse corporis asserit veritatem. Sic revera beatissimus Petrus utramque in Christo naturam sub una est appellatione complexus, ut ineffabilis mysterii sacramentum brevissimo sermone delibans neque geminata divideret, neque unita confunderet.

GENNADIUS, saec. V.

Liber ecclesiasticorum dogmatum, ca 470.

178 1. Credimus unum esse Deum, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum: Patrem, eo quod habeat filium; Filium, eo 2220 quod habeat patrem; Spiritum Sanctum, eo quod sit ex Patre procedens, Patri et Filio coaeternus. Pater ergo principiu-
151 deitatis: qui, sicut numquam fuit non Deus, ita numquam 153 fuit non Pater, a quo Filius natus, a quo Spiritus Sanctus non 173 natus, quia non est Filius, neque ingenitus, quia non est Pater, nec factus, sed ex Deo Patre Deus procedens.

375 2. Non Pater carnem assumpsit neque Spiritus Sanctus, 2221 sed Filius tantum; ut, qui erat in divinitate Dei Filius, ipse fieret in homine hominis filius, ne filii nomen ad alterum transiret, qui non erat nativitate Filius. Dei ergo Filius hominis factus est filius, natus secundum veritatem naturae ex Deo Dei Filius, et secundum veritatem naturae ex homine hominis filius, ut veritas geniti non adoptione, non appellatione, sed in utraque nativitate filii nomen nascendo haberet, et esset

2218. ML. 57, 274.

2219. ML. 57, 611.

2220. Tr (= ed. C. II. Turner in JTS 7 [1906], 89 sqq) 69; ML. 58, 979.

2221. Tr 89; ML. 58, 981.

verus Deus et verus homo unus Filius. Non ergo duos Christos,³⁸⁵ neque duos Filios, sed Deum et hominem unum Filium; quem propterea [et] unigenitum dicimus, manentem in duabus substantiis, sicut ei naturae veritas contulit, non confusis naturis³⁸² neque immixtis, sicut Timothiani volunt, sed societate unitis. Deus ergo hominem assumpsit, homo in Deum transivit, non naturae versibilitate, sed Dei dignatione, ut nec Deus mutaretur in humanam substantiam assumendo hominem, nec homo in divinam glorificatus in Deum, quia mutatio vel versibilitas naturae et deminutione et abolitionem substantiae facit. Natus ergo Dei Filius ex homine, non per hominem, id est, non ex viri coitu, sicut Ebion dicit, sed ex virginе, carnem³⁷⁷ ex virginis corpore trahens, et non de caelo secum afferens, sicut Marcion et Eutyches affirmant; neque in phantasia, id est, absque carne, sicut Valentinus dicit; neque δοκήσει, id est, putative imaginatum, sed corpus verum; non tamen carnem ex carne, sicut Marcianus; sed verus Deus ex divinitate et verus homo ex carne. Unus Filius: in divinitate Verbum Patris et Deus, in homine anima et caro: anima non absque³⁷⁸ sensu et ratione, ut Apollinaris; neque caro absque anima, ut Anomaeus, sed anima cum ratione sua, et corpus cum sensibus suis, per quos sensus veros in passione et ante passionem carnis suae dolores sustinuit.

2222 6. Erit resurrectio mortuorum hominum, sed una et insemel;⁵⁹⁰ non prima iustorum, et secunda peccatorum, ut fabulat somniator,⁶⁰⁵ sed una omnium. Et si id resurgere dicitur, quod cōdū cadit, caro ergo nostra in veritate resurget, sicut in veritate cadit. Et non secundum Origenem immutatio corporum erit, id est, aliud novum corpus pro carne, sed eadem caro corruptibilis, quae cadit, resurget incorruptibilis; tam iustorum quam iniustorum caro incorruptibilis resurget, ut vel poenam sufferre possit pro peccatis, vel in gloria aeterna manere pro meritis.

2223 10. *In principio creavit Deus caelum et terram* [Gn 1, 1] et¹⁸⁹ aquam ex nihilo. Et cum adhuc tenebrae ipsam aquam¹⁹⁸ occultarent, et aqua terram absconderet, facti sunt angeli et omnes caelestes virtutes, ut non esset otiosa Dei bonitas,¹⁹³ sed haberet in quibus per multa ante spatia bonitatem ostenderet: et ita hic visibilis mundus ex his, quae [tunc] creatas fuerant, factus est et ornatus.

2224 14. Animas hominum non esse ab initio inter ceteras²²³ intellectuales naturas [credimus], nec insemel creatas, sicut Origenes fingit; neque cum corporibus per coitum seminantur,²²⁴ sicut Luciferiani et Cyrillus et aliqui Latinorum praeſumentes

2222. Tr 90; ML 58, 982.
2224. Tr 92; ML 58, 984.

2223. Tr 91; ML 58, 983.

222 affirmant, quasi naturae consequentia serviente. Sed dicimus corpus tantum per coniugii copulam seminari, creationem vero animae solum creatorem omnium nosse.

219 15. Neque duas animas esse dicimus in [uno] homine, 2225
 220 sicut quidam Syrorum scribunt, unam animalem, qua animetur corpus, et immixta sit sanguini, et alteram spiritalem, quae rationem ministret; sed dicimus unam esse eamdemque animam in homine, quae et corpus sua societate viviscait, et semet-
 221 ipsam sua ratione disponat, habens in se libertatem arbitrii, ut in sua substantia eligat cogitatione quod vult.

604 24 (55). In divinis reprobationibus nihil terrenum vel 2226
 605 transitorium exspectemus, sicut Meletiani sperant; non nuptiarum copulam, sicut Cerinthus et Marcus delectantur; non quod ad cibum vel potum pertinet, sicut, Papia auctore, Irenaeus et Tertullianus et Lactantius acquiescunt. Neque post mille annos post resurrectionem regnum Christi in terra futurum, et sanctos cum illo in deliciis regnaturos speremus, sicut Nepus docuit, qui primam iustorum [resurrectionem] et secundam impiorum confinxit.

314 25 (56). Nullum credimus ad salutem nisi Deo invitante 2227
 319 venire; nullum invitatum salutem suam nisi Deo auxiliante
 324 operari; nullum nisi orante in auxilium promereri; nullum Dei voluntate perire, sed permissum pro electione arbitrii, ne ingenuitas potestatis semel homini attributa ad servilem cogatur necessitatem.

432 35 (69). Integra fide credendum beatam Mariam Dei Christi 2228 matrem et virginem genuisse et post partum virginem permansisse, nec blasphemiae Helvidii acquiescendum, qui dixit: «Virgo ante partum, non virgo post partum».

586 45 (79). Post ascensionem Domini ad caelos, omnes 2229
 sanctorum animae cum Christo sunt, et exeunte de corpore
 589 ad Christum vadunt, exspectantes redemptions corporis sui, ut ad integrum et perpetuam beatitudinem cum ipso pariter immutentur; sicut [et] peccatorum animae in inferno sub timore positae exspectant resurrectionem corporis [sui], ut cum ipso ad poenam convertantur aeternam:

S. CAESARIUS ARELATENSIS, 470/1—543.

Homiliae.

500 5 *De paschate*¹. Quod corpus sacerdote dispensante tantum 2230
 492 est in exiguo quantum esse constat in toto. Quod cum ecclesia

¹ Haec homilia Fausto Reiensi tribuenda censetur.

2225. Tr 92; ML 58, 984. 2226. Tr 94; ML 58, 994.

2227. Tr 95; ML 58, 995. 2228. Tr 96; ML 58, 996.

2229. Tr 97; ML 58, 998. 2230. ML 67, 1054.

fidelium sumit, sicut plenum in universis, ita integrum esse probatur in singulis. De quo sensu apostolica sententia docet, dicens: *Qui multa habet, non abundabit; et qui modicum, non minorabit* [2 Cor 8, 15]. Si forte esum panis esurientibus apponemus, non ex toto perveniret ad singulos, quia particulatum et minutatim portionem suam unusquisque praesumeret. De hoc vero pane cum assumitur, nihil minus habent singuli quam ⁴⁹¹ universi. Totum unus, totum duo, totum plures sine diminutione ⁵⁰³ percipiunt; quia benedictio huius sacramenti scit distribui, nescit distributione consumi.

- 2231 *Ib.* Quando benedicendae verbis caelestibus creaturae sacris ⁴⁹³ altaribus imponuntur, antequam invocatione sancti nominis consecrentur, substantia illic est panis et vini, post verba autem ⁴⁸⁹ Christi corpus et sanguis Christi. Quid autem mirum est, si ⁴⁹⁵ ea, quae verbo potuit creare, possit verbo creata convertere?

Sermones.

- 2232 *In appendice sermonum S. Aug.* Sermo 22, 2. Numquam ³⁴⁴ Deus deserit hominem, nisi prius ab homine deseratur. Cum ³⁴⁶ enim semel et secundo et tertio unusquisque gravia peccata commiserit, exspectat tamen illum Deus, sicut per prophetam dicit, *ut convertatur et vivat* [Ez 33, 11]. Cum vero in peccatis suis cooperit permanere, de multitudine peccatorum nascitur desperatio, ex desperatione obduratio generatur.
- 2233 *Ib.* Sermo 104, 2. Et quamvis apostolus capitalia plura con-²⁹¹ memoraverit, nos tamen, ne desperationem facere videamur, breviter dicimus quae sint illa: sacrilegium, homicidium, adulterium, falsum testimonium, furtum, rapina, superbia, invidia, avaritia; et, si longo tempore teneatur, iracundia; et ebrietas, si assidua sit, in eorum numero computatur. Quicumque enim ⁵²⁵ aliqua de ipsis peccatis in se dominari cognoverit, nisi digne se emendaverit, et, si habuerit spatium, longo tempore paenitentiam egerit, et largas eleemosynas erogaverit, et a peccatis ipsis abstinuerit, illo transitorio igne, de quo ait apostolus, ⁵⁸⁷ purgari non poterit, sed aeterna illum flamma sine ullo re-⁵⁹⁰ medio cruciabit. 3. Quae autem sint minuta peccata, licet ⁵⁴⁸ omnibus nota sint, tamen quia longum est ut omnia repli- centur, opus est ut ex iis vel aliqua nominemus. Quoties aliquis aut in cibo aut in potu plus accipit quam necesse sit, ad minuta peccata noverit pertinere. Quoties plus loquitur quam oportet, aut plus tacet quam expedit.... Quibus peccatis licet occidi animam non credamus, ita tamen eam velut quibusdam pustulis et quasi horrenda scabie replentia deformem faciunt, ut eam ad amplexus illius sponsi caelestis aut vix

aut cum grandi confusione venire permittant. . . . 4. Si autem nec in tribulatione Deo gratias agimus, nec bonis operibus peccata redimimus, ipsi tam diu in illo purgatorio igne moras habebimus, quamdiu supradicta peccata minuta, tamquam ligna, faenum, stipula, consumantur. 5. Sed dicit aliquis: Non pertinet ad me quamdiu moras habeam, si tamen ad vitam aeternam perrexero. Nemo hoc dicat, fratres carissimi, quia ille purgatorius ignis durior erit quam quidquid potest in hoc saeculo poenarum aut cogitari, aut videri, aut sentiri.

⁵²⁵ *Ib.* Sermo 261, 1. Quotiescumque, fratres carissimi, aliquem ^{2233 a} de fratribus vel sororibus nostris paenitentiam publice videmus petere, magnam in nobis ipsis, Deo inspirante, compunctionem divini timoris possumus et debemus accedere. . . . Et ille quidem, qui paenitentiam publice accepit, poterat eam secretius agere; sed, credo, considerans multitudinem peccatorum suorum, videt se contra tam gravia mala solum non posse sufficere; ideo adiutorium totius populi cupit expetere.

Ib. Serm. 261, 2 3. De opere paenitentiae, v. K 746 sq.

^{2233 *}

⁵⁰¹ *Ib.* Sermo 265, 3. Quoties aliqua infirmitas supervenerit, corpus ²²³⁴ et sanguinem Christi ille, qui aegrotat, accipiat; et inde corpusculum suum ungar, ut illud quod scriptum est impleatur in eo: *Infirmatur aliquis?* etc. [Iac 5, 14 15]. Videte, fratres, quia, qui in infirmitate ad ecclesiam cucurrerit, et corporis sanitatem recipere et peccatorum indulgentiam merebitur obtinere.

⁵³⁵ *Ib.* Sermo 301, 5. Multi sunt qui maiorem curam habent in ^{2234 a} carne sua quam in anima. Sed oportebat illis ut erga animam, ubi imago Dei est, sollicitudinem maiorem semper impenderent; quia quando caro, quae modo tantum diligitur, veribus coeperit devorari in sepulcro, anima Deo ab angelis presentatur in caelo; et ibi iam, si bona fuerit, coronatur, aut, si mala, in tenebras proicitur.

S. FULGENTIUS, 468—533.

Epistulæ.

³²⁷ Ep. 6, c. 9, n. 12. Scripturis sanctis studium tui cordis ²²³⁵ impende; et ibi qui fueris, qui sis, quique debeas esse cognosce. Ad has si humilis et mitis accesseris, ibi profecto invenies et praevenientem gratiam, qua potest elisus surgere, et comitantem, qua viam recti queat itineris currere, et subsequentem, qua valeat ad regni caelestis beatitudinem pervenire.

¹ 8, 4, 10. Vera religio in unius constat veri Dei servitio. ²²³⁶
¹⁰³ Ipsa namque veritas unus est Deus; et sicut excepta una

2233 a. ML 39, 2227.
2234 a. ML 39, 2223.

2234. ML 39, 2238.
2235. ML 65, 352.

2236. ML 65, 365.

veritate non est alia veritas, sic absque uno Deo vero non est aliis verus Deus; ipsa enim una veritas est naturaliter una vera divinitas. Et ita non possunt duo veri dii veraciter dici, sicut ipsa una veritas naturaliter non potest dividii.

2237 12, 11, 26. Arbitror, sancte frater, disputationem nostram ⁵⁰² praeclari doctoris Augustini sermone firmatam, nec cuiquam esse aliquatenus ambigendum, tunc unumquemque fidelium corporis sanguinisque dominici participem fieri, quando in baptismate membrum corporis Christi efficitur, nec alienari ab illo panis calicisve consortio, etiamsi antequam panem illum comedat et calicem bibat, de hoc saeculo in unitate corporis Christi constitutus abscedat.

2238 14, 3, 26. Cum de anima Christi loquimur, de illo loqui-³⁷⁸ mur rationali spiritu, ad quem non solum Deus per gratiam venit, sed quem ipsa divinitas in unitate personae suscepit.³⁸⁵ Anima quippe illa cum Verbo unus est Christus, anima illa cum Verbo unus est unigenitus Deus. Et quia unigenitus⁴⁰⁵ Deus aequalis est Patri, nec potest totum nosse l'ilium qui totum non noverit Patrem, caveamus ne, cum anima Christi totum Patrem nosse non creditur, ipsi uni Christo ex aliqua parte non solum Patris, sed etiam sui et Spiritus Sancti cognitio denegetur. Perquam vero durum est et a sanitate fidei penitus alienum, ut dicamus animam Christi non plenam suae deitatis habere notitiam, cum qua naturaliter unam creditur habere personam.

2239 14, 3, 31. Possumus plane dicere animam Christi habere⁴⁰⁵ plenam notitiam deitatis suae; nescio tamen utrum debeamus¹¹⁷ dicere quod anima Christi sic suam deitatem noverit, quemadmodum se ipsa deitas novit, an hoc potius dicendum est, quia novit quantum illa, sed non sicut illa. Ipsi enim deitas sic se novit, ut hoc se naturaliter inveniat esse quod novit; anima autem illa sic totam deitatem suam novit, ut ipsa tamen deitas non sit. Deitas ergo illa ipsa est naturaliter notitia sua, anima vero illa ab ipsa deitate, quam plene novit, accepit ut noverit; naturaliter ergo deitas Christi hoc est quod novit, anima vero illa, in eo quod scit deitatem suam, non hoc se invenit esse quod novit. Non ergo quemadmodum se noverunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus, sic animae suae secundum divinitatem notus est Christus; quoniam quidem habet anima illa plenam Trinitatis notitiam, non tamen habet unam cum Trinitate naturam.

15 [Epist. episcoporum africanorum], cf. n. 2276 sqq.

2240 17, 3, 5. Si autem Deus Verbum sic in virgine caro fieret,³⁷⁷ ut ex ea non fieret, procul dubio non de carne matris idem³⁸⁰

2237. ML 65, 392.
2240. ML 65, 454.

2238. ML 65, 416.

2239. ML 65, 420.

Deus haberet substantiam carnis, essetque eius per virginem transitus, atque ita nec mediatoris sacramentum nobis proficeret ad salutem, nec humanae divinaeque plenam in se Christus Dei Filius inconfusibiliter uniret substantiae veritatem.

409 17, 4, 9. Nullatenus humana natura ad auferendum pec- 2241
catum mundi sufficiens atque idonea fieret, nisi in unionem
382 Verbi Dei, non naturali confusione, sed solum personali unitate
385 transiret. Verbum quippe, cum caro fieret, unitione mirabili
suam naturam fecit quam ex nobis accepit; in qua tamen
unitione deifica et omnino mirabili Verbi divinitas mutata
non est in carnem, veraque Verbi humanitas naturalem prorsus
377 tenuit nostri generis veritatem. Virgo igitur, quod saepe
commemorandum est, ipsum Deum Verbum, secundum hoc
quod in ea caro factum est, et concepit et peperit.

415 17, 6, 11. Deus ... ad hoc homo factus est, ut, quid- 2242
quid in homine creaverat integrum, idem Deus in se totum
redintegraret assumptum. 12. Hoc itaque habuit Dei hominis
que mirabilis quidem sed verus ille secundum carnem con-
429 ceptus et partus, quo Deum caeli virgo ineffabiliter concepit
431 et peperit, et virgo genetrix inviolata permansit ... quod ...
yiri coitum nec pertulit omnino nec voluit, sed virginitatem
retinens et mentis et corporis, ab eo, quem conceptura et
paritura erat, donum incorruptae secunditatis et secundae
integritatis accepit. ... 13. Haec est gratia qua factum est
398 ut Deus, qui venit peccata tollere, quia *peccatum in eo non
est* [1 Io 3, 5], homo conciperetur atque nasceretur *in simili-
435 tudine carnis peccati* [Rom 8, 3], de carne peccati. Caro quippe
Mariae, quae in iniquitatibus humana fuerat sollemnitate con-
cepta, caro fuit utique peccati, quae Filium Dei genuit in
similitudinem carnis peccati. ... Similitudo vero carnis pec-
cati cum in Dei Filio, vel potius Dei Filius in similitudine
397 carnis peccati cum dicitur, credendum est unigenitum Deum
de virginis carne mortali non traxisse peccati sordem, sed
accepisse naturae integrum veritatem.

314 17, 24, 47. Sicut ex se ipsa caro vitam non habet, sed 2243
ab anima accipit, sic homo non potest habere fidem, nisi
303 munere Dei donantis acceperit. Sicut etiam ut caro vivat
solius opus est animae, ita quoque ut homo credat solius
opus est gratiae; et sicut caro nihil operari potest si eam
vivificare anima desinat, sic homo nihil bene velle potest si
ab eo gratiae iuvamen abscedat. Ut ergo caro et vivere
possit et operari, praesentis animae vivificatione fulcitur; homo
quoque ut bonum velit aut faciat, gratiae vivificantis subsidio
iugiter adiuvatur.

- 2244 17, 26, 51. Si quibusdam cognoscentibus Deum, nec tamen ³¹² sicut Deum glorificantibus [cf. Rom 1, 21], cognitio illa nihil profuit ad salutem, quomodo hi poterunt iusti esse apud Deum, qui sic in suis moribus atque operibus bonitatis aliquid servant, ut hoc ad finem christiana fidei caritatisque non referant? Quibus aliqua quidem bona, quae ad societatis humanae per- ³⁰⁹ tinent aequitatem, inesse possunt, sed quia non fide et caritate Dei flunt, prodesse non possunt.
- 2245 17, 27, 52. Illa quae lex factorum est, quae hominem ³¹² iustificare non potest, quia *ex operibus legis non iustificabitur omnis caro* [Rom 3, 20], potest quidem naturaliter esse et in corde gentium et in corde infidelium Iudeorum, quae tamen sine fide Christi nullatenus iustificat sectatores suos, sed eos tenet vinculo impietatis obstrictos.
- 2246 17, Epilog., 67. Gratia nobis et initium bonae voluntatis ³¹⁴ donatur ad fidem, et ipsi voluntati adiutorium tribuitur, ut quod bene vult bene operetur; Deus enim, qui hominem con- ¹²⁷ didit, ipse praedestinatione sua et donum illuminationis ad credendum et donum perseverantiae ad proficiendum atque permanendum et donum glorificationis ad regnandum quibus dare voluit, praeparavit, quique non aliter perficit in opere, quam in sua sempiterna atque incommutabili habet dispositum voluntate.
- 2247 18, 4, 9. Christus ergo in sola carne portavit nostram ⁴⁰² corruptionem, in qua veraciter nostram portavit et mortem. In anima vero sic perfectam incorruptibilitatem servavit, sicut ³⁹⁷ peccatum nec propagine traxit nec contagione contraxit. Unde ³⁹⁸ et infirmitates animarum nostrarum, quas in sua rationali anima portavit Christus, sine ulla corruptione portavit. Nullus quippe potuit defectus inesse virtutis, ubi infirmitatis susceptione indefessa permansit perfectio caritatis, quae unigenitum Deum fecit usque ad mortem pro nobis accedere, et *confusione contempta* [Hebr 12, 2] crucis opprobrium sustinere. 10. Propter quod tristitiam, maerorem vel quas nostrarum animarum infirmitates habuit Christus, veras quidem, sed voluntarias habuit. Veras scilicet, ut manifestum in se animae rationalis monstraret affectum; voluntarias, ut nostris infirmitatibus adsulturum ostenderet suaे virtutis auxilium.

Ad Trasimundum, ca 515.

- 2248 l. 8, c. 16. Ab ipso conceptionis virginalis exordio sic in ³⁸³ Christo personalis unitas mansit, et utriusque naturae inconfusa ³⁸⁶ veritas perduravit, ut nec homo a Deo divelli nec Deus a ³⁸⁷

2244. ML 65, 483.
2247. ML 65, 496.

2245. ML 65, 484.
2248. ML 65, 280.

2246. ML 65, 492.

suscepto posset homine separari; nec tamen Deus hominem consumeret, nec homo Deum in aliquo permutaret; et licet in Christi morte carnem morientem fuisset anima desertura, divinitas tamen Christi nec ab anima nec a carne posset separari suscepta.

380 3, 21. In eo magis agnoscatur Domini mirabilis invictaque 2249 clementia, cum probaverimus animae carnisque substantiam 402 ob hoc cum suis passionibus a Deo susceptam, ut, sicut, salvo 403 divinae impassibilitatis statu, voluntaria susceptione mortis in carne sua mortem nostram cognoscitur occidisse, sic voluntaria susceptione tristitiae et timoris ad hoc cognoscatur animam rationalem cum suis passionibus suscepisse, ut animas nostras ab omnibus dignaretur passionibus liberare.

180 3, 35. Ut enim pauca huius operis causa subiciam, dicatur 2250 quid minus habet Spiritus Sanctus quam habet Pater et Filius, qui et initium creationis nostraræ cum Patre ac Filio simul fecit, et effectum redēptionis nostraræ cum Patre simul Filioque perfecit? Caelum fecisse dicitur Deus; sed, operante Patre, simul et Filius invenitur cooperator et Spiritus Sanctus.

De Trinitate.

149 4. En habes in brevi alium esse Patrem, alium Filium, 2251 alium Spiritum Sanctum; alium et alium in persona, non aliud et aliud in natura; et idcirco *Ego*, inquit, *et Pater unum sumus* [Io 10, 30]. *Unum ad naturam referre nos docet, sumus ad personas.* Similiter et illud: *Tres sunt, inquit, qui testimonium dicunt in caelo, Pater, Verbum et Spiritus, et hi tres unum sunt* [1 Io 5, 7].

De remissione peccatorum, ca 520.

522 1, 23. Qui non credit intra ecclesiam catholicam cuncta 2252 relaxari posse peccata, ipse sibi remissionem peccatorum denegat, si de hoc saeculo, in eadem cordis impaenitentis duritia perseverans, alienatus ab ecclesiastica societate discedat.

Ad Monimum, ca 520.

370 Prol. *Quid enim habes quod non acceperisti?* Si autem ac- 2253 cepisti, *quid gloriaris quasi non acceperis?* [1 Cor 4, 7.] . . . Qui ergo nobis dedit quod reddendo debeamus, ipse nobis donabit facultatem qua possimus reddere quod debemus. Ille igitur auctor est debiti qui auctor est doni, nam et se ipsum sua

2249. ML 65, 284.

2252. ML 65, 547.

2250. ML 65, 300.

2253. ML 65, 151.

2251. ML 65, 500.

largitate dignatus est facere debitorem, non quia indigens ab aliquo accepit, sed quoniam abundans largiter tribuit.

2254 1. 7. Non ergo praedestinati sunt mali ad hoc, quod 140 male operantur, a concupiscentia sua abstracti et illecti, sed ad hoc, quod iuste patiuntur inviti. Praedestinationis enim 137 nomine non aliqua voluntatis humanae coactitia necessitas exprimitur, sed misericors et iusta futuri operis divini semperna dispositio praedicatur. Deo autem *misericordiam et 136 iudicium* [Ps 100, 1] cantat ecclesia, cuius hoc opus est in homine, ut occulto voluntatis suae, non tamen iniusto consilio, aut gratuitam misericordiam praeroget misero, aut debitam iustitiam rependat iniusto.

2255 1, 13. Proinde potuit [Deus], sicut voluit, praedestinare 136 quosdam ad gloriam, quosdam ad poenam. Sed quos praedestinavit ad gloriam, praedestinavit ad iustitiam. Quos autem 295 praedestinavit ad poenam, non praedestinavit ad culpam. Posset enim peccatum aliquod ex praedestinatione Dei esse, si posset aliquis hominum iuste peccare. Nullus autem hominum iuste peccat, quamvis eum iuste Deus peccare permittat. Iuste enim deseritur a Deo qui deserit Deum.

2256 1, 19. Peccare in hoc homo coepit, in quo a Deo discessit. 288 Scriptum est enim quia *initium superbiae apostatare a Deo* [Eccli 10, 14]; et alio loco: *Ecce omnes qui se elongant a te, peribunt; perdidisti omnes qui fornicantur abs te* [Ps 72, 27]. Isti ergo, qui se elongant et fornicantur a Deo, utique peccando pereunt per suam malam voluntatem, quae non est ex Deo. Perdet autem illos Deus iuste iudicando, quod competit 140 Deo. Non enim eos Deus iudicio perderet, nisi per suas iniquitates ipsi periissent.

2257 1, 22. Absit hoc a nobis atque ab omnibus Christianis, ut 295 causam cuiuslibet peccati quisquam deputare divinae audeat aequitati, cum nec malitiae, nec impietatis cuiusquam causa esse possit, nisi in eo, qui malus atque impius fuerit. Ut ergo ex malis fiant homines boni, et ex impiis iusti, laudanda est Dei misericordia; ut autem ex bonis fiant homines mali, aut 139 ex iustis iniqui, si divinae praedestinationis asseritur causa, crit (quod absit) vituperanda iustitia. Quinimmo nec iustitia iusta dicetur, si puniendum reum non invenisse, sed fecisse dicatur. Maior vero erit iniustitia, si lapsus Deus retribuit poenam quem stantem praedestinasse dicitur ad ruinam.

2258 1, 25. Praedixit et promisit [salvator] praemium quo fruentur 120 iusti, non autem promisit sed praedixit supplicium quo punientur 122 iniusti. Neque vero, sicut praedestinavit sanctos ad iustitiam 295 accipiendo, sic praedestinavit iniquos ad eamdem iustitiam 139

2254. ML 65, 157.
2257. ML 65, 169.

2255. ML 65, 162.
2258. ML 65, 172.

2256. ML 65, 167.

amittendam, quia misericors Dominus et iustus potuit gratis a pravitate liberare quem voluit; pravitatis autem operator numquam fuit, quia pravus numquam aliquis fuit, nisi in quantum a Deo discessit. Nec discessum Deus praedestinavit, quamvis discessum cognitio divina praesciverit.

163 3, 7. Sic est Verbum apud Deum, sicut est in mente 2259 verbum, sicut in corde consilium. Cum enim mens apud se verbum habet, utique cogitando habet, quia nihil aliud est apud se dicere quam apud se cogitare. Cum ergo mens cogitat et cogitando verbum intra se generat, de sua substantia generat verbum, et sic illud verbum generat de se, ut genitum habeat apud se. Nec minus aliquid habet verbum quod ex mente nascitur, quam est mens de qua nascitur, quia, quanta est mens quae generat verbum, tantum est etiam ipsum verbum. Sicut enim de tota mente nascitur verbum, sic intra totam permanet natum.

De fide, ad Petrum.

264 Prol. n. 1. *Sine fide impossibile est placere Deo* [Hebr 11, 6]. 2260 Fides est namque bonorum omnium fundamentum, fides est humanae salutis initium. Sine hac nemo ad filiorum Dei 362 numerum potest pertinere, quia sine ipsa nec in hoc saeculo quisquam iustificationis consequitur gratiam, nec in futuro vitam possidebit aeternam; et si quis hic non ambulaverit per fidem, non perveniet ad speciem. Sine fide omnis labor hominis vacuus est.

149 C. 1, n. 4. Quia in illo uno vero Deo Trinitate, non solum 2261 quod unus Deus est, sed etiam quod Trinitas est, naturaliter verum est, propterea ipse verus Deus in personis Trinitas est, 179 et in una natura unus est. Per hanc unitatem naturalem totus Pater in Filio et Spiritu Sancto est, et totus Filius in Patre et Spiritu Sancto est, totusque Spiritus Sanctus in Patre et Filio est. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est, quia nemo aliud aut praecedat aeternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate.

426 2, 11. Ab inferis idem Deus homo factus tertia die re- 2262 surrexit, sed in sepulcro secundum solam carnem idem Deus iacuit, et in infernum secundum solam animam descendit. Quia de inferis ad carnem die tertia revertente, idem Deus secundum carnem, qua in sepulcro iacuit, de sepulcro re- 427 surrexit; et quadragesima post resurrectionem die, idem Deus 428 homo factus in caelum ascendens in dextera Dei sedit, inde in fine saeculi ad iudicandos vivos mortuosque venturus.

2259. ML 65, 204.
2262. ML 65, 677.

2260. ML 65, 671.

2261. ML 65, 673.

- 2263 2, 22. Iste igitur est, qui in se uno totum exhibuit, quod ⁴¹⁸ esse necessarium ad redemptionis nostrae sciebat effectum; idem scilicet sacerdos et sacrificium, idem Deus et templum: sacerdos, per quem sumus reconciliati; sacrificium, quo reconciliati; templum, in quo reconciliati; Deus, cui reconciliati.
- 2264 3, 25. Principaliter itaque tene omnem naturam quae non ¹⁸⁹ est Trinitas Deus, ab ipsa sancta Trinitate, quae solus verus et aeternus Deus est, creatam ex nihilo, ac sic *universa in caelis et in terra, visibilia et invisibilia, sive thronos, sive dominationes, sive principatus, sive potestates* [Col 1, 16], opus atque ¹⁹⁵ 101 creaturam esse sanctae Trinitatis, quae est unus Deus rerum omnium creator et dominus, aeternus, omnipotens, iustus et bonus, habens naturaliter ut semper sit, et ut mutari aliquando non possit. Et hic Deus, qui sine initio semper est, quia ¹⁹⁶ 102 summe est, dedit rebus a se creatis ut sint; non tamen sine initio, quia nulla creatura eiusdem naturae est, cuius est Trinitas unus verus et bonus Deus, a quo creata sunt omnia.
- 2265 3, 30. Angeli ergo atque homines, pro eo quod rationales ³⁵³ facti sunt, aeternitatis ac beatitudinis donum in ipsa naturae spiritalis creatione divinitus acceperunt, ita scilicet ut, si dilectioni creatoris sui iugiter inhaesissent, simul aeterni beatique mansissent, si vero propriae libertatis arbitrio contra summi ²⁰³ 221 creatoris imperium suam niterentur facere voluntatem, protinus a contumacibus beatitudo discederet, et ad supplicium iis relinqueretur aeternitas misera, erroribus deinceps doloribusque crucianda. Et de angelis quidem hoc dispositus et implevit, ⁴¹⁰ ut, si quis eorum bonitatem voluntatis perderet, numquam eam divino munere repararet.
- 2266 3, 31. Pars itaque angelorum, quae a suo creatore Deo, ²⁰⁸ quo solo bono beata fuit, voluntaria prorsus aversione discessit, aequitatis supernae iudicio initium suae damnationis in ipsa ⁵⁹¹ 299 aversione voluntatis invenit; ut non aliud ei esset incipere iam puniri, quam illius beatifici boni dilectione destitui, quam Deus in aeterno sic totam preecepit remanere supplicio, ut etiam ignem ei aeternum pararet; in quo illi omnes pree- ⁵⁹³ varicatores angelii nec mala voluntate possint unquam carere nec poena, sed permanente in iis iniustae aversionis malo permaneat etiam iustae retributionis aeterna damnatio. Horum ²⁹⁹ malorum princeps diabolus primos homines, quos ad peccati praecipitum invidus duxit, non iis tantum, sed et universae propagini eorum cum vitio peccati meritum mortis inseruit. Deus autem misericors et iustus, sicut diabolo et angelis eius propria cadentibus voluntate, ceteros angelos in suae dilectionis ²⁰⁷ aeternitate firmavit, sic etiam humani generis massam non ¹³⁶

totam in sempiternum perire permisit, sed quos voluit eius
gratuita bonitas, repulsis tenebris, in quibus omnis humana
nativitas peccati originalis condemnatione versatur, reducendos
praedestinavit ad lucem.

⁵⁹⁹ 3, 35. Erit enim etiam iniquorum resurrectio, sed sine ²²⁶⁷
⁶¹⁰ immutatione, quam solis fidelibus et ex fide iuste viventibus
daturus est Deus. Hoc est enim quod ait beatus Paulus:
Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. [1 Cor
15, 51]. Ostendens autem iustos divino munere commutandos,
ait: *Et nos immutabimur* [ib. 52]. Habebunt ergo iniqui cum
iustis resurrectionem carnis communem, immutationis tamen
gratiam non habebunt, quae dabitur iustis, quoniam a cor-
poribus impiorum non auferetur corruptio et ignobilitas et
infirmitas in quibus seminantur; quae ob hoc morte etiam
⁵⁹⁴ non extinguentur, ut illud iuge tormentum corpori atque
animaee sit mortis aeternae supplicium.

⁵⁸⁴ 3, 36. Tempus vero acquirendi vitam aeternam in ista ²²⁶⁸
tantum vita Deus hominibus dedit, ubi voluit esse etiam paeni-
tentiam fructuosam. Ideo autem hic paenitentia fructuosa
est, quia potest hic homo deposita malitia bene vivere, et,
mutata voluntate iniusta, merita simul operaque mutare et in
timore Dei ea gerere, quae placeant Deo.

⁴⁷⁰ 3, 41. Ex illo tempore quo salvator noster dixit: *Si quis* ²²⁶⁹
renatus non fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest introire
in regnum Dei [Io 3, 5], absque sacramento baptismatis, praeter
⁴⁷² eos qui in ecclesia catholica sine baptimate pro Christo
sanguinem fundunt, nec regnum caelorum potest quisquam
⁴⁶⁹ accipere nec vitam aeternam. Quia sive in Catholica sive in
haeresi quacumque vel schismate quisquam in nomine Patris
et Filii et Spiritus Sancti baptismi sacramentum acceperit,
⁴⁷ integrum sacramentum accipit; sed salutem, quae virtus est
sacramenti, non habebit, si extra catholicam ecclesiam ipsum
sacramentum habuerit. Ergo ideo debet ad ecclesiam redire,
⁴⁴⁶ non ut sacramentum baptismatis iterum accipiat, quod nemo
⁴⁴⁴ debet in quolibet homine baptizato repetere, sed ut in socie-
tate catholica vitam aeternam accipiat, ad quam obtainendam
numquam esse potest idoneus qui cum sacramento baptismatis
ab ecclesia catholica remanserit alienus.

⁴¹⁶ 19, 60. Firmissime tene, et nullatenus dubites, ipsum uni- ²²⁷⁰
genitum Deum Verbum carnem factum, se pro nobis obtulisse
sacrificium et *hostiam Deo in odorem suavitatis* [Eph 5, 2]; cui
cum Patre et Spiritu Sancto a patriarchis et prophetis et
sacerdotibus tempore veteris testamenti animalia sacrificaban-
⁵¹⁹ tur; et cui nunc, id est, tempore novi testamenti, cum Patre

et Spiritu Sancto, cum quibus illi est una divinitas, sacrificium 512
panis et vini, in fide et caritate sancta catholica ecclesia per
universum orbem terrae offerre non cessat. . . . In illis ergo 514
sacrificiis quid nobis esset donandum figurate significabatur;
in hoc autem sacrificio quid nobis iam donatum sit evidenter 513
ostenditur. In illis sacrificiis praenuntiabatur Filius Dei pro
impiis occidendum; in hoc autem pro impiis annuntiatur oc-
census.

2271 27, 68. Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum 470
homines iam ratione utentes, verum etiam parvulos, qui sive 306
in uteris matrum vivere incipiunt et ibi moriuntur, sive iam
de matribus nati sine sacramento sancti baptismatis, quod
datur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, de hoc 465
saeculo transeunt, ignis aeterni sempiterno supplicio puniendos.

2272 32, 73. Firmissime tene, et nullatenus dubites, posse qui- 309
dem hominem, quem nec ignorantia litterarum nec aliqua
prohibet imbecillitas vel adversitas, verba sanctae legis et
evangelii sive legere sive ex ore cuiusquam praedicatoris
audire; sed divinis mandatis oboedire neminem posse nisi 308
quem Deus gratia sua praevenerit, ut quod audit corpore
etiam corde percipiat, et accepta divinitus bona voluntate
atque virtute mandata Dei facere et velit et possit.

2273 36, 77. Firmissime tene, et nullatenus dubites, sacramen- 469
tum baptismatis non solum intra ecclesiam catholicam, sed
etiam apud haereticos qui in nomine Patris et Filii et Spiritus
Sancti baptizant, esse posse, sed extra ecclesiam catholicam
prodesse non posse; immo sicut intra ecclesiam recte cre- 47
dentibus per sacramentum baptismi conferri salutem, sic extra
ecclesiam baptizatis, si ad ecclesiam non redierint, eodem
baptismo cumulari perniciem. Tantum enim valet ecclesia-
sticae societatis unitas ad salutem, ut baptismo non salvetur
cui non ibi datur ubi oportet ut detur.

2274 37, 78. Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnem 47
extra ecclesiam catholicam baptizatum participem fieri non
posse vitae aeternae, si ante finem vitae huius catholicae non
fuerit redditus atque incorporatus ecclesiae.

2275 38, 79. Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum 45
omnes paganos, sed etiam omnes Iudeeos, et omnes haereticos
atque schismaticos, qui extra ecclesiam catholicam praesentem
finiunt vitam, in ignem aeternum ituros, *qui paratus est diabolo
et angelis eius* [Mt 25, 41].

2271. ML 65, 701.

2273. ML 65, 703.

2275. ML 65, 704.

2272. ML 65, 702.

2274. ML 65, 703.

Epistula episcoporum africanorum in Sardinia
exsulum, 523.

(Apud *Fulg.*, Ep. 15.)

308 5. Sic est ipsum liberum hominis arbitrium absque dono 2276
325 gratiae, sicut est oculus sine luce. Nam et oculus ad videndum
factus est, sed, nisi lumen acceperit, non videbit. Illa autem
est *lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc*
mundum [Io 1, 9]; illuminat autem hominem, se ipsam dando
per gratiam. Sicut ergo corporis oculus semper indiget lumen
accipere, ut ipsum lumen possit adspicere, sic et libero arbitrio
hominis nulla potest gratiae suffragari cognitio, nisi detur
ipsius gratiae spiritalis infusio.

347 10. De gratia vero non digne sentit quisquis eam putat 2277
omnibus hominibus dari, cum non solum *non omnium* sit *fides*
[2 Thess 3, 2], sed adhuc nonnullae gentes inveniantur ad
quas fidei praedicatio non pervenit. Beatus autem apostolus
dicit: *Quomodo invocabunt in quem non crediderunt? aut quo-*
modo credent ei, quem non audierunt? quomodo autem audient
sine praedicante? [Rom 10, 14.] Non itaque gratia omnibus
datur, quandoquidem ipsius gratiae participes esse non possunt
qui fideles non sunt, nec possunt credere ad quos invenitur
348 ipse fidei auditus minime pervenisse. Ipsa vero gratia quibus-
cumque datur, non aequaliter datur, sed *secundum mensuram*
donationis Christi [Eph 4, 7], et *unicuique sicut Deus divisit*
mensuram fidei [Rom 12, 3], qui non hominum personas accipit,
sed *omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria*
singulis prout vult [1 Cor 12, 11].

352 11. Quod autem vos dicitis sola Dei misericordia salvari 2278
hominem; illi autem dicunt, nisi quis propria voluntate cu-
currerit et elaboraverit, salvus esse non poterit: digne utrum-
que tenetur, si ordo rectus servetur divinae misericordiae et
voluntatis humanae, ut illa praeveniat, haec sequatur; sola
314 Dei misericordia initium salutis conferat, cui deinde voluntas
327 hominis cooperatrix suae salutis exsistat, ut misericordia Dei
praeveniens voluntatis humanae dirigat cursum, et humana
328 voluntas oboediens, eadem misericordia subsequente, secundum
329 intentionem currat ad bravium; ac per hoc humana voluntas,
in eo quod currit utiliter et laborat, ex Dei misericordia sibi
esse donum cursus ac laboris agnoscat, nec sit ingrata miseri-
cordiae, per quam salutis accipit initium, ut per ipsam per-
veniat ad plenum sempiternae salutis effectum, quia tunc erit
bona, si Dei praeveniatur dono, et tunc permanebit bona, si
eius non destituatur auxilio.

PSEUDO-DIONYSIUS AREOPAGITA, ca 500.

Epistulae.

2279 Ep. 4. "Ινα συνελόντες εἴπωμεν, οὐδὲ ἀνθρωπος ἦν [δ' Ἰη- 391 σοῦς], οὐχ ὡς μὴ ἀνθρωπος, ἀλλ' ὡς ἐξ ἀνθρώπων, ἀνθρώπων ἐπέκεινα, καὶ ὑπὲρ ἀνθρωπον ἀληθῶς ἀνθρωπος τεγονώς. Καὶ τὸ λοιπόν, οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα δράσας, οὐ τὰ ἀνθρώπεια κατὰ ἀνθρωπον, ἀλλ' ἀνδρωθέντος Θεού, καινήν τινα τὴν θεανδρικὴν ἐνέργειαν ἡμῖν πεπολιτευμένος.

De divinis nominibus.

2280 C. 2, n. 4. Ἐπὶ τῆς ἐνώσεως τῆς θείας ἥτοι τῆς ὑπερουσιό- 150 τητος, ἡνωμένον μὲν ἔστι τῇ ἐναρχικῇ Τριάδι, καὶ κοινὸν ἡ ὑπερούσιος ὑπαρξία, ἡ ὑπέρθεος θεότης, . . . τὸ ἄφθεγκτον, τὸ πολύφωνον, ἡ ἀγνωσία, τὸ παννότον, ἡ πάντων θέσις, ἡ πάντων ἀφαίρεσις, τὸ ὑπὲρ πᾶσαν καὶ θέσιν καὶ ἀφαίρεσιν, ἡ ἐν ἀλλήλαις, εἰ οὕτω χρὴ φάναι, τῶν ἐναρχικῶν ὑποστάσεων 148 μονή, καὶ ἴδρυσις, δλικῶς ὑπερηνωμένη, καὶ οὐδενὶ μέρει συγκεχυμένη, καθάπερ φῶτα λαμπτήρων, ἵνα αἰσθητοῖς καὶ οἰκείοις χρήσωμαι παραδείγμασιν, δύντα ἐν οἴκῳ ἐνί, καὶ δλα ἐν ἀλλήλοις δλοις ἔστιν, ἀκραιφνῇ καὶ ἀκριβῇ τὴν ἀπ' ἀλλήλων ἰδικῶς ὑφισταμένην ἔχει διάκρισιν, ἡνωμένα τῇ διακρίσει, καὶ τῇ ἐνώσει διακεκριμένα. . . . Ἀλλὰ καὶ εἰ τὸν ἔνα τις τῶν πυρσῶν ὑπεξαγάγοι τοῦ δωματίου, συνεξελεύσεται καὶ τὸ οἰκεῖον ἅπαν φῶς οὐδέν τι τῶν ἐτέρων φωτῶν ἐν ἑαυτῷ συνεπισπώμενον,

2279 4. Ut summatis dicamus, neque homo erat [Iesus], non quod 391 non fuisset homo, sed quod, ex hominibus natus, homines supereret et supra hominem vere homo factus sit. Ceteroquin divina non qua Deus patrabat, neque humana qua homo, sed qua Deus incarnatus, novam quamdam theandricam operationem nobis instituens.

2280 2, 4. In divina unione seu supersubstantialitate unitum quidem 150 est ac commune summe uni Trinitati superessentialis existentia, et superdivina divinitas, . . . ineffabilitas et multivocatio, incomprehensibilitas et perfecta intelligibilitas, omnium positio et omnium ablatio, supra omnem positionem et ablationem divinarum personarum in se ipsis, si ita loqui fas est, mutua mansio et collocatio, in 148 totum perfecte copulata in unum, et non confusa in ulla parte; sicut, ut exemplis sensibilibus et familiaribus utar, lumina lampadum, quae sunt in una domo, et tota sunt in se totis vicissim, non permixta, ac per se existunt perfecte inter se mutuo singillatim distincta, coniuncta in unum discrete et discreta coniunctim. . . . Quinimmo si quis unain lampadem educat e domo, simul exhibet totum proprium lumen, nihil quidquam ceterorum luminum in se

ἢ τοῦ ἔαυτοῦ τοῖς ἑτέροις καταλεῖπον· ἢν γὰρ αὐτῶν, δπερ ἔφην, ἡ δλων πρὸς ὅλα παντελῆς ἔνωσις ἀμιγῆς καθόλου, καὶ οὐδὲνὶ μέρει συμπεφυρμένη.

381 2, 9. Τὸ τῆς Ἰησοῦ φιλανθρωπίας μυστήριον . . . ἄρρητόν 2281
ἔστι λόγω παντὶ καὶ ἀγνωστον νῷ παντί, καὶ αὐτῷ τῷ πρωτίστῳ
καὶ πρεσβυτάτῳ ἀγγέλῳ. . . . Τὸ μὲν σαρκωθῆναι μυστικῶς
παρειλήφαμεν, τὸ δ' δπως ἐκ παρθενικῶν αἵματων ἑτέρῳ παρὰ
τὴν φύσιν θεσμῷ διεπλάττετο, καὶ τὰλλα πάντα τῆς Ἰησοῦ
φυσιολογίας, πώς ἐν δυσὶ ταῖς φύσεσι γνωριζόμενος, καὶ κατὰ
ἀνθρωπὸν ἔπραττε, καὶ ὑπὲρ ἀνθρωπὸν ἐνήργει, ἑτέρου λόγου
καὶ κρείττονος ἡ καθ' ἡμᾶς καὶ τὴν ἡμετέραν ἀνθρωπίνην
δύναμιν.

193 4, 10. Παρρησιάσεται δὲ καὶ τοῦτο εἰπεῖν δ ἀληθῆς λόγος, 2282
δτι καὶ αὐτὸς δ πάντων αἴτιος δι' ἀγαθότητος ὑπερβολὴν
πάντων ἔρῃ, πάντα ποιεῖ, πάντα τελειοῖ, πάντα συνέχει, πάντα
ἐπιστρέφει, καὶ ἔστι καὶ δ θεῖος ἔρως ἀγαθὸς ἀγαθοῦ διὰ τὸ
ἀγαθόν.

193 4, 14. Τί δὲ δλως οἱ θεολόγοι βουλόμενοι, ποτὲ μὲν ἔρωτα 2283
116 καὶ ἀγάπην αὐτόν φασι, ποτὲ δὲ ἔραστὸν καὶ ἀγαπητόν; Τοῦ
μὲν γὰρ αἴτιος, καὶ ὥσπερ προβολεὺς καὶ ἀπογεννήτωρ· τὸ
δὲ αὐτὸς ἔστι. Καὶ τῷ μὲν κινεῖται, τῷ δὲ κινεῖ· ἡ δτι αὐτὸς
ἔαυτοῦ καὶ ἔαυτῷ ἔστι προαγωγικὸς καὶ κινητικός. Ταύτη δὲ
ἀγαπητὸν μὲν καὶ ἔραστὸν αὐτὸ καλοῦσιν, ὡς καλὸν καὶ ἀγαθόν·

ipso simul trahens, neque quidquam sui illis relinquens: erat enim
illorum, ut dixi, totorum ad tota perfecta coniunctio, mera penitus
et nulla ex parte confusa.

381 2, 9. Iesu humanitatis mysterium . . . ineffabile est sermoni 2281
omni et omni menti incognoscibile, etiam ipsi primo et antiquissimo
angelo. . . . Eum quidem carnem assumpsisse mystice accepimus,
sed quomodo ex virgineo sanguine alia atque naturali lege effor-
matus sit aliaque omnia de physiologia Iesu, quomodo in duabus
naturis cognitus sit et secundum hominem se gesserit et supra
hominem operatus sit, longe alterius et praestantioris sermonis
res est quam humana ratio fert.

193 4, 10. Audebit et hoc dicere verus sermo, quod ipse qui est 2282
omnium causa, propter excellentiam bonitatis omnia amat, omnia
facit, omnia perficit, omnia continet, omnia convertit ad se; et
est divinus amor bonus boni propter bonum.

193 4, 14. Quid porro tandem significare volunt theologi, cum ali- 2283
116 quando quidem eum vocant amorem et dilectionem, aliquando
vero amabilem et dilectum? Illius quidem auctor est et tamquam
productor et generator, hoc autem ipse est, illo quidem movetur,
hoc autem movet, quia se ipse adducit, et sibi adducit et movet.
Dilectum et amabilem eum vocant, sicut pulchrum et bonum;

έρωτα δὲ αὐθις καὶ ἀγάπην, ὡς κινητικὴν ἄμα καὶ ὡς ἀνατωγὸν δύναμιν ὅντα ἐφ' ἑαυτόν, τὸ μόνον αὐτὸ δι' ἑαυτὸ καλὸν καὶ ἀγαθόν, καὶ ὥσπερ ἔκφανσιν ὅντα ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ, καὶ τῆς ἐξηρημένης ἐνώσεως ἀγαθὴν πρόοδον, καὶ ἐρωτικὴν κίνησιν, ἀπλῆν, αὐτοκίνητον, αὐτενέργητον, προούσαν ἐν τάγαθῷ, καὶ ἐκ τάγαθοῦ τοῖς οὖσιν ἐκβλυζομένην, καὶ αὐθις εἰς τάγαθὸν ἐπιστρεφομένην. Ἐν ᾧ καὶ τὸ ἀτελεύτητον ἑαυτοῦ καὶ ἀναρχον δ θεῖος ἔρως ἐνδείκνυται διαφερόντως, ὥσπερ τις ἀΐδιος κύκλος, διὰ τάγαθόν, ἐκ τάγαθοῦ, καὶ ἐν τάγαθῷ, καὶ εἰς τάγαθόν, ἐν ἀπλανεῖ συνελίξει περιπορευόμενος, καὶ ἐν ταύτῳ, καὶ κατὰ τὸ αὐτό, καὶ προϊών ἀεί, καὶ μένων, καὶ ἀποκαθιστάμενος.

2284 7, 3. Ἐπὶ δὲ τούτοις Ζητήσαι χρὴ πῶς ἡμεῖς Θεὸν γινώ-¹⁰⁹ σκομεν, οὐδὲ νοητόν, οὐδὲ αἰσθητόν, οὐδέ τι καθόλου τῶν ὅντων ὅντα. Μήποτε οὖν ἀληθὲς εἴπειν ὅτι Θεὸν γινώσκομεν οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως (ἄγνωστον γάρ τοῦτο, καὶ πάντα λόγον καὶ νοῦν ὑπεραίρον), ἀλλ' ἐκ τῆς πάντων τῶν ὅντων¹¹³ διατάξεως, ὡς ἐξ αὐτοῦ προβεβλημένης, καὶ εἰκόνας τινὰς¹¹⁴ καὶ διοιώματα τῶν θείων αὐτοῦ παραδειγμάτων ἔχουσης, εἰς τὸ¹¹⁵ ἐπέκεινα πάντων δδῷ καὶ τάξει κατὰ δύναμιν ἀνειμεν ἐν τῇ πάντων ἀφαιρέσει καὶ ὑπεροχῇ, καὶ ἐν τῇ πάντων αἰτίᾳ.

2285 10, 1. Τὸ μὲν γάρ [παντοκράτωρ δ Θεός] λέγεται διὰ τὸ²³⁵ πάντων αὐτὸν εἶναι παντοκρατορικὴν ἔδραν, συνέχουσαν καὶ

amorem vero et dilectionem, tamquam vien motricem et sursum trahentem ad se, qui solus est, ipsum per se pulchrum et bonum, et tamquam manifestationem sui ipsius per se ipsum, et ut benignum processum eximiae illius unionis, et amatoriam motionem, simplicem, per se mobilem, per se operantem, praecoxistentem in bono, et ex bono in ea quae sunt redundantem ac rursus ad bonum revertentem. Qua in re et fine et principio se carere divinus amor excellenter ostendit, tamquam sempiternus circulus, propter bonum, ex bono, in bono, et ad bonum, indeclinabili conversione circumiens, in codem et secundum idem, et procedens semper et manens et remans.

2284 7, 3. Praeterea quaerendum est quo modo Deum cognoscimus,¹⁰⁹ qui neque sensu percipitur nec intellectu, et nihil omnino est ex iis quae sunt. An non potius vere dicatur quod Deum non cognoscimus ex natura eius (id enim quod natura eius est, incognitum est, et omnem rationem et mentem superat), sed ex ordine omnium¹¹³ rerum, tamquam ab ipso proposito, et imagines quasdam et similitudines exemplarium eius divinorum in se habente, ad cognoscendum illud summum bonum et omnium bonorum finem, via et ordine pro viribus ascendimus, in ablatione et superlatione omnium et in omnium causa.

2285 10, 1. [Omnitenens Deus] quidem dicitur, quod ipse sit omnium²³⁵ sedes, omnia continens atque complectens, et cuncta stabiliens,

περιέχουσαν τὰ δλα, καὶ ἐνιδρύουσαν, καὶ θεμελιοῦσαν, καὶ περισφίγγουσαν, καὶ ἀρραγὲς ἐν ἑαυτῇ τὸ πᾶν ἀποτελοῦσαν, καὶ ἐξ αὐτῆς τὰ δλα, καθάπερ ἐκ δίζης παντοκρατορικῆς, πρό-
άγουσαν, καὶ εἰς ἑαυτὴν τὰ πάντα, καθάπερ εἰς πυθμένα παντο-
κρατορικόν, ἐπιστρέφουσαν καὶ συνέχουσαν αὐτά.

De ecclesiastica hierarchia.

125 C. 1, n. 3. Ταύτῃ δὲ τῇ πάντων ἐπέκεινα θεαρχικωτάτῃ 2286
136 μακαριότητι, τῇ τρισσῇ τῇ μονάδι τῇ ὄντως οὖσῃ, κατὰ τὸ
ἡμῖν μὲν ἀνέφικτον, αὐτῇ δὲ ἐπιστητόν, θέλημα μέν ἔστιν ἡ
358 λογική σωτηρία καθ' ἡμᾶς τε καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς οὔσιῶν· ἡ δὲ
οὐχ ἐτέρως γενέσθαι δύναται, μὴ θεούμενων τῶν σωζομένων.
Ἡ δὲ θέωσίς ἔστιν ἡ πρὸς Θεόν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσίς τε
καὶ ἔνωσις.

555 C. 5, n. 3, § 1. Κοινὰ μὲν ἔστι τοῖς Ἱεράρχαις τε καὶ Ἱερεῦσι 2287
καὶ λειτουργοῖς ἐν ταῖς Ἱερατικαῖς αὐτῶν τελειώσεσιν ἡ πρὸς
τὸ Θεῖον θυσιαστήριον προσαγωγή, καὶ ὑπόπτωσις, ἡ τῆς
561 Ἱεραρχικῆς χειρὸς ἐπίθεσις, ἡ σταυροειδῆς σφραγίς, ἡ ἀνάρρησις,
556 δ τελειωτικός ἀσπασμός· ἔξαίρετα δὲ καὶ ἔκκριτα τοῖς Ἱεράρχαις
μὲν ἡ τῶν λογίων ἐπὶ κεφαλῆς ἐπίθεσις, οὐκ ἔχοντων τοῦτο
τῶν ὑφειμένων ταγμάτων· τοῖς δὲ Ἱερεῦσιν ἡ ἀμφοῖν τοῖν
ποδοῖν κλίσις, οὐκ ἔχούσης τοῦτο τῆς τῶν λειτουργῶν τελειώ-
σεως· οἱ γάρ λειτουργοί, καθὼς εἴρηται, τὸν ἔνα κλίνουσιν
τοῖν ποδοῖν μόνον.

fundans atque constringens, et universum insolubile in se ipso
praestans, et ex se, veluti ex omnitenente radice, cuncta producens,
atque ad se, tamquam ad fundum, omnitenens, universa convertens
et continens.

125 1, 3. Huic omnia transcendentī divinissimae beatitudini, trinae 2286
136 unitati, vere exsistenti, modo quidem nobis incomprehenso, illi
autem notissimo, in votis quidem est rationalis creaturae salus,
358 tam nostra quam mentium supernarum; verumtamen haec salus
iis, qui salvantur, nonnisi deificatis potest obtingere. Est autem
haec deificatio, Deo quaedam, quoad fieri potest, assimilatio unioque.

555 5, 3, 1. Communia quidem sunt et pontificibus et sacerdotibus 2287
et ministris, cum consecrantur, accessus ad divinum altare, genuum
561 flexio, pontificiae manus impositio, crucis impressio, praedicatio,
556 perficiens salutatio; praeccipua vero et episcopis propria est scriptu-
rarum supra caput impositio, quod inferiores ordines non habent;
sacerdotibus autem utriusque pedis inclinatio, quo caret consecratio
ministrorum; ministri enim, ut dictum est, alterum tantum genu
flectunt.

S. LEONTIUS BYZANTINUS, ca 485—ca 543.

Contra Nestorianos et Eutychianos, 529/44.

- 2287 a L. 1. Οὐ ταύτον, ὡς οὗτοι, ὑπόστασις καὶ ἐνυπόστατον,³⁸⁵ ὥσπερ ἔτερον οὐσία καὶ ἐνούσιον· ἡ μὲν γάρ ὑπόστασις τὸν τινὰ δηλοῖ, τὸ δὲ ἐνυπόστατον τὴν οὐσίαν· καὶ ἡ μὲν ὑπόστασις πρόσωπον ἀφορίζει τοῖς χαρακτηριστικοῖς ἴδιώμασι· τὸ δὲ ἐνυπόστατον τὸ μὴ εἶναι αὐτὸν συμβεβηκός δηλοῖ δὲ ἐν ἔτερῳ ἔχει τὸ εἶναι, καὶ οὐκ ἐν ἑαυτῷ θεωρεῖται. . . . Ὁ τοίνυν λέγων· Οὐκ ἔστιν φύσις ἀνυπόστατος, ἀληθὲς μὲν λέγει· οὐ μὴν δρθῶς συμπεραίνει, τὸ μὴ ἀνυπόστατον συνάγων εἰς τὸ ὑπόστασιν εἶναι. . . . Ἀνυπόστατος μὲν οὖν φύσις, τουτέστιν οὐσία, οὐκ ἀν εἴη ποτέ. Οὐ μὴν ἡ φύσις ὑπόστασις, ὅτι μηδὲ ἀντιστρέφει.
- 2287 b 1. Τέλειος μὲν γάρ ἔστιν δὲ Λόγος, καὶ πλήρης καὶ παρεκτικὸς³⁸⁵ τελειότητος· τελεία δὲ καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχή, ὡς πρὸς τὸν ὄρον τῆς ὑπάρξεως. Ἄλλ' οὐδὲ δὲ Λόγος τέλειος Χριστός, καν τέλειος εἴη Θεός, μὴ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτῷ συντεταγμένης· οὔτε ἡ ψυχὴ τέλειος ἀνθρωπος, καν τελείαν ἔχει οὐσίαν, μὴ τοῦ σώματος αὐτῇ συνεπινοούμενου.
- 2287 c 1. Ἡμεῖς κατὰ τὰς θείας γραφὰς καὶ τὰς πατροπαραδότους³⁹² θεωρίας, πολλάκις τὸ δλον ἐκ μέρους, καὶ τὰ μέρη τῆς τοῦ δλου κλήσει προσαγορεύομεν, Υἱὸν ἀνθρώπου τὸν Λόγον δνομάζοντες καὶ Κύριον τῆς δόξης ἔσταυρωσθαι δμολογοῦντες. Ἄλλ' οὐ παρὰ τοῦτο τῇ ἀντιδόσει τῶν ἴδιωμάτων ἀναιροῦμεν
-
- 2287 a 1. Non est idem, o viri, hypostasis et enhypostatum, sicut aliud³⁸⁵ est substantia et aliud esse in substantia; nam hypostasis aliquem unum declarat, esse autem enhypostatum declarat substantiam; et hypostasis quidem personam definit proprietatibus designantibus, enhypostatum vero significat non esse accidens quod in alio habet ut sit, et non in se cernitur. . . . Qui igitur dicit: Non est natura sine hypostasi, verum dicit; non tamen recte concludit, cum concludit quod non est sine hypostasi esse hypostasin. . . . Natura igitur, id est, substantia, numquam sine hypostasi esse poterit; non tamen natura est hypostasis, quia neque convertitur.
- 2287 b 1. Perfectum namque est Verbum, et plenum et praebens per-³⁸⁵ fectionem; perfecta autem est anima hominis, quantum ad definitionem essentiae suae. Sed neque Verbum est perfectus Christus, non unita sibi humanitate, quamvis perfectus Deus sit, nec anima perfectus homo est, licet perfectam substantiam habeat, corpore non simul cum ea cogitato.
- 2287 c 1. Nos secundum divinas scripturas et speculationes a patribus³⁹² traditas, saepe totum ex parte et partein nomine totius afficimus, cum Verbum Filium hominis nominamus et Dominum gloriae crucifixum confitemur. Sed non propterea communicatione idio-

385 τὸν ἴδιον λόγον τῆς θάτερου ἐν ταύτῳ ἴδιότητος. Πρὸς δὲ καὶ διὰ κυρίων ὥμιν ταῦτα τῶν ὄνομάτων γνωρίζεται, τὴν μὲν ἀντίδοσιν τῶν ἴδιωμάτων ἐν τῇ μιᾷ ὑποστάσει θεωροῦσι, τὴν δὲ ἴδιότητα τὴν ἐν τῇ κοινότητι ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν φύσεων ἐπιγινώσκουσιν.

ZACHARIAS MITYLENU斯, saec. VI.

De mundi opificio.

196 Χριστιανός. Ποιητὴν καὶ αἴτιον τοῦ κόσμου τὸν Θεὸν συνομολογοῦμεν. — Αμμώνιος. Ναί. — Χ. Συναϊδιον τῷ Θεῷ τὸν κόσμον εἶναι ὑποτοπάζετε; — Α. Πάνυ γε. — Χ. Τὰ συναϊδια τῶν ἄμα ἔστι. — Α. Πῶς γάρ οὖ; — Χ. Τὰ ἄμα ὅντα, ἔξαλλήλων ἔχειν αἰτίαν οὐ δύναται ποιητικήν; — Α. Οὔ. — Χ. Ὁ ἄρα κόσμος συναϊδιος ὡν τῷ Θεῷ, καθ' ὑμᾶς, ἐκ Θεοῦ ἔχειν ποιητικήν αἰτίαν οὐ δύναται· ἀλλὰ μὴν ποιητικὸν τὸν Θεὸν τοῦ κόσμου ἐλέγχομεν. — Α. Ναί. — Χ. Οὐκ ἄρα συναϊδιος ἔσται τῷ Θεῷ δόκος. Πᾶν γάρ ποίημα τοῦ ποιήσαντος δευτερεύει αἰτίᾳ καὶ χρόνῳ.

S. SOPHRONIUS, † 638.

Epistula synodica ad Sergium Constpl., 634.

390 Πάσαν φωνὴν καὶ ἐνέργειαν, κἀνθρωπίνην τε καὶ ἐπίγειος, 2289 ἥ ἀνθρωπίνη τε καὶ ἐπίγειος, ἐξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προϊέναι Χριστοῦ καὶ Υἱοῦ δογματίζομεν, καὶ τῆς μιᾶς αὐτοῦ συνθέτου

matum tollimus propriam rationem proprietatis alterutrius in eodem.
385 Deinde haec etiam nobis per propria nomina declarantur, cum communicationem quidem idiomatum in una hypostasi contem-
383 plamur, proprietatem vero quae est in communitate, in differentia naturarum agnoscimus.

196 *Christianus.* Effectorem et causam mundi Deum pariter con- 2288 fitemur. — *Ammonius.* Sane. — *C.* Coaeternum Deo mundum esse suspicamini? — *A.* Maxime. — *C.* Coaeterna sunt de eorum genere quae sunt simul. — *A.* Quidni? — *C.* Quae sunt simul, alia ex aliis causam habere effectricem non queunt? — *A.* Non. — *C.* Mundus igitur coaeternus cum sit Deo, vestro suffragio, ex Deo habere effectricem causam non potest. Atqui effectorem Deum mundi dicebamus. — *A.* Certe. — *C.* Non igitur coaeternus erit Deo mundus. Omne enim effectum effectore posterius est causa et tempore.

390 Omnem vocem et operationem, sive divina quaedam sit et cae- 2289 lestis, sive humana et terrena, ex uno eodemque Christo et Filio procedere edocemus, et ex una composita et singulari subsistentia,

καὶ μοναδικῆς ὑποστάσεως, δος σεσαρκωμένος τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐτύχανεν, δ καὶ ἑκατέραν ἀμερίστως καὶ ἀσυγχύτως ἐνέργειαν κατὰ τὰς ἑαυτοῦ φύσεις ἐξ ἑαυτοῦ φυσικῶς προβαλλόμενος. . . .
 Ὡν ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ τὰ ἀνθρώπινα· οὐκ ἐπειδήπερ φύσις 408
 ἦν οὐκ ἀνθρώπειος, ἀλλ’ ἐπειδήπερ ἔκουσίως γέγονεν ἄνθρωπος,
 καὶ ἀνθρωπὸς γεγονὼς ἔκουσίως αὐτὰ προσεδέχετο· καὶ οὐ
 τυραννικῶς ἢ ἀναγκαστῶς ἔστιν ὅτε καθ’ ἡμᾶς καὶ ἀβουλήτως,
 ἀλλ’ ἡνίκα καὶ δσον ἐβούλετο. . . . Τὰ δὲ θεῖα καὶ λαμπρὰ καὶ
 ὑπέρτατα, . . . δποίαπερ ἦν ἡ ἀσπορος σύλληψις, ἡ Ἰωάννου
 ἐγγάστριος σκίρτησις, δ τόκος δ ἀφθορος, ἡ παρθενία ἡ 422
 ἀχραντος, δ πρὸ τοῦ τόκου καὶ ἐν τῷ τόκῳ καὶ μετὰ τὸν τόκον
 ἀλώβητος, . . . δ εἰς οὐρανοὺς ἀπὸ γῆς πολυθαύματος καὶ 427
 ἐνσώματος ἄνοδος, . . . ἀπερ ἀπαντα ὑπὲρ λόγον καὶ φύσιν
 ἀνθρωπίνην τελούμενα, τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου θείας οὐσίας καὶ
 φύσεως δμολογουμένως ὑπῆρχε τεκμήρια, εὶ καὶ διὰ σαρκὸς
 ἐνηργεῖτο καὶ σώματος, καὶ οὐ δίχα σαρκὸς λογικῶς ἐψυχωμένης 378
 ἐπράττετο. . . . Καὶ γὰρ ἀληθῶς δ Λόγος σεσάρκωται, καὶ 376
 ἀμενδῶς σαρκωθεὶς σεσωμάτωται, καὶ εἰς Υἱὸς ἐτινῶσκετο δ
 πᾶσαν ἐξ αὐτοῦ προφέρων ἐνέργειαν θείαν τε καὶ ἀνθρώπειον.

2290 [Ἀνάθεμα] Θεμίστιος δ τῆς ἀγνοίας πατὴρ καὶ γεννήτωρ καὶ 404
 σπορεὺς ἀθεσμότατος, δος ἀγνοεῖν Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν
 ἡμῶν τὴν ἡμέραν ἐφληγάφει τῆς κρίσεως, ἀγνοῶν ἀπερ αὐτὸς
 δ θεήλατος ἔφασκε, καὶ μὴ εἰδὼς ἀπερ ἀμφιγνοῶν ἀνεφθέγγετο.
 Εἰ μὴ γὰρ ἡγνόει τῶν οἰκείων λόγων τὴν δύναμιν, οὐκ ἀν τὴν

quod incarnatum Dei Verbum exstabat, quod utramque inseparabiliter et inconfuse operationem secundum naturas suas a seipso naturaliter proferbat. . . . Erant humana eius ultra hominem, non 408
 quod natura non erat humana, sed quia sponte factus est homo; et homo factus sponte haec recipiebat, et non tyrannice vel necessitate, ut nos plerumque, et involuntarie, sed quando et quantum volebat. . . . Illa vero divina praeclaraque et sublimia, . . . cuiusmodi erant inseminata conceptio, Ioannis intra uterum exsultatio, partus ipse incorruptibilis, illibata virginitas quae ante partum et 422
 in partu et post partum est intemerata, . . . in caelum a terra 427
 peradmirabilis et corporalis ascensio, . . . quae omnia, ultra naturam et sermonem humanum effecta, divinae Dei Verbi essentiae et naturae profecto exsistebant indicia, etsi per carnem agebantur et corpus, neque sine carne rationaliter animata gerebantur. . . . Et 378
 enim Verbum veraciter caro factum est et absque mendacio cor- 376
 poratum est, atque unus Filius cognoscetatur qui omnem ex se proferbat operationem, divinam et humanam.

2290 [Anathema] Themistius, qui fuit ignorantiae pater et genitor atque 404
 seminator nefandissimus, qui Christum verum Deum nostrum diem
 iudicii nescisse delirabat, nesciens quae ipse iam a Deo proiectus
 assereret, et non recognoscens quae ignorando loquebatur. Nisi
 enim ignorasset verborum suorum virtutem, non utique letiferam

δλέθριον ἄγνοιαν τέτοκε, καὶ τοῦ τῆς ἄγνοίας ἀγούσ Θερμῶς ὑπερήσπιζεν, ἄγνοεῖν τὸν Χριστόν, οὐ καθὸ Θεός ὑπῆρχεν ἀτίδιος, ἀλλὰ καθὸ γέγονεν κατὰ ἀλήθειαν ἀνθρωπος, τὴν ἡμέραν τῆς συντελείας καὶ κρίσεως ἐξ ἀφρόνων φρενῶν ἔρευνόμενος.

**MISSALE GOTHICUM
SEU GOTHICO-GALLICANUM,
saec. VI vel VII.**

Missa in assumptione B. M. Virginis.

436 *Contestatio.* Dignum et iustum est, omnipotens Deus, nos 2290 a tibi magnas merito gratias agere, tempore celeberrimo, die prae ceteris honorando, quo fidelis Israel egressus est de Aegypto, quo virgo Dei genetrix de mundo migravit ad 435 Christum. Quae nec de corruptione suscepit contagium, nec resolutionem pertulit in sepulcro; pollutione libera, germine 430 gloriosa, assumptione secura, paradiso dote praelata; nesciens damna de coitu, sumens vota de fructu; non subdita dolori per partum, non labori per transitum, nec vita voluntate, nec funus solvitur vi naturae.

S. GREGORIUS I MAGNUS, 540—604.

Epistulae.

13 (I. 1) ep. 25 [Ioanni Cstpl. et ceteris patriarchis]. Sicut sancti 2291
6⁴ evangelii quattuor libros, sic quattuor concilia suscipere et venerari me fateor: nicaenum scilicet, in quo perversum Arii dogma destruitur; constantinopolitanum quoque, in quo Eunomii et Macedonii error convincitur; ephesinum etiam primum, in quo Nestorii impietas iudicatur; chalcedonense vero, in quo Eutychis Dioscorique pravitas reprobatur, tota devotione complector, integerrima approbatione custodio; quia in his velut in quadrato lapide sanctae fidei structura consurgit, et cuiuslibet vitae atque actionis exsistat, quisquis eorum soliditatem non tenet, etiam si lapis esse cernitur, tamen extra aedificium iacet. . . . Cunctas vero quas praefata veneranda concilia personas respuunt, respuo; quas venerantur, amplector; quia, dum universalis sunt consensu constituta, se et non illa

ignorantiam peperisset et ignorantiae foeditatem ferventer defendebat, ignorare Christum non secundum id quod Deus erat sempiternus, sed secundum quod veraciter homo factus, diem consummationis atque iudicij ex insipientia mentis eructans.

destruit quisquis praesumit aut solvere quos religant aut ligare quos solvunt. Quisquis ergo aliud sapit, anathema sit.

2292 (1) 43 [Leandro episc. hispalensi]. De trina vero mersione⁴⁶⁴ baptismatis nil responderi verius potest quam ipsi sensistis, quia in una fide nil officit sanctae ecclesiae consuetudo diversa. . . . Reprehensibile esse nullatenus potest infantem in baptimate vel ter vel semel mergere, quando et in tribus mersionibus personarum trinitas, et in una potest divinitatis singularitas designari.

2293 (1) 44 [Petro subdiacono Siciliae]. Ante triennium subdiacones⁵⁶⁶ omnium ecclesiarum Siciliae prohibiti fuerant ut more romanae ecclesiae suis uxoribus nullatenus miscerentur. Quod mihi durum atque incompetens videtur, ut, qui usum eiusdem continentiae non invenit neque castitatem ante proposuit, compellatur a sua uxore separari atque per hoc, quod absit, derius cadat. Unde videtur mihi, ut a praesenti die episcopis omnibus dicatur ut nullum facere subdiaconum praesumant nisi qui se victurum caste promiserit.

2294 (4) 26 [Iauario episc.]. Pervenit quoque ad nos quosdam⁴⁸⁰ scandalizatos fuisse, quod presbyteros chrismate tangere eos qui baptizati¹ sunt prohibuimus. Et nos quidem secundum usum veterem ecclesiae nostrae fecimus; sed si omnino hac de re aliqui contristantur, ubi episcopi desunt, ut presbyteri et in frontibus baptizatos¹ chrismate tangere debeant concedimus.

2295 (5) 18 [Ioanni episc.]. Sancti ante legem, sancti sub lege,³³ sancti sub gratia, omnes hi perficientes corpus Domini in membris sunt ecclesiae constituti.

2296 (7) 25 [Gregoriae]. Quod vero dulcedo tua in suis epistulis³⁶⁵ subiunxit, importunam se mihi exsistere, quoadusque scribam mihi esse revelatum quia peccata tua dimissa sint, rem et difficilem'etiam et inutilem postulasti: difficilem quidem, quia ego indignus sum cui revelatio fieri debeat; inutilem vero, quia secura de peccatis tuis fieri non debes, nisi cum iam in die vitae tuae ultimo plangere eadem peccata minime valebis.

2296* (10) 39. *De scientia Christi, v. DB 248.*

2297 (11) 45 [Theoctistae patriciae]. Si enim dicunt religionis causa⁵⁷² coniugia debere dissolvi, sciendum est quia, etsi hoc lex hu-

¹ Sic alq. mss. et edd.; plures vero, inter quos MGh et ML: baptizandi, baptizandos. Quae si lectio admittitur, iam non agitur de confirmatione.

2292. MGh Epp. 1, 57; ML 77, 497.

2293. MGh Epp. 1, 67; ML 77, 505.

2294. MGh Epp. 1, 261; ML 77, 696.

2295. MGh Epp. 1, 341; ML 77, 740.

2296. MGh Epp. 1, 465; ML 77, 878.

2297. MGh Epp. 2, 294; ML 77, 1161.

mana concessit, lex tamen divina prohibuit. Per se enim Veritas dicit: *Quae Deus iunxit, homo non separet* [Mt 19, 6]. Quae etiam ait: *Non licet dimittere uxorem, excepta causa fornicationis* [ib. 9]. Quis ergo huic caelesti legislatori contradicat?

355 (11) 45. Qui ergo dicit peccata in baptimate funditus 2298 non dimitti, dicat in Mari Rubro Aegyptios non veraciter mortuos. Si autem fatetur Aegyptios veraciter mortuos, fateatur necesse est peccata in baptimate funditus mori, quia nimur plus valet in absolutione nostra veritas quam umbra veritatis.

578 (11) 64 [Augustino Anglorum episc.]. *Responsio Gregorii ad 2299*
579 *interr. 6 Augustini*. Et quidem terrena lex in romana republi-
ca permittit, ut sive fratris et sororis, seu duorum fratribus
germanorum, vel duarum sororum filius et filia misceantur.
Sed experimento didicimus ex tali coniugio sobolem non posse
succrescere, et sacra lex prohibet cognationis turpitudinem
revelare. Unde necesse est ut iam tertia vel quarta generatio
fidelium licenter sibi iungi debeat. Nam secunda quam praedi-
ximus a se omnimodo debet abstinere. Cum noverca autem
misdere grave est facinus.

584 (11) 64. *Interr. 8*. Si longinquitas itineris magna inter- 2300
iacet, ut episcopi non facile valeant convenire, an debeat sine
aliorum episcoporum praesentia episcopus ordinari? — *Resp.*
Et quidem in Anglorum ecclesia, in qua adhuc solus tu epi-
scopus inveniris, ordinare episcopum non aliter nisi sine epi-
scopis potes.

(11) 67. *De baptismo et ordinibus haereticorum et de tempore unionis 2300**
hypostaticae, v. DB 249 sq.

578 (14) 17 [Felici episc. messanensi]. Quod autem scripsi [v. n. 2299] 2301
Augustino, Anglorum gentis episcopo, alumno videlicet, ut re-
cordaris, tuo, de consanguinitatis coniunctione, ipsi et Anglorum
genti, quae nuper ad fidem venerat, ne a bono quod cooperat
metuendo austeriora recederet, specialiter et non generaliter
ceteris me scripsisse cognoscas. Unde et mihi omnis romana
civitas exstitit testis, nec ea intentione haec illis scriptis man-
davi, ut, postquam firma radice in fide fuerint solidati, si infra
propriam fuerint consanguinitatem inventi, non separantur, aut
infra affinitatis lineam, id est, usque ad septimam generationem,
coniungantur.

Moralia, 578—595.

65 Praef., c. 1, n. 2. Quis haec [librum Iob] scripserit, valde super- 2302
vacue quaeritur, cum tamen auctor libri Spiritus Sanctus fideliter

2298. MGh Epp. 2, 295; ML 77, 1162.

2299. MGh Epp. 2, 335; ML 77, 1189.

2300. MGh Epp. 2, 336; ML 77, 1191.

2301. ML 77, 1323; deest in MGh.

2302. ML 75, 517.

credatur. Ipse igitur haec scripsit qui scribenda dictavit. Ipse scripsit qui et in illius opere inspirator exstitit, et per scribentis vocem imitanda ad nos eius facta transmisit. Si magni cuiusdam viri susceptis epistulis legeremus verba, sed quo calamo fuissent scripta quaereremus, ridiculum profecto esset epistularum auctorem scire sensumque cognoscere, sed quali calamo earum verba impressa fuerint indagare. Cum ergo rem cognoscimus, eiusque rei Spiritum Sanctum auctorem tenemus, quia scriptorem quaerimus, quid aliud agimus, nisi legentes litteras de calamo percontamur?

2303 I. 2, c. 3, n. 3. In hoc itaque est nunc natura angelica a 201 naturae nostrae condicione distincta, quod nos et loco circum-²⁰² scribimur et caecitatis ignorantia coartamur; angelorum vero spiritus loco quidem circumscripsi sunt, sed tamen eorum scientiae longe super nos incomparabiliter dilatantur. Interius quippe exteriusque sciendo distenti sunt, quia ipsum fontem 107 scientiae contemplantur. Quid enim de his, quae scienda sunt, nesciunt qui scientem omnia sciunt? Eorum itaque scientia comparatione nostrae valde dilatata est, sed tamen comparatione divinae scientiae angusta; sicut et ipsi illorum spiritus 200 comparatione quidem nostrorum corporum spiritus sunt, sed comparatione summi et incircumscripsi spiritus, corpus. Et 209 mittuntur igitur et assistunt, quia et per hoc quod circumscripsi sunt, exeunt, et per hoc quod intus quoque praesentes sunt, numquam recedunt. Et faciem ergo Patris semper vident [Mt 18, 10], et tamen ad nos veniunt, quia et ad nos spiritali praesentia foras exeunt, et tamen ibi se, unde recesserant, per internam contemplationem servant.

2304 2, 12, 20. Quia ipse [Deus] manet intra omnia, ipse extra 100 omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia, et superior est per potentiam et inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem et interior per subtilitatem, sursum regens deorsum continens, extra circumdans interius penetrans; nec alia ex parte superior, alia inferior, aut alia ex parte exterior, atque ex alia manet interior; sed unus idemque totus ubique praesidendo sustinens, sustinendo praesidens, circumdando penetrans, penetrando circumdans.

2305 3, 14, 26. Nisi primus homo delinqueret, secundus ad pas- 406 sionis probra minime veniret. . . . Nisi enim Adam primum per voluntarium vitium in animae mortem traxisset, Adam secundus sine vitio in carnis mortem voluntariam non ve- 403 niret. . . . 27. Mediator etenim noster puniri pro semetipso 398 non debuit, quia nullum culpae contagium perpetravit. Sed si ipse indebitam non susciperet, numquam nos a debita morte

liberaret. Pater ergo, cum iustus sit, iustum puniens, omnia iuste disponit; quia per hoc cuncta iustificat, quod eum, qui sine peccato est, pro peccatoribus damnat.

410 4, Praef., 3. Quisquis regenerationis unda non solvit, 2306
reatu primi vinculi ligatus tenetur; quod vero apud nos valet
aqua baptismatis, hoc egit apud veteres vel pro parvulis sola
412 fides, vel pro maioribus virtus sacrificii, vel pro his, qui ex
Abrahae stirpe prodierant, mysterium circumcisionis.

194 4, 3, 8. Duas vero ad intellegendum se creaturas fecerat, 2307
205 angelicam videlicet et humanam; utramque vero superbia
perculit, atque ab statu ingenitae rectitudinis fregit. Sed una
tegmen carnis habuit, alia vero nihil infirmum de carne
200 gestavit. Angelus namque solummodo spiritus, homo vero et
410 spiritus est et caro. Misertus ergo creator ut redimeret illam
ad se debuit reducere, quam in perpetratione culpae ex in-
firmitate aliquid constat habuisse; et eo altius debuit apostamat
angelum repellere, quo, cum a persistendi fortitudine corruit,
nihil infirmum ex carne gestavit.

612 4, 36, 70. Quia in hac vita nobis est discretio operum, erit 2308
in illa procul dubio discretio dignitatum, ut, quod hic aliis
alium merito superat, illic aliis alium retributione transcendat.
Unde in evangelio Veritas dicit: *In domo Patris mei mansiones
multae sunt* [Io 14, 2]. Sed in iisdem multis mansionibus erit
aliquo modo ipsa retributionum diversitas concors; quia tanta
vis in illa pace nos sociat, ut, quod in se quisque non ac-
ceperit, hoc se accepisse in alio exultet. Unde et non
aeque laborantes in vinea [cf. Mt 20, 10] aequi cuncti denarium
sortiuntur. Et quidem apud Patrem mansiones multae sunt,
et tamen eundem denarium dispares laboratores accipiunt;
quia una cunctis erit beatitudo laetitiae, quamvis non una sit
omnibus sublimitas vitae.

542 9, 34, 54. Delinquenti Dominus nequaquam parcit, quia 2309
delictum sine ultiione non deserit. Aut enim ipse hoc homo
in se paenitens punit, aut hoc Deus cum homine vindicans
percutit. Nequaquam igitur peccato parcitur, quia nullatenus
sine vindicta laxatur.

235 16, 37, 45. Aliud est esse, aliud principaliter esse; aliud 2310
mutabiliter, atque aliud immutabiliter esse. Sunt enim haec
omnia, sed principaliter non sunt, quia in semetipsis minime
subsistunt, et nisi gubernantis manu teneantur, esse nequaquam
189 possunt. . . . Cuncta quippe ex nihilo facta sunt, eorumque
essentia rursum ad nihilum tenderet, nisi eam auctor omnium
regiminis manu retineret.

2311 17, 30, 46. Vir iste propheticō plenus spiritu superbū ⁴²⁰ diabolū prudentia Dei potius maluit dicere quam fortitudine esse percussum. Non enim ait fortitudo, sed prudentia eius percussit superbū. Nam quamvis, sicut dictum est, propter naturam simplicem, Dei fortitudo sapientia sit, Dominus tamen diabolū, quantum ad faciem spectat, non virtute sed ratione superavit. Ipse namque diabolus in illa nos parentis primi radice supplantans, sub captivitate sua quasi iuste tenuit hominem, qui, libero arbitrio conditus, ei iniusta suadenti consensit. Ad vitam namque conditus in libertate propriae voluntatis, sponte sua factus est debitor mortis. Delenda ergo ⁴⁰⁹ erat talis culpa, sed nisi per sacrificium deleri non poterat; quaerendum erat sacrificium, sed quale sacrificium poterat pro absolvendis hominibus inveniri? Neque enim iustum fuit ⁴¹⁹ ut pro rationali homine brutorum animalium victimae caedērentur. . . . Ergo si bruta animalia propter rationale animal, ⁴¹⁶ id est, pro homine, dignae victimae non fuerunt, requirendus erat homo qui pro hominibus offerri debuisset, ut pro rationali peccante rationalis hostia mactaretur. Sed quid quod homo ³⁹⁷ sine peccato inveniri non poterat, et oblata pro nobis hostia quando nos a peccato mundare potuisset, si ipsa hostia peccati contagio non careret? Inquinata quippe inquinatos mundare non potuisset. Ergo ut rationalis esset hostia, homo fuerat offerendus; ut vero a peccatis mundaret hominem, homo et sine peccato. Sed quis esset sine peccato homo, si ex peccati commixtione descenderet? Proinde venit propter nos in uterum virginis Filius Dei, ibi pro nobis factus est homo. Sumpta est ab illo natura, non culpa. Fecit pro nobis sacrificium, corpus suum exhibuit pro peccatoribus victimam sine peccato, quae et humanitate mori et iustitia mundare potuisset.

2312 18, 52, 85. Non purus homo conceptus atque editus, post ³⁸⁶ per meritum ut Deus esset accepit, sed nuntiante angelo et ³⁹² adveniente Spiritu, mox Verbum in utero, mox intra uterum Verbum caro, et manente incommutabili essentia, quae ei est cum Patre et cum Sancto Spiritu coaeterna, assumpsit intra ³⁸³ virginea viscera unde et impassibilis pati, et immortalis mori, et aeternus ante saecula temporalis posset esse in fine saeculorum, ut per ineffabile sacramentum, conceptu sancto et ⁴³¹ partu inviolabili, secundum veritatem utriusque naturae, eadem virgo et ancilla Domini esset et mater. . . . Et quamvis ipse ³⁸⁵ aliud ex Patre, aliud ex virgine, non tamen alius ex Patre, alius ex virgine, sed ipse est aeternus ex Patre, ipse temporalis ex matre; ipse qui fecit, ipse qui factus est. . . . Ipse ante saecula de Patre sine matre, ipse in fine saeculorum de matre sine patre; ipse templum, ipse conditor templi; ipse auctor

operis, ipse opus auctoris; manens ex utraque et in utraque
 382 natura, nec naturarum copulatione confusus, nec naturarum
 distinctione geminatus.

¹¹⁸ 20, 32, 63. [Deus] dicitur zelans, dicitur iratus, dicitur paeni- 2313
¹¹² tens, dicitur misericors, dicitur praescius, ut, quia castitatem
 animae uniuscuiusque custodit, humano modo zelans vocetur,
 quamvis mentis cruciatu non tangatur. Et quia culpas percudit,
 dicitur irasci, quamvis nulla animi perturbatione moveatur.
 Et quia ipse immutabilis id quod voluerit mutat, paenitere
 dicitur, quamvis rem mutet, consilium non mutet. Et cum
 miseriae nostrae subvenit, misericors vocatur, quamvis miseris
 subveniat, et cor miserum numquam habeat. Et quia ea, quae
 nobis futura sunt, videt, quae tamen ipsi semper praestosunt,
 praescius dicitur, quamvis nequaquam futurum praevideat, quod
 praesens videt. Nam et quaeque sunt, non in aeternitate eius
 ideo videntur quia sunt, sed ideo sunt quia videntur.

²⁹² 25, 11, 28. Sciendum quippe est quod peccatum tribus modis 2314
 committitur. Nam aut ignorantia, aut infirmitate, aut studio
 perpetratur. Et gravius quidem infirmitate quam ignorantia,
 sed multo gravius studio quam infirmitate peccatur.

⁸⁹ 27, 25, 48. Fugiant ergo iniqui humanos oculos, semetipsos 2315
 certe fugere non possunt. Quia enim malum quod faciunt
 neverunt, habent testem conscientiam, habent iudicem rationem
 suam. . . . Certe ipsi sibi in conscientia testes sunt quia ex-
 cusabiles non sunt. Eo enim ipso quo rationabilem creaturam
 Deus hominem condidit, in manu omnium hominum signat,
 ut neverint singuli opera sua.

³²⁹ 33, 21, 40. Bonum quod agimus et Dei est et nostrum: Dei 2316
³²⁷ per praevenientem gratiam, nostrum per obsequentem liberam
 voluntatem. Si enim Dei non est, unde ei gratias in aeternum
³⁶⁶ agimus? Rursum si nostrum non est, unde nobis retribui
 praemia speramus? Quia ergo non immerito gratias agimus,
 scimus quod eius munere praevenimur; et rursum quia non
 immerito retributionem quaerimus, scimus quod obsequente
 libero arbitrio bona elegimus quae ageremus.

⁵⁹⁴ 34, 19, 36. At inquiunt: Sine fine puniri non debet culpa 2317
 cum fine. Iustus nimirum est omnipotens Deus, et quod non
 aeterno peccato commissum est, aeterno non debet puniri
 tormento. Quibus citius respondemus quod recte dicent, si
 iudex iustus districtusque veniens non corda hominum sed
 facta pensaret. Iniqui enim ideo cum fine deliquerunt, quia
 cum fine vixerunt. Voluissernt quippe sine fine vivere, ut sine
 fine potuissent in iniquitatibus permanere. Nam magis appetunt
 peccare quam vivere; et ideo hic semper vivere cupiunt, ut

numquam desinant peccare cum vivunt. Ad districti ergo iudicis iustitiam pertinet, ut numquam careant suppicio quorum mens in hac vita numquam voluit carere peccato; et nullus detur iniquo terminus ultiōnis, quia, quādiu valuit, habere noluit terminum criminis.

Dialogi, 593/4.

- 2318 L. 4, c. 6. Cum Paulus dicat: *Est enim fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium* [Hebr 11, 1], hoc veraciter dicitur credi, quod non valet videri. Nam credi iam non potest quod videri potest.
- 2319 4, 11. Presbyter quidam commissam sibi cum magno timore Domini regebat ecclesiam. Qui ex tempore ordinationis acceptae presbyteram suam ut sororem diligens, sed quasi hostem cavens, ad se propius accedere numquam sinebat, eanque sibimet propinquare nulla occasione permittens, ab ea sibi communionem funditus familiaritatis absciderat.
- 2320 4, 28. Qua ratione credendum est quia rem incorpoream tenere ignis corporeus possit? . . . 29. Teneri spiritum per ignem dicimus, ut in tormento ignis sit videndo atque sentiendo. Ignem namque eo ipso patitur quo videt; et quia concremari se aspicit, concrematur. Sicque fit ut res corporea incorpoream exurat, dum ex igne visibili ardor ac dolor invisibilis trahitur, ut per ignem corporeum mens incorporea etiam incorporea flamma crucietur; quamvis colligere ex dictis evangelicis possumus quia incendium anima non solum videndo, sed etiam experiendo patiatur. . . . Si diabolus eiusque angelī, cum sint incorporei, corporeo sunt igne cruciandi, quid mirum si animae, et antequam recipiant corpora, possint corporea sentire tormenta?
- 2321 4, 39. Qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio praesentatur. Sed tamen de quibusdam levibus culpis esse ante iudicium purgatoriū ignis credendus est, pro eo quod Veritas dicit quia, si quis in Sancto Spiritu blasphemiam dixerit, neque in hoc saeculo remittetur ei neque in futuro [Mt 12, 32]. In qua sententia datur intellegi quasdam culpas in hoc saeculo, quasdam vero in futuro posse laxari. Quod enim de uno negatur, consequens intellectus patet quia de quibusdam conceditur. Sed tamen, ut praedixi, hoc de parvis minimisque peccatis fieri posse credendum est.
- 2322 4, 43. Unus quidem est gehennae ignis, sed non uno modo omnes cruciat peccatores. Uniuscuiusque etenim quantum exigit culpa, tanta illic sentitur poena. . . . 44. Constat nimis et

2318. ML 77, 329.
2321. ML 77, 396.

2319. ML 77, 336.
2322. ML 77, 401.

2320. ML 77, 365.

incunctanter verum est quia, sicut finis non est gaudio bonorum,
ita finis non erit tormento malorum.

520 4, 58. Haec singulariter victima ab aeterno interitu animam 2323
salvat, quae illam nobis mortem Unigeniti per mysterium re-
parat, qui licet *resurgens a mortuis iam non moritur, et mors*
ei ultra non dominabitur [Rom 6, 9], tamen in semetipso im-
517 mortaliter atque incorruptibiliter vivens, pro nobis iterum in
hoc mysterio sacrae oblationis immolatur. Eius quippe ibi
corpus sumitur, eius caro in populi salutem partitur, eius
sanguis non iam in manus infidelium, sed in ora fidelium
513 funditur. Hinc ergo pensemus quale sit pro nobis hoc sacri-
ficium, quod pro absolutione nostra passionem unigeniti Filii
semper imitatur.

In Ezechielem homiliae.

238 L. 1, hom. 5, n. 11. In sanctorum cordibus [Spiritus Sanctus] 2324
iuxta quasdam virtutes semper permanet, iuxta quasdam vero
recessurus venit, et venturus recedit. In fide etenim, spe atque
caritate, et in bonis aliis, sine quibus ad caelestem patriam
non potest perveniri, sicut est humilitas, castitas, iustitia atque
misericordia, perfectiorum corda non deserit. In prophetiae
vero virtute, doctrinae facundia, miraculorum exhibitione electis
suis aliquando adest, aliquando se subtrahit.

203 1, 7, 18. Natura angelica, quando creata est, liberum ar- 2325
bitrium accepit, utrum vellet in humilitate persistere et in
omnipotentis Dei conspectu permanere, an ad superbiam labe-
retur et a beatitudine caderet, per similitudinem a qua fuit.
207 Sed quia cadentibus aliis sancti angeli in sua beatitudine per-
stiterunt, atque hoc acceperunt in munere, ut iam cadere
omnino non possint, in iis natura sua, quia iam duci muta-
biliter non potest, quasi in magnitudinem crystalli durata est
[cf. Ez 1, 22].

329 1, 9, 2. In his considerandum quia, sic bona nostra si 2326
366 omnipotentis Dei dona sunt ut in iis aliquid nostrum non sit,
cur nos quasi pro meritis aeternam retributionem quaerimus?
Si autem ita nostra sunt ut dona Dei omnipotentis non sint,
295 cur ex iis omnipotenti Deo gratias agimus? Sed sciendum
est quia mala nostra solummodo nostra sunt, bona autem
327 nostra et omnipotentis Dei sunt et nostra, quia ipse aspirando
328 nos praevenit ut velimus, qui adiuvando subsequitur ne inaniter
velimus, sed possimus implere quae volumus. Praeveniente
ergo gratia et bona voluntate subsequente, hoc quod omni-
potentis Dei donum est, fit meritum nostrum.

2323. ML 77, 425.
2326. ML 76, 870.

2324. ML 76, 825.

2325. ML 76, 849.

- 2327 1, 9, 6. Nec fides sine operibus nec opera adiuvant sine ³⁶² fide, nisi fortasse pro fide percipienda fiant; sicut Cornelius ³⁶³ [Act 10, 1 sqq] ante pro bonis operibus meruit audiri quam fidelis exsisteret; qua ex re colligitur quia bona opera pro fide percipienda faciebat.
- 2328 2, 3, 4. Nec mirum si de virtute in virtutem gradus sunt, ²⁴⁰ quando unaquaeque virtus quasi quibusdam gradibus augetur, et sic per incrementa meritorum ad summa perducitur. Aliud ³⁶⁸ namque sunt virtutis exordia, aliud provectus, aliud perfectio. Si enim ipsa fides ad perfectionem suam non quibusdam gradibus duceretur, sancti apostoli minime dixissent: *Adauge nobis fidem* [Lc 17, 5].
- 2329 2, 4, 12. Hoc quoque nobis sciendum est quia et per ⁸¹ incrementa temporum crevit scientia spiritualium patrum. Plus namque Moyses quam Abraham, plus prophetae quam Moyses, plus apostoli quam prophetae in omnipotentis Dei scientia eruditi sunt. Fallor si haec ipsa scriptura non loquitur: *Pertransibunt, inquit, plurimi, et multiplex erit scientia* [Dn 12, 4].

In evangelia homiliae.

- 2330 L. 1, hom. 16, n. 1. Deus, qui in utero virginis incarnatus ³⁹⁷ in mundum sine peccato venerat, nihil contradictionis in semetipso tolerabat. Tentari ergo per suggestionem potuit, sed ³⁹⁶ eius mentem peccati delectatio non momordit; atque ideo omnis diabolica illa tentatio foris, non intus fuit.
- 2331 2, 26, 1. Sciendum nobis est quod divina operatio, si ²⁶³ ratione comprehenditur, non est admirabilis; nec fides habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum. . . . Illud corpus Domini intravit ad discipulos ianuis clausis, quod vide-licet ad humanos oculos per nativitatem suam clauso exiit utero virginis. Quid ergo mirum, si clausis ianuis post resurrectionem ⁴³¹ suam in aeternum iam victurus intravit, qui moriturus veniens non aperto utero virginis exiit?
- 2332 2, 26, 4. Principatum superni iudicii sortiuntur [discipuli], ⁵²¹ ut vice Dei quibusdam peccata retineant, quibusdam relaxent. Sic eos a Deo decebat erigi, qui tantum pro Deo consenserant humiliari. Ecce qui districtum Dei iudicium metuunt, animarum iudices fiunt, et alios damnant vel liberant, qui semetippos damnari metuebant. 5. Horum profecto nunc in ⁶⁰ ecclesia episcopi locum tenent. Ligandi atque solvendi auctoritatem suscipiunt, qui gradum regiminis sortiuntur. Grandis

2327. ML 76, 872.

2330. ML 76, 1135.

2332. ML 76, 1199.

2328. ML 76, 960.

2331. ML 76, 1197.

2329. ML 76, 980.

538 honor, sed grave pondus istius est honoris. . . . 6. Causae ergo pensandae sunt, et tunc ligandi atque solvendi potestas 531 exercenda. Videndum est quae culpa praecessit, aut quae sit paenitentia secuta post culpam, ut quos omnipotens Deus per compunctionis gratiam visitat, illos pastoris sententia absolvat.

280 2, 30, 1. Sed ecce, si unusquisque vestrum requiratur an 2333 diligat Deum, tota fiducia et secura mente respondet: Diligo. In ipso autem lectionis exordio audistis quid Veritas dicat: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit* [Io 14, 23]. Probatio ergo dilectionis exhibitio est operis. Hinc in epistula sua idem Ioannes dicit: *Qui dicit: Diligo Deum, et mandata eius non custodit, mendax est* [1 Io 2, 4]. Vere enim Deum diligimus, si ad mandata eius nos a nostris voluptatibus coartamus. Nam qui adhuc per illicita desideria diffliuit, profecto Deum non amat, quia ei in sua voluntate contradicit.

280 2, 30, 2. Qui ergo Deum vere diligit, qui eius mandata 2334 custodit, in eius corde Dominus et venit et mansionem facit, quia sic eum divinitatis amor penetrat, ut ab hoc amore temptationis tempore non recedat. Ille ergo vere amat, cuius vide licet mentem delectatio prava ex consensu non superat. Nam tanto quisque a superno amore disiungitur, quanto inferius delectatur. Unde et adhuc subditur: *Qui non diligit me, sermones meos non servat* [Io 14, 24].

205 2, 34, 7. Novem vero angelorum ordines diximus, quia 2335 videlicet esse, testante sacro eloquio, scimus angelos, archangeli, virtutes, potestates, principatus, dominationes, thronos, cherubim atque seraphim. Esse namque angelos et archangelos paene omnes sacri eloquii paginae testantur. Cherubim vero atque seraphim saepe, ut notum est, libri prophetarum loquuntur. . . . Dum ergo illis quattuor, quae ad Ephesios dixit [Paulus, cf. Eph 1, 21], id est, principatibus, potestatibus, virtutibus atque dominationibus, coniunguntur throni [cf. Col 1, 16], quinque sunt ordines qui specialiter exprimuntur. Quibus dum angeli et archangeli, cherubim atque seraphim adiuncta sunt, procul dubio novem esse angelorum ordines inveniuntur.

530 2, 34, 15. Paenitentiam agere digne non possumus, nisi 2336 modum quoque eiusdem paenitentiae cognoscamus. Paenitentiam quippe agere est et perpetrata mala plangere et plan genda non perpetrare. Nam qui sic alia deplorat, ut tamen alia committat, adhuc paenitentiam agere aut dissimulat aut ignorat.

S. ANDREAS CRETENSIS, † ca 720.

Homiliae.

2336 a *Hom. 1 in nativitatem B. Mariae.* Σήμερον ἡ καθαρὰ τῶν 435 ἀνθρώπων εὐγένεια τῆς πρώτης θεοπλαστίας ἀπολαμβάνει τὸ χάρισμα, καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἀντεπάνεισι· καὶ ἦν ἀπημαύρωσε τοῦ κάλλους εὐπρέπειαν ἡ τῆς κακίας δυσγένεια, ταύτην ἡ φύσις τεχθείσῃ τῇ μητρὶ τοῦ ὥραίου προσέχουσα, πλάσιν ἀρίστην τε καὶ θεοπρεπεστάτην εἰσδέχεται. Καὶ γίνεται κυρίως ἡ πλάσις, ἀνάκλησις· καὶ ἡ ἀνάκλησις, θέωσις· ἡ δέ, πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἔξομοίωσις. . . . Καὶ συνελόντι φάναι· σήμερον ἡ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀναμόρφωσις ἄρχεται, καὶ δὲ γηράσας κόσμος θεοειδεστάτην λαμβάνων στοιχείωσιν, δευτέρας θεοπλαστίας προοίμια δέχεται.

Canones et triodia.

2336 b *Canon in B. Mariae nativitatem. Ode 4.* ‘Ο αὐτὸς καὶ 435 σήμερον τῇ εὔσεβεῖ Ἀννῃ δέδωκας, Σῶτερ, ἐκ μήτρας τόνιμον καρπόν, ἀσπιλον μητέρα τὴν σήν. . . . *Ode 5.* Ἄχραντός σου ἡ γέννησις, παρθένε ἄχραντε.

S. GERMANUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 733.

Orationes.

2336 c *Orat. 2 in dormitionem B. Mariae.* Ἐρρέτω θάνατος ἐπὶ 435 σοί, θεοτόκε, ζωὴν δτὶ τοῖς ἀνθρώποις προσίγατες. Ἐρρέτω τάφος ἐπὶ σοί, ἐπειδήπερ ὑψους ἀκαταφράστου θεοῖς ἐγένου θεμέλιος. Ἐρρέτω χοῦς ἐπὶ σοί· ἀπάπλασις γὰρ εἰ, δτὶ τοῖς

2336 a *Hodie pura hominum ingenuitas primae a Deo creationis munus* 435 *recipit, et ad seipsam revertitur; quemque speciei decorem obscuravit* vitii ignobilitas, hunc natura natae matri eius qui speciosus est adhaerens, optimam divinissimamque fictionem suscipit. *Et* fictio fit absoluta reparatio; reparatio autem, deificatio; illaque, in antiquum efformatio. . . . Utque summa dicam: *hodie naturae nostrae reformatio incipit, mundusque veteratus plane deiformem accipiens transformationem, secundae a Deo fictionis initia suscipit.*

2336 b *Hodie, ipse Salvator, secundum vulvae fructum, immaculatam* 435 *tuaū matrem, dedisti piae Annae. . . . Intemerata est tua nativitas,* virgo intemerata.

2336 c *Facessat in te mors, o deipara, quod vitam mortalibus pro-* 435 *duxeris. Facessat in te sepulcrum, quando inexplicabilis sublimitatis divinum facta es fundamentum. Facessat pulvis; nova quippe in-*

ἐν ὑλῇ πηλοῦ διαφθαρεῖσι κεχρημάτικας, δέσποινα. . . . Οὐ γάρ δύνη τοσαύτη τῇ ψυχῇ, τῆς σαρκὸς ὅταν ἀποσπασθῇ, δόσον δύσνηρότερον σοῦ στερηθῆναι, πανάχραντε.

S. IOANNES DAMASCENUS, fin. saec. VII—ante 754.

De haeresibus.

149 *Eph.* Πατὴρ δ Πατὴρ καὶ ἀγέννητος· υἱὸς δ Υἱός, γεν- 2337 νητὸς καὶ οὐκ ἀγέννητος· ἐκ Πατρὸς γάρ· Πνεῦμα Ἅγιον οὐ 167 γεννητόν, ἀλλ' ἐκπορευτόν· ἐκ τοῦ Πατρὸς γάρ· οὐδὲν κτιστόν, οὐδὲν πρωτοδεύτερον, οὐδὲν κυριόδουλον· ἀλλὰ μονὰς καὶ 150 τριάς ἔστι· καὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται εἰς τοὺς αἰώνας· πίστει νοοιμένη καὶ προσκυνούμενη· πίστει, οὐ ζητήσει, οὐδὲ ἐξερανήσει, οὐ φανερώσει. Ὁσῳ γάρ ἐρανᾶται, τοσούτῳ πλέον ἀγνοεῖται, καὶ δσῳ πολυπραγμονεῖται, ἐπιπλέον κρύπτεται. Ἀπεριέργω τοίνυν λόγῳ προσκυνείσθω Θεὸς ὑπὸ τῶν πιστῶν. Καὶ ὅτι μέν ἔστι Θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι πίστευε· πῶς δέ 161 ἔστιν, ὑπὲρ τὸ πῶς ἔστι· ἀκατάληπτος γάρ δ Θεός.

De fide orthodoxa.

108 L. 1, c. 1. «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Ὁ μονογενὴς 2338 Υἱός, δ ὃν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρός, αὐτὸς ἐξηγήσατο» [Io 1, 18]. «Ἄρρητον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον. «Οὐδεὶς γάρ ἐπιγινώσκει τὸν Πατέρα εἰ μὴ δ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ 91 μὴ δ Πατὴρ» [Mk 11, 27]. . . . Οὐκ ἀφῆκε μέντοι ήμᾶς δ Θεὸς

formatio es, quod iis, qui in limo luti corrupti essent, domina facta sis. . . . Non enim tantum dolet anima, cum a corpore avellitur, quantus dolor est te privari, o immaculatissima.

149 *Eph.* Pater est Pater et ingenitus; filius est Filius, genitus et 2337 non ingenitus, ex Patre enim est; Spiritus Sanctus non est genitus 167 sed procedens, ex Patre enim est; nihil creatum, nihil primo- secundum, nihil domino-servum; sed unitas et trinitas est, et erat 150 et est et erit in saecula; per fidem intellecta et adorata; per fidem, non per inquisitionem nec per investigationem nec per demonstrationem. Quantum enim scrutaris, tanto magis ignoratur; et quantum indagatur, eo magis absconditur. Incuriosa igitur ratione adoretur Deus a fidelibus. Quod est Deus in tribus hypostasisibus, crede; quomodo autem sit, supra modum est: incomprehensibilis enim est Deus.

108 L. 1, c. 1. *Deum nemo vidit umquam. Unigenitus Filius, qui 2338 est in sinu Patris, ipse enarravit.* Deus ergo nec oratione ulla explicari, nec ullo modo comprehendi potest. *Nemo enim Patrem 91 novit nisi Filius, nec Filium nisi Pater.* . . . Non nos tamen in

ἐν παντελεῖ ἀγνωσίᾳ. Πάσι τὰρ ἡ γνῶσις τοῦ εἶναι Θεὸν ὑπ' αὐτοῦ φυσικῶς ἐτκατέσπαρται. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ κτίσις, καὶ⁸⁷ ἡ ταύτης συνοχή τε καὶ κυβέρνησις τὸ μεγαλεῖον τῆς θείας ἀνακηρύττει φύσεως [cf. Sap 13, 5].

2339 1, 3. Τρεπτὰ τοίνυν ὄντα [πάντα], πάντως καὶ κτιστά. Κτιστὰ⁹³ δὲ ὄντα, πάντως ὑπό τινος ἐδημιουργήθησαν. Δεῖ δὲ τὸν δημιουργὸν ἀκτιστὸν εἶναι. Εἰ τὰρ κάκείνος ἐκτίσθη, πάντως ὑπό τινος ἐκτίσθη, ἔως ἂν ἔλθωμεν εἰς τι ἀκτιστὸν. Ἀκτιστὸς οὖν ὃν δὲ δημιουργός, πάντως καὶ ἀτρεπτός ἐστι. Τοῦτο δὲ τί ἂν ἀλλο εἴη ἢ Θεός;

2340 1, 4. Ἐπὶ Θεοῦ τί ἐστιν εἰπεῖν ἀδύνατον κατ' οὐσίαν.¹⁰⁹ οἰκειότερον δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς ἀπάντων ἀφαιρέσεως ποιεῖσθαι¹¹³ τὸν λόγον. Οὐδὲν τὰρ τῶν ὄντων ἐστίν· οὐχ ὡς μὴ ὥν,¹¹⁵ ἀλλ' ὡς ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα, καὶ ὑπὲρ αὐτὸν τὸ εἶναι ὥν.

2341 1, 5. Τὸ θεῖον τέλειόν ἐστι καὶ ἀνελλιπὲς κατά τε ἀγα-⁹⁹ θότητα, κατά τε σοφίαν, κατά τε δύναμιν, ἀναρχον, ἀτελεύ-
τητον, ἀδίον, ἀπερίγραπτον, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, κατὰ πάντα τέλειον. Εἰ οὖν πολλοὺς ἐροῦμεν θεούς, ἀνάγκη διαφορὰν¹⁰³ ἐν τοῖς πολλοῖς θεωρεῖσθαι. Εἰ τὰρ μηδεμίᾳ διαφορὰ ἐν αὐτοῖς,
εἰς μᾶλλον ἐστι καὶ οὐ πολλοί. Εἰ δὲ διαφορὰ ἐν αὐτοῖς,
ποῦ ἡ τελειότης;

omnigena ignorantia reliquit Deus. Nemo quippe est cui non
hoc ab eo naturaliter insitum sit, ut Deum esse cognoscat. Quin
ipsae res conditae earumque conservatio atque gubernatio divinae⁸⁷
naturae praedicant maiestatem.

2339 1, 3. Cum ergo mutabilia sint [omnia], sane etiam creata esse⁹³
oportet. Si vero creata, haud dubium quin ab aliquo sint condita.
Atqui creatorem increatum esse necesse est. Nam si ipse quoque
creatus est, a quodam profecto creatus erit, sicque donec ad ali-
quod increatum venerimus. Increatus igitur cum sit ille conditor,
omnino nec mutabilis est. Hoc autem quid aliud nisi Deus fuerit?

2340 1, 4. De Deo impossibile est quidnam essentia sua sit enuntiare,¹⁰⁹
aptiusque est ex omnium remotione sermonem de eo facere. Ne-¹¹³
que enim aliquid est eorum quae sunt, non ut nullatenus sit, sed¹¹⁵
quia super omnia quae sunt atque etiam supra ipsummet esse
ipse sit.

2341 1, 5. Deus perfectus est et absque defectu, sive bonitatem, sive⁹⁹
sapientiam, sive potentiam species; principii ac finis expers, sem-
piternus, incircunscriptus, ac denique, ut rem uno verbo complectar,
omnibus modis est perfectus. Quocirca si plures deos esse as-¹⁰³
seruerimus, inter plures discrimen animadvertere necesse erit. Nam
si nihil discriminis inter eos reperiatur, unus potius est quam multi;
si autem discrimen aliquod inter eos exsistit, ubi tandem erit illa
perfectio?

151 1, 8. [Πιστεύομεν] είς ἔνα Πατέρα, τὴν πάντων ἀρχὴν καὶ 2342 αἰτίαν, οὐκ ἔκ τινος γεννηθέντα, ἀναίτιον δὲ καὶ ἀτέννητον μόνον ὑπάρχοντα· πάντων μὲν ποιητήν, ἐνὸς δὲ μόνου Πατέρα φύσει τοῦ μονογενούς Υἱοῦ αὐτοῦ, Κυρίου δὲ καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ προβολέα τοῦ παναγίου 157 Πνεύματος. . . . Οὐ γὰρ ἦν ποτε δὲ Πατὴρ δτε οὐκ ἦν δὲ Υἱός· ἀλλ' ἄμα Πατήρ, ἄμα Υἱός, δὲ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος· πατὴρ γὰρ ἐκτὸς υἱοῦ οὐκ ἀν κληθείη.

153 1, 8. Λόγος μὲν οὖν καὶ ἀπαύγασμα λέγεται, διὰ τὸ ἀνευ 2343 162 συνδυασμοῦ καὶ ἀπαθῶς καὶ ἀχρόνως καὶ ἀρεύστως καὶ ἀχωρίστως γεγεννήσθαι ἐκ τοῦ Πατρός· Υἱὸς δὲ καὶ χαρακτὴρ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, διὰ τὸ τέλειον καὶ ἐνυπόστατον καὶ κατὰ πάντα δμοιον τῷ Πατρὶ εἶναι, πλὴν τῆς ἀγεννησίας· μονογενὴς δὲ δτι μόνος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς μόνως ἐγεννήθη. Οὐδὲ γὰρ δμοιούται ἔτερα γέννησις τῇ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ 174 γεννήσει. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἄλλος Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ γὰρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἀλλ' οὐ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς. Ἀλλος τρόπος ὑπάρχεις οὗτος, ἀληπτός τε καὶ ἀγνωστος, ὥσπερ καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ γέννησις. 178 Διδούται καὶ πάντα δσα ἔχει δὲ Πατὴρ αὐτοῦ εἰσι πλὴν τῆς ἀγεννησίας.

178 1, 8. Κατὰ πάντα ἔν εἰσιν δὲ Πατὴρ καὶ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ 2344 Ἀγιον Πνεῦμα πλὴν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ

151 1, 8. [Credimus] in unum Patrem, principium omnium et causam, 2342 ex nullo genitum, qui solus causae et generationis expers est; omnium quidem conditorem, ceterum unius duimtaxat natura Patrem unigeniti Filii sui Domini et Dei et Salvatoris nostri Iesu Christi, 157 sanctissimum Spiritus productorem. . . . Neque enim Pater umquam fuit quando Filius non esset; verum simul Pater, simul Filius, qui ex ipso genitus est. Neque enim pater vocari possit, qui filio careat.

153 1, 8. Verbum et splendor idcirco dicitur, quia citra alterius 2343 162 congressum et passionem et tempus et fluxum ullum ac separatiōnem ex Patre genitus est; Filius autem ac paternae substantiae figura, quia perfectus est ac subsistens, exceptaque ingeniti proprietate, per omnia similis Patri; unigenitus item, quia solus ex solo Patre unice natus est. Neque enim alia generatio est, quae cum Filii Dei generatione conferri possit: quandoquidem nec aliud 174 quoque Dei Filius est. Quamvis enim etiam Spiritus Sanctus ex Patre procedat, non tamen generationis modo, sed processionis. Alius autem est hic existentiae modus perinde incomprehensus 178 et ignotus, quemadmodum et Filii generatio. Quocirca omnia quae Pater habet Filii sunt, excepto quod ingenitus non est.

178 1, 8. In omnibus unum sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus, 2344 nisi quod Pater ingenitus est, Filius genitus, et Spiritus Sanctus

τῆς ἐκπορεύσεως· ἐπινοίᾳ δὲ τὸ διηρημένον. "Ἐνα γὰρ Θεὸν γινώσκομεν· ἐν μόναις δὲ ταῖς ἰδιότησι τῆς τε πατρότητος καὶ τῆς υἱότητος καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, κατά τε τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἴτιατὸν καὶ τὸ τέλειον τῆς ὑποστάσεως, ἥτοι τὸν τῆς ὑπάρχεως τρόπον, τὴν διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Οὕτε γὰρ τοπικὴν διάστασιν, ὡς ἐφ' ἡμῶν, δυνάμεθα ἐπὶ τῆς ἀπεριγράπτου λέγειν θεότητος· ἐν ἀλλήλαις γὰρ αἱ ὑποστάσεις εἰσίν· οὐχ ὡστε συγχεῖσθαι, ἀλλ' ὡστε ἔχεσθαι, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί» [Io 14, 11] φήσαντος· οὕτε θελήματος διαφορὰν ἢ γνώμης ἢ ἐνεργείας ἢ δυνάμεως ἢ τίνος ἐτέρου, ἀτίνα τὴν πραγματικὴν καὶ διόλου ἐν ἡμῖν γεννῶσι διαίρεσιν. . . . Ἀμέριστος γὰρ ἐν μεμερισμένοις, εἰ δει συντόμως εἰπεῖν, ἡ θεότης, καὶ οἷον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἔχομένοις ἀλλήλων καὶ ἀδιαστάτοις οὖσι, μία τοῦ φωτὸς σύγκρασίς τε καὶ συνάφεια.

- 2345 1, 9. Δοκεῖ μὲν οὖν κυριώτερον πάντων τῶν ἐπὶ Θεοῦ ⁹⁴ λεγομένων δύνομάτων εἶναι ὁ ὕν, καθὼς αὐτὸς χρηματίζων τῷ Μωϋσεῖ ἐπὶ τοῦ δρους φησίν· «Εἶπον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· Ὁ ὕν ἀπέσταλκε με» [Ex 8, 14]. "Ολον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ εἶναι, οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἀπειρον καὶ ἀόριστον.
- 2346 1, 10. Πάντα μὲν οὖν ταῦτα κοινῶς ἐπὶ πάσης θεότητος ¹⁷⁸ ἐκληπτέον, καὶ ταῦτῶς καὶ ἀπλῶς καὶ ἀμερῶς καὶ ἡνωμένως· διακεκριμένως δὲ τὸ Πατὴρ καὶ τὸ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, καὶ τὸ

procedens. Quod autem discretum est, cogitatione percipitur. Unum quippe Iucum cognoscimus; in solis proprietatibus paternitatis, filiationis, et processionis, atque quantum ad causam et causatum, ac hypostasis perfectionem, hoc est, existendi modum, distinctionem intellegimus. Neque enim distantiam secundum locum, ut apud nos, in deitate, quae circumscriptiōnē omnē excludit, admittere licet; sunt enim personac aliae in aliis; non ut inter se confundantur, sed ut cohaerant, iuxta eam Domini sententiam: *Ego in Patre et Pater in me est*; nec voluntatis aut sententiac aut efficacitatis aut potentiae aut alterius cuiusdam rei, quae realem ac omnimodam in nobis distinctionem gignat, discrimen ullum. . . . Indivisa enim in divisib., ut rem breviter enuntiem, divinitas est; ac velut in tribus solibus sibi invicem cohaerentibus et nulla loci intercapedine disiunctis una lucis temperatio atque coniunctio.

- 2345 1, 9. Ex omnibus porro nominibus, quae Deo tribuuntur, nullum ⁹⁴ aequē propriū videtur atque «Qui est», quemadmodum ipse, cum Moysi in monte responderet, ait: *Dic filiis Israel: Qui est, misit me*. Nam totum esse, velut immensum et illimitatum essentiae pelagus, complexu suo ipse continet.
- 2346 1, 10. Haec igitur omnia [nomina et praedicata] communiter in ¹⁷⁸ tota divinitate accipienda sunt, atque eodem modo, et simpliciter, et individue omninoque coniunctim, distinctim autem Pater et Filius

ἀναίτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν καὶ τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν καὶ ἐκπορευτόν· ἄτινα οὐκ οὐσίας εἰσὶ δηλωτικά, ἀλλὰ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως, καὶ τοῦ τῆς ὑπάρξεως τρόπου.

113 1, 12. Διὸ τῶν θείων ὀνομάτων τὰ μὲν ἀποφατικῶς λέγεται, 2347

115 δηλοῦντα τὸ ὑπερούσιον· οἷον ἀνούσιος, ἄχρονος, ἀναρχος, ἀόρατος· οὐχ δτι τινὸς ἡττων ἐστὶν ἢ τινος ἐστέρηται, αὐτοῦ γάρ ἐστι τὰ πάντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε καὶ «ἐν αὐτῷ συνέστηκεν» [Col 1, 17], ἀλλ' δτι πάντων ὑπεροχικῶς τῶν δητῶν ἔξηρηται. Οὐδὲν γάρ τῶν δητῶν, ἀλλ' ὑπὲρ πάντα

114 ἐστί. Τὰ δὲ καταφατικῶς λεγόμενα, ὡς αἰτίου τῶν πάντων κατηγορεῖται.... Καὶ αὗται μὲν αἱ ἀποφάσεις καὶ καταφάσεις.

Γλυκυτάτη δὲ καὶ ἡ ἐξ ἀμφοῖν συνάφεια· οἷον ἡ ὑπερούσιος οὐσία, ἡ ὑπέρθεος θεότης, ὑπεράρχιος ἀρχή, καὶ τὰ τοιαῦτα.

151 1, 12. ‘Ο Πατὴρ πηγὴ καὶ αἰτία Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος· 2348

Πατὴρ δὲ Υἱοῦ μόνου, καὶ προβολεὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

161 Ο Υἱὸς υἱός, λόγος, σοφία, δύναμις, εἰκών, ἀπαύγασμα,

162 χαρακτὴρ τοῦ Πατρός, καὶ ἐκ τοῦ Πατρός. Οὐχ Υἱὸς δὲ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον· Πνεῦμα τοῦ Πατρός, ὡς ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Οὐδεμίᾳ γάρ δρμῇ ἀνευ Πνεύματος.

168 Καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ

170 τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Μόνος γάρ αἴτιος δ Πατὴρ.

et Spiritus Sanctus, item causans et causatum et ingenitum et genitum et procedens; quae quidem non eiusmodi sunt, ut naturam denotent, sed mutuam inter se personarum relationem ac exsistendi modum.

113 1, 12. Quocirca ex divinis nominibus quaedam per negationem 2347

115 dicuntur, quibus essentiam omnem eum superare declaratur; velut cum essentiae expers, sine tempore, sine principio, invisibilis dicitur; non quod re ulla inferior sit, aut illi quidquam desit (ipsius enim sunt omnia, atque ex ipso et per ipsum sunt, et *in ipso constant*), sed quia eminenti modo rebus omnibus excelsior est.

Non enim quidquam est eorum quae sunt, sed super omnia. Sunt 114 autem alia quae per affirmationem efferuntur, ea nimirum, quae de eo dicuntur, ut est omnium rerum causa.... Atque haec sunt vocabula affirmantia et negantia. Ex utrisque porro suavissima conexio fit, sicut superessentialis essentia, superdivina deitas, principium omni principio superiorius, aliaque similia.

151 1, 12. Pater fons est et auctor cum Filii tum Spiritus Sancti; 2348

solius tamen Filii Pater, ac Spiritus Sancti productor. Filius autem

161 filius est, verbum, sapientia, potentia, imago, splendor, Patris

162 figura, et ex Patre. At Spiritus Sanctus non Patris Filius, sed

Spiritus Patris, ut qui ex Patre procedat; nullus enim impulsus

168 est sine Spiritu. Quin Filii quoque Spiritus dicitur, non velut

170 ex ipso, sed per ipsum ex Patre procedens. Solus enim Pater

auctor est.

- 2349 2, 2. Ἐπεὶ οὖν δὲ ἀγαθὸς καὶ ὑπεράγαθος Θεὸς οὐκ ἡρ- 193
κέσθη τῇ ἔαυτοῦ θεωρίᾳ, ἀλλ᾽ ὑπερβολῇ ἀγαθότητος εὐδόκησε
γενέσθαι, τινὰ τὰ εὐεργετηθήσομενα καὶ μεθέξοντα τῆς αὐτοῦ
ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγει καὶ δημιουρ- 189
γεῖ τὰ σύμπαντα, ἀόρατά τε καὶ δρατά· καὶ τὸν ἐξ δρατοῦ καὶ 225
ἀόρατου συγκείμενον ἀνθρωπον. Κτίζει δὲ ἐννοῶν, καὶ τὸ 216
ἐννόημα ἔργον ὑφίσταται, Λόγῳ συμπληρούμενον, καὶ Πνεύματι
τελειούμενον.
- 2350 2, 3. Αὐτὸς τῶν ἀγγέλων ἐστὶ ποιητὴς καὶ δημιουργός, ἐκ 198
τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγών αὐτούς, κατ’ οἰκείαν
εἰκόνα κτίσας αὐτούς, φύσιν ἀσώματον, οὗτον τι πνεῦμα, καὶ 200
πῦρ ἀϋλον, ὡς φησιν δὲ θεῖος Δαβίδ· «Ο ποιῶν τοὺς ἀγ-
γέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς
φλόγα» [I's 103, 4]. . . .
- 2351 2, 3. Ἀγγελος τοίνυν ἐστίν οὐσία νοερά, ἀεικίνητος, αὔτε- 203
ξούσιος, ἀσώματος, Θεῷ λειτουργούμενα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει 200
τὸ ἀθάνατον εἰληφυῖα, ἡς οὐσίας τὸ εἶδος καὶ τὸν ὅρον μόνος
δὲ κτίστης ἐπίσταται. Ἀσώματος δὲ λέγεται καὶ ἀϋλος, δόσον
πρὸς ἡμᾶς· πᾶν γάρ συγκρινόμενον πρὸς Θεὸν τὸν μόνον 98
ἀσύγκριτον πάχυ τε καὶ ὑλικὸν εὑρίσκεται· μόνον γάρ ὄντως
ἀϋλον τὸ θεῖόν ἐστι καὶ ἀσώματον. . . .
- 2352 . 2, 3. Φῶτα δεύτερα νοερά, ἐκ τοῦ πρώτου καὶ ἀνάρχου 199
φωτὸς τὸν φωτισμὸν ἔχοντα· οὐ γλώσσης καὶ ἀκοῆς δεόμενα, 204

-
- 2349 2, 2. Quoniam igitur bonus omnique bonitate praestantior Deus 193
non satis habuit sua ipsius contemplatione frui, sed pro nimia
bonitate sua quaedam esse voluit, quae ipsius afficerentur beneficiis
eiusque bonitatis participes forent: eam ob causam ex non esse 189
ad esse producit conditque universa, tam invisibilia quam visibilia;
atque etiam hominem ex aspectabili et non aspectabili natura con- 225
flatum. Porro cogitando creat; cogitatioque illa, Verbo completere 216
et Spiritu consummante, consistit.
- 2350 2, 3. Ipse angelorum opifex et conditor est, ut qui eos ex 198
nihilo produixerit, atque ad imaginem suam creaverit, naturam in- 200
corpoream, velut spiritum quemdam aut ignem materia vacuum,
quemadmodum divinus David ait: *Qui facit angelos suos spiritus,*
et ministros suos flammam ignis.. . . .
- 2351 2, 3. Angelus itaque est substantia intellegens, perpetuo motu 203
et libertate praedita, corporis expers, Deo serviens, immortalitatem 200
in natura Dei munere consecuta; cuius formam substantiae ac
definitionem creator solus novit. Incorporea vero et immaterialis
dicitur quantum ad nos; quidquid enim cum Deo confertur, qui 98
solus nulli comparari potest, crassum et materiale invenitur. Sola
quippe divina natura vere immaterialis est et incorporea. . . .
- 2352 . 2, 3. Secunda lumina spiritualia, ex primaria illa luce omnis- 199
que principii experte splendorem habentia; quibus nec lingua opus 204

ἀλλ' ἄνευ λόγου προφορικοῦ μεταδιδόντα ἀλλήλοις τὰ ἕδια
 181 νοήματα καὶ βουλεύματα. Διὰ Λόγου τοίνυν ἐκτίσθησαν πάντες
 182 οἱ ἄγγελοι, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος διὰ τοῦ ἀγιασμοῦ
 ἐτελειώθησαν, κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀξίας καὶ τῆς τάξεως τοῦ
 φωτισμοῦ καὶ τῆς χάριτος μετέχοντες.

201 2, 3. Περίγραπτοί εἰσιν· ὅτε γάρ εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐκ 2353
 εἰσιν ἐν τῇ γῇ· καὶ εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστελλόμενοι
 οὐκ ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ· οὐ περιορίζονται δὲ ὑπὸ
 τειχῶν καὶ θυρῶν καὶ κλείθρων καὶ σφραγίδων· ἀόριστοι γάρ
 εἰσιν. Ἀορίστους δὲ λέγω· οὐ γάρ καθό εἰσιν, ἐπιφαίνονται
 100 τοῖς ἀξίοις οἵς ὁ Θεὸς φαίνεσθαι αὐτοὺς θελήσει, ἀλλ' ἐν
 μετασχηματισμῷ, καθὼς δύνανται οἱ δρῶντες δρᾶν. Ἀορίστον
 γάρ ἔστι φύσει καὶ κυρίως μόνον τὸ ἀκτιστον. Πᾶν γάρ κτίσμα
 206 ὑπὸ τοῦ κτίσαντος αὐτὸν Θεοῦ δρίζεται. Ἐξωθεν τῆς οὐσίας
 τὸν ἀγιασμὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος ἔχοντες. . . .

209 2, 3. Ἰσχυροὶ καὶ ἔτοιμοι πρὸς τὴν τοῦ Θείου θελήματος 2354
 ἐκπλήρωσιν, καὶ πανταχοῦ εὐθέως εύρισκόμενοι ἔνθα ἂν ἡ θεία
 κελεύσῃ ἐπίνευσις, τάχει φύσεως· καὶ φυλάττοντες τὰ μέρη
 τῆς γῆς· καὶ ἐθνῶν καὶ τόπων προϊστάμενοι, καθὼς ὑπὸ τοῦ
 δημιουργοῦ ἐτάχθησαν· καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς οἰκονομοῦντες καὶ
 βοηθοῦντες ἡμῖν. . . .

205 2, 3. Καθὼς δὲ ὁ ἀγιώτατος καὶ ἱερώτατος καὶ θεολογικώ- 2355
 τατός φησι Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, πᾶσα ἡ θεολογία, ἥγουν

sit, nec auribus; sed sine ulla prolati sermonis ope mutuo sibi
 181 sensa sua communicant et consilia. Per Verbum omnes angeli
 182 creati sunt et Sancto Spiritu sanctificante consummationem ac-
 cuperunt, ut pro sua quisque dignitate et ordine splendoris gratiae-
 que participes essent.

201 2, 3. Circumscripsi sunt, nec enim, cum in caelo sunt, in terra 2353
 versantur; nec, cum a Deo in terram mittuntur, remanent in caelo.
 Ceterum nec moenibus, nec foribus, nec repagulis, nec sigillis
 cohibentur. Non enim certis ullis terminis definiti sunt. Nullis
 terminis definitos dico; eo quod dignis, quibus eos Deus visendos
 exhiberi voluerit, non quales existunt apparent, sed in aliam
 100 mutati formam, prout videntium obtutus ferre potest. Nam solum
 natura ac proprie nullis definitur terminis quod increatum est.
 Quidquid enim est creatum, intra terminos suos a Deo creatore
 206 finitur. Aliunde quam a natura sua sanctitatem habent, nimirum
 a Spiritu Sancto. . . .

209 2, 3. Ad explendam porro Dei voluntatem fortes et prompti 2354
 sunt, et statim inveniuntur ubicumque Dei nutus iussit. Etiam
 terrae partes custodiunt, nationibus et regionibus praesident, prout
 a summo opifice praefecti sunt: res nostras gubernant, ac nobis
 205 opem ferunt. . . .

2, 3. Ut autem sanctissimus et venerabilis et in theologia pree- 2355
 stantissimus vir Dionysius Areopagita ait, theologia omnis, hoc est,

ἡ θεία γραφή, τὰς οὐρανίους ούσιας ἐννέα κέκληκε· ταύτας δὲ θεῖος ιεροτελεστὴς εἰς τρεῖς ἀφορίζει τριαδικάς διακοσμήσεις. Καὶ πρώτην μὲν εἶναι φησι τὴν περὶ Θεὸν οὖσαν ἀεί, καὶ προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἡνῶσθαι παραδεδομένην, τὴν τῶν ἔξαπτερύγων σεραφίμ καὶ τῶν πολυομμάτων χερουβίμ καὶ τῶν ἄγιων θρόνων· δευτέραν δὲ τὴν τῶν κυριοτήτων καὶ τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἔξουσιῶν· τρίτην δὲ καὶ τελευταίαν τὴν τῶν ἀρχῶν καὶ ἀρχαγγέλων καὶ ἀγγέλων. . . .

2356 2, 3. "Οσοι δέ φασι τοὺς ἀγγέλους δημιουργοὺς τῆς οἰασδή- 190 ποτε ούσιας, οὗτοι στόμα εἰσὶ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, τοῦ διαβόλου. Κτίσματα γὰρ ὅντες, οὐκ εἰσὶ δημιουργοί. Πάντων δὲ ποιητὴς 235 καὶ προνοητὴς καὶ συνοχεὺς δὲ Θεός ἐστιν, δὲ μόνος ἄκτιστος, δὲ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίᾳ Πνεύματι ὑμνούμενός τε καὶ δοξαζόμενος.

2357 2, 12. Ψυχὴ τοίνυν ἐστὶν ούσια Ζῶσα, ἀπλῇ καὶ ἀσύμματος, 217 σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς κατ' οἰκείαν φύσιν ἀόρατος, ἀθάνατος, 218 λογική τε καὶ νοερά, ἀσχημάτιστος, δργανικῷ κεχρημένῃ σώματι, 219 καὶ τούτῳ Ζωῆς, αὐξήσεως τε καὶ αἰσθήσεως καὶ γεννήσεως παρεκτική, οὐχ ἔτερον ἔχουσα παρ' ἐαυτὴν τὸν νοῦν, ἀλλὰ μέρος αὐτῆς τὸ καθαρώτατον· ὥσπερ γὰρ ὀφθαλμὸς ἐν σώματι, οὕτως ἐν ψυχῇ νοῦς· αὐτεξούσιος, θελητική τε καὶ ἐνεργητική, 221 τρεπτή, ἦτοι ἐθελότρεπτος, δτὶ καὶ κτιστή.

scriptura sacra, caelestes substantias novem recensuit. Has di-
vinus ille sacrorum magister in tres ordines distinxit, quorum
primum illum esse dicit, qui Deum semper circumstat, quemque
proxime nulloque medio ei cohaerere traditum est: nempe senis
alis instructorum seraphim, oculis plenorum cherubim ac sanctissi-
morum thronorum; secundum dominationum, virtutum et pot-
estatum; tertium denique ac postremum principatum, archange-
lorum ac angelorum. . . .

2356 2, 3. Quicumque autem dicunt angelos conditores esse qualis- 190
cumque substantiae, ipsi os diaboli sunt, qui est eorum pater.
Creaturae enim cum sint, non sunt conditores. Omnium autem
opifex et provisor et conservator Deus est, solus increatus; in Patre 235
et Filio et Spiritu Sancto laudatus et glorificatus.

2357 2, 12. Iam vero anima est vivens, simplex et incorporea sub- 217
stantia, corporis oculorum suapte natura invisibilis, immortalis, 218
rationalis et intellegens, sine figura, organis instructo utens corpore, 219
cui vitam, incrementum, sensum et gignendi vim tribuat, non
aliam a se seiunctam mentem habens (mens quippe est subtilissima
ipsius pars; quod enim oculus in corpore, hoc mens in anima est),
arbitrii libertate, volendiisque et agendi facultate praedita, mutabilis, 221
hoc est, eiusmodi, quae voluntatis mutationem subire queat, propterea
quod creata sit.

125 2, 29. Χρὴ δὲ εἰδέναι ὡς δ Θεὸς προηγουμένως θέλει 2358 πάντας σωθῆναι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν [1 Tim 2, 4].

Οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κολάσαι ἔπλασεν ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὸ μετασχεῖν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ὡς ἀγαθός. Ἀμαρτάνοντας δὲ θέλει κολάζεσθαι, ὡς δίκαιος. Λέγεται οὖν τὸ μὲν πρώτον προηγουμένον θέλημα καὶ εὐδοκία, ἐξ αὐτοῦ ὅν, τὸ δὲ δεύτερον ἐπόμενον θέλημα καὶ παραχώρησις, ἐξ ἡμετέρας αἰτίας. . . .

Τῶν δὲ ἐφ' ἡμῖν, τὰ μὲν ἀγαθὰ προηγουμένως θέλει, καὶ 295 εὐδοκεῖ, τὰ δὲ πονηρὰ καὶ ὄντως κακὰ οὔτε προηγουμένως οὔτε ἐπομένως θέλει, παραχωρεῖ δὲ τῷ αὐτεξουσίῳ.

120 2, 30. Χρὴ γινώσκειν ὡς πάντα μὲν προγινώσκει δ Θεός, 2359 οὐ πάντα δὲ προορίζει. Προγινώσκει γὰρ τὰ ἐφ' ἡμῖν, οὐ

122 προορίζει δὲ αὐτά. Οὐ γὰρ θέλει τὴν κακίαν γίνεσθαι οὐδὲ βιάζεται τὴν ἀρετήν. "Ωστε τῆς θείας προγνωστικῆς κελεύσεως ἔργον ἐστὶν δ προορισμός. Προορίζει δὲ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν κατὰ τὴν πρόγνωσιν αὐτοῦ. "Ηδη γὰρ κατὰ τὴν πρόγνωσιν αὐτοῦ προέκρινε πάντα δ Θεὸς κατὰ τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν 353 δικαιοσύνην αὐτοῦ. Χρὴ δὲ γινώσκειν δτὶ ή μὲν ἀρετὴ ἐκ τοῦ 308 Θεοῦ ἐδόθη ἐν τῇ φύσει, καὶ αὐτός ἐστι παντὸς ἀγαθοῦ ἀρχὴ καὶ αἴτια, καὶ ἐκτὸς τῆς αὐτοῦ συνεργίας καὶ βοηθείας ἀδύνατον 334 ἀγαθὸν θελῆσαι ή πρᾶξαι ἡμᾶς. 'Ἐφ' ἡμῖν δέ ἐστιν ή ἐμμεῖναι τῇ ἀρετῇ καὶ ἀκολουθῆσαι τῷ Θεῷ πρὸς ταύτην καλοῦντι, ή ἀποφοιτῆσαι τῆς ἀρετῆς. . . .

125 2, 29. Hoc itidem nosse oportet, Deum primaria et antecedente 2358 voluntate velle omnes salvos esse, et regni sui compotes fieri.

Non enim nos ut puniret condidit, sed quia bonus est, ad hoc ut bonitatis suae participes essemus. Peccantes porro puniri vult, quia iustus est. Itaque prima illa voluntas antecedens dicitur et beneplacitum, cuius ipse causa sit; secunda autem consequens voluntas et permissio, ex nostra causa ortum habens. . . . Eorum vero, quae in nobis sita sunt, bona quidem primario Deus vult et 295 secundum beneplacitum; mala autem, quae revera mala sunt, neque primario neque consequenter vult, sed libero arbitrio permittit.

120 2, 30. Illud scire interest, Deum omnia quidem praescire, sed 2359 non omnia praefinire. Praescit enim ea, quae in nostra potestate

122 sunt, at non ea praefinit. Nec etiam malitiam patrari vult, nec rursus virtuti vim affert. Quocirca divina iussio cum praescientia coniuncta praefinitionem efficit. Deus porro ea, quae nostri arbitrii non sunt, pro sua praescientia praefinit. Iam enim iuxta praescientiam suam definivit omnia Deus secundum bonitatem et iustitiam 353 suam. Illud quoque sciendum, virtutem naturae nostrae divinitus 308 inditam esse, Deumque ipsum omnis boni fontem et auctorem esse, ut citra ipsius opem et auxilium bonum velle nec facere 334 possimus; ceterum nobis liberum esse in virtute perstare, Deumque ad eam vocantem sequi vel a virtute abscedere. . . .

2360 2, 30. Τοῦτον τοίνυν τὸν ἀνθρωπὸν δὲ δημιουργὸς ἄρρενα ²³² κατεσκεύασε, μεταδοὺς αὐτῷ τῆς ἑαυτοῦ θείας χάριτος, καὶ ἐν κοινωνίᾳ ἑαυτοῦ διὰ ταύτης αὐτὸν ποιησάμενος· ὅθεν καὶ τὴν τῶν Ζώων ὀνομασίαν προφητικῶς, ὡς δούλων αὐτῷ δοθέντων δεσποτικῶς ἐποιήσατο.

2361 3, 3. Οἰκειούται δὲ τὰ ἀνθρώπινα δὲ Λόγος· αὐτοῦ γάρ ἐστι ³⁹² τὰ τῆς ἀγίας αὐτοῦ σαρκὸς δύντα· καὶ μεταδίδωσι τῇ σαρκὶ τῶν ἴδιων, κατὰ τὸν ἀντιδόσεως τρόπον, διὰ τὴν εἰς ἀλληλα τῶν μερῶν περιχώρησιν καὶ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν, καὶ ὅτι εἰς ἦν καὶ δὲ αὐτὸς δὲ καὶ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα «ἐνεργῶν ἐν ἐκατέρᾳ μορφῇ μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας» [*Leo M.*, Ep. 10, 4]. Διὸ δὴ καὶ δὲ Κύριος τῆς δόξης ἐσταυρώσθαι λέγεται [1 Cor 2, 8], καίτοι τῆς θείας αὐτοῦ μὴ παθούσης φύσεως, καὶ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ πάθους ἐν τῷ οὐρανῷ εἶναι ὥμολόγηται, ὡς αὐτὸς δὲ Κύριος ἔφησεν [Io 3, 13]. Εἰς γὰρ ἦν καὶ δὲ αὐτὸς δὲ Κύριος τῆς δόξης, δὲ φύσει καὶ ἀληθείᾳ υἱὸς ἀνθρώπου, ἦτοι ἀνθρωπὸς γενόμενος, καὶ αὐτοῦ τὰ τε θαύματα καὶ τὰ πάθη γινώσκομεν, εἰ καὶ κατ' ἄλλο ³⁹⁰ θεαυματούργει, καὶ κατ' ἄλλο τὰ πάθη δὲ αὐτὸς ὑπέμενεν.

2362 3, 5. "Ωσπερ δὲ ἐπὶ τῆς θεότητος μίαν μὲν φύσιν δμο- ¹⁴⁹ λογοῦμεν, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις κατ' ἀλήθειαν οὔσας φαμέν, καὶ πάντα μὲν τὰ φυσικὰ καὶ οὐσιώδη, ἀπλὰ φαμεν, τὴν δὲ ¹⁷⁸ διαφορὰν τῶν ὑποστάσεων ἐν μόναις ταῖς τρισὶν ἴδιότησι, τῇ

2360 2, 30. Hunc itaque hominem creator masculum condidit, di-²³² vinam ei gratiam suam impertiens, seque per eam ipsi communicans: quo factum est, ut in morem prophetae animantibus, veluti mancipiis sibi datis, herili quadam auctoritate nomina imposuerit.

2361 3, 3. Verbum, quia ipsius sunt quae sanctae eius carnis sunt, ³⁹² ea, quae humanitati convenient, sibi vindicat, et carnem participem facit eorum, quae propria sua sunt, iuxta modum alternae communicationis, ob mutuam inter se partium commemationem unionemve hypostaticam, et quia unus idemque erat qui et divina et humana «in utraque forma cum alterius communione ageret». Dominus gloriae crucifixus dicitur, quamvis divina ipsius natura minime passa sit; et rursum, veluti dominus ipse asseruit. Unus enim idemque erat dominus gloriae, qui etiam natura et vere filius hominis, hoc est, homo exsistebat, atque ipsius cum miracula tum supplicia esse agnoscimus, etsi ratione alterius naturae miracula edebat, et alterius ³⁹⁰ ratione idem ipse supplicia perferebat.

2362 3, 5. Veluti unam in divinitate naturam confitemur, tres autem ¹⁴⁹ personas vere existentes dicimus; atque ea quidem omnia, quae naturalia essentialiaque sunt, esse simplicia pronuntiamus, perso-¹⁷⁸ narum vero discrimen in solis tribus proprietatibus, scilicet quod

ἀναιτίψ καὶ πατρικῆ καὶ τῇ αἵτιατῇ καὶ υἱικῆ, καὶ τῇ αἵτιατῇ
καὶ ἐκπορευτῇ ἐπιγινώσκομεν, ἀνεκφοιτήτους δὲ αὐτὰς καὶ
381 ἀδιαστάτους ἀλλιγῶν . . . , τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς θείας
καὶ ἀπορρήτου, καὶ πάντα νοῦν καὶ κατάληψιν ὑπερεχούσης
οἰκονομίας, τοῦ ἐνὸς τῆς ἁγίας Τριάδος Θεοῦ Λόγου, Κυρίου
385 τε ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δύο μὲν φύσεις διολογοῦμεν, θείαν τε
καὶ ἀνθρωπίνην, συνεληλυθούσας ἀλλήλαις, καὶ καθ' ὑπόστασιν
ἐνωθείσας, μία δὲ τὴν ὑπόστασιν ἐκ τῶν φύσεων ἀποτελεσθεῖ-
390 σαν σύνθετον· σώζεσθαι δέ φαμεν τὰς δύο φύσεις, καὶ μετὰ
τὴν ἔνωσιν, ἐν τῇ μιᾷ συνθέτῳ ὑποστάσει, ἥγουν ἐν τῷ ἐνὶ
Χριστῷ, καὶ κατ' ἀλήθειαν αὐτὰς εἶναι, καὶ τὰ τούτων φυσικὰ
382 ἴδιώματα, ἥνωμένας μέντοι ἀσυγχύτως, καὶ ἀδιαιρέτως δια-
φερούσας τε καὶ ἀριθμουμένας. . . . Αἱ τοῦ Χριστοῦ φύσεις,
395 εἴ καὶ ἥνωνται, ἀλλ' ἀσυγχύτως ἥνωνται, καὶ εἴ ἐν ἀλλήλαις
περιχωροῦσιν, ἀλλὰ τὴν εἰς ἀλλήλας τροπήν τε καὶ μεταβολὴν
οὐ προσίενται. . . . Εἰς γάρ ἐστιν δὲ Χριστός, ἐν τε θεότητι
καὶ ἀνθρωπότητι τέλειος.

395 3, 8. Εἰς τοίνυν ἐστὶν δὲ Χριστός, θεὸς τέλειος καὶ ἄνθρωπος 2363
τέλειος, διὸ προσκυνοῦμεν σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι, μιᾷ προσ-
κυνήσει μετὰ τῆς ἀχράντου σαρκὸς αὐτοῦ, οὐκ ἀπροσκύνητον
τὴν σάρκα λέγοντες, προσκυνεῖται γάρ ἐν τῇ μιᾷ τοῦ Λόγου
ὑποστάσει, ἥτις αὐτῇ ὑπόστασις γέγονεν· οὐ τῇ κτίσει λα-
τρεύοντες, οὐ γάρ ὡς ψιλὴν σάρκα προσκυνοῦμεν, ἀλλ' ὡς

unus sine causa sit et Pater, alter a causa et Filius, alter item a
causa et procedens, esse positum agnoscimus, ut ab invicem nec
381 excedere nec disiungi queant . . . , consimili modo in divina et
arcana, omnemque mentis aciem et captum exsuperante unius Dei
Verbi sanctae Trinitatis et Domini nostri Iesu Christi incarnatione,
385 duas quidem naturas, divinam scilicet et humanam, una coivisse,
et secundum hypostasim unitas esse confitemur, ut una hypostasis
390 ex naturis duabus composita facta fuerit. Integras porro, etiam
post unionem, naturas ambas in una composita persona, hoc est,
in uno Christo, servari dicimus, easque vere esse cum naturalibus
382 ipsarum proprietatibus; quia nimirum citra confusionem unitae
sunt, et rursus citra divisionem distinguuntur et numerantur. . . .
Christi naturae, quamvis invicem unitae sint, nulla confusione
unitae sunt; et quamlibet alia aliam permeet, non tamen con-
versionem et transmutationem alterius in alteram admittunt. . . .
Unus siquidem Christus est, tam in divinitate quam in humanitate
perfectus.

395 3, 8. Quapropter unus est Christus, Deus perfectus et homo 2363
perfectus, cui unam eamdemque adorationem cum Patre et Spiritu,
non exclusa immaculata eius carne, adhibemus. Neque enim
adorandam esse carnem eius negamus: quippe quae adoretur in una
Verbi persona, quae quidem ipsi persona facta est. Qua in re non
creaturae servimus; non enim illam cœu nudam carnem adoramus,

ἥνωμένην θεότητι, καὶ εἰς ἐν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου τῶν δύο αὐτοῦ ἀναγομένων φύσεων. Δέδοικα τοῦ ἀνθρακος ἄψασθαι διὰ τὸ τῷ ξύλῳ συνημμένον πῦρ. Προσκυνῶ τοῦ Χριστοῦ τὸ συναμφότερον διὰ τὴν τῇ σαρκὶ ἥνωμένην θεότητα.

2364 3, 12. Θεοτόκον δὲ κυρίως καὶ ἀληθῶς τὴν ἀγίαν παρθένον ⁴²⁹ κηρύττομεν· ὡς γάρ Θεὸς ἀληθῆς ὁ ἐξ αὐτῆς γεννηθείς, ἀληθῆς θεοτόκος ἡ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἐξ αὐτῆς σεσαρκωμένον γεννήσασα· Θεὸν γάρ φαμεν ἐξ αὐτῆς γεγεννήσθαι, οὐχ ὡς τῆς θεότητος τοῦ Λόγου ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαβούσης ἐξ αὐτῆς, ἀλλ’ ὡς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πρὸ αἰώνων ἀχρόνως ἐκ Πατρὸς γεννηθέντος, καὶ ἀνάρχως καὶ ἀδίδιας, ὑπάρχοντος σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι, ἐπ’ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς ἐνοικήσαντος καὶ ἐξ αὐτῆς ἀμεταβλήτως σαρκωθέντος καὶ γεννηθέντος. Οὐ γάρ ³⁷⁷ ἀνθρωπὸν ψιλὸν ἐτέννησεν ἡ ἀγία παρθένος, ἀλλὰ Θεὸν ἀληθινόν, οὐ τυμνόν, ἀλλὰ σεσαρκωμένον, οὐκ οὐρανόθεν τὸ σῶμα καταγαγόντα, καὶ ὡς διὰ σωλῆνος δι’ αὐτῆς παρελθόντα, ἀλλ’ ἐξ αὐτῆς δόμοούσιον ἡμῖν σάρκα ἀναλαβόντα, καὶ ἐν ἑαυτῷ ὑποστήσαντα. Εἰ γάρ οὐρανόθεν τὸ σῶμα κεκόμισται, καὶ οὐ ³⁸⁰ τῆς καθ’ ἡμᾶς φύσεως εἴληπται, τίς χρεία τῆς ἐνανθρωπήσεως; Ἡ γάρ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ τοῦτο γέγονεν, ἵνα αὐτὴ ἡ ἀμαρτήσασα καὶ πεσούσα καὶ φθαρείσα φύσις νικήσῃ τὸν ἀπατήσαντα τύραννον, καὶ οὕτω τῆς φθορᾶς ἐλευθερωθῇ.

sed velut divinitati unitam, et quia duae ipsius naturae ad unam Dei Verbi personam reducuntur unamque subsistentiam. Carbonem tangere ob ignem cum ligno coniunctum vereor. Ambas Christi naturas ob unitam carni divinitatem adoro.

2364 3, 12. Sanctam porro virginem Dei proprie et vere genetricem ⁴²⁹ praedicamus. Sicut enim verus est Deus qui ex ipsa natus est, ita perinde Dei mater est quae verum Deum ex se incarnatum genuit. Deum porro ex ea natum esse dicimus, non quod Verbi divinitas existendi principium ex ipsa traxerit, sed quia Verbum ipsum, quod ante saecula citra ullum tempus ex Patre genitum est, ac sine exordio et sempiterne una cum Patre et Spiritu Sancto est, in extremis diebus salutis nostrae causa in utero ipsius habitavit, et assumpta carne ex ea genitum est sine sui demutazione. ³⁷⁷ Non enim hominem purum sancta virgo genuit, sed Deum verum; non nudum, sed carne vestitum; nec ita ut, corpore de caelis allato, per eam velut per canalem transierit, sed ex ipsa carnem eiusdem ac nos substantiae acceperit, quae in se ipso subsisteret. Nam si corpus e caelo devectum est, ac non ex natura nostra ³⁸⁰ acceptum, quid tandem incarnatione opus erat? Etenim Dei Verbum humanitatem illicet induit, ut ipsam natura, quae peccaverat cecideratque et corrupta erat, tyrannum qui se deceperat superaret, sicque a corruptione vindicaretur.

383 3, 13. Τέλειον δὲ Θεὸν δμολογοῦντες τὸν αὐτὸν Κύριον 2365
 ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τέλειον ἀνθρωπὸν, φαμὲν τὸν αὐτὸν
 379 πάντα ἔχειν δσα δ Πατήρ, πλὴν τῆς ἀγενησίας· καὶ πάντα
 ἔχειν δσα δ Ἀδάμ δ πρώτος, δίχα μόνης τῆς ἀμαρτίας· ἀτινά
 398 ἐστι σῶμα καὶ ψυχὴ λογικὴ τε καὶ νοερά· ἔχειν δὲ αὐτὸν
 καταλλήλως ταῖς δύο φύσεσι, διπλὰ τὰ τῶν δύο φύσεων·
 390 φυσικά· δύο Θελήσεις φυσικάς, τήν τε Θείαν καὶ τὴν ἀνθρω-
 πίνην, καὶ ἐνεργείας δύο φυσικάς, Θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην,
 388 καὶ αὐτεξούσια δύο φυσικά, Θείόν τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ
 σοφίαν τε καὶ γνῶσιν, Θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην.

384 8, 19. Οὐ γὰρ διηρημένας φαμὲν τὰς ἐνεργείας, οὐδὲ 2366
 388 διηρημένως ἐνεργούσας τὰς φύσεις, ἀλλ' ἡνωμένως ἐκάστην
 390 μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας ἐνεργούσαν τοῦθ' δπερ ἵδιον
 ἔσχηκεν. Οὔτε γὰρ τὰ ἀνθρώπινα ἀνθρωπίνως ἐνήργησεν, οὐ
 γὰρ ψιλὸς ἦν ἀνθρωπος, οὔτε τὰ Θεῖα κατὰ Θεὸν μόνον, οὐ
 γὰρ ἦν τυμνὸς Θεός, ἀλλὰ Θεὸς δμοῦ ὑπάρχων καὶ ἀνθρωπος.
 "Ωσπερ γὰρ τῶν φύσεων καὶ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν φυσικὴν
 διαφορὰν ἐπιστάμεθα, οὕτω καὶ τῶν φυσικῶν θελημάτων τε
 καὶ ἐνεργειῶν. Ἰστέον τοιγαροῦν, ὡς ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν
 Ἰησοῦ Χριστοῦ, ποτὲ μὲν ὡς ἐπὶ δύο φύσεων τὸν λόγον
 ποιούμεθα, ποτὲ δὲ ὡς ἐφ' ἐνὸς προσώπου, καὶ τοῦτο δὲ
 κάκείνο εἰς μίαν ἀναφέρεται ἔννοιαν· αἱ γὰρ δύο φύσεις εἰς
 ἐστι Χριστός, καὶ δὲ εἰς Χριστὸς δύο φύσεις ἐστί. . . . Τοῦτο

383 3, 13. Eumdem Dominum nostrum Iesum Christum perfectum 2365
 Deum et perfectum hominem praedicantes, dicimus eumdem et
 omnia habere, quae Pater habet, excepta ingeniti proprietate; et
 379 omnia item, quae primus Adam, excepto solum peccato, hoc est,
 398 corpus et animam ratione et intellegentia praeditam; quin habere
 etiam eum, uti duabus naturis consentaneum est, duplices naturarum
 390 duarum naturales proprietates; hoc est, duas naturales voluntates,
 388 divinam et humanam; duas naturales operationes, divinam et
 humanam; duas naturales arbitrii libertates, divinam et humanam;
 ac denique sapientiam et scientiam, divinam et humanam.

384 3, 19. Non enim aut seiunctas actiones, aut naturas divisim 2366
 388 operari dicimus, sed coniunctim utramque cum alterius communione
 390 illud, quod quaeque proprium habet, agere. Neque enim humana
 humanitus efficiebat, cum purus homo non esset; nec rursus divina
 divino dumtaxat modo, quandoquidem non solum Deus erat, sed
 Deus simul et homo. Nam uti naturarum cum unionem tum
 naturalem distinctionem habemus, ita etiam naturalium voluntatum
 et operationum. Itaque sciendum est, de Domino nostro Iesu
 Christo nos interdum tamquam de duabus naturis sermonem habere,
 interdum tamquam de una persona: atque hoc et illud ad eundem
 sensum refertur. Nam et duae naturae unus Christus est; et unus
 391 Christus duae naturae. . . . Nihil igitur aliud theandrica actio de-

ούν δηλοι ἡ θεανδρικὴ ἐνέργεια, διτὶ ἀνδρωθέντος Θεοῦ, ἥτουν ³⁹¹ ἐνανθρωπήσαντος, καὶ ἡ ἀνθρωπίνη αὐτοῦ ἐνέργεια θεία ἦν, ἥτουν τεθεωμένη, καὶ οὐκ ἄμοιρος τῆς θείας αὐτοῦ ἐνεργείας, καὶ ἡ θεία αὐτοῦ ἐνέργεια οὐκ ἄμοιρος τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλ' ἔκατέρα σὺν τῇ ἑτέρᾳ θεωρουμένη.

2367 3, 20. Ὁμοιογούμεν δὲ ὅτι [δι] χριστός πάντα τὰ φυσικὰ ⁴⁰² καὶ ἀδιάβλητα πάθη τοῦ ἀνθρώπου ἀνέλαβεν. Ὅλον γὰρ τὸν ἀνθρωπὸν καὶ πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀνέλαβε, πλὴν τῆς ³⁹³ ἀμαρτίας. Αὕτη γὰρ οὐ φυσικὴ ἐστίν, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἡμῖν ἐνσπαρεῖσα, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου ἐπισπορᾶς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει ἑκουσίως συνισταμένη, οὐ βίᾳ ἡμῶν κρατούσα. Φυσικὰ δὲ καὶ ἀδιάβλητα πάθη εἰσὶ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, δσα ἐκ τῆς ἐπὶ τῇ παραβάσει κατακρίσεως εἰς τὸν ἀνθρώπινον εἰσῆλθε βίον· οἶον πεῖνα, δίψα, κόπος, πόνος, τὸ δάκρυον, ἡ φθορά. . . . Πάντα τοίνυν ἀνέλαβεν, ἵνα πάντα ἀγιάσῃ.

2368 3, 22. Οἱ δὲ προκόπτειν αὐτὸν λέγοντες σοφίᾳ καὶ χάριτι ³⁸⁶ [cf. Lc 2, 52], ὡς προσθήκην τούτων δεχόμενον, οὐκ ἐξ ἄκρας ὑπάρξεως τῆς σαρκὸς τεγενήσθαι τὴν ἔνωσιν λέγουσιν, οὐδὲ ³⁸⁵ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν πρεσβεύουσι, Νεστορίῳ δὲ τῷ ματαιόφρονι πείθομαι, σχετικὴν ἔνωσιν καὶ ψιλὴν ἐνοίκησιν τερατεύονται, «μὴ γινώσκοντες μήτε ἀ λέγουσι μήτε περὶ τίνων διαβεβαιούνται» [1 Tim 1, 7]. Εἰ γὰρ ἀληθῶς ἡνῶθη τῷ Θεῷ ³⁹⁴ Λόγῳ ἡ σάρξ ἐξ ἄκρας ὑπάρξεως, μᾶλλον δὲ ἐν αὐτῷ ὑπῆρξε ⁴⁰⁴

clarat, quam quod Deo facto homine, hoc est, incarnato, humana quaeque ipsius actio divina erat sive deificata, nec divinae ipsius operationis expers: rursumque divina ipsius actio humanae ipsius actionis exsors non erat; verum utraque una cum altera considerabatur.

2367 3, 20. Christum porro naturales minimeque reprehendendas ⁴⁰² hominis passiones assumpsisse confitemur. Nam suscepit totum hominem et quaecumque hominis sunt, excepto peccato. Neque ³⁹⁸ enim istud naturale est, neque a creatore nobis insitum; verum superserente diabolo in libera nostra voluntate exsurgit, non tamen ut per vim nobis dominetur. Naturales porro et inculpatae passiones hae sunt, quae in arbitrio nostro sitae non sunt, quae nimurum in violati praecepti poenam humanae vitae irrepserunt: velut fames, sitis, defatigatio, labor, lacrimae, interitus. . . . Omnia igitur assumpsit, ut omnia sanctificaret.

2368 3, 22. Qui autem sic eum sapientia et gratia profecisse aiunt, ³⁸⁶ tamquam horum incrementum acciperet, non a primo carnis ortu factam esse unionem asserunt, nec unionem secundum hypostasim ³⁸⁵ tuentur; verum vanissimo Nestorio potius auscultantes, unionem quamdam secundum affectionem et respectum, ac nudam inhabitationem prodigiose fingunt, nescientes nec quae dicunt nec de quibus affirmant. Nam si caro a primo statim ortu vere Deo Verbo unita ³⁹⁴ est, immo potius in ipso exstitit, et identitatem secundum hypostasim ⁴⁰⁴

καὶ τὴν ὑποστατικὴν πρὸς αὐτὴν ἔσχε ταυτότητα, πῶς οὐ τελείως κατεπλούτησε πᾶσαν σοφίαν καὶ χάριν; Οὐκ αὐτὴ τῆς χάριτος μεταλαμβάνουσα, οὐδὲ κατὰ χάριν τῶν τοῦ Λόγου μετέχουσα, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν, . . . τὴν χάριν καὶ τὴν σορίαν καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν τὴν πληρότητα τῷ κόσμῳ πηγάζουσα.

415 4, 4. Ἐνηνθρώπησε δὲ δὲ Γιδός τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐφ' ὑπερ 2369 ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον, πάλιν αὐτῷ χαρίσηται. . . . Ἐπειδὴ μετέδωκε τοῦ κρείττονος καὶ οὐκ ἐφυλάξαμεν, μεταλαμβάνει τοῦ χείρονος, τῆς ἡμετέρας λέγω φύσεως, ἵνα δι' ἑαυτοῦ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀνακαίνισῃ μὲν τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' δμοίωσιν, 412 διδάξῃ δὲ καὶ ήμᾶς τὴν ἐνάρετον πολιτείαν, ταύτην δι' ἑαυτοῦ ποιήσας ήμῖν εὐεπίβατον, καὶ τῇ τῆς Ζωῆς κοινωνίᾳ ἐλευθερώσῃ τῆς φθορᾶς, ἀπαρχὴ τενόμενος τῆς ήμῶν ἀναστάσεως, καὶ τὸ 413 ἀχρειωθὲν καὶ συντριβὲν σκεῦος ἀνακαίνισῃ, ἵνα τῆς τυρανίδος τοῦ διαβόλου λυτρώσηται, πρὸς θεογνωσίαν ήμᾶς καλέσας, καὶ νευρώσῃ, καὶ παιδεύσῃ δι' ὑπομονῆς καὶ ταπεινώσεως καταπαλαίειν τὸν τύραννον.

414 4, 13. Ἐπειδὴ γὰρ μετέδωκεν ήμῖν [δὸνιμοιουργός] τῆς ἴδιας 2370 εἰκόνος καὶ τοῦ ἴδιου πνεύματος, καὶ οὐκ ἐφυλάξαμεν, μεταλαμβάνει αὐτὸς τῆς πτωχῆς καὶ ἀσθενοῦς ήμῶν φύσεως, ἵνα ήμᾶς καθάρῃ καὶ ἀφθαρτίσῃ, καὶ μετόχους πάλιν τῆς αὐτοῦ καταστήσῃ θεότητος.

cum eo habuit, quomodo non perfecte ditata est omni sapientia et gratia? Non quidem ut gratiam participaret, nec per gratiam in communionem eorum, quae Verbi erant, veniret; sed potius ut ob unionem illam secundum hypostasim, . . . gratiam et sapientiam et omnium bonorum plenitudinem mundo profunderet.

415 4, 4. Ideo incarnatus est Dei Filius, ut id rursus homini bene- 2369 ficium afferret, cuius gratia illum a principio condiderat. . . Quoniam praestantius illud, quod nobis impertitus erat, minime custodivimus, idcirco eius, quod deterius est, nostrae scilicet naturae, particeps ipse fit, ut per se quidem et in se imaginis similitudinemque decorem instauret, nos vero virtutibus ornatam agendae vitae rationem, per se nobis facile ad eam iter muniens, edoceat, ac per vitae communicationem ab interitu vindicet, factus ipse primitiae nostrae resurrectionis, atque innovato vase quod obtritum et inutile redditum fuerat, nos demum ad sui cognitionem vocante Deo, 412 a diaboli tyrannide ereptos, corroboret, et per patientiam et humilitatem ad debellandum vincendumque tyrannum erudiat.

414 4, 13. Quia imaginem ipsius [creitoris] et spiritum, quem nobis dederat, minime servavimus, ipse pauperis infirmaeque naturae nostrae particeps factus est, quo nos expiaret, atque ad incorruptionis statum translatos suaे rursum divinitatis redderet particeps.

2371 4, 13. Σῶμά ἔστιν ἀληθῶς ἡνωμένον θεότητι τὸ ἐκ τῆς ⁴⁸⁹ ἄγίας παρθένου σῶμα, οὐχ ὅτι τὸ ἀναληφθὲν σῶμα ἐξ οὐρανού κατέρχεται, ἀλλ’ ὅτι αὐτὸς ὁ ἄρτος καὶ οἶνος μεταποιοῦνται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Θεοῦ. Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς πῶς γίνεται, ἀρκεῖ σοι ἀκοῦσαι ὅτι διὰ Πνεύματος Ἅγιου, ὥσπερ ³⁸¹ καὶ ἐκ τῆς ἄγίας θεοτόκου διὰ Πνεύματος Ἅγιου ἔαυτῷ καὶ ἐν ἔαυτῷ ὁ Κύριος σάρκα ὑπεστήσατο, καὶ πλέον οὐδὲν γινώσκομεν, ἀλλ’ ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀληθής ἔστι καὶ ἐνεργῆς καὶ παντοδύναμος, ὁ δὲ τρόπος ἀνεξερεύνητος. Οὐ χεῖρον δὲ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ὥσπερ φυσικῶς διὰ τῆς βράσεως ὁ ἄρτος, καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ διὰ τῆς πόσεως εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἐσθίοντος καὶ πίνοντος μεταβάλλονται, καὶ οὐ γίνονται ἔτερον σῶμα παρὰ τὸ πρότερον αὐτοῦ σῶμα, οὕτως δὲ τῆς προθέσεως ἄρτος, οἶνός τε καὶ ὕδωρ διὰ τῆς ἐπικλήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως ⁴⁹⁴ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος ὑπερφυῶς μεταποιοῦνται εἰς τὸ σῶμα ⁴⁹⁶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οὐκ εἰσὶ δύο, ἀλλ’ ἐν καὶ τὸ αὐτό. . . . Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος. τοῦ σώματος ⁴⁸⁵ καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, μὴ γένοιτο, ἀλλ’ αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τεθεῶμένον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰπόντος: «Τοῦτο μού ⁴⁸⁶ ἔστι» οὐ τύπος τοῦ σώματος, ἀλλὰ «τὸ σῶμα», καὶ οὐ τύπος τοῦ αἵματος, ἀλλὰ «τὸ αἷμα» [Mt 26, 26 28]. . . . Εἰ δὲ καὶ ⁴⁸⁷ τινες ἀντίτυπα τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον ἐκάλεσαν, ὡς δὲ θεοφόρος ἔφη Βασιλεῖος, οὐ μετὰ τὸ ἀγιασθῆναι εἶπον, ἀλλὰ πρὶν ἀγιασθῆναι, αὐτὴν τὴν

2371 4, 13. Corpus est divinitati vere unitum quod ex sancta virgine ⁴⁸⁹ ortum habuit; non quod illud corpus, quod in caelos receptum est, descendat, sed quia panis ipse et vinum in corpus et sanguinem Dei transmutantur. Si requiras quonam pacto id fiat, sat tibi sit audire hoc fieri per Spiritum Sanctum: quemadmodum et ex sancta ³⁸¹ Dei genetricie Dominus sibi ipsi carnem assumpsit, quae in se ipso subsisteret, nec amplius quidquam nobis perspectum est et exploratum, quam quod Dei sermo verax efficaxque est atque omnia potest, modus vero investigari prorsus nequit. Illud vero dicere alienum non est: quemadmodum naturaliter panis per co-mestitionem, vinumque et aqua per potionem in corpus et sanguinem comedentis et bibentis transmutantur, nec fiunt aliud corpus quam corpus eius, quod prius exstabat; sic panis qui in prothesi praeparatus fuit, vinum item et aqua, per Spiritus Sancti invocationem ⁴⁹⁴ et adventum, praeter naturae vires in corpus et sanguinem Christi ⁴⁹⁶ ita convertuntur, ut nequaquam duo sint, sed unum et idem. . . . Nec vero panis et vinum sunt figura corporis et sanguinis Christi, ⁴⁸⁵ absit! sed ipsum Domini corpus divinitate dotatum, cum ipse Do-⁴⁸⁶ minus dixerit: *Hoc est*, non figura corporis, sed *corpus meum*, neque figura sanguinis, sed *sanguis meus*. . . . Quodsi nonnulli ⁴⁸⁷ panem vinumque vocaverunt antitypa corporis et sanguinis Domini, velut divinus Basilius, hoc non post consecrationem dixerunt,

προσφορὰν οὕτω καλέσαντες. . . . Ἀντίτυπα δὲ τῶν μελλόντων λέγονται, οὐχ ὡς μὴ ὅντα ἀληθῶς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, 510 ἀλλ’ διτὶ νῦν μὲν δι’ αὐτῶν μετέχομεν τῆς Χριστοῦ θεότητος, τότε δὲ νοητῶς διὰ μόνης τῆς θέας.

430 4, 14. "Ωσπερ δὲ συλληφθεὶς παρθένον τὴν συλλαβοῦσαν 2372
431 ἐτήρησεν, οὕτω καὶ τεχθεὶς τὴν αὐτῆς παρθενίαν ἐφύλαξεν ἀτρωτὸν, μόνος διελθὼν δι’ αὐτῆς καὶ κεκλεισμένην τηρήσας αὐτήν. . . . Οὐ γάρ ἀδύνατος ἦν καὶ διὰ τῆς πύλης διελθεῖν, 432 καὶ ταύτης μὴ παραβλάψαι σήμαντρα. Μένει τοίνυν καὶ μετὰ τόκον παρθένος ἡ ἀειπάρθενος, οὐδαμῶς ἀνδρὶ μέχρι θανάτου προσομιλήσασα.

74 4, 17¹. [Τῆς παλαιᾶς διαθήκης εἴκοσι καὶ δύο βίβλοι· νομικαὶ 2373 πέντε (Γέν., Ἐξ., Λευ., Ἄρ., Δειντ.)· ἄριόγραφα πέντε (Ἰησοῦς δ τοῦ Ναυῆ, Κριτ. μετὰ τῆς 'Ρούθ, α' καὶ β' Βασιλειῶν, γ' καὶ δ' Βασιλειῶν, Παραλ.)· στιχήρεις πέντε (Ιώβ, Ψαλτήριον, Παροιμίαι Σολομῶντος, Ἐκκλησιαστὴς τοῦ αὐτοῦ, Ἀισμα ἀσμ. τοῦ αὐτοῦ)· προφητικαὶ πέντε (τὸ δωδεκαπρόφητον, Ἡσ., Ἱερ., Ἱεζ., Δαν.).] Εἶτα τοῦ Ἐσδρὰ αἱ δύο εἰς μίαν συναπτόμεναι βίβλον, καὶ ἡ Ἐσθήρ. Ἡ δὲ Πανάρετος, τουτέστιν ἡ Σοφία τοῦ Σολομῶντος, καὶ ἡ Σοφία τοῦ Ἰησοῦ, ἦν δὲ πατὴρ μὲν τοῦ Σιράχ ἐξέθετο ἑβραϊστί, ἐλληνιστὶ δὲ ἡρμήνευσεν δ τούτου μὲν ἔγγρονος Ἰησοῦς, τοῦ δὲ Σιράχ υἱός· ἐνάρετοι μὲν καὶ καλαί, ἀλλ’ οὐκ ἀριθμοῦνται, οὐδὲ ἔκειντο ἐν τῇ κιβωτῷ.

sed hoc nomen ipsis oblatis dederunt antequam consecrarentur. . . .
Antitypa porro futurorum dicuntur, non quod non sint vere corpus
510 et sanguis Christi, sed quod nunc quidem divinitatis Christi per
ea participes efficimur, tunc autem intellective per solam visionem.

430 4, 14. Quemadmodum autem ille, qui conceptus fuit, eam quae 2372
431 conceperat virginem servavit; sic nascendo virginitatem illius in-
columem custodivit, solus per eam transiens clausamque con-
servans. . . . Neque enim hoc ei impossibile erat, ut per portam
432 transiret, sigillis eius nulla parte labefactatis. Mansit ergo post
partum virgo, quae semper virgo mansit, nulla ad obitum usque
suum admissa cum viro consuetudine.

74 4, 17. [Canon scripturarum. — Veteris testamenti libri XXII: 2373
legales V (Gen., Ex., Lev., Num., Deut.); hagiographa V (Iesu
Nave, Iud. cum Ruth, I et II Regnorum, III et IV Regnorum,
Paral.); poetici V (Iob, Ps., Proverbia Salomonis, eiusdem Eccl.,
Cant. cant.); propheticci V (Prophetae XII, Is., Ier., Ez., Dan.).] His accedunt uterque Esdrae, qui uno libro continentur, et Esther.
Panaretus autem, id est, Sapientia Salomonis, et Sapientia Iesu,
quam a Sirach patre hebraice traditam ipsius nepos Jesus ac
Sirach filius graece postea transtulit: hi, quamvis alioqui praeclarci
et elegantes libri sint, non tamen illis aliis annumerantur, neque
in arca positi erant.

¹ Vide p. 177, not. 1.

2372. MG 94, 1161.

2373. MG 94, 1177.

- 2374 4, 24. Παρθενία, τὸ τῶν ἀγγέλων πολίτευμα, τὸ πάσης ⁵⁸¹ ἀσωμάτου φύσεως ἴδιωμα. Ταῦτα λέγοντες, οὐ τὸν γάμον κακί-⁵⁸² ζοντες, μὴ γένοιτο· οἴδαμεν γὰρ τὸν Κύριον ἐν τῇ αὐτοῦ πα-⁵⁷⁰ ρουσίᾳ τὸν γάμον εὐλογήσαντα καὶ τὸν εἰπόντα· «Τίμιος δὲ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος» [Hebr 13, 4]· ἀλλὰ καλοῦ κρείττονα τὴν παρθενίαν γινώσκοντες.
- 2375 4, 27. Πιστεύομεν δὲ καὶ ἀνάστασιν νεκρῶν. ⁵⁹⁸ Εσται γὰρ ὅντως, ἔσται νεκρῶν ἀνάστασις. Ἀνάστασιν δὲ λέγοντες, σω-⁵⁹⁹ μάτων φαμὲν ἀνάστασιν. Ἀνάστασις γάρ ἔστι δευτέρα τοῦ πεπτωκότος στάσις· αἱ γὰρ ψυχαὶ ἀθάνατοι οὖσαι, πῶς ἀνα-⁶⁰⁰ στήσονται; . . . Αὐτὸς οὖν τὸ σῶμα τὸ φθειρόμενον καὶ δια-⁶⁰¹ λυόμενον, αὐτὸς ἀναστήσεται ἀφθαρτον.
- 2376 4, 27. Ἀναστησόμεθα τοιγαροῦν, τῶν ψυχῶν πάλιν ἐνου-⁶⁰¹ μένων τοῖς σώμασιν, ἀφθαρτοῖς μένοις καὶ ἀποδυομένοις τὴν φθοράν, καὶ παραστησόμεθα τῷ φοβερῷ τοῦ Χριστοῦ βῆματι· καὶ παραδοθήσεται ὁ διάβολος καὶ οἱ δαίμονες αὐτοῦ, καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτοῦ, ἥγουν δὲ ἀντίχριστος, καὶ οἱ ἀσεβεῖς καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ εἰς τὸ πῦρ αἰώνιον, οὐχ ὑλικόν, οἷον τὸ παρ' ἡμῖν, ⁵⁹⁴ ἀλλ' οἶον ἂν εἰδείη ὁ Θεός. Οἱ δὲ τὰ ἀγαθὰ πράξαντες ἐκλάμ-⁶⁰² ψουσιν ὡς δὲ ἥλιος [Mt 13, 43] σὺν ἀγγέλοις εἰς Ζωὴν αἰώνιον, σὺν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, δρῶντες αὐτὸν ἀεὶ καὶ δρῶμενοι, καὶ ἀληκτον τὴν ἀπ' αὐτοῦ εὐφροσύνην καρπούμενοι, αἰνοῦντες αὐτὸν σὺν Πατρὶ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς ἀπείρους αἰώνας τῶν αἰώνων. Ἄμην.
-
- 2374 4, 24. Virginitas angelicum est vitae genus, incorporeae omnis ⁵⁸¹ naturae peculiaris nota. Neque id dicimus ut matrimonio de-⁵⁸² trahamus, absit; scimus enim Dominum praesentia sua nuptiis ⁵⁷⁰ benedixisse, illumque novimus qui dixit: *Honorabile conubium et torus immaculatus*; sed quia nuptiis, quamvis alioqui bonis, praestare virginitatem agnoscimus.
- 2375 4, 27. Mortuorum etiam resurrectionem credimus. Erit enim ⁵⁹⁸ profecto, erit mortuorum resurrectio. Resurrectionem autem dicentes, corporum resurrectionem intellegimus. Est enim resurrectio secunda eius quod cecidit erectio. Animae enim cum immortales sint, quomodo resurgent? . . . Ipsum igitur corpus quod corruptitur ⁶⁰⁰ ac dissolvitur, idemmet resurget incorruptum.
- 2376 4, 27. Resurgemus itaque, animis nostris videlicet coniunctis ⁶⁰¹ iterum cum corporibus a corruptione iam exutis; atque tremendo Christi tribunali sistemur, ac tum diabolus ipsiusque daemones, et eius homo, hoc est, antichristus, necnon impii flagitosique homines igni aeterno tradentur; igni, inquam, non qui instar nostri ⁵⁹⁴ materia constet, sed qualē Deus novit. Qui autem bona egerunt, ⁶⁰⁷ fulgebunt sicut sol cum angelis in vita aeterna, cum Domino nostro Iesu Christo, ut videant semper ac videantur, indefectibilique inde laetitia fruantur, laudantes eum cum Patre et Sancto Spiritu per infinita saecula saeculorum. Amen.

Adversus eos qui sacras imagines abiciunt.

¹ Or. 2 [anno 780], n. 5. Εἰ μὲν γὰρ τοῦ ἀօράτου Θεοῦ 2377
²⁸⁶ εἰκόνα ἐποιούμεν, δηντας ἡμαρτάνομεν. Ἀδύνατον γὰρ τὸ ἀσώ-
ματον καὶ ἀόρατον καὶ ἀτερίγραπτον καὶ ἀσχημάτιστον εἰκονι-
σθῆναι. Καὶ πάλιν εἰ ἐποιούμεν εἰκόνας ἀνθρώπων καὶ ταύτας
Θεοὺς ἡγούμεθα, καὶ ὡς θεοῖς ἐλατρεύομεν, δηντας ἡσεβοῦμεν.
Ἄλλ’ οὐδὲν τούτων ποιούμεν.

¹ 3 [paulo post a. 730], 41. Προσκυνήσωμεν καὶ λατρεύσωμεν 2378
μόνῳ τῷ κτίστῃ καὶ δημιουργῷ, ὡς φύσει προσκυνητῷ Θεῷ.
²⁸³ Προσκυνήσωμεν καὶ τῇ ἀγίᾳ θεοτόκῳ, οὐχ ὡς Θεῷ, ἀλλ’ ὡς
⁴²⁹ μητρὶ Θεοῦ κατὰ σάρκα. Ἔτι προσκυνήσωμεν καὶ τοῖς ἀγίοις,
ὡς ἑκλεκτοῖς φίλοις Θεοῦ, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν κεκτημένοις
παρρησίαν.

De recta sententia.

³⁸³ 2. Καὶ ἔστιν εῖς Χριστός, εῖς Κύριος, εῖς Υἱὸς Θεοῦ καὶ 2379
³⁸⁵ ἀνθρωπος, δο αὐτὸς Θεὸς τέλειος καὶ ἀνθρωπος τέλειος, μία
ὑπόστασις σύνθετος ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος, ἐκ δύο
φύσεων, καὶ δύο φύσεις δο αὐτὸς καὶ ἐν δυσὶ φύσεσι τελείαις
ἔχούσαις κατὰ τὸν ἐκάστη πρέποντα ὅρον τε καὶ λόγον. Υἱὸς
Θεοῦ κατὰ τὴν προαιώνιον ἐκ Πατρὸς ἀσώματον γέννησιν·
νίδος ἀνθρώπου δο αὐτὸς κατὰ τὴν ἐπ’ ἐσχάτων σωτήριον σάρ-
κωσίν τε καὶ πρόσληψιν· ἀμήτωρ τὸ πρῶτον ἐκ Πατρὸς ὡς

¹ 2, 5. In errore quidem versaremur, si vel invisibilis Dei con- 2377
²⁸⁶ ficeremus imaginem; quoniam id quod corporeum non est, nec
visibile, nec circumscripsum, nec figuratum, pingi omnino non
potest. Impie rursum ageremus, si efformatas a nobis hominum
imagines deos esse arbitraremur, iisque tamquam diis divinos ho-
nores tribueremus. At nihil horum prorsus admittimus.

¹ 3, 41. Solum creatorem et rerum opificem Deum adoremus, 2378
cui latriae cultum exhibeamus, tamquam Deo pro sua natura
²⁸³ adorando. Sanctam quoque Dei genetricem adoremus, non tam-
⁴²⁹ quam Deum, sed tamquam Dei matrem secundum carnem. Prae-
terea sanctos, ceu electos Dei et amicos, quibus facilis ad ipsum
patet aditus, adoremus.

³⁸³ 2. Unus est Christus, unus Dominus, unus Filius Dei· et ho- 2379
³⁸⁵ minis, idem ipse Deus perfectus et homo perfectus, hypostasis una
composita ex deitate et humanitate, ex duabus naturis, et duas
naturae ipse idem et in duabus naturis perfectis, quarum quaeque
suam habet congruentem definitionem et rationem. Filius Dei
secundum incorporalem suam et saeculis anteriorem generationem
ex Patre, idem et filius hominis secundum salutarem incarnationem
et naturae nostrae assumptionem, quae novissimis temporibus facta
est: illud primum sine matre ex Patre tamquam Deus, hoc se-

Θεός, ἀπάτωρ τὸ δεύτερον δικαίωμα ὡς ἀνθρωπος ἐκ μητρός· δύο φύσεις καὶ μία ὑπόστασις. . . . Ὑπόστασιν δέ φημι σύνθετον μίαν. Οὐ γὰρ ὑπῆρξεν ἡ ἔμιμυχος σὰρξ τοῦ Κυρίου καθ' ἑαυτήν, οὐδὲ ἴδιαν ἔσχεν ὑπόστασιν, οὐδὲ ἐτένετο καθ' ἑαυτὸν δικαίωμα, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου γέγονε, καὶ αὐτὸν ἔσχεν ὑπόστασιν. Διὸ διμολογῶ καὶ κηρύττω νῦν καὶ καρδίᾳ καὶ ⁴²⁹ στόματι κυρίως καὶ ἀληθῶς θεοτόκον τὴν ἀγίαν παρθένον Μαρίαν, ὡς ἀληθῶς τὸν προαιώνιον καὶ μονογενῆ Γέλον τοῦ Θεοῦ καὶ φύσει Θεὸν ἐξ αὐτῆς σεσαρκωμένον τεννήσασα.

Contra Iacobitas.

2380 52. "Ων πρότερον Θεός, σὰρξ ἦτοι ἀνθρωπος ὑστερον ³⁸⁵ γίνεται, καὶ μία τῶν δύο φύσεων χρηματίζει ὑπόστασις σύνθετος· καὶ ἐν αὐτῇ διὰ τῆς σαρκώσεως ἐνοῦνται αἱ δύο φύσεις, τῆς τε θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ περιχωροῦσιν ἐν ἀλλήλαις, ἡ δὲ περιχώρησις ἐκ τῆς θεότητος γίνεται. Αὕτη γὰρ μεταδίδωσι τῇ σαρκὶ τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος, οὐ μεταλαμβάνουσα τῶν τῆς σαρκὸς παθῶν. Διὸ ἡ μὲν φύσις ³⁸² τῆς σαρκὸς θεοῦται, οὐ σαρκοῖ δὲ τὴν φύσιν τοῦ Λόγου· θεοῖ μὲν τὸ πρόσλημμα, οὐ σαρκοῦται δέ. Ὡφελεῖται γὰρ τὸ χείρον ὑπὸ τοῦ κρείττονος, οὐ παραβλάπτεται δὲ τὸ κρείττον ὑπὸ χείρονος. Ὡς γὰρ διδόνεται μὲν πυροῦται, τὸ δὲ πῦρ οὐ σιδηροῦται, καὶ ὡς ἡ σὰρξ μὲν ψυχοῦται, ἡ δὲ ψυχὴ οὐ σαρκοῦται, οὕτως ἡ θεία φύσις θεοῖ μὲν τὴν σάρκα, αὐτῇ δὲ οὐ σαρκοῦται.

cundum sine patre ex matre tamquam homo; naturae duae, hypostasis una. . . . At vero unam hypostasim compositam dico. Nam animata caro Domini per se ipsam non exstitit, nec propriam hypostasim habuit, nec per se ipsam talis homo fuit, sed Dei Verbi facta est eumque sui hypostasim habuit. Quare confiteor ⁴²⁹ et praedico mente, corde et ore, proprie et vere Dei genetricem esse sanctam virginem Mariam, quae vere existentem ante saecula unigenitumque Dei Filium et natura Deum ex se ipsa carnem factum generavit.

2380 52. Qui ante Deus erat, fit caro, id est, homo, vocaturque ³⁸⁵ duarum naturarum una hypostasis composita; et in illa per incarnationem uniuntur ambae naturae, divinitatis scilicet et humanitatis, et in se mutuo circuminsident; circuminsessio tamen fit a divinitate; haec enim communicat cum carne suam gloriam et splendorem, nec participat passionibus carnis. Itaque natura ³⁸² quidem carnis deificatur, sed non carnem facit naturam Verbi; et haec assumptam naturam deificat, non autem incarnatur. Locupletatur enim deterius ab excellentiore, non autem excellentius a deteriore laeditur. Sicut enim ferrum quidem fit ignitum, ignis autem non fit caro, et sicut caro quidem animatur, anima autem non fit caro, sic divina natura carnem deificat, nec tamen ipsa fit caro.

Dialogus contra Manichaeos.

122 37. "Ωσπερ οὖν τὸν ἥδη ἀμαρτήσαντα δὲ κριτῆς δικαίως 2381
κολάζει, καὶ μὴ κολάσῃ ἄδικός ἐστι· καὶ οὐκ ἔστιν αὐτὸς
αἴτιος τῆς τοῦ κολαζομένου ἀμαρτίας ἡ τιμωρίας, ἀλλ' ἡ τοῦ
ἀμαρτήσαντος προαιρεσίς· οὕτως δὲ Θεός, ὃς ἥδη γεγενημένον
τὸ ἐσόμενον βλέπων, ἔκρινεν αὐτὸν γενέσθαι, καὶ εἰ κακὸς γέ-
νετο, ἔξι αὐτοῦ κολασθῆναι· διὸ καὶ ἐποίησεν αὐτὸν, καὶ
ἀγαθὸν ἐποίησεν αὐτόν· αὐτὸς δὲ ἔξι οἰκείας προαιρέσεως
γέγονε κακός, καὶ ξαυτῷ γέγονε τῆς τιμωρίας αἴτιος.

119 79. Ἡ μὲν προγνωστικὴ δυνατοῦ Θεοῦ οὐκ ἔξι ήμῶν ἔχει 2382
τὴν αἴτιαν, τὸ δὲ προγνώναι αὐτὸς μέλλομεν ποιεῖν, ἔξι ήμῶν· εἰ
γάρ μὴ ἐμέλλομεν ποιεῖν, οὐδὲ αὐτὸς προεγίνωσκε, καὶ μὴ
ἐσόμενον. Καὶ ἡ μὲν πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ ἀληθής ἐστι καὶ
ἀπαράβατος, ἀλλ' οὐκ αὐτῇ ἐστιν ἡ αἴτια τοῦ γενέσθαι πάντως
τὸ ἐσόμενον· ἀλλ' διὰ μέλλομεν ποιεῖν τόδε ἡ τόδε, προ-
γνώσκει.

De sancta Trinitate.

149 1. Περὶ μὲν τῆς ἀγίας Τριάδος τῆς διοουσίου, Ζωοποιοῦ, 2383
μίαν φύσιν διολόγει, μίαν θέλησιν, μίαν ἐνέργειαν, μίαν δύ-
ναμίν τε καὶ ἔξουσίαν καὶ κυριότητα, διὰ τοῦτο καὶ μία θεότης τρεῖς
ὑποστάσεις ἥτοι τρία πρόσωπα, φυλασσομένης ἐκάστῳ προσ-
375 ώπως τῆς ἴδιότητος. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ
ἐνδοῦ τῆς ἀγίας Τριάδος, ἥτοι τοῦ Κυρίου ήμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ

122 37. Quemadmodum iudex in eum, qui scelus aliquod admisit, 2381
merito animadvertisit, ac nisi animadvertat iniquus est; neque ipse
causa est cur ille peccarit aut puniatur, sed voluntas eius qui
peccavit; sic Deus, eum qui futurus erat tamquam iam ortum in-
tuens, decrevit ut exstaret, utque, si malus evaderet, ipse sibi
poenarum auctor fieret. Unde etiam eum condidit, et etiam bonum
condidit. Verum ille propria electione malus factus est, sibique
ipsci supplicium accersivit.

119 79. Praescientia potentis Dei non ex nobis habet causam; 2382
praescire autem quae debemus facere, ex nobis oritur; nisi enim
debussemus facere, nec ipse praesciret, et non futurum esset. Et
quidem praescientia Dei vera est et inviolabilis, sed non ipsa est
causa cur eveniat omnino futurum; sed quia debemus facere hoc
vel hoc, praescit.

149 1. In sancta quidem Trinitate consubstantiali et vivifica con- 2383
fite te unam naturam, unam voluntatem, unam actionem, unam
virtutem et potentiam et dominationem, quia etiam una est deitas,
tres hypostases sive tres personae, servante unaquaque persona
375 suam proprietatem. In oeconomia autem incarnationis unius ex
sancta Trinitate, scilicet Domini nostri Iesu Christi, duas naturas,

δύο φύσεις, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, δύο θελήσεις 888
μᾶσαύτως καὶ ἐνεργείας, μίαν ὑπόστασιν ἥτουν ἐν πρόσωπον, 890
ὅτι εῖς καὶ αὐτός ἔστιν ὁ πρὸ τῶν αἰώνων γεννηθεὶς ἀρρεύστως 885
καὶ ἀσωμάτως, καὶ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ἐκ τῆς ἀγίας
ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς θεοτόκου κυνηθεὶς ἀρρήτως καὶ ἀρ- 420
ρυπώτως· δλος ἀνθρωπος δ αὐτὸς καὶ Θεός, ἐν μιᾷ ὑποστάσει
γνωριζόμενος ἀπαθῆς θεότητι, καὶ παθητὸς τῷ προσλήψματι·
σῶα μετὰ τόκον φυλάξας δηλαδὴ τῆς παρθενίας τὰ σήμαντρα, 432
τουτέστι τὰς σφραγίδας.

De duabus in Christo voluntatibus.

- 2384 8. Ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἅγιου Πνεύματος ἐπειδὴ μὲν 149
διάφορος ἡ ἐκάστου ὑπαρξίς, τρεῖς ὑποστάσεις εἰσίν. Ἐπειδὴ
δὲ οὐκ ἴδιοτρόπως οὐδὲ ἀδιαιρέτως καὶ ἀποτεμημένως ἐκάστη
θέλει καὶ ἐνεργεῖ, ἀλλ' ἐνιαίως, οὐ τρεῖς θεοί, ἀλλ' εἷς Θεός.
2385 19. Αὐτὸς γάρ [δ Θεός] ήμήν τὴν δύναμιν τῆς ἀγαθοεργίας 829
ἐδωρήσατο· αὐτεξουσίους δὲ ήμας ἐποίησεν, ἵνα ἐξ αὐτοῦ καὶ
ἐξ ήμῶν τὸ ἀγαθὸν γίνοιτο. Παντὶ γάρ τῷ προαιρουμένῳ τὸ
ἀγαθὸν δ. Θεός συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν, δπας τὸ κατὰ φύσιν
φυλάζαντες τῶν ὑπὲρ φύσιν τύχωμεν.
2386 27. Κατὰ μὲν οὖν τὴν φυσικὴν διαφορὰν δύο τὰ θελήματα 389
ἐπὶ τοῦ Κυρίου ήμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐκ ἐναντία. Οὐδὲ γάρ
ἐναντίον τῷ θείῳ θελήματι τὸ φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου θέλημα,
οὔτε ἡ φυσικὴ θελητικὴ δύναμις, οὔτε τὰ φυσικῶς αὐτῇ ὑπο-

divinitatis nempe et humanitatis, duas pariter voluntates et actiones, 388
sed unam hypostasim sive unam personam, quia unus et idem est 389
qui ante saecula genitus est sine fluxu et sine corporē, et qui 385
postremis temporibus ex sancta semper virgine Maria deipara in- 429
effabiliter et sine inquisitione conceptus est; idem totus homo et
Deus, qui in una persona agnoscitur impassibilis divinitate, et
passibilis assumpta natura; qui salvas post partum servavit virginī- 432
tatis notas, id est signacula.

- 2384 8. Quandoquidem in Patre et Filio et Spiritu Sancto subsistentia 149
diversa est, tres sunt hypostases. Cum vero quaeque illarum non
seorsim ac separatim velit et operetur, sed coniunctim, unaque
ratione, ideo non tres dii sunt, sed unus Deus.
2385 19. Ipse enim [Deus] boni nobis operis potestatem dedit, liberi- 829
que nos arbitrii fecit, ut et ex ipso et ex nobis oriatur bonum.
Deus quippe omni qui bonum eligit adiutor est in bonum, ut,
servato quod naturae consentaneum est, consequamur illa quae
naturam superant.
2386 27. Sunt ergo in Domino nostro Iesu Christo pro naturarum 389
diversitate duae voluntates, non contrariae. Non enim humana
naturalis voluntas divinae adversatur, nec naturalis facultas volendi,
nec quae ei naturaliter subiecta sunt, nec naturalis usus voluntatis.

κείμενα, ούτε ἡ φυσικὴ χρῆσις τῆς θελήσεως. Πάντων γὰρ 396 τῶν φυσικῶν τὸ θεῖον θέλημα δημιουργόν. Τὰ δὲ παρὰ φύσιν μόνα ἔστιν ἐναντία τῷ θείῳ θελήματι· ὅπερ ἔστιν ἡ κατ' οἰκείαν γνώμην τῶν ἀμαρτικῶν ἡδονῶν ὅρεξις, τουτέστιν, ἡ ἀμαρτία. Ταύτην δὲ Κύριος οὐκ ἀνέλαβεν· «Ἀμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [Is 53, 9]. Ἐπειδὴ δὲ μία τοῦ Χριστοῦ ἡ ὑπόστασις, καὶ εἰς δὲ Χριστός, εἰς δὲ θέλων κατ' ἄμφω τὰς φύσεις· ὡς Θεός, εὐδοκῶν, καὶ ὡς ἀνθρωπός, ὑπίκοος γενόμενος.

Adversus Nestorianorum haeresim.

429 43. Θεοτόκον τὴν ἀγίαν παρθένον κηρύττομεν, ὡς Θεὸν 2387 Κύριον καὶ ἀληθῶς ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντα γεννήσασαν. Χριστοτόκον δὲ αὐτὴν ἴσμεν· Χριστὸν γὰρ ἐγέννησε. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπ' ἀναιρέσει τῆς θεοτόκου φωνῆς δὲ θεήλατος Νεστόριος ταύτην κατεχρήσατο, οὐ χριστοτόκον, ἀλλ' ἐκ τοῦ κρείττονος αὐτὴν θεοτόκον κατονομάζομεν.

Homilia in ficum arefactam.

2380 3. [Οἱ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὕ] εἰ καὶ γυμνοὶ ἦσαν τῷ σώματι, 2388 ἐσκέποντο τῇ θείᾳ χάριτι. Οὐκ ἦν αὐτοῖς σωματικὸν περιβόλαιον, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἔνδυμα ἀφθαρσίας· δύσον γὰρ διὰ τῆς ὑπακοῆς ψήκειούντο τῷ Θεῷ, τοσούθον τῷ τῆς ἀφθαρσίας 300 ἔνδυματι. Παρακούσαντες δὲ ἐμακρύνθησαν τῆς σκεπούσης αὐτοὺς χάριτος. Ἐγυμνώθησαν τῆς πρὸς Θεὸν ἐκστάσεως

396 Omnia enim naturalium divina voluntas creatrix est. Quae autem sunt contra naturam, ea sola sunt contraria voluntati divinae: nempe criminalium voluptatum secundum proprium placitum appetitus, id est, peccatum. Hoc Dominus non assumpsit: *Peccatum enim non fecit, nec dolus inventus est in ore eius.* Quia autem una est Christi persona, et unus Christus, unus est qui vult per utramque naturam: ut Deus, probans, et ut homo, oboediens factus.

429 43. Virginem sanctam deiparam esse praedicamus, ut quae 2387 Deum Dominum vere ex se incarnatum genuerit. Christiparam quoque illam esse scimus; Christum enim genuit. At quia a Deo immissus Nestorius ea voce ad tollendum nomen deiparae abusus est, non christiparam, sed a meliore deiparam eam nominamus.

2380 3. [Adam et Eva] etsi nudi erant corpore, tegebantur divina 2388 gratia. Nullum erat iis corporale operimentum, sed erat iis vestis incorruptionis; quantum enim per oboedientiam familiares erant Deo, tantum vesti incorruptionis. Postquam inoboedientes fuerunt, procul facti sunt a tegente illos gratia. Nudati sunt excessu ad

καὶ θεωρίας· εἰδον ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος γύμνωσιν· ἐπεπόθησαν τὰ τοῦ βίου τερπνά· ἐπεισήχθησαν τῷ λιτῷ καὶ ἀκτήμονι βίῳ.

Homiliae in dormitionem B. V. Mariae.

2389 Hom. 2, c. 8. Ἡμεῖς ἐκλείσαμεν τὸν παράδεισον, σὺ τοῦ ⁴³⁵ τῆς Ζωῆς ξύλου τὴν εἰσόδον ἀνεπέτασας. Ἐκ τῶν χρηστῶν δι’ ἡμῶν ἦλθε τὰ λυπηρά· διὰ σοῦ ἐκ τῶν λυπηρῶν ἐπανῆλθεν ἡμῖν τὰ χρηστότερα. Καὶ πῶς θανάτου γεύσῃ, ἡ ὄχραντος; Σὺ πρὸς Ζωὴν γέφυρα, καὶ κλίμαξ πρὸς οὐρανόν· καὶ πρὸς ἀθανασίαν δὲ θάνατος πορθμεῖον γενήσεται. Ὁντως μακαρία σύ, παμμακάριστε.

2390 2, 18. Ἐν τῇ Εὐθυμιακῇ ἱστορίᾳ, τρίτῳ λόγῳ, κεφαλαίῳ ⁴³⁶ τεσσαρακοστῷ, οὕτως αὐτολεξεὶ γέγραπται· «... Ὅπολαβὼν δὲ Ἰουβενάλιος ἀπεκρίθη· Τῇ μὲν ἀγίᾳ καὶ θεοπνεύστῳ τραφῇ ⁷⁸ οὐκ ἔμφέρεται τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν τῆς ἀγίας θεοτόκου Μαρίας· ἔξ ἀρχαίας δὲ καὶ ἀληθεστάτης παραδόσεως παρειλήφαμεν διτὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐνδόξου κοιμήσεως αὐτῆς οἱ μὲν ἀγιοι σύμπαντες ἀπόστολοι, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἔθνῶν τὴν οἰκουμένην διαθέοντες, ἐν καιροῦ διοπῆ μετάρσιοι συνήχθησαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πρὸς αὐτὴν οὓσιν δόπτασία αὐτοῖς ἀγγελικὴ γέγονε, καὶ θεία ὑμνῳδία ἥκουντο κρειττόνων δυνάμεων. Καὶ οὕτω θείᾳ δόξῃ καὶ ἐπουρανίῳ εἰς χεῖρας Θεοῦ τὴν ἀγίαν παρέθετο ψυχὴν ἀρρήτῳ τινὶ λόγῳ. Τὸ δὲ θεοδόχον αὐτῆς σῶμα μετὰ ἀγγελικῆς καὶ ἀποστολικῆς ὑμνῳδίας ἐκκομισθὲν καὶ κηδευθὲν

Deum et contemplatione; viderunt sui corporis nuditatem, exceptiverunt vitae oblectamenta; detrusi sunt ad tenuem et inopem vitam.

2389 2, 8. Nos paradisum clausimus, tu ligni vitae iter patefecisti. ⁴³⁵ Per nos ex laetis tristia venerunt; ex tristibus contra laetiora per te redierunt. Quo autem modo morti obnoxia efficeris, o immaculata? Tu vitae pons et scala caeli; mors ad immortalitatem ponto erit. Vere tu beata es, o beatissima.

2390 2, 18. In Euthymiacā historia, lib. 3, cap. 40, ita diserte scriptum ⁴³⁶ est: «... Iuvenalis ita respondit: Etsi quae in sanctae deiparae ⁷⁸ Mariae morte contigerunt, in sanctis ac divinitus inspiratis scripturis non referuntur, tamen ex antiqua et verissima traditione acceptimus quod tempore gloriosae eius dormitionis universi sancti apostoli, qui pro salute gentium orbem peragrabant, in momento temporis per aëra sublati Hierosolymam collecti sunt; cumque illic essent, apparuit iis visio angelica, et divina melodia auditā est supernarum potestatum. Et sic cum divina et caelesti gloria animam sanctam in manus Dei ineffabiliter tradidit. Eius autem corpus, quod Deum susceperebat, cum angelorum et apostolorum

ἐν σορῷ τῇ ἐν Γεθσημανῇ κατετέθη· ἐνῷ τόπῳ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ τῶν ἀγγέλων χοροστασία καὶ ὑμνῳδία διέμεινεν ἀπαυστος. Μετὰ δὲ τὴν τρίτην ἡμέραν τῆς ἀγγελικῆς ὑμνῳδίας παυσαμένης, παρόντες οἱ ἀπόστολοι, ἐνὸς αὐτοῖς ἀπολειφθέντος Θωμᾶ, καὶ μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἐλθόντος, καὶ τὸ θεοδόχον σῶμα προσκυνήσαι βουληθέντος, ἥνοιξαν τὴν σορόν. Καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτῆς τὸ πανύμνητον οὐδαμῶς εὔρειν ἡδυνήθησαν, μόνα δὲ αὐτῆς τὰ ἐντάφια κείμενα εύροντες, καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀφάτου εὐωδίας ἐμφορηθέντες, ἡσφαλίσαντο τὴν σορόν. Καὶ τὸ τοῦ μυστηρίου τὸ θαῦμα ἐκπλαγέντες, τοῦτο μόνον εἶχον λογίζεσθαι, δτιπερ δὲ εὐδοκήσας κατ' ἴδιαν ὑπόστασιν σαρκωθῆναι καὶ ἐνανθρωπήσαι ἐξ αὐτῆς, καὶ τεννηθῆναι σαρκὶ Θεὸς

⁴³² Λόγος καὶ Κύριος τῆς δόξης, καὶ μετὰ τὸν τόκον τὴν αὐτῆς ἀφθορὸν παρθενίαν διαφυλάξας, αὐτὸς εὐδόκησε καὶ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποβίωσιν, τὸ ταύτης ἄχραντον καὶ ἀμίαντον σῶμα τῇ ἀφθαρσίᾳ τιμῆσαι, καὶ μεταθέσει πρὸ τῆς κοινῆς καὶ καθολικῆς ἀναστάσεως.»

432 cantu elatum, rite depositum est in tumulo qui est in Gethsemani; ubi per tres dies angeli choros agere et canere non destiterunt. Post tres autem dies cessavit angelorum cantus; praesentes autem apostoli, cum Thomas, qui solus abfuerat, post tertium diem advenisset, et corpus quod Deum suscepérat venerari voluisset, aperuerunt tumulum. Ac laudatissimum quidem eius corpus omnino invenire non potuerunt; cum autem sola eius linteola iacentia invenissent, et ineffabili odore, qui ex illis exibat, perfusi essent, tumulum clauerunt. Et mysterii admiratione perculti, hoc solum cogitare potuerunt, quod cui placuit in propria persona ex illa incarnari, hominem fieri, et in carne nasci, Deus Verbum et Dominus gloriae, quique post partum integrum servavit eius virginitatem, eidem placuit, postquam illa de hoc mundo migravit, intactum et immaculatum eius corpus incorruptione et translatione ante communionem et universalem resurrectionem honorare.»

S. GREGORIUS TURONENSIS, 538—593/4.

Libri Miraculorum, ca 590.

⁴³⁶ Lib. 1 (*In gloria martyrum*), c. 4. Impleto [a] beata Maria 2290 b huius vitae cursu, cum iam vocaretur a saeculo, congregati sunt omnes apostoli de singulis regionibus ad domum eius. Cumque audiissent quia esset assumenda de mundo, vigilabant cum ea simul; et ecce Dominus Iesus advenit cum angelis suis, et accipiens animam eius, tradidit Michaelo angelo et

recessit. Diluculo autem levaverunt apostoli cum lectulo corpus eius, posueruntque illud in monumento, et custodiebant eum, adventum Domini praestolantes. Et ecce iterum adstetit eis Dominus, susceptumque corpus sanctum in nube deferri iussit in paradiſo; ubi nunc, resumpta anima, cum electis eius ex-sultans, aeternitatis bona, nullo occasura fine, perfruetur.

2290c 1, 8 (9). Maria vero, gloriosa genitrix Christi, ut ante 432 partum, ita virgo creditur et post partum, quae, ut supra 436 diximus, angelicis choris canentibus, in paradiſo, Domino prae-cedente, translata est.

2290c. MGh, Script. rer. Merov. 1, 493; ML 71, 713.

INDEX THEOLOGICUS.

Numeri intra cancellos [] positi remittunt ad eundem Indicem theologicum, ceteri, ad numeros marginales. Typis crassioribus signantur loci patrum graecorum aut syrorum, aliis, patrum latinorum. Numeris vero intra parentheses () indicantur loci qui obici solent (cf. Praefat.).

RELIGIO REVELATA.

- 1 Religionis notio 631 635 1603 1743 2236 2377 2378.
2 Religio naturalis in homine exsistit 270 275 1841 [cf. 86].

Revelatio.

- 3 Revelatio assensum rationis humanae meretur 173 514 562 1179 1321
[cf. 254];
4 nobis in praesenti ordine moraliter necessaria est 334 513 629 644
1557 1746.
5 Miracula sunt possibilia 1697 1773,
6 et praebent criterium revelationis externum 517 1784 1819 [cf. 25],
7 sed non sufficient per se ad doctrinae veritatem confirmandam 517 1648.
8 Alterum criterium revelationis externum praebet prophetia 57 61 175
530 626 1497 1615 [cf. 24].
9 Dantur etiam criteria revelationis interna: affectus animi 963 1265 1557
1593 1822.

Lex vetus.

- 10 Legis cum veteris tum novae Deus est auctor 230 1093 1567 1895 2205.
11 Finis V. L. erat adventum Christi praeparare et praefigurare 61 1093
1599 1600 1602 1897 2205 [cf. 373];
12 ideo abrogata est revelatione N. L. 45 46 96 1599 1602 1897 2205.

Lex nova, evangelium.

- 13 Evangelium, sensus verbi: evangelium unicum et quadriforme 5 57
60 128 208 215 659 1825 2291.
14 Quattuor evangeliorum genuinitas agnita est ab antiquitate christiana 129
139 141 143 208 214 215 216 268 339 341 439 474 503 538 659
1597 2152,
15 et fide digni sunt testes qui eam nobis asserunt 94 (201) 212 (261)
263 264 658.
16 Veram historiam continent quattuor evangelia 60 195 264 268 519
619 620 666 1170 1615 1784.
17 In specie, genuinitas et historicitas evangelii Matthaei 1 5 10 24 30
31 71 95 139 208 214 339 341 439 538 660 1606,
18 Marci 1 24 95 139 208 214 268 339 341 439 538 652,
19 Lucae 1 24 63 71 139 143 195 208 214 217 268 339 341 538.

- 20 Evangelium quoque Ioannis genuinum est et, quamvis «spirituale», historicum 58 139 208 214 264 268 339 341 439 538 1825.
 21 Evangeliorum genuinitas confirmatur ex evangelii apocryphis 474
 22 et ex modo agendi veterum haereticorum 195 214 339 340 341 474 2152.

Christus legatus divinus.

- 23 Iesus Christus vere venit in mundum ut legatus divinus 47 51 290 405
 520 531 1506 1746 2077 [cf. 375 376].
 24 Divinam hanc legationem probant vaticinia prophetarum in eo impleta 61 122 125 127 222 638 1135 1470 1615 1648 [cf. 373],
 25 ipsius miracula 109 122 189 517 522 524 618 619 716 1031 1032
 1094 1506 1784 1819,
 26 eiusque vaticinia 116 654.
 27 Resurrectio Christi certis argumentis nititur 13 47 51 63 523 665
 1156 1471.
 28 Mira propagatio christianismi et perpetuitas eius divinam originem comprobant 144* 274 279 282 320* 369 511 516 621 660*
 1614 1783 1784.
 29 Virtutes Christianorum oppositae vitiis paganorum 97 112 186 271
 273 274 280 281 283 285 525 639,
 30 mutatio morum a christianismo inducta arguit doctrinae divinitatem 118
 263 276 369 516 621.
 31 Martyrium est testimonium veritatis religionis christiana 11 63 144
 243 279 285 516 640 1465.
 32 Indoles interna christianae doctrinae eius divinitatem suadet 118 192
 405 510.

ECCLESIA.

Ecclesia primaeva.

- 33 Quo sensu ab initio mundi ecclesia exstisset dici possit 82 105 1479
 2295.
 34 Iesus Christus instituit societatem perpetuo duraturam quam ecclesiam suam vocavit 20 105 555 571 1479 1535,
 35 et quae suam ipsius vitam in terris continuaret 62 256.
 36 Ecclesiae primaevae authenticam historiam refert Lucas in Actibus apostolorum 217 268 538.
 37 Ecclesia a primis temporibus diffusa est per universum orbem 6 7 11
 38 77 93 144 187 191 215 268 660,
 38 et iam tunc sese exhibet ut corpus unum 43 62 77 84 93
 39 et hierarchice constitutum 9 19 20 21 25 44 49 50 56 65 188 413
 427 438 546* 571 1205 1357 1371.

Proprietates, notae.

- 40 Ecclesia est societas monarchica 573 1242 1379 2191,
 41 independens 1311,
 42 visibilis 1614,
 43 quae tamen constat dupli elemento: visibili (corpore) et invisibili (anima)
 982 1523 1714.
 44 Quapropter ecclesia in terris habet permixtos bonos et malos 1714.
 45 Haeretici et schismatici non sunt membra ecclesiae 298 308 544 1478
 1492 1528 1562.

- 46 Non est nisi unica ecclesia Christi 408 435 573 589,
 47 quae omnibus hominibus ad salutem consequendum necessaria est
 56 226 537 557 637 1346 1858 2269 2273 2274 2275.
 48 Vera Christi ecclesia notis certis dignosci potest 1535 1580.
 49 Genuinae Christi ecclesiae soli competit principiorum et membrorum
 sanctitas 226 516 525 544 838,
 50 unitas fidei et regiminis 6 7 56 93 188 192 213 241 257 292 296
 435 555 556 587 865 1242 1379,
 51 catholicitas 79 556 838 839 1243 1422 1548 1562 1580,
 52 et apostolicitas 210 213 237 292 293 296 297 298 329 341 589
 1242 1580,
 53 cuius argumentum et condicio est coniunctio cum Petri successore 574
 1261.

Primatus Petri et romani pontificis.

- 54 Inter apostolos Petrus primatum jurisdictionis in ecclesiam a Christo
 accepit 381 387 436 489 555 571 706 810 1261 1379 1526
 2191.
 55 Petrus Romam venit ibique mortuus est 11 106* 297 341 611* 651*
 652* 1092.
 56 Romae sedem suam collocavit et episcopum romanum successorem in
 primatu instituit 54 188 208 210 211 296 575 897 1092 1242 1418
 2178.
 57 Romani pontifices sibi semper attribuerunt primatum 19 21 25 27 29
 2014 2018 2178* 2179* 2186.
 58 Semper a primo saeculo ecclesia romana habita est tamquam centrum
 unitatis 52 53 55 106* 107 187 210 211 574 575 580 1242 2015*,
 59 et romani pontificis ut successoris Petri suprema potestas in universam
 ecclesiam agnita est 107 265 383 573 574 655 1346 1507 1892
 2178.

Episcopi.

- 60 Episcopi fuerunt legitimi successores apostolorum 20 21 48 49 56 65
 188 190* 209 212 237 242 257 296 341 438 546 602 1244 2332,
 61 quamvis diversus forte fuerit iuxta diversas ecclesias modus quo facta
 fuerit primaeva iurisdictionis transmissio 9 73 237 1205 1357 1371
 2164 2165.

Infallibilitas.

- 62 Ecclesia est infallibilis in tradenda Christi doctrina 213 295 1581.
 63 Romanus pontifex ex cathedra docens infallibilitate gaudet 294 580
 1507 1892 2178 2187.
 64 Episcopi in oecumenico concilio congregati agniti sunt semper
 ut fidei iudices infallibles 785 792 1250 1419 2185 2186 2291.

SACRA SCRIPTURA.

Inspiratio.

- 65 Libri sacri, Spiritu Sancto inspirante conscripti, Deum habent auctorem
 22 149 185 203 400 404 483 488 1045 1286 1479 2158 2302.
 66 Inspiratio consistit in actione Dei moventis, ad modum instrumenti, intel-
 lectum et voluntatem hagiographi 149 162 163 175 179 388 1609
 1766 2302.

- 67 Huius inspirationis obiectum primarium sunt res ad salutem pertinentes
483 1045 1479 1687 1709 2096,
68 sed vere extenditur ad omnes scripturae partes, immo aliquo sensu ad
ipsa verba 483 979 2158;
69 minime autem ex se importat revelationem rerum scribendarum quas
scriptor naturali modo cognoscere potuit cum assistentia divina 1612
1767.
70 Nullus error in libris sacris inveniri potest 22 138 203 390a 400
1106 1347 1417 1421 1597 1612.
71 Verum igitur est omne assertum scriptoris sacri secundum eum sensum
quem ipse exprimere voluit et expressit 1409 1611 1804,
72 et sic bene explicantur apparentes errores in scientiis et historia 1376
1687 2096 [cf. 215].

Canonicitas.

- 73 Canonicitatis criterium unicum est traditio catholica, quae in traditione
apostolica fundamentum habet 341 819 1584 1607 1896.
74 In hac traditione catholica vere fundatur canon tridentinus veteris
testamenti 190 268 484 791 819 882 1020 1078 1091 1239 1344
1372 1397 1585 2015* 2167 2373
75 et novi testamenti 94 95 211 268 341 440 503 538 653 656 791
819 1020 1078 1239 1344 1585 2015* 2167.
76 Versiones sacrae scripturae non sunt inspiratae 1347.
77 De multiplicibus sensibus sacrae scripturae 469 480 1588.

TRADITIO.

- 78 Existit sacra traditio quae verus est fons revelationis 198 242 291
295 371 917 954 1098 1213 1358 1419 1631 1899 2168 2172 2390.
79 Haec traditio scripturam complet per interpretationem authenticam 242
291 443 1098 1581 2168.
80 De facto traditio apostolica semper habita est tamquam regula fidei
74 94 191 192 209 210 211 212 213 257 264 293 296 298 329 341
443 445 657 785 898 1043 1107 1623 1705 2142.
81 Quamquam progressus fuit in revelatione usque ad mortem apostolorum
239 2329,
82 ab illo tempore revelationis depositum nec augeri nec minui potest
2 213 226 242 288 289 293 785 972 1181 2169 2173,
83 nec tamen omnimodum progressum in dogmate respuit 226 371 444
1228 1765 2173 2174.
84 Consensus patrum in rebus fidei et morum certitudinem parit 1898
1899 1900 2142 2168 2175,
85 sed ut doctores privati errare potuerunt 1255 1623 2004 2175.

DEUS UNUS.

Existentia Dei.

- 86 Existentia Dei naturali rationis lumine certo cognosci potest 197 228
270 275 287 334 416 422 534 535 645 662 888 924 984 1075
1130 1392 1437 1593 1693.
87 Homo cognitionem Dei haurire potest ex ordine mundi aspectabilis 152
172 198 332 515 614 624 746 747 924 959 984 987 1050 1117 1146
1182 1315 1508 1691 1841 2137 2338,

- 88 ex gubernatione providentiae 110 172 269 422 742 987 1032 1557,
 89 ex dictamine conscientiae 411 512 1146 1557 2315,
 90 nec revelatio positiva necessaria est ad hanc Dei naturalem cognitionem
 (227) 1182 1508.
 91 Haec cognition est omnibus hominibus aliquo modo congenita 130
 270 332 403 425 512 662 987 1182 1841 2093 2137 2338.
 92 De immediata Dei perceptione in hac vita 1545.
 93 Existentia Dei demonstrari potest a posteriori 334 1596 2339.

Essentia Dei et attributa.

- 94 Essentia Dei est ipsum esse; unde nomen eius proprium est Iahve 729
 731 857 993 1015 1046 1262 1367 1489 1493 1649 1669 2098
 2345.
 95 Deus est esse per se et independens 754 860 861 932 991 993 1367
 1489.
 96 Attributa divina realiter idem sunt ac divina substantia 1481 1664 1666
 1669 1676 1748.
 97 Deus est simplicissimus, ita ut nullam omnino admittat compositionem 321 424 451 754 756 786 911 923 1041 1066 1122 1128 1266
 1660 1669 2066 2067 2081,
 98 spiritualis 111 152 164 (374) 424 451 452 472 534 894 1066 1075
 1105 1128 2050 2094 2351,
 99 omni perfectione infinitus 229 423 815 1042 1320 1712 2081 2341,
 100 immensus et ubique praesens 85 177 205 266 424 472 608 754 815
 860 893 894 1070 1266 2119 2156 2304 2353.
 101 prorsus immutabilis 111 321 814 815 1046 1493 1663 1758 2264,
 102 aeternus 110 152 161 164 206 331 608 628 814 860 1015 1481
 2264,
 103 unus et unicus 45 191 196 203 275 290 322 331 515 608 625 728
 814 1551 2286 2341.
 104 omnipotens 111 171 194 206 323 325 402 542 628 815 1366 1711
 1741.

Cognitio Dei.

- 105 Nulla creatura naturaliter potest Deum videre 236 270 451 452 747 891
 913 986 1075 1106 1123 1125 1126 1128 1161 1398 1653 2150 2212.
 106 De visione Dei per oculum corporeum 1786 1787.
 107 Ad visionem Dei creatura potest elevari, ut fit pro angelis et beatis 236
 822 988 989 1106 1114 1398 1752 1786 (2150) 2303.
 108 Deus est incomprehensibilis et ineffabilis 164 270 450 603 735
 747 756 786 860 861 900 923 931 984 1023 1041 1042 1075 1124
 1125 1127 1128 1161 1209 1266 1398 1505 2160 2338.
 109 Non possumus essentiam Dei proprie cognoscere 130 270 416 623 718
 821 861 923 988 1048 1049 1121 1122 1130 1161 2073 2284 2340,
 110 sed aliquo modo per varias notiones quae illam exprimunt 331 403 423
 424 455 532 603 786 821 908 930 985 1047 1048 1049 1122
 2094,
 111 «minime tamen falso conceptu» (Cyr. Al.) 1047 2073;
 112 illae notiones non eodem modo intelleguntur de Deo ac de creaturis
 270 623 733 754 908 938 1028 1320 1596 2313.
 113 Perfectiones Dei ex creaturis eruiimus: via negationis 110 423 718 1048
 1658 2074 2284 2340 2347,

- 114 via causalitatis 735 923 931 1050 1596 2284 2347,
 115 via eminentiae 110 450 532 674 734 908 1028 1048 1266 1671 2284
 2340 2347.
 116 Nomina Dei non sunt synonyma 930 933 1047 1049 2283.
 117 Deus se ipsum perfecte comprehendit 270 821 913 931 1161 2073 2239.

Scientia Dei, providentia.

- 118 Deus uno intuitu omnia novit, non solum quae sunt, sed etiam quae
 futura sunt 166 177 202 397 429 471 815 1059 (1377) 1803 2069
 2313.
 119 «Deus praescientia sua non cogit facienda quae futura sunt» (Aug.)
 371 521 663 1175 1408 1547 2382.
 120 Deus praescit omnia quae futura sunt in libera hominis voluntate 116
 1272 1405 1707 1740 1742 1928 2069 2162 2258 2359,
 121 quin tamen haec praescientia tollat liberum arbitrium 1175 1405 1742
 2162.
 122 De praescientia mali 663 1175 1405 1547 1707 1742 2258 2359 2381
 [cf. 295]
 123 Cognoscit etiam futura libera condicionata 1059 1707 1996.
 124 Deus providentiam habet circa creaturas omnes 202 422 1014 1134
 1377.

Voluntas salvifica, praedestinatio, reprobatio.

- 125 Deus omnes homines vult salvos fieri 389 1053 1202 1211 1279 1343
 1366 2030 2286 2358.
 126 Variac interpretationes Augustini in 1 Tim 2, 4: 1457 1735 1906 1927
 1962 1964 1983.
 127 Quid sit «praedestinatio sanctorum» 1947 1994 2000 2003 2246.
Doctrina Augustini:
 128 Aliquos Deus «praedestinavit ad aeternam vitam, misericordissimus
 gratiae largitor» 1882 1951 1985 1988 2002.
 129 Praedestinatio ad fidem et iustificationem est prorsus gratuita 1427 (?)
 1428 (?) 1447 1837 1946 1985 1986 1989 1990 1997 1998 2001.
 130 Praedestinatio est «occultum opus Dei» 1496 1882 1925 1950 1989
 1995 2007.
 131 De «vocatione secundum propositum et sine paenitentia» 1570 1948
 1949 1959 1987 1988 1990 1991 1999.
 132 De numero, et quidem certo, electorum 1951 1959 1960.
 133 Quicumque non salvantur «non sunt a massa perditionis praedestinatione
 discreti» 1447 1946 1949 2000.
 134 Qui damnantur non nisi suis meritis damnantur 1707 1735 1901 1998.
 135 De «praedestinatione ad aeternam mortem» 1722 1882.

Doctrina aliorum patrum:

- 136 Praedestinatio est «occultum Dei consilium» (Fulg.) 2246 2254 2255
 2266 2286,
 137 nec tollit liberum arbitrium 1211 1366 2254.
 138 Deus, «quorum merita praescivit, eorum praemia praedestinavit» (Ambr.)
 1272 2162
 139 Deus non reprobavit nisi eos, quos praescit libere peccaturos 1202 2026
 2033 2162 2257 2258;
 140 unde qui damnantur sua pereunt neglegentia 1053 1279 2030 2113
 2254 2256.

DEUS TRINUS.

Existentia et natura Trinitatis.

- 141 Deum esse trinum ex traditione trium primorum saeculorum constat
 20 (?) 23 28 40 80 108 112 113 117 126 128 164 165 180 191 235
 256 307 371 376 377 408 414 445 470 479 502 541 546 596
 611 681 701 1650 [cf. 465].
- 142 Contra arianismum patres posteriores ad illam constantem traditionem
 appellaverunt 757 782 898 1107.
- 143 In vetere testamento vestigia quaedam Trinitatis inveniuntur 1090 1129,
- 144 speciatim in textu Gn 1, 26: 235 518 1399 1673 1860.
- 145 Trinitas exprimitur in formula baptismi 784 789 857 917 1246
 1682 2082 [cf. 465].
- 146 De commate ioanneo 378 557 2216 2251.
- 147 De theophaniis 127 182 290 672 864 937 1400 1653.
- 148 Distinguuntur et tamen unum sunt Pater, Filius et Spiritus
 Sanctus (89 91) 164 179 371 502 596 611 714 737 738 768 776
 778 779 904 907 911 915 1068 1269 1368 1672 1682 2084 2126
 2280,
- 149 ita quidem ut in unitate naturae tres existant personae 371
 376 378 782 789 898 907 911 920 926 953 996 997 999 1008
 1017 1029 1071 1650 1668 1752 2090 2132 2251 2261 2337 2362
 2383 2384.
- 150 Sanctissima Trinitas est mysterium 204 632 668 738 779 816 834
 859 878 910 915 996 1029 1069 1269 1672 2084 2280 2337.

Personae Trinitatis.

- 151 Solus Pater non procedit 431 479 608 634 679 814 880 915 917 932
 934 936 983 1009 1040 1081 1657 1681 2220 2342 2348.
- 152 Filius non factus est 164 442 545 675 678 756 758 761 764 765 866
 942 971 1081 1086 2075 2076,
- 153 sed a Patre vere genitus est 153 373 374 391 541 545 608 668 674
 678 760 765 816 823 826 866 896 902 910 942 983 1039 1043
 1271 2085 2220 2343,
- 154 generatione non libera (145 608) 775 1102 2106,
- 155 non tamen coacta 775 879 1102,
- 156 sed voluntaria et naturali 145 862 879 971 1102 2066 2068 2126.
- 157 Filius est Patri coeternus 130 137 (?) 182 200 205 391 393 401
 431 442 470 539 608 (?) 609 611 668 676 679 760 761 813 816
 823 877 910 934 935 936 1009 1014 1040 1262 1316 1460 1816
 2076 2126 2343,
- 158 et consubstantialis 153 277 (376) 392 398 409 540 541 677
 755 756 758 767 768 769 783 787 866 868 880 896 909 912 952
 994 1043 1072 1168 1264 1271 1656 1677 2126 2199.
- 159 Inter Patrem et Filium est identitas naturae .et distinctio personarum
 376 409 414 536 636 862 881 902 952 970 971 1053 2067.
- 160 Aliquo modo Pater maior est Filio 256 374 376 608 636 896 915 925
 940 1656
- 161 Verbum est nomen Filii proprium 45 205 290 632 770 787 899 969
 994 1678 2065 2070 2348
- 162 Filius vocatur Dci sapientia 137 165 182 540 611 674 787 816 899
 1264 1460 2075 2348,

- sermo Patris 277 371 373 375 379,
 splendor Patris 539 545 756 768 770 1072 2343 2348,
 imago Patris 674 746 758 787 868 952 969 1006 1072 2078 2348.
 163 Filius procedit a Patre per generationem intellectualis 179 182 200
 277 373 398 610 632 754 825 969 994 1677 1816 2065 2083
 2259.
 164 *Spiritus Sanctus* est Deus 376 779 926 996 999 1393 1670 2078
 2089,
 165 quod probatur ex eius operatione 780 920 1070 1283 1285 1561 2080
 2107 2114;
 166 consubstantialis est Patri et Filio 783 784 909 914 940 996 1040
 1069 1081 1082 1246 1286 1650 2079 2114 2126 2216.
 167 Procedit a Patre 164 915 917 983 1009 1038 1039 2126 2220 2337.
 168 Est etiam spiritus Filii 378 783 834 872 915 951 1082 1099 1459 1650
 2212 2348,
 169 et vocatur imago Filii 611 2078.
 170 A Patre per Filium procedit 372 479 611 770 878 904 907 953 1040
 2348.
 171 A Patre Filioque procedit 375 714 1067 1082 1086 1099 1284 1662
 1678 1681 1839 1840 2079,
 172 principaliora quodam modo a Patre 951 1038 1678 1681 1840.
 173 Spiritus Sanctus non est Filius 376 778 983 996 1009 1840 2220
 [cf. 148],
 174 neque eius processio est generatio (907) 917 983 996 1009 1068 1081
 1681 2343.
 175 Est ipsa sanctitas 611 914 941 950 983 1750,
 donum Dei 858 1561 1670 1678,
 176 unio inter Patrem et Filium 945 1099 1582 1665.

Relationes et appropriations.

- 177 «Singula quaeque persona non est minus aliquid quam ipsa Trinitas»
 (Aug.) 1667 1670 2090.
 178 Personae divinae relationibus tantum inter se distinguuntur 867
 896 907 915 926 939 983 990 996 1009 1039 1067 1082 1264
 1459 1582 1660 1670 1672 1748 2067 2085 2212 2220 2343
 2344 2346 2362,
 179 ideoque tres personae sunt coaequales quoad perfectionem 779 899 903
 1582 1677 2212 2216 2261.
 180 Operationes ad extra communes sunt tribus personis 235 769 779 782
 784 834 920 949 1037 1039 1071 1169 1186 1661 1662 2132 2207
 2250 [cf. 195],
 181 ita tamen ut creacio fiat per Verbum 98 130 153 156 164 179 194
 234 235 277 290 371 391 394 398 401 414 479 518 608 678 714
 758 761 814 943 949 1086 1816 2066 2352,
 182 et sanctificatio per Spiritum Sanctum 389 611 (787) 850 907 915
 960 1282 2080 2089 2107 2352.
 183 De significatione istius verbi «per» 943 949.

Missio personarum divinarum.

- 184 Mittitur Filius a Patre 182 376 394 398 1656.
 185 Spiritus Sanctus mittitur etiam a Filio 290 871 2040 2126.

186 *Arianorum* doctrina de Filio 648 649 650 651 651* 777 935 938
1659.

187 *Sabellianorum* doctrina 371 376 996.

CREATIO.

Creatio in genere.

188 Deus omnia creavit 14 85 98 110 112 152 154 161 171 191 194 205 266
267 326 397 402 409 445 459 608 614 681 748 814 1014 1147
1316 1490 1564 1596 2098 2126

189 ex nihilo 85 111 114 150 178 179 194 199 275 290 323 324 325 327
328 363 398 445 478 615 628 687 714 748 754 761 1014 1147
1315 1540 1550 1564 1711 2075 2135 2145 2223 2264 2310 2349;

190 solus creat 764 942 1703 1711 1865 2136 2356,

191 libere 168 196 205 235 391 397 748 1490 1751,

192 secundum ideas divinas 1553 1803,

193 ex bonitate 168 231 462 884 1005 1751 2223 2282 2283 2349,

194 utque suae perfectiones manifestentur et agnoscantur 7 171 179 275 643
2307.

195 Trinitas creat 235 714 1564 1662 1702 2264 [cf. 180].

196 Mundus (materia) non est aeternus 151 154 178 179 206 207 267 322
325 391 397 447 (454) 614 761 1317 1564 1747 1757 2076 2135
2264 2288.

197 Deus non est auctor mali 324 398 1366 2180 [cf. 122].

Angeli.

198 Existunt angeli a Deo creati 17 83 113 145 156 164 165 448 667
1141 1316 1691 1782 2350;

quando creati sint 89 448 1101 2223;

199 natura excellente sunt praediti 989 1005 1148 1691 1782 1843 2352.

200 De natura spirituali angelorum 278 354 646 667 895 950 989 1005
1026 1141 1152 1197 1484 1522 1774 2050 2156 2303 2307 2320
2350 2351.

201 Angeli non sunt ubique 781 1070 2156 2303 2353.

202 Quamvis cognitione praestantiores, non norunt ea, quae sunt in corde,
nec quae futura sunt 1391 2051 2303.

203 Angeli creati sunt liberi 142 156 244 542 950 1755 1782 1950 2265
2325 2351;

204 inter se colloqui possunt 1197 2352;

205 in diversos ordinis distinguntur 83 822 849 989 1141 1148 1394
1805 2335 2355.

206 Elevati sunt ad ordinem supernaturalem 941 950 960 1755 2353.

207 Multi, aeternam beatitudinem adepti, iam in bono confirmati sunt 989
1755 1950 1955 1971 2266 2325;

208 multi vero, gravi peccato commisso, in aeternam damnationem ruerunt
356 793 1708 1753 1843 1950 1955 2013 2266 2307.

209 Angeli boni sunt ministri Dei et homines adiuvant in negotio
salutis. 83 89 446 448 475 895 940 1022 1217 1387 2156 2161
2303 2354;

210 angeli mali hominibus nocere possunt 258 278 446 475 1022 1391
1488 2161.

Doctrina Augustini de creatione mundi:

- 211 Secundum Augustinum Deus omnia simul creavit 1692 1695
 212 indiditque creaturis rationes seminales 1541 1695 1703 1865.
 213 De cognitione angelorum matutina et vespertina 1689.
 214 Dies genesiaci dispares sunt a nostris 1542 1690.
 215 Monita Augustini de cautione adhibenda in intellegendis primis capitibus Geneseos 1683 1684 1685 1686 1687.

Homo.

- 216 Homo constat ex anima et corpore 147 159 170 1563 2062 2134 2349.
 217 Anima humana est incorporea 252 (346 347 349) 1021 1438 1448 1700 (2050) 2357,
 218 immortalis (132 133 157) 168 206 252 349 683 739 1100 1700 2357.
 219 Non datur in homine nisi unica anima 170 467(?) 1021 1056 2225 2357.
 220 De trichotomia 148 1021 2225.
 221 Homo est liber 123 142 156 184 244 335 446 466 542 667 1151 1380 2113 2225 2265 2357 [cf. 301].
 222 Anima humana a Deo creatur 683 1232 1385 1441 1559 1700 1879 1965(?) 2146 2181 2224,
 223 nec praexsistit corpori (466) 1004 1058 1456 2105 2181 2224,
 224 nec traducitur generatione 446(?) 723 805 875 1395 1448 2224.
 225 Utrum Deus immediate creaverit hominem 250 360 361 687 1149 1232 1696.
 226 Mulier facta est ex viro 723 1278 1543 1702 2147.
 227 Omnes homines ex Adam et Eva originem ducunt 723 1278 1813 2147.
 228 Homo est imago Dei 159 361 722 746 1673 1732 1806.

Homo primigenius.

- 229 Protoparentes ante lapsum donis naturae indebitis ornati erant: iustitia originali 225 253 567 973 1318 1698 2086 2192,
 230 immunitate a concupiscentia 224 1150 1706 1762 1952 2122 2388
 231 et a necessitate moriendi 184 566 612 749 750 883 1150 1699 1760 1928 1956 2122.
 232 Scientia Adami excellens fuit 2011 2104 2360.
 233 De origine linguae 1051 1537.
 234 Protoparentes ante peccatum vitam vivebant summe felicem 1762 1952 2013 2122

Gubernatio divina.

- 235 Deus omnia conservat 171 207 458 987 1134 1688 1694 2285 2310 2356,
 236 et concurrit omnibus creaturarum actibus 1403 [cf. s29].

VIRTUTES.**Virtutes in genere.**

- 237 Notio virtutis 641 1904.
 238 Existunt virtutes infusae fidei, spei et caritatis 72 1216 1424 1425 1469 2324,
 239 quae infunduntur in prima iustificatione 1425 2009,
 240 et sunt augmenti capaces 955 2328.

- 241 Virtutes infusae possunt amitti 1469.
 242 Sine caritate potest fides subsistere 1469 1679.
 243 In caelo cessabunt fides et spes, permanebit autem caritas 1057 1799
 [cf. 807].
 244 De infusione virtutum moralium 1476 1849.
 245 De donis Spiritus Sancti 1332 1337.

Fides.

- 246 Obiectum primarium fidei est ipse Deus 923 1739.
 247 Obiectum fidei complectitur mysteria captum rationis excedentia 1121
 1303 1613.
 248 Fides est assensus intellectualis 421 820 1429 1980 2144,
 249 liber 245 417 421 1734 1821 2144,
 250 firmus 418 972 2055 2144.
 251 Fides est actus supernaturalis 418 1204 1486.
 252 De «fide miraculorum» quae est charisma quoddam 820 1312.
 253 Motivum fidei non est rationalis evidentia obiecti propositi 963 1181
 1277 1826 2055 2197.
 254 Motivum intrinsecum fidei est auctoritas Dei revelantis 162 173 175 417
 562 1179 1248 1303 1321 1466 2055 2143 2197.
 255 Certa cognitio huius divinae revelationis praerequiritur fidei
 627 629 1486 1506 2144.
 256 Fides est certior omni cognitione naturali 417 418 846 963 1223
 1248 1303 1593 1970 2144.
 257 Fides non adversatur rationi humanae 173 (353) 514 1429 1613,
 258 sed illam aliquando praecedit 1321 1429 1486 1499 1554 1826 2111
 2144
 259 et ad perfectiorem modum cognitionis elevat 433 1429 1486 1746
 2111 2144.
 260 Ratio potest fidei fundamenta demonstrare 344 510 513 627 630
 661 924 1551 1618 1980 2143,
 261 et, fidei lumine illustrata, rerum divinarum scientiam excusat 433 1486
 1672 2111.
 262 Fides debet esse universalis et extendi ad omnem veritatem revelatam
 298 972 1304 1598.
 263 Cum per fidem credantur ea quae non videntur, illi semper inest aliqua
 obscuritas 417 869 1057 1223 1498 1826 1833 2318 2331.
 264 Fides adultis ad iustificationem et salutem omnino necessaria est 289
 531 1445 1450 1945 2260.
 265 De necessitate fidei in Christum mediato rem 1857 1884.

Spes.

- 266 Obiectum spei est futura nostra beatitudo 1057 1187
 267 ac praesertim possessio ipsius Dei 1474 1482.
 268 Spes in fide fundatur, ac proinde est certissima 1057 1187 1913.
 269 Motivum principale spei est bonitas Dei, a quo praemium exspectatur
 1312,
 270 secundarium autem sunt ipsa nostra merita 1312.
 271 Honestum est bene agere propter spem praemii, eo quod praemium
 illud est ipse Deus 1025 1474 1491 1933.
 272 Spes adultis necessaria est ad iustificationem et salutem 1292 1512.

Caritas.

- 273 Caritas instituit veram amicitiam inter Deum et hominem 26 433 1251;
 274 est omnium virtutum excellentissima 242 1025 1216 1251 1679
 1799 1933 2176,
 275 radix et perfectio ceterarum 26 1363 1445 1538 1798 1933 2117.
 276 Caritas perfecta ea est, qua Deus propter se ipsum super omnia ametur
 1474 1491 1528 1538 1586 1671 1763.
 277 Secundario autem amandus est proximus propter Deum 1528 1583 1586
 2117.
 278 Caritas supponit fidem et in ea fundatur 433 1472 1503.
 279 Praecipuum caritatis motivum est bonitas Dei 1589.
 280 Probatio caritatis exhibitio est operis 2333 2334.
 281 Caritas omnibus ad salutem necessaria est 1503 1583 1943.

Religio et cultus sanctorum.

- De notione religionis cf. supra n. 12.**
 282 Inter actus religionis datur oratio seu colloquium cum Deo, quo ab
 illo petimus bona decentia 1154 2001 [cf. 841].
 283 Sancti caelites cultu digni sunt, infra tamen latriae cultum 81 572 1109
 1285 1603 2378
 284 Habetur communio sanctorum, qua mortuorum animae iustae,
 nostra cognoscentes, pro nobis orant 852 1140 1396 1603 1770
 1935
 285 Reliquiarum cultum testatur traditio christiana 70 81 726 1738 2148.
 286 Cultus sacrarum imaginum licitus est ac pius 952 2095 2377.
 287 Crux Domini nostri sive ipsa reliquiis, sive imaginibus, sive signo manu
 formato colitur 125* 367 824 1815 1844.

PECCATUM.**Peccatum personale.**

- 288 Peccatum est aversio a Deo et conversio ad creaturas 1546 1565 1586
 1605 1753 1761 1763 1904 2256.
 289 Non est aliquid positivum 1546 1549 1754.
 290 Dantur peccata mere interna 119 166 239 273 352 1734.
 291 Peccata distinguuntur gravia et levia 481 (978) 1300 1382 1529
 1733 1846 1918 2233.
 292 Non omnia peccata gravia sunt aequalia 957 1381 1442 1975 2314.
 293 Num peccata levia multiplicata coalescant in grave 1529 1846.
 294 Sine consensu libero non datur peccatum 123 244 335 1151 1406
 (1454) 1549 1558 1560 1565 1973 2118.
 295 Deus non est auctor peccati, sed illud solummodo permittit 1734 1889
 2032 2118 2255 2257 2258 2326 2358 [cf. 122].
 296 Peccatum mortem dat animae 1030 1828.
 297 Actu peccaminoso iam transacto aliquid peccati remanet 1873 1912.

Peccatum originale.

- 298 Protoparentes, gravi peccato comisso, pristinam iustitiam amiserunt
 225 286 567 1318 1698 1706 2013.
 299 Mors est effectus peccati Adami 183 345 395 566 567 612 749 750
 763 829 1325 1699 1760 2013 2266.

- 300 Per peccatum Adam perdidit cetera dona indebita 183 225 703 1150
1727 1883 1967 2036 2122 2388.
- 301 Servavit tamen liberum arbitrium 244 349 398 1022 1406 1883 2036
2038 [cf. 221].
- 302 Peccatum Adami in omnes homines pertransivit 224 255 286 486
496 586 683 684 698 715 717 763 804 967 1077 1184 1185 1228
1229 1290 1291 1341 1715 1791 1871 1872 1876 1877 1899 1951
2007 2013 2122 2123 2181 2207.
- 303 Peccatum originale naturali generatione traducitur a patre 586 1077
1456 1715 1728 1870 1918 1960 2007 2195;
- 304 habet rationem voluntarii 1876 1877 1969 1972 2010.
- 305 Quae sit essentia peccati originalis eiusque habitudo ad concupiscentiam
1871 1872 1887 1911 1972.
- 306 De sorte infantium sine baptismo morientium 1012 1441 1456 1525
1878 1882 1901 1908 1924 1946 1997 2271.
- 307 Errores Pelagianorum de peccato originali et sorte infantium 1525 1878
1967 1976 2016 2019 2025.

GRATIA ACTUALIS.

Necessitas.

- 308 Ad omne opus bonum salutare gratia est absolute necessaria 220
348 558 1003 1153 1219 1302 1455 1456 1569 1572 1719 1733
1791 1821 1832 1835 1855 1888 1890 1902 1903 1914 1936
1987 1938 1954 1966 2004 2200 2202 2243 2272 2276 2359.
- 309 Sine gratia potest homo acius quosdam naturaliter honestos
ponere 1162 1528 1733 1809 1905 2244 2272.
- 310 Deus impossibilia non iubet 1220 1795.
- 311 Quo sensu actus peccatorum sint peccata 1450 1472 1528 1943 2037,
- 312 item actus infidelium 415 982 1162 1463 1528 1729 1902 1903 1904
1905 2041 2042 2244 2245.
- 313 Sine gratia nequit homo legem diu servare 1162 1719 1731 1933
1941.
- 314 Etiam ad initium fidei et conversionis gratia necessaria est 114 808
(892) 963 (1155) 1165 1177 1204 (1207 1219) 1450 1569 1571 1734
1736 1936 1940 1968 1978 1979 1980 1981 1982 1984 2004 2005
2006 2034 2045 (2052 2053) 2163 2227 2243 2246 2278.
- 315 Sine gratia nequit homo diu concupiscentiae et gravibus temptationibus
resistere 548 1191 1210 1263 1404 1406 1592 1718 2201.
- 316 Nemo potest sine speciali-privilegio gratiae a concupiscentia et pec-
catis levibus esse prorsus immunitis 527 981 1509 1536 1720
1722 1733 1737 1794 1801 1846 1888 1894 1918 1921 1976 2091
2201.
- 317 Gratia necessaria est etiam homini iam perfectissime iustificato 1792
2159 2201.

Perseverantia.

- 318 Omnes iusti perseverare possunt si volunt 1177 1945 1955 1956,
319 non tamen diu sine auxilio gratiae 485 1153 1956 2227.
- 320 Perseverantia finalis est magnum Dei donum 1958 1960 1992
1993 1995 1999 2002 2005 2028.
- 321 Quid sit haec perseverantia finalis 1947 1949 1992 1993 1999 2002
2028.

Natura gratiae.

- 322 Gratiae vocari possunt, licet minus proprie, creatio, liberum arbitrium, praedicatio evangelii 430 1443 1556 1736 1764 2035 2043.
 323 Ad gratiam quoque pertinet protectio a peccato aliisque favores externi providentiae ad salutem spectantes 1483 1504 1592.
 324 Gratia est aliqua motio interna 833 1443 1556 1736 1764 1853 2043.
 325 Gratia actualis constat tum illustratione intellectus 430 704 1483 1485 1720 1722 1724 1852 1853 2034 2091 2276,
 326 tum inspiratione voluntatis 53 430 548 1159 1458 1485 1568 1572 1576 1720 1722 1724 1736 1821 1822 1852 1853 1955 2035 2091.

Appellationes et divisiones.

- 327 Gratia et praevenit actus salutares, et sic dicitur praeveniens, vocans, excitans 1458 1556 1572 1793 1914 1938 1942 2235 2278 2316 2326,
 328 et adiuvat ut fiant, et dicitur adiuvans, cooperans, subsequens 1793 1914 1942 2235 2272 2278 2326.
 329 Gratia ita humanae voluntati cooperatur, ut nihil boni tunc faciat homo quod non simul faciat Deus 465 485 599 704 1003 1219 1220 1510 1515 1571 1793 1848 1854 1893 1936 1941 1999 2278 2316 2326 2385
 330 Adiutorium gratiae duplex est: alterum quo, alterum sine quo non 1556 1850 1954 1955 1957.
 331 Gratia ipsi Adamo necessaria fuit, non vero eadem ante et post lapsum 1952 1954 1955.
 332 Datur aliqua gratia quae vere sufficit ad consequendum effectum, non tamen de facto illum consequitur 244 247 622 1158 1159 1188 1220 1753 1925 1955 1956,
 333 alia autem quae efficaciter movet voluntatem 348 558 1568 1572 1573 1707 1890 1926 1940 1958 1963 1979 1996.

Gratia et libertas.

- 334 Gratia non destruit liberum arbitrium 244 446 704 1034 1151 1159 1165 1188 1204 1219 1436 1510 1556 1571 1572 1573 1710 1722 1723 1735 1736 1821 1823 1848 1854 1856 1890 1954 1955 1961 2359;
 335 unde etiam cum aequali gratia unus consentire, alter dissentire potest 247 1753.
 336 De maiore victrice delectatione 1568 1594 1722 1724 1737 1822.
 337 Deus infallibiliter praescivit quo modo libera voluntas gratiae auxilio usura sit 1740 1830 1948 1985 2033,
 338 et nonnullos «ita vocat, quo modo iis vocari aptum est ut sequantur» (Aug.) 1427 1573 1574.

Gratuitas.

- 339 Gratia superat omnes exigentias naturae 1456 1939 1982,
 340 essentialiter gratuita est (808 1155) 1443 1451 1452 1456 1458 1473 1496 1791 1807 1837 1851 1857 1889 1974 1999 2005 2034 2044 2045;

341 recte tamen oratur ad petendam gratiam 1724 1795 1796 1801 1821
1941 2201.

342 Potest ipsa conversio et perseverantia finalis precibus suppliciter emereri
699 1456 1827 1940 1993 1994 2001.

Distributio.

343 Deus occulta sed iusta dispensatione gratias inaequales hominibus
tribuit 1456 1496 1821 1925 1984 1995 2028 2277;

344 numquam hominem deserit, nisi prius ab illo descratur 1792 1889 1954
1960 2026 2029 2227 2232 2255.

345 Obduratio non immittiitur a Deo nisi ut praecedentis poena peccati
1830 1907.

346 Peccatoribus omnibus, etiam obdurate, datur sufficiens gratia ut
converti possint si velint 1220 1405 1830 2097 2232.

347 Nemini, neque infidelibus, Deus denegat gratiam sufficientem ad
fidem et ad salutem 12 622 1158 1313 1461 1539 1791 1968 1986
2020 2046 2047 (2277).

348 Errores *Pelagianorum*: de libero arbitrio 1411 1412 1413 1414 1415
1416 1495 1856,

349 de natura gratiae 1412 1413 1443 1939 2008 2020,

350 de necessitate gratiae 1355 1356 1411 1413 1718 1855 1888 1894
1902 1976 2019,

351 de gratuitate gratiae 1450 1978 1989.

352 Errores *Semipelagianorum* 1981 2003 2021 2022 2024 2278.

GRATIA HABITUALIS.

Ordo supernaturalis.

353 Inter dona quae Deus largitus est creaturis, alia sunt naturalia, alia
supernaturalia 253 529 699 813 941 950 960 1027 1185 1318
1433 1755 2106 2115 2265 2359.

Iustificatio.

354 In iustificatione infunditur donum supernaturale permanens, gratia habitualis
251 253 449 564 1228 1282 1319 1698 1701 1715 1730
1732 2063 2080 2099,

355 vere delentur peccata 146 407 1216 1256 1886 1910 2009 2298
[cf. 475].

356 homo interne renovatur 32 36 219 548 607 835 973 1011 1144 1203
2080 2089 2106 2109 2193,

357 inhabit in illo Spiritus Sanctus 36 89 158 159 219 251 449 607
683 770 780 813 872 944 1071 1186 1216 2107 2114,

358 fit divinae consors naturae 40 412 613 770 780 787 788 944
1283 1468 2063 2079 2106 2107 2193 2286,

359 filius Dei adoptivus 407 766 770 788 813 948 1171 1187 1216 1228
1273 1433 1468 1777 2106,

360 heres regni caelestis 607 1187 1228,

361 amicus Dei 433 1187 1203.

362 Homo debet se disponere ad iustificationem per fidem 16 419 1024
1163 1445 1446 1450 2163 2260 2327

- 363 et per actus aliarum virtutum 15 16 416 428 481 1024 1163 1310 1362
1515 1590 1827 2327.
364 Gratia habitualis amittitur peccato mortali 158 683 770 973 1701
1944.
365 Homo nunquam potest certus esse de sua iustitia 1374 1800 2295.

Meritum.

- 366 Iusti verum meritum habere possunt 68 123 246 311 599 836 966 1247
1383 1449 1452 1477 2045 2316 2326;
367 mereri possunt vitam aeternam 173 176 396 564 1453 1498 1502 1575
1807 1937,
368 augmentum gratiae 1446 2027 2328,
369 non autem ipsam iustificationem 1446 1449 2027 2044.
370 Condiciones meriti: promissio Dei 962 1477 1511 2253,
371 libertas arbitrii 123 156 1380,
372 status gratiae 1449 1575.

VERBUM INCARNATUM.

PERSONA CHRISTI.

Vera divinitas.

- 373 Jesus Christus eiusque opus divinum in vetere testamento praedictum
erat 31 122* 127 141 277 290 394 398 445 518 638 664 1209
1470 1600 [cf. 24].
374 Christum esse verum Deum traditio antenicaena testatur 18 31 35
42 45 52 69 81 98 101 112 113 117 131 136 137 160 189 191 218
222 248 277 336 350 377 399 401 405 406 431 445 502 518
596 617 632 634 692 [cf. 158]
375 Solus Filius Dei incarnatus est, neque est aliis ac Jesus Christus 43
62 (89 91) 98 127 136 141 191 214 218 290 371 377 393 398 401
531 632 788 875 907 1518 2048 2059 2060 2182 2221 2383.

Vera humanitas.

- 376 Veram naturam humanam assumpsit, non apparentem tantum 39
51 62 63 189 336 343 353 357 394 405 426 604 680 732 794
817 873 876 928 1076 1083 1086 1089 1110 1160 1209 1254 1288
1400 2184 2188 2221 2289.
377 Habet igitur Christus verum corpus ex Mariae substantia formatum
51 62 112 136 277 290 353 371 389 398 700 711 730 759 799
800 817 875 905 995 1086 1578 1644 2048 2059 2060 2128 2133
2138 2170 2171 2182 2183 2221 2240 2241 2364,
378 et animam rationalem 394 460 461 875 995 1052 1076 1083 1086
1395 1517 1818 1953 2060 2138 2149 2170 2182 2184 2221
2233 2289,
379 et sic est ex genere Adami nobisque consubstantialis 398 604
788 794 890 1052 1167 1517 1808 2060 2123 2124 2199 2365.
380 «Quod non est assumptum, non est sanatum» 794 817 906 928 1018
1052 1055 1254 1578 1818 2128 2240 2249 2364.

Unio naturae divinae et humanae.

- 381 Incarnatio est mysterium 910 1014 1031 1103 1160 1430 1431 1953
2048 2054 2134 2138 2171 2182 2198 2219 2281 2362 2371.

- 382 Verbum non est in naturam humanam conversum neque ei commixtum 379 394 (705) 799 905 910 1054 (?) 1079 1086 1160
2048 2061 2124 2128 2138 2170 2221 2241 2312 2362 2380,
- 383 sed eam assumpsit ita ut sint duae naturae, distinctae quidem 39
189 379 453 482 605 670 705 711 1006 1055 1080 1086 1160 1227
1267 1288 1289 2057b 2064 2071 2088 2203 2208 2215 2248
2287c 2312 2365 2379,
- 384 sed aliquo modo unitae 221 277 460 518 606 720 759 773 827 874
1001 1285 2060 2062 2131 2199 2219 2366,
- 385 idque unione personali 379 393 709 873 1017 1110 1227 1288 1354
1431 1518 1680 1842 1859 1916 2056 2061 2124 2128 2132*
2134 2170 2171 2183 2198 2221 2238 2241 2287a 2287b 2287c
2312 2362 2368 2379 2380 2383.
- Errores *Theodori Mobsuesteni* III3 III3a sqq.
- Errores *Nestorii* 2057a 2057c sqq.
- 386 Haec unio, quae facta est in ipsa conceptione 796 1017 1680 1842
2057 2060 2133 2171 2248 2300* 2312 2368,
- 387 est inseparabilis 218 797 799 800 1055 1079 2048 2057 2134
2170 2199 2208 2210 2248.
- 388 In Christo sunt duae voluntates 790 1074 (?) 1133 1309 2365
2366 2383,
- 389 sibi invicem non contrariae 790 2203 2386,
- 390 et duae operationes: altera divina, altera humana 277 379 533
670 705 759 771 773 794 817 1044 1080 1267 1288 1289 1354
2103 2289 2361 2362 2365 2366 2383
- 391 De operatione theandrica 771 1651 2279 2366.
- 392 In Christo est vera idiomatum communicatio 460 (482) 709
795 797 799 830 831 874 889 909 1044 1089 1267 1859 2056
2060 2130 2170 2183 2287c 2312 2361.

Consectaria huius unionis.

- 393 Homo Christus est Filius Dei naturalis, non adoptivus 788 863
909 1483 1777 1811 1836 1916 2049 2077 2106.
- 394 Christus, plenissimus gratiae, omnimodam sanctitatem habuit 682
995 1208 1680 1836 1842 2071 2088 2120 2368.
- 395 Christus homo adorandus est 81 762 795 827 1285 2071 2087 2363.
- 396 Christus erat liber a pravis affectibus 929 1953 2123 2184 2330 2386
- 397 et a peccato cum originali 357 1704 1808 1872 1899 1916 1929
2010 2207 2242 2247 2311 2330
- 398 tum personali 350 394 482 527 684 799 929 995 1006 1087 1198
1224 1342 1406 1916 2031 2213 2242 2247 2305 2365 2367;
- 399 immo ne peccare quidem potuit 461 798 1721 2141 2182.
- 400 Corpus habuit passibile 63 66 124 221 336 (426) 445 520 533
709 772 773 794 828 (876 889) 890 1014 1227 1859 2221,
- 401 atque obnoxius fuit infirmitatibus humanis 379 771 772 798 817
1462
- 402 et passionibus 131 136 379 (426) 798 929 1076 1167 1267 2103
2247 2249 2367.
- 403 Christus libere passus est et mortuus 830 831 889 1063 1224 1275
1595 1654 2039 2103 2249 2305.
- 404 Num fuerit in Christo ignorantia 204 774 925 992 1178 1348 1389
1400 1410 1555 2049 2072 2290 2296* 2368.
- 405 De visione beatifica Christi 670 913 2238 2239.

OPUS CHRISTI.

Necessitas incarnationis.

- 406 Nisi Adam peccasset, incarnatio non habuisset locum 254 492 765 1218
1517 1929 2087 2213 2305.
407 Deus potuit quidem redemptionem humani generis alio modo efficere
767 1577 2149 2195 2204,
408 ideoque incarnatio est liberum Dei donum 99 127 909 1103 1517 2289;
409 aliquo sensu tamen necessaria dici potest 31 612 751 767 961 1006
1675 1915 1929 2127 2182 2204 2213 2241 2311.

Finis incarnationis.

- 410 Finis incarnationis et passionis Christi est salus hominum 12 26 40
66 74 75 99 108 112 128 131 389 508 901 991 1089 1917 2007
2307,
non angelorum 356 (1369) 1843 1917 2265 2307,
411 et amoris erga homines manifestatio 98 248 1103 1589 1595.
412 Christus voluit hominibus dare exemplum vitae 201 398 401 632
634 669 995 1589 1715 1929 2369,
413 eos redimere a peccato et servitute diaboli 31 69 89 130 221 249
370 399 405 492 498 533 669 680 684 691 763 799 889 928
1007 1014 1052 1077 1085 1103 1198 1201 1218 1221 1252 1257 1401
1527 1655 1675 2031 2063 2149 2182 2195 2369,
414 iis reddere gratiam et immortalitatem 33 127 345 634 711 718
751 752 767 798 828 829 831 1016 1715 1818 1929 2069 2370,
415 sique eos reducere ad pristinum statum per peccatum Adami
amissum 223 255 394 399 405 563 612 703 717 740 762 767 799
829 890 928 946 998 1007 1160 1185 1777 1857 2038 2086 2115
2141 2188 2192 2207 2211 2242 2369

Consecutio illius finis.

- 416 Redemptionem Christus effecit per modum veri sacrificii 18 33 76
492 498 664 669 673 751 794 1085 1201 1221 1289 1655 1915
2129 2188 2209 2270 2311,
417 quod in cruce Deo obtulit 406 889 901 1103 2188,
418 ipse sacerdos et hostia 1007 1016 1063 1221 1268 1595 1608 1745
2040 2217 2263,
419 et per modum verae satisfactionis vicariae 62 140 482 552
565 664 673 691 751 767 831 906 1252 1342 1401 1675 1916
2031 2049 2311,
420 Deo, non diabolo, persolutae (508) 1016 (1257) 1675 (2311).
421 Satisfactio haec est superabundans 492 831 1185 2211
422 et universalis 12 224 664 669 751 767 906 927 998 1184 1221
1252 1275 1313 1527 2031 2149 2188.
423 Sic Christus factus est mediator inter Deum et homines 701 766
769 873 1016 1462 1500 1595 1746 1836 1857 2184 2188.
424 et gratiae dantur per eum et propter eum 7 18 61 405 1208 1274
1279 1527,
425 etiam eac quibus sub veteri lege degentes iustificari poterant 45
57 61 1426 1595 1727 1857 1884 1891 2196.
426 Anima Christi descendit ad inferos 238 259 818 1103 1104 1369
2210 2262.

- 427 Christus ascendit in caelum secundum naturam humanam 191 259
1784 2010 2211 2262 2289.
428 Iudicabit vivos et mortuos 31 33 101 125 191 290 552 647 1014
2262.

MARIA MATER DEI ET VIRGO.

- 429 Maria fuit vere mater Dei 42 223 711 788 1017 1086 (III 3 b III 3 d)
1400 (2057 a) 2059 2064 2242,
«deipara» (Θεοτόκος) 680 745 2054 2058 2060 2125 2171 2364 2378
2379 2383 2387;
430 virgo fuit in conceptione 112 191 222 224 277 330 358 380 394
633 634 711 730 745 796 910 995 1017 1077 1209 1289 1361 1518
1808 2177 2182 2194 2195 2217 2290 a 2372,
431 in partu (358 476) 495 1014 1289 1327 1430 1518 1808 1975 2177
2182 2184 2194 2217 2242 2312 2331 2372.
432 et mansit virgo post partum (330 380) 745 1073 III 1361 1518 1643
2133 2177 2191 2217 2228 2289 2290 c (ad calcem libri) 2372
2383 2390.
433 Maria est nova Eva, in mysterio redemptionis cooperatrix 141 224
358 715 1578 1644.
434 Sanctitas Mariae est omnino singularis 745 927 (?) 1643 1794.
435 Concepta est immaculata 719 1314 1704 (?) 1794 2141 a 2242 (?)
2290 a 2336 a 2336 b 2336 c 2389.
436 Eius corpus in caelum assumptum est 2290 a 2290 b 2290 c (ad
calcem libri) 2390.

SACRAMENTA.

Sacra menta in genere.

- 437 Sacra menta sunt signa sensibilia quae gratiam simul significant et conserunt 181 303 590 III 79 1423 1424 1432 1475 1524 1601 1647
1744 1847.
438 Physice constituuntur rebus (materia) et verbis (forma) 303 1062 1329
1817 1834.
439 Inter ritus sacramentales impositio manuum speciali modo significat collationem gratiae 304 362 569 595 919 1236 1295 1359
1627 [cf. 521 562].
440 In statu legis naturae exsistebat remedium aliquod, a Deo institutum, contra peccatum originale 1909 2306.
441 In veteri lege vera sacramenta exsistebant, nec tamen per se sola gratiam conscrebant 1419 1475.
442 Circumcisio fuit sacramentum veteris legis, baptismum praefigurans 134 1646 1875 2306.
443 Sacra menta conferunt abundantior em gratiam pro meliore dispositione suscipientis 809.
444 Sacra menta cum obice recepta gratiam non conferunt; remoto autem obice, reviviscunt et infunditur gratia 1621 1625 1637 1638 2269.
445 Sacra menta baptismi, confirmationis, ordinis animae imprimunt signaculum spirituale et indeleibile 712 808 847 968 1011 1233 1240
1282 1332 1337 1619 1620 1642 1713 1867,
446 et ideo nunquam debent iterari 308 314 592 a 593 727 1617 1619
1621 1623 1627 2269.
447 Sacra menta gratiam conferunt ex virtute Sancti Spiritus quae ritui inest 303 607 683 835 947 1282 1329 1423 1834 2110.

- 448 Christus est auctor sacramentorum eaque omnia immediate instituit
1301 1338 1419 1638 1814.
- 449 Sacraenta sunt moraliter actiones Christi utentis ministerio ho-
minum 1169 1280 1339 1638 1810.
- 450 Valor sacramentorum non pendet a fide ministri (308 592 594
596 602 919 1293) 1360 1621 1628 1858 2300* [cf. 469].
- 451 neque ab eius probitate 1169 1189 1616 1624 1635 1645 1810;
452 sed extra statum gratiae illicite administrantur 1616 1624.
- 453 Ad valorem sacramentorum in adultis requiritur intentio ea suscipiendi
1632 1639.
- 454 Ad sacramenta licite et cum fructu recipienda requiruntur in adulto
aliquae dispositiones 504 1645 1647 1862.
- 455 Ss. patres nostra omnia sacramenta neverunt 299 333 362 1419
1635 1844 2100.
- 456 De lotione pedum 690 1331 1336 1834.
- 457 Testantur patres exstisisse, praesertim quoad sacramenta, disciplinam
arcani 274 807 954 1084 1199 1520 1815 1838 2151 2157.
- 458 Praeter sacramenta dantur quaedam res aut ritus sacri (sacra-
mentalia), habentes fructum aliquem sanctificationis 1536 1888 1921.

BAPTISMUS.

- 459 Baptismus est verum sacramentum, a Christo institutum 4 34 126 299
302 362 491 499 681 690 703 1297 1301 1617 1647 2100,
460 cuius vim non habuit baptismus Ioannis 305 690 1634.
- 461 Materia remota est aqua naturalis 4 92 126 302 367 1330 1817,
462 proxima vero est ablutio aquae 4 126 307 333 703,
463 quae fieri potest per immersionem, infusionem vel aspersionem 4 34
92 304 547 590 812 841.
- 464 Trina immersio, cuius usus in ecclesia est antiquissimus, non ne-
cessaria est 4 367 947 954 1368 2292.
- 465 In forma baptismi essentialis est distincta expressio Dei unius et trini
4 126 307 500 597 702 736 858 945 1000 1281 1330 1368 1410
1638 2271 [cf. 145].
- 466 Ideo baptismus in nomine Iesu collatus invalidus habitus est 500 597
945.
- 467 Minister baptismi sollemnis est episcopus et presbyter, aut in casu ne-
cessitatis diaconus 65 310 594 601 1108 1131 1236 1359.
- 468 Quilibet homo, utens debita materia et forma et intentione, valide
baptizat, immo licite in casu necessitatis 310 366 1359 1618 1628
1639.
- 469 Ideo baptizare valide possunt etiam haeretici (308 591 592a 593
600) 601* (602*) 610* (1281) 1360 1492 1621 1623 1625 1626
1636 1637 1639 2014* 2015* 2269 2273.
- 470 Necessarius est baptismus omnibus, tam parvulis quam adultis, ad salutem
306 496 586 811 1206 1323 1324 1330 1439 1525 1717 1862
1878 1881 1882 2016 2181 2269 2271.
- 471 Baptisimi fluminis vicis gerere possunt pro adultis votum baptismi
1328 1629 1630,
- 472 pro infantibus vero et adultis martyrium 309 493 598 811 1010 1130
1513 1630 1759 2269.
- 473 Subiectum baptismi est omnis homo nondum baptizatus 126 201 585
1324 1862.

- 474 Etiam infantes baptisini suscipiendi capaces semper agnovit ecclesia
201 310* 501 585 1228 1324 1439 1440 1632 1705 1725.
475 *Effectus* baptismi est regeneratio spiritualis, quae consistit in remissione
omnis peccati et poenae et infusione gratiae primae 34 92 181 220
302 304 362 407 491 493 548 613 683 812 968 1228 1240 1295
1301 1331 1336 1536 1622 1715 1725 1726 1768 1864 1874
1918.

CONFIRMATIO.

- 476 Confirmatio est verum sacramentum 174 304 333 362 390 499 547
592 595 698 725 842 1215 1233 1240 1244 1332 1337 1358 1647
2100.
477 *Materia* remota est oleum (chrisma) benedictum 333 698 841 954 1062
1240,
478 proxima vero est unctio chrismalis in fronte facta in modum crucis 174
299 304 592 842 847 954 1844 1847.
479 *Minister* ordinarius confirmationis est episcopus 1215 1244 1359 2015*,
480 extraordinarius vero quivis presbyter 2294.
481 Adest obligatio, quamvis non stricta, confirmationis accipienda 547 592.
482 *Effectus* confirmationis est abundantior effusio gratiae et donorum Spiritus
Sancti 362 842 1240 2100 [cf. 245].

EUCHARISTIA.

Praesentia realis.

- 483 Sacramentum eucharistiae a Christo institutum est in memoriam pas-
sionis et mortis suae 135 708 725 1063 1192 1195 1270 1390 1519
1587 1604 1652.
484 Verbis quae refert Ioannes (6, 48 sqq) Christus promisit se carnem et
sanguinem suum sensu proprio in cibum et potum esse daturum
408 491 559 870 916 1270 1365 1480 1587 1824 2116 2131 2214.
485 Christus realiter praesens est in eucharistia sub speciebus panis
et vini 56 64 128 187 234 249 333 362 367 410 490 707 708
845 846 848 870 1063 1179 1192 1194 1195 1207 1333 1334 1519
1524 1652 1815 2151 2166 2214 2371.
486 Veritas praesentiae realis constat ex verbis institutionis 128 232
240 509 689 707 806 843 974 1084 1113 e 1179 1340 1464 2101 2371.
487 Aliquando tamen patres eucharistiam vocaverunt signum aut figuram
corporis Christi 337 343 504 509 1424 1566 2371.
488 Haec praesentia Christi non pendet a fide et dispositionibus suscipientis
(504 707) 1633 (1820).
489 Panis et vinum per verba consecrationis convertuntur in corpus et
sanguinem Christi 249 802 840 844 850 1035 1062 1113 e 1137 1157
1227 1270 1333 1339 1340 1520 2101 2151 2231 2371.
490 Christus habet in eucharistia modum existendi spiritualem 806 1084
1179 1334 1365;
491 totus est sub singulis speciebus 318 2230,
492 et sub qualibet parte specierum 707 806 1035 1222 2230.
493 *Materia* eucharistiae est panis et vinum 6 128 187 249 581 582 671
707 802 840 1062 1340 1519 1524 2100 2231.
494 Vino ante consecrationem admiscendum est paululum aquac 128 240
249 410 583 1340 2371.

- 495 *Formam eucharistiae patres reposuerunt sive in verbis Christi* 128 1157
 1207 1260 1339 1340 2231,
 496 *sive in epiclesi* 234 840 842 850 954 2151 2371,
 497 *sive minus praeccise eam vocaverunt «orationem» aut «benedictionem»*
 504 802 1035 1270 1333 1520 1652.
 498 *Eucharistia est sacramentum permanens* 301 318 916 2139
 499 *Minister eucharistiae conficienda est sacerdos* 65 584 671 1207 1227
 1260 1339 1345 1357.
 500 *Minister ordinarius distribuenda eucharistiae est sacerdos, extraordinarius*
 autem diaconus aut etiam laicus 128 916 1236 2230.

Communio.

- 501 *Eucharistiae sumptio, lato quodam sensu, animae necessaria est*
 1716 1717 1866 2234.
 502 *In antiqua ecclesia consuetudo generalis erat ut communio sub utraque*
 specie acciperetur 6 7 128 187 845 1035 2237
 503 *Non tamen desunt exempla communionis sub una tantum specie* 318 2230.
 504 *Mos erat in primaeva ecclesia ut fideles cotidie eucharistiam acciperent*
 301 559 916 1519.
 505 *Subiectum eucharistiae est omnis et solus homo baptizatus* 6 128 1716.
 506 *Ad licitam et fructuosam communionem requiritur status gratiae* 7 8
 368 504 551 569 974 1180 1532 1633.
 507 *Iam in antiqua ecclesia mos fuit ut ieungi fideles communicarent* 1420.
 508 *Eucharistia instituta est ut per modum cibi suscipiatur ad vitam*
 animae reficiendam 7 187 362 408 410 707 916 1166 1593 1652
 2101 2131.
 509 *Iusti per communionem sunt Christo «concorporei et consanguines» (Cyr.*
 Hier.) 249 843 845 870 1035 1166 1180 1194 1524 1593 1824
 2116 2206. ✓
 510 *Eucharistia est pignus resurrectionis et vitae aeternae* 43 234
 249 559 1035 2371.
 511 *Unitatem ecclesiae eucharistia et significat et procurat* 6 56 1166
 1194 1519 1824.

Sacrificium Missae.

- 512 *Missa est verum sacrificium* 232 584 806 851 1019 1063 1118 1183
 1192 1193 1222 1424 1977 2270,
 513 *repraesentatio sacrificii crucis* 582 1222 1604 1745 2270 2323.
 514 *Sacrificium Missae praefiguratum est in sacrificiis veteris legis* 135 233
 1193 1222 1604 1744 1866 2270,
 515 *speciatim in sacrificio Melchisedech* 581 671 1390 1977,
 516 *et annuntiatum in prophetia Malachiae* 8 135 232 1977.
 517 *Christus est victima oblata in sacrificio Missae* 853 1118 1183 1192
 1193 1222 1424 2323.
 518 *Christus se ipse offert per ministerium sacerdotis* 1157 1207 1260.
 519 *Missa est sacrificium latreuticum et eucharisticum* 232 1173 1977 2270,
 520 *propitiatorium et impetratorium* 367 851 853 1206 1339 1516 1744
 1866 1930 2323.

PAENITENTIA.

- 521 *Ecclesia a Christo accepit potestatem remittendi aut retinendi peccata*
 387 602 637 727 1119 1234 1244 1287 1293 1297 1345 1386
 1526 1530 1579 2121 2332;

- 522 quae potestas ad omnia omnino peccata post baptismum commissa extenditur 59 73 312 385 386 387 561 577 578 803 810 856 1245 1294 1298 1501 1532 1583 1874 1919 2252.
- 523 Prae ceteris gravia habebantur adulterium, homicidium et apostasia aut haeresis 383 385 473* 526 568 922* 1501 1532 1534 2015.
- 524 De blasphemia in Spiritum Sanctum 803 1174 1444 1501.
- 525 In antiqua ecclesia pro gravissimis et externis criminibus imponebatur paenitentia publica 315 385 526 568 569 578 1434 1435 1530 1532 1536 2165* 2233 2233a 2233*;
- 526 peccata «non ita gravia» remittebantur absque paenitentia publica 386 485* 497 1530;
- 527 tandem «reconciliatio» fiebat per impositionem manuum, ordinarie ab episcopo 568* 569 570 1295 1435 1864.
- 528 Haec paenitentia semel tantum in vita concedebatur 87 314 315 497 1300 1435.
- 529 De absolutione privata (sine «actione paenitentiae»), imminentे morte collata 570 576,
extra periculum mortis 1230 2233a.
- 530 Paenitentia est vera virtus, qua homo peccatum detestatur et doleit, et iniuriam Deo illatam reparare intendit 315 1494 1530 1531 2336.
- 531 Necessaria est ad remissionem peccati obtinendam 90 103 315 386 554 1132 1226 1310 1530 1919 2332.
- 532 Contritio caritate perfecta iam per se semper et statim iustificat 26 434 493 554* 743 1846 2176,
- 533 et etiam totam peccati poenam delere potest 1305.
- 534 Attritio ex metu poenarum est actus bonus, ad absolutionem sufficiens 434 1025 1143 1487 1514,
- 535 dummodo non retineatur voluntas peccandi 1797 1885.
- 536 Confessio aliqua non soli Deo facta, sed externa, requiritur ad remissionem peccatorum 3 8 37 193 315 316 477 485* 493 551 570 685 744 801 1164 1225 1298 1299 1375,
- 537 non obstantibus aliquibus Chrysostomi locis et Nectarii historia 1131 1132 1136 1145 1196 2165*.
- 538 Requiritur et distincta accusatio peccatorum 494 553 1259 1386 2332.
- 539 Paenitentia aliquando adiectam habuit manifestationem peccatorum 3 8 37 485* 1530.
- 540 Confessio privatim fiebat sacerdoti 493 553 685 975 977 1132 1259 1375 1386,
- 541 et in hoc casu sacerdos non debebat accusata peccata publicare 685 2023.
- 542 Culpa remissa, non semper simul tota poena temporalis peccati a Deo remittitur 1845 2309;
- 543 ideo post absolutionem remanet obligatio satisfaciendi iustitiae Dei 313 315 1305 1434 1494 1530.
- 544 Forma absolutionis in antiqua ecclesia videtur fuisse deprecativa 1287 1627.
- 545 Minister sacramenti paenitentiae est solus sacerdos 73 551 553 578 594 801 975 977 1119 1120 1244 1293 1294 1295 1297 1386;
- 546 minister «reconciliationis» in casu necessitatis poterat esse diaconus 570.
- 547 Paenitentia est omnibus post baptismum graviter lapsis necessaria 312 314 561 1095 1864 [cf. 531].

- 548 *Venialia peccata deleri possunt per caritatem, orationem aut bona opera* 493 1226 1382 1536 1781 1888 1921 2233.
 549 *Peccata deleta numquam redeunt* 1256 (1622).

Indulgentiae.

- 550 *Propter intercessionem martyrum poterat aliquid remitti de paenitentia canonica* 552 568* 570.
 551 *In ecclesia exsistit thesaurus meritorum, unde peccatoribus indulgentia pro poenis debitibus applicari possit* 1296.

EXTREMA UNCTIO.

- 552 *Extrema Unctio est verum sacramentum, cuius effectus est delere peccata reliquias et augere vires animi et corporis* 698 1241 2015* 2092 2102 2234.

ORDO.

- 553 *Ordo est verum sacramentum* 919 1062 1214 1617 1642 2190.
 554 *In ecclesia clerici constituunt ordinem distinctum a laicis* 19 300 366 438 753 919 1062 1236 1345.
 555 *Episcopatus, presbyteratus et diaconatus constituunt ordines maiores* 44 49 50 413 427 1205 1236 1350 2287.
 556 *Episcopi constituunt ordinem presbyteris superiorem* 19 413 1108 1205 1236 1238 1357 (?) 1359 (1871) 1894 (2164 2165) 2287.
 557 *Diconi sunt adiutores episcoporum et presbyterorum in muneribus sacris* 9 20 48 84 128 1231 1236 1357.
 558 *Subdiaconi sunt adiutores diaconorum, tardius tantum ab ecclesia instituti* 1236.
 559 *Ita etiam de ordinibus minoribus* 300 601 1236.
 560 *In antiqua ecclesia mulieres poterant speciali modo Deo consecrari, ut diaconissae aut viduae, nullum autem ordinem proprie dictum accipiebant* 300 413 473 1112 1231 1236.
 561 *Materia ordinis est impositio manuum* 583 919 1108 1205 1214 2179 2287.
 562 *Forma est oratio quae cum illa impositione coniungitur* 1214.
 563 *Minister ordinis est solus episcopus* 753 1108 1234 1236 1237.
 564 *Minister consecrationis episcopalis est episcopus, immo tres episcopi regulariter requiruntur* 588 1205 1235 1237 2300.
 565 *Ipsi haeretici valide ordinare possunt* 1360 [cf. 450].
 566 *Iam antiquitus mos fuit in ecclesia ut clericis maiorum ordinum caelibatus imponeretur, aut saltem secundae nuptiae prohiberentur* 366 381 1096 1350 2293 2319.
 567 *Effectus ordinis est augmentum gratiae, character, potestas spiritualis* 237 1062 1119 1120 1236.

MATRIMONIUM.

- 568 *Matrimonii fines sunt generatio prolis, adiutorium mutuum coniugum et remedium concupiscentiae* 1094 1640 1642 1867 1869.
 569 *Quomodo matrimonium inductum sit per peccatum Adami* 804 1150.
 570 *Matrimonium christianum est verum sacramentum* 67 319 320 384 505 1094 1176 1249 1253 1640 1812 1867 1876 2108 2155 2189 2218 2374.

- 571 Perficitur mutuo consensu coniugum; ideoque verum adfuit matrimonium inter Mariam et Joseph 1326 1361 1610 1868.
- 572 Matrimonium efficit vinculum prorsus indissolubile 86 119 420 506
507 642 854 922 1002 1212 1308 1322 1351 1352 1388 1642
1861 1863 1867 2015 (2017) 2155 2297,
- 573 quod ne ob adulterium quidem unius coniugis solvi possit 86 507 642
854 922 1351 1861 1863.
- 574 Excipitur tamen casus apostoli 1190 1307.
- 575 Sacramentum matrimonii efficit vinculum exclusivum 167 186 271
1097 1176 1322 2017 2189.
- 576 Attamen in vetere testamento aliquando polygynia tolerabatur 1641
1867 2155.
- 577 De secundis nuptiis 88 167 366 1097 1349 1790.
- 578 Ecclesiae competit impedimenta matrimonii statuere 918 2299 2301,
579 quidquid in his lex humana statuat 1212 1308 1352 1867 2299.
- 580 Votum castitatis impedit matrimonium subsequens 568 921 1115
1385 1378 (1789) 2015.
- 581 Etsi matrimonium licitum et bonum sit 1077 1115 1349 1361 1378 1876
2155 2374,
- 582 praestat tamen caelibatus et maxime virginitas 67 1077 1116 1253
1349 1975 2374.

NOVISSIMA.

Novissima hominis.

- 583 Mors est separatio animae a corpore 252 345 683 1030 1031 1772.
- 584 Post mortem non datur possibilitas merendi aut demerendi 103 487 560
561 576 578 693 886 887 966 980 1138 1172 1200 1325 1364
2268 2321.
- 585 Indicium particulare subit anima cum de corpore exivit (646) 886 956
1200 1880 2234 a.
- 586 Iam ante iudicium generale animae aut beatae sunt aut torquentur 132
(259 351) 352 446 (646 688) 695 721 739 886 887 1109 1829
1930 1971 (2140) 2229 2234 a 2320.
- 587 Purgatorium existit, ubi animae quibus aliquid expiandum superest
temporarias poenas patiuntur 352 646 741 956 1061 1467 1544
1776 1780 1920 1930 2233 2321.
- 588 Animae mortuorum in purgatorio detentae suffragiis vivorum iuvari
possunt 187 367 382 741 852 853 1109 1206 1513 1616 1780
1930 1934.
- 589 Purgatorium non erit ultra diem iudicii 1776 1778.
- 590 In infernum detruduntur qui in peccato mortali deceidunt 41 317 965
980 1206 2233.
- 591 Duplex est poena damnatorum: datum, sc. privatio Dei 1772 1932
2266,
- 592 et poena sensus, sc. verus et corporeus ignis 41 78 115 166 273 284 317
396 560 646 710 837 855 958 1013 1036 1258 1370 1774 2320,
- 593 qui etiam animas et daemones torquet 346 646 1065 (?) 1774 2266
2320.
- 594 Poenae damnatorum erunt aeternae 41 78 100 102 106 115 121 124
176 191 239 273 284 290 317 396 437 446 560 579 646 710 713
724 855 976 1013 1060 1142 1384 1467 1772 1775 1779 1802
1931 1932 2267 2317 2322 2376,

- 595 sed inaequales 697 710 965 976 1778 1924 1931 2322.
 596 De mitigatione poenarum 273 396 560 713 1402 1932.

Novissima mundi.

- 597 Varia signa praecedent finem mundi 10 832 1771.
 598 Mortui resurgent 10 13 74 112 147 155 157 169 173 240 250 259
 272 345 363 364 441 528 616 680 681 687 721 724 872 1064
 1065 1100 1141 1232 1276 1522 1768 1785 2153 2375,
 599 et quidem omnes 124 191 290 365 395 (646) 647 694 1142 1232
 1829 1922 2112 2222 2229 2267,
 600 et cum eodem corpore 104 120 155 345 365 395 446 468 543
 686 836 837 885 1088 1522 1785 1880 1923 2222 2375.
 601 Iudicium generale postea dabitur 74 364 396 579 694 724 964
 1172 1456 1768 1880 2140 2376.
 602 *Origenismus* de restitutione finali omnium 456 457 468 1033 1373 1402,
 603 de igne spirituali 463 464 1013 1306
 Origenismus Hieronymi 1353 1370 1373 1402.
 604 *Millenarismus* ab aliquibus patribus admissus est 260 261 262 338 647
 658 1407 1521 1769 2226,
 605 sed a plerisque reicitur 263 1769 2154 2222 2226.

Beatitudo.

- 606 Obiectum beatitudinis est solus Deus 1591 1743 1749 1788.
 607 Beatitudo perfecta in caelo consistit in visione et amore Dei 236 432
 579 1552 1753 1786 1788 1971 2376.
 608 Beati iam non possunt peccare 693 1802 1931 1956 2012
 609 Beatitudo est inamissibilis et aeterna 102 176 191 239 284 432
 468 710 855 976 1552 1674 1749 1756 1779 1788 1802 1931
 1950 2154.
 610 Corpora beatorum erunt immortalia et gloria 166 338 395 468
 837 883 885 1698 1785 1788 2267.
 611 De beatitudine accidentalali 176 579.
 612 In beatitudine variis erunt gradus pro meritis 696 710 1383 1502
 1831 1931 2308.
-

INDEX SCRIPTURISTICUS.

Genesis.	13, 2 sqq: 1386.	11, 7: 483.	63, 9: 1471.
1, 1: 179 748 786	19, 18: 1 1583.	13, 1: 1130 1381	72, 26: 1474.
1101 1541 1747	23, 29: 33.	1402.	72, 27: 2256.
2135 2223.	26, 12: 683 2107	13, 3: 1381.	72, 28: 1474.
1, 3: 775.		15, 9: 1971.	81, 6: 407 2106.
1, 10: 1751.		16, 20: 1391.	83, 8: 1476.
1, 11: 775.		18, 2: 1315.	87, 6: 1595.
1, 19: 1542		18, 7: 1461.	94, 2: 1172
1, 26: 31 235 361		18, 10: 434.	96, 3: 1013.
518 746 775 973		18, 13: 1800.	99, 2: 502.
1399 1673 1860		21, 1: 2208.	100, 1: 2254.
2081 2106.		21, 18: 1401.	102, 8: 1483
1, 27: 105 360 723		21, 31: 252.	103, 4: 950 989
1673.		22, 4: 259.	2350.
1, 31: 1482.		22, 5: 509 847.	103, 15: 848.
2, 7: 252 683 1149		22, 6: 1893 1914.	103, 19: 2039.
1965 2086.		26, 9: 1436.	104, 15: 613.
2, 22: 723.		30, 3: 2157.	109, 1: 35.
2, 23 sq: 723.		31, 2: 146 1801.	109, 4: 581.
2, 24: 460.		31, 5: 493.	114, 7: 962.
2, 25: 224 1150		32, 4: 959.	115, 10: 1786.
1706.		32, 5: 477.	118, 17: 1312.
3, 17: 1544.		32, 6: 194.	118, 58: 891.
3, 19: 345 612.		33, 4: 849.	118, 91: 914.
17, 1: 786		33, 8: 1302.	118, 131: 915.
19, 24: 1013.		34, 23: 1465.	118, 137: 396.
21, 10: 1492 2189.		37, 2: 1467.	132, 2: 2040.
49, 9: 902.		38, 12: 1593.	134, 6: 1490 1963.
		39, 6: 1959.	144, 14: 486.
Exodus.	Esther	39, 7: 889.	145, 6: 69 191.
3, 13: 1262.	15, 11: 1853.	40, 9: 2039.	
3, 14: 786 857 993		44, 1: 1271.	Proverbia.
1015 1046 1262	Iob.	44, 2: 373.	8, 22: 373.
1367 1489 1493	10, 8: 1149.	44, 3: 1208 1529.	8, 25: 765.
1593 1649 1669	42, 5 sq: 1721.	49, 23: 1604.	8, 27: 373.
2345.	Psalmi.	50, 6: 1136.	8, 35 (LXX): 1889
17, 14: 35.	1, 5: 695 724.	50, 7: 804 1290.	1906 1941 1968
33, 13: 423.	7, 2: 956.	52, 2: 888 1381	1982.
33, 20: 236.	8, 4: 402 984.	1402.	9, 1: 2182.
		52, 4: 1381.	24, 24: 1902.
Leviticus.	8, 6: 1655.	54, 23: 2201.	
5, 5: 494.	9, 18: 695.	58, 11: 1793 1893	Ecclesiastes.
12, 2: 495.	10, 7: 1013.	1914	1, 15: 1873.

9, 1 sqq: 1374.	Threni.	2, 14: 1326.	11, 12: 436.
12, 1: 887.	3, 34: 986.	3, 2: 690.	11, 21: 1925.
Sapientia.	Ezechiel.	3, 3: 139.	11, 27: 127 197
1, 7: 502.	1, 22: 2325.	3, 4: 139.	293 834 931 1161
1, 14: 7.	10, 21: 849.	3, 6: 977.	2338.
2, 24: 2213.	18, 21: 312.	3, 11: 139.	12, 31: 1174.
4, 7: 1328.	33, 11: 312 2232.	3, 15: 62.	12, 32: 1444 2321.
7, 21 sqq: 416.	44, 1 sqq: 1327.	3, 16: 1640.	12, 33: 1710.
7, 25: 502 540.	48, 30 sqq: 338.	3, 17: 754 783 813.	13, 43: 837 2376.
12, 10: 12.	Daniel.	4, 23: 1241	14, 17 sqq: 817.
13, 5: 2338.	9, 24 sqq: 36.	5, 3: 71.	14, 31: 489.
Ecclesiasticus.	10, 13: 2161.	5, 9: 385.	15, 17: 504.
10, 14: 2256.	10, 20: 2161.	5, 10: 71.	16, 16: 2219.
24, 5: 1657.	12, 3: 837	5, 17: 1602.	16, 18: 1261 1418.
Isaias.	12, 4: 2329.	5, 18: 404	16, 18 sqq: 387 555
5, 26: 62.	Osee.	5, 22 sqq: 943	571.
6, 2: 849 1126.	12, 10: 1161.	2077.	16, 19: 602 1244
6, 3: 789.	Ioel.	5, 28: 119.	1245 1526.
6, 9 sqq: 1830	2, 24: 725.	5, 31: 854.	16, 22 sqq: 790.
6, 10: 1830.	2, 28: 219.	5, 32: 119 420 922	17, 4: 1114.
7, 9 (LXX): 1429	Michaeas.	1867 2155	17, 20: 820.
1486 1499 2111.	7, 18: 1256.	5, 44 sqq: 1.	18, 7: 1175.
7, 15: 1400	Habacuc.	5, 45: 1435.	18, 10: 822 1398
11, 4: 832.	2, 4: 1223 1807.	6, 5: 5.	2150 2303.
14, 14: 793.	Aggaeus.	6, 9: 472 788 1921.	18, 18: 1119.
33, 22: 909.	2, 6: 1099.	6, 9 sqq: 5.	18, 22: 856.
43, 26: 1132.	Zacharias.	6, 10: 558.	18, 23 sqq: 1622.
44, 2 (LXX): 2097.	14, 5: 10.	6, 12: 1536 1781	19, 1 sqq: 1002.
44, 22: 477.	Malachias.	1976.	19, 5: 1253.
45, 11 (LXX):	1, 10 sqq: 232.	6, 13: 1952.	19, 6: 1176 1308
1968.	1, 10 sqq: 135.	6, 21: 1894.	2297.
50, 11: 463 1306	1, 11: 8 1977.	7, 1 sqq: 71.	19, 8 sqq: 1867.
53, 4: 482 890.	1, 14: 8.	7, 6: 6.	19, 9: 86 167 420
53, 5: 140 1401.	2 Machab.	7, 7: 699 1933.	1640 2297.
53, 8: 2198.	7, 28: 478.	7, 12: 1.	19, 27: 436.
53, 9: 482 684	12, 43: 1934.	7, 21: 1163.	20, 9: 1831.
929 1224 2386.	Matthaeus.	8, 3: 943.	20, 10: 2308.
63, 9: 909.	10, 10 sqq: 232.	8, 12: 697.	20, 16: 30 1571
65, 1: 1285	10, 11: 8 1977.	8, 13: 245.	1949
66, 22: 262.	1, 14: 8.	8, 17: 482.	20, 23: 1272.
66, 24: 697 976	2, 22: 428.	9, 12: 527.	21, 9: 7.
1013 1487.	9, 29: 245.	9, 13: 31.	22, 14: 30 1573.
Ieremias.	9, 35: 1241.	9, 15: 1644.	22, 23: 616
1, 5: 632 1696.	10, 1: 1241.	9, 22: 428.	22, 30: 616 1152
11, 19: 337.	10, 20: 1082 1099.	9, 29: 245.	1698.
17, 5: 552.	10, 22: 10	10, 35: 1241.	22, 37: 1583.
23, 24: 458.	10, 24: 192 204.	10, 38: 351.	22, 37 sqq: 1.
26, 3: 1408	10, 32: 1759.	10, 40: 2078.	23, 9: 938.
	10, 38: 351.		23, 37: 214.
	10, 40: 2078.		24, 10: 10.
			24, 13: 10.

24, 14: 2072.	9, 44: 976 1013	18, 13: 744 1450	1324 1330 1423	
24, 24: 10.	1487.	1827.	1716 1759 1921	
24, 30: 10.	10, 8: 460	18, 14: 1450.	2269	
24, 31: 7.	10, 11: 86 420.	18, 27: 236.	3, 8: 58 1857.	
24, 36: 925 1178	10, 28: 436.	19, 26: 432.	3, 13: 2055 2361.	
1555.	12, 25: 1152.	20, 35: 1152.	3, 17: 1682.	
24, 44: 1178.	12, 29: 786.	22, 19: 128 343	3, 34 sqq: 682.	
25, 12: 697 1555.	12, 30 sqq: 1.	974 1035 1340	3, 36: 245 1163	
25, 29: 482	13, 32: 204 774 913	1464.	1932.	
25, 34: 239 1525	925 992 1410	22, 42: 1309.	4, 2: 1810.	
25, 41: 239 356	14, 22: 1035 1464	22, 44: 143.	4, 24: 894 1081	
976 1013 1525	14, 38: 790.	23, 21: 1381.	4, 34: 1857.	
1774 2275.	16, 16: 2021.	23, 43: 1630.	5, 17: 1694.	
25, 46: 976 1779	Lucas.			
1802.	1, 28: 330.	24, 39: 63 894	5, 21: 1053.	
26, 24: 24 2118	1, 32 sqq: 1608.	1270.	5, 22: 1119.	
26, 26: 232 689	1, 38: 141.	24, 44 sqq: 1648.	5, 24: 820.	
806 1035 1113	2, 14: 1571.	Ioannes.		
1157 1179 1461	2, 35: 927	1, 1: 182 401 405	5, 30: 1857.	
1566 2101 2166	2, 52: 1400 1836	409 442 482	6, 27: 1820.	
2371.	2368.	759 765 813 969	6, 29: 1820	
26, 26 sqq: 843.	3, 3: 139	2070.	6, 38 sqq: 1074.	
26, 27: 806.	3, 4: 139.	1, 1 sqq: 1825.	6, 44: 1165 1890	
26, 28: 128 689	3, 15: 139.	1, 2: 937.	2034 2035.	
1113 2101 2166	3, 16: 139.	1, 3: 182 194 371	6, 45: 1983.	
2371.	3, 38: 932.	445 675 1803	6, 46: 822.	
26, 31: 927.	4, 1: 1680	2207.	6, 51 sqq: 559.	
26, 38: 1076.	5, 31: 527.	1, 9: 1158 1539	6, 52: 1824.	
26, 39: 143 772	6, 20: 71.	2276.	6, 54: 408 559	
790 1133 2203.	6, 31: 1	1, 12: 788 1433	1365 1480 1587	
26, 41: 790 1404	6, 32 sqq: 1.	1468.	1716 2016 2214.	
26, 75: 810.	6, 36 sqq: 71.	1, 13: 2107.	6, 55: 916.	
27, 34: 33	6, 40: 192 204.	1, 14: 759 766 795	6, 56: 491 1270	
27, 48: 33.	8, 48: 428.	905 1086 1110	1365 2116.	
28, 13: 1471.	10, 22: 197.	1160 1461 1462	6, 58: 1271 2131.	
28, 19: 4 219 307	10, 35: 685.	1680 2124 2182	6, 64: 1284 140.	
782 784 917	11, 15: 803.	1, 16: 1208.	6, 66: 1906 1946	
1246 1626 1682	12, 5: 1514.	1, 18: 452 675 864	6, 67 sqq: 587.	
2082.	12, 47 sqq: 976.	1128 2150 2338.	6, 70: 2111.	
28, 19 sqq: 858.	12, 48: 2013.	1, 20: 139.	6, 71: 1405.	
Marcus.				
1, 3: 139 500.	12, 49: 1013	1, 23: 139.	8, 32: 1826.	
1, 4: 139.	12, 50: 809.	1, 29: 492 1063	8, 34: 978.	
1, 6: 130.	14, 16 sqq: 1556.	1808.	8, 40: 482.	
1, 7: 139.	16, 17: 404.	1, 33: 1208	9, 4: 1364.	
2, 17: 527.	16, 18: 342 420.	2, 1 sqq: 844 2108	9, 31: 1635 1827.	
4, 39: 943.	16, 19 sqq: 1200	2218.	10, 15: 1161.	
5, 34: 428	2140.	2, 2: 1640.	10, 18: 830 1224.	
6, 13: 2102.	16, 22 sqq: 1880.	2, 4: 773.	10, 23: 1244.	
8, 38: 353.	16, 26: 693.	2, 10: 1812.	10, 30: 378 557	
9, 22: 245.	17, 1: 1175.	2, 19: 2132.	677 755 768	
9, 25: 943	17, 2: 24.	3, 3: 2109.	1072 1133 1399	
	17, 5: 2328	3, 5: 306 947 1206	2215 2251.	
			10, 38: 862 867.	

- 12, 24: 528.
 12, 39: 1830.
 12, 40: 1830.
 13, 10: 1834.
 13, 37: 1942.
 14, 2: 1831 2308.
 14, 6: 518 1274.
 14, 8: 1491.
 14, 9: 868 1072
 1168 2215.
 14, 10: 768 769.
 14, 11: 2344.
 14, 16: 376 898.
 14, 23: 784 2333.
 14, 24: 2334.
 14, 26: 1682.
 14, 28: 376 679
 2215.
 14, 30: 1224.
 15, 1: 509.
 15, 3: 913 1834.
 15, 5: 1793 1835
 1855 2200.
 15, 9: 1836.
 15, 10: 1836.
 15, 16: 1990.
 15, 26: 871 996
 1082 1657 1682.
 16, 7: 220.
 16, 12 sqq: 871.
 16, 13: 834.
 16, 14: 378 904
 1082.
 16, 15: 783 1067.
 16, 28: 899.
 16, 33: 684.
 17, 1: 774.
 17, 5: 231.
 17, 17: 920.
 17, 19: 1842.
 18, 5: 767.
 18, 23: 794.
 20, 21 sqq: 555.
 20, 22: 1839 2086.
 20, 23: 1119 1245.
 20, 29: 417 1833.
 21, 15: 2176.
 21, 17: 555.
Actus Apost.
 1, 7: 1389.
 4, 12: 1857.
 4, 24: 191.
- 4, 27: 304
 6: 1214.
 8, 14 sqq: 595.
 8, 16: 1215.
 9, 1 sqq: 1936.
 10, 1 sqq: 2327.
 10, 34: 1272.
 10, 38: 1680.
 10, 42: 101.
 10, 44: 1207.
 14, 15: 191.
 17, 28: 458 1693
 2068.
 17, 31: 1857.
 19, 4 sq: 1634.
 19, 6: 1381.
 19, 18: 977.
 20, 17: 1371.
 20, 28: 1357 1371.
Roman.
 1, 3: 43 62.
 1, 4: 914.
 1, 5: 1181.
 1, 17: 1807 1903.
 1, 18: 1508.
 1, 18 sq: 535.
 1, 19: 931 1182
 1508.
 1, 20: 512 535 924
 1050 1117 1315
 1508 1593 1691
 2035.
 1, 21: 2244.
 2, 8 sq: 176.
 2, 14: 1782 1733.
 2, 14 sq: 1905.
 2, 15: 512.
 3, 20: 2245.
 3, 21: 1730.
 3, 23: 1791.
 3, 24: 498 1446
 1791.
 3, 25: 498 2127.
 4, 5: 1807.
 5, 1: 1446.
 5, 5: 1679 1857
 1938.
 5, 6 sqq: 1589.
 5, 9: 1675.
 5, 12: 763 1184
 1841 1777 1876
 1972.
- 5, 14: 1184 1814.
 5, 17: 829 1185.
 5, 18: 1882.
 5, 19: 1185 2122.
 6, 3: 500 690
 945.
 6, 9: 2323.
 6, 14: 1412.
 6, 23: 1453.
 7, 3: 506 1863.
 7, 18: 2053.
 7, 23: 1706 1796
 1912.
 7, 23 sqq: 1952.
 8, 3: 357 763 929
 1085 1916 2242.
 8, 9: 763 915.
 8, 11: 252 872.
 8, 18: 579.
 8, 23: 1971.
 8, 26: 607.
 8, 28: 1852 1949
 1959.
 8, 28 sq: 1948
 1987.
 8, 29: 1272.
 8, 30: 1655 1988
 1999 2030 2162.
 8, 32: 99 370 1589
 1595.
 8, 33: 1570.
 9, 5: 502 932.
 9, 11: 1570.
 9, 16: 1003 1219
 1380 1571 1572
 1573 1914.
 9, 22: 1447.
 10, 4: 1897.
 10, 14: 1204 1913
 2277.
 10, 17: 1486 1945.
 11, 6: 1188 1837
 1851.
 11, 8: 1830.
 11, 29: 1999.
 11, 29 sq: 1402.
 11, 33: 1496.
 12, 3: 1446 1653
 2277.
 13, 1: 1734.
 13, 10: 1589.
 14, 10: 1456.
 15, 1: 975.
- 1 Corinth.
 1, 1: 775.
 1, 12: 1871.
 1, 23 sq: 1987.
 1, 30: 1085.
 1, 31: 1951.
 2, 6 sq: 469.
 2, 8: 1651 2188
 2361.
 2, 9: 176.
 2, 10: 931.
 3, 6: 465.
 3, 7: 1443 1715.
 3, 8: 696.
 3, 15: 1467.
 3, 16 sq: 251 780.
 3, 17: 607.
 4, 7: 1446 1469
 1734 1981 1982
 2022 2071 2253.
 4, 9: 538.
 4, 12: 97.
 4, 20: 1265.
 5, 6: 995.
 6, 9 sq: 41 56.
 6, 12: 310.
 6, 20: 961.
 7, 7: 1202.
 7, 9: 1335.
 7, 15: 1190 1307.
 7, 25: 1979.
 7, 27: 1322.
 7, 28: 1378.
 7, 39: 506 1212.
 8, 6: 502 1129.
 9, 19: 1251.
 9, 24: 1571.
 10, 3 sq: 1334.
 10, 13: 1191.
 10, 16: 249 1192
 1194.
 10, 17: 1194 1519
 1824.
 10, 23: 310.
 10, 31: 1356.
 11, 1: 1715.
 11, 26: 1270.
 11, 27: 569.
 11, 28: 1196.
 11, 29: 074 1532
 1633.
 11, 30: 504.
 12, 3: 1832.

<p>12, 8 sq: 820.
 12, 11: 2277.
 12, 21: 1140.
 12, 27: 1524.
 12, 28: 226.
 13, 1: 1197.
 13, 9: 1122.
 13, 10: 1799.
 13, 11: 1121.
 13, 11 sq: 1897.
 13, 12: 913 988
 1114 1121 1398
 1672 1786 1971
 2111.
 13, 13: 1216 1799
 1933.
 15, 10: 1936.
 15, 21: 345.
 15, 22: 486 1457.
 15, 28: 1788.
 15, 40: 2050.
 15, 41 sq: 696.
 15, 42: 446 528.
 15, 42 sqq: 885.
 15, 44: 683 2050.
 15, 45: 1965.
 15, 51: 2267.
 15, 52: 2140 2267.
 15, 53: 2069.
 15, 58: 1240.
 16, 22: 7.</p> <p>2 Corinth.
 1, 1: 2070.
 2, 11: 763.
 3, 5: 1938 1980.
 5, 1: 468.
 5, 4: 1054.
 5, 10: 1456.
 5, 18: 691.
 5, 19: 769.
 5, 21: 1342 1916
 6, 10: 97.
 6, 16: 69 2107.
 8, 15: 2230.
 10, 3: 97.
 12, 9: 1852.</p> <p>Galat.
 1, 1: 76.
 1, 8: 898.
 - 3, 11: 1362.
 3, 27: 945.</p> <p>Ephes.
 1, 4: 1570 1985
 1989.
 1, 4 sqq: 1994.
 1, 5: 775 1202.
 1, 6: 1203.
 1, 9: 1989.
 1, 10: 191.
 1, 11: 1366.
 1, 14: 607.
 1, 21: 2335.
 1, 22 sq: 105.
 2, 3: 1915
 2, 5: 2193.
 2, 8: 1204 2159
 2163.
 2, 9: 2163.
 2, 20: 2069.</p> <p>Philipp.
 1, 1: 1205.
 1, 1 sq: 1871.
 1, 6: 1942.</p> | <p>4, 4: 330 1682.
 4, 6: 766 783 1964
 2006.
 4, 19: 613 2089.
 4, 26: 72.
 5, 1: 1602.
 5, 6: 1933 1947
 1949.
 5, 13: 1602.
 5, 14: 2117.
 5, 22 sq: 1363.
 6, 7: 553.
 6, 10: 1364.</p> <p>Coloss.
 1, 15: 482.
 1, 16: 1316 1805
 2264 2335.
 1, 17: 2347.
 1, 18: 201.
 1, 20: 831 2056.
 2, 3: 1389.
 2, 12 sqq: 717.
 3, 9: 2193.</p> <p>1 Thessal.
 4, 16: 2012 2140.</p> <p>2 Thessal.
 2, 8: 832.
 2, 15: 1213.
 3, 2: 2277.</p> <p>1 Timoth.
 1, 5: 1589.
 1, 7: 2368
 2, 4: 1025 1053
 1211 1279 1343
 1366 1457 1735
 1906 1927 1962
 1964 1983 2030
 2358.</p> <p>Iacobi.
 2, 5: 1988.
 2, 14: 1024.
 2, 17: 481.
 5, 14 sq: 493 1120
 2092 2102 2234.</p> <p>1 Petri.
 1, 18 sq: 1257.
 1, 21: 2132.
 2, 22: 75 482 527
 929 1224.
 2, 24: 75.</p> |
|--|--|

3, 18: 99.	1 Ioannis.	3, 3: 1848.	Iudee..
4, 1: 772.		3, 5: 2242.	2: 77.
4, 8: 26 1846 2176.	1, 1: 264 442.	3, 16: 1589.	
5, 1 sqq: 1371.	1, 1 sqq: 268.	4, 2 sq: 74.	Apocalypsis.
2 Petri.	1, 8: 1794 1918.	4, 8: 1445.	
1, 4: 845 1283 2107 2109 2114 2193.	2, 4: 2333. 2, 19: 2033. 2, 20: 1847. 2, 23: 2085.	4, 10: 1589. 5, 7: 557 2216 2251. 5, 8: 1330.	4, 11: 7. 6, 9: 351. 20, 1 sqq: 1769. 20, 9: 1774.
2, 19: 1907.	3, 2: 1786.	5, 16: 481.	21, 2: 338.

INDEX ALPHABETICUS

SCRIPTORUM, OPERUM, RERUM.

Numeri italicis typis expressi remittunt ad Indicem theologicum, ceteri ad numeros marginales.

A.

- Abercii epitaphium 187
Absolutio 529 544.
Ἄγάπη 65.
«Accedit verbum ad elementum, et sit sacramentum» 1834.
Adamantius 541
Adami status ante lapsum 229 sqq;
— post lapsum 298 sqq; —
Adami gratia 331.
«Ad utorum quo et sine quo non» 330.
Adoratio Christo debita 395.
Adulterium non solvit matrimonium 573.
Aeternitas Dei 102; — beatitudinis 609; — inferni 594 602.
Alexander Alexandrinus,
Epist. ad Alex. Const. 675.
«Aliena sunt, sed paterna sunt» 2007.
Ambrosiaster 1341.
Ambrosius 1247.
Apol. proph. David 1290.
De Abraham 1321.
De bono mortis 1325.
De Cain et Abel 1279.
De excessu fratr. sui Satyri 1275.
De fide ad Gratianum 1264.
De incarn dom. sacram. 1288.
De institutione virginis 1326.
De lapsu virg. consecr. 1335.
De mysteriis 1329.
De obitu Valent. consol. 1328.
De officiis ministrorum 1320.
De paenitentia 1292.
De paradiſo 1278.
De sacramentis 1336.

- De Spiritu Sancto 1280.
Enarrat. in 12 Ps. david. 1258.
Epistulae 1247.
Expos. evang. sec. Luc. 1301.
Expos. in Psalm CXVIII 1312.
Hexaemeron 1315.
Sermo contra Auxentium 1311.
Amphilochius 1078.
Carmen ad Seleucum 1078.
Fragmenta 1079.
Andreas Cretensis 2336 a.
Canones et triodia 2336 b.
Homiliae 2336 a
Angeli 198 sqq; — vident Deum 107; — non redempti per Christum 410.
Anima humana 217 sqq; — eius praesentia 223; — status post mortem 586.
«Anima naturaliter christiana» 275.
Anniversaria martyrum 81 572 1063.
Aphratis, Demonstrationes 681.
Apocrypha evangelia 474.
Ἀποκατάστασις 432 1033, cf. 602.
Ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων 128 129 141 143.
Apostoli: eorum caput Petrus 54;
— eorum successores episcopi 60.
Apostolicitas ecclesiae 52.
Arcani disciplina 457.
Arianismus 186.
Aristides, Apologia 110.
Arius 648.
Fragm. ex ep. ad Alex. 651.
Fragmenta ex Thalia 64².
Arnobius, Adversus nationes 617.
Ascensio Christi 427.

- Assumptio B. M. V. 436.
Athanasius 746.
 Adv. Arianos orat. IV 760.
 Apologia contra Arianos 753.
 Contra Apollinarium 796.
 De incarn. Verbi et c. Arian. 788.
 De sententia Dionysii 759.
 De virginitate 793.
 Epist. ad Adelphium 795.
 Epist. ad Afros 792.
 Epist. ad Epictetum 794.
 Epist. IV ad Serapionem 777.
 Epist. de decr. nic. syn. 754.
 Epist. de synodis 785.
 Epist. festalis 791.
 Fragmenta 801.
 Oratio contra gentes 746.
 Oratio de incarn. Verbi 748.
Athenagoras 161.
 De resurrect. mortuorum 168.
 Legatio pro Christianis 161.
 Attributa Dei 96 sqq.
 Attritio 534 sq.
 Auctor veteris et novae legis 16; —
 sacramentorum 448.
Augustinus 1417.
 Ad Oros. c. Priscill. et Orig. 1802.
 Brevic. collat. cum Donat. 1714.
 Confessiones 1591.
 Contra Adimantum 1566.
 Contra advers. leg. et proph. 1895.
 Contra Cresc. Donat. 1713.
 Contra duas epist. Pelag. 1883.
 Contra epist. Manich. fund. 1580.
 Contra epist. Parmen. 1616.
 Contra Faustum 1597.
 Contra Felicem Manich. 1709.
 Contra Fortunat. Manich. 1559.
 Contra Iulianum 1898.
 Contra litteras Petiliani 1645.
 Contra sermonem Arian. 1859.
 De adulterinis coniugiis 1861.
 De agone christiano 1577.
 De anima et eius origine 1878.
 De baptismo 1621.
 De bono coniugali 1640.
 De bono viduitatis 1789.
 De catechizandis rudibus 1589.
 De civitate Dei 1738.
 De consensu evang. 1608.
 De correptione et gratia 1944.
 De cura pro mortuis ger. 1934.
 De div. quaest. ad Simplic. 1569.
 De div. quaest. LXXXIII 1552.
 De doctrina christiana 1582.
 De dono perseverantiae 1992.
 De duabus animabus 1558.
 De fide et symbolo 1561.
 De fide rerum quae non vid. 1613.
 De Gen. ad litteram 1633.
 De Gen. ad litt. imperf. lib. 1564.
 De Gen. contra Manich. 1539.
 De gestis Pelagii 1850.
 De grat. Chr. et pecc. orig. 1852.
 De gratia et libero arbitrio 1936.
 De haeresibus 1975.
 De libero arbitrio 1545.
 De moribus eccl. cath. 1538.
 De natura boni 1712.
 De natura et gratia 1791.
 De nuptiis et concupisc. 1867.
 De ordine 1537.
 De peccat. mer. et rem. 1715.
 De perfectione iustitiae 1799.
 De praedestin. sanct. 1978.
 De sancta virginitate 1643.
 De serm. Dom. in monte 1565.
 De spiritu et littera 1729.
 De symbolo ad catech. 1525.
 De Trinitate 1649.
 De unitate ecclesiae 1648.
 De utilitate credendi 1557.
 De vera religione 1548.
 Enarrationes in Psalmos 1461.
 Enchiridion 1913.
 Epistulae 1417.
 Epist. ad Galat. expos. 1568.
 In epist. Ioannis tractatus 1846.
 In Ioannis evang. tractatus 1806.
 Opus imperf. contra Iul. 2007.
 Quaest. in Heptateuchum 1865.
 Retractationes 1965.
 Sermo ad Caes. eccl. pleb. 1858.
 Sermones 1492
 Tractatus adv. Iudeos 1977.

B.

- Baptismus 459 sqq; — baptismus
 Ioannis 460; — baptismus
 haereticorum 469; — baptismi
 forma trinitaria 145 465
 Barnabae epistula 30.
 Basilius 911.
 Adversus Eunomium 930.
 Commentarius in Isaiam 964.

De fide 972.
 De Spiritu Sancto 943.
 Epistulae 911.
 Homiliae 966.
 In Psalmos homiliae 955.
 Regulae brevius tractatae 974.
 Sermo asceticus 973.
 Beatitude 606 sqq.
 Blasphemia in Spiritum Sanctum 524.

C.

Caelestius, Fragmentum 1414.
 Caelibatus 582; — clericis im-
 positus 566.
 Caelum 607 sqq.
 Caesarius Arelatensis 2230.
 Homiliae 2230.
 Sermones 2232.
 Caesarius Nazianzenus,
 Dialogi 805.
 Caius presbyter 106*.
 Canon N.T. 268 656 791 819 1020
 1078 1239 1344 1585 2015*
 2167.
 Canon V. T. 190 484 791 819 882
 1020 1078 1091 1239 1344
 1585 2015* 2167 2373.
 Canones Apostolorum 1237.
 Canonicitas 73 sqq.
 Caritas 273 sqq.
 Cassianus 2050.
 Collationes 2050.
 De incarnatione Christi 2054.
 Castitatis votum 580.
 Catalogus romanorum episcoporum,
 v. Romani episcopi.
 Catholicitas ecclesiae 37 51.
 «Causa finita est» 1507.
 Character sacramentorum 445.
 Chrisma 499 592 841 1240 1244
 1647 1844.
 Christianorum mores 29 sq.
 «Christianos ad leonem!» 282.
 Christus legatus divinus 23 sqq; —
 praedictus in V. T. 11 24 373; —
 Verbum incarnatum 373 sqq;
 — verus Deus 373 sqq; —
 verus homo 376 sqq; — duae
 naturae 382 sqq; — una per-
 sona 385; — Christi sanctitas
 394 sqq; — immunitas a pec-
 cato 397 sqq; — passibilitas

400 sq; — libertas in pas-
 sione 403; — scientia 404; —
 visio beatifica 405; — me-
 diator Dei et hominum 423;
 — novus Adam 415; — iu-
 dex vivorum et mortuorum
 428; — auctor sacramentorum
 448

«Christuscogitabatur homo futurus»
 361.

Christus «per omnem venit aetatem»
 201 348.

•Circulus amoris» in Deo 2283.

Circumcisio 442.

Clemens Alexandrinus 401.

Fragmenta 439.

Paedagogus 406.

Protrepticus 401.

«Quis dives salvetur?» 436.

Stromata 415.

Clemens Romanus, Epistula I
 ad Corinthios 11.

Epistula II ad Corinthios 101.

Clerici et laici 554.

Coelestinus I, Epistulae 2018.

Cognitio angelorum matutina et
 vespertina 1689.

Cognitio Dei 86 sqq 105 sqq.

Comma Ioanneum 146.

Communio 501 sqq.

Communio sanctorum 284.

Conceptio immaculata B. M. V. 435.

Concilii oecumenici infallibilitas 64.

«Concorporei, consangues» 509.

Concupiscentia: immunitas in Adamo
 230; — in Christo 396; —
 effectus peccati origin. 300; —
 eius habitudo ad pecc. origin.
 305

Concursus Dei 236.

Confessio 536 sqq.

Confirmatio 476 sqq.

Conservatio 235

Consignatio 547.

Constitutiones Apostol. 1231.

Contritio 532 sq.

Cornelius I 546.

Corpora gloria 610.

Corpus et anima ecclesiae 43.

Creatio 188 sqq; — per Verbum
 181; — creatio animae 222 sqq;
 — Eva 226.

«Crede et manducasti» 1820.

- «Crédibile est quia ineptum» 353.
 Crucis D. N. cultus 287.
 «Cui magis de Deo quam Deo credam?» 1248.
 Cultus sanctorum 282 sqq.
Cyprianus 548.
 Ad Demetrianum 560.
 Ad Donatum 548.
 De bono patientiae 565.
 De cathol. eccl. unitate 555.
 De dominica oratione 558.
 De lapsis 551.
 De mortalitate 562.
 De opere et eleemosynis 563.
 De rebaptismate 601.
 Epistulae 568.
 Quod idola dii non sint 549.
 Sententiae 87 episcop. in conc. carthag. 600.
Cyrillus Alexandrinus 2058.
 Adv. Anthropomorphitas 2140.
 Adversus Nestorium 2128.
 Adv. nolentes confiteri s. virginem esse deiparam 2133.
 Anathematismi 2132.
 Contra Iulianum imper. 2135.
 De ador. in spir. et ver. 2091.
 De recta fide ad Reginas 2126.
 De Trinitate dialogi 2081.
 Epistula ad Calosyrium 2139.
 Epistulae 2058.
 Glaphyra in Genesim 2093.
 Homiliae paschales 2063.
 In ep. ad Rom. comm. 2122.
 In Iohannem commentarius 2104.
 In Ioelem commentarius 2100.
 In Isaiam commentarius 2096.
 In Lucam commentarius 2103.
 In Marcum commentarius 2101.
 In Matthaeum comment. 2101.
 In Psalmos explanatio 2094.
 Quod unus sit Christus 2134.
 Scholia de incarn. Unig. 2124.
 Thesaurus de sancta et consubst. Trin. 2065.
Cyrillus Hierosolymitanus, Catecheses 807.
- D.**
- Damnatorum poenae 591 sqq.
 Desuptri: suffragia pro iis 588.
 Deipara Maria 429
 «Delectatio victrix» 336
- Depositum fidei 82.
 Descensus Christi ad inferos 426.
 Deus unus 86 sqq.; — trinus 141 sqq.
 Dei existentia (eius cognitio naturalis) 86 sqq.; — essentia 94 sq; — attributa 96 sqq.; — simplicitas 97; — spiritualitas 98; — infinitas 99; — immensitas 100; — immutabilitas 101; — aeternitas 102; unicitas 103; — omnipotentia 104; — incomprehensibilitas 108; — scientia 118 sqq. — Deus non auctor mali 197, neque peccati 295; — obiectum beatitudinis 606 sq; — ipsum bonum 1671 2282 sq.
Diabolus et redemptio 413 420; — diabolus hominis inimicus 210; — diaboli ruina 208
Diaconi 555 557.
Diaconissae 560
Διαδοχὴν ἐποιησάμην 188.
Διὰ τεσσάρων 659 2152.
Didache 1.
Didymus Alexandrin. 1066.
 Contra Manichaeos 1077.
 De Spiritu Sancto 1066.
 De Trinitate 1068.
 Dies genesiaci 1542 1690.
 Diffusio ecclesiae primaevae 37.
Dionysius Alexandrinus, Fragmenta 609.
Dionysius Areopagita 2279.
 De divinis nominibus 2280.
 De ecclesiastica hierarchia 2286.
 Epistulae 2279.
Dionysius Corinthius, Epistula ad Romanos 107.
Dionysius Romanus 608*.
 Dispositio ad iustificationem 362 sq.
 «Divina est auctoritas cui credimus» 2197.
 Divinitas Christi 373 sqq.
 Docetae 63 sq.
 Dogmatis progressus 83.
 Dona Spiritus Sancti 245.
- E.**
- Ecclesia 33 sqq. — Ecclesiac institutio 34 sqq.; — diffusio 37; — unitas 38 50; — unicitas 46; — hierarchia 39;

— proprietates (notae) 40 sqq;
 — membra 45; — necessitas
 ad salutem 47.
Ecclesia romana centrum unitatis
 58 sq.
Electorum numerus 132.
Elevatio hominis (et angelorum)
 206 353
 Ἡν ποτε δτε οὐκ ἦν 470 539
 609 648 675 757 760.
Ephraem 703.
 Adversus scrutatores 730.
 Carmina nisibena 718.
 De compunctione 743.
 Hymni et sermones 703.
 Interpretationes in s. script. 722.
 Necrosima 739.
 Oratio ad ss. Dei matrem 745.
 Reprehensio sui ipsius 742.
 Sermo de paenitentia 744.
 Testamentum 741.
Epiclesis 496.
Epiphanius 1081.
 Adv. haereses Panarium 1090.
 Ancoratus 1081.
Episcopi, successores apostolorum
 60 sq; — episcopi et presbyteri
 556.
Epistula ad Diognetum 96.
Essentia Dei 94 sq; — quomodo
 cognoscatur 109 sqq.
Essentia et hypostasis 926.
Eucharistia 483 sqq.
Eusebius Caesariensis 652.
 De ecclesiastica theologia 674.
 Demonstratio evangelica 664.
 Historia ecclesiastica 652.
 Praeparatio evangelica 661.
Eustathius Antiochenus,
 In Lazarum etc. homilia 909.
Evangelia 13 sqq; — «archiva»
 60; — «perfectio vitae aeter-
 nae» 61; — «commentarii
 apostolorum» 128 129 141
 143; — «τετράμορφον» 215.
 «Evangelio non credarem, nisi etc.»
 1581.
Exomologesis 3 8 37 193 315 sqq
 · 551 553 568 sqq 578 744
 1132, v. *Confessio, Paenitentia.*
Existentia Dei naturaliter cognita
 86 sqq.
Extrema unctionis 552.

F.

Faustinus, De Trinitate 1246.
Faustus Reiensis, p. 701, not. 1.
 «Fecisti nos ad te» 1591.
Fides 246 sqq.
Filius, persona Trinitatis 152.
Finis mundi 597.
Firmilianus, Epistula ad Cy-
 prianum 602.
 «Fiunt, non nascuntur Christiani»
 276.
Fragm. Muratorianum 268.
Fulgentius 2235.
 Ad Monimum 2253.
 Ad Trasimundum 2248.
 De fide 2260.
 De remissione peccatorum 2252.
 De Trinitate 2251.
 Epistulae 2235.
 Epist. episcoporum Africanorum
 in Sardinia exsulum 2276.

G.

Gennadius, Liber eccles. dogma-
 tum 2220.
Germanus Constantinopolitanus, Orationes 2336c.
Γνῶσις 432 sq.
Gratia actualis 308 sqq 2015 *
 2018 *; — necessitas 308 sqq;
 — natura 322 sqq; — appella-
 tiones 327 sqq; — supernatu-
 ralitas 339; — gratitatis 340;
 — distributio 343 sqq; — gra-
 tia et libertas 334.
Gratia habitualis 353 sqq.
Gregorius Eliberitanus,
 Tractatus Origenis 900.
Gregorius I Magnus 2291.
 Dialogi 2318.
 Epistulae 2291.
 In Evangelia 2330.
 In Ezechiele 2324.
 Moralia 2302.
Gregorius Nazianzenus 979.
 Carmina 1020.
 Epistulae 1017.
 Orationes 979.
Gregorius Nyssenus 1021.
 Adv. Apollin., Antirrheticus 1052.
 Adv. castig. aegre ferentes 1060.
 Contra Eunomium 1040.
 De anima et resurr. 1056.

De beatitudinibus 1027.
 De commun. notionibus 1039.
 De hominis opificio 1021.
 De infant. praem. abreptis 1059.
 De oratione dominica 1026.
 De vita Moysis 1022.
 In Cant. cant. homiliae 1025.
 In Ecclesiasten homiliae 1024.
 Oratio catechetica 1028.
 Oratio de mortuis 1061.
 Oratio in diem luminum 1062.
 Orationes in Christi resurr. 1063.
 Quod non sint tres dii 1037.
Gregorius Thaumaturgus,
 Expositio fidei 611.
Gregorius Turonensis.
 Libri Miraculorum 2290a (ad cal-
 cem libri).
H.
 Haereticorum baptismus 469.
 Hegesippi fragmentum 188.
 Helvidius 1361 2228.
 Hermae Pastor 82.
 Hierarchia eccl. 1236, v. 39 554 sqq.
 Hieronymus 1345.
 Adversus Iovinianum 1378.
 Apol. adv. libros Rufini 1394.
 Contra loan. Hieros. 1385.
 Contra Vigilantium 1396.
 De perpetua virg. B. Mariae 1361.
 Dialogus adv. Pelagianos 1403.
 Dialogus c. Luciferianos 1358.
 Epistulae 1345.
 In Ecclesiasten comment. 1373.
 In ep. ad Ephes. comment. 1365.
 In ep. ad Galatas comment. 1362.
 In ep. ad Titum comment. 1371.
 In evang. Marci tractatus 1410.
 In ev. Matth. comment. 1386.
 In Habacuc commentarii 1377.
 In Jeremiam commentarii 1407.
 In Ionam commentarii 1384.
 In Isaiam commentarii 1398.
 In Michaeam commentarii 1376.
 In Psalmos brev., tract., comm.
 1391.
 Praef. in libr. Salomonis 1372.
 Praef. in libr. Sam. et Mal. 1397.
Hilarius Arelatensis, Epist.
 ad S. Augustinum 2021.
Hilarius Pictaviensis 854.
 De synodis 879.
 De Trinitate 857.

In Matthaeum comment. 854.
 Tractatus super Psalmos 882.
Hippolytus 388.
 Adversus Graecos 395.
 Contra Artemonem 400.
 Contra haeresim Noeti 391.
 De Antichristo 388.
 In Danielem 390.
 Philosophumena 397.
Homo 216 sqq.
 Humanitas Christi 376 sqq.
Hymn. vespert. Graecorum
 108.
 Hypostasis et essentia 926.
 Hypostatica unio 382 sqq.

I.
 Idiomatum communicatio 392.
 Jesus Christus v. Christus.
Ignatius Antiochenus 38.
 Epistula ad Ephesios 38.
 Epistula ad Magnesios 44.
 Epistula ad Philadelphenses 56.
 Epistula ad Polycarpum 66.
 Epistula ad Romanos 52.
 Epistula ad Smyrnaeos 62.
 Epistula ad Trallianos 48.
 Martyrium colbertinum 69.
 Ignis inferni 592 sq 603.
 Imaginum cultus 286.
 Immaculata conceptio B. M. V. 435.
 Immensitas Dei 100.
 Immersio trina 464.
 Immortalitas Adami 231; — animae
 218.
 Inmutabilitas Dei 101.
 Impeccabilitas, speciale privilegium
 316; — impecc. Christi 396 sqq;
 — beatorum 608.
 Impedimenta matrimonii 578
 «Imperator intra ecclesiam, non
 supra ecclesiam est» 1311.
 Impositio manuum 439 561.
 «Impossibilita non iubet» [Deus]
 1795.
 Incarnatio 373 sqq; — mysterium
 381; — incarnationis necessitas
 406 sqq; — finis 410.
 Incomprehensibilitas Dei 108.
 Indissolubilitas matrimonii 572 sq.
 Indulgentiac 550.
 Inerrantia 70 sqq.

Infallibilitas ecclesiae et rom. pontificis 62 sqq.
Infantes sine baptismo morientes 306
Infernus 590 sqq.
Infidelium opera 312; — infidelibus gratia sufficiens data 347.
Infinitas Dei 99.
Inhabitatio Spiritus Sancti 357.
Initium fidei 314
Inno centius I, Epistulac 2014.
Inspiratio scripturae 65 sqq.
Ioannes Chrysostomus 1114.
 Ad pop. antioch., de statuis 1143.
 Ad Theodorum lapsum 1114.
 Catecheses ad illumin. 1144.
 De Anna sermones 1146.
 De consubstantiali, c Anom. 1133.
 De diabolo tentatore 1117.
 De incomprehensibili 1121.
 De Lazaro homiliae 1132.
 De paenitentia homiliae 1136.
 De proditione Iudee hom. 1157.
 De sacerdotio 1118.
 De virginitate 1116.
 Ep. ad Caesar. monach. 1227.
 Fragmenta 1228.
 Homilia adv. Catharos 1226.
 Ilom. deferendis reprehens. 1211.
 Ilom. in: Mulier alligata est legi, etc. . . . 1212.
 Hom. in: Pater, si possibile est, etc. 1209.
 Hom. in paralyt. demissum per tectum 1210.
 Hom.: Quod frequenter sit conveniendum 1225.
 In Actus apost. hom. 1214.
 In ep. I ad Corinth. hom. 1189.
 In ep. ad Ephes hom. 1202.
 In ep. ad Galatas commun. 1201.
 In ep. ad Hebreos hom. 1217.
 In ep. ad I'philipp. hom. 1205.
 In ep. ad Romanos hom. 1181.
 In ep. II ad Thess. hom 1213.
 In ep. II ad Timoth. hom. 1207.
 In Genesim homiliae 1147.
 In Ioannem homiliae 1158.
 In Matthaeum homiliae 1170.
 In princip. Actorum hom. 1156.
 In Psalmos expositio 1208.
 Quod Christus sit Deus 1135.
 Sermo de resurr. mort. 1141.

Serino in S. Lucianum 1139.
 Sermo in S. Romanum 1140.
Ioannes Damascenus 2337.
 Adv. eos qui s. imagines abiciunt 2377.
 Adv. Nestor. haeresim 2387.
 Contra Iacobitas 2380.
 Contra Manichaeos dial. 2381.
 De duab. in Christo volunt. 2384.
 De fide orthodoxa 2338.
 De haeresibus 2337.
 De recta sententia 2379.
 De sancta Trinitate 2383.
 Hom. in dormition. B.V.M. 2389.
 Hom. in sicum aref. 2388.
Iovinianus 1378 1442 1975.
Irenaeus 191.
 Adversus haereses 191.
 Ἐπίδεξις 263.
 Fragmenta 264.
 Iteratio sacramentorum 446, cf.
 Baptismus haereticorum.
Iudei•librarii»Christianorum 1470.
 Iudicium particulare 585; — generale 601; — a Christo faciendum 428.
Iulianus, Fragmenta 1415.
Iustinus 113.
 Apologia I 113.
 Apologia II 130.
 Cohortatio ad Graecos 149.
 De resurrectione 147.
 Dialogus cum Tryphone 132.
 Iusti sub V. T. degentes, per Christum iustificati 425.
 Iustificatio 354 sqq.
 Iustitia originalis 229; — amissa per peccatum 298.

L.

Lactantius, Divinae institutiones 624.
 Laici et clerici 554.
Leo I Magnus 2179.
 Epistulae 2179.
 Sermones 2190.
Leontius Byzantinus, Contra Nestorianos et Eutychianos 2287 a.
Leporius, Libellus emendationis 2048.
 Lex vetus 10 sqq; — nova 13 sqq.

- Libellatici 576.
Libertas hominis 221 301; — necessaria ad peccandum 294, ad merendum 371; — lib. et gratia 334 sqq; — lib. et praescientia Dei 337; — lib. Christi 403; — angelorum 203.
 Linguae origo 233.
Aλόγος ἐνδιάθετος 179 182 398; — προφορικός 179 182 200 277 373 375 398 632 825 2065.
 Lotio pedum 456.
- M.**
- M**acarius Magnes, Apocritica 2166.
 Malachiae vaticinium de sacrificio Missae 516.
 Marcion 195 336 340 341 344.
 Maria mater Dei 376 429; — virgo 430 sqq; — nova Eva 433; — sancta et immaculata 434 sq; — assumpta in caelum 436.
 Marius Mercator, Commonitorium 2019.
 Marius Victorinus 904.
 Adversus Arium 904.
 De generatione Verbi 908.
 «Martyres non facit poena sed causa» 1465.
 Martyrium, christianisini testimonium 31; — baptismus flamnis 472.
 Martyrum cultus 283 sqq.
 Martyrum sanguis est semen Christianorum 144 285.
 Materia non aeterna 196.
 Maternitas divina 377 429.
 Matrimonium 568 sqq.
 Maximus Taurinensis 2217.
 Homiliae 2217.
 Sermones 2219.
 Mediator Christus 423.
 Melchisedech sacrificium praesigurativum Missae 515.
 Melitonis Sardensis fragmenta 189.
 Membra ecclesiae 45.
 Meritum 366 sqq; — non datur post mortem 584.
- Μετάνοια 7 27 59 87 90 103 181 744 801.
Methodius 612.
 Convivium decem virg. 612.
 De libero arbitrio 614.
 De resurrectione 616.
 Μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη 2061.
 Millenarismus 604 sq.
 Minister sacramentorum 450 sqq 565.
 Minucius Felix, Octavius 269.
 Miracula 5 sqq; — mir. Christi 25.
 «Misericordes» 596.
 Missac sacrificium 512 sqq.
 Missale Gothicum, Missa in assumptione B. M. V. 2290 a.
 Mors 583; — effectus peccati origin. 299.
 Morum mutatio christianismo inducta 30.
 Mundus non aeternus 196.
 Muratorianum fragm. 268.
 Mysteria obiectum fidei 247; — myst. Trinitatis 150; — Incarnationis 381.
- N.**
- Naturae duae in Christo 382 sqq.
 Nestorius 2057 a.
 Anathematismi 2057 *.
 Liber Heraclidis 2057 d.
 Sermones 2057 a.
 Nicetas Remesianensis, p. 491, not. 1.
 Nomina Dei 94 116.
 Notae ecclesiac 48 sqq.
 Novatianus, De Trinitate 603.
 Novissima 583 sqq.
 Nuptiae secundae 566 577.
- O.**
- Obduratio 345.
 Omnipotentia Dei 104.
 Opera peccatorum 311; — infidelium 312.
 Operationes duae in Christo 390.
 Optatus Milevitanus, Contra Parmen. Donatist. 1242.
 Oratio 282; — delet levia peccata 548; — obtinere potest gratiam 341, et perseverantiam 342.

Ordo 553 sqq.
 Ordines angelorum 205; — ordines minores 559.
 Origenes 443.
 Contra Celsum 510.
 De oratione 472.
 Fragmenta 539.
 In Exodus homiliae 489.
 In Genesim commentarii 471
 In Ieremiam homiliae 486.
 In Iesu Nave homiliae 587.
 In Ioannem commentarii 478.
 In Leviticum homiliae 493.
 In Lucam homiliae 474.
 In Matthaeum commentarii 503.
 In Numeros homiliae 491.
 In Psalmos commentarii 483.
 In Romanos commentarii 498.
 Περὶ ἀρχῶν 443.
 Origenismus 602 sqq.

P.

Pacianus, Epistulæ 1243
 Paenitentia 521 sqq.
 Paenitentia publica 525 sqq 539.
 Papiae fragmenta 94.
 Parvuli v. Infantes.
 Paschalis quaestio 265.
 Passibilitas Christi 400 sq.
 Patrum auctoritas 84 sq.
 Paulinus, Vita S. Ambrosii 2023
 Paulus Orosius, Liber apologeticus 2020.
 Peccatorum opera 311; — peccatorius gratia sufficiens data 346.
 Peccatum personale 288 sqq; — originale 298 sqq; — pecc. tollit gratiam 364; — peccata non aequalia 291 sq; — irremissibilia 523 sqq; — delentur in iustificatione 355; — num redeant 549.
 Pelagianismus de peccato originali 307; — de libertate 348; — de gratia 349 sqq.
 Pelagius 1411.
 De libero arbitrio 1413.
 Epist. ad Demetriadem 1411.
 Perseverantia 318 sqq 342.
 Persona, essentia, substantia 1668.

Persona una in Christo 385; — personae Trinitatis 151 sqq.
 Petrus: eius cathedra romana 55 sq; — priuatus 54; — Petri «vitium conversationis, non prædicationis» 294.
 Petrus Alexandrinus 611*.
 Petrus Chrysologus 2176.
 Epist. ad Eutychen 2178.
 Sermones 2176.
 Phoebadius 898.
 De fide orthodoxa 899.
 Liber contra Arianos 898.
 Πνευματικὸν εὐαγγέλιον 439.
 Poema adv. Marcionem 897.
 Polycarpus 71.
 Epistula ad Philippenses 71.
 Martyrium 77.
 Polycrates Ephesinus 190*.
 Polygynia 576.
 Pontifex romanus 56 sqq.
 «Po[ten]tiorem principalitatem» 210.
 Praedestinatio 127 sqq 136 sqq.
 Praeexistentia animae 223.
 Praescientia Dei 119 sqq.
 Praesentia Christi in eucharistia 483 sqq.
 Presbyteri et episcopi 556.
 Primatus Petri et rom. pontif. 54 sqq.
 Proclus Constantiopolitanus, Orationes 2141 a.
 Progressus revelationis, dogmatis 81 sqq.
 Προκαθημένη τῆς ἀγάπης 52.
 Propagatio christianismi 28.
 Prophetia 8; — prophetiae Christi 26; — de Christo 24 373.
 Prosper Aquitanus 2026.
 De vocatione gentium 2042.
 Epist. ad S. Augustinum 2024.
 Expositio Psalmorum 2039.
 Liber contra collatorem 2034.
 Liber sentent. ex S. Augustino 2041.
 Resp. ad cap. obiectionum Gallorum 2026.
 Resp. ad cap. obiectionum Vincentianarum 2031.
 Protoparentes: eorum dona 229 sqq; — amissa per pecc. origin. 298 sqq.
 Providentia 124.
 Purgatorium 587 sqq.

Q.

- Quadratus**, Apologia 109.
 «Quod non est assumptum, non
 est sanatum» 380.
 «Quod ubique, quod semper, quod
 ab omnibus creditum» 2168.

R.

- Ratio et fides 257 sqq.
 Rebaptizatio 469.
 «Reconciliatio» post paenitentiam
 publicam 527 546.
 Redemptio 410 sqq.
Regula fidei 74 191 194 290 328*
 371 445 sqq 541 611 681
 898 1014 1089* 2048 sq 2060
 2126 2220 sqq 2261 sqq.
 Relationes in Trinitate 178.
 Religio 1.
 Religio naturalis 2.
 Reliquiarum cultus 285.
 Remedium naturae 440.
 Reparatio naturae humanae 410 sqq.
 «Repraesentare» (apud Tert.) 309
 383 364.
 Reprobatio 133 sqq 139 sq.
 Restitutio finalis omnium 602.
 Resurrectio Christi 27; — mor-
 tuorum 598 sqq.
 Retributio post mortem 586.
 Revelatio 3 sqq; — eius necessitas
 4; — progressus 81; — ei
 assentiendum 3.
 Romana ecclesia 49 sqq.
 Romani episcopi: series 188 211
 897 1092 1418.
 Romanus pontifex 56 sqq.
 Rufinus, Comm. in symb. apost.
 1344.

S.

- Sabellianismus 187.
 Sacraenta 437 sqq.
 Sacramentalia 458.
 Sacramentarium Serapionis
 1240.
 Sacrificium crucis 416 sqq; —
 Missae 512 sqq.
 Sanctificatio per Spiritum Sanctum
 182.
 Sanctitas Christi 394 sqq; — Mariae
 434; — ecclesiae 49.

Sanctorum communio 284; — cul-
 tus 283

Satisfactio 543; — Christi 419 sqq
 Scientia Christi 404; — Dei
 118 sqq; — Adami 232.

Scriptura sacra 65 sqq.

«Secunda paenitentia» 314 sq.

«Semen est sanguis Christianorum»
 285, cf. 144.

Seminales rationes 212.

Semipelagianismus 352.

Sensus multiplex scripturae 77.

✓Σφραγίς 92 93 808 847 968 1011
 1233 1240.

«Si Deo non credimus, cui credi-
 mus?» 1303.

✓Signum, signaculum, sigillum 712
 1282 1332 1337 1619 1713.

Simplicitas Dei 97.

Socrates 2165*.

Somnus animae post mortem 688.

Sophronius, Epistula ad Ser-
 gium 2289.

Sozomenus 2165*.

Spes 266 sqq.

«Spirituale» evangelium 439.

Spiritualitas Dei 98; — angeloruin
 200; — animae 217.

Spiritus Sanctus 164 sqq.

Stephanus I 601*.

Subdiaconi 1236.

Suffragia pro defunctis 588.

Supernaturalis ordo 206 353.

Synopsis scripturae 2167.

T.

«Tabula naufragii» (paenitentia)
 312.

Tatianus, Adversus Graecos 152.

Tertullianus 274.

Ad Scapulam 369.

Ad uxorem 318.

Adversus Hermogenem 321.

Adversus Marcionem 331.

Adversus Praxean 371.

Apologeticus 274.

De anima 346.

De baptismo 302.

De carne Christi 353.

De carnis resurrectione 360.

De corona 367.

De exhortatione castitatis 366.

De fuga in persecutione 370.
 De idololatria 368.
 De monogamia 380.
 De oratione 301.
 De paenitentia 311.
 De praescriptione haeret. 288.
 De pudicitia 383.
 De spectaculis 287.
 De testimonio animae 286.
 De virginibus velandis 329.
 Testamentum vet. et nov. 10 sqq.
 Theandrica operatio 391.
Theodoreetus 2142.
 De incarnatione Domini 2149.
 Epistulae 2142.
 Eranistes, dialogi 2150.
 Graec. affect. curatio 2143.
 Haeret. fabul. compendium 2152.
 Quaest. in script. s. 2156.
Theodorus Mopsuest. 1113,
 Contra Appollinarium 1113 d.
 De Incarnatione 1113.
 Epistula ad Domnum 1113 c.
 Fragmentum in Matth. 1113 e.
Theognostus 545.
Theophaniae 147.
Theophilus Antiochenus,
 Ad Autolycum 171.
Θεοτόκος 429.
 Traditio 78 sqq; — apostolica 80.
 Traducianismus 224.
 Transsubstantiation 489.
 Trichotomia 220.
 Trinitas: exsistentia et natura
 141 sqq; — mysterium 150;
 — personae 151 sqq; — Pater
 151; — Filius 152 sqq; —
 Spiritus Sanctus 164 sqq; —
 relationes 177 sq; — opera-
 tiones ad extra 180; — ap-
 propriationes 181 sq; — missio
 personarum divinarum 184 sq.

U.

«Ubi ecclesia, ibi Spiritus Dei»
 226.
 «Ubi Petrus, ibi ecclesia» 1261.

Unctio Christianorum 174 333 362
 698 1847; — post baptismum
 facta 304 390 592 725 841
 1233 1240 2100, v. Chrisma,
 Consignatio; — unctio infirmo-
 rum 698 1241 2102 2234; —
 extrema 552.

Unicitas Dei 103; — ecclesiae 46.
 Unitas ecclesiae 38 50; — in
 eucharistia significata 511; —
 unitas matrimonii 575.

V.

«Vacabimus et videbimus, etc.»
 1788.
 Venialia peccata 291 sqq 316 548.
 Verbum incarnatum 373 sqq.
 Verbum insitum, prolatitium, v.
 Λόγος ἐνδιάθετος, προφορι-
 κός.
 Versiones s. scripturae 76.
 Victor Antiochenus, p. 659, not. 1.
Victor Vitenensis, Hist. persec.
 Africæ prov. 2215.
 «Vide ut invicem se diligant» 281.
 Viduae 560.
Vincentius Lirinensis, Com-
 monitorium 2168.
 Virginitas B. Mariae 430 sqq.
 Virginitas et matrimonium 582.
 Virtutes Christianorum oppositae
 vitiis paganorum 29; — vir-
 tutes infusae 237 sqq.
 Visio beatifica Christi 405.
 Visio intuitiva 105 sqq.
 «Vocatio secundum propositum»
 131.
 Voluntas salvifica 125 sq; — ante-
 cedens et consequens 2358;
 — voluntates duae in Christo
 388 sq.
 Votum castitatis impedit matri-
 monium 580.

Z.

Zacharias Mitylenus, De
 mundi opificio 2288.

Enchiridion Patristicum-Rouet/Journal (Herder/MCMXXII)

INDICIS THEOLOGICI SUMMA

ut inveniatur quo referant numeri marginis interioris.

Religio revelata.	216 Homo.	443 Effectus.
1 Religio.	229 Homo primigen.	448 Auctor, minister, subiectum.
3 Revelatio, criteria.	235 Conservatio, con- cursus.	455 Numerus.
10 Lex vetus.		457 Discipl. arcani.
13 Lex nova, evan- gelia.	Virtutes.	458 Sacramentalia.
23 Christus legat. div.	237 Virtutes in genere.	
28 Religio christiana.	246 Fides.	Baptismus.
	266 Spes.	459 Institutio.
Ecclesia.	273 Caritas.	461 Mater ia.
33 Ecclesia primaeva.	282 Religio, cult. sanc- torum.	465 Forma.
40 Proprietates, notae.		467 Minister.
54 Primatus Petri et rom. pontificis.	Peccatum.	470 Necessitas.
60 Episcopi.	288 Pecc. personale	473 Subiectum.
62 Infallibilitas.	298 Pecc. originale.	475 Effectus.
	307 Pelagianismus.	476 Confirmatio.
Sacra scriptura.	Gratia actualis.	Eucharistia.
65 Inspiratio.	308 Necessitas.	483 Institutio, praesen- tia realis.
70 Inerrantia.	318 Perseverantia.	493 Materia.
73 Canonicitas.	322 Natura gratiae.	495 Forma.
78 Traditio.	327 Appellationes, divi- siones.	499 Minister.
	334 Gratia et libertas.	501 Communio, neces- sitas.
Deus unus.	339 Gratuitas.	505 Subiectum.
86 Existentia Dei.	343 Distributio.	508 Effectus.
94 Essentia, attributa.	348 Pelagianismus.	512 Sacrif. missae.
105 Cognitio Dei.	352 Semipelag.	
118 Scientia, provid.	Gratia habitualis.	Paenitentia.
125 Voluntas salvifica, praedest., reprob.	353 Ordo supernat.	521 Potestas clavium.
	354 Iustificatio.	525 Paenit. publica.
Deus trinus.	366 Meritum.	529 Absol. privata.
141 Existentia, natura Trinitatis.	Verbum incarnatum.	530 Virtus paenit.
	373 Vera divinitas.	532 Contritio.
151 Personae: Pater.	376 Vera humanitas.	536 Confessio.
152 Filius.	381 Unio 2 natur.	542 Satisfactio.
164 Spiritus Sanctus.	393 Consectaria.	544 Forma.
177 Relationes, appro- priationes.	406 Necessitas incarn.	545 Minister.
184 Missio personarum.	410 Finis incarn.	547 Necessitas.
186 Arianismus, Sabel- lianismus.	416 Consecutio illius finis.	550 Indulgentiae.
	429 Mariologia.	552 Extrema Unctio.
Creatio.	Sacramenta.	- Ordo.
188 Creatio in genere.	437 Existentia, natura.	553 Exsist. ordinum.
198 Angeli.		561 Materia, forma.
211 Creatio mundi ap. Augustinum.		563 Minister, effectus.

Matrimonium.	Novissima.	597 Finis mundi.
568 Matr. officium naturae.	583 Mors, status animae post mortem, iudicium particolare.	598 Resurrectio corporum.
570 Matr. sacram.		601 Iudicium gener.
572 Indissol., unitas.		602 Origenismus.
578 Impedimenta.	587 Purgatorium.	604 Millenarismus.
581 Matr. et virginitas.	590 Infernum.	606 Beatitudo.

INDICIS CHRONOLOGICI SUMMA

ut inveniatur ad cuius patris textus remittatur lector in ceteris indicibus.

1 Didache.	612 Methodius.	1414 Caelestius.
11 1 ^o Clementis.	617 Arnobius.	1415 Julianus.
30 Ep. Barnabae.	624 Lactantius.	1417 Augustinus.
38 Ignatius Antioch.	648 Arius.	2014 Innocentius P.
71 Polycarpus.	652 Eusebius.	2018 Coelestinus P.
82 Hermas.	675 Alex. Alexandr.	2019 Marius Merc.
94 Papias.	681 Aphraates.	2020 Paulus Orosius.
96 Ep. ad Diognet.	703 Ephraem.	2021 Hilar. Arelat.
101 2 ^o Clementis.	746 Athanasius.	2023 Paulinus Mediol.
107 Dionys. Corinth.	805 Caesarius Naz.	2024 Prosper Aq.
108 Hymnus vespert.	807 Cyril. Hierosol.	2049 Leporius.
109 Quadratus.	854 Hilarius.	2050 Cassianus.
110 Aristides.	897 Poema adv. Marc.	2057a Nestorius.
113 Iustinus.	898 Phoebadius.	2058 Cyril. Alex.
152 Tatianus.	900 Gregor. Eliberit.	2141a Proclus Const.
161 Athenagoras.	904 Marius Victor.	2142 Theodoretus.
171 Theophil. Antioch.	909 Eustathius.	2166 Macar. Magnes.
187 Abercius.	911 Basilius.	2167 Synopsis script.
188 Hegesippus.	979 Gregor. Naz.	2168 Vincent. Lirin.
189 Melito Sardensis.	1021 Gregor. Nyss.	2176 Petrus Chrysol.
191 Irenaeus.	1066 Didymus Alex.	2179 Leo Magnus.
268 Murator. fragm.	1078 Amphilochius.	2215 Victor Vitensis.
269 Minucius Felix.	1081 Epiphanius.	2217 Maximus Taur.
274 Tertullianus.	1113 Theod. Mops.	2220 Gennadius.
388 Hippolytus.	1114 Ioannes Chrys.	2230 Caesarius Arelat.
401 Clemens Alex.	1231 Constit. apost.	2235 Fulgentius.
443 Origenes.	1240 Sacram. Serap.	2279 Ps.-Dion. Areop.
541 Adamantius.	1242 Optatus Milev.	2287a Leontius Byzant.
545 Theognostus.	1243 Pacianus.	2288 Zachar. Mityl.
546 Cornelius P.	1246 Faustinus.	2289 Sophronius.
548 Cyprianus.	1247 Ambrosius.	2290a Missale Gothic.
602 Firmilianus.	1341 Ambrosiaster.	2291 Gregor. Magn.
603 Novatianus.	1344 Rufinus.	2336a Andreas Cret.
609 Dionysius Alex.	1345 Hieronymus.	2336c German. Const.
611 Gregor. Thaumat.	1411 Pelagius.	2337 Ioannes Dam.

Denzinger, H., *Enchiridion Symbolorum, Definitio-*
nun et Declarationum de rebus Fidei et Morum. Editio
decima tertia quam paravit CLEMENS BANNWART S. J. In 8°
(Nova editio sub prelo est.)

«Optandum est, ut quilibet Theologiae lector semper duo columnia
prae manibus habeat: Bibliam Sacram et hoc Enchiridion; ita ut,
si omnibus non licet omnia catholicae traditionis monumenta consulere,
ea saltem, quae maxime authentica sunt et quasi medullam aliorum con-
tinent, frequenter adire possint. Quod perfacile est cum supradictio opere,
in quo accurate referuntur et claro ordine disponuntur. Sic vitabitur
periculum nimium proprio ingenio indulgendi, et permiscendi hominum
inventa cum Ecclesiae doctrina.»

(Emus et Rmus D. J. Card. Gibbons, Archiep. Baltimorensis.)

«Utinam omnes sacerdotes totum plane penetrent hunc librum et
in mentem recipient quae eo continentur. Quo facile poterunt cognoscere
quae sint singulae doctrinae Ecclesiae, atque firmiter condi in fide et
ipsi et fideles sibi crediti, id quod utilissimum erit nostris praesertim
temporibus, cum ubique se pandat cupiditas rerum novarum neque se a
rebus fidei et morum abstineat.» (Pastoralblatt, Köln a. Rh.)

«In hoc libro fides theoretica et practica Ecclesiae invenitur, qualem
ipsa formulavit. Neque laicis quidquam neque clericis magis necessarium
esse videtur, hac maxime aetate eximie dedita examinibus criticis, quam
huius generis Manuale.» (L'Université Catholique, Lyon 1906.)

Kirch, C., S. J., *Enchiridion Fontium Historiae*
ecclesiasticae antiquae quod in usum scholarum col-
legit. Editio secunda et tertia, aucta et emendata. In 8°

«Hoc opus mirabiliter confectum est. Nefas sit, ut non commendetur
alumnis seminariorum et clero in generali, quia desideratur a nimio
tempore et iam omnino hoc desiderium completum est. In omnium mani-
bus esse debeat qui eiusmodi res tractant sive ut historici sive ut con-
trovertistae.» (The Examiner, Bombay.)

«Seminariorum alumni et sacerdotes qui sibi comparaverint hoc
Enchiridion a P. Kirch editum, eo parvam sed selectam bibliothecam
possidebunt, ex qua, cum perfectam eius peritiam acquisiverint, arma
omnimoda ad sustinenda et committenda certamina apologetica et pug-
nacia, sive scripto sive voce id agent, desumere poterunt: talibus armis
ornati certe erunt invincibilis.» (La Civiltà Cattolica, Roma.)

**Creusen, Dr. J., S. J., Tabulae Fontium Traditionis
christianae.** (Ad annum 1563) In 8º maiore.

«Has tabulas non solum theologiae studiosis, quibus imprimis destinatae sunt, sed etiam eis qui longius iam progressi sunt, optime commendare possum. Solum rarissime tantam scientiae materialm quae hominum animos alliciat simulque delectet, tam argusto spatio contentam et tali perspicuitate descriptam invenies, Auctori pro pretioso dono non parva gratia debetur.»

(Archiv für kathol. Kirchenrecht, Mainz.)

Hausherr, Melch., S. J., Compendium Caeremoniarum sacerdoti et ministris sacris observandarum in sacro ministerio. Editio quarta secundum novissima S. R. C. decreta emendata a P. AUG. LEHMKUHL S. J. 12º

«Mea quidem opinione vix hac melior introductio in caeremonias ecclesiasticas ad usum praecipue adolescentium clericorum dari possit. Decreta novissima S. R. C. huc spectantia adhibita sunt, atque indicem rerum utilissimum adiunctum invenis.»

(Dublin Review, London.)

«Hoc compendium, quod iure merito appellari possit *epitome liturgica*, constrictione, claritate, abundantia doctrinae notabilissimum est.»

(Razón y Fe, Madrid.)

Reuter, I., S. J., Neo-confessarius practice instructus. Textum, quem emendavit et auxit A. LEHMKUHL S. J., tertio edidit I. B. UMBERG S. J. 8º

«Quisque confessarius et theologus tractans moralia nonnumquam libenter librum capit, qui inscribitur „Neo-confessariū practice instructus“. Hoc opere a P. Reuter confecto, a P. Lehmkuhl emendato et aucto, difficultiae et acutissimae quaestiones cum admirabili perspicuitate et subtilitate tractantur. Liber tali vigore et vi persuasoria conscriptus est, ut haec virtus etiam ad lectorem redundet et ei impertiatur. Sine dubio etiam haec nova editio eandem aestimationem inveniet quam prima; qua aestimatione omnino digna est.»

(Korrespondenzblatt f. d. kath. Klerus Österreichs, Wien.)

«Nova haec editio libri bene noti imprimis utilissima esse videtur sacerdotibus qui in missionibus laborant. Opus enim est his textu claro sed brevi, qui eis in memoriam revocet res, quas in Collegio didicerunt, quippe qui, deficiente tempore, perlegere opera voluminosa et rebus minutis repleta nequeant, neque tractatum speculativum desiderent, sed instructionem practicam ad audiendas confessiones. Liber iste P^{is} Reuter aptissimus erit qui eiusmodi necessitatibus satisfaciat.»

(The Irish Ecclesiastical Record, Dublin.)